De werken van Vondel
Deel 4. 1640-1645

Joost van den Vondel

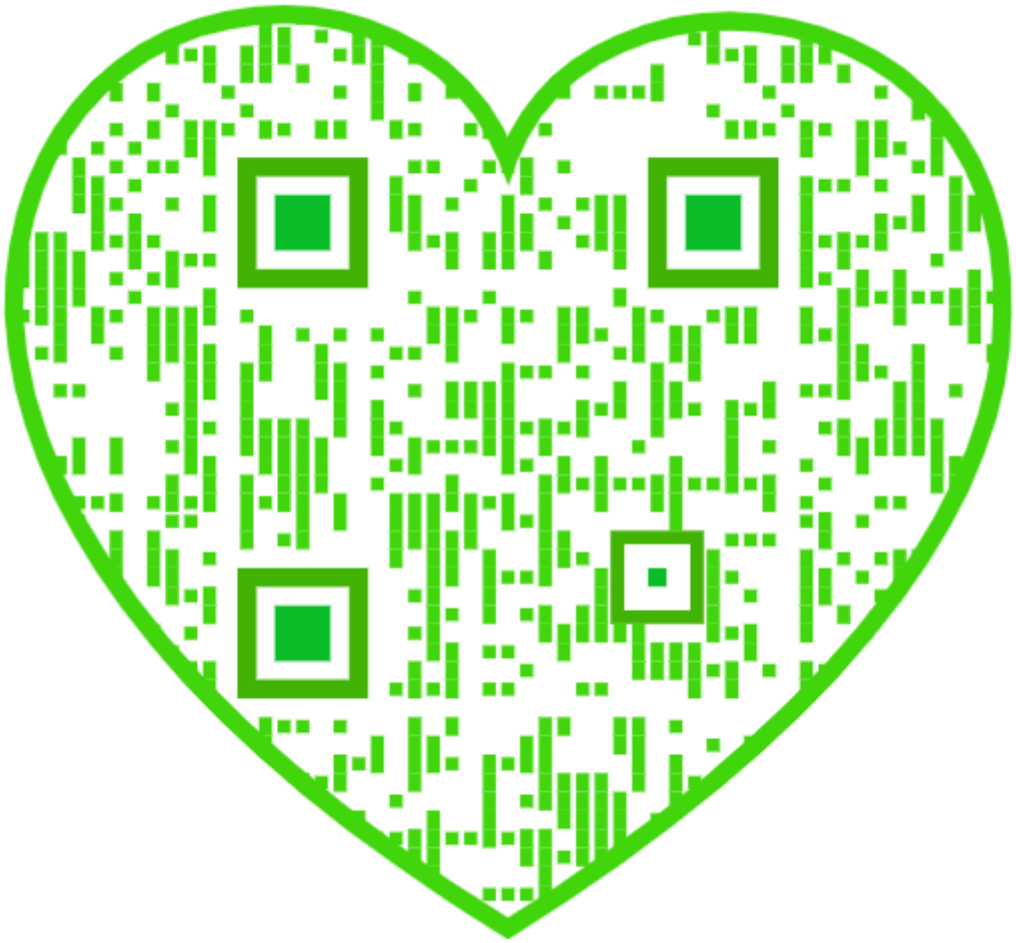
editie J.F.M. Sterck, H.W.E. Moller, C.G.N. de Vooys, C.R. de Klerk, B.H. Molkenboer, J. Prinsen J.Lzn. en L. Simons

bron
J.F.M. Sterck, H.W.E. Moller, C.G.N. de Vooys, C.R. de Klerk, B.H. Molkenboer, J. Prinsen J.Lzn. en L. Simons (eds), *De werken van Vondel. Vierde deel 1640-1645*. De Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam 1930

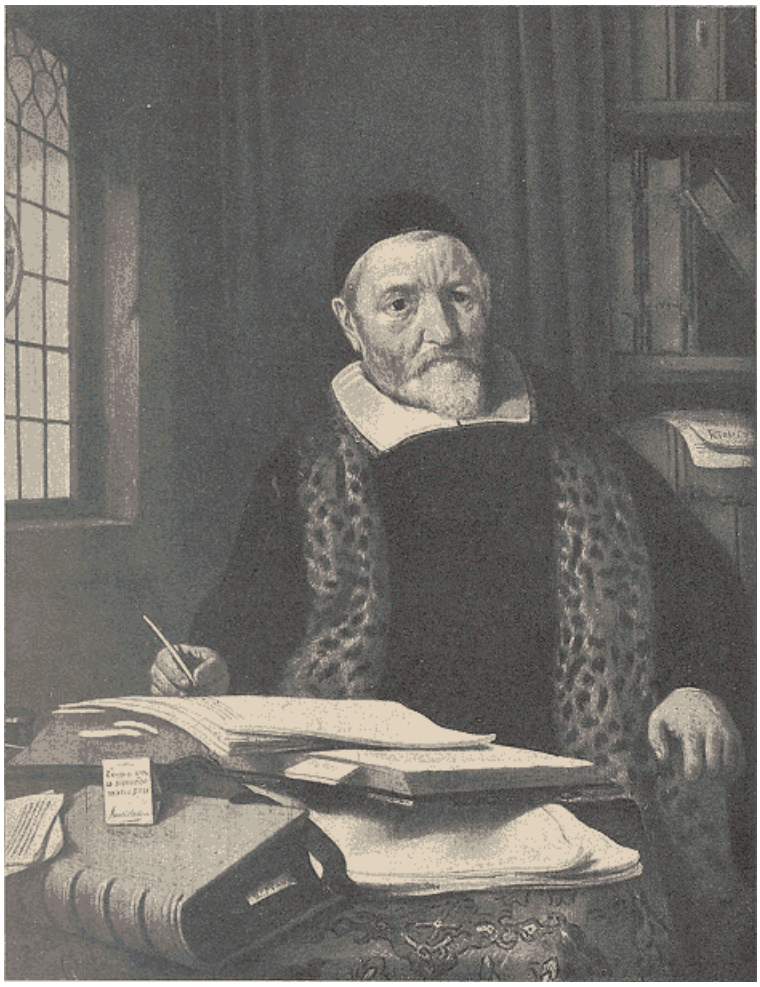
Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/vond001dewe04_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

t.o. III

L e o n a r d u s M a r i u s naar de schilderij van Nic. Moyaert (Museum Amstelkring)

Het leven van Vondel door Dr. J.F.M. Sterck
IV 1640-1645

De jaren 1640-1645 kenmerken zich vooral door Vondels geestelijk verkeer met Hugo de Groot. Twee oorspronkelijke *Joseph*-spelen van Vondel gaan met Grotius' *Sofompaneas*, in Vondels vertolking, een trilogie vormen, die voor het nageslacht een eeuwig symbool zal blijven van beider hooge vriendschap en blanke trouw.

Dan verschijnt, in 1641, *Peter en Pauwels*, geopend, als met een 'parlepoort'[1)], door een opdracht aan een andere verwante ziel, 'Aen Eusebia', weldra's dichters geloofsgenoote, die hij nu reeds uitnoodigt: 'Rome zelf (te) bestormen op zijn kracht'.

Die uitnoodiging is een hymnische uitjubeling van mystiek levensgeluk, als Grotius en Vondel, - wel het begaafdste paar Christenvrienden van Holland in dien tijd, - nooit met elkander hebben beleefd.

Maar na die onweerstaanbare toewijding aan Eusebia volgt een geheele bladzijde, met niets dan een zwierig gedrukte aanhaling uit Grotius: twee onschuldige volzinnen, ontleend aan een vredelievend godsdienstig betoog; ze geven licht als een wegwijzer in het voorportaal van Vondels tooneelspel.

De citaten zijn ontleend aan Grotius': 'Byhangsel der uitlegginge over den Antichrist'. Daarin trachtte deze de oer-caricatuur, nu nog zoo geliefd bij sommige protestanten, als een dierbaar dogma: 'De Paus is de Antichrist', voor goed uit te wisschen in de voorstelling van de niet-katholieken. Grotius had te voren die beroemde stelling pogen te weêrleggen met een nieuwe *Commen-*

1) Is: Paarlenpoort. *Altaergeheimenissen*. I, 588.

tatio op de Nieuw-Testamentische teksten, die betrekking hebben op den Antichrist. Er stak een theologische storm op tegen den commentator, die daarop antwoordde met een Appendix, grooter dan de Commentatio zelve; dit is het ‘Byhangsel’, waaruit Vondel in 1641 citeert voor *Peter en Pauwels*. Een bewijs, hoe hartelijk Vondel medeleefde met dien modernen *Sofompaneas*, - gelijk hij zich Grotius gaarne voorstelde - aan het schitterendste Hof van Europa, die daar in deze jaren zoowel de Zweedsche, als zijdelings ook de Hollandsche oorlogsbelangen behartigde. Sinds lang reeds is de gezant in zijn ziel terneergedrukt door de stoffelijke en zedelijke nooden van de Christenheid, steeds in oorlog en godsdienstgeschillen. Stellig voor den nobelen De Groot een levenslange marteling, evenals voor Vondel, die jammert over de Christenvorsten, die gestadig elkander in het haar zitten. In zijn opdracht van *Joseph in Dothan*, wordt Europa door hem geschilderd als: ‘een uitgeteert en uitgemergelt lichaem, 't welck, ademloos op zijn verscheiden leggende, alle oogenblicken schijnt den geest te geven; ten zy d'almaghtige wonderlijcker wyze zijn genadige hant daer aen sla’.

Niet anders ziet Grotius den tragischen toestand. De voor politiek bederf onvatbare en kinderlijk voelende wereldwijze staatsman in het Parijs van Richelieu hoopt en bidt, dat Gods hand zich moge bedienen van de zijne. Hij gaat zijn wereldberoemde pen voor goed wijden aan den godsdienstigen wereldvrede, daarin trouw gevolgd door Vondel, wiens overtuigende verzen toch ook voor zijn landgenooten van grooten invloed waren om den vrede te bevorderen.

De Groots streven ging boven alles uit tot de PAX ECCLESIASTICA, een onderlinge verzoening van de hervormde secten om gezamenlijk te komen tot de eenheid met de Moederkerk. Maar dan moesten die dwaze vooroordeelen, als van den Paus-Antichrist worden te niet gedaan. Doch het zeer zat dieper. Hoe openhartig naïef erkent het de door Vondel zoo hoogvereerde hooggeleerde Vossius: ‘Waartoe dient het, (schrijft hij) hoorde ik te Amsterdam van sommigen, dat de Paus niet meer voor den Anti-

christ wordt gehouden, dan om er van dag tot dag meer van ons tot de Roomsche Kerk te doen overgaan. Alsof er niet reeds te veel zijn, die dat doen!' Zoo werden de bekeerlingen gevreesd, omdat zij maar al te gemakkelijk ook bekeerders konden worden. De machtige invloed van De Groot, die nooit voluit bekeerling is kunnen worden, kon immers zoovelen tot bekeerden maken.

Te midden van deze treurige politieke beroeringen en kleingeestige geschillen in het godsdienstig leven van onze 'Gouden Eeuw', was het die andere groote Christen-Pacifist, die zijne Eusebia noodde:

> Nu leer met my zachtzinnigh oorelogen,
> En Rome zelf bestormen op zijn kracht;
> Niet met gewelt van schildtpadt, ram en bogen,
> Waer me het fel al 't aertrijck onderbracht;
> Maer met gebeên, en tranen, en twee tongen,
> En wonderheên, en afgepynight bloet.

Toen was het, dat Vondel, de zielsgelukkige bekeerling, in de zuiverste en rijkste Nederlandsche taal een onvergankelijk Paus-Monument bouwde, en in het front de woorden grifte uit Grotius' zoo fanatiek bestreden geschrift tegen den protestantschen 'Paus-Antichrist'.[1)]

De opdracht aan Eusebia was een daad, die niet veel opzien baarde, een stil teeken van geestelijke gemeenschap, en een medeleven vol vrome bewondering. De vrienden en gewone lezers schijnen niet zoo gauw begrepen te hebben, wie schuilde achter 'Eusebia'. Vondel had meer van die eigenaardige opdrachten, dacht men: 'Aen Agrippine', 'Aen de Heilige Maeght'. Blijkbaar gold deze toewijding ook weer een of andere Vondel-heilige. Men maakte zich er niet moe over; althans er zijn geen bewijzen, dat Vondels omgeving er veel belang in heeft gesteld. Jongere dichters, die Vondel gaarne navolgden, Anslo, Oudaen, vonden dien naam welluidend en brachten hem in hun verzen te pas, zonder verder iets er achter te zoeken. Maar Tesselschade kon haar geluk niet verzwijgen; haar vriend en vereerder Van Baerle

1) Volgens W.S.M. Knight in zijn *The life and works of Hugo Grotius* (1925) blz. 279, leeft het geloof: de Paus = de Antichrist, nog voort, '*in many quarters, to the present day*'.

schrijft zij ‘met lughtige sin’ over het geheim van de ‘Alkmaarsche Eusebia’. Zij geeft het hem te raden, als een orakel uit ‘grixce toverboecken’. Hij zal het wel begrepen hebben. Toen kwamen de praatjes los. Zooals Brandt verhaalt, verspreidde ze ‘zeeker Rechtsgeleerde van goeden geloove’, misschien Victorijn, die Vondel had bijgestaan in de *Electra*-vertaling, eveneens aan Tesselschade opgedragen; deze praatgrage jurist vertelde, dat de weduwnaar Vondel ‘zijn oog had geworpen op een welgegoede weduw van de Roomsche gezintheid’; enz., zooals wij reeds vroeger opmerkten.

Hoe weinig begrepen die koud-burgerlijke geesten Vondels geestelijke blijdschap, dat Tesselschade naar hem luisterde, al vreesde hij, dat ze hem door hare schoonheid en groote gaven te veel een aardsche liefde zou doen gevoelen:

> Eusebia, laet los. ghy treckt my neder,
> Die reede al uit den damp der weerelt was,
> En liet u, na mijn afscheit, hier geen beter
> Geheughnis, dan Sint Pauwels en Sint Peter.

Eusebia-Tesselschade heeft aan Vondels oproep gehoor gegeven, zij is het pad opgetreden, volgens Huygens:

> Nae Roomen van Geneven.

Geen onzer dichters toch doet zijn *leven* zóó duidelijk in zijn verzen uitkomen als Vondel. Tot in kleine bijzonderheden legt hij zijn wedervaren er in neer. Als we zijn levensomstandigheden niet kennen, begrijpen we slechts ten deele den zin en de beteekenis van zijn gedichten. Geen tweede is zoo autobiografisch in zijn verzen als hij. Maar niet uit gezochte praalzucht, zooals b.v. Bilderdijk, brengt Vondel zijn lief en leed in herinnering bij zijn dichten. Zij wellen zoo zuiver op uit zijn innigste gemoed; liggen hem zóó diep ‘in 's harten grond’, dat hij niet leven kan zonder zijn verzen, en zijn verzen alleen leven door en in hem.

Zijn *leven* omvatte niet slechts wat hij in zijn naaste omgeving van verwanten en vrienden ondervond; het bestond niet alleen in de gevoelens van zijn godsdienstig vroom gemoed; doch evenzeer in wat hem aantrok of afstootte in stad en staat, in de politiek en

in de kerk. Is dit reeds duidelijk waar te nemen in de dagen van *Palamedes* en *Hekeldichten*, van de *Geboortklock* en van de *Stedekroon*, - nog klaarder spreekt zich Vondels persoonlijkheid uit door zijn vers in het tijdperk van zijn godsdienstovergang, die zulk een diepen en verstrekkenden invloed heeft gehad op zijn genie en zijn dichtkunst.

Reeds van verre was Vondels aanstaande overgang tot een nieuw geloof zichtbaar geworden in zijn gedichten. Als een dageraad kwamen de stralen op der zon, die zijn verder leven en kunst zou belichten, en zij beschenen reeds lang vooruit zijn weg. De spelen van *Gysbreght* en *Maeghden* blonken daarbij het schitterendst uit.

Vondels overgang tot het Catholicisme plaatste hem op eens weer in de volle belangstelling van zijn omgeving, bijna even sterk als ten tijde van *Palamedes*.

Toch waren in het Europa van Vondels dagen, en bijzonder in de Republiek, de bekeeringen tot de oude Moederkerk allesbehalve ongewoon; en het was alleen door zijn opmerkelijke, hoogstaande persoonlijkheid dat zijn bekeering juist zoo opviel.

Men verbaast zich, hoe algemeen en onder alle standen, in de dagen der wederopluiking, te Amsterdam en elders in den lande de terugkeer plaats greep. Zoo vermelden de ‘Litterae Annuae’, die de Jezuïeten geregeld opzonden aan hun geestelijke overheid te Rome, dat juist in 1641, Vondels bekeeringsjaar, ongeveer 600 Protestanten tot de Kerk terugkeerden, waaronder te Amsterdam 15 geheele families en 15 afzonderlijke personen. Met verklaarbare ingenomenheid wordt daarbij ook Vondel vermeld: ‘Inter reductos Amstelodami fuere... denique Justus Vondelius, tragoediis vernaculo idiomate editis poeta percelebris, vir egregius, et sectae Arminianorum quondam fulcrum’: ‘Joost van den Vondel, door zijn treurspelen in de landstaal uitgegeven, een zeer beroemd dichter; een voortreffelijk man en vroeger de steun van de Arminiaansche partij’.

Ziedaar zijn overgang in zijn waarde en beteekenis aangegeven.

Peter en Pauwels, zijn eerste ‘treurspel in de landstaal’ na zijn bekeering, toont het eerlijk autobiografische in Vondels poëzie.

Zijn innigste gemoed vertolkt hij in dit dichtwerk. Het was zijn geloofsbelijdenis. Indien er in zijn omgeving nog twijfel mocht hebben bestaan omtrent zijn overgang, dit treurspel met zijn opdracht moest dien opheffen. Hij ook wenscht te spoeden ‘met wyde en wisse schreden | Naer 't zaligh honck, waer op zijn liefde viel’.

De eerste katholieke priester, dien Vondel in een gedicht bezong, was Joan Albrecht Ban, de in 1631 tot Aartspriester van Haarlem verheven geleerde jurist en musicus. Het was echter niet de hooge geestelijke, als hoofd der geestelijkheid, met wien hij, de bekeerling, in betrekking was gekomen, maar met den musicus.

De zangkunst heeft Ban met Vondel saamgebracht:

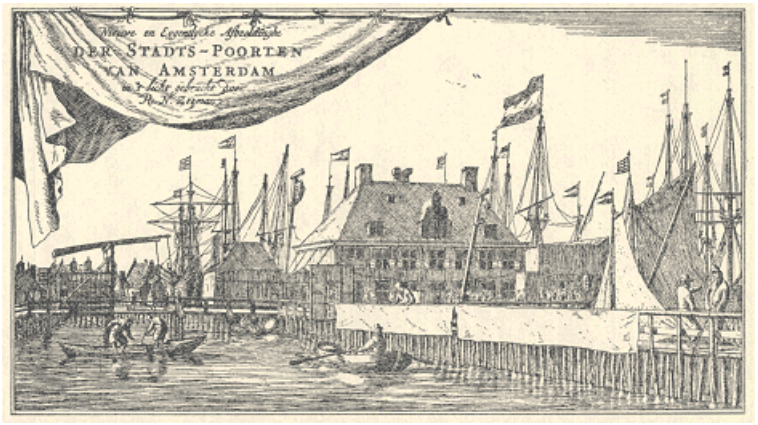
> Ay Ban; nu zegh my toch, wat is 't?
> Wat is 't? (ay zegh, ick sal u danken)
> Dat ghy, in 't barnen van dien twist
> En stryt van ongelyke klanken,
> My hooren laet dien lieven pais
> Der Engelen, in Godts pallais?

Kort voor zijn overgang in 1641, had echter als een afscheid geklonken aan zijn doopsgezinden leeraar Cornelis Anslo, dat kleine, doch veel besproken kwatrijntje, het eenige vers waarin Rembrandt door Vondel met name genoemd wordt:

> Ay, Rembrant, maal Cornelis stem.
> Het zichtbre deel is 't minst van hem:
> 't Onzichtbre kent men slechts door d'ooren.
> Wie Anslo zien wil, moet hem hooren.

Er is een opvallende overeenkomst in beide gedichtjes op te merken. Zij beginnen met den eigenaardigen uitroep ‘Ay’, door Vondel zoo vaak gebruikt, als hij iemand vriendelijk vragende toespreekt.

Aan Ban vraagt hij, door welk middel de musicus tusschen die strijdende klanken, den vrede der Engelen in den hemel voor hem kan laten hooren. Aan Rembrandt verzoekt hij, bij Anslo's portret, dat zoo sprekend gelijkt, ook diens spraak vast te leggen; de stem van den zoo welsprekenden leeraar te laten weerklinken.

De stadsherberg in het Y, naar een ets van R.N. Zeeman uit den tijd, dat de vrienden Hugo de Groot en Joost van den Vondel er afscheid namen.

Beide kunstenaars wekt hij dus op, de klanken, zoowel van de muziek als van de welsprekendheid, te doen weergalmen. Waarom zou men nu de vraag aan Ban beschouwen als een vriendelijk verzoek, en die aan Rembrandt als een verwijt aan den kunstenaar?

De vraag aan Rembrandt heeft mij nooit den indruk gegeven van een onvriendelijkheid, maar veeleer van een scherts tusschen twee kunstenaars, die elkander goed kennen. Vondel en Rembrandt waren immers van huisuit geloofsgenooten, en zullen in den kleinen kring, die de volgelingen van Menno samenbracht, elkander toch wel eens ontmoet hebben bij het invloedrijk woord van hun leeraars Anslo of Sylvius.

'Wel, Rembrandt, (zegt Vondel) je hebt van onzen leeraar het zichtbre deel afgebeeld, maar dat is het minste: je portret is vol gelijkenis, maar spreken doet het nog niet, al stelt het hem sprekende voor. Het voornaamste, zijn preeken, die ons zoo hebben gesticht, kun je niet weergeven. Als prediker zie je Anslo pas zooals hij is!' Met eenige spitsvondigheid zou men hier hoogstens een gemoedelijk verwijt van den vromen Vondel kunnen zien aan den minder kerkschen Rembrandt, die meer zorgen besteedde aan het weergeven van het uiterlijk zijns leeraars, dan aan het hooren en opvolgen van zijn geestelijke vermaningen.

Wie daarin een 'zouteloos rijmpje', 'weinig complimenteus tegenover een erkend meester' meent te zien, geeft blijk Vondels vers niet goed te kunnen lezen. Als hij een steek wil geven, doet hij dit in klare woorden, gelijk in zijn hekeldichten. Zijn gemoedelijke scherts klinkt heel anders en is vrij van alle bitterheid.

Een gelijksoortig versje is b.v. dat in het album van Jacob Heyblok.[1)] Een vriendelijk spotternijtje op zijn naam, in verband met zijn ambt als prediker en het twijfelachtige van den grond waarop hij zijn geloof bouwt. En de dominee was er zoo mede ingenomen, dat hij het met groote voldoening door Vondel in zijn vriendenboek liet schrijven.

1) 'Jacob, prijst gij eeuwigh werck, | Bouw geen huis, veelmin een kerck | Op den veen grond van elcks zin, | Want die gronden storten in'. Enz.

Wie meent Vondel te mogen kleineeren tegenover Rembrandt door den dichter voor te stellen als een stillen tegenwerker van den schilder, kan dit alleen doen door een onjuist begrip van de bedoeling van Vondels verzen en van hun juiste beteekenis; zooals ook een verkeerd inzicht van 's dichters invloed op magistraten en machthebbers leidt tot valsche conclusies.

Vondel zegt zoo juist: ‘Wie mijn' stijl verstaat kan echt van onecht schiften’. Men moet zijn *stijl* begrijpen om de beteekenis van zijn verzen te kunnen beoordeelen; doch hij geeft blijk dien niet te verstaan, die in elk versje, waaruit van eenige aanraking tusschen beiden blijkt, iets onwelwillends tegen Rembrandt wil zoeken. Noemt men het aardige kwatrijntje op Rembrandts portret der moeder van Jan Six: ‘enkele schrale rijmregels’, dan voelt men toch waarlijk niet den geest van Vondels vers:

> Aldus schijnt Anna hier te leven,
> Die Six het leven heeft gegeven.
> Zij dekt de borsten, die hij zoogh.
> Men kent den zoon uit 's moeders oogh.

Is het dan geen compliment aan den schilder, dat Anna door zijn kunst ‘hier schijnt te leven’? Geeft de dichter niet aandoenlijk de echte moeder weer, die zoo duidelijk in haar houding, uit de voorstelling spreekt, zóó juist gelijkende dat de trekken van den zoon uit het moederoog, en haar uitdrukking te herkennen zijn? Zijn dat ‘schrale rijmregels’, die in korte woorden zoo kernachtig de eigenaardigheid van een Rembrandt-portret weergeven?

Het derde vers van Vondel op een portret door Rembrandt is dat op de afbeelding van Six zelf:

> Zoo maelt men Six, in 't bloeienst van zijn jeught,
> Verlieft op Kunst en Wetenschap en Deught,
> Die schooner blinkt dan iemants pen kan schrijven.
> De verf vergaet, de Deught zal eeuwigh blijven.

Waarom zou men, zoo voortredeneerend, in dit bijschriftje dan ook niet een steek moeten zien op de kwaliteit van Rembrandts ‘verf, die vergaet’?! En zou men, door met Vosmaer en Busken Huet, den

Het begijnhof met de Engelsche Kerk(2), gezien rondom aan den buitenkant. Aan de voorzijde, tusschen 't hof en de huizen van de Kalverstraat, de Schysloot; het water links is het Spui.

Het B e g i j n h o f van binnen gezien, dat is in zijn tot heden althans in hoofdzaak bewaard gebleven karakter, naar de levensgetrouwe teekening op de prent van H. Scholte.

klemtoon verkeerdelijk op *men* te leggen, niet moeten verstaan, dat Vondel den schilder als een onbeteekenende ‘men’ beschouwt? Lees: ‘Zóó maelt men Six’, dan voelt ge den eigenlijken zin: ‘Zóó is het dat Six geschilderd behoort te worden’, om hem juist weer te geven in zijn jeugd, zijn kunstliefde en zijn deugd.[1)]

Al deze verzen zijn toch niets anders dan erkenningen van Rembrandts kunst, die Vondel zeker niet volkomen heeft begrepen evenmin als iemand zijner tijdgenooten, al hebben schandere geesten als Constantijn Huygens en Frederik Hendrik *misschien* meer inzicht in Rembrandt gehad. Wat een veronderstellingen zijn er al gemaakt om te bewijzen, dat Vondel antipathiek zou hebben gestaan tegenover Rembrandt! Zelfs is beweerd, dat alhoewel de schilder, Vondel ter eere, den naam Gysbreght, in Ruytenburchs halskraag op de ‘Nachtwacht’ heeft gekrabbeld, de dichter hem zou hebben tegengewerkt toen de samenzwering van Claudius Civilis door Rembrandt voor het nieuwe stadhuis geschilderd was. Uit allerlei verzen en uitlatingen van Vondel zou bewezen kunnen worden, dat het weergalooze kunststuk door Vondels invloed zou zijn verwijderd! Wie dit beweert, geeft toch het afdoend bewijs, dat hij Vondels karakter niet begrijpt, en zijn invloed op de Magistraat te hoog schat.

De vermelding van deze veronderstellingen mocht in dit *Leven* van den Dichter niet achterwege blijven, omdat zij, ofschoon afdoende weerlegd, toch blijven voortleven, en zelfs in buitenlandsche tijdschriften, nog wel met afbeeldingen, worden herhaald. Jammer dat zulk een fantastische geschiedschrijving, als de hier bedoelde van den zoo kundigen Schmidt Degener, nog voor ernst wordt opgenomen.
Deze onteering van Vondels nagedachtenis brengt in herinnering den hoon, die hem bij zijn leven is aangedaan na zijn geloofsverandering. Aanvankelijk was den dichter een bijzondere hulde gebracht door eenige kunstvrienden, die zijn *Verscheide Gedichten*

1) Het is duidelijk dat beide epigrammen slaan op geschilderde portretten en niet op etsen of teekeningen, omdat er telkens van ‘maelt’ sprake is. Namelijk Anslo de oude vrouw toesprekend, te Berlijn; en van Six wellicht het kleine portretje te Parijs, bij Bonnat.

in een handig bundeltje hadden verzameld en in 1644 uitgegeven, voor Ioost Hartgers, Boekverkooper in de Gasthuissteeg. Als een bewijs van 's dichters ingenomenheid daarmede geldt een *narede*, gericht ‘aen zijnen afwezenden vriend’, met wien hij zeker Hugo de Groot te Parijs bedoelde.[1)]

Het volgend jaar heeft deze ‘zijnen waerden vriendt’[2)] Vondel in het vertrouwen genomen omtrent zijn *Discussio* tegen Rivetus, den hofprediker van den Prins, en den voornaamsten der Leidsche hoogleeraren in de godgeleerdheid. Dit laatste strijdschrift van Grotius, waarin hij tegenover André Rivet de volstrekte superioriteit van het Catholicisme boven het Calvinisme tracht te bewijzen, is duidelijk geschreven ‘sub specie aeternitatis’. Door het onverwachte tragische overlijden van den schrijver wordt het zijn theologisch-literair testament. De verslagen Remonstrantsche vrienden verkeeren nu in een moeilijk geval. Het liefst hadden zij het boek doodgezwegen. Men moet de bewering van een hoogstaand geleerde als Rivetus gelooven wanneer hij schrijft: ‘Twijfel aan Grotius' anoniem auteurschap hebben alleen eenige vrienden van hem voorgewend uit schaamte dat hij zich zoo had vergooid’.[3)] Maar Vondel was Rivet vóór om den grooten doode te laten spreken met diens eigen woorden door een vertaling te geven van de ‘Hooftpunten getrocken wt sijn jongste antwoort aen Rivet’, saamgebracht onder den titel *Grotius Testament*.

Het is zeer opmerkelijk, dat de vertaling van Vondel ontstaan moet zijn in overleg met Grotius, want zij was gereed tegelijk met de verschijning te Amsterdam van het Latijnsche oorspronkelijke werk in de eerste dagen van Augustus 1645, terwijl de schrijver, De Groot, den 28^{n} van die maand te Rostock is overleden. Het laatste gesprek tusschen beide vrienden ‘aen stadtsherbergh’ zal wel niet alleen over de ‘packaedje’ geloopen hebben!

Het proza van de Inleiding en het slotwoord behooren tot het levendigste en sterkste door Vondel ooit geschreven. Zijn toe-

1) Afgedrukt achter in dit Deel.
2) Zie Vondels inleiding van ‘Grotius Testament’.
3) ‘Dubitare tantum se finxerunt quidam eius amici, quos puduit eum ita se prostituisse, ut cet.’ (Rivet, Praefatio van zijn Dialysis).

Een Amsterdamsche begijn, naar een zeldzaam prentje uit een portefeuille van het museum Amstelkring.

lichting is geheel eerlijk, want hij zegt volstrekt niet, dat Grotius reeds tot het Catholicisme was overgegaan, noch dat hij een Roomsch sterfbed heeft gehad. Maar aandoenlijk en waardig, geheel in den geest van zijn onsterfelijken vriend, is de slotzin van Vondels ‘Na-rede’ over de godvruchtige gemeenschap van de ‘heylighe Catholijcke Kerck, ons aller geestelijcke Moeder, waer in Grotius bekent dat syn Voorvaders saligh gestorven zijn’.

Dit slot sloeg terug op de Inleiding van Grotius' ‘Votum pro pace ecclesiastica’ van eenige jaren vroeger, waarin Grotius bekent, dat de gedachte aan zijn brave voorouders hem terug deed gaan naar de tijden vóór de Reformatie.

Wat den tekst der Hooftpunten betreft, deze spreekt duidelijk genoeg voor zich zelf en bewijst, dat Vondel niet overdrijft in zijn voor- en narede, waarin hij de soms scherpe verwijten en persoonlijkheden van het Latijnsche origineel ter zijde laat.

Al was het nu niet gelukt het boek dood te zwijgen, volgens den wensch der Remonstrantsche vrienden, eenige hunner zonnen op een middel om het den eersten verbreker van het zwijgen betaald te zetten. Vondel, zoo verheerlijkt als dichter aan het licht gekomen in den bundel *Verspreide Gedichten* in 1644 uitgegeven door zijn vereerders, op aandrang van eenige Mecenaten, moest nu maar eens in zijn ware gedaante vertoond worden. Die *narede* tot ‘zijnen afwezenden vriend’, Hugo de Groot, zouden ze nu in zijn juiste beteekenis aan de kaak stellen. Zij verzamelden bij de uitgave van 1644 een ‘Tweede Deel’, dat zij lieten uitgeven zoogenaamd: ‘Tot Schiedam, Gedruckt voor den Autheur, 1647’. Dus onder den schijn van Vondels goedkeuring; maar het was geheel eigenmachtig samengesteld uit een keuze van gedichten door Vondel verworpen, en uitgebreid met eenige verzen van anti-katholieke strekking, niet door den dichter geschreven. Deze bundel wordt ingeleid door een even laaghartige als leugenachtige ‘Voor-reden’,[1)] waarin op de meest grievende wijze over Vondel wordt gesproken. In ironisch-sarcastische termen wordt 's dichters veranderde godsdienstige opvatting over den hekel gehaald:

1) Afgedrukt achter in dit Deel.

‘Wat of men over hondert jaren van zyn vaerzen zal zeggen? zal men niet oordeelen, dat er meer als een Vondel moet zijn geweest?’ vraagt de voorredenaar spottend. Hij noemt Vondel een Mensch, ‘die niet als Roome, Roome roept, die uit Godtsdienstigheit niet naar 't altaar gaat, maar kruipt’. Maar het ergste is, dat hij Vondel verwijt ‘moedtwillig bedroch’ in zijn aanhalingen bij *Grotius Testament*, waardoor hij Grotius dingen zou laten zeggen, die nooit in zijn bedoeling zouden gelegen hebben. Hatelijker en grievender beleediging had men den edelen en in zijn bedoeling zoo zuiveren dichter niet kunnen aandoen. Maar Vondel verdroeg ook dit leed met een voorbeeldige kalmte.

In dezen bundel komen ruim 40 gedichten voor, die nog ongedrukt waren, en juist die ‘groene en onrype vaerzen’ die Vondel niet meer wilde erkennen om hun zwakken inhoud of anti-roomsche strekking. De ‘Voor-reden’ is onderteekend P. Dit is een weerslag op de voorrede van *Grotius Testament*, die met R.C. was geteekend. Blijkbaar is de beteekenis van deze letters Protestant tegen Roomsch Catholiek.

Het is bewezen, dat niemand dan Geeraert Brandt de verzamelaar van den bundel is, en de schrijver van de hatelijke voorrede. Het geheel moet beschouwd worden als een wraakneming over *Grotius Testament*, en een bespotting van Vondels overgang. Aan mij geeft deze bundel echter den indruk, dat het niet alleen Brandt is, die schuld heeft aan deze onedele daad; ofschoon hij, die later in 1682 Vondels Poëzy zou uitgeven, stellig toen reeds lang bezig was met het verzamelen en bewaren van Vondels verzen, en ze dus gemakkelijk kon laten drukken.

Een der felste tegenstanders van Vondel na zijn bekeering, was Jacob Westerbaen, Heer van Brandtwyck. In een scherp hekeldicht: *Kracht des Geloofs van den voortreffelijken ende vermaarden Nederduytsche Poeet Joost van Vondelen te speuren in de Altaergeheimenissen*, viel hij Vondel aan. Dit gedicht was blijkbaar gedrukt op dezelfde pers, als ‘het Tweede Deel’ van 1647; namelijk ‘Tot Schiedam: In de Oude Druckerije’. Het verscheen kort na de *Altaergeheimenissen*, in 1645, waarop het zinspeelt. Daarbij is

het opvallend dat in de Voor-rede van 1647 veelal dezelfde toespelingen voorkomen als in Westerbaen's *Kracht des Geloofs* van 1645. Er is dus verwantschap tusschen Brandt's voorrede en Westerbaen's gedicht.

Maar er zijn nog sterker bewijzen. Ik acht het juister, deze geheele onverkwikkelijke geschiedenis reeds hier te verhalen, om er in het volgende deel, waar zij eigenlijk thuis behoort, niet op terug te komen. De groote falsificatie, in die dagen aangebracht in een der oudere gedichten van Vondel, waaraan ook Westerbaen vrij zeker schuldig moet worden geacht, zal den roomschen dichter al zeer wreed gegriefd hebben. Want de *tweede druk* van het 'Tweede Deel' bevat ook een herdruk van Vondels gedicht: *Uitvaert van Henricus de Groote*, waarvan de oudstbekende druk voorkomt in 'Den vernieuwden Gulden Winckel', den emblemata-bundel van 1622 (Zie Dl. I, bladz. 151). Sedert was het niet meer herdrukt. Maar bij vergelijking van den herdruk in den bundel van 1647, uitgebreid met 55 bladzijden, blijkt Vondels gedicht vermeerderd te zijn met 16 allerhatelijkste regels tegen de Katholieke Kerk, die dus aan Vondel worden toegeschreven.[1)]

Uit een rijke bloemlezing van Nederlandsche dichters in 1651 uitgegeven, getiteld: *Verscheyde Nederduytsche Gedichten*, valt op te maken, wie de eigenlijke schuldige was aan deze lage falsificatie. Daarin toch komt op bladz. 346 Westerbaen's *Kracht des Geloofs* voor (zonder zijn naam) en kort daarop gevolgd door de 16 hatelijke verzen, nu afzonderlijk gedrukt met opschrift: 'Copye van eenige Veerzen, bij den E. Heer Joost van den Vondel. Voor dezen uitgegeven, ende gebracht in een Gedicht dat hy gemaekt heeft op de Doodt van Koning Hendrik de Groote'. Het is onderteekend J.v. Vondelen.

Dat Westerbaen inderdaad daarin de hand heeft gehad, ja er vermoedelijk de maker van is, kan vooreerst worden afgeleid uit het onderschrift van zijn *Kracht des Geloofs*, in de genoemde bloemlezing van 1651: 'gezonden aan den Uitgever van het Tweede Deel van Vondel's Poëzy'. Al slaat deze zin alleen op

1) Zie Dl. I, bl. 802.

Westerbaens gedicht, de directe aanhang ervan, de copie van de 16 verzen, komt ook reeds voor in den tweeden druk van het beruchte ‘Tweede Deel’, en is dus daaruit meteen overgenomen in de Bloemlezing. Maar het vermoeden van Westerbaen's schuld wordt nog sterker, wanneer men den derden druk van dat schandelijke ‘Tweede Deel’ inziet, verschenen in 1660. In een bericht van ‘De Drukker aan den Lezer’, wordt een verontschuldiging voor Westerbaen gegeven. De lezer zal zich lichtelijk verwonderen, schrijft hij, dat ‘hier en daar, eenige geen geringe verandering bij den Autheur is gemaakt’ in zijn herdrukte gedichten; ‘als bij voorbeeld het Treurdicht van Hendrik de Vierde,.... zooals het den autheur (nl. Vondel) jongst bij 't gemelde werk heeft ingevlijd, worden bevonden uitgelaten te zijn deze geheele aan een volgende zestien vaerzen, beginnende: "Hoe lange zuldi".... Welke de Heer Van Brandwijk t' eeniger tijd tegen Vondel heeft doen dienen; waar mede door verloop van tijd het werk van gemelde Heer van Brandwijk, voor qualijk toegepast, of 't onrecht aangetegen, zouw kunnen genomen worden’. Hier is van toepassing: ‘Qui s'excuse s'accuse’. De drukker verklaart dus, dat Westerbaen ‘die verzen tegen Vondel heeft doen dienen’, en is bevreesd, dat uit het ontbreken ervan in Vondels tekst, de heer Westerbaen later den schijn zou krijgen, ze als onecht te hebben aangehaald. Toch waren die verzen nooit te voren (voor 1647) gedrukt, en kan dus niet beweerd worden dat Vondel door ze te schrappen een verandering in zijn *Treurzang op Hendrik IV* zou hebben aangebracht. Toen Brandt in 1682 met Vollenhove Vondels *Poëzy* opnieuw uitgaf, liet hij de 16 ingeschoven verzen weg in Vondels tekst; maar gaf ze afzonderlijk uit met de opmerking, dat ze nog in het gedicht ‘plachten’ te worden gelezen. Een sterk bewijs tegen de echtheid is ook het gebrek in aansluiting van de 16 verzen met den zin van de overige. Er bestaat volstrekt geen samenhang met de voorafgaande noch met de volgende verzen.

Vondel zelf heeft ook duidelijk aangegeven, dat die 16 verzen als ondergeschoven beschouwd moeten worden. Want als in 1650 de

tweede door hem zelf herziene uitgave van zijn *Poëzy* verschijnt, eindigt hij den bundel met een slotdicht:

> Men mengt ook andrer rijm, ook leuren in mijn schriften:
> Doch wie mijn' stijl verstaet kan echt van onecht schiften.

Nog duidelijker heeft hij dit te kennen gegeven, toen in een andere bloemlezing: *De Hollandsche Parnas*, eenige gedichten van hem werden overgenomen, waaraan hij een bericht deed voorafgaan: ‘J.v. Vondel tegens de valsche Drukmunt, gangbaer op zijnen naem’. Daarin waarschuwt hij tegen de ‘gewinzucht sommiger boeckverkooperen, die zich niet ontzien in Hollant en elders op mijnen naam te drucken dichten bij anderen gedicht, en inzonderheit in Zuid-Hollant [dit betreft de Schiedamsche uitgave]. Daar men op den tytel van Vondels poëzye, druckt en herdruckt, en vermeert veele dichten, daar ick zo weinig kennis en schult aan hebbe, als het kint dat noch te baeren staet. Men vergult dit noch glimpelijck met eene voorrede, dat het myn eigen werck is, maer my te zijner tijt sta te bezorgen dat het in een beter orde gestelt werde. Tegens deze ongeschicktheit, en moedtwillige boosheit schieten mij geene wapens dan mijn gedult over. De lezers, wien het lust een anders dicht op mijnen naam te lezen, mogen zich ondertusschen hier mede ketelen, my staet het te gedoogen’.

Ongetwijfeld wijst Vondel hier de boekjes aan, die in Zuid-Holland gedrukt waren, waarin de vervalschte verzen voorkomen.
Eenige jaren zijn wij reeds vooruitgeloopen op Vondels levensbeschrijving. Had hij in *Peter en Pauwels* zijn geloofsbelijdenis zoo duidelijk geopenbaard, nog een hartelijker blijk van zijn roomsche vroomheid gaf de dichter in zijn *Brieven der Heilige Maeghden en Martelaressen*, het jaar na het apostelspel verschenen.

In beide gedichten zijn het de opdrachten waardoor de bekeerling zijn innigst gemoed uitstort. De aardsche Maria, Eusebia, is nu door de hemelsche, de Heilige Maagd, vervangen. Deze opdracht is terecht genoemd: ‘'n dithyrambe, om den springloop

der gedachten en de uitgelatenheid van de verbeelding'[1]. De dichter jubelt in verheven verzen zijn hooge vereering uit voor de Moeder Gods, wier gelukzalig leven hij in de welluidendste verzen bezingt, om te eindigen met de bede:

> O Zeestar! licht my zoo, in 's werelts nacht,
> Dat *Jesus'* troost my aenblicke in *Marye*.

'Dit (gedicht) was veel opspraaks onderworpen', schrijft Brandt, omdat hij Maria 'den titel van Hemelkoningin geeft, en, als Midlaares by haaren zoon, begroet en aanroept'. Vooral den Drossaart Hooft was dit 'zoo tegens de borst, dat 'er eenige verkoeling in hunne vriendschap uit ontstondt, en verdere verwijdering'.

Blijkbaar zal Vondel ook de *Maeghdebrieven*, volgens zijn gewoonte, aan Hooft hebben gezonden. Het antwoord, dat hij hierop heeft ontvangen, kan worden opgemaakt uit een nieuw-jaarsbrief, dien Vondel in 1643 aan den Drost schreef: 'Ik wensch Kornelis Tacitus een gezont en zaalig nieu jaar, en dewyl hy my zyn geusetafel verbiedt om een onnoozel Ave Maria: zoo zal ik somtydts noch een Ave Maria voor hem lezen; op dat hy sterve zoo devoot Catholyk, als hy zich toont devoot Polityk'. Nobele wraakneming van den dichter!

Hooft had zich dus geërgerd aan Vondels *Ave Maria:* want hiermede kon toch niets anders bedoeld zijn dan de Opdracht van de *Maeghdebrieven*, immers een doorloopend 'Wees gegroet, Maria'. Hij had hem zelfs uitgesloten van zijn vriendentafel. De verhouding tusschen de beide dichters, die toch al nooit vriendschappelijk was geweest, werd nu ernstig verstoord, al heeft de nederige Vondel zich ook later nog wel beijverd om de breuk te herstellen, door den Drost in 1646 zijn vertaling van Virgilius aan te bieden met deze geestige woorden, dat hij niet wilde hopen 'dat de staetsabbath onzer onderlinge kunstbroederschap den toegank van uw huis zal stoppen voor onzen Parnas heiligh'. Maar de klove is nooit weer gedempt. De starre Hooft wist van

1) Door H. Linnebank, Inleiding tot Vondels verzen. Den Bosch, 1924, II, blz. 86.

geen toenadering, te minder nadat Vondel, op aandringen van zijne geloofsgenooten, den Drost van Muiden had verzocht aan de Katholieken in het Gooi meer vrijheid te verleenen. Maar Vondel had zijn verzoek vergezeld doen gaan van de onvoorzichtige en grove bedreiging, dat het hem anders schade zou doen in een proces, dat Hooft te Brussel voerde over het majoraatsgoed van zijn Zuid-Nederlandsche vrouw Leonora Hellemans.

Dezelfde oorzaak, die Hooft van Vondel verwijderde, het *Ave Maria*, heeft, merkwaardigerwijze, hem Rembrandt nadergebracht. Schmidt Degener merkt op, dat Rembrandt ons sedert 1638 verrast met eenige katholieke voorstellingen in zijn etsen. In dit jaar is het de H. Katharina met het rad, met Saskia als model; Maria's sterfbed dagteekent van 1639, en 1641 geeft een pathetische ‘Mater Dolorosa’ te zien; daarna een omwerking van een Italiaansche verheerlijking van Maria[1)], en een Madonna met het Goddelijk Kind op de wolken in een schitterenden stralenkrans[2)]. Alle zeer weinig protestantsche voorstellingen, waaronder de ets van de Hemelkoningin zeer goed zou kunnen dienen ter opluistering van Vondels Opdracht aan Maria van de *Maeghdebrieven*.

Vondels *Gysbreght*, met de middeleeuwsche romantiek, had te Amsterdam reeds een Katholieke sfeer gebracht; zijn *Brieven der Heilige Maeghden*, hadden in verband met zijn bekeering, ook een diepen en uitgebreiden indruk gemaakt, waaraan Rembrandt zich zelfs niet heeft kunnen onttrekken, wel het gevolg van het ‘veel opspraaks’, door Brandt vermeld.

Van omstreeks 1641 dateeren een aantal portretten van beroemde Amsterdammers, geteekend door Joachim Sandrart, toen een kunstenaar van veel beteekenis. Hooft, Barlaeus, Vossius, Coster en ook Vondel zijn door hem afgebeeld, en de afdrukken door Vondel van bijschriften voorzien. Th. Matham en R. Perzijn hebben ze door keurige kopergravuren vereeuwigd.

Vondel was toen 53 jaar; er is geen vroeger portret van hem bekend. Zijn bijschrift op zijn eerste portret typeert hem; hij herleeft als treurspeldichter; hij gaat nu geheel op in het dramadicht:

1) Bartsch, Radirungen No. 2.
2) Ibidem No. 61.

> Sandrart heeft *Vondel* dus naar 't aanzicht uitgedruckt,
> Niet zijn gedachten; want die waren wechgeruckt,
> Verslingert op aaloude en bloende treurtooneelen,
> Om ernstigh af te zien, wat rol uitheemschen spelen.
> Vint niemants brein in bloet, noch gal, noch tranen smaak:
> Dees leeft in treurdicht. Ay, vergun hem dat vermaack.

Toen ontstond een keerpunt in Vondels leven. Tot nu toe had hij zich geoefend door het naarstig bestudeeren en vertalen van oude tragedies, van Seneca en Sophokles; nu treedt hij op als de oorspronkelijke treurspeldichter. Hij was nu gevormd als kunstenaar, en gelijktijdig werd zijn belangstelling voor de schilderkunst opgewekt. Sandrart is daarin zijn leermeester geweest. Heeft Vondel blijkbaar Rembrandt een wijle beïnvloed, omgekeerd was dit niet het geval. De beroemde Duitscher Joachim nam den dichter geheel in beslag door zijn vriendschap en zijn kunstrichting. De leermeester, groot vereerder van Rubens, dien hij op reis had ontmoet, opende Vondels oog voor de kunst van den grooten Belg, wiens werk ook zoo volkomen overeenstemde met Vondels weelderigen dichtstijl. In het atelier van Sandrart zag Vondel zoowel de schilderijen van zijn leermeester, die hij bezong, als het ‘Groot Altaarstuck, den Sint Sebastiaan’, en de S. Maria Magdaleen; als de Italiaansche kunst: ‘de Schilderkunst, Tekeningen en Marmerbeelden ten huize van Sandrart’, waaronder: ‘De brant van Troje door Raphaël Urbijn’, - wel een gravure geheel in Vondels smaak, - evenals kunst van ‘Gulio Romano’ en Paolo Veronese. Hiermede was Vondels kunstsmaak voorgoed gevormd. Al heeft hij Sandrarts ‘Deutsche Academie der edlen Bau-Bild-und Malereikünste’ in 1675-1679 verschenen, wel niet meer kunnen genieten, dit prachtwerk geeft volkomen de richting, waarin Vondels kunstzin zich voortaan zou bewegen: de herleving der klassieke kunst onder Italiaanschen invloed, en door Rubens vertegenwoordigd als de grootmeester.

Na *Gysbreght* werd Vondel beschouwd als de Stadspoëet van Amsterdam. Toen de Magistraat de opvoering van *Gebroeders* op 8 April 1641 ging hooren, sprak een speler Burgemeesteren en Raden toe in Vondels verzen:

Regeerders van de goude toomen
Der stadt, gebout op bey de stroomen,
  Gescheiden door den Dam en sluis;
  O glori van ons out stadthuis;
Wat voelden hier de treurtooneelen
Al gunst van Goden, onder 't spelen,
  Op 't luistren van den Magistraet;
  Op d'aendacht van dien wijzen Raedt.
.....
Volhardt ghy zoo in kunst te queecken;
Zoo hopen wy allengs te steecken
  Het grijze Athenen naer de kroon.

Nu gevoelde de dichter zijn macht en invloed; het hoogste gezag luisterde naar zijne verzen. Door zijn tooneel kon hij de Overheid opvoeden tot zijn kunst, het voornaamste doel van den Schouwburg. De uitnemendste geleerden, Vossius en De Groot, prezen zijn werk; het overtrof zijn beste treurspelen.

Weldra werd den Stadspoëet opgedragen wederom zijn verzen aan te stemmen ter eere van een Vorstin, evenals in 1639 bij den intocht van Maria de Medicis, toen hij slechts een vertaling had mogen leveren van Barlaeus' verzen. Doch toen gold het een onttroonde Vorstin, nu was het een regeerende Koningin, die gehuldigd zou worden, Henriette Marie, de gade van den Engelschen Koning Karel. Hun oudste dochter Maria, verloofd met den Erfprins van Oranje, werd door hare moeder naar Holland geleid om den Prins, die op de reis naar haar toe wilde gaan, te ontmoeten. De Koningin kwam reeds 11 April 1642 te Hellevoetsluis aan wal, verwelkomd door den Erfprins, om vervolgens door Frederik Hendrik naar 's-Gravenhage geleid en door de Staten ontvangen te worden. Maar het doel van den tocht was het machtige Amsterdam, waar de Vorstin hoopte op krachtigen geldelijken steun voor den Koning in zijn strijd tegen Schotland en Ierland.

Vondel kreeg opdracht hare Majesteit met een gedicht te verwelkomen. Het poëem draagt duidelijk de sporen van het ‘gedicht uit plicht’, en gloeit in verre na niet van de bezieling

die den dichter van de *Geboortklock* doordrongen had, toen de Erfprins ter wereld kwam.

Gelukkiger slaagde hij bij het bezingen van *de Hymen van Oranje en Britanje*, als cantate uitgevoerd bij een der schitterende feesten, door dokter Coster ontworpen, waarvan Amsterdam zoo het geheim bezat. Hier klinkt weer het echte Vondelvers in geheel zijn oorspronkelijken geest.

Door zijn bekeering was Vondel wel in een geheel nieuwe omgeving gekomen, maar hij bleef toch met vele van zijn oude vrienden verkeeren. Hoe zijn nieuw geloof hem in beslag nam, komt eigenaardig aan den dag in zijn vriendschap tot Mattheus Vossius, den zoon van zijn ouden vriend den professor. In November 1642 bezong hij het huwelijk van Mattheus met Johanna van Veen in een hartelijk dichtstuk. Deze had in Augustus Vondels medewerking gevraagd bij het vertalen van zijn Annales in 't Nederlandsch: ‘Myn heer Vondelen sal my syn styl leenen’, schreef hij aan een vriend. ‘Sitten alle daechs drie a vier uiren by malcanderen, soodat ick verhope dat het eerste stuck noch wel dit jaer onder druck soude moghen gheraken’. Het handschrift van een stuk van Vondels werk is onlangs teruggevonden, en in het Vondel-museum bewaard. (Zesde Verslag, 1914, blz. 12).

Maar na Vondels bekeering wordt de samenwerking verbroken. Hij krijgt het te volhandig in zijn nieuwe omgeving. Vossius schrijft November 1644: ‘ik zou willen dat Vondel doorgegaan was met het vertalen van myne Annales, maar nadat hij openlyk tot de Pausgezinden is afgevallen, wil hij liever zyn tyd aan andere dingen besteden’.

Toch bleef de dichter op goeden voet verkeeren met verschillende patriciërs, die een loyale opvatting hadden omtrent iemands geloof. De Hinlopens, de Baecken en Jan Six ontvingen hem gaarne op hunne hofsteden, welke vriendschap hij in verzen vergold. Daarin toont de dichter zich ook een echt genieter van de natuur. Op den Eickhof in 't Gooi, buitenplaats der Hinlopens, schertste hij over het jachtvermaak van een der zoons: ‘Hindelopen loopt de hinden, | En de hazen achter aan. | Al de joffers laat hij staan!’

Hun hofsteê Rustenburgh bij Naarden inspireerde Vondel tot zijn onvergetelijken *Wiltzang*, en het aardige versje: *De getrouwe Haeghdis*. Hoe verheugd kon hij uitroepen: ‘Wat zongh het vroolyck voghelkyn | Dat in den boomgaert zat?’ Maar in de stadszorgen terug, zal hij vaak gezucht hebben: ‘Waer groeien eicken t' Amsterdam? | O kommerziecke beurs, | Daer noit genoeghen binnen quam! | Wat mist die plaets al geurs!’ Hoe had de bloemen- en kruidengeur hem verkwikt.

Ook op het buitenverblijf van den grooten mecenas Jan Six, te Elstbroeck, binnen Hillegom, werd de dichter meermalen onthaald, en het ontbrak hem niet aan ooft en wildbraad vandaar hem gul toegezonden. Het kunstalbum door Six aangelegd en ‘Pandora’ genoemd, bevat naast teekeningen van Rembrandt ook verschillende gedichten door Vondel geschreven.

Eveneens bij de katholieke familie Engels op den ‘Ingelenburch’ was Vondel een welkome gast. Daar dichtte hij zoete *Maydeuntjes* voor den verloofde van Anna Engels, Konstantyn Sohier. Haar vader, de advocaat Barthold Ingels, of Engels, verkeerde in Hoofts kring te Muiden, en was daar als klassiek dichter geëerd.

Dat Vondel ook in den kring van de Baecken, zijn trouwe vrienden van Scheybeek, bleef vertoeven, bewijzen de gedichten, nog in 1642 aan hen gewijd. Van Baerle had zijn Latijnsche Muze een oogenblik vergeten en een echt Hollandsch ‘Lofgedicht’ gemaakt: ‘op het Eeuwigh stroomende beeckje, van den Heer Laurens J. Baeck, In sijn Hofstede te Beverwyck’. Dit trok Vondel aan om ook: ‘Aen de Hofsteê van Laurens Baeck’ weder een dichtje te wijden, ‘toen’ (d.i. omdat) ‘Baerle haer met zijn vaerzen eerde’. Toen trof het hem weêr: ‘Hoe heerlijck zien wy nu alree | Uw hoogh geboomt ten hemel rijzen, | En kijcken over duin en zee’. Omstreeks denzelfden tijd is het de, nog steeds ongehuwde, Katarijn, aan wie de dichter bij monde van de *Doorluchte Beeck*, de vermaning geeft: ‘Om langer niet zoo licht | De vierge beê dergenen af te slaan, | Die na haar hylick staan’.

Welk een verschil bij den omgang in den kring van Hooft.

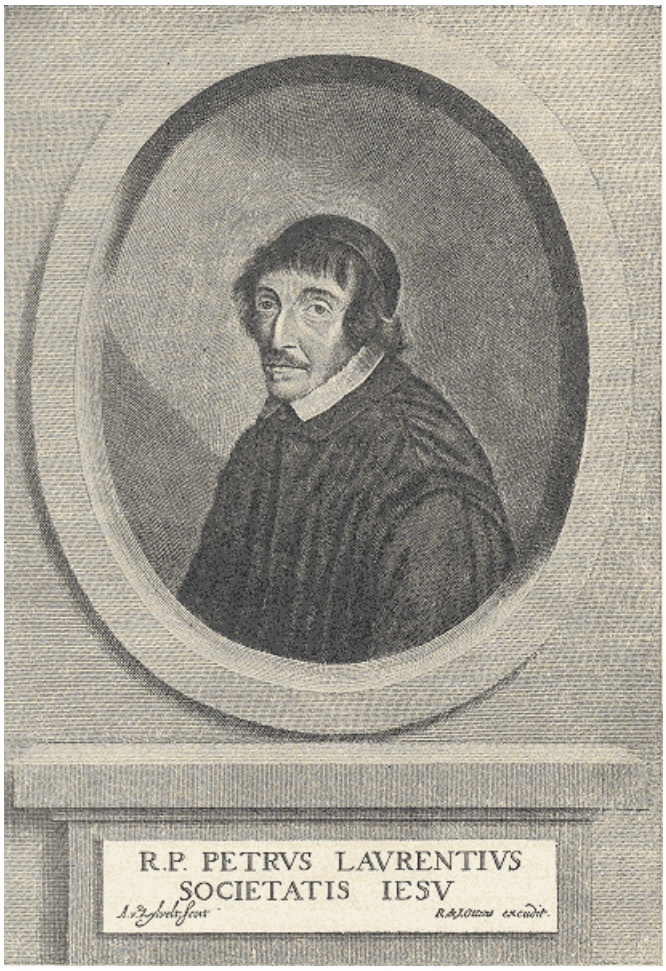
Hier koude afstand van den gastheer tot zijn gast; trotsche beleefdheid in de brieven; ginds eerlijke hartelijkheid en oprechte blijvende vriendschap voor den dichter bij de ouders en kinderen van deze echte patriciërs.
Ter voorbereiding van zijn treurspel ‘Gysbreght van Aemstel’, had Vondel zich ijverig verdiept in de geschiedenis en de afbeeldingen van het oude middeleeuwsche Amsterdam. Hij was er zoo in thuis geraakt, dat hij niet kon nalaten ook in andere gedichten van zijn voorkeur tot de herinnering der oude roomsche stad te doen blijken.

Toen het jaar 1645 begon met een ontzettende ramp, de brand, die de Nieuwe Kerk gedeeltelijk verwoestte, en daarin de laatste zichtbare sporen van haar oude bestemming vernietigd had, stelde de dichter zich dat heiligdom voor, alsof het nog als Sint Katharina-kerk, met al haar ouden luister, met kapellen, beelden, gekleurde ramen en altaren pronkte.

‘De koningin van Aemstels hoofdgebouwen’

is voor hem nog het eeuwenoude heiligdom gebleven. Hij ziet den kapellenkrans rondom de apsis; het hooge koor met de heiligenbeelden, en die der apostelen tegen de pijlers van het schip. Hij aanschouwt de beelden van Christus, aan den geeselkolom, en aan het kruis; de gekleurde ramen, waarin Maximiliaan geknield ligt, met afbeeldingen van S. Maria en S. Catharina, de patronessen der kerk naast zich. Hij herinnert aan den wierook, en de orgeltonen ter eere van het H. Sacrament. En toch was die kerk al sinds bijna 70 jaar van al haar oude kunstschatten beroofd. Maar den dichter treffen niet de verbrande kale muren, slechts de beteekenis en de aloude bestemming van het kerkgebouw ontroeren zijn geest.

Ook het ‘Lieve-Vrouwe-koor’ in de Oude-Kerk bezingt hij in de Lijkklacht over zijn vrouw; en het Doopkoor aldaar, ofschoon nu grafkapel van Cornelis de Graeff, herleeft weer voor zijn geest; ook de N. Zijdskapel aanschouwt hij niet anders nog als de Heilige Stede. Zóó ging de dichter geheel op in zijn herleefd

Pater Petrus Laurentius, de door Vondel hoog vereerde jezuït, missionaris te Amsterdam

geloof, dat hij zijn omgeving steeds daarin weerspiegeld zag.

Bij velen moet hij te rade zijn gegaan om zich van die oude geschiedenis der Amstelstad op de hoogte te stellen. Cornelis Gysbertsz Plemp, die zich door zijn ‘Amsterodamum Monogrammon’ een ijverig vorscher naar de oude geschiedenis had getoond, heeft hem voorgelicht en op de bronnen gewezen. Maar Vondel zal zich bij die studie vooral getrokken hebben gevoeld naar het Begijnhof, de eenige stichting, die de ‘alteratie’ nog in haar ongeschonden, en roomschen toestand had gelaten. Daar zetelde als ‘pater’ Leonardus Marius, de vroegere Keulsche professor, theologisch doctor en historicus van beteekenis. Het Begijnhof had ook zijn oude archieven bewaard; en dat Marius zelf daarvan een nuttig gebruik maakte, en ook anderen daartoe aanspoorde, kan men lezen in zijn beroemd boekje ‘Amstelredams Eer en Opcomen door de denckwaerdighe Miraklen’, van 1639, als hij op blz. 74 uitroept: ‘Amsterdam! leest u ouwe Willekeuren, en siet hoe dat daer geschreven staet.... Daer is de ouwe naemen in uw publijcque registers tot eer en u Roem; en sal oock blijven so lang alsser Catholijcken in 't lant zijn en u Registers blijven’. Bij den ‘pater’ was de dichter dus op een uitnemende leerschool, om zoowel het oude roomsche Amsterdam, als het oorspronkelijke roomsche geloof te leeren kennen. Het gevolg van Vondels leeringen en studie kwam spoedig aan den dag in twee opmerkelijke gedichten.

In 1645 werd het ‘*Eeuwgety der Heilige Stede te Amsterdam*’ gevierd; de herinnering aan de wonderbare gebeurtenissen met het H. Sacrament, die in 1345 aan het opkomende Amsterdam een grooten naam als bedevaartsplaats hadden bezorgd, waardoor veel tot bloei der stad en welvaart der burgerij was bereikt. In een jubelenden triomfzang: ‘Aen d'oude burgery’ opgedragen, vierde Vondel dat feest mede.

> O Burgery, uit Gysbrechts erf gesproten,
> En noit veraert van uwen ouden struick,
> In 't wettigh kerkgebruick,

zoo zingt de dichter den Amsterdammers toe, en wekt hen op

het wonderfeest te vieren. Maar het ‘verwekte hem veel haats’ zegt Brandt, ‘en maakte een' heelen hoop van Onroomsche Rymers gaande, die hem met lamme steekeldichten en krabbelingen, elk om strydt, te keer gingen, nergens toe dienende, dan om 't graau tegens hem te verbitteren’.

Dit rumoer strekte slechts om den moedigen bekeerling nog krachtiger aan te vuren. In hetzelfde jaar kwam Vondel voor den dag met zijn grootsche *Altaergeheimenissen;* waarbij hij ‘den raad en hulpe der allergeleerdtsten en spitsvondighsten der Roomsche kerke, die hij t' Amsterdam kon vinden’ had ingeroepen, zegt Brandt. ‘Inzonderheit was men verwondert, dat hij de duistere woorden van Thomas Aquinas, en andere Paapsche Schoolleeraren, ontrent deze stof bedacht, zoo gelukkig in 't Hollantsch wist uit te drukken’. Wie denkt niet aan Marius onder die ‘allergeleerdtsten’?

Maar, we hebben reeds gezien, hoe fel Westerbaen den dichter in een lang hekeldicht: ‘Kracht des Geloofs van den voortreffelijken ende vermaarden Nederduytsche Poeet Joost van Vondelen te speuren in de Altaergeheimenissen’, heeft aangevallen, en hoe hij verder gehoond en gelasterd is geworden.

Vondel, hoe zachtmoedig van aard hij ook was, hield van vechten, wanneer hij voor zijne heiligste beginselen opkwam. Dan week hij voor niemand, al liepen zijn tijdelijke belangen, ja zelfs zijn leven, gevaar. Hoe enghartig beoordeelde Hooft den dichter, na het verschijnen van het *Eeuwgety der H. Stede*, toen hij aan Barlaeus schreef: ‘Vondel heeft een vaars gemaakt op 't wonder, waarop de H. Stee haaren naam draaght: en laat het openbaarlijk voor de boekwinkels ten toon hangen, gelijk de voorvechters de messen in de luifen steeken, om de oogen der voorbygangeren te tergen, als met zeggen, wie 't hart heeft pluike. My deert des mans die geenes dings eerder moede schijnt te worden dan der ruste. 'Tschynt dat hy noch driehonderdt guldens in kasse moet hebben, die hem dreigen de keel af te byten. Noch weet ik niet of 't hem niet wel dierder moghte te staan koomen ende d'een oft andre heetharsen by ontyde de handen aan hem

schenden, denkende dat 'er niet een haan naa kraajen zoude’.

Maar nu zweeg Vondel op de aanvallen van Westerbaen en al de nakrabbelaars, en schreef slechts een vierregelig gedichtje: ‘Op het ontheiligen van het Sacrament des Altaars door den Arminiaanschen Sociniaan’, waarmede Westerbaen bedoeld is. Blijkbaar wilde hij het heiligste niet blootstellen aan nieuwe verguizingen, wat hij door zwijgen het zekerst kon bereiken.

Pastoor Marius staat als een veilige raadsman tusschen De Groot en Vondel. De groote Huygen heeft in zijn strijd tegen Rivetus' *Apologeticus* den geleerden Begijnen vader geraadpleegd; ja, zijn *Rivetiani Apologetici discussio* vóór de uitgave aan zijn oordeel onderworpen. Dit blijkt met zekerheid uit een brief, door een anderen grooten Vondelvriend, en medebekeerling, Bartholdus Nihusius, aan Monsignore Fabio Chigi, den pauselijken Internuntius te Keulen, den 17 Mei 1645 geschreven. In dit schrijven staat Marius' medewerking uitdrukkelijk vermeld.

‘Grotius is eigenlijk niet Katholiek, hoezeer hij niet ver van het rijk Gods verwijderd schijnt. Thans is hij bezig een werk tegen Rivet te schrijven, maar schijnbaar onder een anderen naam[1)]. Hiervan is de Heer Marius in het geheim met mijne medewerking de persbezorger, daar Grotius met ons beider vriendschap ingenomen is, weshalve hij dan ook dit werk aan de handen van Marius heeft toevertrouwd’[2)].

Nu is het duidelijk aan wiens theologische wijsheid Grotius zijn krachtige verdediging van voorname roomsche geloofspunten tegen Rivetus ontleend heeft. Wie hem de bronnen heeft aangewezen, waaruit hij de bewijzen geput heeft aan de H. Schrift, de Kerkvaders en de overlevering ontleend. Het is de doorknede theoloog Marius, die hem de wapens heeft aangewezen ter verdediging in zijn *Discussio* van het primaatschap

1) Bedoeld is: het werk is gesteld in den 3den persoon alsof een ander het schreef.
2) Grotius proprie non est Catholicus, licet non multum a regno Dei abesse videatur. Edet jam, sed alterius quasi nomine, librum contra Rivetum. Quam rem D. Marius per me secreto promovet, cum Grotius amicitiam nostram amet ideoque librum eum in D. Marii manus resignaverit. (Nihusius aan Chigi. 1645). *Amstelodamensia* door B.H. Klönne, Amsterdam, 1894, blz. 201.

des Pausen, de waarachtige tegenwoordigheid van Jezus in het H. Sacrament, de aanroeping der Heiligen, de vereering der relieken, het gebed voor de overledenen, de H. Mis, de vereering der H. Maagd, het eeren der heiligenbeelden, enz.

Marius kan dus ook de notaris genoemd worden, ten wiens overstaan 'Grotius Testament' door Vondel is verleden. Het is stellig met zijn medeweten en medewerken, dat Vondel dit merkwaardige boekje heeft samengesteld, dat hem zulk een laaghartige wraakneming van Brandt en Westerbaen op den hals heeft gehaald.

Reeds lang was Marius de godgeleerde raadsman van Grotius geweest. Want in November 1640 had Nihusius te Amsterdam aan Mgr. Chigi geschreven, dat Grotius' werk '*In Evangelistas*' toen over een paar maanden zou verschijnen, en dat Marius de vele misslagen en onhandigheden van Grotius op den rand (van de drukproef) zou aanteekenen[1]. Het hier bedoelde werk is de '*Annotationes in quatuor Evangelia*', in 1641 te Amsterdam verschenen.

Omstreeks dezen tijd werd ook tusschen Mgr. Chigi en Kardinaal Barbarini, te Rome, een levendige briefwisseling gevoerd over Grotius' bekeering, en hoever hij reeds tot de Katholieke Kerk genaderd was. Steeds is het Marius aan wien een geestelijk mentorschap over Grotius wordt toegeschreven.

Als priester van krachtigen invloed werd dan ook aan Marius door de predikanten de bloei van het Catholicisme te Amsterdam ondanks de strenge plakkaten geweten. Het gevolg was dat hij in September 1643 door een commissie vanwege de Hoogmogende Staten aan een streng verhoor onderworpen werd en ten slotte naar den Haag ontboden.

Hij kwam nu in hetzelfde geval als Vondel bij de *Palamedes*-vervolging. Doch Marius was, als hoogstaand geleerde, in groot aanzien bij de Amsterdamsche Magistraat; en toen hij aan Burgemeesteren het Haagsche bevel getoond had, oordeelde het college, waarin o.a. de roomschgezinde Albert Coenraadsz Burg

1) Grotii opus in Evangelistas duobus adhuc mensibus prodibit. Dn. Marius multos ibi in margine notat errores viri ineptiasque. (Nihusius aan Chigi. 1640). *Amstelodamensia* door B.H. Klönne, Amsterdam 1894, blz. 199.

zat, ook weder, evenals in 1625, dat de Staten zich niet hadden te mengen in hun justitieele zaken, en verboden zij den pastoor aan het bevelschrift der Staten gevolg te geven. Slechts na een herhaald, nu zeer beleefd verzoek van de Staten, en van een deugdelijk schriftelijk vrijgeleide door Burgemeesteren voorzien, ging Marrus naar de Staten, die geen grond konden vinden om hem te vervolgen.

Vondel dichtte in 1653 in de herinnering aan die tijden, nadat Marius en Grotius reeds ‘onder de zercken lagen gekropen’, in een brief aan Nihusius:

> Mijn geest verlangt naer u, en dien gewenschten dagh,
> Dat ik uw aengezicht gezont aenschouwen magh.
> De jaeren glyen hene, of vallen af, als bladers:
> De tijt wort niet gestuit. Zoo missen wy ons Vaders,
> En vrienden, dagh op dagh.

De *Altaergeheimenissen* zijn opgedragen aan den Aartsbisschop van Mechelen, Jacobus Boonen, die Vondel vermoedelijk evenals aan zijne dochter Anna het H. Vormsel heeft toegediend. Dat Vondel daartoe naar Zuid-Nederland zal zijn gereisd, is wel waarschijnlijk; en ook begrijpelijk, tevens om de woede te ontloopen van den ‘heetharsen’, die ‘bij ontyde de handen aan hem kon schenden’. Want de volksaard van de oude geuzen maakte toen zulk een wraakneming op den paapschen dichter niet onmogelijk.

Een gebeurtenis in de Zuidelijke Nederlanden die Vondel bezong, zonder dat hij ervoor op reis ging, blijkt uit den ‘Zege-zang ter eere van Gillis van Vinckenroy, Burgemeester, Twaelfman, en Keizer van den edelen Kruisboge’, te Hasselt. Het was echter op verzoek van Vinckenroy's broeder, Martinus, die priester was te Amsterdam, dat Vondel deze uitvoerige cantate vervaardigde.

Dit jaar reeds vol groote gemoedsbewegingen, ging voor Vondel niet voorbij zonder het verlies van twee dierbare vrienden: de ‘oprechte Pol’, zijn trouwe beschermer in de Palamedes-vervolging, ontviel hem in Juli. Hij herdacht zijn hulp in het vers:

Dees Helt durf Wraeck haar' eisch ontzeggen,
Schoon zijn vervolgers leggen
Voor zijne voeten.

Wel voerde het jaar 1645 Vondels ‘afwezende vriend’, Grotius tot hem terug voor een kort bezoek, op zijn doorreis als gezant van Koningin Christina van Zweden. Hoe dankbaar was de dichter aan den Noordenwind, die zijn vertrek deed vertragen. Maar den morgen van De Groot's vertrek nam Vondel van hem afscheid aan den ‘Stadtsherbergh’ aan het Y, om hem nimmer weer te zien. Want na zijn ontslag gevraagd te hebben aan Christina, werd de gezant op zijn terugreis ernstig ziek te Rostock, na een hevigen storm op de Pommersche kust, en stierf, daar 28 Augustus 1645. Diep aandoenlijk klinkt de ‘Uitvaert’ waarin de dichter zijn vriend betreurde:

Helaes! wie komt mijn hoop vermoorden?
Wat onweêr ruischt 'er uit den Noorden?
Verzekert fluks ons beste pant:
Verzekert, berght het Hollantsch Wonder,
Hoe haelt de zon haer aenschijn onder!
O Baltisch meir! ô storm! ô strant!

De portretten van Vondel door Dr. J.F.M. Sterck

Talrijk zijn de portretten, door zijn tijdgenooten van Vondel geteekend of geschilderd. De voornaamste kunstenaars hebben er prijs op gesteld 's dichters afbeelding onder hun werk te kunnen tellen. Sandrart, Lievens, Philips Koninck, Govert Flinck, Cornelis de Visscher en Karel van Mander de Jonge zagen hem voor hun ezel zitten, en hebben ons in staat gesteld Vondels uiterlijk te leeren kennen in zijn verschillende levenstijden.

Vondel was zoo ingenomen met zijn portretten, dat hij ze telkens in een kort bijschrift herdacht, om er als 't ware een toelichting bij te geven, hoe zich de beschouwer hem moest voorstellen. Dat hierin wat dichterlijke zelf-ingenomenheid aan den dag komt, valt niet te ontkennen. Bij zijn eerst bekende portret, door J. Sandrart geteekend, zegt de dichter, dat hij is ‘Verslingerd op aloude en bloênde treurtooneelen’, wat toch wel algemeen bekend was. En dan besluit hij, wel wat gezocht:

> Vint niemants brein in bloet noch gal noch tranen smaak;
> Dees leeft in treurdicht. ay, vergun hem dat vermaack.

Bij het prachtige portret op zijn 66e jaar met den arendsblik, door Govert Flinck (1653), begint de dichter er op te wijzen, dat zijn hoofd besneeuwd is, hij zijn grijze haren telt, en zelfs nog geen bril behoeft te gebruiken, met typische oudemans voldaanheid; waarna hij herinnert, dat hij ‘Lucifer zijn treurrol leert volspelen’.

Eenigszins onbeduidend is het bijschrift bij de mooie gravure door Cornelis de Visscher (1657): Vondel in zijn studeerkamer:

> Myn jaertal telt aen 's levens jaerewyzer
> Nu seventigh. myn zilverhair wort gryzer,
> En *Visscher* beelt met kryt en kunstigh yzer
> Myn' ouderdom in koper levende af.
> Zyn graefpen volght de hant, die 't leven gaf.
> Men houwe een kroon van beelden op zijn graf.

De grijze haren vindt de dichter weer bijzonder belangrijk. Dat Visscher hem als levende afbeeldt met krijt en kunstig graveerijzer, is een oprecht compliment aan de kunstenaar. Maar het laatste vers is een echte stoplap, die bovendien minder aangenaam klinkt tegenover den kunstenaar door hem aan zijn graf te herinneren; al wenscht hij er ook ‘een kroon van beelden’ op. Bij het portret door Van Mander in 1657 in Denemarken geschilderd, zijn het weer de ‘grijze haren’, waarop wordt gewezen.

Het laatste door Vondel bezongen portret is 't door Philips Koninck in

1662 geschilderde, toen hij 75 jaar telde. Nu geeft hij werkelijk een pittig bijschriftje:

> Ik telde vijfenseventigh,
> Toen KONING my dus levendigh
> Te voorschijn bragt op zijn panneel.
> Wie van de kunst met kennis spreekt,
> Zeght, dat hier slechts de spraek ontbreekt.
> Men kroon' het koninklijk penseel.

Al is de gedachte niet nieuw, dat alleen de spraak ontbreekt, (vergelijk: ‘Ay Rembrandt, maal Cornelis stem’), zij is hier aardig te pas gebracht, want Koninckx portretten van den grijsaard, (hij schilderde en teekende hem meer dan zevenmaal), munten uit door gelijkenis en spontaneïteit.

Vondels portretten zijn veel verspreid, voor zoover ze nog aangewezen kunnen worden; want, helaas, eenige portretten zijn spoorloos verdwenen.

Het Rijksmuseum te Amsterdam bewaart drie van Vondels beste geschilderde portretten, waaronder dat van Govert Flinck uit 1653, stellig het meest gelijkende is. De dichter was toen 66 jaar en vervuld van de stof voor *Lucifer*. Een bewijs hoe hoog hij toen geacht werd, vinden wij in het feit, dat dit portret in 1655 werd gezonden als hulde aan den nieuwen Directeur-Generaal van Nederl.-Indië Geraert Hulft, vroeger stadssecretaris van Amsterdam.

Vondel spreekt het vertrekkende portret toe:

> Ghy steeckt dan af, voor d'Amsterdamsche paelen,
> Om over zee te zweven, daer de dagh
> Batavië vergult met d'eerste straelen,
> En geuren brengt, uit ootmoedt en ontzagh...
> Wanneer ghy koomt in 't Oosten te belanden,
> En d' eer geniet, dat HULFT u wellekoomt,
> Zoo kust dien helt eerbiedighlijk de handen;
> En melt hem, wat ick onlangs heb gedroomt.

Daarna verhaalt Vondel, dat hij gedroomd heeft, hoe Hulft, in een kaneelbosch jagende op een duif, door het springen van zijn geweer werd gewond. Later toen Hulft op Ceylon, bij Colombo gesneuveld was, werd in Vondels droom een voorspelling gezien. En de dichter teekende zelf aan op het handschrift van het vers, dat nog in het Vondel-Museum wordt bewaard: ‘Een voorspelling van zijn doot, want Columbe, daer de Heer voor gebleven is, heet een duif’.

Blijkbaar is ook het sneuvelen van Hulft, voordat hij Indië bereikte, de aanleiding geweest om hem het portret van Vondel door Flinck niet toe te zenden, waardoor we het nu nog te Amsterdam kunnen bewonderen. Althans er is geen tweede exemplaar van dit portret bekend.

Ook Vondels beeltenis, in 1662 door Philips Koninck geschilderd, kan in het Rijksmuseum gezien worden. Hierop slaat het zooeven aangehaalde bijschrift: ‘Ick telde vijfenseventigh’. De dichter schreef er nog boven:

‘Omnia longaevo similis’; ‘In alles gelijk aan 'n ouden man’. Wat hij zeer te pas, ontleende aan Vergilius, Aeneïs, v. 650, dien hij geheel van buiten kende.

Toen Vondel 87 jaar was, in 1674, heeft Philips Koninck hem nog eens geschilderd. Ook dit portret is in het Rijksmuseum opgenomen. Het is niet bekend, dat Vondel er een gedicht op heeft gemaakt.

Verloren schijnt het portret, in 1657 van den 70-jarigen Vondel door Van Mander in Denemarken vervaardigd. De oude man had toen, voor de tweede maal, een zakenreis naar Kopenhagen ondernomen; nu ‘om zijn zoons schulden te innen’, volgens Brandt. Hij werd er met eerbied ontvangen, terwijl juist een buitengewoon gezantschap van onze Republiek daar vertoefde. Zijn verblijf gaf Vondel aanleiding tot allerlei gedichten, die hij in 1657, als *De Parnas aan de Belt* in een bundeltje deed drukken. Verschillende portretten door Van Mander geschilderd, als van Koning Frederik, Sofia Amalia, de Koningin, Prins Christiaan, en de hooge hofdignitarissen, zijn door Vondel bezongen, evenals zijn eigen beeltenis. Daar al deze vorstelijke portretten wel niet verloren zullen zijn, bestaat er toch ook wel kans, dat van Vondel ergens in Denemarken terug te vinden. Vondel richtte ook een uitvoerig dichtstuk tot den Spaanschen Gezant, Graaf de Rebolledo, *De bestendigheit der Kercke*. In het geheel Luthersche koninkrijk heeft de dichter in dezen katholiek een geloofsgenoot gevonden, in wiens huiskapel hij de H. Mis kon bijwonen.

Niet verloren, maar toch ver verwijderd en moeilijk bereikbaar is het portret van Vondel door Philips Koninck in 1674 geschilderd en dat eens in het bezit was van wijlen den heer Kneppelhout, den bekenden schrijver der *Studenten-Typen*. Ik had gehoord, dat zijn dochter de schilderij mede had genomen naar Zwitserland en aan het meer van Genève woonde. Eindelijk, na lang zoeken, mocht ik den ouden Vondel terugvinden in ‘La Tour de Peylz’ bij Montreux, waar hij reeds onder de familie-portretten is opgenomen, als ‘un des ancêtres’.

Moge hij nog eenmaal, uit ‘de Zwitsersche Alpes’, met den ‘Rijnstroom’, terugkomen.

Maar het droevigst voorbeeld van het zoekraken van Vondel-portretten, is zeker wel het verdwijnen van de beide teekeningen vervaardigd door C. de Visscher (1657) en door Philips Koninck (1662), die tot de verzameling van het Museum van den Amstelkring behooren, dat gevestigd is in ‘Ons' Lieve Heer op Solder’.

Deze merkwaardige afbeeldingen, waarvan die door Philips Koninck in type geheel afwijkt van de gewone voorstelling, zijn, naar mij is medegedeeld, reeds eenige jaren geleden naar het Stedelijk Museum te Amsterdam overgebracht, ‘om te worden schoongemaakt en opgezet’; maar nu spoorloos verdwenen.

Het is te hopen, dat deze kostbare kunststukken nog eens teruggevonden

worden. Immers geteekende portretten van Vondel zijn zeldzaam. Het Rijksprentenkabinet bezit er eenige, waaronder twee, ook van Koninck, in Vondels laatste levensjaar genomen.

Twee portretten van Vondel, die hem zeer persoonlijk uitbeelden, konden nog niet geplaatst worden op het juiste jaar van vervaardiging, en wachtten nog op de aanwijzing der aanleiding van hun ontstaan. Ik meen, op goede gronden, de onzekerheid te kunnen oplossen.

Ik bedoel de merkwaardige 'hamer-gravure', *opus mallei* door den zilversmid J. Lutma Jr. en de typische teekening, blijkbaar van Jan Lievens, die in de prentenverzameling van Teylers Museum te Haarlem bewaard wordt. Tusschen deze twee afbeeldingen van den dichter valt m.i. een treffende overeenstemming op te merken, die het vermoeden wekt, dat zij in hetzelfde jaar, ja, kort na elkander gemaakt moeten zijn.

Die van het Teylers Museum stelt Vondel voor, gekroond met een lauwerkrans. Hij is deftig gekleed, want hij draagt een tabbaard met bonten kraag, zooals magistraatspersonen. Op zijn onderkleed ontbreekt evenwel de platte linnen kraag, waarmede hij gewoonlijk wordt afgebeeld.

Onder de oorspronkelijke teekening is het volgende versje van Pieter Langendijk geplakt, ook voorkomende in zijn 'Gedichten', Haarlem 1751, III, bl. 143, waarin de aanleiding voor dit portret, blijkbaar volgens een oude overlevering, duidelijk wordt aangegeven (zie verder blz. 44, bij No. IX):

> Zoo kroont Jan Lievenszoon, de Leidsche Titiaan,
> My op Sint Lukasfeest met Febus Lauwerblaên.
> Het brein is zwanger van een dankgedicht te baaren.
> Maal bij dees krans mijn lier, dan hoort gij Vondels snaaren.

De teekenaar en de aanleiding van dit portret zijn dus als volgt te verklaren. Op 20 October 1653 is aan Vondel een hartelijke en spontane hulde gebracht op de Kloveniersdoelen in een vergadering van meer dan honderd kunstenaars, leden van het St. Lucas-Gilde te Amsterdam. Een der kunstbroeders, als Apollo verkleed, heeft den ouden dichter toen een lauwerkrans op het hoofd gezet en hem in een gedicht toegesproken:

> Myn Zoon ghy zult hier met myn Lauwre pralen,

zoo luidde een vers; en het slot was:

> Men wyd aan U, onsterflyckheyt, en lof,
> En leeft altoos in heylige Lauwrieren.

Jan Lievens heeft dit oogenblik vereeuwigd door Vondel af te beelden met den lauwerkrans gekroond.

Hij heeft de uitdrukking van Vondels gelaat opvallend juist naar het leven weergegeven met den blik van iemand, die zijn waardigheid tracht op te houden tegenover de rumoerige feestelingen, en den teekenaar aanstaart met een ernstig oog vol verholen spot.

Maar zeer nauw verwant aan het portret door Lievens, is de 'hamer-

gravure' door Jan Lutma, den edelsmid, van Vondels kop gemaakt. Het is onnoodig op alle bijzonderheden te wijzen, waaruit dit blijkt; een vergelijking der beide portretten met elkander toont dit voldoende aan.

In de lijst van Vondels portretten door J.A. Alberdingk Thijm afgedrukt in de Aanteekeningen bij zijn 'Portretten van Vondel,' wordt het portret van Teyler niet vermeld; wel de gravure van Lutma, die op '1665?' wordt geplaatst. Met zekerheid kan het jaar niet worden aangewezen, ook niet in vergelijking met de drie andere 'hamergravures', waarin J. Lutma Jr. verschillende portretten uitvoerde, n.l. van P. Cz. Hooft, van J. Lutma den vader, en van J. Lutma Jr., dus van zich zelf. Dit laatste draagt het jaar 1681.

Maar de overeenstemming met de teekening van Lievens stelt het portret door Lutma met vrij veel zekerheid op 1653-1654.

Blijkbaar hebben bij gelegenheid van de huldiging door S. Lucas[1)], zoowel Jan Lievens, als Jan Lutma Jr. den grooten dichter afgebeeld, ieder door zijn eigen kunst. Vondel was, in 1654, zes en zestig jaar oud.

De Vondel-Tentoonstelling van 1879 had een portret van Vondel op 67-jarigen leeftijd en alzoo vervaardigd in 1654. Borstbeeld rechts; op een zilveren penningplaat (door J. Lutma?). Met omschrift: 'Justus Vondelius. Poeta. aetat. suae 67', Beschreven bij Van Loon, Beschrijving der Nederl. Historiepenningen. III, 283. I.

Het jaar van deze penningplaat, en de voorstelling van Vondel duiden ook weer op verwantschap met het *opus mallei*, de hamer-gravure van J. Lutma Jr.

1) De grootste hulde aan Vondel door het nageslacht, de onthulling van het Standbeeld, is hem gebracht op 18 October 1867, dus ook op S. Lucas, het feest door de kunstbroeders uitgekozen om hem de hoogste eer te bewijzen van zijn tijdgenooten.

Iconographie der portretten van Vondel

Ofschoon de volgende opgave natuurlijk steunt op de in de *Literatuur-opgave* te noemen iconographieën, is zij toch zelfstandig opgesteld en bijgewerkt met de nieuwste gegevens omtrent verschillende later gevonden of aangewezen portretten van den dichter.

De apocriefe, of onzekere portretten zijn afzonderlijk genoemd.

Kopieën, na Vondels dood van oorspronkelijke portretten gemaakt, zijn niet vermeld.

I.

± 1640. - Vondel, omstreeks 1640; ongeveer 53 jaar. Kniestuk naar links, zittende in een armstoel, een rol in de handen. Gravure door Theod. Matham, naar teekening van Joachim Sandrart, met 6 regelig vers van Vondel: ‘Sandrart heeft Vondel dus’ [zie dit Deel, blz. 214].

Van Lennep, IV, 7. - Unger, 1642-1645. Idem, Bibliographie, nr. 733.

II.

Als voren, latere druk, met C. Dankertz. als uitgever.

III.

Als voren, de koperplaat opnieuw afgedrukt, 1786, met gedicht van J. Nomsz: ‘Dit 's Vondel, tot dit uur’. Enz.

IV.

1650. - Ets van Jan Lievensz. met onderschrift: ‘J. Livius deliniavit’. Uitgave van A. de Wees. Staande naar rechts, ter halver lijve, rol in de handen, mantel om de schouders. Omstreeks 1650, dus ongeveer 63 jaar. Vierregelig onderschrift onderteekend: Prudenter: ‘Agrippina parens ortum’, etc.

> Dit is niet van G. Brandt, die zeker niet zou schrijven: Prisca Relligio, custos et nuncia veri’, d.i. ‘De oorspronkelijke godsdienst, de bewaarder en verkondiger der waarheid’. Het is dus van een geloofsgenoot van Vondel.

Hierbij dichtte Vondel: ‘Op mijn Print door Livius van Leiden geteekend en gesneden: ‘Zoo volleght Livius van Leiden, Titiaan’. Van Lennep, VI, blz. 53.

V.

Verkleind uitgegeven en gekeerd naar links, in Vondels Poëzy 1650 met bijschrift door Prudenter: ‘In Vondel speelt de Geest van Neerlants Poëzy’.

VI.

Als voren, nu naar rechts, in Vondels Poëzy, bij Gysbert Sybes, 1651 en 1658. - Van Lennep, VI, 53. - Unger, 1648-50, blz. 182.

Volgens G. Brandt (*Leven van Vondel,* uitg. Hoeksma, blz. 138), maakte Jan Six op Lievens' portret (No. VI) dit versje:

> Dit 's Vondel, met zijn rol,
> Apelles trof Apol.

VII.

Zwarte-kunstprent (door J. de Groot) naar het portret door J. Lievens, met onderschrift:

> In *Vondel* speelt de Geest van Neerlants Poëzy;
> Natuur volmaeckt zijn kunst en zet haar leven by.

VIII.

1653. - Schilderij door Govert Flinck. Borstbeeld van voren. Doek, ovaal. Vondel dichtte hierbij: ‘Op mijne schilderij, toen Govert Flinck mij uitschilderde in het jaar MDCLIII: ‘Ick sluit van daag een ring van zesmaal ellef jaren’. Enz.

Dit is het portret aan Directeur-Generaal Hulft in O.-Indië toegezonden; doch blijkbaar teruggehouden toen deze was overleden vóór zijn aankomst.

Van Lennep, VI, 191 en 629. - Unger, 1654-55, blz. 244. - R. Mus. nr. 928. - Moes, nr. 1, Iconogr. Batava; ook Unger 1652-53, blz. 214.

IX.

1653-54. - Teekening door J. Lievens in zwart krijt, staande, tot en met handen, waarin rol. Met lauwerkrans op 't hoofd. Mantel met bont. Blijkbaar gemaakt bij de huldiging in St. Lucas. Onder het ex. in Teylers Museum, Haarlem, is dit vers van Pieter Langendijk geschreven:

> Zoo kroont Jan Lievenszoon, de Leidsche Titiaan
> My op Sint Lukas feest met Febus Lauwerblaên.
> Het brein is zwanger van een dankgedicht te baren.
> Maal bij dees krans mijn lier, dan hoort gij Vondels snaaren.
> Catal. Vondel-Tentst. 1879, Nr. 73.
> (Gedichten, Haarlem 1751, III, 143).

Zie omtrent de overeenstemming met de gravure door J. Lutma, ‘Dateering van een paar Vondelportretten’ door J.F.M. Sterck, Studia Catholica, 1929.

X.

1653-54. - Door J. Lutma de Jonge. Hamergravure. Opus mallei. Naar rechts, profiel, op ongeveer 68-jarigen leeftijd. Onderschrift ‘Olor Batavus’. Met zwaan in voetstuk, fluit en harp.

Zie het artikel als voren in Studia Catholica, 1929. En hiervóór bij: ‘De portretten van Vondel’.

Zie ook Alb. Thijm, Portretten van Vondel, uitg. 1908, blz. 277. Stelt het op 1665(?).

XI.

1654. - Zilveren penningplaat door J. Lutma(?) Borstbeeld rechts met omschrift: *Justus Vondelius*. Poeta. aetat. suae 67. Beschreven bij Van Loon, Nederl. Historiepenningen, III, 283, I. Catal. 1879, No. 15.

Wellicht ook vervaardigd bij de huldiging door S. Lucas.

XII.

1656. - Schilderij op doek door Ph. Koninck, met handen, *klein* formaat, gemerkt rechter bovenhoek P.K. Gegraveerd vóór de Amersfoortsche uitgave der Hekeldichten(?).

Hierbij hoort Vondels bijschrift: ‘Zoo schildert mij eens Konings hant; In 't kleen’. Enz. Universit. Bibl. Leiden. Catal. 1879, No. 55.

Van Lennep, VII, 13. - Unger, 1656-57, blz, 36. - Moes, nr. 2.

XIII.

1657. - Gravure door, en teekening van C. de Visscher, op 70-jarigen leeftijd. Kniestuk, naar links zittende in leuningstoel. In de linkerhand een blad papier met de spreuk: ‘Justus ex Fide Vivit.’. In de andere hand breede hoed. Hiervan bestaat een groot aantal afdrukken met kleine kenmerkende verschillen, waarvan de voornaamste hier volgen: 1. Een fluitspeler op den achtergrond; 2. een vrouwenfiguur in de plaats; een geëtst duivelsmasker op den zijwand van een kistje; 3. het duivelsmasker sterk opgesneden; 4. het knaapje op den achtergrond heeft een stokje of fluitje in de hand; op een papier dat uit een boek ter linkerhand steekt, leest men, ook in de vorige staten: C. de Visscher, ad vivum deli, et sculp;. 5 de naam van den graveur in den onderrand, en op het papier staat een satyrskop; 6. de duivelsgrens op het kastje is verwijderd; en vervangen door: 1657, Ae. 70. Geen adres; 7. als 6, met adres van Justus Dankers; 8. bijgevoegd: ‘P. Schenk Excud, Amsterda. Vooran in de Warmoesstraat 1728’. Zonder adres. Van dit portret zijn nog eenige slechte nadrukken verschenen. Als voren, op 't blad papier: vers van Horatius. Onderschrift 4 regels door Prudenter: ‘Quod tuba Virgilii, lyra Flacci, altusque cothurnus’, etc.

Vondel schreef bij dit portret de verzen:

> Mijn jaertal telt aen 's levens jaerewijzer
> Nu zeventigh. Myn zilverhair wordt grijzer.

Van Lennep, VII, 618. - Catal. 1879, No. 16. - Unger, 1656-1657, blz. 202.

XIV.

1657. - Door Karel van Mander Jr. in Denemarken, schilderij (onbekend).

‘Op myne afbeeldinge’ door Karel van Mander.
Ick sloot een' ring van tienwerf zeven jaren,
Toen Mander, wiens penseel, zoo rijck begaeft,
Op 't grootvaêrs spoor en faem ten hemel draeft,
My schilderde, bezaeit met grijze haeren,
Daer Fredricks kroon ontzien wordt, en benijt.
Zoo kan mijn schijn noch leven na mijn tijt.

Unger, Vondel, 1656-57, blz. 191. - Uit *De Parnas aen de Belt. Verscheide dichten in Denemercken gedicht,* 1657.

XV.

1660. - Schilderij op doek, gemerkt I.L. 1660 (Jan Lievens). Levensgroot, ter halver lijve naar links, staande, een rol in de handen.
Universiteit van Amsterdam. Catal. 1879, No. 41.

XVI.

1662. - Schilderij op paneel door Ph. Koninck. Borstb. rechts. Hierop dichtte Vondel: ‘Ick telde vijf-en-seventigh’. Enz.
Van Lennep, VI, 109. - Unger, 1660-62, blz. 199. - Moes, No. 11. Was vroeger Rijksmus. Catal. No. 1374; eigendom Kon. Oudk. Genootschap.

XVII.

± 1662. - Teekening met rood en wit krijt op blauw papier, zonder naam, doch blijkbaar door Philip Koninck. Alleen het hoofd. Volgt geen bekend type; is origineel. Gereproduceerd in ‘Sterck, Rondom Vondel’, Amsterdam 1927. Bij den titel. Gekocht in de veiling van J.W. Wurfbain, Rheden, door den Amstelkring. Is daar niet meer aanwezig. Catal. 1879. No. 82.

XVIII.

1662. - Schilderij door Philips Koninck. Borstbeeld naar rechts. Ovaal; doek op paneel gelijmd. In handschrift van ± 1700 wordt achterop vermeld, dat het portret een geschenk is van Vondel aan Agnes Block. Ofschoon daarbij geplakt is Vondels gedrukt gedicht: ‘Ick telde vijf-en-seventigh’; met: ‘Omnia longaevo similis’, past hierbij veeleer het bijschrift: ‘Op mijne Afbeeldinge door Philips de Koning’, met ‘*Tanto laetus honore*. Dus volght de kunst het leven altijt nader’. Enz. Gegraveerd door J.P. Lange, uitgave Fr. Buffa & Zn.

Van Lennep, IX, 629. - Unger, 1660-62, blz. 199 of 1671, blz. 333. - Moes, nr. 8. - R. Mus., nr. 1372. - Was tijdelijk R. Mus., in 1832 aan Mr. Jacob van Lennep door Mevr. Six van Winter geschonken; nu bij Jhr. Dr. M.F. van Lennep, Aerdenhout.

XIX.

Door Ph. Koninck. Penteekening lichtelijk gewasschen, in bruin. Vondel

met breedgeranden hoed op het hoofd, zittend op een leuningstoel met de handen op den buik saamgevouwen. Geheel ‘en face’. Zie ‘Rembrandt's Handzeichnungen von Kurt Freise, Karl Lilienfeld und Heinrich Wichman’. Met afbeelding. Door Hofstede de Groot, ‘Die Handzeichnungen Rembrandts’, Haarlem 1906, aan Rembrandt toegeschreven. Door de ‘Direction des Berliner Kupferstichkabinets’, waar de teekening is, ‘bezweifelt’. Gegraveerd door Houbraken met 6-regelig gedicht, ‘Dit is de laetste schets van Vondels aengesicht’, enz., van D. van Hoogstraten, in 1715, uitgegeven, geheel veranderd, voor de prozavertaling van Vondels Heldinnebrieven. Voor het eerst als Vondel-portret gereproduceerd in Bredius-nummer van Oud-Holland 1915: Sterck, ‘Een Vondel-portret door Rembrandt?’

XX.

1665. - Borstbeeld naar rechts door Ph. Koninck. Schilderij, herinnert aan het portret bij Jhr. Dr. M.F. van Lennep, Aerdenhout. No. XVIII. Op de keerzijde opdracht door Pieter Burman aan Antoni Hartsen, 13 Aug. 1767. Rijksmus. No. 1371. Moes, No. 9. Catal. Vondel-Tent. 1879, No. 48.

XXI.

1665. - Borstbeeld naar rechts. Gravure door P.v. Gunst, naar een schilderij van ‘P. de Koning’. Het origineel is niet meer bekend, maar wanneer de gravure het getrouw weergeeft, moet het dagteekenen van na 1665 en vóór 1671. Met 4-regelig vers van J. Zeus. Herinnert aan No. XII.

Catalogus Vondel-Tentoonstelling 1879, nr. 56.

XXII.

1671. - Borstbeeld naar rechts, gravure door H. Bary, op 84-jarigen leeftijd, 1671. Met 4-regelig vers van G. Brandt: ‘De grijze Vondel, die’, enz.

Afgedrukt vóór Vondels Poezy, Franeker, 1682.

Van Lennep, VII, 140. Catal. 1879, No. 63.

XXIII.

1674. - Borstbeeld rechts, levensgroot, schilderij op doek, op 87-jarigen leeftijd, door P. Koninck, gemerkt: P. Konin 1674. Catal. 1879, No. 69. - Moes, No. 13.

Vroeger bij J. Kneppelhout, Oosterbeek. Nu bij Mevr. Wed. Van Asch van Wyck, geb. Kneppelhout; La Tour de Peylz, bij Montreux, Zwitserland.

XXIV.

Borstbeeld rechts, levensgroot. In de bovenhoeken het later aangebrachte opschrift: ‘Jvstvs à Vondel’. Op doek. Zwaar beschadigd en bijgewerkt.

Door Ph. Koninck(?). Universiteits Bibliotheek Leiden. Catal. 1879, No. 52.

XXV.

Borstbeeld rechts, teekening met krijt en O.-I. inkt, door P. Koninck. Aan de achterzijde opschrift: ‘J.v. Vondel na 't Leven. P. Ko. -’

Vroeger bij Jacob Vos Jz., Amsterdam, nu Rijksprentenkabinet.

XXVI.

Door Ph. Koninck. Borstbeeld rechts. Schilderij op doek.

Catal. 1879, nr. 70. Moes, No. 14. Vroeger bij prof. M. de Vries, Leiden.

XXVII.

1674. - Schilderij op doek door Ph. Koninck. Borstbeeld naar rechts, levensgroot. Gemerkt: ‘P. Ko, 1674, oudt 87 jaar’.

Verkocht veiling Fred. Muller & Co., 16-18 April 1901. Nu Rijksmuseum.

XXVIII.

± 1675. - Schilderij op doek, gelijmd op paneel, door P. Koninck. Borstbeeld rechts, gemerkt: ‘P. Ko. 167’. (1675?)

Verkocht Amsterdam 15 Mei 1879 en 10 Dec. 1889. Voorheen bij prof. A.C. Bonn, en Mevr. Wed. Boellaard te Haarlem, daarna bij Prof. J.A. Alberdingk Thijm. Nu in het Vondel-Museum te Amsterdam, afkomstig van A. Th. Hartkamp. Moes, No. 15.

XXIX.

1678. - Teekening met pen en O.I. inkt door P. Koninck. Op zeer hoogen leeftijd, ten voeten uit, naar rechts, ineengedoken op een stoel zittende. Aan de achterzijde: ‘Joost van Vondel na 't Leven getekent door Philip Konink in zijn laaste ouderdom’; 91 jaar. Rijks-Prentenkabinet.

XXX.

Hiervan een variant, met slaapmuts. Vondels versje is hierop toepasselijk:

> Hier ligt Vondel zonder rouw
> Hij is gestorven van de koû.

XXXI.

1679. - Zilveren begrafenis-penning; voorzijde: borstbeeld van Vondel met lauwerkrans om 't hoofd. Keerzijde zwaan omgeven van krans waardoor gestrengeld: ‘'s lants outste en grootste Poeet’. Beschreven bij Van Loon, Historiepenningen III, 283, 2.

In de *Iconographia Batava* van E.W. Moes worden nog de volgende geschilderde portretten vermeld, die niet meer zijn aan te wijzen: 5. Door J. Lievens, verkocht coll. Six, Amsterdam 6 April 1702. - 6. Als voren, werd 1770 verkocht door het Genootschap Pictura,

's-Gravenhage. - 7. Als voren, verkocht Amsterdam 1 April 1833. Een portret door J. Lievens is bezongen door D. Traudenius, Tijd-zifter, Amsterdam 1662, pag. 16. - 15. Andere portretten door Ph. Koninck op verkooping 21 Jan. 1733, te Amsterdam; 25 Augustus 1817 en 15 Mei 1879. J. Pluymer heeft er een bezongen door Nuyts gekocht. (Gedichten II, p. 157). - 19. Door Abr. v.d. Tempel, was begin 18e eeuw bij Philips de Flines, te Amsterdam. (Bidloo, Mengel poëzie, Leiden 1719, pag. 185). - 20-23 Bij de Jezuieten te Antwerpen (Brandt, Leven van Vondel, door Verwijs, pag. 108) Verkooping coll. Jan Maul, Leiden 28 September 1782; Idem Utrecht, 22 April 1811; Idem Amsterdam 11 Juli 1836. - De Amstelkring bezat een oude teekening naar de kop van C. de Visscher portret. Is nu zoek.

Apocriefe portretten

A.

Kinder-portret, gehouden voor een jeugd-portret van Vondel. Teekening met rood en zwart krijt, door Goltzius. Van onderen in 17-eeuwsch schrift: ‘Jochem V(er?)s (pro?)nck’.

Volgens opgave Catalogus Vondel-Tentoonstelling 1879, nr. 101.

B.

1607. - Als vaandrig gaande aan het hoofd der rederijkers-optocht van de Amsterdamsche Cameristen der Brabantsche Kamer ‘'t Wit Lavendel’, ‘Uyt Levender Joost’, naar het ‘Constthoonende Juweel’ te Haarlem, gehouden ‘om het oudemannenhuis met een loterye te bouwen’, in October 1607. Dus op zijn 20e jaar.

Anonieme gravure in ‘Const-thoonende Juweel, By de loflycke stadt Haerlem, ten versoecke van Trou moet blycken, in 't licht gebracht’. Tot Zwol, by Zacharias Heyns, 1607.

In het ‘Berecht’, voor Salmoneus zegt Vondel, dat hij met den optocht is medegegaan.

C.

± 1640. - Oude man, met breedgeranden hoed en puntbaardje, voor een oude woning.

‘De Dichter Vondel, voor zijn huis’. Teekening door Rembrandt. Rembrandt's Handzeichnungen von Kurt Freise, Karl Lilienfeld und Heinrich Wichman, nr. 92. Hofstede de Groot, Rembrandt, Handzeichn. nr. 102.

D.

1659. - In de ‘National Galery’ te Londen, door Rembrandt. Mansportret, afgebeeld in Adolf Rosenberg, Rembrandt, Des Meisters Gemälde.

Deutsche Verlags-Anstalt, 1904, blz. 230, rechts. In *Roeping*, Des. 1925, door Rob. de Wilt als een zéker portret van Vondel beschreven. (??)

Zie: Sterck, Rondom Vondel, Amsterdam 1927, blz. 131.

E.

± 1648. - Schilderij Rijksmuseum door H. Pot. In Arcadisch herderscostuum, naar links, het hoofd met lauwerkrans; omkranste herdersstaf in rechterhand, en herdersfluitje in linker. Herdershoorn op tafel. Kniestuk.

In Catalogus Rijksmuseum 1920, nr. 1907*a* als zoodanig vermeld. Zie ook: Het Jaarboekje van J.A. Alberdingk Thijm 1906, en: Sterck, Hoofdstukken over Vondel en zijn kring. Amsterdam 1923, blz. 82. Verondersteld werd dat het Vondel voorstelde in de rol van Adelaert uit Leeuwendalers. Er bestaat van dit portretje een tegenhanger, ook door Pot, een Arcadische herderin voorstellende.

F.

1657. - Schilderij, in 1930 bij de firma Goudstikker te Amsterdam, door Ferdinand Bol: ‘Selon plusieurs personnes compétentes ce portrait représente Joost Van den Vondel. Il est assis à une table couverte d'un tapis de Perse, sur laquelle il y a un encrier et un livre ouvert, derrière lequel on distingue encore une rangée d'infolios. Vondel porte un manteau rouge très foncé. La tête caractéristique est coiffée d'une calotte foncée. La main gauche est posée dans les plis de son costume, de la main droite, qui s' appuie sur un livre, il tient une plume d'oie’. Catalogue de la Collection Goudstikker, No. 14 (Dec. 1919); No. 4. Later is de naam Vondel weggelaten. Op zijn 70e jaar. Levensgroot; schitterend mooi schilderstuk op doek; 105 × 89 cM.

Zie Sterck, Hoofdstukken over Vondel en zijn kring. Amsterdam 1923, blz. 78.

G.

Vóór 1663. - Schilderij door Juriaan Ovens, vóór 1663 door Vondel bezongen(??)

Zie Schmidt Degener, Rembrandt en Vondel, *Gids*, 1919, p. 28 (overdruk.)

H.

Door Ostade(?) met dekverf, volgens aanteekening Vondel voorstellende(??). Vroeger bij Kneppelhout, nu in 't Vondelmuseum. Ook bij Van Lennep, XII, p. 146. Hierop vers door Fr. de Haes Jr., Gedichten blz. 12. - Ned. Kunstbode III, blz. 199. Artikel van J.A. Alberdingk Thijm.

J. St.

Vondels werken
Vierde deel

[Gedichten]

De Koningklycke Harp
aen *Kornelis van Kampen*.[aant.*]

Wie David pooght te steecken naer zijn kroon,[vs. 1]
Die terght, als Lucifer, den hooghsten troon,[2]
En word geschopt uit dat oneindigh schoon[3]
Des grooten Vaders.
Gods goude tong van hemelsch mann' bedouwt[5]
Gaet weiden, als een pen gedoopt in goud,[6]
Die treckend haer geleert vernuft ontvouwt,[7]
Op zuivre bladers.
Ghy, K A M P E N , moght dit t'elckemael bevroên,[9]
Wanneer uw geest in nederduitschen schoen
Nastapte dien Hebreeuschen kampioen,[10-11]
En dappren zinger,[12]
Die levend uitdruckt al wat hy beseft,[13]
En zo verzinckt, en zoo de maet verheft,[14]
Dat zy op 't allerhardste voorhoofd treft[15]
Gelijck zijn slinger.
't Zy hy zijn stem verfijnt, of die vergrooft,
De wrongkroon voeght dat vet gebalssemt hoofd[18]
Des mans, naer 't hart des hemels, hoogh gelooft[19]
In 't eeuwigh leven:

* Van 1640. Afgedrukt volgens de 8 bladzijden tellende quarto-uitgave met eigen signatuur voorkomend zonder eigen uitgeversadres achterin sommige exemplaren der eerste uitgave van ‘De Gebroeders’. *Unger: Bibliographie, nr. 321 en 724*.
Kornelis van Kampen (geb. 1564) was een neef van Anna en Tesselschade Roemers en waarschijnlik de vader van Maghtelt van Kampen, op wier dood Vondel in 1624 een gedichtje schreef (Dl. 2, blz. 483). Dat hij zich bezig gehouden heeft met een psalmvertaling weten we alleen door Vondel's vermelding in dit gedicht (vs. 10-11).

vs. 1 Wie de roem van David, als psalmdichter, nastreeft.
2 *terght:* trotseert; *den hooghsten troon:* Gods majesteit.
3 *geschopt:* verstoten.
5 *Gods goude tong:* Davids stem, als tolk van God; *mann':* manna, hemelse spijs. De bedoeling is: door goddelike inspiratie.
6 *Gaet weiden:* laat zich vrijuit gaan, openbaart zich.
7 *treckend:* door pennetrekken; *geleert vernuft:* op ervaring berustend inzicht.
9 *bevroên:* ervaren.
10-11 *in Nederduitschen schoen nastapte:* in Nederlandse taal trachtte te volgen (nl. door vertaling).
12 *zinger:* zanger.
13 *levend:* levendig, indrukwekkend; *beseft:* innerlik ervaart.
14 *verzinckt* (te verbinden met *de maet*)*:* doet dalen.
15 Dat ze de ongevoeligste ontroert. Het beeld brengt verband met Davids overwinning op Goliath.
18 *De wrongkroon:* tulband, als koninklik sieraad; *vet gebalssemt:* vgl. Psalm 23:5: ‘gij maakt mijn hoofd vet met olie’.
19 *naer 't hart des hemels:* Gods uitverkorene, geprezen in eeuwigheid.

Zijn rijck gedicht, geen droom, geen ydle vond,[21]
Begrijpt den schat van 't oud en nieuw verbond,[22]
Vertelt, en leert, en bid, en heelt en wond,
Met kunst doorweven.
De zangerige mond is altijd vol
Van Iakobs harder, geen' verzierde' Apol,[26]
Die d'uitgeleze schaer, gedost met wol,[27]
Aen versche beecken[28]
Zorghvuldigh drenckt, en in het groene weit,
En onverdwaelt op 't rechte spoor geleit,[26-30]
En haer beschermt door zijn getrouwigheid
Voor wolventreecken.[32]
Hier duickt voor 't licht des scheppers d'eerste nacht,[33]
En 't werreckstuck der wereld toont met pracht
Des werckers wijsheid goedigheid en maght[35]
In alle deelen:
't Gewelf des hemels straelen van zich geeft,
De lucht doorluchtigh vol gevogelt zweeft,[38]
De woeste zee die bruischt, en 't aerdrijck leeft
Door stadigh teelen.[40]
Wie beeft niet als de hemel Abrams zaeck
Rechtvaerdigh handhaeft, toegerust met wraeck,
En schept in bloedvergieten zijn vermaeck,
En groeit in 't smoocken?[44]
Verbolgen onweer voert hem grimmigh heen.
Om hoogh is vier, en duisternis beneên.[46]
De donder morselt, blixem brand de steên,
De bergen roocken.[45-48]
De stroom verdrooght, 't geberghte smelt als was.
't Getroffen vee bespreit 't gezengde gras.[50]
De glans der hoven leit gedooft in asch,
En gloende voncken.[41-52]
't Afgodisch volck, een handvol overschots,[53]

21 *vond:* vondst, bedenksel.
22 *Begrijpt:* omvat; *verbond:* Testament: de wijsheid van de gehele bijbel is in zijn zangen samengevat.
26 *Jakobs harder:* God (vgl. Psalm 20:2: de God Jakobs); *verzierde:* verzonnen, tot de fabelleer behorende.
27 *d'uitgeleze schaer:* de kudde (der gelovigen).
28 *versche:* frisse.
26-30 Zinspeling op Psalm 23: ‘De Heer is mijn herder’.
32 *wolventreecken:* streken, listen van wolven.
33 Hier wijkt de aanvankelike duisternis voor 't eerste licht van de schepping (*'t werreckstuck der wereld,* vs. 34).
35 *goedigheid:* goedheid.
38 *doorluchtigh:* doorschijnend, helder.
40 *stadigh teelen:* onophoudelike voortplanting.
44 *groeit in:* geniet van.
46 *vier:* vuur (bliksemstralen).
45-48 Vgl. Vondel's XVII *Harpzang,* vs. 29-vlg.
50 *bespreit:* ligt verspreid over.
41-52 Zinspeling op Psalm 18:8-vlg. en Psalm 77:17-vlg. (vgl. het lied van David: *2 Samuel*, 22).
53 *Afgodisch:* afgoden vererende.

Noch onlangs al te wreveligh en trots,[54]
Gedoodverft kruipt in d'allernaerste rots,[55]

54 *wreveligh:* misdadig.
55 *Gedoodverft:* doodsbleek van schrik; *allernaerste:* de donkerste, somberste.

Vol moordspeloncken.[56]
't Geloovigh hart schiet vleugels aen, en stelt
Zich schrap ter vlught naer 't licht bestarnde veld,[57-58]
Op 't zingen, 't welck genote deughd vergeld[59]
Met lof te strengelen,[60]
Door schelle cymbel, trommel en schalmey,[61]
In 't midden van den Maeghdelijcken rey,
En na te volgen met een lief gevley[63]
Het koor der Engelen.
Het vrolijck hof ten dans gaet, op 't geluid,
Het welck begroet de vorstelijcke bruid,
Die met borduursel haeren boezem sluit,
En teere lenden.
Die schoone ziet naer bloed noch maeghschap om,[69]
Zy volght den liefelijcken bruidegom,
Der allerschoonste jongelingen blom,
En 't hoofd der benden.[65-72]
O gryze Amfion! eer van Bethlehem,[73]
Uw welgestelde harp, en helle stem[74]
Die bouwen 't onvermaerd Hierusalem[75]
Tot aen de wolcken.
Te Salem blinckt de tempel, en 't palais.[77]
Hier zeit men oorloogh aen: hier sluit men pais:[78]
En herwaert streckt, van oost en west, de reis
Zoo veeler volcken.
Hier kittelt hy den kerckelycken galm,[81]
En rotsen weerklanck met een' nieuwen psalm;[82]
In schaduw van een' ceder of een' palm
Of vette olyven.
De berregh Sion is zijn Helikon:
De klare cederbeeck zijn hengstebron:[85-86]
De wet en wijsheid Gods de kuische non,[87]

56 *moordspeloncken:* holen waar ze de dood zullen vinden.
57-58 *stelt zich schrap ter vlught:* maakt zich gereed om op te vliegen.
59 *Op 't zingen:* onder het gezang, d.w.z. terwijl het lofzangen aanheft (vgl. Psalm 18:50 en 89); *deughd:* weldaden.
60 *strengelen* (beeld van de erekrans).
61 *schelle:* helder klinkende; *schalmey:* herdersfluit.
63 *gevley:* strelende klanken.
69 *bloed:* bloedverwanten.
65-72 Zinspeling op Psalm 45: ‘hare kleeding is van gouden borduursel’ (vs. 14).
73 *gryze Amfion:* David, vergeleken met de zanger uit de oudheid, evenals later met Orfeus (vs. 193). Op de toverklanken van Amfion's lier kwamen de stenen in beweging.
74 *welgestelde:* welluidende (eig. goedgestemde; vgl. de snaren stellen); *helle:* synoniem van *schelle* (in vs. 61).
75 *onvermaerd:* tot op uw tijd onvermaard.
77 *Salem:* Hierusalem.
78 *zeit aen:* verklaart.
81 *kittelt hy:* ontlokt hij aan zijn snaren; *kerckelycken:* stichtelike.
82 *rotsen weerklanck* (samenstelling): echo tegen de rotsen.
85-86 Opnieuw vergelijkingen met de oudheid; *Helikon:* de Griekse zangberg; *hengstebron:* de Hippokrene.
87 *de kuische non:* hij werd niet geinspireerd door een heidense Muze, maar bezield door een Christelike geest.

Die hem leert schryven.

Op 't draven van dien Goddelijcken styl[89]
Gevoelt de ceder Babels scherpe byl;[90]
Treckt Moses op van den geplaeghden Nyl;[91]
Ontspringen aders
Wt steile rotsen; stremmen zee en vliet;[92-93]
Verryst de stad uit puin, na lang verdriet;[94]
Bekent de zoon al wat 'er is geschied[95]
By d'oude vaders.[96]
Mijn Zanger zit in Gods verholen raed,[97]
En spelt Messias, dat beloofde zaed,[98]
Zijn koningklijcke' en priesterlijcken staet,[99]
En wonderwercken.[100]
Wie blaeckt niet wanneer David David kust?[101]
En 't voorbeeld 't nabeeld tegentreed met lust,[102]
Den dieren hoecksteen, daer 't gebouw op rust[103]
Van bey de kercken?[104]
Hy streckt een spiegel van oprechte boet,[105]
En valt zijn' God voor 't hoogh autaer te voet,
En wascht vermagert het bevleckt gemoed[107]
In droevigh zuchten.
Gods pylen, een onlydelijcke smart,[109]
Die zitten diep in zijn doorschoten hart,
Van misdaên en van vyanden benart:[111]
Waer zal het vlughten?
Barmhartigheid neight derrewaert het oor,[113]
En breeckt gelijck een helder zonne door
Dien damp, en wischt van het genadekoor[115]
Des schreiers oogen:

89 *Op 't draven van dien Goddelijcken styl:* bij de vaart (de gloed) van die verheven dichtkunst (vgl. hoogdravend).
90 *de ceder:* allegories voor: het Jodendom; *Babels scherpe byl:* de kwellingen van de Babyloniese ballingschap.
91 Vgl. Psalm 78:13 en 16.
92-93 Mozes slaat water uit de rots, voert zijn leger door de Rode Zee.
94 *de stad:* Jeruzalem.
95 *Bekent:* leert kennen.
96 *By:* door.
97 David kent Gods geheime besluiten.
98 *spelt:* voorspelt, kondigt aan (vgl. Psalm 2:7); *zaed:* nakomeling.
99 De Messias zal tegelijk Koning en geestelik Leider zijn.
100 *wonderwercken:* mirakelen.
101 *blaeckt:* ontgloeit in geestdrift; *David David kust:* de ene David de andere (Christus, het *nabeeld* van wie hij de voorafbeelding is) begroet, tegemoet ziet.
102 *lust:* genegenheid, liefde.
103 *dieren:* kostbare, waardevolle.
104 *bey de kercken:* de Joodse en de Christelike.
105 *boet:* boetvaardigheid. Zinspeling op Psalm 102.
107 *bevleckt:* zondig.
109 Vgl. Psalm 3:83 en 13; *Gods pylen:* het berouw, door God ingegeven.
111 *benart:* in 't nauw gebracht.
113 *derrewaert:* daarheen, tot hem.
115 *van het genadekoor:* van uit de hemel.

Dees vind zich dan gezalft van alle wee,[117]
En springt en huppelt, als een dartel ree,
En offert danck, en slaght 't gewyde vee,[119]
Tot vreughd bewogen.
Dees Zanggoddin ontsluit Gods heerlickheid,[121]

117 *gezalft:* door zalving genezen.
119 *'t gewyde vee:* de offerdieren.
121 *Dees Zanggoddin:* deze Christelike Muze. Zinspeling op de lofzangen in Psalm 95 e.v.

En toont u d'onbepaelde Majesteit,[122]
In 't weeldigh leven, 't welck geen tranen schreit,[123]
Noch weet van treuren:
Hier praelt dat onverdraeghlijck aengezicht,[125]
In 't driemael heiligh ongenaeckbre licht:[126]
Ontelbaere Englen passen op hun' plicht[127]
Aen 's hemels deuren.
Hoe zuiver klimt hy op des heeren bergh,[129]
Met beenen zwanger van godsdienstigh mergh,[130]
Onnozel, zonder gal, en zonder ergh.[131]
Geene offeranden
Geen bockenbloed noch geen onreedlijck beest
Behaegen hem, och neen! maer allermeest
Rechtvaerdigheid, en een verslegen geest,[132-135135]
De waerdste panden.[136]
Ghy reuckeloose, roept hy van om hoogh,[137]
Hoe micktghe dus met uw' gespannen boogh,
En quetst den appel van het alziende oogh,[139]
d'Oprechte schaere?
Wiens uitgestorte bloed, een kostlijck nat,[141]
En traenen God verzamelt in een vat,
Op dat zijn zorge dien verquisten schat[143]
Tot wraeck bewaere?[144]
Het vier des yvers schier de ziel verslind,[145]
Wanneerze veel te vierighlijck bemint
Gods wyze wet, in tafelen geprint,[147]
En Arons zede:[148]
Geen goud zoo kostlijck is als Gods bevel:
Geen honigh zoeter in bedruckt gequel:[150]
Dit sterckt de hoop, dit 's daeghlijcks snaerenspel,[151]

122 *onbepaelde:* onbegrensde.
123 *weeldigh:* zalig.
125 *onverdraeghlijck:* waarvan men de glans niet verdragen kan (vgl. Psalm 99 en 104).
126 *driemael heiligh:* vgl. *Jesaja* VI, 3.
127 *passen op hun' plicht:* vervullen hun taak.
129 *zuiver:* rein. Van *de bergh des heeren* wordt gesproken in Psalm 15 en 24.
130 Geheel (tot in zijn gebeente) doordrongen van een vrome geest.
131 *Onnozel:* onschuldig; *gal:* boosheid; *ergh:* slechtheid.
132-135 Zie Psalm 50:9-vlg. en 51:18-19.
135 *verslegen* (Vlaamse vorm): verslagen, ootmoedig.
136 *De waerdste panden:* het kostbaarste bezit.
137 *reuckeloose:* vermetele, goddeloze (zie Psalm 10, en vooral Psalm 11:2: ‘de goddeloozen spannen de boog’).
139 *den appel van het alziende oogh:* Gods oogappel (*Ned. Wdb.* X, 2292), Gods geliefden, nl. *d'Oprechte schaere* (vs. 140): de vromen (*oprecht:* rechtschapen, vroom).
141 *Wiens* slaat terug op het vr. woord *schaere; kostlijck:* kostbaar.
143 *verquisten:* te loor gegane.
144 *Tot wraeck:* nl. op de goddelozen.
145 *Het vier des yvers:* de vurige godsdienstige geest. Zinspeling op Psalm 119.
147 *in tafelen geprint:* gegrift in de stenen tafelen (*Deuteronomium* XXVII, 2-3 en XXXI, 9).
148 *Arons zede:* de instellingen van Aäron, die met het erfelik hogepriesterschap bekleed was.
150 *bedruckt gequel:* pijnigende smart.
151 *daeghlijcks snaerenspel:* overdag een zielestrelend genot.

En 's nachts haer rede.[152]
Dees deftigheid houdt d'ydelheid in toom,[153]

152 *En 's nachts haer rede:* in de nacht stof tot berustende redenering (?)
153 *deftigheid:* ernstige plichtsbetrachting.

Die heenen drijft, gelijck een snelle stroom,
Verstuift als stof, verdwijnt gelijck een droom,
Verwelckt als bloemen,
En als een vlugge wieck door 't ydel schiet.[157]
De mensch weeght lichter in dees schael als niet.[158]
O dwaezen, roeptze, wats uw leven? ziet[159]
Wat is uw roemen?[154-160]
Der Goden God ontwaeckt hier als een leeuw,
En gaet als rechter, door het luid geschreeuw
Der arme weeze, en onderdruckte weeuw
De vierschaer spannen:[161-164164]
Hy spreeckt de Goddelooze rechters aen,
Die minst naer Recht en meest naer giften staen:
Al zijtghe Goden, denckt ghy zult vergaen,[167]
Als wreê tyrannen.
Met vijf paer snaeren sleept hy onvermoeit[169]
De koningen geketent, en geboeit,
Wier troonen in den grond zijn uitgeroeit,[171]
Naer Sions muuren:[172]
De stammen juichen in die zegeprael:
Zy zien verwondert, hoe 't gesloopt metael[174]
Der reuzepoorten Isrels blixemstrael[175]
Niet kon verduuren.
Hier rieckt de broederlijcke vre, zoo waerd[177]
Als balssemgeuren in 's aertspriesters baerd,
En dauw op Hermons heuvelen vergaert.[179]
Hier word de zegen
Gezongen over d'onbevleckte bruid,[181]
Die breit zich als een vruchtbre wijnstock uit:
Elck vruchtje bloeit rondom haer, als een spruit
Besprengt van regen.
Hy want de boosheid, als het lichte kaf,[185]

157 *door 't ydel:* door de ledige ruimte.
158 *niet:* niets.
159 *ze* slaat terug op *deftigheid* in vs. 153.
154-160 Deze beelden zijn weer aan de Psalmen ontleend. Zie o.a. Ps. 90:5-6; 103:15; 62:10.
161-164 Vgl. Psalm 68, 72 en 94.
164 *De vierschaer spannen:* vonnissen.
167 *Al zijtghe Goden:* d.w.z. aardse goden, machthebbers, maar ondergeschikt aan *Der Goden God* (vs. 161).
169 *Met vijf paer snaeren:* met zijn harp; Vgl. Vondel's *Harpzang* XXXII, vs. 6: op galm van vijf paar snaren (ook *Harpzang* XCI, vs. 9-12) dus: in zijn harpzangen, zijn psalmen.
171 *in den grond:* tot in de fundamenten. Zinspeling op Psalm 135, 136 en 149.
172 Naar Jerusalem.
174 *verwondert:* met bewondering.
175 *reuzepoorten:* van de vijandelike steden.
177 Vgl. Ps. 133:2; *rieckt:* verspreidt haar geur; *waerd:* dierbaar, liefelik.
179 Even liefelik als de dauw die neerdaalt op de heuvelen van de Hermon (klassieke naam voor het Zuidelik deel van de Antilibanon, bij de bronnen van de Jordaan). In Vondel's vertaling van Psalm 133 (d.i. *Harpzang* CXXXII): Zoo koomt de dauw van Hermon neêr op Sion 'smorgens vloeyen.
181 *d'onbevleckte bruid:* de deugdzame huisvrouw. Zie Psalm 128:2-3, waaraan het beeld in vs. 182 ontleend is.
185 *het lichte kaf:* vgl. Psalm 1:4: ‘als het kaf dat de wind henen drijft’.

*

Of morselt haer met 's heilands ysren staf:[186]
z'Is muurgras, niemants schuur gedyt 'er af:[187]
Maer 's hooghstens veder
En dichte schaduw deckt het vroom gemoed;[188-89]
Dat groent, gelijck een palm op Liban doet,[190]
Die 't steecken van de zon verdragen moet,
En winterweder.
Mijn Orfeus draeit 't onmeetbaer starrendack.[193]
Zijn hand die vlyt de holle golven vlack.
De leeuw zit tandeloos, 't gevogelt mack:
Het woud krijght ooren.[196]
Geen addertonge braeckt vergiftigh spogh.
't Vrypostigh hart vreest laegen noch bedrogh.[198]
De woeste Tiger zuight onnozel zogh,[199]
En word herboren.[195-200200]
't Gespeende wichtje vlught naer moeders schoot[201]
Zoo niet om hulp, als dees, in bittren nood,[202]
Tot 's levens burgh, voor 't brullen van de dood,
En haere tanden.
De vierige Englen, wacker op de wacht,[205]
Zich legren om 't rechtvaerdige geslacht;
Of draegen het op hun bedauwde schacht,
En 't sneeuw der handen.[208]
Mijn Harpe draeght de goude bondkist om,[209]
Die zwanger is van Arons heilighdom,[210]
Vereert met zilvere bazuin en bom.[211]
De nieuwe maenen[212]

* TEKSTKRITIEK: vs. 214 *lachend*, de oude uitgave heeft *lachende,* waardoor het vers een lettergreep te veel telt.

186 *'s heilands ysren staf:* de ‘ijzeren schepter’ van Psalm 2:9. Met de *heiland* is hier bedoeld de redder, de Koning over Zion.

187 *muurgras:* onkruid (*Ned. Wdb.* IX, 1290); *gedyt'er af:* heeft er voordeel van.

188-89 *veder en dichte schaduw:* overschaduwende vleugel (vgl. Psalm 91:4).

190 *een palm op Liban:* zie Psalm 92:13: ‘De rechtvaardige zal wassen als een cederboom op Libanon’.

193 *Mijn Orfeus:* mijn Zanger, David, doet in zijn psalmen de hemelen wentelen.

196 *Het woud krijght ooren:* het woud luistert naar de zorgeloze zang der vogels.

198 *Vrypostigh:* vrijmoedig, onbevreesd.

199 *zuight onnozel zogh:* zuigt niet meer met de moedermelk de wreedheid in.

195-200 Zinspeling op de eeuwige vrede, door de Profeten voorspeld, waarop wellicht in Psalm 91 gedoeld wordt.

200 *word herboren:* wordt tot een ander, onschuldig, schepsel.

201 Beeld, ontleend aan Psalm 131.

202 Accent op Zoo, te verbinden met *als*. Meer nog dan het jonge kind zijn toevlucht zoekt bij Moeder, vlucht *dees* (de vrome) in zijn nood naar God (*'s levens burgh*, vs. 203), om de dreigende Dood (hier: het eeuwig verderf) te ontgaan.

205 *De vierige Englen:* zie Psalm 91:11-12.

208 *'t sneeuw der handen:* hun blanke, reine handen.

209 Mijn zangen begeleiden de rondgedragen Bondkist.

210 *zwanger is:* gevuld is met; *Arons heilighdom:* de twee stenen tafelen met de tien geboden.

211 *bom:* rinkelbom, tamboerijn.

212 *De nieuwe maenen:* in Psalm 81 is het feest der Nieuwe maan bezongen en het Loofhuttenfeest, een herdenking van de rampen, in de woestijn geleden.

Verlichten met meer luisters 's dichters geest.
Met lachend loof besteeckt hy 't loverfeest,[214]

214 *besteeckt:* versiert, beschenkt. Oorspr. is *besteken:* versieren (meestal met bloemen of loof); dan in ruimere zin: met geschenken begiftigen (*Ned. Wdb.* II, 2126-27).

't Welck 't overleefde hartewee geneest,[215]
En stelpt de tranen.
Dit 's Kanaän, daer melck en honigh vloeit,[217]
Het Paradijs, daer 't hout des levens bloeit,[218]
De Bron des heils, die 't dorstigh hart besproeit,
De stille haven,
Het licht der blinden, 's krancken artzeny,
Der armen schat, de bergh der Poëzy.
Hier zuight 't Geloof op Tabor, als een by,[223]
Haer zoetste gaeven.
Mijn kracht bezwijckt, en hyght voor yeder deel,[225]
Terwyl ick smede een keten, een juweel[226]
Van tienmael tien en effen half zoo veel[227]
Vergulde schakelen,
En hangze op feesten om 's gezalfdens hals.[229]
Hier ist 't al louter; niets en klinckt hier valsch;[230]
Hier hoort het oor geen andere klancken, als
Verbaesde orakelen.[232]
O onnavolghelijcken Harpenaer,
Die 't lierspel dooft van Flakkus en Pindaer,[234]
En alle Vorsten prickelt met uw snaer;[235]
Vw oud gebeente
En asch is lang verstoven en verrot,
Uw purper lang verslonden van de mot,[238]
Maer uw muzijck, vol ziels, leeft noch by God,
En zijn gemeente.[240]

215 *overleefde:* beleefde, doorstane. In deze betekenis nog te Antwerpen bekend (*Antw. Idioticon*). Dit is waarschijnliker dan de Noord-Nederlandse betekenis: (sedert) te boven gekomen.
217 *Dit:* dit psalmboek.
218 *'t hout des levens:* het kruishout. Volgens de legende was het hout van het Kruis afkomstig uit het Paradijs.
223 *Tabor:* zie *Mattheus* XVII.
225 *hyght voor yeder deel:* voelt zich bij elk nieuw deel uitgeput.
226 *een keten:* een aaneengeschakelde reeks van de 150 psalmen; *een juweel:* een kostbaar kleinood.
227 *effen:* juist. Uit deze verzen zou men opmaken dat Vondel zich toen reeds bezig hield met zijn, later voltooide, *Harpzangen*.
229 Om daarmee bij feesten de oorspronkelike dichter, David, te eren.
230 *louter:* zuiver, harmonies.
232 *Verbaesde* moet in dit verband betekenen: verbazing wekkende, bewonderenswaardige.
234 *dooft:* dof doet worden, dus: overstraalt, overtreft; *Flakkus:* Horatius Flaccus, de grote Latijnse lierdichter (vgl. Vondels lofzang op de *Roomsche Lier*), evenals Pindarus de grootste lierdichter onder de Grieken was.
235 *prickelt:* aanspoort om uw voorbeeld te volgen, zich aan u te spiegelen.
238 Uw wereldlike macht is sinds lang in vergetelheid geraakt.
240 *zijn gemeente:* alle gelovigen.

De Roomsche lier
aen Daniel Mostert, Secretaris van *Amsterdam*.[aant. aant.*]

Wie Flakkus pooght te steecken naer syn kroon,[vs. 1]
Die tart als Pan Apolloos hoogen toon,[2]
En krijght in 't end den welverdienden loon
Van Midas ooren.
De Venusynsche vogel blanck van pluym[5]
Gaet bruysen, als een schip voor wind, door 't schuym;
Of schept syn' adem op het luchtigh ruym,[7]
En laet sich hooren.
Ghy, MOSTERT, saus van onse Poësy,[9]
Bestemde dit niet reuckeloos, doen wy[10]
Versopen in Latynsche leckerny[11]
Hem singen hoorden.
Hy mengelt onverdrietigh hoogh en laegh;[13]
En maeckt de doffe en laffe geesten graegh,[14]
Door sonneschijntjes, of een guure vlaegh
Verweckt van 't Noorden.
Syn maete is uytgeleert, wanneerse vryt:[17]
Se janckt van hartepijn, of kropt haer' spijt:[18]
Of pracht om 't mondekijn, of walght, of bijt
Verslete boelen:[19-20]

* Van omstreeks 1640? Afgedrukt volgens de tekst van de afzonderlike uitg. in plano. *Unger: Bibliographie nr. 732*.
Vondel gebruikte deze Horatiaanse strofe het eerst in de *Inwying der Doorluchtige Schoole*. In deze lofzang volgt hij het voorbeeld van Horatius (2e *Ode* van *Liber* IV), als deze de lof van Pindarus bezingt. Hij heeft deze Ode in dezelfde strofenvorm, waarschijnlik dus als vooroefening, vertaald. Men vergelijke deze tekst, hierna afgedrukt. - *Daniel Mostert:* vgl. Dl. 3, blz. 425.

vs. 1 *Flaccus:* bijnaam van Horatius.
2 Zinspeling op de bekende wedstrijd van Pan en Apollo, waarbij koning Midas de scheidsrechter was, die als straf voor zijn weinig kunstzinnige uitspraak ezelsoren kreeg (vgl. Vondel's liedje: *Speelstrijd tusschen Apollo en Pan* (1654).
5 *De Venusynsche vogel:* Horatius, geboren te Venusia; *pluym:* veren.
7 *het luchtigh ruym:* het luchtruim.
9 *saus:* deze woordspeling gebruikt Vondel reeds in zijn gedichtje op de puntdichten van J. Donne (Dl. 3, blz. 416). Evenzo Hooft in een brief van 5 Aug. 1636: ‘Alle spijs zal te beter smaek hebben met die saus’. De aardigheid zal dus uit de Muiderkring afkomstig zijn.
10 Stemde dit niet toe zonder grond.
11 *Versopen in:* verdiept in. Blijkbaar las hij dus Horatius met Mostaert samen.
13 *onverdrietigh:* onverdroten.
14 *laffe:* verslapte; *graegh:* hongerig, begerig.
17 *maete:* gedicht; *uytgeleert:* volmaakt (als vrucht van grondige studie); *vryt:* liefde uit.
18 *janckt:* jammert. Zie *Lib.* I *Od.* 16, 22, 23; *kropt haer' spijt:* verkropt haar verdriet. Zie b.v. *Lib.* I *Od.* 13.
19-20 *pracht om 't mondekijn:* bedelt om kusjes (*Lib.* I *Od.* 18; *Lib.* III *Od.* 10); *bijt verslete boelen:* schimpt op afgeleefde vrijsters (*Lib.* IV *Od.* 13).

Of stoeyend op 't onbloedigh veld van Mars,[21]
Verslijt den spaden avend met geschars:[22]
Of d' oudheyd koomt het bloed van minne wars
En vier verkoelen.[23-24]
Nu levert hem de milde Klio stof[25]
Om op te stygen in het hemelsch hof,
En uyt te meeten aller Goden lof
En heerlyckheden.
De Vader, die door winter somer lent[29]
En herfst der dingen beurten stadigh ment[30]
En wyslyck maetight, is begin en end
Van 's dichters beden.
Tyrannenvlegels oorlooghshelden Gods[33]
Gewassen tegens stormen als een rots,
En dapper in de weer met swaerd en knods
En scharpe schichten,[36]
Die vaeren op dien klanck de starren in;[37]
Gewelkoomt van 't onsterflijck hofgesin,[38]
Vooruyt gespoeyt met uytgesteecke kin[39]
En aengesichten.
Indien het voorhoofd set een wyse kreuck,[41]
Men leest'er in een goude Godenspreuck,
Die Delfis voeght, en overtreft in reuck[43]
De roosenhoeden,[44]
Daer, op haer feest, de liefelycke May
De pruyck meê ciert; wanneerse gaet ten rey,[46]
Om, in het veld met dartel veldgeschrey,
Haer vreughd te voeden.
Hy schuurt der feylen kanckerigen roest,[49]
Die staele glanssen opvreet en verwoest;
En saeyt en maeyt een' deughdelijcken oegst[51]
Van jongelingen,
Die met hun schoudren stutten 't Roomsche ryck,
Den quaên tot schrick, den vromen tot een wyck;[54]

21 *'t onbloedigh veld van Mars:* zinspeling op de vrijage van Mars en Venus.
22 *geschars:* gescherts (*Ned. Wdb.* IV, 1716 en XIV, 521: 'scharssende Minnegodekens').
23-24 *van minne wars en vier:* afkerig van het liefdevuur.
25 *Klio:* de Muze der Geschiedenis. Zie o.a. de lof van Augustus in *Lib.* I *Od.* 12.
29 Juppiter wordt o.a. geëerd in *Lib.* I *Od.* 2, 12 en 34; in Ode 12 wordt gezegd dat hij 'de weerelt door verscheide Jaertijden bestiert'.
30 *der dingen beurten ment:* de lotswisseling bestuurt.
33 *Tyrannenvlegels:* die de tyrannen hun verdiende straf gaven.
36 *schichten:* pijlen.
37 *de starren in:* ten hemel.
38 *van 't onsterflijck hofgesin:* door de onsterfelike goden, die Juppiter omringen.
39 *gespoeyt:* gesneld; *met uytgesteecke kin:* verlangend het hoofd vooruit stekende.
41 *set een wyse kreuck:* ernstige rimpels trekt.
43 *Die Delfis voeght:* die de waarde heeft van een orakelspreuk van Delphi.
44 *roosenhoeden:* rozekransen.
46 *pruyck:* haardos.
49 *kanckerigen:* invretende. Zie o.a. *Lib.* I *Od.* 8 en III, 6.
51 *oegst:* (zonder *g*), rijmende op: *verwoest*.
54 *vromen:* rechtschapenen; *wyck:* toevlucht.

Geneyght tot Recht, verhit om 't ongelyck[55]
Den roof t' ontwringen.[56]
Syn schatrend gastmael, wel vernoeght in 't kleen,[57]
Onthaelt met sang den maghtigen Meceen,
Die sich ontslaet de sorgen van 't gemeen,[59]
In koele lommer:
Hier schaft de boeredisch geen hoofsch bancket,[61]
Met slangenspogh en blaeu vergift besmet;[62]
Maer veldgerechten, naer Pytagors wet,[63]
Bevryt van kommer.
Wie treurt niet wanneer dees Melpomen treurt;[65]
't Zy datse de Trojaensche weelde steurt:[66]
Of 't hayr om Varus bloende neerlaegh scheurt:[67]
Of deerlijck schreye
Op 't natte lyck, noch laeu en versch gestrand,[69]
Na wreede schipbreuck, op den oeverkant
Daer 't aenhoud, datmen 't doch in 't soute sand[71]
Een graf bereye.
Onnutte sorgen spoelt hy rustigh af[73]
Met vernen wijn, dien d'eelste wijnstock gaf;[74]
En boet en besight tusschen wiegh en graf[75]
Syn lieve lusten.
Vermaeckt met frisschen geur en bloeyend veyl,[77]
Mishaeght hem 't geen verdrietigh valt en steyl.
Syn hoop en droomt na 's levens licht geen heyl[79]
Als 't eeuwigh rusten.
Op dit geluyd vaert Cesar als een God
Ter poorten in, op 't hoogh verheven slot;[82]
En voert voor sich de streng geboeyde rot[83]

55 *verhit:* vurig verlangende; *ongelyck:* onrecht.
56 *roof:* buit.
57 *schatrend:* vervuld van vrolike stemmen. Zie *Lib.* III *Od.* 29-vgl., *Lib.* I *Od.* 1, *Lib.* II *Od.* 18.
59 *van 't gemeen:* voor 't gemenebest.
61 *bancket:* lekkernij.
62 *blaeu:* een vast epitheton bij vergift; *besmet:* nml. door heimelike vijanden.
63 *naer Pytagors wet*. De soberheid van deze Griekse wijsgeer prijst Vondel in *Den Gulden Winckel* XXXII (Dl. 1, blz. 339).
65 *Melpomen:* Melpomene, de Muze van het treurspel.
66 *de Trojaensche weelde steurt:* een eind maakt aan het geluk van Troje, d.w.z. de ondergang van Troje in herinnering brengt.
67 *Varus neerlaegh* wordt bezongen in *Lib.* I *Od.* 24.
69 *'t natte lyck:* van Archytas, wiens geest kwam smeken, zijn lijk niet onbegraven te laten (*Lib.* I *Od.* 28); *versch:* onlangs overleden.
71 *aenhoud:* er op aandringt.
73 *rustigh:* flink.
74 *vernen wijn:* oude wijn (*Mnl. Wdb.* VIII, 2178).
75 *boet en besight:* bevredigt en geniet. Zie *Lib.* I, *Od.* 9.
77 *Vermaeckt met:* genietende van; *veyl:* klimop. Vgl. *Lib.* II *Od.* 9 en 11.
79 *geen heyl* nl. geen ander, hoger heil. Hij mist, bedoelt Vondel, de troost van de Christen.
82 *slot:* het Kapitool.
83 *voert voor sich:* voor zich uit, als krijgsgevangenen op zijn triomftocht (vgl. de volgende vertaling, vs. 51). Vgl. *Lib* I *Od.* 2, 35; III, 5, 14; *rot:* bende.

Der trotse necken,
Getuchtight door syn' schitterenden dolck:
Soo word hy opgenomen in de wolck

Des wysen Raeds en van 't ontelbaer volck,
Vermoeyt van trecken.[88]
Hy smaeckt al singend, hoe hem is bereyt[89]
Om syner vaersen heylge majesteyt
Een setel midden in d'onsterflyckheyd.
Hy klapt syn wiecken,
En boven 't wisselbare licht der maen
Opstygend, durf den jammerpoel versmaen;[94]
En set sich neffens de Dirceesche swaen,[95]
Den roem van Griecken.[96]
Verheft die goddelycke luytesnaer[97]
Het leven der geruste boereschaer,
Soo saemelt Alf de felle woeckeraer[99]
Syn lomberdgelden,[100]
En kryght een' treck tot hofsteên en tot lucht,
Tot son en bron en beeck en vee en vrucht,
Gesonden ackerbou, en jaght en vlught[103]
Door bosch en velden.
De hooren toet afgryslyck, wan hy quist[105]
In dien beschreyelycken burgertwist[106]
Het burgerbloed, tot moorden aengehist
Van Raseryen.[108]
Terwyle Rome dus de Romers kruyst,[109]
Soo lachen Meed en Parten in hun vuyst.[110]
De trony is van stof en bloed begruyst[111]
Door 't heyloos stryen.[112]
Soo menigh lied, soo veelerhande slagh[113]
Van stof van wysen, midden in 't gelagh,[114]
Op vriendenwelkoomst of geboortedagh,
Op Godenfeesten,
Op segestacy en gemeene vreughd.[117]
't Gebreck is hier mismaeckt' er by de deughd.[118]
Hier steent de grysert: hier krioelt de jeughd,

88 *trecken:* veldtochten.
89 *smaeckt:* ervaart. Zie *Lib.* IV *Od.* 3.
94 *durf:* durft; *den jammerpoel:* de aardse ellende.
95 *de Dirceesche swaen:* Amfion, zo genoemd naar de bron Dirce.
96 *Griecken:* Griekenland.
97 Zinspeling op de bekende Epode 2: Beatus ille enz.
99 *Alf:* Alfius, die daar sprekende ingevoerd wordt; *felle:* hardvochtige.
100 *Syn lomberdgelden:* zijn op pand uitgezette gelden.
103 *vlught:* snelle ritten.
105 Vgl. Epode 7 en 16, over de burgeroorlogen; *wan:* wanneer; *quist:* vergiet.
106 *beschreyelycken:* betreurenswaardige.
108 *Van Raseryen:* door de Furiën.
109 *kruyst:* kwelt.
110 *Meed en Parten*, als vijanden van Rome (zie *Lib.* II *Od.* 1, *Lib.* III *Od.* 6).
111 *begruyst:* bezoedeld.
112 *heyloos:* spelling voor: heilloos.
113 *slagh:* soort.
114 *gelagh:* feestmaal.
117 *segestacy:* triomftocht (vgl. vs. 83); *gemeene vreughd:* volksfeest.
118 De gebreken komen te scherper uit, als men ze vergelijkt met de deugden.

120 Gepropt van geesten.[120]

120 *Gepropt van geesten:* rijk voorzien van vernuften.

Hoe dunckt u, D A N I E L ? hoe klinckt die klanck?
Ick wed ghy weet uw gantse leven langk
De vriendelycke ringelduyven danck,[123]
Die 't wichtje deckten
Met aengedraegen myrt en lauwerier,
Daer 't sachtjes sliep, belaeght van menigh dier;
Op dat de deuntjes der Tuskaensche lier
Ons kortswyl streckten.[128]
I U S T E .

123 *ringelduyven:* bosduiven (*Ned. Wdb.* XIII, 528). Deze verzen slaan op Horatius' vierde Ode van het derde Boek (vs. 12-vlg.), in Vondel's vertaling luidende: ‘Ringelduiven, waer van men veel vertelt, hebben my, in mijne kintsheit, vermoeit van slaep en spel, met frisch loof bedeckt op den Apulischen Vultur.... hoe ick lagh en sliep, zonder dat mijn lichaem van zwarte adders en beeren beschadight wiert’.

128 *kortswyl streckten:* tot tijdverdrijf dienden.

Aen Antonius Iulus.[aant.*]

Horatius twede gezang van het vierde boeck.

Wie toeleght, o I Ü L U S , met zyn' toon,[vs. 1]
Zelf Pindarus te steecken naer de kroon,[2]
Betrout zich, als de reuckelooze zoon,[3]
Op wasse vlogels;
Daer 't hemelsch vier het was versmilte en praem',[5]
Om 't kristalyn der watren met zyn' naem[6]
Te helpen aen de spiegelnutte faem
Van stoute vogels.[7-8]
Helt Pindarus komt bruissen, als een vliet,
Die met gedruisch ten steilen bergh afschiet,
En aengegroeit van regen, dat het giet,[11]
Op waterkanten,
Befaemt om 't nut van hunnen rycken stroom.
Hy bruischt en stroomt heel diep, en zonder toom,
Verdient den krans van Febus lauwerboom
En groene planten;
Het zy hy keur van nieuwe woorden vint,
En door zyn vaers, dat trots is, rolt, of bint[18]
Zich aen geen maet, en wet, en treet gezwint;[19]
't Zy hemelheeren[20]
Te rade gaen, en dryven op zyn maet,
Of koningen van 't goddelycke zaet,[22]
Het welck met recht Centauren nederslaet,[23]
En dempt Chimeeren,[24]

* Van omstreeks 1640? Afgedrukt volgens de tekst in de *Hollantsche Parnas* (Amsterdam, 1660), Eerste deel, blz. 364.
Antonius Iulus, aan wie deze Ode opgedragen werd (vgl. vs. 38) is de consul C. Julius Antoninus, zoon van de triumvir en van Fulvia (gest. 2 v. Chr.).

vs. 1 *toeleght:* zich er op toelegt, streeft; *Iülus:* I-u-lus (drielettergrepig).
2 *Pindarus* (522-442), geboren te Thebe, de grootste Griekse lyriese dichter.
3 *de reuckelooze zoon:* Icarus, de zoon van Daedalus, die op vleugels, met was aan de schouders gehecht, te dicht bij de zon kwam, en in de zee neerstortte, die daarop naar hem genoemd werd (Ovidius' *Metamorphosen* VIII, 183-235).
5 *praem':* perst, samendrukt.
6 *'t kristalyn der watren:* in Vondel's prozavertaling de woordelike vertaling: de glaze zee.
7-8 *de spiegelnutte faem van stoute vogels:* waaraan (al te) stoutmoedige vogels zich, als afschrikkend voorbeeld, kunnen spiegelen.
11 *van:* door.
18 *rolt* (ook in de prozavertaling) voor Lat devolvit, dat het beeld van de stroom voortzet.
19 In proza: op rijmelooze voeten treet.
20 *hemelheeren:* goden. Hetzij hij in zijn liederen de goden verheerlikt.
22 *van 't goddelycke zaet:* van goddelike afkomst, nml. de Heroën.
23 *Centauren:* mythiese wezens, half mens, half paard.
24 *dempt:* bedwingt, doodt; *Chimeeren:* de Chimaera was een mythies, vuurspuwend monster in Lycië.

Die blaeu vergift uitbraecken, vlam en vier;[25]
Het zy hy looft, die, onder Goden hier
Getelt, met palm van Elis keeren fier[27]
Naer huis, vol weelden,
Als worstelaers, of in den renstryt braef[29]
Beschoncken met een zegenrycke gaef,[30]
Die beter is, hoe hoogh een ander draef,
Dan hondert beelden;[32]
Het zy zyn klaght den bruidegom beween',
De droeve bruit ontschaeckt, en fors ontstreên,[34]
Of dapperheit en kracht en goude zeên[35]
In top verheffe,
Haer Styx benyde, en d'eeuwigh duistre hel.[37]
De zwaen van Thebe, ANTOON, ontvlieght ons, snel[38]
En hemelhoogh door 't zwerck, en draeght te wel
Wat zy beseffe.[39-40]
Ick, min begaeft, met moeite u vaerzen wy,
Vergaêrt als geur, van een Matynsche by[42]
Gezogen uit den tym te Tivoly,[43]
Met moeite, en zweeten,
Ontrent zyn woudt en oevers, koel en vocht.
Ghy dichter zult, gesteegen in de locht,
Met trotser styl, wat Cezars zwaert vermoght
In zang uitmeeten;
Als hy, met dien verdienden lauwerier
Omvlochten, voor zyn standert en bannier
Den Geldersman in staetsie omvoert hier,[51]
Als triomfeerder
Op 't Kapitool: want noch de gunst der Goôn
Noch 't nootlot oit op d'aerde iet broght ten toon
Dat beter is en grooter en zoo schoon
Als 's Rycks vermeerder.[56]
Al quam een eeuw van gout, gelyckze plagh,
Verwacht geensins iet grooters aen den dagh.

25 *blaeu:* vgl. *De Roomsche Lier*, vs. 62.
27 *Getelt:* gerekend; *palm van Elis:* de Olympiese zegepalm.
29 *braef:* op eervolle wijze.
30 *een zegenrycke gaef:* hiermee bedoelt Horatius het zegelied zelf.
32 *beelden:* in de prozavertaling: *pronckbeelden*.
34 *fors ontstreên:* met geweld ontrukt. Dit slaat op Pindarus' treurzangen.
35 *goude:* voortreffelike, onsterfelike.
37 *Haer:* de in vs. 35 genoemde eigenschappen; *Styx benyde:* niet gunt aan de onderwereld (omdat ze in de hemel thuis behoren).
38 *De zwaen van Thebe:* Pindarus.
39-40 *draeght te wel wat zy beseffe:* weet al wat zij gewaarwordt, ervaart, voortreffelik te uiten (*Ned. Wdb.* II, 2013).
42 *van:* door; *Matynse by:* naar Matinus genoemd, een voorgebergte in Apulië. Met deze bij bedoelt Horatius dus zich zelf. Van Maecenas had hij een klein landgoed gekregen bij Tibur (nu Tivoli).
43 *tym:* deze bloem wordt vooral gekweekt voor de bijen.
51 *Den Geldersman:* vertaling van Lat. Sygambri (aldus ook in de prozavertaling weergegeven); *in staetsie omvoert:* meevoert in zijn triomftocht.
56 *'s Rycks vermeerder:* vert. van Augustus (vs. 62).

Oock zal uw zang ons melden, na den slagh,
De blyde feesten,
De vreught van Stadt en Raet en burgery,
Wanneer August, de helt, ons naeckt zoo bly,
En Klio weckt met al de poëzy[63]
Der Roomsche geesten;
Terwyl het recht van pleiten viert en rust.[65]
Indien ick iet ontvouwe van August,
Dat d'ooren streelt en keetlen kan met lust,[67]
Ick zal myn dichten
Met d'uwe paeren, en, geluckigh door
Augustus komst, u volgen op zyn spoor,
Om met dees wyze een iegelycks gehoor
Aldus te stichten:
O schoone zon! o loffelycke glans!
Terwyl de Helt vooruit rydt met den krans.
Dan styght ons stem aldus in 's hemels trans,
Om 't feest te stercken:
Iö triomf. de heele Ryckstadt zal
Iö triomf vast roepen met geschal.[78]
Wy wierroocken den Goden overal
In hunne kercken.
Tien stieren, zoo veel koejen op een ry
Ontslaen u van uw kerckbelofte, en my[82]
Een teder kalf, gespaent, aen 's moeders zy[83]
Geweit by 't grootste,
En dat, heel ros doorgaens op al zyn vel,[85]
In zyne star een blaer voert, wit en hel,[86]
En 't nieuwe licht der maene wonder wel
Op 't hooft nabootste.

63 *Klio:* de Muze der Geschiedenis.
65 *viert:* stilstaat.
67 *keetlen:* kittelen, strelen.
78 *vast:* voortdurend.
82 *kerckbelofte:* plechtige gelofte (in de prozavertaling: *bedeloften*).
83 *gespaent:* gespeend.
85 *ros:* roodbruin of bruingeel (*Ned. Wdb.* XIII, 1387); *doorgaens:* overal.
86 *star:* voorhoofd; *blaer:* witte plek (*Ned. Wdb.* II, 2757).

Op Iohanna Vossivs.[aant.*]

Hier treckt *Iohanna* ieders gunst,
Door haar penseel en schilderkunst,
Naar zich, door dezen zerck.[vs. 3]
Haar nagelaten werck
Besprengen wy, met traan op traan.
De Doot ziet geest noch jongkheit aan.

Op Geeraert Vossivs, *den jonge*.[aant. aant.*]

Verstant, in honighraat gedoopt,[vs. 1]
Geleertheit, daar al 't huis op hoopt,
Had *Geeraert,* die, zoo vroegh,
Zijn broeders overwoegh;[4]
En dreighde alree des vaders Faam
En vlught te volgen, als zijn naam:[6]
Maar 't hemelsche besluit
Trock hem zijn slaghveêr uit.
Hy viel in 't eerste van zijn vlught.
Hier merckt hy 't zant, gelijck een vrucht,[10]
Vroegh rijp, en vroegh verrot.
Een ieder treckt zijn lot.

* Van 1640. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide gedichten* 1644, blz. 319. Johanna Vossius, dochter van Professor Gerardus Vossius, overleed in Maart 1640 aan de mazelen.

vs. 3 *door dezen zerck:* door de grafzerk heen, d.w.z. al is zij door de dood van ons gescheiden.

* Van 1640. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 319. Kort na de begrafenis van zijn zuster werd Geeraert door de mazelen aangetast, waaraan hij de 27ste Maart stierf, op twintigjarige leeftijd.

vs. 1 Verstandelike aanleg bij een vriendelik karakter.

4 *overwoegh* (met *oe*-klank; van overwegen)*:* overtrof.

6 *als zijn naam:* evenals hij zijn vaders naam droeg.

10 *merckt hy 't zant:* rust zijn stoffelik overschot in de aarde (gelijk een vergane vrucht een plek maakt op het zand).

De Honighkorf
van Dirck Kasteleyn en Elizabeth de Vries[aant. *]

Op d' Engelsche Fortuyn.

Geluckich die te prijck zat eerze storf,[vs. 1]
En proeven mocht den leckren honichkorf,
Vol dauw, vol geur van bloemen en van kruyt.
Elck vliecht 'er in, en niemant wil 'er uit.
Ay swijgh, die korf heeft lust en ongerief,[5]
En walchlijck soet, en beyde leet en lief.[6]
Die milde korf staet yeder even na,[7]
Maer menich tergt en vercht hem met zijn scha.[8]
Gebruyckt den korf, misbruyckt den honich niet.[11]
Wie matich lickt heeft onlust noch verdriet.
Maeckt KASTELEYN noch LYSBETH 't hooft niet seer.
Al quetst de by, de honich heelt het weer.[12]
Slickt zoetjens.

* Van 1640. Afgedrukt volgens de tekt in: *Rympjes Aen de Jeught* | *Genoot op de Feest van Dirck Kasteleyn* | *En Elisabeth de Vries* | *In Echt verbonden den 21 October 1640* | *In Amsterdam. t'Amsterdam* | *voor Denijs Verschuere, 1640*. 12° oblong.
Dirck Casteleyn (28 jaar) geboren te Haarlem, trouwde met de 21-jarige Lysbeth Sybrants de Vries, geboren te Leiden. Is de *Honighkorf* wellicht een zinspeling op een uithangbord van een der families? - *d'Engelsche Fortuyn* is een veel voorkomende zangwijze in de zeventiende eeuw (vgl. *Stoett:* Gedichten van Hooft I, blz. 401).

vs. 1 De eerste strofe wordt in de mond gelegd van een onvoorwaardelike bewonderaar van het huwelik; in de twede oppert een ander zijn bezwaren; in de derde is de dichter zelf aan het woord, die het bruidspaar gerust stelt; *te prijck zat:* te pronk zat als bruid, volgens de gewoonte van die dagen op een verhevenheid, met een versierde kroon boven het hoofd of op het hoofd (zie N. de Roever *Van vrijen en trouwen*, blz. 182 en de titelprent voor het *Houwelijck* van Cats (1625); *storf:* stierf.

5 *lust en ongerief:* vreugde en verdriet.

6 *walchlijck:* zoet dat bij overmatig gebruik gaat walgen.

7 *milde:* ruim voorziene; *staet yeder even na*: staat voor ieder gelijkelik gereed.

8 *tergt en vercht hem:* eist te veel van hem (*terghen:* prikkelen, uitdagen; *verghen:* dringend vragen); *met zijn scha:* tot eigen schade.

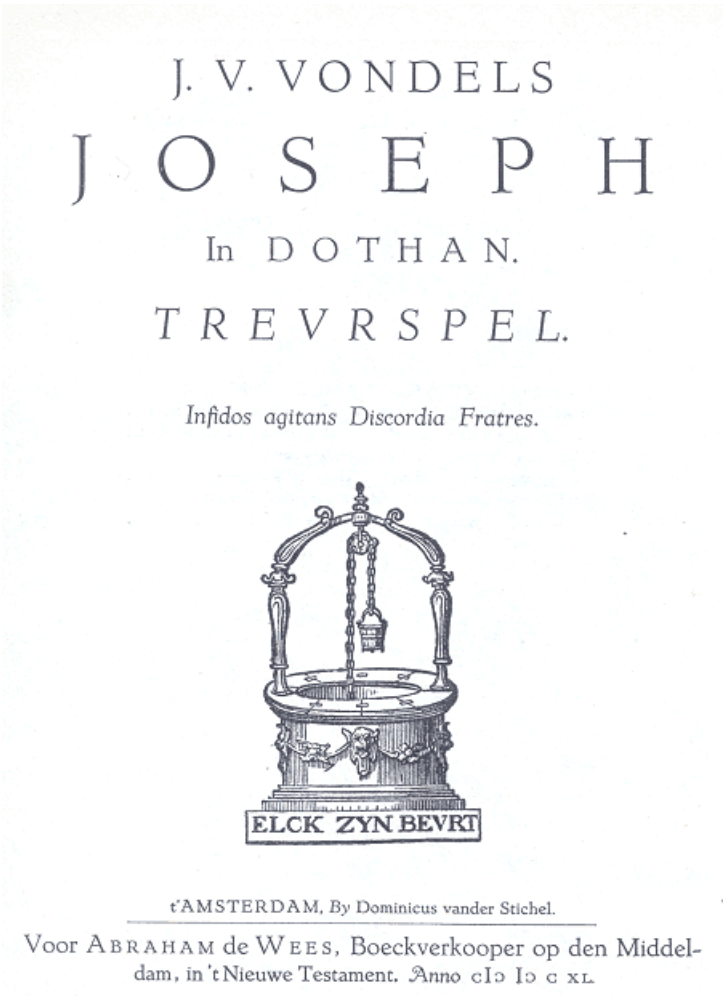
11 Maak het bruidspaar niet bezorgd en beangst met uw bezwaren.

12 *de by:* nieuw beeld voor de schade die uit de korf kan voortkomen. - Achter de schertsende zinspreuk verbergt zich de dichter; *Slickt:* slickt in; hier synoniem van *lickt* in vs. 10.

J.V. Vondels
Joseph In Dothan. *Trevrspel.*[aant. aant.]

Infidos agitans Discordia Fratres.

t'A M S T E R D A M , *By* Dominicus vander Stichel.
Voor A B R A H A M de W E E S , Boeckverkooper op den Middeldam, in 't Nieuwe Testament. *Anno* CI□ I□ C XL.

J. V. VONDELS

JOSEPH

In DOTHAN.

TREVRSPEL.

Infidos agitans Discordia Fratres.

ELCK ZYN BEVRT

t'AMSTERDAM, By Dominicus vander Stichel.

Voor ABRAHAM de WEES, Boeckverkooper op den Middeldam, in 't Nieuwe Testament. Anno cIↃ IↃ c xL

VAN 1640. AFGEDRUKT NAAR DE TEKST VAN DE eerste uitgave (t'Amsterdam, By Dominicus vander Stichel. Voor Abraham de Wees, Boeckverkooper op den Middeldam, in 't Nieuwe Testament. Anno 1640), waarvan 't titelblad hiervoor typografies is nagevolgd. *Unger: Bibliographie, nr. 334*. Het Latijnse motto is ontleend aan Vergilius' *Georgica* II, 496 en betekent: De Tweedracht, de ontrouwe Broeders aanhitsende.

Den Heere Ioachim van Wickevort, Ridder, Raedt van haere Hoogheit van Hessen.*

[1] Plutarchus, handelende van de broederlijcke vrientschap, zeit, datze[r. 1]
[2] in zijnen tijdt zoo dun gezaeit was, als in den voorleden tijdt de haet
[3] der gebroederen; welcker weinige voorbeelden, van outs her, met een[3]
[4] algemeene bestemminge der wijzen, als ongeloofwaerdige en verzierde[4]
[5] dingen, verzonden werden naer de treurspelen en schouburgen. Hier[5]
[6] van zijn ons, uit dien geweldigen brant, en beklaeghlijcke neerlage van[6]
[7] der aelouden tooneelwijsheit, alleen overgebleven, die bloedige en on-[7]
[8] menschelijcke stucken van Oedipus en Pelops rampzalige kinderen,[8]
[9] Polynices en Eteokles, en Atreus en Thyestes; malkanderen met geheele[9]
[10] heiren, en lijf om lijf, om de heerschappye, uitdaegende; of het gebraden[10]
[11] zoontje, voor leckernye, den broeder, tot wraeck van zijn geschoffeerde[11]
[12] gemaelinne, opdisschende. Het eerste heeft de heer Huigh de Groot,
[13] zoo geluckigh als kunstigh, uit het Griex in Latijn overgegoten; Henrick
[14] Laurens Spiegel het andere, van 't Roomsche ontblootende, begonnen in[14]
[15] een Nederduitsch kleet te steecken, 't welck, naer dien tijdts gelegenheit,[15]
[16] bevalligh staet. Wy, om in de schaduwe der aeloude Tooneeldichteren[16]
[17] van verre te volgen, kozen uit de zwaerigheit, gevallen onder de zonen[17]
[18] van den aertsvader Iakob, de gebroeders in Dothan; en wouden liever stof[18]
[19] uit Moses onfeilbare, als uit Weereltsche historie, of eenige Heidensche
[20] verzieringe, nemen: overmits de heilige, boven andere geschiedenissen,[20]

* Joachim de Wickevort, diplomatiek agent van Bernard van Saksen-Weimar, werd in 1639 ook resident van Hessen-Cassel bij onze Republiek. In de volgende druk werd achter *Raedt* gevoegd: *en Rezident*.

r. 1 *Plutarchus* (eerste eeuw na Chr.), de bekende Griekse geschiedschrijver, was ook de auteur van een geschrift *περ φιλαδελφ α* (over de broederliefde), waaruit Vondel hier citeert.

3 *welcker weinige:* waarvan de weinige.

4 *bestemminge:* instemming; *verzierde:* verzonnen.

5 *verzonden werden naer:* overgelaten werden aan.

6 *dien geweldigen brant:* die van Alexandrië (48 v. Chr.) waarbij de bibliotheek met duizenden handschriften verwoest werd; *neerlage:* ondergang, vernietiging.

7 *aelouden:* overoude, klassieke schrijvers.

8 De geschiedenis van Oedipus' zonen Polynices en Eteokles is door Euripides behandeld in de *Phoenicische Vrouwen*. Vondel vertaalde dit op hoge ouderdom (1668) uit H. de Groot's Latijn.

9 De geschiedenis van Pelop's zonen Atreus en Thyestes, door Seneca gedramatiseerd, zou door Spieghel vertaald worden. In zijn nalatenschap werd slechts één Rei gevonden (*May-lied*).

10 *lijf om lijf:* het leven op het spel zettende.

11 *geschoffeerde:* onteerde.

14 *van 't Roomsche ontblootende:* van het Latijnsche kleed ontdoende.

15 *naer dien tijdts gelegenheit:* de toenmalige tijdsomstandigheden in aanmerking nemende (nl. dat de renaissance-letterkunde in haar eerste opkomst was).

16 *bevalligh:* sierlik. Vondel schijnt dus van die vertaling meer gekend te hebben.

17 *Wy kozen uit:* onze keuze viel op; *zwaerigheit:* moeielikheid, onenigheid; *gevallen:* ontstaan.

18 *Dothan:* stad in Palestina, ten Noorden van Sichem.

20 *verzieringe:* verdichtselen, mythologie.

altijt voor zich brengen een zekere goddelijcke majesteit en aenbiddelijcke[21]
eerwaerdigheit, die nergens zoo zeer dan in treurspelen vereischt worden.[22]
Iosephs verkoopinge schoot ons in den zin, door het tafereel van Ian
Pinas, hangende, neffens meer kunstige stucken van Peter Lastman, ten[24]
huise van den hooghgeleerden en ervaren Dokter Robbert Verhoeven;[25]
daer de bloedige rock den Vader vertoont wort: gelijck wy in 't sluiten[26]
van dit werck, ten naesten by, met woorden des schilders verwen, teicke-
ningen, en hartstoghten, pooghden na te volgen. Indien dit treurspel,
onder 't spelen of lezen, yemants gemoedt raeckt; wy willen gaerne be-
kennen, dat deze bewegelijcke historie zelf den toneeldichter geholpen,[30]
en menighmael aen 't harte geraeckt heeft: want wat valt maghtiger, om[31]
yemants gemoedt, al waer het een steenrots, te vermurwen, en te ver-[32]
zetten, als het ongelijck en gewelt, dat 't eene bloet het andere doet; en[33]
de misverstanden en huisgebreken, gevoedt door nayver van kinderen[34]
en gebroederen, aen d'eene, en d'onvoorzichtigheit en eenzydigheit der[35]
ouderen aen d'andere zyde; waer uit dickwils groote ongelucken ge-
boren worden. Wy zien hier oock, als in eenen klaeren spiegel, hoe Gots
voorzienigheit zich hier van wel weet te dienen, tot uitvoeringe van[38]
zijn verborgen besluit, ten beste van 't menschelijck, inzonderheit van
Abrahams geslacht; 't welck hy belooft hadde te zegenen, en te ver-[40]
menighvuldighen, als de starren aen den hemel, en waer uit de Messias
zoude geboren worden. Iosephs historie is t' allen tyden, zoo in 't kleen
als in 't groot, herspeelt onder allerhande geslachten en volcken: gelijck[43]
noch hedensdaeghs onder de Christenen, die, gebroeders en leden eens[44]
lichaems zijnde, en zich luttel aen Iosephs verdriet keerende, den on-[45]
noozelen dagelix vangen verkoopen en leveren aen hunne allerbitterste
en gezwore erfvyanden; wanneerze, d'een den anderen verradende en[47]

21 *voor zich brengen:* met zich brengen, bezitten.
22 *eerwaerdigheit:* eerbiedwaardigheid; *dan:* in plaats van *als*, door bijgedachte aan: nergens meer dan.
24 *Ian Pinas* (geb. ± 1581 te Haarlem, gest. 1631 te Amsterdam); *Pieter Lastman* (1583-1633) was Rembrandt's leermeester.
25 *Verhoeven:* in de latere drukken: *van der Hoeven*.
26 *in 't sluiten:* aan het einde.
30 *bewegelijcke:* aandoenlike.
31 *valt maghtiger:* is meer in staat.
32 *verzetten:* ontroeren.
33 *ongelijck:* onrecht; *'t bloet:* de (naaste) bloedverwant.
34 *misverstanden:* onenigheden; *huisgebreken:* huiselike twisten.
35 *onvoorzichtigheit:* kortzichtigheid, gebrek aan inzicht; *eenzydigheit:* partijdigheid.
38 *dienen:* bedienen.
40 Vgl. *Genesis* XV, vs. 5.
43 *herspeelt:* opnieuw vertoond.
44 *eens lichaems:* van een zelfde Christelike gemeenschap.
45 *zich keerende aen:* zich bekommerende om; *den onnoozelen:* Jozef, die hier de Christenheid symboliseert.
47 *erfvyanden:* de Turken, door Vondel als afstammelingen van Ismaël beschouwd (r. 48); *d'een den anderen:* elkander.

[48] vernielende, liever de poorten van Christenrijck voor den Ismaëlleren
[49] open zetten, dan malkanderen toegeven en ondergaen. Zoo haest de[49]
[50] hemel yemant schijnt te willen verheffen op den troon van eere, en men
[51] de genaeckende heerschappye te gemoet ziet; arbeit elck [recht als of[51]
[52] sterfelijcke en zwacke menschen het raetslot des alleroppersten konden[52]
[53] breecken] met alle maght dien t'onderdrucken; 't welck of het Iosephs[53]

49 *ondergaen:* zich onder anderen schikken (oorspr.: zich onderwerpen; *Ned. Wdb.* X, 1306).
51 *arbeit:* spant zich in; *recht:* juist.
52 *raetslot:* besluit.
53 *of:* ofschoon.

broederen ten beste verging, oock dickwils met eigen bederf en schade[54]
geboet wort. Zoo hebben eertijts de Gotten Alanen Wandalen Hunnen,
en andere norsse Noormannen gedient tot roeden en zweepen, om der[56]
genaemde Christenen baldadigheit overdaet hooghmoedt tweedragh[57]
wrevelmoedigheidt en baet- en staetzucht te straffen. Zoo hebben d'eige[58]
schepen der meineedige Christenen Mahomet, uit Asien en Africa, in[59]
Europe overgevoert; na dat de Griecken, van hare gebreken overweldight,[60]
niet langer maghtigh waren overendt te staen. Zoo beginnen nu de Her-[61]
cynische wildernissen wouden en bosschagien het verwoeste Germanje[62]
weder boven 't hooft te wassen; en de wreede Thrax, maghtiger door onze[64]
onmaght, hoopt met de horens van zijn halve maene te stooten tegens[65]
de zon der gerechtigheit, en den standert van 't kruis: en leggende op zijn[66]
luimen, loert als een hongerige tiger, om met den eersten zijn gruwelijcke[67]
klaeuwen in dien vetten roof en Gots erfdeel te slaen. O helsche[68]
razerny van burgerlijcke tweedragh, wat al quaets hebt ghy gebrouwen![69]

Tu potes unanimes armare in proelia fratres.[70]
Ghy kunt het eensgezinde en broederlijcke bloet[71]
In 't harnas tegens een ophitzen als verwoet.[72]

Liet Ioseph sich wat luider hooren, in stede dat men onverzoenelijck[73]
met styve kaecken de moorttrompetten blaest, wat zoud' er menighmael al[74]
onheils verhoedt worden. Hoe haest zouden de broeders, die nu aen alle[75]
kanten, te water en te lande, in 't blancke harnas, tegens een gekant
staen, dien vervloeckten degen afleggen, en malkanderen omhelzende,

54 *bederf:* ondergang.
56 *norsse:* woeste; *roeden:* Vondel denkt hier aan Attila.
57 *genaemde:* die slechts in naam Christenen waren; *baldadigheit:* uitspattingen; *overdaet:* wandaden; *hooghmoedt:* overmoed.
58 *wrevelmoedigheidt:* misdadigheid; *staetzucht:* heerszucht.
59 *meineedige:* aan hun geloof ontrouwe. Bedoeld zijn de Byzantijnse Christenen, die met hun schepen Mohammed I in 1411 en 1412 naar Europa overbrachten.
60 *van hare:* door hun eigen.
61 *maghtigh:* in staat; *de Hercynische wildernissen:* de Karpathen (*Hercynia silva*). Vondel denkt evenwel aan de Hongaarse vlakten, die de Turken toen veroverd hadden.
62 *het verwoeste Germanje:* ten gevolge van de dertigjarige oorlog.
64 *de wreede Thrax:* Thraciër, Turk.
65 *halve maene:* symbool van het Mohammedaanse geloof, evenals de *zon der gerechtigheit* het Christendom symboliseert (vgl. *Maleachi* IV, vs. 2).
66 *leggende* (liggende) *op zijn luimen:* op de loer liggende.
67 *met den eersten:* zo spoedig mogelik.
68 *roof:* buit.
69 *burgerlijcke:* van de burgers onderling.
70 Vergilius' *Aeneïs* VII, 345.
71 *bloet:* familie.
72 *tegens een:* tegen elkaar (ook in r. 76).
73 *Ioseph:* in dit verband: de ware Christelike geest.
74 *styve kaecken:* opgeblazen wangen; *moorttrompetten:* de trompetten die oproepen tot mensenslachting.
75 *haest:* spoedig.

[78] liever, als Gots eere onze wapens vorderde, dien algemeenen erfvyant[78]
[79] zijnen onrechtvaerdigen roof doen slaecken, dan hem, en hunne plaegen[7979-80]
[80] noch verder inroepende, Gots rechtvaerdige zaeck in 't uiterste gevaer
[81] stellen. Maer deze beternis magh men eer wenschen dan hopen, in een[81]
[82] uitgeteert en uitgemergelt lichaem, 't welck, ademloos op zijn verscheiden[82]
[83] leggende, alle oogenblicken schijnt den geest te geven; ten zy d'al-

78 *onze wapens vorderde:* de steun van onze wapens vereiste.
79 *slaecken:* loslaten.
79-80 *hem en hunne plaegen noch verder inroepende:* de erfvijand en de rampen die hun daardoor troffen, nog verder in Europa inhalende.
81 *beternis:* verbetering, beter inzicht.
82 *lichaem:* van het toenmalige verdeelde Europa; *op zijn verscheiden:* op sterven.

[84] maghtige wonderlijcker wyze zijn genadige hant daer aen sla. Onder-[84]
[85] tusschen zullen wy hier, d'oirzaeck van het groote jammer in 't kleen[85]
[86] ontwerpende, ons gemackelick leeren spiegelen aen deze gebroeders en[86]
[87] aertsvaders, welcker schande Moses niet heeft willen bedecken, om ons[87]
[88] t'ontdecken, wat schelmeryen zoo vroegh onder Gots bontgenooten[88]
[89] nestelden; en hoe deught en onnozelheit van outs her van haet en nijt[89]
[90] verpickt en verbeten werden; op dat de vrome nakomelingen, zich aen[90]
[91] geene schandaelen nocht ergernissen keerende, even mannelijck zouden[91]
[92] houden de rechte en koningklijcke heirbaen, die tot den hemel de got-
[93] vruchtigheit en de deught leit: waer toe ons wijst het uitnemende voor-
[94] beelt des onbesproken, eerst verdruckten, en namaels verheerlijckten[94]
[95] aertsvaders, Ioseph; naest Moses mede een van de treffelijckste Heiligen[95]
[96] des ouden Verbonts, en derhalven van koning David gezongen en ge-[96]
[97] speelt; van den schryver tot den Hebreen, onder de geloovige helden,[97]
[98] op den triomfwagen des geloofs, als een' profeet, omgevoert. Wy voeren[98]
[99] vrypostich dezen Iongeling, zoodanigh hy is, t'huis uwe beleeftheit,[99]
[100] gewoon zijnde t'onthaelen al wat eerlijck en loflijck geacht wort; en[100]
[101] die de poëzy gaerne plaets gunt, onder andere schatten van uitgeleze
[102] boecken, brieven, beelden, schilderyen, penningen, printen, teecke-[102]
[103] ningen, en diergelijcken zinnelijcken huisraet; waer mede uw huis zoo[103]
[104] rijckelijck gestoffeert is, als het lieftalligh open staet, voor alle braeve[104]
[105] zielen. De heer Professor Kasper van Baerle, die uwe E., als een rappier[105]
[106] van Philosophie, dagelix voegelijck op de zijde hangt, zal helpen oor-[106]
[107] deelen (zijn wy des waerdigh) wat hier wel, wat qualijck gestelt zy, en de[107]
[108] misslagen beterende, oirzaeck geven, die in den naesten druck te ver-

84 *daer aen sla:* doe ingrijpen.
85 *jammer:* ellende.
86 *ontwerpende:* schetsende.
87 *Moses:* als onderstelde auteur van het boek *Genesis*.
88 *bontgenooten:* deelgenoten in Gods heilverbond.
89 *onnozelheit:* onschuld; *van:* door.
90 *verpickt:* verstoten; *verbeten:* doodgebeten.
91 *ergernissen:* schanddaden; *keerende:* storende.
94 *namaels:* later.
95 *treffelijckste:* voortreffelikste.
96 *van:* door; *gezongen en gespeelt:* met harpbegeleiding bezongen (Psalm CV, vs. 17-vlg.).
97 Paulus' brief aan de Hebreën XI, vs. 22.
98 *omgevoert:* in triomf rondgereden (beeld ontleend aan de triomf van de Romeinse veldheren); *voeren t'huis:* dragen op aan.
99 *vrypostich:* vrijmoedig; *dezen Iongeling:* hier genomen voor het drama van Jozef; *zoodanigh hy is:* naar waarheid afgebeeld; *uwe beleeftheit* (Datief): uw welwillendheid (vgl. r. 109).
100 *gewoon zijnde:* omdat gij gewoon zijt; *onthaelen:* bij u te ontvangen; *eerlijck:* eervol, schoon.
102 *brieven:* prenten (uit *brief:* blad papier).
103 *zinnelijcken huisraet:* kunstvoorwerpen (*zinnelijck:* wat de zinnen bekoort).
104 *lieftalligh:* vriendelik; *braeve zielen:* voortreffelike mensen.
105 *Kasper van Baerle:* de bekende Amsterdamse professor en vriend van Hooft, die hem als raadsman ter zijde stond.
106 *voegelijck:* gepast, als welkome helper.
107 *des:* genitief, afhangende van *waerdigh*.

[109] beteren. Ondertusschen wenschen wy, alreede in uwe beleeftheit ge-[109]
[110] houden, te blyven,

[111] Mijn Heer,

[112] Vwe E. ootmoedighste dienaer,

[113] JOOST van den VONDEL.

[114] t'Amsterdam, CI□ IC C XL. den 11 van Wijnmaent.

109 *alreede in uwe beleeftheit gehouden:* ook nu reeds aan u verplicht door uw welwillendheid.

Inhoudt.

[1] Ioseph, des aertsvaders Jakobs en Rachels zoon, van zynen vader
[2] gezonden, uit den daele Hebron, naer Sichem, om te zien hoe het al stont[r. 2]
[3] met zynen broederen, en het vee; ontmoete op wegh, daer hy vast om-[3]
[4] dwaelde, eenen man, misschien een' Engel, die hem te recht holp, en
[5] wees naer Dothan: van waer de gebroeders, den uitgestuurden ziende
[6] genaecken, raetsloegen [uit haet en vyantschap, om zijn aenbrengen, en[6]
[7] nayver, over zijn droomen, oock om de groote liefde, die de vader dezen,
[8] boven andere zoonen, toedroegh] om hem te dooden, en 't lijck in eenen
[9] kuil te worpen; waer tegens zich Ruben, d'outste broeder, zettende, by[9]
[10] hen aenhiel de handen met zijn bloet niet te besmetten, om alzoo den
[11] gehaeten uit doots gevaer te redden. Joseph, ondertusschen aenkomende,
[12] wert den veelverwigen rock uitgetrocken, en in eenen droogen put ge-[12]
[13] laten. Dit beschickt zijnde, zagen zy, onder het eeten, de Ismaëllers en[13]
[14] Madianners, van Galaad komende, met hunne kameelen, geladen met[14]
[15] balsem, myrre en kruiden, voorby trecken naer Egypten: by welcke ge-
[16] legenheit Judas riedt Josephs leven te verschoonen, en hem aen deze
[17] vreemdelingen te verkoopen, gelijck geschiede. Ruben, hier niet tegen-
[18] woordigh zijnde, quam daer na by den put, en den broeder missende,
[19] scheurde van weemoedigheit zijn kleet, en beklaeghde zich hier over by[19]
[20] d'andere broeders; die, om dit stuck te bedecken, eenen bock slaghtende,[20]
[21] en den rock met bloet bestrijckende, hunnen ouden vader gingen vroet[21]
[22] maecken, dat een wildt gedierte Joseph verslonden had.[22]

[23] Het treurspel begint met den dagh, en eindight na den middagh. De[23]
[24] Rey van Engelen spreeckt de voorrede. Het toneel is in Dothan, een
[25] zeker lantschap in Kanaan.

r. 2 *Hebron:* een stad ten Z.W. van Jeruzalem, vanwaar zich een vruchtbaar dal uitstrekt naar Sichem.
3 *vast:* voortdurend.
6 *raetsloegen:* beraadslaagden.
9 *worpen:* werpen (oude Holl. vorm); *zich zettende:* zich verzettende.
12 *den veelverwigen rock:* het geschenk van zijn vader, waar de broeders afgunstig op waren (*Genesis* XXXVII, 3).
13 *Dit beschickt zijnde:* absolute constructie; *Ismaëllers:* Arabieren, als afstammelingen van Ismaël, evenals de Madianners, afstammelingen van Madian of Midian, Abraham's zoon bij Kethura.
14 *Galaäd:* landstreek ten Oosten van Dothan.
19 *scheurde zijn kleet:* als teken van smart (*weemoedigheit*).
20 *dit stuck:* dit misdrijf.
21 *vroet maecken:* wijsmaken.
22 *gedierte:* dier. Later alleen: *een wildt*.
23 Daarmee is aan de zogenaamde eenheid van tijd voldaan.

Spreeckende Personagien.

REY van ENGELEN.
JOSEPH.
SIMEON.
LEVI.
IUDAS.
RUBEN.
VRACHTMEESTER.
Zwygende.
d' Andere zes Broeders.

Joseph In Dothan. Het eerste bedryf.

REY VAN ENGELEN. IOSEPH.

Rey van Engelen:

Ziet Joseph, Rachels zoon, en Jakobs staf en stut,[vs. 1]
Hier slaepen in de hey, by dien bemoschten put;
Waer langs de heirbaen loopt naer Dothan, en die weien,[3]
Daer hy zijn broeders zoeckt: terwijl wy hemelreien
Door last des hemelvooghts hem naerstigh gade slaen,[5]
Die zich, te nacht heel spa, toen d'ondergaende maen
In 't gras viel, hier, vermoeit van reizen, neêr ging leggen,[7]
In 't woest en eenzaem veldt, begroeit met ruighte en heggen;[8]
Als of hy d'Engelen en Godt, die overal
Met zoo veel starren waeckt, alleen de wacht beval,[10]
En onbekommert was voor onraet, en voor dieren,
Die, in dees wildernis, van dorst of honger tieren.
O hemelkint, ô zorgh der Englen, slaep vry heen,[13]
En wandel dan gerust: wy tellen alle uw treên.[14]
Wy baenen u den wegh, door steenrots ruighte en doren,
Naer 's werelts heerschappy, en hoogheit, u beschoren
Tot wasdom van 't geslacht, het welck zijn' oirsprong nam[17]
Uit uw' stantvastigen outgrootvaêr Abraham;[18]
Wiens hoop een keten smeedt van endelooze schakelen,[19]
Der neven, hem belooft door onverzierde orakelen;[20]
Waer van ghy, eedle spruit, het wercktuigh strecken moet,[21]
En leggen d'eersten steen en grontsteen, aen den voet
Van 't stamhuis, 't welck, eerst laegh van top en naeuw besloten,[23]
Ten leste met zijn hooft, de starren komt te stooten,
En reickende voorby den op- en ondergangk,[25]
Het aerdrijck en den doot en afgront houdt in dwangk:

vs. 1 *Rachels zoon:* Joseph en Benjamin waren zonen van Jacobs meest geliefde vrouw Rachel; de tien broeders waren zonen van Bilha en Zilpa (*Genesis* XXXVII, 2-3).
3 *heirbaen:* grote verkeersweg.
5 *hemelvooght:* de Heerser in de hemel, God; *gade slaen:* bewaken.
7 *In 't gras viel:* aan de horizon verdween.
8 *ruighte:* struikgewas.
10 *Met zoo veel starren:* als ogen, op de mensen gericht; *beval:* toevertrouwde, overliet.
13 *heen:* voort.
14 *wandel:* reis.
17 *wasdom:* groei, welvaart.
18 *stantvastigen:* nl. in zijn Godsvertrouwen; *outgrootvaêr:* overgrootvader.
19 Die de hoop koesterde op een onafgebroken reeks nakomelingen (*neven*).
20 *onverzierde:* niet verzonnen, geloofwaardige, nl. voorspeld door de engel des Heren (*Genesis* XXII, 17).
21 *strecken:* worden.
23 *naeuw besloten:* gering van omvang (*naeuw:* eng).
25 *op- en ondergangk:* het verre Oosten en Westen, dus over de gehele aarde. Uit dit stamhuis zal eens Jezus geboren worden (van wie Josef de voorafbeelding is), die over de aarde, dood en hel (*de afgront*) zal triomferen (*in dwangk houden*).

Dies of u in den slaep yet naers zy voorgekomen[27]
Van 't naeckende ongeval, dat doe uw' geest niet schroomen.
Maer ziet, hy reckt zijn leên, en geeuwt, om met het licht[29]
Te heffen in de lucht dat jeughdigh aengezicht.
Hy rijst, de zon met hem. Daer staet hy op zijn voeten.
Laet hooren, hoe hy Godt en 't morgenlicht zal groeten.

I o s e p h :
De zon verlaet de kim, veel schooner danze plagh.
Zy weckt my uit den droom met een' gewenschten dagh,[34]
En schittert in den dauw en bloemen, nat van droppen.[35]
Daer doet zich 't lantschap op, en Dothans steile toppen,[36]
Met bey zijn heuvelen, van klaver dicht begroeit,
Beplant met vijgh olijf en wijngaert, en besproeit
Van bronnen om end om, waer uit de beecken spruiten.[39]
De harders, op voor zon, gaen koy en stal ontsluiten,[40]
En trecken beemdewaert. my dunckt, ick hoor alree
Het loeien en 't geblaet van 't broederlijcke vee.[42]
Hoe strijckt my dat geloey van 't hart dees zwaerigheden,[43]
Waer van mijn geest te nacht benart scheen, en bestreden.[44]
Wat droomt men zomtijts niet, dat luttel nadruck heeft;[45]
En 't moet een bloohart zijn, die veel om droomen geeft.[46]
My docht ick wert omringt van negen wreede slangen,
Zich stellende in 't gelit en schrap, om my te vangen.[48]
Zy geesselden in 't eerst malkandren met den start,[49]
En sarden haeren wrock door stramen, en door smert.[50]
De gramschap steegh allengs in 't hooft, en quam gevlogen
En sloegh, gelijck een brant en lichte vlam, ten oogen
Als door twee vensters, uit in 't ende, en dreef en drong
De groene gal en 't blaeuw vergift tot op de tong;[54]
Geslepen als een pijl, toeleggende om te micken,[55]
En drillende in de keel, verhit om bloet te slicken.[56]
Dat gaf een naer gezicht. de duisternis verdween,[57]

27 *Dies:* daarom; *of:* indien; *yet naers:* iets angstwekkends, onheilspellends.
29 Dit vers luidt in de latere drukken: Maer ziet eens, hy ontwaeckt, om vrolijck met het licht.
34 *een' gewenschten dagh:* haar welkom licht.
35 *dauw en bloemen:* bedauwde bloemen.
36 *doet zich op:* opent zich, verschijnt door het rijzende licht.
39 *om end om:* overal.
40 *harder:* Hollands-dialekties naast *herder*.
42 *broederlijcke:* van mijn broeders.
43 *zwaerigheden:* sombere voorstellingen.
44 *benart:* beangstigd; *bestreden:* aangevallen, gepijnigd.
45 *luttel nadruck heeft:* weinig betekent.
46 *bloohart* (possessieve samenstelling): bangerd.
48 *schrap* (zich stellende): zich gereed houdende.
49 *start:* blijkens het rijm op *smert* met è-klank bedoeld.
50 *sarden:* prikkelden; *door stramen, en door smert:* door pijnlike striemen (*stramen* is nog Antwerps).
54 *De groene gal:* zetel van de gramschap; *blaeuw* is een vast epitheton van het gif.
55 *toeleggende:* zich toeleggende op, geneigd tot.
56 *drillende:* trillende.
57 *naer:* angstwekkend.

En wert geklooft, waer 't vier door d'ope blicken scheen.[58]

58 *ope:* volgens de renaissance-grammatika meervoudige vorm van *open; blicken:* ogen.

'k Zagh blaeu en scheemrend gout den rugh vol schubben spickelen,[59]
En 't lange lijf zich uit en in met krullen wickelen.
Ick hoorde 't sissen van haer becken, geel van zucht;[61]
Als moeders geest (zoo 't scheen) het hooft in onze lucht[62]
Opsteeckende uit den put, met nagelen en handen
Heur slordigh hair de borst en 't aenzicht aen quam randen,[64]
En stooren mynen slaep met heesch en droef misbaer:
Op zoon, op op, vlie wegh. uw leven loopt gevaer.
'k Vloogh op verbaest. ick zagh verbaest rontom my heenen,[67]
Maer zagh noch hoorde niets, als driemael deerlijck steenen[68]
Uit dezen put, toen ick my weer te ruste ley.
Daer na scheen 't of 'er een al fluisterende zey:
Schep moedt, ô jongeling, Got zal uw reize zegenen.
'k Wil dan, getroost in Got, mijn' broedren gaen bejegenen,[72]
En groeten hen van verre, ootmoedigh en beleeft,[73]
Uit vaders naem, die my tot hen gezonden heeft.
Een heusche groetenis kan onlust en krackeelen[75]
En huistwist, tusschen bloet en broeders zomtijts heelen,[76]
En harten strengelen door onderlingen vreê
En vrientschap; en misschien waer in ick hun misdeê[78]
Door onbedachtzaemheit, waer uit yet quaets moght wassen.
Zulck een bejegening wil my den jongste passen.[80]
Mijn Vader maeckte my wel eer dat vredespoor,[81]
Won zoo zijn broeders hart, en ging zijn zoonen voor.
Doch 'k wil mijn trouwe broêrs niet by mijn' oom gelijcken,[83]
Die, wildt van aert, zijn' broer veel jaren dwong te wijcken[84]
Naer Laban onzen oom; wiens vee hy dreef te wedt[85]
En wey, tot dat de tijdt dien wrock had neergezet.[86]
Indien 't mijn lippen aen bevalligheit moght faelen;[87]

59 *scheemrend:* glanzend; *den rugh vol schubben:* de geschubde rug. Waarschijnlik stelt Vondel zich die slangen als draakachtige monsters voor; vgl. de ‘geschubde draeck’ in *Adam in Ballingschap*, vs. 618; *spickelen:* bespikkelen.
61 *zucht:* kwaadaardigheid (eig. synoniem van ziekte; Vondel denkt hier aan de uitwerking van de gal; vgl. geelzucht).
62 *in onze lucht:* d.w.z. komende uit de onderwereld hier op aarde.
64 *slordigh:* verward loshangend; *aen quam randen:* openkrabde en verwarde.
67 *verbaest:* hevig ontsteld.
68 *deerlijck:* deerniswekkend.
72 *getroost in:* vertrouwende op; *gaen bejegenen:* tegemoet gaan.
73 *beleeft:* vriendelik.
75 *heusche groetenis:* vriendelike begroeting.
76 *bloet:* bloedverwanten.
78 *misschien waer in:* als ik hen wellicht ergens in (vgl. voor deze constructie *Tijdschr. v. N.T. en L.* XLV, 295).
80 *wil:* zal.
81 Mijn vader Jacob bereidde mij de weg, gaf mij het voorbeeld om vrede te stichten, toen hij zijn broeder Ezau nederig naderde (*Genesis* XXXIII, vs. 3).
83 *gelijcken:* vergelijken.
84 *dwong te wijcken:* voor de bedreigingen van Ezau vluchtte Jacob naar zijn oom Laban (*Genesis* XXVII, vs. 42-43).
85 *wedt:* drenk- en waadplaats voor het vee.
86 *neergezet:* tot bedaren gebracht.
87 *bevalligheit:* vriendelike woorden; *faelen* (onpersoonlik gebruikt): ontbreken.

Zoo wil die milde Got, wien zoo veel nachtegaelen[88]
Nu, met hun nuchtre keel vol orgelen, om strijt[89]

88 *wil:* moge.
89 *nuchtre keel:* nog frisse keel (*nuchter* werd in de 17de eeuw gebruikt voor al wat op de morgen betrekking heeft (*Ned. Wdb.* IX, 2203).

*

Vast groeten mynen mont, zyne eere toegewijt,[90]
Met paradijsdaeuw toch besprengen, om te spreecken,[91]
't Geen d'ooren lecker smaecke, en eendraght op kan queecken:
Godts Engel, die weleer mijn' Vader heeft geleit,[93]
Geley my eerst naer stat, om 't zekerste bescheit.[94]

REY VAN ENGELEN.

Z a n g :

O Bronaer der alziende zorgen,[95]
Wat leit uw oirsprong diep verborgen
  En duister, niet alleen voor 't oogh
Der menschen, maer oock zelf voor Engelen,[98]
Eer zy zich onder menschen mengelen;
  En nederdaelen, van om hoogh;
Daer d'allerhooghste zit gestegen,
Om naer zijn wijsheit t' overwegen,
  Wat na ter werelt zal geschiên;[103]
Het welck hy zomtijts spelt door droomen,[104]
Op dat zijn wit, in 't licht gekomen,[105]
  Hem tot een grooter glori dien.
Laet haeters slincke hant vry zaeien,[107]
Godts rechte weet de vrucht te maeien.[108]
  't Gaet boven menschelijck vermoên,[109]
Dat wy met Joseph herwaert reizen
Naer Dothan, en van Memphis deizen,
  Om derwaert grooter sprong te doen.

T e g e n z a n g :

  Ja Vader, laet de menschen ruicken,[113]
Hoe ghy de quaden kunt gebruicken,[114]
  Ten goede van het aertsch geslacht;

* TEKSTKRITIEK: vs. 92 heeft in de oude uitgave aan 't einde geen leesteken; in alle volgende een dubbele punt.

90 *vast:* reeds.
91 *besprengen:* bevochtigen.
93 Toen hij nl. Ezau tegemoet trok (*Genesis* XXXII, vs. 1).
94 *naer stat:* Dothan; *om 't zekerste bescheit:* om de meest betrouwbare inlichtingen omtrent mijn broeders.
95 O bron van zorgzaamheid, die alles doorziet, d.i. God.
98 *zelf:* zelfs.
103 *na:* later.
104 *spelt:* voorspelt.
105 *wit:* bedoeling.
107 *haeters slincke hant:* de linkerhand van die hem haten (nl. zijn broeders): de linkerhand bewerkt het ongunstige lot.
108 *rechte:* rechterhand.
109 *vermoên:* verwachting; volgens menselike berekening gaat Josef, door Noordelik naar Dothan te trekken, zich verwijderen (*deizen*) van Egypte (*Memphis*), maar God beschikte dat hij juist door verkocht te worden, zijn bestemming in Egypte naderbij zou komen.
113 *ruicken:* ervaren.
114 *de quaden:* de slechte mensen, of: de rampen, tegenspoed.

Als ghy violen onder doornen
Gaet plucken, en uwe uitverkoornen
Door uw beleit zet in hun kracht.[118]
De deughden en de huisgebreken[119]

118 *zet in hun kracht:* tot volle ontwikkeling van hun krachten brengt.
119 *huisgebreken:* gebreken die zich in het huiselik leven openbaren (*Ned. Wdb.* IV, 488).

Dus by malkanderen geleken[120]
Vertoonen klaerder elck heur aert.[121]
Niet ruwe, maer geslepe steenen
Een' kostelijcker glans verleenen.[123]
Een puicksteen is wel slypens waert.[124]
De puicksteen heldert op door 't schuuren,
En kan de proef en 't oogh verduuren.[126]
Zoo zal oock Josephs braeve jeught[127]
Dan d'allerdomsten op doen mercken,[128]
Als zy verstreckt, om op te wercken,[129]
De puick- en proefstof van de deught.[130]

T o e z a n g :

Zoo verre en uitheemsch van zyne ouders,[131]
Verwacht het dienstbre juck dees schouders,
Die, onvolwassen en noch zwack,
Geschapen zijn een Rijck te schragen;
Een' koning zelf te helpen draegen
Dat onverdraegelijcke pack,[136]
En weelige oeghsten op te laden,[137]
Om magre jaeren te verzaden.

120 *geleken:* vergeleken (vgl. vs. 83).
121 Komen door het kontrast duideliker uit.
123 *kostelijcker*, nl. dan de ruwe.
124 Het slijpen van de edelsteen is het beeld van de beproevingen die Jozef wachten.
126 *de proef en 't oogh:* het onderzoekende oog.
127 *braeve:* voortreffelike.
128 *op doen mercken:* opmerkzaam maken.
129 *verstreckt:* dient; *op te wercken:* beter te doen uitkomen. Volgens het *Ned. Wdb.* (XI, 1377) is dit beeld ontleend aan de tekenkunst, maar het kan evengoed een techniese term zijn van de bouwkunst (doen oprijzen), of van de beeldhouwkunst: relief geven (*Ned. Wdb.*). In het Antwerps kent men nog: de boter opwerken: met zout vermengen om ze voor bederf te vrijwaren. Ook dat zou in dit verband passen.
130 *De puick- en proefstof:* de voortreffelikste stof, die anderen tot voorbeeld strekt.
131 *uitheemsch:* buiten zijn ouderlik huis; *van zyne ouders* is te verbinden met *verre*.
136 *onverdraegelijcke pack:* nauweliks te torsen last van het bestuur.
137 *weelige:* overvloedige.

Het tweede bedryf.

SIMEON. LEVI. IUDAS.

S i m e o n :
Ter goeder uure wy, om 't vee volop te geven[vs. 139]
Van gras en klaver, dat van Sichem herwaert dreven.[140]
Hier lacht de groene beemt de graege kudden aen,[141]
Die, om den heuvel, tot den buick in klaver gaen.
Maer broeders, 'k bid u, ziet. wie ylt daer stewaert heenen?[143]
'k Zie 't hooft, nu 't halve lijf, nu knien, nu bey de beenen.[144]
Daer stijght een op den top des heuvels, langs dien kant.[145]

L e v i :
Zoo doet hy, Simeon, en heeft in d'eene hant[146]
Den staf. wie magh dat zijn?[147]

I u d a s :
hy spoet met luchte sprongen.
Ay Levi, zie eens toe. wien lijckt dat, man of jongen?

L e v i :
Het hupplen, Iudas, past een' wuften jongen eer,[149]
Als een' volwassen man. hy draeit zich heen en weêr,
Recht of hy yemant zocht van harders en van hoeders.

I u d a s :
Bedrieght het oogh my niet, 't is een van onze broeders.

L e v i :
Zou 't wel de droomer zijn, die naer ons ommeziet?[153]

S i m e o n :
't Gelijckt den droomer wel.[154]

L e v i :
ô pest, ô huisverdriet!
Gewis de droomer komt. wat jaeght hem naer dees hoecken?

S i m e o n :
Ick gis, hy wort gestuurt, om ons en 't vee te zoecken,

vs. 139 *Ter goeder uure:* op de juiste tijd.
140 *Sichem* was weinig vruchtbaar.
141 *graege:* gretige, hongerige.
143 *stewaert:* naar Dothan.
144 *knien* (eenlettergrepig te lezen; vgl. het rijmwoord in vs. 478).
145 *een:* iemand.
146 *Zoo:* dat.
147 *luchte:* luchtige.
149 *wuften:* dartele.
153 *wel:* soms.
154 *pest* (scheldwoord): ellendeling.

Om te doorsnuffelen, hoe 't hier ontrent al sta.

L e v i :
Op dat hy ons verklick? dat hem de hagel sla.[158]
De donder sla dat hooft, 't welck altijt maelt van droomen.[159]

158 *dat hem de hagel sla:* verwensing, herhaald met *donder*.
159 *maelt:* zeurt.

S i m e o n :

Versteur u niet te vroegh. hy is van pas gekomen,[160]
Om loon naer zijn verdienst t' ontfangen. zet u wat,
Of slaet een' ronden ring. hy neemt den wegh naer stat.[162]
Wy hebben tijdts genoegh, om van zijn straf te spreecken.
Hier valt gelegenheit om al ons leet te wreecken.[164]

I u d a s :

En als 't gewroken zy, verantwoort dan die wraeck.[165]

S i m e o n :

Wie kennis draeght van 't stuck, geef reden van zijn zaeck.
Ontkennen is ons 't reetste, en wisser dan 't verweeren.[166-167]

I u d a s :

't Is beter zonder scha dan met zijn scha te leeren,
Wie gelden moet in 't stuck, moet oock ter zaecke raên.[169]
Men stel de misdaet voor. wat heeft dat kint misdaen?[170]

S i m e o n :

Wat heeft dat kint misdaen? ay schaem u zoo te vraegen.
Hoe dickwils heeft hy ons gehekelt, en bedraegen,[172]
En listigh aengebraght, om plasdanck te begaen,[173]
En als een troetelkint in vaders hart te staen.
Dan zagh men d'oude man zich over ons versteuren,[175]
En Joseph kreegh een' rock van veelerhande kleuren,
Als een verdienden loon, voor zulck een' kinderplicht.[177]
Wy hadden al 't geknor, het graeuwen, 't zuur gezicht.[178]
O onrust van 't geslacht, zoo lang ghy, als een doren,[179]
Ons in de teenen steeckt, zie ick geen rust geboren.[180]

I u d a s :

De jongen is noch dom en wulpsch, en vader suft.[181]

L e v i :

Neen domheit is het niet, dat blijckt aen zijn vernuft.

160 *Versteur u niet:* maak u niet boos.
162 *slaet:* vormt (*slaan* wordt gebruikt voor allerlei snelle bewegingen).
164 *valt:* is.
165 Een uitroep, met de betekenis: hoe zullen wij dan die wraak verantwoorden!
166-167 Laat ieder die er van weet, zich verantwoorden. Wij vinden het veiliger ons te houden of wij van niets weten, en dus te ontkennen; *'t reetste:* het meest voor de hand liggende.
169 *gelden:* invloed hebben op, deelnemen aan de uitvoering; *ter zaecke raên:* mede beraadslagen over de zaak.
170 *stel voor:* geve een uiteenzetting, uitlegging.
172 *bedraegen:* beschuldigd.
173 *plasdanck:* dank die men verwerft door iemand te behagen, te vleien; *begaen:* verwerven.
175 *zich versteuren:* zich boos maken.
177 *loon* gebruikt Vondel ook mannelik, evenals nog in Zuid-Nederland (*Ned. Wdb.* VIII, 2789).
178 *graeuwen:* standjes.
179 *onrust:* Joseph.
180 Vgl. figuurlik: een doorn in 't vlees; *geboren:* ontstaan.
181 *wulpsch:* speels, onervaren.

I u d a s :
De jaeren zullen hem noch leeren en betoomen.

S i m e o n :
Als hy zich meester maecke, en waer maecke al dees droomen,[184]
Waermeê zijn tong al 't huis ja zelfs zyne ouders sart?[185]

I u d a s :
Hy raeskalt.[186]

L e v i :
of ontdeckt al 't geen hy broet in 't hart,
Arghlistigh poogende zijn broeders te verpletten.

I u d a s :
Waer 't zoo, men zou 'er zich eendraghtigh tegen zetten.

L e v i :
Zoo is het meer dan tijdt.

I u d a s :
dat opzet blijckt niet klaer.[189]

S i m e o n :
Zoo klaer, gelijck de dagh. hoe, is 't niet openbaer?
Let op die droomen eens, dien hy noch lest vertelde.
Hem docht, wy bonden vast de schooven in den velde.[192]
Zijn schoof rees overendt. was Iudas oor toen doof?
Ons schooven neighden 't hooft eerbiedigh voor zijn schoof.
Wy schudden vast den kop en d'ooren, die 't zich belghden,[195]
En zulck een' bittren dranck des booswichts noo verzwelghden.
Wy riepen: ghy alleen zoudt onzer aller hooft
En koning zijn?

I u d a s :
ghy zijt te zot, die dat gelooft.

L e v i :
En hy loegh in zijn vuist, en terregde ons noch echter,[199]
Zijn ouders, en al 't huis, en maeckte 't zoo veel slechter.
Ick droomde, sprack hy, 'k zagh te nacht de zon en maen,
En ellef starren, met gebogen hoofden, staen
Om my, en voor mijn' glans haer heldre straelen strijcken.[203]
Wat dunckt u, Broeder? zegh, zijn dat noch donkre blijcken[204]
Van heerschzucht, die hem drijft? wy hoorden euvel toe,[205]

184 *zich meester maecke:* over ons de baas gaat spelen.
185 *sart:* prikkelt, ergert.
186 *ontdeckt:* legt bloot, openbaart.
189 *dat opzet:* die bedoeling.
192 *Hem docht:* het kwam hem voor; *wy bonden vast:* wij waren bezig met binden (*vast:* voortdurend).
195 *vast:* intussen; *'t zich belghden:* er boos over waren, het verbolgen aanhoorden.
199 *loegh:* Zuid-Ned. sterke vorm bij *lachen; echter:* wederom.
203 *strijcken:* oorspr. neerhalen; in dit verband: doen verbleken.
204 *donkre:* onduidelike.
205 *euvel:* vertoornd (vgl. in euvelen moede: toornig).

En klaeghden 't Vader zelf; die keef quansuis: wel hoe,[206]
Wat droom is dat? zult ghy, gelijck een vorst in 't midden,
Uw moeder, broêrs, en my uw hoogheit aen zien bidden?

206 *keef quansuis:* deed alsof hij hem berispte.

Zwijgh stil van zulck een kout. berocken my geen' strijt.[209]
't Is kinderwerck. gaet heen. meer volghde 'r niet. o spijt![210]
O spijt! hy heult met hem, die noch zijn schult verdaedight.[211]

I u d a s :
Ick wensch alleen, dat ghy uw zinnen wat bezadight,[212]
En reden plaets vergunt. Dit is het jongste kint,[213]
Naest Benjamin. wanneer steeckt jongkheit naer bewint?[214]
Wat broêr verkloeckt zijn broêr?[215]

S i m e o n :
ay broeder, loop niet verre,
Dees aerdt naer vader, die hem voorlicht, als een starre.
De looste en gaeuwste maeckt den domsten tot zijn knecht,[217]
Gaet met den zegen deur, en het geboorterecht;[218]
En Esau boet te spa dat groot verlies met traenen.

L e v i :
Ick had dat op mijn tong, en docht u op te maenen[220]
Met vader, uitgeleert in dees doortrapte kunst;[221]
Die wist zijn moeders, dees weet nu zijn vaders gunst
Tot smaet der broederen behendigh te misbruicken:
En schut men 't niet, 't gaet vast, wy zullen moeten duicken,[224]
En buigen onder hem. wie dat niet ziet, is blint.
Wie anders slaef wil zijn; ick ben zoo niet gezint.[226]
Ick laet my langer met geen droomen ringelooren.[227]
Wy zijn zoo goet als hy, en van een' stam geboren.

S i m e o n :
Met reden. trapt hem, eer hy ons op 't harte trap.[229]
Lacht al die droomen uit: beschimpt zijn wetenschap.[230]

I u d a s :
Dit stuck wil over 't lant uit alle torens kraeien.[231]

209 *kout:* praatjes.
210 *kinderwerck:* kinderachtige verzinsels; *spijt:* hoon, smadelike bejegening.
211 *hy* (wijzend op Judas); daarop slaat *die* terug; *verdaedight:* oude vorm naast verdedigt.
212 *zinnen:* gemoed; *bezadight:* tot kalmte brengt.
213 *reden:* verstandige redenering.
214 *steeckt naer bewint:* streeft naar overheersing.
215 *verkloeckt:* verschalkt (*kloek* heeft hierin de ongunstige betekenis: listig).
217 *gaeuwste:* vlugste van verstand (overhellend in ongunstige richting; vgl. gauwdief).
218 Zinspeling op de bekende list van Jacob om Ezau het eerst-geboorterecht te ontnemen (*Genesis* XXVII).
220 *op te maenen:* aan te sporen, op te wekken, nl. door vaders voorbeeld (*Ned. Wdb.* XI, 1037).
221 *uitgeleert:* volleerd; *doortrapte:* listige (in de 17e eeuw minder ongunstig gevoeld dan nu).
224 *schut:* houdt tegen, belet; *'t gaet vast:* 't is zeker, wees er van overtuigd.
226 Wie dan ook de slaaf van een ander zou willen zijn.
227 *ringelooren:* in bedwang houden (oorspr. van een getemd dier, met een ring door 't oor).
229 *Met reden:* juist gezegd.
230 *wetenschap:* zijn voorspellingen.
231 *Dit stuck:* deze (schand)daad; *wil:* zal; *uit alle torens kraeien:* overal luide met verontwaardiging verkondigd worden.

L e v i :
Hier is geen haen ontrent.[232]

I u d a s :
Hoe zal men vader paeien?

232 Woordspeling met het vorige *kraaien,* met de bijgedachte aan de uitdrukking: daar zal geen haan naar kraaien; *ontrent:* in de buurt; *paeien:* geruststellen; nadert hier de ongunstige betekenis: een rad voor de ogen draaien.

L e v i :
Met logens en bedrogh. zijt hier voor onbevreest.
Wie niet stoffeeren kan, ontbreeckt of brein of geest.[234]
Men stroy dat eenigh wildt hem levend heb verslonden.[235]

I u d a s :
En komt dit aen den dagh; en wort dit valsch bevonden?

S i m e o n :
Dan wyder raet geleeft. nu nergens in gedut.[237]
Men breeck hem strax den neck, en offer 't lijf een' put,[238]
Veel jaeren noit gebruickt, daer niemant koome, of zelden.[239]
Wie melt dat stuck, indien wy zelfs het slechs niet melden?[240]
Al lang genoegh beraên. een yeder geef zijn stem.

I u d a s :
Zoo 't Ruben niet bestemt, heeft al dit werck geen klem.[242]
Het moest eenpaerigh gaen, of deze koort zou breecken.[243]
Men vraegh den outsten raet. hy komt. ick ga hem spreecken.

S i m e o n :
Ga heen, maer zie wel toe, noch maeck het niet te lang:[245]
Want wie ons tegenstemt, gaet licht den zelven gang.[246]

IUDAS. RUBEN.

I u d a s :
Ghy komt nu recht van pas, om meê u stem te geven.

R u b e n :
Waer toe toch?[248]

I u d a s :
Joseph komt. men raetslaeght om hem 't leven
Te neemen, en een' poel te dempen met zijn lijf.

R u b e n :
Mijn hairen staen te berge, en al mijn leden stijf.
O gruwelijcke daet! sta van my. tre niet nader.[251]

234 *stoffeeren:* voorwendsels, leugens bedenken; *brein of geest:* verstand of fantasie.
235 *stroy:* verspreide het gerucht; *wildt:* wild dier.
237 *wyder:* verder; *raet geleeft:* overlegd, beraadslaagd (*Ned. Wdb.* VIII, 1724); *nergens in:* in geen enkel opzicht; *gedut:* getreuzeld.
238 *strax:* onmiddellik; *offer:* geve over aan.
239 *of zelden:* iemand komt.
240 *melt:* verraadt; *zelfs:* zelf.
242 *bestemt:* goedkeurt, er mee instemt; *geen klem:* geen kracht.
243 *eenpaerigh:* met algemene stemmen; *deze koort zou breecken:* dit plan zou mislukken.
245 *noch:* en niet (dus dubbele ontkenning).
246 *gaet den zelven gang:* gaat dezelfde weg, d.w.z. verbeurt ook zijn leven.
248 *raetslaeght:* beraadslaagt.
251 *sta van my:* ga weg. Dit heeft betrekking op de *daet*.

Wy broeders voortgeteelt, van eenen zelven vader,
Wy tacken van een' stam, de klaeuwen zoo verwoet
Aen onzen broeder slaen; te plassen in dat bloet;
Het vaderlijcke hart in broeders borst doorstooten;

Dien ouden kouden man van 't waertste pant ontblooten.[256]
My gruwelt dat ick 't hoor. om Godts wil, zwijgh toch stil.[257]

I u d a s :
En of ick zwijgh of spreeck, 't is aller broedren wil.
Het vonnis wort gevelt. men zal 'er recht meê doorgaen.[259]

R u b e n :
Meê doorgaen? laet eens zien. ick sal dien jongen voorstaen,[260]
En eerst verdaedigen, zoo lang ick adem schep;
Zoo lang ick hart in 't lijf, en bloet in d'adren heb.
Vervloeckter stuck wert noit van menschen voorgenomen.

I u d a s :
Zy roepen vast: slaet acht op zijn verwaende droomen.[264]
Hy arbeit elck den voet te zetten op den strot.[265]
Die blinde vader eert, gelijck een aerdschen Godt,
Dat troetelkint, 't welck ons zoo eerlijck af kan maelen,[267]
En lust schept, om 't gezin en yeder te behaelen.[268]
Wat Ioseph doet, dat's wel. wy hebben 't strax verkerft.[269]

R u b e n :
Wat schelmstuck recht men aen, dat niet en wort geverft,[270]
En met een' glimp verciert? maer of men 't cier met woorden;[271]
Hoe schoon men dit vergult; men leit met broedermoorden
Geen eer in, alzoo lang men ergens menschen vint,
Die noch in reden staen. de droomen van een kint[274]
Bestellen die nu stof, om dus, als woeste dieren,[275]
Als wolven op een lam, te huilen en te tieren?
Misgunt men 't gryze hooft, dat het met Rachels kroost
Wat spelende, voor 't endt zijn' ouderdom vertroost,[278]
Met zulck een wintervrucht? wat hindert dat ons allen?[279]
't Is vaders zinlijckheit, die is op 't kint gevallen.[280]
Natuur heeft dezen knaep wat meer dan ons gegunt.
't Gewas valt niet aleens: en acht men dit een punt[282]
Wel waerdigh, om zoo zwaer te wegen en te wicken?

256 *kouden:* afgeleefde; *ontblooten:* beroven.
257 *My gruwelt:* ik gruw er van.
259 *recht:* zonder aarzelen.
260 *laet eens zien:* dat staat nog te bezien, durf dat eens!; *voorstaen:* in bescherming nemen.
264 *vast:* al maar.
265 *arbeit:* spant zich in.
267 *eerlijck:* eervol (ironies: fraai).
268 *behaelen:* bevitten (ontstaan uit de betekenis: achterhalen, betrappen; zie *Ned. Wdb.*).
269 *strax:* dadelik; *verkerft* (zwak geworden): verkorven.
270 *recht men aen:* haalt men uit; *en* (ontkenning).
271 *glimp:* bedrieglike schijn; *of men 't cier:* al tracht men het te verbloemen.
274 *in reden staen:* vatbaar zijn voor rede.
275 *Bestellen:* verschaffen.
278 *voor 't endt:* voordat hij sterft.
279 *wintervrucht:* zoon van zijn ouderdom (vgl. *Genesis* XXXVII, vs. 3).
280 *zinlijckheit:* genegenheid, voorkeur.
282 *'t Gewas valt niet aleens:* niet elk gewas (hier: nakomelingen) valt even goed uit.

Om 't hart tot woên, de vuist tot moorden aen te pricken?[284]
Heeft hy den vader yet gulhartigh aengebraght;[285]

284 *aen te pricken:* te prikkelen, aan te zetten.
285 *yet:* iets; *gulhartigh:* ondoordacht, onbedachtzaam (vgl. vs. 676).

Zijn meening was noit quaet, of niet, gelijck men 't acht,
En opneemt, om terstont zoo grimmigh op te stuiven.
Dat kint is zonder gal, gelijck de simple duiven.[288]
Een bloem, van zestien jaer, of naulix zeventien,
Te trappen op het veldt, daer 't Godt en d'Englen zien?
Ay broeder, hoor naer my. laet die gedachten vaeren.
Al had hy schult, verschoon den jongen, om zijn jaeren,
Om zijn onnozelheit, om vaders halven, of[293]
Om Godt, die 't leven gaf, en adem blies in 't stof.[294]
En (heb ick yet verdient) verschoon hem mynent halven,[295]
En help my, naer uw maght, dien wrock die wonden zalven.[296]

I u d a s :
Zal ick, om Josephs wil, my steecken in gevaer
Van 't leven? neen, dat pack valt mynen hals te zwaer.[298]
Lust u een proef te doen, tot redding van zijn leven;[299]
Begin vry. ick zal u daer in niet tegenstreven,
Noch 't vonnis hinderen; maer aanzien met gedult[301]
Het algemeen besluit, zoo draegh ick scha noch schult.

R u b e n :
Biet ghy my niet de hant, die vlack zal op u kleven.[303]

I u d a s :
Laet kleven, eer men my met Joseph helpe om 't leven.

R u b e n :
Zult ghy dien broedermoort met drooge wangen zien?

I u d a s :
'k Moet zien, al 't geen ick niet kan hindren noch verbiên.

R u b e n :
Ghy hebt u zelven niet, gelijck 't betaemt, gequeten.

I u d a s :
Ghy weet wel, hoeze zijn van outs op hem gebeten.

R u b e n :
Maer niet tot moordens toe. wat grover onbescheit![309]

I u d a s :

288 *zonder gal:* volgens een oud volksgeloof was de gal de zetel van de boosheid; *simple:* onschuldige. Men meende dat duiven geen gal bezaten (vgl. *Matth.* X, vs. 16).
293 *onnozelheit:* onschuld; *om vaders halven:* ter wille van vader (vgl. *mynent halven* in vs. 295).
294 *adem blies in 't stof:* zie *Genesis* II, vs. 7.
295 *heb ick yet verdient:* als ik enige verdienste heb.
296 *dien wrock die wonden zalven:* die haat verzachten.
298 *pack:* last, zware verplichting.
299 *een proef te doen:* een poging te wagen.
301 *met gedult:* het duldend, zonder mij te verzetten.
303 *vlack:* smet.
309 *wat grover onbescheit:* wat een schandelik onrecht! *Onbescheit* is oorspr. onverstand, dan: onrechtvaardigheid; *grover* (genitief, afhangende van wat).

'k Heb al zijn feilen in de beste ploy geleit.[310]

310 *in de beste ploy geleit:* zoveel mogelik vergoelikt.

R u b e n :
Kunt ghy de harten niet tot mededogen neigen?

I u d a s :
Zy borsten echter uit met u en my te dreigen.[312]

R u b e n :
Het koste oock wat het koste, ick zal 'er tegens woên.[313]

I u d a s :
Ghy zult u zelven leet, den knaep geen voordeel doen.
Daer komenze. ziet toe. bedenck uw onvermogen.
Zy dreigen u den doot, en moorden met hun oogen.[316]

RUBEN. SIMEON. LEVI.

R u b e n :
Wat hoor ick, broeders, hoe? 'k geloof 't is schimp en spot.[317]

S i m e o n :
Geen schimp, maer louter ernst.[318]

R u b e n :
dat keer die goede Godt.

L e v i :
Het vonnis leit gevelt. hier helpt geen tegenstreven.[319]

R u b e n :
Ick heb tot dat besluit mijn stem noch niet gegeven.

S i m e o n :
't En hangt niet aen uw stem.[321]

R u b e n :
zoudt ghy u zulck een daet
Vermeten, buiten mijn', uw outsten broeders, raet?[322]

L e v i :
Is 't u om d'eer te doen, zoo sluit het geen wy sluiten.[323]

R u b e n :

312 *Zy borsten echter uit:* zij zouden opnieuw uitvallen.
313 *er tegens woên:* mij met alle kracht verzetten.
316 *dreigen u den doot:* bedreigen u met de dood (deze constructie met twee objekten ontbreekt in 't *Ned. Wdb.*).
317 *schimp:* gekheid.
318 *keer:* verhindere; *die* is hier tot lidwoord verzwakt (vgl. vs. 458).
319 *leit:* ligt, is.
321 *hangt aen:* hangt af van.
322 *u vermeten:* aandurven.
323 *sluit:* besluit.

De stem is dwangeloos.[324]

S i m e o n :

een stem kan dit niet stuiten.
De meesten draegen 't wech. wij stemmen 't hooft voor hooft.[325]

R u b e n :

Indien ick, in dit recht, zoo veel magh zijn gelooft,[326]
Laet redens schael zijn schult, met zinnen overwegen.[327]
Noit rechter rouwde 't raet en overlegh te plegen

324 *dwangeloos:* vrij.
325 *draegen 't wech:* geven de doorslag; *stemmen 't:* geven daaraan onze stem, onze goedkeuring.
326 *in dit recht:* bij deze rechtspraak; *zoo veel magh zijn gelooft:* enig vertrouwen verdien.
327 Laat de weegschaal van het gezonde oordeel Josefs schuld nog eens onbevooroordeeld (*met zinnen:* weldoordacht) nawegen.

In halsrecht. vint ghy dit dan evenwel geraên,[329]
Zoo neemt zijn bloet op u: ick wil 'er niet voor staen.[330]

L e v i :
Vertrouw het vonnis ons: 't is buiten u gestreecken.[331]

R u b e n :
Laet ick in vaders naem dan eerst mijn hart uitspreecken.

S i m e o n :
Wel spreeck uw hart vry uit, en zwijgh dan lang genoegh.[333]

R u b e n :
Wat liefde vader staegh dien loozen jongen droegh,[334]
Tot smaet van ons, die eer en ouder zijn geboren,[335]
Verdroot my meer, dan u. oock spelde ick lang te voren,[336]
Eer 't noch dus verre quam, dat liefde zonder maet,[337]
En ongelijcke gunst tot zulck een' bittren haet[338]
In 't endt gedyen moest, en enkel jammer baeren.[339]
Ick badt hem menighmael, by zyne gryze hairen,
Hy zou zich maetigen. 'k vermaende menighwerf
Hem tot onzydigheit en vre; het zekerste erf,[342]
En d'allerbeste schat in zoo een huis vol kinderen.
Ick riedt, hy zou 't een kint om 't ander niet verminderen:[344]
Dat dit genegentheit en liefde bluschte en brack,
En allen broederen vast tegens 't harte stack:[346]
Maer 'k ging ten achteren, met vader aen te porren.[347]
Hy sloegh my t' elckens af met graeuwen en met knorren;[348]
En, toonende openbaer, waer hart en zin naer trock,
Bestont, ô blintheit, noch met dien schakeerden rock[350]
Te tergen ons gedult, in plaets van zich te toomen.
Toen quam de kleinste noch braveeren met zijn droomen,[352]
Wel tweemaal achter een, zijn dick verklickte broêrs,[353]

329 *halsrecht:* rechtsgeding over leven en dood.
330 *ick wil 'er niet voor staen:* voor verantwoordelik zijn.
331 *Vertrouw:* laat over; *gestreecken:* geveld.
333 *lang genoegh:* heel lang (*genoegh* heeft hier de oude versterkende betekenis).
334 *Wat liefde...:* Dat Vader zoveel liefde toedroeg; *loozen:* listige.
335 *ouder:* als ouderen (pleonasties).
336 *spelde:* voorspelde.
337 *dus:* zo.
338 *gunst:* genegenheid.
339 *gedyen:* uitgroeien, worden tot (in dit verband: aanleiding geven tot).
342 *onzydigheit:* onpartijdigheid; *erf:* bezit.
344 *verminderen:* te kort doen.
346 *vast:* voortdurend; *stack:* stiet (vgl. tegen de borst stuiten); dus: ergerde.
347 *'k ging ten achteren:* ik raakte achteruit, d.w.z. ik had geen sukses, ik spande mij vergeefs in.
348 *graeuwen:* afsnauwen.
350 *Bestont:* ondernam, waagde het; *schakeerden* (deelw. zonder *ge*): veelkleurige.
352 *braveeren:* tarten.
353 *dick verklickte:* vaak aangebrachte.

Ia zelfs zijn ouderen. al 't huis was vol rumoers.[354]

S i m e o n :

Zoo Ruben, vaer zoo voort, gelijck ghy hebt begonnen.

L e v i :

Dat is hem recht op 't hooft. nu zie ick 't spel gewonnen.[356]

354 *ouderen:* ouders.

356 *Dat is hem recht op 't hooft:* Dat is de spijker op de kop geslagen! (*hem* slaat niet op een persoon, maar is deel van een vaste uitdrukking).

S i m e o n :
Wel twyfelt Ruben noch te stemmen in zijn doot?[357]

L e v i :
Hy brenght zijn vonnis meê. de nucken leggen bloot.[358]

R u b e n :
'k Zagh vaders misgreep wel: het moght mijn harte moeien:[359]
Wat zou ick doen? 'k en kon zijn vryheit niet besnoeien,
Waer door, vast d'een wat meer en d'ander min bezint,[361]
Hy meer verdiensten zagh in 't een dan 't ander kint.
Ick kon den kleinste, die de grootsten scheen te grieven,
Niet afraên, dat hy zocht zijn' vader te believen;
Die ongelijck meer hoops uit hem te scheppen scheen,[365]
Aan wien natuur bestede al haer bevalligheên[366]
En gaven, nut voor een, die 't al gebruickt met oordeel,[367]
En vordert 's anders nut, gelijck zijn eigen voordeel;[368]
Dies wert ick ziende blint, en hiel my stil en stom;
En weet dit Josephs jeught, en vaders ouderdom.[370]
d'Een schort wat tijdts, om van zijn wulpsheit te bedaeren,[371]
En d'ander neemt vast af, door aenwas van de jaeren.[372]
Laet loopen docht ick: maeck het huis geen ongemack.[373]
De kreuple hoeft een' stock: zijn beenen worden zwack.[374]
Wat schaet ons, dat hy zich wat houde aen Josephs schouders.[375]
Men vont noit huis, of 't schorte aen kinders, of aen ouders.[376]

S i m e o n :
My dunckt ghy slacht den kreeft, en kruipt al achterwaert.[377]

L e v i :
Hy slacht het scorpioen: 't vergift leit in den staert.[378]

R u b e n :

357 *stemmen in:* zijn stem uitbrengen voor.
358 Hij heeft zelf het vonnis uitgesproken; *nucken:* valse streken (Kil. vertaalt het met: astutia).
359 *misgreep:* verkeerde handelwijze; *het moght moeien:* al deed het mij leed.
361 *vast:* steeds; *bezint:* bemind wordende (absolute constructie).
365 *ongelijck meer:* veel meer; *hoop uit hem te scheppen:* verwachtingen omtrent hem te koesteren.
366 *bevalligheên:* gunsten (in deze betekenis niet in 't *Ned. Wdb.*).
367 *een:* iemand; *'t al:* alles.
368 *vordert:* bevordert.
370 *weet:* schreef dit toe aan (van *wijten*).
371 *d'Een* (Datief); *schort:* ontbreekt, komt te kort; *wulpsheit:* jeugdige onbezonnenheid.
372 *vast:* voortdurend.
373 *maeck geen ongemack:* bezorg geen last.
374 *hoeft:* behoeft.
375 *houde aen:* steun zoekt op.
376 *schorte:* haperde.
377 *slacht:* gelijkt.
378 *'t vergift leit in den staert:* het ergste zegt hij het laatst. Vertaling van de Latijnse spreekwoordelike uitdrukking: in cauda venenum.

Ay broeders, geeft gehoor, en elck twee lijdzaeme ooren.[379]
Mijn spraeck luidt niet zo vreemt, of z' is noch waert te hooren.
'k Sloegh dickwils d'oirzaeck ga, waerom der oudren zin
Meer op den jongsten valt, en op den outsten min.
Zou 't wezen, dat de spade en leste vrucht van allen

379 *lijdzaeme:* geduldig luisterende.

*

Gemeenelijck wat teer en zwacker wil bevallen;[384]
Als spruitende uit een raeuw en ongekoockter bloet;[385]
En dat dees teerheit treckt der ouderen gemoedt
Tot d'onvermogenste en onnozelste der erven;[387]
In wien zylieden, nu op d'oevers van hun sterven,[388]
Verryzen uit den grave? of zou 't wel zijn uit vrees,[389]
Dat moeder Lea niet die moederlooze wees,[390]
Na vaders doot, wat ruw moght op zijn stiefmoers handelen?[391]
Of Bilha al te haets, of Zilpa hem deê wandelen,[392]
En Agar Saraes zoon eens wees zijn broeders baen?[393]
Hoe 't zy, eenzydigheit, broght altijt onlust aen[394]
In huisgezinnen; en 'ten ging 'er noit zoo even,[395]
Of Esaus liefde stont in Isax hart geschreven,[396]
En Iakob had de gunst der moeder op zijn hant.[397]
De weeghschael helt aen d'een of aen den andren kant.

S i m e o n :
Indien u 't preecken lust, zoo preeck voor deze boomen.

L e v i :
Komt mannen, ziet eens uit: de Droomer zal strax komen.

R u b e n :
Hoort broeders, ick beken 't, zijn droomen zien wat veer:[401]
Maer droomen in der daet zijn droomen, en niet meer.
De droomen grenzen dicht aen d'ydelheit en logen.
Wie 's nachts van schatten droomt, vint 's morgens zich bedrogen.
Al wat op zulck een' gront gebout wort, zackt terstont.
Bedenckt oock, hoe wy staen op een' uitheemschen gront,
Die naeuw om Sichems moort, verdraeght de vreemdelingen.[407]

* TEKSTKRITIEK: vs. 398. De oude uitgave heeft: *aen dien;* door de latere uitgaven overgenomen.

384 *bevallen:* uitvallen.
385 *ongekoockter:* koeler.
387 *onvermogenste:* zwakste; *erven:* kinderen.
388 *op d'oevers van hun sterven:* in hun laatste levensperiode.
389 *Verryzen uit den grave:* als 't ware herboren worden.
390 *niet* in een afhankelike zin na *vrees* kwam reeds in 't Mnl. voor (vgl. Van Helten, *Vondels Taal* II, § 276), evenals in 't Frans.
391 *op zijn stiefmoers handelen:* behandelen gelijk een stiefmoeder dat vaak doet. Lea was de zuster van Jozefs moeder Rachel.
392 *Bilha* en *Zilpa* zijn hun slavinnen en moeders van de andere zonen van Jacob; *haets:* van haat vervuld; *wandelen:* rondzwerven.
393 En dat de rollen omgekeerd zouden worden, doordat nu de slavin de zoon van haar meesteres weg zou zenden, terwijl vroeger Sara Hagar met haar zoon Ismaël deed rondzwerven.
394 *eenzydigheit:* partijdigheid; *onlust:* onenigheid.
395 *'t en ging 'er noit zoo even:* deze uitdrukking loopt vooruit op het beeld van de weegschaal in vs. 398: er was nooit evenwicht in de onderlinge familiebetrekking.
396 *Esaus liefde:* liefde tot Ezau.
397 *gunst:* genegenheid.
401 *beken:* erken; *zien wat veer:* streven wat te hoog.
407 *naeuw:* nauweliks; *Sichems moort:* Sichem werd vermoord door Jacobs zonen Simeon en Levi, die wraak namen over de verkrachting van hun zuster Dina (*Genesis* XXXIV).

Splist tweedragt 't huis, 'tgaet vast, dit volck zal 'thuis bespringen.[408]
't Vergoten bloet roept wraeck, en roockt noch over 't landt.[409]

408 *splissen:* splitsen; *'t huis:* ons stamhuis.
409 *roockt:* dampt (Vgl. voor deze ‘stem des bloeds’ *Genesis* IV, vs. 10).

S i m e o n :
Verwijt ghy ons dat stuck? ô aller schanden schandt![410]

L e v i :
O bloetschant van 't geslacht, wat bed durft ghy beklimmen![411]

S i m e o n :
Die moederschender. ziet zijn aenzicht nu eens glimmen.[412]

L e v i :
Wijt ghy ons, dat wy zien van Hemors bloet bekladt.[413]

S i m e o n :
Hy zelf heeft van dien buit het beste deel gehadt.[414]

L e v i :
Wy hebben Dienaes smaet en schennis recht gewroken.[415]

R u b e n :
Och broeders, 'k heb u niet een woort te na gesproken.[416]

S i m e o n :
Hy draeght vergif in 't hart, den honigh op zijn tong.

L e v i :
Het heught ons noch, hoe kleen hy lest by vader zong.[418]

S i m e o n :
Wat wroet ghy op de wraeck van ons verkrachte zuster?[419]

L e v i :
Wij leefden na die straf veel vryer en geruster.

R u b e n :
Dit loopt recht averechts. Toen strafte ghy gewelt,[421]
Tot voorstant van uw bloet: nu raest ghy al t'onstelt[422]
Op dezen armen hals, die uitziet zoo verlegen,[423]
Naer u en 't vee, en brengt zijn vaders groet en zegen.

410 Accent op *ghy; aller schanden schandt:* Hebreeuwse genitief: aartsdeugniet.
411 *wat bed:* welk bed, nl. van Bilha, de bijvrouw van zijn vader. Dit werd als bloedschande beschouwd (*Genesis* XXXV, 22; XLIX, 4).
412 Zie hem blozen van schaamte.
413 *zien:* er uit zien (vgl. vs. 437); *Hemors bloet:* tegelijk met Sichem werd zijn vader Hemor vermoord.
414 *dien buit:* behaald bij de plundering, na Sichems moord.
415 Zie bij vs. 407.
416 *te na gesproken:* ter beschuldiging gezegd.
418 *hoe kleen hy zong:* hoe verlegen hij stond (vgl. een toontje lager zingen).
419 *wroet op:* rakelt op.
421 *Dit loopt recht averechts:* dit is een geheel ander geval.
422 *voorstant:* bescherming; *bloet:* familielid; *al t'onstelt:* geheel buiten u zelf.
423 *verlegen:* ontdaan, hulpbehoevend.

S i m e o n :

Hy hou dien zegen zelf, en schut hier meê den vloeck.[425]

L e v i :

Wij zullen hem terstont gaen helpen om een' hoeck.[426]

R u b e n :

Zal dan dit heiligh huis vermoorden zynen broeder?[427]

425 *schut:* were af; *den vloeck* nl. die hem van onze kant bedreigt.
426 *helpen om een' hoeck:* ruwe uitdrukking voor: doden (vgl. het hoekje omgaan = sterven).
427 *dit heiligh huis:* dit Godgewijd geslacht (vgl. *Exodus* XIX, vs. 6).

S i m e o n :
Zal dan dit heiligh huis onteeren zyne moeder?[428]

R u b e n :
Ay broeders, waerom toch zoo bitter gekrackeelt,
En wonden opgekrabt, die nauwlix zijn geheelt?[430]
Ik waerschuw u. ziet toe, 't plagh hier ontrent te schuilen.
Hebt ghy dat wreet gedroght, dat dier, niet hooren huilen?

L e v i :
Loop heen met uw gedroght.

S i m e o n :
Wy weten van geen dier.

R u b e n :
Een schrickelijck gedroght. het broet, niet veer van hier,
In 't grondelooze hol een heiloos slagh van jongen.[435]
Het knaeght zijn eigen hart, van spijt schier toegewrongen.[436]
Het aengezicht ziet dootsch. het keert de blieken dwars[437]
Van yeder af, van 't licht van lach en blyschap wars.
Het blaeuwe schuim begroeit de scherpe en holle kiezen.[439]
De tong hangt zwart van gift. de beck doet niet dan biezen.[440]
De kaecken vallen in, begruist met eene korst[441]
Van schimmel. groene gal verstopt de raeuwe borst.
Het slorrept menschenbloet, en plast 'er in tot d'enkelen.
Het lijf schijnt een geraemt, gestut van magre schenkelen,
Gansch dor en mergeloos. het schept alleen vermaeck
In 's anders ongenoeght. het oogh krijght nimmer vaek.[446]
Een scherreprechter, in zijn ingewant gewickelt,[447]
Met staele prickelen zijn borst en nieren prickelt.
Dan balckt het overluidt, tot razens toe verstoort.
Een gruwelijck gedroght: heeft niemant dat gehoort?

S i m e o n :
'k Geloof ghy schimpt, en waent de broeders in te luien.[451]

L e v i :
Hoe heet dit dier? zegh op, wat wil dit dier beduien?

428 Vgl. vs. 411-12.
430 *opgekrabt:* opengekrabd.
435 *'t grondelooze hol:* allegories voor het menselike hart (vgl. vs. 454); *heiloos:* spelling voor: heilloos.
436 *spijt:* kwaadaardigheid.
437 *ziet:* ziet er uit.
439 *blaeuwe:* giftige (vergelijk vs. 54).
440 *biezen:* sissen.
441 *begruist:* bevuild.
446 *ongenoeght:* leed.
447 *scherreprechter:* beul, d.w.z. een boze macht, die hem martelt en tot woede drijft.
451 *in te luien:* beet te nemen (uit een oudere betekenis: verlokken, bekoren; oorspr. met klokgelui verwelkomen; vgl. *Ned. Wdb.* VI, 1800).

R u b e n :
Dat dier heet Haet en Nijt, het welck niet zonder smart[453]
Vervloeckte jongen worpt in 't hol van 's menschen hart.[454]

453 *Nijt:* afgunst; *Haet en Nijt* gebruikt Vondel ook elders als naam voor één wezen.
454 *worpt:* werpt (Holl. vorm).

Ay mannen, geeft gehoor. ay laet dat dier niet binnen
Ons huis; want waer het komt, daer sloopt het huisgezinnen
En huizen in den gront, en scheit met schande en stanck.[457]
Dat keer die goede Godt. ghy weet my luttel danck,[458]
Nu ick de waerheit spreeck, die dickwils wort verschoven:[459]
Maer 'k weet men zal mijn' raedt ten hooghste namaels loven,[460]
Het ga zoo 't wil. mijn broêrs, ziet toe. waer loopt dit heen?
Verantwoort eens 't gewelt van negen broêrs op een'.[462]

S i m e o n :
Verantwoort ghy 't, die dus den droomer komt beschutten.

L e v i :
Wy zien den val van 't huis, en zoecken 't huis te stutten.

R u b e n :
Zoo wrickt niet aen de stut van vaders ouderdom.
Verwrickt ghy die, zoo valt de vader met haer om,
En stort op Josephs borst. zoo storten wy met vader,
In 't algemeen bederf. ziet toe, 't en dient niet nader.[468]

S i m e o n :
Daer koomt hy van de stadt, naer dezen heuvel toe.

L e v i :
Nu Ruben, hou uw rust. wy zijn dit tergen moe.[470]

R u b e n :
Verbeelt u, dat dit kint, het welck zijn broêrs komt groeten,
Met traenen op de wang, voor uwer aller voeten
Vergiffenis verzocht; zoudt ghy, gelijck ontzint,[473]
De handen durven slaen aen dat onmondigh kint?
Wie hitste oit tigers aen, om weerelooze zielen,
Een onderbraghte schaer, met klaeuwen te vernielen?[476]
Zoudt ghy bestaen een stuck, dat leeuwen zich ontzien?[477]
Geen leeuw verslint een' man, die neerleit op de knien,
Noch min de kinderen, die ouder zijn, of jonger
Dan dit, 't en waer uit noodt, en schrickelijcken honger.
Och Joseph is geen straf maer eer erbarmens waert.
Ick wil hem tegen gaen, eer yemant verder vaert.[482]

457 *huizen:* geslachten (een ruimer begrip dan *huisgezinnen:* families); *scheit:* gaat heen. Evenals de duivel stank achterlaat bij zijn vertrek.
458 *keer:* moge verhoeden.
459 *verschoven:* verstoten.
460 *namaels:* later.
462 *Verantwoort eens* (uitroep): Hoe kunt ge verantwoorden.
468 *bederf:* verderf, ondergang; *'t en dient niet nader:* 't is niet goed, op die weg voort te gaan.
470 *tergen:* prikkelende tegenstand.
473 *ontzint:* waanzinnig.
476 *onderbraghte:* onderworpen.
477 *bestaen een stuck:* een daad aandurven; *zich ontzien:* zich onthouden van (oorspr. met genitief, later met accusatief). Zie over deze grootmoedigheid van de leeuw: Maurits Sabbe, *Dierkennis en diersage bij Vondel,* blz. 58.
482 *tegen:* tegemoet; *verder vaert:* het plan gaat volvoeren.

S i m e o n :
Hou stant, en ga niet voort.[483]

L e v i :
sta vast, of 't gelt u 't leven.

R u b e n :
Laet los, of 'k zal een kreet op dezen heuvel geven,
Daer Syrien van waegh, en dat het Mambre hoor.[485]
Laet los. help Iudas, help. wat hebt ghy met my voor?

S i m e o n :
Zwijgh kort, of 't geldt dien hals.[487]

L e v i :
wil ick hem 't hart afsteecken?

R u b e n :
Hoort broeders. houdt gemack: vergunt my tijt te spreecken,

L e v i :
Nu Iudas, laet my los. ick zal hem niet misdoen.[489]

R u b e n :
Nadien 't onmooghlijck schijnt, dat ik den knaep verzoen[490]
Met u, zijn broedren, al t'onmenschelijck gebeten,[491]
Zoo gunt my dan een beê.

S i m e o n :
dat is maer tijdt versleten.

L e v i :
Laet hooren, wat ghy bidt, nu spreeck, en rep u, dra.[493]

R u b e n :
Ick bid u, dat de zon noch eerst eens onder ga,
Eer yemant zich vergrype aen dien verwezen jongen.[495]

S i m e o n :
Ia straf hem morgen, pas wanneer hy is ontsprongen.[496]

R u b e n :
'k Beloof u niet een woort te reppen van dien raet.[497]

483 *Hou stant:* blijf staan; *'t gelt:* het zal kosten (vgl. 487).
485 *waegh:* zal dreunen; *Mambre:* oude naam van Hebron, waar Abraham leefde.
487 *afsteecken:* doorboren (eig. het afsnijden van de hartader; *Ned. Wdb.* I, 1545).
489 Judas heeft, op het hulpgeroep van Ruben (vs. 486) dus Levi vastgehouden; *niet:* niets.
490 *Nadien:* omdat, nu.
491 *gebeten:* op hem gebeten.
493 *dra:* vlug.
495 *verwezen:* ter dood veroordeelde.
496 *pas wanneer:* juist als.
497 *raet:* plan.

De harssens zijn te heet, om nu, op heeter daet,[498]
Te straffen, zoo 't betaemt. ghy moet met billijcke oogen[499]
Dit inzien. blinde wraeck heeft menigh man bedrogen,
Die met haer ging te ra. wat schaet een luttel tijdt?
Uw recht blijft even schoon. men scheldt hem 't sterven quijt,[502]
Niet meer dan eenen dagh, en gaet dan vry uw gangen.

498 *heet:* opgewonden; *op heeter daet:* zonder uitstel.
499 *met billijcke oogen:* als uw ogen het juiste inzicht hebben.
502 *even schoon:* ten volle gehandhaafd.

*

Daer staet een drooge put. men zet den knecht gevangen;[504]
Of hy verga daer in, van honger en van dorst,
Eer ghy u met zijn bloet zoo lasterlijck bemorst.[506]
't Luidt schandelijck een wees aen 't leven te verkorten;[507]
Noch allerschandelijckst zijn broeders bloet te storten.
Verschoont uw' naem en faem, en zet hem in dien poel,[509]
Op dat hy stervende zijn straf te langer voel.

S i m e o n :
Had ghy dit eerst geraên, wy waren lang verdraegen.[511]

L e v i :
Hy heeft den besten raet van allen voorgeslaegen.

S i m e o n :
Wie 't stemt, die knick my toe.[513]

L e v i :
de broeders zijn te vreên.

S i m e o n :
Daer komt de Droomer aen.

R u b e n :
wel broeders, ick ga heen.
't Zal noodigh zijn mijn vee al weder te verweien:[515]
'k Vertrouw uw woort.

L e v i :
ga voor.

R u b e n :
wy zullen zo niet scheien.[516]

REY VAN ENGELEN.

Z a n g :
Hy komt, hy komt, die jonge borst,[517]
Als 't hygent hart, 't welck zynen dorst[518]

* TEKSTKRITIEK: vs. 523-24. In de oude uitgave staat het haakje achter 523, de komma achter 524. De latere uitgaven hebben dit verbeterd.

504 *knecht:* jonge man.
506 *lasterlijck bemorst:* schandelik bezoedelt.
507 *een wees* (vgl. vs. 944); *aen 't leven verkorten:* van 't leven beroven.
509 *Verschoont:* ontziet, spaart.
511 *wy waren verdraegen:* wij zouden het eens zijn.
513 *'t stemt:* er mee instemt.
515 *verweien:* elders doen weiden.
516 *wy zullen zo niet scheien* (ter zijde): in gedachte gericht tot Jozef: ik zal je zo niet in de steek laten. Deze opvatting (van Molkenboer) is m.i. te verkiezen boven die van Stoett: ‘Wij spreken elkander nog wel nader’ (tot de broeders gericht).
517 *borst:* jongen.
518 *'t hygent hart* (Holl. vorm naast *hert*)*:* zinspeling op *Psalm* XLII, vs. 2.

Wil lesschen aen de versche sprongen[519]
Der zilverzuivre koele bron;
Terwijl de jaegers, schuw van zon,[521]
(Op hoop, of zy het wildt eens vongen,[522]
In donkre en naere schaduw vast,[523]

519 *versche sprongen:* frisse opwellende wateren.
521 *schuw van zon:* de zon ontwijkend.
522 *vongen:* vingen (Van Helten, *Vondels Taal* § 45).
523 *naere:* sombere; *vast:* voortdurend (te verbinden met *beloeren*, vs. 526).

Daer looze brack noch winthont bast)[524]
Met zwijnspriet en gespanne boogen[525]
Beloeren het onnozel bloet;[526]
't Welck niemant leedt noch letsel doet,
En, al te jammerlijck bedrogen,[528]
Zich vint op 't onverzienst bezet[529]
Van jaeger jaghtspriet hont en net.

T e g e n z a n g :

Hy kom, getroost op 's hemels hulp.[531]
Gelijck de perlen in haer schulp,
Der perlen moeder, zullen hangen[533]
De laeuwe traenen, zilt van smaeck,
Van wederzyden op de kaeck,
Op 't perlemoer der lieve wangen.
Och stremdenze op dit perlemoer;[537]
Dat wy dien reegen aen een snoer
Van gout om onzen hals te cieren;
Wanneer wy, tot de keel vervult[540]
Van blyschap, 's jongelings gedult[541]
En onverbloemde deughden vieren![542]
Zijn eer wil bloeien op zijn graf.[543]
Het lof der deught valt nimmer af.[544]

T o e z a n g :

't Moet schoon zijn, 't geen een schets moet strecken[545]
Van yet volmaeckts, en zonder vlecken.
Wie of de zon verdraegen dar,[547]
Dat hooftlicht, bron van alle klaerheit,
Een zichtbre Godheit, 't oogh der waerheit?[549]
Wie anders, als de morgenstar?

524 *brack:* jachthond.
525 *zwijnspriet* (= *jaghtspriet* in vs. 530): speer voor de jacht op wilde zwijnen.
526 *het onnozel bloet:* het onschuldige schepsel.
528 *al te:* zeer.
529 *vint:* bevindt; *bezet:* ingesloten, in 't nauw gebracht.
531 *getroost op:* vertrouwende op.
533 *Der perlen moeder:* de schelp waarin de parels ontstaan (vgl. de stofnaam *perlemoer* in vs. 536).
537 *stremdenze:* stolden ze (nl. die tranen): vgl. de slot strofen van Hooft's lied ‘Sal nimmermeer gebeuren’.
540 *tot de keel vervult:* overvol.
541 *gedult:* lijdzaamheid.
542 *onverbloemde:* ongehuichelde, oprechte.
543 *wil:* zal. Ook na zijn dood zal men hem eren.
544 *lof:* loof, bladen. Waarschijnlik woordspeling met: de lof = de eer.
545 *schets:* voorafgaande tekening, ontwerp; *strecken:* dienen als. Jozef (de *morgenstar*, vs. 550) is nl. de voorbeduiding, het prototype van Jezus, het volmaakte zonlicht (*hooftlicht*, vs. 548).
547 *verdraegen* is later veranderd in: *uitdagen dar:* durft voor den dag roepen, zijn komst aankondigen.
549 *Een zichtbre Godheit:* in deze woorden vallen samen beeld en werkelikheid (de mens geworden God: Christus).

*

Het derde bedryf.

IOSEPH. SIMEON. LEVI.

I o s e p h :
Myn Broeders, zijt gegroet, van mijn heer Vaders wegen,
Die, hartelijck begaen, my, onder zynen zegen,[vs. 552]
Naer Sichem heenen stuurde, op dat hy weeten moght,
Hoe 't u en 't vee al ging. wat hoeck bleef onbezocht?[554]
Wat herder ongevraeght, om Sichem, en zijn weide
En lantstreeck? 'k hou gewis mijn Vaders Engel leide[556]
My herwaert aen: want toen ick, moede en afgezucht,[557]
Ging dwaelen, hopeloos en jammerlijck beducht,[558]
Wat raedzaemst was van beide: of langer daer te toeven,
Op eenigh klaer bescheit; of Vader te bedroeven,[560]
Met evenwijs naer huis, naer Hebron, en ons dal,
Van waer ick quam, te spoên; ontmoete by geval
(Of liever zoo 't Godt gaf) my yemant, die juist vraeghde:
Wien zoeckt ghy dus met smert? toen ick mijn hart uitklaeghde,[564]
En badt om naeckt bericht, wees hy my herwaert aen,[563-65565]
En had uit u gehoort: laet ons naer Dothan gaen.
Spil, sprack hy, hier geen tijdt. zy zijn al voortgetogen.
Zoo spreeckende, geleeck de vrientschap in zijn oogen[568]
Aen 't flonckeren een' geest, zoodanigh als voorheen
(Na dat men hen beschrijft) onze oudren wel verscheen.[570]
Zijn oogen stemden met d'aenminnigheit der lippen,[571]
Geverft, als met een' geur van roozen, op de tippen.[572]
In 't scheiden danckte ick hem, en roock een frisser lucht,
Een lange streeck langs 't padt, en schepte mijn genught[574]
Veel reizen stil te staen, en t' elckens om te kijcken;

* TEKSTKRITIEK: vs. 559. De oude uitg. heeft *raedzaemste*. - De oude uitg. heeft achter vs. 565 een vraagteken.
vs. 552 *hartelijck begaen:* innig bekommerd.
554 *wat hoeck:* welke afgelegen plaats.
556 *'k hou gewis:* ik houd het voor zeker; *mijn Vaders Engel:* vgl. vs. 93.
557 *afgezucht:* door zuchten afgemat.
558 *jammerlijck beducht:* in angstige spanning.
560 In afwachting van een of andere duidelike inlichting.
564 *dus:* aldus.
563-65 Vgl. *Genesis* XXXVII, vs. 15-17.
565 *naeckt:* duidelik; *herwaert aen:* hierheen.
568 *geleeck de vrientschap* etc.: De bedoeling is: geleek hij door zijn vriendelik flonkerende ogen een engel.
570 *hen:* nl. die ‘geesten’; *oudren:* voorouders.
571 *stemden met:* harmonieerden met; *aenminnigheit:* liefelikheid.
572 *een' geur van roozen:* geurige rozen.
574 *Een lange streeck:* een lang eind; *schepte mijn genught:* had er genoegen in.

Verbaest om zynen gangk, en hoe hy heen ging strijcken,[576]
Niet als een sterflijck mensch, maer een van 't hemelsch koor,
Ons tot een licht gestiert, op 't onbekende spoor.[578]

576 *Verbaest:* vol bewondering; *strijcken* wordt gezegd van een snelle beweging.
578 *gestiert:* gestuurd; *op 't onbekende spoor:* op de levensweg, waarvan wij het verloop niet kennen.

Het zy wie 't wil, Godt lof, hy heeft my recht gewezen.[579]
Ick vinde u hier gezont. nu is mijn hart genezen
Van die quetsuur. ô hoe verquickt uw aengezicht,[581]
Zoo welgedaen, my meer, dan 't alverquickend licht![582]
Mijn Broeders, och ick weet, de Vader zal verlangen,
Om tyding, uit mijn' mont, van u, zijn zoons, t' ontfangen,
De Grootvaêr desgelijx, en onze Moeders meê.[585]
Hoe gaet het toch, mijn Broêrs? hoe staet het met ons vee?
Helaes, wat magh dit zijn? wat magh de helden deeren,[587]
Dat zij dus overdwars het aenzicht elders keeren?[588]
My aenzien met den neck, en stom als beelden staen?
Och Broeders, heb ick u met myne komst misdaen,
Of niet gegroet als 't hoort? ontschuldight mijn gebreecken.[591]
Verschoont mijn dommigheit. hoe krijgh ick hen aen t' spreecken?
Ick ben geen antwoort waert. helaes, het is mijn schult.

S i m e o n :
Ay ziet dien huichelaer. hoe terght hy u gedult,
En spreeckt ghy niet een woort?[595]

L e v i :
Wel heerschap over moeders
En vader, en al 't huis.

S i m e o n :
Bezoeckt ghy weêr de Broeders?
Komt ghy ons weer bespiên? verklicker, wellekoom.

L e v i :
Wat of de droomer nu weêr voorquam in den droom?[598]
Vertel ons uw gezicht, uw' droom. zing op, laet hooren.

S i m e o n :
Wat of hem schort? hy zwijght, en heeft zijn tong verlooren.

I o s e p h :
Mijn Broeders, och ick val voor uwe voeten neêr.
Vergeeftme mijn vergrijp, noch eens, en dan niet meer.

L e v i :
Rijs op, het is geen wijs, dat Koningklijcke zielen,[603]
Zich buigende in het stof, voor onderdaenen knielen.

S i m e o n :

579 *recht:* juist.
581 *quetsuur:* wonde.
582 *welgedaen:* opgewekt.
585 *Grootvaêr:* Isaäc.
587 *helden:* hier als eretitel gebruikt voor de broeders.
588 *overdwars:* met schuine blik, ontstemd.
591 *ontschuldight:* verontschuldigt.
595 *heerschap:* heerser; die de baas speelt.
598 *de droomer* (Datief); *voorquam:* voor de geest kwam.
603 *het is geen wijs:* het is niet gepast; *Koningklijcke zielen:* mensen, tot heerschappij geschapen (met zinspeling op Jozefs dromen).

Was vader niet de zon? was moeder niet de maen?[605]
Wij starren, schooven? he!

605 Zie voor deze dromen *Genesis* XXXVII, vs. 6-10.

I o s e p h :
och broeders, laet my gaen.
Och broeders, laet my gaen: 'k wil gaerne voor u bucken,
Gelijck den jongste past.[608]

S i m e o n :
rijs op. hoe zal 't hier lucken?

L e v i :
Nu koning Joseph, zegh, wie zal uw stalknecht zijn?
Wie schryver? wie poortier? wie schencker, om met wijn[610]
Te kroonen's konings disch? wie kamerling verstrecken?[611]
Wie muilpaert? wie kameel? wie uw karrossen trecken?[612]
Koom herwaert Napthali. koom herwaert Zabulon.
Komt Asser, Isaschar, Gad, Judas, Simeon,
En Dan: dit is de schoof: vernedert uwe schoven.[613-15]
Duickt starren, zon en maen, dit licht zal 't al verdooven.[616]

S i m e o n :
Ontweldight hem dien staf, en drijft hem naer den put.[617]

I o s e p h :
Och broeders.[618]

L e v i :
voort, ga voort: dit jancken is onnut.

RUBEN.

Dit's d'oude en drooge put. 'k wil hier ontrent vertoeven.[619]
Maer 't zou wel noodigh zijn met eenen steen te proeven,[620]
Of oock de duistre gront met water sta bedeckt,
't Welck van dees heuvelen by wylen herwaert leckt.[622]
Hier leit een kay, zoo zwaer als eenigh man kan heffen.[623]
Nu mannekracht, hef op: die steen wil lydigh treffen.[624]
Laet vallen, dat het kraeck. laet rollen zonder schrick.
Hy plompt niet eens, maer ploft. droogh is 't er: klaer ben ick.[626]
Weest wellekoom, ô put. weest wellekoom, behoeder

608 De woorden van Simeon zijn honend bedoeld: Sta maar op! Vroeger heb je nooit voor ons willen bukken; die vertoning hier kan dus niet oprecht zijn.
610 *schryver:* secretaris; *poortier:* portier (vorm onder invloed van *poort*).
611 *kroonen:* opluisteren; *verstrecken:* dienst doen als.
612 *karrossen:* statiekoetsen.
613-15 Namen van de broeders.
616 *Duickt:* ga onder, verneder u; *'t al:* alles.
617 *Ontweldight:* ontrukt.
618 *jancken:* ruw woord voor: jammeren.
619 *ontrent:* in de nabijheid.
620 *proeven:* onderzoeken.
622 *leckt:* afdruipt.
623 *kay* (in het Amsterdams met *ai*-klank).
624 *Nu mannekracht:* nu alle krachten ingespannen!; *wil:* zal; *lydigh:* geweldig.
626 *plompt* wordt hier gebruikt voor het geluid in water, *ploft* voor het geluid op droge grond.

Van Jakobs waertsten zoon, van mijn' verlegen broeder.[628]
Verdien een' naem, wanneer ghy, voor een wisse doot,[629]
Dien heldren jongen berght, in uwen naeren schoot;[630]
Zoo veel barmhartiger dan negen broêrs te gader,

628 *verlegen:* rampzalige.
629 *Verdien een' naem:* word beroemd. Stoett verwijst naar *Genesis* XXVI, 19-22, waar belangrijke putten met een biezondere naam onderscheiden worden.
630 *heldren:* frisse; *berght:* beveiligt; *naeren:* sombere.

Al broederslaghtigen. ô put, 'k zal u by Vader,[632]
Dien afgeleefden stock, haest loven voor dees deught:[633]
Terwijl hy Ioseph kust al bevende, en van vreught
De tranen biggelen langs 't aengezicht vol rimpelen.
Hoe komtghe my te pas! hoe helptghe my bewimpelen[636]
Mijn' heimelijcken raet, tot redding van die spruit,[637]
Waer in de dorre boom en schorre schors besluit[638]
Zoo luttel saps, als die noch hoeft om wat te leven.[639]
Hoe zal de versche mont aen schraele lippen kleven![640]
Met welck een hartlijckheit de vader welgezint[641]
Zijn sidderende armen slaen, om zijn herboren kint,
Om dien beschutten hals! met welcke danckbre klancken,
Met hoe veel zegens wil hy Ruben dan bedancken,[644]
Voor broer- en vaderplicht, voor zijn godtvruchtigheit![645]
Dan zweef ick op zijn tong zoo hoogh, als 't onbescheit[646]
Der broedren, root van schaemt, het hooft moet onder haelen,[647]
Noch dieper dan de put, daer Joseph in moet daelen.
Maer zwijgh, och zwijgh, my dunckt zy komen ginder aen,
't Verwezen kint voor uit. och broeders, laet hem gaen.[650]
O d'arme jongen wischt zijn uitgekreten oogen.
O tigers, hebt ghy nu de menscheit uitgetogen,[652]
En voert ghy van den mensch slechs uiterlijcken schijn,[653]
Zoo veel gevaerlijcker als woeste dieren zijn?
Die kent men aen gebit, aen gruwelijcke klaeuwen.
Helaes, wat gaet my aen? de jongen zal verflaeuwen.[656]
Waer best mijn lijf geberght hier ergens in een hegh?[657]
Zy naecken. och 't is tijdt, dat ick my nederlegh:
Want hoorenze mijn stem of 't ritslen van de doren,
Zoo is 't met ons gedaen, zoo gaenwe bey verloren.

SIMEON. LEVI. IOSEPH.

S i m e o n :

632 *Al broederslaghtigen:* allen broedermoordenaars.
633 *stock:* oude man; *haest:* weldra; *deught:* weldaad.
636 *bewimpelen:* verbergen.
637 *raet:* plan.
638 *de dorre boom* (een beeld voor de afgeleefde grijsaard) leeft eigenlik slechts voort, doordat de laatste levenssappen bewaard worden in één spruit; *schorre:* dorre, droge; *besluit:* opsluit, bewaart.
639 *die:* die dorre boom; *hoeft:* behoeft.
640 *versche:* frisse, jeugdige.
641 *welgezint:* blij.
644 *wil:* zal.
645 *godtvruchtigheit:* evenals het Latijnse *piëtas* gebruikt voor de liefde tot de naaste verwanten.
646 *onbescheit:* schandelike (onrechtvaardige) daad; vgl. vs. 309.
647 *het hooft moet onder haelen:* letterlik: moet bukken, d.i. aan de verachting wordt prijsgegeven.
650 *Verwezen:* veroordeelde.
652 *de menscheit uitgetogen:* alle menselik gevoel afgelegd.
653 *schijn:* gedaante.
656 *wat gaet my aen:* wat moet ik beginnen; *verflaeuwen:* flauw vallen.
657 *geberght* (bij Vondel zwak vervoegd).

Nu grijn hier na. treck uit dien kakelbonten rock.[661]
Treck uit, eer ick 't u leer.

L e v i :
ja leer hem met dien stock.

661 *grijn:* ruw woord voor: schrei; ook *kakelbont* is minachtend gebruikt, evenals *py* (vs. 665).

I o s e p h :
Och broeders, kan ick u vermurwen met mijn karmen?
Och heb ick 't zoo gemaeckt? och is 'er geen ontfarmen?

S i m e o n :
Schud uit de py, schud uit.

I o s e p h :
hoe heb ick 't zoo gemaeckt?

L e v i :
Hy sammelt noch.[666]

I o s e p h :
helaes! waer ben ick nu geraeckt?

L e v i :
Daer ghy zult d'uitkomst zien van uwe neske droomen,[667]
In eenen donkren put.

I o s e p h :
waer ben ick nu gekomen,
Daer Godt woont noch goed mensch, die my voor 't lest beschut![669]
Helaes, wat hebt ghy voor?[670]

S i m e o n :
ghy moet in dezen put.

I o s e p h :
Verdrincken in dien put?

L e v i :
om van geen dranck te sterven,
Zult ghy van dorst vergaen, en wijn en water derven.

I o s e p h :
Van honger en van dorst in dezen put vergaen?
O put, ick zie geen' gront: hier schijnt noch zon noch maen.

S i m e o n :
Die zult ghy in uw' droom zien schijnen, oock die starren.

I o s e p h :
't Was mijn gulhartigheit: noit docht ick u te sarren.[676]

L e v i :
't Was uw gulhartigheit, nu 't zoo te passe koomt.

666 *sammelt:* draalt.
667 *uitkomst:* vervulling; *neske* (Noord-Holl. vorm): dwaze (oorspr.: week van hersens).
669 *voor 't lest:* nu het uur van mijn dood weldra geslagen zal zijn (vgl. *Joseph in Egypte,* vs. 782 en 935).
670 *wat hebt ghy voor:* wat wilt ge met mij beginnen?
676 *gulhartigheit:* onbedachtzaamheid, argeloosheid; vgl. vs. 285; *docht ick:* was mijn bedoeling.

I o s e p h :
Wie kan gebeteren, dat hy van starren droomt?[678]

L e v i :
Hoe ghy het betren kunt, dat zal die put u leeren,[679]

678 *gebeteren:* het helpen.
679 *betren:* boeten (woordspeling met het voorafgaande *gebeteren*).

Een rechte school van tucht. men moet zyne oudere eeren,[680]
De broeders allermeest, en d'ouders boven al.
Wie zich te plomp verheft, raeckt plotseling ten val.[682]

I o s e p h :

'k Roep zelfs de hemelen en Englen tot getuigen,[683]
Hoe mijn gehoorzaem hart genegen was te buigen
Voor vader, moedren, u en al het huisgezin.
Misduit mijn droomen niet: daer steeckt niet arreghs in.[686]
Och zaeght ghy in mijn hart. och lagh mijn boezem open:
Daer is noit list bedrogh noch arghwaen ingeslopen.[688]

S i m e o n :

Hoe zingt hy nu zoo kleen? wat was dat voor een nuck,[689]
Toen ghy by Vader ons betighte met dat stuck?[690]
Wat was dat, simpelheit? of waren 't groene padden?[691]
Most ghy de broeders noch zoo schendigh gaen bekladden,[692]
Tot schande van 't geslacht, en rockenen dien twist?[693]

I o s e p h :

Wat mensch leeft zoo volmaeckt, die zich niet eens vergist?[694]

L e v i :

't En komt op eens niet aen.[695]

I o s e p h :

och ziet dit door de vingeren.

S i m e o n :

Ia zoo. hoe zou hy ons hier meê om d'ooren slingeren.[696]

L e v i :

Het slimst quam achteraen. het grontsop drinckt men lest.[697]

S i m e o n :

680 *Een rechte school van tucht:* een uitstekende harde leerschool.
682 *plomp:* ruw, zonder zich om anderen te bekommeren.
683 *zelfs de hemelen:* de Hemel zelf.
686 *niet arreghs:* niets kwaads.
688 *arghwaen:* arglistigheid.
689 *Hoe zingt hy nu zoo kleen:* Wat houdt hij zich nu nederig (verg.: een toontje lager zingen); *nuck:* valse streek.
690 *dat stuck:* welk vergrijp dat is, wordt in het bijbelverhaal niet nader aangeduid.
691 *simpelheit:* onnozelheid; *groene padden:* boosaardigheid. Het volksgeloof beschouwde de pad als een giftig dier (van daar het epitheton *groen*), in verband staande met de duivel (*Ned. Wdb.* XII, 125).
692 *schendigh:* schandelik.
693 *rockenen:* berokkenen, veroorzaken.
694 *zich vergist:* iets verkeerds doet.
695 Er is hier geen sprake van één keer!
696 *Ia zoo:* wel ja! Hoe zou hij later onze poging om hem te doden tegen ons uitspelen.
697 Dan zou het ergste achteraan komen, d.w.z. dan zouden wij er ten slotte voor moeten boeten; *grontsop:* de bittere droesem; *lest:* het laatst.

Neen, beter 't huis geveeght van deze lucht en pest.[698]

L e v i :
Treck uit dien rock, treck uit.

I o s e p h :
magh ick mijn' rock niet houden?

698 *geveeght:* gezuiverd; *lucht en pest:* pestlucht.

S i m e o n :
Die rock is u niet nut.[700]

L e v i :
Hy moght te nacht verkouden.

I o s e p h :
Och moght ick Benjamin eens kussen voor mijn endt.[701]

S i m e o n :
Een jaerigh kint? het heeft zijn' broeder noit gekent.[702]

I o s e p h :
Ick most, voor mijn vertreck, hem noch een' kus afprachen.[703]

L e v i :
Wel kende u 't kint?

I o s e p h :
mijn broêr, ghy hebt my aengelachen.[704]
Maer och voor 't allerlest. Hoe luttel docht ick toen.[705]
Daer is mijn rock. helaes.[706]

S i m e o n :
wy dienen werck te spoên,
Eer yemant onvoorziens ons koom op 't stuck betrappen.[707]

I o s e p h :
Ay broeders, laet my gaen. 'k en zal u niet beklappen.[708]

L e v i :
Wy hebben in dat stuck met zinnen al verzien.[709]

S i m e o n :
Koom, lang het laddertouw.[710]

I o s e p h :
nu kan ick niet ontvliên.

L e v i :

700 *is u niet nut:* dient u tot niets; *verkouden:* kou vatten.
701 *mijn endt:* mijn dood.
702 *jaerigh:* éénjarig.
703 *afprachen:* vleiend hem bewegen om mij te kussen (*Ned. Wdb.* I, 1256; oorspr.: afbedelen). Jozef herinnert zich hoe hij het laatst met de kleine speelde.
704 *aengelachen:* toegelachen.
705 In plaats van een punt achter *toen* zouden wij stippels zetten: door aandoening overmand, voltooit Jozef de zin niet.
706 *werck te spoên:* voort te maken.
707 *op 't stuck:* op heterdaad.
708 *beklappen:* verklikken, verraden.
709 *met zinnen:* met overleg; *verzien:* voorzien, maatregelen genomen.
710 *lang:* reik aan; *laddertouw:* touwladder.

Twee vleugels schorten u: ghy zijt een lichte veugel.[711]

S i m e o n :

Sta vast. ick zal het touw gaen knoopen aen den beugel,[712]
Of 't halfgebroken rat.

711 *schorten u:* ontbreken u; anders kon je wegvliegen! De volgende woordspeling betekent waarschijnlik: je bent anders listig genoeg. *Veugel* (en *galgveugel*) was in de Amsterdamse volkstaal een gewoon scheldwoord, schertsend verzacht tot: snaak, guit; *licht* kan betekenen: loszinnig, onbetrouwbaar.

712 *Sta vast:* om de put te beklimmen, steunt Simeon op Levi's rug of schouder; *beugel:* de ronde ijzeren boog boven de put, waaraan het rad bevestigd is. Omdat het rad niet meer werkt (vs. 713) wordt het touw vastgeknoopt.

L e v i :
zie voor u, eer ghy stort,[713]
Of uitglijt. valt het touw een vaêm of drie te kort,[714]
Zoo blijft hy in den put licht hangen, als een bengel.[715]

S i m e o n :
Zo spring hy voort om laegh.[716]

L e v i :
maer neen, hy heeft den Engel
Van vader op zijn hant, die draegh hem in den dreck.[717]

S i m e o n :
En feilt en mist hem dat?[718]

L e v i :
zoo breeck hy voort den neck.
Hoe harder smack, hoe nutst: 't fatsoen is maer verloren.[719]
Nu wacker, stijgh te paert: de lijn is al geschoren.[720]

S i m e o n :
Zoo doet het. op, klim op, en stijgh gewilligh neêr.[721]

I o s e p h :
O Godt, vergeef hun dit.[722]

S i m e o n :
voort voort, geen woorden meer.

I o s e p h :
Verveelt het u, dat wy voor 't lest ons hart uitspreecken?[723]

L e v i :
Ghy mooght in dezen put vry zeven dagen preecken.[724]

I o s e p h :

713 *zie voor u:* wees voorzichtig.
714 *vaêm* (uit vadem): vaste maat van zes voet (oorspr.: wat men omvademen kan).
715 *bengel:* klepel.
716 *voort:* dadelik (ook in vs. 718).
717 *op zijn hant:* tot steun, als zijn beschermer; *dreck:* modder.
718 *mist hem dat:* valt hem dat niet te beurt.
719 *nutst:* nuttiger, beter; *'t fatsoen is maer verloren:* spreekwoordelike uitdrukking: er is niet veel aan hem verbeurd. Stoett verwijst naar Tuinman's spreekwoorden (I, 319), die getuigt dat dit van gestorvenen gezegd wordt. In deze uitdrukking, die eerst op voorwerpen toegepast zal zijn, betekent *fatsoen:* vorm, model. Een woordspeling is in deze woorden m.i. niet te zoeken.
720 *wacker:* flink; *stijgh te paert:* zet je voet in de stijgbeugel (de ladder); *geschoren:* gespannen.
721 *Zoo doet het:* zo is het; *klim op:* op de rand van de put (vgl. vs. 729); *stijgh neêr:* daal af.
722 Zinspeling op de woorden van Christus aan het kruis (vgl. ook vs. 725).
723 *Verveelt het u:* kunt ge niet verdragen; *ons hart uitspreecken:* zeggen wat ons nog op 't hart ligt.
724 *zeven dagen* (genomen voor een onbepaald getal): zo lang je wilt.

Och schenckt my eens voor 't lest: mijn hart verstickt van dorst.

L e v i :
Schep water met uw hant, al ziet het wat bemorst,
Het kan den dorst verslaen. de slijm is meest gezoncken.[727]

I o s e p h :
O Godt, dat laeft mijn hart: noch eens voor 't lest gedroncken.

727 *slijm:* slib.

S i m e o n :
Nu klim, daer is mijn knie. nu zet den voet in 't touw.

L e v i :
Stijgh af.

I o s e p h :
leeft lang mijn broêrs. troost vader in zijn' rouw.[730]

S i m e o n :
Die rouw is al gemaeckt.[731]

L e v i :
hy daelt met flaeuwe treden.

S i m e o n :
Zijt ghy om laegh?[732]

I o s e p h :
noch niet. Hael op, ick ben beneden.

L e v i :
Maeck los het laddertouw: 't wil tijt zijn dat wy gaen.[733]

S i m e o n :
Ons werck is nu beschickt. Hier moet een dronck op staen,[734]
Met een' ontbijt. de zon begint alree te steecken.[735]

L e v i :
Komt gaenwe, daer ons loof noch schaduwen ontbreecken,[736]
Hy heft een klaeghliedt aen. hoe galmt die naere klanck.

S i m e o n :
Ay luistert wat hy zingt.[738]

L e v i :
de tijdt valt my te langk.

S i m e o n :
Hoort yemant dat geluidt, zijn stem magh ons verraeden.[739]

730 *rouw:* smart.
731 *Die rouw is al gemaeckt* betekent waarschijnlik: Bekommer je niet om die rouw! Dat komt in orde! *Rouw maken* kan zijn: rouw bedrijven (o.a. in de Statenbijbel: *Handelingen* VIII, 2); dan zou aan een woordspeling met de dubbele betekenis van rouw gedacht kunnen worden: daar hebben wij al voor gezorgd, dat hij rouw kan bedrijven; *flaeuwe:* trage.
732 In de latere uitgaven worden de woorden: ‘Hael op, ick ben beneden’ niet door Joseph gezegd, maar met verandering in: *hy is beneden,* aan Levi toebedeeld.
733 *wil:* zal.
734 *beschickt:* volbracht.
735 *ontbijt:* maaltijd.
736 *loof noch schaduwen:* geen beschaduwend gebladerte.
738 *de tijdt valt my te langk:* het zou mij te lang ophouden.
739 *magh:* zou kunnen.

L e v i :

't Geluit reickt niet zoo wijdt: oock loopen hier geen paden.
De heirbaen leit te veer: het kreupelbosch zwijght stil:
En wie genaeckt dien put, als die 'er wezen wil?

I o s e p h :

Myn Godt, mijn Godt, magh mijn geklagh niet baeten,
En gaet uw glans en aenschijn voor my schuil,[744]
Voor my, helaes, van u en elck verlaeten,

744 *uw glans en aenschijn:* uw glanzend aanschijn. In het zonlicht voelt hij Gods aanwezigheid. Vgl. vs. 10, waar ook de hemellichten symbolies de ogen zijn, waardoor God op de wereld neerziet.

In dees spelonck, en onverlichten kuil?[746]
Ick zie 't gewelf des blaeuwen hemels blincken,
Door eenen bril van damp en dicke lucht;[748]
Al schijnt de zon, zy schroomt zoo diep te zincken.
Ick hoor den windt, maer wie hoort mijn gezucht?
De putgalm baeuwt mijn kermen na, mijn smeecken.[751]
En kaetst te rugh den allerlesten tarm.[752]
De steenen zelfs uit medelyden spreecken.
Ick roep ocharm: de putgalm roept ocharm.
Bedanck ick hem, die noch uit mededoogen[755]
Mijn ziel vertroost, hy danckt my wederom.[756]
En schrey ick: wee mijn oogen; hy schreit, oogen.
Zit Ioseph stom, de putgalm zit oock stom.
Och haetooft, och, hoe bitter zijn uw korlen,[759]
In myne keel, schier stickende van smart:
Maer nu ontbey, daer komt wat zoets op borlen.[761]
Wat magh dit zijn? wat troost verfrischt mijn hart?

RUBEN. IOSEPH.

R u b e n :

Zyn dat gebroeders? och zy hebben 't lam gedolven.[763]
Daer gaenze heen, in schijn van harders, ô die wolven.[764]
Zy lieten allerlest hun wreede stappen hier.[765]
't Was goet dat ick my kon verbyten. 'k hadme schier[766]
(Mijn krop wert vol) ontdeckt met bulderen en kryten.[767]
Ja had ghy 't maer gedaen. zy moghten u vry smyten
In eenen zelven poel; zoo waert ghy door dien raet[769]
Niet schuldiger als zy, aen zoo vervloeckt een daet;
Om wie de vader nu misschien al leit te bedde.[771]
Maer neen, 't was beter dus. 'k wil zien of ick hem redde.[772]

I o s e p h :

Och help my, wie ghy zijt. och help my uit den noodt.

746 *spelonck:* donker hol.
748 *bril:* overdekking.
751 *putgalm:* weerkaatsing tegen de wanden van de put; *baeuwt na:* bootst na.
752 *tarm* (Holl. vorm naast *term*): woord; eigenlijk rederijkersterm voor de opgegeven rijmklank bij hun onderlinge oefeningen, gelijk uit Van Effen's schets van de dorpsrederijker blijkt.
755 *hem:* de putgalm (verpersoonlikt).
756 *hy danckt my:* hij weerkaatst het woord dank.
759 *haetooft:* de vruchten (d.w.z. de gevolgen) van de haat; *korlen:* pitten.
761 *ontbey:* wacht; *wat zoets op borlen:* plotseling iets aangenaams mij verrassen.
763 *gedolven:* begraven.
764 *schijn:* gedaante, d.w.z. het zijn wolven in mensengedaante.
765 De sporen van die wreedaards zijn hier nog aanwezig. 't Is Ruben alsof hij nòg dat weerzinwekkende schouwspel ziet.
766 *my verbyten:* mijn toorn bedwingen.
767 *Mijn krop wert vol:* mijn ergernis kon ik nauweliks meer verkroppen; *ontdeckt:* mijn schuilplaats verraden.
769 *zelven:* zelfde.
771 *leit te bedde:* ziek ligt van smart. Rubens wanhoop doet hem de gevolgen reeds vooruit zien.
772 *dus:* zo.

R u b e n :
Hy roept, Godt lof, dat 's noch geen teecken van zijn doot.[774]

774 Samensmelting van: ‘dat is een teken dat hij nog niet dood is’ en ‘hij is dus nog niet dood’.

Hoe is het, Josephbroêr? ick koom uw wonden stelpen.[775]

I o s e p h :
Och Ruben, help my uit.

R u b e n :
Ick koom, om u te helpen.
Mijn kint, mijn hart, mijn zoon, bedaer wat. schrey niet meer.

I o s e p h :
Och help my uit.

R u b e n :
Mijn broêr, hier is noch touw, noch leer:
Noch wist ick raet om touw; ick zou mijn kleeren scheuren,[779]
En strengelen een koort: maer maetigh u in 't treuren:
't Is om een korte wijl, een korte stoot, gedaen.[781]
'k Beloof u, eer de zon op 't hooftpunt koom te staen,[782]
Te redden met dees hant: de tijt kan 't nu niet draegen.[783]
Zy zien noch t' elckens om, uit achterdocht voor laegen.[784]
'k Ontschuil hun vast. mijn trouw heeft Joseph niet verzaeckt.[785]
Ghy zijt door mijn bestel in dit verdriet geraeckt.[786]
'k Bestemde 't quaet, op dat 'er goet uit wert geboren.[787]
Vergeef my toch dien treck, die anders waert verloren.[788]
't Gevaer jaeght my van hier. leer harden. ick moet voort.[789]

I o s e p h :
Och Ruben Ruben, hoor. ay broeder, noch een woort.

REY VAN ENGELEN.

Z a n g :
Het lust ons om dees duisternissen[791]
Des puts al 't hemelsch licht te missen:
Want zulcke duisternissen zijn
Ons schooner dan de zonneschijn.
Wy willen hier een' hemel stichten,
Verzien met aengenamer lichten[796]

775 *stelpen* (eigenlik gezegd van het bloed dat uit de wonde stroomt).
779 Touw zou ik nog wel weten te krijgen.
781 *stoot:* korte tijdruimte (het verkleinwoord heeft in 't Oosten van ons land nog deze betekenis).
782 *hooftpunt:* hoogste punt.
783 *draegen:* verdragen: 't is er nu nog geen tijd voor.
784 *achterdocht voor laegen:* angstig vermoeden dat ze belaagd worden.
785 *Ontschuil hun:* houd mij nog verscholen voor hen; *vast:* zo lang; *verzaeckt:* in de steek gelaten.
786 *bestel:* toedoen.
787 *Bestemde:* gaf mijn toestemming.
788 *treck:* streek, list; *die* slaat terug op een niet uitgedrukt *gy,* dat in de imperatief opgesloten ligt.
789 *harden:* volhouden, geduld oefenen.
791 *om:* ter wille van.
796 *Verzien:* voorzien.

Dan aen dat blaeuw gewelfsel staen.
Zijn mont verstrecke een nieuwe maen:[798]
Zijn oogen, op den gront gezoncken,[799]
Twee starren, die den nacht ontvoncken:

798 *verstrecke:* strekke ons tot; *nieuwe maen:* de maansikkel.
799 *op den gront:* in de diepte van de put.

Het voorhooft, daer de lock om zweit,[801]
Een zon, gekruift met majesteit[802]
Van zyzacht hair en blonde straelen.
Wat schemering kan 't hier by haelen,
Des morgens vroegh, of's avonts laet?
Wat avontstont, wat dageraet
Beschaemt die winckbraeuw, en die wangen;[807]
Nu met een' dunnen mist behangen?[808]
Als met een' sluier, fijn van draet,
En bruin van verf, daer vier door slaet,[810]
En speelt en schijnt op 't zwart te zweven,[811]
Te zoet gedommelt en verdreven.[812]
Laet d'oogen weiden in die kunst:[813]
Dees schaduw geeft dit licht een gunst.[814]

T e g e n z a n g :

Het zal strax ryzen, om te reizen;[815]
Om koningklijcke en aertspalleizen,[816]
Daer aller wyzen wijsheit zuft,[817]
Met zijn van Godt verlicht vernuft[818]
Te proppen: maer in 't eerst zijn banden[819]
En noch een droeven dagh voorhanden;[820]
Eer 't, begenadight van een kroon,[821]
In 't wit beschijn den gouden troon,[822]
Tot heil en troost van veele volcken.
Het moet, vermomt met donckre wolcken[824]
Van ballingschap, veel jaeren lang,
Na een' bedruckten ondergang,[826]
In arbeit gaende, aen 't baeren raecken.[827]

801 *zweit:* zwaait (dus ook het rijm *majesteit* met *ai*-klank).
802 *gekruift* enz.: waar de blonde lokken, die er zich majestueus om slingeren, als de zonnestralen zijn.
807 *Beschaemt:* overtreft.
808 *mist:* nevel van droefheid.
810 *bruin van verf:* donker van kleur; *daer vier door slaet:* waar het heldere licht van de ogen doorheen speelt.
811 *'t zwart:* de somberheid.
812 *Te zoet gedommelt:* zeer zacht gedoezelt; *verdreven:* langzaam uitvloeiend (schilderstermen).
813 *weiden:* zich verlustigen.
814 Deze schaduw doet het licht te beter uitkomen; *gunst:* gratie, bevalligheid (een betekenis die speciaal door Vondel aan dit woord gehecht wordt; zie *Ned. Wdb.* V, 1293).
815 *Het:* dit licht (Jozef); *strax:* weldra; *reizen* (naar Egypte).
816 *aertspalleizen:* grootse paleizen.
817 *Daer:* waar; *zuft:* machteloos is, te kort schiet (nl. om de Pharao met raad te dienen).
818 *vernuft:* verstand.
819 *proppen:* vervullen; *in 't eerst:* vooreerst; *banden:* boeien, gevangenschap.
820 *voorhanden:* op til.
821 *hegenadight van:* begiftigd met een kroon (nl. als onderkoning).
822 *In 't wit:* in wit-zijden klederen (vgl. *Sophompaneas,* vs. 302).
824 *vermomt met:* verborgen in.
826 *bedruckten:* droevige.
827 *In arbeit gaende:* in barensnood komende.

Dees langsaemheit past groote zaecken.[828]
Een eick, die met zijn hooft vol blaên
En bladige armen zal beslaen[830]
Veel gronts, veel luchts, en winterbuien

828 *past:* behoort bij.
830 *bladige:* bladerrijke.

Van oosten westen noorden zuien,
En blixemstrael en donderkloot[833]
Verduuren, wort allengskens groot:
Om tegens dat gewelt te sportelen,[835]
Verzekert hy zyn' voet met wortelen;
Zyn' rugh met pit, en hout, en bast:[837]
Gelijck zoo stout een' boschreus past.

T o e z a n g :

'k Zie Jakobs kinderen en knaepen[839]
Te weide gaen, en koey en schaepen
In schaduw van dien hoogen boom,
By eenen wijdt vermaerden stroom,[841-42]
Vast bloemen gras en klaver scheeren.[843]
'k Hoor beemden harderlieden leeren;[844]
De fluit, aen 's harders dartlen mont.[845]
'k Zie huppelen den vetten gront,[846]
Op het getrippel dezer vingeren,[847]
Die toonen door malkandren slingeren,
Tot roem van Abrams Godt, wiens hant[849]
Hen voerde in zulck een gastvry lant.

833 *donderkloot:* donderslag (als een neervallende kogel gedacht).
835 *tegens:* tegen; *sportelen:* worstelen, zich krachtig verzetten.
837 *rugh:* stam; *pit:* stevige kern, binnenste deel van de stam (*Ned. Wdb.* XII, 2013).
839 *'k Zie* (in de toekomst); *knaepen:* knechten.
841-42 Onder Jozefs bescherming, in het Nijldal, in het land Goossen.
843 *Vast:* reeds; *scheeren:* afsnijden.
844 *harderlieden:* herdersliederen (*lieden* was in de 17de eeuw het gewone meerv. van *lied*). De velden leren die liederen, doordat de herders ze onophoudelik doen weerklinken.
845 Aan te vullen met *'k Hoor; dartlen:* levenslustig, vrolik.
846 *huppelen:* daveren, dreunen (als 't ware de vreugde der herders delend).
847 *getrippel:* luchtige dans van de vingers over de fluit. Ook de variant *getippel* geeft een goede zin.
849 *Abrams Godt* (vgl. *Genesis* XXIV, vs. 42).

Het vierde bedryf.

LEVI. IUDAS. SIMEON.

L e v i :
Nu op den heuveltop eendrachtigh neergezeten,
En al 't geleden leedt met eenen dronck vergeten.
Komt broeders, zet u aen. hier staet de disch gereet,[vs. 853]
Langs dit vervallen slot, met klimop groen bekleet,[854]
En met een veldtapijt natuurelijck behangen.[855]
De breede lindeboom (de zon ga vry haer gangen,[856]
In 't Oosten) noodight u in 't grazige gestoelt,[857]
Met bruine schaduwen, en aengenaeme koelt,[858]
En koelt den leckren wijn, om 't hart eens te verquicken.

I u d a s :
Verquick uw hart met wijn, en laet uw' broeder sticken.[860]

S i m e o n :
Wat zeght ghy, Judas?

I u d a s :
Niet. ick spreeck geen enckel woort.[861]

L e v i :
Ghy zit niet zacht?

I u d a s :
My dunckt 'ken zit niet zo 't behoort.

S i m e o n :
Koom, zet u hier. gemack is nimmer te versmaden.

L e v i :
't Is meer dan 't halve mael.[864]

I u d a s :
Dat hebt ghy net geraden.

S i m e o n :

vs. 853 *zet u aen:* aan de dis.
854 *dit vervallen slot*. Molkenboer herinnert hierbij terecht aan de invloed van de schilderkunst: de Romanisten stoffeerden gaarne hun landschappen met een ruïne.
855 *veldtapijt:* behalve aan het klimop kan hier aan een bekleding met mos gedacht zijn; *natuurelijck:* door de natuur, in tegenstelling met kostbare wandtapijten.
856 in spijt van de felle zonnestralen.
857 *'t grazige gestoelt:* de zitplaats in het beschaduwde gras onder de boom.
858 *bruine:* donkere.
860 (ter zijde gezegd).
861 *Niet:* niets.
864 *meer dan 't halve mael:* meer dan de helft van 't genot dat de maaltijd verschaft; *net:* uitstekend.

Nu, zit ghy wel?[865]

I u d a s :
Ja ja, ick zit nu wel, of schaers.

L e v i :
Neen, zegh vry wat u deert. wat wringt uw' voet?[866]

I u d a s :
de laers.

865 *wel:* goed; *Ja ja* (aarzelend); *schaers:* tamelik goed.
866 *wat wringt uw' voet?* is figuurlik op te vatten: waar wringt de schoen, wat scheelt er aan? Judas vat de vraag letterlik op, om een voorwendsel te kunnen geven.

L e v i :
Waer is 't?

I u d a s :
Aen 't slincke been: of 't zijn misschien mijn wespen.[867]

L e v i :
Wel ken u zelf.[868]

I u d a s :
Ick moet mijn' boezem wat ontgespen,
't Benaeuwt my wat om 't hart. Nu schep ick weder lucht.

S i m e o n :
Tast toe. elck toef zich zelf.[870]

I u d a s :
Wat 's dat? ick hoor gerucht.

L e v i :
Ick niet.

I u d a s :
Is 't Joseph oock? my dunckt ick hoor hem klagen.

S i m e o n :
Die windt kan dat geluidt zoo veer niet overdragen.

L e v i :
En of hy klaeght en kermt, het blijft toch na, als veur.[873]

S i m e o n :
Wat kan het schaên, dat hy zijn misdaet wat betreur?

L e v i :
't Was hem geen errenst, dat hy op het touw most ryen.[875]

I u d a s :
Ick wert weemoedigh.[876]

S i m e o n :
Zoo, had ghy noch medelyen?

867 *slincke:* linker; *mijn wespen:* vroegere gissingen, naar aanleiding van dat vers gedaan, laten onbevredigd. M.i. zou de betekenis kunnen zijn: of voel ik ook wat vreemds in mijn hoofd. Volgens een oud volksgeloof konden wespen in het hoofd de hersenen aantasten (vgl. de spreekwijze 'Hij heeft wespen in den kop' bij Tuinman: *Spreekwoorden* I, 272 en verder *N. Taalgids* XXIV).
868 *ken u zelf:* dat moet je zelf toch weten!
870 Simeon nodigt tot de maaltijd; *toef:* onthale; in dit verband: bediene.
873 *na, als veur:* onveranderd.
875 *hem* (op Judas wijzende); *geen errenst:* hij deed niet oprecht mee; *hy:* Jozef; *ryen:* vgl. 'stijgh te paert', in vs. 720.
876 *weemoedigh:* droef te moede.

I u d a s :
Hy sloegh zijn aenschijn zoo barmhartigh west en oost.[877]

S i m e o n :
Hy zagh naer Hebron toe, naer vaders huis, om troost.

L e v i :
Hy riep zijn' Engel aen, den trooster aller vromen.

877 *barmhartigh:* medelijden opwekkend.

S i m e o n :
Die hem naer Dothan wees, om zoo te maet te komen?[880]

L e v i :
Hy dronck noch hartelijck, en laefde zyne borst.[881]

I u d a s :
Een hart ter doot bedroeft is altijt droogh van dorst.

S i m e o n :
Wel Judas zat strax stom, nu kan hy weder spreecken.[883]

L e v i :
Wel wat of Judas schort? zijn oogh begint te leecken.[884]

I u d a s :
Ay broeders, houdt uw rust, het lust my niet te wel.[885]

S i m e o n :
Leit Joseph u om 't hart?[886]

L e v i :
Hoe nu, is 't kinderspel?
Verbly u: want wy zijn nu t'ende van ons lyden.[887]

I u d a s :
't En past den broeder niet zich zelven te verblyden
In 's broeders doot of straf. ô schrickelijck bestaen![889]

L e v i :
Wat spreeckt ghy binnens monts.

I u d a s :
Ick zorgh wy zijn verraên.[890]

S i m e o n :
Ick heb den put in 't oogh, geen mensch kan dit verraden.[891]

I u d a s :
En Godt heeft ons in 't oogh, die ziet door lindebladen[892]

880 *te maet komen:* te pas, terecht komen (in Saksiese streken nog gebruikelik; *Ned. Wdb.* IX, 58)
881 *hartelijck:* met graagte.
883 *strax:* zo even.
884 *schort:* scheelt; *leecken:* tranen.
885 *het lust my niet te wel:* ik voel mij niet al te wel.
886 Gaat Jozefs lot u zo ter harte; *kinderspel:* kinderachtigheid.
887 *t'ende:* aan het einde.
889 *bestaen:* daad.
890 *zorgh:* vrees.
891 *dit:* wat wij deden.
892 *lindebladen* (vgl. vs. 856).

Door mergh en nieren heen. wat schuilt 'er voor Godts oogh?[893]

S i m e o n :
Laet vaeren alle zorgh: uw zorgen zien te hoogh.[894]

L e v i :
Ay ziet eens om dien hoeck.

I u d a s :
Wie of hier aen komt trecken?

893 *Door mergh en nieren:* tot in ons binnenste; *schuilt:* blijft verborgen.
894 *zien te hoogh:* zoeken het te ver.

*

S i m e o n :
Zy kruipen langsaem voort. hoe lang of dit magh strecken?[896]

I u d a s :
Wat ryst 'er in de lucht een stofwolck. ziet dat volck.

S i m e o n :
Ick zie geen klaer bescheit. zij trecken in een wolck.[898]

L e v i :
Voor wien ziet ghy hen aen?

S i m e o n :
't Waer kunst dit juist te raeden.

I u d a s :
Ick zie kameelen:

L e v i :
En ick ezels, zwaer gelaeden.

S i m e o n :
Ick zie gewapenden. zy naecken meer en meer.[901]

I u d a s :
Hoe schittert daer de zon in 't blinckende geweer.[902]

L e v i :
My dunkt 'k zou met der tijt wel gissing kunnen maecken.[903]

S i m e o n :
Wie zijn 't dan?

L e v i :
Arabiers.

I u d a s :
'K wil noch mijn gissing staecken,
Tot datze ons naderen.

L e v i :
't Zijn Arabiers, 't gaet vast.[905]
't Is nu de tijdt van 't jaer.

S i m e o n :

* TEKSTKRITIEK: vs. 904. De oude uitgave heeft achter *dan* een punt; de latere een vraagteken.

896 *hoe lang of dit magh strecken:* hoe lang zou die stoet wel zijn?
898 *Ick zie geen klaer bescheit:* ik kan het niet duidelik onderscheiden.
901 In de latere uitgaven: Ick zie gewapenden genaecken.
902 *geweer:* wapenen.
903 *met der tijt:* op grond van de tijd van 't jaar (vgl. vs. 906).
905 *'t gaet vast:* 't is zeker.

Hoe gaet het vee vermast.[906]
Zy zijn alree voorby de willige bosschagie.[907]
De ruggen buigen in, door 't wight van hun packagie.
Hoe plaeght de mensch het dier?[909]

I u d a s :
Hoe plaeght het bloet zijn bloet?

L e v i :
Wat zeght ghy, Judas? wat ontstelt u het gemoedt?[910]

906 *vee:* de kamelen; *vermast:* zwaar beladen.
907 *willige bosschagie:* wilgenbosje.
909 De woorden van Judas zijn, ondanks het vraagteken, evenals de vorige zin, als uitroep te lezen; *het bloet zijn bloet:* de ene broeder de ander.
910 *ontstelt:* brengt in beroering.

I u d a s :
Och Ioseph.

S i m e o n :
Leit die noch zoo diep in 't hart begraven?

I u d a s :
Ick zie hoe 't hygent vee tot 's menschen dienst moet slaven,
En Ioseph steent nu vast ellendiger dan 't vee,[913]
Dat noch zijn voeder krijght; maer Joseph magh alree[914]
Van honger en van dorst verteeren en versmachten.

L e v i :
Hy heeft zijn vonnis wegh: laet vaeren die gedachten.[916]
Ghy quelt u te vergeefs.[917]

I u d a s :
Vergun my eene gaef.

S i m e o n :
Wat 's dat?

I u d a s :
Maer dat ick hem nu opveil, om voor slaef[918]
Den vrecken Arabier te dienen al zijn leven;[919]
Nadien een mager lijck toch niemant nut kan geven,[920]
Al bleef het schoon bedeckt. beraet u in 't gemeen.[921]
Waer spanden oit om strijt de leden tegens leên.[922]
Godts diepe wijsheit schiep, tot onderlinge hoeders,
De nutste leên aen 't lijf, als tweelingen en broeders.
Men zet alleen, uit noodt geperst, een lit van 't lijf.[925]
Verschoont men dit, bedenckt, wat last wat ongerijf[926]
Ghy hier door kunt ontgaen: 't zal eerst uw' geest vernoegen,[927]
En vryen het gemoedt van 't eeuwigh knaegend wroegen.[928]
't Zy verre dat ick u of my by Kain zet,[929]
Die zich met Abels bloet zoo gruwelijck besmet.
Hoe dootsch zagh hy 'er uit. hoe wert zijn hart gegeten[931]
Van binnen: och zijn hair (zoo pynight het geweten

913 *vast:* ondertussen.
914 *magh alree:* laat men nu maar.
916 *wegh:* beet.
917 *gaef:* gunst (eig. geschenk; vgl. vs. 1017).
918 *Maer:* wel; *opveil:* voor het hoogste bod te koop bied.
919 *vrecken:* hebzuchtige.
920 *Nadien:* omdat.
921 *het:* het misdrijf; *schoon:* ook; *beraet u in 't gemeen:* overlegt onderling.
922 *leden:* nl. van hetzelfde lichaam.
925 *zet van 't lijf:* verwerpt, snijdt af; *uit noodt geperst:* door de nood gedrongen.
926 *Verschoont men dit:* Spaart men dit (lid), nl. Jozef; *ongerijf:* moeilikheden, bezwaren.
927 *'t zal eerst:* dat eerst zal.
928 *vryen:* bevrijden.
929 *by Kain zet:* vergelijk met Kain.
931 *gegeten:* doorknaagd (van wroeging).

Den broederslaghtigen) hing altijt nat van zweet.[933]
Hy vloodt, en waer hy vloodt, hem docht dat Abel kreet;
En Godts gerechte wraeck den moort zat op de hielen.[935]
Dan zagh hy geesten, dan een nest vol slangen krielen.

933 *broederslaghtigen:* broedermoordenaar.
935 *den moort zat op de hielen:* de moordenaar dreigend volgde.

De dampen stegen dan van angst naer 't beckeneel.[937]
Zijn zaet draeght noch dien vloeck. nu oordeel het verscheel[938]
Van broedermoorden, of van spaeren en verkoopen.
De misdaet en de straf moet altijt t' saemen loopen,[940]
En blyven in besteck van billijckheit. de haet[941]
Op zynen hals gelaên hou dan in 't straffen maet,[942]
En loope eer wat te laegh. ghy doet die deught uw' broeder.[943]
Een wees verdient gena. de jongen heeft geen moeder,
En Rachel was ons moey en moeder. treckt uw hant[945]
Dit snoer te stijf; hoe 't zy, ghy breeckt een' dubblen bant;[946]
En breeckt dit uit, hoe 't ga, uw onschult wort gevonden.[947]
Een redelijcke straf stopt alle lastermonden.

S i m e o n :
Waerachtigh mannen, dat 's niet qualijck overleit.

L e v i :
Het schijnt dat Godt ons raet op dees gelegentheit[950]
Te letten. zoo ghy 't stemt, ick heb 'er gantsch niet tegen.[951]

S i m e o n :
Ick merck ghy zijt 'er al eendraghtigh toe genegen.
Wie neemt dien last op zich?

I u d a s :
vertrouwt ghy my dien last?

L e v i :
Wel Judas, ga voort heen, want zy genaecken vast.[954]

I u d a s :
Zo zet hem eerst op prijs.[955]

S i m e o n :
dat volck valt scharp in 't dingen.

L e v i :

937 Zijn hersens werden beneveld van angst (*beckeneel:* schedel).
938 *Zijn zaet:* zijn afstammelingen; volgens de overlevering: het negerras; *nu oordeel het verscheel:* bedenk nu eens welk een verschil er is tussen.
940 *t'saemen loopen:* in overeenstemming zijn.
941 *in besteck van:* binnen de grenzen van.
942 *Op zynen hals gelaên:* waarmee hij overstelpt wordt.
943 *loope eer wat te laegh:* straffe hem liever te zacht (dan te streng); *deught:* weldaad.
945 *ons:* voor ons; *moey en moeder:* tante, maar na Lea's dood als 't ware een eigen moeder.
946 Gaat uw wraak te ver (d.w.z. doodt gij hem); *een' dubblen bant:* nl. met Jozef en met Rachel.
947 *breeckt dit uit:* komt dit (nl. het verkopen) aan 't licht (accent op *dit*); *uw onschult wort gevonden:* dan is een verontschuldiging (*onschult*), een rechtvaardiging gemakkelik te vinden, want ook de lasteraars zullen zwijgen, als ze moeten erkennen dat de straf redelik is.
950 *gelegentheit:* de aangeboden kans.
951 *stemt:* goedkeurt.
954 *voort:* dadelik; *vast:* reeds.
955 *zet hem op prijs:* bepaal de prijs (vgl. vs. 1043); *valt scharp:* is listig, uitgeslapen.

Het eerste bodt is 't best.[956]

S i m e o n :
ja laet den Droomer springen.

956 *Het eerste bodt is 't best:* neem met elk bod genoegen; *laet springen:* laat schieten.

I o s e p h :

Och Ruben, gaet uw aenschijn voor my schuil?
Magh mijn gekerm tot Godt en u niet baeten?
En worde ick dus, in dezen naeren kuil,[959]
Van Godt en u en yeder een verlaeten?
Ick stick in slijm, en hijgh vast naer de lucht,[961]
En zie van veer den heldren hemel blincken,
Die speelt moy weêr, en hoort naer geen gezucht:[963]
Hy drijft om hoogh, maer Joseph magh verzincken.[964]
De putgalm volght op rijm mijn' lesten tarm,[965]
En schijnt beweeght mijn klaghten naer te smeecken:[966]
Dat 's al mijn troost en tijtverdrijf, ocharm.
Mijn keel wort heesch, en naulix kan ick spreecken.
'k Bedanck den galm, de galm my wederom.
Ick klaegh' myn' noodt. hy antwoort vol medoogen:
Maer Ruben zwijght, als spraeckeloos en stom,
Hy blijft vast uit, ick klaegh mijn' rouw myne oogen.[972]
Och Ruben, koom, en zalf mijn diepe smart.
Ick kaeuw een vrucht vol dootelijcke korlen.[974]
Och Ruben, koom, verlicht mijn angstigh hart.
Ick hoor gerucht. wat of hier op komt borlen?[976]

V r a c h t m e e s t e r :

Hier rust ick uit het stof, van zon en hitte vry,
In deze hegh, tot dat de voortoght raeck voorby.[978]
Gaet knaepen, zeght dat zy een weinigh harder dryven.[979]
Men zal een mijl van hier te middagh leggen blyven,[980]
Tot dat de dagh verkoele, en dan tot middernacht
Weêr spoeden onze reis, met d'aengenome vracht.[982]
Dees wilde woeste hey kent dieren nochte menschen.[983]
Men zou, om schaduw, zelf 't gewenschte licht verwenschen:[984]
Maer wie genaeckt dien put? dit schijnt een ander man:[985]

959 *worde:* in Vondels oudere periode komt deze vorm voor als verl. tijd (Van Helten Vgr., blz. 29); hier waarschijnlijk tegenw. tijds-vorm met *e; naeren:* somber, angstwekkend.
961 *slijm:* slijk; *vast:* voortdurend.
963 *speelt moy weêr:* is onbezorgd vrolik (*Ned. Wdb.* IX, 1095; daaruit ontwikkelt zich de betekenis: pret maken).
964 *drijft:* hierbij is aan de beweging van de hemelsferen gedacht.
965 *op rijm:* rijmend; *tarm:* woord (vgl. vs. 752).
966 *beweeght* (zwakke conjugatic): bewogen (door mijn smart); *naer:* na.
972 *vast:* al maar; *ick klaegh mijn' rouw myne oogen:* klagende wenen zonder bij anderen troost te vinden. Zie tal van plaatsen, ook uit Vondel: *Ned. Wdb.* VII, 3320 en X, 2261; *rouw:* verdriet.
974 *vrucht:* vgl. hetzelfde beeld in vs. 750; *dootelijcke:* met verscherping van *d* uit de vorm *dootlijck*.
976 *opborlen:* onverwacht te voorschijn komen.
978 *voortoght:* voorhoede van de karavaan.
979 *knaepen:* knechten.
980 *te middagh:* vanmiddag; *leggen:* liggen, kamperen.
982 *spoeden:* snel voortzetten.
983 *hey:* woestijn; *kent:* heeft geen oog, geen eerbied voor.
984 *zelf:* zelfs; *gewenschte:* anders zo welkome.
985 *genaeckt:* nadert; *een ander man:* niet tot de karavaan behorende.

't Gelijckt een' vreemdeling, en geen' uit Kanaän.

Indien hy water put, om zich of 't vee te drencken,
My lust een versche dronck: ick wil den harder wencken.[988]

IUDAS. VRACHTMEESTER.

I u d a s :
Geluck mijn heer, geluck, op uwen verren togh.

V r a c h t m e e s t e r :
Wy jaegen 't vast: gaf Godt of 't ons gebeuren moght.[990]
Maer 't beurde meer dan eens, dat my die haes ontglipte.[991]

I u d a s :
Waer leit de reis, mijn heer?[992]

V r a c h t m e e s t e r :
Wy trecken naer Egypte
Van Galaad recht door, met ezel en kameel,
Gelaên met balssem myrrhe en kruiden en kanneel.
Wat zoeckt ghy by dien put? wy zijn wat moe geronnen.[995]
My luste wel een dronk.

I u d a s :
Aen geen zy springen bronnen,[996]
Indien de dorst u quelt: dees groene put is droogh.

V r a c h t m e e s t e r :
Ick rust een poos, en heb van hier mijn volck in 't oogh.
Mijn dorst lijdt nog geen' last. men zal den last haest breecken,[999]
Eer noch de middaghzon op 't hooft begin te steecken.
Maar luister naer dien put. wat wil dat droef gezucht?[1001]

I u d a s :
Daer leit een jonge slaef, die huilt, en maeckt gerucht.
Hy heeft het wat verkerft, en zich wat wulpsch verloopen.[1003]

V r a c h t m e e s t e r :
Is hy u veil?[1004]

I u d a s :
O ja.

988 *versche:* frisse.
990 *jaegen 't vast:* jagen het (geluk) steeds na; *gebeuren:* te beurt vallen.
991 *haes:* dat moeielik te grijpen geluk.
992 *Waer leit:* waarheen voert.
995 *geronnen:* gelopen (van een Mnl. ww. *rinnen*).
996 *Aen geen zy:* aan de overzijde.
999 *lijdt nog geen' last:* daarmee is het nog niet zo erg gesteld; *haest:* weldra; *breecken:* bij gedeelten afladen. Dit is een haventerm voor gedeeltelike lossing van een vaartuig (Winschoten's *Seeman*, blz. 134 en *Ned. Wdb.* III, 1244).
1001 *wil:* betekent.
1003 *verkerft:* verkorven; *wulpsch verloopen:* lichtzinnig misdragen.
1004 *u* (Datief); *veil* noemt men dat wat men wil afstaan, dus: wilt ge hem verkopen?

V r a c h t m e e s t e r :
Laet zien, ick wil hem koopen.

I u d a s :
Ick zal hem by dit touw doen stygen uit den put.
Een ander heerschap waer den jongen wel zoo nut.[1006]

1006 *heerschap:* meester; *wel zo nut:* veel beter.

Daer hangt de koort. nu stijgh, nu jongen, stijgh naer boven.[1007]
Hy klimt, hy klimt. men mag hem passelijck gelooven:[1008]
De pols is niet als 't hart: zijn gront wort niet getast.[1009]

V r a c h t m e e s t e r :
Aen veinzen is zomwijl gewin en voordeel vast.

I u d a s :
Daer komt de knaep. spring af. hy dient wat onderwezen.[1011]
Ick zal hem eerst alleen een luttel gaen belezen.[1012]

IOSEPH. IUDAS. VRACHTMEESTER.

I o s e p h :
Och Judas, zijt ghy daer? erbarm u over my.

I u d a s :
Koom herwaert, ga met my een luttel aen d'een zy.[1014]
Wat billijcke oirzaeck ghy uw' broed'ren hebt gegeven,[1015]
Valt nu te lang. in 't kort, danck my, die u het leven[1016]
Verbiddende, dat schencke en aenbie tot een gaef,[1017]
Mits dat men u terstont verkoope en veil voor slaef,[1018]
Aen dezen Arabier; dies draegh uw straf geduldigh.[1019]

I o s e p h :
Mijn broeder, ick ben u, naest Godt, mijn leven schuldigh:
Maer dienstbaerheit valt hardt. wat gaet my leider aen![1021]

I u d a s :
Noch harder valt de doot, die kunt ghy dus ontgaen.[1022]
Dit 's 't eenigh middel. zie de broeders ons bespieden
Van dezen heuveltop: ghy kunt het niet ontvlieden;
Dies hou u stil en vroom, noch melt de broeders niet.[1025]

I o s e p h :
Och Ruben, Ruben, och. ô Godt, die alles ziet.

1007 *koort* is in Vondels taal vr.
1008 *passelijck:* niet al te best (*Ned. Wdb.* XII, 684).
1009 Letterlik: zijn polsslag en zijn hartslag komen niet overeen, d.w.z. bij een oppervlakkig onderzoek zal niet blijken wat er eigenlik in hem omgaat; *zijn gront wort niet getast:* zijn diepste grond wordt niet licht gepeild, d.w.z. hij is moeielik te doorgronden.
1011 *onderwezen:* onderricht te worden (omtrent wat er gebeuren gaat).
1012 *belezen:* bepraten, overhalen (tot mijn plan); *Ned. Wdb.* II, 1719. Dit vers is dus ter zijde gezegd.
1014 *aen d'een zy:* op zijde.
1015 *Wat:* welke.
1016 Het zou te lang duren, dat alles nu op te halen.
1017 *Verbiddende:* door mijn smeekbeden behouden hebbende.
1018 *verkoope en veil* (proteron husteron): te koop aanbiede en verkope.
1019 *dies:* daarom.
1021 *leider:* helaas! Wat overkomt mij!
1022 *dus:* op deze wijze.
1025 *vroom:* flink; *melt:* verraad.

I u d a s :
Ick veil u dezen slaef, maer wil dit eerst bespreecken;
Ick stoot hem met den voet.[1028]

V r a c h t m e e s t e r :
Zo dient hy naeu doorkeken.

1028 *Ick stoot hem met den voet:* ik doe afstand van hem zoals hij daar is (vgl. *voetstoots*)*; naeu:* nauwkeurig.

I u d a s :
Koom herwaert.

V r a c h t m e e s t e r :
Wilt ghy wel veranderen van heer?

I o s e p h :
Mijn heer, ick heb geen' wil.

V r a c h t m e e s t e r :
Bedaer wat. schrey niet meer,
Steeck uit den rechten arm. nu buigh dien aen de schouder.
Nu met den slincken arm. hoe out zijt ghy?[1032]

I o s e p h :
Niet ouder
Dan zestien jaer.

V r a c h t m e e s t e r :
Nu gaep. ick zie noch jongk gebit.[1033]
De tanden staen zeer net, en melck is niet zoo wit.
Ga loop eens heen en weêr.[1035]

I u d a s :
Nu wacker zonder weigeren.

V r a c h t m e e s t e r :
Nu spring eens in de lucht. hy kan noch luchtigh steigeren.[1036]
Al spels genoegh. koom hier, lang my uw rechte hant.[1037]

I u d a s :
Ghy Arabiers hebt meest van hantbezien verstant,[1038]
En ziet al 's menschen heil en ramp van verre komen.

V r a c h t m e e s t e r :
Wat kunsten kan hy toch?

I u d a s :
Die knaep kan geestig droomen.[1040]

V r a c h t m e e s t e r :
Dat kan niet yeder een: dit komt al meê te sta.[1041]

I u d a s :

1032 *slincken:* linker.
1033 In de volgende verzen legt de dichter de nadruk op het vernederende van het onderzoek, alsof er een paard verkocht wordt.
1035 *wacker:* flink.
1036 *luchtigh:* lenig; *steigeren:* opspringen.
1037 *spels:* genitief, afhangende van *genoegh; spel:* vertoning; *lang:* reik.
1038 *hantbezien:* het bezien van de lijnen in de handpalm, om de toekomst te voorspellen.
1040 *geestig:* vernuftig.
1041 *te sta:* goed van pas.

De Vrachtheer zie te deegh, dat doet den koop geen scha.[1042]

V r a c h t m e e s t e r :
Nu zet den knaep op prijs, my lust niet lang te dingen.[1043]

I u d a s :
Waer voor gevalt hy u?[1044]

V r a c h t m e e s t e r :
Voor tien paer zilverlingen.

1042 *te deegh:* terdege, nauwkeurig.
1043 Vgl. vs. 955.
1044 Hoeveel heb je er voor over? *gevalt:* staat hij u aan; *tien paer zilverlingen:* opzettelik minder dan de dertig zilverlingen waarvoor Jezus verraden werd. Met duidelike bedoeling heet de broer die Jozef verkoopt, Judas.

I u d a s :
't Is koop.[1045]

V r a c h t m e e s t e r :
Zo dra? ghy vreest of ick my weêr bedocht.

I u d a s :
Hy dient u meer dan ons.[1046]

I o s e p h :
Helaes! ick ben verkocht.

I u d a s :
Loop ginder aen een zy. wat dunckt u van dien jongen?

V r a c h t m e e s t e r :
Recht uit, hy staet my aen. had ghy wat hardt gedrongen,[1048]
En hem vry dier gelooft, die knaep waer echter mijn.[1049]
Indien ick spreecken zou, naer uiterlijcken schijn;
Dat zwinxel heeft niet slaefs, maer meldt een' welgeboren.[1051]
Zoo ick de hant geloof, hem schijnt wat groots beschoren.[1052]
Die winckbraeu voeght geen' slaef, maer eer een' man van staet,[1053]
'k Verzwijgh al 't overigh.'t is mislijck hoe 't beslaet.[1054]
De Godtheit ziet het hart, de mensch den schijn van buiten.
Men kan uit gissingen niet vast noch zeker sluiten.[1056]

I u d a s :
Ick zal 't bekennen, nu het zoo te passe koomt.
't Is al van heerschappy dat deze jongen droomt:
Dit baert afkeerigheit. hy magh noch beter leeren,[1059]
En beter onder vreemde, als binnelantsche heeren.
Al had ick schoon berouw, ick wensch u veel geluck.[1061]

V r a c h t m e e s t e r :
Koom herwaert.

I u d a s :
Nu gedult, en buigh u onder 't juck.[1062]

1045 *'t Is koop:* de koop is gesloten; *Zo dra?:* slaat ge zo spoedig toe?
1046 *dient u:* komt u te pas.
1048 *Recht uit:* ronduit gezegd; *hardt gedrongen:* stevig op uw stuk blijven staan.
1049 *vry dier gelooft:* tamelik veel voor hem gevraagd; *dier:* duur; *gelooft:* oorspronkelik wordt *loven* gebruikt voor het aanprijzen van de waar door de verkoper; dan voor het vragen van de prijs, waarna de koper biedt; *echter:* toch.
1051 *zwinxel:* gelaatstrekken. In de latere uitgaven wordt dit vers: Dit zweemsel melt niet slaefs, maer eer een' welgeboren; *niet:* niets.
1052 *beschoren:* toebedeeld.
1053 *staet:* voorname stand.
1054 *'t is mislijck hoe 't beslaet:* 't is onzeker hoe het nog kan aflopen.
1056 *niet:* niets; *sluiten:* besluiten.
1059 Dit veroorzaakt dat men hem haat; *magh:* kan.
1061 *schoon:* ook.
1062 *gedult:* lijdzaamheid.

Gehoorzaem dezen heer, en luister vry wat sneller.[1063]

V r a c h t m e e s t e r :
Ia reken dat ghy dient een' rechten Ismaëller.[1064]

1063 *sneller:* nl. dan tot nu toe.
1064 *reken:* houd er rekening mee; *Ismaëller:* Arabier, als afstammeling van Ismaël, Hagars zoon.

I o s e p h :

Och Ismaëller, nu mijn lot
My onder 't lastigh juck leert zuchten[1066]
Om troost en hulp tot Abrams Godt;
Gedenck hoe Ismaël most vlughten
Met Agar, dwars door 't gloeiend zant,
Zoo wijdt uit aller menschen oogen,
Daer kint en moeder waer door brant[1071]
Versmacht, indien het mededoogen
Des Engels, in die zwoele zon[1073]
Haer bey niet had te recht gewezen,[1074]
En met een koele en versche bron[1075]
Het moeders hart en 't kint genezen
Van dorst, veel feller dan de doot:
Weest zoo een Engel en behoeder
Van my, die, op mijn moeders schoot,
En aen de borst der lieve moeder,
Verstreckte een lieve waerde vrucht,[1081]
Niet min als Ismaël de zyne;
Toen zy, vermoeit en afgezucht,[1083]
In dorre dorstige woestyne,[1084]
Hem leide in schaduw van de blaên,
En riep, een booghscheut afgeweken,[1086]
Godt zelf al heesch om bystant aen,
En kreet: wie kan dat hart zien breecken?
Waer op een trooster neergedaelt
Beloofde hare spruit te zegenen,[1090]
Die nu zoo breet den adem haelt.[1091]
Zoo moet u heil op wegh bejegenen.[1092]
Zoo zegen Godt uw' langen toght,
Als ghy voortaen een' vrygeboren,
Onschuldighlijck voor slaef verkocht
Zult handlen, zonder wraeck of toren.[1096]
Och Ismaëller, druck my zacht,[1097]
Gelijck een telgh van uw geslacht.[1098]

1066 *lastigh:* drukkend.
1071 *brant:* brandende hitte.
1073 *zwoele:* drukkend-hete.
1074 *Haer bey:* hen beiden.
1075 *versche:* frisse; *bron:* de wonderbare put (vgl. *Genesis* XXI, vs. 19).
1081 *Verstreckte:* was.
1083 *afgezucht:* afgemat door het zuchten.
1084 *dorstige:* dorstwekkende.
1086 *een booghscheut:* de afstand van een boogschot.
1090 *hare spruit:* haar nakomelingschap, nl. de Arabieren.
1091 *zoo breet den adem haelt:* zo ruim ademen kan, zoveel welvaart geniet.
1092 *moet:* moge; *bejegenen:* ontmoeten, ten deel vallen.
1096 *handlen:* behandelen; *zonder wraeck of toren:* omdat de Arabieren, als afstammelingen van Ismaël, wraakgevoel konden koesteren tegen de Israëlieten.
1097 *druck my zacht:* laat uw juk niet te zwaar wegen.
1098 *een telgh van uw geslacht:* wegens de gemeenschappelike afstamming van Abraham.

V r a c h t m e e s t e r :
Naer u geboorte staet my wyders niet te vragen,[1099]
Ghy zijt dan vry of slaef: voortaen moet ghy u dragen,[1100]
Gelijck een' eygen slaef en een' verkochten past.
Komt knaepen, vleugelt hem, en bint zijn armen vast.[1102]
Ghy kunt uw lyden veel vermindren of vermeeren:
Waer goede slaeven zijn, daer vint men goede heeren:
Zoo knecht zoo meester, dies stel u gewilligh in.[1105]

I u d a s :
Leef lang, en hou u vroom.[1106]

I o s e p h :
Och vader, Benjamin.
Och Ruben, Ruben och.

I u d a s :
Nu leer u wat bedwingen.
Geluck met dezen knaep.

V r a c h t m e e s t e r :
Ghy met dees zilverlingen.

I u d a s :
Geluck op uwen toght.

V r a c h t m e e s t e r :
Dat neem ick altijt an.[1109]

I u d a s :
Helaes, hoe kruipt mijn bloet, daer het niet gaen en kan.[1110]
Hoe deerlijck ziet hy om, zoo nat en root bekreten.[1111]
Ick doe 't om beters wil, 't en werd my niet geweten.[1112]

REY VAN ENGELEN.

Z a n g :
Arabië, ghy stoft zoo hoogh[1113]
Op uw geluck, gelijck uw boogh[1114]

1099 *wyders:* verder.
1100 *u dragen:* u gedragen.
1102 *vleugelt:* bindt zijn armen op de rug.
1105 *stel u in:* schik u naar de omstandigheden.
1106 *vroom:* flink.
1109 *altijt:* in elk geval.
1110 Bekende spreekwoordelike uitdrukking: hoe sterk voelt men de bloedverwantschap, ook al meent men gemakkelik te kunnen scheiden.
1111 *deerlijck:* deerniswekkend.
1112 *werd* (conjunctief): worde; laat men er mij geen verwijt van maken.
1113 *stoft:* roemt, verheft u.
1114 *uw geluck:* Vondel denkt aan de geografiese naam Gelukkig Arabië (Arabia felix); *gelijck:* even hoog als uw boog schiet (de Arabieren waren beroemd als boogschutters).

Van onder, dat het snort en kraeckt,[1115]
Den arent in de veeren raeckt,
Op 't allerveilighst van zijn vlught,[1117]
In uw met geur doortrocke locht;[1118]
Waer door uw fiere Phenix zweeft;[1119]

1115 *snort* zal slaan op de pijl, *kraeckt* op de boog.
1117 *'t allerveilighst:* het hoogste punt, waar hij zich het veiligst waant.
1118 *geur* (van de specerijen). Vgl. vs. 1137-38.
1119 *uw fiere Phenix:* de wondervogel, in de *Warande der Dieren* CXXIII afgebeeld (zie Deel I, blz. 762) en in de volgende *Tegenzang* beschreven.

Om wien ghy in festoenen weeft:[1120]
Mijn Vogel zagh noit wederga.
Ghy roemt: Godt schonck u dees gena,[1122]
Om dat uw volck zijn' oirsprong nam
Uit dien befaemden Abraham,
Die oostwaert stuurde naer de zon[1125]
Zijn zonen, dien hy teelde en won
By Agar, en by Kethura;[1127]
Wier bloet noch groeit in Isax scha,[1128]
En lachende in 's Hebreeus verdriet,
Heeft gading in al 't geen het ziet.[1130]
Zwijgh Ismaël, zwijgh Madian[1131]
Van roem, die luttel baten kan.
Zwijgh Arabier, dit 's 't oude liedt.
Den rechten Phenix kent ghy niet.[1134]
Hy is het niet, die nesten bouwt[1135]
In uw gezegent myrtewout,[1136]
Daer ghy kanneele vieren stoockt,[1137]
En alle leckernyen koockt.[1138]

T e g e n z a n g :

Ick hael mijn Vogels roem in top.[1139]
Hy voert op zijn' gekruifden kop[1140]
(Om wien een glans zijn straelen spreit)[1141]
Een heldre star. de majesteit[1142]
Ziet hem ten klaren oogen uit.
De goude halsbant hanght en sluit[1144]
Om zynen geschakeerden hals;[1145]

1120 *in festoenen:* in slingers (op de afbeeldingen, of op tapijten?). De woorden op die slingers staan in vs. 1121.
1122 *gena:* genadegift, geschenk.
1125 *naer de zon* is synoniem met *oostwaert*.
1127 *Agar* (Hagar) was de moeder van Ismaël; *Kethura*, met wie Abraham trouwde na Sara's dood, was de moeder van Madian, vergelijk vs. 1131. Nog bij Abraham's leven werden deze zonen naar de Oostelike streken gezonden.
1128 *Wier bloet:* wier afstammelingen, de Arabieren; *groeit in;* zich verheugt in; *Isax scha:* de tegenspoed van Isaäc's nageslacht.
1130 *gading:* lust, genoegen, nl. in het zien van *'s Hebreeus verdriet*.
1131 De Ismaëlieten en Midianieten worden dus vereenzelvigd met de Arabieren (vgl. vs. 1127).
1134 *Den rechten Phenix:* in verband met vers 1169 is hier Jozef bedoeld, maar Vondel kan tevens gedacht hebben aan Christus, van wie Jozef de voorafbeelding was (zie de vergelijking bij de hiervoor genoemde afbeelding in de *Warande der Dieren*)*;* de Arabieren bleven ongelovigen.
1135 *Hy is het niet:* uw vogel, die nesten bouwt, is niet de rechte Phenix.
1136 *gezegent:* rijk gezegend.
1137 *kanneele vieren:* vuren van kaneelhout.
1138 *leckernyen koockt:* heerlike specerijen of reukwerken bereidt.
1139 *Ick:* Arabië.
1140 *gekruifden:* oorspr. krulharige; hier: met een vederbos voorziene (*Ned. Wdb.* IV, 1007).
1141 *spreit:* zich uitspreidt.
1142 *star:* zal wel niet letterlik op te vatten zijn; zijn vederbos zendt stralen uit.
1144 *hanght en sluit:* hangt nauwsluitend.
1145 *geschakeerden:* bontkleurige.

Een rechte zonnespiegel, als
De zon zich blint ziet in dien gloet.[1147]
Natuur heeft met haer eigen bloet[1148]

1147 De weerkaatste stralen verblinden zelfs de zon.
1148 *met haer eigen bloet:* dit is mij niet duidelik. Heeft de natuur al haar krachten uitgeput? Alle kleuren bijeengebracht die in de natuur zelf te vinden zijn?

Zijn wiecken kostelijck bekladt;[1149]
Trots purper, trots schaerlaken, dat[1150]
Den koning of aertspriester kleet.[1151]
De blaeuwe staert, zoo lang, zoo breet,
Hangt geborduurt met roos by roos.[1153]
Robynen schittren op turkois.[1154]
Aldus, gevoedt van hemelsch vier,[1155]
En zon en daeuw, bereickt mijn dier
Zoo menige eeuw van hondert jaer,[1157]
Tot dat het smelt op 't zonautaer,[1158]
En uit zijn asch een jonge zwelt,[1159]
Die 't vaderlijcke lijck bestelt
Ten grave, met een staci van[1160-611161]
Meer voglen, als ick schildren kan.
Waer vint men vogel in een Rijck,
Die mynen Vogel zy gelijck?

T o e z a n g :

O blinde Arabers, waert ghy wijs,[1165]
Ghy hebt, voor een' geringen prijs,
Den Phenix, 't puick van uw geslacht,[1167]
Terstont gekregen in uw maght;[1168]
Den rechten Phenix, die gewis[1169]
Veel schooner dan uw vogel is.
Een Phenix, dien de Haet en Nijdt[1171]
Met sporen stoot, verpickt en bijt.[1172]
Ghy voert dien onbekenden schat[1173]
Naer Memphis, en naer Zonnestat,[1174]
Door eene wolck van zant en stof:[1175]
Daer zal men, in dat prachtigh hof,[1176]

1149 *kostelijck bekladt:* kostbaar beschilderd.
1150 *Trots:* ten trots van, trotserende.
1151 *aertspriester:* de Hogepriester draagt kostbare gewaden.
1153 *roos by roos:* hier is te denken aan de tekening van de pauwestaart.
1154 *turkois:* donkerblauwe edelsteen.
1155 *hemelsch vier:* zomerwarmte.
1157 *eeuw:* tijdperk.
1158 *smelt:* wegsmelt, verbrandt; *'t zonautaer:* een eigen gebouwd altaar, dat door de zonnestralen ontbrandt.
1159 *zwelt:* aangroeit, oprijst. De bron voor deze bekende mythe is Lactantius' *De ave Phoenice*.
1160-61 *bestelt ten grave:* vgl. ter aarde bestellen.
1161 *een staci:* een plechtige stoet.
1165 *Arabers:* Arabieren; *waert ghy wijs:* als ge verstandig waart, dan zoudt ge begrijpen dat...
1167 *van uw geslacht:* wegens de gemeenschappelike afstamming van Abraham.
1168 *Terstont:* zo juist.
1169 *Den rechten Phenix:* Jozef.
1171 *Haet en Nijdt:* als monster gedacht; vgl. vs. 453.
1172 *verpickt:* wegpikt, verjaagt.
1173 *dien onbekenden schat:* die schat (Jozef) waarvan zij de waarde nog niet beseffen.
1174 *Memphis:* vgl. vs. 111; *Zonnestat:* vertaling van Heliopolis, in beneden Egypte.
1175 Het woestijnzand, door de karavaan opgejaagd.
1176 *prachtigh:* weelderig.

Wiens naeldepunt Godts hof beschiet,[1177]
Zien, hoe de Nijl, de groote vliet,[1178]

1177 *naeldepunt:* puntige obelisken; *Godts hof:* de hemel; *beschiet:* raakt (oorspr.: door schieten raken; *Ned. Wdb.* II 1976).
1178 *de Nijl:* als symbool van het Egyptiese rijk.

(Die leven uit zijn pennen zuight)[1179]
De kroon met zeven tacken buight[1180]
Voor zyne Godtheit, voor zijn hooft,[1181]
't Welck aller wyzen glans verdooft.[1182]
Daer zal hy sterven, droef beweent;
Zijn dubbele afkomst, 't vroom gebeent[1184]
(Met myrrhe en stercken balsemgeur
Gebalsemt deur en weder deur,
Geleit met een ontelbaer heir)[1187]
Vervoeren droogh door stroom en meir;[1188]
Op dat het ruste in 't eerlijck graf,[1189]
Op 't lant, dat hem zijn vader gaf.[1190]

1179 *zijn pennen:* zijn vleugels (d.w.z. van die rechte Phenix, Jozef), dus: die zijn opbloei te danken heeft aan Jozefs bestuur.
1180 *De kroon met zeven tacken* duidt op de zeven-armige Nijldelta.
1181 *zyne Godtheit:* vorstelike macht, volgens de Egyptenaren van goddelike oorsprong; *hooft:* verstand, genie.
1182 *verdooft:* dof maakt, overstraalt.
1184 *Zijn dubbele afkomst:* zijn beide zonen, Ephraïm en Manasse, voerden het gebalsemde lijk mee, om het in Sichem te begraven.
1187 *Geleit met:* begeleid door.
1188 Dit slaat op de wonderbare doortocht door de Jordaan en de Rode zee (*Exodus* XIV en *Jozua* III).
1189 *eerlijck:* eervol, kostbaar.
1190 *'t lant:* Sichem, dat Jacob aan Jozef had geschonken (*Genesis* XLVIII, 32).

Het vyfde bedryf.

R u b e n :

De Madianners slaen, in d'omgelege vlecken,[vs. 1191]
Hun leger. och hoe lang viel my dat langsaem trecken.[1192]
De middaghzon, die uit het toppunt nu recht neêr[1193]
Op 't hooft steeckt, gloeit als vier, en lijdt geen schaduw meer.[1194]
Nu hoop ick rust dees hey beschut voor alle kommer.[1195]
Elck wijckt de hitte, of slaept, gedeckt van koele lommer.[1196]
'k Verneem de broeders niet, noch mensch, noch mensgelijck,[1197]
Waer ick mijn oogen draey. ô Godt, der vromen wijck,
Sterck Ruben, zegen hem, laet dezen toght gelucken;
Dat hy zijn' broeder magh den muil des doots ontrucken,
Met deze koorde. ô Godt, neem Joseph in uw schut.[1201]
Van blyschap springt mijn hart, in Godts naem, naer den put.[1202]
Maer Ruben, zie wel toe, en spreeck bedeest, en zachter.[1203]
Doorsnuffel dit gewest: misschien schuilt yemant achter
Dit kreupelbosch: zie toe. hoe vrees ick voor gevaer.
'k Verneem 'er niets, Godt lof. 'tgaet wel, de baen is klaer.[1206]
Daer hangt het touw wel vast. laet schieten naer beneden.
Op Joseph, klim, 't is tijt. hoe siddren al mijn leden.
'k En hoor geen stem. wat raet? of ick wat luider riep?[1209]
Hy viel misschien in slaep van 't schreien, en 't is diep.
Nu broeder, klim, 't wort tijt. zy moghten ons betrapen.[1211]
Op broeder, op 't wort tijt. Godt hoede ons voor zulck slapen.
Mijn broeder, broeder, hoor. hy slaept zoo zwaer als loot.
Mijn liefste broeder hoor. och Joseph is al doot:
Hy slaept den langen slaep: ick geef den moedt verloren:[1215]
Want niemant slaept zoo vast, of most dat roepen hooren;
En schreeuw ick hemelhoogh, mijn stem magh my verraên.[1217]
Helaes, waer bergh ick my? och wat gaet Ruben aen?[1218]
Ick heb dat kint verzuimt: het zat te lang gevangen.[1219]
Wie weet, of niet vergif van padden of van slangen,
Den jongen heb verstickt, in slijm en boozen stanck.[1221]

vs. 1191 *Madianners:* Arabieren, als afstammelingen van Madian (vgl. vs. 1131); *vlecken:* gehuchten.
1192 *leger:* kamp.
1193 *toppunt:* zenith.
1194 *vier:* vuur; *lijdt:* duldt.
1195 *kommer:* stoornis (door de karavaan).
1196 *wijckt:* ontwijkt.
1197 *Verneem:* bemerk; *mensgelijck:* iets dat op een mens gelijkt.
1201 *schut:* bescherming.
1202 *in Godts naem:* vertrouwende op Gods hulp.
1203 *bedeest:* minder luidruchtig.
1206 *de baen is klaer:* de weg is vrij.
1209 *of:* als ik eens.
1211 *betrapen:* betrappen, verrassen.
1215 *geef verloren:* geef op.
1217 *magh:* zou kunnen.
1218 *wat gaet Ruben aen:* wat overkomt mij.
1219 *verzuimt:* in de steek gelaten.
1221 *slijm:* slijk; *boozen:* verderfelike.

Och wroeght u 't hart niet? ja het moet mijn leven langk

My wroegen. zal ick gaen dien ouden man bedroeven,
Met zulck een leide mare? ick wil van alles proeven,[1224]
En daelen in dien kuil, en gruwelijcken schoot;[1225]
Op dat ick Joseph visch, 't zy levendigh of doot.[1226]
Mijn Godt, waer leit mijn broêr? mijn Godt, ick scheur mijn kleeren.[1227]
Mijn God, waer dwaelt mijn broêr? komt wolven leeuwen beeren,
Spalckt op, spalckt op uw keel, en vreesselijcken mont.[1229]
Verslint den broeder vry, die eerst zijn' broêr verslont.
Verzaet u met dit lijf, in holen en speloncken.
Drinkt Rubens bloet: hy heeft zijn broeders bloet gedroncken.
Maer och ghy dieren, och ghy hoort niet eens naer my.
De wildernissen zijn medoogener als wy:[1234]
Zy sparen menschen: zy verschoonen zelf het leven[1235]
Der menschen, die 't gediert den naem van dieren geven,
En die zelfs dieren zijn, en tigers in den aert.[1237]
Komt broeders, dempt den put: ick ben de zon niet waert.
De zon magh zulck een' vloeck noch ondier niet beschynen.[1239]
Het gras en loof verdort, de blyde bloemen quynen,
Waer ick mijn' adem hael: of legh ick in den kuil?
Of heeft een luipert my gegrepen in zijn' muil?[1242]
O tiger, bijt niet toe: ick ben niet waert te sterven,
Noch tot een graf uw' buick uw ingewanden t'erven.[1244]
Waer ben ick? schijnt de zon? of schijnt de bleecke maen?
Nu sterf. neen, sterf noch niet: ghy moet noch dwaelen gaen,
Gaen zien, waer Joseph dwael, waer Joseph zy gebleven:
Of zyliên hem of Cham en Amor broght om 't leven.[1248]
't Hebreeusch geslacht heeft toch hun' haet met recht verdient,
En naulix, in al 't lant, een eenigh mensch te vrient.
Wat toef ick hier? 't is tijdt. ick moet naer boven steigeren.[1251]
O zon, ghy deist met recht, en schijnt my 't licht te weigeren:[1252]
Ja weiger my uw' glans: keer van my 't heiligh licht,
Eer ick uw zuiverheit bevleck met mijn gezicht.[1254]
Mijn oogen schemeren: ick tast gelijck de blinden.
Nu Ruben, sla dat op, of ghy den wegh kost vinden.[1256]
Och broeders, hebtghe u oock, na mijn vertreck, bedocht,[1257]

1224 *leide mare:* treurige tijding; *proeven:* beproeven.
1225 *schoot:* diepte.
1226 *levendigh:* levend.
1227 *ick scheur mijn kleeren:* als teken van rouw (vgl. *Inhoudt,* r. 19).
1229 *op:* open.
1234 *medoogener:* meedoogender.
1235 *zelf:* zelfs.
1237 *zelfs:* zelf; *in den aert:* naar hun eigenlike aard.
1239 *vloeck:* misdadiger, monster.
1242 *luipert:* luipaard (uit Latijn: leopardus).
1244 *erven:* verkrijgen.
1248 *zyliên:* de broeders; *Cham* (als vader van Kanaän): de Kanaänieten; *Amor:* de Amorieten, die de hogere delen van Palestina bewoonden. Beide stammen waren vijanden van de Israëlieten.
1251 *steigeren:* klimmen.
1252 *deist:* deinst.
1254 *zuiverheit:* reinheid.
1256 *sla dat op:* ga die kant uit; *of:* als; *kost:* kont.
1257 *oock:* soms.

Hem uit den put gehaelt, en stil om hals gebroght?[1258]

1258 *om hals gebroght:* vermoord.

SIMEON. IUDAS.

S i m e o n :
Al dier genoegh verkocht, hier zal geen haen na kraeien.[1259]

I u d a s :
Indien 't gelucken wil, dat wy den huisvooght paeien.[1260]

S i m e o n :
Vertrouw dat Levi toe: hy is doortrapt en kloeck.[1261]

I u d a s :
De logen hoeft veel schijns: zy lijdt geen onderzoeck.[1262]

S i m e o n :
Men spreecke uit eenen mont, zoo zal het elck gelooven.[1263]

I u d a s :
Behalven een, die 't ziet, het alziende oogh, daer boven.[1264]

S i m e o n :
Die zeit het niemant voort. Godt zwijght, indien ghy zwijght.

I u d a s :
Van binnen zit 'er een, die het gemoedt betijght.[1266]

S i m e o n :
Hier is geen bloet gestort, hoe zou 't gemoedt ons wroegen?[1267]

I u d a s :
't Verkoopen van zijn bloet baert smart, en ongenoegen.[1268]

S i m e o n :
Hy wert voor slaef verkocht, die ons voor slaven scheldt.[1269]

I u d a s :
Wy stonden onder hem, noch onder zijn gewelt.[1270]

S i m e o n :
Te grooter dwaesheit was 't, van heerschappy te droomen.

1259 *dier:* duur.
1260 *huisvooght:* Jacob (*vooght:* bestuurder, heer); *paeien:* hier in ongunstige zin: iets wijs maken
1261 *doortrapt* (minder ongunstig dan in tegenwoordige taal): uitgeslapen; *kloeck:* slim.
1262 *hoeft veel schijns:* behoeft veel schoonschijnende drogredenen; *lijdt:* duldt, d.w.z. is niet bestand tegen onderzoek.
1263 Onze getuigenis zij eenstemmig.
1264 *een:* God.
1266 *een:* Gods stem, die zich openbaart in het geweten (*'t gemoedt*)*; betijght:* aantijgt, aanklaagt.
1267 *wroegen:* beschuldigen.
1268 *bloet:* bloedverwant; *ongenoegen:* leed.
1269 Accent op *Hy* en op *ons; voor slaven scheldt:* in de uitlegging van zijn droom (vgl. vs. 603).
1270 *gewelt:* macht.

I u d a s :
't Is bloode suffers werck, voor yemants droom te schroomen.[1272]

S i m e o n :
Zijn 't suffers, die den slagh van verre komen zien?[1273]

1272 *suffers:* bangerds.
1273 *komen zien:* zien aankomen (en dan hun maatregelen nemen).

I u d a s :
't Is hachelijck te raên, wat namaels zal geschien.[1274]

S i m e o n :
Het allerzekerste is 't gevreesde quaet te keeren.[1275]

I u d a s :
Ervarentheit en tijdt den mensch veel dingen leeren.[1276]

S i m e o n :
't Is wel geleert, wanneer men 't juck hebbe aen den hals.[1277]

I u d a s :
Zegh wat van droomen na: nu ziet ghy 't, zy zijn valsch.[1278]

S i m e o n :
Dank hebbe ons wackerheit, die 't schut daer voor kon schieten.[1279]

I u d a s :
Leedt vader slechs geen last, het zou my min verdrieten.[1280]

S i m e o n :
Dat 's voor een dagh of tien: het slimste is in 't begin.[1281]

I u d a s :
Die jongen stont te diep geprent in vaders zin.[1282]

S i m e o n :
Dat bleeck maer al te klaer, dat heeft den knecht bedurven.[1283]

I u d a s :
Hy heeft het tegens ons, wy tegens Godt verkurven.[1284]

S i m e o n :
Wat scheelt het, hoe men leef, het zy als knecht of heer?[1285]

I u d a s :

1274 *hachelijck:* moeielik; *namaels:* later, d.w.z. die gedroomde heerschappij was toch nog geen werkelikheid!
1275 *allerzekerste:* allerveiligste.
1276 *Ervarentheit en tijdt:* ondervinding gedurende een lang tijdsverloop.
1277 *'t Is wel geleert* (ironies): dan heeft men een uitstekende les gehad.
1278 *Zegh na:* hecht nu maar aan dromen! (spottend). Gewoonlik betekende *nazeggen:* iets ongunstigs van iemand zeggen; soms ook iets gunstigs (*Ned. Wdb.* IX, 1676).
1279 *wackerheit:* doortastendheid; *'t schut daer voor kon schieten:* tegenhouden, de verwerkeliking voorkomen.
1280 Als vader er geen verdriet door had.
1281 *het slimste:* het ergste.
1282 *zin:* geest, hart.
1283 *knecht:* jongeling.
1284 *heeft het verkurven:* heeft gezondigd.
1285 *Wat scheelt het:* wat komt het er op aan.

Treck Josephs schoenen aen, en roep den jongen weêr.[1286]

S i m e o n :
De jongsten allerlichtst tot dat gebit gewennen.[1287]

I u d a s :
Men leert met ongemack aldus den breidel kennen.[1288]

1286 *Treck Josephs schoenen aen:* ruil dan met Jozef, en word slaaf.
1287 *gebit:* evenals *breidel* (1288) symbool van de slavernij.
1288 *ongemack:* smart.

S i m e o n :
En oock zijn eige kracht: zoo gaet men aen de hant.[1289]

I u d a s :
Zoo wijdt van vaders huis, en in een ander lant.

S i m e o n :
Hy kon met rust en vrede in vaders huis niet duuren.[1291]

I u d a s :
Men had hem best bestelt by yemant van ons buuren.[1292]

S i m e o n :
Het maeghschap buurt van veer veel beter dan naby.[1293]

I u d a s :
Een yeder had zijn huis en zijn verkeering vry.[1294]

S i m e o n :
Die dartle droomer reet zijn' vader op de schouders.[1295]

I u d a s :
Is 't vreemt? het hart van 't kint heeft treck tot huis en ouders.[1296]

S i m e o n :
Hy hou dien treck, en blijf veel mylen van den haert.

I u d a s :
Zoo dit verkoopen niet veel mylen onrust baert.[1298]

S i m e o n :
d'Onnoosle Benjamin magh nu den ouden streelen.[1299]

I u d a s :
Dees wonde in d'oude borst wil traegh of nimmer heelen.[1300]

S i m e o n :
Of hy met Joseph speele, of Benjamin, dat 's een.[1301]

1289 *gaet men aen de hant:* wordt men gedwee (beeld van het getemde paard).
1291 *duuren:* het uithouden.
1292 *bestelt:* geplaatst, ondergebracht.
1293 De verstandhouding tussen bloedverwanten blijft beter als ze ver van elkaar wonen dan dichtbij; *buuren:* vriendschappelike omgang hebben, als met buren (*Ned. Wdb.* III, 1900).
1294 *had:* zou gehad hebben (als Jozef elders was gaan wonen); *verkeering:* omgang.
1295 *dartle:* onbedachtzame; *reet op de schouders:* deze uitdrukking, die in het *Ned. Wdb.* ontbreekt, schijnt in dit verband te betekenen: was onafscheidelik van vader, liet zich vertroetelen.
1296 *heeft treck:* voelt zich aangetrokken.
1298 *veel mylen onrust:* eindeloze onrust.
1299 *Onnoosle:* onschuldige; *magh:* kan.
1300 *wil:* zal.
1301 *een:* hetzelfde.

I u d a s :
Zijn' broêr gelijck als uit zijn aengezicht gesneên.[1302]

S i m e o n :
Hy zy hem ongelijck in aert natuur en zeden.[1303]

1302 De sprekende gelijkenis met Jozef, zal Vaders smart juist vernieuwen.
1303 *Hy zy:* het is te wensen dat hij is.

*

I u d a s :
Onwetend heeft dat wicht een groot verlies geleden.[1304]

S i m e o n :
Het groeie in deughden op, en vrees geen ongelijck.[1305]

I u d a s :
Zijn volle broeder was hem d'allerwiste wijck.[1306]

S i m e o n :
Hy vint noch heuls genoegh aen zoo veel trouwe broeders.[1307]

I u d a s :
Uit eenen vader wel, maer uit verscheide moeders.

S i m e o n :
Wel Judas, wie komt hier? ick hoor een droeve stem.

J u d a s :
Dat 's Ruben. och hy komt, en drie paer broêrs met hem.
Wat raet? nu vrees ik 't al, oock zelfs ons stomme kudden.[1311]

S i m e o n :
Het schijnt hy heeft berouw, en komt zijn' krop uitschudden.[1312]

RUBEN. SIMEON. IUDAS.

R u b e n :
Och Broeders, spreeckt toch: leeft het kint, of is het heen?
Ten minste toont my 't lijck, op dat ick 't noch beween,
En weenende verzacht het snerpen van den rouwe.[1315]
Gunt Ruben dezen troost, dat hy het kint aenschouwe,
't Zy levendigh of doot. de doot versmoor den haet:[1317]
Het lijck blyve onbenijt. of heeft die spruit den smaet[1318]
Des doots noch niet bezuurt, waer is zy dan gevaeren?[1318-191319]
Ontziet men my dit stuck, zoo 't leit, noch t' openbaeren?[1320]

* TEKSTKRITIEK: vs. 1319, de oude uitgave heeft achter *doots* een komma, en in vs. 1322: uit den put.
1304 *dat wicht:* Benjamin.
1305 *ongelijck:* verongelijking (van onze zijde).
1306 *allerwiste wijck:* de zekerste toevlucht.
1307 *heul:* hulp, bescherming.
1311 *'t al:* alles. In zijn angst vreest hij zelfs dat de stomme dieren het misdrijf aan Ruben zullen verraden.
1312 *zijn' krop uitschudden:* zijn hart luchten.
1315 *het snerpen van den rouwe:* de pijnigende smart (*snerpen:* striemen).
1317 *de doot versmoor den haet:* laat dan uw haat niet voortduren na zijn dood.
1318 *onbenijt:* niet langer door uw haat en nijd vervolgd.
1318-19 *den smaet des doots:* de smadelike (gewelddadige) dood.
1319 *bezuurt:* smartelik ondervonden; *zy:* die spruit; *gevaeren:* heengegaan.
1320 *dit stuck, zoo 't leit:* dit misdrijf, zoals het volvoerd is.

Och Broeders, spreeckt recht uit, en helpt my uit den dut.[1321]
Och zeght, waer Joseph bleef.

S i m e o n :

Hy droomt vast in den put.[1322]

1321 *uit den dut:* uit de onzekerheid.
1322 *vast:* nog steeds.

R u b e n :
'k Heb overal gezocht, maer nergens hem gevonden.

S i m e o n :
Hebt ghy uw handen zelf dan aen den knecht geschonden?[1324]

R u b e n :
'k Vernam den jongen niet, in dien vervloeckten kuil.

S i m e o n ;
Zijt ghy daer in gedaelt?

R u b e n :
Ghy ziet, ick ben noch vuil.

S i m e o n :
Zoo leght ghy toe, om al den handel te bederven.[1327]

R u b e n :
'k Verhoopte 't kint noch eens te troosten voor zijn sterven.

S i m e o n :
Zegh liever heimelijck te redden in den noodt.

R u b e n :
Och toont my Joseph toch, 't zy levendigh of doot.

S i m e o n :
Verraeder van uw broêrs, dat zou u 't leven gelden.[1331]

R u b e n :
Het gelde oock wat het wil, men moet my Joseph melden.[1332]

S i m e o n :
Al wie van Joseph rept, zal Josephs gangen gaen.[1333]

R u b e n :
Het ga zoo 't wil. dit komt op d'eerstgeboren aen.[1334]

S i m e o n :
Ghy hebt zijn doot bestemt. waer toe dit ydel kermen?[1335]

R u b e n :
Ick stemde tot den put, om 't leven te beschermen.

S i m e o n :

1324 Hebt ge u zelf soms aan hem vergrepen?; *de handen schenden* (*schennen*) *aen* betekent oorspronkelik: zich verlagen door iemand aan te tasten (*Ned. Wdb.* V, 1786; XIV, 421).
1327 *leght ghy toe:* leg je het er op aan; *den handel:* de zaak.
1331 *gelden:* kosten.
1332 *Joseph melden:* inlichtingen over Jozef geven.
1333 *Josephs gangen gaen:* hetzelfde lot ondergaan.
1334 Dit raakt mij, als de oudste (*eerstgeboren*) broeder.
1335 *bestemt:* uw stem gegeven voor.

Beschermer van uw broêr, nu schijnt ghy bijster vroom.[1337]

1337 *bijster vroom:* buitengewoon braaf.

R u b e n :
Och broeders, spreeckt recht uit, en helpt my uit den droom.

I u d a s :
Nu Ruben, zijt gerust: ick zweer, hy is in 't leven.

R u b e n :
Leeft Ioseph? Godt zy lof. waer is dan 't kint gebleven?

I u d a s :
Getroost u, dat hy leef, met eens genoegh gezeit.[1341]

R u b e n :
Zal ick my troosten, geef my kort en klaer bescheit.[1342]

I u d a s :
'k Verkocht hem Ismaël, om twintigh zilverlingen.[1343]

R u b e n :
O bloetgelt, zoo vervloeckt als handen oit ontfingen.
Rampzalige, wat vloeck heeft u zoo veer gebroght?[1345]
Uw' vromen broêr voor slaef erfvyanden verkocht,
En wilden, die, om roof, een roovers oorlogh voeren?
Maer 'k zey best tammen: want zy vangen en beloeren
Uitheemschen; wy ons bloet en huisgenoot en maegh:
Op dat heel Syrien, en yeder een, gewaegh
Van zulck een koopmanschap, indien 't kome uit te breecken.[1351]
De wyde werelt, die zoo loflijck weet te spreecken
Van onzer vaderen godvruchtigheit, wil haest[1353]
Dit gruwlijck schellemstuck der zonen al verbaest[1354]
Vervloecken; als de druck des jongens hart doorsnyde;[1355]
Wanneer hy Hebron laet aen zyne slincke zyde,[1356]
In 't reizen, langs die droeve en harde en slaefsche baen,
En koom zijn aengezicht naer vaders huis te slaen.
Och Ruben, vlie, en koom niet onder vaders oogen,[1359]
Dat ghy zijn tranen ziet: maer niemant zalze droogen,
Als d'afgeleefde dorre en aengevochten man[1361]
Die tyding hoorende, van druck niet schreien kan.
Och vaders vloeck wil my eerst springen voor de schenen.[1363]

1341 *Getroost u:* wees nu maar blij; *met eens:* eens voor al; d.w.z. meer zeg ik u niet.
1342 *bescheit:* antwoord, inlichtingen.
1343 *Ismaël:* een Arabier, naar zijn stamvader zo genoemd.
1345 *wat vloeck:* welke gruwelike ingeving.
1351 *'t kome uit te breecken:* aan 't licht komt.
1353 *wil haest:* zal weldra.
1354 *al verbaest:* geheel ontsteld.
1355 *druck:* smart (ook in 1362).
1356 *slincke:* linker.
1359 *vlie:* vlucht (van ww. *vlien*).
1361 *aengevochten:* zwaar beproefde.
1363 *wil:* zal; *springen voor de schenen:* gevoelig treffen.

Zal hy ons wreetheit of zijn slaverny bestenen,[1364]

1364 *ons:* onze (de onverbogen vorm kwam in 't Amsterdams van de 17de eeuw meer voor); *bestenen:* betreuren.

Of alle beide, en welck van bey dan allereerst?
Wie naeckt hem allerdichtst? wie houdt zich allerveerst?[1366]
Och Judas, kon ick u een' broedermoort vertrouwen?[1367]
Waer zal ick heen? ô wrock, wat quaet hebt ghy gebrouwen![1368]

S i m e o n :

Heeft Judas in uw oogh zoo grootelijx misdaen?[1369]
Ghy zelf hebt tot dien put om beters wil geraên,
En hy tot dezen koop. het wulpsche bloet moet leeren.[1371]
Die t'huis niet harden kan, gehoorzaem vreemde heeren.[1372]

R u b e n :

Och Rachels zoon, ô vrucht van dat godtvruchtigh bedt,
Eens in den put gedaelt, en eens op prijs gezet,[1374]
Op eenen zelven dagh, van zoo veel broedren t'samen;[1375]
Waer bergh ick 't hooft van schaemte? ick moet my eewigh schamen.

S i m e o n :

Ja schaem u, om uw moêr, als 't uitvalt zoo bekaeit;[1377]
Als ghy zoo schaemteloos op vaders acker zaeit,
En ploeght, en eerloos mengt het kroost van zoon en vader.

I u d a s :

Ick bid u, houdt gemack: dit dient vooral niet nader.[1380]

S i m e o n :

Een eerelijck gezel, hy wort van schaemte root,[1381]
Met zijn godvruchtigh bedde, en in zijn Bilhaes schoot.[1382]

R u b e n :

Kan Dan en Napthali dat lasteren verdraegen?[1383]

I u d a s :

Mijn broeders, houdt gemack: hier wil al 't lant af waegen.[1384]
Hoe stil ick dit gevecht? om Godts wil, zwijght toch stil.

S i m e o n :

1366 Wie van ons zal hem durven naderen?
1367 *u vertrouwen* (in latere uitgave: *betrouwen*)*:* van u verwachten.
1368 *wrock:* broederhaat.
1369 *grootelijx:* erg.
1371 *het wulpsche bloet:* de tuchteloze jeugd.
1372 *harden:* het uithouden (nl. zonder onenigheid te veroorzaken); vgl. *duuren* in vs. 1291.
1374 *op prijs gezet:* vgl. vs. 955.
1375 *zelven:* zelfde.
1377 *om uw moêr:* Bilha; vgl. voor deze verwijten vs. 411-vlg.; *als 't uitvalt zoo bekaeit:* als het zo lelik voor u afloopt (*Ned. Wdb.* II, 1560).
1380 *houdt gemack:* houd u stil; *dit dient niet nader:* ga daar niet op in (vgl. dezelfde uitdrukking: vs. 468).
1381 *Een eerelijck gezel!:* spottende uitroep; *eerelijck:* fatsoenlik.
1382 *zijn godvruchtigh bedde:* spottende terugslag op vs. 1373.
1383 *Dan en Napthali:* zonen van Bilha, die dus hun moeder hoorden beledigen; *lasteren:* smaden.
1384 *wil:* zal; *hier af waegen:* hierdoor (door deze broedertwist) in beroering komen (letterlik: dreunen).

Die 't al wil zeggen, hoor dat hy niet hooren wil.[1386]

I u d a s :
Dit veldtkrackeel zou licht 't verborgen stuck ontdecken.[1387]

1386 Die alles uit wil brengen, moet dan maar horen wat hij liever niet wil horen.
1387 *veldtkrackeel:* woordentwist in het open veld.

R u b e n :
Ick ty naer d'Arabiers, die in de naeste vlecken[1388]
Zich neerslaen; mogelijck verlos ick Joseph weêr:[1389]

S i m e o n :
Bloetschender, hou uw rust, of andersins, ick zweer.[1390]

R u b e n :
Waer ben ick, onder broêrs, of broedermoordenaeren?

I u d a s :
Ick bidde u, Ruben, rust, en laet dit schelden vaeren.

R u b e n :
Ick heb mijn broêr belooft te troosten: laet my gaen.[1393]

I u d a s :
Hy riep u by uw' naem, en zagh vast stewaert aen.[1394]

R u b e n :
O Joseph, zaeght ghy noch naer Ruben, om t' ontvlieden?

I u d a s :
Ick kon niet dencken, wat dat roepen wou bedieden.[1396]

R u b e n :
Hy bouwde te vergeefs op Rubens looze trouw.[1397]

I u d a s :
Mijn waerde broeder, rust, en maetigh uwen rouw,
En schick u naer den tijdt: ghy ziet, hoe 't staet geschoren.[1399]
Ick geef den moedt, zoo lang hy leeft, noch niet verloren.
De jonge slyte een wijl zijn jeught in slaverny.
Een slaef raeckt licht, door 't een of 't ander middel vry:
Indien hy 't juck ontloope, en eens te lande uit raecke:
Of treffe een goede luim, dat hem de meester slaecke:[1404]
En menigh slaef, gezet in heerelijck bewint,[1405]
Verdoofde zelf 't geluck van 't welgeboren kint.[1406]

1388 *ty:* trek.
1389 *Zich neerslaen:* hun kamp opslaan.
1390 *hou uw rust:* hou je kalm; *andersins:* anders; *ick zweer....:* deze bedreiging wordt niet afgemaakt. Vondel geeft dat niet opzettelik aan (vgl. ook *Joseph in Egypte* vs. 1035).
1393 *troosten:* bijstaan.
1394 *vast:* voortdurend.
1396 *wou bedieden:* betekende.
1397 *looze:* onstandvastige.
1399 *tijdt:* omstandigheden; *'t staet geschoren:* gesteld is.
1404 *slaecke:* vrij late.
1405 *gezet in heerelijck bewint:* bekleed met hoge waardigheden (*heerlijck:* tot de bevoegdheid van de heer behorende).
1406 *Verdoofde* (letterlik: door heldere glans iets dof doen lijken): stelde in de schaduw; *welgeboren:* van hoge afkomst.

Wie weet waer Iosephs heil en welvaert zy gelegen.[1407]
Het hangt veel aen 't geluck: dies zet u hier niet tegen,[1408]

1407 Wie weet waar Jozef eens nog zijn geluk zal vinden.
1408 *'t geluek:* het lot; *zet u hier niet tegen:* verzet u niet.

Noch wick het niet te zwaer, dat beter kan beslaen.[1409]
Het radt draeit wonderlijck: maer Levi komt hier aen.[1410]

LEVI. RUBEN. IUDAS.

L e v i :
Ick heb een' Bock geslacht, om 't stuck een verf te geven.[1411]
Nu met dit laeuwe bloet dien rock met kunst bewreven,
En hier en daer besprengt, en dan door 't stof gesleurt,[1413]
En met de hant en tant gereten en gescheurt;
Gelijck of eenigh wildt den jongen had verbeten.[1415]

R u b e n :
Wat zie ick, Iosephs rock?

L e v i :
Nu, niet te luidt gekreten.

R u b e n :
Och Levi, gun my, dat ick mijn verlangen blusch,[1417]
Dien lieven rock omhelze, en noch voor 't leste eens kus;
Nadien my Iosephs mont noch aenschijn magh gebeuren.[1419]

I u d a s :
Nu broeder, geef hem 't kleet, en vry zijn zadt van treuren.[1420]

R u b e n :
O pluim, waer in het duifken stack,[1421]
't Welck wreede havicken vervoerden,[1422]
Terwijl het my aen hart ontbrack,[1423]
En Haet en Nijt hun aes beloerden.[1424]
O rock, ô vaderlijck geschenck,
U zal ick nacht en dagh omarmen,
Als 't hart in droeve tranen drenck.[1427]
U zal ick in mijn bed verwarmen.
'K zal afgezucht, door al 't geklagh,[1429]
Met u al mymerende spreecken,[1430]
Gelijck of Ioseph by my lagh:

1409 *wick:* weeg; *beslaen:* uitvallen.
1410 *Het radt* (van avontuur).
1411 *een verf:* een bedriegelike schijn (woordspeling met: de rok te verwen met bloed).
1413 *besprengt:* besprenkeld (vgl. 1460).
1415 *eenigh wildt:* een of ander wild dier; *verbeten:* doodgebeten.
1417 *blusch:* bevredig.
1419 *Nadien:* omdat, nu; *gebeuren:* ten deel vallen.
1420 *geef hem vry zijn zadt* (verzadiging) *van treuren:* laat hem gerust treuren zoveel hij wil.
1421 *pluim:* gevederte.
1422 *vervoerden:* wegsleepten.
1423 *hart:* moed.
1424 *aes:* prooi.
1427 *drenck:* zal verdrinken (*drencken* was in de 17de eeuw ook intransitief: *Ned. Wdb.* III, 3289).
1429 *afgezucht:* door zuchten afgemat.
1430 *mymerende:* in vervoering, aan mij zelf ontrukt.

En t'elckens, als mijn oogen leken,[1432]
Zal ick haer wisschen met uw wol.[1433]

1432 *leken:* schreien (eig. druipen).
1433 *haer* (de ogen).

O wol, ô vacht, die 't lam bedeckte,
Het welck ick blaten hoorde in 't hol,[1435]
Dat zyne onnoosle traenen leckte;[1436]
Dat op zijn blaeten antwoort gaf,[1437]
Toen Godt en alle harders zwegen.[1438]
Och Ruben, ghy verdient een straf,
Die 't grootste schelmstuck op kan wegen.[1440]
't Onschuldigh kint hebt ghy verdaen,[1441]
En in dien jammerpoel gestooten.[1442]
Dien ouden man gingt ghy verraên,
En van zijn beste pant ontblooten.[1444]
O heiligh ô onschuldigh kleet!
Men recke en pynige al mijn leden.
Geen slagh van sterven zy te wreet:[1447]
Voor my, een ondier zonder reden.
Och Vader, Ruben is dat wildt,
Van 't welck uw Joseph wert verslonden.[1450]
Hy heeft uw hartebloet gespilt.[1451]
Uw eige zonen zijn de honden,
Die 't hart, in 't wilde woeste veldt,[1453]
Vervolghden, met hun bitse becken.[1454]
Geloof niet wat men u vertelt;
Hoe wy 't verbloemen, of bedecken.
Onnoozel kleet, onnoosle rock,
Och wat al jammers broet een wrock.[1458]

L e v i :

Geef hier dat kleet: ick zal 't bekladden, stuckwijs boorden.[1459]
Besprengkelen met kunst.

I u d a s :

Nu geef het zonder woorden.[1460]

L e v i :

Dit bloet verstreck schoon root, mijn vinger een penseel.[1461]

1435 *'t hol:* fig. voor de put.
1436 Dat zijn in onschuld vergoten tranen in zich opzoog.
1437 Ruben doelt hier op de put (*'t hol*), die door de echo antwoord gaf op zijn klachten (vs. 751-758).
1438 *harders:* de broeders.
1440 Zoals die bij de ergste misdaad zou passen.
1441 *verdaen:* vermoord.
1442 *jammerpoel:* vreselike ellende.
1444 *ontblooten:* beroven.
1447 *slagh:* soort.
1450 *Van:* door.
1451 *gespilt:* vergoten.
1453 *hart:* Hollandse vorm naast *hert*.
1454 *bitse:* kwaadaardig bijtend (*Ned. Wdb.* II, 2745).
1458 *jammers* (Genitief, afhangende van *wat al*)*:* ellende; *wrock:* haat.
1459 *stuckwijs:* hier en daar; *boorden:* oorspr. omboorden, kreeg de ruimere betekenis van versieren, opsieren (*Ned. Wdb.* III, 473).
1460 *zonder woorden:* zonder verdere praatjes.
1461 *verstreck:* diene als mooie rode verf.

Zoo tart ick zelf Natuur, en 't geestighste panneel.[1462]
Hier moet ick 't sprengkelen, daer dick, daer dunner smetten;[1463]

1462 *zelf:* zelfs; *geestighste:* kunstrijkste.
1463 *smetten:* bevlekken.

Hier scheuren, sleepen; daer mijn scherpe tanden zetten;
Zoo slingeren door 't slijck, en trappen 't met den voet,
Zoo 't zant vermengelen en slijck door een, en 't bloet.
Wien zou men met dien rock aldus in slaep niet wiegen?[1467]

R u b e n :
Eerst broedermoorden, dan den vader noch bedriegen.
Welck een afgrijslijckheit! ontzien wy schant noch straf?
Och eerst onschuldigh kleet, nu lijckkleet, over graf
En lijck des ouden mans, ghy wort nu mede schuldigh,
Ja schuldiger dan wy.

I u d a s :
Nu broeder, zijt geduldigh.[1472]

L e v i :
Indien ghy zwijght, als wy, men kan niet quaets vermoên.[1473]

R u b e n :
Wat al blancketsel heeft een schellemstuck van doen?[1474]
Men hoeft veel logens, om een logen te bewimpelen.[1475]
Bedriegers, gaet bedrieght de harsselooze simpelen,[1476]
En kleene kinders, maer geen' man, die harssens heeft.
't Verraet ons al wat leeft, en al wat niet en leeft.[1478]
De putgalm baeuwt ons na. de heggen krygen tongen,
De nesten ooren. hoort, hoe piepen oude en jongen.[1480]
Het veldt heeft oogen. het geboomte sla dit ga.

L e v i :
Ghy zorght en vreest te vroegh.[1482]

R u b e n :
Te vroegh niet, maer te spa.
Men paeit zoo licht geen' man, die pit heeft achter d'ooren.[1483]
Dat mooght ghy zien, wanneer men 't schelmstuk naer zal sporen;[1484]
De broeders, hooft voor hooft, bezonder ondervraegh;[1485]
Op uw gebaeren let; hoe zich een yeder draegh;[1486]
Doorsnuffle plaets en tijdt; bespiede, of wy verschelen.[1487]

1467 *in slaep wiegen:* misleiden.
1472 *zijt geduldigh:* berust er in.
1473 *niet:* niets.
1474 *blancketsel:* bedriegelike schijn; *heeft van doen:* behoeft.
1475 *bewimpelen:* verbloemen (oorspr.: omsluieren).
1476 *simpelen:* onnozelen.
1478 *'t:* al wat leeft.
1480 *De nesten* (*krygen*) *ooren:* alle vogels hebben ons beluisterd.
1482 *zorght:* maakt u bezorgd.
1483 *die pit heeft achter d'ooren:* die gezond verstand heeft (gewone uitdrukking in de 17de eeuw: *Ned. Wdb.* XII, 2015).
1484 *naersporen:* onderzoeken.
1485 *bezonder:* afzonderlik.
1486 *zich draegh:* zich houdt.
1487 *verschelen:* afwijkende getuigenissen geven.

Het moorden is geen kunst, maer kunst een' moort te heelen;[1488]
Uit eenen mont gelijck te stemmen overeen.[1489]
Oock kan men bockenbloet van 's menschen onderscheên,
Door reuck, of kleur, of smaeck, en wat wy nu niet droomen:[1491]

1488 *heelen:* verbergen.
1489 *Uit eenen mont* (vgl. vs. 1263).
1491 *droomen:* wat ons nu niet voor de geest komt (nl. wat volgt).

Of oock het kint de rock van yemant zy ontnomen;
Of eenigh wildt ontrent die wildernissen waert.[1493]
Ick raes van ongedult.[1494]

L e v i :
Het kleet is nu geklaert.
Koom Iudas, lang my 't geldt.[1495]

R u b e n :
O schrickelijcke dingen!

L e v i :
Ick tel 'er twintigh, dat 's voor elck twee zilverlingen.
Daer broeders, elck een paer.

R u b e n :
Wat zie ick met gedult?

L e v i :
Nu Ruben, neem uw deel: het zilver heeft geen schult.

I u d a s :
Nu Ruben, neem het gelt?

R u b e n :
Zou ick mijn handen schenden[1499]
Aen dat vervloeckte geldt?

L e v i :
Hoe zal dit spel noch enden?[1500]
Hou vast: aenvaert uw deel. wy deelen in 't gelijck.[1501]

R u b e n :
O bloetgeldt, het zy veer, dat ick noch winning strijck[1502]
Uit broederlijck verlies: geen geldt zal my bevlecken.[1503]

L e v i :
Zie toe, en wacht u wel 't verborgen stuck t' ontdecken,
Met dees beteutertheit: ghy zijt 'er mede aen vast;[1505]
Dies draegh, als billijck is, met ons gelijcken last.

R u b e n :
Hy draege alleen dien last, die raet gaf tot verkoopen.

1493 *Of eenigh wildt:* of er wel een wild dier; *waert:* ronddoolt.
1494 *Ick raes van ongedult:* ik word waanzinnig van ergernis (*ongedult:* het niet langer kunnen uithouden; vgl. *gedult* in vs. 1497); *geklaert:* klaargemaakt.
1495 *lang:* reik aan, geef.
1499 *schenden:* bezoedelen.
1500 *Hoe zal dit spel nog enden?:* hoe moet dat aflopen, als Ruben zich blijft verzetten?
1501 *Hou vast:* pak aan; *in 't gelijck:* gelijk op.
1502 *winning strijck:* winst binnenhaal.
1503 *broederlijck verlies:* verlies van mijn broeder.
1505 *beteutertheit:* verslagenheid, maar tevens: besluiteloosheid (*Ned. Wdb.* II, 2223); *'er mede aen vast:* medeplichtig.

L e v i :
Ghy doemde hem ten put: hebt ghy u niet verloopen?[1508]

R u b e n :
Helaes, om beters wil.[1509]

L e v i :
't zy put, 't zy koop, tast aen.

1508 *doemde:* veroordeelde; *u verloopen:* misdaan.
1509 *om beters wil:* om daardoor iets beters te bereiken; *tast aen:* pak aan (het geld).

Wy zijn al even schoon: elck heeft zijn best gedaen.[1510]

R u b e n :
Mijn handen sidderen. waer toe worde ick gedrongen?
Och moortgelt, och ghy maeckt my schuldig aen dien jongen,
Mijn' broêr.

L e v i :
Een' halven broêr, en slechs van vaders zy.
Gebroeders, zet u hier, op eene lange ry,
En reick my elck uw hant, dat niemants mont zal roeren[1515]
Noch reppen van dit werck, maer helpen 't voort volvoeren,[1515-161516]
Op halsstraf, wie zich hier een stip te buiten ga.[1517]
Zoo onderworp ick my der broedren ongena.[1518]
Nu lang my elck de hant.[1519]

I u d a s :
Nu Ruben, zonder suffen.
Tast toe.

L e v i :
Lang hier de hant.

R u b e n :
Hoe laet ick my verbluffen.[1520]

L e v i :
Zoo krijght de handel klem. voor 't uiterste besluit,[1521]
Met maght naer Mambre toe, een knaep en 't kleet vooruit,[1522]
Wy achter aen. De knaep magh tegens vaders zeggen:[1523]
Wy vonden dezen rock, geslingert in de heggen,
Op 't wilde woeste velt, zoo bloedigh en beslijckt.
Is 't Josephs rock, of niet? bezie, wat dit gelijckt.[1526]
Dat zien zal hem terstont van hart en zin berooven,[1527]

1510 *al even schoon* (ironies): allen even schuldig.
1515 Een plechtige belofte, bij handreiking.
1515-16 *roeren noch reppen van:* allitterererende uitdrukking): spreken, verraden.
1516 *voort:* dadelik, zonder aarzelen.
1517 *halsstraf:* doodstraf; *wie* (Datief): voor ieder die; *een stip:* ook in het minst; *zich te buiten ga:* daartegen zondigt.
1518 *Zoo:* inleiding van een plechtige verzekeringsformule (vgl.: Zo waarlik); dus: Als ik die belofte niet nakom, dan mogen de broeders mij straffen; *onderworp:* onderwerp (*worpen* is een Holl. bijvorm van *werpen*; vgl. *worden* naast *werden*).
1519 *lang:* reik; *suffen:* treuzelen.
1520 *verbluffen:* overbluffen.
1521 *krijght de handel klem:* krijgt de zaak de volle bekrachtiging; *voor 't uiterste besluit:* en nu ten slotte.
1522 *Met maght* betekent hier: met alle man, gezamenlik (*maght:* menigte; *Ned. Wdb.* IX, 74). Voor een betekenis ‘vlug’ (Stoett) geeft het *Wdb.* geen bewijsplaatsen. Een oude - weliswaar zeldzame - betekenis ‘zegevierend’ (*Ned. Wdb.* IX, 72) zou hier ook goed passen; *Mambre:* vgl. vs. 485; *knaep:* knecht.
1523 *magh zeggen:* laat de kn. zeggen.
1526 *wat dit gelijckt:* waarop dit lijkt, wat dit eigenlik is.
1527 *van hart en zin berooven:* hij zal hevig ontsteld worden.

En 's droomers liefde doen het ongeluck gelooven.[1528]
Houdt ghy u in 't begin zoo koel zoo droogh als ick.[1529]
Dan steent en trapt den vloer, tot dat men hem verquick.[1530]
Ick weet den ouden knecht, van d'eerste vrees verrezen,[1531]

1528 *'s droomers liefde:* zijn liefde voor de dromer (zal hem) doen geloven.
1529 *zoo koel zoo droogh:* zo onbewogen, d.w.z. toont niet dat ge er meer van weet.
1530 *Dan:* vervolgens; *steent:* zucht; *trapt den vloer:* als rouwmisbaar; *verquick:* bijbrengt, tot bedaren brengt.
1531 *den ouden knecht:* de oude man (minachtend-familiaar).

Oock grootvaêr en 't gezin zoo geestigh te belezen,[1532]
Dat elck haest roepen zal, verwondert in zijn' geest:[1533]
Hoe stil is 't huis, als was 'er Joseph noit geweest![1534]
Nu Ruben, zijt gerust: ick wil vrypostigh voorgaen.[1535]
Was 't anders, Joseph zou met uw geboortrecht doorgaen.[1536]
Komt volght my algelijck, en spreeckt uit eenen mont.[1537]
Dat gelt naer Hebron toe.[1538]

R u b e n :
Gaet voor: ick volgh terstont.

RUBEN.

Myn Godt, ick schrick. och wat een huis wil ginder leggen,[1539]
Wanneer die logenbo den vader aen koom zeggen,[1540]
Hoe 't kleet gevonden zy op 't veldt, en toon hem dat,
Gescheurt, gesleurt, gesleept, van stof en bloet bekladt.
Met wat voor ooren zal hy 't hooren? hoe zich houwen?
Met wat voor oogen 's kints bebloeden rock aenschouwen?
My dunckt ick zie met wat een jammerlijck gestalt[1545]
Hy d'armen smijt van een, en achterover valt,[1546]
Met zynen blooten kop; al 't aengezicht geschapen[1547]
Natuurlijck als een lijck: de maeghden, kinders, knaepen,[1547-48]
Ons vrouwen, moeders, en 't geheele huisgezin
Toeschieten op 't misbaer: den kleenen Benjamin,
Aen zyne voeten staende, op 't schreien van de moeders,
Beschreien onbewust 't verlies zijns trouwen broeders.[1552]
Ia schrey vry, arrem kint, want ghy verliest wel t meest.
Hy riep op 't lest om u, met een' beangsten geest.
Zijn blinde grootvaêr komt al bevende, op dat schreien,
De huisdeure uit, en laet zich onder d'oxels leien,[1556]
Met kommerlijcken gang: ô styve stramme stock,[1557]
O blindeman, bedanck uw blintheit: want de rock[1558]

1532 *grootvaêr:* Isaäc; *geestigh te belezen:* zo vindingrijk te bepraten.
1533 *haest:* weldra.
1534 Hoe spoedig is het rouwbeklag verstomd.
1535 *vrypostigh:* vrijmoedig, gerust.
1536 *met geboortrecht doorgaen:* zich meester gemaakt hebben van het recht dat u als oudste toekomt.
1537 *algelijck:* allen te samen; *uit éénen mont* (vgl. vs. 1236, 1489).
1538 *Dat gelt:* komaan, wij gaan.... (een uitdrukking uit de volkstaal: Dat gaat er op los; *Ned. Wdb.* IV, 1079).
1539 Wat een toestand zal het daar thuis zijn (*leggen:* liggen).
1540 *die logenbo:* de brenger van de leugenachtige tijding (zie vs. 1522).
1545 *jammerlijck gestalt:* deerniswekkende houding. Hier heeft Vondel de schilderij van Jan Pinas voor ogen (vgl. de *Opdracht,* r. 23-vlg.).
1546 *smijt:* heftig beweegt.
1547 *blooten:* kale.
1547-48 *geschapen natuurlijck:* er werkelik uitziende.
1552 *onbewust:* zonder zijn verlies te beseffen.
1556 *onder d'oxels:* onder de armen gesteund.
1557 *kommerlijcken:* bedroefde; *stock:* grijsaard.
1558 *bedanck uw blintheit:* wees blij dat ge blind zijt, en dus de rok niet ziet.

Des allerzoetsten neefs kan u geen droefheit baeren;[1559]
Maer hou de hant van 't kleet. ô schors van hondert jaeren[1560]

1559 *Des allerzoetsten neefs:* van de allerliefste kleinzoon.
1560 Betast het kleed niet; *schors:* de grijsaard wordt vergeleken met een boom waarvan niet veel meer dan de schors over is.

En seventigh min drie, waert ghy zoo doof, als blint,
Of slecht van ouderdom, als 't jongstgeboren kint,[1562]
Zoo zoudt ghy tandeloos dat leedt niet moeten kaeuwen.
Mijn broêrs, niet meer mijn broêrs, hoe zie ick zonder flaeuwen[1564]
Den vader zwymen? hoe kan Ruben 's harten gront
Bedecken, dat 'er niet een woort berste uit zijn' mont?[1565-66]
Wy moorders staen beducht, waer vader zy gebleven,[1567]
En Levi druckt mijn hant: zwijgh stil, of 't geldt u 't leven.
Zoo blaest hy my in 't oor. was ick een zoutpylaer,
Zoo stom, gelijck moey Lots, zoo liep ghy geen gevaer,[1570]
Dat Ruben 't melden zou, met wencken of met woorden.[1571]
Ghy broederslagers dwingt my meê tot vadermoorden.[1572]
Zo morre ick binnens monts, half doot van schrick en schroomt,[1573]
En word terwijl gewaer, hoe vader weêr bekoomt,[1574]
Als uit een' naeren droom: hoe op die dorre wangen[1575]
Van wederzyde een traen blijft aen de rimpels hangen.
Hy scheurt in 't endt zijn kleet, zijn borst, zijn baert, zijn hair,
Als een kranckzinnigh mensch, en huilt met groot misbaer:
Dit 's Iosephs eigen rock: het wildt heeft hem verbeten;[1579]
Een ongenadigh dier mijn' troost mijn hart gegeten.
Och vrouwen, laet my gaen. och kinders laet my los.
Gaet roept een' winterbeer en tiger uit het bosch,[1582]
Dat zy den vader oock, gelijck den zoon, verslinden.
Wegh troost van kinderen, van vrouwen maegen vrinden.
Mijn zoon, wat tiger draeght u in zijn ingewant?
Op, Vader, zoeck uw kint: begraef het met uw hant.
Ghy vint misschien in 't wout, in woeste wildernissen,
Een lit, zoo zult ghy niet den heelen Joseph missen.
Ja vond ick voet of hant, of hooft of been, of yet,
Tot troost in mynen rouw: nu heb ick anders niet
Dan 't kleet, met bloet besprengt. ick kus die roode smette,[1591]
Dees reten van den rock, daer 't wildt den tant in zette.
Och had een heete koorts dat jeughdigh vier geblust[1593]
In d'oogen, ick die zelf geloken en gekust,[1594]

1562 *slecht van ouderdom:* door ouderdom onnozel, kinds geworden.
1564 *zonder flaeuwen:* zonder zelf te bezwijmen.
1565-66 *'s harten gront bedecken:* zijn diepste gevoelens verbergen.
1567 *moorders:* moordenaars; *staen beducht:* zijn vol angst wat vader wellicht in zijn wanhoop overkomen is.
1570 *moey Lots:* Adith, de vrouw van Lot, die bij het verlaten van Sodom in een zoutpilaar veranderde (*Genesis* XIX, vs. 26). Vreemd is hier het gebruik van het woord *moey* (tante; oude vrouw) voor echtgenoot.
1571 *melden:* verraden.
1572 *broederslagers:* broedermoordenaars.
1573 *morre:* mompel; *schroomt:* angst.
1574 *bekoomt:* bijkomt.
1575 *naeren:* benauwde.
1579 *verbeten:* doodgebeten, verslonden.
1582 *winterbeer:* waarschijnlik een uitgehongerde beer (vgl. *Joseph in Egypte,* vs. 1152).
1591 *smette:* vlek.
1593 *jeughdigh vier:* de gloed van die jonge heldere blikken; *geblust:* gedoofd.
1594 (*had*) *ick geloken:* dichtgedrukt.

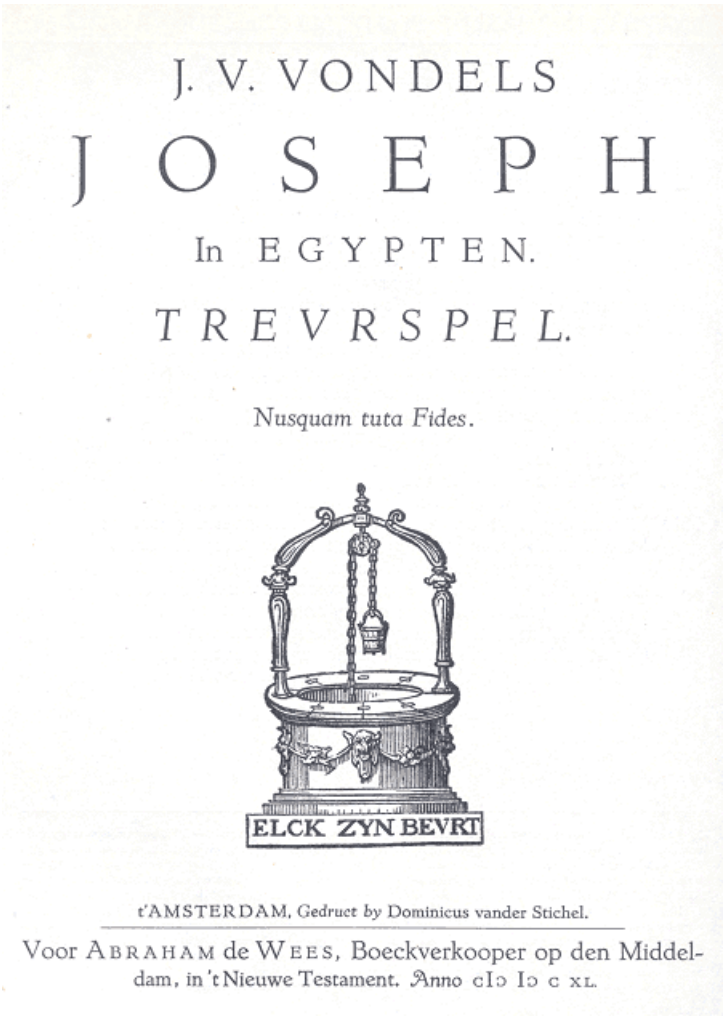
En 't stervende aengezicht met tranen overgoten,
En na den dootsnick noch dien bleecken mont gesloten;
't Had my aen troost, noch u aen uitvaert niet gefaelt.[1597]
'k Zou dencken: 't kint heeft zijn natuurschult vroegh betaelt.[1598]
Of zoo ghy sneuvlen most, noch liefst door menschenhanden,[1599]
Dan op het eenzaem veldt, door leeuws of luiperts tanden:
Want 's menschen hart altijt tot zijns gelijcken treckt.
Uw vyant had noch 't lijck met aerde wat bedeckt,
Of yemant, langs den wegh, den doode noch begraven,
En 't lecker aes misgunt de kraeien en de raven.[1604]
O ramp, voltoit ghy zoo in 't endt 't rampzaligh jaer,
Het welck mijn Rachel ley van 't kraembedde op de baer;[1606]
Mijn bedt schofferen zagh, van mynen oudstgeboren;[1607]
Mijn dochterken verkracht; mijn zoonen, dol van toren[1608]
En wraeck, dien moort begaen, aen Hemor en zijn stat;[1609]
En al 't Hebreeusch geslacht verlastert en beklat,[1610]
Met merckelijck gevaer van goet, en bloet, en leven.[1611]
Waer laet ick my van rouw? waer wort mijn geest gedreven?
O hondert zeven jaer, wat stapelt ghy op een?
'k Heb in mijn jeught verdriet en dienstbaerheit geleên;[1614]
Mijn broeders wrock bezuurt, veel jaeren moeten zwerven;
Maer 't leste valt my 't zwaerste. ick ga met Joseph sterven.
Gaet kinders, graeft een graf: mijn beenen worden stijf.[1617]
Zoo dunckt my dat hy kermt, en gordt een' zack om 't lijf,[1618]
En jammert nacht en dagh; het zy de zon in 't oosten
Verryze, of daele in 't west; geen mensch kan Vader troosten.
Och d'ouders teelen 't kint, en maecken 't groot met smart:
Het kleene treet op 't kleet; de groote treên op 't hart.[1621-22]

1597 *noch u aen uitvaert niet gefaelt:* en dan had gij de begrafenis niet ontbeerd.
1598 *heeft zijn natuurschult betaelt:* is een natuurlike dood gestorven (vgl.: zijn tol aan de natuur betalen, in Stoett's Spreekwoordenboek).
1599 *sneuvlen:* vallen, omkomen; *liefst:* daarin ligt opgesloten *liever*, waarbij het volgende vers aansluit.
1604 *aes:* prooi, voedsel.
1606 *baer:* lijkbaar.
1607 *schofferen:* schenden, onteren door Ruben (vgl. vs. 411).
1608 *Mijn dochterken:* Dina (zie bij vs. 407).
1609 *dien moort* (zie bij vs. 413).
1610 *verlastert:* geschandvlekt.
1611 *merckelijck:* aanzienlik, groot.
1614 *dienstbaerheit:* bij Laban, toen hij voor Ezau gevlucht was, wiens haat hij met smart moest ervaren (*bezuren*, vs. 1615).
1617 Hier eindigen Jacob's woorden.
1618 *een' zack:* een grof kleed, als teken van rouw onder de gewone kleding op het blote lijf gedragen (vgl. de uitdrukking: in zak en as zitten).
1621-22 Zinspeling op een nog bekend Zuid-Nederlands spreekwoord: ‘Kleine kinders terten op moeders schorte en groote op moeders herte’ (A. de Cock: *Spreekwoorden en zegswijzen over de Vrouwen, de Liefde en het Huwelijk,* blz. 184, en *Ned. Wdb.* VI, 13); voor Vondel tevens bittere levenservaring.

J.V. Vondels
Joseph In Egypten. *Trevrspel.*[aant.]

Nusquam tuta Fides.

t'A M S T E R D A M, *Gedruct by* Dominicus vander Stichel.
Voor A B R A H A M de W E E S, Boeckverkooper op den Middeldam, in 't Nieuwe Testament. *Anno* CI□ I□ C XL.

J. V. VONDELS

JOSEPH

In EGYPTEN.

TREVRSPEL.

Nusquam tuta Fides.

ELCK ZYN BEVRT

t'AMSTERDAM, Gedruct by Dominicus vander Stichel.

Voor ABRAHAM de WEES, Boeckverkooper op den Middeldam, in 't Nieuwe Testament. Anno cIↃ IↃ c XL.

VAN 1640. AFGEDRUKT NAAR DE TEKST VAN DE eerste uitgave (t'Amsterdam, Gedruct by Dominicus vander Stichel. Voor Abraham de Wees, Boeckverkooper op den Middeldam, in 't Nieuwe Testament. Anno 1640), waarvan 't titelblad hiernaast typografies is nagevolgd. *Unger: Bibliographie, nr. 355*.

Het Latijnse motto is ontleend aan Vergilius' *Aeneïs* IV, vs. 373 en betekent: Nergens (vindt men) trouw waarop men staat kan maken.

Den Heere Ioan Vechters of Victorijn, Rechtsgeleerde.*

[1] De Schouburgen, t'Athenen en Rome, zaten van outs als voor 't hooft[r. 1-2]
[2] geslagen, en opgetogen van verwonderinge, over Hippolytus, die de
[3] vleieryen en aenlockingen van Phaedra, Theseus gemalin, zijn stiefmoeder,
[4] rustigh en onbeteutert afkaetste; en lieten tranen, langs hunne kaecken,[4]
[5] biggelen, over den rampzaligen val des onschuldigen jongelings, sneu-[5-6]
[6] velende van den wagen, langs het strant, daer 't zeegedroght, opgeweckt
[7] door 's vaders vloeck en bede, opborrelende, en opbruizende, de paerden[7]
[8] aen 't hollen broght: zeker een deerlijck onnozel erbarmenswaerdigh[8]
[9] ongeluck, indien men 't gelooven magh: maer wie dit stuck wat naerder
[10] inziet, zal lichtelijck bevinden, dat, in 't afslaen der onkuische, d'Ama-[10-11]
[11] zoner niet zonderlinghs nocht lofwaerdighs uitrechte, waerom hy den
[12] tittel van GEKROONDEN HYPPOLYTUS verdiende: eendeels, overmits[12]
[13] de stiefzoon, niet zonder bloetschande, zijn stiefmoeder kon misbruicken;
[14] anderdeels, om dat hy uit den aert *Μισογ□μος* en *Μισογ□νης,* een huwe-[14-15]
[15] lixhater ja vrouwenhater was; gelijck Venus by den poeët zeit:

Hy schelt my d'aldersnootste smet[16]
Van alle de Godinnen,
En schuwt, vervaert voor 't minnen,
Het huwelijck, en 't bruilofsbedt:

[20] en hy zelf:[20]

'k Vervloeck verwensch en vluchtze altzamen,
't Zy reên, natuur, of razerny;[21]
Ick haet met lust haer vleiery.

[23] Anders is 't met mijn' godvruchtigen en allerkuischten Ioseph gelegen,

* In de titel: *Ioan Vechters*. Zie over deze letterlievende advokaat de opdracht van *Electra* (Dl. 3, 641, noot 11).

r. 1-2 *t'Athenen en Rome:* de Griekse *Hippolytus* werd door Euripides gedicht, de Latijnse, die Vondel vertaalde, door Seneca; *voor 't hooft geslagen:* verbaasd; *verwonderinge:* bewondering.

4 *rustigh:* met kracht; *onbeteutert:* standvastig.

5-6 *sneuvelende:* vallende.

7 *opborrelende:* plotseling opduikende (vgl. de inhoud van de *Hippolytus* in Dl. 3, 197-vlg.).

8 *onnozel:* een onschuldige treffend.

10-11 *d'Amazoner:* Hippolytus, als zoon van een Amazone; *niet zonderlinghs uitrechte:* niets biezonders, ongewoons, verrichtte.

12 *Gekroonden Hyppolytus:* in de voorrede van Euripides' drama wordt Hippolytus genoemd *Stephanias* d.i. kransdrager, omdat hij de godin een krans brengt (vs. 73). Vondel raadpleegde waarschijnlik een Latijnse vertaling, waar hij *coronatus* gelezen kan hebben, dat hij opvatte als: gekroond.

14-15 *huwelixhater ja vrouwenhater* (de vertaling van de voorafgaande Griekse woorden); *by den poeët:* Euripides, van wie de volgende verzen vertaald zijn (*Hippolytus*, vs. 13-14).

16 *smet:* schandvlek.

20 Ontleend aan Seneca's *Hippolytus,* vs. 565, in Vondels vertaling (Deel 3, blz. 223), vs. 686, in alexandrijnen.

21 *'t Zy reên* (Lat. sit ratio): hetzij het voortkomt uit verstandelike overweging.

[24] die, van Godt en de natuur niet misdeelt, nae 't uitharden van dien[24]

24 *uitharden:* doorstaan.

*

[25] schrickelijcken storm der bekooringen, in de bloem en hitte zijner jaeren,[25]
[26] na zijn onverdiende tweejarige gevangenis, op den troon van eere ge-[26]
[27] raeckt, in huwelijck trat met Asnath, des Aertspriesters dochter; waar by[27]
[28] hy Manasse en Ephraim winnende, wel dede blijcken, dat hy stock nochte[28-29]
[29] block was, gelijck Xenokraet de philozooph, van wien d'overgoelijcke
[30] en dartele Phryne [die Venus kerck beschonck uit heur lijfrent met een[30]
[31] autaerbeelt en Venus van louter gout] ging uitroepen, datze, al den nacht,
[32] by een kout en zieloos stokbeelt gelegen hadde; na datze by hem onder[32]
[33] gekropen, 's morgens, ongekust en ongerept, van zijn bevroze zyde op-[33]
[34] stont: want zy besloot, het moest een Godt of steen wezen, die geenen[34]
[35] treck tot Ioffers gevoelde, daer zoo schoon een gelegentheit hem terghde[35]
[36] om zijne menschelijckheit te betoonen. Het beliefde de heilige Geest
[37] onzen degelijcken Ioseph, als een' zuiveren spiegel van onverzettelijcke[37]
[38] kuischeit, op te hangen, in de slaepkamer der jongelingen, die, van
[39] moeders lichaem aen, met schoonheit en bevalligheit overgoten, menigh-
[40] mael, in de lente van hun leven, door den toverzang dezer meerminnen,
[41] schipbreuck lyden, naer gelegentheit van landen en plaetsen, maer meest[41]
[42] in der koningen hoven; daer godtvruchtigheit, kuischeit, temlust, zedig-[42]
[43] heit en matigheit wiltbraet, en dickwils qualijck te vinden, d'ongebonden-[43]
[44] heit volghlust en reuckeloosheit wellekom zijn.[44]

45 Wat al gevaer en zorgh is aen de schoonheit vast![45]
Een lichaem, overlaên van schoonheit, streckt een last
Ondraeghlijck voor de ziel, die onder 't pack gaet stenen,[47]
En hoeft een stercken staf van deught, om op te lenen,
Indien zy 't ongeschent, en zonder ongeval,[49]

* TEKSTKRITIEK: r. 34, de oude uitgave heeft (aan het begin van de regel) *sloot;* alle latere uitgaven: *besloot*.
25 *bekooringen:* verleidingen; *hitte zijner jaeren:* het vurigst van zijn jeugd.
26 *gevangenis:* gevangenschap.
27 *Asnath* was de dochter van Potiphera, overste van On (*Genesis* XLI, 45).
28-29 *stock nochte block:* geen ongevoelig stuk hout; *Xenokraet:* Xenokrates was een beroemde filosoof uit de 4e eeuw v. Chr., om zijn strenge zedelikheid bekend.
30 *Phryne:* een schone hetaere uit Boeotië, die Praxiteles en Apelles als model diende. Men verhaalde dat niemand haar verleiding kon weerstaan dan de filosoof Xenokrates; *Venus kerck:* de tempel van Aphrodite; *lijfrent:* eigen inkomsten.
32 *zieloos:* zielloos; *stokbeelt:* beeld van hout of steen.
33 *bevroze:* ongevoelige (ijskoude).
34 *besloot:* kwam tot het besluit.
35 *treck:* neiging, verliefdheid; *terghde:* prikkelde.
37 *onverzettelijcke:* standvastige.
41 *naer gelegentheit van:* naar de (verschillende) omstandigheden, toestanden, van.
42 *temlust:* zelfbeheersing; staat tegenover *volghlust* (r. 44): teugelloosheid.
43 *wiltbraet* (*zijn*)*:* d.w.z. evenals het wild aan vervolging blootstaan. Of is de bedoeling: een zeldzaam voorkomend gerecht?
44 *reuckeloosheit:* roekeloosheid, onberadenheid.
45 *zorgh:* angst; *vast:* verbonden.
47 *pack:* last.
49 *'t:* 't pack; *ongeschent:* ongeschonden (*schenden* was oudtijds zwak).

Langs 't glibberige pat des levens, torssen zal:
Want schoonheit streckt een wit van elx bekoorlijckheden:[51]
Een yeder vlamt 'er op: men vleit haer met gebeden,[52]
Bezit van eere en staet, genot van weelde en vreught:
De schoonheit, die dan treet in 't bloeienst van haer jeught,

51 *wit:* doel; *bekoorlijckheden:* verleidelike streken.
52 *vlamt 'er op:* slaat er begerige blikken op.

Is reuckeloos en teer, en laet zich licht verleien[55]
Van 't lockaes, daer bedrogh haer loos meê weet te vleien;
Verkiest het schijnbre goet, met eenen dommen zin,[57]
En slaet, al wulpsch en blint, den ruimen doolwegh in;[58]
Wiens ingang lieflijck schijnt in 't eerst, maer in het ende
Hoe langer enger wort, met doornen van ellende[60]
En zwarigheên begroeit, wanneer men, met beklagh
En tranen voortgesleurt, niet weêr te rugge magh.[62]

[63] De bybelsche en weereltsche historien waerschuwen de jongkheit, als
[64] met vierbakens, door d'ongelucken en rampen, waer in zy vervielen, die[64]
[65] de wulpsche lusten den vollen toom gaven: en of men van Herkules[65]
[66] verziert, dat Deught en Wellust hem tot ongelijcke wegen noodighden,[66]
[67] nochtans streckte hy zelf, dickwils in wellusten verzopen, en endelijck[67]
[68] daer door deerlijck om hals geraeckt, een onstichtelijck voorbeelt voor[68]
[69] anderen, die dien verliefden vrouwenheldt, als een Heiligh, op 't altaer[69-70]
[70] zagen staen. Oock kunnen min tot stichtinge dienen de stuure en zuure
[71] Melanion, die, in wildernissen en woestynen, het schuwe wildt op de[71]
[72] hielen zittende, van alle vrouwenaenzichten, als van gruwelijcke grijnzen[72]
[73] en ondieren, al bevende en doots van schrick, voorliep; oock zommige[73]
[74] Heidenen, die, de weelde van hun natuur met vergiftige drancken uit-[74]
[75] blussende, of met steene messen besnoeiende, al schaemroot moeten[75]
[76] aenzien, dat dees Hebreeusche propheet en heldt, in 't worstelperck en
[77] en de loopbaen der kuischeit, met den prijs strijcken ga; nadien zylieden[77]
[78] door uiterlijcke middelen, dees alleen uit kracht van zijn geloof en godt-
[79] vruchtigheit, vrywilligh, midden in een koninglijck hof, midden onder
[80] een ledigh lecker en jofferachtigh volck (dat in de roozen en violetten[80]

55 *reuckeloos:* onbedachtzaam; *teer:* zwak.
57 *het schijnbre goet:* dat wat schijnbaar goed is.
58 *wulpsch:* dartel; *den ruimen doolwegh:* de brede dwaalweg.
60 *Hoe langer enger:* hoe langer hoe smaller.
62 *magh:* kan.
64 *vierbakens:* lichtende (vurige) bakens.
65 *of:* al.
66 *verziert:* weet te verhalen (eigenlik verzint, het verhaal heeft bedacht; deze fabel is namelik afkomstig van de sofist Prodikos); *tot ongelijcke wegen noodighden:* elk een verschillende weg trachtten te doen kiezen.
67 *verzopen:* ondergedompeld.
68 *om hals geraeckt:* ten onder gebracht (eigenlik gedood). Dit slaat op zijn driejarige dienstbaarheid bij Omphale, die hem in vrouwekleren aan het spinnewiel zette.
69-70 *op 't altaer zagen staen:* bleven vereren; *stuure:* stuurse.
71 *Melanion:* Meilanion is bekend doordat hij Atalante in een wedloop overwon en haar man werd.
72 *grijnzen:* maskers.
73 *voorliep:* wegliep.
74 *de weelde van hun natuur:* de zinnelike lusten.
75 *besnoeiende:* wegsnijdende (door castratie).
77 *loopbaen:* renbaan, dus: wedstrijd (vgl. *loopprijs* in r. 96).
80 *ledigh:* leeglopend; *lecker:* kieskeurig, verwend; *jofferachtigh:* verwijfd.

[81] der vleiende wellusten tuimelde) die zoetprickelende lusten temde; niet[81]
[82] gelijck een opgevoede by Pittheus, of in Pythagorische, maer in de vol-[82]
[83] maeckte leeringen en schole des allerheilighsten Meesters, van wien hy,[83]
[84] zo veele eeuwen te voren door zijnen onbesproken wandel vernederinge
[85] en verheffinge, een schets en schaduwe verstreckte. Stichtelijcker zal dan[85]

81 *vleiende:* strelende; *temde:* beheerste.
82 *Pittheus,* zoon van Pelops, en leermeester in de redekunst, die ook Hippolytus onderwezen zou hebben.
83 *des allerheilighsten Meesters:* van Jezus.
85 *schets en schaduwe:* voorafbeelding; *schaduwe:* afschaduwing.

[86] mijn onverzierde Hippolytus, op 't gewyde toneel tredende, uwe E. en[86]
[87] anderen laten oordeelen, of mijn tooneelyver hem naer 't leven uitbeelt;
[88] en of zijn schoone ziel ten schoonen lichaem oogen en aenschijn uit-
[89] straelende, en myne tooneelbeelden eenen luister byzettende, zoo de[89]
[90] gunst der aenschouweren verdient, dat men dan van hem magh zeggen:

Tutatur favor Euryalum, lacrymaeque decorae,[91]
Gratior & pulchro veniens è corpore virtus.

De lieve tranen op de wangen,
De deught, aenvalliger en kuisch,
In 't overschoone lichaem t'huis,
Aen Joseph hier den loopprijs langen.[96]

[97] Mijn Ioseph verblijt zich en lacht alreê, om dat hy valt in uwe handen,
[98] die hem zo groot eene gunst toedroeght, gelijck bleeck in 't vertalen van
[99] Sophompaneas; toen uwe boeckkamer, gelijck voorhenen en sedert
[100] menighmael, ons voor een' Parnas diende: want uwe bezigheit, t'elkens[100]
[101] het heur beroep toelaet, gaerne met de Zanggoddinnen uitspannende,[101]
[102] zelf Apollo vaerzen offert, of gedienstigh een slaghveêr streckt, aen de[102]
[103] wiecken der zwanen, die, gryze en afgezonge vogels van verre nastre-[103]
[104] vende, den hemel ter eere zingen; waer van eeuwigh getuigenis zal[104]
[105] geven hy, die eeuwigh wenscht te blyven

[106] Vwe E. dienstwillige dienaer,

[107] JOOST van den VONDEL.

[108] t'Amsterdam, 1640. den 23[en] van Wijnmaent.

86 *onverzierde Hippolytus:* Jozef, een held als Hippolytus, maar die werkelik bestaan heeft (vgl. r. 66).
89 *zoo:* zozeer.
91 Virgilius' *Aeneis* V, vs. 343.
96 *den loopprijs langen:* reiken hem de prijs in de wedloop. De naam Euryalus is in de vertaling door Joseph vervangen.
100 *een' Parnas:* een kweekplaats van kunst en wetenschap; *uwe bezigheit:* uw dichtijver (hier genomen voor de persoon, evenals Uw Edelheid; vandaar dat *heur* in r. 101 er op kan terugslaan); *t'elkens:* telkens wanneer.
101 *uitspannende met:* uitspanning zoekende bij.
102 *zelf Apollo:* aan Apollo zelf; *gedienstigh:* bereidwillig; *een slaghveêr streckt:* dient als slagpen, d.w.z. krachtige steun verleent.
103 *zwanen:* hiermee zijn de dichters van de eigen tijd bedoeld; *gryze en afgezonge vogels:* de dichters van de Oudheid (in dit geval Euripides en Seneca); *gryze:* oude, uit een ver verleden; *afgezonge:* uitgezongen, sinds lang gestorven.
104 *den hemel ter eere:* in tegenstelling dus met de heidense dichters.

Inhoudt.

[1] Ioseph, van Madianners en Ismaëllers in Egypte gevoert, en verkocht[r. 1]
[2] aen Potiphar, koning Pharoos kamerling en hofmeester, wort door zijns
[3] heeren gunst vry gemaeckt, in kunsten en wetenschappen opgetrocken,[3]
[4] en ten leste gezet in 't opperste bewint van 't huis, door Godt merckelijck[4]
[5] gezegent, onder 't opzicht dezes jongelings, wiens wijsheit en deught in
[6] een schoon en welgeschapen lichaem uitmuntende, de Hofmeestres zoo[6]
[7] verleckerden, datze menighmael die godtvruchtige en allerkuischte ziel[7]
[8] tot onkuischeit zocht te bekooren; maer t'elckens, zoo stantvastelijck als[8]
[9] godtvruchtelijck, afgeslagen zijnde, en gelegentheit bespiedende, op
[10] zekeren feestdagh, op hare schandelijcke begeerte drong, en aenhiel, ja[10]
[11] hem by zijn kleet greep: waer over hy ten huize uitvliedende, het kleet[11]
[12] ten beste gaf aen haer, die, al 't huisgezin te zamen roepende, den[12]
[13] Hebreeu gewelt en schennis te last ley, 't welck by haeren gemael zulx[13]
[14] gelooft wert, dat hy den beschuldighden in 's konings gevangenisse smeet.

[15] Het Treurspel begint en endight met den dagh. Potiphars huis is het[15]
[16] tooneel. De Rey van Engelen spreeckt de voorrede.

r. 1 *Madianners en Ismaëllers:* Arabieren (zie *Josef in Dothan, Inhoudt* r. 13-14, vs. 1191).
3 *opgetrocken:* opgeleid.
4 *merckelijck:* merkbaar, klaarblijkelik.
6 *Hofmeestres:* de vrouw van de Hofmeester.
7 *verleckerden:* begerig maakten.
8 *bekooren:* verleiden.
10 *drong op:* aandrong op de vervulling van; *aenhiel:* volhield.
11 *waer over:* ten gevolge waarvan.
12 *ten beste gaf:* prijs gaf, achterliet; *'t huisgezin:* de gezamenlike dienaren.
13 *schennis:* schending (van haar eer); *by:* door; *zulx:* zozeer.
15 Deze mededeling moet bewijzen dat de eenheid van tijd en plaats, naar klassiek voorbeeld, gehandhaafd is.

Personagien.

REY van ENGELEN.
JOSEPH.
VOESTER.
STAETJOFFERS.
JEMPSAR.
POTIPHAR.

Joseph In Egypten. Het eerste bedryf.

REY VAN ENGELEN:

Daer schijnt de zon op 't hof, en zijn vergulde tinnen,[vs. 1]
En weckt heel Memphis op, en schiet heur straelen binnen
Dit hoffelijcke huis, en alle zalen van
Den grooten Potiphar, dien koningklijken man;[4]
Wien Joseph, Jakobs zoon, als een gewenschte zegen,[5]
Weleer lijfeigen wert; toen hy van verre wegen[6]
(In Kanaän van zijn gebroederen verkocht,[7]
Aen Arabiers, en over Nijl te merckt gebroght,
En weder opgeveilt) te hoof in dienst geraeckte,[9]
By Pharoos amptenaer, die hem goetwilligh slaeckte,[10]
En zette dien Hebreeuw, geleert, van elck bezint,[11]
En zynen meester trouw, in top van 't huisbewint.[12]
De heer, door 's dienaers trouw, ontlast van alle zorgen,
Hecht, nacht en dagh gerust, den avont aen den morgen;[14]
Maer niet zijn gemaelin, vrouw Jempsar, die, ontroert[15]
In haeren geilen geest, zoo schendigh wort vervoert,[16]
Om, buiten spoor van eere en van betaemlijckheden,[17]
Het vier van deze pest (die ziel en lijf en leden[18]
Zoo dootelijck besmet) te koelen met een' kus[19]
Van Josephs schoonen mont, en kuische lippen: dus
Verslingert op zijn jeught en deught, en zuivre zeden,[21]
Heeft zy nu, dagh op dagh, den jongeling bestreden;[22]
Die noit op haer geboôn noch lockaes acht wou slaen,
En nu den jongsten storm groothartigh uit moet staen.[24]

vs. 1 *'t hof:* paleis, synoniem van *dit hoffelijcke huis* (vs. 3).
4 *koningklijken:* aanzienlike, tot de hofhouding des konings behorende.
5 *gewenschte:* welkome.
6 *lijfeigen* (adjektief): ondergeschikt als lijfeigene; *van verre wegen:* uit verre streken.
7 *van:* door.
9 *weder opgeveilt:* opnieuw (aan de hoogstbiedende) verkocht; *te hoof:* (Datief-vorm, uit *hove*).
10 *amptenaer:* bekleder van een hoge waardigheid aan 't hof; *slaeckte:* letterlik: losliet; hier: niet meer als slaaf behandelde.
11 *geleert:* welonderwezen; *van elck bezint:* door ieder bemind.
12 *in top van:* aan het hoofd van.
14 d.w.z. slaapt zonder zorgen.
15 *vrouw:* evenals in de Midd.E. de naam voor een aanzienlike vrouw; *ontroert:* in onrust verkerende.
16 *geilen:* wellustige; *zoo schendigh wort vervoert:* zich zo schandelik laat meeslepen.
17 *buiten spoor van:* te buiten gaande.
18 *Het vier van deze pest:* de gloed van deze schandelike hartstocht.
19 *dootelijck* (met verscherping, naar analogie van *dootlijck*).
21 *Verslingert:* verliefd; *zuivre:* reine, kuise.
22 *bestreden:* aanslagen gedaan op zijn kuisheid (vgl. *storm* in vs. 24).
24 *jongsten:* laatste; *groothartigh:* dapper; *uitstaen:* doorstaan.

Het huis van Potiphar wil een tooneel verstrecken[25]
Van 's helts godtvruchtigheit, die wy om strijt bedecken,[26]
Met deze vleugelen, waer meê wy zijn gedaelt
Op d'aerde, uit 't eeuwigh licht, dat van Godts aenschijn straelt,
In Josephs aengezicht, en elckontvonckende oogen,[29]
Waer uit dees Hofmeestres haer koortsen heeft gezogen.[30]
Heel Memphis recht van daegh een afgodts stacie aen,[31]
En al de stat reedt toe op 't prachtighste uit te gaen;[32]
Maer Ioseph [binnens huis gezint Godts troon te naderen,[33]
En zich vast kleedende] reedt toe den troost der vaderen,[34]
Den eenen waeren Godt te groeten met gebeên,
En biddende met hem als in gespreck te treên;[36]
Uit goddelijcke zorgh, voor geen onnutte droomen,[37]
En 't geen hem in den slaep te nacht is voorgekomen:
Op dat hy het gemoedt met zulck een voetsel stijf,[39]
't Welck aen het lichaem niet, maer aen den geest beklijf:[40]
Want eene ziel tot Godt en 't goddelijck gedreven,
Behoeft, als 't lichaem, spijs en voetsel om te leven;
Om onder 't juck van 't vleesch, het welck den geest vermast,[43]
Niet eens te struickelen, maer boven haren last[44]
Te streven naer om hoogh, naer 't eenigh wit der vromen,[45]
Van waer alleen de ziel beginsel heeft genomen;[46]
Dies zy, in 't slijck gespat van 's levens oirsprongk af,[47]
Vast woelt, en hijght naer hem, die 't al zijn wezen gaf.[48]
Maer ziet die Jongeling daer uit zijn kamer stappen.
Hoe zweemt hy naer de deught en al haer eigenschappen![50]
Nu luistert wat die wyze en heldre mont ons zeit,[51]
En hoe voorzichtigh 't hart zich tot den strijt bereit.[52]

25 *wil:* zal.
26 *bedecken:* beschermend gedekt houden.
29 *elckontvonckende:* die bij ieder sympathie opwekken (letterlijk ieder doen ontbranden door de glans van goddelike oorsprong).
30 *Hofmeestres:* vrouw van de Hofmeester Potiphar; *haer koortsen heeft gezogen:* waardoor haar hartstocht ontvlamd is.
31 *recht een afgodts stacie aen:* viert plechtig feest ter ere van de afgod (Apis).
32 *al:* heel; *reedt toe:* maakt toebereidselen; *op 't prachtighste:* zo luisterrijk mogelik.
33 *gezint:* geneigd.
34 *vast:* intussen.
36 *als:* als 't ware.
37 *Uit goddelijcke zorgh:* uit door God ingegeven bezorgdheid (?); *geen onnutte:* die een nuttige waarschuwing geven. Vondel stelt het voor alsof een angstige droom Jozef de vorige nacht gewaarschuwd had voor het gevaar dat hem wachtte (zie vs. 89-vlg).
39 *stijf:* versterke.
40 *beklijf* (conjunctief): ten goede moge komen.
43 *vermast:* bezwaart, drukt.
44 *Niet eens:* zelfs niet; *boven haren last:* uitstijgend boven, trotserend die druk.
45 *wit:* doel.
46 *beginsel:* oorsprong.
47 *Dies:* daarom; *in 't slijck gespat:* in deze zondige wereld gekomen.
48 *Vast woelt:* voortdurend worstelt, zich inspant; *'t al zijn wezen gaf:* alles in 't aanzijn riep.
50 *zweemt naer:* letterlijk: gelijkt op; d.w.z. hoe spreekt de deugd uit zijn gehele verschijning.
51 *heldre:* reine.
52 *voorzichtigh:* vooruitziend, beleidvol.

I o s e p h :
Zijt wellekom, herbore straelen,
Die schemering en duisternis

Het hooft beschaemt doet onderhaelen;[55]
Vertoont ons al wat zichtbaer is,
Paleizen, naelden, lanen, stroomen;[57]
En weckt het al wat adem schept.[58]
O zon, die, met uw goude toomen,
Den hemel tot een renbaen hebt;[59-60]
Van waer ghy al des weerelts oogen[61]
Bekoort, met dat bekoorlijck licht,
Welx ondergang wy noo gedoogen:[63]
O alverquickende aengezicht,
Wanneer zal uwe fackel baeren[65]
Den dagh, dien lang gewenschten dagh,
Dien ick geheele twalef jaeren,
Verdaghvaert heb met mijn geklagh;[68]
Den dagh, die mijn verdriet koom slaecken,[69]
En vaders vrolijck aenschijn toon;
My kussen doe der broedren kaecken,[71]
Oock Benjamins onnoosle koon,[72]
En och den gront van mijn geboorte;
En zet my op mijn grootvaêrs erf,[74]
Vernoeght voor Mambre en Hebrons poorte,[75]
Eer d'oude man van hartzeer sterf:[76]
Terwijl ick hier worde aengevochten[77]
Van Jempsar, 't heete en dartle dier;[78]
't Welck, raezende van minnetoghten,[79]
Niet blussen kan dat heiloos vier,[80]
't En zy in mijn bederf en schennis.[81]
O blinde ô breidelooze vrouw!
Hoe breng ick uw gemoedt tot kennis,[83]
Voor dat vergrijp, vol naberouw?[84]

55 *onderhaelen:* bukken.
57 *naelden:* obelisken.
58 *het al:* alles.
59-60 Het klassieke beeld van de zonnewagen, die langs de hemel rijdt.
61 *al des weerelts:* van alle schepsels.
63 *noo:* node, ongaarne.
65 *baeren:* te voorschijn brengen.
68 *Verdaghvaert:* opgeroepen, verlangend tegemoetgezien (gedurende zijn ballingschap in Egypte); *geklagh:* klachten.
69 *slaecken:* losmaken, mij bevrijden van mijn verdriet.
71 *kaecken:* wangen.
72 *onnoosle:* jeugdig-onschuldige.
74 *erf:* grondgebied.
75 *Vernoeght:* verheugd.
76 *hartzeer:* diepe smart.
77 *aengevochten* (vgl. *bestreden* in vs. 22).
78 *'t heete en dartle dier:* die wellustige, loszinnige vrouw (*dier:* jong meisje, jonge vrouw, oorspr.: liefkozend; *Ned. Wdb.* III, 2580).
79 *minnetoghten:* zinnelike hartstocht.
80 *heiloos:* spelling voor: heilloos (vgl. *breideloos* in vs. 82).
81 *in mijn bederf en schennis:* tot mijn verderf en schande.
83 *kennis:* inzicht.
84 *vol naberouw:* waarop berouw moet volgen.

Wat zwarigheden of'er naecken?[85]
Wat of die nare droom beduit?[86]
't En zy Godts Englen my bewaecken,
'k Raeck zonder schipbreuck hier niet uit.[88]

85 *zwarigheden:* rampen.
86 *nare droom:* benauwende droom, beschreven in vs. 89-vlg.
88 *zonder schipbreuck:* ondergang. Het beeld wordt in de volgende verzen uitgewerkt.

*

'k Was, docht my, in een schip getreden,
En stack van lant: een storm stack op,
Een kille schrick beving mijn leden,
En gaf de vrolijckheit de schop:[92]
Dan scheen my d'afgront te verslinden:
Dan zwichten wolcken voor den mast,[94]
Gesolt geslingert van de winden:[95]
De kiel raeckte op een zantplaet vast:
Daer zat ick eenzaem en verlaten,
En klaeghde vast mijn' noodt de zee:[98]
Maer klaght noch kermen moght hier baten:
De zee voelt niemants hartewee.
O hemel, zoo die norsse buien,
Waermede ick droomende overvoer,[102]
Al weder strijt en ramp beduien;
'k Beveel, ô stuurman, u het roer[104]
Van mijn gemoedt: ghy kunt my stuuren
Behouden aen een stille kust;
En of ghy 't onweêr lang liet duuren,[107]
Noch slaep ick in uw' schoot gerust.
Mijn Godt, mijn toevlught, uw geboden
Gaen my ter harte in dit geschil:[110]
U eere ick, maer geen valsche Goden,
Noch os, noch hont, noch krokodil,
Gelijck dees domme Egyptenaren:
Behoe mijn ziel in deze baren.[114]

VOESTER. STAETJOFFERS.

Voester:
Wie klopt hier aen de kamerdeur?

Staetjoffers:
Doe op, de Joffers staen 'er veur.[116]

Voester:
Och raeckt aen grendels noch aen sloten,
Ick koom u by.[118]

Staetjoffers:

* TEKSTKRITIEK: vs. 95 van de oude uitgave heeft: *van wier winden*
92 *gaf de schop:* verdreef.
94 Dan, hemelhoog opgeheven, joeg de mast door de wolken.
95 *Gesolt:* heen en weer geslingerd; *van:* door.
98 *vast:* onophoudelik.
102 *droomende:* in mijn droom.
104 *'k Beveel:* ik vertrouw toe.
107 *of:* ofschoon; *onweêr:* storm.
110 *geschil:* innerlike strijd.
114 *deze baren:* woeste golven (passend in het beeld van de *schipbreuck*).
116 *op:* open.
118 *koom u by:* kom bij u.

Hoe, slaept mevrouw?

Voester:
Haer oogen, effen wat beschoten
Van vaeck, my, vol van angst en rouw,[119-20]
Vast houden waeckende, en verlegen.[121]
Zy heeft te nacht een koorts gekregen,[122]
En niet een oogenblick gerust.
De brant in 't beckeneel gestegen,[124]
Neemt af, maer is noch niet gebluscht.

Staetjoffers:
Wy quamen om het hair te poeren,[126]
Te krullen, en met goudt te snoeren,
En haer op 't cierelijckst te kleên.

Voester:
Verciert u zelfs, en gaet vry heen:[129]
z'Is niet gestelt om uit te komen.[130]

Staetjoffers:
En of dit qualijck wert genomen,[131]
Dat wy, haer latende in dien staet,[132]
Ons durven geven op de straet.[133]

Voester:
'k Blijf borgh, laet my alleen betyen:[134]
'k Weet u van opspraeck te bevryen,[135]
En ken haer luimen al te wel.

Staetjoffers:
Zoo durven wy, op uw bevel,[137]
't Gezicht van deze feest genieten?[138]

Voester:
Gaet heen, 'ten zal haer niet verdrieten.

Staetjoffers:
Och Isis loone u deze deught,[140]

119-20 *effen wat beschoten van vaeck:* zo juist door slaap overmand; *rouw:* smart.
121 *Vast:* steeds; *verlegen:* in onrust.
122 *te nacht:* vannacht.
124 *beckeneel:* schedel, hersens.
126 *poeren:* poederen.
129 *zelfs:* zelf.
130 *gestelt om uit te komen:* in een toestand om uit te gaan.
131 *of:* als nu eens.
132 *staet:* toestand.
133 *ons geven:* ons begeven.
134 *my betyen:* mij mijn gang gaan.
135 *opspraeck:* kritiek, aanmerkingen.
137 *durven:* kunnen wij het wagen.
138 *'t Gezicht:* de aanblik, het aanschouwen; *deze feest* (oudtijds vrouwelik).
140 *Isis:* Egyptiese godin; *deught:* weldaad.

O oude voester, die ons jeught[141]
Vergunt met andren te vergaren.[142]

V o e s t e r ;
'k Bedanck als noch mijn jonge jaeren,[143]

141 *ons* (onverbogen vorm): onze.
142 *vergaren:* samenkomen.
143 *'k Bedanck:* ik herinner mij dankbaar (Het *Ned. Wdb.* II, 1123 kent in deze betekenis allen: zich iets bedanken).

*

Met lust en weelde doorgebroght,[144]
En gun u gaerne dezen togt.
De roozen blozen om te pluicken.[146]
Wie tijdt heeft moet haer tijdt gebruicken.
Ick draegh de joffren haet noch nijt.
Gaet henen, bezight uwen tijdt;[149]
Daer tranen lijckzang en gebeden
Zich mengelen met vrolijckheden.

REY VAN ENGELEN.

Z a n g :

Sluit voor Begeerte uw graegh gezicht;[152]
Zy loert, zy loert om in te vaeren.[153]
Sluit d'oogen, vensters van het licht,[154]
Indien ghy wilt uw hart bewaren:[155]
Want zoo Begeerte eens binnen sluipt,
Zy zal bederf en jammer baren,[157]
Dat eeuwigh smert, en eeuwigh druipt.[158]
De dingen zijn niet als zy schynen:
De worm zit binnen lecker ooft,
En levent kleur bedeckt venynen.[161]
Hy doolt zeer licht, die licht gelooft:
In paradyzen nestlen slangen:
De slangen hangen boven 't hooft,
Daer goude en blozende appels hangen:
Dies wacht uw vingers, wacht uw hant,
Noch vat de Doot niet met uw' tant.[167]

T e g e n z a n g :

't Godtvruchtige geslacht van Seth[168]
Lijt schipbreuck op korale klippen,[169]
Op een albaste en streelend bedt;[170]

* TEKSTKRITIEK: vs. 170 heeft in alle uitgaven: een streelend bedt.

144 *weelde:* genot.
146 *om te pluicken:* om geplukt te worden.
149 *bezight uwen tijdt:* geniet uw levenstijd, waarin droefheid en vrome stemming afwisselen met vreugde (150-51).
152 *graegh gezicht:* begerige blikken.
153 *in te vaeren:* binnen te dringen.
154 *vensters van het licht:* waardoor de stralen ingaan.
155 *bewaren:* bewaken.
157 *bederf:* verderf; *jammer:* ellende.
158 *druipt:* van berouwvolle tranen.
161 *levent:* levendig, fris, aanlokkelik; *kleur* (onz.).
167 Bijt niet in de verderf brengende vrucht (bijgedachte aan het Paradijs-verhaal); *Noch:* en niet.
168 *geslacht van Seth:* de nakomelingen van Seth, die door de zondvloed gestraft werden voor hun zonden.
169 *Lijt schipbreuck:* gaat te gronde (vgl. vs. 88); het beeld wordt voortgezet in *klippen en strant; korale klippen:* rode lippen, vrouwekussen.
170 *albaste bedt:* vrouweboezem.

En strant op 't zachte strant der lippen,[171]
Die vleien kunnen, als weleer
Haer moeder, die met Adams slippen[173]

171 *lippen:* om de vleiende taal.
173 *Haer moeder:* hun stammoeder Eva; *slippen:* uitglijden, zondigen.

Den ganschen aertkloot ruckte om veêr.[174]
De voorgang in 't wellustigh Eden[175]
Wort nagevolght van tijdt tot tijdt:[176]
Men schept vermaeck in 't overtreden:
d'Oprechtigheit versmelt en slijt.[178]
De hemel, opgeweckt door 't sarren[179]
Van zulck een' opgehoopten spijt,[180]
Verheft tot boven aen de starren
Een zee, van geen geberght gestuit:[182]
Een zee wischt alle vlecken uit.[183]

T o e z a n g :

Wat ziet men schoone naeckten zwemmen,[184]
En dryven op den weereltvloet.
Al 't water blust en temt dien gloet,[186]
Niet maghtigh om zich zelf te temmen.[187]
Of vrouwelusten veel beloven,[188]
Men ziet hoe dier die lusten staen;[189]
Men ziet de weerelt onder gaen;
En komt verbode lust noch boven?[191]

174 De gehele mensheid (door de erfzonde) meesleepte.
175 *De voorgang:* het (slechte) voorbeeld; *wellustigh:* genotvol.
176 *Wort:* werd; *van tijdt tot tijdt:* in opeenvolgende tijdperken.
178 *d'Oprechtigheit:* de rechtschapenheid.
179 *opgeweckt:* wakker geworden; *sarren:* tergen.
180 *spijt:* hoon.
182 *Een zee:* een zondvloed; *van:* door.
183 *Eén zee:* eenzelfde zee; *vlecken:* smetten (van de zonden).
184 *naeckten:* naakte lichamen; *zwemmen:* synoniem van drijven.
186 *temt:* bedwingt.
187 *maghtigh:* in staat.
188 *Of:* ofschoon.
189 *dier staen:* duur te staan komen.
191 *noch:* toch weer.

*

Het tweede bedryf.

VOESTER. IEMPSAR.

V o e s t e r :
Zy slaept, doch ongerust: 'k wil zachtjes nader treên.
Hier leit het hooft: zy smijt haer armen staegh van een,[vs. 193]
En naulix halfgedeckt kan 't bedt de leden houden.
Best deck ick 't naeckte lijf, dat anders moght verkouden.[195]
My dunckt zy droomt: 'k wil stil bij 't hoofdeint blyven staen.
Hoe raeskaltze in den slaep: nu laet haer eens begaen.[197]

I e m p s a r :
Al gaf my het geluck te dragen[198]
Den scepter met den tullebandt,
En d'eige kroon, die Pharo spant;[200]
Al zat ick op des konings wagen,
Ge-eert als koningin van 't lant;
'k Had tienmael liever te behagen
Uwe oogen, bruin als diamant,[204]
Dan 'skonings oogen, en de zielen,[205]
Die voor deze aertsche Goden knielen,[206]
En hen verheffen hoogh in top.
Ick nam de kroon van mynen kop,
En kroonde uw hooft met puick van stralen.
Een kus zou 't altemael betalen.[210]
't Genot van eenen kus is meer
Dan al 't genot van staet en eer.

V o e s t e r :
Helaes! voor 't minnent hart is rust noch vre geschapen;[213]
Want Min houdt scherpe wacht, als al de zinnen slapen.

I e m p s a r :
Duur lang, ô liefelijcke pijn
Van minneschichten, diep geschoten.

* TEKSTKRITIEK: achter vs. 220 heeft de oude uitgave een punt, de latere hebben een vraagteken.

vs. 193 *smijt:* slaat heftig.
195 *Best deck ick:* 't is het beste dat ik dek; *verkouden:* koud worden.
197 *raeskaltze:* spreekt ze opgewonden (oorspr. wartaal uitslaan).
198 *het geluck:* de Fortuin.
200 *spant:* op het hoofd draagt (*de kroon spannen* is oorspr. een krans ombinden).
204 *bruin:* donker-flonkerend.
205 *zielen:* mensen.
206 *aertsche Goden:* vorsten.
210 *'t altemael betalen:* voor dat alles vergoeding bieden.
213 *is geschapen:* valt ten deel.

Smelt Venus vier uw hart in 't mijn?[217]
Heeft zy uw hart in 't mijn gegoten,[218]
En bey de harten, eens geaert,[219]
Ononderscheidelijck gepaert?[220]

217 *Smelt in:* versmelt met.
218 *zy:* Venus.
219 *eens geaert:* gelijkgezind.
220 *Ononderscheidelijck:* zonder dat ze afzonderlik bestaan.

V o e s t e r :
Genoegelijcke droom, kunt ghy dees vlammen blussen;
Ick wil, in Josephs plaets, haer mont en wangen kussen.

I e m p s a r :
Dat 's artseny van yemants mont.
Wie kust mijn quynent hart gezont?
Verzoet ghy zoo dit bitter lyen?
Och Joseph, duick mijn morgenstar:[226]
Och vlught: daer dreight u Potiphar.
Hy komt ons deze vreught benyen.
Daer moort hy u in mynen schoot.
Waer heen gevloden voor de doot?
Och voester, help, hy moort, hy woet, om my te krygen.

V o e s t e r :
Wat razerny is dit? dus uit den bedt te stygen?[232]
En langs de kamer naeckt te vliegen in het hemt,
De vlechten om het hooft, als dol en ongetemt?
Wat razerny is dit?

I e m p s a r :
Helaes, waer zijn mijn zinnen?

V o e s t e r :
Die zijn van huis, mevrouw.

I e m p s a r :
Och haelze weder binnen.[236]

V o e s t e r :
Hoe hijghtge dus ontstelt? bedaer wat, en bekoel.[237]
Nu koom, en zet u hier wat neder in dien stoel,
Nadien ghy op de koets niet langer kunt geduuren.[239]
Koom schiet dien tabbert aen.[240]

I e m p s a r :
Waer ben ick? in wat muuren?

V o e s t e r :
Mevrouw, ghy zijt in huis. hoe zietghe zoo beroert?[241]
Hoe hangt dit hair om 't hooft, zoo wildt en ongesnoert?
Nu koom, laet my begaen: ick zal 't een luttel schicken.
Wat quam u over? kan een droom u zoo verschricken?[244]
Daer is de spiegel: zie, en spiegel dit gelaet.

226 *duick:* verberg u; *mijn morgenstar:* mijn liefste.
232 *uit den bedt* (Datief-vorm, vgl. vs. 272).
236 *haelze weder binnen:* breng mij tot mij zelf.
237 *ontstelt:* buiten u zelf.
239 *koets:* rustbed; *geduuren:* het uithouden.
240 *tabbert:* overkleed.
241 *beroert:* ontdaan.
244 *quam u over:* overkwam u.

Aenschouw eens, hoe die brant van 't hart in d'oogen slaet;[246]
Hoe mager 't aenzicht quijnt, en d'ingevalle kaecken;
Hoe Min het schoon misverft, en hoe zijn boogh kan raecken[248]

246 *slaet in:* overslaat op.
248 *het schoon misverft:* wat schoon was, lelik kleurt; *zijn boogh:* nml. van Amor (= Min).

*
Een ongewapend hart. hoe heel ick dees quetsuur?
Blus uit, blus uit by tijdts dit zorghlijck smeulend vuur.[250]
Blus uit den brant, eer die in 't dack van 't hof koom steigeren.[251]

I e m p s a r :
Zoo lang die Jongeling my zynen mont zal weigeren,
Ziet Iempsar hulp noch troost voor haer bedroefde quael.
Helaes, waer was ick strax? wat vriendelijcke strael[254]
Verscheen my in den droom? hoe flonckerden die oogen?

V o e s t e r :
Vertel dan uwen droom.

I e m p s a r :
My docht 'k wert opgetogen
Met Joseph, mont aen mont, in Venus heilgen troon,[257]
In Venus ledekant, omheint van minnegoôn:
Die schutters deden niets dan naer ons harten doelen;[259]
Wy niets dan minnebrant en kus met kus te koelen.
O welck een' lieven gloet gevoelde ick, schicht op schicht!
Wat lust is dat, die 't brein als uit zijn leger licht?[262]
Laet andre zinnen vry om weelde en wellust woelen;[263]
Ick noem den grootsten lust, verbeelding van gevoelen
Der onderlinge vlam, die door al d'adren rijdt.[264-65]
Maer zulck een zaligheit nut niemant onbenijt:[266]
Want midden onder 't spel quam mijn gemael gevaren[267]
Met eenen blooten dolck: strax rezen al mijn hairen.[268]
Hy bluschte in mynen schoot dit leschvier van mijn' gloet,[269]
Bespattende mijn borst en aenzicht met dat bloet,
Om 't welck mijn bloet dus ziedt en schuimt, en 't hart moet zuchten.[271]
Dat dreef my uit den bedde, om lijfsgevaer t'ontvlughten,
En dezen tweeden steeck, die naer mijn' boezem ging.
Och Ioseph, Ioseph och! och schoone Iongeling!

V o e s t e r :
Zwijgh stil, het gelt uw' hals. hoe nu dus ongebonden?[275]

* TEKSTKRITIEK: vs. 249 van de oude uitgave heeft *ongewapende*.
250 *zorghlijck:* angstwekkend.
251 *'t hof:* het paleis; *steigeren:* opklimmen.
254 *strax:* zo even.
257 *troon:* hemel.
259 *schutters:* de liefdegoden met pijlen (*schichten*) gewapend; *doelen:* mikken.
262 *leger:* ligplaats; d.w.z. die ons verstand benevelt.
263 *woelen om:* onrustig zoeken naar genot.
264-65 *verbeelding van gevoelen der onderlinge vlam:* het levendig besef, het diepe genot, als men de wederzijdse liefdegloed gevoelt; *rijdt:* trilt, tintelt.
266 *nut:* geniet.
267 *gevaren:* aangesneld.
268 *strax:* onmiddellik.
269 *dit leschvier:* dat wat het vuur blust (*lesschen* = blussen); hier dus de minnaar die gedood werd.
271 *ziedt:* kookt.
275 *het gelt uw' hals:* het zou uw leven kosten; *ongebonden:* onbeheerst.

Ick heb uw jofferen alree van kant gezonden.[276]
Ay bindt, om slaven en gezin, uw toghten in.[277]
Ick schrick voor uwen heer: wat schaem u voor 't gezin.[278]

276 *van kant:* weg.
277 *toghten:* hartstocht.
278 *wat:* waarschijnlik, evenals *hoe nu* (vs. 275), een interjektie, als uitroep. Vondel plaatst daarachter gewoonlik geen leesteken (vgl. *Ay* in vs. 277, en passim).

I e m p s a r :

Ick pas op eer noch schant, noch op mijn eigen leven.[279]
De Min vervooght het al.[280]

V o e s t e r :

Waer wort mijn kint gedreven
Van dolle razerny?

I e m p s a r :

Ay moeder, spreeck zoo niet,
Noch scheldt geen razerny mijn redelijck verdriet.[282]
Uit rype reden wort mijn hartewee geboren.[283]
Gemeene schoonheit magh gemeen vernuft bekoren,[284]
Dat reuckeloos slechs ziet de dingen over 't hooft,[285]
Of licht bestemt, 't geen 't oogh al blindeling gelooft:[286]
Maer wie met oordeel mint, zal zich alleen vergapen[287]
Aen eenigh puickschoon, tot verwondering geschapen:[288]
Gelijck dit uitheemsch licht, dat leider al te kuisch[289]
Vergult gewelf en zael van ons gezegent huis:[290]
En dunckt het u, dat ick noch revel zonder reden?[291]
Bezie den Jongeling, van boven tot beneden,
Hoe vrouw Natuur aen hem te kost leide al haer' schat.[293]
Wat wraeckt uw oordeel hier? wat wenscht ghy anders, dat[294]
Niet strax tot misstal streckt? wat rots wort niet bewogen?[295]
Noit zagh een valck in 't hof zoo wacker uit zijn oogen;[296]
Die oogen, daer de Min, gezeten op zijn' stoel,[297]
Het alles brant en blaeckt, en blijft zelf koudt en koel.[298]
Het hooge voorhooft schijnt een' glans van zich te spreien.
Men ziet het blonde hair zijn locken aertigh zweien,[300]
En zwieren over neck en over schouders heên.
In 't aenzicht gloeit de verf. wie zagh ter weerelt leên[302]

279 *pas op:* geef om.
280 *vervooght het al:* overheerst dat alles.
282 En noem mijn verklaarbare smart niet verwijtend een razernij.
283 *Uit rype reden:* uit een weloverwogen oordeel.
284 *Gemeene:* alledaagse; *magh:* kan.
285 Dat onnadenkend de dingen slechts oppervlakkig beschouwt.
286 *bestemt:* zijn goedkeuring hecht aan.
287 *zich vergapen aen* (in gunstige zin): bewonderen.
288 *puickschoon:* uitmuntende schoonheid; *verwondering:* bewondering.
289 *dit uitheemsch licht:* Jozef; *leider:* helaas.
290 *Vergult:* zijn licht laat stralen over, siert.
291 *revel:* synoniem van raeskal (vgl. Mnl. *reven:* aan verstandsverbijstering lijden, wartaal spreken).
293 *te kost leide:* besteedde.
294 *wraeckt:* keurt af.
295 *strax:* onmiddellik; *tot misstal streckt:* misstaat (*misstal:* misstand, gebrek).
296 *een valck in 't hof:* voor de valkenjacht dienende.
297 *stoel:* troon.
298 *Het alles,* evenals *het al:* alles.
300 *aertigh zweien:* sierlik slingeren; *zweien* (en dus ook het rijmwoord *spreien*) met *ai*-klank.
302 *de verf:* de (frisse) kleur.

Van maecksel zoo volmaeckt, zoo net, zoo evenmatigh?[303]
De mont (die 't zeggen dorst) te stemmigh, en te statigh,[304]
Zou yet vrypostigers vereischen, 't geen een' mensch[305]
Van zulcke jaeren voeght; zoo had ick al mijn' wensch;

303 *net:* sierlik; *evenmatigh:* juist van verhoudingen.
304 *die 't zeggen dorst:* als men een aanmerking zou durven maken; *stemmigh:* ernstig; *statigh:* terughoudend, ingetogen.
305 Zou wat minder zedig moeten zijn (*vrypostigh:* vrijmoedig).

Zoo zwom ick in een zee van allerhande volheit.[307]
Ay moeder, noemt ghy noch uw dochters liefde dolheit?
Och Joseph, Joseph, och, de reden leert het my,
Dat ick u minnen moet, al schijnt het razerny.

V o e s t e r :
Dit queeckt uw koorts: is 't vreemt dat ghy zo lang blijft quynen?

I e m p s a r ;
Gelijck langs eene beeck de bloemen schooner schynen,
Daer 't water over drijft; zoo schijnt zijn eedle geest[313]
Zijn ziel wel ruim zo schoon, door 't lichaem, schoon van leest,
Waer in met overlegh dees kiesche geest quam daelen,[315]
En flickren, eveneens gelijck verdroncke stralen,[316]
In mynen, en gelaet, en voeghlijckheyt, en al[317]
Wat yegelijck bekoort en treckt, met zulck een' val,[318]
Dat hy zich meester maeckt van vrouwen en van heeren,[319]
En waert is niet een huis, maer Rijcken te regeeren.
Och Joseph, Joseph, och, de reden leert het my,
Dat ick u minnen moet, al schijnt het razerny.

V o e s t e r :
Ghy zijt te krachtigh en hardneckigh in 't verbeelden.

I e m p s a r :
De hemel overgoot met overmaet van weelden
Dit huis, geduurende 't voorzichtige beleit[325]
Van dat lieftalligh kint. het weeligh veldt ontzeit[326]
Ons vruchten noch gewas. de dienaers en de knapen
En slaven spoên hun werck. mijn heer magh veiligh slaepen,[328]
Op Josephs wackerheit. de Koning en al 't hof[329]
Onthalen Potiphar met ongemeenen lof.[330]
Hier hapert niets, dan dat wy hem vergeefs beminnen,
En hy te krygel valt, en al te stijf van zinnen,[332]
In 't weigren van mijn bede, en dagelix verzoeck.

V o e s t e r :
Zo keer uw' slaef den neck met een verdienden vloeck.

307 *volheit* (nl. van genot).
313 *over drijft:* overheen stroomt.
315 *met overlegh:* welbewust; *kiesche:* kieskeurige; *geest:* de ziel, die dit schone lichaam uitkoos, om er in te schitteren (*flickren* vs. 316).
316 *verdroncke stralen* zal weer slaan op de schittering van bloemen onder water (vs. 312).
317 *mynen* (met *ie*-klank): gebaren (Fr. *mine*)*; gelaet:* houding; *voeghlijckheyt;* gepast gedrag.
318 *yegelijck:* een ieder; *val:* aantrekkelikheid, bevalligheid (vgl. Oudemans' *Wdb.* op *Hooft,* blz. 354).
319 *vrouwen en heeren:* meesteressen en meesters.
325 *voorzichtige:* vooruitziende.
326 *lieftalligh kint:* beminnelike jongeling; *weeligh:* weelderig, vruchtbaar.
328 *spoên:* verrichten ijverig.
329 *Op:* vertrouwende op.
330 *Onthalen:* ontvangen.
332 *te krygel valt:* te vasthoudend, hardnekkig is; *stijf van zinnen:* stijfzinnig.

I e m p s a r :

Och Joseph, laet mijn vloeck veel eer my zelve treffen,
Dan uw alwaerdigh hooft, het welck ick wensch te heffen[336]
Tot aen de starren toe; te kranssen met een' krans
Gevlochten van mijn hair, met uitgelezen glans.
Wie haet zijn eigen hart, of wordt 'er op verbolgen?
Wanneer de zonnebloem vergeet de zon te volgen
Met loncken; wanneer haer verdriet 't geliefde licht[341]
t'Aenschouwen, met een zoet en minnelijck gezicht;
Dan sal ick dien Hebreeuw, mijn lief, den neck toekeeren.
Een aengewende min valt lastigh te verleeren.[344]

V o e s t e r :

't Valt licht te haten, die ons gunst en vrientschap haet.[345]
Hy blijft toch even schuw, en vliedt u, waer ghy gaet.

I e m p s a r :

Te feller wort mijn vier door 't weigren aengesteecken.[347]

V o e s t e r :

Gelijcke liefde kan gelijcke liefde queecken.[348]

I e m p s a r :

Geloofme in 't geen ick voel: de liefde in haer bejagh[349]
Is heetst op 't wildt, 't welck zy niet achterhalen magh,[350]
En heeft min treck tot yet, dat macklijck wort gevangen.[351]
Begeerte groeit te meer, door 't vierige verlangen.
De min is haer geen ernst, die om het afslaen suft.[353]
Rechtschape dapperheit wort niet zoo licht verbluft.[354]

V o e s t e r :

Ghy kocht dien knecht voor slaef: wat lief hebt ghy verkoren?[355]

I e m p s a r :

Zwijgh stil, verkleen hem niet: ghy moort mijn ziel deur d'ooren.[356]
Wat zwerft'er menigh heldt, dien 't aen geluck ontbreeckt,[357]
Maer niet aen stam noch deught. al wat in Ioseph steeckt[358]

336 *alwaerdigh:* hoog te waarderen (*Ned. Wdb.* II, 325).
341 *verdriet* (onpers. ww.).
344 *Een aengewende min:* een zo lang gekoesterde liefde; *verleeren:* verlochenen.
345 *ons:* onze.
347 *aengesteecken* (oud partic.): aangestoken.
348 d.w.z. alleen beantwoorde liefde kan gelijke liefde onderhouden.
349 *bejagh:* streven, najagen.
350 *heetst:* het meest belust op; *magh:* kan.
351 *treck:* neiging.
353 Accent op *haer; suft:* verslapt.
354 *Rechtschape:* de ware; *verbluft:* afgeschrikt.
355 *knecht:* jongeling; *wat lief:* wat een (minderwaardige) minnaar!
356 *verkleen:* verneder; *deur d'ooren:* door wat ik moest aanhoren.
357 *dien 't aen geluck ontbreeckt:* wie het lot ongunstig is.
358 *stam:* (edele) afkomst.

Gelijckt niet slaefs, maer heers: dat zwinxel en die gaven[359]

359 *heers:* wat aan hogere stand herinnert; *zwinxel:* uiterlik, gelaatstrekken (synoniem met *zwijmsel* en *zweemsel;* vgl. *Joseph in Dothan,* vs. 1051); oorspr. gelijkenis, afbeeldsel, afschijnsel (*Wdb. op Hooft*, blz. 321); *gaven:* begaafdheid.

Getuigen, hoe hy nam zijn' oirsprong uit de braven:[360]
Doch 't zy zoo 't wil; ick wensch voor zijn slavin te gaen.[361]
Geluckigh waer de vrouw, die onder hem moght staen.

V o e s t e r :

Het minnende oogh vergroot die dingen zonder oordeel,
Acht alle droomen waer, en rekent schade voordeel.
Mevrouw, 't is valsche waen, die uw verstant misleit.
Verkies een veiligh padt: geloof niet watze zeit.[366]
Al gaf hy schoon gehoor, zoo leert uw staet u duicken.[367]
Ghy moogt dien Jongeling niet openbaar gebruicken,[368]
Maar steelwijs, en ter sluick, en ergens in een' hoeck,
En met een hart vol schrix.

I e m p s a r .

Dat is al 't geen ick zoeck.
Gesloke min smaeckt zoetst, in duistre en diepe holen:[371]
Daer leeft men by den nacht: daer glimmen Venus kolen[372]
Met levendiger gloet, dan by den lichten dagh.

V o e s t e r :

Zwijgh stil, ick hoor mijn' heer: my dunckt ick hoor gewagh.[374]
Daer klopt hy aen de deur: ick beef voor mijn gepeinzen.
Verbijt u toch een poos: wat raedt om dit t'ontveinzen?[376]

POTIPHAR. VOESTER. IEMPSAR.

P o t i p h a r :

Doe open, Voester, hou: wat onrust hoor ick hier?[377]
Hoe vaert mevrouw?

V o e s t e r :

Een vrouw is een rampzaligh dier:[378]
Daer zit zy voor de sponde, en heeft maer pas geslapen.[379]

P o t i p h a r :

Hoe is het toch, mijn troost? hoe is 't met u geschapen?[380]

I e m p s a r :

360 *braven:* voornamen, edelen.
361 *te gaen voor:* de plaats te bekleden van.
366 *ze:* de valse waan.
367 *Al.... schoon:* ofschoon; *uw staet:* uw hoge positie; *duicken:* u te verbergen.
368 *openbaer:* openlik; *gebruicken:* de omgang genieten van.
371 *Gesloke:* heimelik genoten (eig. gesmokkelde).
372 *by den nacht:* in nachtelik duister; *Venus kolen:* het liefdevuur.
374 *gewagh:* gerucht (oorspr. stemgeluid, maar ook in samenhang met ww. *gewegen:* bewegen, dus beweging (*Ned. Wdb.* IV, 2004 en 2006).
376 *Verbijt u:* houd uw hartstocht in toom; *wat raedt:* wat moet ik beginnen.
377 *hou:* he daar!
378 *dier:* schepsel.
379 *pas:* nauweliks.
380 *geschapen:* gesteld.

Gelijck ghy daeghlix ziet: het lust my maer van pas.[381]

P o t i p h a r :
Zoo leunt een quynend beeld, gebootst van maeghdewas,[382]

381 *het lust my maer van pas:* ik gevoel mij niet al te wel.
382 *gebootst:* geboetseerd; *maeghdewas:* zuivere was (*Ned. Wdb.* IX, 13).

Op eenen ebben stoel, en laet het hooft vast hangen.[383]
Is dit die lieve mont? zijn dit dees zachte wangen,
Die ghy my eerstmael boodt, met onverzaden lust?[385]
Heeft Potiphar zoo vroegh den bloesem afgekust,
En al dat blozent schoon van 't aenschijn afgestreecken?
Uw roozen gaen eerst op, voor 't licht, dat door wil breecken,[388]
En op den drempel staet, den valen nacht te spijt.
De Goden hoeden het, dat niet een buy van nijt,[390]
Van norsse zwarte nijt ons koom zoo vroegh berooven
Van zoo veel helderheên, als uwe jeught beloven[392]
De lusten van uw lief en trouwen bedgenoot,
Die nergens zachter rust, dan in dien warmen schoot.
'k Most, overwonnen door uw zuchten, door uw tranen,
My, zeven nachten lang, van dit schoon lichaem spanen;[396]
En twyfel waer ick hebbe in mynen plicht gefaelt,[397]
Om dat ghy, als voorheên, niet uw' gemael onthaelt,[398]
Ja schier afkeerigh schijnt van hem, en van het leven.
Zegh op, waer is u stof tot ongenoeght gegeven?[400]
Wat maeckt u wars van 't licht, en myne oprechte min?
Mijn lief, of hapert het aen yemant van 't gezin?[402]
Ghy zucht, en antwoort niet. wie zijnze? ick zal hen straffen.
Ontdeck het uwen Heer: hy kan 'er raedt in schaffen.
'k Wil dat een yegelijck u viere, en eere, en dien:
Datze altezaemen u, als my, naer d'oogen zien.
Ghy steent, en kropt het in: hoe kan ick dit gedoogen?[407]
Wat hartewee schuilt hier? de tranen staen in d'oogen.
Wat schreit ghy? spreeck vry uit, en melt my, waer het schort.
De krancke, die haer leet den arts verberght, verkort[410]
Zich zelve, maer wie 't klaeght en melt, die kan men helpen.
Zegh op: is 't in mijn maght, ick zal dees wonde stelpen.[412]

I e m p s a r :

Vertrouwt ghy, dat wy wars van uwe liefde zijn,[413]
Ons liever, dan voorheen de dagh en zonneschijn,[414]
Die nu verquicken komt al wat begon te flaeuwen?[415]
O smert! ô hartewee! wat valt dit hardt te kaeuwen![416]

383 *vast:* voortdurend.
385 *eerstmael:* voor de eerste maal, d.w.z. als jonge bruid.
388 *eerst:* pas; *op:* open.
390 *hoeden:* mogen verhoeden.
392 *helderheên:* stralend licht (dat door de bui bedreigd wordt).
396 *spanen:* onthouden.
397 *waer ick hebbe:* of ik ergens zou hebben te kort geschoten.
398 *onthaelt:* (vriendelik) ontvangt.
400 *ongenoeght:* ongenoegen.
402 *gezin:* personeel.
407 *kropt het in:* verkropt het.
410 *verkort:* doet te kort.
412 *stelpen:* genezen (eig. het bloed stelpen).
413 *Vertrouwt ghy:* meent gij er zeker van te zijn.
414 *liever:* dierbaarder.
415 *verquicken:* verlevendigen.
416 *te kaeuwen:* te overdenken.

Maar laes noch harder te verduwen, voor een vrouw,[417]

417 *laes:* helaes.

Die, teder van gemoedt, niet opmagh tegens rouw,[418]
En onmin. Heiligh oogh des hemels, die beneden[419]
Op d'aerde met uw' strael de minste onzuiverheden
Ontdeckt, en altijt zelf zoo rein en zuiver zijt,
Ghy ziet en kent mijn' gront. ô Goden, helpt, hoe snijt[422]
Dat woort ons in het hart.

P o t i p h a r :
Nu sus, niet t'ongeduldigh.[423]

V o e s t e r :
Mevrouw blijft eeuwigh dienst en trouw en liefde schuldigh
Den genen, die haer trouw aen zyne trouw verknocht,[425]
En zoud' er blijck van doen, indienze meer vermoght:[426]
Maer vrouwen zijn gelijck het weêr der zomerdagen,
En onderhevigh meest aen luimen, en aen vlagen.
Laet deze droeve buy van onlust overgaen.[429]
De zon getroost zich wel, dat d'afgeschene maen[430]
Verflaeuwt, en niet een lit meer schijnt te kunnen reppen:
Terstont verrijstze, en lacht, en komt weêr luister scheppen
Uit hare wederga, dien koesterenden strael.[432-33]
De sluimerende Min is slechs op een verhael[434]
En om meer voorraet uit, en zal eerlang al t'evens[435]
Opborrelen vol saps, doortintelen vol levens
De leden van u beide, en zetten, met meer blijck[437]
Van gunst en gloet dan oit, al 't achterstel gelijck.[438]

P o t i p h a r :
Wat oordeelt d'arts van haer, en van dit langsaem quynen?

V o e s t e r :
Zy heeft te groot een moedt, en schaemt zich ziek te schynen,[440]
By artsen of gezin.

P o t i p h a r :
'k Had hoop, dat zy haer' geest
Verquicken zoude, op 't hooge en heerelijcke feest,[442]

418 *opmagh tegens rouw:* niet opgewassen is tegen verdriet.
419 *onmin:* onenigheid.
422 *gront:* het diepste van mijn gemoed.
423 *sus* (interj.): stil! *ongeduldigh:* weekhartig (iets niet kunnende verdragen)
425 *verknocht:* verbond.
426 *er blijck van doen:* het doen blijken.
429 *droeve:* sombere; *onlust:* neerslachtige stemming.
430 *afgeschene:* verduisterende (na het laatste kwartier).
432-33 *Terstont:* kort daarop; *luister scheppen uit hare wederga* (de zon): dit beeld van man en vrouw als zon en maan keert later terug in de bekende dansrei van *Adam in Ballingschap*.
434 *is op een verhael uit:* is er op uit om zich te herstellen, te hernieuwen.
435 *meer voorraet:* versterking; *al t'evens:* geheel en al.
437 *meer blijck:* duideliker bewijzen.
438 *gunst:* genegenheid; *al 't achterstel gelijck zetten:* de gehele achterstand inhalen.
440 Zij is te krachtig van geest.
442 *Verquicken:* opvroliken.

Het welck de joffers zelfs bekleeden, en vereeren.[443]

V o e s t e r :
Misschien help ick mevrouw voor middagh in de kleeren.

443 *zelfs:* zelf; *bekleeden:* bijwonen (*Ned. Wdb.* II, 1597; *vereeren* (nl. door hun tegenwoordigheid).

P o t i p h a r :

Bekoort u 't hooghtijt niet? het woelt alree op straet.[445]

I e m p s a r :

Dit feest bekoort my min dan d'eenzaemheit. ay laet
My heden in de stilte, en achter af bedaren:[447]
't Wort beter. 't gekrioel der uitgelate scharen[448]
Moght steurnis geven aen de zinnen. al mijn lust[449]
(Indien 'er lust is) streckt tot afgescheiden rust.[450]

V o e s t e r :

Zwaermoedigheit, van haer gedachten overladen,[451]
Zoeckt altijt eenzaemheit, en wandelt dootse paden.

P o t i p h a r :

Zwaermoedigheit wort zoo door eenzaemheit gevoedt.
Gezelschap baert vermaeck.

I e m p s a r :

De barning van 't gemoedt[454]
Blijft duuren, daer het ruischt van strydige gezinden.[455]

P o t i p h a r :

Vergader zonder strijt.[456]

I e m p s a r :

Waer is die plaats te vinden?

V o e s t e r :

Belieft het u, mijn Heer, beveel den Huisvooght vry,[457]
Dat hy mevrouw in alls van daegh te wille zy,[458]
't Gezin vertrecken doe, en steurnis zoeck te myden.[459]

I e m p s a r :

O ja, dat waer mijn wensch: dat zou mijn' geest verblyden.

P o t i p h a r :

Het zal geschiên, mijn troost. daer noodt my ons karros[461]

445 *'t hooghtijt:* het feest; *het woelt* (onpers. ww.): het is al druk.
447 *achter af:* teruggetrokken.
448 *uitgelate:* luidruchtige.
449 *steurnis:* hinder.
450 *streckt tot:* gaat uit naar.
451 *van:* door.
454 *barning:* branding, woeling, onrust.
455 *daer:* daar waar; *het ruischt* (onpers. ww.); *strydige gezinden:* tegenstrijdige neigingen (*gezinde:* gezindheid; *Ned. Wdb.* IV, 2234).
456 Zoek dan een plaats waar men zonder strijd kan samenkomen (Potiphar vat blijkbaar de woorden van Jempsar anders op dan ze bedoeld zijn).
457 *den Huisvooght:* Jozef.
458 *alls:* alles.
459 *steurnis:* rustverstoring.
461 *karros:* statiekoets.

Op 't hooge feest: grijp moedt.

I e m p s a r :
Mijn hart.[462]

P o t i p h a r :
Nu laet my los.
Ick hoop na 't hooghtijt u in betren staet t'ontmoeten:
Laet Joseph midlerwijl mijn schult gedienstigh boeten.[464]

462 *Mijn hart* (liefkozend, met een omhelzing).
464 *mijn schult boeten:* mijn verplichtingen tegenover u nakomen.

I e m p s a r :
Och Voester, vat dit woort: hy zelf geeft ons verlof.[465]

V o e s t e r :
Zwijgh stil.

I e m p s a r :
Spreeck Joseph aen: nu hebt ghy spreeckens stof.[466]

V o e s t e r :
Och zwijgh, mevrouw, zwijgh stil, eer hy u hoor geluit slaen.[467]
'k Zal luistren wat mijn heer den huisvooght zeit in 't uitgaen.
De Ioffers gaen vast heên: de Ioffers nooden hem:[469]
Hy weigert haer 't geley: daar hoor ick Iosephs stem.

POTIPHAR. IOSEPH.

P o t i p h a r :
Wel Ioseph, gaet ghy nu de Ioffers niet geleiden
Naer 't vrouwetimmer, om het oogh te laeten weiden[472]
In zulck een' schoonen rouw, die lijck en uitvaert ciert
Van Apis? suft ghy t'huis, nu al de weerelt viert?[473-74]

I o s e p h :
Mijn heer, ick kan de tijdt wel eenzaem overbrengen.[475]
Hoe verder van dat vier, hoe minder zorgh voor zengen.[476]
De Ioffers tieren best in 't midden van 't gewoel.
Hy blaecke om haer, wie wil; mijn aert is stil, en koel.

P o t i p h a r :
Kan zoo een Iongling zich van zoo veel zonnen spanen,[479]
Van 't vier 't welck schooner speelt door teere joffretranen,
Dan 't licht door eene wolck; wanneer de regenboogh
Gespannen, regens spelt, en verft de lucht om hoogh.
Dit beurt om vier jaer eens. hoe blijft ghy zoo afkeerigh[483]
Van feesten?

I o s e p h :

465 Vóór dit vers is Potiphar heengegaan; *vat:* begrijp goed, onthoud.
466 *spreeckens stof:* nl. de boodschap van Potiphar.
467 *geluit slaen:* luid spreken.
469 *vast:* reeds.
472 *vrouwetimmer:* vrouwenvertrek.
473-74 *rouw:* rouwbetoon; *uitvaert van Apis:* de begrafenis van de stier Apis, aan wie de Egyptenaren goddelike eer bewezen. Biezonderheden omtrent deze stoet ontleende Vondel waarschijnlik aan Plutarchus: *Isis en Osiris*, cap. 35 en aan Eusebius: *Praeparatio Evangelica* II, cap. I, 47 en 51 (teruggaande op Diodorus I, 83-85) en III, cap. XIII, 117 (ontleend aan Porphyrius). Reeds bij Herodotus (II, 65, III, 28-29) wordt van deze begrafenis melding gemaakt; *suft ghy:* zit ge suffend; *viert:* feest viert.
475 *overbrengen:* doorbrengen.
476 *zorgh:* vrees; *zengen:* zich er aan te verschroeien.
479 *zonnen:* meisjesogen; *spanen:* verre houden (vgl. vs. 396).
483 *beurt:* gebeurt.

Ick was noit nieusgierigh noch begeerigh
Om d'uitvaert te bezien.

P o t i p h a r :
De toestel wijst wel aen[485]

485 *De toestel:* de toebereidselen.

Met wat een heerlijckheyt dees staci toe zal gaen,[486]
Ia heerlijcker dan oit in menigh jaer te voren.
Wien zouze heden niet, wien morgen niet, bekooren?
Van daegh de Ridderschap, en schutterlijcke kracht,[489]
Met sleepende geweêr: een dubble ry en pracht[490]
Van Isis priesteren, gedost met hartevellen:[491]
Dan 't aengebeden lijck, en die dat lijck verzellen;
De koning, en al 't hof: de heeren, en de Raet:
De koningin in rouw: haer sleep, en heele staet,[494]
Met sluiers om het hooft, met tranen op de wangen:
De borsten opgekrabt, de lucht met lijckgezangen,[496]
Met priesterlijck geloey, tamboer, en sisterklanck,[497]
En cymbelgalm gepropt: de spietsen taey en langk[498]
Bewonden met een' mijrt, geslingert heên en weder.[499]
Aldus geleit men 't lijck, de straten op en neder,
Tot daer het eeuwigh wort de grafnaelt toevertrout.[501]
Maer morgen, effen als de zon, gehult met gout,[502]
Het hooft heffe uit de kim, om 't aertrijck meê te deelen
Dien goddelijcken glans; steeckt Memphis zyne keelen[504]
Al t'effens op, van vreught, en juicht uit eenen mont:[505]
Gezegent zy den dagh, die Apis weder vondt.[506]
Men haelt dan 't gouden vat uit het Godtheiligh koffer,[507]
Mengt water aerde en geur door een, en giet den offer[508]
Op 't voorhooft van dien Godt, die gulde horens draeght,
En met een halve maen de maen tart, eer het daeght.[509-10]
De stat komt naer den Nijl met maght hem tegenloopen.[511]
De kopre poorten gaen voor zijn geloey strax open.[512]
Zoo wort hy op het koor gezet, voor 't hoogh autaer.
Hy stont te voren hier vier etmael droef en naer,

486 *staci:* plechtigheid; *toe zal gaen:* zal plaatsvinden.
489 *schutterlijcke kracht:* een grote menigte schutters (*Ned. Wdb.* VIII, 52).
490 *geweêr:* wapens, gesleept als teken van rouw.
491 Dat de Isis-priesters in hertevellen gekleed waren, vindt men bij Plutarchus vermeld.
494 *sleep:* gevolg, synoniem van *staet:* hofstoet.
496 *opgekrabt:* opengekrabd.
497 *geloey:* weeklachten; *tamboer:* trommel; *sister:* oud Egyptiese ratel, metalen hoepel met ringetjes doorboord (Grieks: seistron).
498 *gepropt:* vervuld; *taey:* krachtig-buigzaam.
499 *Bewonden:* omwonden; *een mijrt;* ook deze thyrsis-staf noemt Plutarchus.
501 *de grafnaelt:* dat het graf zich zou bevinden bij een obelisk (of pyramide?) berust op Vondel's fantasie.
502 *morgen:* de volgende dag; *effen:* juist; *gehult:* omstraald (letterl. gekapt).
504 *Memphis* was de stad waar de begrafenis plaats vond; *steeckt zyne keelen:* verheft zijn stem.
505 *Al t'effens:* allen tegelijk.
506 *die Apis weder vondt:* de rouw eindigde, wanneer de priesters verklaarden, een stier gevonden te hebben, die volkomen gelijk was aan de gestorven Apis.
507 *vat:* mengvat.
508 *den offer:* de offerande, d.w.z. het mengsel.
509-10 Porphyrius vermeldt dat de zwarte stier Apis de symbolen droeg van de zon (*gulde horens*) en de maan, omdat het licht van de maan afkomstig is van de zon. De zwarte kleur was het embleem van de zon; het symbool van de maan was de halve maan.
511 *met maght:* in grote menigte; *tegen:* tegemoet.
512 *strax:* weldra.

Uitbeeldende Isis druck, behangen met zwart linnen.[515]
Men leit hem 's nachts stil uit, by daegh met staci binnen:

515 *druck:* droefheid.

Dan offert elck voor 't koor, 't zy ouderdom, of jeught.
Wie heden smelt van rouw, springt morgen op van vreught.

I o s e p h :

Men viere Osiers geboorte- of sterfdagh, of de granen
Van Isis, of gestarnte, of zon, of nieuwe manen,
Of 't zevendaeghsche feest des Nijls, of wat men wil;
Men bidt den Viergodt aen, of koe, of krokodil,[522]
Anubis, Ammon, of wat wyders wort geboden;[523]
Ick volgh 't Hebreeusch gebruik, en geene uitheemsche Goden.
Eert Koptus Zonnestadt en Memphis een getal
En menighte van Goôn; wy eeren overal
Een Godtheit met gebeên en zuivere offerhanden.

P o t i p h a r :

't Ontbrack Aegypten noit aen hemelsche verstanden:[528]
Dat weet ghy, die, volleert in wijsheit, quaemt zoo knap[529]
Te steigren op den troon van alle wetenschap.

I o s e p h :

Ontlast my van dien lof: want heb ick yet bedreven,[531]
't Welck lof verdient, dat zy den hemel toegeschreven,
En u, die aen uw' slaef niet luttel leit te kost.[533]
Wanneer men heet volleert, is d'eerste les begost.[534]

P o t i p h a r :

Men wacht van over zee vernuften, met veel smeeckens[535]
Aenhoudende om te raên, wat onze naeldeteeckens,[536]
Gebeelde wetenschap en wijsheit zonder ent,
Verbloemde spraeck, alleen 't scherpluistrende oor bekent,[537-38]
En heilighdommen, al verborgentheên verbloemen.[539]
d'Uitheemsche zal dit Rijck der wyzen moeder noemen,
En zuigende haer borst godtvruchtigh voetsel af,[541]
Den godtsdienst voeren t'huis, dien zy den vreemdling gaf.[542]
De vreemden zullen hier [ten zy d'orakels falen]
Den Godtsdienst niet alleen, maer oock hun wetten halen;
En d'aertboôm omgezet, naer Memphis gouden stijl,[545]
Wil zijn verandering danck weten onzen Nijl.[546]

522 *Viergodt:* de god van het vuur.
523 *Anubis, Ammon:* Egyptiese godheden; *wyders:* verder.
528 *hemelsche:* goddelik-verlichte.
529 *knap* (Noord-Hollands woord): vlug.
531 *Ontlast my:* bevrijd mij, d.i. zwaai mij die lof niet toe; *yet:* iets.
533 *niet luttel leit te kost:* geen kosten spaarde.
534 *is d'eerste les begost:* dan begint de eigenlike leertijd eerst (*begost:* Brab. partic. = begonnen).
535 *vernuften:* geleerden.
536 *Aenhoudende:* er op aandringende; *naeldeteeckens:* hieroglyfen.
537-38 Bijstelling bij *naeldeteeckens; Gebeelde:* in tekens afgebeelde; *zonder ent:* grenzenloos; *Verbloemde:* verborgen.
539 *al* (te verbinden met *wat* in vs. 536); *verborgentheên:* geheimen.
541 *godtvruchtigh voetsel:* vrome wijsheid.
542 *voeren t'huis:* mee naar hun land nemen.
545 *d'aertboôm:* de wereld; *omgezet:* hervormd; *gouden stijl:* voortreffelike wetten.
546 *Wil:* zal; *onzen Nijl:* aan ons Egypte.

I o s e p h :
'k Beken dees school vermagh de weerelt te stofferen[547]
Met koppen, die natuur op 't spitst hier kennen leeren;[548]
Maer 'k wenschte, datze eens klaer uit het natuurboeck zagh,[549]
Wat wondere oirzaeck eerst het licht broght aen den dagh:[550]
Zy zou met ons Hebreen strax 't eenigh Wezen vieren,[551]
In plaets van hemelsch heir, of voglen, visschen, dieren,[552]
Of hooftstof, of een' heldt, of een die 's vollex gunst[553]
Verdiende, door een' vondt van vollecknutte kunst.[554]

P o t i p h a r :
Wat oort des lants komt naest door godtsdienst aen uw zeden?

I o s e p h :
Daer 't Kreeftvier gloeit op 't hooft, en Kneph wort aengebeden;[556]
Die, barende het ey door zynen zwangren mont,
Wel aenwijst, dat dit groote onmetelijcke ront[558]
Van eenen Godt, die noit beginsel heeft genomen,[559]
En nimmer sterven kan, alleen zy voortgekomen.

P o t i p h a r :
Ontdeck my op wat gront ghy uwen godtsdienst plant.

I o s e p h :
Op overlevering, gereickt van hant tot hant,
En openbaringen aen opgetoge vaderen,[563]
Doch meest aen Abraham; in wiens Godtvruchtige aderen[564]
Die Godtheit zweefde en dreef. wat zal ick zeggen van[565]
Dat hooghverlicht vernuft? waer zagh de zon oit man
Zoo onbesproken vroom, zoo vreedzaem, zoo rechtvaerdigh,
Zoo onderdaen, zoo braef, en zulck een' zegen waerdigh[568]
Als Abraham? was 't vreemt dat 's hemels eigen mont[569]
Zich eeuwigh aen dien heldt en aen zijn kroost verbondt?[570]

547 *stofferen:* voorzien van, sieren met.
548 *op 't spitst:* zeer nauwkeurig.
549 *het natuurboeck:* het boek der Natuur, als een der openbaringen van God.
550 Hoe het licht geschapen is.
551 *strax:* weldra.
552 *hemelsch heir:* een stoet van goden.
553 *hooftstof:* element, waaruit de wereld gevormd werd; *een' heldt:* als Prometheus b.v.
554 *vondt:* uitvinding; *vollecknutte:* nuttig voor het volk.
556 Onder de Kreeftkeerkring; *Kneph* (de Griekse naam voor de Egyptiese Chnum) was een godheid, in het Zuiden van Egypte vereerd, die afgebeeld werd met een ei (zinnebeeld der aarde) dat uit zijn mond voortkwam. Vondel trof dit verhaal aan bij Eusebius (a.w. III cap. XI), die het ontleende aan Porphyrius. Ook Plutarchus (a.w. cap. 21) noemt de God Kneph.
558 *ront:* wereldbol.
559 *beginsel:* begin.
563 *opgetoge:* in extase verkerende (de wetgeving van Mozes op Sinaï).
564 *aderen:* binnenste.
565 *dreef:* syn. van zweefde.
568 *onderdaen* (adj.): onderdanig.
569 *'s hemels eigen mont:* God zelf, zich openbarende.
570 *Zich verbondt:* vandaar het ‘Oude Verbond’.

P o t i p h a r :
Dien vader, die zijn' zoon ja eenigh kint wou slaghten?[571]

571 *zijn' zoon:* Isaäc.

I o s e p h :
En branden op 't autaer.[572]

P o t i p h a r :
Hoe vallen die gedachten
In 't redelijcke brein? wijdt 't vaderlijck gemoedt
De Godtheit een autaer, door 't kinderlijcke bloet?

I o s e p h :
Uit dwang, noch lantsgewoont, noch eerzucht, noch yet menschelijx:
Maer om te toonen, dat hy niet bezat yet wenschelijx,[576]
't Geen stont te weigeren den rechten Eigenaer,[577]
Die 's mans gehoorzaemheit beproefde op dat autaer;
Den wil voor 't werck, den ram ontfing in Isax stede;[579]
En zwoer hem zulck een gunst met nimmer schenbren eede.[580]
De Godtsdienst van dien heldt slacht d'ongerijmtheit niet[581]
Van 't geen door Typhons wraeck gesmackt wert in den vliet;[582]
Het welck uw priesterdom, met ongeverfde wangen,[583]
Noch statigh voert ten toon, in jaerlyxe ommegangen.[584]

P o t i p h a r :
't Geen, onder deze schors, voor 't volck verborgen leit[585]
Dat's een natuurgeheim; hoe zich de vruchtbaerheit
Der dingen in 't begin beholp met vochtigheden;[587]
Hoe een het alles teelt. 't luidt vreemt, dat een besneden[588]
Durf reppen 't geen hy zelf aen Godt te wyden plagh,[589]
Zoo dick 't onnozel bloet beschreit den achtsten dagh.[590]

I o s e p h .
Noit joegh, 'tgeen Godt het oogh der mannen ging vertrouwen,
Roo wangen aen of schaemt de maeghden noch de vrouwen;[592]

572 *branden:* offeren.
576 *yet wenschelijx:* iets dierbaars.
577 *rechten:* rechtmatige.
579 De wil nam voor de daad.
580 En beloofde hem plechtig zijn gunst; *schendbren:* schendbare.
581 *slacht niet:* gelijkt niet op; *d'ongerijmtheit:* de onzinnige voorstelling.
582 De wrede en goddeloze Typhon doodde zijn broeder Osiris, sneed het lijk in zes en twintig stukken, die aan de medeplichtigen gegeven en daarna in zee geworpen werden (Eusebius, a.w. II, cap. I). In verband met het volgende vers en vs. 591-93 is hier waarschijnlik te denken aan de geslachtsdelen, symbool van de vruchtbaarheid.
583 *ongeverfde:* schaamteloze, zonder blozen.
584 *statigh:* plechtig.
585 *schors:* bedekking.
587 *beholp met:* bediende van; *met vochtigheden:* dit slaat op een plaats bij Plutarchus (*Isis en Osiris,* cap. 33): Osiris is het beginsel van al wat vochtig is, de oorzaak van alle voortbrenging en de substantie van alle zaad, terwijl Typhon het beginsel is van het droge, het brandende.
588 *een besneden:* een Jood, die de besnijdenis ondergaan heeft op de achtste dag na de geboorte (vs. 590).
589 *Durf:* durft; *reppen:* gewag maken van.
590 *'t onnozel bloet:* het onnozel kind.
592 *Roo wangen of schaemt:* een blos van schaamte.

Gelijck uw feest, quansuis verciert met ydlen glimp.[593]
Godts wijsheit zweeft te hoogh, en boven alle schimp.[594]
Zy gaf haer eigendom dit teecken, tot een' zegel[595]
Van 't opgerecht verbont, en schreef het voor een' regel[596]

593 *quansuis:* voor de leus; *ydlen glimp:* bedrieglike schone schijn.
594 *schimp:* smaad.
595 *haer eigendom:* haar uitverkorenen; *dit teecken:* de besnijdenis.
596 *vóór* (behoort bij *schreef*).

Van kuischeit; leerende besnoeien hart en zin
Van dartlen wellust, en van wulpse en woeste min.
Behalven dat dit schut onheelbre en andre smetten,[599]
En 't menschelijck geslacht door teelen voort kan zetten.

P o t i p h a r :
Nu rieck ick, waerom ghy de Joffers zent voorheên.[601]

I o s e p h :
Vertrouw, belieft het u, mijn heer, dat wy Hebreen,
Veel meer dan eenigh volck, de bloem der jaeren wyden
De kuischeit; om wiens wil wy heilighlijck vermyden[604]
Gelegentheit en plaets, die ons verrucken zou,[605]
Door 't loncken op een maeght, of een gehuwde vrouw.
Ja zonder halsstraf magh by d'onzen nergens duuren,[607]
Een die haer weeligh vleesch aen boelen durf verhuuren.[608]
Wy huwen onbevleckt den maeghdom aen een maeght,[609]
Uit teellust, niet uit lust, die 't geil gezicht behaeght.[610]

P o t i p h a r :
Zoo straft ghy overspel, gewelt, en maeghdeschennis?[611]

I o s e p h :
Wel degelijck. helaes! gaf Godt dat ick geen kennis[612]
Most dragen van die wraeck, noch zulck een schendigh stuck.[613]

P o t i p h a r :
Ghy zucht'er om, als raeckte u eenigh ongeluck.
Ick ga, 'twort tijt. mevrou heeft lust, noch 't magh haer beuren[615]
Te feest te gaen: ick wil dat niemant haer koom steuren
In d'eenzaemheit, en elck de zwacke viere en dien',[617]
Indien zy yet verzoeckt.

I o s e p h :
Mijn heer, het zal geschiên.

REY VAN ENGELEN.

Z a n g :

599 *Behalven dat:* daar komt nog bij dat; *schut:* afweert; *smetten:* besmetting.
601 *rieck ick:* begin ik te begrijpen; *voorheên:* weg.
604 *wiens:* wier.
605 *verrucken zou:* in verleiding zou brengen (letterl. meeslepen).
607 *halsstraf:* doodstraf; *duuren:* verblijf houden.
608 *weeligh:* wellustig; *boelen:* minnaars; *durf:* waagt te.
609 *den maeghdom:* de jongeling die de maagdom bezit.
610 *teellust:* lust om kinderen te verwekken.
611 *gewelt:* verkrachting.
612 *gaf:* gave. Zinspeling op schending van zijn zuster Dina, en de wraak die Simeon en Levi daarvoor namen (*Gen.* XXXIV; vgl. *Jos. in Dothan*, vs. 407 en 1608).
613 *schendigh stuck:* schandelik vergrijp.
615 *noch 't magh haer beuren:* en het kan haar niet ten deel vallen.
617 *viere:* ter wille zij.

Aegypten, wout ghy leeren,
Waer in uw zegen leit;
Ghy stofte op phoenixveeren,[621]

621 *stofte op:* zoudt u niet beroemen op; *phoenixveeren:* zinspeling op de rei van het tweede bedrijf.

Noch vette vruchtbaerheit
Des Nijlstrooms, die uw landen
Bevochtight, jaer op jaer,
Noch ydele offerhanden,
Noch Viergodts blint autaer;[626]
Maer op des weerelts Vader,
Geroemt van Abraham,[628]
Toen hy dees grenzen nader,
Ja hier ten hove quam[630]
U met die vonck verbazen;[631]
Gelijck zijn naneef oock[632]
Die kool zoeckt aen te blazen:
Op dat uit vonck en roock
Godts vlam het Hof koom blaecken,[635]
En sla in alle daecken.

T e g e n z a n g :

Door vloecken noch door zegen[637]
Zal d'onverzierde Godt[638]
Dees valsche Goôn uitveegen;[639]
Maer eer zijn eigen rot,[640]
Verzwerende de glanssen[641]
Van 't eeuwigh schynend licht,
Om koe of kalf zien danssen,
Met eenigh laf gedicht;[644]
Daer zy van kroezen zypen,[645]
Op 't zatte en droncken feest:
Terwyle snaer en pypen[647]
Verdartlen lijf en geest[648]
Van jongen, en van ouwen.
Godts tolck, op dat gekrijt,[650]
Dien afval zal aenschouwen,
En bryzelen van spijt[652]
In steen gesnede wetten.

626 *Viergodts:* vgl. vs. 522.
628 *van:* door.
630 *hier ten hove:* dat zal slaan op Abrahams reis naar het Zuiden (*Genesis* XX).
631 *die vonck:* het ware geloof, in tegenstelling met dat van de ‘Viergodt’.
632 *zijn naneef:* Jozef.
635 *blaecken:* in brand steken.
637 *zegen:* bezweringsformulier (?)
638 *onverzierde:* niet verdichte, ware.
639 *uitveegen:* verdrijven.
640 *eer:* te voren; *zijn eigen rot:* (een deel van) zijn eigen volk, dat om het gouden kalf danste (*Exodus* XXXII).
641 *Verzwerende:* afzwerende, ontrouw wordende aan.
644 *laf gedicht:* zinloze zangen.
645 *zypen:* druipen van de wijn uit hun kroezen.
647 *pypen:* fluiten.
648 *Verdartlen:* dartel, losbandig maken.
650 *Godts tolck:* Mozes.
652 *spijt:* verontwaardiging. Mozes wierp de tafelen beneden aan de berg stuk (*Exodus* XXXII, 19).

Wie kan dit lant verzetten?[654]

654 *verzetten:* tot beter inzicht brengen, bekeren.

T o e z a n g :

Dat kan ten leste 't hemelsch wicht,[655]
't Welck, dien onnooslen moort ontvloden,[656]
Naer Memphis, met zijn klaer gezicht,
Ter neder stort de duistre Goden;[658]
Doet Ammon kloppen op zijn' mont,[659]
En, staende op een' gesternden gront,[660]
Laet gloênde tongen nederdaelen[661]
Op visschers kruinen, die zoo knap[662]
Verstommen Isis priesterschap,[663]
En eeren in verscheide talen,
Recht uit, klaer uit, en onverbloemt,[665]
Dien Godt, daer Joseph hier van roemt.

655 *'t hemelsch wicht:* het Christuskind.
656 *dien onnooslen moort:* de Bethlehemse kindermoord,
658 *de duistre Goden:* de afgoden, in tegenstelling met de hemelse God (vs. 660).
659 *Doet kloppen op zijn' mond:* tot zwijgen brengt. Vgl. Hooft's *Geraert van Velsen* vs. 418 en *Ned. Wdb.* IX, 1061.
660 (Na de hemelvaart) in de hemel verheven.
661 Bij het Pinksterfeest.
662 *visschers:* de apostelen; *knap:* spoedig (vgl. vs. 529).
663 *Verstommen:* doen verstommen.
665 *klaer uit:* openlik.

Het derde bedryf.

VOESTER. IOSEPH.

Voester:

Daer komt hy: hoe zal ick mijn woorden best beleggen?[vs. 667]
Die jongman is te kuisch, en liet zich noit gezeggen,
Hoe minnelijck mevrouw hem onderging, en badt:[669]
Zijn voeten staen niet stil. wou 't slechs gelucken, dat
Hy 't een oor boodt, en stont, terwijl ick het doorboorde[671]
Met mijn geslepe tong; 'k zagh hoop geboren voor de[672]
Bedruckte en bleecke schim; die naulix half geciert,
En half gekleet, my smeeckt en bidt, en herwaert stiert,[674]
Of zy door mijn beleit hem aen haer snoer kon krygen.[675]
Hy wort mijn tret gewaer, en leert my dit verzwygen,[676]
En deist op elcken tret. helaes! nu krimpt mijn moedt.[677]
Ick wensch, tot heil van 't huis, u allerhande spoet,[678]
Begaefde Jongeling, te vroegh verwart in zorgen.[679]
Ick wensch u goeden dagh.

Ioseph:

Ick u een' kuischen morgen.

Voester:

Kan nu dat heerelijcke en langgewenschte feest
Niet locken buitens huis uw' staegh gespannen geest,
En doncker voorhooft; om die winckbraeuw wat t'ontwarren,[683]
In zulck een heldre lucht, vol puick van joffrestarren?[684]
Uw aengezochte jeught verdient met recht, dat zy[685]
Door zulck een ope ruimte en hemel spelen ry;[686]
Daer noit godtvruchtigheit zoo stip ging op haer orden,[687]
Of zy quam om te zien, of om gezien te worden.
Verslenst ghy zoo de bloem en 't eelste van uw tijdt?[689]
Al wat men op zijn' tijdt niet pluckt, dat gaet men quijt.[690]

vs. 667 *beleggen:* inrichten.
669 *onderging:* trachtte te bewegen.
671 *stont:* bleef staan.
672 *geslepe:* listige. Het beeld is volgehouden in *doorboorde; geboren:* ontstaan.
674 *stiert* (Vlaamse vorm): stuurt.
675 *aen haer snoer:* in haar macht.
676 *mijn tret:* mijn nadering.
677 *deist op elcken tret:* gaat achteruit bij elke schrede die ik nader kom.
678 *spoet:* voorspoed, geluk.
679 *verwart:* gewikkeld.
683 *doncker:* door zorgen verduisterd; *ontwarren:* minder somber te doen staan.
684 *joffrestarren:* jonkvrouwen die als sterren pralen.
685 *aengezochte:* voor velen zo aantrekkelike.
686 *spelen ry:* uitrijdt om zich te vermeien (vgl. *spelen varen*).
687 *zoo stip ging op haer orden:* zich aan zo strenge regel bond.
689 *Verslenst ghy:* doet gij verwelken.
690 *gaet men quijt:* verliest men.

I o s e p h :
Laet die om Joffrenpracht zijn tijdt vry gaen vergissen,[691]
Die zoo veel over heeft, dat hy 'er van kan missen:

691 Accent op *die; vergissen:* verkeerd omgaan met (eig.: onjuist berekenen); hier: verkwisten.

Wat my belangt, mijn tijdt valt kort en schaers genoegh;[693]
Indien ick dagelix met ernst mijn meesters ploegh[694]
Zal dryven, zoo 't betaemt, en op mijn huisampt passen,[695]
Aleer daer distelen en doornen over wassen:[696]
Of gunt myn dienstbaerheit my eenigh overschot
Van tijdt, dat draegh ick op, met al mijn hart, aen Godt,
Den toevlught der Hebreen, mijn hoop, en vast betrouwen.
Ick spreeck met Godt alleen, dies rep my van geen vrouwen.[700]

V o e s t e r :
Versmaet ghy dat geslacht van zulck een' zoeten aert?
Een vrouw was 't die u droegh, een vrouw heeft u gebaert:
Uw lippen, van geen slang noch tigers opgetogen,[703]
Die hebben melck en bloet een vrouw van 't hart gezogen.[704]
Ay Joseph, matigh u in 't spreecken: spreeck geen woort,
Het welck uw moeders eer niet ophou, zoo 't behoort.

I o s e p h :
Zoo lang mijn aders slaen, op 't bloet mijn geesten teeren,[707]
Zal ick mijn moeders naem en haer geheughnis eeren,[708]
En, om mijn moeders wil, wat vrouw ter weerelt leeft.[709]
Het vrouwenaenschijn is de print, daer Godt in zweeft,[710]
En Godts gelijckenis. al wie Godts schepsel lastert,
Verlastert Godt in 't beelt, en is van reên verbastert.[712]

V o e s t e r :
Wat zoo, dat brave woort past zoo een' Jongeling,[713]
Die t'effens zoo veel gunst van 's hemels gunst ontfing.[714]
De vrouwen komt die eer, al zwegen al de mannen.[715]
Men zagh noit liever paer in een verbont gespannen[716]
Dan man en vrouw, misschien wie d'uwe wezen zal;[717]
Dies buigh uw zinnen wat de vrouwen te geval.[718]
Gedienstigheit wint gunst. wie toeleit eens te huwen,[719]

693 *belangt:* aangaat.
694 *ernst:* ijver, toewijding.
695 *huisampt:* plicht in dit huis; *passen op:* in acht nemen.
696 Beeld van de te verzorgen akker (vgl. de *ploegh* in vs. 694).
700 *rep:* spreek.
703 *van:* door; *opgetogen:* opgevoed.
704 *melck*, ontstaan uit haar hartebloed.
707 *mijn geesten:* de levensgeesten, die zich in het bloed bevinden.
708 *haer geheughnis:* haar nagedachtenis.
709 *wat vrouw:* iedere vrouw die.
710 *de print:* het beeld.
712 *Verlastert:* belastert; *is van reên verbastert:* ontbeert alle redelik inzicht.
713 *Wat zoo:* wel zo, goed zo; *brave:* flinke.
714 *t'effens:* tegelijk.
715 *komt:* komt toe.
716 *in een verbont gespannen:* samengevoegd in één span.
717 *misschien wie d'uwe wezen zal:* als gij er mogelik ook een krijgen zult (vgl. voor deze constructie *Joseph in Dothan*, vs. 78 en *Tijdschr. v. Ned. taal en letterk.* XL, 295).
718 *te geval:* ten gunste van.
719 Wie er eenmaal toe besloot, te huwen.

Leer heur naer d'oogen zien: de min verflaeut door 't schuwen.[720]

I o s e p h :
Hy legge op huwen toe, die lust heeft tot dat juck,

720 *schuwen:* het ontwijken (van de vrouw).

En stelle in zulck een' last zijn opperste geluck;
Mijn toelegh is noch wijdt, mijn min noch ongeboren:[723]
Doch zoo my zulck een lot daer boven wert beschoren,[724]
Dat rolt te zyner tijdt van zelf wel in mijn' schoot.
Raeckt Godt mijn hart met min, ick geef den boezem bloot.
'k Heb andre zorgen, die my 't minnen wel beletten.
Wie minnen wil, moet hart en zinnen daer naer zetten.
De min eischt niemant half, maer den geheelen mensch.

V o e s t e r :

Helaes! hoe raeck ick dan eens t'ende van mijn' wensch?[730]

I o s e p h :

Wat wenscht ghy met dien zucht? wat of de Voester mompelt?[731]

V o e s t e r :

Dus over 't hooft in druck en zwaerigheit gedompelt.[732]

I o s e p h :

Wat zwarigheit is dat? wat schort 'er? spreeck klaer uit.[733]

V o e s t e r :

Och zaeght ghy, hoe mevrouw het hart van hartzeer sluit.[734]

I o s e p h :

Wat nu? kan ick haer smart en hartewee genezen?

V o e s t e r :

Dat staet misschien aen u: och liet ghy u belezen.[736]

I o s e p h :

Belees my niet: 'k heb last ontfangen van mijn' heer
Mevrouw ten dienst te staen. wat ick behoudens eer[738]
En ampt vermagh, dat wort haer willigh opgedragen:[739]
Maer komt ghy om mijn kroon mijn kuischeit te belagen,
Zoo wijck, en rep my niet, dat naer yet schendighs smaeck,[741]
Of 'k zal voor Potiphar ontvouwen al de zaeck,
En zoo gelijckze leit: Ick pas niet op dit kryten.[743]
Wat u dan overkomt, mooght ghy u zelve wyten.

V o e s t e r :

723 Mijn plan (om te huwen) ligt nog in een ver verschiet.
724 *daer boven:* door God; *beschoren:* toegedacht.
730 (ter zijde): *t'ende van:* aan het einddoel van.
731 (De twede helft ter zijde).
732 *over 't hooft gedompelt:* geheel ondergedompeld. Deze zin is òf als uitroep bedoeld, òf afgebroken, doordat Joseph haar in de rede valt.
733 *klaer uit:* duidelik (vgl. vs. 665).
734 *mevrouw* (Datief); *sluit:* ineenkrimpt.
736 *belezen:* overhalen (bepraten).
738 *behoudens eer:* met behoud van eer.
739 *willigh:* bereidwillig.
741 *rep:* spreek van; *niet:* niets.
743 *gelijckze leit:* zoals ze zich toegedragen heeft; *pas op:* geef om.

Hebreeusche spruit, 't zy veer dat ick u lagen legh.
Betrouw wat beters: jaegh al die gedachten wech.[746]

746 *Betrouw wat beters:* verwacht iets beters van mij.

Verlegen met mevrouw, van hoogen noot gedreven,[747]
Verstout ick my dus verre om raet met u te leven,[748]
In 't uiterste gevaer: wort hier in yet misdaen,
't Geschiedt om beters wil. och blijf een luttel staen:
Ghy weigerde noit mensch zijn klaghten aen te hooren.[751]

I o s e p h :
O schennis! ô verdriet! ô had ick nu geen ooren!

V o e s t e r :
Verwensch uw ooren niet zoo reuckeloos en licht,[753]
Noch dreigh dus, met een wars en overdwars gezicht,[754]
Een dienstbo, die u niet oneerelix komt vergen;[755]
Maer zich van angst en schrick niet langer weet te bergen.
Ghy weet niet wat al leets ick over heb gebraght[757]
Dus lang, maer noit zoo bang als nu den ganschen nacht.[758]
Dat kermen neemt geen endt, dat zuchten, steenen, weenen.
Wat noodt waer 't, borst mijn hart: nu bersten zelfs de steenen[760]
Van mededoogen. in haer oogen komt geen vaeck:[761]
Of sluimertze eene poos, zy raeskalt, en de spraeck
Verraet al watze droomt. een torts verbrant heur aren,[763]
En 't slapen schijnt de quael en zieckte te verzwaeren;
Zoo 't slapen heeten magh, dat 's lichaems krachten mat.[765]
Zy vloogh noch heden op, de kamer langs; zoo dat
Het op kranckhoofdigheit geschapen uit te komen,[767]
Men haer met sloten boey en keten dient te toomen.
'k Ontveins vast voor mijn' heer, en stuur vast van der hant,[769]
Al wat ick stuuren magh, maer al vergeefs: de brant
Stijght hooger. och wat raedt? wat raedtsman helpt my stuuren?
Ick ben mijn raed ten ende.[772]

I o s e p h :
En blijft die koorts noch duuren?
Rampzaligh dier, ghy geeft uw lyden lydigh toe.[773]
Wat maeckt wat maeckt ghy 't my, maer meest u zelve moe!
't Heeft weeck op weeck geduurt, en endtlijck zoo veel dagen.

747 *Verlegen met:* bekommerd om.
748 *raet met u te leven:* met u te overleggen.
751 *mensch:* iemand.
753 *reuckeloos:* ondoordacht.
754 *wars:* afkerig; *overdwars:* onwillig afgewend.
755 *oneerelix:* oneervols; *vergen:* dringend vragen.
757 *over heb gebraght:* heb doorleefd.
758 *bang:* benauwd.
760 *Wat noodt waer 't:* Wat zou 't geven als mijn hart barstte, d.w.z.: 't is nu nog veel erger; zelfs een steen wordt er door bewogen.
761 *vaeck:* neiging tot slapen.
763 *torts:* gloed, als van een toorts.
765 *mat:* afmat.
767 Zo gesteld dat het op krankzinnigheid scheen uit te lopen. Deze zin is een vreemd soort absolute constructie, want *Men* sluit aan bij *zoo dat*.
769 *'k Ontveins:* ik houd alles verborgen; *vast:* intussen; *van der hant:* weg.
772 *mijn raed ten ende:* ten einde raad.
773 *dier:* vrouw; *lydigh:* op treurige wijze, maar al te zeer.

Hoe heb ick, dagh op dagh, uw stormen afgeslagen,[776]

776 *stormen:* hartstochtelike aandrang.

Met zulck een eerlijck hart, als zoo een' jongman voeght,[777]
Die als vergift vermijt, al 't geen daer 't hart af wroeght.[778]
Ick wensch haer eerbaerheit, en onbesproke zeden.[779]

V o e s t e r :

'k Vertoon u haren noodt, en koom niet ongebeden.[780]
Ay Voester, badtze, ga, en spreeck dien heldt toch aen.
Hy weiger niet, voor 't lest my eens te woort te staen.[782]
'k Ben wel getroost zijn minne, als 't wezen moet, te derven,[783]
Magh my een troostlijck woort gebeuren voor mijn sterven.[784]
Mijn vleesch versmelt als sneeuw, in dezen zoeten brant,[785]
Hy hoor mijn jongste klaght, en hou een luttel stant.[786]
Hy val, die hem bemint, zoo straf niet als te voren.[787]
Zo badtze, en dreef my voort.

I o s e p h :

Zy dreef u, maer verloren.[788]
Ga heenen, Voester: ga vry heen, van waer ghy quaemt.
De dienstmaeght slacht de vrouw: was 't wonder dat de schaemt[790]
U niet belette dus mijn kuisch gehoor te tergen,
En dat oneerlijck stuck zoo schendigh af te vergen?[792]

V o e s t e r :

Ick vergh u niets, maer koom mevrouwe te geval.[793]

I o s e p h :

O schant! ghy verght my dat ick haer believen zal.

V o e s t e r :

Ick volgh alleen mijn' last: en maeckt u dit verbolgen?
De voorslagh staet aen haer, aen u de keur van volgen,[796]
Of weigren; zoo zy yet verzoeckt, 't geen qualijck past.

I o s e p h :

Wie om het lockaes zwiert en hangelt raeckt wel vast.[798]
Al wie gevaer bemint vervalt daer door in lyden.

777 *eerlijck:* eerbaar.
778 *daer 't hart af wroeght:* waar het hart (het geweten) van beschuldigt.
779 *wensch haer:* wens haar toe.
780 *niet ongebeden:* niet ongevraagd, d.w.z. op haar verzoek.
782 *voor 't lest:* nu ik op 't punt ben te sterven (vgl. *Joseph in Dothan*, vs. 669).
783 *'k Ben wel getroost:* ik zal er in berusten.
784 *gebeuren:* te beurt vallen.
785 *zoeten brant:* liefdegloed.
786 *jongste:* laatste (d.i. vóór mijn sterven).
787 *val zoo straf niet:* zij niet zo streng, onverbiddelik.
788 *verloren:* vergeefs.
790 *slacht:* gelijkt op.
792 *oneerlijck stuck:* oneerbare daad; *af te vergen:* zo dringend van mij te verlangen.
793 *mevrouwe te geval:* ten gerieve, ten bate van mijn meesteres.
796 *de keur:* de vrije verkiezing.
798 *hangelt:* blijft hangen, ronddraait (afleiding van hangen, in 't *Ned. Wdb.* V, 2060 ten onrechte vereenzelvigd met hangelen: met de hengel vissen).

Men moet alleen geen quaet maer d'opspraeck zelf vermyden.[800]
Hoe verder van dien strick, hoe vryer van gevaer.
Hier schuilt een slang in 't gras.

V o e s t e r :
Waer schuilt die? wijsme, waer?

800 *alleen geen:* niet alleen.

I o s e p h :
Men boet met zware schade aen al te licht betrouwen.[803]

V o e s t e r :
Men vindt gebreck in Mans: men vint gebreck in Vrouwen.

I o s e p h :
In Vrouw, of Man, hoe 't zy, dat geldt al even veel,[805]
Wanneer ons 't ongeluck gevat heb by de keel.

V o e s t e r :
'k Vertrou nochtans, ghy zoeckt 't bouwvallig huis te stutten,
En 't ongeval des zelfs met alle maght te schutten,[808]
Zoo wel als ick. ghy hoort, het onheil dreight naby,
Het onheil van een doot, of snoode razerny:
En zoudt ghy dezen slagh by tijts niet helpen breecken?

I o s e p h :
Waer meê? met dat gebreck te koestren en te queecken?
Haer lieflijck t'ondergaen, met een' gemaeckten schijn,[813]
Als of men waer gezint haer' lust te wil te zijn?
En waer hier meê die slagh, waer voor ghy vreest, gebroken?
Dat lescht geen' brant: dat dient veel eer om 't vier te stoocken.[816]

V o e s t e r :
Moet ick u leeren, 't geen uw harssens niet ontbreeckt:[817]
Hoe een voorzichtigh arts met al zijn wijsheit smeeckt[818]
Gebreken, die geen mensch noch kunst vermagh te heelen.
Al wat geen heelen kan verdragen, moet men streelen,
Noodtzaeckelijck. men geef dees razerny wat bots:[821]
Zy lijt geen tegenspraeck, en staet gelijck een rots;[822]
Of loopt, als 't schuim der zee, zich op een rots te bersten.
Och zaeght ghy, hoe haer lest die blinde buien persten
Tot wanhoop. waer ick 't hooft eens henen wende of keer;
'k Zie hartzeer aen mevrouw, en sidder voor mijn heer.
Het brein is driftigh, noch veel driftiger haer leven.[827]
Zy magh zich zelf verdoen, een' wissen dootsteeck geven,[828]
Of springen in een' put, of van een galery.
Wie 't onheil treft of niet, het treft verzeker my,[830]

803 *aen* is hier vreemd gebruikt; in de latere uitgaven staat: zware scha het al te licht betrouwen; *licht:* lichtvaardig.
805 *dat geldt al even veel:* dat komt op hetzelfde neer.
808 *'t ongeval des zelfs:* de ramp die dat huis bedreigt; *schutten:* afweren.
813 *haer t'ondergaen:* mij aan haar te onderwerpen, naar haar wil te voegen.
816 *lescht:* blust.
817 *'t geen uw harssens niet ontbreeckt:* wat gij toch ook zelf wel weet.
818 *voorzichtigh:* beleidvol; *smeeckt:* blijkens het verband met de ongewone betekenis: verzacht.
821 *men geef wat bots:* men geve er wat aan toe (*bot* geven: vieren, eigenlik van een touw; de genitief hangt af van *wat*).
822 *lijt:* duldt.
827 *driftigh:* onrustig, hartstochtelik.
828 *magh:* zou kunnen.
830 *verzeker:* verzwakte vorm voor: voorzeker.

Wiens zorgh zy wert vertrouwt: och ofze een ander koze.[831]

I o s e p h :
Nu weet ick nauwelix, hoe deze zinnelooze
Dus aengeprickelt my wil rucken buiten spoor
Van myn' vertrouden plicht: de hemel schiet 'er voor.[834]
Is dit de kracht van Min, die [bobbelende in d'aren,[835]
Uit een genegenheit en heete treck tot paeren,
Wanneer zy al te diep haer taeie wortels schiet,
Door 't staroogen, op 't geen zy 't allerliefste ziet][838]
't Verwonnen hart alzoo vermeestert met gedachten[839]
Op 't ingedruckte beelt, dat geenerleie krachten
't Verzetten kunnen, van 't gewenschte minnewit,[841]
Dan door verbeeldingen noch maghtiger als dit?
Want Min heeft, uit heur' aert, een' nasleep van gebreecken,
En zorgh, en moeilijckheên, die 't miltebloet ontsteecken,[844]
Waer uit een donkre damp allengskens opwaert zweeft
Naer 't brein, daer het verstant zijn' stoel en woonplaets heeft;[846]
Zoo wort het beckeneel benevelt, en de zinnen:[847]
Het hooft draeit om end om, en rust niet van te spinnen[848]
't Geen d'overpeinzingen in hare bezigheên
Op 't ingeprente wit vast rockenen op een.[849-50850]
Dit malen zonder endt, wat zou het anders kunnen,
Dan al de zwarte gal verbittren en verdunnen,[852]
Tot datze zette in vier en vlam al 't ingewant,[853]
En vliegende in het brein verweldigh het verstant.[854]
't Waer allerraetzaemst dan haer uit den huize brengende,
En met een deughdelijck gezelschap daer vermengende,[856]
't Gemoedt te voeren veer van dien vervloeckten lust;[857]
Als binnens huis aldus, met opzet, zonder rust,[858]

831 *Wiens:* bij Vondel ook vr.: *wier*.
834 *schiet 'er voor:* moge het verhinderen (vgl. *een schot schieten* in *Joseph in Dothan*, vs. 1279).
835 *bobbelende:* opzwellende, opbruisende.
838 *staroogen:* het oog strak gericht houden.
839 *met gedachten op:* door alle gedachten te richten op.
841 *Verzetten van:* afbrengen van; *minnewit:* het doel van de liefde.
844 *'t miltebloet:* als de milt aangedaan werd, en opzwol door de *zwarte gal* (vs. 852) veroorzaakte dit melancholie (*Ned. Wdb.* IX, 743).
846 *stoel:* zetel.
847 *beckeneel:* hersenkas, de hersens.
848 *te spinnen:* uit te spinnen. Het beeld staat in verband met het *op een rockenen:* op de rokken winden, in vs. 850.
849-50 *in hare bezigheên op 't ingeprente wit:* terwijl ze steeds gericht zijn op één doel: de geliefde, het *ingedruckte beelt* (840).
850 *vast:* voortdurend.
852 *verbittren:* noch bitterder maken; *verdunnen:* vloeibaar maken, doen uitvloeien.
853 *'t ingewant* (in ruimere zin dan nu): alle inwendige organen.
854 *verweldigh:* overweldigt.
856 *deughdelijck:* deugdzaam; *vermengende:* omgang verschaffende.
857 *'t Gemoedt te voeren veer:* haar gedachten ver af te leiden van.
858 Als zou logies behoren bij een comparatief *raedzamer*, die dus te ontlenen is aan *allerraetzaemst* in vs. 855 (vgl. *Joseph in Dothan,* vs. 1599).

By dees gelegenheit die geilheit aes te geven.[859]

859 *aes te geven:* voedsel te geven, aan te wakkeren.

V o e s t e r :

Och Joseph, geef my raedt: dit geldt mevrouw haer leven.[860]

I o s e p h :

Ghy hebt mijn' raedt gehoort: ick ben dit tergen moe.
Weet yemant beter raedt, zoo hou my dit te goe.[862]

VOESTER. IEMPSAR.

V o e s t e r :

Wat antwoort zal ick nu 't verlangend harte brengen?
't Waer groote kunst een' dranck zoo op zijn pas te mengen[864]
Met yet wat liefelijx, en yet wat wrangs en stuurs,[865]
Dat zy, wiens dorstigh hart een' gloet van zoo veel vuurs[866]
Naer zich getrocken heeft, niet feller quam t'ontsteken;
Of voelde, op eenen sprong, den brant van 't lijf gestreken,[868]
Door 't walgen van zijn min; nu hy haer bede ontzeit,[869]
Daer zy dootkranck en flaeuw, als op doots oever leit[870]
En zieltooght; en geterght, door spijt op spijt te laden,[871]
In top staet, om te slaen tot reuckelooze raden.[872]
In zware kranckheên is geen zorgelicker ding,[873]
Als schichtige ommezwaey: want die verandering[874]
Baert menighmael de doot. Hoe raeck ick uit dit lijden:
't Gevaer is voor de hant, en dreight van wederzijden.[876]
Och Isis Isis, help my raden: maer blijf staen,[877]
Daer komt Mevrouw al zelf.

I e m p s a r :

Hoe is die toght vergaen?
Geeft Ioseph u gehoor? zegh op, ick wil dat weten.

V o e s t e r :

Mevrouw, hoe dus om 't hooft gezwollen, en bekreten?[880]

I e m p s a r :

860 *geldt:* zal kosten.
862 *hou my dit te goe:* verschoon mij daarvan.
864 *op zijn pas:* juist van pas.
865 *stuurs:* onaangenaams.
866 *wiens:* wier (vgl. vs. 831).
868 *op eenen sprong:* plotseling; *den brant van 't lijf gestreken:* de liefdegloed gedoofd. Ook die *schichtige ommezwaey* (vs. 874) kon voor haar gezondheid noodlottig worden.
869 *ontzeit:* weigert.
870 *flaeuw:* bezwijmd; *op doots oever:* op de rand van het graf.
871 *geterght:* geprikkeld; *spijt:* smaad, versmading.
872 *In top staet:* het hoogtepunt bereikt heeft van de kwaal en dus licht tot het uiterste kan vervallen; *slaen tot:* overgaan, vervallen tot; *raden:* plannen.
873 *zorgelicker:* zorgwekkender.
874 *schichtige:* schielike, plotselinge.
876 *voor de hant:* nabij.
877 *Isis:* Egyptiese godin.
880 *bekreten:* betraand.

Geeft Ioseph u gehoor? niet lang gesammelt, nu.[881]

V o e s t e r :

Die gast hiel zich, in 't eerst, noch even koel, en schuw,[882]
Ia borst met dreigen uit, als of hy 't stuck wou melden,[883]

881 *gesammelt:* getalmd.
882 *gast:* jongeling.
883 *melden:* uitbrengen.

En my, by zynen Heer, die stoutheit doen ontgelden.[884]

I e m p s a r :

Zoo keert ghy zonder troost en lessing van mijn vlam?[885]

V o e s t e r :

Ick broght hem, dat hy stont, en tot bedaren quam,[886]
En luisterde een poos, getroffen van medoogen,
Beklagende uwen staet, met tranen in zyn oogen.[888]
'k Zagh liefde en schrick om strijt malkandren gaen te keer.[889]
Aen d'een zy stont Mevrouw, aen d'ander zy myn Heer.
De zinnen neighden wel om Jempsar te believen,
Maer deisden uit ontzagh van Potiphar te grieven.[892]
Mijn geest hing midlerwijl vast tusschen vrees en hoop.[893]
Men had' er mogen zien, hoe 't bloet al heimlijck kroop,
Daer 't niet kon gaen. het scheen of overlegh van reden[894-95]
Zich zonder zyde droegh, in zulcke strydigheden.[896]
Ten leste bleef de schael recht in den evenaer:[897]
Hy danckte u voor die gunst, ging heen, en zuchte zwaer.[898]

I e m p s a r :

Hy zuchte, en ging zijns weegs, en laet my deerlijck zuchten,[899]
En vliedt my als een slang? zijn dit dan al de vruchten,
Die ick van myne min zal maeien? neen, o neen,
Een middel weet ick noch, al was 'er anders geen,
En dat is my genoegh, om eens hier uit te raken.

V o e s t e r :

Wat raet? Mevrouw besterft zoo wit gelijck een laken[904]
In 't aenzicht: durf ick wel geluit slaen? o myn schroom![905]
Zy zyght: best zwygh ick stil, tot datze wat bekoom.[906]

I e m p s a r :

Och voester.

V o e s t e r :

Och Mevrouw.

884 *stoutheit:* vermetelheid.
885 *lessing:* blussing, bevrediging.
886 Ik bracht hem zo ver, dat hij bleef staan.
888 *staet:* toestand.
889 *gaen te keer:* bestrijden.
892 *ontzagh van:* vrees om.
893 *vast:* steeds.
894-95 Hoe het diepste gevoel stilaan de overhand begon te krijgen, ondanks alle tegenstand (vgl. *Joseph in Dothan,* vs. 1110).
896 *Zich zonder zyde droegh:* geen partij wilde kiezen (*zich dragen:* zich gedragen, zich houden).
897 Ten slotte kwam hij niet tot een besluit.
898 *gunst:* genegenheid, vriendelike gezindheid.
899 *deerlijck:* droevig.
904 *besterft:* wordt doodsbleek.
905 *geluit slaen:* roepen.
906 *zyght:* valt neer, bezwijmt.

I e m p s a r :
Ick heb een jongste bede.[907]

V o e s t e r :
Bidt vry, en spreeck vry uit, en zet uw hart te vrede.[908]

907 *jongste:* laatste.
908 *Bidt:* vraag; *zet te vrede:* bevredig, breng tot rust.

*

I e m p s a r :
Ga naer de huisman toe, die by ons lanthuis woont,[909]
En zegh hem, die zich staegh gedienstigh heeft getoont
Aen zijne vrouw, dat hy, niet spader als op morgen,[911]
My een paer adders breng, doch steelwys, en verborgen,
En in een' korf met blaên en vygen toegedeckt.

V o e s t e r :
Wat zouden d'adders doen? waer heenen of dit streckt?
Ick hoop niet, dat ghy u wilt dooden met die slangen.

I e m p s a r :
O allerschoonste doot! wiens hart zou niet verlangen
Te kussen uwen mont, in een gewisse rust,[917]
Wanneer men 't vrolijck licht, en 's levens hooghste lust
Verwenscht van ongenoeght? hoe vrolijck zou ick grypen[919]
In elcke vuist een slang, en sarren haer, en knypen,[920]
Op datze, al krullende, rontom dien blooten arm,
My d'aders met den beck afbeten, en al warm[922]
Afzogen 't koortzigh bloet met myne ziel, en zwollen[923]
Van brant om 't hooft, en zoo geraeckten aen het hollen,[924]
Als ick: wat kon dat schaên?

V o e s t e r :
Wat roept ghy om de doot?

I e m p s a r :
Waer blyft de doot, zy koom: daer leit myn boezem bloot:
Zy byt slechs toe, o doot ghy zult mijn toghten toomen.[927]

V o e s t e r :
Nadien ghy zulck een quaet hebt enkel voorgenomen,[928]
Zal ick u van zijn min, door eene zoete wraeck,
Verlossen. die uw gunst zoo trots versmade, smaeck
Het geen hy wel verdient, en wat verbitteringen[931]
Versteurde min al koockt: op dat de jongelingen,[932]
Die onverbiddelijck der vrouwen gunst versmaên,

* TEKSTKRITIEK: vs. 917 van de oude uitg. heeft aan het eind een uitroepteken; alle volgende uitg. een komma.
909 *huisman:* boer.
911 *vrouw:* meesteres.
op morgen: tegen morgen.
917 *gewisse:* zekere, veilige.
919 *van ongenoeght:* door wanhoop.
920 *sarren:* tergen.
922 *af beten:* stuk beten.
923 *bloet met myne ziel:* omdat men zich de levensgeesten in het bloed dacht.
924 *brant:* door de ingezogen koortsgloed; *geraeckten aen het hollen:* dol werden.
927 *Zy:* wegens het vr. geslacht van *doot,* gelijk nog in het Vlaams; *toghten:* hartstochten.
928 *Nadien:* omdat; *enkel voorgenomen,* d.w.z. nog niet volvoerd.
931 *wat verbitteringen:* alle verbitteringen die.
932 *Versteurde min:* gedwarsboomde liefde, òf liefde die in toorn omslaat; *koockt:* bereidt.

Gewaerschuwt zijn by tijts haer aen de hant te gaen.[934]
Men zal dien gast voor 't lest het vier wat nader leggen.[935]
Wee hem, indien hy dan uw bede durve ontzeggen.

934 *aen de hant te gaen:* ter wille te zijn (vgl. *Jos. in Dothan,* vs. 1289).
935 *voor 't lest:* voordat het hem (ten gevolge van zijn weigering) het leven zou kosten; vgl. vs. 782; *nader leggen:* nader aan de schenen leggen.

REY VAN ENGELEN.

Z a n g :
O schoone Rachels schoonste zoon,
Hoe lastigh valt u al dit schoon,[938]
Uw jongkheit aengeboren.
Wat geeft dit in een weeligh hof,[940]
De dartele oogen niet al stof,
Om d'uwe te bekooren,
En af te leiden van de Deught;
In 't allerblakenst van uw jeught,
In 't lustighst van uw leven,[945]
By dees verwijfde Aegyptenaers.
Wat loopt uw schoonheit veel gevaers!
Uw schaemroot moet 'er kleven[948]
Aen d'onbeschaemtheit van dit wijf,[949]
't En zy Godts kracht u stercke en stijf.
Men wensch dan slechs om erven[951]
Gezont van lijf, en vroom van aert:
Want schoonheit lijf en ziel bezwaert,
En kanze bey bederven.
Die bloem heeft min genot dan last.
Aen schoonheit zijn veel zorgen vast.[956]

T e g e n z a n g :
Dit tuight ons Joseph niet alleen,
Maer oock zijn Zuster, die voorheen[958]
De maeghdelijcke reien
Ging zien, met een verheughde ziel;
Daer 't oogh van Sichem op haer viel,
Die, zich aen klaght noch schreien
Noch worstlen keerende, de Maeght[962-63]
Benam den maeghdom ongevraeght.
Het lichaem bleef geschonden,
Doch niet het onbevleckt gemoet;
Dat ongebluistert in dien gloet[967]
Een zelve wert bevonden,[968]
Ja dubble maeght ('t en schijn niet vremt)

938 *lastigh:* bezwarend, drukkend.
940 *weeligh:* weelderig.
945 *lustighst:* vrolikst.
948 *kleven:* blijven hangen aan, d.w.z. gij moet, ondanks uw schaamte, het slachtoffer worden van haar onbeschaamdheid.
949 *wijf:* heeft hier reeds minachtende betekenis.
951 Laat men dan slechts nakomelingen wensen.
956 *zijn vast:* zijn verbonden.
958 *zijn Zuster:* Dina (zie de aant. bij vs. 612).
962-63 *zich keerende:* zich bekommerende.
967 *ongebluisterd:* niet geblakerd, geschroeid (*Ned. Wdb.* II, 2930 op *bluisteren*).
968 *Een zelve* (*maeghd*)*:* dezelfde.

Nadien haer wil niet had gestemt[970]
In d'onbeschaemde schennis
Van dien geweldenaer, die na[972]
Door 't overwegen quam te spa
Tot naberouw en kennis[974]
Hoe hy 't met Jakobs huis verkurf;
Dat hem en al zijn huis bedurf.[976]

T o e z a n g :

Hoe veele rampen u benarren,[977]
O Vader Jakob, suf toch niet;[978]
Nadien ghy twee zoo kuische starren
Uit uwen bloede blickren ziet[980]
In 't midden van de duisternissen.
Getroost u over Dinaes kreet,
En Josephs aengezicht te missen.[983]
Het lief zal groeien door het leet.
Wy helpen hem de stormen doorstaen.
De prijs koomt na, de strijt moet voorgaen.

970 *Nadien:* omdat; *gestemt in:* toegestemd.
972 *na:* later.
974 *kennis:* inzicht.
976 *bedurf* (van bederven): te gronde richtte.
977 *benarren:* in 't nauw brengen, beangstigen (*Ned. Wdb.* II, 1779).
978 *suf niet:* word niet moedeloos.
980 *Uit uwen bloede:* van uw geslacht; *blickren:* schitteren.
983 *te missen:* te verbinden met *getrooost u*.

Het vierde bedryf.

IOSEPH. VOESTER.

I o s e p h :
Al is de Voester wech, noch blijft mijn geest belaên,[vs. 987]
Hoe 't met dit razend wijf ten leste wil vergaen.[988]
Mijn hart getuight niet goets. Ick zorgh zy zal niet rusten,[989]
Maer aengeprickelt van haer ongebonde lusten,
My brouwen eenigh leet, tot wraeck van al dit leet,
't Welck zy my leit te last. Die geile togh is heet,[992]
Ia ziedt, gelijck een pot, alree aen 't overloopen:
Doch 't ga, zoo 't wil: moet ick haer dolligheit bekoopen,
't Gedy tot 's hemels eere, en buiten myne schult.
'k Verhoop de hemel zal my stercken met gedult.
Daer komt de Voester weêr: hier is wat vreemts besteken.[997]

V o e s t e r :
Koom Ioseph, by mevrouw: zy moet en wil u spreecken:
'k Verdaegh u uit haer' naem.[999]

I o s e p h :
Wat eischt mevrouw van my?

V o e s t e r :
Ick zegh u met een woort.[1000]

I o s e p h :
Wel kom wat nader by.

V o e s t e r :
Mevrouw begeert u zelf yet mondeling t'ontdecken:[1001]
'k Verdaegh u uit haer' naem.

I o s e p h :
Zoo durf ick 't niet vertrecken.[1002]

V o e s t e r :
Ick ga.

I o s e p h :

vs. 987 *belaên:* bekommerd.
988 *wil:* zal.
989 *niet:* niets; *zorgh:* vrees.
992 *geile togh:* zinnelike hartstocht.
997 *besteken:* beraamd (*Ned. Wdb.* II, 2127, meestal in ongunstige zin).
999 *Verdaegh:* ontbied.
1000 *met een woort* (accent op *een*): in 't kort. Deze zin wordt afgebroken door de woorden van Jozef.
1001 *ontdecken:* mee te delen.
1002 *vertrecken:* uitstellen.

Hier hapert yet, en 't loopt gewis op 't endt.[1003]
O hartekenner, die al mijn gedachten kent,
Bestierze, datze rechts noch slinx zich van u neigen,[1005]
Noch 't minst yet wanklen, door beloften noch door dreigen,
Op d'eerelijcke baen, de heirbaen van de deught.[1007]
Verhoor nu Josephs beê: hy offert u zijn jeught.[1008]

1003 *hapert yet:* is iets niet in orde.
1005 *slinx:* links.
1007 *d'eerelijcke baen:* het pad van eer.
1008 *offert u zijn jeught:* wijdt zijn jeugd aan uw dienst.

IEMPSAR. IOSEPH.

I e m p s a r :
Ondanckbre Jongeling, hoe lang zult ghy gaen pratten[1009]
Op dat vergangklijck schoon, en zoo veel rijcke schatten,
Als vrouw Natuur aen u te dartel ley te kost.[1011]
Natuur had beter zulck een werckstuck noit begost,[1012]
Of het begonnen beelt verwaerloost op te maecken;[1013]
Nadien 't niet anders doet dan pijnigen, en blaecken
De harten, die het vangt door d'oogen. 'k vloeck dien dagh,[1015]
En uur, en oogenblick, dat ick u eerstmael zagh.[1016]

I o s e p h :
O schepper, is 'er yet behaeghelijx geschapen
In my, waer aen een vrouw haer glori zou vergapen,[1018]
En leef ick eenigh mensch tot weerwil en verdriet,[1019]
En tegens 't hart; men wijt het den onnooslen niet:
Uw schepsel draegh geen schult. 'k ben van u afgegoten[1021]
Op zulck een' vorm, gelijck uw wijsheit had besloten.

I e m p s a r :
Ghy zorght vast voor mijn eere, en weigert my mijn' lust.[1023]
De lust ga boven d'eer, zoo d'eer oit wert verkust.[1024]

I o s e p h :
De hitte van de lust gaet effen voor 't gevoelen,[1025]
Hoe korte weelde smert; maer eer de lust aen 't koelen
Geraeckt, waerdeert men, wat verlies van naem en eer
Zou gelden, kreegh men d'eer om gout of traenen weêr.[1027-28]

I e m p s a r :
Ick heb mijn tranen ja mijn oogen al verkreten,[1029]
Verkreten, maer vergeefs.

1009 *pratten:* prat gaan op.
1011 *dartel:* uitbundig; *ley te kost:* besteedde.
1012 *begost* (Brabants): begonnen.
1013 *op te maecken:* af te werken, te voltooien (*Ned. Wdb.* XI, 1031).
1015 *door d'oogen:* door de ogen te bekoren.
1016 *eerstmael:* voor het eerst.
1018 *haer glori zou vergapen:* haar eer zou verspelen (door bewonderend te aanschouwen).
1019 *tot weerwil:* om hem leed te berokkenen.
1021 *van u afgegoten:* naar uw beeld gevormd.
1023 *zorght vast:* maakt u voortdurend bezorgd.
1024 *zoo d'eer oit wert verkust:* als het mogelik is dat men ooit door kussen zijn eer zou kunnen verliezen.
1025 *gaet effen voor:* gaat maar een korte poos vooraf aan, d.w.z. onmiddellik op die hitte volgt het gevoel van onbevredigdheid.
1027-28 Komt men tot het inzicht, hoeveel het verlies van naam en eer betekent (d.i. hoe kostbaar ze zijn), als men ze terug zou kunnen kopen voor goud of berouwvolle tranen; *gelden:* waard zijn.
1029 *verkreten:* uitgeweend, moegeweend.

I o s e p h :
't en werd my niet geweten.[1030]

I e m p s a r :
Met reden: ghy alleen zijt oirzaeck van mijn quael.[1031]

I o s e p h :
Wat hoor ick dag op dagh, niet eens, maer hondertmael.[1032]

1030 *werd* (conj.): worde.
1031 *Met reden:* wel degelik (wordt het u geweten).
1032 Deze zin wordt, evenals 1035, afgebroken door de hartstochtelike uitvallen van Jempsar, die Jozef niet uit laat spreken. Vondel geeft dat niet aan door de interpunctie.

I e m p s a r :
Getroost u, 't heeft een endt: 'k berey my om te sterven,[1033]
O onmedoogent gast.[1034]

I o s e p h :
Hoe kan ick u bederven
Met my, om 't snoot genot van.[1035]

I e m p s a r :
Hoe, wat noemt ghy snoot?
Dat ick u waerdigh acht t'omhelzen in mijn' schoot?
Te biên dien verschen mont? die vriendelijcke wangen?[1037]
Deze oogen, die zoo zeer niet naer den dagh verlangen,
Als om uw aengezicht t'aenschouwen 's morgens vroegh?
Noemt ghy dit snoot genot? en heeft hy breins genoegh,[1040]
Die aengebode min zoo schimpigh gaet versmaden?[1041]

I o s e p h :
De Min, beroit van hooft, laet zich van niemant raden.[1042]
Al 't voordeel, dat men treckt uit wellust is gering,
En meer niet als een dolle en vuile prickeling[1044]
Van 't lijf, terwijl 't gemoedt vast wroeght door 't overwegen.[1045]
Dat 's al het voordeel: zet hier nu al 't nadeel tegen.
Het overspel begaet terstont een dubble smet,[1047]
Besmet 'er twee: 't ontwijdt en scheurt het heiligh bedt,[1048]
Vol onrust, vol krackeel: de weerga haet heur gade,[1049]
Behaeght den boel alleen, en gaet met hem te rade:[1050]
d'Onwettige erfgenaem geraeckt in 't wettigh goet:
De vader mist zijn kroost, en twijffelt aen het bloet:[1052]
Het achterdencken groeit: de twist doorkruipt de leden
Van 't maeghschap: in het kort, het huwelijck bouwt steden,[1053-54]
Gelijck het overspel ['t welck Godt en mensch zich belght,[1055]
Al slaet men 't in den windt] die in den gront verdelght,[1056]
Door moort en vyantschap, al razende en bezeten;

1033 *Getroost u:* Wees maar gerust.
1034 *gast:* man; *bederven:* in 't verderf storten.
1035 *snoot:* waardeloos.
1037 *verschen:* frisse.
1040 *breins genoegh:* genoeg hersenen, verstand.
1041 *schimpigh:* met smadelike, minachtende woorden.
1042 *beroit van hooft:* van verstand beroofd, radeloos (*Ned. Wdb.* II, 1924).
1044 *dolle:* dwaze, buitensporige.
1045 *vast wroeght:* intussen beschuldigt; *door 't overwegen:* door het besef (van het ongeoorloofde).
1047 *begaet:* veroorzaakt; *smet:* besmetting.
1048 *bedt:* huwelik.
1049 *weerga:* wederhelft; *gade:* echtgenoot (ega).
1050 *boel:* minnaar; *gaet te rade met:* richt zich naar, luistert naar.
1052 *mist:* is niet zeker van; *aen het bloet:* aan de wettigheid van zijn kinderen (*bloet:* geslacht, afkomst).
1053-54 *achterdencken:* achterdocht; *de leden van 't maeghschap:* de leden van één familie.
1055 *'t welck:* waarover; *zich belgen:* regeerde oudtijds een genitief, waaruit later ontstond: *zich iets belgen:* over iets vertoornd zijn.
1056 Al blijft men onverschillig voor dat vonnis.

En sleept de rampen na, gelijck een lange keten
Haer schakels: is 't dan vreemt, dat allerhande liên
En tongen, in dit stuck, met wetten zich voorzien?[1060]

1060 *tongen:* talen, dus: verschillende volken; *in dit stuck:* tegen dit vergrijp.

I e m p s a r :

Wat wetten de Syriers, Hebreen, Arabers hebben,[1061]
Of wy, ick achtze als rach, en dunne spinnewebben,
Daer ruischt de groote door, de kleine kleeft'er vast.[1063]
Mijn wellust zy mijn wet. wat niemant anders past,
Pas my, die zich van wet noch Recht laet overkraeien:[1065]
Men leeft hier op zijn hoofsch.[1066]

I o s e p h :

Zoud ghy uw' heer zoo paeien?

I e m p s a r :

Men velt geen vonnissen op ongegront vermoên.
En most mijn heer op 't naeuwste eens rekeninge doen,[1068]
Het stont dan t' overzien, hoe hy zich had gedragen.[1069]
Wat doen de mannen niet, dat zy geen vrouwen vragen?[1070]
De rechter zuivre zich van 't zelleve gebreck,[1071]
Verdient het zulck een' naem. wie leeft'er zonder vleck?[1072]

I o s e p h :

Ghy waert om hals, quam hy op 't stuck u overvallen.[1073]

I e m p s a r :

Zoo storf ick om de min, de zoetste doot van allen.[1074]
Mijn zinlijckheit waer my die suickre doot wel waert.[1075]
En waer heeft oit de doot rechtschape min vervaert?[1076]
Wat vreesselijcke doot kan ware liefde scheiden?
Al blijft het lichaem hier, de zielen zelfs geleiden[1078]
Malkanderen beneên, in 't onderaerdtsche veldt,[1079]
In 't vrolijck myrtebosch: daer kust men, daer vertelt
d'Een d'ander zijn fortuin, en eerste sluickeryen:[1081]
Daer wort men weder maeght: daer leert men weder vryen,
Als waer het noit geschiedt: daer lacht een zaligh dal.

1061 *Syriers:* blijkens het versritme twee-lettergrepig.
1063 *ruischt:* snort. Zinspeling op een oud spreekwoord, dat het recht gelijk is aan een spinneweb, waar grote dieren doorvliegen en waarin muggen blijven hangen (reeds ± 1400 in het *Scaecspel*).
1065 *van:* door; *overkraeien:* overstemmen, overbluffen.
1066 *op zijn hoofsch:* zoals het aan 't hof de gewoonte is; *paeien:* hier in ongunstige zin: bedriegen.
1068 *op 't naeuwste:* heel nauwkeurig; *rekeninge doen:* rekenschap geven.
1069 *t' overzien:* te bezien.
1070 *geen vrouwen:* niet aan hun vrouwen.
1071 *'t zelleve:* hetzelfde (nl. overspel).
1072 Als het met die naam verdient genoemd te worden.
1073 *op 't stuck:* op heterdaad.
1074 *storf:* Mnl. starf; later stierf.
1075 Voor de bevrediging van mijn lusten zou ik die weinig afschrikkende dood wel willen ondergaan; *zinlijckheit:* vgl. vs. 1087; *suickre:* zoete, heerlike.
1076 *rechtschape:* waarachtige, oprechte; *vervaert:* schrik aangejaagd.
1078 *zelfs:* zelf.
1079 *'t onderaerdtsche veldt:* de onderwereld, hier als een soort paradijs voorgesteld.
1081 *sluickeryen:* heimelik genoten liefde.

Men treckbeckt onbenijt, als duiven zonder gal.[1084]
Men brantmerckt niemant daer met lasterlijcke naemen;
Noch 't heet'er overspel, zoo twee uit min verzaemen.[1086]
Al wisselt men zomtijts uit zinlijckheit van lief,[1087]

1084 *treckbeckt:* liefkoost elkaar; *duiven zonder gal:* het volksgeloof meende dat de duif, als zachtzinnigste der dieren, geen gal bezat.
1086 *zich verzaemen:* zich verenigen.
1087 *uit zinlijckheit:* omdat de lust daartoe drijft.

Dat draeght alleen den naem van vrientschap en gerief.[1088]
Het beurt 'er dagh op dagh: men volght daer in de wijze.[1089]
't Is een verandering en lust naer versche spijze;
Nadien een zelve kost de gasten walgen doet:[1091]
Ja 't grofste lasterstuck wort met een' kus geboet.[1092]
De wetten worden nu de vrouwen voorgeschreven
Van mannen, die toch zelfs om wet noch regel geven.[1094]

I o s e p h :
Mevrouw men quetst en schent, door 't schenden van zijn echt,
Alleen geen menschelijck, maer zelf het godlijck Recht;[1096]
Dat toome uw' lust, kan 't Recht der menschen u niet toomen.

I e m p s a r :
Van sluicklust? Jupiter is zelf ter sluick gekomen,[1098]
By Isis: Isis zelf ontfing ter sluick Osier,
Haer broêr: ons Gotheên gaen ten hemel door dit vier.

I o s e p h :
Het koste Osier zijn' hals, gekapt in zoo veel stucken,[1101]
Als 't Rijck hem graven bouwt: 't zou hier niet beter lucken,
Indien uw Typhon my betrapte op zulck een daet.

I e m p s a r :
De slaven van der hant, de Joffers op de straet,[1104]
En Potiphar verlet, door 't hooghtijt van dien Heiligh,[1105]
Bespiên ons weelde niet: al 't huis is vry en veiligh.[1106]

I o s e p h :
Gewelf noch dack noch muur bedeckt die schande niet
Voor 't aldoordringende oogh, 't welck ons gedachten ziet,
En straft het opzet, 'k zwijgh de schandelijcke daden.[1109]
De Godtheit ziet het al.

I e m p s a r :
Die zal ons niet verraden.

I o s e p h :
De Godtheit sloegh en plaeghde, om een Hebreeusche vrouw,

1088 *gerief:* welwillendheid (neiging om een ander te gerieven).
1089 *beurt:* gebeurt; *de wijze:* de gewoonte.
1091 *een zelve:* telkens dezelfde.
1092 *lasterstuck:* schanddaad; *geboet:* hersteld.
1094 *Van:* door; *zelfs:* zelf.
1096 *Alleen geen:* niet alleen.
1098 *sluicklust:* heimelik voldane lust (vgl. *sluickeryen* in vs. 1081).
1101 Over de moord en de schending van Osiris door zijn broeder Typhon vgl. de aant. bij vs. 582, *Uw Typhon* is hier dus de wrekende echtgenoot Potiphar.
1104 *van der hant:* weggezonden.
1105 *verlet:* (elders) opgehouden.
1106 *weelde:* mingenot.
1109 *het opzet:* de bedoeling, de wil ten kwade; *'k zwigh:* om nog te zwijgen van, laat staan.

Den Nijlvorst, onbewust van haer gegeve trouw.[1111-12]
d'Abimelechen zijn gewaerschuwt, voor de schennis
Noch onbegaen, hoewel onnozel, zonder kennis.[1113-14]

1111-12 *een Hebreeusche vrouw:* Sara. De Pharao nam haar tot zich, menende dat zij de zuster en niet de huisvrouw van Abraham was (*Genesis* XII, vs. 11-20).

1113-14 *Abimelech* werd bijna het slachtoffer van dezelfde list van Abraham, maar werd tijdig gewaarschuwd (*Genesis* XX); *schennis:* schending (van het huwelik); *onnozel:* zonder schuld; *zonder kennis* (van de ware verhouding van Sara en Abraham).

*

Het hemelsch vier verbrande om schennis heele steên,[1115]
Tot pulver en tot asch.

I e m p s a r :
dat 's jaeren lang geleên.

I o s e p h :
Het overspel wort zelf gestraft van stomme dieren.[1117]

I e m p s a r :
Die vryen blindeling: wat durft ghy niet verzieren.[1118]

I o s e p h :
't Zy veer dat ick uw bedt door overspel ontwy.[1119]

I e m p s a r :
Wat 's overspel? een kus den echten mont voorby.[1120]

I o s e p h :
Ick bid verheelt u eens, ghy waert op 't stuck gegrepen;[1121]
Zou Memphis en al 't hof niet zien uw' neus genepen[1122]
Van 't aenschijn, en u naeckt en bloot gevoert ten toon?
En hoe ick, na veel smaets, en wel verdienden hoon,
De huit van 't lijf gestroopt, met duizent wreede slagen,
Op eenen ezels rugh de stadt werde omgedragen,[1126]
En eeuwighlijck voor slaef verwezen naer de Myn?
Wat dunckt u? zou dit lief dat leet wel waerdigh zyn?[1128]
Indien wy beide niet op heter daet doorsteecken,[1129]
Men 't goddelooze bloet al schuimende zagh leken[1130]
Van 't overspeligh bedt; daer ick uw boel al warm[1131]
Den geest gaf, in den strick van dien vervloeckten arm;
En leerde een ander zich van schelmsche lusten spaenen,[1133]
En hoeden voor bedrogh van krokodilletranen.[1134]

I e m p s a r :
Vertrouwt ghy dan dat ick naer uw bederf zou staen?[1135]

* TEKSTKRITIEK: vs. 1140. In de oude uitgave ontbreekt de komma, die de latere uitgaven wel hebben.

1115 Sodom en Gomorra; *schennis:* schending (van de zedewet).
1117 *zelf:* zelfs.
1118 *blindeling:* zonder besef van een zedewet; *verzieren:* verzinnen.
1119 *'t Zy veer* (verre): ik denk er niet aan.
1120 *den echten mont:* de mond van de wettige echtgenoot; *voorby:* langs heen.
1121 *op 't stuck gegrepen:* op heterdaad betrapt.
1122 *Memphis:* Egypte.
1126 *omgedragen:* rondgedragen.
1128 *lief:* genot; *waerdigh zyn:* opwegen tegen.
1129 Absolute constructie.
1130 *leken:* druipen.
1131 *warm:* verhit.
1133 *zich spaenen:* zich onthouden.
1134 *krokodilletranen:* geveinsde (vrouwe) tranen.
1135 *bederf:* ondergang.

Al 't huis is stom en zwyght: geen mensch kan ons verraên.

I o s e p h :
Schoon huis en kamer zweegh, en alle pylers zwegen,
't Geweten zwyght niet stil: 't hart met zich zelf verlegen,[1138]
Beschuldight nacht en dagh zich zelven, waer men gaet,
Oock daer men d'oogen luickt: die gruwelijcke daet,[1140]

1138 *verlegen:* in tweestrijd.
1140 *luickt:* sluit.

Die schennis borrelt op, hoe diep zy wort gedompelt.[1141]
Men rekent zich verraên, waer yemant spreeckt, of mompelt.
Ontmoete ick Potiphar, my viel strax in: dat 's hy,[1143]
Die my heeft opgevoedt, gebeurt uit slaverny,[1144]
In top van 't huis bewint, en duizentmael verbonden:[1145]
Maer als een danckbaer knecht heb ick zijn bedt geschonden.[1146]
Vlie booswicht, vlie: loopt strax ten huize uit al versaeght,[1147]
Zoo veer, daer 't schellemstuck het hart niet langer knaeght,[1148]
Gelijck een worm het ooft: maer och 't is al verloren,[1149]
Al liept ghy, daer de Nyl zijn kil begint te booren;[1150]
Of daer de zon haer' glans ter middernacht verschuilt;[1151]
Daer 't ondier, afgevast in sneeuw, van honger huilt:[1152]
Ghy kunt de donder stem van Godts gerecht niet smooren:
Die vierschaer doemt alsins: die rechter laet zich hooren.[1154]
Mevrouw, wat houdtghe my? 'k ruck zoo noch niet mijn' heer,[1155]
En u en my, en al 't gezegent huis om veer:
Dat hoede Godt. hoe klonck die val door volgende eeuwen,[1157]
Tot endeloozen smaet en schande der Hebreeuwen.
Zou Joseph zulck een stuck in Godts gezicht bestaen?[1159]
'k Heb veel te veel gehoort. wien houdt ghy? laet my gaen.[1160]

I e m p s a r :

Ick val voor uwe knien, en offer aen dees voeten[1161]
Dit lichaem, en dees ziel bereit haer schult te boeten,
Door zulck een doot, als een wanhopende betaemt.
Wat draeit ghy 't aengezicht, zoo schuw, en zoo beschaemt,
Van mijn gezicht? ay zet de schaemte een poos ter zyden.
Wat schaemte niet vermagh, vermoge 't medelyden
Met een die sterven moet en kan, om uwent wil.
Ay wisch mijn tranen af.

I o s e p h :

Doortrapte krokodil,[1168]

1141 *borrelt op:* komt telkens weer naar boven; *diep gedompelt:* diep verborgen, in 't geheugen teruggedrongen.
1143 *strax:* onmiddellik.
1144 *gebeurt:* omhoog geheven.
1145 *verbonden:* aan zich verplicht.
1146 *een danckbaer knecht* (ironies); *zijn bedt:* zijn huwelik.
1147 *strax:* onmiddellik.
1148 *het hart:* het geweten.
1149 *verloren:* vergeefs.
1150 *kil:* bedding; dus: tot de oorsprong.
1151 In het hoge Noorden, de poolstreek, waar de dagen lang kunnen zijn.
1152 *afgevast:* uitgeput door het vasten.
1154 *vierschaer:* rechtbank, rechtspraak; *doemt:* veroordeelt; *alsins:* aan alle kanten, overal.
1155 *noch:* toch.
1157 *klonck:* zou klinken.
1159 Voor Gods aangezicht aandurven.
1160 *houdt ghy:* houdt gij vast.
1161 *knien* (eenlettergrepig).
1168 *krokodil:* geveinsde (vgl. vs. 1134).

Laet los, laet los: ghy moort met dit bedrieghlijck steenen.[1169]

I e m p s a r :

Hardtneckige, o wat hoon! hardtneckige, ga henen,
Ga henen met dien roem van zulck een morgenstar,[1171]

1169 *steenen:* gekerm, gezucht.
1171 *met dien roem:* met de goede naam (die gij mij ontroofd hebt); *zulck een morgenstar:* zulk vrouwelik schoon.

Voor wie ghy d'oogen sluit. ga melt nu Potiphar,
Hoe mannelijck, hoe kuisch zich Joseph heb gequeten;[1173]
Op dat het eeuwigh my in 't aenzicht werd verweten,
Van hem; hoe Jempsar veronwaerdight van haer' slaef,[1175]
Zich hebbe, voor al 't hof, ten toon gestelt zoo braef:[1176]
Maer neen, ghy zult noch zoo uw' moedt aen my niet koelen.[1177]
Ghy hebt mijn min versmaet, ghy zult mijn wraeck gevoelen.
Ick weet die schantvleck wel te decken met een' schijn
Van eerbaerheit: ick zelf zal in de voorhael zijn.[1180]
Och voester, slaven helpt. o wie verhoort mijn klaghten.
Helpt slaven, voester helpt: een slaef wil my verkrachten.
Och Potiphar, sta by. och voester, help uw vrouw.
Waer blijft nu al 't gezin? is niemant my getrouw?[1184]
Daer vliedt hy: och hy vliedt. wat moght mijn kermen baten?
Dat is die koele knecht. hy heeft my 't kleet gelaten,[1186]
Tot een getuigenis. ghy slaven jaeght hem na.
Och leit my aen een zy, tot dat dit over ga.[1188]

REY VAN ENGELEN.

Z a n g :

Als op den top van 't lyden
  Ontzeide minne eens over slaet[1190]
  Met volle kracht, dan brant de haet
Zoo fel aen alle zyden,
  Als 't vier dat Sodoms steên verslont,[1193]
  En welt met smoock op, uit den gront
Der grondelooze poelen.
  Wat wraeck lescht een' onleschbren gloet?[1196]
  Wat smaeckt haer zoeter dan haer bloet
Al razende te koelen,
  In 't bloet, dat nu zoo lang geverght,[1199]
  Door 't weigren zoo veel adders terght,
Als zy laet hairen krullen,
En vlechten onder 't hullen?[1200-02]
  Waer schuimbeckte oit een tygerin,
Door 't plondren van haer jongen,[1204]

1173 *zich gequeten:* zich gedragen.
1175 *veronwaerdight van:* versmaad door.
1176 *braef:* deugdzaam.
1177 *uw' moed koelen:* wraak nemen.
1180 *in de voorhael zijn:* u voor zijn (met mijn beschuldiging).
1184 *'t gezin:* de dienaren.
1186 *die koele knecht* (spottend, evenals in vs. 1343): *koele:* voor liefde ongevoelige.
1188 *aen een zy:* ter zijde; *tot dat dit over ga:* totdat ik mij (van de schrik) hersteld heb.
1190 *Ontzeide:* geweigerde (vgl. *afgakaetste* in vs. 1206); *over slaet:* omslaat (nl. in haat).
1193 *Sodoms steên:* Sodom en Gomorra.
1196 *lescht:* blust.
1199 *In 't bloet:* nl. van Jozef; *geverght:* aangezocht.
1200-02 Door te weigeren zoveel adders prikkelt, gaande maakt, als Jempsar haren op 't hoofd heeft. Vondel zinspeelt hier op de *Furiën*, die in plaats van hoofdharen sissende adders droegen. Tot een dergelijke Furie is Jempsar geworden; *hullen:* kappen.
1204 *'t plondren van haer jongen:* het beroofd worden van haar jongen.

Van spyt om 't hart gewrongen,[1205]
Zoo wreet, als afgekaetste Min?

T e g e n z a n g :

Wat weiden kuische vrouwen
Geruster in den echten beemt;[1208]
Daer zy, om lief noch leet vervreemt,[1209]
Haer egade onderhouwen,[1210]
Met kussen, zonder valschen schijn:
Daer twee paer lonckende oogen zijn
Getuigen van die loncken,
Waer door het een en eenigh paer[1214]
Zijn kroost ziet lachen jaer op jaer,
Met vriendelijcke voncken;
Die 't ongeveinsde vierslagh slaet.[1217]
Hier stelt de zedigheit hun maet.[1218]
Hier nestlen geen krackeelen.[1219]
Hier bloeit, door eerlijck teelen,[1220]
De spruit, die stutten zal hier na,
Met haere stercke schouderen,
De veege en afgaende ouderen.[1223]
'k Wensch Joseph zulck een wederga.

T o e z a n g :

Zy wort vast van de zon[1225]
Gebaeckert binnen On,[1226]
In des Aertspriesters huis en hoven,
Die Joseph, 's Konings rechte hant,[1228]
Zal trouwen, en met zuivren brant[1229]
In haeren schoot en boezem stoven,[1230]
En koestren. wat men aen haer ziet,
Is melck en bloet, en anders niet.
Princessen zullen 't bruitsbedt spreien:

1205 *spyt:* smart; *om 't hart gewrongen:* gepijnigd.
1208 *den echten beemt:* de weide van het huwelik.
1209 *om lief noch leet vervreemt:* zonder dat een gunstig of ongunstig lot verwijdering brengt.
1210 *onderhouwen:* boeien.
1214 *een en eenigh:* eendrachtig, eensgezind.
1217 *'t vierslagh:* de vuursteen, die de *vriendelijcke voncken* doet te voorschijn komen uit de *lonckende oogen*.
1218 *stelt hun maet:* legt hun beperking op.
1219 *nestlen geen krackeelen:* broeit geen twist.
1220 *eerlijck:* eerbaar.
1223 *veege:* op 't punt staande te sterven; *afgaende:* verzwakkende.
1225 Zy (met accent), te verbinden met *die* in vs. 1228; *vast:* reeds; *van:* door. Over Jozefs toekomstige vrouw Asnath, dochter van de Aertspriester, spreekt Vondel in de *Opdracht,* r. 27, waar hij de deugd van Jozef, die geen vrouwenhater bleek te zijn, stelt boven die van Hippolytus.
1226 *Gebaeckert:* gekoesterd.
1228 *rechte hant:* rechterhand.
1229 *met zuivren brant:* met reine liefde.
1230 *stoven:* verwarmen.

Wy hen met zang te bedde leien,[1234]
En huwen heilighlijck en kuisch
't Aertspriesterlijcke aen Abrams huis.

1234 *te bedde leien:* Vondel laat hier de engelen dezelfde taak vervullen als de Amsterdamse bruidsmeisjes in zijn tijd.

Het vyfde bedryf.

STAETJOFFERS. VOESTER.

Staetjoffers:
Wy zagen Apis noit met schooner rouw begraven.[vs. 1237]
Wat schort de Voester? wel, hoe dus? wat schort de slaven,
Die in een' ring zoo drock verbaest en bezigh staen?[1239]
Wat wanckt'er, Voester? zegh.[1240]

Voester:
Het geen ghy niet zoudt raên.

Staetjoffers:
Heeft eenigh slaef zich nu op 't hooge feest verloopen?[1241]

Voester:
Wie mist ghy hier in huis?

Staetjoffers:
Hoe komt de poort wijd open?
Is yemant uitgegaen?

Voester:
De Huisvooght is 't ontvlught.

Staetjoffers:
Waerom?

Voester:
wij schoten toe, op 't jammerlijck gerucht,
Naer 't binnenste vertreck: daer lagh mevrouw verlegen,[1245]
En Joseph liep zijns weegs: maer dit waer best gezwegen.

Staetjoffers:
Behoe ons Isis: och zwijgh stil: och rep dit niet.[1247]
Wat hooren wy? zwijgh stil.

Voester:
Ghy hoort dat my verdriet[1248]
Te melden: maer wat raedt? hoe zal men dit verbloemen?
't Is al 't gezin bekent. ick durf het u niet noemen.[1250]

Staetjoffers:

vs. 1237 *rouw:* rouwbetoon.
1239 *verbaest:* ontsteld.
1240 *Wat wanckt'er:* is er onraad (*wancken:* wankelen).
1241 *zich verloopen:* zich misdragen, iets misdrijven.
1245 *verlegen:* hevig ontsteld, wanhopig.
1247 *rep dit niet:* spreek daar niet van.
1248 *dat my verdriet:* iets dat mij aan 't hart gaat.
1250 *'t gezin:* het huispersoneel.

Nu zegh ons dan recht uit, hoe is'ter meê gestelt?

V o e s t e r :

De Huisvooght wou mevrouw schofferen met gewelt.[1252]
Zy schreit vast daerze zit. hoe zal men dit bedecken?[1253]
Al 't water van den Nyl kan deze gruwelvlecken
Niet wasschen uit zijn faem, noch flus zoo wit als sneeuw.[1255]

1252 *schofferen:* onteren, verkrachten.
1253 *vast:* voortdurend.
1255 *zijn* (Jozefs) *faem:* zijn goede naem; *flus:* kort te voren (vgl. 1257).

S t a e t j o f f e r s :
Nu zegh wat na van dien Godvruchtigen Hebreeuw.[1256]
Hoe koel geliet hy zich, toen wy hem flus zoo trocken,[1257]
En nooden op het feest. hoe 'schuw was hy van jocken[1258]
En boerten, als een die noit smaeck in vrouwen vondt.

V o e s t e r :
Het stille water heeft gewis een' diepen gront.[1260]
Wat raedt? mijn meester komt. wie kan haer krijten sussen,
Voor zijn oploopentheit? hy zal zijn gramschap blussen[1262]
In dat baldaedigh bloet. hy komt, my dunckt ick zie 't.[1263]

S t a e t j o f f e r s :
't Zal noodigh zijn, dat elck met maght hier tusschen schiet,[1264]
En 't ongeluck verhoe, wanneer hy sta in 't midden
Van al het hofgezin. wy willen hem verbidden.[1266]
't Vergrijp is menschlijck en gebeurlijck. men verdoem[1267]
Hem tot een zachter straf: 't waer scha, dat zoo een bloem
In 't bloeienst van haer tijdt gemaeit wert, en bedurven.[1269]

V o e s t e r :
Het waer zijn rechte loon: hy heeft het grof verkurven.

STAETJOFFERS. POTIPHAR. VOESTER.

S t a e t j o f f e r s :
Myn heer, is dit een feest en hooghtijt van gena,[1271]
Zoo koom met uw gena uw hofgezin te sta.[1272]

P o t i p h a r :
Wat 's dat gezeit? hoe dus? wat bidt ghy met u allen?[1273]
Wat quaet is hier begaen?

S t a e t j o f f e r s :
Wie staen kan, die kan vallen:
't Vergrijp is menschelijck.

1256 *Nu zegh wat na:* durf nu nog eens (wat goeds) vertellen van.
1257 *koel:* onverschillig (voor vrouwen); *geliet hy zich:* gedroeg, hield hij zich; *trocken:* aanmoedigden.
1258 *jocken:* schertsen, vrolik zijn.
1260 Iemand die steeds zwijgt, is moeielik te doorgronden; in dit verband: die verbergt zijn ware aard.
1262 *Voor zijn oploopentheit:* omdat hij in drift uitbarst.
1263 *baldaedigh:* misdadig.
1264 *met maght:* met inspanning van alle kracht tussenbeiden komt (*schiet:* ijlings komt).
1266 *hofgezin:* (vgl. vs. 1250); *verbidden:* door smeekbeden zachter stemmen.
1267 *gebeurlijck:* iets dat meer voorkomt; *verdoem:* veroordele.
1269 In alle volgende uitgaven is *gemaeit wert* vervangen door *getrapt wiert; bedurven* (dialekties-Amsterdams, evenals *verkurven* naast *verkorven*)*:* vernietigd, verdelgd.
1271 *van gena:* waarbij genade past.
1272 *koom te sta:* kom te hulp, wees ter wille.
1273 *Wat 's dat gezeit:* wat moet dat betekenen.

P o t i p h a r :
Hoe zal ick dit verstaen?
Nu Voester, spreeck klaer uit: wie heeft hier yet misdaen?
Nu Voester, spreeck, zegh op: wat houdt ghy u zoo achter?

V o e s t e r :
Een Koning onderhiel in 't hof een' trouwen wachter,
Die voor zijn kamerdeur de wacht hiel nacht en dagh;
Een hont zoo schoon en braef als menschen oogh oit zagh.[1280]
Hy liet zich nimmermeer van yemants handen streelen,
Dan van den Koning zelf, die was gewoon te spelen
Met dien Trauwant, in 't hof zorghvuldigh opgevoedt.[1283]
Hy at van 's konings disch: men gaf hem overvloet
Van alles. 't licht had lust zijn' halsbant te beschijnen,[1285]
Beslagen met fijn gout, en blaeckende robijnen.[1286]
Geen onhoofsch aengezicht dorst dencken, min bestaen,[1287]
De kamer, daer zijn heer ging slapen, in te gaen,
Als met bekende wacht: ja, zelfs de hovelingen[1289]
Ontzagen 's wachters oogh, als zy de poort ingingen.
Maer 't scheen als of dit Dier zich zelf vergeten had,
Toen eens de koningin ter kamer innetrat:
Het quam haer schrickelijck van achter aengevlogen,
En greep haer by den hals, met gloênde en brandende oogen;
En zonder datze wert geret van 't hofgezin,[1295]
't Welck toeschoot op haer' kreet, 't was met de koningin
Gedaen: het Dier had al 't genoten goet vergeten,[1297]
En kreegh voor 't halscieraet een' kneppel en een keten.[1298]

P o t i p h a r :
Wat hoor ick daer? my schrickt. wie wanckelt in zijn trouw?
Raeckt Joseph dit, of niet?

V o e s t e r :
Helaes! daer komt mevrouw.

POTIPHAR. IEMPSAR.

P o t i p h a r :
Myn lief, wat hoor ick hier? Hoe laet ghy 't hooft zoo hangen?
De tranen biggelen langs d'opgekrabde wangen:[1302]
De vlechten hangen los. wat 's d'oirzaeck dat ghy treurt?[1304]
Hoe komt uw kleet aldus uit zijne ploy gesleurt?

1280 *braef:* flink, krachtig.
1283 *Trauwant:* opzettelike vervorming (met bijgedachte aan trouw) van *trawant:* lijfwacht, bewaker.
1285 *had lust:* verlustigde zich er in.
1286 *blaeckende:* schitterende.
1287 *onhoofsch:* hier nog letterlik: niet tot het hof behorende, vreemd, maar ook: slecht gezind; *min bestaen:* nog minder het ondernemen.
1289 *met bekende wacht:* in goed gezelschap van een bewaker.
1295 En als ze niet gered was door de toeschietende bedienden.
1297 *goet:* weldaden.
1298 *voor:* in plaats van.
1302 *opgekrabde:* opengekrabde (als rouwbetoon).
1304 *uit zijne ploy gesleurt:* verward, gekreukt.

Dit staet my zeltsaem voor.[1305]

I e m p s a r :
Och och, laet my betyen.

1305 *staet my zeltsaem voor:* dat komt mij vreemd, zonderling voor; *laet my betyen:* laat mij begaan, laat mij aan mijn lot over.

P o t i p h a r :
Zegh op, verzwygh my niets. wat 's d'oirzaeck van dit lyen?
'k Wil weten wat hier schuilt: wat slaef u heb misdaen.
Zegh op, 't zal hem gewis niet ongestraft vergaen,[1308]
Al was 't de Huisvooght zelf. komt noch uw hart niet boven?[1309]
Wie is 't?

I e m p s a r :
't Waer hachelijck of ghy dit zoudt gelooven.[1310]

P o t i p h a r :
'k Wil weten wat hier schuilt.

I e m p s a r :
Waer laet ick mijn verdriet?
Och och och och.

P o t i p h a r :
Zegh op: dit huilen vordert niet.[1312]
'k Wil weten wat hier schuilt, wat huis hier nu magh leggen.[1313]
Ghy weigert het, welaen, dees Voester zal 't my zeggen,
Dit grijs gerimpelt wijf. zegh op, eer ick 't u leer.

V o e s t e r :
Gena, mijn heer, gena.

P o t i p h a r :
Zegh op, geen woorden meer.

V o e s t e r :
Nadien ick 't melden moet, zoo bidde ick dan te voren,[1317]
Dat ghy wilt matigen de buy van uwen toren,
Op dat de strengheit niet de maet te buiten ga,
Maer lieflijck werd gemengt met goetheit en gena.[1320]
Ick had mevrouw alleen in haer vertreck gelaten,
Op hoop of d'eenzaemheit en stilte wat moght baten,
En sussen het gemoedt in zijn zwaermoedigheit.
De slaven van der hant, door Josephs loos beleit,[1324]
Onthielen zich gerust op 't voorhof, zonder spreecken;[1325]
Toen snel en onvoorziens een keel wert opgesteecken,[1326]

1308 *hem niet ongestraft vergaen:* voor hem niet zonder straf aflopen.
1309 *komt noch uw hart niet boven:* grijpt ge nog geen moed.
1310 *hachelijck* (oorspr.: gevaarlik), dus: door onze mededeling zouden wij gevaar lopen dat ge ons niet zoudt geloven.
1312 *vordert niet:* brengt ons niets verder, helpt niet.
1313 Hoe het hier in huis gesteld is.
1317 *Nadien:* aangezien.
1320 *werd:* worde.
1324 *van der hant:* weggezonden.
1325 *Onthielen zich:* hielden zich op, bevonden zich.
1326 *een keel wert opgesteecken:* een luide stem weerklonk (*opsteken* wordt gewoonlik van een instrument gezegd).

Als van een mensch ter doodt verlegen,'k weet niet hoe.[1327]
Ick schoot naer het vertreck: dees slaeven schooten toe.
Daer lagh mevrouw benaeut, als een die angstigh baerde,[1329]
Zoo lang gelijckze was, en uitgestreckt ter aerde,

1327 *ter doodt verlegen:* in doodsangst.
1329 *benaeut:* angstig; *baerde:* te keer ging.

*
Het lichaem naeckt ten deel, de gansche boezem bloot.
De slaven vlogen uit: de Huisvooght vluchte en vloodt,
Veel sneller dan een hart voor uit, en ging vast strijcken,[1333]
In 't schenkers huis, en wist van staen noch om te kijcken.[1334]

P o t i p h a r :
Ghy slaven, zaeght ghy zelfs dien booswicht achter na,[1335]
Zoo knickt my toe: die vloeck, dat hem de Viergodt sla.[1336]
Men sleep hem daetlijck hier. gaet leert hem voor u buigen.
Wy hebben maer te veel bewijs aen zoo veel tuigen.[1338]

I e m p s a r :
En of ghy twijfelde, zie daer, bezie dat kleet.[1339]

P o t i p h a r :
Wat zie ick? Josephs rock?

I e m p s a r :
Hy greep my aen, ick kreet,
En riep al 't huisgezin: de booswicht strax aen 't rennen,[1341]
En liet my 't kleet ten buit, op dat men klaer kon kennen[1342]
Den koelen kuischen aert van dit besneên geslacht.
Ghy hebt my dien Hebreeuw, dien slaef, in huis gebraght,
Op dat uw bedde en huis al t' effens werd geschonden.[1345]
Wie kan dit lochenen? hy is op 't stuck bevonden.[1346]
O schennis, ô mijn eer, mijn zuiverheit leedt last.[1347]
Och och och och och och. daer komt die fraeie gast.[1348]

POTIPHAR. IOSEPH.

P o t i p h a r :
Wat houdt ghy Potiphar. laet my mijn schande wreecken.[1349]
Wech Joffers, laet my los. ô goddelooze treken.[1350]
Laet los, laet los: wat schaet dat ick dees handen smet,[1351]
En schende aen zulck een' vloeck, dien schenner van mijn bedt.[1352]

* TEKSTKRITIEK: in vs. 1349 heeft de oude uitgave een komma achter *ghy*.
1333 *vast:* intussen; *strijcken:* heensnellen.
1334 *schenker:* een van de waardigheidsbeklederś aan het hof.
1335 *zelfs:* zelf.
1336 *vloeck:* schurk; *dat hem de Viergodt sla:* moge de Vuurgod hem doden!
1338 *maer te veel:* maar al te veel, meer dan genoeg; *tuigen:* getuigen.
1339 *of:* indien.
1341 *strax:* onmiddellik.
1342 *kennen:* leren kennen.
1345 *al t'effens:* tegelijk.
1346 *op 't stuck bevonden:* op heterdaad betrapt.
1347 *mijn zuiverheit leedt last:* mijn kuisheid werd belaagd, liep gevaar.
1348 *fraeie gast* (ironies-verwijtend).
1349 *houdt:* weerhoudt, houdt vast.
1350 *treken:* streken.
1351 *smet:* bezoedel, synoniem van *schende* (1352), dat ook gaat betekenen: (de hand) slaan aan.
1352 *vloeck* (vgl. vs. 1336).

Wat moght ick, trouwelooze, aen u mijn huis vertrouwen![1353]
En straft men t' uwent zoo 't gewelt aen echte vrouwen[1354]
Bedreven? huichelaer, verft schaemte uw wangen niet?[1355]
Maer 't aengezicht besterft, om dat hy voor zich ziet[1356]

1353 *vertrouwen:* toevertrouwen.
1354 *echte:* gehuwde.
1355 *verft:* doet blozen.
1356 *besterft:* wordt doodsbleek.

Zoo veel getuigen. wie heeft my mijn' dolck ontnomen?
Wat houdtghe my? laet los, dat ick hem op magh komen,[1358]
En ruckende uit zijn borst het onbesneden hart,[1359]
Dat smacken, al bebloet en lillende, ô mijn smart!
In 't eerloos aengezicht. ô al t'ondanckbre snoodtheit!
Dees half geschende vrouw was oirzaeck van uw grootheit.[1362]
Hoe dickwils badtze my, zoo minnelijck en kuisch,
Dat ick u vijslen zou in top van hof en huis.[1364]
Beloont ghy zoo haer deught? bewaert ghy zoo de Rechten[1365]
Der vadren? leeft ghy zoo ten spiegel van mijn knechten,[1366]
En slaven? hebbe ick in mijn' boezem opgequeeckt
Een half vervroze slang, die my het hart afsteeckt,[1368]
Zoo ras zy wat bekomt? hoe vinde ick my bedrogen!
Ghy slaven vleugelt hem, ras ruckt hem uit mijn oogen.[1370]

I o s e p h :
Wat leit men my te last het geen ick nimmer docht![1371]

P o t i p h a r :
Ja lochen vry, 't geen ghy niet kunt ontkennen, nocht[1372]
Verlochenen: wy staen om geen bewys verlegen.
Al zweegh al 't huisgezin, die mantel spreeckt u tegen;
Die mantel, die noch strax dien huichelaer bedeckt,[1375]
Verraet nu 't eerloos hart. wat toeft men langer? treckt
En sleept den booswicht voort in 's kerckers duisternisse,
Daer hy de klare zon en heldren middagh misse;
Nadien zijn misdaet blijckt, zoo klaer gelijck de dagh.
Mijn liefste, schrey niet meer: laet varen dit geklagh.
'k Sal hem dat schellemstuck verleerende, haest stellen[1381]
Ten spiegel en ten schrick van zullecke gezellen.[1382]
Ghy Joffers, leit mevrouw naer binnen. Voester, sla
Zorghvuldigh dees bedruckte en aengevochte ga.[1383-841384]
De Joffers schorten haer. schep moed, schep moed, mijn leven.[1385]
Hoe lastigh valt de gangk: ay ziet de beenen beven.[1386]
Zy kan noch nauwelix bedaeren van dien schrick.
't Is noodigh dat men 't hart door aenspraeck wat verquick.
Maer wat een' grooten strijt gevoelt mijn hart van binnen.

1358 *op magh komen:* te lijf kan gaan.
1359 *onbesneden:* zondige, onbekeerde (*Ned. Wdb.* X, 1061-62).
1362 *geschende* (oudtijds werd het ww. *schenden* zwak vervoegd).
1364 *vijslen in top:* een hoge positie verschaffen.
1365 *deught:* weldaad; *bewaert:* handhaaft.
1366 *ten spiegel:* als luisterrijk voorbeeld.
1368 *vervroze:* bevroren; *afsteeckt:* afbijt; zinspeling op de bekende fabel.
1370 *vleugelt:* bindt.
1371 *docht:* dacht, voornemens was.
1372 *nocht:* uit de oude vorm *nochte* = noch.
1375 *strax:* kort geleden.
1381 *haest:* weldra.
1382 *Ten spiegel:* als (afschrikwekkend) voorbeeld.
1383-84 *sla ga:* draag zorg voor.
1384 *aengevochte* (vrouwelike vorm van het deelwoord): aangevochten, zwaarbeproefde.
1385 *schorten:* mogen ondersteunen.
1386 *lastigh:* zwaar.

'k Moet haten, dien ick niet kan laten te beminnen.
O Joseph, 'k had mijn hoop en hart op u gezet.
Hoe braef had ghy mijn huis en al mijn' staet geret,[1392]
Mijn schriften, schatten, knechts en slaven, schuuren stallen,
En ackers. wat een stut is my zoo kort ontvallen,[1394]
In 't zekerst van mijn rust. waer toe verbode stof[1395]
Van wellusten gezocht? de schoonste bloem van 't hof,
In 't bloeienst van haer lent, stont lachende opgeloken[1397]
En reet voor u, had ick die lucht slechs eens geroken.[1398]
Nu legt ghy levend doot, door 't sterven van uw eer.[1399]
Nu smyt een oogenblick veel jaren dienst om veer.
Hoe kan zoo schoon een lijf, een geest begaeft met reden,
Vermommen zulck een quaet, en die wanschapenheden[1402]
Verbergen voor het oogh der menschen, 't welck toch niet
Kan oordeelen, dan naer het geen 't uitwendigh ziet.
Bedeckt een fraey gestalt die leelijcke gebreken?
Moet ghy op 't hooge feest my juist naer 't harte steecken,
Door 't schenden van het pant, dat in mijn armen leit?[1407]
Mijn hoop had my van u wat anders toegezeit:[1408]
Maer anders schickt de mensch, en anders is 't beschoren.[1409]
Wanneer men droomt van rust wort d'onrust eerst geboren.[1410]

REY VAN ENGELEN:

Hoe menighmael bedrieght de schijn.
De trouw kan nergens veiligh zijn.
De nare kercker, ysre keten,[1413]
En lasteringe op 't alderboost[1414]
Verwacht te Hoof de Deught; wiens troost[1415]
Bestaet in Godt en 't goet geweten.
z' Omhelst haer lijden met gedult,[1417]
Terwylze boet een anders schult.

1392 *braef:* voortreffelik; *geret:* in orde gebracht.
1394 *zoo kort:* zo opeens.
1395 *In 't zekerst van:* terwijl ik het meest verzekerd was van.
1397 *opgeloken:* ontloken.
1398 *reet:* gereed, als ik maar even had kunnen vermoeden wat gij zocht.
1399 *legt:* ligt.
1402 *Vermommen:* bedekt houden, verbergen; *wanschapenheden:* slechte karaktertrekken.
1407 *pant:* kostbaar bezit.
1408 *toegezeit:* beloofd.
1409 *beschoren:* door het lot beschikt.
1410 *eerst:* juist.
1413 *nare:* sombere.
1414 De meest boosaardige laster.
1415 *te Hoof:* aan het hof; *de Deught:* het deugdzame (Jozef).
1417 *ze:* slaat terug op *Deught*, en dus op Jozef.

[Gedichten]

Op Cornelis Anslo.[aant. aant. *]

Ay, Rembrant, maal *Cornelis* stem.
Het zichtbre deel is 't minst van hem:
't Onzichtbre kent men slechts door d'ooren.
Wie *Anslo* zien wil, moet hem hooren.

Op den Koperen Duim van 't beelt des Hartogen van Alba,[aant. *]

Wel eer in 't kasteel van Antwerpen opgerecht: welke duim daer na in handen des Heeren Drossaerts

P.C. Hooft is geraekt.

Uw handt die zweeft vast op uw pluim,[vs. 1]
En speelt met Albaes kopren duim:
Maer waer zy van geen' maght berooft,[3]
Zijn handt zou speelen met uw Hooft;
Gelijk de lepel met den klos.[5]
O Dwinglandy wat zijt ge bros![6]
Gy hadt wel eer den duim 'er op:[7]
Nu strekt uw duim Hoofts zinnepop.[8]

* Van 1641. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 136. Gedicht op het portret van de Doopsgezinde leraar, met wie Vondel bevriend was; waarschijnlik naar Rembrandts schilderij in het Museum van Berlijn, mogelik naar de ets in het Brits Museum. (Vgl. Hofstede de Groot: *Urkunden über Rembrandt*, blz. 130).

* Van 1641. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Poëzy* 1682 II, blz. 575. Deze duim, in het bezit van Hooft geraakt, was in het Latijn door Van Baerle bezongen. Hooft maakte de 2de Maart 1641 daarop een Nederlands gedichtje (ed. Stoett I, blz. 320), waarover hij in een brief aan Huygens (*Brieven* IV, blz. 13) schreef: 'My, nu is een' lust aangekoomen, om te proeven, oft men ook eenighe wijze van praet der onze, op 't speelen met dezen vinger, konde passen, die ons eertijds zoo veel quaedt spels gemaekt heeft'. Daarop zinspeelt Vondel in vs. 2 van het gedichtje, waarmee hij de wedstrijd voortzet. Ook Huygens maakte er een Latijns sneldicht op, gedateerd 16 Maart 1641 (ed. Worp III, blz. 158).

vs. 1 *vast:* steeds; *pluim:* veren pen.
3 *zy:* Alva's *handt* (vs. 4).
5 *lepel:* het werktuig om de *klos* (bal) omhoog te werpen, bij een toenmalig balspel (Ter Gouw: *Volksvermaken,* blz. 321).
6 *bros:* broos, onbestendig.
7 *Gij* (Alva) hadt weleer Nederland onder uw duim.
8 *zinnepop:* onderwerp voor zinnebeeldige uitlegging (door Roemer Visscher bedachte term voor *emblema*).

Danckoffer
aen Den Magistraet van Amsterdam,
Na het spelen van de Gebroeders, In den Schouburgh.[aant. *]

Regeerders van de goude toomen[vs. 1]
Der stadt, gebouwt op bey de stroomen,[2]
Gescheiden door den Dam en sluis;
O glori van ons out stadthuis;
Wat voelden hier de treurtooneelen
Al gunst van Goden, onder 't spelen,[6]
Op 't luistren van den Magistraet;[7]
Op d'aendacht van dien wijzen Raedt.
De Schouburgh, galmende op zijn vaerzen,
En trotzer tredende in de laerzen,[10]
Heeft nu al 't Koningklijck geslacht[11]
Met betren zwier ten val gebracht.[12]
Volhardt ghy zoo in kunst te queecken;
Zoo hopen wy allengs te steecken
Het grijze Athenen naar de kroon:[15]
En sneuvlen wy, noch staet het schoon[16]
Te sneuvelen voor uwe voeten,
Waer voor vier winden knielen moeten.[18]
Y V E R .

* Van 1641. Afgedrukt volgens de uitgave in plano. *Unger: Bibliographie, nr. 321*, ingebonden in een exemplaar van *De Gebroeders* (vgl. Unger nr. 373). *De Gebroeders* werd de 8ste April 1641 voor de eerste maal vertoond.

vs. 1 *de goude toomen:* de kostbare, gewichtige teugels van het bewind.

2 *bey de stroomen:* Y en Amstel.

6 *Al gunst* (begunstiging): te verbinden met *Wat* (vs. 5); *Goden:* aardse goden, overheidspersonen.

7 *Op:* bij.

10 *laerzen:* de (klassieke) toneellaarzen, dus: fierder de hoogdravende treurspeeltoon aanheffende.

11 *al 't Koningklijck geslacht:* nl. Saul's nakomelingen.

12 *Met betren zwier:* in een beter geslaagde uitvoering (aangevuurd door de hoge belangstelling).

15 *grijze:* overoude, rijk aan ervaring.

16 *sneuvlen:* vallen, missen wij ons doel.

18 *vier winden:* de vier windstreken, de gehele wereld. In de latere uitgaven is *knielen* veranderd in: *zwichten*.

Yver: zinspreuk van Coster's Academie.

I.V. Vondels Gebroeders.[aant.*]

Treur-spel.

't Gerecht des Hemels haet het gruwlijck bloedvergieten,[1]
Verdelght al Sauls huis en zijn gedachtenis.[2]
Al schijnt het aen den tijdt hier jaren langk t'ontschieten,
Hoe lang de wraeck vertreckt, zy komt in 't end gewis.[4]
Ten vier uren presijs.

Op Kasper van Baarle,[aant.*]

Professor der Philosophie, door Sandrart geschildert.

Zoo zien wy *Baarle* noch, als 't lichaam leit vergaan,
Doch niet sijn wackre geest; belust, als Klaudiaan,[vs. 2]
En Aristoteles, met onvermoeide schachten,[3]
Op maat en zonder maat, de laaghte te verachten.[4]
Augustus eeuw komt zelf beluistren zijnen geest,
Het zy hy vaarzen dicht, of goude lessen leest.[6]

* Van 1641. Afgedrukt volgens de tekst van de uitgave in plano (*Unger: Bibliographie, nr. 372*). Blijkens het onderschrift was dit gedichtje bedoeld als een aankondiging van de opvoering. Zie Dl. 3, blz. 902.
1 *'t Gerecht des Hemels:* het Godsbestuur (vgl. *Gysbreght,* vs. 1).
2 *Sauls* (tweelettergrepig: Sauwels).
4 *vertreckt:* uitblijft.
* Van 1641. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten,* 1644, blz. 135. Dit gedichtje is gemaakt bij een portret door Sandrart. Vgl. in Hooft's *Gedichten* (I, blz. 320) op hetzelfde portret twee Nederlandse en een Latijns gedicht, geschreven tussen 2 Maart en 13 April 1641.
vs. 2 Klaudiaan: Claudius Claudianus (± 400) was een beroemd dichter uit de latere keizertijd. Door de retoriese stijl is van Baerle's Latijnse poëzie aan deze voorganger verwant.
3 *schachten:* vleugels.
4 *Op maat* slaat terug op *Klaudiaan, zonder maat* op de wijsgeer Aristoteles; *de laaghte te verachten:* een hoge vlucht te nemen.
6 *goude lessen leest:* voortreffelike colleges geeft, als professor (of 'voorlezer') aan het Athenaeum.

Joachim Sandrart, naar de prent van R. Collin

Op het afzetsel van den Heere Geeraert Vossius,[aant.*]

Canonick der Aertsbisschoppelijcke Kercke te Kantelbergh.

Kunstigh naer't leven gedaen, door Ioachim Sandrart.

Sandrart, vertrouw niet licht uw verf noch uw gezicht,
Als ghy u nederzet om V O S S I U S te malen:
Want d'oogen schemeren in dat geleerde licht,
Waer in de Wijsheyt blinkt en schittert met heur stralen.
Al kleet ghy hem sneeuwit in 't koor te Kantelbergh,[vs. 5]
Noch witter is zijn hart, oprecht en zonder ergh.

Anders.

Laet sestigh winters vry dat V O S S E N hooft besneeuwen,[vs. 1]
Noch grijzer is het brein dan 't gryze hair op 't hooft;
Dat brein heeft heughenis van meer dan vijftigh eeuwen,[3]
En al haer wetenschap in boecken afgeslooft.[4]
Sandrart, bestuw hem niet met boecken en met blaren;[5]
Al wat in boecken steeckt is in dat hooft gevaren.

* Van 1641. Beide gedichtjes afgedrukt volgens de tekst van de eerste publikatie, op blad B van het voorwerk der tweede uitgaaf van *I.V. Vondels Gebroeders* in 1641.
Van het tweede gedichtje bezitten we het handschrift, gereproduceerd in de uitgave *Van Lennep-Unger* 1639-40, dat niet persklaar was alleen al om de vergissing *vyftigh hondert eeuwen* in vs. 3. Andere afwijkingen zijn: vs. 2 stond *dan dat besneeuwde hooft*, in vs. 4 *schriften* in plaats van *boecken*, dat er eerst had gestaan, maar doorgehaald is; in bovenstaande lezing werd *boecken* hersteld. In vs. 5 stond *beschans* in plaats van *bestuw;* in vs. 6 *zijn hooft* in plaats van dat *hooft*.
I n 't o p s c h r i f t : *afzetsel:* afbeelding, portret. - Dit bijschrift vertoont een opmerkelike overeenkomst met twee dergelijke gedichtjes van Hooft (*Gedichten* I, blz. 322); een gemeenschappelik Latijns voorbeeld, door Franciscus Iunius, is te vinden in de voorrede van *G. Vossii, de Quatuor artibus popularibus,* Amsterdam 1650, en afgedrukt bij van Lennep, *Vondel* IV, blz. 5. Blijkbaar hebben de dichters weer gewedijverd. Vergelijk *Oud-Holland* II, blz. 300.

vs. 5 *sneeuwit:* in het gewaad van kanunnik; woordspeling met *witter:* reiner, in vs. 6; *Kantelhergh:* Canterbury, waar Vossius de inkomsten als kanunnik verkregen had, om zijn verdiensten als geleerde te eren.

vs. 1 *besneeuwen:* wit (grijs) doen worden; woordspeling met *grijzer* (vs. 2): rijker aan ervaring. Ook Hooft gebruikt het woord *besneeuwen* in zijn bijschrift.

3 *vyftigh eeuwen:* de duur van de gehele wereldgeschiedenis, volgens bijbelse opvatting.

4 *afgeslooft* (te verbinden met *brein*)*:* afgemat.

5 *bestuw:* stapel niet rondom hem; *blaren:* papieren.

Joost vande Vondel.[aant. *]

Sandrart heeft VONDEL dus naar 't aenzicht uitgedruckt,
Niet zijn gedachten; want die waren wech-geruckt,
Verslingert op d'aeloude en bloende treurtooneelen,[3]
Om ernstigh af te zien, wat rol d'uitheemschen spelen.[4]
Vint niemants brein in bloet noch gal noch tranen smaeck,[5]
Hy leeft in treurdicht. ay, vergun hem dat vermaeck.
I.V. Vondel.

Op Doctor Samvel Koster.[aant. *]

Zoo zal Sandrart noch lang ons *Koster* laten zien,
Den Aeskulaep, die stout de doot het hooft durf biên,[vs. 2]
Tot datse 't Gasthuis ruimt, beschimpt van zoo veel sieken.[3]
Maer als Pegaas hem voert ten hemel, op zijn wiecken,[4]
Dan hoort men hemelval, een tong gestipt in zout.[5]
Den Hollandschen Parnas heeft hy aan 't Y gebouwt.[6]

Op *d'afbeeldinge van Ioachime Sandrart.*[aant. *]

Zoo maalt *Sandrart* zich zelf, des Mainstrooms zuigeling.[vs. 1]
Natuur gaf hem 't penseel; de Tiber schilderlessen:[2]
Waar na de Donau zelf de goude keten hing
Om zijnen hals. Het Y en Amstels Vlietgodessen
Verwellekomden hem, 't verciersel van haar stadt;
Die schat de schilderkunst een stuck van haren schat.[6]

* Van omtrent 1641. Afgedrukt volgens het onderschrift van de gravure door Theod. Matham naar Sandrart's bekende tekening van Vondel als kniestuk, zittende in een armstoel, met een rol in de handen, hier gegeven als titelportret van Dl. 1.
3 *Verslingert op:* verliefd op; *bloende:* bloedende, bloedige.
4 *ernstigh:* ijverig; *uitheemschen:* zijn Griekse voorgangers.
5 *gal:* bitter verdriet.
* Van omtrent 1641. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 135.
Dr. Samuel Koster schonk het door Sandrart geschilderde portret later, toen hij zijn dokterspractijk neerlegde, aan het Sint Pietersgasthuis; zie *Poëzy* 1682 I, blz. 585. Van dit portret bestaat een gravure van R. Perzyn met Latijns gedicht van Van Baerle.
vs. 2 *Aeskulaep:* dokter, zo genoemd naar de Griekse god der geneeskunde; *durf:* durft.
3 *beschimpt van:* met smaad overladen door.
4 *Pegaas:* het gevleugelde ros, dat de dichter Samuel Coster besteeg.
5 *hemelval:* dichterlike taal; *zout:* geestigheid.
6 *Den Hollandschen Parnas:* dit slaat op de stichting van de Academie in 1617.
* Van 1641? Afgedrukt volgens Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 337.
Gedicht bij een zelfportret, dat den schilder op 35-jarigen leeftijd in 3/4 profiel voorstelt, nu in de Uffizi te Florence.
vs. 1 Sandrart was in 1606 te Frankfort a/d Main geboren.
2 Van 1629 tot 1635 werkte hij te Rome.
6 *Die schat:* die acht.

Grafnaelt van 's Konings Stadthouder in Yrlandt.[aant. *]

Graef STRAFFORT, al te vierigh in zijn trouw,[vs. 1]
Zijn Vaderlants verwondering en rouw,[2]
En door zijn deught gewassen, boven 't peil
Des menschelijcken lofs, zoo hoogh en steil;
Zijn HEILIGH HOOFT toewijende aen 't versteent[5]
En wreet gemoedt der razende gemeent,[6]
Met een stantvastigheit, die Kato voeght,[7]
Of Thrasea, in 't sterven zoo vernoeght;[8]
Of, onder Neroos moederslaghtigh Rijck,[9]
Den grijsen onbeteuterden Stoijck,[10]
En allen den Stoijcken, oit bekent;[11]
Dees [toen hy nu, met een benijbaer endt,
En wel getroost, als buiten stervens noot,[13]
Den jongsten dagh zijns levens hier besloot]
Verlichte braef, gelijck een helt, het padt[15]
Der Doot, mits hy haer rustigh tegentrat;[16]
En [zelf zoo boos betight van zijn party,[17]
In 't straffen van de snootste schelmery
Der schreiende gemeente, door het leet[19]

* Van 1641. Afgedrukt volgens de tekst van de uitgave in plano ‘eerst te Leiden gedruckt, by Abraham Elsevier’ (*Unger: Bibliographie, nr. 371*).
Thomas Wentworth, graaf van Strafford, koos partij voor Karel I en tegen de Puriteinen. Van 1632-1640 was hij stadhouder van Ierland. Toen in 1641 het Lange Parlement bijeenkwam, werd hij door het Lagerhuis aangeklaagd en gevangen genomen. Na lang aarzelen was de koning zwak genoeg om het doodvonnis van zijn getrouwe dienaar te ondertekenen. De 22ste Mei 1641 werd hij onthoofd. Vondels gedicht is de vertaling van het Latijnse door C. Huygens, dat op de plano bovenaan is afgedrukt onder de titel *Pyramis Proregis Hiberniae*. (Komt ook voor bij Worp III, blz. 162, aldaar gedagtekend 13 Julie).

vs. 1 *al te:* zeer.
2 Bewonderd en betreurd door zijn vaderland.
5 *toewijende:* als zoenoffer biedende.
6 *der razende gemeent:* van het woedende volk (de Puriteinen).
7 *Kato:* Cato van Utica, die zich om 't leven bracht, toen Caesar zich tot alleenheerser maakte.
8 *Thrasea:* Thrasea Petus, Romeins raadsheer en Stoïcijn, die Cato's leven beschreef. Hij werd het slachtoffer van Nero's wreedheid, die hem ter dood veroordeelde.
9 *Neroos moederslaghtigh Rijck:* de heerschappij van de moedermoordenaar Nero.
10 *Den onbeteuterden Stoijck* (evenals vs. 11 verbinden met *voeght* in vs. 7): de onverschrokken Stoïcijn, nl. Seneca, Nero's leermeester.
11 *oit bekent:* die ooit geleeft hebben.
13 *als buiten stervens noot:* alsof de dood voor hem alle verschrikking miste.
15 *braef:* dapper.
16 *mits:* omdat; *rustigh:* kloekmoedig.
17 *party:* tegenpartij, tegenstanders. Strafford werd namelik, volgens zijn medestanders ten onrechte, ervan beschuldigd, dat hij een Iers leger naar Engeland had willen brengen om het verzet tegen de Koning te bedwingen; achter *party* moest eigenlik het haakje staan, dat hier achter vs. 20 geplaatst is, want vs. 18-19 behoren als bepaling bij *Scheen vonnis te vellen:* Terwijl hij zelf veroordeeld werd, scheen hij door zijn dood de tegenstanders te straffen, te veroordelen tot een pijnlike wroeging over wat ze hem misdeden (*het leet van naberouw*, vs. 19-20).
19 *schreiende gemeente:* het schreeuwende, tierende volk.

Van naberouw, dat haer in 't harte sneet]
Scheen vonnis zelf te vellen over 't stuck,[21]
En strafte 't graeuw, aen 't lijf niet, maer met druck:[22]
Hy achte 't nut te krimpen 't langer lot
Zijns levens, en zich t'offeren aen Godt,[23-24]
Om zulck een storm des tijts, vol ongevals,[25]
Tot 's Konings dienst, te stuiten op zijn' hals.[26]
O groeizaemheit, gepast te wonder
Naer zulck een' mans onnooslen stijl![27-2828]
O edele gerustheit, onder
Den slagh der ongeruste bijl![30]

Op den Graef van Straffort,[aant. *]

Onderkoningk van Yrlant.

Hier leit, gesneuvelt door de bijl,
De *Graef van Straffort*, Yrlants stijl.[vs. 2]

21 *stuck:* misdrijf.
22 *met druck:* nml. door het *naberouw* (vs. 20).
23-24 *te krimpen 't langer lot zijns levens:* zijn levensduur te bekorten.
25 *storm des tijts:* losbrekende revolutie.
26 *te stuiten op zijn' hals:* door zijn dood tot stilstand te brengen.
27-28 *groeizaemheit:* geestkracht; *gepast te wonder naer:* zeer bewonderenswaardig passende bij.
28 *onnooslen stijl:* onschuldig karakter.
30 *ongeruste:* verontrust. Hct Latijn van Huygens heeft hier het woordspel: *O sub securi nobilis securitas!*
* Van 1641. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Versch. Ged.*, 1644, blz. 316.
vs. 2 *stijl:* stut, steun.

Op het krackeel des Drossaerts van Muiden met Mevrouwe van Wickvort,[aant.]

Wie van beide de kaers zou draegen.*

Uit C. van Baerles Latyn vertaelt.

Een vriendelycke twist begost[vs. 1]
zich, tusschen Anna en den Drost
te mengen: of het Hoofd van Muiden,[3]
dat, voor al Neerlands dichters, huiden[4]
de fackel draeght, vooruit zou treên,[5]
en draegen 't licht, daer 't licht af scheen[6]
of dat de schoone huiswaerdinne,[7]
de torts van kuische en eerbre minne,[8]
beleeftheid, trouwe, en goude zeên,[9]
en 't licht der joffren, 't licht voorheen
zou voeren, en den nacht verdryven.[10-1111]
Apollo scheen om 't Recht te kyven,
en met zyn zuster in de war;[13]
of d'avond- met de morgenstar;
Heleen met Kastor; Mars met Veste.[15]
Hy wil, zy niet. Elck doet zyn beste,
en geen van beide als d'ander wil.
elck heeft zyn zin in dit geschil.[18]
Twee, die elkanderen gelycken
in deughden, weigeren te wycken,
door ongelyckheid van verstand.[21]

* Van 1641. Afgedrukt volgens de tekst van Vondels handschrift. Het werd voor 't eerst gedrukt in Vondels *Poëzy* 1682 I, blz. 404.
In Julie 1641 logeerde Barlaeus met Hooft en zijn vrouw op het huis ter Kolve, bij Wassenaer, als gasten van Joachim de Wicquefort. Op het beschreven 'krackeel' met de gastvrouw Anna maakte Barlaeus een gedicht (*Poëmata* II, blz. 361), dat door Vondel vertaald werd (Vgl. *Oud-Holland* I, blz. 146 en VI, blz. 24).

vs. 1 *begost:* Brabantse vorm naast: begon.
3 *te mengen:* te ontwikkelen (eig.: tussenbeiden te plaatsen).
4 *dat:* in 't hs. stond eerst: *die*. Het onzijdige doet de woordspeling beter uitkomen.
5 *de fackel draeght:* hen voorlicht, een luisterrijk voorbeeld is; *vooruit zou treên:* voor zou gaan (waarschijnlik een trap op).
6 *draeghen 't licht:* de aangestoken kaars.
7 *huiswaerdinne:* gastvrouw.
8 *de torts:* ook zij was een lichtend voorbeeld (vgl. *de fackel* in vs. 5).
9 *beleeftheid:* vriendelikheid; *goude zeên:* voortreffelike eigenschappen (door Brandt ten onrechte in *goede* veranderd).
10-11 *voorheen zou voeren:* vooruit zou dragen.
11 *den nacht verdryven:* de duisternis verlichten.
13 *zyn zuster:* Artemis.
15 *Heleen:* Helena was de zuster van Castor; *Veste:* Vesta was de vredelievende godin van de huiselike haard.
18 *heeft zyn zin:* wil zijn zin volgen.
21 *ongelyckheid van verstand:* verschil van inzicht, van opvatting (nl. van de beleefdheid).

*

De Drost drijft, dat Apolloos brandt[22]
de zee en 't aerdryck toe- en aenlicht,
en dat de maen hem naer zyn aenzicht[24]
(waeruit zy leven schept) moet zien.
Maer Anna wil, dat zy hem dien'
en dat die groote gast gehouwen[27]
is 't licht zyn dischvrouw te vertrouwen.[28]
terwyl men dus om 't licht krackeelt,
en elck zyn end houd, en verscheelt;[30]
slaet Hoofd zyn armen om haer leden,
en beurt zyn dischvrouw van beneden
om hoogh, en maeckt een nieuw gestarnt,
en vrouwebaeck, die heerlyck barnt.[34]
vrouw Wickevort, om 't scheel te slechten,[35]
gewint den kaersstryd, na al 't vechten.
De Drost, die haer op d'armen draeght,[37]
wiens dienstbre heuscheid hem mishaeght,[38]
vermaeckt zich, dat hy triomfeere.
Hier blyckt geen onderscheid van eere;
want slaet men gast en dischvrouw gaê.
hier is geen' orden, voor nocht nae.
Hy, die om Goeiland te bescharmen[43]
de rechtsroê draeght, draeght op zyn armen[44]
dees vrouw, die menigh licht verdooft;[45]
en torts en vrouw gehoorzaemt Hoofd.[46]
wy zien met lust en onverbolgen[47]
hier niemant voorgaen, niemant volgen,
daer niemant heer noch paedje kent,[49]
en elck zyn kroon houd ongeschendt;[50]
terwyl zy elck den kaersprys strycken,[51]
daer geen den andren komt te wycken;[52]

* TEKSTKRITIEK: in vs. 38 heeft het handschrift *heuseid*.
22 *drijft:* beweert; *brandt:* gloed, licht (V. schreef eerst: *hand*).
24 Dat de vrouw (*de maen*) zich moet richten naar de man (de *zon* Apollo).
27 *gehouwen:* verplicht.
28 *dischvrouw:* gastvrouw.
30 *zyn end houd* (fig.): op zijn stuk blijft staan; *verscheelt:* van mening blijft verschillen.
34 *vrouwebaeck:* een *baeck* is, figuurlik, een persoon of zaak die tot voorbeeld of waarschuwing dient (*Ned. Wdb.* II, 805). - *heerlyck barnt:* schitterend brandt.
35 *'t scheel:* het geschil.
37 *haer* (met accent).
38 *wiens:* wier; *dienstbre heuscheid:* loffelike, vriendelike onderdanigheid.
43 Hier is geen sprake van voorgaan of volgen.
44 *de rechtsroê draeght:* als baljuw van Gooiland.
45 *die menigh licht verdooft:* die menige voortreffelike vrouw in de schaduw stelt (*verdooft* dof maakt).
46 *torts:* de kaars.
47 *onverbolgen:* niet ontstemd, met voldoening.
49 *paedje:* page, dienaar of dienares (er stond eerst: *pagi*); *kent:* erkent.
50 *ongeschendt:* ongeschonden zijn eer bewaart.
51 *strycken:* behalen.
52 In plaats van deze regel stond er eerst: Daer geen van twee den andren wycken.

elck deel aen dezen zege heeft
in 't veld, daer 't Hoofd nocht Anna geeft.[54]

54 *'t veld:* het strijdperk; *'t geeft:* zich gewonnen geeft.

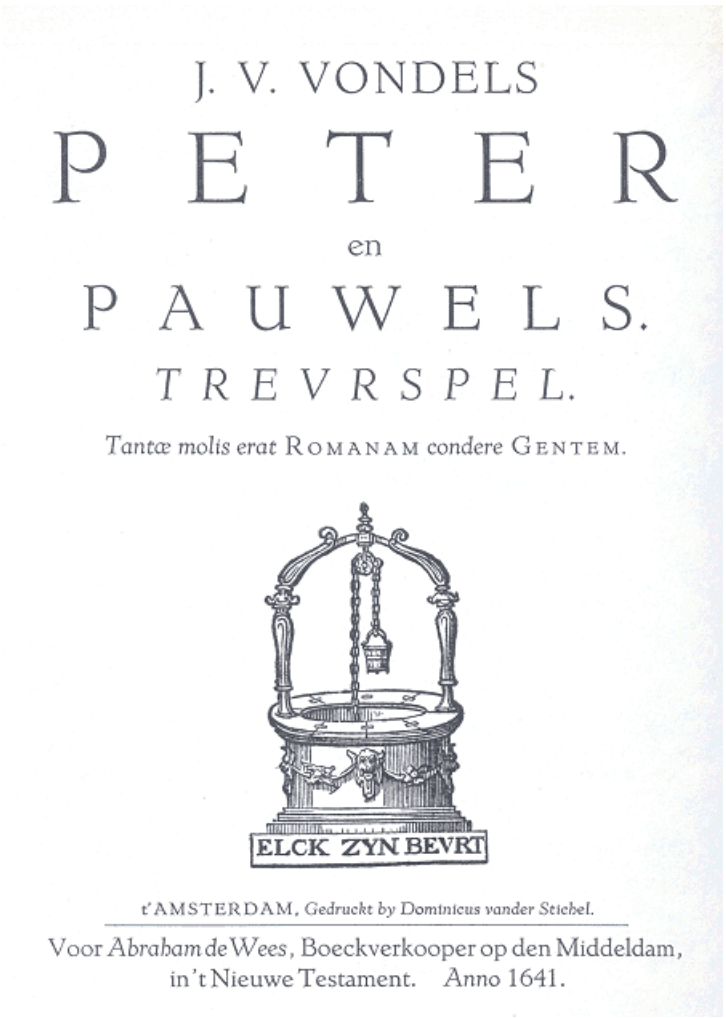
VAN 1641. AFGEDRUKT NAAR DEN TEKST VAN DE eerste uitgave (t'Amsterdam, Gedruckt by Dominicus vander Stichel. Voor Abraham de Wees, Boeckverkooper op den Middeldam, in 't Nieuwe Testament. Anno 1641), waarvan 't titelblad aan ommezijde typografisch is nagevolgd. *Unger: Bibliographie, nr. 374*.

Het Latijnsche motto: ‘Tantae molis erat ROMANAM condere GENTEM’, ontleend aan Virgilius' *Aeneïs*, I, 33, was om het direkt toepasselijk naamspel, zooals uit Vondels eigen verzenvertaling blijkt: ‘Met dus veel arbeits stont het ROOMSCHE VOLCK te planten’ (I, 56) een even gelukkige greep van den dichter als zijn motto boven het *Iaergetyde van Oldenbarneveld* in Dl. 3, blz. 341.

DE BEWERKING VAN DEN HIER AFGEDRUKTEN ‘PETER EN PAUWELS’ IS GESCHIED DOOR *LECTOR B.H. MOLKENBOER O.P.*

J.v. Vondels
Peter en Pauwels. *Trevrspel*.

Tantae molis erat ROMANAM *condere* GENTEM.
t'AMSTERDAM, *Gedruckt by Dominicus vander Stichel*.
Voor *Abraham de Wees*, Boeckverkooper op den Middeldam, in 't Nieuwe Testament. *Anno* 1641.

J. V. VONDELS
PETER
en
PAUWELS.
TREVRSPEL.
Tantæ molis erat ROMANAM condere GENTEM.
ELCK ZYN BEVRT
t'AMSTERDAM, Gedruckt by Dominicus vander Stichel.
Voor Abraham de Wees, Boeckverkooper op den Middeldam,
in't Nieuwe Testament. Anno 1641.

Opdracht aen Eusebia.*

EUSEBIA, nu treck, op Godts bazuinen,[vs. 1]
Met my, niet om den Ierichooschen muur;
Maer om de stadt, die, met haer zeven kruinen,[3]
De donders tarte, en terghde al 't blixemvuur.[4]
Nu leer met my zachtzinnigh oorelogen.[5]
En Rome zelf bestormen op zijn kracht;[6]
Niet met gewelt van schildtpadt, ram en bogen,[7]
Waer me het fel al 't aertrijck t' onderbracht;[8]
Maer met gebeên, en tranen, en twee tongen,[9]
En wonderheên, en afgepynight bloet.[10]
Wat Caesar dwongk heeft Christus dus gedwongen.[11]
De doornekroon beschaemt den lauwerhoet.[12]
Omhels dan dit paer helden, echte Vaders

* *Eusebia*, Gr. ε□σ□βεια, Lat. pietas. In Sophokles' *Elektra*, door Vondel in 1639 vertaald en opgedragen aan Maria Tesselschade (Dl. 3, 639), heeft hij dit woord bij herhaling aangetroffen en 't vertaald door Godtvruchtigheit. In deze Opdracht van het eerste treurspel na zijn bekeering duidt hij met het voor hem veelzeggend woord dezelfde Maria Tesselschade aan, die kort na Vondel, in 1642, eveneens naar Rome zou overgaan. Deze heele opdracht is een geheimzinnige, dringende uitnoodiging daartoe.

vs. 1 *op Godts bazuinen:* blijkens vs. 2 zinspeelt Vondel op het bazuingeschal, waarmede volgens *Josuë* VI de Joden Jericho innamen. Van deze gedachte springt de dichter over op het machtig geluid der Apostelen, dat naar de voorspelling van Ps. XIX, 5 en de aanduiding van St. Paulus (*Rom.* X, 18) tot de grenzen der aarde uitging. *Godts bazuinen* zijn hier dus de Apostelen en met name de helden van dit treurspel Petrus en Paulus.

3 *de stadt met haer zeven kruinen:* Rome op zeven heuvelen gebouwd.

4 *terghde:* weerstond. Vondel duidt zoowel op de onverwoestbare heidensche stad als op den onvergankelijken zetel der kath. Kerk.

5 *zachtzinnigh oorelogen:* een oxymoron, omdat oorlog altijd woest is. In de volgende vss. werkt V. zijn gedachten nader uit, maar ook schijnt hij hier op Tesselschade's vertaling van *La Gerusalemme Liberata* van T. Tasso te zinspelen, zooals in de Opdracht van *Elektra* aan haar, Dl. 3, blz. 643, r. 55-59.

6 *Rome zelf:* nu niet Jericho, niet Jeruzalem, maar Rome zelf; *op zijn kracht:* in al zijn kracht, zoo krachtig als het is.

7 *schildtpadt:* 't Lat. testudo, een afweerdak, gevormd uit boven het hoofd geheven schilden; *ram:* stormram.

8 *me:* mee; *al 't aertrijck t'onderbracht:* de heele antieke wereld overwon.

9 *twee tongen:* de twee hun geloof belijdende Apostelen; de God belijdende en lovende tong komt herhaaldelijk in den Bijbel voor.

10 *wonderheên:* wonderdaden; *afgepynight bloet:* bloed met pijn afgeperst.

11 *Caesar:* de Romeinsche keizer en opperheerschappij; *dwongk:* onderwierp; *dus:* aldus, nl. als in vs. 9-10 gezegd is.

12 *doornekroon:* symbool van de christen-martelaren; *lauwerhoet:* lauwerkrans, symbool van de Romeinsche overwinningen. Versta: het lijden voor Christus gaat alle wapenroem te boven.

Der Roomsche Bruit, en Godtverloofde maeght;[13-14]

13-14 *Omhels:* aanvaard en volg; *echte Vaders der Roomsche Bruit:* de Apostelen zijn door hun martelaarschap, dat de Kerk te Rome grondde in eigenlijker zin de vaders en stichters van Rome dan Eneas. Vondel kan aan de woorden van Paus Leo den Groote tot Rome gedacht hebben: 'Isti sunt patres tui verique pastores', caet. Sermo I in Nativitate Apostolorum Petri et Pauli.

14 *Godtverloofde maeght* evenals *Bruit* van de katholieke Kerk gezegd volgens *Eph.* V, 23-27.

Die, op het bloet van hun doorluchtige aders,
Meer moedts dan op Anchises afkomst draeght:[16]
Die afkomst quam den gryzen stroom oproeien,[17]
En plante daer, door 't zwaert, vervloeckte Goôn;[18]
d' Apostelschap, beknelt in ysre boeien,[19]
Verhief' er 't Kruis, gezegent in Godts zoon.[20]
Ghy kust en leest de blaên die eeuwigh leven;[21]
De lelien met roozen overstroit;
Spierwit satijn met martelinckt beschreven,
En bloetkorael op sneeuw, dat niet ontdoit.
Daer ziet men druck het padt tot blyschap banen.[25]
Daer puft de stanck des kerckers 't weeligh hof.[26]
Daer kiest uw lust geen perlen voor die tranen.[27]
Daer veeght men kroon en scepter uit, als stof.[28]
Terwijl de jeught, met ydelheên geladen,[29]
Den oogenblick des levens wulpsch verquist,[30]
Leert d'aendacht hier de tyranny versmaden,[31]
En d'ydelheên, noch ydeler dan mist.[32]
Zy leert'er naer Godts strenge Ridders aerden,[33]

16 *Meer moedts draeght:* grooter gaat; *Anchises afkomst:* Eneas, zoon van Anchises en stichter van Rome, zooals Virgilius in zijn heldendicht verhaalt.
17 *den gryzen stroom:* de oude Tiber, anders om zijn gele kleur vaak de blonde Tiber, flavus Tiber, genoemd; *oproeien:* Eneas, uit de Tyrheensche zee komend, bevoer stroomopwaarts den Tiber, cfr. *Aeneïs* VIII, vs. 35 IV.
18 *plante vervloeckte Goôn:* stichtte daar den heidenschen afgodendienst.
19 *d'Apostelschap:* het apostelpaar, de apostelen.
20 *er:* aan den Tiber.
21 *kust:* na bijbelsche en geestelijke lektuur was een kus op het blad niet ongewoon; *leest de blaên:* beide woorden in dubbele beteekenis: gij doorleest de boekbladeren, en gij kiest (verzamelt) de blaren der martelbloemen: flores martyrum, en dit denkbeeld werkt V. uit in vs. 22: de bladzijden, waarop de bloedige martelingen der eerste christenen verhaald staan, zijn als *lelien met roozen overstroit*; vs. 23: een krasse vergelijking voor 't zelfde denkbeeld, wellicht onder invloed van liturgische paramenten, waarop wel martelscène's voorkwamen. V. verbindt hier aan het martelaarschap de maagdelijkheid, waardoor hij zelf evenzeer als Tesselschade getroffen was. Vgl. zijn *Brieven der H. Maeghden, Martelaressen* van 't volgend jaar.
25 *Daer:* nl. in de martelaarsakten; *druck:* het lijden; *tot blyschap:* naar de hemelsche vreugde.
26 *puft:* puffen is eigenlijk: niet laten verbluffen, niet onderdoen, overtreffen; *weeligh:* zinnenstreelend.
27 *lust:* voorkeur; *perlen:* paarlen; *die tranen:* nl. het lijden der martelaren. Vondel maakt een tegenstelling tusschen de paarlen van vrouwenopschik en de paarlen van het lijden, de tranen, vgl. *Joseph in Dothan*, vs. 531-35.
28 *uitvegen:* voor niets tellen. Het teekenend woord wordt V. gesuggereerd door het vergankelijkheidsdenkbeeld stof.
29 *geladen:* overladen.
30 *Den oogenblik:* naar de oorspr. beteekenis mannelijk; *oogenblick des levens:* het korte leven, vgl.: Eeuwigh gaet voor oogenblick, Dl. 3, blz. 388, vs. 16; *wulpsch:* van welp, jong, onbezonnen.
31 *aendacht:* de ernstige meditatie, vgl. Duitsch: Andacht; *de tyranny:* nl. der wereldsche ijdelheden.
32 *ydeler:* met bijgedachte ijler, leeger.
33 *Zy:* de aandacht; *Godts strenge Ridders:* de moedige martelaren, vgl. *Hymnus of Lofzangh vande Christelycke Ridder*, Dl. 1, blz. 447; *aerden naer:* gelijken, op.

Die 't hemelpadt, op purper niet betreên,[34]
Maer op de punt van spijckers, sne van zwaerden,[35]
Geklóncken en geknarst door vleesch en been.[36]
Wat is ons vleesch, dat toch in 't graf moet rotten?
Wat is het lijf, vermast van snoode pracht?[38]

34 *op purper:* op kostbare kleeden, vgl. *Luc.* VII, 25.
35 Martelwerktuigen; *sne:* snede.
36 Vgl. *Peter en Pauwels*, vs. 1543.
38 *vermast:* overladen; *snoode;* zondige.

Der wormen spijze, en voetsel voor de motten;[39]
Een hindernis van 't geen Godt dierbaerst acht.[40]
Dat's 't wezen uit zijn aengezicht gesneden,[41]
De hemelsche en in klay gevange ziel;[42]
Die haeckt te spoên, met wyde en wisse schreden,[43]
Naer 't zaligh honck, waer op haer liefde viel.[44]
Geen Labyrinth der weerelt kan verwarren[45]
Haer opzet, zoo zy volght den marteldraet,[46]
En 't licht der beide in bloet vergulde starren;
Waer voor het kroost van Tyndar onder gaet.[46-48]
De Tiber komt ten Apennijn afbruizen,
En schijnt verheught, daer hy hun Graven schuurt;[50]
Geviert van zoo veel Keizerlijcke huizen,[51]
En Koningen, wier eere als Christus duurt.[52]
Hoe dus? ick raeck geen aerde: myne veder[53]
Verruckt den geest naer d'Apostolische asch.
EUSEBIA, laet los. ghy treckt my neder,[55]
Die reede al uit den damp der weerelt was,[56]
En liet u, na mijn afscheit, hier geen beter
Geheughnis, dan SINT PAUWELS en SINT PETER.[58]

39 *motten:* wormen.
40 *dierbaerst:* duurbaarst, kostbaarst.
41 *Dat:* nl. het dierbaerst; *'t wezen* enz.: het naar zijn beeld gevormde geestelijke wezen, vgl. Gen. I. 26. Het aangezicht van God beteekent in den Bijbel Gods geestelijke natuur en zijn intellekt; daarnaar is de menschenziel gevormd.
42 *hemelsche:* van den hemel en voor den hemel; *in klay gevange:* in het uit kleiaarde gevormde lichaam opgesloten, vergelijk *Gen.* II, 7.
43 *wisse:* zekere, vaste.
44 *'t zaligh honck:* Mnl. honc, wijkplaats; bij Vondel vaak als eindpaal, vooral in hooger beteekenis: de Hemel; vgl. *Br. der H.M., Pelagia* vs. 92; *Maria Stuart*, vs. 1241. Maria Tesselschade's 'Eeuwich Honck' (Worp, blz. 239) is van V's 'zaligh honck' een weerklank.
45 *Labyrinth:* doolhof.
46 *opzet:* voornemen, plan; *marteldraet:* de draad, het zeker geleide van het martelaarschap. Vondel zinspeelt op de sage van Theseus, die alleen langs den draad van Ariadne uit het Labyrinth van Kreta kon komen.
46-48 De twee Apostelen Petrus en Paulus, samen gemarteld, wijzen als een dubbelster, rood en goud om martelaarschap en glorie, de ziel den weg naar den Hemel; *het kroost van Tyndar:* de tweelingzonen van Tyndareus, nl. Castor en Pollux, in het sterrenbeeld der Tweelingen opgenomen; vgl. 't treurspel, vs. 1463-64.
50 *hun Graven schuurt:* de Tiber stroomt zoowel langs de St. Pieter met Petrus' graf als langs de St. Paulus buiten de muren met dat van Paulus, vgl. het treurspel vs. 1663.
51 *Geviert:* geëerd.
52 *wier eere:* hoort bij *Graven*, vs. 50.
53 *Hoe dus?:* wat nu? wat gebeurt me? *ick raeck geen aerde:* ik voel me los van den grond; *myne veder* enz.: mijn dichterlijke verbeelding voert mijn geest weg naar de graven der Apostelen.
55 *ghy treckt my neder:* houdt mij terug.
56 *reede al:* alreede; *damp der weerelt:* de wereldsche ijdelheden en verblindingen.
58 *Geheughnis:* gedachtenis, aandenken.

De Heer Huigh de Groot, koningklijck gezant by den Christelijcksten Koningk, schrijft, in zijn Byhangsel der uitlegginge over den Antichrist, aldus, uit den mont der zalige Vaderen, en de penne der kerckelijcke Historyschryveren: *

[1] Maer de Christenen, beide mannen en vrouwen, die te Rome waren, vlugh-
[2] tende naer de koningklijcke kercken der Apostelen, PETER en PAUWELS;[r. 2]
[3] zoo ten tyde van Alarick, als van Theudorick, berghden hun leven, en hare[3]
[4] kuischeit, volkomentlijck door een gelijcke goddelijcke voorzienigheit, waer
[5] door, in Hierusalems ondergangk, van Godt wierden behouden, die zyne[5]
[6] wet hadden gehouden.

[7] *Noch een luttel verder:*

[8] De Christenen deden 't geen God begeerde. Zy gingen uit Babylon, dat is[8]
[9] uit de stat Rome, naer de HEILIGE PLAETSEN, die buiten de stat waren;[9]
[10] en werden daer, als in gerusten vrede, geberght; niet zoo zeer door der[10]
[11] Gotten genade, als door Godts beschuttinge. Zo regeerden de MARTELAERS[11]
[12] met Christus.

* Hugo de Groot was van 1635 tot zijn dood in 1645 gezant van de Zweedsche Kroon bij 'Sa Majesté très-chrétienne' zooals de Fransche koningstitel luidde, vgl. Dl. 1, blz. 151, vs. 21. In 1640 publiceerde hij bij Joh. en Corn. Blaeu te Amsterdam een *Commentatio ad Loca quaedam N.T. de Antichristo*, een jaar later gevolgd door het traktaat, dat Vondel hier 'Byhangsel' noemt: *Hugonis Grotii Appendix ad interpretationem Locorum N. Testamenti quae de Antichristo agunt, aut agere putantur. In qua via sternitur ad Christianam Concordiam. Amsterodami, Joh. & Cornelium Blaeu. CI□ I□ C XLI.* De twee citaten (blz. 126-127) luiden in 't Latijn: 'Christiani autem viri ac mulieres, qui Romae erant, confugientes ad basilicas Apostolorum Petri & Pauli, tam Alarici quam Theudorici tempore, vitam ac pudicitiam salvam habuere, plane pari Dei providentia, qua captis Hierosolymis servati a Deo fuere qui legem servaverant..... Fecere Christiani quod Deus voluit: exierunt ex Babylone, id est ex urbe Roma ad sacra loca quae extra urbem erant, ibique velut in alta pace tuti fuere, non tam Gothorum bonitate quam Dei praesidio: Sic regnabant cum Christo martyres'.

r. 2 *koningklijcke kercken:* bacilicae, basilieken; Vondel vertaalt 't woord naar zijn oorspr. beteekenis.

3 *Alarick:* koning der West-Gothen, plundert Rome in Aug. 410; *Theudorick:* Theodorik de Groote, Ariaansch koning der Oost-Gothen (in de Duitsche sagenliteratuur bekend als Dietrich von Bern) is het 1e kwart der 6e eeuw alleenheerscher in Italië geweest; paus Joannes I dwong hij naar Konstantinopel te gaan, maar van een vervolging der katholieken is niets bekend; † 526; zijn mausoleum nog in Ravenna.

5 *in Hierusalems ondergangk:* bij de verwoesting van Jerusalem in 70 n. Chr.; vgl. *Hierusalem Verwoest*, Ve handel, Dl. 2, blz. 201.

8 *Babylon, dat is de stat Rome:* de oudste kerkelijke schrijvers hebben eenparig het Babylon van I *Petr.* V, 13 als een aanduiding van het zedeloos Rome verstaan.

9 *de Heilige Plaetsen buiten de stat:* de coemeteriën (katakomben), waar de Christenen op de graven der Martelaren de h. Geheimen vierden.

10 *geberght:* geborgen; bergen wordt door Vondel afwisselend zwak en sterk vervoegd.

11 *der Gotten genade:* door de goedheid der Gothen: Gotten en Gotsch geldt in de XVIIe eeuw als de ergste barbaarschheid.

Inhoudt.

*

[1] d'Apostels, Peter en Pauwels, van Keizer Domitius Nero in den kercker
[2] gesmeten, werden, op den top der gedreighde en genaeckende straffe[r. 2]
[3] (waer over hun dootvyanden vast uit waren) gedrongen, door het hardt[3]
[4] en gedurigh aenstaen der Christenen, ter stadt uit te vlughten; daer hun[44-5]
[5] gemoete Jesus Christus, die, van Cephas gevraeght, waer hy henen gingk,[5]
[6] hem antwoorde: naer Rome, om weder gekruist te worden. De Bethsaïder[6]
[7] hier uit besluitende, dat Godts zoon in hem, zynen dienaer, aen het kruis,
[8] lyden zoude; keerde met den amptgenoot weder in stadt, en gaf zich ge-[8]
[9] willighlijck in de Leeuwsklaeuwen des tyrans; die hen beide liet geesselen,[9]
[10] en (als schuldigh aen 't lasterstuck van godtloosheit) verwees, den eenen,[10]
[11] om gekruist, den anderen, om onthooft te worden. Alzoo wert de Prins
[12] der Apostelen, op Janus bergh gekruist, doch, te zyner bede, met den[12]
[13] hoofde neêrwaert: en de Leeraer der Heidenen knielde, te Gutta, by het[1313-14]
[14] Salvische water, rustigh voor het zwaert. Nero ontzette zich, tot razens[14]
[15] toe, over hun doot, de voltoyinge zyner schelmeryen; en tsidderde voor[15]
[16] de geesten van Pauwels, en Peter; wiens kudde bevolen bleef zynen
[17] nazaet Linus; die der Martelaren uitvaert bezorgende, de bedruckten[17]
[18] vertrooste met Godt, en de tegenwoordige en toekomende glorie dezer[18]
[19] HEILIGEN.

* TEKSTKRITIEK: r. 12-13 *met den hoofde:* in de oudste uitgave staat de klaarblijkelijke vergissing *met de voeten*.
r. 2 *op den top der gedreighde en genaeckende straffe:* op het punt van de straf (*doodstraf*) waarmee zij bedreigd waren en die nu naderde.
3 *waer over* enz.: waarop hun doodvijanden sterk (*vast*) aanhielden; *hardt:* hevig, hartstochtelijk.
4 *aenstaen:* aandringen.
4-5 *daer hun gemoete:* waar Jezus Christus hen te gemoet kwam.
5 *Cephas:* het Arameesche woord voor Petrus, *Joan.* I, 42.
6 *Bethsaïder:* Petrus, uit Bethsaïda geboortig, *Joan.* I, 44.
8 *amptgenoot:* mede-apostel, Paulus.
9 *Leeuwsklaeuwen:* volgens Baronius, *Ann. Eccl.* I, A^{o} 45, n° 17 werd Nero als een leeuw aangeduid.
10 *lasterstuck:* misdaad, verwant met 't Duitsche Laster; *godtloosheit:* het versmaden der goden; *verwees:* veroordeelde.
12 *Janus bergh:* berg van Janus, Mons Janiculus; *te zyner bede:* volgens zijn verzoek.
13 *de Leeraer der Heidenen:* doctor Gentium, Paulus.
13-14 *te Gutta, by het Salvische water:* volgens oude akten werd Paulus onthoofd aan de Via Ostiensis (de weg naar Ostië), vlak bij een altijd stroomende druppel-bron, *ad guttam jugiter manantem*, later *ad aquas Salvias* geheeten, en nog later *ad tres fontes*, het tegenw. Trefontane, vgl. *Acta SS. Bol.* Junii, (Antv. MDCCIX) tom. V, blz. 435.
14 *ontzette zich:* schrok hevig, vgl. ons ontzettend, ontzetting; *tot razens toe:* zóo dat hij er razend, waanzinnig van werd.
15 *de voltoyinge:* het toppunt; *tsidderde:* sidderde.
17 *nazaet Linus:* opvolger paus Linus.
18 *toekomende:* van de toekomende of toekomstige wereld, saeculum futurum, de eeuwigheid.

[20] Het tooneel beelt Rome uit. De Geesten van Simon toveraer en Elymas[20]
[21] spreecken de voorrede. De Rey bestaet uyt gekerstende soldaten. Het[21]
[22] treurspel begint te midnacht, en endight met den volgenden dagh.[22]

20 *toveraer:* juister dan ons toovenaar, van tooveren.
21 *gekerstende:* christen geworden, christelijke.
22 *midnacht:* middernacht, vgl. mid-dag.

Personagien.

SIMON Toveraer. *Geesten*.
ELYMAS. *Geesten*.
PETRONEL. *Leerlingen der Apostelen*.
PLAUTIL. *Leerlingen der Apostelen*.
PETER. *Apostels*.
PAUWELS. *Apostels*.
REY. *van gekerstende Soldaten*.
CORNELIA. *Moeder der Nonnen van Vesta*.
AERTSOFFERWICHELAER.
DOMITIUS NERO. *de Keizer*.
AGRIPPA. *zijn Opperste*.
LINUS. *Sint Peters nazaet*.

SIMON TOVERAER: Simon de Toovenaar, Simon Magus. *Handel.* VIII, 9-24 verhalen, hoe hij door zijn tooverkunsten grooten aanhang had in Samaria en zich door Philippus liet doopen. Toen daarna Petrus en Joannes te Samaria kwamen voor de handoplegging, wilde hij die macht om den H. Geest mee te deelen van de Apostelen koopen, maar Petrus kondigde hem voor die eerste zonde van Simonie zijn verderf aan. Het is een schoone greep van Vondel op grond van dit verhaal Simon Magus tegenover Simon Petrus te stellen (vgl. vs. 168, 723), waarin hij overigens werd gesterkt door de legenden over den tweestrijd van den Apostel met den Toovenaar op 't Romeinsche Forum, zooals die door de *Acta Sancti Petri* op naam van Linus en de *Passio Apostolorum Petri et Pauli* van Marcellus worden medegedeeld, vgl. *Acta SS.* Jun. V, 398 vv.
ELYMAS: Ook hij heet in *Handel.* XIII, 6-8 een toovenaar, de eigenlijke vertaling van den vergriekschsten Arameeschen of Arabischen naam, dien Bar-Jesus (zoon van Jesus of Josue) zich had toegeeigend in den zin van Magiër, Wijze. Hij weerstond den Apostel Paulus bij zijn prediking te Paphos en werd met blindheid gestraft: *Handel.* XVI, 6-11. Daarom was Vondels keuze van Elymas als tegenstander van Paulus ook zeer gelukkig.
Geesten: Daar Simon en Elymas in 67 na Chr., het waarschijnlijke marteljaar der Apostelen, volgens de legende al gestorven waren, laat Vondel hun verdoemde geesten opkomen, om tegen de Apostelen te stoken, geheel in den trant der Mnl. mirakelspelen. Vgl. ook Sisyphus en Megeer in *Palamedes*.
PETRONEL: De traditie wil, dat Petrus, die volgens *Matth.* VIII, 14 gehuwd was, een dochter had, die bij haar doopsel, door den Apostel haar toegediend, den naam Petronilla kreeg. Vondel, die haar zoowel de geestelijke (vs. 187) als de lichamelijke dochter van Petrus (vs. 1563) acht, sluit zich hierin bij Baronius aan (*Ann.* 69, 33). Eerst door Petrus van een ziekte genezen, stierf zij vóor hem en werd in de katakomben van Domitilla bijgezet, waar het grafopschrift: ‘Aureae Petronillae Filiae Dulcissimae’, blijkbaar voor een Petronilla van de Gens Aurelia, op haar werd overgebracht. Vondel laat het meisje als christenmaagd nà Petrus sterven.
PLAUTIL: Plautilla, van de fam. der Flaviërs, waarschijnlijk de moeder van Flavia Domitilla. Door Petrus gedoopt, leende ze Paulus op weg naar de strafplaats een blinddoek, dien zij later met zijn bloed besprenkeld terug kreeg. Vondel stelt haar als een bedaagde matrone tegenover de jonge Petronel.

PETER: Simon Petrus, zoon van Jona (Bar-Jona), visscher van Galilea, door Christus geroepen en Cephas genoemd (*Matth.* IV, 18; *Joan.* I, 42); verloochent Christus (*Matth.* XXVI, 69-74) en wordt tot leider der Kerk aangesteld (*Joan.* XXI, 15-23); preekt, doopt en doet wonderen (*Handel.* II-IX); gaat tot de Heidenen, wordt gevangen en gered (*ib.* XII); sticht de Kerk te Antiochië, en komt waarschijnlijk 42 na Chr. te Rome, waar hij tusschen 64-67 den kruisdood sterft.
PAUWELS: Heet eerst Saulus, Hebreeër uit Benjamin, geb. in Tarsus, opgevoed, in Jerusalem; vervolgt de Christenen, maar bekeert zich (*Handel.* IX, 1-30) en wordt de groote prediker van het Evangelie; komt in 61 na Chr. te Rome, waar hij in 67 onthoofd wordt.

De opstelling der drie eerste groepen Personagien heeft beteekenis: het duivelsch-listige element (Simon en Elymas) tegen het hemelsch-heroïeke (Peter en Pauwels) en het menschelijk-medelijdende (Petronel en Plautil) daar tusschen in; verder is er de korrelatie van Petrus-Petronel-Simon en Paulus-Plautil-Elymas.
REY van gekerstende Soldaten: Uit *Phil.* IV, 22 blijkt, dat er al in Nero's tijd onder de keizerlijke lijfwacht, de Pretorianen, Christenen waren.
CORNELIA: Moeder der Nonnen van Vesta: Christelijke terminologie voor 't heidensch begrip van de Opperste der Vestaalsche Maagden (nonne, nunne, nunna, oorspr. aanspraak-titel van bejaarde vrouw en spoedig in 't kerklatijn de exklus. term voor kloosterzuster): Virgo Vestalis Maxima. Tacitus vermeldt in zijn *Annales* XV, 23 een Vestaalsche Cornelia, die later blijkbaar Oppervestaalsche werd, wijl Suetonius onder Domitianus spreekt van een Cornelia Maxima Virgo, Lib. VIII, 8.
AERTSOFFERWICHELAER: Het is niet duidelijk, of Vondel hiermee den *Flamen Dialis* of den *Rex Sacrorum* bedoelt, in elk geval een overste van de priesters, die uit natuurverschijnselen den wil der Goden opmaakten.
LUCIUS DOMITIUS NERO, de Keizer: Zoon van Gnaeus Domitius Ahenobarbus en Agrippina, werd door Keizer Claudius, die Agrippina huwde, geadopteerd, om hem op te volgen 54-68. Aanvankelijk gematigd, stak hij in 64 uit grootheidswaanzin Rome in brand (om den brand van Troje te beleven en de stad te herbouwen), waarvan eerst de Joden, toen de Christenen de schuld kregen. De eerste Christenvervolging brak uit en woedde tot 69. Speciaal tegen den Apostel Petrus schijnt Nero door Simon den Toovenaar, na zijn mislukte vliegproef op 't Forum, te zijn opgehitst. Vondel, die 't voorstelt, alsof Simon bij zijn val stierf, laat de ophitsing door spokerij van den verdoemde gebeuren.
AGRIPPA, zijn Opperste. Bedoeld is de oppermachtige Prefekt der keizerlijke lijfwacht, wien de keizer het jus gladii delegeerde. Een Prefekt Agrippa is uit Nero's tijd niet bekend, wel een zekere Helius, die volgens moderne geschiedschrijvers het doodvonnis aan de Apostelen voltrokken heeft. Maar daar Petrus eenmaal door Koning Herodes Agrippa I in Jeruzalem was gevangen gezet (*Handel.* XII) en Paulus, twintig jaar later, voor diens zoon Koning Herodes Agrippa II, in Cesarea terecht gestaan had (*Handel.* XXV-XXVI) en deze Agrippa II door Nero met enkele steden in Palestina bevoorrecht was, koos Vondel dézen naam.
LINUS, Sint Peters nazaet: Uit II *Tim.* IV, 21 is Linus 't eerst bekend; Paulus zendt van Rome zijn groeten door naar den bisschop van Ephese. Vondel sluit zich bij de door Baronius verdedigde, en nu algemeene opvatting aan, dat Linus Petrus' onmiddellijke opvolger was. Hij stierf wschl. in 79.
Naast het N. Testament, dat Vondel uitteraard doorloopend voor zijn drama benutte, was zijn hoofdbron van de christelijke gedeelten de *Annales Ecclesiastici* van kardinaal Baronius, tom. I, Col. Agripp. MDCXXIV, en voor de heidensche partijen zoowel de *Annales* van Tacitus, wiens vertaling door P.C. Hooft (Amsterdam, 1704) wij benutten, als de Keizerlevens van Suetonius (Lugd. Bat. MDCCLI). Onze aanteekeningen zullen daarnaar verwijzen. Vondel heeft dezelfde gegevens nogmaals benut, episch, in zijn *Heerlyckheit der Kercke*, II, 623-784.

I.V. Vondels Peter en Pauwels. Het eerste bedryf.*

SIMON TOVERAER. ELYMAS.

Simon Toveraer:

Ick Simon Toveraer boor hier, van 's afgronts stoel,[vs. 1]
Door 's aertrijx ingewant, te keel uit van den poel,[2]
Waer in de Ridder sprongk, die neder quam te paerde,
En sleepte zoo de pest van boven, onder d'aerde.[3-4]
Wat uur magh 't zijn? my dunckt de sterren staen in keer.
De stille midnacht ronckt, en glijt op 't roncken nêer.[5-6]
Waer sammelt Elymas? waer blijft mijn schiltknaep achter?[7]

Elymas:

Ick volgh op meesters spoor, al valt mijn tret wat zachter.
De werelt leit nu stom, in haren eersten droom.
Waer ben ick, meester? zegh, wat ruischt hier voor een stroom?

Simon Toveraer:

De Roomsche Tiber, trots op zoo veel trotse wercken,[11]
Op Neroos nieuwe stat, die, met driehondert kercken,[12]
En smoockende outers, dient den grooten Lucifar,
Die onverzoenbaer noch den hemel tarten dar.[14]
Maer och, ick tsidder, och.[15]

Elymas:

Ghy deist, wat doet u yzen?

* Het Eerste Tooneel van het Eerste Bedryf is op het Forum Romanum, het brandpunt der oude stad.

vs. 1 *'s afgronts stoel:* de hel.

2 *te keel uit van den poel:* uit de keel van den poel, Lacus Curtius.

3-4 Een aardkloof met pestwalmenden poel werd in 362 v. Chr. na raadpleging van de godsspraak gedempt doordat de edelman Marcus Curtius daarin te paard was neergesprongen. De pestwalm hield op, maar een spleet, nu nog zichtbaar, bleef over. Door deze opening laat Vondel, die met de middeleeuwen de hel in 't middelpunt der aarde dacht, de twee geesten naar boven komen.

5-6 't Is middernacht voorbij; *roncken:* snorken.

7 *sammelt:* draalt; *schiltknaep:* hier handlanger.

11 *De Roomsche Tiber:* de Tiber van Rome.

12 *nieuwe stat:* door Nero na den brand van 64 grootscheeps gebouwd; *driehondert kercken* enz.: over den tempel- en altaarrijkdom ter eere van de afgoden, d.i. naar chr. opvatting ter eere van den duivel (*Lucifer*) heeft Vondel kunnen lezen in *Roma Vetus ac Recens utriusque aedificiis expositis* door A. Donatus S.J. Romae MDCXXXIX, p. 90 seq.

14 *dar:* durft, van Mnl. darren, dorren, durven, vgl. Eng. dare.

15 *tsidder:* sidder; *deist:* deinst.

Simon Toveraer:

My dunckt, ick zie dat langs dien dootsen schouwburgh ryzen,[16]
Die eeuwigh tuigen kan, en eeuwigh tuigen zal
Van mijn geknackte heup, en onvergeetbren val;[18]
En hoe ick, uit de lucht, na' et zweven heen en weder,
Voor Neroos voeten, plat geploft van boven neder,
Gaf 't Galileesch gebroet, en des gekruistens naem[21]
Gewonnen spel; in 't endt de hel mijn' lesten aêm,
En ziel; op 't hantgeklap en schateren der scharen,[23]
My thans noch toegedaen, met beelden, en altaren,
Gewijt tot Simons eere. ô schouwburgh daer ghy staet,[24-25]
'k Herdenck nu aen dien smack. een koorts een grilling gaet[26]
En rijt door al mijn leên, nu ick dees plaets genaecke.

Elymas:

't Hervoelen van die smart geeft sporen aen de wraecke,
Die ons ter helle uit drijft, en uit den helschen gloet;
Om deze wraeckkoorts eens te koelen, met het bloet
Der Hooftapostelen, ons vyanden, en vloeckers:
Om al 't verlies betaelt te zetten, met veel woeckers;
't Welck duyzentkunstenaers des naeren afgronts voeght,[33]
Die zich, aen u en my, volkomentlijck genoeght.[34]

Simon Toveraer:

Samarien getuight, door 't dorp van mijn geboorte,[35]
Dat Gitthon heet, hoe jongk, verlooft aen Plutoos poorte,[36]
Ick daer de bastertjoôn kreegh listigh aen de koort;[37]
Tot dat een Phlips my trots quam leggen boort aen boort,[38]
En dreef de geesten uit, en goot op mans, en vrouwen

16 *dat langs:* ginder, met een handbeweging naar de donkere lucht; *dootsen schouwburgh:* somber in zijn nachtelijk silhouet èn om de herinnering, die hij bij Simon opwekt. Welken schouwburg Vondel bedoelt is niet duidelijk; de bronnen spreken alleen van een *theatrum*. Daar had Simon den keizer en de stad genoodigd, om hem van den Kapitolijnschen heuvel naar beneden te zien vliegen, ter weerlegging van de Apostelen. Op Petrus' gebed mislukte de proef en Simon viel geradbraakt neer.

18 *geknackte heup:* 'vehementer concussus fregit coxendicem', Baronius I, 68, 16.

21 *'t Galileesch gehroet:* Petrus, die Jesus' naam had aangeroepen.

23 *hantgeklap* enz.: 'acclamante populo.... et in risum eorum', l.c.

24-25 Simon's aanhang had hem een standbeeld gewijd op het Tiber-eiland, Bar. 35, 21.

26 *grilling:* rilling.

33 *duyzentkunstenaers:* met gedachte aan toovenarij, wschl. 't zelfde als duivelskunstenaars; *des naeren afgronts:* der hel.

34 *Die zich, aen u.... genoeght:* die onze wraak goedkeurt.

35 *Samarien:* lees Samáriën, Samaría, de provincie van Simons geboorteplaats.

36 *Gitthon:* Gitton, tegenw. Kariet-Dschit; *verlooft aen Plutoos poorte:* met de hel in verbond. Simon heet primogenitus sobolis Satanae, Bar. 35, 22.

37 *de bastertjoôn:* de Samaritanen werden door de Joden als een verbasterd ras beschouwd; *kreegh listigh aen de koort:* Simon wist met zijn tooverpraktijken het eerst de Samaritanen te misleiden.

38 *Phlips:* de Apostel Philippus; hij knakte Simon's invloed door zijn Apostolaat in de stad Samaria; *quam leggen boort aen boort:* kwam aanklampen, bestrijden.

Zijn water. strax begon mijn aenzien te verflouwen;[39-40]

39-40 Vgl. *Handel.* VIII, 7: van vele bezetenen gingen de onreine geesten uit, en. 12: mannen en vrouwen, lieten zich doopen; *mans:* mannen, vaak bij Vondel in tegenstelling met vrouwen; *strax:* weldra.

Dies was het oock geraên te mommen met die grijns:[41]
Ick (om ons zwarte kunst te witten, met veel schijns[42]
Van heiligheit) vont goet het hooft te laten dompelen;[43]
Zey zuchtende amen, op zijn vragen, op zijn mompelen;[44]
Begafme aen 's leeraers zijde, en gaepte naer die stem:[45]
Tot dat de lantsman oock quam van Jerusalem.[46]
'k Beproefde schalck hun trouw met schatten te bekooren,
Om 't volck door wonderheên te leiden by zijn ooren:[47-48]
Dan laes! 't was al vergeefs, en moeite en list gespilt:[49]
Want Cephas voer my strax al vloeckende in den schilt.[50]
Zy togen voort. Ick kuiste, om de oogen te benevelen,
In schijn hun wondren na, en prediken, en prevelen;[51-52]
En schoeide meesterlijck op eenen zelven leest[53]
Van Vader, of van Soon, of dien onzichtbren Geest;
Om zoo een ruimer wegh, naer 't barnend hof, te banen,[55]
Voor kruisgezinde, en Joôn, en mijn Samaritanen.
Want ieder houdt den trant, gelijck hy is gewoon:
En op wat spil mijn kloot wil draeien, hy draeit schoon.[58]
Mijn boel Selene noemde ick moeder aller dingen.[59]
Zy baerde d'Englen: om haer schoon gestalt vergingen
De muuren van Priaem: zy was 't verdoolde schaep,[61]
En Simon 's hemels kroost. Zoo wieghde ick elck in slaep.[62]
Zy trat als Pallas: ick kon Jovis blixem handelen;[63]
Of gingk, als watervooght, droogs voets op 't water wandelen:[64]
Schiep weite en tarwe uit steen: brack poorten van metael:[65]
Keeck voor en achter uit, als Janus: wist een zael[66]
Met koningklijck tapijt door schimmen te behangen;[67]

41 *mommen met die grijns:* dit masker voor te doen.
42 *zwarte kunst:* duivelskunst, negromantie; *witten:* blanketten, woordspel met *zwarte kunst*.
43 *het hooft* enz.: uiterlijk te laten doopen, *Hand.* VIII, 13.
44 *mompelen:* gebeden prevelen.
45 *gaepte:* luisterde met open mond.
46 *de lantsman:* de landgenoot nml. van Philippus, d.i. Petrus, beiden uit Bethsaïda.
47-48 *schalck:* listig; Simon's poging om voor geld de macht te koopen, den H. Geest mede te deelen, verhalen *Hand.* VIII, 18, 19.
49 *Dan laes:* maar helaas.
50 *Cephas:* Petrus; *voer my in den schilt:* viel tegen mij uit; *strax:* terstond, vgl. *Hand.* ib. 20-23.
51-52 *nakuischen:* nadoen.
53 *schoeide op eenen zelven leest:* sprak met dezelfde bewoordingen als de Apostelen.
55 *'t barnend hof:* het brandend hof, nl. van Satan, de hel. V. bedoelt: om meer menschen naar de hel te lokken.
58 *kloot:* bol, denk aan een globe.
59 *Selene:* ook wel Helena, ‘mater omnium, per quam concepit Angelos facere’.
61 *De muuren van Priaem:* Troje, ‘propter quam Trojanum contractum est bellum’.
62 *'s hemels kroost:* Christus. Simon gaf zich voor Christus uit, die 't verloren schaap zocht, dat schaap was Selene: hanc esse perditam ovem.
63 *Zy trat als Pallas:* zij trad op als Minerva; *Jovis blixem handelen:* omgaan met den bliksem van Jupiter.
64 *watervooght:* meester over het water, ‘videbas super aquam ambulantem’.
65 ‘ex lapidibus panes faciebat; foras clausas aperiebat; vincula ferrea solvebat’.
66 *Janus:* god van tijd en oorlog met twee gezichten, ‘Simon duas habebat facies’.
67 *schimmen:* schaduwbeelden, ‘efficiebat ut multae umbrae eum praecederent’.

t' Onthalen te bancket, met spel en maetgezangen,[68]

68 *te bancket:* op een feestmaal.

Mijn' dischgenoot; die (wat hy zagh, of gade sloegh)[69]
Niet zien kon, wie de spijze, in goude vaten, droegh[70]
Ter tafel; noch wat hant de pezen streelde, en snaren;[71]
Noch uit wiens mont de wint quam in de fluiten varen.
Ick broght Samarien in 't harnas, op de been.[73]
Het heir schoolde, aen den voet van Garizim, by een;[74]
Om Mozes heilighdom te zien ten bergh uit graven,
Daer hy 't quansuis begroef: maer daetlijck zagh men draven[76]
Den heilgen heuvel op Pilatus ruitery,
Die al mijn maght vertrapte, en vlamde felst op my.[53-7878]

E l y m a s :

Maer ghy ontslipte hem, en quaemt in 't endt naer 't westen.[73-7979]

S i m o n T o v e r a e r :

Ick kreegh in mijn gewout deze oude en strijtbre vesten,[80]
Daer allerhande slagh, zoo 't Galileesch als Jootsch[81]
En Heidensch, onder een, my aenbadt, als yet groots,[82]
Ja wierookte, als een God; en zwarmde en zwierde, als muggen,[83]
Rontom mijn beelden; een in 't midden van twee bruggen;
En een op Quirinael. maer Peter, uit zijn' droom[84-85]
Opschietende al verbaest, komt hevigh naer den stroom[86]
Van Rome streven. wy, voor dat gezicht, aen 't schuilen;
Gelijck, voor 't morgenroot, de vledermuis, en d'uilen,
In een Cimmerisch hol, of blinde moortspelonck;[89]
Daer nimmer zon noch maen, noch eenigh starlicht blonck.

E l y m a s :

69 *dischgenoot:* gast.
70 'vasa moverentur iis qui portabant non visis'.
71 *streelde:* bespeelde.
73 *broght:* bracht; *Samarien:* spr. uit Samáriën.
74 *Garizim:* lees Gárizim, eig. Garízim, de heilige berg der Samaritanen, waar zij hun eigen tempel hadden.
76 *quansuis:* zoogenaamd, quasi.
53-78 Al deze bizonderheden over Simon's optreden vond Vondel uit verschillende schrijvers bijeen in Bar. 35, 20-26; 68, 13-14; 68, 22-25; S. beweerde, dat hij voor verschillende volken de Vader, de Zoon of de H. Geest was.
78 *vlamde:* loerde.
73-79 Tot Simons middelen om 't volk in te palmen, hoorde volgens Fl. Jozefus ook, dat hij het naar den Garizim samen riep, om er de heilige vaten op te graven, die Mozes daar verborgen had. Gewapend en rumoerig daagde het volk op, maar Rom. soldaten dreven de bende uiteen, Bar. 35, 26.
79 *'t westen:* Rome.
80 *gewout:* geweld, macht; *deze vesten:* Rome.
81 *'t Galileesch:* de aanhang van Petrus, de Christenen.
82 *aenbadt* (spr. *aanbad*): vereerde.
83 *wierookte:* bewierookte.
84-85 Bar. spreekt wel van twee beelden, maar één voor Selene als Minerva, en één voor Simon als Jupiter, dit laatste op het Tiber-eiland: 'in amne Tiberis intes duos pontes' en met opschrift: Simoni Deo Sancto. Van een beeld op 't *Quirinael*, een der zeven heuvelen, spreekt Bar. niet.
86 *stroom:* Tiber.
89 *Cimmerisch:* de Cimmeriërs waren een mythisch volk in 't uiterste Westen, waar 't altijd donker is; *blinde moortspelonck:* een luguber roofhol, waar men niets kan zien.

My heught uw vlught van Rome; en 't ongeluck is ouder[91]
Dan 't mijn, te Paphos; daer ick om den stedehouder,[92]
Den schrandren Sergius, oock tegens Sauwels beet,[93]

91 *uw vlught van Rome:* uw vliegpoging te Rome; *'t ongeluck*, nl. van Simon, die neersmakte; *ouder*, Vondel verlegt de vliegerij van Simon dus naar een vroeger tijdperk in Petrus' leven, waarmee hij van Bar. en anderen afwijkt.

92 *Paphos:* stad op Cyprus, waar Paulus voor den landvoogd preekte, maar door Bar-Jesus, die zich Elymas, d.i. Wijze noemde, werd tegengesproken; *stedehouder:* plaatsbekleeder, nl. van den Rom. keizer, landvoogd.

93 *Den schrandren Sergius:* de landvoogd heette Sergius Paulus en wordt uitdrukkelijk in *Hand.* XIII, 7 een verstandig man genoemd; *Sauwels* Paulus' naam voór zijn bekeering.

Weleer Gamaliels scholier, die, fel en heet,[94]
My scholt een vrucht van Styx, doortrapt, en valsch, en wrevel:[95]
En, schuivende op mijn oogh een nacht, en dicken nevel,[96]
Kreegh zoo het Cypersch hooft al smeeckende aen zijn snoer.[97]
Men denck wat wraeck ick toen dien wreeden weiflaer zwoer.[98]
Tot tuigen strecken my zoo veel geterghde vloecken,
Gebraeckt uit mynen mont; zoo veel vergalde boecken,
Gespogen uit mijn pen, die nergens spaert noch schroomt[99-101]
Den naem, die al ons vlught zoo kort houdt ingetoomt.[102]

Simon Toveraer:

Ick, sedert Claudius bezocht de bleecke scharen,[103]
Hervatte 't werck, zoo ras al 't puick der toveraren[104]
Gedaghvaert, wert onthaelt van Neroos hof, en troon,
Die, zoet op toverkunst, Jupijn stack naer zijn kroon.[105-6]
Toen most de magre strot van Peters kudde bloeden,
En blaeckeren. ick groeide, in 't bitterst van dat woeden,[107-8]
En leerde elck wieroockvat noch afgodt te versmaên,
En onder water door, en boven water gaen,
Om 't martelen t'ontvliên; en kon mijn list verbloemen,[109-11]
Ja liet my naer den naem van dien gekruisten noemen;[112]
Wiens benden, op het punt van storten, en in last,
Om bystant jammerden, schier doot, en afgevast.[113-14]
Dees tweelingen, om my de vleugels eens te korten,[115]
Geweckt door dit gekerm en kryten, quamen storten,
Een yeder uit zijn oort, als stroomen, herwaerts aen.
Ick wederstontze; maer wie kon hun wederstaen?
Zy deden my de ziel, met bloet en galle, braecken.
O spijt! ick voel, ick hoor mijn heupebeen noch kraecken.[120]

94 *Gamaliël* was Paulus' leermeester, *Hand.* XXII, 3.
95 *vrucht van Styx:* kind van de hel, duivelskind, vgl. *Hand.* XIII, 10; *wrevel:* wrevelig.
96 Paulus strafte Elymas met blindheid, *Hand.* ib. 11.
97 *Kreegh aen zijn snoer:* wist te winnen; *het Cypersch hooft:* de landvoogd van Cyprus, Sergius Paulus.
98 *weiflaer:* zoo scheldt Elymas den Apostel, omdat hij in zijn vervolging der Christenen niet volhard had.
99-101 Baronius zegt, dat Elymas een boek tegen Paulus' prediking schreef, 46, 12.
102 *Den naem:* den naam Jesus, waarin de Apostelen preekten, doopten en wonderen deden; *al ons vlught:* vlucht als verzamelwoord, onze heele bende.
103 *sedert Claudius* enz.: na den dood van Nero's voorganger Claudius in 54.
104 *'t werck:* nl. het bedrog.
105-6 Baronius deelt mee, hoe Nero van alle kanten toovenaars liet komen, 68, 13; *zoet:* verlekkerd; *Jupijn stack naer zijn kroon:* N. probeerde door zijn magie macht over de goden te krijgen, Bar., ib.
107-8 *Peters kudde* te Rome was naar getal en gehalte van weinig aanzien; *bloeden en blaeckeren:* te vuur en te zwaard vervolgd.
109-11 Deze regelen slaan op Simon's aansporingen tot afval en huichelarij naar de omstandigheden (*onder water door en boven water gaen*).
112 Simon gaf zich voor Christus uit, vgl. vs. 54, 62.
113-14 'Petrus et Paulus ut afflictatae nimis gladio Neronis ecclesiae romanae succurrerent a diversis orbis partibus Romam se iterum contulerunt, atque collabentem pene ecclesiam instaurarunt', Bar., 68, 1.
115 *tweelingen:* Petrus en Paulus.
120 Weer jammert Simon om zijn smadelijken val, vgl. vs. 18.

Ick storte al tuimelend, met ziel en lichaem, neêr

Ter aerde, en myne ziel, geperst ten lyve uit, weêr
Van d'aerde in Plutoos poel: en blijft dit ongewroken?[123]
Wy kregen last op nieuw Apostelmoort te stoken.[124]
Op, Elymas, nu sla dien u met blintheit sloegh.[125]
Hitst Nero weder op: ghy kent zijn' aert genoegh.
Maer toef, waer blijft al 't spoock, gereet om op te trecken?[127]
'k Zal stampen, dat het dreunt, en al den drommel wecken.[128]
Mijn leerkint, volgh mijn stem. Op, Geesten, klooft den gront[129]
Der aerde. sammelt ghy? 'k verdaegh u met mijn' mont.[130]
Of stamp ick te vergeefs, met recht op u verbolgen?
Op, Spoocken, 't was bestemt ghy zoudt uw' leitsman volgen.[132]

E l y m a s :

Zy komen. d'aerde loeit, en tsiddrend berst van een.[133]
Nu braecktze zwavelvier, en roock, en stof, en steen.
Daer zijnze.

S i m o n T o v e r a e r :

Wellekom, o nimmerslapende Ickers,[135]
Zielmoorders, bloetraên, stokebranden, aertsverklickers,
Trauwanten, die, gespitst op 't schijnschoon valsch, en wreet,[137]
Den Godt des afgronts dient, en stapt in zynen eedt;[138]
Verblijt u, want ghy zult, met ons, uw kromme kraeuwels[139]
Nu wasschen, in het bloet van Peter, en van Pauwels;
Die hier, in hechtenis en ketens, dagh en nacht,[141]
Vast morren, naer de lucht, gebeden, zonder kracht.[142]
Ghy zult u heden met dien vetten buit vernoegen.[143]
Dit zijnze, die u staegh uit 's lichaems schorssen joegen,[144]
En heerschten over doôn en spoocken, zonder tal,[145]
Niet eens in een gewest, maer stadigh, overal.[146]

123 *Plutoos poel:* de hel.
124 *Wy kregen last* enz.: nl. van Lucifer.
125 Vgl. vs. 96.
127 *toef:* wacht; *al 't spoock:* al de spoken, de geesten.
128 *al den drommel:* den heelen drom.
129 *leerkint:* leerling.
130 *sammelt:* draalt; *verdaegh:* dagvaard, roep op.
132 *uw' leitsman:* Simon.
133 *tsiddrend:* sidderend.
135 *Ickers:* zwarte duivels, ikker Mnl. bijv. van nikker; Vondels heele duivelvoorstelling is middeleeuwsch.
137 *Trauwanten:* trawanten met bijgedachte aan trouw.
138 *Godt des afgronts:* de duivel, Lucifer.
139 *kraeuwels:* klauwen.
141 *hier:* te Rome.
142 *Vast morren:* voortdurend prevelen; *naer de lucht:* ten hemel.
143 *vernoegen:* vergenoegen, verheugen.
144 Door de duivelbezweringen of exorcismen; *'s lichaems schorssen:* de lichamen der bezetenen, waar de duivels inkropen.
145 Door doodenopwekkingen; *spoocken:* geesten, zielen.
146 *in een:* lees: in één.

Dit zijn de knevlers zelfs, die ons schriftuur verbrandden.[147]
Dit zijnze, dien ghy sloeght in boeien, en in banden;
Holpt geeslen, steenigen, verbannen, reis op reis.[149]
Verspreit ghy u door stadt: beveelt ons twee 't palais.
Bedrijft, gelijck noch korts, wat ongemeens, wat wonders.[151]
Verwringt yet: breeckt yet: speelt met hagels blixems donders.

147 *de knevlers zelfs:* de onderdrukkers zelf, in *Hand.* XIX, 19 staat: hoe de door Paulus bekeerde Epheziërs hun tooverboeken verbrandden.
149 *reis op reis:* keer op keer.
151 *korts:* onlangs. Simon doelt misschien op zijn eigen vliegtocht.

Verbaest, hitst op, deurspoockt de kercken onzer Goôn.[153]
Berockent wat ghy kunt. de kans stont noit zoo schoon.
Ghy naer de Flamens. ghy naer priesters en Vestalen.[155]
Ghy naer vernuften, die op losse starren dwalen,[156]
En dryven met den kloot des hemels nimmer moe.[157]
Ghy al u best naer vee-en-vogelwichlaers toe.[158]
O helden, laet u niet verbluffen van een stercker.
Ghy holpt 't gehaete paer in dien benaeuden kercker:
Volvoert uw opzet nu, met onvergangkbren lof,
En steeckt de horens op, in spijt van 't hemelsch hof.[162]
De hemel zelf verlaet zijn eigene afgezanten.[163]
Ghy sleet d'Apostelschap allengs, aen alle kanten,
Door zaegh, of zwaert, of stock, of steen, of koort, of druck:[165]
Een hooge dagh voltoie al 't vorige geluck.[166]
Ick vliegh naer Neeroos hof. verspreit ghy u, by driften.[167]
't Lust Simon Simon nu, zoo fijn als meel, te ziften;[168]
Dat al de werelt zie, hoe reuckeloos, hoe stout[169]
De hemel kercken, op zoo krancke zuilen, bouwt:
Op dat geen maght zo groot verschijn, voor 's menschen oogen,
Waer tegens 's afgronts maght en kracht niet op zou mogen.
De haen, vol slaeps, klopt noch de slapers niet aen 't oor.[173]
Ick streck een heldre maen by duister. dat 's u voor.[174]

E l y m a s :
Wel meester, waer blijf ick? wat oort wort my bevolen?

S i m o n T o v e r a e r :
Nu vraeg niet. volgh mijn toorts, zo kunt ghy niet verdolen.

PETRONEL. PLAUTIL.[*]

153 *Verbaest:* wekt ontsteltenis; *de kercken onzer Goôn:* de afgodstempels.
155 *Flamens, priesters en Vestalen:* flamines, sacerdotes et virgines vestales, de drie hoofdgroepen van 't personeel van den heidenschen eeredienst.
156 Sterrenwichelaars, die den loop der dwaalsterren naspeuren.
157 De vernuften, die mee drijven of draaien met den *kloot des hemels,* met den rondwentelenden sterrenhemel; *nimmer moe* hoort bij vernuften.
158 *al u best:* ijverig; *vee-en-vogelwichlaers,* de haruspices en augures, die resp. uit de ingewanden der offerdieren en de vlucht der vogels den wil der goden opmaakten.
162 *steeckt de horens op:* bijbelsche uitdrukking voor: zich verheffen, vgl. *Ps.* LXXV, 5, 6, hier wel met bijgedachte aan duivelhorens.
163 *afgezanten:* lett. vert. van 't Grieksche woord Apostel.
165 De Apostel Simon werd door een zaag, Jacobus met een zwaard en Judas Thaddeus met een stok gedood; *steen* kan op Stephanus slaan, die echter geen Apostel was; *koort* en *druck* beteekenen gevangenis en achtervolging.
166 *Een* met klemtoon.
167 *by driften:* bij groepen, meest van dieren gezegd, daarom voor duivels wel geëigend.
168 *Simon Simon:* de eerste is de Toovenaar, de tweede Petrus met toespeling op *Lucas* XVIII, 31, waar Christus tot Petrus zegt: 'Simon, Simon, zie de Satan heeft u willen ziften als tarwe' d.i. op de proef stellen.
169 *reuckeloos:* roekeloos.
173 *De haen* enz. m.a.w. de morgen is nog niet aangebroken.
174 *dat 's u voor:* ik ga u voor (vgl. *Gysbreght* vs. 899, Dl. 3, blz. 565).
* PETRONEL. PLAUTIL. Dit Tweede Tooneel speelt in een christen-woning.

P e t r o n e l :
't Is meer dan tijdt, om naer 't gevangenhuis te gaen,
En komt Plautil noch niet? 't wort spa: daer klopt zy aen.

P l a u t i l :
Doe open, Petronel: doe open, zonder schroomen.[179]

P e t r o n e l :
Tre binnen, moeder. toef, ick zal hier licht doen komen.[180]
Olympa, breng hier licht: waer blijft ghy? nu ga heen.[181]

P l a u t i l :
Wel dochter, wats'er gaends? wy spreken nu alleen.[182]

P e t r o n e l :
Nu naer de Vaders toe, waer henen ick u leide,[183]
Die niemant nader, tot verlossing van hun beide,
Kon kiezen dan Plautil, wiens yver brant als vier;
Nadien zy 't leerkint is van Pauwels; ick scholier[186]
En dochter, naer 't gemoedt, van onzen Bisschop Peter.

P l a u t i l :
Tot noothulp in gevaer verkoost ghy niemant beter
Dan my: maer dochter, hoe? wat durft uw jeught bestaen?
O reuckelooze jeught, dit kan niet wel beslaen.[190]

P e t r o n e l :
De jongkheit past wat stouts, en staet niet licht verlegen.
Bedaeghtheit, rijp van brein, wil wicken, overwegen,
En waeght niet wightighs, voor zy 't wis en zeker ziet,[193]
En 't stuck hebbe in haer maght: maer neen, zoo gaet het niet[194]
In zaecken van belangk. 'k misprijs niet raet te vragen:
Maer altijt suffen, altijt wicken, nimmer waegen,
Bedrijft bedijt oock niet.[197]

P l a u t i l :
't Is waer, doch wat kan 't schaên,
Dat mijn zwaermoedigheit den wegh (wil 't helpen) baen[198]
Ten kercker? hindert het gevaerlijckheên te myden?
Zy grijnzen, niet van een, maer schier van alle zyden,
Zoo gruwlijck, dat mijn oogh hier naulix door kan zien:
Doch zoo ghy 't u getroost, in Godts naem, 't moet geschiên.

P e t r o n e l :
Ay zet geen zwarigheit, alleerze wort geboren.

179 Plautil staat, dit zeggende, achter de deur.
180 *toef:* wacht.
181 *Olympa:* een dienstbode, die met licht komt, en heengaat.
182 *gaends:* gaande.
183 *de Vaders:* Petrus en Paulus.
186 *Nadien:* omdat; *scholier:* doopleerlinge.
190 *reuckelooze:* roekelooze; *beslaen:* gelukken.
193 *wightighs:* gewichtigs.
194 *'t stuck:* 't waagstuk.
197 *Bedrijft* enz.: haalt ook niets uit.
198 *zwaermoedigheit:* zwaartillendheid.

P l a u t i l :
Ghy wilt dan, eer wy gaen, wel eerst mijn inzicht hooren?

P e t r o n e l :

Zeer gaerne, moeder: zegh, wat maeckt uw hart bedeest?

P l a u t i l :

Zy vreest niet ydel, die by tijdts voor 't uiterst vreest:
Want mist die toght, ghy helpt de Harders gladt om 't leven,[207]
Hun kudde aen nieuw gevaer. hoe menigh zal 'er sneven,
Die nu noch veiligh duickt.[209]

P e t r o n e l :

Wel moeder, vaer zoo voort.

P l a u t i l :

Ghy zijt noch jongk, mijn kint: maer ick heb noit gehoort,
Hoe yemant uit dien muil des moordkuils zou geraken.
Hy slaght de hel, die weet van slicken, niet van slaken.[212]
Dat Mamertijnsche hol; of is 't u onbekent?
't Is rotssteen staal metael al wat 'er klinckt ontrent:[214]
Cimente muuren, ysre staven, kopre deuren.[215]
Kan uwe teere hant die breken, buigen, scheuren?
Of draeght ghy Samsons kracht verborgen in uw hair?[217]
Of meent ghy, slechte maeght, zoo sluick van middel, daer[218]
Te wringen door den muur, waer in geen zon kan schynen,
Als voor een halleve uur; en qualijck zonder quynen
Van 't alverquickend licht? zoo is 't 'er niet gestelt.
't Zijn dubble tralien: 't zijn wercken voor gewelt.[214-22222]

P e t r o n e l :

Beschrijf den kercker niet: dat 's tijdt en tong versleten,
Voor my, die menigmael vervarsing, dranck, of eten,
Of brief, of artseny aen dees gevangens braght.
Zijn maeghdevingers teêr; dit yzertuigh heeft kracht,
Die sleutels.[227]

P l a u t i l :

Petronel, door wien of dit geluckte?

207 *de Harders:* de herders, de Apostelen.
209 Deze onderbreking van de jonge vurige Petronel is ironisch.
212 *slaght, slicken, slaken*, let op het stafrijm.
214 Let op den metaalklank van dit vers.
215 *Cimente:* wschl. van het Sp. cimento: cement, of cimiento, grondslag; V. bedoelt: onbreekbaar hard.
217 De rechter Samson had bovenmenschelijke kracht zoolang hij als godgewijde zijn haar niet afschoor, *Recht.* XIII, 5.
218 *slechte:* eenvoudige, onnoozele; *sluick:* slank, dun.
214-22 De beschrijving der nog bestaande Mamertijnsche gevangenis is juist; ze is uitgehouwen in de Tarpeïsche rots (vs. 241) en met travertijnblokken voltooid. Vondel zegt niet, dat het gruwelijk hol uit twee verdiepingen bestond, door een rond gat verbonden; de bovenste cel was de eigenlijke Carcer Mamertinus, de onderste en verschrikkelijkste heette Robur Tullianum. Jugurtha en Catilina stierven daar. De Apostelen zaten wschl. eerst in de Mamertijnsche gevangenis, waar ze nog eenigszins te bereiken waren, en later na de bekeering van hun bewakers (vs. 238-241) in het Tullianum.
222 *voor gewelt:* nu *van* geweld.
227 *Die sleutels:* Petronel haalt sleutels te voorschijn.

Wie was zoo koen, die dit in wasch of potaerdt druckte?[228]
Wie smede op vormen juist de rechte wederga?

228 Om den vorm te krijgen voor den namaak.

P e t r o n e l :

Nu onderzoeck niet scherp: dit baert min nut, dan scha.
Zegh op, wat vreest ghy meer?

P l a u t i l :

't Gebas der wackre honden;
Het wachthuis, daer ontrent; de schiltwacht, en de ronden;[232]
Het volck, dat 's nachts langs straet te doen heeft by geval:[233]
En niet van eenen kant, ick schrick van overal,
Voor mijn gedachten zelfs, en wat men niet zou droomen.

P e t r o n e l :

'k Wil ront gaen in de zaeck, zoo hoeft ghy min te schroomen.[236]
De hondert oogen, die den kercker gade slaen,[237]
Ja bey de hoofden zelfs, Proces, Martiniaen,
(Door wonderheên verlicht, daer Peter opgesloten,
Hen met zijn eige hant, gezalft heeft, en begoten;
Toen hy de bronaer sloegh in dien Tarpeeschen gront)[238-41]
Begunstigen dit stuck, geen' lasterlijcken vondt;[242]
Nadien men 't Capitool geen onheil pooght te brouwen.[243]

P l a u t i l :

Maer waerom bezight men niet liever mans dan vrouwen,[244]
Of maeghden? blyven mans op zulck een' aenslagh t' huis?[245]

P e t r o n e l :

Marien houden stant by 't graf, ja onder 't kruis,[246]
Daer mannen angstig vliên, en nagels speer en doren,
Gelijck veel zwaerden, een Lievrouwehart deurboren.[248]
En of 't misluckte, 't waer gevaerlijcker voor mans.[249]
De maeghden acht men minst; want waegen die een kans;
't Heet wyvenyver: 't geeft geen omzien niet met allen.[251]

232 *daer ontrent:* daar vlak bij: *de ronden:* de nachtwacht, die rond ging.
233 *by geval:* toevallig.
236 *'k Wil ront gaen:* openhartig zijn.
237 *De hondert oogen:* de vijftig bewakers. Vondel doelt op de negen en veertig soldaten, die met hun aanvoerders Processus en Martinianus door de Apostelen bekeerd werden en neemt het ronde getal honderd.
238-41 Baronius verhaalt (68, 24) bekeering en doop van deze Romeinsche soldaten, waarvoor een wonderbron ontsprong, die nog bestaat.
242 *dit stuck:* dit waagstuk van de bevrijding; *geen' lasterlijcken vondt:* een plan, waaraan niets verkeerds is.
243 *Nadien* enz.: omdat wij immers niet tegen het Staatsbelang (*'t Capitool*) ingaan. Op dien grond wilden de christen-soldaten de bevrijding bevorderen.
244 *mans:* mannen in tegenst. met vrouwen.
245 *op:* bij.
246 *Marien:* Maria's. Toen Christus stierf en begraven was bleven zijn moeder Maria, Maria Kleophas en Maria Magdalena bij hem, de Apostelen waren alle, behalve Joannes, gevlucht. De H. Ambrosius heeft een zelfde gedachte.
248 *Gelijck veel zwaerden:* als zooveel zwaarden, vgl. Simeons profetie tot Maria, *Luc.* II, 35; *een Lievrouwehart:* het hart van Onze Lieve Vrouw, Maria.
249 *of:* als.
251 *'t geeft* enz.: men kijkt er heel niet naar om.

Nu den Verlosser, eer wy gaen, te voet gevallen.
Ghy zult op schiltwacht staen, gelijck een halsvriendin.[253]
Nu kniel, op dat men 't werck aldus met Godt begin.
Verlosser, die, om elck te lossen, u liet vangen,[255]

253 *halsvriendin:* trouw tot in den dood.
255 De twee vrouwen knielen; *lossen:* los te maken, verlossen, vgl. vs. 1180.

En binden; en nu zit, aen 's vaders zy, behangen
Met eenen mantel, rijck van Goddelijcken gloet,
Waer voor al 't zichtbre licht zijn stralen strijcken moet:[256-58]
Ghy Samson, die den mont des afgronts op kost sparren,[259]
Dien roof ontweldigen, en slepen naer de starren;[260]
Op 't grimmigh brullen van 't kranckhoofdig helsch gedroght,[261]
Dat, tegens uwe stem, een wijl niet kicken moght:[259-62]
O Heilant, moedigh ons, om nergens voor te zwichten.
Verlos en redt die beide Apostolijcke lichten,
Op 't schreien van uw bruit, op 't jammerlijck geklagh[265]
Van haer, die ongetroost dit pack niet dragen magh.[266]
Ontruck uw hooftkerck niet den steun der hooftpylaren,[267]
De dragers van het dack, waer onder wy vergaren.
Begunstigh onze hoop. zoo 't anders is verzien;[269]
Wy rusten in uw' wil, die moet voor al geschiên.[270]

PETER. PAUWELS.[*]

P e t e r :

O Wackerste van alle vogelen,[271]
Die my uit 's misdaets dootslaep kraeit,
En drijft, door 't klappen uwer vlogelen,[273]
De zon aen, die zich oostwaert draeit,
En langkzaem naer de kim komt ryden;
Terwijlze alree bekommert is,
Om d'ysre tralien te myden
Der Mamertijnsche vangkenis;[278]
Die vasthoudt, in haer holle kaken,
Den weiflaer, dien 't van 't harte kon,[280]
Al willends wetends te verzaken
Den glans der onderdruckte zon;[282]

256-58 Alsof Vondel Fra Angelico kende!
259 *op kost sparren:* kondt open sperren.
260 *Dien roof:* de zielebuit, vgl. *Eph.* IV, 8.
261 *kranckhoofdig:* van razernij.
259-62 Samson rukte den muil van den leeuw en de poorten van Gasa open en versloeg de Filistijnen, hierdoor beeldt hij den Verlosser af, die door zijn macht over duivel, dood en hel de zielen bevrijdde, vgl. Vondels Samson in *Helden Godes,* vs. 35-36, en het treurspel *Samson* vs. 1675-77. Overigens is dit gebed ook voor verlossing uit het Mamertijnsche hol zeer geëigend.
265 *uw bruit:* de kerk.
266 *dit pack:* dezen last, dit leed; *magh:* kan.
267 *uw hooftkerk:* Rome, waar de oude pauselijke Lateraan-Kerk heet: omnium ecclesiarum urbis et orbis mater et caput.
269 *verzien:* voorzien, voorbeschikt.
270 *rusten:* berusten.
* PETER. PAUWELS. Het Derde Tooneel is in de Mamertijnsche gevangenis bij 't doorbreken van de eerste morgenstralen.
271 Peter hoort den haan kraaien, denkt aan zijn verraad van Christus en spreekt den vogel, die zijn embleem werd, toe.
273 *vlogelen:* vleugelen zooals volen (Volendam) naast veulen, enz.
278 *vangkenis:* gevangenis, vgl. gevankelijk.
280 *Den weiflaer:* den onstandvastige, vgl. Petrus' verloochening *Matth.*. XXVI, 69-75.
282 *onderdruckte zon:* de gevangen Christus.

Een zon, die aller blinden oogen
Genezen quam: getrouwe haen,

Ghy kraeit, eer noch dees doeck kan droogen,[285]
Alweêr op elcke wang een traen.
Ghy morgenwecker, leert my schreien
Geduurigh, eer de morgenstar
De scheemring, voor dien glans, gaet spreien,[289]
Waer tegens ick niet opzien dar;[290]
Waer tegens ick niet op kan beuren
Dit rompligh schrompligh aengezicht,[292]
d'Ooghappels, weeck en blint van treuren;
Bezwalckt, beschaemt, en schuw van 't licht.
Heb ick hun noch niet uitgekreten,[295]
Die waert zijn Godt noch zon te zien?
Heb ik mijn tong niet afgebeten?
Die, om gevaer en smaet t' ontvliên,
Verlochende den rechten hoeder;
Verzwoer het al t' onnozel lam;[300]
Dat smetteloos van zyne moeder
Ter weerelt, al de weerelt quam[302]
In bloet en hartewater baden:[303]
Zich offeren op 't kruisaltaer.
O Paeschlam, ick holp u verraden,[305]
In 't onweêr van die wreede schaer.[306]
De kusser van 's verzoeners wangen[307]
Verriet maer eens der menschen zoen:[308]
Mijn mont, na dat hy was gevangen,
Verriet, helaes! hem driemael; toen
Hy vast bespot wiert, en bespogen.[311]
Erbarm u myner: zie om laegh:
Alziende Waerheit, straf mijn logen:
Verzwaer de ketens, die ick draegh.
Wat woorden liet ick my ontslippen!
Verzaeckte ick zoo mijn' Godt, mijn' heer!
Wat lastren schonden deze lippen![317]
Ick nock, ick berst, ick kan niet meer.
Mijn geest bezwijckt. ick zijgh ter neêr.
Och och och och och och och och.[320]

285 *dees doeck:* in de oude bronnen, die Petrus' levenslang berouw verhalen, is sprake van zijn sudarium (zweet-doek), zijn roodbekreten oogen en door tranenstroomen doorgroefd gezicht (vs. 292-94).
289 *dien glans:* der opgaande zon; *gaet spreien:* verjaagt.
290 *dar:* durf, van darren, durven.
292 *rompligh:* rimpelig; *schrompligh:* verschrompeld.
295 *hun:* hen.
300 *al t' onnozel:* geheel onschuldig.
302 *Ter weerelt:* vul aan: gekomen.
303 *bloet en hartewater:* vgl. *Joh.* XIX, 34.
305 *Paeschlam:* het paaschlam der Joden was een voorafbeelding van hem, die door Joh. den Dooper als het Lam Gods werd begroet.
306 *'t onweer:* het tumult.
307 *De kusser:* Judas.
308 *der menschen zoen:* de menschenzoon Christus.
311 *vast:* voortdurend.
317 *lastren:* vloeken, vgl. vs. 366.
320 Deze herhalingen van *och*, die ook verderop voorkomen, zijn aanduidingen van stil spel.

P a u w e l s :

Ay megevangen, staeck dit nocken, staeck dit stenen,[321]
En laet my sluimeren. of zult ghy eeuwigh weenen,
Om 't struickelen der tonge? om zoo een woort, dat stil
De lippen los ontglipte, uit zwackheit, niet met wil?
Wat anders heeft de mont, wat anders 't hart gesproken.
Ghy ziet, van hartewee, verkniest, verout, gebroken.
Dit kermen, nacht op nacht, verzwackt den ouderdom,
Versteurt den slaep, of maeckt mijn nachtgebeden stom.
Ick schouw (want tranen uit berouw tot zuivring strecken[329]
Van een bevleckt gemoedt) u rein van deze vlecken.

P e t e r :

Mijn amptgenoot, ick weet, ick reck u taey gedult
Te lang, door 't moeielijck vernieuwen van mijn schult;
Zoo menighmael de haen aan 't sluimrigh hart komt kloppen.
Wat raêt? mijn hartaêr berst, in 't eerst allengs by droppen,
Dan korter, drop op drop; dan gietze beecken uit:
En schrey ick niet, zoo is 't alleens of 't hart my sluit.[336]
Ay medebroeder, laet mijn tranen ruim gaen weien.
Laet my mijn dootvergrijp ophalen. laet my schreien.[338]

P a u w e l s :

Zoo klagen 't hart verlicht, vaer voort met uwe klaght.

P e t e r :

De nacht vermaent my weêr aen 's Heilants jongste nacht;[340]
Waer in d'Aertspriesters zelfs, schijnheilige Ouderlingen,[341]
En Schriftgeleerden hem, met stael en stocken, vingen,
Door d'opgeruide schaer, en dien Iscarioth;[343]
Verkoopende, om wat gelts, zijn' meester, en zijn' Godt.
Ick trof in 't hondert, met den korten krommen degen,[345]
Maer als vergeefs: elck vloot, en Simon stont verlegen,[346]
Verlaten, en most zien, tot stervens toe bedruckt,[347]
Hoe deerlijck Jesus daer zijn oogen wert ontruckt,
En stewaert in gesleept. 'k zagh om: elck was geweken.[349]
'k Had nu door meesters last den houwer opgesteken;[350]
En twijflende of mijn trouw hier mede moght volstaen,
Volghde al beducht de torts en nachttroep achter aen[352]

321 *megevangen:* medegevangene.
329 *schouw:* beschouw.
336 *alleens:* eveneens.
338 *dootvergrijp:* versterking van vergrijp naar anal. van doodzonde.
340 *vermaent:* herinnert; *jongste:* laatste.
341 *zelfs:* zelven.
343 *Iscarioth:* de plaats waar Judas, de verrader van Jesus, vandaan kwam, vgl. *Matth.* XXVI, 14, 48.
345 *degen:* zwaard, vgl. *Joan.* XVIII, 10.
346 *als:* alles; *Simon:* Simon Petrus.
347 *most:* moest, onder dialektinvloed evenals kost, begost.
349 *stewaert:* naar de stad, Jerusalem.
350 *houwer:* ding om mee te houwen, zijn degen; *opgesteken:* opgestoken, vgl. *Joan.* XVIII, 11.
352 *torts en nachttroep:* de toorts van de nachttroep.

Gelijck een dwalend lam al blatende den harder,
En 't siddrend voor den wolf; dan dichter, dan wat verder.
Helaes! zy sleurden 't Lam in 't priesterlijcke hof.[353-55]
Ick zagh dit, en verdroegh 't. vergreep ick my niet grof?
Och och och och och och.

P a u w e l s :
Ghy had u vroom gequeten.

P e t e r :
Ick stijgh de trappen op, daer 't hof, op Godt gebeten,
Krioelt, en woelt, en galmt, en lastert, zoo versteurt;
En Kaïphas quansuis de kleedren rijt, en scheurt.[360]
'k Hoor spuwen in 't gezicht, en klincken voor die wangen,
Waer aen zy 't dootzweet zien, by roode drupplen, hangen.[362]
Nu Christus, propheteer: wie klopt u voor den mont?[363]
Een meisken, dat my, in de voorzael, zitten vont,[364]
Stoof op: dit's oock van 't slagh, die twist en oproer zoecken.[365]
Ick schrik, verzaek mijn' heer, verdoem mijn ziel met vloeken,
Noch eenmael, en nog eens; en daetlijck kraeit de haen;[367]
En Jesus ziet my stijf met straffende oogen aen,
Die dringen in de ziel. waer was ick toe gekomen!
Het hart wou op de tong, die liet zich naulix toomen,[370]
Wee my, ellendigh man! erbarm u mijns! o heer.[371]
Och och och och och och.

P a u w e l s :
Mijn broeder, schrey niet meer.

P e t e r :
O Haen! de dagh wou op: my docht mijn hart wou sluiten.[373]
Ick gingk beklemt om 't hart, ten hove uit, recht naer buiten,[374]
Mijn stille schuilspelonck ontvouwen mijn verdriet,[375]
In 't eerst met stom misbaer: geluit slaen kon ick niet.

353-55 *lam - harder - wolf - Lam:* let op fraaie beeldspr. met verspringing van *lam* = Petrus op *Lam* = Christus; *'t priesterlijcke hof:* het voorhof van den Hoogepriester Caïphas. vgl. *Joan.* XVIII, 15.
360 *quansuis:* doet alsof, quasi.
362 *zy:* de soldaten enz.
363 *klopt:* slaat, vgl. *Matth.* XXVI, 68.
364 *voorzael:* of voorhof, het atrium, waar een vuur brandde, *Marc.* XIV, 54.
365 *Stoof op:* nl. zeggende; *dit's oock van 't slagh:* deze, Petrus, hoort ook bij die troep enz. Het meisje zei alleen, dat Petrus ook een leerling van Jesus en een Galileër was; *Matth.* XXVI, 69.
367 Petrus verloochende Christus driemaal, en wel, volgens Jesus' voorspelling, eer een haan gekraaid had, *Matth.* XXVI, 34.
370 *Het hart wou op de tong:* z'n gevoelens van berouw wilden zich uitspreken.
371 *mijns:* mijner.
373 *de dagh wou op:* wilde open, was aan 't opengaan, als tegenstelling met *mijn hart wou sluiten* nl. door de beklemming van 't vlg. vs.
374 *ten hove uit:* het voorhof uit.
375 *schuilspelonck:* de oude bronnen spreken van de spelunca en caverna, waar Petrus placht te weenen.

Ick sloegh voor deze borst; begon het hair te rocken[377]
Uit mijnen visschers baert; verzuchte, raeckte aen 't nocken,
Aen 't roepen op het lest; lagh plat op 't aenzicht neêr,
Zoo koudt, gelijck een visch, langs 't Galileesche meer,[380]

377 *rocken:* rukken.
380 *gelijck een visch* enz.: natuurlijke beeldspraak in een visschersmond; de vss. 381-82 zijn gezien met een visschersoog.

*
Noch zieltooght, op den kant des oevers, voor zijn sterven;
Als die zijn element, het water, niet kan derven.[382]
Ick schreeuwde: o waterbron des levens! help my doch[383]
Aen water: help mijn oogh aen tranen; is 'er noch
Wat hoops, wat levens, voor mijn ziel, in zilte plassen.[385]
Maer neen, die vloeckvleck is met tranen niet te wassen.
O mijn vermetelheit! wat heb ick my beroemt
Van voorstant! heilge disch, en spijs, die my verdoemt.[388]
O bloet, o dranck, o kelck! hy spelde 't al te veuren.
O sleutels, wat poortier vertrouwt men 's hemels deuren![389-90390]
Gena, gena, gena. toen schreide ick, vlaegh op vlaegh,[391]
Mijn oogen root en dick; en harde 't schreien staegh.[392]
Laet tuigen van mijn' rouw, om mijn' bezweken yver,
Die Starrebron, by 't hol; die zuivre en klare Vyver.
O Peter, was dat pal, gelijck een pyler, staen![394-95]
En kon een maeghdeken een' man in 't veldt verslaen?
't Viel mackelijcker 't lijf, verkleumt van kou te warmen,
Dan, met gevaer van 't lijf, uw' meester te beschermen.
Och och och och och och. wat kan een ydle schrick![399]

P a u w e l s :
Ghy zijt, op verre na, zoo schuldigh niet als ick,
Die zelfs de kleederen des steenigers bewaerde;
Daer Steven storte met een hagelbuy ter aerde,[402]
En, van godtvruchtigh bloet, besprengkelt, paers en root,
My lachen zagh, wee my! in zyne onnoosle doot;
Daer 't lijck, half levend, lagh geplet van harde kaien.[405]
Laet Simon zwygen: laet de bittre Sauwels schreien,[406]
Wien Christus uit de lucht die gruwelen verwijt.[407]

* TEKSTKRITIEK vs. 399 *ydle:* de oude uitgave heeft *ydele*.
382 *die:* die visch.
383 *schreeuwde:* huilde, zooals 't nog in Brabant in gebruik is.
385 *zilte plassen:* zout water, tranen.
388 *voorstant:* voorop staan, de eerste zijn. Petrus zinspeelt op zijn verklaring uit naam der anderen over Jesus' Godheid, *Matth.* XVI, 16 en zijn optreden in den Olijvenhof.
389-90 Knagende herinnering aan het Avondmaal, enkele uren voor de verloochening; *hy spelde 't al te veuren:* Christus had alles voorspeld van die verloochening, *Matth.* XXVI, 34.
390 Toespeling op *Matth.* XVI, 19.
391 *vlaegh:* bui.
392 *harde:* hield vol; *staegh:* gestadig.
394-95 *Die Starrebron by 't hol.... Vyver:* sommige oude schrijvers, die van het hol of de spelonk (vs. 375), waar Petrus zijn zonde beweende, gewag maken, voegen er bij. dat in de buurt de bron of vijver van Siloë (*Joan.* IX, 7,) lag, en dat grot en bron niet ver waren van de Vallis Stercorum en de Porta Sterquilinea. Wellicht heeft Vondel dit door 't hoofd gespeeld; want van een Sterrebron en Vijver (beide met hoofdletters, dus als plaatsnaam bedoeld) is geen spoor te vinden. De verklaring: tranen gevloeid uit de bron mijner starren = oogen (*Dichtjuweelen*, 2e ed. 426) lijkt me vreemd.
399 *kan:* vermag.
402 *Steven:* de diaken Stephanus, te Jeruzalem gesteenigd, *Hand.* VII, 54-61.
405 *kaien:* keien, naar de oude uitspraak van *ei*.
406 *Simon:* Petrus; *Sauwels:* zoo heette Paulus vóór zijn bekeering.
407 Bij zijn bekeering, *Hand.* IX, 4.

O hooft van 't lichaem zelf, waer in ghy sterft, en lijdt![408]
O glans, had ghy een' strael in mijn gezicht geslagen,[409]

408 *hooft van 't lichaem zelf:* Christus is het hoofd van de Kerk, zijn mystiek lichaam, vgl. vs. 468.

409 *glans:* het licht, waarin Christus aan Saulus verscheen, *Hand.* IX, 3, en waardoor hij verblind werd, ib. vs. 8.

Eer bey deze oogen noch dien martler storten zagen.[410]
Die Heiligh badt voor ons, en steegh de wolcken deur.
De steenen werden root, mijn wreetheit hiel haer kleur.
Mijn handen, hebt ghy oock doornagelt den Gekruisten?
Wee my, wee my, wee my! wie klinckt my daer met vuisten
Zoo fel in 't aengezicht? o nachtgeest, zijt ghy dat?[415]
Sla toe, 'k verdien noch meer. ick zit van bloet bekladt.
Verneder dezen worm, eer hy zich verhoovaerdigh.
'k Vernoegh aen die gena; ben ick haer anders waerdigh.[418]
Och och och och och och och och och och och.

PETRONEL. PETER. PAUWELS. PLAUTIL.

P e t r o n e l :
Wat kermen hoort men daer? wat wil dat steenen toch?
Wy naecken het gevaer, en dienen niet te sammelen.[421]

P e t e r :
Wie spreekt'er?

P e t r o n e l :
Hoor, ay hoor die ysre ketens rammelen.
My dunckt ick ken die spraeck. hou schiltwacht in dien hoeck.
Verneemt ghy ronde, of volck, zo brem eens. hou u kloeck.[424]
De maen komt op, wiens schijn my luttel kan behagen.
Het licht is zelden vrient van heimelijcke lagen.[420-26]
Dat geldt, in Jesus naem.[427]

P e t e r :
Hoe gaen wy? slim, of wel?
Waer sleept men ons by nacht? wie leit ons?

P e t r o n e l :
Petronel.
Uw dochter naer 't gemoedt. ick bid u, volght te gader,
Ay oude Vader, volgh; ghy mede, o goede Vader,[430]
In dezen achterhoeck, en uit den maneschijn,[431]
In schaduw van dien muur: dat zal wel veilighst zijn.
De schiltwacht heeft den slaep vry gulzigh ingedroncken.
'k Verneem noch geen gewagh. ay hoor dien wachthont ronken,[434]

410 *martler:* martelaar.
415 *nachtgeest:* Satan, die Paulus in 't aangezicht sloeg (II *Cor.* XII, 7).
418 *'k Vernoegh* enz.: ik ben tevreden met de genade der vernedering, als ik ze teminste waard ben.
421 *sammelen:* dralen.
424 *ronde:* nachtwacht; *brem:* kuch, eig. 't geluid van herten.
420-26 Terwijl Petronel deze woorden spreekt, staat ze met Plautil onzichtbaar achter den gevangenis-ingang.
427 *Dat geldt:* bemoedigingsuitroep, waarmee Petronel binnenkomt; Plautil blijft op uitkijk staan; *Hoe gaen wy?* wat gebeurt ons?; *slim of wel:* kwaad of goed.
430 De eerste Vader is Petrus, de tweede Pauwels.
431 de zilveren maneschijn door 't tralievenster teekent Vondels romantieke verbeelding.
434 *'k Verneem noch geen gewagh:* ik hoor nog niets.

Voor dezen drempel. lof zy u, Emanuël,[435]

435 *Emanuël:* God met ons, hier zeer geëigend.

Die dit beleit. dit schijnt geen menschelijck bestel.[436]
Het zou niet hinderen al schuilden wy wat verder.[437]
O Jesus, u zy lof. o aller herdren Herder.
Nu Vaders, gun my, dat ick mijn verlangen blusch,
Dees hantboey eens ontsluit. laet my betyen. sus.[440]
Een dalende Engel zy mijn hulp, en medewercker.

P e t e r :
Ghy draeght de sleutelreex van kluisters, en van kercker.
Mijn kint, wat droom is dit? wat durft ghy op u laên?
Wie vordert u tot zulck een zorghelijck bestaen?[444]

P e t r o n e l :
De vijftigh zielen zelfs, gezalight van uw handen,[445]
Ter stede daer ghy zuchte, om 't knypen dezer banden;[446]
De Roomsche kudde zelf, van Peters staf geweit,[447]
En al wat, nacht en dagh, om zijn verlossing schreit,
En vast, en waeckt, en bidt (daer zy ter sluick vergaren)[449]
Dat d'opperherder wil zijn' onderherder sparen,[450]
Ten minste noch een wijl. gedooght dan, en gehengt[451]
Te volgen, hant aen hant, daer Petronel u brengt,
In 't onderaertsche hol, by zoo veel aengezichten,
En kennis; om hen door uw wederkomst te stichten;[453-54]
Te stercken in den strijt uw strydende gemeent.[455]
My dunckt ick hoor alree, hoe 't hol van blyschap weent,[456]
En galmt; terwijl ghy schijnt twee starren in het midden:
Dies volght my, op mijn bede, of liever op hun bidden.

P e t e r :
Zoo Jesus dit behaegh, hy zende een' Engel neêr:
Hy sluit den kercker op, en helpe ons, als weleer.[459-60]

P e t r o n e l :
Godt bezight Engelen, of dienst van zwacke menschen.

P a u w e l s :

436 *bestel:* beschikking.
437 *Het zou* enz.: 't kon geen kwaad als we.
440 *betyen:* begaan; *sus:* stil.
444 *vordert:* dwingt; *zorghelijck bestaen:* gevaarlijke onderneming.
445 *De vijftigh zielen:* eigenlijk negenenveertig, zie vs. 237; *zelfs:* zelf; *gezalight van uw handen:* door u gedoopt.
446 *Ter stede:* op de plaats.
447 *De Roomsche kudde:* de kerk te Rome; *van:* door.
449 *ter sluick:* in 't geheim, de Katakomben.
450 *d'opperherder:* Christus; *zijn onderherder:* Peter, Christus' plaatsbekleeder als hoofd der Kerk.
451 *gehengt:* staat toe, synoniem met *gedooght*.
453-54 *'t onderaertsche hol:* de Katakomben, ondergrondsche begraafplaatsen der eerste Christenen buiten Rome; *aengezichten en kennis:* bekende aangezichten.
455 *uw strydende gemeent:* de Ecclesia militans.
456 *'t hol:* zie vs. 453.
459-60 Zie 't verhaal in *Handelingen* XII, 5-11.

Maer Englen weten best, of 't nut is 't geen wy wenschen.[462]

462 *nut:* nuttig.

P e t r o n e l :
De menschen holpen u weleer ter goeder uur.

P a u w e l s :
Uit geen gevangkenis, maer van Damascus muur.[463-64]

P e t r o n e l :
Uit een gevangkenis van vesten, dicht gesloten.[465]

P e t e r :
Waer Christus staeg gevlugt, zijn bloet waer noit vergoten.[466]

P e t r o n e l :
Het hooft most bucken, tot verheffing van zijn leên.

P e t e r :
De leden met hun hooft zijn lot-en-kruisgemeen.[468]

P e t r o n e l :
De kudde treurt, wanneer de herder is ontslapen.

P e t e r :
De vrome herder zet zijn leven voor zijn schapen.[470]

P e t r o n e l :
Wanneer 't de noot vereischt, dan zwicht hy voor geen doot.[471]

P e t e r :
De grootste Harder smeet zich willigh in die noot.[472]

P e t r o n e l :
De grootste Harder leert de kleensten 't kruis ontvlughten.[473]

P e t e r :
Maer onder en aen 't kruis daer bloeien schoone vruchten.

P e t r o n e l :
Ontydigh kruis brengt wrange en bittre vruchten voort.

P e t e r :
't Is altijdt kruistijdt. kruis is 't schoonst dat my bekoort.

P a u w e l s :

463-64 *Hand.* IX, 23-25.
465 *vesten:* stadswallen.
466 *Waer* enz.: Als Christus altijd gevlucht was, dan...
468 De leer over de mystieke eenheid van de Kerk met Christus wordt vooral door Paulus ontwikkeld in I *Cor.* XII, 12-30;
470 Christus' woord, *Joan.* X, 11.
471 *dan:* klemtoon; Petronel bedoelt, dat de Apostelen alleen moeten sterven als 't niet anders kan.
472 *de grootste Harder:* Christus, opperherder.
473 Dit sofisme is in den mond der vurige maar redeneerzwakke vrouw niet onaardig.

Ick roem in Christus kruis, ja sterven is mijn leven.[477]

P e t e r :
Wat heeft mijn vlught weleer al ergernis gegeven?[478]

P e t r o n e l :
Uw leven stutte Godts vervolghde en wanckle schaer.

477 Paulus' eigen woorden, *Gal.* VI, 14, *Phil.* I, 22.
478 Petrus doelt waarschijnlijk op *Hand.* XII, 19.

P e t e r :
Mijn nazaet, roept my Godt, neem deze schaepskoy waer.[480]

P e t r o n e l :
Als Godt u roept, dan kan de nazaet haer bezorgen.

P e t e r :
Waer toe dit uitstel dan? waer toe gedraelt tot morgen?

P e t r o n e l :
De kinders scheiden van den vader tijdts genoegh.

P a u w e l s :
De vader zagh lang grijs: hy scheit nu niet te vroegh.[484]

P e t e r :
d'Olijfbergh zagh ons van dien lieven meester scheiden.[485]

P e t r o n e l :
d'Olijfberg zagh oock, hoe bedrukt zijn jongers schreiden.[486]

P e t e r :
Wy scheidden evenwel, getroost en onbevreest.

P e t r o n e l :
Zijn Engel trooste u strax; daer na de Pinxtergeest.[488]

P a u w e l s :
Die zelve Geest kan u oock troosten, en verquicken.

P e t r o n e l :
Nu is het vlughten nutst, tot dat wy 't kunnen schicken.[490]

P a u w e l s :
't Geen nut en oirbaer schijnt past strax een yeder niet.[491]

P e t r o n e l :
Zich zelven reuckeloos te werpen in verdriet?[492]

P e t e r :
Men eert den Heilant zoo, door tranen bloet, en wonden.

P e t r o n e l :

480 *nazaet:* opvolger; *roept my Godt:* als God mij roept; *neem* enz.: besture de Kerk; *Joan.* X, 1-10.
484 *de vader:* Paulus bedoelt Petrus.
485 *dien lieven meester:* Christus; Petrus bedoelt, dat hij en de Apostelen ook wel wisten te scheiden van Christus; dus moet Petronel nu ook van Petrus afstand kunnen doen.
486 *jongers:* leerlingen.
488 Daags voor zijn dood had Christus den H. Geest beloofd *Joan.* XVI, 7-10, die op Pinksterdag neerdaalde, *Hand.* II, 1-4.
490 *nutst:* het nuttigst; *tot dat* enz.: tot dat het ons schikt: weer een praatje van Petronel.
491 *oirbaer:* voegzaam; *strax:* terstond, vgl. I *Cor.* VI, 12.
492 *reuckeloos:* roekeloos.

Stroit roozen voor het zwijn: worpt perlen voor de honden.[494]

P e t e r :
Wat roos wat perlen heeft Godts wysheit niet gestroit?

P e t r o n e l :
Noch bleef de boosheit blint, hardtneckiger dan oit.

494 Vgl. Christus' woord bij *Matth.* VII, 6, waar Hij zegt: Geeft het *heilige* niet aan de honden en werpt uw *paarlen* niet voor de zwijnen. Vondel voegt *rozen* in als terugslag op de wonden van 't vorig vs.; *perlen* slaat op tranen; met de dieren zijn natuurlijk de Rom. heidenen bedoeld.

P a u w e l s :
Dat zal haer in den dagh des oordeels overtuigen.[497]

P e t r o n e l :
Uw kinders kryten, om uw leering noch te zuigen.[498]

P a u w e l s :
Zy zijn nu groot: hun dient geen melck, maer stercker spijs.[499]

P e t e r :
Misgunt men ons die rust, in 't hemelsch paradijs?

P e t r o n e l :
Zy hopen daer met u te rusten, zonder ende.

P a u w e l s :
Wat houdenze ons dan hier, gebonden aen ellende?

P e t r o n e l :
Uit liefde, en een gemoedt van droefenis beknelt.

P a u w e l s :
Men moet ten hemel zoo instormen met gewelt.[504]

P e t r o n e l :
De hemel staet alleen niet op voor martelaren.[505]

P a u w e l s :
Ons voorbeelt quam aldus den hemel ingevaren.[506]

P e t r o n e l :
Hy had zijn midlaers ampt voltrocken hier beneên.[507]

P a u w e l s :
Wy hebben hier den strijt, ons opgeleit, volstreên.

P e t r o n e l :
Gedenckt ons andren dan, die hier noch moeten strijden.[509]

P e t e r :
Wie triomferen wil, leer strijden, sterven, lijden.[510]

P e t r o n e l :

497 *overtuigen:* van schuld overtuigd doen staan.
498 moederbeeld.
499 Paulus' woorden *Hebr.* V, 12-14.
504 Woord van Christus, *Matth.* XI, 12.
505 *alleen niet op:* niet open alleen voor martelaren.
506 *Ons voorbeelt:* Christus, *Joan.* XIII, 15; *aldus:* door 't martelaarschap, vgl. Paulus' woord in *Hand.* XVII, 3.
507 *zijn midlaers ampt:* de zending om tusschen God en den gevallen mensch de verzoening te bemiddelen, I *Tim.* II, 5; *voltrocken:* stervend zei Christus: Het is volbracht, *Joan.* XIX, 30.
509 *ons andren:* gallicisme, nous autres.
510 Petrus' woorden, I *Petr.* IV, 13.

Zy strijden moediger, daer hoofden voor hen treên.

P a u w e l s :
Wy treden nu voor uit: waer toe dan dit gesteen?

P e t e r :
Ga dochter, en ontlast die naer uw komst verlangen.[513]
Wy geven op een nieuw ons wederom gevangen;[514]

513 *ontlast:* bevrijd nl. van ijdele hoop op onzen terugkeer.
514 *op een nieuw:* opnieuw, opnieuw gevangen, al zijn onze boeien door u ontsloten.

Zoo raeckt noch ghy, noch wacht, noch niemant in verdriet.[515]

P e t r o n e l :

Heeft dan mijn trouw vergeefs gelegenheit bespiet?
Vergeefs het lijf gewaeght, om u het lijf te bergen?[517]
Och vaders, vaders och, hoe kunt ghy ons dit vergen?
Is Petronel, ja al de kudde u niet meer waert?
Ten minste volgh my na in 't hol, daer 't al vergaert,[520]
En wacht, en treurt, wat om uw uitkomst is verlegen:[521]
En kan u niemants raet noch liefde daer bewegen,[522]
Noch houden uit den muil van 't gapende gevaer;
Zoo keert van waer ghy quaemt. o al te vierigh paer,
'k Hoor onraet, zoo my dunckt, van volck op straet, of ronden.[525]
Ick bidde u om de vijf quetsuren, de vijf wonden,
Om speer en nagels, om de scherpe doornekroon,
Gevlochten om het hooft van Gots verdruckten Zoon,
Bewillight Petronel haer hartelijcke bede.
Of (weigert ghy te gaen) ick treck, ick sleep u mede.

P l a u t i l :

Is 't hier noch dralens tijdt? het schemerlicht breeckt aen.[531]
Ick hou van veer de wacht, en kan uw spraeck verstaen.[532]
De leste ronde komt. ghy zult het stuck ontdecken.[533]
De Vaders weigren meê te gaen: men moet hen trecken.

REY VAN GEKERSTENDE SOLDATEN.

Z a n g :

Voor J E S U S naem, en Caesars Rijck,
Het zy in sterven, of in leven,
Staen wy gereet, een yegelijck[537]
Zijn eer en eigen Recht te geven,
Door schuldige onderdanigheit;[539]
Gelijck wy Gode en Caesar zwoeren;
En, met een wettigh onderscheit,
Ons tweederhande wapens voeren;[542]

515 *noch niemant:* noch iemand.
517 *lijf:* leven.
520 *'t hol:* de Katakombe; *'t al:* allen.
521 *om uw uitkomst is verlegen:* in angst is over uw redding.
522 *daer:* daarheen.
525 *ronden:* nachtwacht.
531 Plautil, die al den tijd buiten op wacht stond, komt nu binnen.
532 *van veer:* op een afstand.
533 *De leste ronde:* de laatste rond gang van de nachtwacht; *het stuck ontdecken:* het waagstuk verraden.
REY VAN GEKERSTENDE SOLDATEN: tot het Christendom bekeerde paleissoldaten of praetorianen. De rey weegt de plichten uit van den soldaat als Romein en als Christen, op grond van Jezus' woord: Geeft den Keizer wat den Keizer en God wat God toe komt, *Matth.* XXII, 21.
537 *een yegelijck:* 3e nvl. aan ieder der twee.
539 *schuldige:* verschuldigde.
542 *tweederhande:* nl. geestelijke of onzichtbare, en stoffelijke of zichtbare.

d'Onzichtbaere, om de blinde maght
Des afgronts Christelijck te keeren;[543-44]
De zichtbaere, om gewelt, met kracht
Der armen, van 's Rijx hals te weeren;
Van 't Capitool, en al den Raet.[547]
Dit past een Christensch Roomsch soldaet.[548]

T e g e n z a n g :

Die zelve Caesar zal wel haest[549]
Ons nieuwe Ridderschap bestoken,[550]
Op datze, van de doot verbaest,[551]
Jupijn met wierroock ga beroocken,[552]
En den gekruisten Vorst verzweer;[553]
Haer hoop, en zekerste betrouwen;
Den Vorst, die d'afgoôn preeckt ter neêr;
En tempels leert van harten bouwen,[555-56]
Waer in hy leeft door zynen Geest;
Veel min gedient met goudt, en marmer,
Dan met een ziel, die zucht, en vreest;
En keert den levenden beschermer[560]
Haer aenschijn toe, haer' rugh Jupijn.
Waer zal dan Christus ridder zijn?[562]

T o e z a n g :

Al stonden wy, met heele benden,
Gekerstent, blanck in 't harrenas,[564]
En dat'er slechts een schrede was[565]
In 't midden, tusschen moortellenden,
En 't Heidensch offren, naer den sleur;
Wy koren Christus voor den keur:
Wy lieten zygen weer en wapen;[569]
De pylen speeren zwaerden slapen,
En offerden, als tamme schapen,
Ons willigh op, aen 't weerloos Lam,
Dat stom van zelf ten outer quam.[572-73]

543-44 *blinde maght des afgronts:* de onzichtbare krachten der hel.
547 *'t Capitool:* het hoogste en voornaamste punt van de oude stad, de clivis capitolinus, zoo genoemd naar een tempel van Jupiter; *al den Raet:* den heelen Senaat.
548 *Christensch Roomsch:* Christelijk Romeinsch.
549 *Die zelve:* die zelfde.
550 *Ons nieuwe Ridderschap:* de Ridderschap van Christus (vgl. I *Tim.* I. 18); vroeger sprak Vondel al van den Christelijken Ridder, den geestelijken strijder.
551 *verbaest:* nl. uit schrik voor den dood.
552 *Jupijn:* Jupiter.
553 *gekruisten Vorst:* Christus; *verzweer:* afzwere.
555-56 vgl. *Gal.* IV, 6; *preeckt ter neer:* door zijn leer omver werpt.
560 *den levenden beschermer:* God.
562 *dan:* nl. in 't uur der beproeving.
564 *Gekerstent:* christen geworden; *blanck in 't harrenas:* in 't blanke harnas.
565 *een:* klemtoon.
569 *zygen:* neervallen; *weer:* verweermiddel.
572-73 Vgl. *Is.* LIII, 7. De Toezang laat vermoeden, dat Vondel het opschrift van paus Damasus kende op het graf der gekerstende en onder Nero gemartelde pretorianen Nereus en Achilleus: ‘Projiciunt clypeos, phaleras, telaque cruenta’.

Het tweede bedryf.*

CORNELIA. AERTSOFFERWICHELAER.

C o r n e l i a :

Aertsofferwichelaer, hou op van meer te spellen,[vs. 574]
Uit zoo veel teeckenen, als ghy ons komt vertellen,
Met die daer buiten staen. ons gruwt van dit verslagh.[576]
Al wat men, nu te nacht, en oock voorhenen, zagh
Op d'aerde, of in de zee, of aen de lucht, gebeuren;
Beduit verandering, en komt den godtsdienst steuren,[579]
Met eenen 't gansche Rijck, de wyde weerelt door;
't En zy men 't slangenest en nieuw gebroetsel smoor;[581]
Eer 't met vergiften tant den hiel der Priestren tarte,
En aenvliegh. maer wie treckt den godtsdienst nu ter harte?[582-583]

A e r t s o f f e r w i c h e l a e r :

Dat komt op Caesar, 't hooft der heiligheden aen.[584]

C o r n e l i a :

Zoo lijdt de godtsdienst last, en kan niet langer staen:
Want hoe zou die in 't Rijck der Koperbaerden bloeien?[586]
De derde outgrootvaêr dorst 's Aertspriesters maght besnoeien;[587]
Vereerende eerst aen 't volck den priesterkeur; waer mé
Zijn heilooze afkomst nu, op des Hooftpriesters sté,[589]
Vast pronckt; en stadigh uit om d'outers te verdrucken,
Betoont, tot ons verdriet, dat hem der oudren nucken
Noch zitten in den aert; wanneer hy 't out geloof
Verdelght; het heilighdom den krijghsliên geeft ten roof;
Ziet koor noch kercken aen; acht alles onverboden;[594]

* Het eerste deel van dit Bedrijf speelt in het huis der Vestaalschen, het tweede in Nero's paleis, het Gouden Huis, dat Palatijn en Esquilijn verbond.

vs. 574 *spellen:* voorspellen.

576 *die daer buiten staen:* 't gevolg van den toegesprokene, de 'sIeep' van vs. 696; *ons gruwt:* wij gruwen.

579 *steuren:* bedreigen.

581 *'t slangenest en nieuw gebroetsel:* de Christenen, eigenl. bijbelsche uitdrukkingen, vgl. *Matth.* XXIII, 33.

582-583 *hiel:* voet; *Priestren:* de heidensche priesters, deze beeldspraak is een merkwaardige aanwending van *Gen.* III, 15; *tarte en aenvliegh:* uitdagend aanvalle.

584 Dat is de taak van den Caesar, als hoofd van den Staatsgodsdienst.

586 *Koperbaerden:* Nero was uit 't geslacht der Ahenobarbi, 'n Gr.-L. woord, dat koperbaarden beteekent. Van Nero deelt Suetonius mee, dat zijn koperen (rossige) baard niet hoefde te bevreemden, want hij had een gezicht van ijzer en een hart van lood.

587 Bedoeld is de overgrootvader van Nero's grootvader: Gnaeus Domitius Ahenobarbus, die in 103 v. Chr. door de lex Domitia de keuze van den Aartspriester of Pontifex Maximus op 't volk bracht.

589 *Zijn heilooze afkomst:* afstammeling, Nero; *op des Hooftpriesters sté:* op de plaats van den Pontifex Maximus; de Keizers hadden zich de waardigheid van Pontifex Maximus toegeëigend.

594 *koor noch kercken:* christelijke woorden voor heidensche begrippen.

En smelt in krijghssoudy de goude en zilvre Goden,[595]

595 *soudy:* soldij.

Ja d'opperschutsgoôn zelfs, met al wat Rome stut,
En sterckt. al wort de buick der schatkiste uitgeput,
En 'tschamel volck den rugh, door schatting, ingereden;[598]
Hy durf aen overdaet hun zweet en bloet besteden.
Oock 't Priesterlijcke gout, gespaert in tijdt van noot.[600]

A e r t s o f f e r w i c h e l a e r :

Mevrouw Cornelia, zijn moedtwil, al te groot,[601]
Beschaemt Salmoneus zelf. wie kan dien hooghmoet temmen?[602]

C o r n e l i a :

Die durf wel in de bron van Mars den vader zwemmen,
't Gewyde water daer ontwyden, door de smet
Van zijn onzuiver lijf, geplaeght in 't krancke bedt.[603-5]
Maer wat ontziet zich een, die raet om laegh durf zoecken,[606]
Door toverofferhand, by ongoôn, en by Vloecken?[607]
Die godtlooze, overtuight in zijn' verwaten geest,[608]
Tradt huiverigh te rugge, op 't Eleusynsche feest,[609]
Van die geheimenis, zoo ras hy hoorde roepen:
Vertreckt, misdadigen: vertreckt, besmette troepen.

A e r t s o f f e r w i c h e l a e r :

't Valt langkzaem, eer de plaegh des hemels op hem druip.[612]
Maer op dat midlerwijl dees pest niet dieper kruip[613]
In 't ingewant des staets; en glip door al de leden
Van 't Rijck; is 't noodigh 't hooft van zulcke nieuwigheden;[615]
Aen 't groeien dagh op dagh, te plettere te treên:
Gelijck Pilatus dat, in 't hooft der Jootsche steên,[617]
Vermorzelde op een rots; hoewel die vruchtbre droppen[618]

598 *schatting:* belasting.
600 *gespaert:* ontzien.
601 *Mevrouw:* dit woord had in V's tijd nog geheel de beteekenis van Mijn Vrouwe.
602 *Salmoneus:* de koning van Elis, die zich verbeeldde Jupiter te zijn en omkwam; Vondel wijdde dezen heidenschen dubbelganger van Lucifer een drama in 1657.
603-5 *Mars den vader:* Mars pater, volgens Ovidius, ook omdat Mars de vader van Romulus was; Tacitus-Hooft: ‘Ten zelven daaghen is Nero, door al te groote lust na weelde, in schandsprek en gevaar gekoomen, om dat hy zich te zwemmen begeeven had in de bron van 't Martiër waater... en scheen den heilighen drank met het wasschen zijns lichaams bezoedelt te hebben’, *Ann.* XIV, 22; de bron van 't gezonde Aqua Marcia bestaat nog.
606 *om laegh:* in de onderwereld.
607 *ongoôn en Vloecken:* valsche en vervloekte goden, vgl. vs. 106; Suetonius schrijft: ‘Facto per Magos sacro evocare Manes et exorare tentavit Nero’, VI, 34, zie ook Baron. 68, 13.
608 *overtuight* enz.: schuldbewust staande in zijn verwatenheid.
609 *'t Euleusynsche feest:* de Sacra Eleusinia, de Eleusijnsche mysteriën in Griekenland voor de godin Demeter, in Rome voor Ceres gevierd. Alleen de ingewijden en reinen mochten daarbij zijn, zooals de heraut vooraf riep: ‘Weg van hier alle oningewijden, goddeloozen en misdadigers!’ Suetonius meldt van Nero: ‘Peregrinatione Graeciae Eleusinis sacris, quorum initiatione impii et scelerati voce praeconis submoventur, interesse non ausus est’, VI, 34.
612 *hem:* Nero.
613 *dees pest:* het Christendom.
615 *'t hooft:* Petrus.
617 Gelijk Pilatus Christus te Jeruzalem enz.
618 *rots:* Golgotha; *droppen:* van Jezus' bloed nl.

Nu grimmen, als een oegst, met giftige adderskoppen.[619]
't Is noodigh, dat'er een, uit onzer aller naem,
Den Vorst hierom begroet.[621]

619 *oegst:* oogst.
621 *Den Vorst:* Nero.

C o r n e l i a :

Maer wien acht ghy bequaem,
Om, met dit nootverzoeck, den troon te voet te vallen?[622]

A e r t s o f f e r w i c h e l a e r :

Wie meer dan u, mevrouw, of yemant van u allen?[623]
O onbesproke ziel, en Moeder, zonder dat;[624]
Die het Trojaensch altaer bewieroockt, met uw vat,[625]
Het welck voor Vesta smoockt; haer Godtheit aengenamer
Om u, die toegangk hebt in haar geheimste kamer,[627]
En wie 't Palladium alleen wort toebetrouwt;[628]
Om u, die 't eeuwigh vier met voetsel onderhoudt,
En, nacht en dagh, bewaeckt: Vooghdesse der Vestalen,[630]
Uit welcker aengezicht de kuischeit met haer stralen
d'Onzuiverheit beschaemt, en ontuchts geilen nacht:[631-32]
Uw lippen hebben 't hart des Vorsten in haer maght.
Uw woorden binden hem, gelijck vergulde schakels;
En Nero hoort uw stem, als goddelijcke orakels.
Hy schonck u 't Recht, om naer 't Olympisch feest te gaen.[636]
Het bijl-en-bondelrecht blijft voor uw' hairbant staen.[637]
De Burgemeesters zelfs, de Schouten, en Raetsheeren[638]
Gaen uit den wegh voor u. woudt ghy u eens verneeren,
Tot troost des priesterdoms; dat nergens heul aen vint,
En stroit zoo vruchteloos zijn klaghten in den windt;
Dit eerloos rot zou zich niet langer durven reppen.[640-42642]
d'Aertspriesters zijn alleen de Goden, die u scheppen:[643]
Dies ga ons t'zamen voor, en roept uw' Vader aen.[644]

C o r n e l i a :

622 *nootverzoeck:* smeekbede.
623 *van u allen:* van de zes Vestaalsche maagden:
624 *Moeder, zonder dat:* moeder zonder werkelijk moederschap.
625 De eeredienst van Vesta als beschermgodin van den Staat was door Eneas uit Troje meegebracht; het wierookvat is van den dichter, die gaarne heidensche begrippen christelijk inkleedt.
627 *geheimste kamer:* de aedes Vestae op het Forum Romanum, een ronde tempel waar het heilig vuur van Vesta, dat nooit mocht uitgaan, bewaakt werd door de Vestaalschen.
628 *'t Palladium:* het uit den hemel gevallen beeld van Pallas, door Eneas ook uit Troje gered en als beschermgod van Rome in den tempel van Vesta geplaatst.
630 *Vooghdesse:* overste.
631-32 De Vestaalschen waren verplicht tot maagdelijkheid.
636 *'t Olympisch feest:* het om de vier jaar gehouden kampspel te Olympia; dit recht was een nieuwigheid van Nero: ‘Ad athletarum spectaculum invitavit et virgines Vestales: quia Olympiae quoque Cereris sacerdotibus spectare conceditur’; Suet. VI, 12.
637 *Het bijl-en-bondelrecht:* de fasces et secures, door lictoren voor de consuls uitgedragen, waren als eereteeken ook aan de Vestaalsche maagden toegestaan; *hairbant:* de wollen infula om 't hoofd als teeken van wijding en onschendbaarheid.
638 Vondel verhollandscht en verzeventiendeeuwt de titels consul, praetor en magistratus.
640-42 Nero minachtte en verwaarloosde de heidensche priesters.
642 *Dit eerloos rot:* de Christenen.
643 *Aertspriesters:* Pontifices Maximi, sedert Augustus de keizers zelf, stelden de Vestaalsche maagden aan.
644 *uw' Vader:* Nero als priesterlijk leidsman van de Vestaalsche maagden.

Noemt ghy hem vader, om dat vaderlijck bestaen;
Dat vaderlijcke hart aen Rubria bewezen?[646]

646 *Rubria:* een Vestaalsche door Nero geschonden. ‘Vestali virgini Rubriae vim intulit’, Suet. VI, 28.

Zoo maecke ons Vesta strax vry vaderlooze weezen.[647]
Hoe lang is 't, dat het oogh van zijn bedorve ziel
Op deze Roozemont, 't godtvruchtigh schepsel, viel?[649]
Daer zy te koore quam, met neergeslagene oogen,[650]
En kaecken, root van schaemt; de zinnen opgetogen
Tot moeder Cybele; haer Godtverloofde mont[652]
Gepropt van lof; het hart van niemants min gewont,[653]
Als van d'altaergodin, voor wie men haer zagh knielen,[654]
Met zulck een nedrigheit, dat alle nonnezielen
Ontstaecken, door die vlam des yvers, en dat vier,
Uitstralende uit gebaer, gelaet, en hemelzwier
Van haer; die nu niet scheen op d'aerde te verkeeren,
Maer in een' gloet van geest en godtheit te verteeren.[648-59]
De schaker vatte dit. hy streeck ten tempel uit,[660]
En zwoer die witte duif te plucken, als zijn buit.

A e r t s o f f e r w i c h e l a e r :
Ay moeder, krab niet op de wonde van dit lyden.

C o r n e l i a :
Zy quam, ten hove ontboôn, gerust den bergh opryden;[663]
Niet droomende wat leet haer strax gemoeten zou.[664]
Wat doet die schaker? och, hij past op Vestaes trouw,[665]
Noch sneeuw van 't nonnekleet; op spansel, riem, noch banden;[666]
Maer smackt haer op het bed, met godtvergete handen,
En rust niet, voor hy bluscht zijn vlam; en draeght noch roem[668]
Op 't schricklijck gruwelstuck, het zengen van ons bloem.
Laet tuigen, van haer weer, zijn opgekrabde wangen;[670]
Het hair des koperbaerts. die booswicht gingk zijn gangen.[671]
Minerve, Veste, en wat oit lust in kuischeit schiep,[672]

647 Sarkastisch door Cornelia gezegd.
649 *Roozemont:* bijnaam wel door 'Rubria' = rood ingegeven (zie vs. 651) en voor Vondel, die een drama van dien naam opzette (Dl. 3, 781), bekoorlijk.
650 *te koore:* in den tempel van Vesta, het atrium Vestae, waar de Vestaalschen als in een klooster samen woonden.
652 *moeder Cybele:* mater dea Cybele bij Ovidius, een geïmporteerde Phrygische godin, in Nero's tijd te Rome zeer populair.
653 *Gepropt:* vol.
654 *d'altaergodin:* Vesta.
648-59 Vondels heele woordenkeus is hier weer christelijk.
660 *De schaker:* Nero; *ten tempel:* het atrium Vestae.
663 *gerust:* onbevreesd; *den bergh:* de Palatijn, waar de ingang van Nero's reusachtig paleis was.
664 *strax:* terstond.
665 *die schaker:* Nero; *past op:* geeft om; *Vestaes trouw:* trouw aan Vesta, de maagdelijkheid.
666 *sneeuw van 't nonnekleet:* de dracht der Vestaalsche maagden was van witte wol, het suffibulum, als zinnebeeld van kuischheid; *spansel, riem, noch banden:* dit kleed werd met een flbula, gesp; zona, gordel; en met vittae, banden, bij een gehouden.
668 *vlam:* hartstocht.
670 *weer:* verweer.
671 *Het hair des koperbaerts:* Rubria had in zelfverdediging het haar uit Nero's rooden baard gerukt.
672 *Minerve:* als godin van de wetenschap hield Minerva (Pallas Athena) de maagdelijkheid hoog; haar tempel te Athene heette Parthenon d.i. Maagdenhuis; *Veste:* Vesta of Hestia had op 't hoofd van Jupiter voor altijd maagdelijkheid gezworen.

Getuigen, hoeze om hulp den hemel t'zamenriep.
Ick rep van d'andre niet, die, ziende hem bewogen

Om 't schoon gezicht, van spijt, een' priem stack in haer oogen,
Getroost veel liever 't licht te derven van de zon,
Dan hangends hoofts te gaen voor een verkrachte non.[674-77677]
Och och, zwijg stil. och zwijg. wat noemt ghy hem een' vader,
Dien nonneschender, dien altaervloeck, dien verrader!

A e r t s o f f e r w i c h e l a e r :
Geweldenaer, dat kan niet ongestraft vergaen.

C o r n e l i a :
Hem quam, in onze kerck, noch korts een tsidderinge aen.[681]
d'Ontheilighde Godin scheen neder, uit den hoogen,[682]
Te dalen, en ontstelt te waeren, voor zijn oogen,
Bezoedelt van die maeghde-en-tempelschendery:
Want waer hy gaet, of staet, het brein is nimmer vry
Van 't wroegend schellemstuck. wat stoft hy op den stamme[681-86]
Der Julien; door wien, daer Troje stont in vlamme,[686-87]
Ons heilighdom van Veste, ons huisgoôn zijn geberght.[686-88688]
Waer heeft Anchises zoon de Goden oit geterght?[689]
Vloot d' eerste van 't geslacht, toen 't oude Troje roockte;
Hy zy de lest, die 't vier in 't nieuwe Troje stoockte.[690-91]
O tempelen der Goôn, vergaen in roock en stof,
Waer sliep de blixem, dat die 't godtloos hooft niet trof?

A e r t s o f f e r w i c h e l a e r :
Vergeet uw leet, mevrouw: laet ydle klaghten varen,
En kom in noodt te hulp ons haertsteên en altaren.[695]
Verzelschap mijnen sleep, naer 't hof van Caesar toe;[696]
Op dat men zoo 't gevaer van erger brant verhoe;[697]
Nadien de hemel schijnt ontsteken, en verbolgen.[698]

674-77 Dit feit vind ik nergens vermeld.
677 *non:* maagd.
681 *quam aen:* overviel; *onze kerck:* tempel, Vesta's eigenlijk heiligdom was een rond tempeltje, de aedes Vestae; *korts:* onlangs; *tsidderinge:* siddering.
682 *d'Ontheilighde Godin:* de beleedigde, geschonden Vesta.
681-86 Tac.-Hooft vermeldt: ‘Ook ten tempel van Vesta ingegaan zijnde, quam hem [Nero] schielijk een tsidderingh in alle de leeden over, 't zy dat hem de Godtheid eenen schrik aanjoegh, oft dat hy, door 't gedenken zijner schelmstucken, nemmermeer leedigh van vreeze was’, XV, 36; Nero's angsten vinden we herhaaldelijk vermeld, maar uit Vondels woordenkeus valt te gissen, dat hij hier deze plaats van Hoofts Tacitus-vertaling gebruikte; vgl. nog vs. 1433-36.
686-87 *den stamme der Julien:* de beroemde gens Julia, welke Eneas als stamvader eerde en waartoe Nero zich rekende.
686-88 Tacitus-Hooft schrijft: ‘Hij [Nero] nam de zaak der Iliensen [Trojanen] aan en hebbende, in fraaye taale, verhaalt hoe de Romain van Troje was afgedaalt, en Aeneïs de wortel van den stam der Julien was....’ XII, 58, vgl. IV, 9.
688 *Ons heilighdom van Veste:* het beeld van Vesta; *ons huisgoôn:* de Lares et Pennates; *geberght:* geborgen, vgl. *Aeneïs* II, 717, 747.
689 *Anchises zoon:* Eneas.
690-91 Versta: vluchtte Eneas bij den brand van Troje, Nero, die *'t nieuwe Troje*, Rome, in brand stak, moge nu als de laatste van het door hem onteerde geslacht van Rome vluchten.
695 *haertsteên en altaren:* arae focique.
696 *Verzelschap:* vergezel; *sleep:* gevolg.
697 *erger brant:* nl. de invloed van het Christendom.
698 *Nadien:* nu; *ontsteken:* ontstoken.

C o r n e l i a :
Ga voor. 'k zal in karros u, met mijn Maeghden, volgen.[699]

699 *karros:* karos, staatsiekoets; alleen de hoogste ambtenaren en de Vestaalsche maagden mochten zoo'n koets gebruiken.

NERO. AGRIPPA.

N e r o :
Wat of 't verbolgen weêr van dezen nacht beduit?

A g r i p p a :
De luchtgoôn borsten met hun gramschap t' effens uit.[701]

N e r o :
Op hooge heuvels felst, en d' allersteilste wercken.[702]

A g r i p p a :
Jupijn schept lust doorgaens te dondren op zijn kercken.[703]

N e r o :
Bestormt de godtheit 't geen haer zelf wiert toegewijt?[704]

A g r i p p a :
Het zwanger aertrijck gingk in arrebeit van spijt.

N e r o :
Het steende, en quam in 't endt al tsidderende aen 't baeren.[705-6]

A g r i p p a :
Uw kamerdeur sprong op: ghy zaeght yet gruwzaems waeren.[707]

N e r o :
'k Heb den Samaritaen, in mijnen droom, gezien.[708]

A g r i p p a :
Wat komt d' ontruste Geest, in Caesars hof, bespiên?

N e r o :
Den schouwburgh, daer hy plofte, afgrijsselijck vervloecken.[710]

A g r i p p a :
Of zijn geknackt gebeente en dorre schenkels zoecken.[711]

N e r o :

701 *luchtgoön:* de geesten van de lucht, wind, bliksem en donder; *borsten:* bijvorm van barsten; *t'effens:* allemaal te gelijk.
702 *hooge heuvels:* De zeven heuvelen van Rome; *d'allersteilste wercken:* de hoogste bouwwerken.
703 *doorgaens:* voortdurend; de hooggebouwde godentempels werden gewoonlijk 't eerst door den bliksem, Jupiters wapen, getroffen.
704 *wiert:* werd.
705-6 Bedoeld is een aardbeving; *gingk in arrebeit:* begon te baren, nl. steen en zand op te werpen; *van spijt:* spijtigheid, toorn; *steende:* zuchtte; *tsidderende:* sidderend.
707 *op:* open.
708 *den Samaritaen:* Simon de Toovenaar, uit Samaria, die in vs. 167 gezegd had bij Nero te gaan spoken.
710 Vgl. vs. 16-v.v.; *plofte:* neerplofte.
711 Ironie van Agrippa.

Hy had het noch gelaên op 't Galileesch gebroet.[712]

A g r i p p a :
Gebroet, 't welck hem, by nacht te Rome, waeren doet.[713]

N e r o :
De wraeckzucht laet dien Geest niet in den afgront slapen.[714]

712 Versta: hij was nog woedend op Petrus, *'t Galileesch gebroet*.
713 *waeren:* rondwaren, rondspoken.
714 Vgl. vs. 28-v.v.; *afgront:* hel.

A g r i p p a :
Die bezight hem, als een van zijn getrouwste knapen.[715]

N e r o :
Hy vont nochtans geen trouw by 't vliegend draeckenspoock.

A g r i p p a :
Dat blies, als Aetna, fel, ten neus uit, vier en smoock.[717]

N e r o :
Het voerde hem om hoogh: wy zagen 't met ons allen.[716-18]

A g r i p p a :
Het voerde hem zoo hoogh, om laegh te laten vallen.

N e r o :
Zoo tuimelde Ikarus, te stout in 't stout bestaen.[720]

A g r i p p a :
De Galileër won 't van den Samaritaen.[721]

N e r o :
Dat prevelen had kracht, noch meer dan toverrymen.[722]

A g r i p p a :
Toen streden twee genans, en Symen won 't van Symen.[723]

N e r o :
Die doode Symen eischt den levenden van my.

A g r i p p a :
Dat's d' oorzaeck, raem ick recht, van al dees spoockery.[725]

N e r o :
Vernoeght die aen geen straf van kercker, en van keten?[726]

A g r i p p a :

715 *knapen:* knechten.
717 *Dat:* nl. de demonen; *Aetna:* de vuurspuwende berg op Sicilië, waar Vulcanus den bliksem smeedde. Van onweer bij Simons val vind ik niets vermeld.
716-18 *'t vliegend draeckenspoock:* de in de lucht huizende demonen lieten hun aanhanger Simon den Toovenaar anders bij zijn vliegtocht leelijk in den steek. Onder de vele getuigenissen bij Baronius las Vondel ook, dat Simon ‘sublatus a daemonibus’, en ‘duobus suffultus daemonibus.... orationibus Apostolorum fugatis daemonibus.... disruptus est’, 68, 16, 19.
720 *Ikarus:* die zich met veeren en was vleugels maakte en opvloog, maar in zee viel; *stout:* stoutmoedig.
721 *De Galileër:* Petrus; *den Samartiaen:* Simon den Toovenaar.
722 *Dat prevelen:* Petrus' stil gebed; *toverrymen:* tooverformules.
723 *genans:* naamgenooten, nl. Simon Petrus en Simon de Toovenaar; *Symen:* Simon.
725 *raem ick recht:* als ik juist gis.
726 *Vernoeght die:* heeft die geest van Simon niet genoeg aan, is hij niet tevreden met Petrus' gevangenschap?

't Is negen maenden leên, dat hy heeft vast gezeten.[727]

N e r o :
De boey en kercker zijn beletsels van veel quaet.

727 *'t Is negen maenden leên:* 't is negen maanden geleden, dat Petrus kwam vast te zitten. Baronius: ‘Petrum et Paulum carceri mancipatos post casum Simonis novem in eo mensibus usque ad mortem fuisse detentos’, 68, 23.

A g r i p p a :
'k Geloof niet of hy zaeit al zittende zijn zaet.[729]

N e r o :
De kercker wort bewaeckt van wakers, en soldaten.

A g r i p p a :
Zoo naeu niet, of ter sluick wort yemant ingelaten.

N e r o :
De wakers tsidderen nochtans voor ons gebodt.[732]

A g r i p p a :
Wat durven krijghsliên niet, uit gunst, of om genot?[733]

N e r o :
Of Sibyllisten noch te zamen durven scholen?[734]

A g r i p p a :
Zy nestelen by nacht in kelders, kuilen, holen.[735]

N e r o :
Daer steeckt de middaghzon hun niet te heet op 't hooft.

A g r i p p a :
Zy groeien nochtans aen: 't verboôn wort liefst gelooft.

N e r o :
De gansche werelt lacht om zulcke razernyen.

A g r i p p a :
Zy zelfs belachen elck, in 't bitterst van hun lyen.[739]

N e r o :
Dat jongste lachen quam daer na op schreien uit.[740]

A g r i p p a :
Noch wert hun dolheit eer gesteven, dan gestuit.

N e r o :
Heeft yemant lust aen 't kruis het lijf te laten doemen?[742]

729 *'k Geloof niet of:* ik geloof niet anders dan; *zittende:* gevangen zittend.
732 *tsidderen:* sidderen.
733 *uit gunst, of om genot:* door omkooperij.
734 *Sibyllisten:* zoo noemden de Romeinen de Christenen, omdat zij uit de voorzeggingen der Sibyllen de waarheid van het Christendom trachtten te bewijzen, ‘gentiles Christianos Sibyllistas nominabant’; Baronius, App. 19.
735 *kelders* enz.: de Katakomben.
739 *Zy zelfs:* zij zelf.
740 *Dat jongste lachen* enz.: Nero bedoelt: hun lachen kwam den laatsten keer enz. en doelt op de vervolging der christenen na den brand van Rome, door Nero veroorzaakt, maar op de christenen gewroken.
742 *aen 't kruis het lijf te laten doemen:* zijn lijf (leven) te laten veroordeelen tot den kruisdood.

A g r i p p a :
Het kruis is 't eenigh heil, waer in zy durven roemen.[743]

743 Paulus' woorden, *Gal.* VI, 14, vgl. *Rom.* V, 3.

N e r o :
Vergeef hun vry dien roem in 't aengehaelde kruis.[744]

A g r i p p a :
Mevrouw Cornelia komt hier naer 's Vorsten huis.

N e r o :
Zy zoeckt gehoor. ick zal haer op den troon verbeiden.

A g r i p p a :
Ick zie een' kuischen sleep van nonnen haer geleiden.[747]

N e r o :
Oock Priesters, Flamens, vee-en-vogelwichelaers.[748]

A g r i p p a :
Het schijnt zy hebben 't hooft vol onweers, vol gevaers.[749]

N e r o :
Zy kraeien onweêr, eer het onweêr is geboren.[750]

A g r i p p a :
De Moeder stapt vooruit. verwaerdigh haer te hooren.

CORNELIA. NERO.

C o r n e l i a :
Der Goden Moeder neem den Vorst in haer gena.[752]

N e r o :
Die zelve wake om u, mevrouw Cornelia.[753]

C o r n e l i a :
De godtheit van Jupijn, en Juno met Minerve[754]
Verletten Caesar, dat hy lang de starren derve:
Dat Rome lang geniet zijn tegenwoordigheit;[755-56]
Waer van de Raet en 't Volck niet zonder tranen scheit.[757]

N e r o :

744 *'t aangehaelde:* 't bedoelde, of ook: het door hen zelf op den hals gehaalde.
747 *een' kuischen sleep van nonnen:* gevolg van kuische maagden; in 't geheel waren er zes, de moeder inbegrepen.
748 Vgl. vs. 155 en 158.
749 *vol onweers* enz.: vol van onweer, dat gevaar voorspelt.
750 *Zy kraeien onweêr:* zij maken alarm tegen het onweer.
752 *Der Goden Moeder:* de Magna Mater of Mater deorum Vesta, maar ook wel Cybele, vgl. vs. 652; *gena:* gunst, weer een chr. woord.
753 *Die zelve:* dezelfde.
754 Jupiter, Juno en Minerva, op het Kapitool vereerd, waren de drie voornaamste Goden der Romeinen.
755-56 De konstruktie van dezen wensch is eenigzins vreemd; bedoeld is, dat de goden Nero een lang leven mogen gunnen.
757 *de Raet en 't Volck:* senatus populusque romanus.

Uit liefde en treck tot Raet, en Volck, en burgeryen,
Bemin ick hen, die ons den hemel zelf benyen,[759]
Ten beste van 't gebiet. sta op met dezen stoet,[760]
En spreeck vry overendt. wat pynight uw gemoedt?[761]

759 *benyen:* misgunnen.
760 *Ten beste:* tot heil en voordeel; *sta op:* de maagden knielden niet, maar stonden diep gebogen, de houding der keizersadoratie: adorare Caesarem ut deum, vandaar
761 *spreeck vry overendt:* recht opgericht.

C o r n e l i a :

De slaperige Nacht, van mankop overladen,[762]
Was ruim ten halven wege, en reedt met zachte raden,
Die nimmer kraecken, stil en knickebollend neêr;
Als wy het eeuwigh licht, met geurigh voetsel, weêr[765]
Verquickten, naer den plicht, waer in wy noit ontbraecken.
't Vergulde koorgewelf, vol weêrglans, scheen te blaecken[767]
Van d'onverzuimbre vlam; en niemant loock een oogh,[768]
Maer zong, of las, of badt, en sloegh 't gezicht om hoogh.[769]
Wat beurt' er? een gedruis komt kruipen door den drempel,[770]
En spoockt, en dwarrelt vast, rontom den wackren tempel.[771]
Een lucht, die, recht naer 't vier, haer' keer ellengskens nam,[772]
Verwaeit in 't eerst, doorklooft daer na die klare vlam,
En slorptze op 't lest; als had een geest dien gloet gezopen.[774]
Wy Nonnen, op dat spook, aen 't schreeuwen, voort aen 't lopen.[775]
De tempel galmde naer, op 't maeghdelijck gekerm.
O Moeder Vesta, neem uw dochters in uw scherm.[777]
Valt hier, op sluimeren of slapen, 't minst vermoeden;
Aertspriester, straf ons vry met angelen en roeden.[779]
O schendigh lasterstuck! och schreit vry overluit.[780]
Mijn kinders, och och och, ons heiligh vier ging uit.[781]

N e r o :

Ick houde u buiten schult. het spoockte in Vestaes kooren
Alleen niet, maer Jupijn liet zich daer boven hooren.[783]
't Onbluschbaer vier lagh, meer dan eenmael, uitgedooft.[784]

C o r n e l i a :

De blixem trof Minerve en Jupiter op 't hooft,[785]

762 *De slaperige Nacht* enz.: verzen van een zachtdonkeren klank, als fluweel en met evokaties zoowel van Michelangelo's Nacht als van *Aeneïs* IV, 524; *mankop:* maankop, de bol van den papaver (papaver somniferum), waaruit een slaapdrank werd getrokken.
765 *Als:* toen; *het eeuwigh licht:* het vuur van Vesta, dat de maagden dag en nacht moesten onderhouden; *geurigh voetsel:* wierook.
767 *'t Vergulde koorgewelf:* Vesta's rond tempeltje was gedekt met een kleinen koepel, inwendig versierd.
768 *onverzuimbre vlam:* vlam, die niet verzuimd, verwaarloosd mocht worden; *loock:* sloot.
769 *Maer:* vul in: ieder.
770 *beurt:* gebeurt.
771 *den wackren tempel:* den wakenden tempel, den tempel, waar de maagden waakten.
772 *Een lucht:* een tocht.
774 *gezopen:* opgeslorpt. In Vondels dagen klonk dit woord niet plat.
775 *spook:* dat vreemd verschijnsel; *voort aen 't lopen:* terstond op de vlucht.
777 *scherm:* hoede.
779 *angelen:* haak aan een geeselkoord. De Vestaalsche maagden, die 't heilig vuur lieten uitgaan, werden gegeeseld.
780 *lasterstuck:* misdaad.
781 *Mijn kinders:* de maagden.
783 *Jupijn:* Jupiter liet zich door den donder hooren in de lucht.
784 Nero zinspeelt op zijn eigen brandstichting, waardoor ‘ook de Kerk van Vesta met de Huisgooden des Roomschen volx zijn verbrandt’, Tac.-Hooft, XV. 41.
785 Nl. de beelden van Minerva en Jupiter.

In hun gewijdt gebouw; gingk dal en heuvel strijcken;[786]
Verzengende al de stat, of meer dan veertien wijcken;[787]

786 *gewijdt gebouw:* de tempel van Jupiter Capitolinus; *gingk dal en heuvel trijcken:* weidde langs laagten en hoogten der stad.

787 ‘de veertien wijken der stadt [werden] van den bliksem getroffen’, Tac.-Hooft, XIV, 12. Nero had na den brand de stad in veertien regiones verdeeld.

Verbrande 't worstelperck; ontsloot Augustus graf.[788]
Het heerlijck zegebeelt viel onlangs elders af.
't Gelauwerierde hooft van Nero smolt tot klompen.[790]
Natuur, na'et zwangergaen, broght hoofdelooze rompen
En dubble hoofden voort. een joffer baerde een slang.[792]
't Getroffen aertrijk schudde, en dreunde, in 't bree, in 't lang,
Van hier in Asien, en smeet de steên ter aerde.[793-94]
De zon verborgh haer glans: 't welck duisternissen baerde,[795]
En ons liet dolen, op het midden van den dagh.
Een offerreede stier, daer 't vier op 't outer lagh,[797]
Versmeet het zout, en meel, met wreveligen horen;[798]
Ontvloot des priesters bijl; en, loeiende van toren,[799]
Wert, na veel hollens, veer van 't outer neergevelt:[800]
Een yslijck voorspoock, dat geen lichte rampen spelt.[801]
Het dier, met hooft aen been, huilt oproer, leert ons waken.[802]
De zee, met storm op storm, afgrijsselijck aen 't braecken[803]
Van zeegedroghten, joegh de visschers dootsch van strant.
De schouwburgh loeide, en 't hof. de hemel stont in brant,[805]
En gloeide, meer dan eens, van langgestaerte starren,[805-06]
Die met haer bloedigh hair den staet van 't Rijck verwarren.
Augustus wagen (als bewust van eenigh quaet)[808]

788 *'t worstelperck:* het gymnasium, door Nero naast zijn Gouden Huis opgericht; ‘de worstelschool is door eenen blixemslagh verbrandt’, Tac.-Hooft, XV, 22; *Augustus graf:* van dit Mausoleum bestaat de onderbouw nog; het raadselachtig neervallen van een beeld verhaalt Tac.-Hooft, XIV, 33.

790 *'t Gelauwerierde hooft:* het hoofd met een lauwerkrans. Nero liet in 't worstelperk een koperen kolosbeeld van zich zelf oprichten, maar door den bliksem is ‘'t beeldt van Nero daar in tot maaxelloos kooper gesmolten’, Tac.-Hooft, XV, 22.

792 ‘Tweehoofdighe geboorten van menschen, en andere dieren...’, ib. 46; ‘een wyf heeft een slange gebaart’, ib. XIV, 12.

793-94 ‘In 't zelve jaar [onder Tiberius] zyn twaalf vermaarde steeden van Asië needergesmeeten, door aardsbeevingh in der nacht’, ib. II, 47.

795 ‘Zelfs de zon is schielyk verduistert’, ib. XIV, 12.

797 *offerreede:* voor 't offer gereed gemaakt.

798 *Versmeet:* smeet omver; *zout, en meel:* bij de offers gebruikelijk; *met wreveligen horen:* wrevelig en weerbarstig, dus stootend met zijn hoorns.

799 *toren:* toorn.

800 *veer:* ver.

801 *voorspoock:* ongunstig voorteeken; *geen lichte:* zware.

802 *hooft aen been:* zijn kop norsch naar den grond; *huilt oproer:* brult zijn verzet uit; *leert ons waken:* vermaant tot waakzaamheid op ander oproer (nl. van de christenen). Het verschijnsel van 797-802 vond ik niet terug; alleen verhaalt Tac.-Hooft, dat ergens werd ‘een kalf geworpen aan den wegh, hebbende 't hooft aan zyn been staan. Waar op de duidinge der wichelaaren gevolght is: dat er een ander hooft der menschelyke zaaken toegereedt werdt’ enz. XV, 46. Dit gebeurde onder Nero.

803 ‘Daarenboven dat de Oceaan bloedigh in 't aanschouwen geweest was ... daar schepten d'ouwelingen vreeze uit’, ib XIV, 32.

805 ‘Dat ook uitheemsch gebrom in hun raadthuis gehoort was, de schouwburgh eenen huilenden galm gegeeven had’, ib. XIV, 32.

805-06 ‘Hierentussen is er ook een geperruikte sterre verscheenen’, ib. XIV, 32; ‘een gestaarte star’, ib. XV, 46; ook Suetonius bespreekt de stella crinita.

808 *Augustus wagen:* Nero's wagen. Suetonius verhaalt omstandig Nero's pleizier in 't wagen rennen, *Lib.* VI, 22, maar 't feit van vs. 808-10 vond ik niet.

Hiel in de renbaen stant, voor 't aenzicht van den Raet,[809]
Die d'elephanten zagh verbaest staen, en verslegen.[810]
Van Alba quam het bloet by beecken neergestegen.[811]

809 *de renbaen:* de circus Neronis lag op den Vatikaanschen heuvel, vgl. vs. 1661 en zie Tac.-Hooft, XIV, 14.
810 *elephanten:* olifanten, die met andere wilde dieren door Nero voor zijn spelen waren verzameld, *Suet.* ib. 32; *verbaest en verslegen:* verbeisterd en verslagen.
811 *Alba:* de oude kernstad van Rome.

De blixemstrael, gelijck een gulzige Harpy,[812]
Beroofde 's Vorstendisch van zyne leckerny:
Al teeckens, die doorgaends van quaet tot erger neigen,
En, met een grimmigh oogh, den zuivren godtsdienst dreigen,[815]
Met eenen Caesars stoel; 't en zy men eens ontwaeck,[816]
Met Flamens ga te rade, of volgh Godts wichelspraeck;[817]
Die, uitgeleert op klanck en merck van 's hemels letter,[818]
Het lichaem dezer stadt wil zuivren van dien etter,[819]
Waer uit een stanck verrijst, die allen Goôn verdriet;
Wier gramschap bluschbaer is, indien men voor zich ziet.[821]

N e r o :
Wat zuiveroffer zou dees vesten kunnen vagen?[822]

C o r n e l i a :
Dit Galileesche rot, grontoirzaeck aller plagen.[823]
Men vang dat offer strax van zyne hoofden aen:[824]
Hoe wel 't gerecht van daegh behoorde stil te staen.[825]

N e r o :
De heilge Claudius, mijn vader, heeft de Joden[826]
Met hunnen aenhangk, streng en hardt, de Stat verboden:[826-27]
Wy, tegens 't Christensch schuim, de Vloecken opgeprest,[828]
En stadts gestichten brant, met godtloos bloet, gelescht.
Door dat weerspannigh bloet, gemengt met kool en asschen,
Zijn alle vlecken rein en zuiver afgewasschen.

812 *Harpy:* gier met vrouwen-bovenlijf, die de spijzen van de tafels roofde. Baronius spreekt van een ‘fulmen illapsum in mensam Herodis’, 62, 2 en Tacitus-Hooft meldt dat ‘als Nero ter taafel lagh, de spijsen getroffen en de taafel om verre gesmeeten’ werd, XIV, 22.
815 *zuivren godsdienst:* nl. de Romeinsch-heidensche.
816 *Met eenen:* tegelijkertijd; *stoel:* troon; *'t en zy:* tenzij.
817 *Flamens:* flamines, de priesters van een bepaalde godheid; flamen Dialis, Martialis, Quirinalis, onderscheidenlijk de priesters van Jupiter, Mars en Quirinus, de beschermgoden van Rome; *Godts wichelspraeck:* het orakel, dat den zin der voorteekenen verklaarde, of de uitleg van augures en haruspices.
818 *uitgeleert op:* kundig in; *'s hemels letter:* de taal der goden, nl. de voorteekenen.
819 *dien etter:* het Christendom.
821 *bluschbaer:* te bedaren; *voor zich ziet:* voor zich uit ziet, er in voorziet.
822 *zuiveroffer:* sacrificium lustrale, reinigingsoffer om de goden te verzoenen; *vagen:* zuiveren (vagevuur).
823 *Dit Galileesche rot:* de Christenen.
824 *strax:* terstond; *van zyne hoofden:* bij zijn aanvoerders, Peter en Pauwels.
825 *van daegh:* nl. op dezen ongeluksdag; op een dies ater, die tot de dies nefasti behoorde, was rechtspraak verboden.
826 *De heilige Claudius:* divus Claudius, Nero's voorganger als keizer; de Romeinsche keizers werden vaak na hun dood vergoddelijkt. Vondel drukt 't christelijk uit; *mijn vader:* Nero, de zoon van Ahenobarbus en Agrippina werd door Claudius als zoon en opvolger aangenomen na Claudius' huwelijk met Agrippina.
826-27 Claudius was streng tegen de Joden opgetreden (*Handelingen* XVII, 2), maar Nero trok aanvankelijk die scherpe edikten tegen hen en de Christenen in.
828 *Wy,* vul aan: hebben; *de Vloecken opgeprest:* de onderaardsche goden te hulp geroepen. Tacitus-Hooft vermeldt, hoe na den brand Vulcanus, Ceres en Proserpina werden aangeroepen; maar toen 't vermoeden tegen Nero als brandstichter niet week, werden de Christenen beschuldigd en met de zwaarste straffen vervolgd, XV, 44.

De Goden brouwen ons, om 't magere getal,[832]
Een deerlijck overschot, geen wyder ongeval.

832 *brouwen:* berokkenen; *magere:* geringe.

C o r n e l i a :

Een ongedoofde kool, waer onder winden stoocken,
Gaet vreesselijcker aen, na'et smeulen, en nae 't smoocken.
Geen zorgelijcker brant dan een verborgen gloet.[836]
De minste vonck, wanneer men 't allerminst vermoedt,
Verdelght een groote stat. geen euvel staet te vreezen
Zoo zeer, als 't geen men slof verwaerloost te genezen,[839]
En dickwils komt om lit, ja om het gansche lijf[840]
En leven van den mensch. Dees aenhangk treckt zoo stijf[841]
Het snoer van zynen droom, in 't beckeneel begrepen;[842]
Dat die in 't eerst het volck allengs met zich zal slepen,[843]
Daer na Augustus zelf, en zoo den heelen staet.[844]
Dees kancker kruipt al stil in 't hof, en in den Raet.[845]
De keurebenden gaen niet vry van zulcke koortsen.[846]

N e r o :

Men diende zich van hun by nacht in sté van toortsen,[847]
En brande schoon'er uit dien stoockebranders aert.
Ghy zijt, voor ydel spoock, en schijn en schim, vervaert.[849]

C o r n e l i a :

Zy dreigen 't bloeiend Rijck met Jootsche wichleryen[850]
Van 't wonderlijck beloop der wereltheerschappyen,
Verbeelt door zeker beelt van vierderley metael;
De voeten slechtst van stof, gemengt uit leem, en stael;[853]
En hoe een kleine steen, maer zonder hant gereten
Van eenen bergh, dat beelt te pletter heb gesmeten,
En groeide tot een bergh, ja tot een' wereltkloot.[852-6]

836 *zorgelijcker:* meer zorgen gevende.
839 *slof:* slap, nalatig.
840 *komt om:* opeischt als offer.
841 *Dees aanhangk:* deze massa, bende, nl. der Christenen.
842 *zynen droom:* van de kerstening van Rome; *beckeneel:* hersenpan.
843 *in 't eerst:* eerst.
844 *Augustus:* Nero.
845 *Dees kancker:* het Christendom; *kruipt al stil in 't hof, en in den Raet:* telde de primitieve Kerk ‘niet véél edelen’ (I Cor. I, 26) en waren er toch, volgens Tertullianus' bekend woord: ‘Wij zijn van gisteren en hebben al uw rangen bezet: legerplaatsen, legerafdeelingen, het paleis, den senaat en het forum’. Pomponia Graecina van Tac.-Hooft XIII, 32 werd steeds voor Christin aangezien.
846 *De keurebenden:* de Pretoriaansche soldaten, waarvan Petrus er al 49 gedoopt had, vgl. vs. 236-v.v. en 445.
847 De nachtfeesten in het circus Neronis werden verlicht door aan palen gebonden christenen, vgl. vs. 1233-v.v.
849 *ydel spoock:* zinledige, nietszeggende verschijnselen.
850 *Zy:* de Christenen; *Jootsche wichleryen:* Joodsche voorzeggingen; de Christenen werden veel met de Joden verward, Suet. Lib. VIII, 12.
853 *slechtst van stof:* van minstwaardige materie.
852-6 Cornelia haalt den droom van Nabuchodonosor bij Daniël, II, 31-40 aan, die van ouds en door den Deux-aes-bijbel, door Vondel gebruikt, op de overwinning der Kerk over 't Romeinsche Rijk werd toegepast, vgl. *Heerl. d. Kercke,* I, 691-700.

Wat Rome hoopt of niet, hun hoop is ruim zoo groot.[857]

N e r o :
Een krancke troost, indienze ellendigh zijnde yet hopen.

857 *Rome:* 't Romeinsche Rijk; de zin is: de Christenen streven naar een nog grooter rijk dan het Romeinsche.

C o r n e l i a :

Zy hebben al het Rijck, zoo wijdt het paelt, doorkropen,
En stat en lant alom in rep en roer gebracht;
Als haters van de Goôn, en 't menschelijck geslacht.[861]
Zoo schelt hen Asien, de Nijl met al zijn Goden,
En al het onroomsch bloet. zoo schelden hen de Joden,[863]
En Griecken; en wat, van Jerusalem tot hier,
Ons kerckzeên viert, en volght; oock Moor en Arabier.[862-65]865
Dit zijnze, die ons Goôn en Caesars diensten weigeren,
En halssterck naer de lucht, als nieuwe reuzen, steigeren.[867]
De priester van Jupijn heeft, met gekransten stier,
Dees Galileers geviert. Diane trilde schier,[868-69]
In 't hollende Ephesus, op haer' gewyden drempel.[869-70]
Athenens grijze school noch Pallas wyze tempel
Zijn naulix van die smet gelaten ongeschent.[871-72]

N e r o :

t' Athenen staen de school en kerck noch overendt.[873]
Wie bouwt van 't slechte brein ons dus een wereltsch wonder?[874]

C o r n e l i a :

Hoe slecht men 't acht, hier duickt wat groots, wat heerschlust onder.[875]
Geveinsde ootmoedigheit is dubble hovaerdy;
Die walght van 't laegh, en vlamt op maght, en heerschappy,
En rijckdom, onder schijn van alles te versmaden;
Terwijl al Kroesus schat haer schatzucht kan verzaden[879]
Noch stoppen; zee noch lant die scepterzucht bepaelt.[880]

861 Tac.-Hooft zegt, dat de Christenen waren ‘niet zoo zeer overtuight van de misdaadt der brandstichtinge, als van haat teegen 't menschelyck geslacht’, XV, 44. Plautus sprak van ‘deorum odio atque hominum’.

863 *onroomsch bloet:* de niet-Romeinen.

862-65 Bewoners van Kl.-Azië, Egypte, Palestina, Griekenland, Lybië (Mooren) en Arabië waren onder 't gehoor van Petrus, die op 't Pinksterfeest het Christendom predikte, *Handel.* II, 9-11.

865 *Ons kerkzeên:* onze godsdienstige gebruiken.

867 *halssterck:* halsstarrig. Cornelia zinspeelt op de sage der Giganten, die den Olympus wilden bestormen, om Jupiter te onttronen.

868-69 Dit gebeurde met Paulus en Barnabas te Lystra, *Handel.* XIV, 13; *Galileers:* spr. uit .... *leers,* niet .... *leërs*.

869-70 De godin Diana (Artemis) werd bizonder in Ephese gevierd, waar zij een grooten tempel had. Paulus preekte daartegen en de stad kwam in rep en roer, *Handel.* XIX, 23-40.

871-72 Paulus preekte ook te Athene, waar op den Areopaag de wijsgeeren samen kwamen en waar de tempel van Pallas Athena was; door Paulus' preek werden enkelen bekeerd, *Handel.* XVII, 16-34; *ongeschent:* ongeschonden.

873 *school en kerck:* Areopaag en Parthenon.

874 *'t slechte brein:* het eenvoudige, onbeduidende brein. Nero bedoelt, dat het belachelijk Christendom nooit iets als die gebouwen van de Grieksche kultuur zal voortbrengen; *dus:* aldus; *wereltsch wonder:* wereldwonder; er waren zeven wereldwonderen, één daarvan was de Diana-tempel te Ephese, vs. 870.

875 *slecht:* gering.

879 *al Kroesus schat:* alle schatten van Croesus; *schatzucht:* hebzucht; over de vrijgevigheid der eerste Christenen, waardoor de primitieve Kerk den naijver der heidenen opwekte, spreekt Baron. uitvoerig, 57, 72-83.

880 *scepterzucht:* heerschzucht.

N e r o :
De zon van Rome is tot die laeghte niet gedaelt,[881]
Dat eenigh licht zich, aen de lucht, durf openbaren,

881 *De zon:* de glorie; *tot die laeghte niet:* niet zóó laag.

Op 't godlijck spoor, waer langs August quam opgevaren.[883]
Oock staet ons nootlot vast, en schiet een schot hier voor.[884]

C o r n e l i a :

De Nazarener zaeit bedeckt de weerelt door[885]
't Verwaten zaet, den oegst, die t'effens op zal komen.[886]
Een oude wyveklucht, verzieringen, en droomen[887]
Geraecken in 't geloof. het lichtgeloovigh volck[888]
Acht Wichlaer noch Sibyl, Hetrus noch hemeltolck,[889]
Noch drievoet noch gordijn, noch Delphis noch zijn kooren;[890]
Maer loopt dien onbesuisde, als Godts orakel, hooren,[891]
En ziet hem naer den mont; die knaeght Apolloos eer.[892]
Zijn riem ontbint de koorts. men zet de baren neêr,
En bedden in zijn schim, als gafze dooden 't leven.[893-94]
Een visscher dreight quansuis ons Goden, datze beven.[895]
Wy schopten doorgaends uit Aegypters, en Chaldeen,[896]
Oock korts ons Stoïcyns: en lijt men dees Hebreen?
Beguichelaers van 't graeuw.[898]

N e r o :

Wat's aen dit paer bedreven?

C o r n e l i a :

Niet veel, wert dagelix hun' aenhangk niet gesteven,
Te water en te land, met brieven, of met boôn;[900]
Gezwore lasteraers van Godtsdienst, en van Goôn.[901]

883 *Op 't godlijck spoor:* Nero bedoelt, dat geen opgaande grootheid tegenover hen, die den vergoden Augustus opvolgen, dus de keizers, kan bestaan.
884 *ons nootlot:* niet in ongunstigen zin, maar de onveranderlijke beschikking der goden; *schiet* enz. verhindert den opgang van anderen, i.c. het Christendom.
885 *De Nazarener:* Petrus; naar Jezus van Nazareth heetten de Christenen soms de sekte dor Nazareners; *Hand.* XXIV, 5.
886 *Verwaten:* aanmatigend; *oegst:* oogst; *t'effens:* schielijk.
887 *verzieringen:* verzinsels.
888 *Geraecken in:* vinden.
889 *Wichlaer:* Rom. waarzegger; *Sibyl:* waarzeggende priesteres van Apollo, of de Sibyllijnsche boeken, die bij zware dreigementen werden geraadpleegd; *Hetrus:* (H)etruriër; de haruspices, waarnemers van diereningewanden, werden uit Etrurië ontboden en heetten tusci et barbari; *hemeltolck:* verklaarder van den wil der godheid, augur.
890 *drievoet:* het orakel van Delphi; de Priesteres of Pythia stond bij haar uitspraken op den tripus; *gordijn:* het voorhang in den tempel van Delphi, waarachter het beeld der godheid stond; *Delphis:* de stad Delphi in Griekenland was beroemd om 't orakel; *kooren:* priesterreien.
891 *onbesuisde:* dwaze, nl. Petrus; *als Godts orakel:* onfeilbare uitspreker van Gods openbaring.
892 *hem:* met klemtoon; *die knaeght* enz.: die het orakel van Delphi, waar Apollo zijn tempel had, afbreuk doet.
893-94 *Zijn riem:* zijn gordel, vgl. *Hand.* V, 15; *schim:* schaduw.
895 *Een visscher:* Petrus; *quansuis:* met vertoon.
896 *doorgaends:* geregeld; de verbanning van Egyptische en Joodsche sekten onder Tiberius vermeldt Tac.-Hooft, II, 85; minachting voor de Stoïcijnen blijkt, ib. XIV. 57 en XVI, 32.
898 *Beguichelaers:* begoochelaars, bedriegers; *bedreven:* gelegen.
900 *met brieven of met boôn:* de brieven der Apostelen naar de Christen-gemeenten werden door boden overgebracht.
901 Vgl. vs. 861, 866.

Maeck ons d' aenleiders quyt, waer aen dees zwarmen hangen.[902]
Ghy hebtze in uw gewout: maer waer toe dient dit vangen;[903]
Indien men t'elckens spaer den vorst van 't horzelnest?[904]
Verplet dit hooft: verstroy dees onderaertsche pest,[905]

902 *d'aenleiders:* aanvoerders, Peter en Paulus; *Maeck ons quyt:* ruim ons op.
903 *gewout:* geweld, macht.
904 *den vorst:* Petrus.
905 *onderaertsche pest:* toespeling op de Katakomben.

Gewoon, by al wat rot, en zielloos aes te groeien.[906]
Wat snoot, wat schendigh is wil hier wel t'zamenvloeien,
Daer 't licht in aenzien stijght, 't en zy het werd gebluscht.[908]
Nu spreeck ick niet als met den naezaet van August,[909]
Maer den Hooftpriester zelf, wien 't vierigh past te waken,[910]
Als 't oogh der goddelijcke en menschelijcke zaken;
Op dat men 't hemelsch Recht toch niets ontreck ter sluick,[912]
Door 't sloffen in 't aelout voorvaderlijck gebruick,[913]
En aenwenst van yet nieuws, zoo driftigh en onzeker.[914]
d' Oprechte Numa stelde u tot een yvrigh wreker,[915]
En rechter, over al, wat zich te buiten gaet.
Ghy zijt de kopre zuil, op wien die godtsdienst staet,[917]
Waer by dees Stat, gesticht tot een vooghdes der volcken,[918]
Achthondert jaren stont, en uitsteeckt door de wolcken,[919]
Met haer' geblutsten helm, en vreesselijcke speer;[920]
Voor wie de koningen op 't aenzicht vallen neêr;
Of treuren, hangends hoofts, getemt door nederlagen,
En slepen d' ysre boey, voor haren gouden wagen.[923]
Zy bid u, zy beveelt u dezer beider straf.[924]
Zy roept: och keert die schant van mijn altaren af,
En kercken. Draegh toch zorgh voor kerckzeên, en geboden[926]
Van Numa. laet niet toe, dat Rome, een stoel der Goden,[927]
En aller heiligheit, onteert werde, en ontwijt,
Door dees wanschapenheên, gebroetsels van den Nijt;
Die loos, ontveinzende zijn aengebore nucken,
Dat goddelijck cieraet u van de kruin wil rucken,
En heerschen op dien troon, u wettigh toegeleit.[932]
Stathouder van Jupijn, en van zijn Majesteit,[933]
Ghy ziet, hoe onze en al der Priestren oogen leken:

906 *al wat rot* enz.: de doode lichamen, die in de Coemeteriën of Katakomben begraven werden en waar de Christenen hun H. Geheimen vierden.
908 *licht:* gemakkelijk.
909 *den naezaet van August:* den keizer.
910 *Hooftpriester:* Pontifex Maximus.
912 *ter sluick:* in 't geheim.
913 *sloffen:* verslappen.
914 *aenwenst:* aanwenning, gewoonte; *driftigh:* drijvend, onvast.
915 Volgens Tertullianus, door Baronius aangehaald, was koning Numa Pompilius de insteller van ambt en macht der Pontifices Maximi, 44, 83.
917 *kopre zuil:* met toespeling op Nero's familienaam Ahenobarbus, koperbaard.
918 *vooghdes der volcken:* domina gentium.
919 *Achthondert jaren:* rond getal voor 753 j. vóór en 64 j. nà Chr.
920 *geblutsten helm:* gedeukten helm, als zinnebeeld van oorlogsgevaren; *en vreesselijcke speer:* zoo werd Rome als godin voorgesteld.
923 *gouden wagen:* triomfwagen.
924 *Zy:* Rome, de als godin verpersoonlijkte stad; *dezer beider:* van deze twee, nl. Peter en Pauwels.
926 *kerckzeên:* kerkzeden, godsdienstige gebruiken.
927 *Van Numa:* Numa Pompilius gold als de insteller van den Romeinschen eeredienst, vgl. vs. 915; *stoel:* zetel.
932 *toegeleit:* geschonken.
933 *Stathouder:* stedehouder, plaatsbekleeder.

Nadien de tong bezwijckt, laet aller tranen spreken.[935]

N e r o :
Nu Moeder, zijt getroost. 'k heb uw verzoeck verhoort.
Agrip, men vaer terstont met dees gevangens voort.[937]

935 *Nadien:* nu.
937 *Agrip:* Agrippa krijgt bevel, de Apostelen te halsrechten; moderne geschiedschrijvers meenen, dat Nero buiten Rome vertoefde en het vonnis liet uitvoeren door een zekeren Helius.

REY VAN GEKERSTENDE SOLDATEN.

Z a n g :

Geen Gallen leidden lest de Stat in kolen,[938]
O neen; maer ingeboren bloet[939]
Zagh stil, en met een' koelen moedt,
Zijn torts zes etmael langk gaen ommedolen;[941]
Dan in de dalen, dan gezwint om hoogh,[942]
De bergen op, de starren licken,
Met gloende tongen; roock verdicken,
En smoock verdunnen, onder 's hemels boogh;
De vlam dan weder flackren, als herboren,
Door 't overslaen, van rack in rack.[947]
Hier gaf een hof of kerck een' krack:[948]
Daer borsten muuren: ginder storte een toren.[949]
Het volck aen 't bergen, ginswaert op, dan hier,[950]
Maer al vergeefs. Vulcaen voer spelen,[951]
En teerde op stats twee derdedeelen.[952]
Geleeck toen Rome niet een zee van vier?
O ydelheit der hoven,[954]
Aen lucht aen asch aen roock aen stof verstoven.

T e g e n z a n g :

Hy, zoet op 't blaecken, past op klaght noch kryter,[956]
Schept adem in dat vierprieel,[957]
Een deerlijck kostelijck tooneel;[958]
En stelt op 't kermen der gemeent zijn cyter.[959]

Gekerstende: Christen geworden. Men lette op de vrije, wisselende maat dezer reizangen.

938 *Geen Gallen leidden lest de Stat in kolen:* geen Galliërs legden onlangs de stad in vuur; Tac.-Hooft vermeldt den Gallischen brand XV, 41, 43.

939 *ingeboren bloet:* een inboorling, Nero.

941 *torts:* brandfakkel; *zes etmael langk:* ‘ten zesten daage eerst is de brandt geëindigt...’ Tac.-Hooft, XV, 40.

942 ‘De brandt met heevigheit weiden gaande eerst door de vlakten, daarnaa naar de hooghte stygende, toen weederom de laaghte plonderende...’ Tac.-Hooft, XV, 38.

947 *rack:* huizenrij.

948 *hof of kerck:* paleis of tempel; ib. 40.

949 *borsten:* barssten.

950 *aen 't bergen:* zich bergen, vluchten.

951 *Vulcaen:* god met fel vuur in zijn onderaardsche smidse; *voer spelen:* vergastte zich.

952 *twee derdedeelen:* van Rome's veertien wijken bleven er maar vier gespaard, Tac.-Hooft, ib. 40.

954 *hoven:* paleizen.

956 *Hy:* Nero; de soldaten spreken zijn naam nergens uit; *zoet:* verlekkerd; *past op:* geeft om; *kryter:* bedroefde.

957 *vierprieel:* schilderachtig woord voor brandende huisskeletten.

958 *deerlijck kostelijck:* prachtig maar verschrikkelijk.

959 *En stelt* enz.: hij begeleidt de angstkreten der burgers met zijn cither. Tac.-Hooft meldt, dat Nero ‘ten eigenen tyde van 't branden der stadt, op 't huistooneel getreeden was, en den ondergangk van Troje gezongen hadt, het jeegenwoordigh quaadt bij d'aaloude ellenden gelijkende’, XV, 39; vgl. Suet. VI, 38; Nero's cyther spel: Tac.-Hooft’ XVI, 4.

Hy ziet den Tiber nu voor Xanthus aen,[960]
Waer in de brant zijn weerga schildert.
Hy ziet het volck, verbaest, verwildert,[962]

960 *Xanthus:* hoofdstroom van Troje.
962 *verbaest:* verbijsterd.

Op straten, daecken, 't onheil tegenstaen;
Of bleecke wanhoop in den viere springen;
Den kleinen neef, aen Panthus hant,[965]
Vast rucken naer 't Sigeesche strant;[966]
Gedrang van schimmen dootsch te poort uit dringen;[967]
En sticht op 't bernen vast, in zynen zin,[968]
Een nieuw palais, en schooner straten.
Zijn brein, alreede als uitgelaten
Met bouwen, brockt'er koningkrijcken in:[969-71]
En, hooger in zijn wapen,[972]
Acht alle dingk om een alleen geschapen.[973]

T o e z a n g :

Op smoockend puin, en kool, noch ongedooft
Zit zijn Quirijner, van gedult berooft,[975]
Met jammerlijck misbaer,
De handen in het hair,
Bestroit met gruizige asch;
En schreit een' bittren plas,
Of knarssende op zijn' tant,
Vervloeckt den stokebrant;[981]
Die, om de wraeck te sussen,
De glimmende asch durf blussen
Met Christensch bloet, dat eeuwigh klaeght,
Door duizent dooden heengejaeght,
Met ongemat gedult:[986]
Maer yeder schuift de schult
Op een', die 't nu ontschuldighde getal,[988]
Gehaet als godtloos overal,
Verdoet zijn' lust, niet hunliên, te geval.[982-90990]

965 *Den kleinen neef:* het kleinzoontje; *Panthus:* Grieksch priester voor Troje, die met zijn kleinzoontje vluchtte voor den brand, *Aeneïs* II, 318-v.v.
966 *Vast rucken:* haastig vluchten; *'t Sigeesche strant:* Trojaansche strand.
967 *schimmen:* menschen bleek als schimmen.
968 *op 't bernen:* bij 't branden; *zin:* verbeelding.
969-71 ‘Dies scheen Nero naar de gloorye te staan van een nieuwe stadt te stichten, ende die naa zijnen bijnaam te heeten’; Tac.-Hooft, XV, 40.
972 *hooger in zijn wapen:* altijd driester in zijn hoogmoed.
973 *een:* één.
975 *Quirijner:* Romein; Quirinus is de naam van den vergoden Romulus.
981 *den stokebrant:* den brandstichter, Nero.
986 *ongemat:* onvermoeid.
988 *'t nu ontschuldighde:* nu door iedereen onschuldig geacht.
982-90 ‘Men geloofde den brandt door bevel gesticht te zijn. Nero derhalven, om 't gerucht te doen verdwijnen, bestelde dat men beschuldighde, en strafte met de zwaarste peenen die te bedenken waaren, de geenen die om hunne lasterstukken in den haat zijnde, bij de gemeente *Christenen* genoemt worden’, Tac.-Hooft, XV, 44.
990 *Verdoet:* verdelgt; *hunliên:* slaat op *yeder* van 987, de burgerij.

Het derde bedryf.*

P e t r o n e l :

Nu springt van vreugt mijn hart, ontboeit van duizent zorgen.
Ick heb, ter goeder uur, d'Apostels juist geborgen,
Toen hun die donckre wolck des doots hing over 't hooft.
O Engel, die hen leide, o leitsman, zij gelooft.[vs. 994]
Ick zagh al bevende van achter, hoe zy traden
Ter poorte uit, door de wacht. hoe was mijn geest beladen!
Hoe hing aen yeder hair, van angst, een druppel zweet!
Al wat my voorquam green afgrijslijck, wreêr dan wreet.[998]
'k Geloof dat Engelen des wakers oogh misleidden;[999-1000]
Of sluiers, dun van mist, om 't hooft der Helden spreidden.
Zy raeckten veiligh uit. hun uytgangk viel my zuur,
Die, al beklemt om 't hart, liep kijcken op stats muur,[1002]
Zoo veer het oogh, op 't spoor van Appius, kon reicken.[1003]
'k Vernam geen onraet meer, noch eenigh droevigh teicken,
Tot datze uit mijn gezicht, met druppelen bedouwt,[1005]
Verdwenen, daer de steen des mijlpaels schiltwacht houdt.[1006]
Hoe zwaerlick kon men hen tot deze vlught bewegen!
Wat dronck de dorstige aerde een' al te bittren regen
Van tranen, eer de drang der vromen hun gemoedt
Kon scheuren, van die schaer; by wie zy ziel en bloet,[1010]
En lijf en leven zich getroostten op te zetten;[1011]
Te vliegen, zonder schrick, in d'uitgespanne netten.
Hoe queet zich Aquila, Marcel, Lucijn, Priscil;[1013]
Hier Titus, Lukas; daer d'aenhoudende Plautil.[1014]
Wat zocht hun Cletus niet, wat Clemens in te scherpen.[1015]

* HET DERDE BEDRYF speelt tot vs. 1144 ergens op straat; Petronel spoedt zich naar huis.

vs. 994 Deze *Engel,* die de apostelen bevrijdt, naar analogie van *Handel.* XII, 7-10.

998 *Green:* van grijnen, krijten; *wreêr:* wreeder.

999-1000 eveneens naar *Handel.* l.c. en naar de ‘nebulae amictu’ van *Aeneïs*, I, 412-v.v.

1002 *stats muur:* de oude muur van Servius Tullius, in de derde eeuw door dien van Aurelius vervangen.

1003 *'t spoor van Appius:* de bekende Via Appia, die naar de Katakomben van S. Callisto leidt.

1005 *druppelen:* tranen.

1006 *daer de steen des mijlpaels* enz. Kort na de eerste columna milliaria zwenkt de weg naar links.

1010 *by wie:* voor wie.

1011 *op te zetten:* op het spel te zetten.

1013 *Aquila en Priscil:* bekend uit *Hand.* XVIII, 2, 18, 26; *Rom.* XVI, 3-5 en I *Cor.* XVI, 19; ze waren door de Apostelen gedoopt en stonden met Pudens in betrekking; Bar. 47, 4; 51, 65, enz,; *Marcel:* eerst volgeling van Simon den Toovenaar, daarna leerling van Petrus; hij schreef een *Passio Apostolorum Petri et Pauli; Lucijn:* Lucina, een christelijke matrone, misschien dezelfde als Pomponia Graecina, vgl. vs. 1656.

1014 *Titus:* de leerling van Paulus; *Lukas:* de evangelist Lucas, die ook de *Handelingen der Apostelen* schreef; *Plautil:* zie Personagiën.

1015 *Cletus:* leerling van Petrus; *Clemens:* Clemens Romanus, leerling van Petrus, vgl. *Phil.* IV, 3.

Hoe pooghde Linus daer hen over stagh te werpen.[1007-161016]

1007-16 Vondel bedoelt wschl., dat de bevrijde Apostelen eerst in 't huis van den Senator Pudens zijn geweest, om vandaar naar de Katakomben buiten de stad te vluchten, Bar. 44, 61.

1016 *Linus:* vgl. II *Tim.* IV, 21; leerling van de Apostelen, schreef hij hun *Acta*; Linus was Petrus' eerste opvolger, Cletus de tweede, Clemens de derde; *over stagh te werpen:* te overreden.

Nu springt mijn hart van vreugt. wat moeite en zweet het kost,
Zy zijn, ter rechte tijdt, uit dootsgevaer verlost,
Kan ick mijn blyschap wel verzwelgen, ofte heelen?[1019]
Wiens trouwe zal mijn mont zijn blyschap mededeelen?

PETER. PAUWELS. PETRONEL.

P e t e r :
Hier zijn wy wederom.

P a u w e l s :
Dat geldt zo recht naer 't hof.[1021]

P e t r o n e l :
O Jesus, wat komt hier? wie geeft my weder stof
Tot schricken? zijt ghy 't zelf? of is 't uw geest, mijn Vader?
O Vaders, zijt ghy 't zelfs?

P a u w e l s :
Verschrick niet: tre vry nader.

P e t r o n e l :
Wat reuckeloosheit voert u in den jongsten noodt?[1025]
Och gaet niet voort: ghy gaet in een gewisse doot.

P a u w e l s :
Die zoecken wy.

P e t r o n e l :
Ick sterf. ghy hoeft haer niet te zoeken,
Zy komt u t'huis van zelf, en loert uit alle hoecken
Der stede. och Vaders, och, wat jaeght u stewaert aen?[1029]
De krijghsliên zoecken u: want Caesar had verstaen,
Hoe ghy, ter sluick, by nacht, met list waert uitgebroken.[1031]
De wakers lyden last, indien het wort geroken,[1032]
Wie uwe boeien heb door zyne trouw geslaeckt.
De Hel heeft heiligh en onheiligh opgemaeckt,[1034]
Om Neroos gramschap, die gedooft scheen, weer t'ontsteken;
En houdt het voor gewis uw vonnis leit gestreken.
Proces, Martiniaen zijn (zoo men zeit) alree,[1037]
Ontboden voor Agrip, op 't missen van u twee.
't En zy die beide van uw uitkomst reden geven,[1039]
En klaer bescheit; 't is omgekomen met hun leven.[1040]

1019 *heelen:* helen, verbergen.
1021 *Dat geldt zo recht naer 't hof:* nu vooruit, terstond naar Nero's paleis (om zich opnieuw als gevangene over te geven).
1025 *reuckeloosheit:* roekeloosheid; *jongsten:* nieuwsten.
1029 *stewaert:* naar de stad.
1031 *ter sluick:* in 't geheim.
1032 *lyden last:* komen in gevaar.
1034 *opgemaeckt:* te werk gesteld.
1037 *Proces, Martiniaen:* de hoofden van de wacht, vergelijk vs. 238.
1039 *uitkomst:* ontvluchting.
1040 *'t is omgekomen:* 't is gedaan.

P e t e r :
Zoo stellen wy ons best voor hunliên in, als borgh.

P e t r o n e l :
Och Vaders, duickt terstont. verlost mijn hart van zorgh.[1042]
Het uiterste gevaer leerde u mijn trouw beproeven;
En komt ghy my daer voor zoo hartelijck bedroeven?[1044]
Wee my! wat ga ick aen? och mannen, vlught van hier.

P a u w e l s :
Rechtschape hopliên past te volgen de banier
En standert, dien zy trouw, in 't heiligh water zwoeren;[1046-47]
Te vechten, daer het hooft des heirs hen aen wil voeren.[1048]
Wy keeren in den strijt, door Christus eigen last.

P e t r o n e l :
Wat tael is dat? hier zijn verborgentheên aen vast.

P a u w e l s :
De Hertogh van Godts heir gemoete ons beide weder.[1051]

P e t r o n e l :
Mijn hart wort koudt. ick zwijm: och zet my hier wat neder.

P e t e r :
Nu dochter, zijt gerust. 't is nu geen treurens tijdt.

P e t r o n e l :
Wie jaeght u wederom in 't bangste van den strijt?

P a u w e l s :
Wy zeggen Christus stuurt zijn boden herwaert henen.[1055]
Wy hoorden Jesus stem. hy is ons zelf verschenen.

P e t r o n e l :
Verhaelt dan waer, en hoe de Heilant u ontmoet.
Beschryft my zijn gedaente, en geef mijn hoop wat voet.

P e t e r :
Zoo ras wy beide ontrent den eersten mijlpael quamen,[1059]
En voor noch achter ons yet zorghelijx vernamen;[1060]
Begon een zwarte wolck, een dicke donkre lucht,
Te daelen op den wegh; van waer een zwaere zucht,
Gelijck van een ter doot bedroefde, zich liet hooren.
Toen quam ons een gesteen tot driemael toe ter ooren.

1042 *duickt:* schuilt.
1044 *hartelijck:* in 't hart.
1046-47 *Rechtschape hopliên:* eerlijke aanvoerders past het; *banier en standert:* nl. van Christus, het kruis; *in 't heiligh water:* bij den doop.
1048 *het hooft des heirs:* Christus.
1051 *De Hertogh van Godts heir:* Christus, vgl. *Hymnus vande Christ. Ridder*, vs. 6; *gemoete:* ontmoette.
1055 *boden:* gezanten, apostelen.
1059 *den eersten mijlpael:* een kapelletje aan de Via Appia houdt de herinnering aan het oude verhaal levendig.
1060 *zorghelijx:* verdachts.

Wy hielden, op 't gesteen en zuchten, t'zamen stant,
En vatten, wat beducht, malkandren hant aen hant.
Terwijl de zinnen dus vast opgespannen waren,[1067]
Begon die bruine wolck allengskens op te klaren,[1068]
(Gelijck de hemel in het kriecken van den dagh)
Tot datm'er in en door, en yet in roeren zagh,[1070]
't Geen naer yet menschlijx zweemde; en wy, die vierigh baden,
Vernamen, na een poos, den Kruisvorst, overladen[1072]
Met zijn altaer, het kruis, dat van de schouder hing;
Een last, waer onder hy gekromt en buckend ging,
En hijghde al ademloos; terwijl de dorens pramen[1075]
't Gekroont en hangend hooft; de pijnelijcke stramen[1076]
Der doorgeslage borst vast leken, en het zweet[1077]
Vermengen met zijn bloet; dat in den zoom van 't kleet
Komt vloeien, langs den hals, door 't hair, door al de leden;
En sleept al zijpende de geesten naer beneden.[1080]
De mont stont op van pijn. de lippen zwollen dick,[1081]
En paers, en blaeuw. 't gezicht gaf glinsterende een' blick
Van water, hier en daer noch drupplende op de wangen.
De winckbraeuw zackte op 't oogh, en scheen verslenst van 't hangen.
Men zagh gedult, gemengt met pijn en moedt, in hem.
In 't kort hy kroop, gelijck weleer Jerusalem,
En drie Marien, en wat noch zijn' kruisgangk deerde[1087]
Hem zagen, in dien schijn, toen hy zich ommekeerde,[1088]
En aen dien vrouwesleep, een dun een teer getal,[1089]
d' Aenstaende straf voorzey, en stats gedreighden val.[1090]

P e t r o n e l :
O Jesus, gaet uw geest in die gestalte waeren?
d' Olijfbergh zagh u zoo niet op de wolcken varen.[1092]

P e t e r :
Noch zoo verkeerde hy, op Thabor, in een zon,[1093]
Waer tegens mijn gezicht en oogh niet opzien kon.

P a u w e l s :

1067 *vast opgespannen:* hevig gespannen.
1068 *bruine:* donkere.
1070 *datm'er:* dat men er; *roeren:* bewegen.
1072 *Vernamen:* namen waar; *den Kruisvorst:* Christus.
1075 *pramen:* drukken, steken.
1076 *stramen:* striemen.
1077 *doorgeslage:* over en weer gegeeselde; *vast leken:* voortdurend bloeden.
1080 *En sleept* enz.: en doet al sijpelend de levensgeesten wijken.
1081 *op:* open.
1087 *drie Marien:* drie Maria's, vgl. vs. 246 en zie *Luc.* XXIII, 27-31; *en wat noch:* en allen, die zijn gang ter kruisiging bedroefde.
1088 *schijn:* gestalte.
1089 *vrouwesleep:* gevolg van vrouwen.
1090 *stats:* Jerusalems.
1092 *d'Olijfbergh:* de berg waar Christus ten Hemel voer, *Hand.* I, 9, 12.
1093 *Thabor:* volgens de overlevering de berg, waar Christus van gedaante veranderde, *Matth.* XVII, 1-9.

Noch zoo verscheen hy my, die kerckers klingen koorden[1095]
Gereet had, om zijn volck te martelen, te moorden.

1095 Op weg naar Damascus, *Hand.* IX, 1-9.

P e t e r :

Zoo scheen zijn staet verkeert, op een bedruckte wijs.
Mijn hairen staen te bergh, ick stockstijf, koudt als ijs.
'k Vermanme in 't einde, en vraegh: mijn heer, mijn Godt, waer henen?[1099]
Waer leit uw reis, mijn troost? hy antwoorde eerst met stenen,[1100]
Geborsten uit een hart, dat van benaeutheit sluit.[1101]
Ten leste borst zijn stem, doch flaeuw en heesch, dus uit:[1102]
Dat gaet naer Rome, om my noch eens te laten kruissen.[1103]
Strax hoorde ick, in de lucht, gesnor van vleuglen ruisschen;[1104]
En al 't gezicht verstoof verdween, voor mijn gezicht,
Door Jesus aenzicht dus geheldert, en verlicht.[1105-06]
Dat moedight my ter doot. men keert daer op te stouter[1107]
Naer stadt, daer Godt ons eischt ten offer, en ten outer.[1059-1108]

P e t r o n e l :

Och anders schickt de mensch, en anders schickt het Godt.[1109]

P e t e r :

d' Alziende spelde my dit kruis, dit martellot,
Al overlang, niet lang na dat, aen 't hout ontslapen,[1111]
En 't nare graf ontruckt, zijn koy, zijn kudde schapen,
Niet eens, maer driewerf, bleef bevolen mijnen staf;
Toen hy my liefde verghde, en ick hem antwoort gaf.
Mijn trouwste leerling, sprack de Meester, die noit ruste,
Ghy gorde u, in uw jeught, en gingt, waer 't u geluste;[1116]
Maer in uw' ouderdom zult ghy, dees handen langk
Uitstreckende, en gegort van andren, uwen gangk
Eens zetten derwaert, daer 't hun lust u heen te leien.[1110-19]
Nu wort dit rijp. die kelck was my van toen bescheien.[1120]
't Wil tijdt zijn, dat ick eens verhuize uit 's lichaems tent.[1121]
Godt roept my tot dit kruis. mijn baen is afgerent.

P a u w e l s :

En ick voorzagh al lang mijn offerhand genaken.[1123]

1099 *mijn heer.... waer henen?:* 'Domine, quo vadis?'
1100 *Waer leit:* waarheen leidt.
1101 *Geborsten:* gebarsten.
1102 *borst:* barstte.
1103 *Dat gaet* enz.. 'Venio Romam iterum crucifigi'.
1104 *Strax:* terstond; *vleuglen:* nl. van engelen.
1105-06 *gezicht.... gezicht.... aenzicht:* een van Vondel's gebruikelijkste woordspelingen; *geheldert:* opgehelderd.
1107 *moedight:* bemoedigt; *men:* wij.
1059-1108 Het Quo-vadis-verhaal, door Vondel hier vrij uitvoerig verwerkt, geeft Baronius (69.6) naar S. Ambrosius en naar de *Acta* van Linus (*Acta* SS. 29 Juni); er is echter nergens van Paulus sprake.
1109 *schickt de mensch:* Dr. J. van Vloten stelde hier de lezing *wickt* voor.
1111 *na dat:* vul aan: hij zijnde; *'t hout:* 't kruis.
1116 *geluste:* beliefde.
1110-19 Vgl. *Joan* XXI, 15-19; *d' Alziende:* de Godmensch.
1120 *kelck:* lijdenskelk.
1121 *'t Wil tijdt zijn:* 't zal tijd zijn.
1123 *offerhand:* het offer van mijn leven.

Mijn loopstrijt zal terstont het vrolijck einde raecken.[1124]
My dunckt 'k verander al in goddelijck gestalt.[1125]

1124 *loopstrijt:* vgl. stadion van I *Cor.* IX, 24 en II *Tim.* IV, 7.
1125 *My dunckt* enz.: echt Paulinische gedachten, vgl. I *Cor.* XV, 51, 52 en II *Cor.* V, 2.

P e t r o n e l :
En ick gevoel, helaes! hoe bitter 't scheiden valt.

P e t e r :
Nu dochter, staeck dien rouw, en vollegh ons niet verder.
Gehoorzaem Linus nu, verwillight tot een' herder,[1128]
Nadien hem Clemens 't lot van mijnen zetel gunt.[1129]
Verquickt u onderling, ten beste dat ghy kunt.[1130]
d' Alziende waeckt met troost voor zijne schare, in 't midden
Van allerley verdriet. wy zullen voor haer bidden.
't Is noodigh dat wy gaen, daer Godt ons henen zent.[1133]

P e t r o n e l :
Ick hoop u evenwel te spreken, voor het endt,
En scheide, maer met smert. och Vaders, ghy gaet sterven.
Och och, wat valt het zwaer uw aengezicht te derven!
Doch nietemin, nadien 't mijn Koningk zelf gebiet;
Volbrengt zijn noodtgebodt, gaet heene, ick houde u niet.
Ick hindert niet. gaet heen, 't gedy tot Jesus eere.[1139]
't Zy verre dat men u in 't heiligh opzet keere.
De wettige eigenaer van lijf en ziel alleen
Is Godt; die eischtze beide, o Vaders, gaet dan heen,
Als offerlammers; naer die slaghtbanck, u beschoren.[1143]
Wy zijn tot zulck een kroon niet altemael geboren.

AGRIPPA. PROCES. MARTINIAEN.

A g r i p p a :
Men vont geen breuck, aen muur noch poort, noch eenigh slot
Des kerckers. o wat hoon! dit schijnt in ernst gespot
Met Caesar, dat men durf zijn halsgevangens slaken,[1147]
In spijt van 't wachthuis zelf, daer zoo veel oogen waken.[1148]
Ick heb Proces gedaeght, en oock Martiniaen,[1149]
De hoofden van de wacht. hoe euvel wil 't vergaen,[1150]
Indienze beide niet van 't onheil reden geven?
Ick zweer gansch Rome wil van zulck een straffe beven;

1128 *Linus:* Sint Petrus' nazaat, zie *Personagien; verwillight:* door vrije keuze aangesteld.
1129 *Nadien:* nu; *Clemens:* Clemens Romanus, de 3de opvolger van Petrus, zie vs. 1015; Vondel's voorstelling in dezen regel is gegrond op Baronius' bericht, dat Clemens geschreven had: 'Ik trek mij terug, ik ga heen, Gods Kerk worde opgebouwd', Bar. 69, 43.
1130 *Verquickt:* vertroost; *ten beste dat:* zoo goed als.
1133 *daer:* daar waar.
1139 *hindert:* hinder het.
1143 vgl. *Is.* LIII, 7.
AGRIPPA: Dit tweede tooneel van het derde Bedryf moet plaats hebben op het Comitium, de rechtplaats op Forum Rom. of Kapitool, waar Agrippa op de sella curulis tusschen lictoren zijn tribunal heeft.
1147 *Caesar:* Nero; *halsgevangens:* ter dood veroordeelde gevangenen.
1148 *In spijt van:* ondanks; *zoo veel oogen:* zooveel wachten, ongeveer 50, vgl. vs. 237.
1149 *Proces Martiniaen:* zie vs. 1037-38.
1150 *euvel:* slecht.

Wanneer ick 't al, wat hier om heind was of ontrent,[1153]
Ten nutten spiegel stel: gelijck men is gewent
Te straffen, al de geen, die zoo meineedigh handelen,[1155]
En, eerloos in den aert, voor trouwe dienaers wandelen.[1156]
Daer komenze. 'k zal eerst, uitvarende al gestoort,[1157]
En gaslaende elx gebaer, hen vatten woort voor woort;[1158]
Of ickze listigh kon verbluffen, of verstricken.
Meineedigen, durft ghy, en zonder eens te schricken,
Verschijnen voor Agrip, dien ghy te leure stelt?[1161]
Wanneer ghy, omgezet, en omgekocht met gelt,[1162]
Of errefvyanden des Roomschen keizers gunstigh,[1163]
By nacht gevangens slaeckt, zoo meesterlijck en kunstigh:[1164]
Terwijl de meester slaept, op uw gezwore trouw,[1165]
Veel vaster dan op muur, of slotwerck, of gebouw.
Dat stuck zou menschen min dan logge honden passen;[1167]
Die wecken, in gevaer, den meester noch met bassen,
En jancken; daer ghy zwijght, als in den wijn versmoort.
Ick zweer.

P r o c e s :
Noch heeft mijn heer onze onschult niet gehoort.[1170]

A g r i p p a :
Wat onschult grijpt hier plaets?[1171]

M a r t i n i a e n :
Ten minste hoor ons spreken.

A g r i p p a :
Wat spreken? zeght my flux, wie heeft dit stuck besteken?[1172]

PETER. PAUWELS. AGRIPPA.

P e t e r :
Myn heer, ick ben die man, om wien ghy u zoo steurt.[1173]

P a u w e l s :
Men schuif de schult op my, indien hier is verbeurt.

1153 *om heind:* heinde, dichtbij; *ontrent:* in de buurt.
1155 *meineedigh:* nl. door 't breken van den eed, de gevangenen goed te bewaken, vgl. vs. 1165.
1156 *wandelen:* doorgaan.
1157 Hier worden Proces en Martiniaen voorgeleid.
1158 *hen vatten woort voor woort:* ze in mijn woorden vangen.
1161 *te leure stelt:* bedriegt.
1162 *omgezet:* omgepraat.
1163 *errefvyanden:* grootste vijanden; *Roomschen:* Romeinschen.
1164 *zoo meesterlijck en kunstigh:* nl: zonder eenige breuk enz. vgl. vs. 1145.
1165 *de meester:* Agrippa zelf.
1167 *Dat stuck:* zoo'n streek.
1170 *onschult:* verontschuldiging.
1171 *grijpt hier plaets:* kan hier bestaan.
1172 *besteken:* verzonnen.
1173 *steurt:* kwaad maakt.

A g r i p p a :

Zeght op, hoe hebt ghy 't lijf des kerkers klaeuw ontwrongen.

P e t e r :

Ick vondt den kercker op, en ben zoo uitgesprongen.[1176]

1176 *op:* open.

A g r i p p a :
Wie bootst de sleutels na van 't naeuw ontsluitbre slot?

P e t e r :
Wat sluitbaar is, ontsluit d' almogentheit van Godt.[1178]

A g r i p p a :
Zijt ghy ons Goden dan en 't heiligh Recht ontwossen?[1179]

P a u w e l s :
't Valt mijn' Verlosser licht zijn dienaers te verlossen.[1180]

P e t e r :
't Is om de streeck van zes en twintigh jaer geleên,[1181]
Dat Cesar Claudius den scepter van Judeen
En heel Samarien Herodes gaf te dragen;
Die, om den blinden haet der Joden te behagen,[1184]
Het hooft van Godts gezant dorst rollen in het stof;[1185]
En my, een' slechten roof, den toren van zijn hof,[1186]
En acht paer wakers, gaeuw als afgerechte valcken,
Vertroude, op dat men hem zou mompen noch verschalcken.[1188]
Jerusalem hiel feest. mijn kudde vaste, en badt[1189]
Den Heilant aen, om hulp, toen ick gevangen zat.
De nacht gaet voor den dagh, die my ten toon wil stellen.[1191]
Veel vege teeckens niet dan dootse rampen spellen.[1192]
Twee ketens binden 't lijf wel vast; de geest blijft vry.
De wacht bewaert de poort; een krijghsman elcke zy:
Wanneer het duistre hol des kerckers wordt beschenen
Van 't licht des Engels, die my weckt, en roept: ga henen.
Schiet aen, omgort uw kleet: treckt ras de schoenen aen.[1197]
Ick strijck de kluisters af, en stel my om te gaen,
Als in een' zoeten droom, door d' eerste en tweede wachter.
Mijn leitstar stapt vooruit; ick volgh haer' glans van achter,[1200]
En koom aen d'ysre poort, die opspringht voor mijn oogh.[1201]
Ick kies de stat. de Geest verdwijnt, en vlieght zoo hoogh,

1178 *almogentheit:* almacht, vgl. *Openb.* III, 7.
1179 *ontwossen:* ontwassen.
1180 *Verlosser... verlossen:* weer echt Vondelsch! vgl. vs. 255.
1181 *om de streeck:* omstreeks; *zes en twintigh jaer geleên:* Keizer Claudius stelde in 44 na Chr. zijn gunsteling Herodes Agrippa I tot Koning van Judea en Samaria aan; Vondel stelt dus den dood der Apostelen op 't jaar 67, in afwijking van Baronius die hem op 69 zet.
1184 Vgl. *Hand.* l.c. 3.
1185 *Godts gezant:* de Apostel Jacobus, l.c. 2.
1186 *slechten:* nietswaardigen; *toren:* deze toren is weer van Baronius, 44, 5.
1188 *mompen:* bedriegen.
1189 *Jerusalem hiel feest:* het feest der ongedeesemde brooden, *Hand.* l.c. 3.
1191 *De nacht* enz.: het was de nacht, voor ik voor 't gerecht zou moeten verschijnen.
1192 *vege:* onheilspellende.
1197 *Schiet aen:* uw kleed.
1200 *Mijn leitstar:* de engel.
1201 *opspringht:* openspringt.

Als d'offerhande stijght van myne danckbre lippen.[1181-12031203]

1181-1203 het verhaal van Petrus' (tweede) gevangenschap te Jerusalem en wonderbare bevrijding staat in *Hand.* XII, 3-17.
1203 *d'offerhande:* dankgebed.

P a u w e l s :

Ick raeckte in hechtenis, in 't Macedoonsche Phlippen,
Om een waerzeggeres, by den gebedestroom,[1205]
Door Jesus grooten naem, verlost van 's afgodts toom;[1206]
Waer by haer heeren lang geen magre winst genoten.
Ick zat'er in den stock met Silas 's nachts gesloten.[1208]
Het bloet droop langs het streng gegeesselt lichaem af.
De lippen roerden vast, en zongen; 't zingen gaf[1210]
Een' goddelijcken galm, die boven uit den toren,
Recht opsteegh door de lucht, door zoo veel hemelkooren,[1212]
In 't juichend Paradijs; daer ick met lijf en geest,
Of, buiten 't lijf, met geest of zinnen ben geweest.[1213-14]
Terstont begon de gront, op d'aendacht der twee bidderen,[1215]
Gelijck van schrick geraeckt, te daveren, te tsidderen:
Toen volghde 't rammelen van koper yzer stael.
De deuren knarsten eerst op tanden van metael,
En sprongen echter op: cipier en wakers wacker.[1219]
De stockbewaerder, bang voor my, voor mynen macker;[1220]
Stack op; en, wanende dat al de kercker vloodt,[1221]
Greep 't uitgeruckte zwaert, en dreighde zich de doot.
Ick riep: verschoon uw ziel: wy zitten hier te zamen.[1223]
Hy vloogh met licht'er in, en wiesch ons roode stramen,[1224]
En viel ons bey te voet, met zijn herboren huis;[1225]
Het welck, vol blyschap, roemde in Christus doot, en kruis.[1204-1226]

A g r i p p a :

Ghy trouweloozen, zoeckt uw' moetwil te verbloemen,
Maer zult vergeefs op kruis en doode Goden roemen.[1228]
Trauwanten, boeit Proces, en boeit Martiniaen,[1229]

1205 *waerzeggeres:* een slavin, die een waarzeggenden geest had; *gebedestroom:* de Joodsche gemeente van Philippi, die geen synagoge had, kwam in gebed samen bij een rivier.
1206 De slavin werd door Paulus gedoopt. Met haar waarzeggerij had de vrouw veel geld van haar meesters verdiend; toen zij bekeerd was hield die winst natuurlijk op en vandaar dat Paulus met zijn medehelper *Silas* werd opgesloten.
1208 *in den stock:* het blok met gaten, waarin de beenen werden vastgeklemd, zooals *Hand.* l.c. uitdrukkelijk melden.
1210 *vast:* voortdurend.
1212 *zoo veel hemelkooren;* de negen hemelsferen, waarop volgens de middeleeuwsche voorstelling de Hemel (*'t juichend Paradijs*) volgt.
1213-14 zie II *Cor.* XII, 3.
1215 *aendacht:* devotie; *twee bidderen:* twee bidders, Paulus en Silas; 'eensklaps kwam er een aardbeving... en alle deuren sprongen open', *Handelingen* l.c. 26.
1219 *echter:* daarna; *op:* open; *cipier* enz.: vul in: sprongen.
1220 *stockbewaerder:* cipier.
1221 *Stack op:* sprong op; *al de kercker:* al de gevangenen.
1223 *verschoon uw ziel:* doe u zelf geen kwaad.
1224 Hij snelde met licht naar binnen; *stramen:* striemen.
1225 *zijn herboren huis:* zijn gedoopt gezin.
1204-1226 Dit heele verhaal letterlijk naar *Hand.* XVI, 12, 13, 16-34; *'t Macedoonsche Phlippen:* Philippi in Macedonië.
1228 *kruis en doode Goden:* dit was de spot der heidenen tegenover het roemen der Christenen in Christus en zijn kruis, vgl. I *Cor.* I, 23.
1229 *Trauwanten:* handlangers, soldaten.

Op dat men boezem zulck een lasterlijck bestaen.[1230]
Verleert dit vlughtigh paer zijn vlught met scherpe roeden,[1231]
En leit het dan voor ons. men koelt die koorts met bloeden.[1232]

1230 *boezem:* uitboezeme, uitdelge; *lasterlijck:* schandelijk.
1231 *vlughtigh:* voortvluchtig.
1232 *koorts:* dweperij.

REY VAN GEKERSTENDE SOLDATEN.

Z a n g :

Hoe menigh Christen zagen wy
Aen 't kruis al levend hangen,
En d'oogen met verlangen
Naer Christus slaen, getroost en bly?
Hoe menigh in een hartevel[1237]
Of borstelen gesteken,[1238]
En by een wildt geleken,
Verstrecken voor een guichelspel[1240]
Der wreetheit, zoet op Christenjaght,[1241]
Met losgelate honden;
Te godtloos aengeschonden[1243]
Op Godts geduldighste geslacht?[1244]
Hoe menigh wert in 't diereperck
Den luypert voorgeworpen,[1246]
Verhit om bloet te slorpen?
Aldus voltrock de dagh zijn werck.

T e g e n z a n g :

Maer 's avonts gaet het vieren aen[1249]
Met menschen, die, op staken
Gespit, als fackels blaken,
En in geteerde rocken braên,
Of flackeren in wasseklêen.
Hoe gloeien 's Vorsten hoven[1254]
Van vier, gelijck een oven![1233-55]
Was 't Heidensch hart toen stael of steen,
Dat het niet smolt in zulck een' gloet?
Ons docht, wy zagen Engelen
Zich in die vlamme mengelen.
Wat schael vol geuren rieckt zoo zoet
Voor Jesus, als die bittre smoock
Van zijne liefste panden:[1262]

1237 *hartevel:* huid van een hert.
1238 *borstelen:* huid van wild zwijn; *gesteken:* gestoken.
1240 *guichelspel:* goochel-, tooverspel.
1241 *zoet:* verslingerd.
1243 *Te:* zeer; *aengeschonden:* opgehitst.
1244 vgl. *Rom.* XII, 12.
1246 *luypert:* luipaard.
1249 *vieren:* in dubbele beteekenis van feest vieren en vuur ontsteken.
1254 *hoven:* tuinen.
1233-55 Dit gedeelte van dezen prachtigen Rey is geïnspireerd door Tac.-Hooft: ‘By 't ombrenghen [der Christenen] voeghde men noch dien spot, dat ze versteeken in huiden van wilde dieren, van honden verscheurt en gedoot, oft aan kruissen genaagelt, oft staande om geblaakt te worden, en als de dagh deur was, tot verstrekking van nachtlicht, gebernt werden. Zijn hooven had Nero tot dit schouwspel ten beste gegeven’. XV, 44.
1262 *panden:* kinderen.

O zalige offerhanden!
O Godtbehaeghelijcke roock![1264]

T o e z a n g :

Nu geven willigh zich ten roof
De standertdragers van 't beproeft geloof;
Niet als ons Decien, om eigen roem,[1267]
Van korten duur, gelijck een bloem;
Maer om Godts eer. wat klinckt'er beter?
En niet te min de Faem[1270]
Met haer bazuin zal zwellen op hun' naem,
En eeuwigh zwanger gaen van P A U W E L S , en van P E T E R .[1271-72]

1264 *O Godtbehaegelijcke roock:* reuk; vgl. dezelfde uitdrukking waar de doopsgezinde Vondel de slachtoffers der XVIde eeuwsche geloofsvervolgingen herdacht, *Hierusalem Verwoest,* Opdracht.

1267 *Decien:* Decius-sen; in de IVe eeuw v. Chr. offerden zich een vader, zoon en kleinzoon van het geslacht Decius Mus voor het vaderland op.

1270 *de Faem:* de verpersoonlijkte godin van het gerucht, Fama.

1271-72 bij hun gewaagd drastische beeldspraak zijn deze zwellende eindverzen machtig van plastische muzikaliteit.

Het vierde bedryf.*

PLAUTIL. PETRONEL.

P l a u t i l :
Och dochter, och ik hoor het snerpen van de roên.[vs. 1273]

P e t r o n e l :
Zoo most de hemelsche om den aertschen Adam bloên,[1274]
Eer hy in 't rechthuis van den rechter was verwezen.[1275]
Zijn stramen hebben ons, ter goeder uur, genezen.[1276]
Och spaert d'onnozelen. o hartepijn, o smert![1277]

P l a u t i l :
Och al t' onmenschlijck slaen. dat grizelt door mijn hart.
Och geessels, stramen och, och kostelijcke wonden.

P e t r o n e l :
Och pylers, die nu houdt geknevelt, en gebonden[1280]
De hooftpylaren zelfs van 't rijzend hooftgebouw,[1281]
Gemetst met bloedigh kalck; die proef doet van zijn trouw[1282]
Veel beter dan tiras: tyrannige pylaren,[1283]
Het kan gebeuren, dat ghy, over duizent jaren,
Noch tuigen streckt van 't leet, 't welck 's hemels eerste boôn[1285]
Nu uitstaen onvertsaeght; daer hun de martelkroon[1284-86]
Alree zoo troostelijck van verre straelt in d' oogen;
Een kroon, die, tegens goudt en diamant gewogen,
Den prijs behoudt. wel hem, die zulck een kroon verkiest,
Daer Caesars lauwerkrans zijn' luister by verliest.[1290]

P l a u t i l :
Het geesselen houdt op: men zal met hun voort doorgaen.[1291]

P e t r o n e l :

* HET VIERDE BEDRYF speelt op het Comitium, vgl. noot bij vs. 1145.
vs. 1273 De geeseling was het begin van de exekutie.
1274 *de hemelsche Adam:* Christus, vgl. I *Cor.* XV, 46-48.
1275 *den rechter:* Pilatus, die Christus liet geeselen, *Matth.* XXVII, 26.
1276 *stramen:* striemen; vgl. *Is.* LIII, 5.
1277 *onnozelen:* onschuldigen.
1280 *pylers:* de geeselkolommen.
1281 *hooftpylaren:* in *Gal.* II, 9 noemt Paulus zijn medeapostelen steunpilaren; *'t rijzend hooftgebouw:* de pas gestichte Kerk.
1282 *Gemetst:* gemetseld; *bloedigh kalck:* de Kerk is het gebouw, de geloovigen zijn de steenen; het bindmiddel is het martelaarschap; *proef doet:* bewijs levert.
1283 *tiras:* cement.
1285 *tuigen:* getuigen; *boôn:* boden, apostelen.
1284-86 Zinspeling op Baronius' bericht (69, 8), dat de geeselkolommen nog in de kerk S. Maria Traspontina bewaard worden.
1290 Vgl. vs. 12 van *Opdraght*.
1291 *met hun voort doorgaen:* hen nu terstond naar de strafplaats leiden; zoo vertaalt ook Hooft Tacitus' ‘jubere supplicium’, XIII, 15.

Kom, laet ons, naer de poort van Ostie, vast voorgaen.[1292]

1292 *de poort van Ostie:* de oude porta Ostiensis (naar de haven v. Ostië), vroeger ook porta Trigemina, thans porta San Paolo genoemd.

AGRIPPA. PETER. PAUWELS.

A g r i p p a :

Nadien dit paer om strijt 's Gekruistens aenhangk stijft;[1293]
Al 't Rijck in oproer houdt; zijn razernyen drijft;
Verbastert Stats gewoonte, en Numaes oude zeden;[1294-95]
Veroirzaeckt Simons val, door schendige gebeden;
Ons Joffers tot vervloeckte en blinde Hymens raet;[1296-97]
En sleept in 't vloeckverbont den amptheer, en soldaet,[1298]
En wat het listigh kan betovren, en belezen;[1299]
Zoo wort het bey ter doot, in 's Vorsten naem, verwezen.
De Bethsaïder sterve, als slaef, aen 't kruis gehecht.[1301]
Den Tharser gun men 't zwaert, uit kracht van 't burgerrecht.[1302]

P e t e r :

Hoe lieflijck klinckt die stem! van waer komt my die zegen?
De neergedaelde is, langs die ladder, opgestegen,[1304]
Door alle heemlen heen, ten hemel. o mijn Godt![1305]
Van waer komt my dit goet, dit onverdiende lot?
O sleutel van het Kruis, ontsluit my 's hemels deuren.[1307]
Wien van ons twaleftal moght zulck een eer gebeuren.[1308]
Ick kus die schoone doot. hoe maecktze my gelijck
Den koningk, die dat langs zich zette in't hooghste Rijck.[1310]

P a u w e l s :

Zoo wort, ter goeder uur, de moede ziel ontbonden
Van 's lichaems lastigh pack, en vaert, door lieve wonden,
Haer' oirsprongk te gemoet, gelijck een hemelvlam.[1313]

1293 *Nadien:* daar.
1294-95 Vgl. de aanklachten in vs. 861, 866, 901; *razernyen drijft:* dwaasheden doordrijft; *Numaes oude zeden:* de oude Romeinsche godendienst, vgl. vs. 926-27.
1296-97 Deze redenen geeft Baron. 69, 5; *blinde Hymens:* onwerkelijke huwelijken, schijnhuwelijken (vgl. blinde deur), de christelijke maagden weigerden een aardschen bruidegom, omdat ze al aan een hemelschen (nl. Christus) verloofd waren; maagdelijkheid was bij de wet verboden.
1298 *vloeckverbont:* vervloekte verbintenis, namelijk van het Christendom; *amptheer:* hoogen beambte.
1299 De beschuldiging van magie is historisch, maar komt bij Baronius niet voor.
1301 *De Bethsaïder:* lees: Bethsaider, nl. Petrus, geboortig van Bethsaïda, *Joh.* I, 44; *als slaef, aen 't kruis:* Petrus werd als vilis persona (Bar. 69, 8) tot de straf der misdadigers, de kruisstraf, veroordeeld.
1302 *Den Tharser:* Paulus, geb. te Tarsus, *Handel.* XXII, 3; als Romeinsch burger (*Handel.* XXII, 25-28) had Paulus recht op den niet-onteerenden dood van het zwaard.
1304 *De neergedaelde:* nl. uit den Hemel, Christus; *die ladder,* nl. het kruis, vgl. *Heerlyckheit der Kercke*, III, 647.
1305 *Door alle heemlen heen, ten hemel:* door alle hemelsferen heen naar den Hemel, waar de Godheid woont, vgl. vs. 1212.
1307 Spiegelvers van vs. 390.
1308 *ons twaleftal:* de twaalf Apostelen; ook de Apostel Andreas zou aan een kruis sterven, vgl. vs. 1560-61.
1310 *Den koningk:* Christus; *dat langs:* langs dien weg, vgl. vs. 16.
1313 *Haer' oirsprongk:* God.

De heilighste, die oit van vrouw ter weerelt quam,[1314]
En d' allergrootste ziel, en zuiverste in Godts oogen,
Voer zoo ter halsaêr uit, naer d' onbezwalckte bogen;[1316]
Terwijl de romp vast bloede, in zijn gevangkenis,[1317]

1314 *De heilighste:* nl. Johannes de Dooper, zie *Matth.* XI, 11.
1316 *Voer zoo ter halsaêr uit:* ontsnapte aldus aan het onthoofde lichaam, vgl. *Matth.* XIV, 3-12; *d'onbezwalckte bogen:* de Hemel.
1317 *vast:* hevig.

En 't lachend hooft de wraeck verzade, op 's konings disch.[1318]
Zoo tradt sint Jakob voor. hy moedight my, in 't knielen.[1319]
Soldaten, helpt my strax by 't zaligh tal der zielen,[1320]
En ruckt de sabel vry kloeckmoedigh uit de schee.

P e t e r :
'k Verzoeck slechts op August een vriendelijcke bé,[1322]
En wenschte, met meer smaet, en smert en pijn, te sterven.

A g r i p p a :
Laet hooren, leit het zoo, dat kunt ghy licht verwerven.

P e t e r :
'k Heb mijn' gekruisten Vorst verlochent, in zijn noot,[1325]
My zelf onwaert gemaeckt aan d'eere zijner doot,
Het triomfeerend Kruis; en wensch die schult te boeten.
Men hang my dan om hoogh ten hemel, by de voeten;[1328]
En met dit schuldigh hooft, dien Godtvergeten mont,
Die driewerf Godt verzwoer, beneden, naer den gront;
Als een die wel verdien ten afgront neêr te daelen,[1331]
Versteken van den glans der zaligende stralen.[1332]
Dit's 't eenigh dat ick bid: vergun my die gena.[1325-33]

A g r i p p a :
Zy wort u toegestaen. nu voort, en rept u dra.
Dit Krijgsvolck wacht, om u naer 't hoogh gerecht te leiden.[1335]
Trauwanten, leit hen wech. men quist slechts tijdt met beiden.[1336]

REY VAN GEKERSTENDE SOLDATEN.

Z a n g :
Och, of 't geoorlooft waer,
Op 't Apostolisch spoor, te blussen[1338]
Zijn' yver, met godtvruchtigh kussen
Der voetstappen van 't lijdzaem paer;[1340]
En elcken voetstap, met
Bedruckte tranen, te besprengen;[1342]
Ja tranen met hun bloet te mengen,

1318 *de wraeck:* nl. van Herodias; *'s konings disch:* het feestmaal van Herodes.
1319 *Zoo tradt* enz.: vgl. vs. 1185; *moedight:* bemoedigt.
1320 *strax:* terstond.
1322 *op August:* aan Augustus, nl. Keizer Nero; *bé:* bede.
1325 vgl. vs. 366-67.
1328 *by:* met; men hange mij met de voeten naar boven.
1331 *afgront:* hel.
1332 *Versteken:* verstoken.
1325-33 Over Petrus' verlangen om met 't hoofd omlaag gekruisigd te worden geeft Baron. (69, 19) tal van oude getuigenissen.
1335 *'t hoogh gerecht:* de plaats der exekutie.
1336 *Trauwanten:* dienaars; *beiden:* wachten.
1338 *'t Apostolisch spoor:* het spoor der Apostelen, in letterlijken zin.
1340 *lijdzaem:* geduldig.
1342 *Bedruckte tranen:* tranen van druk en rouw.

En uit te storten ons gebet;
Daer dat doorluchtigh root[1345]

1345 *Daer:* daar, waar; *doorluchtigh root:* verheven bloed.

Zal vloeien, uit zoo heilige aderen.
O Stat, heeft een wolvin uw Vaderen[1347]
Gelickt, gezooght; waerom verstoot[1348]
Ghy, grimmiger van aert,
Dees Vaders? och! waer sleept ghy henen[1350]
De Meesters, die, met eedler steenen,[1351]
Uw muuren trecken hemelwaert?
Van waer uw Godtsdienst, door de wolcken,[1353]
Wort toegeblazen allen volcken.

T e g e n z a n g :

Het Heidensch Rome most[1355]
Van outs, door bloet, zijn grootheit baren,
En oorloogh blazen zoo veel jaren:
Dat heeft van Remus af begost;[1358]
Van dat de broeder sloegh
Ter neder zijnen vollen broeder:[1359-60]
Gelijck nu lest de zoon zijn moeder,[1361]
Die hem, haer hoop, ter weerelt droegh,
En zette in top van 't Rijck.[1363]
Zou die zijn moeder zoo durf loonen,
Dan onze Vaders noch verschoonen;[1365]
Zoo was hy niet zich zelf gelijck.
Maer 't Christensch Rome moet
Door martelbloet zijn grootheit baren,
En worstelen door veel gevaren.
Ons Vaders stichten nu in bloet
Een nieuwe stat, die, door hun lyden,
Meer wint, dan d' oude, door haer strijden.[1370-72]

T o e z a n g :

Dat's meer dan op zijn Persiaens gestreên,[1373]
En deizende de kans

1347 De sage verhaalt hoe de eerste stichters van Rome, Romulus en Remus, in een grot door een wolvin werden gevoed.
1348 *Gelickt:* voor de vormgeving, zooals Vondel de middeleeuwsche opvatting over de berin vasthoudt en hier op de wolvin toepast.
1350 *Dees Vaders:* de geestelijke vaders van een nieuw gesticht Rome, Petrus en Paulus.
1351 *De Meesters:* de leermeesters en bouwmeesters; *eedler steenen:* de levende steenen der geloovigen, vgl. *Openb.* XXI, 19.
1353 *Van waer:* van welke muren af, vgl. *Opdraght* vs. 1, en noot aldaar.
1355 *most:* moest.
1358 *Dat heeft* enz.: dat is zoo al van Remus' tijden, dus van 't begin af; *heeft begost:* is begonnen, Brabantsche vorm, ook een enkele maal in den Statenbijbel gebruikt.
1359-60 Het heet dat Romulus zijn broer, die naar de alleenheerschappij stond, doodsloeg.
1361 *lest:* laatst; *de zoon zijn moeder:* Nero vermoordde zijn moeder Agrippina.
1363 Door Agrippina's bemiddeling nam Claudius Nero als zoon en opvolger aan.
1365 *onze Vaders:* Petrus en Paulus.
1370-72 vgl. *Opdraght* vs. 15-17 en vs. 1281-83.
1373 *Dat,* nl. lijdend overwinnen, zooals de Apostelen deden, is nog roemrijker dan strijden *op zijn Persiaens:* op de wijze der Perzen of Parthen, die *deizende:* vluchtende streden en dan door achteruit schieten overwonnen. Vondel moet 't oog gehad hebben op Tac.-Hooft, VI, 35, waar de ‘verscheide gedaanten van vechten’, der Parthen, Meden en Perzen beschreven worden.

En onverwelckbren krans[1375]
Geruckt van 't hooft der trotste mogentheên.[1376]
Nu neemt uw' toevlught niet,
In 't uiterste verdriet,
Naer Capitool, of Jovis vogelen,[1379]
En goude standertgoón:
Zoeckt heul aen Jesus troon,[1381]
In schaduw van d'Apostlen, en hun vlogelen.[1382]

1375 *onverwelckbren krans:* lauwerkrans der overwinning, ‘de onverwelkbare krans der heerlijkheid’, I *Petr.* V, 4.
1376 *trotste mogentheên:* de Roomsche mogentheit, waar Tac.-Hooft ook meermalen van spreken voor: Romeinsche heerschappij.
1379 *Capitool:* op 't Kapitool werden de drie voornaamste beschermgoden van Rome vereerd, vgl. vs. 754; *Jovis vogelen:* de vogels van Jupiter, de arenden, veldteeken der Romeinsche legioenen en voorteekens van krijgsgeluk, Tac.-Hooft I, 39; II, 17.
1381 *heul:* heil en troost.
1382 *vlogelen:* vleugelen.

*

Het vyfde bedryf.*

AGRIPPA. NERO.

A g r i p p a :

De Vorst, die onlangs speelde Orestes, droef en dol,[vs. 1383]
En vlughtigh voor de wraeck, speelt nu zijn eige rol;[1384]
Maer in der daet, en niet in schijn, van schrick gedreven,
Druckt uit, hoe veel de schijn en 't veinzen scheelt van 't leven.
De vlam, in 't rotte bloet ontsprongen, knaeght het vleesch.[1387]
Hy hijght naer zijnen aêm. de spraeck luit schor, en heesch.
De tong slaet yzerklanck, en slibbert onder 't spreken.[1389]
Al 't aengezicht, gelijck met dootverf overstreken,
Ziet bleeck, en blaeuw, als loot, en hier en daer gevlackt.
Nu steeckt hy 't hooft om hoogh. nu hangt het hooft, en zackt
Zwaermoedigh naer beneên, tot dat hy raeckt aen 't schricken,
Om 't kraecken van een deur; en opschiet, en twee blicken,
Zoo root als vier en bloet, aen alle zyden slaet,
En opspalckt; en al 't hair recht op te berge staet,
Om zijn verbeeldingen. dan tsidderen de leden,[1397]
Het koude zweet breeckt uit, en, van zijn schim bereden,[1398]
Verdaeght al 't hofgezin te hoop, met ope keel.[1399]
Hoe schichtigh is dit hof gedraeit, als een tooneel![1400]
Hoe 's Vorsten staet verkeert! wat wil die plaegh beduien?
Daer komt hy weder aen, en heeft het hooft vol buien.
De wakers wijcken hem: een yeder maeckt zich t'zoeck.[1403]
Best zie ick 't veiligh aen, en sla hier om een' hoeck.

* TEKSTKRITIEK: *Het Vyfde Bedryf*. In de eerste uitgave staat foutief: *Het Vierde Bedryf*.

* Het eerste tooneel van dit bedrijf speelt in Nero's gouden huis. Tac.-Hooft (XIV, 10; XV, 58) en Suetonius (*Lib.* VI, 36, 42, 46, 48, 49) spreken herhaaldelijk over Nero's groeienden angst en zinsverbijstering.

vs. 1383 *De Vorst:* Nero; *Orestes,* zoon van Agamemnon en Klytemnestra, doodt zijn moeder te Mycene, omdat zij zijn vader heeft vermoord; 't gevolg is, dat Orestes door de wraakgodinnen achtervolgd wordt. Door de Grieksche dramaturgen Aischulos, Sofokles en Euripides uitgebeeld, werd Orestes door Nero, die zich een goed acteur waande en die ook zijn moeder vermoord had (te Misenen), uit een fatalen drang gespeeld. Suetonius meldt: 'Tragoedias quoque cantavit personatus.... inter cetera cantavit..... *Orestem matricidam*..... caet.' (l.c. 21); in zijn zinsverbijstering verwarde hij dan zijn eigen persoon met dien van Orestes. Vondel heeft dit hier meesterlijk als een Shakespeare (*Hamlet* III) behandeld.

1384 *vlughtigh voor de wraeck:* zijn wroeging willende ontvluchten.

1387 *De vlam:* de koortshitte, die hem doet ijlen.

1389 Prachtige regel!

1397 *verbeeldingen:* inbeeldingen.

1398 *van zijn schim bereden:* door zijn angstgedachten beheerscht.

1399 *al 't hofgezin:* alle bewoners van het paleis; *met ope keel:* rauw schreeuwend.

1400 *schichtigh:* schielijk.

1403 *wakers:* wachters; *wijcken:* ontwijken.

N e r o :

Och, berght Orestes. och, waer henen?
Waer berght hy 't lijf, in doots gevaer?
Wie steeckt die moorttrompetten daer?[1407]

1407 *die moorttrompetten:* '....Beschreiende de doodt zyner moeder.... weemelde voor zyn oogen het lastigh gezicht van die zee en stranden (en daar waarender die geloofden dat 'er een klank van trompet.... en gekerm uit het graf zyner moeder gehoort werdt)...' Tac.-Hooft, XIV, 11.

Trompetter, blaest ghy uit Mycenen?[1408]
Of klinckt dit van Misenen af?[1409]
Wat Vloecken komen my verrassen?[1410]
Verrijst de Wraeck uit moeders assen,
En uit het moederlijcke graf?
Och, troost Orestes, in zijn lyen.
Nu weet hy nergens geen verblijf.
Och, berght den bangen balling 't lijf.
Waer vliet hy voor dees Razernyen?
'k Zie, op den gront van Plutoos poel,[1417]
De geesten, die ons 't licht benyen;
Gepynight om hun schelmeryen,
Rontom dien zwart beroockten stoel.[1420]
't Is nacht, ick hoor de vlammen kraecken.
't Aeloude Troje staet in brant,[1422]
Aen dezen, aen den andren kant;
Of brant hier Rome, en al zijn daecken?
Heb ick of Sinon brant gesticht?[1425]
Wat woelen hier al dootse zielen,
Die om mijn lijf, als byen, krielen.[1427]
Houdt op, ghy steeckt naer mijn gezicht.
Zeght op, wat zijt ghy voor gezellen?[1429]
Beschuldight ghy den rechten man?
Men maeck 'er weêr een nachttorts van,
Of steeck hen strax in dierevellen.[1431-32]
Neen, Vesta leit my hier aen boort,
Om hare dochters, versch geschonnen.
Ick was verslingert op uw Nonnen,
O moeder, zijt ghy noch gestoort?[1433-36]
Wat raet? ick hoor haer leeuwen brullen.[1437]
Ick vrees dat scherpgewet gebit;
Die keelen, brandende en verhit.
Ay ziet, hoe zy hun staerten krullen.

1408 *Mycenen:* Grieksche stad Mukènè, waar Orestes zijn moeder doodde.
1409 *Misenen:* Italiaansche havenstad, waar Nero zijn moeder liet ombrengen (Tac.-Hooft XIV, 4-8).
1410 *Vloecken:* wraakgodinnen, de Erynnyen, die ook Orestes achtervolgden, de *Razernyen* van vs.1416.
1417 *Plutoos poel:* de onderwereld, waar Pl. koning is.
1420 *stoel:* Pluto's zetel, vgl. vs. 1.
1422 De brandstichter verwart den brant van Rome met dien van Troje, vgl. den Rey van het derde bedrijf.
1425 *Sinon:* de Griek, die Troje in brand stak, *Aeneïs* II, 329.
1427 *byen:* Suetonius spreekt van gevleugelde mieren: ‘terrebatur portentis somniorum etc..... vidit se pennatarum formicarum multitudine obpleri’, VI, 46.
1429 *ghy:* de dootse zielen van 1426, de geesten van door Nero vermoorden.
1431-32 Zooals met de Christenen gebeurde, vgl. den Rey van het derde bedrijf.
1433-36 vgl. vs. 645-61 en 681-84.
1437 *haer leeuwen:* klaarblijkelijk Vesta's leeuwen, hoewel daar niets van bekend is; ook in de *Brieven der Heilige Maeghden*, S. Agnes, vs. 68-73 komen ze voor; ik vond geen enkel gegeven, dat vs. 1437-40 verklaart.

Daer roept mijn moey, daer Claudius,[1441]
Mijn vader zelf: daer schreeuwt mijn moeder,[1442]
En gemalin. daer komt mijn broeder,[1443]
d' Onschuldige Britannicus.
Heb ick u helsch vergif geschoncken?[1445]
Daer kust het dootshooft van Paulijn[1446]
Mijn' meester, in bedruckten schijn.
Of is hy 't niet? of ben ick droncken?
Het regent lijcken, uit de lucht.
Een veltgeschrey klinckt van Britanje.
Daer worpt zich Galba, op, in Spanje.[1450-511451]
Daer ziet men, hoe d' Armener vlught;
Met alle mijn keurbendelingen,
Voor den verbolgen Persiaen.[1452-54]
Orestes, tast u zelven aen:
De burgers komen u bespringen.[1456]
Dat's Thrasea. ick zie den Raet,[1457]
De ridders, 't volck, en vrye, en slaven.[1458]
Ick hoor de kleppers herwaert draven,[1459]
Met al wat moederslagers haet.[1460]
Zy komen my uit Argos jagen.[1461]
Zijn 't Galileeschen? ja gewis:[1462]

1441 *moey:* tante; 'junxit parricidio matris amitae necem' Suetonius VI, 34.
1442 *vader:* stiefvader, vgl. vs. 826; *moeder:* Agrippina; Claudius was door Agrippina, en deze door Nero vermoord.
1443 *gemalin:* Octavia, de dochter van Claudius ook door Nero vermoord; Suetonius zegt: '....trahique se vidit ab Octavia uxore in artissimas tenebras', VI, 46; *broeder:* Nero's stief broer Britannicus, zoon van Claudius, werd als mededinger opgeruimd, Tac.-Hooft XIII, 17.
1445 *vergif:* Suet.: 'Brittanicum veneno adgressus est', VI, 33.
1446 *Paulijn:* Pompeia Paulina, vrouw van Seneca, Nero's leermeester (vs. 1447); Seneca, in ongenade gevallen, moest zich de aderen openen; hij deed 't samen met zijn vrouw, maar Nero liet haar verplegen en ze genas; daarna bleef zij zoo bleek, 'dat het uitwees dat haar veel van de leef bare geesten was afgetoogen', Tac.-Hooft XV, 64, vandaar *dootshooft*.
1450-51 Britannië kwam hevig tegen Nero in verzet; Galba, landvoogd in Spanje, liet zich tot tegen-keizer uitroepen; Suet.: 'Postquam deinde [Nero] etiam Galbam et Hispanias descivisse cognovit, collapsus animoque male fracto, diu sine voce et prope intermortuus jacuit'; VI, 42; het *veltgeschrey* van 1450 uit: 'Audiit ex proximis castris clamorem militum' caet. ib. 48.
1451 *worpt:* werpt.
1452-54 De Parthen (door Vondel *Persiaenen* genoemd, vgl. vs. 1373) betwistten den Romeinen Armenië en dreven hun legioensoldaten (*keurbendelingen*) op de vlucht, Tac.-Hooft, XV, II.
1456 Er broeide een samenzwering van voorname burgers tegen Nero; 16, 48.
1457 *Thrasea:* Paetus Thrasea, een der weinige senatoren, die Nero aandorst maar ook tot zelfmoord werd gedwongen, Tac.-Hooft, XVI, 35.
den Raet: den Senaat.
1458 *De ridders* enz.: bij alle standen voelde Nero zich gehaat.
1459 *de kleppers:* paarden; Suet. deelt mee (VI, 49) hoe Nero bij 't naderen der ridders, die hem gevangen moesten nemen, angstig 't vers van Homerus aanhaalde: 'Het gestamp der snelvoetige paarden treft mijn ooren', *Ilias* X, 535.
1460 *moederslagers:* moedermoordenaars.
1461 *Argos:* Griekenland; slaat misschien op vs. 608-11.
1462 *Galileeschen:* de beide Apostelen; Baron. meldt. dat Nero na hun dood angstige visioenen had: 'a Petro et Paulo in visu perterritum', 69, 57.

Of zeit men dat dit Castor is,
En Pollux, van den wint gedragen?[1463-64]

1463-64 *Castor en Pollux:* tweelingbroers van Klytemnestra, dus ooms van Orestes; zij doorreisden het land om goed te doen en kwaad te straffen; daarom verwart Nero's verbeelding de gezaligde Apostelen met de vergode Dioskuren; vgl. *Opdraght* vs. 47-48.

Ghy Goden, die gelauweriert,
In witte zyde, om laegh komt zacken,
En, hant aen hant, met pallemtacken
Aldus gesceptert, nederzwiert;
Wien zoeckt ghy in dees aertsche hoecken?

A g r i p p a :
Nu, dunckt my, is het sprekens tijdt;
Nadien zijn droom geen steurnis lijdt,[1471]
Zal ick hem best aldus verkloecken.[1472]
Die twee gebroeders zoecken u.[1473]
Ghy moet op zee, naer 't Noorden, dwalen,
En 't kerckbeelt van Diane halen.[1474-75]
Wat beeft ghy voor uw ooms, zoo schuw?[1476]
Ghy moet dat beelt aen Vesta brengen.
Zoo luit uw zuiverofferles.
Ick ben uw leitsman Pylades.[1479]
Geef my de hant.

N e r o :
Ick zal 't gehengen.

LINUS. PETRONEL.

L i n u s :
Godtvruchte Dochter, wel wat tijding brengt ghy nu?

P e t r o n e l :
Och, Vader Linus, och, Godt hoede en zegene u.
Nu wey met 's voorzaets staf dees nagebleve schapen,
Gelijck zijn' nazaet past; d' Aertsherder is ontslapen:
Het lichaem rust aen 't hout, de ziel in Jesus schoot.[1485]

L i n u s :
Zy leeft by Godt. hy storf een kostelijcke doot.[1486]
Zaegt ghy hem, onder 't juck van 't kruis, zijn schouders buigen?

P e t r o n e l :
Geduldighlijck: ick kan hier levend van getuigen,
Als een die onder 't kruis in 't alleruiterst stont.

L i n u s :

1471 *Nadien:* omdat; *steurnis:* verstoring; *lijdt:* verdraagt.
1472 *verkloecken:* verschalken. Agrippa bedoelt, dat hij nu mooi met Nero in diens ‘rol’ kan meepraten, om hem tot kalmte te brengen.
1473 *Die twee gebroeders:* Castor en Pollux; *u:* Nero-Orestes.
1474-75 Orestes verstond van 't orakel te Delphi, dat hij uit Taurië (de Krim), waar een altaar van Diana stond, Diana's beeld moest halen ter zuivering van zijn moedermoord, vgl. Vondels *Ifigenie in Tauren* naar Euripides.
1476 *ooms:* Castor en Pollux.
1479 *Pylades* was de trouwe vriend van Orestes.
LINUS. PETRONEL. Dit laatste tooneel in de Katakomben.
1485 *'t hout:* 't kruis.
1486 *storf:* stierf.

Wy haecken om 't verslagh te scheppen uit uw' mont.

P e t r o n e l :
De krijghsliên brengen hem, door 't volck, met Pauwels, buiten
De poort van Ostie, gebonden, en besluiten[1492]
't Verwezen paer van een te scheiden, op het lest;
En een' in 't Jootsche, en een' in 't Christensche gewest,[1494]
Tot aenwas van meer smaets, te helpen om het leven.[1491-95]
Toen zagh men mont aen mont, en borst aen boezem, kleven:[1495-96]
Toen klapte kus op kus; als 't op een scheiden ging,
Daer elck aen 's anders hart, gelijck geketent, hing.
De blyde Pauwels sprack tot Peter: u zy vrede,
O grontsteen van de Kerck, o wachter in Godts stede,
O mont der herdren van 't verstroide Christendom:
En Peter tegens hem blygeestigh wederom:
O licht der Heidenen, o leitstar aller vromen,
Nu ga in vre, daer Godts verstroiden t' zamenkomen.
Een oogenblick gedult; wy zien malkandren weêr.
Zoo worstelt men in 't stof, om onverwelckende eer.
Hier op trat Pauwels voort recht uit, getroost, en blyde;
En Peter welgemoedt te rugh, naer d' overzijde
Des Tibers, en den bergh van Janus; daer de Joôn[1509]
Hem grimden te gemoet, en nepen met dien hoon,
Waer meê hun ouders eer zijn levend voorbeelt nepen,[1511]
't Welck, afgemat van pijn, zy 't moorthout zagen slepen.
Hier wert d' Apostel, als naer een tooneel, gebracht;
Op dat d' erfvyantschap van 't menschelijck geslacht[1514]
(Zoo taistren Heidens toch besneên, en kruisgetuigen)[1515]
D' Een, uit des anders bloet en gal, moght honigh zuigen.[1516]
De stramme Vader klom den heuvel op, om hoogh;
Gelijck een Avontstar, wanneerze, naer den boogh
Des hemels, uit der zee, haer zoonen aen komt leiden;[1519]

1492 *De poort van Ostie:* vgl. vs. 1292.
1494 De Joden woonden in 't tegenw. Trastevere, de Christenen buiten de stadspoorten.
1491-95 Baronius meldt: ‘Apostolos extra portam Trigeminam (quae et Ostiensis dicitur) simul esse ductos, sed non simul in eodem loco supplicio affectos; imo ab illis, qui illos ducebant, mutato consilio, esse ab invicem separatos, quod Petrum in gratiam Judaeorum in ea regione, ubi Judaei degerent, voluerint crucifigi, Paulum vero inter Christianos subjici gladio’, 69, 9.
1495-96 De plek der scheiding wordt nog aangeduid door de Capella della Separazione, met een Italiaansch opschrift, ontleend aan een brief van Dionysius Areopagita aan Paulus' leerling Timotheus: ‘In questo luogo si separarono S. Pietro et S. Pavolo andando al martirio et disse Pavolo a Pietro: La pace sia con teco fondamento de la chiesa e Pastore di tutti li agnelli di Christo; et Pietro a Pavolo: Va in pace predicatore de buoni et guida de la salute de giusti’.
1509 *bergh van Janus:* Janiculus, waar het rond tempeltje van Bramante de plek van Petrus' kruisiging aanwijst; intusschen is Petrus niet daar maar op den mons Vaticanus gedood; *de Joôn:* de Janiculus ligt in Trastevere, de Jodenwijk.
1511 *zijn levend voorbeelt:* Christus.
1514 *d' erfvyantschap* enz.: de erfvijanden, vgl. vs. 861.
1515 *taistren:* schelden; *besneên:* Joden; *kruisgetuigen:* Christenen.
1516 Opdat de een, de heiden, pleizier mocht hebben aan den dood van den ander, Petrus; de konstruktie is samen met vs. 1513 onduidelijk.
1519 *uit der zee:* zoo schrijft Vondel gaarne, vgl. *Palamedes,* vs. 1336.

Terwijl de kimmen licht en schemeringen scheiden.
Hy schoot hier, op den top des berghs, zijn kleedren uit.
Noch twiste de soldaet, om zulck een slechten buit.[1522]
Men knoopte om 't middellijf een decksel, grof van draden.[1523]
Toen viel hy, om zijn' wensch ten volle te verzaden,
Met hart en mont op 't kruis, en gaf het kus op kus,
En vatte 't in den arm, en sprack verheught aldus:

L i n u s :
Wat sprack 't Orakel, op den drempel van zijn lyden?[1527]

P e t r o n e l :
Zijt wellekom, mijn kruis, belooft, van lange tyden,
Door d' onbesmette tong, aen my; die wel beken,[1529]
Dat ick meer straf, en niet dees glori waerdigh ben,
Van mijn' verzworen heer, in 't sterven, te gelijcken,[1531]
Noch, met het hooft om laegh, den hemel aen te kijcken.
Zijt wellekom, mijn kruis. aenvaert dit snoode pack
Van 't sterfelijcke lijf; waer in veel jaren stack
Een ziel, die haere schult niet met haer bloet kan boeten:
Ontfang het niet te min, met doorgeslage voeten;
En streck een zoenaltaer, van waer ick Godt behaegh,
Door Jesus oogen, die my straften hier om laegh.[1538]
Zoo welkomt hy zijn doot, en, keerende ten leste
Zich om, geeft zynen rugh het lange hout ten beste,
En yeder arm een endt van 't dwarshout. de soldaet
Klinckt d' ysre spijckers door de handen heen, en slaet
De voeten plat op een. dat kloppen kraecken knarssen
Door zenuwen en been, gingk t' elckens door mijn harssen,
Ja door mijn schrillend hart, en moorde het gemoedt:[1545]
Terwijl het dorstigh gras vast slorpte 't roockend bloet,[1546]
Dat uit de wonden scheen het zant te willen laven.
Zoo ras de schup het loch in d' aerde had gegraven,[1548]
Teegh 't krijghsvolck met gewelt aen 't rechten van den stam,[1549]
Doch avrechts, als zijn pack: dit hing alree: dat quam[1550]
Op aêr en zenuw aen, en opende drie sluizen[1551]

1522 *slechten:* armoedigen.
1523 *decksel:* bedekking.
1527 *'t Orakel:* heidensche term met bijgedachte aan Petrus' onfeilbaarheid.
1529 *d' onbesmette tong:* Christus, vgl. *Joan.* XXI, 19 en hier vóor vs. 1110.
1531 *verzworen:* afgezworen, met een eed verloochenden.
1538 vgl. vs. 368.
1545 *schrillend:* ineen krimpend.
1546 *vast:* ondertusschen.
1548 *schup:* schop, spade; *loch:* gat.
1549 *rechten:* oprichten, recht zetten.
1550 *avrechts:* onderstеboven; *avrechts rechten* is woordspel; *als zijn pack:* evenals de last van 't kruis, dus Petrus, met het hoofd naar beneden; *dit hing alree: dat quam* enz.: korte, onsamenhangende zinsdeelen, die Petronel's smart weergeven.
1551 *drie sluizen:* de wonden aan beide handen en beide plat opeen geslagen voeten, vgl. vs. 1543; Vondel past de bizonderheden van Jezus' kruisdood op dien van Petrus toe.

Van vleesch, waer uit meer bloets, al schuimende, quam bruizen.
De Kruishelt zagh van bloet besprengkelt en bespat:
Noch kreet hy niet van pijn, maer steende slechts, en badt.[1554]
Men zagh in 't aenschijn (och een stichtelijck aenschouwen)
Yet pijnelijx, omstraelt van blyschap, en betrouwen.
De stam kreegh steun. de Heldt goot, met een heesch geluit,
En hijgende van dorst, dit jongste orakel uit:[1558]

L i n u s :

Ick luister naer den mont van Christus Stedehouder.[1559]

P e t r o n e l :

Mijn broeder Andries, neem gewilligh op uw schouder[1560]
Het kruis, u toegeleit van boven, gelijck my.[1561]
Ick volgh mijn bedtgenoot, my voorgetreên: en ghy,[1562]
Mijn dochter Petronel (de Vader sloegh zijn oogen
Te mywaert, die hy zagh bedruckt de kaken droogen)
Zult, ter gewenschter uur, den rijcksten bruidegom[1565]
In d'armen vallen, als een ongerepte blom.[1566]
Noch vijfmael vijftigh jaer wil 't reegnen marteldroppen,[1567]
Tot dat het snoer van driemael negen Bisschopskoppen[1568]
Volregen, Godt beweegh, die, door een hemelsch post,[1569]
Den grooten heldt verweckt, die mijnen stoel verlost[1570]
Van 't bloedigh Heidensch juck, dat duizenden beschreidden.
Dees tempels zullen dan, gesloten voor den Heiden,
Gansch onverhindert, voor den Christen, open staen;[1572-73]
Wien deze goude tijdt en weelde dier wil staen,[1574]
't En zy men bidde en waecke; eer klaeuwen, onder 't wrijten,
Den nadeloozen rock verwoet in flarden rijten,[1575-76]

1554 *steende:* steunde, kreunde.
1558 *orakel:* verheven woorden.
1559 *Stedehouder:* plaatsbekleeder.
1560 *Mijn broeder Andries:* de apostel Andreas, Petrus' volle broeder, *Matth.* IV, 18.
1561 *Het kruis:* Baronius meldt (69, 34), dat ook Andreas nà Petrus werd gekruisigd.
1562 *mijn bedtgenoot* enz.: dat Petrus gehuwd was geweest blijkt uit *Matth.* VIII, 14; Baron. (69, 32) deelt uit Clemens Alex. mee, dat Petrus' vrouw, Christin geworden, vóór hem gemarteld is.
1565 *bruidegom:* Christus.
1566 *als een ongerepte blom:* ongeschonden, als maagd; Bar. zegt: ‘Petronillam sanctissimam virginem exstitisse’, l.c.
1567 *wil:* zal; de Christenvervolgingen zullen nog 250 jaar duren.
1568 *Tot dat het snoer* enz.: totdat er nog zevenentwintig pausen (*Bisschopskoppen,* de paus is bisschop van Rome) geweest zijn; de verbeterde telling der pausen van Petrus tot Silvester, onder wien Konstantijn in 313 christen werd, kent er tweeendertig.
1569 *een hemelsch post:* een hemelsche boodschap, nl. de verschijning van het kruis voor de neerlaag van Maxentius.
1570 *Den grooten heldt:* Konstantijn den Groote, die Maxentius versloeg en 't Christendom bevrijdde; Vondels oude bewondering voor den held van zijn vernietigd epos is aan 't woord.
1572-73 Begonnen onder keizer Theodosius (379-'95), werd de kerstening der heidensche tempels vooral in de 5e en 6e eeuw voortgezet.
1574 De voorspoed der Kerk had ook zijn schaduwzijden vooral door 't opkomen der ketterijen.
1575-76 Christus' kleed zonder naad, waarover zijn beulen het lot wierpen (*Joan.* XIX, 23, 24), was van ouds een beeld van de eenheid der Kerk, die door de ketterijen werd verscheurd; *onder 't wrijten:* al twistende.

Godsjammerlijck gesleurt van beeren, uit het sneeuw[1577]

1577 *Godsjammerlijck:* droevig; *beeren, uit het sneeuw:* de barbaarsche stammen der Hunnen, Gothen, Wandalen enz., die in de 4e en 5e eeuw het Westen binnenvielen, kwamen grootendeels uit Mongolië en Noord-Rusland, daarom noemt Vondel ze sneeuw- of ijsberen.

Opstuivende; en ten buit van Agars yzere eeuw.[1578]
Och Jesus, hael ons t' huis, eer wy dien storm beleven.[1579]
Zoo biddende wort hem een' dolck in 't hart gedreven,
Van een Romains soldaet, die wacht hielt, neffens 't hout.[1567-811581]
Ick viel een poos in zwijm, en lagh'er, doot en kout,
Voor 't kruislijck uitgestreckt; en weet naeu, van wat magen[1583]
Of vrienden ick, voor doot, ten bergh af ben gedragen.[1584]

PLAUTIL. LINUS.

P l a u t i l :

O sluier, versch besprengt van 't uitverkoren vat,[1585]
En zijn welrieckend bloet. o doeck!

L i n u s :

Wat doeck is dat?

P l a u t i l :

Die 't Licht der Heidenen voor d' oogen wert gebonden.[1587]

L i n u s :

O kussenswaerde doeck! waer hebt ghy dien gevonden?
Geef hier dat pant der strax van 't lijf ontkleede ziel,[1589]
En melt ons, eedle vrouw, hoe deze ceder viel.[1590]

P l a u t i l :

'k Ontmoete, ontrent de poort, den heengeleiden Vader;[1591]
Die, myne tranen ziende, en tredende wat nader,
Een' doeck (om zijn gezicht te blinden, en dien hy
Terstont herlevren zou) noch vorderde van my,[1594]
Zoo willigh, als bedruckt. de Stat liep leegh van menschen,
Nieuwsgierigh naer zijn doot. ick volghde hem met wenschen,[1591-96]

1578 *ten buit* enz. hoort bij den *rock* van vs. 1576; *Agars yzere eeuw:* de eeuw van Mahomed, die in de 7e eeuw bij de Arabieren, afstammelingen van Agars (Hagars) zoon Ismaël, den Islam invoerde en de Kerk veel schade deed.
1579 *hael ons t' huis:* in den Hemel, laat me sterven. 't Gevaar van de Halve Maan is 't ergste wat de stervende paus voorziet; dit teekent V.!
1567-81 De voorspellingen en feiten dezer vss. vond ik nergens terug.
1581 *'t hout:* 't kruis.
1583 *'t kruislijck:* het lijk aan het kruis; *magen:* bloedverwanten.
1584 *bergh:* de Janiculus.
1585 *sluier:* 'Sudarium [Pauli] Plautilla recepit', Baron. 69, 13.
1587 *'t Licht der Heidenen:* zoo heet Paulus om zijn bizondere zending onder de Heidenen, *Gal.* II, 8.
1589 *strax:* zoo juist.
1590 *ceder:* in de katholieke liturgie is de ceder het zinnebeeld van de standvastigheid der geloofsbelijders.
1591 *de poort:* nl. van of naar Ostië, vgl. vs. 1492.
1594 *vorderde:* vroeg.
1591-96 'Traditur Paulus cum ad locum pergeret passionis, comitantibus populorum turbis innumeris, venissetque ad portam urbis, habuisse obviam nobilissimam matronam, nomine Plautillam.... Hanc cum flentem intuitus esset apostolus, ab ea velum petiit, quo feriendus gladio ex more obduceret oculos.... illud ipsum, ut erat pollicitus, postea receptura'. Bar. 69, 10.

En strax te rosbaer na, den Tiber langs in 't veldt,[1597]
Om 't heerlijck eindt te zien van Godts manhaftsten Heldt;
Die onder 't henegaen vermurwde drie soldaten,
Longyn, Acest, Megist, gereet den hals te laten,[1599-1600]

1597 *strax:* terstond; *rosbaer:* draagstoel op een paard.
1599-1600 'Cum Paulus duceretur, tres milites ad Christi fidem convertit, quos ejusdem Imperatoris gladius martyres fecit... Longinus, Acestus et Megistus', Baron. 69, 11.

*

Voor hem, die 't graf zijn aes, den Doot zijn' schicht benam.[1601]
Zoo dra men nu te Gutte, aen 't Salvisch water, quam,[1602]
Sprack Vader, in den ringk des krijghsvolx: hier is 't ende
Der loopbaen, na veel drux, en doorgesolde ellende.
Hy vouwt, vol moedts, en heft de handen naer de lucht,
Met een tot Jesus 't hart, en roept hem aen, en zucht:
  Hier sta ick, om den slagh der sabel te verbeiden,
Die strax het hooft van 't lijf, en lijf en ziel zal scheiden.
O Jesus, laet mijn bloet afwasschen d'oude vlack[1609]
Van wreetheit, met wiens spits ick Godt naer d' oogen stack,
U zelf naer 't hart, door 't hardt verdrucken uwer leden.
Hebt ghy in 't uiterst noch Godts vyanden verbeden;[1612]
Verbidt oock my, niet waert te storten, t'uwer eer,
Mijn Christenslaghtigh bloet; het welck ghy nimmermeer[1614]
Moet eischen van de hant, die snackt om dat te drincken.[1615]
Zoo badt de Heldt. my docht, men zagh een' Engel blincken
Uit zijn gezicht; my docht, men hoorde een Engels stem.
Wat aertsch wat menschlijck was verdween alreede in hem.[1618]
Hy nu, uit vleesch en bloet, bykans in geest herschapen,
Verbont zijn gryze hooft, en knielde. wy vergapen
Vergeten ons, hy roept: Godt reickt my d'armen toe.
De weerelt is mijn kruis: ick ben de weerelt moe.[1622]
De Wreetheit, op dat woort, met schitterende zwaerde,[1623]
Trof toe, en onvoorziens lagh 't hooft geploft ter aerde,
En sprongk noch driemael op. men hoorde een fijn gepiep;[1625]
Als of de mont, vol lofs, noch driewerf J E S U S riep.
My docht ick merkte om 't hooft een' glans van gloende tongen;
En uit den zantgront sprongk een ader, met drie sprongen,
Daer 't hooft gehuppelt had: en wonder was 't, dat elck,
Uit dien onthoofden hals, zijn bloet, als versche melck,
Zagh stralen in de lucht. och och, hy leit getroffen.[1628-31]
My dunckt ick voel het hooft noch op mijn boezem ploffen,
Noch bonzen op mijn hart. daer leit de kerckpylaer,
Die zulck een' zwaren last droegh vijfmael zeven jaer.[1634]

* TEKSTKRITIEK: vs. 1609 *mijn bloet,* in de eerste en alle latere drukken staat de zetfout: *uw bloet*.

1601 *Voor hem* enz.: Christus; *aes:* voedsel, prooi, vergelijk I *Cor.* XV, 55.

1602 *Gutte,* enz.: zie *Inhoudt*.

1609 *d'oude vlack* enz.: door de vervolging der Christenen van Damascus, vgl. vs. 408.

1612 *verbeden:* gebeden voor, vgl. *Luc.* XXIII, 34.

1614 *Christenslaghtigh:* Christenen achtervolgend en doodend; *nimmermeer:* nooit.

1615 *Moet eischen:* moget opvorderen; Paulus bedoelt, dat Christus geen rekenschap vrage van zijn beulen.

1618 *Wat aertsch* enz.: vgl. vs. 1125.

1622 Vergelijk *Gal.* VI, 14.

1623 *De Wreetheit:* de beul.

1625 *fijn gepiep:* het ontsnappen van den adem; ‘Pauli caput excisum tribus se saltibus vi quadam spiritus divinitus agitavit’, Baron. 69, 13.

1628-31 ‘Tres ibi scatent fonticuli dulcis aquae, qui tunc primum erupisse dicuntur.... quorum primus dulcior lactis saporem reddat’, Bar. ib.; in Tre Fontane bij Rome zijn deze bronnen nog te zien.

1634 *vijfmael zeven jaer:* dit weer volgens Baronius, die Paulus' bekeering op 't jaar 34, zijn dood op 69 stelt, 34, 301.

Neen neen, hy leit noch niet, maer staet, gelijck voorhenen.
In 't ryden naar de stat is my zijn geest verschenen,[1636]
Veel grooter dan men hem in 't leven had gekent.
Hy braght my dezen doeck, een' troost in mijn ellent.
Och jongelingen, mans, och weeuwen, maeghden, vrouwen,[1639]
Och schreit: ghy zult voortaen zijn aenschijn niet aenschouwen,
Noch hooren Godts trompet. nu is het schreiens tijdt.[1641]
Och weezen, weent met my: wy zijn ons Vaders quyt.
Och och och och och och och och och och och.
Och och och och och.

L i n u s :

Der weezen Vader leeft, die zal u niet vergeten,[1645]
Daer, in een' ringk van licht en Serafijns gezeten,
Hy in kristal vergaert uw tranen, versch geschreit.
Triomfen worden daer Godts Helden toegeleit;[1648]
Wier zielen, in den schoot des heils, van daegh herboren,[1649]
Gansch onbenevelt zien, gansch onbekommert hooren,
In dien gedurigen zielkittelenden lach,
't Geen onbegrepen, oor noch oogh noit hoorde, of zagh;[1652]
Dat is 't volmaeckte Schoon, waer van al 't schoon komt stralen.
Wy zullen, hier beneên, zijn H E I L I G E N betalen
Onze allerleste schult. ga, Titus, Lukas, ga,[1655]
En volght naer Ostie Lucijn, de Raetsvrouw, na.[1656]
Beveelt Sint Pauwels romp den kelder van haer hoeve,
Zoo eerlijck als ghy mooght; en troost en zalft dees droeve.[1658]
Ghy blakende Marcel, tast den Gekruisten aen,[1659]
En balssem, en begraef het lijck, op Vaticaen;[1660]
Daer 's Vorsten renbaen roockt, zijn lustprieelen bloeien.[1661]
Ick zie Godts zwarmen, van vier winden, t' zamenvloeien,[1662]
Te Rome, aen wederzy des Tibers; daer 't gebeent[1663]

1636 'Sudarium Plautilla recepit cum ministerio expleto, apostolus eidem per visum apparuit', Baron. 69, 13.
1639 *mans:* mannen.
1641 *Godts trompet:* vgl. *Opdraght* vs. 1.
1645 *Der weezen Vader:* God, *Ps.* LXVII, 6.
1648 *Triomfen:* overwinningsvreugden; *toegeleit:* geschonken.
1649 *herboren:* tot het eeuwig leven.
1652 vgl. *Rom.* XI, 8.
1655 *Titus, Lukas:* vgl. vs. 1014.
1656 *En volght* enz.: 'Corpus a Lucina clarissima femina senatoria sublatum, in suo praedio via Ostiensi honestissimo tumulo locatum fuit', Baron. 69. 13; vgl. vs. 1013.
1658 *eerlijck:* eervol; *mooght:* kunt; *zalft:* verkwikt; *dees droeve:* nl. Plautil.
1659 *blakende:* van ijver; *Marcel:* vgl. vs. 1013; *tast den Gekruisten aen:* neem Petrus van het kruis.
1660 *op Vaticaen:* op den Vatikaanschen heuvel.
1661 *Daer* enz.: waar het circus van Nero nog rookt van de verbrande Christenen, vgl. vs. 1249-v.v.; 'Ende heeft men een' ruimte in 't Vaticaanendal beslooten, in 't welk hy [Nero] de paarden zoude mennen', Tac.-Hooft XIV, 14; 'Cum in cruce sic affixus martyrium consummasset, a Marcello presbytero ejus corpus.... more regio traditur sepulturae.... in Vaticano', Baron. 69, 20.
1662 *winden:* windstreken.
1663 *aen wederzy des Tibers* enz.: naar Prudentius: 'Dividit ossa duum Tiber sacer ex utraqua ripa inter sacrata dum fluit sepulchra'.

Der Martelaren slaept, begiftight, en beweent,

En jaerlijx, met een vlaegh van tranen, overgoten:
Terwijl de lastermont, gestopt en toegesloten,
Verbaest staet en versuft, voor menigh wonderwerck;[1667]
En Vaticaen de lucht te moet vaert, met zijn kerck,[1668]
Vol wierroox, vol gezangs van opgetoge zielen,
Om 't grafaltaer; waer voor gekroonde koppen knielen;[1670]
Godtvruchtighlijck vertreên ryxappel, zwaert, en kroon;
En spreien 't purper aen den voet van 's Visschers troon:
Wanneer (Hierusalem in roock en stof vervaren)[1673]
Des weerelts Hooftstat steunt op by dees hooftpylaren[1674]
Der Kercke; en ziet, hoe 't al, wat haer die kroon benijt,
Zijn hart knaegt, en vergeefs op diamantsteen bijt.

Gloria in excelsis Deo.

1667 *voor menigh wonderwerck:* voor de vele mirakelen die bij de graven der Apostelen gebeuren.
1668 *En Vaticaen* enz.: Vondel had blijkbaar Michelangelo's koepel van S. Pieter voor den geest.
1670 *gekroonde koppen:* vorsten; S. Joan.-Chrys. schreef: 'Ipse purpura indutus peregre proficiscitur sepulchra illa complexurus'. 1672 S. Augustinus: 'Nunc ad memoriam piscatoris flectuntur genua Imperatoris'; beide laatste citaten bij Baron. 69, 23.
1673 *Hierusalem* enz. vul in: zijnde, een absolute naamval; de verwoesting van Jerusalem door de Romeinen in 70, door Vondel in zijn tweede treurspel gedramatiseerd, was aanstaande.
1674 *Hooftstat:* Rome.
Gloria in excelsis Deo: glorie aan God in den hooge, *Luc.* II, 14 en in de Misliturgie.

[Gedichten]

Op de schilderij van mejoffer Anna Wymers.[aant.] *

Aldus schynt *Anna* hier te leven,
Die Six het leven heeft gegeven.
Zy deckt de borsten, die hy zoogh.
Men kent den zoon uit 's moeders oogh.

Franciscvs Ivnivs F.F.[aant. aant.] *

Dits IVNIVS, Der Schilders Rechte hant,
Zijn Bloet is Eel, Noch Eeler zijn Verstant.
I.V. Vondelen.

* Van 1641. Afgedrukt volgens de tekst in *Hollantsche Parnas* 1660, blz. 146.
Anna Wymer of Wymers (geb. 12 Junie 1584 te Vlissingen) trouwde 9 Sept. 1606 met Joan Six. De jongste zoon uit dit huwelik was de bekende kunstbeschermer Jan Six, die in vs. 2 bedoeld wordt. De bedoelde schilderij is van de hand van Rembrandt en gemerkt met het jaartal 1641.

* Van 1641. Afgedrukt naar het onderschrift onder het portret van Junius, gegraveerd door Wenceslaus Hollar, naar de schilderij van A. van D y c k (Aetat. 49), dat voorkomt in: 'De Schilder-konst der Oude, begrepen in drie Boecken, door Franciscus Junius. Middelburgh, 1641'. 4°. Een deel der overvloedige hoofdletters is natuurlik te stellen op rekening van de graveerder. *F.F.* achter de naam is afkorting van *Francisci Filius:* Franciscuszoon. Franciscus Junius (1589-1676), groot taalgeleerde, zoon van gelijknamige Leidse hoogleraar. Oorspronkelik Remonstrants predikant, week hij na het tekenen van de Akte van Stilstand uit naar Engeland, waar hij dertig jaar lang bibliothecaris was bij Thomas Howard, graaf van Arundel te Oxford. Hij maakte er een lijst op van diens schilderijen en antieke beelden, hetgeen hem aanleiding werd tot het schrijven van bovengenoemd boek. Junius was een zwager van Gerard Vossius.

*

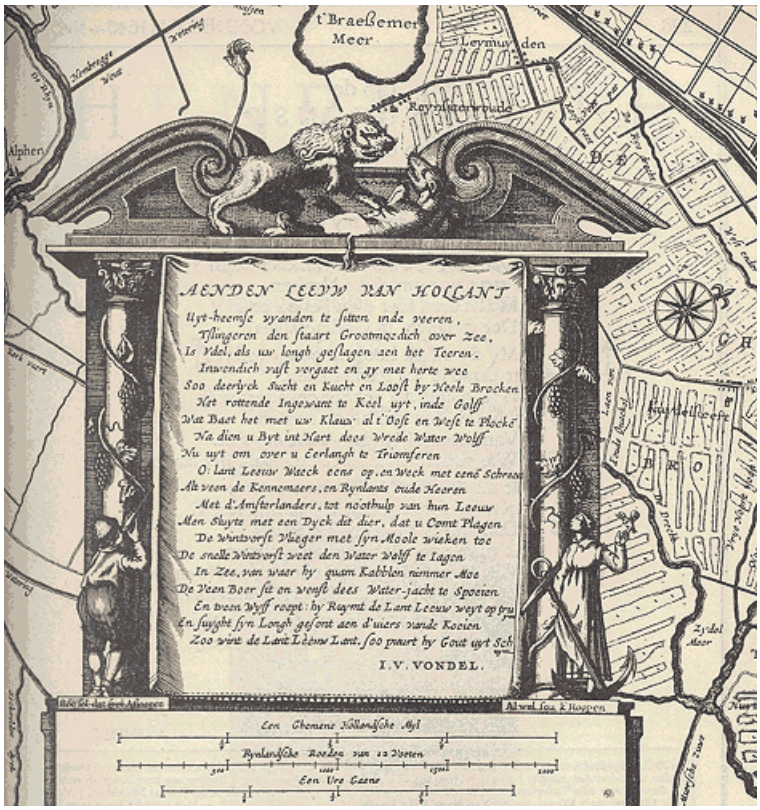
Aenden Leevw van Hollant[aant.*]

Uyt-heemse vyanden te sitten inde veeren,[vs. 1]
Te slingeren den staart Grootmoedich over Zee,[2]
Is Ydel, als uw longh geslagen aen het Teeren,[3]
Inwendich vast vergaet en gy met herte wee[4]
Soo deerlyck Sucht en Kucht en Loost by Heele Brocken
Het rottende Ingewant te Keel uyt, inde Golff
Wat Baet het met uw Klauw al t'Oost en West te Plocken[7]
Na dien u Byt int Hart dees Wrede Water Wolff[8]
Nu uyt om over u Eerlangh te Triomferen[9]
O: lant Leeuw Waeck eens op, en Weck met eenen Schreeu[10]
Alt veen de Kennemaers, en Rynlants oude Heeren[11]
Met d'Amsterlanders, tot noothulp van hun Leeuw[12]
Men Sluyte met een Dyck dit dier, dat u Comt Plagen
De Wintvorst Vlieger met syn Moole wieken toe[14]
De snelle Wintvorst weet den Water Wolff te Iagen
In Zee, van waer hy u quam Knabblen nimmer Moe
De Veen Boer sit en wenst dees Water-jacht te Spoeien[17]
En tveen Wyff roept: hy Ruymt de Lant Leeuw weyt op truym,[18]
En suyght syn Longh gesont aen d'uiers vande Koeien[19]
Zoo wint de Lant Leeuw Lant, soo puurt hy Gout uyt Schuym.[20]
I.V. VONDEL.

* TEKSTKRITIEK: vs. 2, de graveerder schreef *Tslingeren*; in vs. 16 vergat hij *u* en schreef *Kabblen*. Ook is zijn eigenwijsheid aansprakelijk voor de overtollige hoofdletters en de slordige leestekens in het hele gedicht.

* Van 1641. Afgedrukt volgens de tekst op de 'Nieuwe Carte' van het 'Provisioneel concept ontwerp ende voorslach dienende tot de bedyckinge van de groote water meeren', in 1641 uitgegeven (*Unger: Bibliographie, nr. 383*).
Jan Adriaensz. Leeghwater had in deze jaren zijn ontwerp aangeboden tot bedijking en droogmaking van de Haarlemmermeer, die voor de omliggende landerijen gevaarlik begon te worden.

vs. 1 *te sitten inde veeren:* achterna te zitten.
2 *Grootmoedich:* dapper.
3 *uw longh geslagen aen het Teeren:* de binnenwaarts gelegen veenbodem, die, als door een tering aangetast, afbrokkelde en in het meer verdween.
4 *vast:* onophoudelik.
7 *Plocken:* plunderen. Zinspeling op de kaapvaart.
8 *Na dien:* omdat, nu; *dees Wrede Water Wolff:* de wateren van de Meer.
9 *uyt:* er op uit.
10 *Waeck op:* word wakker.
11 *Alt veen:* alle veenbewoners.
12 *noothulp:* hulp in nood.
14 Laat de wind er heen snellen om de watermolens te doen draaien.
17 *Water-jacht:* het verjagen van het water naar de zee; *Spoeien:* bespoedigen.
18 *hy Ruymt:* hij gaat heen, hij vlucht; *op truym:* op de wijde grasvelden
19 Verwerft nieuwe kracht en welvaart door de opbloeiende veeteelt.
20 Zo verkrijgt hij kostbare grond in plaats van waardeloze, schuimende wateren.

t'Braeßemer
Meer
Leymuy den
Alphen
AENDEN LEEVW VAN HOLLANT
Uyt-heemſe vyanden te ſitten inde veeren,
Tſlingeren den ſtaart Grootmoedich over Zee,
Is Vdel, als uw longh geſlagen aen het Teeren.
Inwendich raſt vergaet en gy met herte wee
Soo deerlyck Sucht en Kucht en Laeſt by Heele Brocken
Het rottende Ingewant te Keel uyt, inde Golff
Wat Baet het met uw Klauw al t'Ooſt en Weſt te Flocke
Na dien u Byt int Hart does Wrede Water Wolff
Nu uyt om over u Eerlangh te Triomferen
O Lant Leeuw Wteck eens op, en Weck met eens Schrees
Al veen de Kennemaers, en Rynlants oude Heeren
Met d'Amſterlanders, tot nóothulp van hun Leeuw
Men Sluyte met een Dyck dit dier, dat u Comt Plagen
De Wintvorſt Vlieger met ſyn Moole wieken toe
De snelle Wintvorſt weet den Water Wolff te Iagen
In Zee, van waer hy quam Kabblen nimmer Moe
De Veen Boer ſit en weuſt dees Witter-jacht te Spoeden
Én veen Wyff roept: hy Ruymt de Lant Leeuw weyt op tru
En ſuyght ſyn Longh geſont aen d'uiers vande Koeien
Zoo wint de Lant Leeuw Lant, ſoo pruert hy Gout uyt Sch
I.V. VONDEL.
Een Ghemene Nollandſche Myl
Rynlandſche Roeden van 12 Voeten
Een Ure Gaens

Linker onderhoek der kaart van de Haarlemmermeer met omliggende wateren en plaatsen, in 1641 uitgekomen naar het ontwerp van Jacob Bartelz Veris, onder de titel ‘Provisioneel concept ontwerp ende voorslach dienende tot de bedyckinge van de groote water meeren’. op een doek tussen twee kolommen Vondels gedicht *Aenden Leevw van Hollant,* in latere uitgaven getiteld ‘Op het uitmalen van 't Haarlemmer Meir’ (*Unger: Bibliographie van Vondels werken, nr. 383*). De omwingerde zuilen torsen een kroonlijst, waarop de Hollandse leeuw worstelt met de waterwolf. Een boer aan de voet van de ene kolom slaat het gevecht gade met een verrekijker en zegt: ‘Hoe sel dat spel afloopen’; de hoop, staande aan de voet van de andere zuil, zegt: ‘Al wel sou k'hoopen’.

Op de *Zangkvnst* van den Heere *Joan Albert Ban*.[aant. aant.*]

Ay *Ban;* nu zegh my toch wat is 't?
Wat is 't? (ay zegh, ik zal u danken)
Dat ghy, in 't barnen van dien twist
En stryt van ongelyke klanken,[vs. 3-4]
My hooren laet dien lieven pais
Der Engelen, in Godts pallais?
My dunkt, ik hoor, in eene wolk,
Het paradys vol nachtegalen.
Hoe schiet dat schoongevedert volk
My in het oor zoo blyde stralen[10]
Van toonen! kinders gunt my stilt.[11]
Wie streelt myn hart? och *Ban,* het smilt.
Is nu de Blink in Thabors schyn,[13]
En Godts Iordaen te zien in 't Spaeren?
Daer Iesus zangers bezigh zyn
Met galm van wint, en hemelsnaren.[16]
Wie blaest dien galm? wie streelt die snaer,
Dan hoogh, dan laegh, dan middelbaer?[18]
Ghy sult (zoo Haerlem, naer den Nyl,[19]
Zich quyten gaet, voor 't zaligh teeken)[20]
Met zulk een vyl en Englestyl[21]
De Damiaetsche keten breeken.
Wat maekt de zaegh voor Haerlems boegh?[23]
Een keel vol org'len is genoegh.
VONDEL.

* Van 1642. Afgedrukt volgens de tekst in *Zangh-Bloemzel* | *Van* | *Ioan Albert Ban* | *Haerlemmer* | *Dat is,* | *Staeltjes van den zinroerenden zangh*; | *Met dry stemmen, En den Gemeene-Grondstem.* | *Neffens een kort Zangh-bericht,* | *Ten dienste van alle Vaderlandtsche Zangh-lievers.* | *Boovezangh.* | *t'Amsterdam, by Paulus Matthijsz.* | *Voor Louys Elzevier op 't Water, inden Olm-Boom 1642. Unger*: *Bibliographie, blz. 172*. - Het gedicht komt voor op de keerzijde van blad **. - Joan Albert Ban (geb. 1597 of 1598 te Haarlem, gest. 1644) werd in 1626 apostolies pronotaris, in 1628 kanunnik van het Haarlems kapittel en in 1630 pater van het grote Begijnhof. Als musicus en componist maakte hij deel uit van de Muiderkring: hij zette o.a. verscheiden gedichten van Hooft op muziek (vgl. Jonckbloet en Land: *Correspondance et oeuvre musicales de C. Huygens,* blz. XXXVI-CXLV).

vs. 3-4 In het dooreenwoelen (*barnen:* branden) van onderscheiden klanken, die met elkaar schijnen te strijden.

10 *stralen:* pijlen.

11 *kinders* schijnt terug te slaan op *Engelen* in vs. 6.

13 *de Blink:* de Blinkert, het bekende duin dicht bij Haarlem, Ban's woonplaats; *in Thabors schyn:* in de gedaante van de gewijde berg Thabor; als 't ware een Thabor geworden.

16 *galm van wint:* orgeltonen.

18 *middelbaer:* van gemiddelde toonhoogte.

19 Zinspeling op Haarlems deelneming aan de kruistocht naar Damiate; *zoo:* evenals.

20 *Zich quyten:* zijn heilige taak vervullen; *'t zaligh teeken:* het Kruis.

21 *zulk een vyl:* evenals de vijl een keten kan verbreken, zo zal de muziek van Ban in Haarlem zich baanbreken; *Englestyl:* zangwijze als van engelen.

23 Wat behoeft men een zaag om zich toegang te verschaffen in Haarlem?

Henriette Marie Koningin van Groot Britanje, Vranckrijck, en Yrlant, t' Amsterdam.[aant.]

Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt.
t' AMSTERDAM, *By Dominicus vander Stichel*,
Voor ABRAHAM de WEES, Boeckverkooper op den Middeldam, In 't Nieuwe Testament. A° CI□ I□ C XLII.

HENRIETTE
MARIE
Koningin van Groot Britanje,
Vranckrijck, en Yrlant,
t'AMSTERDAM.
Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt.
t'AMSTERDAM, *By Dominicus vander Stichel,*
Voor ABRAHAM de WEES, Boeckverkooper op den Middeldam,
In 't Nieuwe Testament. A°. cIↃ IↃ c XLII.

VAN 1642. AFGEDRUKT NAAR DE TEKST VAN DE eerste uitgave in folio (t'Amsterdam. By Dominicus vander Stichel, Voor Abraham de Wees, Boeckverkooper op den Middeldam, In 't Nieuwe Testament. A$^{o.}$1642), waarvan 't titelblad hiervoor typografies is nagevolgd.

Het motto is ontleend aan Vergilius' *Aeneïs* I, vers 613 en betekent: ‘Uw eer, uw naam, uw lof zal 't allen tyd beklijven’.

Henriette Marie t' Amsterdam.*

Aen hare Majesteit.

Soo lang het hemelsch licht, met zijn saffrane toomen,[vs. 1]
Zich spiegelde, in 't kristal der Amsterdamsche stroomen,
En zegende, met gras en bloemen, Gijsbrechts wey;[3]
Roock Aemstels burgery noit bloesemrijcker May.
De leeuwerck quinckeleert. de boomen en prieelen[5]
Onthalen dezen dagh, als met herbore keelen;[6]
De koeckkoeck houdt zijn' toon, daer 't groen gulhartigh lacht.[7]
De nachtegael verheft de klancken uit zijn kracht,[8]
En loopt gevaer, dat hy zal barsten, door dit brallen,[9]
En, uit den hemel, in de luit, zijn grafste, vallen.[10]
Het scheeprijck Y houdt feest, maer noit zoo wimpelrijck.[11]
De jaghten, op den stroom, de ridders, op den dijck,[12]
Braveren, elck om 't braefst, met briesschen, en trompetten.[13]
De stadt loopt overendt. de burgervendels zetten[14]
Zich rustigh in 't gelit. het zwangere metael[15]
Baert onweêr, niet tot schrick, maer heerelijck onthael.[16]

* *Henriette Marie,* dochter van Hendrik IV van Frankrijk en gemalin van Karel van Engeland, begeleidde haar elfjarige dochter Maria, de aanstaande bruid van de Erfprins van Oranje, naar de Nederlanden. Het hoofddoel van haar reis was, de Hollandse regenten voor haar belangen te winnen en geld te krijgen voor de strijd die haar gemaal binnenslands te voeren had, door middel van leningen en verpanding van kroonjuwelen. De 9e Mei 1642 te Hellevoetsluis geland, werd zij door Frederik Hendrik ontvangen, reisde met hem naar Den Haag, en bezocht daarna de voornaamste Hollandse steden. In 't biezonder gold haar bezoek Amsterdam, dat zich die eer waardig wilde maken door een ontvangst, niet minder luisterrijk dan vier jaar te voren de Koningin-Moeder van Frankrijk ten deel viel (vgl. Dl. 3, blz. 619). Toen vertaalde Vondel het proza en de verzen van Barlaeus; nu verwelkomde hij de hoge gast met een eigen lofzang.

vs. 1 *het hemelsch licht:* de zon wordt hier weer, naar klassieke trant, gedacht als een zonnewagen (vgl. vs. 80-84), vandaar de *toomen; saffrane:* saffraankleurige. Deze kleuraanduiding voor de dageraad ontleende Vondel aan Virgilius (‘croceus’).

3 *Gijsbrechts wey:* de Amsterdamse omgeving (naar Gijsbrecht van Aemstel, als grondlegger van Amsterdams grootheid.

5 *leeuwerck:* Zuid-Ned. vorm voor leeuwerik (vgl. Vlaams *lawerke*)*; prieelen:* lusthoven.

6 *Onthalen:* ontvangen, verwelkomen; *herbore* (meerv. vorm): verjongde.

7 *gulhartigh:* vrolik.

8 *uit zijn kracht:* boven zijn kracht.

9 *brallen:* pralen met zijn zang.

10 *zijn grafste:* waarschijnlik is de bedoeling dat de nachtegalenklanken dan, als in een graf, verborgen blijven in de luit, waaruit ze weer opgewekt kunnen worden.

11 *noit zoo wimpelrijck:* rijker aan wimpels dan ooit te voren.

12 *de ridders:* de ruiters, die onder leiding van de schepen Dirk Tholinx haar buiten de poort opwachtten.

13 *Braveren:* pronken (in gunstige zin); *elck om 't braefst:* wedijverend in fierheid; *met briesschen:* op hun briesende paarden.

14 *loopt overendt:* raakt op de been.

15 *rustigh:* flink; *het zwangere metael:* de geladen kanonnen.

16 *heerelijck onthael:* luisterrijke ontvangst.

Men ziet een aengezicht in duizenden ontwaecken,[17]
Op steigers, wal en brugh, op straten, dam en daecken.
De bogen van triomf verlangen hun gordijn[19]
Eens t'openen, voor 't licht van zulck een' zonneschijn,
Die 's weerelts Koopstat komt voor 't hooft slaen, en verbazen,[21]
En met een' glans van vreught doorstralen alle glazen.[22]
De huizen zwellen van het schaterend geluit.
De vensters springen op: de blyschap vlieght'er uit.[24]
My dunckt (of is 't een droom?) ick zie den weerhaen draeien,
En met verheven kam de velden tegenkraeien.[26]
Ons zeemaets vliegen met de vlagge op, by den mast,
Reckhalzen al verbaest van verre, en gapen vast,[28]
Wat Godtheit, waerdigh om de starren aen te leiden,[29]
Dus aenzweeft langs de lijst der lage klaverweiden,[30]
En 't velttapijt, daer lest der Goden moeder stont,[31]
Die den Bourbonschen Mars kon breidlen met haer' mont,[32]
En goot in 't harte een hart tot Batoos ingezeten,[33]
Die nimmer breet genoegh de deughden uit kan meten[34]
Van 't bloet, waer in wy noch zoo hoogh gehouden zijn.[35]
Matroozen varen met hun' wensch in een' dolfijn,[36]
Of zeepaert, om, niet droogh op bogen en tooneelen,[37]
Maer, in hun element, voor watergoôn, te spelen;
En nymfen op den rugh te dragen, die zoo kies[39]
Vercieren 't zwaeiend hair met waterroos en bies;
Om Nereus gemalin, die Thetis schijnt te paren,[41]
Te leiden langs 't geruisch der zoetgekrulde baren,[42]
Voor 't nimmerzat gezicht der sterfelijcke liên;[43]

17 *een aengezicht:* eenzelfde gelaatsuitdrukking, dezelfde gespannen aandacht.
19 *De bogen van triomf:* er waren vier erepoorten opgericht: op de Dam (aan de kant van 't Damrak), in de Beursstraat, op de Middeldam en voor de Oude Doelestraat. Daaronder waren schitterende vertoningen opgesteld, ontworpen door Dr. Samuel Coster.
21 *voor 't hooft slaen:* synoniem van verbazen.
22 *glazen:* vensters.
24 *op:* open.
26 *de velden tegenkraeien:* in de richting van de velden hun gekraai doen klinken.
28 *Reckhalzen:* reikhalzend uitzien; *gapen vast:* kijken reeds met verbazing.
29 *aen te leiden:* aan te voeren, aan 't hoofd te staan van.
30 *lijst:* rand.
31 *lest:* kort geleden; *der Goden moeder:* Maria de Medicis.
32 *den Bourbonschen Mars:* Hendrik IV.
33 *een hart tot:* genegenheid, liefde voor.
34 *deughden:* weldaden.
35 *bloet:* geslacht; *waer in wy gehouden zijn:* waaraan wij verplichtingen hebben (wegens zijn hulp, aan de Republiek verleend).
36 Dit slaat op de watervertoningen, die op de Amstel gehouden werden, in versierde vaartuigen. Vergelijk voor een dergelijke scheepsstrijd Dl. 3, blz. 635, r. 401-413.
37 *niet droogh:* in tegenstelling dus met de tableau's, onder de bogen vertoond.
39 *kies:* met fijne smaak, keurig.
41 *Nereus gemalin:* Doris, die moeder werd van de schone zeenymfen, de Nereïden, waartoe o.a. Thetis behoorde; *paren:* zich verenigen, een huwelik aangaan met.
42 *zoetgekrulde baren:* liefelik kabbelende golfjes.
43 *nimmerzat:* nooit verzadigd.

Nieuwgierich, voor hun doot, een Zeegodin te zien:[44]
Geluck, dat zelden beurt: triomfen, die onze oogen[45]

44 *Nieuwgierich:* de gewone vorm bij Vondel is *nieusgierich,* maar daarnaast is de vorm zonder *s* mogelik (vgl. bij Plantijn: *nygierich*)*; een Zeegodin:* hier is niet, gelijk Van Lennep meende, de Engelse koningin, bedoeld, maar de gemalin van Nereus in de vertoning.
45 *beurt:* te beurt valt.

Om hondert jaren eens, of schaers, verquicken mogen.
Wat wonder is 't, dat elck om 't uitgelatenst bromt,[47]
Nu 's grooten Henricx beelt, nu H E N R I E T T E komt,[48]
Heer Karels gemalin, geviert van groot Britanje,
Als Koningin, nu eerst de moeder van Oranje:[50]
Verzelschapt met den roem van 't Keizerlijck geslacht,
En bey de Princebruits, en Bruigoms, rijck van pracht;[52]
En zoo veel staets en stoets van graven, joffren, heeren;[53]
Al godtheên, die den Haegh, dien Pelion, stoffeeren.[54]
Wie kan in 't midden van dat hooghtijt stillestaen![55]
Op, dichters, op: 't is tijdt, om aen den rey te gaen.[56]
Ghy steeft weleer den toon van bloênde zegezangen:[57]
Doch 't feest, met wapenroof en treurtapijt behangen;[58]
Vervloeckte vreught, geschept uit wonden en verdriet[59]
Van 't schreiend Christendom, behagen 't Raethuis niet;[60]
Maer Princebruiloften, en Hymens, die Europe[61]
Vermaeghschappen, en voên met Christelijcke hope
Van goddelijcken pais, die duizent jaren duurt.
Wat stat, wat lant den krijgh nu jammerlijck bezuurt;[64]
Ghy Amsterdam mooght wel met danck den hemel eeren,
Die, midden in dien brant, u gunt te triomferen:
Een wonderlijcker eeuw dan d'eeuw was van August.[67]
In 's oorlooghs maelstroom holp een Godt u aen dees rust.[68]
Monarchen komen 't hart van uwen veltheer winnen,[69]
En kroonen Batoos Rijck met d'eere der vorstinnen.[70]
Men huwt de koningklijcke aen uwe Keizerskroon,[71]

47 *om 't uitgelatenst bromt:* wedijvert in uitbundige uitingen van vreugde en eerbetoon (*brommen* is synoniem van *braveren,* vs. 13).
48 *beelt:* evenbeeld, als dochter.
50 *eerst:* onlangs, sinds kort.
52 *bey de Princebruits, en Bruigoms:* het andere bruidspaar was de jongste dochter van Frederik Hendrik, Henriette Catharina, in 1641 verloofd met Ernst Lodewijk, zoon van Ulrich, graaf van Oost-Friesland.
53 *zoo veel staets en stoets:* zulk een luisterrijke stoet.
54 *godtheên:* als overheid, aardse goden; *Pelion:* aan de goden gewijde berg in Griekenland.
55 *dat hooghtijt:* dat hoge feest.
56 *aen den rey te gaen:* de dans te beginnen, die de dichters met hun zang begeleiden zullen (vgl. het *stillestaen* in vs. 55).
57 *steeft den toon:* letterl.: maakte krachtig, dus: wijdde uw talent aan; *bloênde zegezangen:* lofzangen op bloedige overwinningen.
58 *wapenroof:* buitgemaakte wapenen.
59 Vreugde waarop een vloek rust, omdat de zege behaald werd ten koste van het lijden van mede-christenen.
60 *'t Raethuis:* ons stadsbestuur.
61 *Hymens:* huweliken.
64 *Wat stat:* welke stad ook; *bezuurt:* smartelik ondervindt.
67 *wonderlijcker:* bewonderenswaardiger.
68 *holp:* oudere vorm naast: hielp; Dit vers is weer de vertaling van het Virgiliaanse: ‘Deus nobis haec otia fecit’ (*Ecloga* I; vgl. Dl. 3, blz. 124).
69 *uwen veltheer:* Frederik Hendrik.
70 *d'eere der vorstinnen:* de Engelse princes, als bruid van Willem II.
71 *uwe Keizerskroon:* nl. de door Maximiliaan geschonken kroon voor het Amsterdamse stadswapen.

Die wijdt haer stralen schiet, maer noit zoo hel en schoon
Als heden; overmits haer diamante glanssen
Verdubbelt, om dit licht, als nieuwe starren, danssen.[74]
De leeuwen dragen zelfs veel trotser uwen schilt.

74 *dit licht:* deze vorstelike verschijning.

Nassauwers waren, voor drie eeuwen, al gewilt,[76]
En overwellekom, by Gallen, oock by Britten;
Die, over Hollant, op twee elementen zitten,[78]
En schryven zee en lant gestrenge wetten voor,
Met ons; zoo wijt gevreest, als 't gouden zonnespoor[80]
Den zonnewagen volght, van daer hy, zwaer geladen
Met dat alziende hooft, komt op robyne raden[82]
Oprollen, uit het wier, tot daer hy nederstort,[83]
En 't westen zoomt met goudt, terwijl het avont wort.
d' Ondwingbare Adolph, van Germanjen aengebeden,[85]
Was eer met Engelant in een verbont getreden,[86]
En streckte een kopre zuil aen 't huys van Eduart;[87]
Toen met zijn' nagebuur in 't harnas diep verwart:[88]
En Reinout, die zich eerst liet Vorst van Gelder groeten,[89]
Op d'oevers van de Main, voor 's Duitschen Keizers voeten;
Behaeghde zoo den Brit, om zijn verbaesde faem,[91]
Dat weêr een Eduart, de derde van dien naem,
Hem met den bruitschat schonck zijn dochter Leonore;
Wiens rijpe schoonheid gaf 's mans dapperheit een spore,[94]
Om zonder ommezien, de heirbaen van de deught
Te houden, in de bloeme en 't heetste zyner jeught.
De naem van Gelder, dus ter werelt uitgevaren,[97]
Danckt Nassau, voor een reex van driemael hondert jaren,
In 't loffelijck en wijsbereghte hertoghdom;[99]
Dat noch op Reinout roemt, en maeckt den laster stom;[100]
Om dat des werelts oogh den dagh der Geldersche eere[101]
Zagh schittren, op 't helmet van dien Nassausschen Heere;[102]
Wiens hooghgeboren bloet noch dier bevolen zijn[103]

76 *gewilt:* in aanzien.
78 *over Hollant:* tegenover Holland gelegen; *op twee elementen zitten:* zee en land beheersen (vgl. het volgende vers).
80 *Met ons:* gelijk wij.
82 *dat alziende hooft:* de zonnegod, die de gehele aarde overziet.
83 *Oprollen:* omhoog rijden. De bedoeling is: van het verre Oosten tot het uiterste Westen, dus over de gehele aardbol.
85 *d'Ondwingbare Adolph:* keizer Adolf van Nassau; *van:* door.
86 *eer:* eertijds.
87 *streckte een kopre zuil:* was een krachtige steun.
88 *in 't harnas diep verwart:* in heftige strijd gewikkeld.
89 *Reinout:* Reinout II, die met Eleonora, de dochter van Eduard III van Engeland, huwde, stamde volgens de overlevering uit het Huis van Nassau. Hij werd door de Duitse keizer, te Frankfort(?), beleend met het hertogdom Gelre.
91 *om zijn verbaesde faem:* wegens zijn verbazingwekkende roem.
94 *Wiens:* in Vondel's taal ook vrouwelik: wier. Van Lennep wijst op de historiese onjuistheid: Reinout heeft Eleonora zelfs verwaarloosd.
97 *uitgevaren:* uitgegaan, bekend geworden.
99 *wijsbereghte:* verstandig bestuurde.
100 *maeckt stom:* doet verstommen.
101 *des werelts oogh:* de ogen van de gehele wereld; *den dagh:* het licht, de glans.
102 *helmet:* helm.
103 *Wiens hooghgeboren bloet:* wiens prinselike nakomeling, nml. Frederik Hendrik, als stadhouder van Gelderland; *dier bevolen:* als een kostbaar pand toevertrouwd.

De schiltwacht van de Maes en Yssel, Wael en Rijn:[104]
Vier vlieten, die zoo lang, met neergeslagene oogen,[105]
Voor het Sicambersch hooft, hun spitse horens bogen.[106]

104 *schiltwacht:* bewaking.
105 De gewone verpersoonliking van de *vlieten* als riviergoden met horens voorgesteld.
106 *Sicambersch hooft:* Gelders hoofd.

Oock gaf 's lants Hoogheit lang de hanttrouw, voor 't altaer,[107]
Aen Fransche en Britsche bruits, gekranst om 't hangend hair.
Vrouw Ada, zuster van 't gekroonde hooft der Schotten,[109]
Trouwt Florens, klagende, dat zulck een beelt moet rotten.[110]
Drie Wilmen koelen 't vier der minnetortse uitheemsch:[111]
Twee blussen 't in de Seine, en d'ander in den Teems;
Zoo dat Marie en Ieanne en Machtelt schaemroot blozen,
En bleecken, in haer bedde, als lelien, en roozen.
Oock let vry, hoe de Min zijn vorstepijlen wet,[115]
Terwijl Graef Floris zoon belonckt Elizabeth,[116]
De spruit van Eduart; en hoe Philippes ziele[117]
Bestraelt zijn lelibloem, d'opluickende Michiele.
Maer Berte en Phlippe bey gaen strijcken met de kroon,[119]
Nu elck, een gravenkint, magh heerschen, op den troon,[120]
Met sceptren, door de vuist van Iulius gedwongen,[121]
En door den Brit en Gal den Caesars weêr ontwrongen.
Wy bouwen dan van nieuws, op dien aelouden gront,[123]
Doorluchte bruiloften, en huwelijxverbont,[124]
Met zulck een' nagebuur en vrient van zeven staten,[125]
Die Nassau mint, niet min dan zy, die voor hem zaten;[126]
Zoo doet zijn gemalin, d'elckwellekome zon.
Breda zagh Buren lest te koor gaen met Bourbon;[128]
De Necker, over wien, als ooms, ons Princen stonden,[129]
Het juichend Heidelbergh onthalen 't licht van Londen,[130]
Noch onlangs Willems nicht, maer nu zijn liefste moey.[131]
Oock kruipt het hart der Bruit, die in ons beemden woey,[132]
Gelijck een lente, 't hart des Bruidegoms te nader,

107 *de hanttrouw:* de belofte van huwelikstrouw, door handreiking.
109 *Ada* van Schotland, vrouw van graaf Floris III van Holland.
110 *zulck een beelt:* zulk een schone jonge ridder; *rotten:* Floris III stierf tijdens een kruistocht te Antiochië aan een besmettelike ziekte.
111 Graaf Willem III trouwde met Johanna van Valois, Willem V met Machteld van Lancaster, en Willem VI met Margaretha van Bourgondië; *uitheemsch:* in naburige landen.
115 *zijn vorstepijlen wet:* zijn scherpe pijlen richt op vorsten.
116 *Graef Floris zoon:* Jan I trouwde Elizabeth van Engeland.
117 Philips van Bourgondië, graaf van Holland, trouwde in 1409 Michaëla v. Frankrijk.
119 *Berte:* Berta, dochter van graaf Floris I, trouwde met Philips I v. Frankrijk; *Phlippe:* Philippa, dochter van graaf Willem III, met Eduard van Engeland.
120 *een gravenkint:* hoewel slechts van grafelike afkomst.
121 *Iulius:* Julius Caesar, die Gallië en het Brittenland onderwierp.
123 *bouwen:* brengen tot stand, op diezelfde grondslag.
124 *Doorluchte:* doorluchtige.
125 *zeven staten:* de Verenigde Nederlanden.
126 *die voor hem zaten:* zijn voorzaten.
128 Philips Willem, prins van Oranje en graaf van Buren, was de 21e Nov. 1606 te Breda getrouwd met Eleonora van Bourbon; *te koor gaen:* voor het altaar komen.
129 *ons Princen* waren de ooms van Frederik V, keurvorst van de Pfaltz.
130 Aan te vullen met *zagh* uit vs. 128; *onthalen:* verwelkomen; *'t licht van Londen:* Frederiks vrouw, Elizabeth van Engeland.
131 Elizabeth was de aangetrouwde nicht van de jonge prins Willem, maar werd nu, door zijn huwelik, tevens zijn tante.
132 *woey:* liefelik binnenkwam.

Vermits zijn vader draeght den naem van 's moeders vader;[134]
Die trouwe hooftpylaer aen 't waterleeuwenhof.[135]

134 Frederik Hendrik kreeg zijn tweede naam naar die van Hendrik IV van Frankrijk, de grootvader van de jonge bruid.

135 *waterleeuwenhof:* hiermee wordt waarschijnlik onze Republiek bedoeld, die door Hendrik IV gesteund werd.

Waer stof van liefde ontbrack, hier schort het aen geen stof.[136]
En nimmer kan hier stof van liefde en gunst ontbreecken:[137]
Want Christus weerelt noit ten vollen uit kon spreecken,
Wat zaligheden haer, die in Godts glori groeit,[139]
Zijn, uit den boezem van Britanje, toegevloeit;
't Gezalighde eilant, daer Helene wiert geboren:[141]
Geen zwanetweeling, 't welck 't geterghde heir der Doren[142]
Van Priams vesten zagh aenvallen, op 't gewelt
Van Hektor en haer' boel, in 't omgewroete velt;[144]
Maer Koïls dochter, hier voortbrengende den grooten[145]
Verlosser, Constantijn, die, op de Roomsche sloten,[146]
En 't Apostolisch graf, zijn kruisbanieren plant;
De Razernyen boeit, den afgront leit aen bant,[148]
En spoock en afgoôn ziet getuimelt voor zijn voeten;[149]
Gevoert van standerden, die hier hem Keizer groeten.[150]
Zijn moeder vont het Kruis, waer op de hemel draeit[151]
Om d'aerde, van haer hant met kercken overzaeit.[152]
Godvruchtige Heleen, en stof van kuische dichten,[153]
Al 't Heidensche vernuft moet voor uw' lofzangk zwichten,[154]
Van dees begaefde kust stack af de zuivre ziel,[155]
Die met haer' sleep, gelijck een dauw van roozen, viel[156]
Op 't Rijngras, t' Agrippijne, en koelde de gemoeden[157]
Der heete Hunnen; taeie en scherpe martelroeden,
Geweeckt, om al dit weeck en wit albast te slaen.[159]
Helaes! mijn Ursul valt; neen, neen, zy krijght de maen
En zon beneden zich, van schooner dagh beschenen.
Die kuische druppels bloets veranderen in steenen;
Karbonckels aen de kroon, die H E N R I E T T E draeght,[163]

136 *Waer ontbrack:* waar ook moge ontbreken.
137 *gunst:* genegenheid.
139 *haer:* slaat terug op *Christus weerelt:* de Christenheid; *groeit in:* zich verheugt in.
141 *Helene:* de moeder van Constantijn de Grote.
142 *Geen zwanetweeling:* ik bedoel niet de Griekse Helena, volgens de sage met Castor uit één ei voortgekomen. Jupiter, in zwanegedaante, zou de vader, Leda haar moeder zijn; *Doren:* Doriërs, Grieken.
144 *haer' boel:* haar minnaar, Paris.
145 *Koïls dochter:* volgens sommige schrijvers was Helena de dochter van een zekere Coïlus, koning van Groot-Brittanië. Constantius zou haar gehuwd hebben, toen hij door Aurelianus naar Engeland gezonden was.
146 *de Roomsche sloten:* de Romeinse vestingen.
148 *Razernyen:* Furieën, de heidense wraakgodinnen; *den afgront:* (de machten van) de hel.
149 *spoock en afgoôn:* de heidense goden, door hem van hun macht beroofd.
150 *Gevoert van standerden:* begeleid door troepen (eig. banieren); *groeten:* huldigen als.
151 Volgens de overlevering zou Helena het Kruis teruggevonden hebben; *waer op:* waarvan de gehele gang van het wereldgebeuren afhankelik is.
152 *van haer hant:* door haar toedoen.
153 *stof van kuische dichten:* onderwerp voor lofzangen op uw kuisheid.
154 *'t Heidensche vernuft:* d.w.z. de produkten van de klassieke dichtkunst.
155 *begaefde:* rijk gezegende; *zuivre ziel:* reine maagd, nl. Sint Ursula.
156 *sleep:* gevolg van maagden.
157 *Agrippijne:* Keulen.
159 *Geweeckt:* in de week gelegd, om ze soepeler te maken.
163 Henriette, die Engeland vertegenwoordigt, deelt in de eer van de Britse Heilige.

Op 't zedigh voorhooft; 't welck zoo klaer en helder daeght,[164]
Dat schalckheit en bedrogh, en Plutoos helsche vloecken,[165]

164 *daeght:* blinkt.
165 *schalckheit:* boosaardigheid; *vloecken:* boze geesten.

Beschaemt voor zulck een' dagh, haer doncker schuilhol zoecken.[166]
Britanje boodt men aen, door aller helden stem,[167]
Den koningstittel van 't verlost Ierusalem,[168]
En 't H E I L I G H G R A F , getrapt van vuige Sarazynen.[169]
Britanje ontzagh den Nijl, noch Libysche woestynen,
Noch bastertmauritaen; zoo dickwils het Buljon,[171]
Of 's hemels standertvaen, ten dienst van Arragon,[172]
De godtgewyde hant godtyverigh ging bieden;
Getroost, voor 't outer, eer te vallen, dan te vlieden.[174]
Dat trooste uw Rijckert zich, die 't Cypersch roofaltaar[175]
Op Cypris eilant quam, met een geschubde schaer[176]
Bestoocken, uit der zee; besnoeien Kurzacks vinnen;[177]
Toen hem zijn eenigh pant, en bey zijn koninginnen
Beweenden, daer hy tam de zilvre boeien droegh,[179]
Die eerst dit weerloos volck in rincklende yzers sloegh.
Van Cypers vloogh zijn vloot naer Akkon, op dien zegen,[181]
En steef den Franschen Phlips, en won met blancken degen[182]
De kroon van Salomon, en Godts gehoonde stadt:[183]
Hoe wel zijn voorzaet lang die kroon geweigert hadt.
Het schijnt wat goddelijx het hair met goudt te drucken:[185]
Maer 't valt een lastigh pack. 't gekroonde hooft gaet bucken.[186]
Byzonder loven noch Baethouwers Vries en Sticht[187]
Het Engelsch Delos; 't welck geen ondergaende licht[188]
Van een verzierde Apol of een Diane baerde,[189]
Maer Vader Willebrort, een' glans van meerder waerde,

166 *haer:* hun.
167 *door aller helden stem:* met instemming van alle dappere (kruisvaarders).
168 De laatste koning van Jeruzalem, Guy de Lusignac, verkocht zijn koninklike titel aan Richard van Engeland, in ruil voor het bezit van het koninkrijk Cyprus.
169 *vuige:* gemene.
171 *bastertmauritaen:* Mauritanië heet het land aan de N.W. kust van Afrika; *Buljon:* Godfried van Bouillon.
172 *'s hemels standertvaen:* de kruisbanier.
174 *Getroost:* er in berustend.
175 *uw Rijckert:* koning Richard I, die op weg naar het Heilige Land Cyprus veroverde op de Griekse keizer, die hem enige schepen ontroofd had.
176 *een geschubde schaer:* krijgsvolk met geschubde pantsers.
177 Op Cyprus liet Richard Kurzack, die als koning behandeld wilde worden, in plaats van ijzeren, zilveren ketens dragen; *vinnen:* beeld aan de vis ontleend, die na die besnoeiïng niet meer zwemmen kan.
179 Accent op *hy*.
181 *op dien zegen:* na dit succes.
182 *steef:* ondersteunde; *Phlips:* Philippe August, koning van Frankrijk.
183 *en* (van) *Godts gehoonde stadt:* Jeruzalem.
185 *met goudt te drucken:* de koningskroon op te zetten.
186 *lastigh pack:* drukkende last.
187 *Baethouwers* (opzettelike vervorming): Batavieren. d.i. Hollanders.
188 In *Delos* werd Apollo vereerd; het oord waar Willebrord geboren werd, was een *Engelsch* Delos (woordspeling met *Engelsch:* engelachtig).
189 *verzierde:* verzonnen, d.i. niet werkelik bestaande.

En nieuwe maen, die 's nachts voor 's moeders bedste stont;[191]
En, daer volgroeit, en in haer' slaperigen mont
Gevallen, en geslickt, haer ingewant vergulde,[193]
En met orakelen en profecyen vulde.
Een voorspoock, 't welck niet loogh, toen al 't gedoopt gebiet[195]

191 De moeder van Willebrord (± 700; de apostel van Nederland) droomde dat er voor haar bedstede een maan verscheen, die vol werd, en door haar mond binnendrong, als voorspelling van het licht dat zij zou baren.
193 *vergulde:* verlichtte met goudglans.
195 *voorspoock:* voorteken.

Des lants, dat van de Leck tot aen de Lauwers schiet,[196]
Vulcaen en zon en maen en Wodans woutaltaren,[197]
Vol duisternis, om 't noyt verduistert licht liet varen:[198]
Al sloegh de Noortsche buy hier na 't gekerstent hooft;[199]
Dat, meer dan eens, den gront en kercken zagh berooft
Van menschen, vee en vrucht, en 't heil der heilighdommen;
Zoo dick die plonderaers de muren overklommen:[202]
Tot dat de helt Radboot, een roem van Teisterbant,
Ging treffen Zegefriet, en schuimen 't woeste lant.[203-204]
Ter goeder uure ry dan onder 's Princen daecken,[205]
O Zuster van Louys! terwijl de gilden staecken[206]
Den arbeit; Banck en Beurs haer' handel; en de Raet
En 't Raethuis zich de zorgh voor 't burgerlijcke ontslaet;[208]
Om d'onverdienbre deught der Majesteit t'erkennen,[209]
Ten minsten met den wil: nadien geen aertsche pennen[210]
Genaecken kunnen uw grootmoedigheit; zoo hoogh,[211]
Als een Godin in top, voor aller volcken oogh,
Gezeten op die wolck, waer voor een zee vol zielen[213]
En lucht vol Engelen op 't aenschijn nederknielen;[214]
En recken, met gebeên en wenschen, uwen tijdt,[215]
Den onderzaet tot heyl, den wrevelen te spijt.[216]
Want overmits de mensch, uitschuddende de Reden,[217]
Den mensch zoo licht verdruckte, en paste op trouw noch eeden,[218]
Ging Godt d'onbillijckheit bepalen, door de wet,[219]
En 't billijck Recht, van hem of Wyzen ingezet;[220]
Gehanthaeft door een maght, uit zynen troon gezonden.[221]

196 *schiet:* zich uitstrekt.
197 *Vulcaen: Caesar* (*De bello Gallico* VI, 21) verhaalt dat de Germanen de Zon, Vulcanus en de Maan als goden vereren.
198 *duisternis:* wangeloof; *om:* in ruil voor; *'t noyt verduistert licht:* het Christelik geloof.
199 *de Noortsche buy:* de aanvallen van de Noormannen.
202 *dick:* vaak.
203-204 *de helt Radboot:* Radbodus, graaf van Teisterbant en hertog der Friesen, die in 887 de Noorman Sigefridus verslagen zou hebben. Vondel vond dit bericht waarschijnlik in de *Annales Hollandioe* van Mattheus Vossius, die in 1635 uitgekomen waren; *schuimen:* zuiveren.
205 Wees dan welkom bij uw intocht.
206 *Louys:* Lodewijk XIII, van Frankrijk; *de gilden:* de arbeiders.
208 De magistraat de ambtsbezigheden laat rusten.
209 *d'onverdienbre deught:* de weldaad (van haar komst), die slechts door genade te verwerven was (*Ned. Wdb.* X, 2093).
210 *met den wil:* door hun goede bedoeling te tonen; *nadien:* omdat; *pennen:* vleugels (wellicht woordspeling met *schrijfpen*).
211 *grootmoedigheit:* edele aard.
213 *een zee vol zielen:* talloze onderdanen.
214 *op 't aenschijn:* met het gelaat ter aarde gebogen.
215 *recken uwen tijdt:* voor uw lang leven bidden.
216 *wrevelen:* booswicht, kwaadwillige.
217 *uitschuddende de Reden:* alle redelik en zedelik besef verliezende.
218 *paste op:* zich bekommerde om.
219 *d'onbillijckheit bepalen:* het onrecht inperken.
220 *van:* door.
221 *troon:* hemel.

De zuchtenden, die troost en hulp en toevlught vonden
By scepters, loofden hen, als vaders van den Staet:
Zoo wies hun glori vast, tot datze door het quaet[224]
Veraerden van hun ampt, geleent, maer niet geschoncken:[225]
Aldus, door al te veel gelux en weelde droncken,

224 *vast:* voortdurend.
225 *Veraerden van hun ampt:* hun waardigheid begonnen te misbruiken (*veraerden:* ontaarden).

Quam dwinglandij in zwangk, met haer d'afgodery.[227]
Die onder Godt stont, dorst zich zetten aen Godts zy,
Dat meer was, in Godts stoel, den starrelichten zetel,[229]
Bewieroockt van 't altaer, te schendigh, en vermetel.[230]
Maer Michaël, met recht nayvrigh van Godts eer,[231]
Smeet al die Lucifers, door 't stralend Kruis, ter neêr,
En onderworp dees maght aen Godts gekruisten Zoone.[233]
Vw voorbeelt Lucius heeft met geboge kroone[234]
Zich, na het drietal, dat van 't helder oosten quam,[235]
Eerst neergebogen, voor den Vorst van Davids stam,[236]
Aen wien ghy manschap zweert en hulde, met vier staven,[237]
Op 't spoor der kruisheldinne; aen wiens gewyde gaven[238]
En Godtsgebouwen al de weerelt hangt verplicht;[239]
Een roem, waer mede ick meng de verwen van mijn dicht,[240]
Herlevende in uw' lof, alwaerde H E N R I E T T E ,[241]
Die Iacobs huis zoo hecht op vijf rijxpylers zette,[242]
Dat het de Nydigheit in 't Yrsche bosch verdriet;[243]
Van waer zy Stuarts heil al dreigende bespiet,
Het hart doorknaeght, en durf met 't oor op d'aerde luisteren[245]
Naer muitbazuinen, die 's Monarchen stem verduisteren:[246]
Want Nydigheit is blint en brusk in haer bedrijf,[247]
En volght de kroon alsins, gelijck de schaduw 't lijf.[248]
Dan Godt, een wreecker der verwate lasterstucken,[249]
Laet wel verdrucken, maer niet ganschlijck onderdrucken
De weereltlijcke Goôn, stathouders van zijn maght.
Hy hanthaeft t'zyner tijdt 't geheilighde geslacht,
En reickt eens over zee, met albereickende armen,[253]

227 *Quam in zwangk:* begon zich baan te breken.
229 *stoel:* troon. Vgl. voor dit Lucifer-motief Molkenboer's inleiding op *Lucifer* (*Zwolse Herdrukken,* blz. XIII).
230 *schendigh:* schandelik.
231 *nayvrigh van:* ijverend voor.
233 *onderworp:* oudere vorm naast onderwierp; *dees maght:* nml. de aardse overheid.
234 *Lucius:* legendariese koning van Brittanië, die Christen geworden zou zijn.
235 *het drietal:* de Drie Koningen van het N. Testament.
236 *den Vorst van Davids stam:* Christus.
237 *manschap:* eed van leentrouw; *vier staven:* vier scepters, nl. van Engeland, Schotland, Ierland en Frankrijk.
238 *kruisheldinne:* Helena, Constantijn's moeder.
239 *hangt verplicht:* zich verplicht gevoelt.
240 *meng de verwen* (beeld aan de schilderkunst ontleend): de kleuren kies, dus: waaraan ik de inspiratie voor mijn gedicht ontleen.
241 *alwaerde:* hoog gewaardeerde.
242 *Iacobs:* van Jacobus Stuart; *vijf rijxpylers:* haar vijf kinderen, die het stamhuis in stand zouden houden.
243 *Nydigheit:* Afgunst; *'t Yrsche bosch:* in Ierland broeide de opstand.
245 *durf:* durft.
246 *muitbazuinen:* het sein voor de opstand.
247 *brusk:* onbesuisd.
248 *de kroon:* de wettige vorstenmacht; *alsins:* overal.
249 *Dan:* maar; *verwate lasterstucken:* vervloekte misdaden.
253 *reickt:* zendt te hulp (vgl. overreiken).

Tot hulp der billijckheên, die zijn gemeent beschermen,[254]
Lieftalligh en beleeft, als Titus en Trajaen.[255]
Het misbruick van zijn' staet past vorst noch onderdaen.[256]
't Zijn vrome vorsten, die hun vrome burgers loonen.[257]

254 *der billijckheên:* van het recht; *die zijn gemeent beschermen:* beschermers van zijn getrouwe volk (obj. bij *reickt*).
255 *Lieftalligh:* welwillend, edel gezind; *beleeft:* vriendelik; *Titus en Trajanus:* de meest populaire Romeinse keizers.
256 *staet:* positie.
257 *vrome:* rechtschapen.

't Zijn booze burgers, die gewenschte vorsten hoonen.
Een yeder waere 't ampt, dat hem is opgeleit.[259]
Verwaentheit en bederf volght toomloos onbescheit.[260]
De besten zullen u onschenbre trouw bewyzen,
En ghy, naer uw gewoont, der goeden yver pryzen.
Verstiet u d'Yr, dan zoude, op een schuimbeckent paert,
In 't velt, eens blijcken, dat ghy H E N R I E T T E waert,
Des grooten Henrix kroost, ten ooreloogh geboren,[265]
Niet min dan Henrix zaet, vrouw Machtelt, die den toren[266]
En 't slot, waer in men haer zoo naeu benepen hadt,[267]
In 't hagelwit gewaet, ontglippend, baende 't padt
Des uitvlughts, op den Teems, besneeuwt en toegevrozen;[269]
En, biênde 't boschzwijn 't spits, met roozen tegens roozen[270]
In 't zyden velt gezaeit, en met den helm op 't hooft,
Herwon haer vaders kroon, te godloos haer ontrooft:
En liever zoudt ghy, dan het slaefsche juck te dragen,
Een wisselbare kans met Baudicea wagen;[274]
Die, toen de dolck 't geschil rampzaligh had geschift,[275]
Voor 't schendigh leven koos het eerelijck vergift:[276]
Waer voor de hemel u, uit zoo verlichten bloede[277]
Gesproten, als een steen aen Christus kroon, behoede.
Ia 't gantsche Christenrijck, nu bloedigh op de been,
Zoude al dat staetkrackeel gaen smilten onder een,[280]
Om, u ten dienst, de zee en Yrlants gront te decken.
De magen moghten voor de bontgenooten trecken.[282]
De voortoght van de vloot zou landen, 't Rijck te sta,[283]
Met Willem, die zijn' klaeuw beproefde voor Breda,[284]
En, brullende op den Yr, wil sterven voor zijn moeder.[285]
Gaston beveelt men 't hecht van Luidewijck den broeder.[286]

259 *waere 't ampt:* vervulle de taak, de plicht (*waeren:* zorg dragen voor; vgl. *Roskam*, vs. 77).
260 Verbijstering en ondergang zijn het gevolg van zulk losbandig, onverstandig optreden.
265 *kroost:* dochter.
266 *vrouw Machtelt:* Mathilde, dochter van Hendrik I van Engeland. De kroon werd haar betwist door Stephanus van Boulogne. Bij een belegering van het kasteel van Londen, ontvluchtte zij 's nachts, toen het gesneeuwd had, in een sneeuwwit gewaad.
267 *benepen:* ingesloten.
269 *uitvlught:* ontvluchting.
270 *'t boschzwijn:* haar tegenstander Stephanus, zo genoemd naar zijn wapen; *'t spits biênde:* tegenstand biedende, bestrijdende; *met roozen tegens roozen:* de roos in haar banier, was het zinnebeeld van Engeland.
274 *wisselbare:* twijfelachtige, onzekere; *Baudicea:* een Britse koningin, die de Romeinen herhaaldelik versloeg, maar eindelik door Suetonius overwonnen, zich door vergif om het leven bracht.
275 *geschift:* beslist.
276 *schendigh:* eerloos; *eerelijck:* eervol.
277 *uit zoo verlichten bloede:* van Christelike afkomst, en dus van zelfmoord afkerig.
280 *smilten onder een:* bijleggen.
282 De bloedverwanten zouden als bondgenoten optreden.
283 *voortoght:* voorhoede; *te sta:* te hulp.
284 *Willem,* haar aanstaande schoonzoon, die dus aanwezig was bij de verovering van Breda door Frederik Hendrik in 1637.
285 *op den Yr:* tegen de Ier lostrekkende.
286 *Gaston:* Gaston van Orleans, broeder van Henriette Marie, aan wie - naar Vondels voorspelling - Lodewijk XIII de opperleiding (*'t hecht*) van het expeditie-leger zou toevertrouwen.

De zuster daelt met hulp van 't Savoiaensch geberght.[287]

287 *De zuster:* getrouwd met Victor Amadeus, hertog van Savoie.

Florensse heeft de jeught des Arnoos voortgeterght.[288]
De vogel van Iupijn voert Ferdinand zijn wapen.[289]
De Spanjaert slickt den Yr, eer Yrlant hem ziet gapen.[290]
Haer oom, de Cimber, drijft met hondert masten in.[291]
De sabel des Sarmaets verquickt mijn Koningin.[292]
De zeeleeuw van sint Marck komt brullen ongebeden.[293]
Gustavus dochter steeckt den donder aen van Zweden.[294]
De helden van den Palts, aen 's Konings rechte hant,[295]
Aen d'andre zy 't geweer, dat met den koussebant[296]
Gestrickt hangt aen de Roos, braveren 't velt vol Wilden.[297]
Daer schragen Roelanden en Reinouden, als schilden,[298]
Met onvertsaeghde borst, den vader en den zoon,
En stutten met hun kruin een' jonger Karels kroon.
En schoon ghy stont ontmant, ô Mediceesche parel![301]
O Karels moeder! troost en halve ziel van Karel![302]
Al 't vrouwetimmer nam uw zaeck met yver aen.[303]
De joffers gingen om haer Amazone staen;
En 't hair, niet meer met hoên, maer met bepluimde helmen
Beschaduwende, in 't oogh der eervergete schelmen,[306]
Betoonden, dat een man in vrouwenboezem steeckt,
Die, naer gelegenheit, nu Mars nu Venus queeckt.[308]
Maer 'k hoop de smaeck van zoete en vorderlijcken vrede,[309]
Gevloeit uit 's Konings aert, zal 't slaghzwaert in zijn schede
Hersteecken, is het wat te reuckloos uitgeruckt.[311]
Hem gaet veel weedoms aen, die 's Konings distels druckt,[312]
En omziet naer den staert van zijn nakomelingen:[313]
Want of men d'ouders dwong, wie kan hun kinders dwingen
Of bloetverwanten, wijt en zijt gespreit van een?
Oock wreeckt de nazaet 't leet, in 's voorzaets ampt geleên.[316]

288 Florence, de stad der Medicis, zou de jeugd ten strijde roepen; *voortgeterght:* geprikkeld, aangevuurd om op te trekken.
289 *De vogel van Iupijn:* de keizerlike adelaar van Ferdinand.
290 *slickt:* slikt in, verslindt.
291 *Haer oom, de Cimber:* Christiaan IV van Denemarken.
292 *des Sarmaets:* van de Hongaar, zo genoemd naar de vroegere bewoners van Hongarije; *verquickt:* schenkt nieuwe moed.
293 *sint Marck:* Venetië; *ongebeden:* ongevraagd, d.w.z. nog voordat hem hulp gevraagd werd.
294 *Gustavus dochter:* Christina van Zweden.
295 *De helden van den Palts:* de zonen van de verdreven koning van Bohemen.
296 *den koussebant:* de koning van Bohemen was ridder van de Kouseband.
297 *de Roos:* koningsteken van de Stuarts; *braveren:* trotseren.
298 *Roelanden en Reinouden:* dappere strijders als Roeland en Reinout (uit Tasso's heldendicht).
301 *ontmant:* van uw man beroofd.
302 *Karels moeder:* Henriette Marie, moeder van Karel II.
303 *Al 't vrouwetimmer:* alle vrouwen (germanisme).
306 *Beschaduwende:* bedekkende; *in 't oogh:* voor de ogen.
308 *naer gelegenheit:* naar omstandigheden; *nu Mars nu Venus queeckt:* haar nu eens krijgshaftig, dan liefdevol doet zijn.
309 *vorderlijcken:* heilzame.
311 *Hersteecken:* opnieuw opbergen.
312 *die 's Konings distels druckt:* die het met distels begroeide pad van een Koning moet gaan.
313 *den staert:* de lange reeks.
316 *in 's voorzaets ampt:* onder de regering van zijn voorouders.

Het zaet des scepters slacht het zaeisel in de voren,[317]
Dat sterft wel voor een poos, maer wort met winst herboren,

317 *Het zaet des scepters:* de nakomelingen van een vorstelik geslacht; *slacht:* gelijkt.

Gemaeit met zeissens, en met vlegels uitgedorst.
Wie diamanten kraeckt, breeckt kiezen op hun korst.[320]
De puimsteen slijt zich zelf op diamante tanden.
Wie stierehorens wrickt, verwringt zijn eige handen.[322]
De steen loopt zorgelijck [het spel draeye op wat zy[323]
Het wil] zoo yemant speelt met maghtiger dan hy.
  Een bergheick, lang volgroeit, reickt verre met zijn tacken,
Schiet diepe wortelen, en grijpt, voor 't nedersmacken,
Met klaeuwen taey en krom veel aerde, en klompen klais.
Hy vreest geen ackerliên; al kerft men, reis op reis,
Zijn schors en bast, beproeft van 't zuiden en van 't noorden.[329]
Men breeckter bylen op, en kracht van dicke koorden:
En zoo hy 't geven moet, na 'et kraecken heen en weêr,[331]
Zoo rucken stronck en stam en wortels alles neêr,
Wat met hem was belent van huizen heggen boomen.[333]
Hy sleept een baiert na, ten bergh af: stopt de stroomen,[334]
En opent aderen; zoo dat men overal,[335]
Met tranen op de wang, gewagh maeckt van zijn' val.
  Men magh den blixem niet dan met gevaer genaecken.[337]
Men kan niet straffeloos de zon haer vier ontschaecken.[338]
Prometheus evenwel brengt leven in zijn beelt[339]
Door levend vier, dat hy de bron des lichts ontsteelt;
't Welck alles ziende, hoeft aenbrenger noch verklicker.[341]
Maer 't vier betaelt hy dier, daer hem de leverpicker
By daegh doorpickt en slickt 't by nacht aengroeient vleesch.[343]
Hoe hyght die vlammedief. hoe luit zijn keel, zoo heesch[344]
Van 't gillen; daer de vuist des Godts der gloende voncken[345]
Hem aen de steenrots houdt geketent, en geklоncken.
  Men ziet, hoe Haman in zijn spinweb hangen blijft,[347]
En Mardocheus hals op Hesters hairbant drijft,[348]

320 *kraeckt:* tracht stuk te bijten.
322 *wrickt:* poogt te buigen.
323 *De steen loopt zorgelijck:* de dobbelsteen rolt verontrustend, welke wending het spel ook moge nemen.
329 *beproeft van 't zuiden en van 't noorden:* die blootgesteld geweest is aan Zuider- en Noorder stormen.
331 *'t geven:* het begeven, bezwijken.
333 *belent was met:* in zijn nabijheid was.
334 *baiert:* chaos, warrelklomp van aarde en takken.
335 *aderen:* nieuwe watergangen.
337 *magh:* kan.
338 *haer vier ontschaecken:* haar vuur ontroven, gelijk Prometheus deed. Tot straf werd hij aan een rots geketend, waar een gier overdag zijn lever wegpikte, die telkens 's nachts weer aangroeide (vs. 342-343).
339 Prometheus zou, volgens Ovidius, de mens uit aarde en water geschapen hebben. Aan hem bracht hij het uit de hemel geroofde vuur terug.
341 *'t Welck* slaat terug op de zon (*bron des lichts*), die alles ziet wat op aarde voorvalt.
343 *slickt:* verslindt.
344 *luit:* weerklinkt.
345 *des Godts der gloende voncken:* van Hephaistos (Vulcanus).
347 *Haman* werd opgehangen aan de galg die hij voor de Jood Mordechai (Mardocheus) opgericht had.
348 *hals:* leven; *op Hesters hairbant drijft:* bescherming vindt door de koninklike macht van Esther (*Esther*, hoofdst. 3-9).

Daer Asueer vergult de diensten des getrouwen,[349]
En schenckt dien schelm den kelck, voor 's vromen mont gebrouwen;[350]

349 *Asueer:* koning Ahasverus, die Mordechai een gouden kroon schenkt (*vergult*) voor zijn trouwe dienst (*Esther* VIII, 15)
350 *den kelck:* de gifbeker (figuurlik), die hij bereid had voor de rechtschapen Mordechai.

Die nu met zangk doorgalmt al 't Persiaensch palais,[351]
Op 't hoftooneel, gekeert voor 't moortspel, vol geschreis.[352]
Maer ondertusschen, ô juweel der koninginnen!
Of Godt, die 't al bestiert, weerspannige Yrsche zinnen[354]
Liet hollen eene poos; daer koningsstijl op stijl[355]
Den hals ten beste gaf aen bast, en dolle bijl;[356]
Zoo zijt ghy uitgeleert te harden, onder 't lyen
Van 't zaligh hout; gelijck geduldige Maryen[357-358]
(Van wie ghy uwen naem godtvruchtighlijck ontleent)
Niet zwichten, op den bergh, daer 't hooft der vorsten steent.[360]
Der landen heilanden, de moeders en de vaders[361]
Der volcken, staen ten doel van bystere verraders;[362]
Verslyten zomtijts wel heur jaren, in den nacht
Des naren kerckers: of, op 't moortaltaer gebracht,[364]
Besprengkelen de kroon met onverzoenbren bloede:
Noch dienen zulcke quaên godtvruchtigen ten goede;[366]
Wanneer dees weerelt valt Rechtvaerdigheit te kleen.[367]
Daer boven heerscht men vry, en breeder dan beneên,[368]
In dit ondanckbre slijm, vol opgezwolle padden,[369]
Die 't purper van de deught bekliecken en bekladden:[370]
Zoo krijght de beste prins den schijn van aertstyran.[371]
De woestheit ziet op 't kleet. het kleet maeckt toch den man,[372]
De dolheit dier van mensch, by loeiende Bachanten.[373]
De moeder holt vooruit, gevolght van allen kanten:
Verscheurt haer liefste kint, den wettigen Thebaen,
En, na 'et benuchtren, ziet wat stuck zy heeft begaen.[376]
Cytheron raet ons niet, uit hemelhooge dennen,[377]

351 *met zangk doorgalmt:* met zijn gejuich vervult.
352 voor 't moortspel: uit wraak doodden de Joden tien zonen van Haman en vele duizenden vijanden; *geschrei:* gejammer.
354 *Of:* of al.
355 *Liet hollen:* toeliet dat ze zich te buiten gingen; *koningsstijl op stijl:* de ene trouwe dienaar des konings na de ander (*stijl:* stut). Dit slaat o.a. op Strafford (zie blz. 215).
356 *ten beste gaf:* prijs moest geven; *bast:* strop.
357-358 *uitgeleert te harden:* volleerd in het dulden; *onder 't lyen van 't zaligh hout:* gedachtig aan het lijden van Christus aan 't kruishout; *Maryen:* de moeder van Jezus en Maria Magdalena.
360 *op den bergh:* Golgotha; *'t hooft der vorsten:* Christus.
361 *Der landen heilanden:* de vorsten, als redders van hun land.
362 *bystere:* op een dwaalspoor geraakte.
364 *naren:* duistere, sombere.
366 *Noch:* toch; *quaên:* rampen.
367 *Rechtvaerdigheit* (Datief): aan de gerechtigheid geen plaats biedt.
368 *breeder:* onbelemmerder.
369 *slijm:* slijk.
370 *bekliecken:* bezoedelen.
371 *prins:* vorst.
372 *ziet op 't kleet:* let slechts op de tekenen van vorstelike waardigheid.
373 *dier van mensch:* (maeckt) de mens tot een dier; *loeiende Bachanten:* koning Pentheus (*den wettigen Thebaen*) werd achtervolgd door razende Bacchanten, waaronder zijn moeder Agave, die hem in haar dronkenschap voor een wild zwijn aanzag en in stukken scheurde.
376 *benuchtren:* ontnuchteren; *stuck:* misdrijf.
377 *Cytheron:* een berg in Boeotië.

Te zien in d'Orgien, met geen gebit te mennen,[378]
Daer dichtgewassen loof de razerny verberght.
Wie 't nachtgeheim ontdeckt, heeft ree den Thyrs geterght.[380]

378 *d'Orgien, met geen gebit te mennen:* de teugelloze, losbandige Bacchusfeesten.
380 *'t nachtgeheim:* de heimelike, nachtelike uitspattingen; *den Thyrs:* de met wingerdloof omvlochten staf het wapen der Bacchanten, hier genomen voor de Bacchant zelf.

Dees luistert naer geen' galm van minnelijcke snaren,
Die bosschen gaende maeckt, en luiperts leert bedaren;[382]
Terwijl de Maenas vast, verwildert in een dier,[383]
Apolloos zoon vermoort, op 't kittlen van zijn lier.[384]
Al gaen de golven hol, laet uw blazoen u leeren,[385]
En zalven met uw zalf: GODT DIENEN IS REGEEREN.[386]
Een Alexander ruckte een slip van 's weerelts prael;[387]
Maer wie zich zelf beheerscht, beheerscht het altemael.
Zoo heerschte uw Heilant, 't licht van uwe onsterflijcke ouders;[389]
Die met zijn heerschappy, den dwarsstaf, op de schouders;[390]
En dat gevloeckte hout, gepast naer 's menschen vorm,[391]
Geen reedlijck mensch geleeck, maer een' getrapten worm,
En slang, vol gift, gespitst om yeder te vernielen;[393]
Doch heelzaem in der daet, een balssem aller zielen.[394]
Die alles schiep uit niet, wert zoo gestampt tot niet,
Ia daelde in 't diepe graf, het slot van 't kruisverdriet;
Van waer hy, uit die laeghte, en 't allerdiepst vernederen,
Zich zettende in zijn kracht, op Cherubinnevederen,[398]
En, daer beheerschende den hemel, aerde en hel,
Zagh alle mogentheên aenbidden zijn schabel.[400]
Zoo heerschte uw vader, die met Herkles knods kon kneuzen,
Verworgen, met der vuist, Chimeren, slangen, reuzen,[402]
En begenadigen wat neerviel op zijn plat,[403]
Ia zelf den moort, die hem den doot gezworen hadt.[404]
Hy kon moerasch en meer en bergen overstappen,
En heeft dien eedlen rock des Rijcks, gescheurt aen lappen,
Den vreemdeling ontruckt, de scheuren toegeheelt,[407]
De zeden ingevoert; en zijn geharnast beelt[408]
Verdient, dat op de brugh in eeuwigheit zal pralen,[409]
En den uitheemschen gast zijn daden op doen halen.[410]

382 *Die bosschen gaende maeckt:* die het gezang der vogels wekt.
383 *Maenas:* Bacchant; *vast:* intussen.
384 *Apolloos zoon:* de zanger Orpheus, die door de Bacchanten verscheurd werd; *op 't kittlen:* aangelokt door het getokkel.
385 *uw blazoen:* de zinspreuk van uw wapen.
386 *zalven met uw zalf:* uw leed verzachten met uw eigen wijze spreuk.
387 Een vorst als Alexander de Grote heeft de trotse wereld voor een deel onderworpen.
389 *'t licht:* het lichtend voorbeeld.
390 *den dwarsstaf:* het kruishout, waarop zijn heerschappij berust.
391 *gepast naer:* gemaakt overeenkomstig.
393 *gespitst:* er op uit.
394 *heelzaem:* genezend.
398 *Zich zettende in zijn kracht:* een forse vlucht nemende.
400 *schabel:* voetbank.
402 *Chimeren:* vuurspuwende monsters.
403 *op zijn plat:* languit op de grond.
404 *zelf:* zelfs; *den moort:* dit slaat waarschijnlik op de aanslag van Châtel, in 1594.
407 *toegeheelt:* dichtgenaaid.
408 *De zeden:* maatschappelike orde, door wetgeving.
409 *op de brugh:* de Pontneuf te Parijs.
410 *op doen halen:* in herinnering brengen.

Zoo zal men, daer ghy hebt vier scepters afgeleit,[411]
Graveeren op uw graf, wat uw godvruchtigheit

411 *daer ghy hebt vier scepters* (over Engeland, Schotland, Ierland en Frankrijk) *afgeleit* (neergelegd): wanneer gij gestorven zijt.

Van Pythons, die slechts roof uit lucht van oproer rapen,[413]
Most uitstaen, neffens haer, die aen uw zyde slapen.[414]
De bloemen op de wang verliezen ras haer kleur;
De gaven van de ziel bewaren verf en geur.
Een mist, een stercke strael versticken roos en leli;
Maer nardus van een vrouw rieckt noch, waer 't Euangeli[418]
Wort uitgegoten, voor den Heyden, Turck, en Ioodt;
Tot roem van die 't albast op Godts gezalfde goot.
Zoo kroonen wy luits keels noch, op den dagh van huiden,
d'Aeloude Koningin, uw tegenzon in 't Zuiden;[422]
Die van haer zonnetent belommert, voor de zon,[423]
En vinnigheit des Kreefts, dien wijzen Salomon[424]
Quam voor den leeuwentroon des dappren vaders hooren;[425]
En, schatten offrend, riep: ô godtgeluckige ooren
En oogen, die den mont der wijsheit hoort, en ziet,
't Orakel dat my mijn orakelen bediet![428]
Ierusalem is eer dat lot te beurt gevallen;[429]
't Geluckt nu Amsterdam, t'omhelzen met zijn wallen[430]
En watren zoo een Vrouw, die van haer' Englentroon[431]
Komt dalen over zee, en Willem, Fredrix zoon,
In d'armen brengt, dit pant, waerby hy zoons zal winnen,[433]
Stadthouders, die dees stadt en dezen staet beminnen.
Leef lang, Maria: leef: verwerf ons veel gena,
By Willem, Willems neef, uw rechte wederga.[436]
'k Zie, uit uw dochters schoot, in Neerlant pais geboren:[437]
Want als haer Heer erkauwt, in 't knarssen van zijn toren,[438]
Hoe Koning Phlips nu oom staet over hem, en haer,[439]
Die, droomende uit zijn' arm, 's nachts opschiet, om 't gevaer[440]
Des oorlooghs; en haer lief, op zachtgespreide bedden,
Eer van een' minnescheut, dan zwaertquetsuur kan redden;[442]

413 *Van Pythons:* door monsterlike vijanden; *Python:* een monsterachtige draak; *roof uit lucht van oproer rapen:* zich de oproerige sfeer ten nutte maken om zich te verrijken.
414 Evenals degenen die aan uw zijde begraven zijn: uw voorouders.
418 *nardus van een vrouw:* de balsem die de zondares van het Evangelie (vereenzelvigd met Maria Magdalena) op Jezus' voeten uitstortte (vs. 420). Symbolies vergeleken met de verbreiding van het Evangelie.
422 *d'Aeloude Koningin:* de koningin van Scheba, die Salomo kwam bezoeken; *tegenzon:* schitterend evenbeeld.
423 *van:* door; *belommert:* beschaduwd.
424 *des Kreefts:* van de hete zon, onder de Kreefts-keerkring.
425 *den leeuwentroon:* vgl. I *Koningen* X, 19-20.
428 *bediet:* verklaart.
429 *eer:* eertijds.
430 *Geluckt:* valt ten deel.
431 *Englentroon:* woordspeling van engelen en Engelsen.
433 *pant:* kostbaar bezit, dochter.
436 *Willem, Willems neef:* Willem II, kleinzoon (*neef*) van Willem I.
437 *pais geboren:* vrede ontstaan.
438 *erkauwt:* overpeinst; *in 't knarssen van zijn toren:* als hij knarsetandt van toorn.
439 Philips IV van Spanje was getrouwd met Elisabeth, Henriëttes zuster, en zou dus zijn oom worden.
440 *opschiet:* plotseling angstig wakker wordt.
442 *een' minnescheut:* (een wonde door) een pijlschot van Amor.

Terstont zal hy, om 't bloet van 't wroegende misdrijf
t'Ontlasten, vader Nais gezegenden olijf[443-444]

443-444 *'t bloet t' ontlasten:* een einde te maken aan de strijd tussen familieleden. Daardoor immers wordt die strijd een *wroegend misdrijf*, dat het geweten bezwaart; *vader Nais gezegenden olijf:* de zegenrijke olijftak (d.i. vredesboodschap) van pater Neyen, die het twaalfjarig bestand wist te bewerken (vgl. *Roskam*, vs. 49).

Aenvaerden, voor eene eeuw van hondert gulde jaren,
Die ongelijck meer lofs dan 't gruwlijck moortspel baren.
Maria zal dien dagh verzeeglen met een' zoen,[447]
En gaen met Willem schuil, in 't myrtepauweljoen,[448]
Bestroit met roozen, en vol geuren van Oranje.
Daer heeft hy pais met haer, en vre met oom van Spanje.
Geeft dan een Gabriël en goddelijck gezant[451]
Den vorsten des geloofs Godts blixem in de hant;
Om 't Mahometsche zwijn te klincken uit Europe,[453]
Eer het al 't overschot der koningkrijcken stroope:[454]
Zoo zien wy Willem t'zee, als Christen Amirael[455]
Van hondert vloten; en Godts helden, altemael
Zijn maeghschap, blaeckende van zilver gout en baggen,[457]
Op timber en gevest; op 't vliegen zyner vlaggen[458]
Vast volgen, in zijn zogh, den leeuw, in 't gouden velt;[459]
En bruizen met den boegh, waer voor het zilver zwelt,[460]
En schuimt, en daeght den dagh van Constantijns herboorte;[461]
Die na'et verweldigen der Byzantijnsche poorte,[462]
En vesten, root van moort, het onderdruckte Kruis
Herstelt, op 't hoogh altaer van Godts geschantvleckt huis.[464]
't Gebeent der Keizeren wil bersten door de zercken.[465]
Sophia dan, verzoent met d'onvernoeghde kercken,[466]
Aen 't wedergalmen, op 't geluit van Guldemont;[467]
Bazuinende daer thans een Godtsverrader stont,[468]
En lasterde op Godts lijck, door heer Arimathye[469]

447 *verzeeglen:* bezegelen.
448 *pauweljoen:* tent, prieel.
451 *Gabriël:* de aartsengel. Vondel hoopt dat de Christen vorsten (*de vorsten des geloofs*) door een goddelike ingeving dan gezamenlik tegen de Turken, als tot een hernieuwde kruistocht, zullen optrekken.
453 *'t Mahometsche zwijn:* de Turken; *klincken:* met geweld werpen.
454 *stroope:* plundere.
455 *'t zee:* op zee.
457 *baggen:* ringen.
458 *timber* (Fr. timbre): top van de helm (vgl. *Mnl. Wdb.* VIII, 354).
459 *Vast:* voortdurend; *den leeuw, in 't gouden velt:* het wapen van Holland.
460 *het zilver:* het zilverwitte schuim.
461 *daeght:* roept te voorschijn (?) Wat hiervan het onderwerp moet zijn, is mij niet duidelik. Misschien gebruikt Vondel het woord in de betekenis: belicht: dan zou het met *het zilver* verbonden kunnen worden. Van deze betekenis (als schildersterm) geeft het *Ned. Wdb.* (III, 2235) slechts voorbeelden van later tijd; *Constantijns herboorte:* de herrijzenis van Constantijn; in dit verband: de herrezen Constantijn, nl. Willem, als beschermer van de Christenheid.
462 *verweldigen:* veroveren.
464 *Godts geschantvleckt huis:* de Aya Sophia, als moskee ingericht.
465 *wil:* zal. De Christen-keizers zullen uit hun graven verrijzen.
466 *Sophia:* de in vs. 464 bedoelde kerk, de Aya Sophia; *onvernoeghde:* ontevreden, nml. over de afscheiding van de Grieks-Katholieken; dus: met de Roomse Kerk.
467 *Guldemont:* Chrysostomos, omstreeks 400 bisschop van Konstantinopel, een beroemd redenaar. Hier genomen voor de nieuw optredende bisschop.
468 *thans:* kort te voren; *een Godtsverrader:* een Mahomedaanse priester.
469 *lasterde:* schimpte; *heer Arimathye:* Jozef van Arimathea, die Jezus' lijk begroef.

Begraven, en beluit met kermen van Marye.[470]
'k Zie Ottomans blazoen en Agars dootse maen,[471]

470 *beluit* uitgeluid, beweend.
471 *Ottomans blazoen:* het Turkse wapen. De Ottomanen of Osmanen werden genoemd naar Othman of Osman I, grondvester van de Turkse macht; *Agars dootse maen:* de verbleekte Turkse halve maan. Hagar was de stammoeder van de Mahomedanen.

Van 't schittrent hout gedooft, te Mecha onder gaen;[472]
En u, doorluchtste Vrouw, verwachten, op den oever,
Den schoonzoon; die de straet van Kalis en uw Doever[474]
In 't midden klooft, en zoeckt, gelijck een jonge August,[475]
Zijn hof, na dat hy al den aertboôm broght tot rust.
Op zulck een zege wort, van losgeborste tongen,[477]
Den rechten Vredevorst zijn glori toegezongen,[478]
Die, schandelijck bezwalckt van tweedraghts bittren smoock,[479]
Noit helder op kon gaen; terwijl 't rampzaligh spoock
Des afgronts stofte, dat een ry van eeuwen strandden[480-81]
Met lijf en ziel, verstrickt in slaefsche en snoode banden,[482]
Van Athlas af, tot aen den schuimenden Euphraet,[483]
En waer de dwinglandij des tulbants Christus haet,[484]
En schockt den aertboôm, of de weerelt reedt op stelten.[485]
Dan zal Godts vier zoo veel gedeelde harten smelten,[486]
En gieten, in den vorm der kercke, weêr tot een,
En eene ziel: dan schat men 's weerelts schat gemeen.[488]
De vorsten zullen zich in 't stof voor I E S U S buigen.
De lammers leeuwemelck, de wolf de schaepsspeen zuigen.
De lantbouw erft zijn eer. geen ackers leggen woest.[491]
Het zwaert, in zein hersmeet, gaet weiden in den oegst[492]
Vol airen, daer het flus dorst beckeneelen maeien.[493]
't Is vrede al wat 'er wanckt. wat winden dat 'er waeien,[494]
Wat regen dat 'er valt, het zegent vee, en vrucht:
Gelijck in 't paradijs, daer aerde en vier en lucht
En water eensgezint malkandren wel verstonden;[497]
En Adam en zijn bruit, door 't klappen van twee monden,[498]
Oranje en zijne rib beriepen tot den toon,[499]

472 *Van 't schittrent hout:* door het schitterende kruis.
474 *Kalis:* Calais.
475 *In 't midden klooft:* er midden tussen door zeilt; *een jonge August:* omdat hij, als eertijds keizer Augustus, Europa de vrede zou schenken.
477 *losgeborste:* in gejuich uitbarstende.
478 *Den rechten Vredevorst:* Christus.
479 *bezwalckt:* door roock (*smoock*) verduisterd; *van:* door.
480-81 *op kon gaen:* de *glorie* wordt dus met een zon vergeleken; *'t spoock des afgronts:* de helse machten; *stofte:* blufte; *een ry van eeuwen:* d.w.z. allen die sinds vele eeuwen in die streken geboren werden; *strandden:* verloren gingen.
482 *snoode:* smadelike.
483 *Athlas:* de straat van Gibraltar.
484 *des tulbants:* van de Islam.
485 *of de weerelt reedt op stelten:* als of de geheele wereld in beroering was.
486 *gedeelde harten:* verschillende godsdienstige gezindheden.
488 *schat men gemeen:* acht men gemeenschappelik bezit.
491 *erft:* verkrijgt weer.
492 *zein:* sikkel; *weiden:* zich verlustigen.
493 *flus:* kort geleden; *beckeneelen:* schedels, dus: koppen.
494 *al wat 'er wanckt:* wat er ook nog onvast moge staan.
497 *wel verstonden:* in goede verstandhouding waren, vreedzaam naast elkaar waren.
498 *bruit:* jonge vrouw; *klappen:* kussen.
499 *zijne rib:* zijn vrouw (zinspeling op het paradijsverhaal); *beriepen tot den toon:* opriepen om hun voorbeeld te volgen (nl. nageslacht te verwekken). In *toon* zal het beeld van het voorzingen bedoeld zijn.

Die hun te houden staet, ter eere van hun kroon.
Maer sterven moet ick, daer ons hoven u geleiden,[501]

501 *sterven moet ick:* d.w.z. als dichter ben ik uitgezongen (vgl. de *vege zwaen* in vs. 512); *daer:* waar; *ons hoven:* de stadhouder met zijn gevolg.

En d'oevers van de Maes het bloet van bloet zien scheiden;[502]
Daer 't kint de moeder, doots, en van haer tranen nat.[503]
Voor 't einde kust, en met zijn tangere armen vat;[504]
Zoo dat men 't nauwlix van dien troostpylaer kan trecken.[505]
Ay, zie twee harten, zie vier lippen treckebecken.[506]
Wie schaeckelt zoo veel rouws aen 't opperste geluck?[507]
O hemel! troost die beide, en matigh yeders druck.[508]
Help, moeye Elizabeth: help, moeder Amelye.[509]
Hier lijdt Natuur gewelt, en klaeght van tyrannye.[510]
Op 't bitter scheiden heft de dichter klaghten aen,
En hangt aen 't koningsschip: gelijck een vege zwaen[512]
Haer lijck en uitvaert spelt, op d'oevers van Meander.[513]
Hoe deerlijck zien zy om! d'een zeestar ooght op d'ander,[514]
Tot daer de strael zijn punt, het oogh zijn kracht verliest;[515]
De kiel, voor 't Hollantsch zant, het Engelsch krijtstrant kiest.[516]
Die zon loock vrolijck op, en gaet met wolcken onder.[517]
Hoe wort dat prinslijck weêr geslagen van den donder!
Ay, droeve Zeestar, staeck dat deerlijck zeegeschreeuw.
't Is waer, ghy laet die Maeght bevolen aen een' leeuw,[520]
Maer die zijn' roof vernielt, en maeghden weet te sparen.[521]
Dit hof bekleet het ampt van maeghden te bewaren.[522]
De nagels van zijn' klaeuw verberght hy op zijn' tijdt,
Hy lonckt Maria aen, en quispelstaert, en vrijt,
En lickt, en slickt, en kust den Nektar van de karssen
Des ampren monts, om 't hart by beurten te ververssen,[526]
Met kriecken, aen uw borst gewassen, en gezooght.[527]
Het is dan redelijck, dat ghy uw kaecken drooght,
En geensins klaeght, dat zy, om Willem haren hoeder,
Om liever, leider laet: als ghy, die zelf uw moeder[530]

502 *het bloet van bloet:* moeder van dochter.
503 *doots:* doodsbleek.
504 *Voor 't einde:* voor 't laatst; *tangere:* tengere, slanke.
505 *troostpylaer:* haar steun en troost.
506 *treckebecken:* elkaar liefkozen.
507 *schaeckelt:* doet volgen op; *rouw:* smart.
508 *druck:* leed.
509 *moeye Elizabeth:* de Spaansche koningin (vgl. vs. 439); *Amelye:* Amalia van Solms.
510 *lijdt gewelt:* wordt geweld aangedaan.
512 *de vege zwaen:* de stervende zwaan (beeld van de dichter), die dan roerend zingt.
513 *Meander:* rivier in Klein-Azië.
514 *deerlijck:* droevig; *zeestar:* vorstin van het eilandenrijk.
515 *de strael zijn punt* (*verliest*): de lichtstraal (de blik) niet verder door kan dringen.
516 *voor:* in plaats van.
517 *loock op:* letterl.: ging open, dus: ging op.
520 *bevolen:* toevertrouwd.
521 *roof:* prooi (zinspeling op een oud volksgeloof, dat wilde dieren een maagd zouden sparen).
522 *bekleet het ampt:* heeft tot taak, heeft de gewoonte; *bewaren:* behoeden.
526 *ampren:* ambergeurige. Van Lennep veranderde *ampren* in *ambren*, maar wellicht waren bij Vondel die woorden reeds samengevallen. Het *Ned. Wdb.* II, 409 geeft ook een plaats uit Westerbaen, waar *amper* voor *amber* staat; *ververssen:* verfrissen, te doen genieten.
527 *kriecken:* de rode lippen (*Ned. Wdb.* VIII 195, (dus synoniem van *karssen* (vs. 525).
530 *Om liever leider laet:* om iemand die haar dierbaar is, een ander die haar minder behaagt (eig. onaangenamer is) verlaat.

Om Karels kroon verliet: die was u 't scheiden waert.[531]
Verdraegh dan, dat het kint naer zijne moeder aert.

531 *die was u 't scheiden waert:* voor hem hadt gij een scheiding over.

Al d'Amsterdammers staen gereet om u te zweeren,
Dat zy uw Dochtertje voor eeuwigh zullen eeren,
Met zulck een eere, als ghy te Londen wiert gegroet,
Toen 's Konings zetel danste, op uw' gelanden voet.[536]
De Hollanders zijn schuw van hartewee te brouwen[537]
Stadthouders van hun' staet, en hooghgebore Vrouwen.[538]
z'Ontzien hen, die van Godt tot Goôn zijn ingewijt,[539]
Ten dienst van 't algemeen, zy kroppen haet noch nijt,[540]
En kunnen nimmermeer verdienen, min beloonen,[541]
De vaderlijcke gunst der beide nabuurkroonen,[542]
Van outs hun toegevloeit: dat zette uw' hart gerust,[543]
Als ghy Maria kust, en zeilt van Willems kust.

536 *'s Konings zetel:* heel Londen; *op uw' gelanden voet:* toen gij voet aan land hadt gezet.
537 *zijn schuw van:* hebben een afkeer van; *brouwen:* veroorzaken.
538 *Stadthouders:* (Datief).
539 *Goôn:* aardse goden, overheid; *van Godt ingewijt*, door God gewijd tot.
540 *kroppen:* koesteren (deze betekenis, niet in 't *Ned. Wdb.* vermeld, kan zich ontwikkeld hebben uit: volproppen of verbergen, nl. zich vullen met).
541 *min:* en nog minder.
542 *gunst:* genegenheid.
543 *zette gerust:* stelle gerust.

De hymen *van* Oranje en Britanje.[aant.*]

Zangk.

Zie, ay zie het Westen blozen.[vs. 1]
Zie het mengen wit met root.
Wat al Lelien en Rozen
Baert het uit zijn' zwangren schoot.
Zie dien dageraet eens kriecken,[5]
Van den Teems af tot de Maes.
't Is een lust die lucht te riecken.
Wat getjilp en wat geraes
Schijnt de Lentezon t'ontmoeten,[9]
Die recht avrechts over waeit?[10]
Wat al Stroomgoôn gaen haer groeten,
Uit den Vyver opgekraeit[12]
Door de Faem; vooruit gestoven,
Voor dien nieuwen zonneschijn.
Durf ick wel mijn oogh gelooven,
En mijn ooren? wie magh 't zijn
Die haer stralen op komt dringen,[17]
En my noopt zoo vroegh te zingen?

Tegenzangk.

't Is de Dochter van Britanje,
Vrouw MARIA, die dus bralt,[20]
En den Zoon van 't fiere Oranje
Schaemroot in zijne armen valt.
't Is de Roos van al de bloemen,
Daer men noch BOURBON in leest,[24]
En de STUARTS, niet te noemen,
Dan eerbiedigh, en bevreest;[26]

* Van 1642. Afgedrukt volgens de tekst van de eerste uitgave in folio achterin *Henriette Marie te Amsterdam*.

vs. 1 *het Westen:* omdat Marie, met een zon vergeleken, van de Westzijde opdaagt (vgl. vs. 10).
5 *kriecken:* doorbreken, beginnen te schijnen (*Ned. Wdb.* VIII, 199).
9 *ontmoeten:* tegemoet gaan, begroeten.
10 *recht avrechts:* juist van de verkeerde zijde, d.w.z. niet uit het Oosten (vgl. vs. 1).
12 *den Vyver:* de Haagse vijver; *opgekraeit:* door de bazuin van de Faam omhoog geroepen.
17 *op:* omhoog.
20 *bralt:* schittert.
24 Waarin de afstamming van de Bourbons (Henriette Marie) nog blijkt.
26 *bevreest:* met ontzag.

Naemen eertijts aengebeden,
Door het gansche Christendom;
Toenze 't ongeloof bestreden,
En den Heiden maeckten stom,
Door de spiegels hunner wercken,[31]
Onverdonckert, onvergaen;
Door de wortels hunner kercken,[33]
Die de Hel voor 't voorhooft slaen,[34]
Als stantvastige getuigen
Van Godts naem, waer voor wy buigen.

Zangk.

Recht: daer komtze, d'onbesmette,[37]
Daer een KAREL hoop op sticht,
En haer moeder HENRIETTE,
Leitstar van 't gekroonde Licht.[40]
Och, onnoosle, komt ghy slapen
By dat grimmigh leeuwenbloet,[42]
Die voor dagh zijn Vaders wapen[43]
Aen zal schieten; om, vol moedt,
In een buy van gloênde kogels,
Heen te vliegen naer een wolck
Van geklaeuwde en bitse vogels,[47]
Schricklijck spoockende oorlooghsvolck?
Och, hoe wil die Schoone droomen,[49]
Dat zy haren jongen Heer
In een rosbaer t'huis ziet komen,[51]
Eens voor eeuwigh, en niet meer.
Zachte Venus, 't kon u rouwen[53]
d'Ysre vuist van Mars te trouwen.

Tegenzangk.

Neen, de Vader heeft die slagen
Voor den Zoon al doorgestreên;[56]
En zal van den oorlooghswagen
Op den vredewagen treên,

31 Door hun luisterrijke daden, waaraan anderen zich konden spiegelen.
33 *hunner kercken:* de Katholieke, waartoe de Bourbons en de Stuarts behoord hadden.
34 *voor 't voorhooft slaen:* versteld doen staan
37 *Recht:* juist, ziedaar.
40 Gezellin van de Koning.
42 *dat leeuwenbloet:* die afstammeling van voorouders, dapper als leeuwen.
43 *voor dagh:* reeds vroeg; *wapen:* wapenrusting, harnas.
47 *bitse:* bijtende.
49 *wil:* zal.
51 *rosbaer:* draagstoel of draagkoets, om gewonden te vervoeren, oorspr. door paarden gedragen (*Ned. Wdb.* XIII, 1392).
53 Zinspeling op het huwelik van Mars en Venus.
56 *doorgestreên:* tot een voorspoedig einde gebracht.

Door ons joffers voortgetogen[59]
In den zegenrijcken Haegh.
Rust MARIA: luick uwe oogen:[61]
Droom van moort noch oorlooghsvlaegh,
Maer van zoete vrebazuinen.
En van hinde-en-hartejaght,
In 't gekluwent stof der duinen.[65]
Droom, hoe WILLEM, voor den nacht,
Komt zijn moede leên verquicken,
Nat van zweet, begruist van stof,[68]
Daer ghy met twee minneblicken
Hem verwelkomt, in zijn hof;
En, gekust voor mont en wangen,
Kust, om 't wilt voor u gevangen.

Toezangk.

Brengt zoo puick van telgen voort,
Daer u geen trompet verstoort,
Noch geen donder van kortouwen.[75]
Helpt zoo Vrydoms Tempel bouwen.[76]
Strengelt eilanden en zeen[77]
Met uwe armen hecht aen een.
Oorlooght in het velt van vrede,
Daer het zwaert rust in de scheede;[80]
Dat veel eerelijcker roest,
Dan 't gebouwde lant verwoest.[81-82]
J. V. VONDEL.

59 *voortgetogen:* voortgetrokken.
61 *luick:* sluit.
65 *gekluwent:* dooreen warrelend.
68 *begruist:* bevuild.
75 *kortouwen:* kanonnen.
76 *Vrydoms:* van de Vrijheid.
77 Bewerk een duurzame vrede, ook met Engeland.
80 *Daer:* terwijl.
81-82 *eerelijcker:* eervoller: dat met meerder eer kan verroesten dan dat het gekultiveerde streken verwoest.

Aen de Hofsteê van Laurens Baeck, *toen* Baerle *haer met zijn vaerzen eerde*.[aant.*]

O Hofsteê, lustprieel der wijzen.[vs. 1]
Hoe heerlijck zien wy nu alree
Vw hoogh geboomt ten hemel rijzen,
En kijcken over duin in zee,
Veel veerder als de Griecksche Tempen![5]
Nu kan de tijt uw grooten naam
In geen vergetelpoelen dempen:[7]
Maar eeuwigh zal uw schelle Faam[8]
Zich laten hooren in de wolcken,
Zoo lang als *Baerles* maatgezang[10]
In waarde blijft by alle volcken,
Van 't oosten tot den ondergang.[12]
Men zal zich met uw loof vercieren,
Om dat het onvergangklijck leeft,
Gelijck des dichters lauwerieren,
Daar bitze nijt geen maght aan heeft.[16]
De klare Beeck, uit schorre duinen[17]
Gesproten, om uw ackerlant
Vw vijvers bosch en groene tuinen,
Langs oevers dicht met ooft beplant,
Te laven, met een lieflijck morren,[21]
Tot datze valt in 't Wijcker meer,
Die magh verdroogen en verdorren,
Door ongelegenheit van weer;[24]
Maar t'elckens zal haar bron ontspringen,
Doorluchtiger als Peneus bron,[26]
En ruischen op dit deftigh zingen,[27]
Daar *Baeck* zich bakert in de zon.
Al koomt die grijze man te sterven,
Zijn naam zal roem noch leven derven.

* Van 1642. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 194. Dit gedicht werd geschreven naar aanleiding van Van Baerle's *Lof-gedicht* (22 Julie 1642), dat men o.a. aantreft in de *Verscheyde Nederduytsche Gedichten* (1659), blz. 101, en in Van Lennep's Vondeluitgave III, 165.

vs. 1 *lustprieel:* lusthof, met de oude betekenis van Mnl.: prieel.
5 *de Griecksche Tempen:* het Tempe-dal gold als een der schoonste plekken in Griekenland.
7 *vergetelpoelen:* vernederlandsing van Lethe, de bekende rivier in de onderwereld.
8 *schelle:* luid klinkende.
10 *Baerles maatgezang:* de Latijnse poëzie van Caspar van Baerle, die in deze taal door *alle volcken* (vs. 11) genoten kon worden.
12 *den ondergang:* het Westen.
16 *bitze:* geneigd tot bijten.
17 *schorre:* droge (*Ned. Wdb.* XIV, 889).
21 *morren:* murmelen.
24 *ongelegenheit:* ongunstige omstandigheden.
26 *Peneus:* een rivier in Thessalië, die door het dal Tempe stroomde.
27 *deftigh:* statig, verheven.

Aen den Heer Matthevs Vossivs, Historischryver van Hollant en Zeelant, op zyn hvwelyck, met Iongkvrouw Iohanna van Veen.[aant. *]

Ons Leeuwen hadden uwen yver,[vs. 1]
Die, als een Tacitus, zoo fier[2]
Druckt d'oude jaren op 't papier,[3]
Met d'eer van 's lants Historischrijver
Gekroont, en zoo ten toon gestelt,
Dat zy met danckbaerheit erkennen
Den arbeit van doorluchte pennen
En Klioos onvermoeiden helt;[8]
Ghy had de Bataviers en Vriezen
Gegespt in 't blancke harrenas;
Hun bloet vergoten, plas op plas,
En leeren winnen, en verliezen:
Toen kreeght ghy lust tot vredestof;
En Cypris, uit haer troon gevaren,[14]
Quam u met dees IOHANNA paren,
De puickbloem van graef Willems hof,[16]
En blyschap des geleerden Vaders;[17]
Die Themis viert, met zulck een gloet,[18]
Als ghy 't altaer van Klio voedt,
Met wierroock van beschreve bladers.
Maer Pallas haet de slaverny
Des Veders, en ontijdigh blocken;[22]
Dies meng nu statigheit met jocken,[23]

* Van 1642. Afgedrukt volgens de uitgave in plano (*Unger: Bibliographie nr.* 388). Mattheus Vossius (geb. 1610) was de derde zoon van Vondel's vriend Gerard Vossius. Hij trouwde 12 Nov. 1642 te Leeuwarden met Johanna van Veen (zie Van Lennep's Vondeluitgave IV; 372). In 1635 gaf hij de eerste vijf boeken der *Annales Hollandiae et Zeelandiae* uit, volgens opdracht van de Staten. Bij de uitgave van het tweede deel, in 1641, kreeg hij de titel van Historieschrijver.

vs. 1 *Ons Leeuwen:* Holland en Zeeland, die beide een leeuw in hun wapen voeren.
2 Tacitus, de geschiedschrijver van Rome, die ook *Annales* schreef.
3 *d'oude jaren:* de geschiedenis van zijn land.
8 *Klioos:* Clio is de muze van de geschiedenis.
14 *Cypris:* Venus.
16 *graef Willems hof:* Leeuwarden, waar Willem Frederik van Nassau als stadhouder zetelde.
17 *des geleerden Vaders:* de vader van Johanna was een geleerd jurist.
18 *Themis viert:* het recht beoefent.
22 *blocken:* studeren (zonder ongunstige kleur).
23 *statigheit met jocken:* ernst met scherts, met vrolikheid.

En Venus minnevleiery.
Nu groeje uw afkomst met uw boecken.
Het blocken quetst: de kus geneest
Het kloeck vernuft. een edel geest,
Die moet by beurt verquicking zoecken.
De grijze V O S S I V S verlangt
Naer 't neefken, dat, des grootvaêrs schriften[30]
Doorlezend, schuim van gout leert schiften,[31]
En aen zijn wijze orakels hangt.
Zoo schrijft men voor nakomelingen,
En voor zich zelven niet alleen.
Nu tre naer 't lieve bruitsbedt heen.
Vw Bruit is niet verkuischt met zingen.[36]

Op het Pater Noster des zaligen Vaders en Apostels van OostIndien, Francois Xaveer.[aant. aant.*]

Aen het zelve Heilighdom.

O Heiligh Kerckjuweel,[vs. 1]
Van zaligen *Xaveer;*
Die in het Oostersch deel
Der weerelt, *Jesus* eer
Verkondigende, u streeck[5]
Met zijn gewijde hant;
Als hy een Geest geleeck
En Seraphijn, van brant
En yver opgetogen[8-9]
Ten hemel, voor Godts oogen:

30 *neefken:* kleinzoontje.
31 *schuim van gout:* het waardeloze van het waardevolle.
36 *verkuischt:* In de 17e eeuw betekende dit ww. tooien, sieren (*Mnl. Wdb.* VIII, 1956), in 't Vlaams nog: reinigen (De Bo). De bedoeling is dus: uw bruid verlangt nog wel iets meer dan mijn verzen.
* Van 1642. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Versch. Ged.* 1644, blz. 223. François Xaveer, beter François de Xavier, omdat Xavier (of Xavero) de naam is van het kasteel aan de voet der Pyreneën, waar Franciscus Xaverius in 1506 geboren werd. Hij was een Spaans edelman en geleerde, bevriend met Ignatius van Loyola. In 1534 legde hij de gelofte af om zich aan de bekering der ongelovigen te wijden. Sinds 1542 wijdde hij zich aan de zending in Voor-Indië, Malakka, de Molukken en Japan. Hij stierf op een eiland nabij China (vgl. vs. 35) in het jaar 1552. In 1619 werd hij gelukzalig verklaard en in 1622 gekanoniseerd. Urbanus VIII kende hem in 1623 de titel toe van Apostel der Indiën.
vs. 1 *Kerckjuweel: juweel* heeft hier de oude betekenis van kostbaar voorwerp.
5 *streeck:* streelde, langs u ging.
8-9 *brant en yver:* vurige ijver.

Ter goeder ure quam[11]
Zoo kostelick een schat[12]
Als ghy, van Amsterdam[13]
In mijn Geboortestadt;
Van onsen Amstelvliet
Aan d'eere van den Rijn:
Daar *Medices* verliet
Des levens zonneschijn,
Op 's hemels welbehagen,
Vit lust tot schooner dagen.
Ter goeder ure en tijt
Bespreeckt haar Majesteit[22]
Uw waarde, aan Godt gewijt,
(Eer zy van d'aarde scheit)
Aan *Jesus* Maatschappy:
Op dat dit overschot[26]
Des Heilighs Keulen zy
Een prickel, om met Godt
Om hoogh, van hier beneden,
In een gespreck te treden.
Zoo tradt d'Apostel voor,
Die Indien doorzworf,[32]
En kruiste, op Thomas spoor,[33]
Eer hy ontydigh storf;
Daar China voor hem lagh.
Hoe worstelde zijn hoop,
Om, zonder bloet, en slagh,
Te winnen 't nieuwe Euroop.[37-38]
Men hoort dien Helt noch spreken
Door dit Gebedeteken.[40]

11 *Ter goeder ure:* gezegend zij het uur, toen.
12 *kostelick:* kostbaar.
13 *van Amsterdam:* nl. toen Maria de Medicis, in bezit van dit bedesnoer, er mee van Amsterdam naar Keulen reisde. Maria had den Rozenkrans ontvangen van Alb. Koenr. Burgh en liet er zich mede afbeelden op het portret voor de *Medicea Hospes*, dat we gereproduceerd hebben in Dl. 3, blz. 620.
22 *Bespreeckt:* belooft.
26 *overschot:* reliquie.
32 *doorzworf:* evenals *storf* (34), oude vorm, uit *zwarf* en *starf*.
33 *op Thomas spoor:* volgens de overlevering zou de apostel Thomas in Parthië en Indië het evangelie verkondigd hebben.
37-38 Om door een onbloedige overwinning Oost-Azië tot een nieuw, christelik Europa te maken.
40 *Gebedeteken:* door Vondel gevormd woord voor pater noster (niet in *Ned. Wdb.*; wel *gebedenteller*, dat Hooft en Vondel gebruiken).

Nasoos Heldinnebrieven.[aant. aant. *]

Brief I Penelope aen Ulysses.[*]

[1] O Ulisses, uwe Penelope zent dezen brief aen u, die langkzaem weder-[r. 1-2]
[2] keert. ghy schryft my niet eens antwoort: maer weest liever zelf de bode.
[3] dat Troje, twelck de Grieckse meiskens vervloecken, leit 'er al toe. naulix[3]
[4] was Priam en geheel Troje ons zoo veel waert. och of de reuckelooze[4-5]
[5] overspeelder met zyn vloot in zee verzoncken waer, toen hy naer Lace-
[6] demon voer, zoo zou ick niet alleen in 't bedde verkleumen: nocht gelyck
[7] vergeten klagen, dat de tydt zoo langk valt: nocht in den verdrietigen
[8] nachten tytkortinge zoeckende, zou ick myn ledige handen aen 't opgezette
[9] webbe niet afslooven. wanneer vreesde ick niet voor grooter zwarigheden,[9]
[10] als zy in der daet waren? liefde brengt veel bekommeringe aen. my docht
[11] al dat de gestoorde Trojanen achter u her waren. ick besturf t'elckens als[11]
[12] men van Hector repte. of wen yemant vertelde, hoe Hektor Antilochus ver-[12-13]
[13] meesterde, dan gaf Antilochus ons stof om voor u te vreezen: of zeide men
[14] dat Moenetias in 't bedrieghelycke harnas gesneuvelt was, zoo schreide ick[14]
[15] om dat het bedrogh averechts uitviel. riep men dat Tlepolemus de Lyci-[15]
[16] sche speer met zyn laeuwe bloet geverft had, zoo weckte Tlepolemus doot
[17] myn sluimerende zorge weder op. in 't kort, zoo menighmael als er yemant
[18] van 't Grieckse leger om hals geraeckte, wert het hart van uwe liefste killer[18]
[19] dan ys: maer de goedertiere Godtheit droegh zorgh voor myn kuisch ge-
[20] moedt, want myn man overleefde den brant van Troje. de vorsten van
[21] Argos zyn wedergekomen: d'altaren roocken: d'uitheemsche buit wort den
[22] vaderlycken Goden toegewyt. de offers Jofferen aengename schenckagien,

* Van. 1642. Afgedrukt volgens Vondel's handschrift, bewaard op de Universiteits-bibliotheek te Leiden (*Unger: Bibliographie*, blz. 219. Zie verder de aantekening achter in dit deel). Deze gebrekkige vertaling werd grondig herzien en verbeterd door David van Hoogstraten, die in 1718 een uitgave bezorgde. In de aantekeningen is Vondels vertaling doorlopend vergeleken met Hoogstraten's omwerking en met de Latijnse tekst.

* I Ovidius laat Penelope deze brief schrijven aan haar man Ulysses, die na de ondergang van Troje op zee rondzwierf, zonder zijn vaderland Ithaca te kunnen bereiken.

r. 1-2 *die langkzaem wederkeert:* vertaling van: lentus; *ghy schryft:* door D.v. Hoogstraten, overeenkomstig de Latijnse tekst, veranderd in de imperatief *Schryf; niet eens:* maar geen.

3 *leit 'er al toe:* ligt verwoest (Latijn: iacet).

4-5 *de reuckelooze overspeelder:* Paris.

9 *webbe:* weefsel.

11 *gestoorde:* vertoornde; *achter u her waren:* u vervolgden; *besturf:* bestierf, verbleekte van schrik.

12-13 *wen:* wanneer; *Antilochus* werd niet door Hector, maar door Memnon overwonnen (*Odyssee* IV, 187-vlg.); *vermeesterde:* overwon.

14 *Moenetias* (Lat. Menoetiades), door D.v.H. verbeterd in: Menetus zoon, d.i. Patroclus; *'t bedrieghelycke harnas:* nml. dat van Achilles.

15 *Tlepolemus:* zoon van Hercules, aanvoerder van de Rhodiërs, door Sarpedon koning van Lycië gedood.

18 *om hals geraeckte:* sneuvelde.

[23] omdat hare mans behouden zyn: en zy roemen hoe de fortuin van Troje
[24] voor de hare wycken most. De rechtvaerdige stockoude mannen en ver-
[25] baesde meiskens verwonderen zich hier over. en men toont hun onder[25]
[26] de maeltydt op de tafel den fellen strydt, en maelt de geheele Pergama[26]
[27] met een luttel geplengden wyn. Hier langs liep Simois: daer was het[27-30]
[28] Sigeesche veldt. ginder stont het hooge hof des gryzen Priams. Aeacus
[29] zoon teegh herwaert, Ulisses derwaert op. de rustige Hector verschrickte
[30] hier de paerden, die op hem aenzetten: want d'afgeleefde Nestor, toen
[31] ick uwen zoon uitzondt om u te zoecken, had ons alle deze dingen vertelt,[31]
[32] maer myn zoon wist my te zeggen, hoe Rhesus en Dolon, d'een in zynen[32]
[33] slaep, d'ander door lagen, om 't leven quamen. ghy, och die al te luttel
[34] om d'uwe denckt, dorst bedrieghelyck by nacht het Thracische leger aen-[34]
[35] randen: en met de hulpe van uwen macker, zoo veel mannen teffens ter[35]
[36] neder vellen: maer eertyds waert ghy loos genoegh, en dapper met my[36]
[37] verlegen .....
[38] ... terwijl men zeide, dat ghy als overwinnaer met Ismarische paerden[38]
[39] door de troepen der vrienden henetrockt. Maer wat baet het my dat ghy
[40] Ilium met uwe handen om verre ruckte, en de vesten tot den gront toe
[41] ter neder gesmeten zyn; zoo het met my al eens blyft, als het was, toen[41]
[42] Troje noch overendt stont, en ick vast mynen man ontbeer, hoewel de krygh[42]
[43] een endt heeft? Anderen trecken de vrucht van 't sloopen der muuren van
[44] Pergamum, maer voor my alleen staenze noch: daer d'overwinner nu
[45] woont, en zyn ossen voor den ploeg spant. nu groeit het koren daer Troje
[46] gestaen heeft, en men slaet de zeissen int weeldige gewas des ackers,[46]
[47] gemest met Phrygiaenschen bloede. Het kromme ploeghyzer klinckt op het[47]
[48] gebeente der mannen, die naulix aerde genoegh hebben: het gras wast al
[49] over d'ingestorte huizen. ghy overwinner komt niet te voorschyn, nocht

25 *verbaesde* (Lat. trepidae): verschrikte. Na deze zin is er een overgeslagen, die D.v.H. aldus aanvult: de vrou ziet haren man onder 't vertellen de woorden uit den mont.
26 *Pergama:* de burcht van Troje.
27-30 *Simois:* rivier die langs Troje stroomde; *het Sigeesche veldt:* vlakte bij het voorgebergte en de haven van Troje; *Aeacus zoon:* Telamon; *rustige:* krachtige, dappere; *verschrickte hier de paerden:* joeg zijn paarden hier schrik aan.
31 *uwen zoon:* Telemachus.
32 *Rhesus:* Thraciese koningszoon, bondgenoot der Trojanen, werd in de eerste nacht na zijn aankomst door Ulysses en Diomedes gedood; *Dolon:* Trojaanse spion, door Diomedes op een verkenningstocht overvallen en gedood.
34 *bedrieghelyck* (Lat. nocturno dolo): door list.
35 Achter *macker* vult D.v.H. aan: *alleen; teffens:* tegelijk.
36 De ironie in het Latijnse vers: ‘At bene cautus eras et memor ante mei!’ heeft Vondel wellicht niet begrepen; *dapper:* zeer, erg; D.v.H. wijzigt: ‘maer trouwens gy waert loos genoeg, en te voren aen my gedachtig’, en vult dan de open gelaten plaats aan met: 'T hart klopte my van schrick in 't lyf;’.
38 *Ismarische:* Thraciese (Ismaros is een berg in Thracië); dit waren de paarden van Rhesus, door Ulysses en Diomedes geroofd.
41 *al eens:* geheel hetzelfde.
42 *vast:* nog steeds.
46 *zeissen* (enkelv.): zeis; *weeldige:* welige.
47 *klinckt op:* stuit tegen.

[50] tis niet in myn maght te weten wat u verlet, of in wat hoeck gy onme-
[51] doogende blyft sammelen. niet een schipper komt hier aen van over zee,[51]
[52] die weder t'seil magh gaen, voor dat ick hem heb uitgevraeght, wat tyding[52]
[53] hy van u vernomen heeft: en ick geef hem dezen brief met myn eige hant
[54] geschreven, om die aen u te bestellen, of hy u ergens vondt. wy hebben

51 *sammelen:* dralen.
52 *t'seil gaen:* onder zeil gaan, wegvaren.

naer Pylos gezonden, het lant dat de oude Nestor van zyn vader Neleus
erfde: maer men brocht geen tyding van Pylos t'huis. wy zonden oock
naer Sparten, maer Sparte, even wys, weet niet waer ghy woont of opge-
houden wort. Phebus muren waren nu oock nutter ongeschent gebleven;[58]
och ick ydelhoofdige heb berouw over myn beloften. wist ick waer ghy[59]
oorlooght zoo stont my alleen voor oorloogh te vreezen, en ick zou neffens[60]
veel andere klagen. ick zinnelooze weet naulix waer voor ick vrees: en
evenwel vrees ick voor alle dingen: en myne bekommeringen zwerven in
een ruim velt. my dunckt dat 'er zoo veel beletsels van uwe komste zyn,
als 'er gevaren te water en te lande gevonden worden. terwyl ick arm-[64-65]
zinnige vast overlegh, wat snoode lust u vervoert, dunckt my dat ghy van
minne blaeckt om een uitheemsche: en misschien verteltghe haer, hoe[66]
onheusch uwe gemalin zy; die slechs past dat hare taeck afgesponnen[67]
werde. ick zal my hier in bedrogen vinden; deze gedachten moeten in roock[68]
verdwynen; en ghy, wien 't wederkeeren vry staet, blyf toch niet uit, omdat[69-70]
ghy u misgingt. Icarius, myn vader, port my aen, om uit dezen weduwlycken
staet te scheiden: en graeuwt vast over u langdurigh sammelen. hy magh[71]
graeuwen zoo lang het hem lust. het past my dat ick u eige ben en blyve.[72]
ick Penelope zal inder eeuwigheit Ulisses ega blyven. hy laet zich noch-
tans door myn medogenheit en kuische gebeden vermurwen, en matight[74]
zelf zyn hevigheit. de vryers, een dartele drang van Dulichius en Samos,[75]
en de inboorlingen van Zacynthus, loopen my om d'ooren: en maecken[76-78]
de meester in uw hof, daer 't ontzagh uit is: uw middelen worden door-
gejaeght, tot myn hartewee. Wat wil ick u verhalen van Pisander, Polybus,[78-79]
en Medon, en de begerige troepen van Eurimachus en Antinous, en
anderen? dien ghy zelf schandelyck afwezende, voet met de ryckdommen

58 *Phebus muren:* de muren van Troje, door Apollo en Hercules gebouwd; *ongeschent:* ongeschonden.
59 *ydelhoofdige:* lichtzinnige (Lat. levis).
60 *neffens:* naast, tegelijk met.
64-65 *armzinnige:* dwaze; *vast:* voortdurend; *snoode:* schandelike. De onjuiste vertaling van Vondel heeft D.v.H. aldus verbeterd: ‘dunckt my (gelyk de lust de mannen vervoert) dat gy’.
66 *uitheemsche:* vreemde vrouw.
67 *onheusch:* onbeschaafd, onontwikkeld (Latijn: rustica); *past:* er om geeft.
68 *ick zal:* in 't Latijn staat Fallar: moge ik mij vergissen. D.v.H. maakte er van: Ick moet.
69-70 *omdat ghy u misgingt:* deze woorden, die niet in 't origineel staan, werden door D.v.H. geschrapt.
71 *graeuwt vast over:* maakt zich steeds boos, is ontstemd over.
72 *u eige:* de uwe.
74 *medogenheit:* onjuiste vertaling van pietas. D.v.H. vervangt het door: getrouheit, nl. mijn aanhankelikheid als dochter.
75 *hevigheit:* heftigheid, aandrang; *een dartele drang:* (Lat. turba luxuriosa): een losbandige troep; *Dulichius:* een eiland ten Z.O. van Ithaca.
76-78 *Zacynthus:* nu Zante; *loopen my om d'ooren:* maken het mij lastig met hun aanzoeken (in 't Lat. ruunt in me); *maecken de meester:* spelen de baas; *daer 't ontzagh uit is:* waar geen gezag, geen tucht meer heerst; *doorgejaeght:* verkwist, verbrast.
78-79 Dit zijn namen van de minnaars; *troepen*, een onjuiste vertaling, verving D.v.H. door: klaewen (Lat. avidas manus).

[81] door uw bloet verworven. Irus, de arm van vet en Melantius de vraet, een[81]
[82] groote schande, komen om u byster te maecken. wy zitten hier als drie[82]

81 *Irus:* de bedelaar, die door Ulysses bij zijn terugkeer in een tweegevecht gedood werd; *Melantius:* geitenhoeder van Ulysses op Ithaca. Van dit vers (Irus egens pecorisque Melanthius actor edendi) heeft Vondel waarschijnlik een bedorven lezing voor zich gehad. D.v.H. verbetert: 'De arme Irus, de aanvoerder om ons vee te verteeren'. De bedoeling is: die de kudde laat weiden.

82 *byster:* buiten u zelf, razend (*Ned. Wdb.* II, 2644).

[83] weerloozen: een huisvrouw zonder hart, en de gryze Laërtes, en de jongen[83]
[84] Telemachus: dees wert my onlangs bykans door lagen ontschaeckt: terwyl[84]
[85] hy zich reet maeckte om teghen yeders danck naer Pylus te reizen. ick[85]
[86] bidde de Goden ons te vergunnen, dat elck op zyn gezette tydt stervende
[87] hy myne en oock uwe oogen luicke. dit doet de ossendryver, de bedaeghde[87]
[88] voester, en de getrouwe bezorger der onreine kudde. maer Laërtes, als[88]
[89] een die door de jaren afgemat is, kan het ryck, dat midden in zyn vyanden
[90] leit, niet beschermen. Telemachus zal met der tydt sterck worden, magh
[91] hy slechs leven: nu moet zyn vader hem beschutten: want ick heb de
[92] maght niet om de vyanden ten huis uit te dryven. kom toch haestig naer
[93] uwe kusten en .....[93]
[94] ghy hebt een zoon, dien ick bid dat de uwe blyve, die in zyn aenkomende
[95] jaren moet in de vaderlycke wetenschappen onderwezen worden. zie naer
[96] Laërtes te rugge, op dat ghy nu zyne oogen luickt, hy gaet al met den
[97] eenen voet int graf. zeker ick een jongh meisken, toen ghy uitgingt, zal
[98] schier een out wyf schynen als ghy thuis komt.[98]

Brief II Phyllis aen Demophoon.*

[1] O Demophoon, ick, de Rhodopeesche Phyllis, uwe huiswaerdin, sloegh[r. 1]
[2] (om dat ghy langer uit blyft dan den bestemden tydt) aent klagen sedert
[3] de volle maen hare horens eens hadde t'zamengebogen, na dat ghy[3]
[4] uw ancker lichte van onze reede. viermael gingk de maen onder: viermael
[5] quam zy op met hare volkomen ronde; en noch komen de kielen niet[5]
[6] over het water van Sithon aen. Indien ghy den tydt rekent, daer wy[6]
[7] gelieven naeu op letten, zoo denck dat wy niet ontydigh klagen. wy[7]
[8] hoopten oock langkmoedighlyk op 't geen wy geloofden en ons endelyck[8-9]

83 *zonder hart:* zonder moed, zonder kracht (Lat. sine viribus); *Laërtes:* vader van Ulysses.
84 *door lagen ontschaeckt:* door list ontroofd (nl. door de minnaars).
85 *danck:* wil.
87 *luicke:* sluite; *doet:* D.v.H. vervangt dit door: wenscht (Lat. hoc faciunt; in moderne teksten vervangen door: hac faciunt, en opgevat als: wij hebben op onze hand....).
88 *der onreine kudde:* der varkens
93 In 't Latijn: 'Tu citius venias, portus et ara tuis!' D.v.H. vult aan: 'Kom dog haestig tot stut en behoudenis van de uwen'. De bedoeling is: gij, die de toevlucht (de haven en het altaar) voor de uwen zijt. V. heeft waarschijnlik een lezing geraadpleegd die hij niet begreep.
98 *als gy thuis komt:* is onjuist vertaald (Lat. Protinus ut venias). D.v.H. verbetert: 'al quaemt gy aenstonds t'huis'.
* II *Phyllis aen Demophoon*. Demophoon, zoon van Theseus, koning van Athene, had op zijn tochten Phyllis in Thracië lief gekregen. Toen hij zijn belofte niet nakwam om terug te keren, stierf Phyllis van hartzeer.
r. 1 *Rhodopeesche:* Rhodope is een berg in Thracië; *huiswaerdin:* gastvrouw (Lat. hospita).
3 de *volle maen hare horens:* de horens van de volle maan. Bedoeld is: sedert de maan viermaal vol werd.
5 *ronde:* rondheid, schijf.
6 *Sithon:* oude naam van Thracië.
7 *naeu:* nauwkeurig.
8-9 *langkmoedighlyk:* geduldig afwachtend (*Ned. Wdb.* VIII, 1075). In 't Latijn staat iets anders (Spes quoque lenta fuit); *en ons endelyck quetste:* geeft evenmin het Latijn weer (tarde, quae

[9] quetste. nu tegens onzen danck minnende hindert ons 't geen wy geloofden.

credita laedunt, credimus). D.v.H. geeft de gehele passage gewijzigd; *tegens onzen danck:* tegen wil en dank.

[10] dickwils loogh ick uwenthalven: dickwils dochtme dat ghy met den[10]
[11] noordenwint herwaert aen zeilde. ick vervloeckte Theseus, omdat hy u
[12] ophielt; en misschien heeft hy u niet eens opgehouden. ondertusschen
[13] vreesde ick dat ghy die naer den Hebrus teeght, met uw schip in den[13]
[14] schuimenden stroom schipbreuck moght geleden hebben. dickwils bad
[15] ick ootmoedighlyck de Goden voor de bewieroockte altaren datze u, o
[16] ghy booswicht, toch wilden bewaren. zoo menighmael weer en windt u
[17] gunstigh schenen, sprack ick in my zelve, is hy gezont, nu zal hy gewis
[18] komen. en om kort te zeggen, myn getrouwe minne ontschuldighde al
[19] wat hinderen kan den genen, die haest hebben, en ick was vernuftigh om
[20] redenen t'uwer verschooninge te vinden. maer ghy blyft even traegh int
[21] komen: en de Goden, by wien ghy gezworen hebt, brengen u niet herwaert,
[22] noch ghy bekreunt u met onze liefde niet. o Demophoon, ghy en uwe[22]
[23] woorden zijn voor windt gevlogen. ick klaegh dat uw schip gelyck uw[23]
[24] trouw achter blyft. zegh my, wat heb ick anders misdaen, dan dat ick u[24]
[25] niet voorzichtigh beminde? ick kon u om myn misdaet niet waerdigh zyn.[25]
[26] een schelmstuck begingk ick, dat ick zulck een schelm herberghde. maer
[27] dit schelmstuck weeght zoo veel als de verdienste. ziet ghy nu wat eeden
[28] zyn, en het beloven met hant aen hant? En wat Godt ghy zoo dickwils[28]
[29] in uwen trouweloozen mont naemt? Waer is nu het huwelyck beloofdt
[30] ..... jaren?[30]
[31] waer de belover en borghtoght van myn huwelyck? ghy zwoert my by
[32] de gansche zee van winden en wateren omgeroert en waer over ghy zoo
[33] menighmael gevaren had, en weder varen zoudt; en by uwen grootvader[33]
[34] (indien dat mede niet gedicht is) die de vlackte met zyne luchjes streelt;[34]
[35] en by Venus, die al te veel geweer voor my reede maeckt, ander geweer[35]
[36] zyn bogen, ander geweer zyn fackels: en de koesterende Juno, die opzicht
[37] heeft over het huwelyxbedde; en by de geheimoffers der fackeldragende[37-38]
[38] Godinne: indien een yeder van zoo vele gequetste Goden zyne Godtheit
[39] wreecken wil; ghy zyt alleen niet genoegh om die straf te dragen. ick

10 *loogh ick uwenthalven:* maakte ik mijzelf iets wijs ten opzichte van u.
13 *Hebrus:* de hoofdrivier van Thracië.
22 *bekreunt u met:* bekreunt u over (*Ned. Wdb.* II, 1637).
23 *woorden:* d.w.z. beloften; *voor windt gevlogen:* snel heen gevaren (Lat. ventis dedisti).
24 *achter blyft:* weg blijft.
25 *niet voorzichtigh:* onvoorzichtig, ondoordacht; *ick kon u* etc.: door D.v.H. verbeterd in: 'om myn misdaet had ick u moeten waerdig zyn' (Lat.: Crimine te potui demeruisse meo).
28 *wat Godt ghy:* de God, die gij .... nl. Eros.
30 D.v.H. vult aan: belooft om ons voor altijdt te verbinden? (Lat.: Promissus socios ubi nunc Hymenaeus in annos)
33 *grootvader:* Neptunus.
34 *gedicht:* verzonnen; *de vlackte met zyne luchjes streelt:* in 't Latijn: de door de wind bewogen wateren tot bedaren brengt (Concita qui ventis aequora mulcet).
35 *die al te veel geweer voor my reede maeckt:* die mij met haar pijlen te zeer bestookt. D.v.H. veranderde: my met haer geweer te veel hindert. De bedoeling is: nu eens met bogen, dan weer met fakkels.
37-38 *geheimoffers:* Lat.: mystica sacra, d.w.z. de mysterieën van Eleusis. Een dergelijke eed was voor de Athener bindend; *fackeldragende Godinne:* Demeter, die een fakkel aanstak aan de Etna om haar dochter Proserpina, door Pluto geschaakt, te gaan zoeken.

[40] zinnelooze hebbe oock uwe ontrampeneerde kielen gekalfatert: op dat het[40]
[41] schip waer mede ghy my begeven zoudt te sterker moght wezen: en ick[41]

40 *ontrampeneerde kielen:* gehavende schepen (vooral gezegd van schepen en tuig *Ned. Wdb.* X, 1931).
41 *begeven:* verlaten.

[42] bestelde u 't roeytuygh waermede ghy my ontvaren moght. och ick ben ge-[42]
[43] wont met myn eygen geweer. Wy *betrouden/geloofden* uwe smeeckende woorden[43]
[44] daer ghy den mont vol van hebt: en wy *betrouden/geloofden* uw geslacht en
[45] Godtheen: wy betrouden uwe tranen, of leren dat die veinzen? maer deze[45]
[46] zyn oock treken, en zy staen in d'oogen als 't haer bevolen wort. wy be-[46]
[47] trouden oock de Goden. wat baten ons nu zoo vele onderpanden? met
[48] elck deel was ick genoeg verzien. nocht dat ontstelt my niet dat ick u[48]
[49] met werf en haven helpe dit behoorde het opperste van myn verdienste[49]
[50] te wezen. my berout dat ick schandelyck by de huisvestinge het huwe-[50-51]
[51] lyxbedde, en zy aen zyde voeghde: en wenschte wel dat de voorgaende
[52] nacht myn leste geweest waer, terwyl Phyllis noch met eere had mogen[52]
[53] sterven. 'khoopte wat beters, omdat ick 't meende an u verdient te hebben.
[54] de hoop is gesproten uit verdienste. spruit de eere van een lichtge-[54]
[55] loovigh meisken te bedriegen, kost luttel arbeits. d'eenvouwigheit was
[56] gunst waerdigh. ick een dochter en vryster ben door uwe woorden by-[56-57]
[57] gebroght. de Goden gunnen dat dit uw hooghste roem zy: en midden in
[58] de stadt mooght staen tusschen de slangehoofden van Medusa, en dat uw[58]
[59] treflycke vader daer sta voor zyne tittels: wanneer Scyron, en de wreede[59-62]
[60] Procrustes en Scinis gelezen worden, en stiers en mans gedaente onder
[61] een gemengt, en Theben door den oorloogh getemt, en de gevelde dubbel-
[62] lyvige reuzen, en 't blinde hof des zwarten Godts van hem besprongen.
[63] dat uw beelt na hem met dezen tittel gemerckt werde: dit is hy, wiens[63]
[64] vryster zyn huiswaerdin van hem bedrieghelyck int net wert gevangen.[64]

42 *bestelde:* verschafte; *ontvaren:* met een schip ontvluchten.
43 *geweer:* wapen; *smeeckende:* vleiende.
45 *dat die:* deze woorden zijn onduidelik. Is misschien bedoeld: *die dat?* D.v.H. verbeterde: ‘die ook’.
46 *treken:* streken (in 't Latijn staat: hebben streken: habent artes).
48 *verzien:* voorzien (bij D.v.H.: te verleiden); *nocht:* evenwel; *dat ontstelt my niet:* daar heb ik geen berouw van.
49 *het opperste* (Lat. summa): bedoeld is: verder had mijn gastvrijheid niet moeten gaan.
50-51 Achter *huwelyxbedde* is een woord uitgeschrapt. Het Latijnse: ‘hospitium lecto cumulasse iugali’ (de gastvrijheid ten top voeren door het huweliksbed te delen) heeft Vondel waarschijnlik niet begrepen.
52 *terwyl noch:* omdat dan nog.
54 D.v.H. vertaalt nauwkeuriger: De hoop gesproten uit verdienste is rechtmatig.
56-57 *gunst:* genegenheid, liefde; *bygebroght:* bedrogen (*Ned. Wdb.* II, 2593).
58 (ghy) *mooght staen:* nml. als standbeeld; *de slangehoofden van Medusa:* foutieve vertaling (Inter Aegidas), door D.v.H. verbeterd in: onder de nakomelingen van Egeus.
59-62 Ook dit is verkeerd vertaald. Bij D.v.H.: ‘en uw Vader doorluchtig door zyne tittels (aanspraken op roem) voor u sta’ (nml. eveneens als standbeeld); *Scyron, Procrustes* en *Scinis* zijn rovers die door Theseus verslagen werden; *stiers en mans gedaente onder een gemengt:* de Minotaurus; *dubbellyvige reuzen* (Lat. bimembres): de Centauren; *blinde:* duistere. Het onderaardse rijk van Pluto, waarin Theseus zich waagde.
63 *na hem:* na uw vader. Het Latijn heeft: post illos, wat slaat op de aanspraken op roem van zijn vader (*tittels*).
64 *van:* door.

[65] Van zulck een hoop zaecken en daden uwes vaders sit de Kretenser ver-[65-66]
[66] laten .....
[67] tgeen hem alleen ontschuldight, dat ziet ghy alleen in hem. o meineedige[67]

65-66 *sit de Kretenser verlaten:* met deze woorden was Vondel op een dwaalspoor. D.v.H. vertaalt juist: hebt ghy niets onthouden dan 't verlaten der Kretenser maegt', d.w.z. dat ook Theseus eens zijn Kretenser geliefde Ariadne verliet.

67 *tgeen hem alleen ontschuldight:* eveneens onjuist vertaald. Er staat: hetgeen hij alleen zich te verwijten heeft (bij D.v.H.: Het geen hy alleen voor een misdaet rekent).

[68] ghy handelt als een erfgenaem des vaderlycken bedroghs. zy, die van my
[69] onbenyt zy, zit verheven op de gemuilbande tigers. maer d' achterdochtige[69]
[70] Thracers ontzien my te vryen, overmits my nagaet dat ick eenen vremde-[70]
[71] ling meer dan eige ingeboornen achte. maer dat nu yemant (zeit men) vry[71]
[72] ter schole ga leggen in 't geleerde Athenen: een ander zal het strytbare[72]
[73] Thracien regeren. het einde oordeelt van yemants leven. ick wensch dat[73]
[74] hem zyn voornemen niet gedye, die waent dat men zyne daden uit het
[75] einde zal oordeelen. maer zoo ghy uwe riemen in ons water slaet: zoo zal
[76] men zeggen dat ick my en de mynen ten beste geraden hebbe. maer ick[76]
[77] rade niemant, en myn hof roert u niet. ghy zult uwe vermoeide leden int
[78] Bistonische water spoelen. de gedaente des henereizenden zal in myn[78]
[79] oogen zwieren, als uw henegaende vloot myn havens zal genaecken. ghy
[80] hebt my durven omhelzen, en gegoten om uw vrysters hals my een goede[80]
[81] wyle kussen, en onze tranen met de uwe mengen, en klagen dat uw schip
[82] voorwint had, en vertreckende voor 't letste tegens my zeggen: o Phyllis,
[83] zie dat ghy uwe Demophoon verwacht, hem verwacht, die henen ging,
[84] om nimmermeer weder te komen: hem verwacht die op myn zee ...[84]
[85] ..... en noch-
[86] tans verwacht ick u: kom slechs al verlangt uw liefste met smarte: en dat
[87] uwe trouw alleen voor een tydt lang geslibbert hebbe. wat bidde ick onge-[87]
[88] luckige? een andere vrouw heeft u alree in hare armen: en die misschien
[89] uw hart van ons aftreckt. en ick wyt geen andre, dat ghy ons vergeet: ghy[89-90]
[90] kent Phyllis wel; wee myner, zoo ick Phyllis ben: en ghy vraeght waerom?
[91] die u o Demophoon, lang omgezworven hebbende, in de havens van
[92] Thracien en myn hof ontfing: u met middelen onderstant dede, en u van
[93] alles gebreck hebbende ryckelyck begiftighde, en noch ryckelycker zoude
[94] begiftigen: ick zette u over het maghtige gebiet van Lycurgus, twelck[94]
[95] naulix van een vrouw kon in toom gehouden worden: daer het bevroze

69 *verheven op de gemuilbande tigers:* als bruid van Dionysos (Bacchus) rijdt Ariadne op een panther.
70 *ontzien my:* vrezen: *nagaet:* ik er van beschuldigd word.
71 *yemant:* in 't Latijn is bedoeld: zij (Phyllis).
72 *ter schole ga leggen:* bedoeld is alleen: ga.
73 Achter *leven* is een vraagteken te denken.
76 *ten beste geraden hebbe:* staat voor Lat. consuluisse, dat D.v.H. vertaalt met: wel bezorgt heb. De volgende zin heeft Vondel niet begrepen. D.v.H. verbetert: Maer dat heb ick niet gedaen, gy zult myn hof niet betreden, nocht uw vermoeide leden etc.
78 *Bistonische:* Thraciese; *zal* is foutief; D.v.H. verbetert terecht *zwiert* d.i.: staat mij nog levendig voor ogen. Ook in de bijzin staat geen futurum: bij D.v.H.: ‘als uw vloot, gereet om af te steken, in myne havenen lag’.
80 *gegoten om* (letterlike vertaling van: infusus): vastgeklemd aan.
84 Achter *komen* is een vraagteken te denken. De zin waarin Vondel bleef steken (Expectem pelago vela negante tamen?) vertaalt D.v.H.: Uw vloot verwachten, die noit op myne kust staet te keeren?
87 *geslibbert hebbe:* gewankeld heeft.
89-90 Deze plaats is door Vondel niet begrepen. D.v.H. vertaalt: ‘En gelyck (beter: sedert het ogenblik dat) wy u uit de gedachten gegaan zyn: alzoo meen ick dat gy langer geene Phillis kent, wee myner, zoo gy vraegt wie die Phyllis, en waer van daen zij is.’
94 *gebiet van Lycurgus:* Thracië, waarover eens een koning Lycurgus regeerde.

[96] Rhodope open leit by den boschrycken Aemus, en de heilige Hebrus zyn[96]
[97] ontfange wateren loost. wien te geval heb ick myn reinigheit ter quader

96 *Rhodope:* een der hoogste bergen van Thracië; *Aemus:* Haemus, het grensgebergte.

[98] uure besmet, en myn kuische riem laten los haecken van een bedrieghe-[98]
[99] lycke hant. Tisiphoon, de bruitvrouw, huilde in de bruitskamer, en de[99]
[100] nachtuil zong het bruiloftsliet. Alecto met hare gevlochte adders was 'er[100]
[101] tegenwoordigh, en de bruiloftstortsen weecken voor hare lyckfackel. ick[101]
[102] bedruckte betrede nochtans de rotsen en ruighbewosse oevers, en daer[102]
[103] de zee vlack voor myn oogen leit: het zy de landouw 's daeghs ontlaet,[103]
[104] het zy die by de lucht vol starren 's nachts bevriest, ick zie vast uit hoe de[104]
[105] wint op zee waeit: en zoo ras ick een zeil zie opkomen, gis ick dat het
[106] myn Godtheit is. dan ty ick naer zee toe, daer my naulix de baren keeren,[106]
[107] die tegens het strant aenslaen. maer hoe het schip nader komt, hoe ick
[108] min hoops hebbe: dan dunckt me dat ick verlaten ben, en zygh ter neer
[109] daer my de dienstmaeghden opheffen. een bogh is 'er die booghswys in-
[110] loopt, daer het water op de hoofden en steilafloopende gevaerten gebroken[110]
[111] wort: ick hadde opgezet hier van boven neer in de baren te springen,[111]
[112] en zal 't verzeker doen, overmits ghy in uw bedrogh volhardt. de[112]
[113] golven zullen de drenckeling aen uwen oever opwerpen, en onbegrave
[114] zal ick u recht in 't gezicht tegenloopen: opdat ghy u zelven, en yser en[114]
[115] stael en diamant overtreft. dan zult ghy niet in u zelven spreecken: o[115]
[116] Phyllis, ick docht u te volgen. zomtyts snack ick naer vergift; zomtyts lust[116]
[117] het mij een bebloet lemmer in myn hart te stooten. zomtyts lust het my[117]
[118] dezen hals, waer om ghy uwe trouweloose armen sloeght met eenen strop
[119] toe te wringen. ick moet myn eerbaerheit te teer om smaet te lyden met[119-20]
[120] een rype doot vernoegen. een korte wyl schiet er noch over eer ick tot[120-21]

98 *van:* door.
99 *Tisiphoon:* een der drie Furiën, evenals *Alecto* (r. 100); *huilde:* liet een onheilspellend gehuil horen.
100 *nachtuil:* het geluid van de nachtuil was eveneens een noodlottig voorteken.
101 Vondel vertaalt hier vrij (Suntque sepulcrali lumina mota face); D.v.H. vervangt *weecken voor* door *bestonden in lyckfakkels*.
102 *ruighbewosse:* dichtbegroeid. De bedoeling is *fluctuosa:* door de golven bespoeld. Vondel kende waarschijnlik een andere lezing: fruticosa.
103 *ontlaet:* ontdooit.
104 *vast:* steeds.
106 *myn Godtheit:* het Latijn heeft het meerv. mijn goden. D.v.H. vertaalt vrij: ‘dat een Godtheit my gunstigh u herwaert voert’; *ty:* trek.
110 Vondel vertaalt vrij: Ultima praerupta cornua mole rigent. Bij D.v.H. nuchterder: ‘verzien met twee steile en afgebroke spitsen’; *gevaerten:* zeeweringen.
111 *ick hadde opgezet:* ik had het plan opgevat.
112 *verzeker:* voorzeker.
114 *tegenloopen:* tegemoet komen; *opdat ghy:* geeft geen zin. Beter bij D.v.H.: Al overtroft gy.
115 *niet:* moet geschrapt worden.
116 *ick docht u te volgen:* foutieve vertaling van Non tibi sic sequendus eram; bij D.v.H. ‘gy had my op deze wyze niet moeten volgen’.
117 *lemmer:* het blanke zwaard.
119-20 *met een rype doot vernoegen* (vertaling van: nece matura pensare): de geschonden eerbaarheid tevreden stellen door een dood, waartoe ik reeds het vaste besluit nam.
120-21 d.w.z. de keuze zal weldra geschieden.

[121] de keur van myn doot koom. houw op myn zerck d'oorzaeck van myn[121]
[122] doot op datze u hart verwecke: aen dusdanigh of een ander vaers zalmen
[123] weten, wat ghy voor een gast zyt: Demophoon was oorzaek van Phyllis
[124] doot. De gast broght zyn lief om. hy gaf haer stof om te sterven: zy[124]
[125] voerde het met hare hant uit.

121 Onjuiste vertaling, door het misverstaan van *Inscribere*. Verbeterd door D.v.H.: ‘Gy zult op myn zarck bekent staen, als d'oorzaeck van myn doot’.

124 *stof:* oorzaak.

Brief III Briseis aen Achilles.*

[1] Deze brief, dien ghy leest, komt van de geschaeckte Briseis, en is naulix
[2] in leesbaer Griex met een uitheemsche pen geschreven. ghy ziet overal
[3] de letters vervloeien door myn tranen: nochtans willen die tranen vry wat
[4] zeggen. stont het my vry een luttel over u, myn heer en man, te klagen;
[5] ick hadde wel een luttel over myn heer en man te klagen. 't is uw schult
[6] niet, dat ick op 's konings verzoeck hem zoo ras wiert overgelevert; hoe
[7] wel ghy oock eenige schult hebt. want zoo ras Eurybaet en Talthybius[r. 7]
[8] my verdaeghden, wiert ick Eurybaet en Talthybius tot een gezellin gegeven.[8]
[9] wy malkanderen onderling aenziende, vraeghden heimelyck, waer onze[9]
[10] liefde gebleven was. ick kon uitgestelt worden; een luttel verlangens doet[10]
[11] wel lieven. Helaes ick gaf u int scheiden niet eenen kus: maer ick huilde
[12] zonder ende, en trock myn hair uit het hooft. ick ongeluckige laet my[12-13]
[13] voorstaen, dat ick noch eens geschaeckt worde. menighmael dacht ick de
[14] wacht te mompen, en weder te keeren. maer het was myn vyant die my[14]
[15] bevreesde grypen woude. ick vreesde zoo ick henen gingk 's nachts ge-
[16] vangen en als een snaer aen Priaem geschoncken te worden. maer ick[16]
[17] ben verschoncken, om dat ick een geschenck most verstrecken: zoo veel[17]
[18] nachten was ick wegh, en worde niet eens wedergehaelt. ghy houdt op:[18]
[19] en uw gramschap komt langsaem by. toen ick overgelevert wert, luisterde[19]
[20] Menoetiades zelf my in 't oor: waerom schreit ghy? Ghy zult hier niet lang[20]
[21] blyven. o Achilles, het is van klein belangk, dat ghy my niet weder eischte;
[22] maer keer dat ick niet overgelevert werde. ga nu hene, en draegh de naem[22]
[23] van een yverigh minnaer. de zoons van Amyntor en Telamon quamen by[23]
[24] u, d'een u in bloet bestaende, d'ander u megezel, de zoon van Laërtes,[24]
[25] in wier gezelschap ick weder zoude keeren. Zy verryckten met smeeckende

* III *Briseis aen Achilles*. Briseis, vorstin van Lernesse, was door Achilles als gevangene meegevoerd. Zij werd hem door Agamemnon ontnomen. Achilles' toorn is door Homeros in de Ilias bezongen.

r. 7 *Eurybaet en Talthybius:* dienaren van Agamemnon.

8 *verdaeghden:* opeisten.

9 *wy:* moet vervangen worden door *zy*, gelijk D.v.H. verbeterde.

10 *ick kon uitgestelt worden:* letterlike vertaling van: Differri potui, d.i. men had mijn uitlevering kunnen uitstellen. De volgende zin is vrij, maar onjuist weergegeven (poenae mora grata fuisset). Ook D.v.H. vertaalt minder juist: ‘En dus was myn smart uitgestelt’.

12-13 *laet my voorstaen:* verbeeld mij.

14 *mompen:* bedriegen.

16 *snaer:* (Lat. nurus): schoondochter. Er staat in 't Latijn, en bij D.v.H.: ‘aen de eene of andere snaer van Priaem’. Vondel heeft blijkbaar hier *snaer* bedoeld met de betekenis die het in de Amsterdamse volkstaal had: meid (in oneerbare zin); vgl. *Wdb. op Bred.*, 355.

17 *verschoncken:* weggeschonken.

18 *ghy houdt op:* beter bij D.v.H.: ‘gy toeft’ (cessas).

19 *luisterde:* fluisterde.

20 *Menoetiades:* de zoon van Menoetus, Patroclus.

22 *maer keer:* is een foutieve vertaling. Er staat: pugnas (bij D.v.H.: ‘gy doet uw best’).

23 *de zoons van Amyntor en Telamon:* Phoenix en Ajax.

24 *de zoon van Laërtes:* Odysseus.

[26] gebeden de geweldige schenckagien: twintigh harnassen uit geel koper[26]
[27] met arbeit gewrocht, en zeven drievoeten zoo zwaer van stof als van kunst:
[28] men voeghde hier by vyf paer talenten gouts, zes paer paerden, meesters
[29] in den renstryt: en noch tot overvloet Lesbische meiskens, schoon van

26 *harnassen:* is niet de vertaling van lebetas: bij D.v.H. potten.

[30] leest, en in 't overrompelen der stadt gevangen: en zoo veele andere dingen
[31] hier by, maer ghy hebt geen vrouw van doen. een .....[31]
[32] ..... had ghy my van Atreus zoon willen vry[32-33]
[33] koopen, ghy weigert die dingen te geven die ghy behoorde te ontfangen.
[34] o Achilles waer heb ick by u verdient die schult te dragen? hoe is de[34]
[35] wispelturige liefde zoo snel van ons gevloden? of plaeght de droeve Fortuin
[36] d'ellendigen allerlangst? noch waeit 'er niet een voorspoedigh windeken[36]
[37] myne jeught te geval? ick zagh de muuren van Lyrnes door uwe dapper-[37]
[38] heit verdelgen; en 't bederf des vaderlants quam een groot deel op my aen.[38]
[39] ick zagh 'er lotgenooten van afkomst en moort drie teffens nedervallen:[39]
[40] die myn moeder was van deze drie .....[40]
[41] ick zagh mynen man, zoo groot als hy was op de bloedige aerde leggende
[42] zyn bebloede borst om en weerom wentelen. evenwel hoe veel vrienden
[43] ick verloren hadde, noch heb ick die schade met u alleen geboet. ghy[43]
[44] waert myn heer, myn man en myn broer. ghy zwoert my by uwe moeder
[45] de zeegodin, dat het my nut geweest was gevangen te worden: quansuis op[45]
[46] dat ick met vergiffenis uitbesteedt, van u verstooten werde, en ghy ontgaet[46]
[47] de middelen die u met my gegeven worden. men zey oock, dat ghy met
[48] den noordewint zeewaert in zout loopen zoo ras de dagh opgingk. welck[48]
[49] schelmstuck my verbaesde en ellendige zoo ras niet ter ooren quam of[49]
[50] myn hart kromp in myn lyf. Ghy zult henegaen: en wien zult ghy o ge-
[51] weldenaer my ellendige ten beste geven? wie zal my ellendige na uw[51]
[52] vertreck vertroosten? ick wensch dat ick eer in d'aerde verzinck, of van
[53] den blixem geraeckt werde, dan men met Griecksche riemen weder de
[54] schuimende zee sla zonder my, en ick hier gelaten de galeien zie van lant
[55] steecken. hebt ghy alreede zulck een treck om naer huis en de vaderlycke
[56] huisgoden te varen, ick zal zulck een zware ballast voor uw schip niet

31 Door D.v.H. aangevuld met: ‘en daerenboven uit de drie dochteren van Agamemnon eene ten huwelyck’.
32-33 Deze plaats heeft Vondel niet begrepen. D.v.H. maakt er van: ‘Weigert gy nu dingen te ontvangen, die gy behoorde te geven, had gy my van Atreus zoon konnen vrykoopen?’
34 *die schult te dragen:* bij D.v.H.: ‘zoo versmaet te worden’. De bedoeling van de Latijnse tekst is: dat ik voor u zo weinig waarde heb.
36 *d'ellendigen:* de ongelukkigen.
37 *te geval:* ten gunste van; *Lyrnes:* de stad van Briseïs, in Mysië.
38 *'t bederf:* de ondergang. Deze plaats is nòch door Vondel, nòch door D.v.H. begrepen (‘ick had het kleenste deel niet in het bederf myns vaderlants’). De bedoeling is: ik bekleedde een voorname plaats in mijn vaderstad, nl. als vorstin.
39 *lotgenooten van afkomst en moort:* letterlike vertaling van: consortes generisque necisqe, d.w.z. drie broeders, die tegelijk gedood werden; *teffens:* tegelijk.
40 De bedoeling van het Latijn is: die dezelfde moeder hadden als ik. Hierachter is geen hiaat.
43 *geboet:* vergoed.
45 *de zeegodin:* Thetis.
46 *met vergiffenis:* door D.v.H. verbeterd in ‘een bruitschat.’ Vondel's fout in verklaarbaar, doordat het Latijn heeft: quam vis veniam dotata; *en ontgaet:* bij D.v.H.: en gy my verstoot nevens de middelen.
48 *noordewint:* lees met D.v.H. Zuidewint (Lat. notus).
49 *verbaesde:* ontstelde.
51 *ten beste geven:* prijs geven.

[57] wezen. ick zal niet als een vrou mynen man maer als een slavin myn heer
[58] volgen. myn handen zyn tot spinnen gemaeckt ofze tot de spil gedraeit
[59] waren. uwe gemalin zal treden voor alle de Achaische Joffrouwen, en dat ze

[60] vry in uwe slaepkamer ga: een schoondochter die waerdigh zy Jupyn ten[60-61]
[61] schoonvader en Aegina tot een nicht te hebben, en wiens overschoonvader
[62] de oude Nereus wil wezen. wy slechts uwe dienstmaeghden zullen uwe[62]
[63] rockens afspinnen en de .....[63]
[64] Ick bid maer dat uwe huisvrouw my zoo niet voortdryve, die ick weet[64]
[65] naulix op wat wyze my al te hardt zal vallen. nocht gedoogh niet datze
[66] in uwe tegenwoordigheit my met den hairen langs het huis sleepe, en ghy[66]
[67] wat koeltjes heen zeght: dit is oock ons vriendin geweest: of zoo ghy 't
[68] met goeden oogen aenziet, laet my niet ganschelyck onderdrucken. wee
[69] my ellendige, myn beenen beven alree onder myn lyf van schrick. warom
[70] wachtghe langer? Agamemnon heeft berouw over zyn gramschap, en het[70-71]
[71] bedruckte Griecken valt u te voet. overwin u zelven en uwe hevigheit,
[72] ghy die 't al verwint. de wackere Hektor doet de Danaische middelen[72]
[73] smelten. o zoon van Aeacus, gryp de wapens aen, maer neem my eerst[73]
[74] weder, en val den vyant op 't lyf, die om 't voorspoedigh gevecht noch
[75] ontroert van zinnen is. de gramschap om mynent wil gerezen, bedare om[75]
[76] mynent wil. laet ick oirsprongk en einde van uwe droefheit wezen. nocht[76]
[77] denck niet dat het uwe eere te na ga, dat ghy dit ons verzoeck te geval[77-78]
[78] doet. Oeneus zoon keerde, op het bidden zyner gemalinne, naer den strydt.
[79] 't geen ick hoorde is u bekent. de moeder van hare broederen versteken[79]
[80] heeft hare hoop en 't hooft van haren zoon vervloeckt. hy was dapper in
[81] den oorloogh, verliet de neergeleide wapens, en weigerde uit styfzinnigheit[81]
[82] zyn vaderlant de hant te bieden. de vrouw alleen geluckiger dan zy ver-[82]
[83] murwde haren man: maer ick spil myn woorden vruchteloos: nochtans
[84] belgh ick my des niet, noch liet my oit voorstaen, dat ick de vrouw was, zoo[84]
[85] menighmael myn heer zyn slavin in zyn bedde vorderde. tgedencktme dat
[86] zekere slavin my mevrouw noemde: ick antwoorde: ghy verzwaert myne

60-61 *Jupyn ten schoonvader en Aegina tot een nicht:* onjuiste vertaling. De riviernimf Aegina had bij Zeus een zoon Aeacus, die de grootvader van Achilles was. D.v.H. heeft deze fout verbeterd.
62 *Nereus* was de vader van Thetis en dus grootvader van Achilles. Lees: ‘ick slechts uwe dienstmaegt zal’ (D.v.H.).
63 Het ontbrekende vers (Et minuent plenas stamina nostra colos, d.i. en mijn draad zal de volle rokkens verminderen) heeft D.v.H. niet ingevoegd.
64 *zoo niet voortdryve:* bij D.v.H. niet verdrucke (Lat. Exagitet).
66 Door D.v.H. verbeterd in: ‘myne hairen afsnyde’ (scindi), als teken van slavernij.
70-71 *het bedruckte Griecken:* het treurende Griekenland; *hevigheit:* heftigheid, toorn.
72 *de Danaische middelen:* de krijgsmacht der Grieken.
73 *smelten:* wegsmelten, sterk verminderen.
75 *ontroert van zinnen:* D.v.H. vertaalt: ‘verbaest om uw zege’.
76 *droefheit:* is door D.v.H. veranderd in *verbolgenheit*, maar het Latijn heeft: tristitia; *nocht:* evenwel.
77-78 *te geval doet:* inwilligt; *Oeneus zoon:* Meleager; zijn moeder heette Althaea, zijn vrouw Cleopatra.
79 *versteken:* verstoken, beroofd.
81 *styfzinnigheit:* koppigheid.
82 *geluckiger dan zy:* moest in een volgende zin staan: ‘Hoe geluckig was ze!’ (D.v.H.)
84 *des:* daarover; *liet my voorstaen:* verbeeldde mij.

[87] dienstbaerheit met het pack van eenen tittel. nochtans by 't gebeente myns[87]
[88] mans naulix inder haest met aerde bedeckt; gebeente myns oordeels aller
[89] eere waerdigh; en by de dappere zielen myner drie broederen, dien ick nu
[90] heiligh acht, en die zich vromelyk voor het vaderlant quytende, met hun[90]

87 *het pack:* de last; *tittel:* de naam die zij haar gaf.
90 *vromelyk:* dapper.

[91] vaderlant ter neder stortten, en by uw en onze hooft, in een verbont ver-[91-92]
[92] knocht: by uw zwaert en pylen, van myn volck beproeft; by alle deze
[93] dingen zweer ick u, dat de Mycener geen bedde met my gemeen gehadt[93]
[94] heeft, nocht daer is geen reden waerom ghy my als een bedrieghster zout[94]
[95] verlaten. zoo ick, o vrome helt, tegens u zegge; zweer my oock eens, dat
[96] ghy noit wellust zonder my genoten hebt: ghy zoudt het weigeren. maer
[97] de Griecken wanende dat ghy treurt, komen voor u spelen. een poezeligh[97]
[98] meisken stooft u in haren schoot: en vraeght yemant, waerom ghy weigert[98]
[99] naer den strydt te gaen: de stryt baert hinder: de cyters de nacht en
[100] Venus baren blyschap. tis veiliger int bedde te leggen: een meisken t'om-
[101] helzen; met zyn vingers een Thracische lier te tockelen, dan de handt aen
[102] den beuckelaer en de scherpe speer te slaen, en den helm opt hooft te[102]
[103] zetten. nochtans schepte ghy meer behagen in doorluchtige dan in veilige
[104] wercken, en de glori in den oorloogh verworven smaeckte u zoet: of hielt
[105] ghy slechts veel van den oorloogh, toen ghy my vingt? en leit uw roem
[106] met myn vaderlant ter neder. de Goden keeren het ten beste: en ick bid[106]
[107] dat de zoon van Peleus met al zyn maght Hektor eenen schicht door de[107]
[108] ribben dryf. o ghy Griecken, zent my henen naer mynen heer toe, ick
[109] weet zynen wrock te verbidden: en zal hem al kussende uw geboden te[109]
[110] kennen geven. gelooft my, ik weet meer te weegh te brengen als Phoenix,[110]
[111] meer dan de welsprekende Ulysses, ja meer dan de broeder van Teucer.[111]
[112] Den hals na zyn gewoonte met de vingeren te kittelen, en de oogen te[112]
[113] laten weiden in den blooten boezem, dat vermagh vry wat. al waert ghy
[114] onvermurwelyck, en woester dan uw moeders golven, al zweegh ick, ghy[114]
[115] zout door myne tranen beweeght worden. o dappere Achilles (met dat[115-16]
[116] beding gun de vader Peleus u den vollen ouderdom te bereicken; met dat
[117] beding trock Pyrrhus onder uw beleit te velde), zie toch eens naer uwe[117]
[118] bekommerde Briseis om: nocht quel als een onvermurwde d'ellendige niet

91-92 *in een verbont verknocht:* innig met elkaar verbonden; *van:* door. Waarvan mijn volk de kracht ondervonden heeft.
93 *de Mycener:* Agamemnon.
94 D.v.H. heeft de betere vertaling: ‘ben ick meineedigh, gy moogt my vry verlaten’.
97 Bij D.v.H. de juiste vertaling: ‘De Griecken wanen dat gy treurt: maer gy speelt op de citer’.
98 *stooft:* koestert.
102 *beuckelaer:* schild.
106 *de Goden keeren het ten beste:* naar Lat. Di melius! Bij D.v.H.: ‘de Goden schutten dit’ (d.w.z. verhoeden).
107 *de zoon van Peleus:* het Latijnse ‘Pelias hasta’ wordt opgevat als: uw van Peleus ontvangen lans.
109 *verbidden:* door smeken te bedaren.
110 *Phoenix:* de zoon van Amyntor en opvoeder van Achilles.
111 *de broeder van Teucer:* Ajax.
112 Beter vertaald door D.v.H.: ‘Naar gewoonte myne armen om zynen hals te slaen’. De volgende zin is een poging om een waarschijnlik bedorven vers weer te geven. Bij D.v.H. geheel anders: ‘en door myne tegenwoordigheit hem aen my te doen gedenken’.
114 *uw moeders:* van de zeenimf Thetis.
115-16 *met dat beding:* vertaling van Latijn sic (bij D.v.H.: *zoo*).
117 *Pyrrhus:* de zoon van Achilles.

[119] met dit langdurigh sammelen. maer is uw minne in onminne t'onswaert[119]
[120] omgeslagen: zoo dwing haer te sterven, die ghy dwingt zonder u te leven.
[121] en ghy zult gedwongen worden dat te doen. het kost my vleesch en bloet:[121]
[122] en nochtans worde ick onderstut door de eenige hope naer u. waer van[122]

119 *sammelen:* dralen.
121 Foutieve vertaling van 'Utque facis, coges', d.i. 'En naer gy u aenstelt, zult gy my oock daer toe dwingen' (D.v.H.).
122 *naer u:* op u.

[123] versteken blyvende, zoo zal ick myn broeders en mynen man volgen; en
[124] 't zal u tot kleine eere gedyen dat ghy een vrouw beveelt te sterven. maer
[125] warom beveelt ghy dat? doorstoot het lichaem met den blooten degen:
[126] ick hebbe noch bloet int lyf, om ter doorstoote borst uit te gieten. laet uw[126]
[127] lemmer my doorrygen, 't welck, hadde een godin dit geleden, Atreus zoon[127]
[128] int hart zou varen. maer verschoon liver myn leven, dat ghy my eens ge-
[129] schoncken hebt. ick uw slavin bidde om 't geen d'overwinner zyn vyandinne[129]
[130] schonck. het Neptunische Pergamum verschaft u anderen dien ghy liever[130]
[131] mooght om 't leven helpen: de vyant levert u stof genoegh tot dootslaen.
[132] het zy ghy toereet met uwe vloot wech te roeien, het zy ghy blyft: beveel[132]
[133] ghy als een heer aen uwe dienstmaeght, dat ick by u kome.

Brief IV Phaedra aen Hippolytus.*

[1] Een Kretenser meisken wenscht den Amazoonschen jongelingk met[r. 1]
[2] dezen brief veel geluck toe, twelck zy zelve ontberen zal, 't en zy ghy
[3] haer daer mede begiftight. doorlees dit toch voor tgeen het is. wat kan
[4] 't schaden eenen brief te lezen. hier kan u oock eenigh voordeel aen
[5] gelegen zijn. met deze letteren zent men geheimenissen over zee en zant.
[6] een vyant leest oock de brieven, hem van zynen vyant toegezonden.
[7] driemael pooghde ick u aen te spreecken: driemael bezweeck myn sta-[7-9]
[8] merende tong. driemael wou twoort niet over de lippen: en 't komter
[9] uit daer 't vry staet. men moet de liefde met schaemte mengen. liefde
[10] belast my te schryven. 't geen ick my schaem te zeggen.'t is niet veiligh[10]
[11] te versmaden, 't geen liefde beveelt. de liefde regeert en heeft gebodt[11]
[12] over de Goden, zyne meesters. toen ick int eerst twijfelde of my te schrijven
[13] stont, sprack hy: schryf vry. die onvermurwelycke zal u met gebeden te[13]
[14] voet vallen. och of hy tegenwoordigh waer, en zoo uw gemoet quetste,[14]
[15] om naer mynen wensch te luisteren, gelyck hy ons mergh stooft door[15]

126 *ter borst:* uit de borst.
127 *een godin:* Pallas Athene, die op bevel van Juno, Achilles tegenhield, toen hij Agamemnon bedreigde; *geleden:* geduld.
129 *d'overwinner:* door D.v.H. verduidelikt met: ‘gy overwinner zynde’.
130 *het Neptunische Pergamum:* Troje, waarvan Neptunus de muren gebouwd had.
132 *toereet:* toebereidselen maakt.
* IV *Phaedra aen Hippolytus*. De geschiedenis van hun verhouding is uit Vondel's Hippolytus bekend (Dl. 3).
r. 1 *Amazoonschen jongelingk:* Hippolytus, als zoon van een Amazone.
7-9 *stamerende:* stamelende; *en 't komter uit daer 't vry staet:* ten onrechte bij deze zin getrokken. De woorden behoren bij de volgende en betekenen: ‘Voor zoo verre het vrystaet en oorbaer is’ (D.v.H.).
10 *belast:* beveelt.
11 *gebodt:* macht.
13 *hy:* de Liefde (als Amor mannelik genomen).
14 *tegenwoordigh waer:* beter bij D.v.H. ‘zyne hulp toebrachte’.
15 *stooft:* verhit (bij D.v.H. roost).

[16] een verteerend vier. ick zal uit .....[16]
[17] hoe wy hooger op onze jaren branden, hoe de liefde zwaerder valt: wy

16 De twee ontbrekende verzen vult D.v.H. aldus aan: ‘Ick zal myn echtverbont niet godloos breken. Het gerucht (verneem 'er vry naer) weet niets op my te zeggen’.

[18] branden inwendigh, en ons hart is heimelyck gewont. gelyck d'aenkomen-
[19] de vaerzen het juck des ploeghs in tbegin bezwaert. als wilde paerden[19 19-20]
[20] eerst gevangen worden, kunnenze naulix tgebit verdragen. zoo kan een
[21] ruw gemoedt zich qualyck en naulix in 't eerste tot minnen gewennen,
[22] en dat pack past my niet wel te dragen. wanneer men van jongs af leert
[23] zondigen, zoo wort het een kunst. zy mint verkeerder die mint als de
[24] tydt verloopen is. ghy zult het eerste genot hebben van myn eerlycke
[25] naem, die voor u gespaert is, en wy zullen beide te gelyck ons misgaen.[25]
[26] tis wat zoets appels van volle tacken te plucken, en met een teedere
[27] hant d'eerste roos te plucken. evenwel myn eerste en onbesproke zuiver-[27-28]
[28] heit most van een ongemeene vleck besmet worden. maer tis ons wel
[29] geluckt dat wy van een pynelyck vier blaecken. een steen, een schande-[29 29-30]
[30] lycke overspeelder weerstaet ons overspel. staet Juno my toe mynen[30]
[31] broeder en man te beminnen, zoo schynt het my toe dat ick Hippolytus
[32] eer dan Jupiter zoude kiezen. nu worde ick (naulix zoudt ghy het gelooven)
[33] gestuurt naer oeffeningen, die my onbewust zyn. ick ben yverigh om onder[33-34]
[34] het wildt te rennen. ick viere nu inzonderheit de godin Delia, die uitmunt
[35] met haren krommen boogh. het lustme naer twoudt te gaen, en snelle
[36] hazewinden op de hooge bergen aen te hitsen tegens de harten, die in
[37] 't garen bezet zyn: of met den wackeren arm eenen bevenden zwynspriet[37]
[38] te zwaeien of op het grazige veldt te leggen. dickwils lust het my met
[39] eenen beradden wagen aen te jagen dat het stuift, en den breidel en[39]
[40] tgebit van een raps paert te mennen. nu jaegh ick aen als d'Elelides van[40-41]
[41] Bacchus razernyen gedreven, en die hare keteltrommels op den berg Ida
[42] roeren: of die van een gotheit bezeten door half vergode boomgodinnen[42]
[43] of hoorendragende boschgoden verbaest gemaeckt worden .....[43]

19 *vaerzen:* jonge koeien.
19-20 Deze zin is als bijzin bedoeld: ‘en een veulen uit den trop gehaelt met moeite gebreidelt wort’. (D.v.H.).
25 *ons misgaen:* zondigen.
27-28 *zuiverheit:* kuisheid.
29 *geluckt:* ten deel gevallen; *pynelyck vier* is een onjuiste vertaling van ‘digno igni’; D.v.H. vervangt het door: *gevoegelyck*.
29-30 Dit vers (Peius adulterio turpis adulter obest) begreep Vondel niet. Ook de vertaling van D.v.H.: ‘hier is geen vuil overspeeler, schandelycker, dan het overspel’ is niet duidelik. De bedoeling is: Een schandelike, onwaardige, medeplichtige te hebben, is erger dan het overspel zelf.
30 *mynen:* moet veranderd worden in *haren* (D.v.H.).
33-34 *gestuurt naer oeffeningen die my onbewust zyn* (ignotas mutor in artes): bij D.v.H. duideliker: ‘tot een werck, my ongewoon, getrocken’; *onder het wildt te rennen:* op jacht te gaan; *Delia:* Diana, de godin op Delos geboren.
37 *bezet:* verstrikt; *eenen bevenden zwynspriet:* een trillende speer.
39 *beradden:* in het Latijn: leves. Bij D.v.H. *lichten; aen te jagen:* snel voort te rijden.
40-41 *raps:* rap, snel (wellicht onder invloed van het synoniem ras); *Elelides:* Bacchanten; *van Bacchus razernyen:* door de razernij van Bacchus.
42 *half vergode:* halfgoden.
43 *boschgoden:* Faunen; *verbaest:* verbijsterd. Hier bleven twee verzen onvertaald, die D.v.H. aldus weergeeft: ‘Want men verhaelt my alles, als die razerny over is. Dat doet de liefde die ik stilzwygens in 't hart gevoele’.

[44] misschien betalen wy deze liefde door nootlot aen ons geslacht, en Venus[44]
[45] eischt hare schatting van al het volck. Jupiter onder stiers gedaente zyn
[46] godtheit vermommende bemint Europe, den oirsprong van dat volck. mijn

44 Vertaling van: Forsitan hunc generis fato reddamus amorem; bij D.v.H. ‘Misschien komt deze min by noodlot door schult myner voorouderen’.

[47] moeder Pasiphae leggende onder den bedrogen stier, wert van een laster-[47-48]
[48] stuck zwanger, en dat pack int baren quyt. de meineedige Theseus, den
[49] gespannen draet volgende, geraeckte uit den krommen doolhof door mijn
[50] zusters hulp. ick nu, op dat men niet twyfel dat ick Minos dochter ben,[50]
[51] ga als een wreeckster .....[51]
[52] maer o myn nootlot brengt dit mede. een huis behaeghter twee. uwe[52]
[53] schoonheit bevanght my .....[53]
[54] Theseus en zyn zoon schaeckten twee gezusters. recht twee zegeteeckens
[55] op, van ons huis. ick wenschte dat ick in Kreten gestaen hadde, toen ick
[56] t'Eleusis op het feest van Ceres gingk. toen viel myn zin op u, tgeen noit[56-57]
[57] te voren gebeurde, en liefde zette zich int mergh van myn gebeente. ghy
[58] waert int wit gekleet, en met bloemen gekranst, en uw blanck aenschyn
[59] bloosde van bloode schaemte. hy die van andere joffers voor nors en stuur[59]
[60] is geacht, wert van Phedra na haer beste meininge voor eenen dapperen
[61] geoordeelt. wech met de jongelingen, die zich als vrouwen optoyen, een
[62] mannelyck gestalt eischt luttel optoisel. dat streng opzicht, en ongevlyt[62]
[63] hair, en een luttel.... in den mont, staen u voeghlyck. het zy ghy den
[64] wederhoorigen neck van een fors paert ment, ick verwonder my over uwe[64]
[65] voeten die kort keeren konnen. het zy ghy met volle kracht eenen taeien
[66] schicht schiet. de .....[66]
[67] het zy ghy eenen beenen jaghtspier draeght die vooraen een breet yser[67]
[68] heeft. om kort te zeggen al wat ghy doet, behaeght my. legh slechts uw
[69] strafheit af in de heuvelachtige bosschagien. ick ben niet waerdigh dat[69]
[70] ghy de stof van myn bederf zoudt wezen. Wat baet het de ongegorde[70]
[71] Diaene naer te yveren? en Venus haer getal te ontschaecken? tgeen de[71]
[72] rust geen beurt gunt, kan niet duuren. rust verquickt de geesten, en streelt
[73] de vermoeide leden. ghy moet boogh en pylen als Diaen bezigen. een
[74] boogh die altyt styf gespannen staet wort slap. Cephalus was in de[74]

47-48 *bedrogen stier:* decepto tauro; d.w.z. waarin Jupiter zich verschool; *lasterstuck* (crimen): misdadige vrucht; *dat pack:* die last. Aan te vullen met *wert*.
50 *zusters:* van Ariadne.
51 D.v.H. vulde aan: ‘volge de laetste van myn geslacht, de gemeene wetten’.
52 *een huis behaeghter twee:* Latijn: placuit domus una duabus. Bij D.v.H. uitgebreid tot: ‘een en zelve huis behaagde twee zusters’, maar placuit zal hier betekenen: heeft verleid.
53 Hier ontbreekt een half vers: ‘gelyck myn zuster die van uwen vader’ (D.v.H.).
56-57 *tgeen noit te voren gebeurde:* onjuiste vertaling, door D.v.H. verbeterd in: ‘hoewel oock te voren’.
59 *stuur:* stuurs (Z. Ned. vorm; *Ned. Wdb.* XVI, 405).
62 *opzicht:* oogopslag (*Ned. Wdb.* XI, 1415); *ongevlyt:* niet kunstig opgemaakt (Lat. sine arte), ‘een luttel stofs in uw schoon aangezicht’ vult D.v.H. aan.
64 *wederhoorigen:* weerspannige (*Mnl. Wdb.* IX, 1926).
66 D.v.H. vult aan: ‘uw fiere arm treckt myn oogh naer u’.
67 *beenen* vervangt D.v.H. door *kornoeljen, jaghtspier* door *jaghtspriet*.
69 *strafheit:* strengheid, stugheid.
70 *de stof van myn bederf:* de oorzaak van mijn ondergang; *ongegorde:* met opgeschort kleed.
71 *haer getal te ontschaecken:* bij D.v.H.: ‘in het getal haerer dienaren te verkorten (Lat. numeros eripuisse suos).
74 *Cephalus:* een bekend jager en minnaar van Aurora.

[75] bosschen bekent; hy velde wilts ter neder. nochtans misstont het hem
[76] niet, dat hy Auroor te wille was. de wyze godin gingk van haeren ouden

[77] man naer hem toe. Venus sliep dickwils onder de willigen op het gras by[77]
[78] den zoon van Cinyras. Oeneus zoon blaeckte om Atalante op den bergh[78]
[79] Menalus. zy draeght een diershuidt tot een minnepant. wy zullen oock[7979-80]
[80] eerst onder die bende gerekent worden. Zet Venus aen d'eene zyde, uw[80]
[81] bosch zal *onedel/plomp* zyn .....[81]
[82] ick zal u als een gezellin bykomen, en my keeren aen rotsspeloncken[82]
[83] nocht vreeselycke zwynen met kromme tanden. een paar zeen breecken
[84] hare golven op Isthmus, en het smalle lant hoort haer beide ruischen.[84]
[85] ick Troezeensche vrouw zal hier met u de Pittheesche rycken bewoonen:[85]
[86] alree heb ick die liever dan myn vaderlant. Neptuins zoon toogh voor[86]
[87] een tydt langk uit, en zal noch lang uit blyven. de kust van Pirithous[87]
[88] zyn metgezel verlet hem. om recht uit te spreecken, Theseus houdt meer[88]
[89] van Pirithous dan van Phedra, Pirithous gelt meer by hem dan ghy. noch[89]
[90] dat onrecht lyden wy niet alleen van hem: wy beide zyn in gewightige
[91] zaecken gequetst. hy heeft het gebeente van mynen .....[91]
[92] broeder met zyne knods ter aerde gevelt: de zuster heeft men den dieren
[93] ten buit gelaten. uwe moeder de voorbarighste in dapperheit, onder de[93]
[94] gewapende maeghden, braght u zoo schoon ter werelt, dat ghy de gunst[9494-95]
[95] eener eelaerdige waerdigh zyt. vraeght ghy, waerze bleef? Theseus dreef
[96] haer een lemmer int hart, en de moeder verdiende door tbaren van zoo[96-97]
[97] een treflyck pant niet verschoont te worden. maer .....
[98] hy won by my oock kinders, die uwe broeders zyn, die hy, niet ick, al te
[99] zamen om hals broght. o ghy allerschoonste van alle dingen, of 't ingewant,[99]

77 *man:* Tithon.
78 *den zoon van Cinyras:* Adonis; *Oeneus zoon:* Meleager, die aan Atalante de huid van de Kaledoniese ever schonk (r.79).
79 *Menalus:* berg in Arcadië.
79-80 D.v.H. vertaalt juister: 'Laet ons oock voor de eerste reis onder dat getal gerekent worden'.
80 *Zet Venus aen d'eene zyde:* als gij Venus ter zyde stelt.
81 D.v.H. koos als adjectief: boersch (rustica).
82 *keeren aen:* bekommeren om.
84 *Isthmus:* nl. van Corinthe.
85 *Troezeensche vrouw:* onjuiste vertaling van Troezena, een stad in Argolis, in het rijk van Pitheus.
86 *Neptuins zoon:* Theseus, haar man.
87 *de kust van Pirithous* (Lat. ora): Thessalië. Voor *Pirithous* vgl. Dl. 3, blz. 199.
88 *verlet hem:* houdt hem op.
89 *noch:* bovendien.
91 *gequetst:* bij D.v.H.: benadeelt. Het uitgelaten woord *trinodi* ('driequastige' behoort niet op deze plaats, maar bij *knods* (92); bovendien is 'geplettert' uitgevallen, en kan *ter aerde gevelt* beter vervangen worden door: 'over de aerde geslingert' (sparsit).
93 *voorbarighste:* uitmuntendste.
94 *gewapende maeghden* ('heirbyldragende vrouwen'): Amazonen.
94-95 D.v.H. vertaalt nauwkeuriger: 'een moeder, waerdig zulck eenen fieren zoon'.
96-97 Duideliker gemaakt door D.v.H.: 'en het baette de moeder niet zoo groot een vrucht gewonnen te hebben'. De uitgelaten passage luidt bij D.v.H.: 'En zy was noch niet eens door het huwelyck aen hem verbonden. Waerom toch anders als omdat gy buiten echt geboren geen erfgenaem zoudt zyn van uw Vaders Rycken?
99 *om hals broght:* door D.v.H. verbeterd in: *heeft willen opvoeden* (Lat. tollendi causa).

[100] dat u beschadigen zou, midden in 't baren geborsten waer. ga nu hene, en[100]
[101] eer het bedde van uwen vader, daer ghy zoo in gehouden zyt, en dien hij[101]
[102] vlught en verloochent door zyn daden. laet geen ydele namen uw ge-
[103] moet afschricken, om dat ick die uwe stiefmoeder ben schyn met mynen

100 *dat u beschadigen zou:* door D.v.H. verduidelikt: ‘zoo het u door het voortbrengen eener vrucht stond te beschadigen’.

101 *in gehouden zyt:* op gesteld zijt, dat gij zo eerbiedigt.

[104] stiefzoon te boeleren. dat is d'eenvouwigheit der voorouderen die in[104]
[105] toekomende tyden versterven zoude. deze gingk eertyts in zwangk toen[105]
[106] Saturnus noch wetteloos regeerde. Jupiter bestemde het alles billyck te[106]
[107] wezen, wat yemant te pas quam, en de zuster haer broeder ten man nemende[107]
[108] maeckt alles billyck. de verbintenis des geslachts, hangt door een stercke[108]
[109] keten aen een, wanneerze Venus zelf te zamen koppelt. oock is 'er geene[109-10]
[110] zwarigheit aen vast: het staet vry dit te verbergen: bidt haer om die gave.
[111] de naem van bloetvrientschap kan de misdaet bedecken. ziet yemant ons
[112] malckanderen omhelzen, wy zullen beide hierom geprezen worden. men
[113] zal zeggen dat de stiefmoeder haeren stiefzoon getrouw is. ghy behoeft[113]
[114] by duister de deur van mynen sturen man niet op te sluiten, nocht de[114]
[115] wacht te bedriegen. wy zullen beide onder een dack slapen, gelyck wy[115-17]
[116] een huis bewoonen. Ghy kuste my int openbaer, en zult my oock int open-
[117] baer kussen, hoewel men u in myn bedde zie leggen. sammelt slechts niet
[118] langer, en belegh den knoop van onse verbintenisse. daerop spaere u de[118]
[119] minne, die nu op my gebeten is. ick belgh my des niet dat ick u ootmoedigh-[119]
[120] lyck met gebeden te voet valle. och waer is nu myne trotsheit en roemen
[121] gebleven? ick twyfelde of ick langer de minne zoude tegenstaen, of my in[121]
[122] die schult steecken, zoo de minne yet zekers heeft. ick bidde als een,
[123] die 't opgeeft, en strecke mijne koningklycke handen voor uwe knien uit:[123]
[124] geen verliefde let op 't geen haer voeght. myn schaemte is wegh, en wegh-
[125] gaende heeftse noch eenige teeckens nagelaten. vergeef het my nu ick[125]
[126] het beken, en laet uw hart wat vermurwen. wat baet het my dat Minos,
[127] die gebodt over de zee heeft, myn vader is: dat myn voorvader met den[127]
[128] blixem slingert: dat myn grootvader zyn voorhooft met stralen omringt,
[129] en den warmen dagh aen den purperen hemel aenvoert. myn adel zwicht

104 *eenvouwigheit:* (in ongunstige zin): onnozelheid.
105 *versterven:* uitsterven, verdwijnen; *gingk in zwangk:* heerste.
106 *wetteloos:* in een onbeschaafde maatschappij (Lat. rustica regna): *bestemde:* stelde vast, keurde goed.
107 *te pas quam:* bij D.v.H.: *kon vermaken; de zuster:* Juno, die Jupiter's vrouw werd.
108 *de verbintenis des geslachts:* duideliker bij D.v.H.: 'Die huwlyxbant der verwanten'.
109-10 Deze zin, door D.v.H. behouden, geeft de bedoeling van Ovidius niet weer. Die is: wij behoeven geen moeite te doen om het te verbergen, al zondigen wij; *bidt haer om die gave* staat niet in de Latijnse tekst.
113 Bij D.v.H.: 'Men zal zeggen dat de stiefzoon een trouwe stiefmoeder heeft'.
114 *op te sluiten:* open te doen.
115-17 (wy.... kussen) worden in de Ovidius-tekst als onecht verworpen. Daarna sloeg Vondel een vers over, dat D.v.H. invoegt: 'Gy zult veiligh by my zyn, en door uw misdryf lof behalen, hoewel....
118 *belegh:* leg.
119 *minne:* verpersoonlikt als Amor; *belgh my des niet:* Lat. dedignor: ik acht het niet beneden mijn waardigheid. Bij D.v.H.: 'Ick schame my niet'.
121 *tegenstaen:* weerstaan. Bij D.v.H. anders: 'Lang besloot ick tegen deze drift my aen te kanten, nocht my te bevlecken met misdryf'.
123 *voor:* door D.v.H. vervangen door *naer*.
125 Onjuiste vertaling, doordat Vondel het beeld niet begreep. Er staat: 'en heeft hare velttekens verlaten'. (D.v.H.).
127 *gebodt heeft:* heerschappij voert.

[130] voor de minne: erbarm u myner om myne voorouderen: en wiltghe my
[131] niet sparen, zoo spaer tenminste de mynen. Creten, Jupyns eilant, is my ten
[132] bruitschat toegevallen. dat dit gansche hof mynen Hippolyt gehoorzame.
[133] buigh uw styfzinnigheit: myn moeder kon een stier toghtigh maecken, en[133]

133 *toghtigh maecken:* de geslachtsdrift opwekken; Deze passage (131-134) wordt in de tekst van Ovidius als onecht verworpen.

[134] zult ghy wreeder dan een felle stier wezen? ick bidde u by Vernis, die
[135] veeltyts ontrent my is, verschoon my; zoo zult ghy eene beminnen die[135-36]
[136] u nimmermeer zal haten. zoo moet de wackere godin u in de heimelycke[136]
[137] bosschagien met hare tegenwoordigheid begunstigen, en het hooge wout
[138] jaegh u 't wildt in den mont: zoo moeten u bockxvoeten en berghgoden[138]
[139] begunstigen. zoo sneuvel het wilde zwyn met de borst in 't punt van uwen[139]
[140] zwynspriet. zoo bestellen u de veltgodinnen al zeit men dat ghy de vrouwen[140]
[141] haet, u bronwater, daer ghy na snackt. wy stofferen deze gebeden oock met[141]
[142] onze tranen: en als ghy myne smeeckende gebeden leest, zoo verbeelt u
[143] dat ghy myne tranen ziet.

Brief V Oenone aen Paris.*

[1] Zult ghy dit overlezen? of zal het de jonge vrouw verbieden? overlees
[2] het vry. deze brief is met geen Myceensche hant geschreven. ick de[r. 2-3]
[3] Pegasische Oenone, in de bosschen van Phrygien wel bekent, klaegh over
[4] u, die my quetste, zoo ghy zelf dat gedooght. wat godtheit heeft onzen
[5] wensch met zyne maght hinderlyck geweest? wat misdaet hindert het, dat[5]
[6] ick niet langer uw liefste ben? een verdiende straf lytmen gewillighlyck;
[7] d'onverdiende smert te byster. ghy waert zoo groot niet, toen ick een velt-[7]
[8] nymph, de dochter van eenen grooten stroomgodt my vernoeghde aen uw[8]
[9] huwelyck. ghy die nu voor Priams zoon bekent zyt (doch tsy verre dat ick[9-10]
[10] darom acht) waert maer een slaef. een veltnymf getrooste het zich met
[11] een slaef in echt te treden. dickwils rusten wy tsamen onder het vee in
[12] de schaduwe van 't geboomte, daer gras en kruiden ondereen gemengelt
[13] ons een bedde verstreckten. menighmael lagen wy op een deken in een[13-14]
[14] hoybergh, onder een hut daer de witte ryp op viel. wie toonde u de wilder-
[15] nissen, daer twildt te vangen was? en daer de dieren hunne jongen in
[16] een rots wierpen? dickwils spande ick netten met vlacken onderscheiden:[16]

135-36 Door D.v.H. verbeterd: ‘Zoo moet gy noit eene beminnen die u haten moghte’.
136 *moet:* moge.
138 *in den mont:* tegemoet; *bockxvoeten:* Satyrs.
139 *sneuvel:* valle.
140 *bestellen:* mogen verschaffen.
141 *stofferen:* opsieren; in dit verband: meer kracht verlenen (in 't Latijn alleen: addimus: wij voegen er bij).
* V *Oenone aen Paris*. Paris had in zijn jeugd, als herder op de bergen van Ida, de veldnimf Oenone bemind. Aan het hof teruggekeerd, vergat hij de vroegere minnares, toen hij Helena lief kreeg.
r. 2-3 *met geen Myceensche hant:* de brief komt niet uit Mycene, van Agamemnon; *de Pegasische:* de bronnimf.
5 *hindert het:* verhindert.
7 *smert te byster:* doet hevige pijn (*te byster:* in hoge mate, *Ned. Wdb.* II, 2646).
8 *my vernoeghde aen:* genoegen nam met, mij tevreden stelde met.
9-10 De zin tussen haakjes is verkeerd vertaald. Bij D.v.H.: ‘wat behoeft men de waerheit te ontzien’?
13-14 *op een deken in een hoybergh:* door Vondel aardig verhollandst. In 't Lat. ‘op stroo en hooi’.
16 *met vlacken onderscheiden:* onbegrijpelike vertaling van: maculis distenta, d.i. met wijde mazen (D.v.H. ‘stricknetten’).

[17] dickwils joegh ick de hazewinden over de snelle heuvels. de beucken[17]
[18] bewaren myn namen in hunne schors geschreven. en men leester den
[19] naem van Oenone met uw snoeymes darin gesneden: en myn naem

17 *snelle:* staat in 't Latijn bij *hazewinden*.

[20] groeit met de boomen. ja groeit vry, o boomen met myne behoorlyke[20-21]
[21] tittelen. my gedenckt van een populier, die op den kant van eenen stroom
[22] staet, waer in de gesnede letters mynen naem spellen tot een gedachtenisse.
[23] o populier, wort groot, die op den waterkant dit vaers op uw gerimpelde
[24] schors draeght. wanneer Paris zonder Oenone zal kunnen leven, dan zal
[25] Xanthus naer zynen oirsprongk te rugge loopen. Xanthus, loop haestigh
[26] te rugge, en ghy wateren loopt achterwaert. Paris bewyst dat hy Oenone
[27] verlaten hebbe. die dagh heeft my ellendige bedorven; van die dagh ging[27]
[28] de kille winter myner veranderde liefde in: toen Venus en Juno, en de
[29] naeckte Minerve, voeghelycker door de wapens dieze voert, voor uwe[29]
[30] rechtbanck verschenen, bloncken hunne boezems, en na uw eige ver-[30-31]
[31] tellinge ginger een koude grilling over uwe leden. ick niet weinigh ontstelt,
[32] vraeghde vast raet by oude besten en gryze koppen, en t bleeck dat het[32]
[33] een schelmstuck was. men hieuw abeelen om, hieuw balcken, en reede[33-34]
[34] een vloot toe, en de beteerde galaien liepen af. ghy naemt al schreiende
[35] verlof: ten minste wacht u te loochenen, dat die minne schandelycker is[35]
[36] dan de verlede min. ghy weende en zaeght onze oogskens weenen, en
[37] wy beide mengden onze tranen even bedruckt. de wynranck hangt zoo[37]
[38] vast niet aen den olm, als uw armen om mynen hals gestrengelt. och hoe
[39] menighmael diende u de wint, als ghy, daer uwe medegesellen om loegen,[39]
[40] klaegde dat de windt u ophielt! hoe menighmael gaeft ghy int vertreck[40]
[41] my kus op kus? hoe qualyck wou het leste woort over uwe tong? een luchje
[42] blaest in d'opgehaelde zeilen, en twater bruist van de riemen. ick ongeluc-
[43] kige sta vast en oogh de zeilen na int heengaen, en 't zant wort vochtigh[43]
[44] van myn tranen, daer ick schrey: en ick bid de groene zeegodinnen dat ghy
[45] spoedigh mooght overkomen: namelyck op dat ghy spoedigh mooght tot[45]
[46] myn bederf overkomen. ghy zyt dan door myn gebeden wedergekomen. wee[46]
[47] my, dat ick vervloeckte boel hem soo vleide. Natuur schiep een gevaert van[47]

20-21 *met de boomen:* bij D.v.H. nauwkeuriger: ‘te gelyck met de boomen’; *met myne behoorlyke tittelen* is vervangen door: om myne titels te verbreiden.
27 *die dagh:* nml. toen hij in de schoonheidswedstrijd der godinnen moest beslissen; *ellendige:* ongelukkige; *bedorven:* in 't verderf gestort.
29 *voeghelycker* etc.: door D.v.H. verduidelikt: ‘die beter past in hare wapenen te pralen’.
30-31 Hier is Vondel aan het fantaseren! D.v.H. vertaalt nauwkeurig: ‘zoo dra gy my dit vertelt hadt, klopte my het hart, en daer ging een koude grilling over myne leden’.
32 *vast:* intussen; *oude besten:* oude vrouwen.
33-34 *een schelmstuck:* foutieve vertaling van Lat. nefas, d.i. een noodlottig voorteken; *reede toe:* rustte uit.
35 *verlof:* afscheid; *die minne:* nl. voor Helena.
37 *bedruckt:* bedroefd.
39 *loegen:* lachten.
40 *ophielt:* belette uit te varen.
43 *sta vast en oogh na:* sta voortdurend na te kijken.
45 *overkomen:* terugkomen.
46 *bederf:* ongeluk.
47 Foutieve vertaling. Bij D.v.H. verbeterd in: ‘Wee my, myne smekingen zyn geweest voor een vervloeckte hoer’.

[48] een bergh dat zyn uitzicht heeft over den *onpeilbren/donmeetbren* afgront, en gezet is
[49] om t zeewater te stuiten. hier van zagh ick eerst uwe zeilen opkomen: en een[49]
[50] lust beving my om eensklaps door twater naer u toe te loopen. o Goden toef
[51] ick noch, ick zagh een roode vlagh van de voorsteven afwaeien, ick vreesde[51]

49 *opkomen:* te voorschijn komen.
51 *een roode vlagh:* in 't Latijn: ‘eenigh purper’.

[52] want dat was uwe livrey niet, het schip nadert, en een zoet luchtje dryft het
[53] aen lant. myn hart beefde in myn lyf, toen ick een vrouwenaenzicht zagh.
[54] Dat was noch niet genoegh (waer moght ick zinnelooze op wachten) of
[55] die schandelycke vriendin most in uwen schoot leggen. toen scheurde ick[55]
[56] voort myne kleederen en sloegh voor myn borst, en krabde met myn nagelen[56]
[57] de wangen op, en huilde dat de heilige Ida op myn klaghten wedergalmde.[57]
[58] Ick storte myn tranen over myn rotsen derwaert naer toe. zoo moet Helene[58]
[59] treuren en schreien, als zy van haren man versteken wort, en dat haer over-[59]
[60] kome 'tgeen zy een ander toedreef; nu sleeptghe de rampen achter aen,[60]
[61] die u door de bare zee volgen, en de getroude mans zullen van kant helpen.[61]
[62] maer toen ghy een arm herder waert, en t vee hoede, wou niemant dan
[63] Oenone een armen harders vrouw wezen. ick maeck geen werck van ryck-[63]
[64] dom noch bekreun my uw vaders hof niet eens, nochte acht het iet een[64]
[65] snaer van Priaem onder zoo veel schoondochters gerekent te worden.[65]
[66] nochtans niet op dat Priaem weiger schoonvader van een nymph te wezen,[66]
[67] of dat Hecuba zich hebbe te schaemen over zoo een schoondochter, en ick[67]
[68] het waerdigh ben, en begeer de gemalin van een maghtigh vorst te wesen,
[69] k heb handen, die t past den scepter te dragen: versma my niet, omdat
[70] ick met u in beuckeblaren gelegen hebbe: een purperen bedde zoude my
[71] beter passen. voort lest myn liefde is veiligh: die zal u geen oorlogen
[72] berockenen, noch een vloot wraeckgierige schepen over twater halen.
[73] de gevlughte dochter van Tyndar zal met den zwaerde weder geëischt[73]
[74] worden, en met een trotsen bruitschat uwe slaepkamer ingaen. vraegh[74]
[75] dan uwen broeder Hector of Deiphobus en Polydamas of men haer weder-[75-76]
[76] leveren zal: of luister wat de statige Antenor of Priam zelf daer toe zeit.[76]
[77] een geschaeckte meer dan zyn vaderlant te schatten, is een slecht beginssel.
[78] uw zaeck luidt schandelyck. een rechtschapen man voert rechtvaerdige[78]

55 *in uwen schoot leggen* (Lat. Haerebat gremio tuo): bij D.v.H.: ‘op uwen schoot zitten’.
56 *voort:* dadelik.
57 *op:* open; *de heilige Ida:* een gebergte, gewijd aan de dienst van Cybele.
58 In 't Latijn staat: daarheen, te midden van mijn rotsen, bracht ik mijn tranen; *moet:* moge.
59 *versteken:* verstoten.
60 *toedreef:* berokkende; *nu sleeptghe de rampen achter aen: rampen* moet zijn: *vrouwen* (D.v.H.). Vondel volgt de lezing ‘Nunc tecum veniunt’, inplaats van de betere ‘Nunc tibi conveniunt’: nu staan u beter aan.
61 *zullen van kant helpen:* bij D.v.H.: ‘verlaten’.
63 *maeck geen werck van:* hecht niet aan.
64 *bekreun my:* geef om.
65 *snaer:* schoondochter.
66 *op dat:* D.v.H. schrapte *op*.
67 *en ick:* beter bij D.v.H.: ‘Oock ben ick 't.
73 *de gevlughte dochter van Tyndar:* Helena, dochter van Tyndareus.
74 *met een trotsen bruitschat:* bij D.v.H.: ‘trots op dezen bruitschat’.
75-76 *Deiphobus:* zoon van Priamus en Hecuba, die na de dood van Paris Helena huwde; *Polydamas:* aanvoerder der Trojanen en vriend van Hektor; *wederleveren:* teruggeven.
76 Antenor ried zijn medeburgers aan, Helena terug te geven.
78 *een rechtschapen man:* door D.v.H. verbeterd in: haer man.

[79] wapens. beelt u niet eens in, zoo ghy haer begeert, dat een Lacedemonsche[79]
[80] vrou u getrou zal wezen, die zoo gereet zat om in uwe armen te slapen. hoe
[81] luide roept de jongste zoon van Atreus over 't verbont van 't geschonden[81-82]
[82] bedde en hoe wee doet het hem dat een uitlander op (zyn liefste verslingert
[83] is). Ghy zult oock kryten dat de gequetste eerbaerheit door geen wetenschap[83]

79 *zoo ghy haer begeert:* bij D.v.H. terecht: ‘wilt gy wys zyn’.
81-82 *de jongste zoon van Atreus:* Menelaus; *'t verbont van 't geschonden bedde:* bij D.v.H.: ‘'t geschonden verbont van het huwlyxbedt’.
83 *dat....:* in 't Latijn begint hier een hoofdzin.

[84] kan geheelt worden. die verflenst maer eens. zy is op u verslingert: zoo[84]
[85] was zy oock op Menelaus verslingert. nu leit die lichtgeloovige alleen int
[86] bedde. Andromache is zeker geluckigh en wel getrouwt. aen my zoudt ghy
[87] een vrouw hebben gelyck uw broeder heeft. ghy zyt als het vallende loof
[88] en dorre bladen, die in den wint vliegen: ja slacht een lichte korenair, die
[89] licht verbrant als de heete tydt een luttel aenhoudt. tgedencktme dat[89]
[90] uwe zuster dit al spelde: zoo propheteerde ze my dit met het hair in den[90]
[91] windt. wat maeckt ghy o Oenone, wat bezaeit ghy den zeekant, en ploeght
[92] het strant met onwillige ossen? een Griecksche vaerze komt er die uw hof[92]
[93] en vaderlant en u sal bederven. och keer het. de Griecksche vaerze[93]
[94] komt vast aen. Boort dat schandelycke schip in den gront, terwyl het noch[94]
[95] tydt is. och door hoe veel Phrygiaensch bloet zal het noch bruizen? zy[95-96]
[96] had uit. de dienstmaeghden greepen d'onstelde in haren vaert. maer myn
[97] blont hair rees te bergh. och ghy hebt my ellendige al te wel de waerheit
[98] voorgespelt. zie eens die vaerze gaet grazen in mynen beemt. zy magh zoo
[99] schoon zyn als ze wil, het is in der daet een overspeelster. bekoort door
[100] haren gast verlietse hare vaders Goden. Theseus (dool ick in den naem
[101] niet) ick weet niet wat Theseus voerde haer listigh te lande uit. en gelooft[101]
[102] men dat Cupido haer reine maeght van den minnaer weder thuis leverde?[102]
[103] ghy vraeght waer ick die lucht van daen gekregen hebbe? ick minne.[103]
[104] hoewel ghy het gewelt noemt en de schult eenen glimp geeft. die zich[104]
[105] zoo menighmael liet schaecken, wou zeker geschaeckt wezen. maer Oenone
[106] zal evenwel in kuischeit volharden, hoewelze van haren man bedrogen is;[106]
[107] en ghy zult zelf in uw eige netten gevangen worden. als ick in t bosch
[108] school, beloerden my de snelle Saters, een dartele hoop, die snel te voet
[109] is. daer Ida oploopt met ongemete heuvelen, droegh Faunus een gehorent[109][109-10]
[110] hartshooft op de punt van een pynboomtack. de stichter van Troje, bekent[110]
[111] om zyn getrouwigheit, beminde my. hy gingk met mynen maeghdom[111]

84 *verslingert:* verliefd.
89 *tgedencktme:* ik herinner mij.
90 *uwe zuster:* de profetes Cassandra; *spelde:* voorspelde.
92 *vaerze:* jonge koe.
93 *bederven:* te gronde richten; *och keer het:* deze woorden zijn gericht tot de inspirerende godheid.
94 *vast:* reeds.
95-96 *zal het noch bruizen:* bij D.v.H.: ‘sleept het met zich’ (Lat. vehit); *zy had uit:* zij was uitgesproken; *d'onstelde:* door de godheid geinspireerde.
101 *ick weet niet wat Theseus:* een of andere Theseus. In haar jeugd was zij inderdaad door Theseus gevangen, en door Castor en Pollux bevrijd.
102 Duideliker bij D.v.H.: ‘dat hy, een jongeling, en geil, haer reine maegt weder t' huis gelevert hebbe’?
103 *die lucht:* dat nieuws.
104 *eenen glimp geeft:* een mooie schijn geeft, verbloemt. Lees achter *geeft* een komma.
106 *van:* door.
109 *Faunus:* koning van Latium, met de Arcadiese Pan vereenzelvigd.
109-10 Beter bij D.v.H.: ‘Oock Faunus met pynboombladeren om zyn gehorent hooft, vervolgde my’.
110 *de stichter van Troje:* Apollo.
111 *om zyn getrouwigheit:* foutief voor ‘door zyn lier’ (Lat. fide conspicuus).

[112] strycken: maer ick stelde my eerst te weer, en trock hem het hair uit zyn
[113] hooft, en zette myn nagels in zyn gezicht. ick eischte noch goudt noch,
[114] gesteente tot vergoedinge van myn schennis. 't luidt schandelyck t lichaem[114]
[115] eener doorluchtige om schenckaedjen te verkoopen .....

114 Beter bij D.v.H.: ‘geen rechtschape maegt verkoopt met eere haer lyf om goedt’. De gaping vulde hij aldus aan: ‘Hy zelf my des waerdigh kennende, schonck my de kennisse der artsenyen’.

[116] leerde u de kunst van artsenye, en liet my zyne gaven hanteren wat[116]
[117] kruiden en wortels heelzame kracht hebben, en tot dienst der menschen
[118] overal wassen, die ken ick: o wee my ellendige, dat geene door kruiden[118]
[119] my genesen kan. ick die op kruiden afgerecht ben, zit van myn kunst[119-20]
[120] versteeken. men zeit dat de vinder der artsenye zelf de koeien te Pherea[120-21]
[121] te weide dreef, en om ons van minne blaeckte. ghy kunt my de hulp
[122] bestellen, die de vruchtbare landouw met hare kruiden noch eenigh Godt[122]
[123] my geven kan. dat kunt ghy, en ick verdien het. ick zal u niet als de
[124] Griecken met bloedige wapenen opkomen: maer ick ben uw eige, en[124]
[125] broght myn jonge jaren met u door, en ick bid dat ick gedurende het
[126] overschot van myn leven uw eige magh blyven.

Brief VI Hypsipile aen Iason.*

[1] Men zeit dat ghy met uw schip weder op de kusten van Thessalien met
[2] het gulden vlies landde. ick verwellekom u van de behoude reis, voor
[3] zooveel ghy 't gedooght. nochtans had my uw brief hier van behooren te
[4] verzekeren, om myn ryck, dat u opgedragen wert, niet voorby te varen,[r. 4-6]
[5] kont ghy den wint niet na uwen wensch hebben. schryf my een brief, hoe
[6] de wint oock waeit: Hypsipile is wel waert dat ghy haer uw groetenis sent.
[7] waerom heeft de faem eer dan een brief, my de tydinge van uw weder-
[8] komst gebroght? dat de gewyde ossen den ploegh van Mars getrocken[8]
[9] hadden? dat de gezaeide tanden met der haest tot mannen opgewassen[9]
[10] waren, en dat ghy vaerdigh waert geweest om die met uwe vuist doot te[10]
[11] smyten: had 'tafgestroopte vel des wakenden draex bewaert: en evenwel[11]

116 *hanteren:* gebruiken.
118 *door:* door D.v.H. veranderd in *der*.
119-20 *afgerecht op:* volleerd in; *van myn kunst versteeken:* beroofd van mijn kunst, d.w.z. ik kan er nu geen nut uit trekken.
120-21 Apollo, de genezende god, weidde negen jaar lang de kudden van Admetus. Deze zin wordt in de Ovidius-tekst als onecht verworpen.
122 *bestellen:* verschaffen.
124 *opkomen:* te lijf gaan.
* VI *Hypsipile aen Iason*. Hypsipyle was een dochter van koning Thoas van Lemnos, waar de vrouwen alle mannen hadden gedood. Heimelik spaarde zij echter haar vader. Toen daarop de Argonauten landden, schonk Hypsipyle haar liefde aan Jason en baarde hem twee zonen. Jason verliet haar om verder te trekken ter verovering van het gulden vlies. Toen de andere vrouwen bemerkte dat Hypsipyle haar vader gespaard had, werd zij van het eiland verdreven.
r. 4-6 Deze passage is door Vondel niet begrepen. De gedachtengang is: indien gij bij uw terugkeer mijn rijk voorbijvoer, dan kan de wind daarvan de schuld zijn, maar al was de wind ongunstig, een brief had ge toch kunnen schrijven. D.v.H. heeft ook deze plaats verbeterd.
8 *van Mars* is misplaatst. In 't Latijn: ‘de ossen aen Mars gewydt’. Dit waren de vuur ademende ossen, die het gulden vlies bewaakten.
9 *tanden:* de drake-tanden, die uitgezaaid, tot mannen opgroeiden (vgl. verderop: 27-30).
10 Onjuiste vertaling. Bij D.v.H.: ‘om welcke doot te smyten uw hant onnoodigh was’. Zij doodden namelik elkaar.
11 *smyten:* slaan. D.v.H. vertaalt beter: ‘dat een altydt wakende draeck by de gulde vacht de wacht hielt’.

[12] het gouden vlies geschaekt. moght ick, die al deze dingen kommerlyck[12]
[13] geloofde, zeggen: hy heeft het my zelf geschreven: wat een groote vrouw

12 *kommerlyck:* nauweliks.

[14] zou ick wezen? wat klaegh ick dat myn man traegh was om zynen plicht
[15] te voldoen? ick heb een groote gedienstigheid van u genoten, zoo ick
[16] d'uwe blyf. men zeit dat een Noortsche toveres met u overgekomen is,[16]
[17] die ghy deelachtigh maeckte het bedde dat aen my verlooft is. de liefde[17]
[18] is lichtgeloovigh, och of men my nagingk, dat ick myn man valschelyck[18]
[19] beschuldight hadde. onlangs herberghde ick eenen vreemdeling van
[20] Hemonien: hy tradt naulix over myn drempel of ick zeide hoe maeckt[20]
[21] het myn Jason al? hy stom staende, sloegh zyn oogen al beschaemt ter
[22] aerde neder. ick sprong terstont te poort uit, en de kleeren van myn lyf
[23] aen flarden ruckende, riep ick: leeft hy noch? de doot zal my met hem[23]
[24] wechslepen. hy leeft antwoorde hy, en was van vreeze gedwongen voor[24-25]
[25] my te sorgen. Godt zy myn getuige, hoe my uw behoudenis ter harte gingk.
[26] en zoodra ick wat bequam, begon ick te vragen, wat ghy uitgerecht had: hy
[27] verhaelde my, hoe de kopervoetige ossen van Mars geploeght hadden: en
[28] ghy de draecketanden in den acker had gezaeit, waer uit strax gewapende
[29] mannen wiessen: en hoe dat aerdegebroetsel malkanderen terstont doode,
[30] en een einde maekt vant langedurige noodlot hunnes levens. wy vroegen[30]
[31] noch eens, of Jason na tombrengen van den draeck het leven 'er af hadde ge-
[32] broght, en vrees en hoop doen ons dan hopen dan wanhopen by gebeurte.[32]
[33] terwyl hy my stuck voor stuck vertelt: soo ontdeckt hy door 't beloop en
[34] den yver der vertellinge de wonden, die hy door zyn vernuft maekte. och[34]
[35] waer is de trouwbelofte? waer het huwelyxrecht? en de bruiloftstorts,
[36] waerdigh om 't lyckhout aen te steken? ter sluick hebt ghy my niet be-[36]
[37] kent, Juno de Bruitvrouw was er by: en Hymen met zynen krans op[37]
[38] 't hooft. maer Juno nocht Hymen, maer de droeve Erinnys, tradt bloedt-
[39] dorstigh met hare rampsalige fackel vooruit. wat heb ick met de Myniën[39]
[40] te doen? wat vraegh ick na het pynhout van Pallas? O Tiphis ghy zeeman[40]
[41] wat gaet u myn vaderlant aen? hier was geen ram met zyn gouden vlies
[42] te halen. Lemnos was thof niet van den ouden Aeetas. Ick had int eerste[42]

16 *een Noortsche toveres* (Lat. Barbara venefica: een gifmengster uit het barbarenland): Medea.
17 *verlooft:* beloofd.
18 *my nagingk:* tot mijn schande kon vertellen.
20 *Hemoniën:* Thessalië, naar Haemon, de vader van Thessalus.
23 Vrij vertaald. Door D.v.H. nauwkeuriger: ‘of ruckt het nootlot my oock wegh’?
24-25 Door Vondel niet begrepen. D.v.H. vertaalt: ‘en hem dit flaeu afgaende, deed ick het hem zweren. Nogh geloofde ick naulyx, schoon hy by de goden zwoer, dat gy leefde’.
30 Bij D.v.H.: ‘en niet meer dan eenen dagh leefden’. In de moderne uitgaven van Ovidius wordt deze passage (26-32) als een invoegsel verworpen.
32 *by gebeurte:* beurtelings.
34 *die hy door zyn vernuft maekte:* dit geeft geen zin. Het Latijn heeft: ingenio tuo facta: door uw grillen. D.v.H. vertaalt: ‘my door uwe ontrou aengedaen’.
36 *waerdigh:* door D.v.H. verbeterd in *waerdiger* (dignior). Zinspeling op de fakkels die bij de lijkplechtigheid meegedragen werden.
37 *bekent:* geslachtsomgang gehad, ten huwelik genomen (*Ned. Wdb.* II, 1572).
39 *Myniën:* naam voor metgezellen der Argonauten, van onzekere betekenis.
40 *het pynhout van Pallas:* de Argo, het schip dat volgens de raad van Pallas Athene gebouwd was. D.v.H. verving *pynhout door schip; Tiphis:* stuurman van de Argo.
42 *Aeetas:* de vader van Medea, koning van Colchis; *int eerste:* aanvankelik.

[43] (maer myn nootlot heeft my hiertoe gebroght) voorgenomen het leger van
[44] den gast met vrouwenhanden hier van daen te dryven. de mannen van[44-46]

44-46 Door Vondel verkeerd begrepen. D.v.H. verbetert: ‘En 't Lemnisch vrouvolck verstaet zich te wel op het verwinnen der mannen. Met zulck een dappere krygsbende had ick my moeten verweren’.

[45] Lemnos weeten oock raet om yemant te verjagen. zulck een dapper
[46] krygsman most uw leven beschermen. ick zagh den man binnen myn
[47] vesten, en ick herbergde hem in myn huis en in myn hart. hier broght[47-48]
[48] ghy twee zomers en twee winters over. de derde oegst was voorhanden,
[49] als ghy gedwongen om tseil te gaen uwe woorden met sulcke tranen[49]
[50] vergeselschapte: o Hypsipile, ick worde van u afgeruckt: de Fortuin
[51] gunne slechs dat ick magh wederkomen. ick ga van hier als uw man, en
[52] zal in der eeuwigheit uw man blyven. magh slechs in tleven blyven onse
[53] vrucht, waer van ghy heimelyck zwanger gaet, en waer van wy beide vader
[54] en moeder zyn. ondertusschen biggelden de geveinsde tranen langs uwe
[55] wangen: en theught my dat ghy niet kont uitspreken tgeen ghy noch te
[56] zeggen had. ghy stapte de leste van alle uwe medegesellen int gewyde
[57] schip Argos. dat bruisde er door: de wint *zette de zeilen uit./blies de zeilen op.* en het[57]
[58] *schuimende/blaeuwe* zeewater stoof voor de voorsteven wech. ghy slaet uw
[59] gezicht naer tlant, wy zien zeewaert in. een doorluchtige toren heeft zyn[59]
[60] uitzicht van alle kanten over de zee. ick geef my derwaert, en myn aensicht[60]
[61] en boesem zyn nat van tranen. ick zie door de tranen heen: en het licht
[62] van onze oogen, gewoon tbegeerigh hart te koesteren, reickt verder toe[62]
[63] dan het plagh. ick stort kuische gebeden uit, en meng beloften onder myn
[64] vreese: nu ghy behouden zyt ben ick oock gehouden die te voldoen. zal
[65] ick myn beloften betalen? en Medea tgenot van myn beloften hebben?[65]
[66] myn hart doet my wee, en myn minne met gramschap gemengt is veel[66-67]
[67] grooter. zal ick gaven in de kercken brengen? om dat ick Jason by zyn
[68] leven verlies? en zal ick een offerhande slaghten tmyner schade? ick ben
[69] oock niet gerust geweest, en vreesde altydt dat de vader hem een schoon-[69]
[70] dochter van Argos zoude geven. ick vreesde voor een Griexsche, en een
[71] uitlantsche boel speelt my dit. ick ben gewont van een onverwachte[71]
[72] vyandin. om haer schoon aenzicht nocht verdiensten behaegtse u niet:
[73] maer zy beweeght u met hare tovervaersen. en zy maeit het vervloekte[73-74]
[74] gras met een bezwore zeissen. zy pooght de stilstaende maen buiten
[75] spoor te leiden, en de zonnepaerden te verdonckeren. zy breidelt de

47-48 *broght over:* bracht door.
49 *tseil:* onder zeil, heen.
57 *Argos:* door D.v.H. verbeterd in *Argo*.
59 *wy zien:* betekent hier: 'ick zie' (D.v.H.); *doorluchtige:* dit adj. ontbreekt in het Latijn en bij D.v.H.
60 *geef my:* begeef mij.
62 *gewoon tbegeerigh hart te koesteren:* in het Latijn staat alleen: het begerig hart begunstigend.
65 *betalen:* voldoen.
66-67 *is veel grooter:* bij D.v.H. 'loopt over' (Lat. abundat), d.w.z. mijn liefde is even overvloedig als mijn toorn.
69 *hem:* door D.v.H. veranderd in *zich*.
71 *speelt my dit:* speelt mij deze parten; *van:* door.
73-74 *tovervaersen:* toverspreuken; *het vervloekte gras* (Lat. dira pabula): de afschuwelike kruiden; *bezwore:* betoverde; *stilstaende:* is een onjuiste vertaling van reluctantem; bij D.v.H. 'tegen haar wil'.

[76] stroomen en schut de boghtige vlieten. bossen en zelfwasse klippen ver-[76]
[77] zetse van hunne plaetse. zy dwaelt ontgort met losse haire over de graven

76 *schut:* houdt tegen; *zelfwasse klippen:* vertaling van Lat. viva saxa. De passage van 74-80 wordt bij Ovidius als een interpolatie beschouwd.

[78] en vergaert de gebeenten uit het warme lyckvier. zy vervloekt de af-
[79] wezenden, en bootseert wasse beelden, en prickelt dellendige lever met
[80] dunne naelden. en wat men weet, tgeen ick beter niet wist, met kruiden[8080-82]
[81] zoeckt zy tot yemants hinder te weegh te brengen: om de minne met
[82] schoonheit en zeden.....
[83] kunt ghy die omhelzen? en onbevreest in een bed leggende den nacht al
[84] stil en slapende overbrengen? zy namelyck heeft u gedwongen dat juck[84]
[85] gelyck de stieren te dragen: en zy streelt u met die middelen daerze de
[86] felle slangen mede streelt. voegh er by datze zich doet inschryven by uwe[86]
[87] en der voorouderen daden, en de vrouw is u nadeeligh door den naem
[88] vant huwelyk .....
[89] niet Aesons zoon, maer de dochter van Aetas aen den Phasis stroopt het[89]
[90] vel van het schaep van Phryxus. Vraegh het uwe moeder: uwe moeder[90]
[91] Alcimede stemt het niet toe, nocht oock uw vader, wien die Noortsche[91]
[92] schoondochter thuis komt. zy magh voor zich een man opstommelen by[92]
[93] den Tanaïs of de moerassen van Scythien, en tot van den Phasis, daer
[94] haer lant leit. lichtvaerdige Iason, en lichter dan een zomerluchtje, hoe
[95] vallen uwe woorden zoo trouweloos uit? Ghy gingt voor myn man van[95]
[96] hier: warom keert ghy niet weder als myn man? ick ben de vrou van[96]
[97] den wederkomenden gelyck ick was van den henegaenden. gaen u adel
[98] en eer te harte: hier ben ick, die genoemt wort een spruit van Thoas,[98]
[99] Minos zoon. Bacchus myn grootvader, en de vrou van Bacchus met de
[100] kroon opt hooft, verdooft met haren glans de klener starren. myn hylixgoet[100]
[101] zal Lemnos wezen, een lant dat zyn bewoonders weeligh maekt
.....[101]

80 *en wat men weet:* bij D.v.H.: ‘en doet andere dingen die’.
80-82 Deze door Vondel niet begrepen plaats luidt bij D.v.H.: ‘Met kruiden zoeckt zy t'onrecht iemants liefde te weeg te brengen, daer de min door schoonheit en zeden moet veroirzaeckt worden’.
84 *overbrengen:* doorbrengen.
86 *datze zich doet inschryven by* enz.: ‘datze zich durf toeschryven uwe en der andere helden daden, en onder den naem van vrou u benadeelt’ (D.v.H.). De uitgelaten verzen zijn daar aldus vertaald: ‘En iemant van Pelias aenhangers schryft uw daden toe aen hare toovery, en vint onder 't volck geloof’. *Pelias,* de zoon van Neptunus, had Jason tot zijn tocht aangespoord.
89 *Aesons zoon:* Jason; *de dochter van Aetas* (lees AEëtas): Medea; *Phasis:* rivier in Colchis.
90 *Phryxus:* had de ram met de gouden vacht gedood.
91 *Noortsche:* vgl. bij r. 16.
92 *opstommelen:* opzoeken (blijkens het gebruik bij Hooft niet alleen familiaar; *Ned. Wdb.* XI, 1270).
95 *voor:* als.
96 *ick ben:* door D.v.H. verbeterd in: ‘Laet my zyn’.
98 *Thoas:* zoon van Ariadne en Bacchus, dus kleinzoon van Minos. D.v.H. verbetert dus *zoon* in *neef*.
100 *met haren glans:* zy was nl. onder de sterrebeelden geplaatst.
101 D.v.H. vertaalt het uitgelaten vers: ‘en my kunt gy 'er by hebben’. Er bestaan van dat vers uiteenlopende lezingen. De moderne uitgevers verkiezen: ‘Me quoque *dotales* inter habere potes’: ge kunt mij rekenen onder de vrouwen met rijke bruidschat.

[102] Nu heb ick alree gebaert. O Jason, groet uwe tweelingen. om des vaders[102]
[103] wil viel my de last vant zwanger gaen licht. ick ben oock geluckigh door
[104] tgetal van twee kinderen, en toen Lucyn my begunstighde baerde ick een[104]

102 *groet uwe tweelingen:* door D.v.H. verbeterd in: ‘wensch ons beide geluck’ (Lat. gratare ambobus, Iason).
104 *Lucyn:* Lucina, bijnaam van Juno, als helpster bij de baring.

[105] paer panden t'effens. vraeght ghy, wien zy gelycken? men kan er u in[105]
[106] kennen. zy weten van geen bedriegen: het overige is den vader gelyk.
[107] Ick hadze bykans de moeder thuis doen dragen. maer een wreede stief-[107-08]
[108] moer heeft d'aengevangen reis belet. ick vreesde voor Medea. Medea is
[109] wat meer dan een stiefmoeder. Medeas handen zyn op alle schelmery
[110] afgerecht. zy die haer broeders gescheurde lichaem kon over den acker[110]
[111] spreien, zou die myne kinders sparen? Nochtans zeit men, o ghy die door
[112] het vergif van Colchos betovert zyt, dat ghy haer huwelyck boven dat
[113] van Hypsipyle stelde. die overspelende maeght heeft schandelyck mynen
[114] man bekent. maer een kuische bruilofstorts maeckte my u en u my eigen.[114]
[115] zy verriet haren vader. ick heb Thoas in den moort geberght. zy verliet[115]
[116] Colchos: ick zit noch te Lemnos. wat zal ick wel seggen? nu een boos-[116]
[117] aerdige meer dan een godtvruchtige word geacht? En zy met een lasterstuk
[118] werde uitbesteet, en eenen man verdient? ick bestraf den moort der[118]
[119] Lemnosche vrouwen: en verwonder my over Jason niet. wraeckzucht helpt[119]
[120] de gesteurden aen allerhande geweer. Welaen seghmy eens, indien ghy,[120]
[121] door dongestuimigheit des weders verseilt, myne havens waert ingeloopen:[121]
[122] zoude ick vergeselschapt met myne twelingen u en uwe gesellen tegen-[122-23]
[123] gegaen hebben? en zoudt ghy niet wenschen dat de aerde voor u van[123-24]
[124] een borst? o ghy booswicht, met wat voor oogen zoudt ghy my en uwe
[125] kinderen aenzien? o ghy trouweloose, wat quader doodt zoudt ghy wel[125]
[126] verdienen te sterven? ghy zoudt zelf door my beschermt en geberght zyn[126]
[127] geweest. niet omdat ghy des waerdigh, maer ick medoogende ben. ick
[128] had myn aensicht met het bloet van die boel bekladt, en de genen die ze[128]
[129] door hare vergifteryen bedurven heeft, en ick zou een Medea voor die

105 *t'effens:* tegelijk.
107-08 *de moeder thuis doen dragen:* D.v.H. vertaalt nauwkeuriger: ‘Ick hadze u bykans t'huis doen komen voor gezanten’; *een wreede stiefmoer:* Medea.
110 Om haar vader op te houden, die Jason achtervolgde, strooide zij de ledematen van haar gedode broeder Absyrtos uit.
114 *bekent:* vgl. r. 37.
115 *Thoas:* haar vader; *in den moort geberght:* gered, toen alle mannen van het eiland vermoord werden.
116 *wat zal ick wel seggen?:* beter bij D.v.H.: ‘wat baat het’.
118 *werde uitbesteet:* ten huwelik wordt gegeven. (Lat. crimine dotata est: zij brengt de misdaad als bruidschat mee); *bestraf:* keur af.
119 *over Jason:* beter bij D.v.H.: ‘'er niet over’. In de Latijnse tekst is *Jason* nl. een vocatief; *wraeckzucht:* in de Latijnse tekst staat: dolor, smart.
120 *de gesteurden:* de vertoornden (Lat. iratis; jongere uitgaven hebben: infirmis: de zwakken); *geweer:* wapenen. In Vondel's handschrift staat op de rand (met hetzelfde schrift): ‘den gesteurden dient tot geweer al watse eerst voor de handt vinden’.
121 *verseilt:* uit de koers geraakt.
122-23 Dit moet een bijzin zijn: ‘en ick.... u tegemoet was gegaen’ (D.v.H.).
123-24 *van een borst:* spleet.
125 *wat quader doodt:* oude genitief na *wat*.
126 *geberght:* gered.
128 *en degenen* enz.: door Vondel niet begrepen. D.v.H. vertaalt: ‘en het uwe dat zy door hare toovery verleit heeft’ (beter: mij ontroofd heeft).

[130] Medea wesen. dat indien de rechtvaerdige Jupyn van den hemel na myne[130-32]
[131] gebeden luistert: hoe Hypsipyle zucht, dat zy die ons bedde onderkroop
[132] treure, en proeve de wetten die ze zelf gemaekt heeft. en datze gelyck
[133] ick een verstoote vrou en moeder van twee kinderen, oock van haren

130-32 Deze plaats heeft Vondel niet begrepen. D.v.H. vertaalt juist: 'By aldien my de rechtvaardige Jupiter van omhoog verhoort, zo bid ick dat die hoer, die ons bedde onderkroop, mag gevoelen het gene daer Hypsipyle om zucht, en staven de wetten, die zyzelve gemaeckt heeft'; *ons bedde onderkroop:* ons huwelik listig verstoorde.

[134] man en zoo vele kinderen verstooten blyve: en niet lange behoude tgeen[134]
[135] sy door quade middelen verworf, en door de heele werelt ommeswerve:[135]
[136] en zich tegens haren man en kinderen zoo bitter en byster aenstelle, als[136]
[137] zy haren broeder en ellendigen vader mishandelde. datze, wanneer haer
[138] aerde en zee te bang valle, in de lucht styge, beroyt omzwerve, hoopeloos[138]
[139] en van haren moordt bevlekt. Dit bid ick de dochter van Thoas, van haren
[140] man berooft. en leeft als man en vrou int vervloekte bedde.[140]

Brief VII Dido aen Aeneas.*

[1] Eveneens gelyck de witte zwaen, wanneer de doot haer roept, op den
[2] oever van Meander, int natte gras aengesmeten noch eens opzingt, zoo[r. 2]
[3] spreeck ick u aen, niet uit hoope dat myne gebeden uw hart kunnen ver-
[4] murwen (want wy stroien klaghten in den windt, nadien Godt ons tegen is)[4]
[5] maer dewyl ick myn eerlycke naem, en lyf en ziel deerlyck besmet hebbe,[5]
[6] ist een gering verlies noch een deel woorden te spillen. ghy hebt evenwel[6]
[7] vastelyck voorgenomen door te gaen, en Dido in hare droefheit te laten
[8] zitten, en een zelve wint vervoert uw schip en uwe trouw. o Aeneas ghy[8]
[9] hebt vastelyck voorgenomen de vloot met uwe trouw los te maecken, en[9]
[10] de rycken van Italien, die u bekent zyn, te zoecken. En ghy bekreunt u[10]
[11] niet meer met Carthago en zyne ryzende muren, nocht het opperste gezagh[11]
[12] aen uwen scepter gegeven. Ghy vlught een gebouwde, en staet naer een[12]
[13] ongebouwde stadt: ghy moet een andere stadt in de werelt soecken: ghy
[14] zoeckt een ander lant: wanneer ghy al een lant vint, wie zeit dat ghy het[14]
[15] bezitten zult? wie zal zyn landen onbekende vremdelingen geven? ghy
[16] moet een andere hebben die ghy bemint, en een andere Dido, om haer
[17] wederom met troubeloften te bedriegen. wanneer sal 't gebeuren, dat ghy
[18] eens een andere stadt sticht, die Carthago gelyckt, en van den hoogen
[19] burgh uwe onderdanen aenschouwt? zoo u alle dingen naer wensch gaen,

134 *verstooten:* beroofd.
135 *verworf:* oudere vorm dan verwierf.
136 *byster:* buitensporig.
138 *in de lucht styge:* dat geschiedde later, op een wagen door draken getrokken. Ook de andere beden werden vervuld.
140 *en* is door D.v.H. geschrapt. De laatste zin is een ironiese verwensing.
* VII *Dido aen Aeneas*. De verhouding van Aeneas tot de Karthaagse prinses Dido is uit de Aeneïs van Vergilius voldoende bekend.
r. 2 *aengesmeten:* neergeworpen.
4 *nadien:* aangezien.
5 *deerlyck besmet:* bij D.v.H. beter: ‘ongeluckig bedorven’ (verdorven).
6 *een deel:* een aantal.
8 *een zelve:* een zelfde; *vervoert:* voert weg.
9 *met:* tegelijk met.
10 *die u bekent zyn:* onjuist vertaald. Door D.v.H. verbeterd: ‘die u nogh onbekent zijn’.
11 *met:* om
12 *staet naer:* streeft naar, richt uw begeerte naar.
14 *zoeckt een ander lant:* onjuist vertaald. Bij D.v.H.: ‘en hier hebt gy 'er reeds eene verkregen’.

[20] waer zult ghy een gemalin vinden, die u zulck een hart toedraegh? een[2020-22]

20 *hart:* liefde.

20-22 Deze plaats heeft Vondel niet begrepen. D.v.H. vertaalt: ‘Ick blaeck als een wasse toorts; ick blaeck als de wierook die op den altaer gebrant wort’. (Ook dat is onjuist. Er staat in 't Latijn eenvoudig: als een wassen toorts, gedrenkt met zwavel). Eneas draeg ick nacht en dagh in myn gemoedt, het zy ick wake of slaep’.

[21] vrou die u nacht en dagh in haer gemoet draeght, gelyck het zwavel dat
[22] aen een wasse torts kleeft. die ondanckbaren en die naer myne gaven
[23] niet luistert zoude ick was ick niet dwaes wel mogen ontberen. ick haet
[24] nochtans Aeneas niet, hoewel hy vol arghwaens is: maer ick klaegh over[24]
[25] den trouweloosen, en dat noch slimmer is ick ben met klagen vermaekt.[25]
[26] o Venus verschoon uwe schoondochter, en omhels zynen harden broeder.[26]
[27] de Min is zyn broeder, die oorlooght in uw leger. Of ick die begon te
[28] minnen (wanneer ick veronwaerdighe my des niet) hy bestelle stof voor
[29] myne bekommeringen ..... ick worde bedrogen .....
[30] hy verscheelt van zyn moeders aert. steenen, bergen en eicken op steile
[31] rotsen gewassen en wilde dieren hebben u ter werelt gebroght: of zulck
[32] een zee, als ghy nu van den winden bewogen ziet, en waer over ghy evenwel
[33] tegens den wint op toereet af te loopen. waer vlughtghe henen? de winter[33]
[34] houdt u tegen. de winter is my gunstigh. ziet eens hoe den oostenwint[34]
[35] de golven voortdryft. gedoogh dat ick de buien schuldig blyve ....[35]
[36] wint en water zyn rechtvaerdiger, dan uw gemoedt. ick ben zoo veel niet
[37] waert, dat ghy onrechtvaerdighlyck vergaen zoudt, daer ghy my over de[37]
[38] groote zee vlught. ghy draeght eenen kostelycken haet, die u dier staen[38-39]
[39] wil, indien ghy van sterven geen werck maekt, als ghy my slechs ontvlught.
[40] De windt zal haest gaen leggen, en twater vlack staen, en de blaeuwe[40]
[41] Triton met zyn paerden over de zee henen varen. och of ghy oock met[41]
[42] de windt omsloegt, en ghy zult omslaen, ten zy ghy quastiger zyt dan[42]
[43] eicken hout. watte? wist ghy niet wat de rasende stormen al vermogen?
[44] betrouwt ghy noch de zee, daer ghy zoo dickwils qualyck op gevaren
[45] zyt? dat ghy op den raedt der zee de schepen ontmeert: de breede zee[45]

24 *arghwaen* moet hier betekenen: boze gedachten, boze voornemens (Lat. quamvis male cogitat; bij D.v.H. ‘al heeft hy 't niet wel met my voor)’.
25 *ick ben met klagen vermaekt:* ik vind troost (herstel) in mijn klachten. D.v.H. blijft dichter bij de Latijnse tekst: ‘als ick genoeg geklaegt heb, bemin ick hem nogh te heftiger’.
26 *Venus* is de moeder van Aeneas; Amor (Kupido) was dus zijn broeder. Deze gehele plaats (26-29) heeft Vondel niet begrepen. D.v.H. vertaalt: ‘O Venus, verschoon uwe schoondochter, en gy, o Kupido, omhels uwen harden broeder [nl. om hem liefde voor mij in te boezemen] en laet hem dienen onder uwen standaert, of my, die hem (en ick reken 't my voor geen schande) heb begonnen te beminnen. Laet hem myn liefde voedsel verschaffen. Och ick bedrieg my: die gedaente zweeft my valschelyk voor d'oogen’.
33 *toereet:* u gereed maakt; *af te loopen:* weg te varen.
34 *de winter is my gunstigh:* In het origineel: ‘laet dit winterweder my gunstig zyn’ (D.v.H.).
35 D.v.H. vult de zin aen: ‘hoewel ick des liever aan u verplicht ware’.
37 *onrechtvaerdighlyck:* D.v.H. vertaalt, naar een betere Latijnse lezing: ‘schoon gy 't verdient, o ondanckbare’; *daer:* terwijl.
38-39 *u dier staen wil:* u duur te staan zal komen.
40 *haest:* weldra.
41 *Triton:* zeegod die op een kinkhoren blazend, op zeepaarden over de zee rijdt om die te bedaren. (Vgl. *Aeneis*, boek I).
42 *quastiger:* knoestiger, harder.
45 *op den raedt der zee:* letterlike vertaling van: pelago suadente, d.w.z. terwijl de oceaan er u toe overhaalde (omdat hij zo kalm was); bij D.v.H.: ‘bij mooi weder’; *ontmeert:* losbondt.

[46] is evenwel vol gevaers. die ter zee gaet baet het niet dat hy zyne trouw[46]
[47] geschonden heeft. die plaets straft wel den meineedigen: insonderheit

46 De vertaling van dit vers bij Vondel is onbegrijpelik. D.v.H. vertaalt vrij: ‘Die zijn trou geschonden heeft, vint geen heul aen de zee’. De Latijnse tekst geeft: zijn trouw geschonden te hebben, is niet voordeelig voor hen die zich op zee wagen.

[48] als de minne gequetst is: om dat men zeit dat de moeder der minne uit[48]
[49] de zee gesproten is. ick vrees dat ick de verlore dingen niet verlieze; en[49-51]
[50] den schadelycken beschadige, en myn vyand schipbreuck lydende het
[51] zeewater inslorpe. ick wensch dat ghy leeft: zoo zal ick u beter als met[51-53]
[52] een lyck verliesen. draegh ghy liever de schult van myne doot. genomen,
[53] ick had u gevat met eenen dwarrelwint (dit voorspoock zy krachteloos)
[54] wat zoudt ghy wel denken? terstont zoude u invallen hoe meineedigh
[55] uwe tong my trou beloofde: en hoe de Phrygische Dido door u bedrogh[55]
[56] tot sterven geperst werdt: de geest van uw bedroge vrou zou u verschynen,
[57] droevigh en bloedigh met het hair om thooft. ghy zult zeggen: hoe dit[57-58]
[58] is, ick heb dit al verdient. vergeef het my: hoe meentge zouden u de
[59] blixems op thooft treffen? geeft uwe zee en dolligheit een luttel bots, een[59]
[60] groote belooninge vant vertoefde reis zal hierna veiligh vallen. en spaertghe[6060-61]
[61] my, zoo werde uw zoon Julus gespaert. laet het genoegh zyn dat ghy
[62] de schult van myn doot draeght. wat heeft het kint Ascanius? wat hebben
[63] de huisgoden verdient? het water zal verdrencken de goden die in den[63]
[64] brant geberght werden. Maer ghy voert die niet mede, noch o meineedige,[64]
[65] ghy hebt, gelyck ghy stoft, het heilighdom en uwen vader niet op uwe[65]
[66] schouders gedragen. ghy lieght het altemael: noch uwe tong heeft aen[66]
[67] ons zyn bedrogh niet eerst begonnen, en ick word d'eerste niet geslagen.[67]
[68] Vraeght ghy waer de moeder van den schoenen Iulus is: verlaten van
[69] haren man is zy alleen gesneuvelt. deze dingen verhaelde ghy my: maer[69]
[70] zy ontroerden mij bedroefde; die mindere straf .....[70]

48 *de moeder der minne:* Venus.

49-51 Door Vondel niet begrepen. D.v.H. vertaalt nauwkeurig: ‘Bedorven zynde vrees ik nogh mynen bederver te bederven, en te beschadigen die my beschadigt heeft, bekommert dat myn vyant door schipbreuk in zee vergaen zal’.

51-53 *met een lyck:* (Lat. funere): beter bij D.v.H. ‘door de doot’; *genomen, ick had u gevat:* onjuist. Er staat: Ondergesteld, gij werdt gegrepen door een wervelwind; *voorspoock:* voorteken (Lat. omen).

55 *Phrygische:* Trojaanse; het adj. behoort niet bij *Dido*, maar bij *bedrogh*,

57-58 *hoe dit is:* wat mij ook overkomen mag; *vergeef het my:* In 't Latijn staat: concedite, dat betekent: wykt van my (gezegd tegen de bedreigende geesten); *hoe meentge* enz.: beter bij D.v.H. ‘gy zult meenen dat alle blixemschoten op u gemunt zyn’.

59 *geeft een luttel bots:* viert een weinig (*bot:* touw). D.v.H. vertaalt: ‘Wacht een weinig tot dat de wreetheit der zee en de uwe bedaert zyn’, en hij vervolgt, nauwkeuriger dan Vondel: ‘de veiligheit der reize zal 't loon zyn van uw vertoeven’.

60 *vertoefde:* uitgestelde.

60-61 Onjuiste vertaling; het Latijn heeft: Nec mihi tu curae, d.i. ik ben niet (allereerst) om u bezorgd. D.v.H. vertaalt (naar een andere Latijnse lezing: Nec tibi sum curae): ‘En gy behoeft my niet te verschoonen, verschoon maer den kleenen Iulus’ (*Julus* is een bijnaam van Ascanius).

63 *verdrencken:* doen verdrinken.

64 *geberght:* gered.

65 *stoft:* bluft; *het heilighdom:* de heilige voorwerpen, de Penaten.

66 *noch:* en niet.

67 *d'eerste* (Latinisme): het eerst.

69 *gesneuvelt:* omgekomen.

70 D.v.H. vult aan: ‘en zy bewogen my zoo zeer, dat ick 'er u te meer vriendschap om bewees. Dus zult gy om haer minder straf lyden dan om my’. Hij volgde blijkbaar een andere lezing

[71] noch ick twyfel er niet aen of uwe goden verdoemen u. de zevende winter
[72] solt u nu te water of te lande. ick ontfing u in myn haven daer u 't onweer[72]
[73] opsmeet, en uwen naem naulix hoorende, gaf ick u myn ryck in: en och[73]
[74] had ick het by deze gedienstigheid gelaten, en was tgerucht van myn
[75] byslaep begraven gebleven. die dagh deed het ons, toen wy in een af-

dan in de moderne uitgaven, waar staat 'Merentem ure' d.i.: Verbrand my, die het verdiend heb.

72 *solt u:* slingert u rond, doet u rondzwerven; *onweer:* noodweer.

73 *opsmeet:* aan land wierp; *gaf ick u:* door D.v.H. veranderd in: 'ruimde ick in'.

[76] loopende spelonck voor den onverwachten slaghregen liepen schuilen. ick
[77] hoorde nare stemmen: my docht dat de nymphen huilden. de Razeryen[77]
[78] gaven teekens van myn doot. o geschonde eerbaerheit straf my, den[78-79]
[79] gewonden Sicheus te gevalle. ick ellendige waer ga ick, waer laet ick my
[80] van schaemte? ick heb myn Sicheus een marmeren kappel toegewyt, die
[81] bedeckt is met festoenen en witte vellen. my docht dat een bekende stem
[82] my hier van daen verdaghvaerde. hy self riep met een *fyne/dunne* klank: koom[82]
[83] myn Elisa. ick koom daetlyck. ick uwe verplichte gemalin kom by u.[83]
[84] nochtans koom ick traegh om myn bedreven schande. vergeef my die
[85] misdaet. de rechte man heeft my bedrogen. hy verlicht myn schult van[85-87]
[86] nydt. de godin die zyn moeder is, en de oude vader, een godtvruchtige
[87] last des soons, gaven my hoop dat hy myn man zoude blyven, gelyck het
[88] behoort. most ick dolen: myn doling quam eerlyk by. voegh er by dat[88]
[89] myn trou my nimmermeer berouwen zal. de streeck die wy te voren[89-90]
[90] hielden, dure in der eeuwigheidt, en blyve ons by tot den uitersten adem.
[91] myn man, voor 't altaer vermoort, storte ter aerde: en myn broeder genoot [91]
[92] den loon van zoo groot een schelmstuk. ick moet in ballingschap leven,
[93] en myn mans gebeente en myn vaderlant verlaten, en wordt gevoert door
[94] harde wegen, vervolght van myn vyandt. ick lande by onbekenden, en
[95] mynen broeder en de zee ontslipt zynde, koop ick een landt langs de zee,
[96] dat ick u o meineedige sehelm schenck. ick stichte een stadt en boude
[97] wydstreckende vesten, benyt van d'aengrensende gewesten. d'oorlogh
[98] komt ons aanboort, en ick een vrouw en noch een uitheemsche wordt
[99] met oorloogh gedreight. naulix heb ick de poorten der stadt in 'truigh[99-100]
[100] ontworpen, en wapens vaerdigh. van duisend vryers werd ick aengezocht,
[101] die, bekoort om by my te slapen, ick weet niet beter wat huwelycken[101]
[102] gesteld hebben .....
[103] wat twyffeltghe my gebonden aen den Getulischen Jarbas over te leveren?[103]

77 *nare:* angstwekkende; *Razeryen:* de Wraakgodinnen (Furieën).
78-79 *den gewonden Sicheus:* zij had nml. aan Sicheus, haar man, eeuwige trouw beloofd; *ick ellendige* enz.: bij D.v.H. verbeterd in: ‘naer wien ick ellendige my nu vol schaemte begeef’.
82 *verdaghvaerde:* opriep. Vondel laat hier uit: vier maal.
83 *Elisa* (Elissa): de Syriese naam voor Dido; *verplichte:* u toebehorende (Lat. tibi dedita).
85-87 *de rechte man heeft my bedrogen:* vertaling van: decepit idoneus auctor, d.i. de bedrijver van die daad was de geschikte man (om mij te verleiden); *myn schult van nydt:* duideliker bij D.v.H.: ‘de zwaerte van myn schult’ (Lat. invidiam noxae detrahit meae); *een godtvruchtige last des soons:* verduidelikt door D.v.H.: ‘een last van den zoon zoo godvruchtig op zich genomen’.
88 *quam eerlyk by:* had een eervolle oorzaak; *voegh* enz.: juister bij D.v.H.: ‘Voeg 'er zyn belofte by: dan zal 'er geen rede zyn om my berou te doen hebben’.
89-90 De conjunctief in Vondels vertaling geeft een onjuiste betekenis. D.v.H. vertaalt: ‘De streeck myns levens, zoo als die haer begin genomen heeft, duurt tot het eind toe’, d.w.z. het lot blijft mij vervolgen.
91 *myn broeder:* Pygmalion, die Sicheus vermoordde om zijn rijk te bemachtigen.
99-100 *in 'truigh ontworpen:* een ruwe schets, een voorlopig plan gemaakt.
101 Foutieve vertaling, doordat Vondel *coiere* misverstond. Bij D.v.H.: ‘die samenquamen, klagende dat ick eenen onbekenden boven hen stelde’. Op de open plaats ontbreekt niets.
103 *twyffeltghe:* aarzelt ge; *Jarbas:* Getulies koning, die Dido vergeefs ten huwelik gevraagd had.

[104] ick had myn armen uwe schelmerye ten beste gegeven. oock heb ick[104]
[105] een broeder, die zyn godloose hand bevleckt met myn mans bloedt oock
[106] in myn bloedt wil baden. legh af de goden, en theiligdom dat ghy met
[107] uw aentasten ontheilight: de heiligen willen met geen godloose handen
[108] gedient wezen. zoudt ghy als een godtsdienstige eeren die uit den brant
[109] gebergt zyn, zoo berouwt het de goden dat ze den brant ontruckt zyn.[109]
[110] misschien zult ghy Dido hier oock swanger, een deel van uw vleesch
[111] in myn gesloten lichaem laten. het ellendige wicht zal zyn moeders doot
[112] noch verswaren, en ghy zult een ongebore vrucht om hals helpen. de[112]
[113] broeder van Julus zal met zyne moeder sterven, en eene selve straf[113]
[114] zal 'er twee teffens mede slepen. maer een godt beveelt hem te gaen: ick[114]
[115] woude dat hy u verboodt te gaen: en dat de Trojanen noit eenen voet op[115]
[116] het Punische landt gezet hadden. op tgeleide van dezen godt wordt ghy
[117] op d'ongestuimige golven gedreven, en slyt langsaem alle den langen tydt
[118] op het onrustige water. naulix hoefde ghy zoo veel arbeits te doen om[118]
[119] Troje weder te winnen, al was het zoo groot als 't was by Hectors leven.
[120] ghy soekt niet den Simoïs, den vaderlycken stroom, maer den Tiber,
[121] namelyck opdat ge daer beland om een vremdeling te wesen. en hoe[121-22]
[122] die schuilt en toegestopt wyckt voor uwe kielen, naulix zal u dat gezochte
[123] landt gebeuren, als ghy oudt zyt. set tgeen onseker is aen d'eene syde en[123]
[124] soeck liever dit volck tot een huwelyxgoedt te ontfangen, en Pigmalions
[125] schatten heimelyck herwaert aengevoert. voert liever geluckkiger Ilium[125]
[126] over in de Tyrische stadt: en draegh den heiligen scepter in des konings
[127] plaets. zyt ghy zoo heet op den oorloogh, soo Julus soeckt na den ge-[127]
[128] wonnen zege te triomferen, wy sullen hem eenen vyand bestellen dien[128]
[129] hy magh overwinnen, op dat hy nergens aen gebreck lyde. dit zy de plaets[129]
[130] om wetten voor te schryven, en wapens toe te rusten. aenvaertse maer[130]
[131] dat..... by uwen vader de pylen en
[132] schichten van uwen broeder, en de medegesellen van uwe reis en de
[133] goden, Dardanische heiligdommen; soo moetense overwinnen alle die ghy

104 *ten beste gegeven:* geleend aan.
109 *gebergt:* gered.
112 *om hals helpen:* doden.
113 *en:* hier achter staat in 't handschrift ten onrechte *aen*.
114 *teffens:* tegelijk; *een godt:* Mercurius; *hem:* door D.v.H. terecht verbeterd in *u*.
115 *te gaen:* bij D.v.H. verduidelikt door: ‘hier te komen’.
118 *zoo veel arbeits:* zulk een inspanning.
121-22 Beter bij D.v.H. ‘al komt gy daer, gy zult een vremdeling wezen’; *en hoe die schuilt* enz.: bij D.v.H.: ‘En gelyck dat lant wechschuilt, en zich verbergt voor uwe schepen’.
123 *gebeuren:* ten deel vallen; *aen d'eene syde:* ter zijde.
125 *geluckkiger:* de bedoeling is: met meer geluk (dan in Italië).
127 *heet op:* vurig verlangende naar.
128 *bestellen:* verschaffen.
129 *zy:* door D.v.H. verbeterd in *is*. Op de rand van het handschrift staat: ‘in dese plaets zyn wetten van vrede en wapens’.
130 *aenvaertse maer:* in de Latijnse tekst staat: ‘Maar gij,’ terwijl de zin doorloopt in r. 136; r. 133-136 vormen een invoeging, tussen haakjes te plaatsen.

[134] van uw volck medevoert, en die wreede oorloogh zy de maet van uw[134]
[135] verlies. en Ascaen leve geluckighlyk zyne jaren uit, en tgebeente van den
[136] ouden Anchises ruste zachtelyck. ick bidde u verschoon dit huis, dat sich

134 *de maet:* door D.v.H. verbeterd in: ‘het einde’ (Lat. modus).

[137] aen u heeft overgegeven, twelck ghy segt bemindt te hebben, behalven[137-38]
[138] myn lasterstuck? ick ben niet in Phthia, nochte int groot Mycenen geboren,[138]
[139] nocht myn man en vader hebben tegens u opgestaen. Schaemt ghy u uwer
[140] vrouwe: laet ick liver uw huiswaerdin en niet uw vrouw genoemt worden;[140]
[141] als Dido maer uw eigen magh wesen, salse alles over sich laten gaen. ick
[142] ken de wateren, die den Africaenschen oever kabbelen, en de gezette[142]
[143] tyden wanneer het reisbaer is of niet. als de wint goed is, en het tydt is[143]
[144] om tseil op te halen, het dunne wier verlet nu tafgevaren schip. laet my[144]
[145] bevelen wanneer het reisens tydt is: dan zult ghy veel veiliger reisen. en[145]
[146] als ghy enckel voort wilt, sal ick u niet ophouden. uwe medegesellen
[147] moeten uitrusten. De halfgekalfaterde vloot eist noch wat uitstels. om
[148] myne verdiensten, en zyn wy u daerboven nog yet schuldigh gebleven,[148]
[149] om de hoop, die ick door myn huwelyck hebbe: ick bidde om een luttel[149]
[150] tydts. terwyl het onweer bedaert, en de liefde den ommegangk verzacht,[150]
[151] zal ick wat leeren tegenspoet verdraegen: zoo niet, is ons voornemen, uit
[152] het leven te scheiden. ghy kunt niet lang my wreedt vallen. Ick bidde u[152]
[153] aenschouw eens op de gedaente der schryfster: onder t schryven leit het[153]
[154] Trojaensche zwaert in onsen schoot, en de tranen biggelen langs de wangen
[155] op den blooten degen, die thans van bloet in stede van tranen nat sal
[156] worden. hoe wel stemt uw schenckagie met onse doot. Ghy stelt ons graf[156-57]
[157] toe met kleene kosten. noch de schichten treffen nu niet eerst myn borst.
[158] die plaets is diep van de liefde gewont. och Anna suster, suster Anna,
[159] hoe luttel weet ghe van myn misdaet? Thans sult ghy het leste geschenck[159]
[160] in myne asse werpen. En ick Elisa onverslonden .....[160]
[161] Dit vaers zal evenwel op den grafmarmer staen: Aeneas bestelde het zwaert[161]

137-38 Deze zin heeft Vondel niet begrepen. D.v.H. verbetert: ‘Wat weet gy anders op my te zeggen dan dat ick u bemint heb?
138 *Phthia:* geboorteplaats van Achilles; *Mycenen:* geboorteplaats van Agamemnon.
140 *huiswaerdin:* gastvrouw.
142 *kabbelen:* bij D.v.H. ‘bekabbelen’.
143 *reisbaer:* D.v.H. voegt er bij: *weder,* dus weer, geschikt om de reis te aanvaarden; *en het tydt is* enz.: verbeterd door D.v.H.: ‘kunt gy 't zeil gaen’.
144 *verlet nu tafgevaren schip:* door D.v.H. verduidelikt: ‘hout nu uw schip tegen, als 't zou willen varen’.
145 *bevelen:* bij D.v.H. ‘Laet my bevolen’, d.i. vertrouw aan mij toe, laat aan mij over.
148 *en zyn wy* enz.: door D.v.H. verbeterd: ‘en de diensten, die wy u gaerne verder willen doen’.
149 *door myn:* bij D.v.H.: ‘van ons’.
150 *en de liefde den ommegangk verzacht*. In moderne uitgaven staat in plaats van amor, zoals Vondel las, amorem, dus: en de gewoonte mijn liefde tempert. Deze plaats vertaalde D.v.H. minder juist.
152 *my wreedt vallen:* bij D.v.H. ‘wreedt zyn tegen my’.
153 *op:* zal wel geschrapt moeten worden.
156-57 *stemt met:* past bij; *stelt toe:* richt op; *noch:* evenwel.
159 Beter vertaald door D.v.H. ‘die myn schult te quader ure bekent wert’ (Lat. meae male conscia culpa); *Thans:* weldra.
160 De door Vondel niet begrepen plaats luidt bij D.v.H.: ‘En als ick tot asch zal verteerd zyn, zult gy op myn graf niet zetten: hier legt Eliza Sicheus gemalin’.
161 *bestelde:* verschafte.

[162] en de stof des doots. Dido is door haer eige handt gesneuvelt.[162]

162 *de stof des doots:* de oorzaak van haar dood.

Brief VIII Hermione aen Orestes.*

[1] Ick Hermione spreeck hem aen, die onlangs noch myn broeder en man[r. 1-2]
[2] was, maer die nu myn broeder is, omdat een ander met den naem van
[3] man doorgegaen is. Pyrrhus, Achillus soon, trots op zyns vaders stock-[3-4]
[4] beelt, houdt my tegens recht en billyckheit opgesloten. ick zette my 'er
[5] tegen tgeen ick alleen vermoght, op dat men my niet onwilligh soude[5]
[6] oordeelen. vrouwehanden konden het overige niet verrichten. o zoon[6]
[7] van Aeacus, zeide ick, ick ben niet zonder beschermer. dese maeght o
[8] Pyrrhus hebt ghy onder haren heere. hy, doover dan de zee, sleepte haer[8]
[9] die Orestes by zynen naem riep, met gesleurden haire in zyn hof. hoe zou
[10] men een gevange slavin te Lacedemon harder hebben konnen handelen?[10]
[11] indien een uitheemsche troep de Grieksche schoondochter hadde met[11]
[12] zich gesleept. de Griecksche overwinster handelde Andromache zachter,[12]
[13] toen het Danaische vier de Grieksche middelen soude verbranden. maer[13]
[14] o Orestes, indien ick u noch aent harte legge. grypt met uwe onvertsaegde[14]
[15] handen eens aen tgeen u met recht toekomt. maer zoo yemant het vee uit
[16] den ontsloten stal roofde, ghy zoudt met wapens te hulpe komen: en sam-[16-17]
[17] melt ghe nogh daer uwe vrou geschaekt is? laet uw schoonvader een ver-
[18] overaer van zyn geschaekte vrou u ten spiegel dienen: die om een meisken den godtvruchtigen oorloogh aenving. hadde uw schoonvader blyven
[20] suffen in het ledige hof: de moeder had aen Paris gehuwt gebleven als[20]
[21] te voren. ghy behoeft geen vloot van duisend schepen, noch een heir van
[22] Griecken uit te rusten: kom self over. nochtans staet het u toe my oock[22]
[23] zoo weder te halen, en het soude voor een man niet schandelyk luiden,[23]
[24] eenen gestrengen oorloogh voor zyn bemint bedde te voeren. wat? omdat[24]
[25] een zelven Atreus Pelops zoon onzer beider grootvader is? en schoon

* VIII *Hermione aen Orestes*. Hermione, dochter van Menelaus en Helena, was door haar grootvader Tyndarus aen Orestes uitgehuwelikt, buiten weten van haar vader, die toen voor Troje stond. Deze had haar toegezegd aan Pyrrhus, de zoon van Achilles, aan wie hij haar bij zijn terugkomst overleverde.

r. 1-2 *myn broeder:* eigenlijk: mijn neef. In de moderne uitgave zijn de beide eerste regels geschrapt.

3-4 *op zyns vaders stockbeelt:* op de gelijkenis met zijn vader (Lat. animosus imagine patris); *stockbeelt:* standbeeld; *zette my:* verzette mij.

5 *op dat men* enz;.: bij D.v.H.: ‘om dat men niet oordeelen moght dat ick 'er met mynen wil bleef’.

6 *zoon:* eigenlijk achterkleinzoon.

8 *hebt ghy onder haren heere:* woordelike vertaling van: Haec tibi sub domino est, d.w.z. zij heeft een meester nl. Orestes. Bij D.v.H.: ‘heeft eenen anderen heer’.

10 *een gevange slavin:* de bedoeling is: mij, als slavin gevangen; *handelen:* behandelen.

11 *schoondochter:* in 't Latijn staat een meervoud, terwijl dan met *nurus* vrouwen bedoeld zijn.

12 *de Griecksche overwinster:* beter bij D.v.H.: ‘de triomferende Grieken’.

13 *Grieksche middelen:* moet zijn: de Trojaanse rijkdommen (Lat. opes).

14 *aent harte legge:* dierbaar ben.

16-17 *sammelt:* draalt; *uw schoonvader:* Menelaus, echtgenoot van Helena.

20 *suffen:* werkeloos blijven.

22 *staet het u toe:* moogt gij.

23 *zoo:* nl. met een leger en vloot.

24 *omdat:* door D.v.H. verbeterd in ‘was niet’.

[26] ghy myn man niet waert, zoo waertghe myn broeder. ick bidde dat de
[27] man zyne vrou, de broeder zyne suster te hulp kome. beide de namen
[28] dringen u om uwen plicht te voldoen. de zoon van Tyndar, hoogh op zyn[28]

28 *de zoon van Tyndar:* moet zijn: Tyndarus (D.v.H.).

[29] jaren, leverde my u over: de grootvader had dat recht over zyne nicht.[29]
[30] Maer myn vader, onbewust van dese saek, had my aen Eacus soon ver-[30]
[31] looft. de grootvaer, de eerste op de rye, vermoght noch meer. toen ick[31]
[32] aen u huwde, hinderde myn fackel aen gene dingen. worde ick Pyrrhus[32]
[33] toegevoeght, zoo zult ghy u van my verongelykt achten. en vader Menelaus
[34] sal het onse minne vergeven. hy self most zwichten voor de pylen des
[35] snellen godts. de liefde, die hy zich zelven toeliet, zal hy zynen zwager[35]
[36] oock toelaten. de beminde moeder zal het met haer voorbeelt te stade[36]
[37] komen. ghy sijt my, tgeen de vader de moeder is, welcke deelen de[37-38]
[38] Dardanische vremdeling eertydts gedreven heeft. hoewel hy zonder op-
[39] houden zich verhoovaerdigt op zyns vaders daden. ghy kunt oock op
[40] uws vaders daden stoffen. en hy regeerde alle de zonen van Tantalus en[40]
[41] Achilles self. dees was een deel vant leger: hy was thooft der vorsten.[41]
[42] ghy hebt oock Pelops tot uwen grootvader, en den vader van Pelops:[42]
[43] zoo ghy noch hooger optelt, zult ghy de vyfde van Jupyn wesen. en ghy
[44] ontbeert geen vromigheit: ghy hebt benyde wapens gedragen. maer wat[44]
[45] zoudt ghy doen. zy trock haren vader aen. ick wou dat ghy u dapper[45]
[46] betoont had *om/in* een betere stoffe. uw oorsaek wert tot uw werck niet
[47] uitgekosen maer gegeven. ghy hebt het nochtans voltrocken. Aegystus
[48] heeft met afgesteken strot het hof bebloedt: gelyck wel eer uw vader.[48]
[49] Aeacus soon graeut vast: en verkeert uwen lof in laster: en nochtans kan[49]
[50] hy myn aensicht verdragen. ick berst, en myn aenzicht zwelt te gelyck
[51] met myn geest: en thart inwendigh van brant blakende, doet my wee.[51]
[52] heeft Hermione of yemant het Orestes verweten? ick heb geen gewelt[52]
[53] noch een scherp swaert by der handt. schreien is me geoorlooft. schreiende
[54] storten wy onse gramschap uit. en tranen vlieten als beecken over mynen

29 *nicht:* kleindochter.
30 *soon:* vgl. r. 6 (bij D.v.H.: *neef*).
31 *vermoght noch meer:* had meer zeggenschap.
32 *hinderde myn fackel aen gene dingen:* door D.v.H. verbeterd in: ‘hinderde myn huwlyck aen niemant’.
35 *snellen:* gevleugelde; *toeliet:* veroorloofde; *zwager:* schoonzoon.
36 *zal het:* door D.v.H. verbeterd in ‘zal ons’.
37-38 Onbegrijpelike zin. D.v.H. vertaalt juist: ‘Gy zyt my, 't geen myn Vader by Moeder was: en Pyrrhus draeght zich nu by my, als weleer de Dardaensche vremdeling by myn moeder’.
40 Foutieve vertaling: er staat: ‘Agamemnon (de zoon van Tantalus) regeerde alle de vorsten’.
41 *self:* zelfs.
42 *grootvader:* bedoeld is: overgrootvader (D.v.H.).
44 *vromigheit:* dapperheid; *benyde wapens:* vertaling van: arma invidiosa, d.i. verfoeilike wapens. Zinspeling op de moord op Clytemnestra en Egisthus (zie r. 47).
45 *zy trock haren vader aen:* foutieve vertaling voor: ‘uw vader was oirzaek dat gy ze aentrockt’ (D.v.H.). Ook de volgende zinnen zijn door D.v.H. beter vertaald: ‘'k wenschte wel dat gy beter stof tot dapperheit gevonden had, die gy niet hebt uitgekoren, maer uit reden aenvaerdt’.
48 *afgesteken:* doorstoken.
49 *Aeacus soon:* Pyrrhus (vgl. r. 30); *graeut vast:* schimpt voortdurend; *laster:* schande.
51 *met myn geest:* bij D.v.H.: ‘met myn hart van spyt’.
52 Onjuiste vertaling. D.v.H. verbetert: ‘Heeft hy Orestes iets durven verwyten in tegenwoordigheit van Hermione?; *gewelt:* kracht.

[55] boesem. hier van ben ick altydt voorsien, en vloey er van over. donge-[55-56]
[56] cierde kaecken zyn nat van een gedurige bron. dit is tnootlot van ons
[57] geslacht, twelck tot op onsen tydt blyft dwalen. wy alle Tantalus kinders[57]

55-56 *ongecierde:* vertaling van incultae, d.i. onverzorgde.
57 *blyft dwalen:* voortduurt.

[58] zyn bequaem om gerooft te worden. ick zal niet verhalen de logens van[58]
[59] de vlietzwaen, noch klagen dat Jupyn in de veeren doock, daer beide de[59]
[60] Isthmussen uitsteeckende de zeeën lange van een scheiden. Hippodameia[60]
[61] vervoert met uitlantsche wielen, van den Amycleeschen Castor, en den[61]
[62] Amycleesen Pollux. de suster Tyndars dochter is in de Mosopische stadt[62]
[63] gebroght. Tyndars dochter van den Ideesche gast over zee geschaeckt,[63]
[64] wapende de Argolische legers om harentwil. naulix heught het my: het
[65] heught my nochtans, hoe het alsins van rouw en bekommeringe vervult[65]
[66] was. De grootvader schreide, en de zuster schreide, en beide de ge-[66-69]
[67] broeders. Leda riep de goden, en haren Jupyn aen. ick self oock myn hair,
[68] dat noch niet langk was, gescheurt hebbende kreet vast: o moeder,
[69] moeder gaet ghy wegh zonder my? want de man was van huis: Op dat
[70] men my niet voor Pelops dochter hielt, was ick een reede roof voor
[71] Neoptolemus. och of Pelops Apolloos boogh geschuwt hadde: de vader[71]
[72] zoude de dartele daden van zynen zoon verdoemen. nocht eertydts heeft[72]
[73] het Achilles, noch nu oock behaeght, dat een man soude schreien, wanneer
[74] hem zyn vrou ontvoert was. Wat *laster/onrecht* heeft myne Goden zoo ver-[74]
[75] bittert? of wat wil ick klagen dat het gestarnte my ellendige tegenvalt. ick[75]
[76] was, noch kleen synde, moederloos, vader gingk ten oorloogh, en terwyl
[77] zy beide leefden, was ick van die beide versteken. o moeder ick heb in[77]
[78] myn jonge jaren u niet met een stamelende tonge toegevleit, noch myn[78]
[79] korte armen om uwen hals geslagen: noch sat als een lief pack op uwen[79]
[80] schoot. ghy droeght geen sorge om my te toyen, noch met myn moeders

58 *zyn bequaem om gerooft te worden:* bij D.v.H.: ‘strecken tot bequamen roof’; *de logens:* bedoeld is: het bedrog.
59 *de vlietzwaen:* onder die gedaante verleidde Jupiter Leda, Helena's moeder; *daer beide* enz.: deze zin behoort in het Latijn als bepaling bij de volgende.
60 *Hippodameia:* door het omkopen van de wagenmenner wist Pelops haar vader te doen vallen en haar als bruid te verwerven.
61 *uitlantsche wielen:* de wagen van een vreemdeling (Pelops). Ook hier is de indeling in de war: met *van* begint een nieuwe zin. Bij D.v.H.: ‘Helena, van Theseus geschaeckt, is uit Aphidne aen hare broederen den Amycleeschen Castor en Pollux wedergegeven’.
62 *de suster Tyndars:* bedoeld is hun zuster, de dochter van Tyndareus: Helena; *de Mosopische stadt:* Athene, zo genoemd naar de oude koning Mopsopos.
63 *van den Ideesche gast:* door de Phrygiese vreemdeling, Paris.
65 *alsins:* alom.
66-69 Deze passage wordt door de tekstkritiek als onecht verworpen; *want de man was van huis* wordt dan vervangen door: Nauweliks waart gij, mijn man, vertrokken,
71 *Neoptolemus:* bijnaam van Pyrrhus; *Pelops:* in 't Latijn staat Pelides, de zoon van Peleus, d.i. Achilles. Paris schoot zijn boog op hem af uit de tempel van Apollo, op bevel van de god.
72 *dartele:* losbandige.
74 Onjuiste vertaling. Bij D.v.H.: ‘Wat schult heeft my den haet der goden toegebraght’?
75 *my tegenvalt:* mij ongunstig is.
77 *versteken:* verstoken.
78 *toegevleit:* liefkozend toegesproken.
79 *pack:* last.

[81] bestemminge tradt ick niet de nieuwe bruiloftskamer in by mynen man.[81]
[82] ick zal de waerheit seggen, ick hadde u zoo ghy wedergekeert waert te
[83] gemoet geloopen, en kende noch myn moeder niet. nochtans wist ick dat
[84] ghy Helene, en dat ghy de schoonste waert. ghy self vraeghde wie uwe
[85] dochter was. dit eenige deel dat Orestes myn man is geluckte my wel.[85]
[86] dat zal my oock benomen worden, ten zy hy voor zich vechte. Pyrrhus

81 *bestemminge:* goedkeuring. Dichter bij 't Latijn blijvende, vertaalt D.v.H. ‘in de kamer door u toebereit’.

85 Bij D.v.H.: ‘dit eenige geluck heb ick genoten’.

[87] houdt haer voor zyn slavin, daer myn vader overwinner wedergekeert is,[87]
[88] en wy hebben Troje minst verwoest ..... nochtans wanneer de zon hoogh[88]
[89] gestegen met zyne stralende paerden voortvaert, dan nuttigh ick ellendige[89]
[90] een vryer ongeluck. wanneer de nacht my in de kamer huilende en bitter
[91] klagende verberght, en ick int bedruckte bedde legge; dan komter geen[91]
[92] vaek, maer tranen in d'oogen, en ick vlie waer ick kan van mynen man,
[93] als van myn vyandt. dickwils sta ick verstockt om myne ellenden; en myns[93-95]
[94] staets en plaets ongedachtigh, genaeck ick met een onwetende handt het
[95] Scyrische lichaem. als ick dien gruwel gewaer worde, vermy ick het
[96] t'onrecht aengeraekte lichaem, en laet my voorstaen dat myn handen[96]
[97] bevleckt zyn. dickwils valt my de naem van Orestes in ste van Neoptolemus[97]
[98] uit den mont: en ick bemin de dolinge der spraeck als een voorspoock.[98]
[99] ick bidde u by 't ongeluckigh geslacht, en by den vader des geslachts, die[99]
[100] zee en aerde, zyn gebiet, doet daveren; by uw vaders en ooms gebeente:
[101] die in u gehouden zyn, om datze in hun graf zoo dapper van u gewroken[101]
[102] zyn. of ick zal eerst sterven, en in myne eerste jeught vant leven scheiden,
[103] of ick een dochter van Tantalus sal de vrou zyn van een zoon van Tantalus.[103]

Brief IX Deianeira aen Hercules.*

[1] Ick verblyde my dat Oechalien *een parel aen onze kroon geworden is/onze tittels verryckt,*[r. 1]
[2] maer beklaegh het dat d'overwinner voor zyne overwinster zwichten most.
[3] de misverfde faem en die uwe daden besoedelen zal verspreide zich haestigh[3]

87 *haer:* door D.v.H. verbeterd in *my*.
88 Bij D.v.H.: ‘dit hebben wy van het verwoeste Troje gekregen’.
89 *dan nuttigh ick* enz.: woordelike vertaling van ‘Perfruor infelix liberiore malo’; bij D.v.H.: ‘is de smart van my ongeluckige wat vryer’.
91 *bedruckte:* droevige.
93-95 *verstockt:* verstijfd, wezenloos; *myns staets:* van mijn toestand onbewust; *het Scyrische lichaem:* het lichaam van Pyrrhus (zo genoemd naar het eiland Scyros, waar hij geboren werd).
96 *laet my voorstaen:* verbeeld mij.
97 *Neoptolemus:* zie bij r. 70.
98 *voorspoock:* (gunstig) voorteken.
99 *ick bidde:* in 't Latijn: ik zweer; *'t ongeluckigh geslacht:* nl. dat van Pelops.
101 *in u gehouden zyn:* verplichting aan u hebben; *dapper:* krachtig.
103 *dochter* en *zoon:* door D.v.H. veranderd in: *nicht* en *neef* (d.i. afstammeling).
* IX *Deianeira aen Hercules*. Hercules had, toen hij Deianeira als vrouw meevoerde, haar toevertrouwd aan de centaur Nissus. Toen deze van dit vertrouwen misbruik wilde maken, doorschoot Hercules hem. Stervende gaf hij Deianeira zijn bebloed hemd, voorgevende dat dit het middel zou zijn om Hercules, als hij haar ontrouw zou worden, weer aan zich te binden. Toen nu Hercules op Iole verliefd werd, zond Deianeira hem het hemd, dat de oorzaak werd van zijn dood.
r. 1 Hercules had Eurytus, koning van Oechalië (op Euboea) gedood en zijn dochter Iole als geliefde meegevoerd.
3 *de misverfde faem:* vertaling van fama decolor, d.i. weinig schitterend; bij D.v.H. ‘een schandelyck gerucht’.

[4] door alle de Pelasgische steden: dat Iöle hadde onder het juck gebracht[4]
[5] den man, die Juno, nochte een matelooze rye van zwarigheden noit konden[5]
[6] doen suffen. dit is tgeen Eurystheus, dit is tgeen de zuster des dondergodts[6]

4 *Pelasgische:* Pelasgië is de oude naam voor Griekenland.
5 *zwarigheden:* de bekende werken van Hercules.
6 *suffen:* verslappen; bij D.v.H.: kneuzen; *Eurystheus:* koning van Mycenae, vijand van Hercules, die hem tot zijn werken aanzette, op raad van Juno; *de zuster des dondergodts:* Juno, de *stiefmoeder* van Hercules, die een zoon was van Jupiter en Alcmene.

[7] wenscht: en uwe stiefmoeder lacht om dat uw leven een smet gekregen
[8] heeft, maer hy is niet gekomen .....[8]
[9] Venus deed u meer leets dan Juno. d'eene verhief u door 't verdrucken:
[10] d'ander zet u den voet op den neck. zie eens te rugge om naer de weerelt
[11] die ghy door uwe dapperheit verdadigende aen vrede holpt: daer de blauwe
[12] Nereus om de groote landen loopt. zoo magh u het aertryck en gansche[12]
[13] zee voor vrede dancken. ghy hebt beide de huizen der zonne met uwe[13]
[14] verdiensten gepropt. ghy zelf droeght eerst den hemel, die u noch dragen[14]
[15] zal. Atlas blonck toen Hercules de starren onderstutte. wat hebt ghy anders[15]
[16] gesocht dan een vermaertheit voor een ellendige schande, zoo ghy de
[17] voorige daden met het merckteecken eener schennisse ophoopt? zeit men
[18] dat ghy het zyt die het paer slangen zoo vast met uwe handen druckte, toen
[19] ghy noch jongk in de wiege alree waerdigh waert Jupyns zoon te heeten?
[20] ghy hebt beter aengevangen dan voleindight: de jongste daden moeten
[21] voor d'eerste wycken. die duizend ondieren, nocht de Steneleische vyant[21]
[22] noch Juno konden overwinnen, leit van de liefde verwonnen. maer men[22]
[23] zeit dat ick wel getrouwt ben, om dat men my Hercules gemalin noemt: en[23]
[24] dat het myn schoonvader is die van boven dondert met geswinde paerden.
[25] zoo qualyck als ongelycke koeien voor eenen ploegh passen: zoo wort
[26] een vrouw lager van staet, van haren grooten man getrapt. noch tgedyt[26]
[27] niet tot eer maer tot last, een aerdt die quetsbare dingen voortbrengt.[27]
[28] zoo ghy wel wilt trouwen, trouw aen uws gelycke. myn man is eeuwigh
[29] van huis, en een gast bekender dan zyn vrouw. hy zit achter her de ge-[29]
[30] droghten en vervaerlycke ondieren. ick zelf bezigh met kuische beloften[30]
[31] uit te storten worde in een ledigh huis gepynigt: uit angst dat myn man

8 *maer hy is niet gekomen:* berust op een onjuiste lezing. De weggelaten plaats luidt bij D.v.H.: ‘Maer dit was de wensch niet van hem, die (zoo 't waer is) aen eenen nacht niet genoegh had om u zoo groot te teelen als gy zyt’.
12 *Nereus:* de zeegod, dus: de oceaan; *gansche:* (Lat. tota); D.v.H. vertaalt naar de betere lezing tuta: ‘de geveiligde’.
13 *beide de huizen der zonne:* woordelike vertaling van: solis utramque domum d.i. beide domeinen.
14 *gepropt:* vervuld met; D.v.H. vertaalt vrij: ‘oost en west is in u gehouden’ (zijn aan u verplicht); *u noch dragen zal:* nl. als godheid.
15 *blonck:* is een foutieve vertaling van Lat. fulsit; ondersteunde. Bij D.v.H.: ‘Atlas ondersteunde den hemel door uw hulp’, waar ook de volgende zin verbeterd is: ‘Maer doet gy anders dan uw schande vergrooten, zoo gy uwe eerste daden zulck een vleck aenzet?’.
21 *de Steneleische vyant:* Eurystheus, zoon van Sthenelus; zie bij r. 6.
22 *van:* door.
23 *wel:* goed.
26 *staet:* stand; *van:* door.
27 *een aerdt die quetsbare dingen voortbrengt:* vertaling van ‘species laesura ferentis’ (een met het volgende, als onecht verworpen vers), door D.v.H. vertaald: ‘een glans te dragen, daer men hinder van heeft’.
29 *een gast bekender dan zyn vrouw:* onjuiste vertaling van ‘coniuge notior hospes’, d.i. mij meer bekend als gast dan als echtgenoot. Ook D.v.H. heeft dit niet begrepen; *achter her:* achterna.
30 *beloften:* gebeden.

[32] door zynen haetelycken vyandt niet kome te sneuvelen. ick worde gesolt[32]
[33] onder slangen, wilde zwynen, en hongerige leeuwen, en zie de honden
[34] door de beenen heene byten. de vezelkens van 't offervee, ydele gezichten[34]

32 *niet:* (in 17de eeuwse taal meer voorkomend na het ww. vrezen) is door D.v.H. geschrapt; *gesolt:* heen en weer geslingerd (door angst).
34 *door de beenen heene byten:* bij D.v.H. nauwkeuriger: ‘die u met hun drie muilen verscheuren zullen; *vezelkens:* vertaling van fibrae; in dit verband de ingewanden, waaruit de toekomst voorspeld werd.

[35] en droomen, en voorspoocken heimelyck by nacht nagespoort ontstellen[35]
[36] myn gemoedt. ick ongeluckige vang het gemompel van loopende ge-
[37] ruchten. dan ontzinckt my de vrees door twyffelachtige hoope, en de
[38] hoop door vrees. myn moeder is hier niet, en klaeght den maghtigen Godt[38]
[39] behaeght te hebben. nochte vader Amphitryo, nochte Hyllus de jongen[39]
[40] is by der hant. ick smaeck Eurystheus, den bewintsman van Junoos on-[40]
[41] rechtvaerdige gramschap, en den langkdurigen wrock der godinne. tis
[42] noch te luttel dat ick dit lyde, ghy stapelter noch op de liefde tot eene[42]
[43] vreemde: en ghy maeckt dat alle vrouwen blyde moeder worden. ick zal[43]
[44] niet verhalen, hoe Auge in de Parthenische dalen geschonden wert, nochte[44]
[45] u hoe ghy o nymph van Ormenus meermael quaemt te baren: nochte o[45]
[46] Teuthrontische schaer ick zal u niet lasteren met uwe susters, van de welcke[46-48]
[47] u geen volck overgebleven is: dat eene overspeelster ons een versch laster-
[48] stuck verhale waardoor ick een stiefmoeder wiert van Lydischen Lamus.
[49] Meander, die zoo menighmael in een zelve lant heen en weder loopt, en
[50] wiens eige wateren dickwils weder in hem uitloopen, zagh de halsketens
[51] hangen aen den hals van Hercules. hy, wien de hemel een licht pack viel,[51]
[52] schaemde zich niet zyn stercke armen met goudt te boeien: en de vaste[52-53]
[53] ledekanten met gesteenten te behangen: quansuis tussen deze armen hadde
[54] haren geest gegeven de Nemeesche pest, met wiens gestroopte huit hy[54]
[55] gedost gingk. ghy dorst wel uw borsteligh hair met eenen myter omringen,[55]
[56] daer de witte populier beter op uw hooft paste, nocht ghy schaemt u niet op[56]
[57] de wyze van een dartele maeght eenen Meonischen gordel om uwe middel[57]
[58] te gespen. de gedaente van den wreeden Diomedes schiet u niet eens[58]

35 *voorspoocken:* voortekenen; *ontstellen:* verontrusten.
38 *myn:* door D.v.H. verbeterd in *Uw*.
39 *Amphitryo:* gemaal van Alcmene; *Hyllus:* de zoon van Hercules en Deianeira.
40 *smaeck:* ondervind; *Erystheus' gramschap:* zie bij r. 6; *den bewintsman van Juno:* die opdracht gekregen heeft van Juno.
42 Bij D.v.H.: ‘Dit ware nogh te dulden’; *liefde:* in 't Latijn meerv.: amores.
43 *alle vrouwen:* in 't Latijn: ‘al die gy wilt’ (D.v.H.)
44 *Auge:* dochter van Aleus, koning van Arcadië, waar de berg Parthenios lag. Zij werd bij hem moeder van Telephus.
45 *nymph van Ormenus:* Astydamia, kleindochter van Ormenus.
46-48 Deze verzen zijn door Vondel niet begrepen. D.v.H. verbeterde dus: ‘Ick zal u niet te last leggen uw gemeenschap met de dochteren van Thespias, waer van gy 'er geen eene ongeraeckt gelaten hebt. Met eene beschuldiging belade ick u dat gy zoo onlangs een overspeelster boven my gestelt en my een stiefmoeder van haren Ladus gemaeckt hebt’; *Teuthrontische schaer:* de vijftig dochters van Thespios, afstammeling van Teuthras, aan Hercules overgeleverd; *overspeelster:* Omphale, koningin van Lydië, bij wie Hercules Lamus verwekte.
51 *pack:* last.
52-53 *de vaste ledekanten:* foutieve vertaling van solidis toris; door D.v.H. verbeterd in ‘uwe grove leden’; *quansuis:* vertaling van Nempe: evenwel.
54 *de Nemeesche pest:* de verderfelike Nemeïese leeuw.
55 *eenen myter:* gedragen door vrouwen en verwijfde mannen. Dit alles slaat op Hercules' verblijf bij Omphale.
56 *de witte populier:* daarmee had Hercules zich bekranst, toen hij in de onderwereld afdaalde.
57 *eenen Meonischen gordel:* de riem van Omphale (Maeonië is de oude naam voor Lydië).
58 *Diomedes:* koning van Thracië, door Hercules gedood.

[59] in den zin, die wreet van aert, zyn paerden voederde met menschenvleis.
[60] hadde Busiris u dus geciert gezien: d'overwonnen zoude zich schamen van[60]
[61] zulck eenen overwonnen te wezen. dat Anteus de behangsels aftrecke van[61]
[62] uwen harden hals, dat hy 't zich niet schame voorzulck eenen lafhartigen man[62]

60 *Busiris:* koning van Egypte, door Hercules gedood.
61 *Anteus:* Antaeus, een reus door Hercules geworgd; *behangsels:* aangehangen sieraden.
62 *'t zich niet schame:* er zich niet over schame.

[63] te moeten zwichten. Men zal zeggen dat ghy den korf van de Meonische[63]
[64] dochters hebt gedragen, en gevreest voor uw joffers dreigementen. o
[65] Alcides, schaemt ghy u niet, dat ghy de hant, die u door duizenterleye[65]
[66] zwaerigheden redden, in de geschraefte teene mandekens steeckt, eenen[66]
[67] groven draet spint met uwen dicken duim, en uwe schoone joffrou ver-
[68] noeght met de gezette taeck. o hoe dickwils hebben uwe stercke handen
[69] de spillen gemindert, terwyl ghy het garen met uwe grove vingers spont
.....[69]
[70] dat ghy gevreest hebt de dreigementen van uwe joffrouwe. ghy vertelde[70-71]
[71] haer den oppersten roem des triomfs met uitnemende stacie, en de daden
[72] die ghy had behooren te ontveinzen: namelyck hoe ghy nogh een wicht[72-74]
[73] zynde met uwe bloote handt geknispt had de onmenschelycke Hydren
[74] aen de toegeduwde keelen: hoe de Tegeesche everzwyn op den pyn-
[75] boomrycken Erymanth leit: en den gront benaeuwt met zyn onbeschofte[75]
[76] zwaerte. ghy verzweeght niet hoe ghy de hoofden voor het hof van[76]
[77] Thraciën nagelde, nochte de merrien met menschenbloet gemest. en
[78] Geryons drievouwdig gedroght, ryck van Spaensch vee: hoewel 'er een[78]
[79] in de dry was: en Cerberus van eenen halsstruick in zoo veel hontshoofden[79]
[80] gedeelt, en met thair van dreigende slangen verwart, en de vruchtbare[80-81]
[81] slange, wiens vruchtbare wonde overliep, en door haer eigen verlies
[82] rycker wert. en die tusschen de rechte en slincke zyde geperst, hing als[82]
[83] een zware last met toegedruckte keel: en de ridderlycke hoop, die vergeefs[83]
[84] betrouwende op zyne voeten en dubbelgestaltigheit, van het Tessalische
[85] gebergte gejaeght wert. kunt ghy uitmuntende in een Sidonisch kleet[85]

63 *korf:* bij D.v.H. spinkorf.
65 *Alcides:* bijnaam van Hercules, als kleinzoon van Alceus.
66 *geschraefte:* van schraven: afschrappen. Lat. rasilibus calathis; bij D.v.H. naeikorven.
69 *gemindert:* door D.v.H. verbeterd in: vermorzelt.
D.v.H. vult aan: ‘U gaet na (d.i. men vertelt van u) dat gij helaes bevende voor den geessel uwer meestresse haer te voet gevallen zyt om hare dreigementen te ontgaen’.
70-71 *ghy vertelde haer* enz.: Bij D.v.H. eenvoudiger: ‘Gy gingt breet weiden in het verhaal van uw groote overwinningen’. Dit vers wordt als onecht beschouwd.
72-74 Anders bij D.v.H.: ‘Hoe gy namelyck noch een wicht in de wieg leggende, twee groote slangen aengreept en de keel toeneept’; *geknispt:* weggeduwd? In het Antwerps is *knispen* een term van het knikkerspel: met de nagel voortschieten; *de Tegeesche everzwyn:* door Hercules levend gevangen op de Erymanthus in Arcadië (het derde van zijn werken).
75 *benaeuwt:* drukt (Lat. laedat: beschadigt); *onbeschofte:* geweldige (oorspr. vormloze).
76 *ghy:* verkeerd begrepen. ‘Hoe menschenhoofden gespyckert wierden’ (D.v.H.) nl. door Diomedes (zie r. 58-59).
78 *Geryon:* een monster met drie lijven (*een in de dry*, r. 79).
79 *Cerberus:* de hellehond, door Hercules uit de onderwereld gehaald; *halsstruick:* bovendeel van de romp, dat zich splitste in hondekoppen.
80-81 *en de vruchtbare slange* enz. Verduidelikt door D.v.H.: ‘Hoe met den draeck, wiens afgekapte halzen eens zoo sterck aangroeiden, en baet by 't verlies vonden?’ nl. de Hydra van Lerna.
82 Ook deze zin heeft D.v.H. verbeterd: ‘Hoe met den reus (Anteus), dien gy onder den slinken arm, geschort met de rechter hant de keel toewrongt?’
83 *de ridderlycke hoop:* woordelike vertaling van agmen equestre: de troep ruiters, nl. de Centauren, door Hercules verjaagd, toen ze hem met rotsblokken en boomstammen bestookten.
85 *uitmuntende:* bij D.v.H.: gesiert.

[86] deze dingen zeggen? of belet het cieraet uw tong niet onder 't spreken?
[87] de nymph Jardanis heeft u oock met hare wapenen verciert, en is met de[87]
[88] vermaerde tropheen van den gevangen man gaen strycken. ga nu, en

87 *De nymph Jardanis:* foutief voor: de dochter van Jardanus, Omphale; *u* en *hare:* door D.v.H. verbeterd in *zich* en *uwe*.

[89] draegh moedt: en verhael uwe dappere stucken. zy was een man tgeen[89]
[90] ghy met recht niet waert. door wie ghy zoo veel kleender zyt, als ghy,
[91] o grootste der dingen, wat meer waert te overwinnen, dan dien ghy over-[91]
[92] wonnen hebt. de maet van uwe dingen komt haer te baet. wyck der vromen,[92]
[93] een vriendin is erfgenaem van uwen roem: o schande, de ruwe huit af-
[94] gestroopt van de ribben des ruigen leeuws bedeckten hare zachte zyde.[94]
[95] ghy zyt bedrogen, en weet het niet: dat is niet de geroofde leeuwshuidt:[95-96]
[96] maer uw roof en ghy zyt wel d'overwinner des diers, maer zy van u. een
[97] wyf, naulix maghtigh te houden den spinrock zwaer van wolle, droegh[97]
[98] het geweer zwart van Lernasche vergift besmet: en verzagh hare hant[98]
[99] met de knods die de dieren kneusde, en zagh haer mans wapens in den[99]
[100] spigel. nochtans hadde ick deze dingen gehoort, en het stont my niet[100-101]
[101] vry dat gerucht te gelooven. zie de zachte droefheit komt van 't oor tot
[102] de zinnen. een vreemde boel worter voor myn oogen my thuis gebroght:[102]
[103] noch het staet my niet vry tontveinzen tgeen ick lyde. ghy gedooght niet
[104] dat ze uitgesloten worde: een slavin komt en laet zich midden door de[104]
[105] stadt zien van onwillige oogen: ende zy komt niet naer de wyze der ge-[105]
[106] vangenen met ongetoide haire, belydende haere fortuin die het aenzicht[106]
[107] bedecken. zy komt breet voor den dagh aenstappen uitmuntende door veel
[108] gouts: hoedanigh ghy oock in Phrygien opgepronkt waert. zy beurt het[108]
[109] hooft trots in de lucht aen het volck, dat men zoude meenen dat Hercules[109-110]
[110] Oechaliam overwonnen hadde daer haren vader noch by levenden lyve
[111] was. misschien zalze uwe vrou worden, na dat d'Atolische Deianeira uit-[111-12]
[112] gedreven, zy den naem van boel niet meer drage. een vermaerde Hymen
[113] zal de lichamen des Eurytische Iöle en des dullen Hercules schandelyck[113]
[114] paren. myn geest yst van dit verhael, en grilling gaet over al myn lyf,[114]

89 *draegh moedt:* verhef u daarop (*Ned. Wdb.* III, 3237).
91 *o grootste der dingen:* letterlike vertaling van maxima rerum; boven alles uitmuntend. Het volgende is door D.v.H. beter begrepen: ‘als grooter was u zelven te overwinnen, dan die gy vermeestert hebt’.
92 *de maet van uwe dingen:* woordelik naar het Latijn: rerum mensura tuarum, waarmee bedoeld is: de grootheid van uw daden; *wyck der vromen:* foutieve vertaling van Cede bonis: ‘Sta van uw goedt af’ (D.v.H.).
94 *ruigen:* behaarde. Omphale kleedde zich namelik met de leeuwehuid van Hercules.
95-96 Duideliker bij D.v.H.: ‘dat is geen roof eenen leeu, maer u, onthaelt’.
97 *maghtigh:* in staat.
98 *het geweer:* de pijlen; *besmet van:* bestreken met.
99 *haer mans wapens:* waarmee zij zelf zich getooid had.
100-101 *het stont my niet vry* enz.: de bedoeling is: ‘ick kon het wel niet gelooft hebben’ (D.v.H.).
102 *boel:* minnares.
104 *een slavin komt:* d.w.z.: zij komt als gevangene.
105 *van:* door.
106 Bij D.v.H.: ‘noch deckt haer aengezicht ten teken van haer ongeval’.
108 *in Phrygien:* nl. bij Omphale.
109-110 Foutieve vertaling. Bij D.v.H.: ‘als Hercules overwonnen hebbende: en niet anders als of Echalie nogh in stant, en haer vader in 't leven ware’.
111-12 *uitgedreven:* absolute constructie.
113 *Eurytische:* dochter van Eurytus; *dullen:* krankzinnig geworden.
114 *grilling:* rilling.

[115] en myn hant aent quynen leit in mynen schoot. ghy hebt my met velen,
[116] maer my zonder laster bemint. dat berouwe u niet: tweemael was ick[116]
[117] oorsaek van uw gevecht. Achelous las al schreiende zyne horens in 't[117-18]
[118] vlietende water: en dompelde de geknotte lichamen in den slymigen gront.

116 *zonder laster:* zonder schande, nl. als wettige echtgenote.
117-18 *Achelous:* de stroomgod veranderde zich in een tweegevecht met Hercules om Deianira in een stier en verloor daarbij een van zijn horens; *las:* zocht; *in 't vlietende water:* bij D.v.H.: ‘op 't vogtige strant’ (ripis in udis); *de geknotte lichamen:* moet zijn: zijn verminkte slapen (trunca tempora); *in den slymigen gront:* beter bij D.v.H.: in den slibberigen stroom.

[119] hoe is Nessus die half man was door dootlyck vergif gesneuvelt, daer het[119]
[120] paerdebloet den stroom besmette. maer waerom verhael ick deze dingen.
[121] de faem, terwyl ick vast schryve, bootschapt my, dat myn man omkomt[121]
[122] door de smet van mynen rock. wee my wat deed ick? waer heeft de[122]
[123] razernye my die hem beminde, toe gebroght? godtloose Deianeira, wat
[124] twyffeltghe te sterven? of zal uwen man midden op Aeta gescheurt[124]
[125] worden? zult ghy een oorzaeck van zulck een schelmstuck hem over-
[126] leven? en wat heb ick tot noch bedreven, waerom men my voor Hercules
[127] bedgenoot zoude houden? myn doot sal het huwelyxpant zijn. o Meleager,[127]
[128] ghy zult uwe zuster in my kennen. waerom twyfelt de godloose Deianeira
[129] te sterven? och vervloekt huis, zy zit heftiger op eenen hoogen stoel.[129]
[130] een langdurige ouderdom druckt den verlaten Oeneus. De broeder Tydeus[130]
[131] zwerft aen onbekende kusten. d'ander stack levendigh in 't vier, tzynen[131]
[132] bederve geschapen. de moeder dreef het lemmer in haer hart. Godtlooze[132]
[133] Dianier, wat twyfeltghe te sterven? dit eenige bidde ick, by 't heiligh Recht
[134] van hylixbedde, dat ick niet schyne uw huwelyck lagen geleit te hebben.
[135] na dat Nessus de begeerige borst met zyn riet doorschoten hadde, zeide[135]
[136] hy: in dit bloet steeckt een minnekracht. ick heb u 't geweven kleet ge-
[137] sonden, dat met Nessus bloet bestreken was. Godtloose Dianier, waerom
[138] twyfelt ghy te sterven? en nu vaert wel, oude vader, en zuster Gorge,
[139] en myn vaderland, en myn broeder, den vaderlande ontruckt; en ghy zoo[139-40]
[140] ghy kunt, o man, die heden het leste licht van onse oogen zyt, en myn
[141] kint Hyllus, vaert wel.

Brief X Ariadne aen Theseus.*

[1] Ick vont allerhande slagh van dieren genadiger dan u: en wert noit aen

119 *Nessus:* een Centaur, werd door Hercules met een vergiftige pijl gedood in een tweegevecht om Deianira. Vondel laat hier weg: in de lotusdragende Evenus (in lotifero Eveno).
121 *vast:* intussen.
122 *de smet van mynen rock:* het gif van het bebloede hemd (zie de eerste aantekening bij deze brief).
124 *Aeta:* Oeta, de berg waar Hercules verbrand is.
127 *Meleager:* stierf een pijnlike dood door toedoen van zijn vrouw.
129 *heftiger:* vertaling van *acrior,* een onjuiste lezing voor *Agrios,* d.i. de man die Oeneus, de vader van Deianira onttroonde.
130 *verlaten:* eenzaam, na de onttroning; *De broeder:* nl. mijn broeder Tydeus, ten gevolge van een onvoorbedachte moord uit zijn vaderland naar Argos gevlucht.
131 *d'ander:* Meleager. Hij zou sterven als het hout op de haard verbrand was. Zijn vrouw verbrandde dit; *levendigh:* levend.
132 *de moeder:* Althaea benam zich het leven om dit uiteinde van haar zoon Meleager.
135 *met zyn riet doorschoten hadde:* onjuiste vertaling: ‘door uw pylen getroffen was’. (D.v.H.).
139-40 Dit slot is verkeerd vertaald. D.v.H. verbeterde: ‘Gy oock, o licht, dat ick van daegh voor de leste mael aenschou, en gy o man (maer och waer het voor u mogelyck) en myn kint Hyllus, vaer wel’.

* X. *Ariadne aen Theseus*. Ariadne, dochter van de koning van Creta, redde Theseus, die de Minotaurus verslagen had, uit de doolhof, door hem een draad te verschaffen. Hij vluchtte met haar. maar liet haar achter op het eiland Naxos, waar zij later door Bacchus gevonden en tot gemalin verkozen werd.

[2] yemant slimmer dan u bevolen. o Theseus tgeen ghy leest zende ick u van[r. 2]
[3] dien oever, van waer ghy tzeil gingt zonder my: en waar op myn slaep my

r. 2 *slimmer:* erger, slechter.

[4] jammerlyck bedroogh, en ghy zoo schelmachtigh my lagen leide, terwyl ick
[5] sliep. het was ontrent die uur, dat het lant met kristalynen dauw bespreit[5]
[6] wort, en de vogels op de tacken klagen: als ick onzeker of ick waeckte of
[7] sluimerde half slaperigh met myn handen naer Theseus voelende niemant
[8] voelde, myn hant te rugge haelde, en weder uitstack, en d'armen over theele
[9] bedde sla: maer hy was er niet. schrick verjoegh den slaep; ick rees al
[10] verbaest, en myn leden bezwycken over de ledige ledekant. terstont sloegh[10]
[11] ick myn handen voor myn borst: en trock zoo verbaest als ick uit den slaep[11]
[12] opsprong myn hair uit. de maen scheen: ick sta en zie of ick yet anders dan
[13] strant zie: en d'oogen vernemen niet als bare strant. ick loop vast herwaert[13]
[14] en derwaert zonder endt. het gulle zant matte de maeghdelycke voeten af.[14]
[15] middelerwyl den geheelen waterkant over Theseus schreeuwende, zoo
[16] wedergalmden de holle steenrotsen op uwen naem, en de plaets riep zoo
[17] dickwils als ick. de plaets scheen d'ellendige te willen helpen. daer stont[17]
[18] een bergh, op wiens kruin hier en daer eenige ruighte stonden: nu wort[18]
[19] de rots van ruischende golven uitgekabbelt. ick stygh er op: myn yver[19]
[20] gafme kracht: en aldus overmat ick, zoo verre myn gezicht reicken kon de[20]
[21] diepe zee. daer na zagh ick (want ick diende my van de wreede winden)[21]
[22] uw zeilen van den noorden wint uitgespannen. ick zagh het, of zeker my
[23] verbeeldende die gezien te hebben, bestorf ick. en wert kouder dan ys.[23]
[24] myn droefheit liet my niet lang bezwymen: ick rys op, rys op. en roep
[25] Theseus, uit al myn keel. waer vliet ghy? roep ick. schelmsche Theseus,[25]
[26] keer weder: wendt uw schip: het heeft noch zyn volle vracht niet. al
[27] wat ick aen myn stem te kort quam voldeed ick met misbaer, en mengde[27]
[28] myn kermen met slagen. op dat, zoo ghy 't niet hoorde, ten minste[28]
[29] zien zoudt. ick gaf van verre teeckens met het slaen van myn handen: en
[30] stack een lange teen met een witten doek om hoogh, opdat ick hem zou[30]
[31] indachtigh maecken datze my vergeten hadden: en nu waert ghy al uit
[32] myn gezicht: toen schreide ick ten leste. myn zachte kaecken werden te
[33] voren bleeck van druck. wat kon ick anders doen dan myn oogen uitkryten,[33]

5 *uur:* bij V. ook vrouwelik; *kristalynen dauw:* vertaling van vitrea pruina, d.i. rijp.
10 *al verbaest:* geheel verbijsterd.
11 *zoo verbaest* enz. Onjuist vertaald; door D.v.H. verbeterd in: ‘zoo als het uit den slaep verwart was’.
13 *bare strant:* enkel strand; *vast:* al maar.
14 *gulle:* rulle, losse (*Ned. Wdb.* V, 1235).
17 *d'ellendige:* de ongelukkige.
18 *ruighte:* struikgewas; *nu:* in Vondel's tekst stond *nunc;* een betere lezing is *hinc,* d.i. van hier.
19 *uitgekahbelt:* door water uitgehold.
20 *overmat:* overzag ik rondom.
21 De tussenzin is door D.v.H. verbeterd in: ‘want de wint viel my zoo hart als gy’.
23 *bestorf ick:* werd ik doodsbleek.
25 *uit al myn keel:* uit alle macht schreeuwend.
27 *misbaer:* gejammer.
28 *slagen:* op de borst, als teken van rouw.
30 *teen:* tak; *hem:* door D.v.H. veranderd in *u*.
33 *druck:* smart.

[34] toenze uw schip niet langer zien konden. of ick liep eenzaem zwerven
[35] met het hair om thooft, gelyck een priesteres van den Ogygischen Godt[35]
[36] bezeten: of gingk op een koude klip zitten en zagh zeewaert in; en was
[37] zoo wel zelf een steen als myn zitplaets steen was: dickwils liep ick weder
[38] naer myn bedde toe, daer wy beide op gelegen hadden: maer het zoude

35 *den Ogygischen Godt:* Bacchus. *Ogygisch* is Thebaans; de moeder van Bacchus, Semele, was nl. een Thebaanse.

"

[39] ons beide niet meer ontfangen. en ick voelde noch naer uw plaets in ste
[40] van u: en taste op het dexsel dat ghy met uw lichaem verwarmde. ick ga[40]
[41] 'er op leggen: en myn bedde vloeide van biggelende tranen. wy lagen er[41-42]
[42] op, en ick roep: lever de twee weder. wy komen beide herwaert; waerom
[43] vertrecken wy niet beide te gelyk? o meineedigh bedde, waer is myn
[44] grootste deel? wat zal ick doen? waer langs zal ick alleen gaen? dit eilant
[45] is ongebouwt: ick zie geen werck van menschen noch ossen. al de kust[45]
[46] wort van de zee omcingelt. hier leit niet schip om over de gevaerlycke[46]
[47] diepte te varen. en genomen hier waren gezellen wint en schepen wat[47]
[48] zal ick volgen? myn vaderlant staet voor my gesloten: om met een schip[48-50]
[49] spoedigh over de stille zee te varen: opdat Aeool de stormen breidele.
[50] ick zal een balling wezen. ick zal u niet zien te Creten aen hondert steden[50]
[51] verdeelt, opt lant aen Jupiter bekent. want myn vader en vaderlant daer[51]
[52] myn vader rechtvaerdighlyck regeert, zyn lieve namen die ick door myn
[53] bedryf verraden hebbe. toen ick, op dat ghy overwonnen niet in den[53-54]
[54] krommen doolhof zoudt verlet blyven, u den draet gaf om uw voeten te
[55] stieren. toen ghy tegens my zeit: ick zweer u by 't gevaer zelf, ghy zult[55]
[56] myn eige zyn, zoo lang wy beide leven. o Theseus, ick leef noch, en ben
[57] d'uwe niet langer: indien trouwens een vrou, door haer meineedigen mans[57]
[58] bedrogh begraven, noch leeft. o trouwelooste, ghy had my beter geslaght[58]
[59] met die knods waermede ghy mynen broeder slaghte, zoo waer my de[59]
[60] trouw, die ghy my beloofde, voldaen. nu gedenck ick alleen niet aen
[61] tgeen my te lyden staet: maer al tgeen een verlate maeght kan lyden.
[62] duyzent beelden komen my die sneven sal in den zin. en de doot is my[62]
[63] minder straf, dan 't vertoef des doots. alreede dunckt my datze van hier of[63]

40 *het dexsel:* de dekens.
41-42 Beter bij D.v.H.: ‘Ick roep, Wy lagen met ons twee hier op, geef die twee wederom. wy quamen’ enz.
45 *ongebouwt:* vertaling van: vacat cultu, dus: onbewoond.
46 *hier leit niet schip:* bij D.v.H.: ‘hier is nochte schipper nochte schip’.
47 *genomen:* gesteld dat.
48-50 Het verband van de zinnen is niet begrepen. Er staat: ‘Al gebeurde het dat ick met een geluckigen wint over zee streefde, en Eolus zyne winden in toom hielt, ick zou echter balling zyn’. (D.v.H.).
50 *te Creten:* onjuiste vertaling van de vocatief: o Creta; evenzo in de volgende regel: o land, in plaats van ‘opt lant’.
51 *Jupiter:* hierachter is uitgevallen: *als kind,* nl. toen Amalthaea hem daar opvoedde.
53-54 *bedryf:* handelwijze, daad; *overwonnen:* de tekst die Vondel gebruikte, had *victus;* D.v.H. vertaalt de betere lezing *victor:* overwinnaer; *den krommen doolhof:* het Labyrinth; *verlet:* verhinderd, teruggehouden.
55 *stieren:* sturen, leiding geven.
57 *trouwens:* tenminste.
58 *begraven:* vertaling van sepulta; D.v.H. vertaalt vrijer: omgebragt; *geslaght:* gedood.
59 *mynen broeder:* de Minotaurus, uit Pasiphaë geboren.
62 *my die sneven sal:* berust op onjuiste vertaling. Er staat: duizend manieren van sterven (pereundi mille figurae).
63 *straf:* streng, afschrikwekkend; *t vertoef des doots:* het uitblijven van de dood; *datze:* moet een schrijffout zijn voor *dat,* gelijk D.v.H. verbeterde.

[64] van ginder de wolven genaecken, die met hongerige tanden myn ingewant
[65] zullen verscheuren. misschien voet die landouwe oock geele leeuwen:
[66] en wie weet of er nergens geen wreede tigers in dit eilant zyn? en men
[67] zeit oock dat er de zee groote walvisschen opsmyt: wie hindert het dat[67]
[68] er niet een zwaert door myn hart ga? op dat ick als een gevangen niet

67 *opsmyt:* op de kust werpt; *hindert het:* verhindert.

[69] met een zware keten worde verzonden: of als een slavin niet de groote[69]
[70] taecken spinne, ick die Minos tot een vader, en Phoebus dochter tot een
[71] moeder hebbe: en die, dat my meest ter harte gaet, aen u verlooft was.
[72] zoo ick lant en zee en d'uitstekende oevers aenzie: het lant dreight my
[73] (met) veel zwarigheit. de zee dreight my met veel zwarigheit. de hemel
[74] schieter noch over: ick vrees oock de gestaltenis der goden: ick wort den
[75] verslindenden dieren ten buit en ten aze gelaten. het zy menschen dit lant[75]
[76] bewoonen of bouwen, wy mistrouwen hun: ick gequetste heb leeren voor[76]
[77] vremdelingen vreezen. och of Androgeos noch leefde: en o Cecropische[77]
[78] landouwe met zyn lyck niet hadde geboet de godtloose streeken: en och of[78]
[79] ghy o Theseus met uwen quastigen stock noit geslaght had het gedroght dat[79]
[80] ten deel mensch, ten deel os was: en ick u noit gegeven hadde, de draden,
[81] die u den wegh wezen, de draden, daer ghy telckens uwe handen aen
[82] sloeght. ick verwonder my niet dat d'overhand op uwe zyde bleef, en 't[82]
[83] gevelde gedroght den gront van Creten besloegh. het yzeren ingewant[8383-84]
[84] kon van geen been geschoten worden. uw hart was zoo vroom dat ghy u[8484-86]
[85] niet eens wapende. daer bleeck het dat ghy zoo hard als steen en diamant
[86] waert: daer leit het in den boezem dat harder als steen is. o wreede slaep
[87] die my zoo traegh ophielt; maer ick had in der eeuwigheit behooren te
[88] blyven slapen. en ghy o wreede en al te reede winden, en ghy buien die[88]
[89] gedienstigh zyt om my aent schreien te brengen. o ghy wreede rechte
[90] hant, die my en mynen broeder doode: en o ydele naem van trouwe op[90]
[91] myn verzoeck bevestight. de slaep, wint en trouw hebben tegens my
[92] gezworen: en ick een eenigh meisken wert van die drie verraden. ick zal[92]
[93] dan stervende myn moeders tranen niet zien: noch niemant zal myn oogen

69 *verzonden:* bij D.v.H. geklonken (Lat. religer); (Ovidius' *Heroïdes*, vs. 88-90, hebben hier: Quid vetat et gladios per latus ire meum? | Tantum ne religer dura captiva catena; | Neve traham serva grandia pensa manu).
75 *ten aze:* als voedsel.
76 *gequetste:* bij D.v.H. beledigt zynde (Lat. laesa). In de moderne Latijnse uitgaven wordt deze zin en de vorige als onecht verworpen.
77 *Androgeos:* zoon van koning Minos, door de Atheners verraderlik gedood. Als straf bepaalde toen de vader dat elk jaar zeven knapen en zeven meisjes aan de Minotaurus geofferd moesten worden; *Cecropische landouwe:* Athene, de geboorteplaats van Theseus, gesticht door Cecrops. Het is als vocatief bedoeld.
78 *met zyn lyck:* foutieve vertaling, door D.v.H. verbeterd: ‘door de doot uwer kinderen’.
79 *quastigen:* knoestige.
82 *d'overhand:* de overwinning.
83 *besloegh:* bedekte.
83-84 Onduidelike zin! Bij D.v.H.: ‘Uw borst met yzer gehart, kon door geenen hoorn gequetst worden’.
84 *vroom:* dapper.
84-86 Deze plaats is onvoldoende vertaald; bij D.v.H.: ‘Al verweerde gy u niet, uw borst was gewapent. Daer had gy steenen en diamanten; daer hebt gy Theseus die de steenen overwint’. (In de laatste zin vatten moderne vertalers Theseus als vocatief op).
88 *reede:* gereed staande.
90 *ydele naem van trouwe:* woordelike vertaling van: nomen inane fides, d.i. de eed van trouw, een lege klank.
92 *gezworen:* samengezworen, samengespannen.

[94] met zyn handen luicken. ick zal den ongeluckigen geest in een vremde[94]
[95] lucht geven: noch geen vriendin zal myn lichaem met hare hand balssemen.
[96] zeevogels zullen niet op myn onbegrave gebeente staen. heb ick met[96]
[97] myn gedienstigheit dit graf verdient. ghy zult naer de Cecropische havens
[98] gaen, en gewelkomt in uw vaderlant met eere van uw volck verheven
[99] worden. misschien zult ghy daer oock vertellen, hoe ghy my alleen op 't[99]

94 *luicken:* sluiten; *den geest geven:* sterven.
96 Beter bij D.v.H.: ‘Op myn onbegraven lichaem zal 't zeegevogelte azen’.
99 Hier laat Vondel een paar verzen weg.

[100] lant hebt achter gelaten: ick magh niet uit uwe tittels gelaten worden.[100]
[101] Aegeus is uw vader nocht Aethra, Pirithous dochter uwe moeder niet: de[101]
[102] klippen en de zee hebben u geteelt. och lieten het de goden toe dat ghy
[103] my van uwen hoogen achtersteven zaeght. myn bedruckte gestalte most[103]
[104] u ontroeren. zie nu eens met uw gemoedt aen soo ghy kunt, en niet
[105] met uwe oogen, hoe ick hier op een steenklip hang, daer de wilde zee
[106] tegens aenslaet. ziet eens hoe ick rouw draegh met hangenden haire, en
[107] zwaer myn kleederen, als van den druyp, nat zijn van myn tranen. hoe[107-08]
[108] ysselyck myn lichaem gestelt is, als tkorengewas daer de noordewint over
[109] henen blaest: en myn brief bezwyckt doort parssen van myn bevende hant.[109]
[110] ick aenbidde u niet omdat myn verdienste qualyck beloont is: geen danck-[110]
[111] baerheit ben ick aen uwe daet schuldigh: oock geen straf, zoo ick niet
[112] oorsaek van uw heil ben: nochtans is 'er geen reden waerom ghy my zoudt
[113] ombrengen. ick ongeluckige streck u over de breede zee deze myn handen
[114] toe die vermoeit zyn van myn borst te slaen. ick bedruckte toon u het hair,
[115] dat 'er noch overschiet. ick bidde u by de tranen, my uit de oogen geparst
[116] door uw bedryf: o Theseus, wendt u schip, en keer weder met den wint:
[117] zoo ick eerst sneuvel, zult ghy evenwel het gebeente mede voeren.[117]

Brief XI Canace aen Macareus.*

[1] Zoo myn brief ergens evenwel zal onleesbaer zyn door *blinde/uitgewiste*[r. 1]
[2] feilen: zoo zal myn geschrift van den moort zyner joffrouw vergeten wezen.[2]
[3] myn rechte hant voert de pen, d'ander het bloote zwaert, en het bladt
[4] leit los op myn schoot. dit is de gedaente van Aeools dochter, die aen
[5] haren broeder schryft: indien ick schyn mynen harden vader te konnen[5]
[6] behagen. ick wenschte dat zelf d'aenschouwer van mynen moort hier[6]

100 *uwe tittels:* uw aanspraken op roem.
101 *Pirithous:* foutief voor Pittheus. Moderne uitgevers verplaatsen deze zin naar voren, achter r. 86.
103 *bedruckte:* droevige.
107-08 *hoe ysselyck myn lichaem gestelt is:* bij D.v.H. nauwkeuriger: ‘Myn lichaem trilt’.
109 *myn brief bezwyckt:* onjuist vertaald; bij D.v.H. ‘myne letters wankelen door myne bevende vingeren’.
110 *ick aenbidde u niet* enz.: foutief voor: ‘Ick bid u niet om myne weldadigheit’. Laet myn weldoen geen danck hebben, maer evenwel geen straf.
117 *sneuvel:* sterf; *evenwel:* tenminste.
* XI *Canace aen Macareus*. Canace was de dochter van de windgod Aeolus en Enarethe. Zij bracht bij haar broeder Macareus een zoontje ter wereld, dat zij door haar min te vondeling liet leggen. Toen haar vader dit ontdekte, deed hij het kind voor de honden werpen, en zond zijn dochter een zwaard om zich daarmee te doden.
r. 1 *blinde feilen* is een vertaling van *caecis lituris;* bij D.v.H.: kladden daer niet door te komen is.
2 Foutieve vertaling; bij D.v.H.: dat zal daer uit zyn, dat hy bemorst is met myn bloet.
5 *indien:* in het Latijn staat *sic* d.i. zo, met het zwaard in de hand; *harden:* gestrenge, hardvochtige.
6 *zelf:* bij D.v.H. duideliker: hy zelf.

[7] tegenwoordigh waer: en het werck werde voortgedreven door de oogen[7-8]
[8] van dengenen die haer teelde. hy, zoo wreet als hy is, en veel moor-

7-8 *voortgedreven:* volbracht; *door de oogen van dengene die haer teelde:* foutieve vertaling. De bedoeling is: onder de ogen van de bewerker (van die moord).

[9] dadiger dan zyn oostewinden, zoude onse wonden met drooge oogen
[10] aenzien. namelyck tis yet by de wreede winden te leven, hy komt overeen[10]
[11] met zyn volx aerdt. hy beheerst den noorden en den westenwint en den[11]
[12] Scythonischen zuidewint: o dertele Eureus over uwe vleugels. och hy[12]
[13] heerscht over de winden: maer hy heerscht niet over zyn oploopende[13]
[14] gramschap, en bezit rycken, die min zyn dan zyne gebreken. wat baet het[14]
[15] dat eene, die door haer voorvaders namen ten hemel toe verheven is,[15]
[16] Jupyn onder hare bloetvrienden rekent. ick voer niet weiniger dan hy met[1616-17]
[17] myne schichten, maer tgehaete lemmer lyckgaven met een vrouwe hant.
[18] o Macareus och of de uur die ons paerde spader dan de uur myns doots
[19] gekomen waer. o broeder, waerom hebt ghy my oit meer dan een broeder
[20] bemint? en ick heb my niet neffens u gedragen gelyck het een zuster
[21] betaemt. ick blaeckte oock, gelyck ick pleegh te hooren, ick weet niet wat[21]
[22] voor een godt ick in myn laeuwen boezem vernam. myn verw was in
[23] 't aenzicht verschoten, en een magerheit deed myn gebeente krimpen. myn
[24] mont nuttighde ter noodt een luttel spyze. de slaep viel my zwaer en de[24]
[25] nacht een heel jaer: en ick verzuchte van geen pyn gequetst zynde. en[25]
[26] ick kon geen reden geven waerom ick zuchte, en ick wist niet wat een
[27] vryster was, en ick was het zelf. myn voester vernam eerst door haer oude[27]
[28] wyfs hart de zieckte, en de voester zeide eerst tegens Aeolus dochter: ghy[28]
[29] mint. ick wert schaemroot, en sloegh van schaemte myne oogen neder. dit
[30] waren teeckens genoegh van een zwygende. en alree zwol de last des ge-[30]
[31] zwollen buicks: en theimelycke pack bezwaerde de quynende leden. wat[31]
[32] kruiden, wat artsenye broght en bestelde my de voester niet stoutelyck met[32]
[33] hare handt? zoo dat bykans (dit eenige verzwygen wy u) de groeiende
[34] last ons ingewant ontschoot. och het al te leefbare kint wederstont de[34]

10 *tis yet:* het betekent iets.
11 *noorden:* in 't Latijn *notus* d.i. de zuidenwind.
12 *Scytonischen zuidewint* moet zijn: Sithoniese noordenwind; *Eureus:* de Oostenwind; *over:* hierbij te denken: en heerst.
13 *oploopende:* meeslepende.
14 *rycken:* vertaling van regna, waarmee hier de heerschappij over de winden bedoeld is.
15 *eene:* iemand, nl. ik.
16 *bloetvrienden:* bloedverwanten. Aeolus stamde nl. af van de Titanen en ook Jupiter was de zoon van een der Titanen: Kronos.
16-17 Onbegrijpelike zin. Beter bij D.v.H.: ‘Heb ick daerom te minder deze doodelyke gift, geweer dat my niet past, in myne hant?’
21 *gelyck ick pleegh te hooren:* dit moet zijn, als bepaling bij *godt:* ‘waer van ick meenigmael hoorde spreken’ (D.v.H.).
24 *ter noodt:* alleen als de nood drong.
25 *nacht:* aan te vullen met *viel:* was voor mij.
27 *vryster:* bij D.v.H. minnares; *vernam:* bemerkte.
28 *hart:* nl. door haar levenservaring; *tegens Aeolus dochter:* moet een vocatief zijn: o dochter van Aeolus (D.v.H.).
30 *van een zwygende:* door D.v.H. verduidelikt: ‘al zweeg ick’.
31 *gezwollen:* bij D.v.H. beter: geschonden; *pack:* last.
32 *bestelde:* verschafte; *stoutelyck:* vermetel.
34 *leefbare:* levenskrachtige.

[35] gebezigde artsenye, en bedeckt zynde, bleef veiligh van zynen vyant. de[35]
[36] schoone zuster van Phebus was negenmael opgegaen, en de tiende maen[36]
[37] dompelde de zonnepaerden: als ick niet wist wat oorzaeck my een haestigh[37]
[38] weedom verweckte, en was onkundigh van 't baren en een nieuwe krygs-[38-39]
[39] heldin: noch sprack met geen sachte stem: wat, zeitse, verraet ghy uw

35 *vyant:* nl. de voedster.
36 *de schoone zuster van Phebus:* de maan.
37 *dompelde:* onjuiste vertaling van *movebat:* bracht in beweging.
38-39 *onkundigh van:* onbedreven in; *nieuwe krygsheldin:* vertaling van: nova miles: een beginneling; *noch sprack met geen sachte stem:* beter bij D.v.H.: ‘Oock hielt ick myn stem niet in’.

[40] lasterstuck? en het oude wyf, die 'er van wist, sloegh de roepende op den[40]
[41] mont. wat zal ick ongeluckige aengaen? het wee parstme te stenen:[41]
[42] maer de vreese en de voester en de schaemte self verbieden het: terstont
[43] hervat ick het gesteen en de ontglipte woorden, en ick word self gedrongen[43]
[44] myn tranen te drincken. de doot stont voor myn oogen, en Lucyn weigerde[44]
[45] my hulp, en had ick gestorven, de dood was oock een zwaer lasterstuck.
[46] als ick ter neder storte en myn hair en kleederen scheurende, ghy onsen[46]
[47] boezem koesterde met den uwen en seit tegens my: o suster, myn lieve
[48] suster, leef lang. leef lang, en bederf geen twee in een lichaam. de goede[48]
[49] hoop zet u krachten by: ghy zult uw broeders getroude vrouw worden.
[50] de vrou van hem, door wien ghy vrou en moeder geworden zyt. geloof
[51] my, doodt zynde werdt ick door uwe woorden weder levendigh. en ick[51]
[52] ben verlost van 't pack en tlasterstuck myns lichaems. wat bedankt ghy u[52-53]
[53] selven? Aeolus sit midden in zyn hof: men moet het lasterstuck uit vaders
[54] oogen doen. het nyverige oude wyf stopt het kint in de bladeren en witte[54]
[55] olyftacken, en dunnen spanssels: en doet versierde offerhanden, en spreeckt[55]
[56] gebeden uit. het volck .....[56]
[57] de vader zelf geeft verlof tot de reis. het was nu al by den drempel, als
[58] 't gehuil vader ter ooren quam: en het wordt door zyn merckteecken ver-[58]
[59] raden. Aeolus haelt het kint voor den dagh, en ontdeckt de geveinsde
[60] offerhanden: het hof galmt van een dul geraes. gelyck de zee beeft, als zy[60]
[61] van een windeken gestreken wort, gelyck een esschentack van een laeuwen
[62] zuidewint geschudt wordt. zaeght ghy eens hoe myn bestorve leden ge-[62]
[63] schudt werden: het bedde schudde vant lichaem datter op lagh. hy valt
[64] er op in, en maekt met zyn getier onze schande openbaer, en kan naulix
[65] de handen afhouden van 't aenzicht der ellendige. ick zelf al beschaemt
[66] goot niet uit dan tranen. myn tong wiert van kille vreese tegengehouden.
[67] en hy had nu al belast den kleenen neef voor de honden en vogelen te[67]
[68] werpen, en in eensame plaetsen te versteken. d'ellendige gaf een geschrey:

40 *lasterstuck:* schande; *sloegh op:* bij D.v.H.: sloot met haer hant.
41 *aengaen:* beginnen.
43 *hervat:* foutief voor: wederhoude (D.v.H.).
44 *Lucyn:* Juno, als de godin die de barenden bijstond.
46 *ick* en *mijn* zijn door D.v.H. verbeterd in *gy* en *uw*.
48 *lang:* door D.v.H. terecht geschrapt; *bederf:* richt te gronde.
51 *levendigh:* levend.
52-53 *wat bedankt ghy u selven?:* onjuiste vertaling van Quid tibi grataris? d.i. ‘Wat juicht gy van vreugt?’ (D.v.H.).
54 *bladeren:* vertaling van frondibus, dat in Vondel's voorbeeld stond. In moderne uitgaven: frugibus, dat op het offermaal slaat.
55 *dunnen spanssels:* vertaling van *levibus vittis* (bij D.v.H. lichte windselen): waarschijnlik de banden die de olijftakken samenhielden; *versierde:* geveinsde, schijnbare.
56 De door V. niet begrepen zin luidt bij D.v.H.: ‘Het volck en vader zelf maeckt ruim baen voor den toestel der offerhande’.
58 *'t gehuil:* nl. van het kind.
60 *dul:* buitensporig, geweldig.
62 *zaeght ghy* enz.: ‘zoo had gy myn leden mogen zien beven’ (D.v.H.).
67 *belast:* last gegeven; *neef:* kleinzoon.

[69] ghy zoudt meenen dat hy het gevoelde. en waer het kon riep het zyn[69-70]
[70] grootvader aen met zyne stemme. o myn broeder, hoe waentghe dat ick
[71] toen te moede was? want ghy kunt dat by uw eigen gemoedt weten. als
[72] myn vyant in myn tegenwoordigheit myn eigen ingewant zou naer de hooge

69-70 *riep het aen:* bad om genade; *met zyne stemme;* bij D.v.H.: in zyn tael.

[73] bosschen brengen om op de bergen van de wolven verslonden te werden,
[74] hy was al ter kamer uitgetreden. toen sloegh ick ten leste voor myn borst.
[75] en begon met de nagelen myn kaecken op te krabben. middelerwyl quam[75]
[76] myn vaders hellebardier met een bedruckt aenzicht: en sprack schandelyck[76]
[77] aldus. Aeolus zent u dit zwaert; en hy leverde my dat zwaert, en wil dat
[78] men uit de verdienste versta wat dat zeggen wil. wy verstaen het wel, en[78]
[79] zullen kloeckhartigh het geweldige zwaert int werck stellen. ick zal het[79]
[80] vaderlyck geschenck in myn borst duwen. o vader vereert ghy myn huwe-
[81] lyck met dusdanige gaven? o vader, verryckt ghy uwe dochter met dus-
[82] danigen bruitschat? o bedriegelycke Hymen loop wydt van hier met myn[82]
[83] mans bruiloftsfackel, en vlught met ontstelde voeten uit dit gruwelyck hof.
[84] o zwarte Razernyen licht my met de fackelen toe die ghy draeght, op dat[84]
[85] myn lyckvier blaecke van dat vier. o myn susters, huw met een beter noot-
[86] lot: nochtans gedenckt aen 't geen ick bedreven hebbe. wat heeft het kint[86]
[87] bedreven dat eerst ter werelt gebroght is? Door wat misdaet heeft het[87]
[88] naulix geboren zynde zyn grootvader gequetst? kon het de doot verdienen,
[89] dat men het reken die verdient te hebben. och die ellendige wort om myn
[90] misdaet gestraft. o zoon de droefheit uwer moeder, roof van verslindende
[91] dieren, wee my ghy wort op uwen geboortedagh verslonden. o zoon,
[92] ellendigh pant van een luttel geluckige minne, dit was uw eerste en uw leste
[93] dagh. 't heeft my niet vry gestaen u met rechtvaerdige tranen te beschreien,
[94] en 't *afgeschoren/afgesneden* hair in uw graf te brengen. ick hebber niet boven op[94]
[95] gelegen, noch het koude kuskens gegeven. vratige dieren zullen ons in-[95]
[96] gewant verscheuren. ick zelf zal oock des kints geest met een wonde na-[96]
[97] volgen, ende zal niet lang moeder, noch kinderlooze geheeten worden.
[98] ghy evenwel, die te vergeefs op uwe ellendige zuster hoopte, ick bidde[98]
[99] u vergader de gespreide leden van uwen zoon, en bestel het by de moeder,[99]
[100] en legh het op t graf uwer gezellinne: en dat wy beide in eenen engen
[101] *dootvat/emmer* besloten worden. Leef lang en denck om ons: en begiet ons lyck[101]
[102] met uwe tranen, en als een minnaer vrees het graf van uwe minnaresse

75 *kaecken:* wangen; *op:* open.
76 *sprack schandelyck:* bij D.v.H. 'broght my deze harde bootschap'.
78 *uit de verdienste:* woordelike vertaling van *ex merito;* bij D.v.H. vrijer: 'uit uw schult'.
79 *kloeckhartigh:* kloekmoedig.
82 *wydt:* ver.
84 *licht my toe:* bij D.v.H.: 'went de toortsen naer my.
86 *gedenckt aen:* herinnert u.
87 *eerst:* pas.
94 *'t afgeschoren hair:* als offerande.
95 *koude kuskens:* als afscheidsgroet aan de dode. Door D.v.H. vrijer vertaald: 'ick heb uw kouden mont niet gekust'.
96 *geest:* bij D.v.H. schim.
98 *die hoopte op:* vertaling van Lat. sperate (ook door D.v.H. gehandhaafd) dat in dit verband: verloofde betekent.
99 *bestel het:* breng ze.
101 *doodvat:* bij D.v.H. *bus* d.w.z. urn; *besloten:* opgesloten, geborgen.

[103] niet. Volbreng, dat bid ick, het bevel uwer al te verworpe zuster: ick zal[103]
[104] myns vaders bevel volbrengen.

103 *verworpe:* bij D.v.H.: verstoote.

Brief XII Medea aen Jason.*

[1] Het gedenckt my, hoe ick een koningin van Colchos u ten dienste stont,[r. 1]
[2] toen ghy verzocht dat ick u met myne kunst zou te hulp komen. toen
[3] hadden de gezusters, die de sterfelycke menschen hun nootlot uitdeelen,[3]
[4] behooren hare draden gespannen te hebben. toen moght het Medea best[4]
[5] gebeuren te sterven. al wat ick sedert dien tyt leefde was enkele straffe.[5]
[6] wee mij waerom heeft oit de boom van Pelias dryvende op der jongelingen[6]
[7] armen naer het schaep van Phryxus gevaren? waerom hebben wy oit het[7-8]
[8] Magneetsche Argos te Colchos gezien? en Graische troepen het water van
[9] den Phasis gedroncken? waerom heeft my het blonde hair meer behaeght[9]
[10] dan 't behoorde? en de voeghelyckheit en de gemaeckte gunst van uwe[10]
[11] tonge? maer eens (omdat het nieuwe schip op onze kusten gelant was, en[11]
[12] stoute mannen medebroght) zoude Aesons zoon zonder achterdocht hene-[12]
[13] gegaen hebben naer het hygende vier en de kromme muilen der ossen. hy[13]
[14] hadde het zaet gezaeit, en zoo veel vyanden in stede gekregen, op dat de[14]
[15] ackerman zelf door zyn eigen ackerwerk waer verslonden. o meineedighe,
[16] wat al meineedigheits had men met u aen d'eene zyde geholpen? hoe vele[16]
[17] rampen had ick van myn hooft afgevoert! 't is een zeker slagh van wellust[17]
[18] zyn verdienste den ondanckbaren te verwyten, deze sal ick gevoelen, dese[18]

* XII *Medea aen Jason*. Medea, dochter van Aetas, koning van Colchis, had Jason door haar toverkunst geholpen om het gulden vlies te bemachtigen. Zij volgde hem naar Thessalië, waar zij zijn oom Pelias, onder voorwendsel van hem zijn jeugd terug te geven, door zijn eigen dochters liet ombrengen. Toen Jason haar ter wille van Creüsa verliet, nam zij wraak door haar eigen kinderen om te brengen en Creüsa door middel van een toverkleed te doen sterven.

r. 1 *Colchos* staat voor Colchis.
3 *de gezusters:* de drie Parcen.
4 *gespannen:* de bedoeling is: afgesponnen. D.v.H. vertaalt beter: myn spil afgewerckt te hebben.
5 *gebeuren:* ten deel vallen. Naast deze regel staat als kanttekening in het handschrift: ‘myn leven verlengde, rechte’.
6 *de boom van Pelias:* woordelike vertaling van Pelias arbor, d.i. het schip de Argo, gebouwd van het hout van de berg Pelion in Thessalië; D.v.H. vertaalt vrijer: ‘waerom moest oit het Thessalisch schip, door snelle roeiers voortgedreven, om Fryxus gulde vacht komen?’ Phrixus had het gulden vlies naar Colchis gebracht.
7-8 *het Magneetsche Argos:* de Argo, in Magnesia, het Oostelike deel van Thessalië, gebouwd; *Graische:* Griekse.
9 *Phasis:* grensrivier tussen Colchis en Klein-Azië.
10 *voeghelyckheit:* vertaling van *decor:* schoonheid; *gunst* (gratia): bij D.v.H. bevalligheit.
11 *maer eens* enz.: onduidelike vertaling. Bij D.v.H.: ‘Jason moest tegen de vierspuwende dieren aengegaen hebben, zonder van my vooraf daer tegen gewapent te zyn’. De laatste woorden zijn de vertaling van: non praemedicatus; Vondel volgde een andere lezing: praemeditatus.
12 *stoute:* dappere.
13 *muilen:* is een vertaling van *ora*. Moderne uitgevers verkiezen de lezing *aera:* het metaal.
14 *in stede:* daarvoor in de plaats. De uitgezaaide draketanden groeiden op tot geharnaste strijders, die Jason door een list van Medea elkaar deed doden.
16 *aen d'eene zyde:* ter zijde, uit de weg.
17 *wellust:* genot.
18 *verdienste:* weldaden.

[19] blyschap zal ick alleen van u er af brengen. nadat u bevolen was het on-[19-20]
[20] ervaren schip te Colchos aen te voeren, liept ghy de geluckige havens van[20]
[21] myn vaderlant in. daer ben ick Medea dat geweest, tgeen hier de nieuw[21-23]
[22] gehuwde is. ick hadde hier zoo ryck een vader als hy. o Ephyre dees bezit
[23] het tweezeesche, hy het besneeude Scythien, daer Pontus aen de slincke

19-20 *er af brengen:* behalen, verkrijgen; *onervaren:* heeft meer betrekking op de schipper dan op het schip.
20 *aen te voeren:* geleiden, sturen.
21-23 *de nieuw-gehuwde:* Creüsa; *als hy:* moet zijn: als de hare; *o Ephyre dees bezit het tweezeesche:* foutieve vertaling: 'Dees beheerscht Ephyre (oude naam voor Corinthe) van twee zeën bespoelt' (D.v.H.).

[24] zyde leit. myn vader Aetas geeft de Pelasgische mannen huisvesting, en[24]
[25] ghy graische lichaemen gaet er op de geborduurde bedden rusten. toen[25]
[26] zagh ick u: toen begon ick te weten wie ghy waert. dat was het eerste
[27] bederf van myn zinnen. ick zagh u, en was verloren, en blaeckte door een
[28] onbekend vier, gelyck een pynhouten fackel brant voor de groote Goden.
[29] ghy waert schoon en myn nootlot verruckte my derwaert: het licht van[29]
[30] uwe oogen verruckte onze oogen. ghy meineedige wert des gewaer: want[30]
[31] wie kan de liefde verbergen? een vlam door hare eige aenwyzinge verraden
[32] blinckt uit. ondertussen hadde de koningk u aengezeit, hoe ghy de harde[32]
[33] halzen der wilde ossen met het gewone ploeghyser zout drucken. het waren[33]
[34] de stieren van Mars door meer dingen wreedt dan door de horens: en hun
[35] aessem was schrickelyk vier. vaste kopervoeten, en koper .....[35]
[36] neusgaten. deze zyn oock zwart geworden door hun snuiven. behalven dit
[37] wert u geboden met een vervloeckte hant te zaeien over de breede ackers[37]
[38] zaden die menschen zouden teelen: die uw lichaem zouden bevechten[38]
[39] door tgeweer dat met hun opgewassen was. die oegst droegh zich onrecht-[39-40]
[40] vaerdigh tegens zynen ackerman. de leste moeite was door eenige kunst
[41] te bedriegen de oogen des wachters die nimmermeer door slaepzucht
[42] geloken worden. Oetes hadde gezeit, alle ghy bedruckten staet op, en de[42]
[43] hooge tafel verlaet de purperen tafelkussens. hoe ver was toen uit uw ge-[43]
[44] dachten het behuwde ryck van Creusa, en de schoonvader, en de getroude[44]
[45] dochter van den grooten Creon. ghy gaet droevigh henen, ick volgh den
[46] henengaenden na met natte oogen, en sprack al stillekens: vaerwel. zoo
[47] dra als ick naulix raeckte het bedde dat in myn slaepkamer gespreit was,
[48] hoe lang viel my de nacht, die ick met tranen overbroght. de stieren, en[48]
[49] 'tschendige gewas zweefden al voor myn oogen, en de waeckende draeck[49]
[50] quam voor myn oogen. aen d'een zyde was vrees, aen d'andre liefde. de
[51] vrees self vermeerde de liefde. het was smorgens vroegh, en myn lieve
[52] zuster ter kamer inkomende, vont my met het hair om t hooft, en op myn

24 *de Pelasgische mannen:* de Thessaliërs.
25 *bedden:* rust-bedden aan tafel.
29 *verruckte my:* sleepte mij mee.
30 *verruckte:* bekoorde; *des:* genitief-object bij *wert gewaer*.
32 *blinckt uit:* komt lichtend te voorschijn.
33 *gewone:* moet zijn: *ongewone*.
35 *Vaste* enz. Deze door Vondel niet begrepen zin luidt bij D.v.H.: ‘De voeten waren van louter koper, en hunne muilen met koper beslagen’.
37 *vervloeckte:* vertaling van *devota* d.i. gewillige, of: door de goden daartoe bestemde. D.v.H. heeft: ‘ten verderve gedoemde’.
38 Zie de aantekening bij r. 14.
39-40 *tgeweer:* de wapenen; *onrechtvaerdigh:* bij D.v.H. vyandigh; *kunst:* lust.
42 *geloken:* gesloten; *Oetes:* Eëtes, de vader van Medea; *hadde gezeit:* was uitgesproken; *alle ghy bedruckten:* door D.v.H. verbeterd in: gy staat alle bedruckt op.
43 *verlaet:* de tafel werd nl. weggenomen.
44 *het behuwde ryck:* het als huweliksgift verworven rijk.
48 *overbroght:* doorbracht.
49 *'tschendige gewas:* vertaling van *segetes nefandae:* de afschuwelike krijgslieden uit het zaad opgroeiend.

[53] aenzicht leggen, en t gansche bedde nat van myne tranen. zy loopt by de[53]
[54] Myniis om hulp: d'een verzoekt haer, en d'ander zalze hebben. wy geven

53 *zy loopt* enz. door D.v.H. verbeterd in: ‘Zy bad my om hulp voor de Myniërs’ (de kern van de Argonauten, zo genoemd naar koning Minyas). Ook de volgende zin is verkeerd vertaald: ‘zy bad en een ander zal 'er genot van trecken’ (D.v.H., naar de aanvulling van een lacune in de Latijnse tekst).

[55] den Aesonischen jongeling tgeen zy versoekt. een woudt is 'er, zwart van[55]
[56] pickige eicke bladeren: naulix staet het de zonnestralen vry die te ge-[56]
[57] naecken. hier staen, (zeker zy stonden 'er), de kercken van Diane. daer[57]
[58] staet een godin van goudt met een barbarische hant gewrocht. ick weet
[59] niet of ick de plaetsen met my selven vergeten hebben. wy komen er beide.[59]
[60] Ghy dorst wel eerst met een trouweloose mont aldus spreken. de fortuin
[61] heeft u 't recht en de maght onzer behoudenisse gegeven, en myn leven en
[62] myn doot staen in uwe handen. laet het u genoegh zyn dat ghy ons kunt
[63] bederven, zoo die maght yemant weldoet: maer my behoudende zal uwe[63]
[64] eere des te grooter zyn. ick bidde u by onze rampen, waer van ghy ons
[65] kunt verlichten: by 't geslacht en de maght onzes alzienden grootvaders, by[65]
[66] de drie aenzichten en geheimoffers van Diane: en zoo by geval dat volck[66]
[67] eenige Goden heeft: o maeght, erbarm u myns en over den mynen: maeck
[68] my door uwe verdiensten eeuwigh uw eigen. dat indien ghy u niet belght[68]
[69] eenen Pelasgischen man te nemen (maer waer zouden wy toch zoo gunstige[69]
[70] goden van daen komen? dat myn geest er in dunne lucht verdwyne, eer[70]
[71] eenige vrou anders dan ghy myn kamer innega. dat Juno, als eene die op-
[72] zicht op de eeden der mannen heeft, hier van kennis drage, en de godin in[72]
[73] wiens marmoren kerck wy staen. dusdanige dingen en 't hoemenigste deel[73-74]
[74] hier van zouden die het hart van een eenvuldigh meisken niet vermurwen
[75] en uwe rechterhant aen d'onze gegeven. ick heb oock uwe tranen gezien,
[76] of steeckt daer oock al wat bedroghs in? aldus wiert ick een meisken
[77] haest door uwe tranen bevangen. en ghy paert de kopervoetige stieren int[77]
[78] verbrande lichaem, en ghy klooft den harden gront met het ploeghkouter
[79] volgens uwen last en ghy werpt de vergiftige tanden, in stede van zaet,
[80] op den acker. en een soldaet wort er geboren die zwaert en schilt voert.
[81] ick zelf, die hem artsenye bestelt hadde, zat verbaest, toen ick die mannen[81]

55 *den Aesonischen jongeling:* Jason.
56 *pickige:* vertaling van *piceis*: pijnbomen.
57 *zeker:* in 't Latijn: tenminste (certe); *kercken:* heiligdommen.
59 Deze zin heeft Vondel niet begrepen. Bij D.v.H.: ‘of u de plaats met my vergeten is’, d.w.z. of gij die plaats tegelijk met mij vergeten hebt.
63 *bederven:* in 't ongeluk storten; *yemant weldoet:* bij D.v.H.: ‘zoo iemant daer mede beholpen is’.
65 *onzes:* moet zijn: ‘van uwen’ (D.v.H.). Vondel tekende aan de rand aan: uwes. Die grootvader was Phoebus, de vader van Aeetes.
66 *de drie aenzichten:* als Phoebe in de hemel, Diana op aarde en Proserpina in de onderwereld.
68 *u niet belght:* bij D.v.H.: geenen Grieck versmaedt (Lat. dedignare).
69 *wy:* door D.v.H. terecht veranderd in *my*.
70 *er:* door D.v.H. terecht verbeterd in *eer*.
72 *op de eeden der mannen:* onjuiste vertaling van sacris maritis: de heiligheid van het huwelik. Bij D.v.H.: ‘over de huwelycken’.
73-74 *en 't hoemenigste deel hier van:* vertaling van quota pars haec sunt? Door D.v.H. verduidelikt: ‘en wat kleen gedeelte zynze van alle de andere, die gy gesproken hebt’.
77 *haest:* weldra; *bevangen:* gevangen, misleid; *en ghy paert* enz.: Foutieve vertaling, doordat Vondel *inadusto corpore* niet begreep. D.v.H. vertaalt juist: ‘Dus spande gy de kopervoetige stieren voor de ploegh, zonder eenigh leet van den brant te gevoelen’.
81 *hem:* door D.v.H. terecht verbeterd in *u; artsenye:* de zalf die Medea hem verschaft (*bestelt*) had; *verbaest:* ontsteld.

[82] zoo haest gewapent zagh: tot dat de gebroeders, uit der aerde geboren,
[83] een deerlyck stuck, malkander, met vuisten aenranden. zie de waeckende
[84] draeck, ysselyck door zyn kraeckende schubben, piept, en wroet den gront[84]
[85] om met zyn gekrunckelde borst. waer was toen het hylixgoet? waer was

84 *wroet:* bij D.v.H. nauwkeuriger: veegt.

[86] toen de koningklyke gemalin? en Isthmos, dat twee zeen van den anderen[86]
[87] scheit? ick ben degene die ghy ten leste nu tot een uitheemsche hebt ge-[87]
[88] maeckt: nu schyn ick u arm te wesen, nu schyn ick u hinderlyck. ick heb[88]
[89] de brandende oogen van den gemaeckten slaep onthouden, en u veiligh
[90] aent vlies geholpen dat ghy schaken zoudt. myn vader wert verraden, en[90]
[91] ick verliet myn ryck en myn vaderlant, en gedooghde allerley ....[91]
[92] in ballingschap te wesen. myn maeghdom is een roof van den uitlantsche
[93] roover geworden: en 'k heb myn waerde zuster met myn moeder verlaten.
[94] maer o myn broeder, ick heb vlughtende u niet zonder my verlaten. myn[94]
[95] pen beswyckt alleen op deze plaats. myn hant durft niet schryven, tgeen
[96] zy *dorst/durf* doen. zoo hadde ick met u behooren verscheurt te worden.
[97] 'k heb nochtans niet gevreest (want wat zou ick na die dingen vreezen?)
[98] en my alree als een schandelycke vrou te water betrouwen. waer is de[98]
[99] godtheit? waer de goden? laet ons in de diepte der zee onze straffe gaen
[100] dragen, ick om myne wreetheit, ghy om uw bedrogh. och of de Symple-[100-101]
[101] gades ons geklemt hadden, en myn gebeenten aen uw gebeenten hangen
[102] bleven. of dat de gulzige Scylla ons hadde naer hare honden ten ase toe-[102]
[103] gesmeten: Scylla behoorde d'ondanckbare mannen te deren. en zy, die zoo
[104] vele baren braeckt en zoo vele slorpt, had ons oock onder het Trinacrische[104-05]
[105] water behooren te trecken. ghy keert behouden en als overwinner naer
[106] de Hemonische steden, en de goude *wol/vacht* wort de vaderlycke goden[106]
[107] opgedragen. wat wil ick verhaelen hoe hinderlyk de dochters van Pelias[107]
[108] zyn door hare medoogentheit? en de vaderlycke leden met een maeghde-
[109] lycke handt gekapt? hoe anderen lasteren, tis noodigh dat ick u pryse:[109]

86 *de koningklyke gemalin:* Creüsa; *Isthmos:* de landengte van Corinthe.
87 *die ghy hebt gemaeckt:* beter bij D.v.H.: ‘die schyne geworden te zyn’; *een uitheemsche:* vertaling van barbara, d.i. niet-Griekse.
88 *hinderlyck:* bij D.v.H. schuldigh (Lat. nocens); *ick heb* enz. Onbegrijpelike zin, door D.v.H. verbeterd in: ‘Ick heb het vierige gezicht des draex met myne kruiden in slaep gebracht’.
90 *schaken:* roven.
91 Door D.v.H. aldus aangevuld: ‘rekenende veel gewonnen te hebben als ick in ballingschap was’.
94 *myn broeder:* Medea doodde haar broeder, sneed het lijk in stukken en wierp die stukken op haar vlucht weg om de vervolgende vader op te houden.
98 *en my* enz.: door D.v.H. verbeterd: ‘my schoon een vrou, en reeds schuldigh, te water te betrouwen’.
100-101 *wreetheit:* bij D.v.H. lichtgeloovigheit (Lat. credulitatis). Vermoedelik verwarde Vondel dit woord met crudelitatis; *Symplegades:* rotsen aan de Zwarte Zee, die af en toe tegen elkaar schoven en de Argo bedreigd hadden op de heenreis.
102 *Scylla:* de bekende gevaarlike klip bij Sicilië, waar volgens de sage een zeemonster, van dezelfde naam, huisde in een hol.
104-05 *het Trinacrische water:* de wateren van Sicilië.
106 *Hemonische:* Thessaliese.
107 *wil:* zal; *de dochters van Pelias:* Medea had hun de raad gegeven, hun vader een verjongingskuur te doen ondergaan, door zijn ledematen af te snijden en te koken. Daarmee had ze Jason een dienst willen bewijzen; *hinderlyk* is de vertaling van nocentes, waarmee hier schuldig bedoeld is (vgl. r. 88). Op deze plaats liet D.v.H. het staan.
109 *dat ick u pryse:* door D.v.H. verbeterd in: ‘gy moet my prysen’.

[110] om wiens wil ick zoo menighmael uit dwang schade dede. ghy dorst wel[110]
[111] (och het ontbreeckt myn rechtvaerdigh verdriet aen woorden) ghy dorst
[112] wel zegghen, gaet uit Aesons huis. op dat woort gingk ick vergezelschapt[112]

110 Bij *schade dede* staat als kanttekening: beleidighde.
112 *Aesons huis:* Aeson was de vader van Jason.

[113] met twee kinderen ten huis uit, en met de liefde 't uwaert, die my altyt
[114] verzelt. hoe haest quam het bruiloftsliet u toegezongen ons ter ooren: en[114]
[115] d'ontsteken lampen blincken van 't vier en de pyp peep uw hylixvaerzen[115]
[116] toe, maer my beschreielycke dingen met een lyckbazuin. ick ontzette my,[116]
[117] en dacht noch niet dat het schelmstuck zoo groot was: maer evenwel was al
[118] myn hart koudt. de schaer valt herwaert, en men roept, bruiloft, bruiloft[118]
[119] reis op reis. hoe de stem nader quam, hoe 't slimmer voor my was. ver-
[120] scheide dienaers schreiden: en bedeckten hunne tranen. wie zoude de
[121] tyding van zulck een quaedt willen brengen? het moght dan wezen hoe 't
[122] woude, ick was 'er eer mede beholpen met niet hier van te weten, maer[122]
[123] myn gemoedt was zoo droevigh gelyck of ick het geweten hadde. wanneer
[124] een van myn kleinste kinderen volgens zyn last, en belust om te kycken,
[125] stont voor op den drempel der dubbele poorte. moeder, zeide het, ga van
[126] hier: myn vader Jason hout zyn stacie: en heel int goudt dryft zyn inge-[126]
[127] spannen paerden voort. terstont de kleederen scheurende, sloegh ick voor
[128] myne borst: en myn vingers verschoonden myn aenzicht niet. myn moedt[128]
[129] riet my midden onder den hoop bruiloftsgasten te vallen, en de kranssen
[130] van 't opgetoide hair te rucken. naulix kon ick my bedwingen, of myn hair
[131] uitgetrocken hebbende, riep ick: 't is myn eigen man, en ick hadde hem[131]
[132] schier met myn handen aengerant. o gequetste vader, verbly u: o verlate
[133] Colchers, verblyt u: en ghy o geest myns broeders, ontfang uwe lyckoffers.
[134] ick worde verlaten: en heb verloren myn ryck vaderland huis en myn man
[135] die my meer waert was dan alle die dingen. ick heb dan wel slangen en
[136] rasende stieren maar eenen eenigen man niet kunnen temmen. en het vier[136]
[137] dat ick met kunstige artsenye afdreef: maer ick zelf kan myn eigen vier niet
[138] ontvlieden. zelfs de toverzangen en kruiden en kunsten begeven my. de
[139] godin, noch d'offerhanden der maghtige Hekate rechten niets uit. de dagh[139]
[140] is my niet meer aengenaem, en breng de bittre nachten met waecken over:
[141] en niet een luttel vaex komter in myne oogen. ick kon wel den draeck
[142] maer niet myn zelve in slaep brengen. myn zorghvuldigheit quam meer een[142]
[143] yegelyck dan my zelve te nut. een boel omhelst het lichaem dat ick berghde,[143]
[144] en zy maeit de vruchten van onzen arbeit. en misschien vraeghtse, terwyl[144]
[145] ghy stoft van uwe zotte vrouw, en weet bequaem te spreken voor uwe[145-46]

114 *hoe haest* enz. In 't Latijn een bijzin: ‘Maer zoo haest.... (D.v.H.).
115 *pyp:* fluit.
116 *maer my* enz. door D.v.H. verbeterd in: ‘my droevigher dan de lycktrompet’.
118 *valt:* komt.
122 *beholpen:* gebaat.
126 *stacie:* plechtige optocht.
128 *moedt:* toorn (Lat. animus).
131 *hem:* door D.v.H. veranderd in *u*.
136 *en het vier:* door D.v.H. verbeterd in: ‘Ick die het vier’ enz.
139 *godin:* Diana; *Hekate:* godin van de onderwereld.
142 *zorghvuldigheit:* vertaling van Lat. cura: zorg, d.w.z. mijn diensten.
143 *berghde:* in veiligheid bracht.
144 *vraeghtse* berust op foutieve vertaling van *quaeris*, dat in de volgende zin hoort.
145-46 *stoft:* bluft. D.v.H. vervangt *van* door *by; uwe* berust op het verkeerd begrijpen van deze plaats. Bij D.v.H.: ‘en haer met vleiende tael de onrechtvaerdighe ooren streelt’*;*

[146] onrechtvaerdige ooren: laetse vry lachen en zich met myne gebreken ver-

onrechtvaerdige is een vertaling van *iniustis*; moderne uitgevers verkiezen de lezing *infestis* d.i. vijandige. Na *ooren* ontbreekt een zin die D.v.H. aanvult: ‘belast gy myn gedaente en zeden met nieuwe beschuldigingen’.

[147] maecken. laetze vry lachen, en hooch op Tyrisch purper leggen. zy zal[147]
[148] schreien en verbrant myn vier overtreffen. zoo lang als er yser en vier en[148]
[149] vergiftigh sap zal te vinden zyn, Medea zal geen van hare vyanden van
[150] wraeck verschoonen. dat indien misschien myn gebeden uw steenen hart[150]
[151] vermurwen: luister nu naer myne woorden die myne moedt. want ick bidde[151]
[152] gelyck ghy my menighmael hebt gebeden, en ick ben niet verzuimachtigh[152]
[153] om u te voet te vallen. acht ghy my te gering: aenschou beide onze kinders.
[154] een wreede stiefmoeder zal haren moedt koelen aen de vruchten, die ick
[155] ter wereldt braght: en zy gelycken u al te wel: en uw kroost raeckt myn
[156] gemoedt: en zoo menighmael ick het aenzie, staen de tranen in myn
[157] oogen. ick bidde u by de Goden, by den glans des grootvaders, om myn[157]
[158] verdiensten, en beide de kinders onze panden: sta my het bedde toe,
[159] waerom ick zinnelooze zulck een staet verliet: voltreck uw beloften: en[159]
[160] koom my te hulp. ick verzoeck uwe hulp niet tegens stieren en mannen,
[161] en opdat de slang door uwe hulp verwonnen zyn rust houde. ick begeer[161]
[162] u, dien ick verdiende, dien ghy my zelf gegeven hebt: met wien ick tegelyck
[163] moeder en vrou ben geworden. vraeght ghy waer de bruitschat is, wy
[164] hebben dien op dat velt getelt, dat ghy, die het gulden vlies vervoeren
[165] woudt, zoudt ploegen. die goude ram, uitmuntende met zyn goude vacht,
[166] myn bruitschat, dien ghy, zoo ick tot u zegge: leverze my, weigeren zult.[166]
[167] myn bruitschat. ghy behouden: de Graische jeught is myn bruitschat.[167]
[168] ga nu henen en vergelykt hier by de ryckdommen van Sisyphus. dat ghy
[169] leeft, dat ghy eene vrou hebt en een maghtigen schoonvader. dit zelf dat
[170] ghy ondanckbaer kunt wezen, is myn eigen .....[170]
[171] de gramschap baert geweldige dreigementen, en het berouwt my dien
[172] trouweloozen man wel geraden te hebben. de Godt, die nu in myn ge-
[173] moedt [roert], zal dit gedencken. zeker ick weet niet wat groots myn[173]
[174] gemoedt voor heeft.

147 *leggen:* liggen.
148 *verbrant myn vier overtreffen:* woordelike vertaling van Lat.: ardores vincet adusta meos, d.i. zij zal verteerd worden door een vuur dat het mijne overtreft.
150 *dat:* door D.v.H. veranderd in *Dogh*.
151 *die myne moedt:* hier ontbreken enige woorden. In 't Latijn staat: animis verba minora meis, d.i. woorden die nederiger zijn dan mijn gevoelens. Bij D.v.H.: reden die met myne grootmoedigheit niet overeenstemmen.
152 *ick ben niet verzuimachtigh:* bij D.v.H.: ‘ick ontzie my niet’.
157 *des grootvaders:* van de zonnegod Phoebus.
159 *staet:* hoge positie.
161 *opdat:* door D.v.H. veranderd in *dat*.
166 *zult:* door D.v.H. veranderd in *zout*.
167 Door D.v.H. aldus verbeterd: ‘Dat gy behouden zyt, dat de Griexe manschap nogh leeft, dat is myn bruitschat’.
170 *is myn eigen:* de door Vondel niet begrepen plaats luidt bij D.v.H.: ‘zyt gy aen my verschuldigt. Die ick waerachtig wel haest!... maer wat baet de straf vooraf te melden?’
173 Voor het weggelaten woord staat in 't Latijn versat (mea pectora). D.v.H. vertaalt: myne ingewanden roert.

Brief XIII Laodameia aen Protesilaus.*

[1] Laodameia, Aemons dochter, zent den Aemonischen man haren groetenis,[r. 1-2]
[2] en de minnares wenscht derwaert te gaen, waerwaert die gezonden wert.
[3] men zeit dat de windt u in Aulis verlet. maer waer was die wint, toen ghy[3]
[4] van my vlughte? toen had de zee u 't roeien behooren te beletten. die
[5] tydt waer 't onstuimige weder dienstigh geweest. ick hadde mynen man
[6] meer kuskens gegeven en meer gezeit: en hebbe nu veel te zeggen. ghy[6]
[7] zyt my haestigh ontruckt, en in uw zeil waeide de wint, om wien niet ick
[8] maer de schippers wenschten. de wint diende den schipper, niet de vryster.[8]
[9] o Protesilaus ick worde u uit den arm geruckt. en myn tong kon niet al
[10] uitspreken tgeen zy u belasten woude. naulix kon ick zeggen: vaer wel.[10]
[11] Boreas hiel er op aen, en zette d'opgehaelde zeilen uit: en terstont was[11]
[12] myn Protesilaes een stucks weghs hene. het luste my myn man naer te zien[12]
[13] zoo lang ick zien kon: en volghde uwe oogen zoo lang met myn oogen
[14] na. opdat ick uw zeilen moght zien, als ick u niet zien kon. ick hadde uwe[14]
[15] zeilen een lange wyl int gezicht, maer na dat ick u noch uw henegaende
[16] zeilen niet langer zien kon, en dat ick meer niet zagh dan bare zee, verloor[16]
[17] ick oock het licht met u en d'avont vallende zeit men dat myn beenen van[17]
[18] flaeuwte bezweken. naulix kon myn schoonvader Iphiclus, naulix de afge-
[19] leefde Acastus, naulix myn bedruckte moeder my met water sprenckelende
[20] verquicken. zy toonden wel hun meedoogend hart aen my, maer vruch-
[21] teloos: het verdroot my, dat my, ellendige de doot niet moght gebeuren.[21]
[22] en zoodra als ick weder bequam zoo bequam met eenen myn droefheit. een[22]
[23] rechtschape liefde knaeght het gemoedt. ick bekommer my niet om myn[23]
[24] hair te laten kemmen, nocht het lust my een goude lakenskleet aent lyf te[24]
[25] trecken. ick loop herwaert en derwaert, gelyck men gelooft dat de pries-

* XIII *Laodameia aen Protesilaus*. Laodameia, dochter van Acastus en Astydamia wilde haar man Protesilaus, de zoon van Iphiclus, die door Hector was omgebracht, niet overleven. Zij smeekte voor haar dood zijn schim te mogen omhelzen en stierf in die omhelzing.

r. 1-2 Deze regels worden door de moderne uitgevers als onecht verworpen; *Aemons dochter* is een verkeerde vertaling van *Haemonis*, d.i. de Thessaliese.

3 *Aulis:* stad in Boeotië; *verlet:* ophoudt.

6 *en hebbe nu:* beter bij D.v.H.: ‘en ick had’.

8 *de vryster:* door D.v.H. veranderd in: ‘my die u beminde’.

10 *belasten:* opdracht geven, aanbevelen.

11 *Boreas:* de Noordenwind, die P. van Thessalië naar Aulis voerde; *hiel er op aen:* oefende aandrang (Lat. incubuit).

12 *naer:* na.

14 *opdat:* staat niet in de Lat. tekst.

16 *bare zee:* enkel zee.

17 *d'avont vallende:* absolute constructie: toen de avond viel.

21 *gebeuren:* ten deel vallen.

22 *bequam:* tot mij zelf kwam; het tweede *bequam:* herstelde zich, voelde ik opnieuw.

23 *rechtschape:* oprechte; *het gemoedt:* bij D.v.H. nauwkeuriger: ‘myn kuisch gemoedt’; *ick bekommer my niet:* ik draag geen zorg.

24 *kemmen:* Brabantse vorm van kammen.

[26] teressen doen die van den horendragenden Bacchus met een wyngaert-[26-27]
[27] stock bedeckt worden. de Phylacische Juffrouwen komen my aenspreken:
[28] o Laodameia, treck het koningklycke gewaedt aen. ick quansuis zal zelf[28]

26-27 *horendragenden:* vertaling van *Bicorniger* d.i. met de dubbele horen; *wyngaertstock:* de thyrsis; *bedeckt:* moet zijn *geraeckt:* (D.v.H.); *Phylacische:* van Phyllos, een stad in Thessalië.
28 *quansuis:* voor de leus, voor de schijn. Het geldt als vertaling van scilicet. Beter weergegeven door D.v.H.: 'Hoe? zou ick purpere kleederen dragen?'

[29] purperzatte kleedren dragen? hy den oorloogh onder de muren van Troje[29]
[30] voeren? ick zal myn hair kemmen? hy een helm opt hooft zetten? ick zal
[31] nieuwe kleederen hy de wapens dragen? ick zal maecken dat men weet te
[32] spreken van myne slordigheit die uwe zwarigheit nayvert, en wil droevigh[32]
[33] myn tydt overbrengen zoo lang d'oorloogh duurt. o prins Paris, Priams[33]
[34] zoon, die schoon zyt door de schade van uw volk, ghy zyt zoo traegh een[34]
[35] vyant, als ghy een quaet gast waert. ick wenschte dat ghy versmaet had
[36] het aenzicht van Tyndars dochter, of dat uw aenzicht haer mishaeght hadde.[36]
[37] o Menelaus die om de geschaeckte al te veel arbeits op den hals hebt:[37]
[38] och hoe veele menschen zullen om uwe wraeck moeten treuren. o goden,
[39] u bidde ick, keert dat ongeluckigh voorspoock van ons af: en myn man[39]
[40] hange zyne wapens den wederkeerenden Jupyn ter eere op. maer ick[40]
[41] schrick, zoo menighmael d'ongeluckige oorloogh my in den zin schiet: en
[42] de tranen vloeien langs myn wangen gelyck sneeu dat in de zonne smilt.
[43] Illium en Tenedos en Simois en Xanthus en Ida, zyn namen, die my bykans[43]
[44] met hunnen klanck alleen verbazen. en de gast dorst haer niet schaecken[44]
[45] ..... hy kende zyne krachten al te wel. hy quam, zoo 't gerucht gaet,[45]
[46] heel in tgoudt uitgestreken, en droegh den ryckdom van Phrygien aen zyn[46]
[47] kleederen, en met vloot van kryghsvolck wel verzien, dat in den oorloogh
[48] geoeffent is, en een yeder brengt een deel van zyn onderzaten mede.[48]
[49] o Menelaus, die de dochter van Leda tot een beddegenoot kreeght my docht
..... [49-50]
[50] ick reken dat deze dingen den Danaen kunnen hinderen. ick weet niet
[51] voor welck eenen Hektor ick vreese. Paris zeide dat Hector met een ysere
[52] vuist oorlooghde. wie dit wezen magh of niet, hebt ghy my lief, ghy zult
[53] u voor dien Hector hoeden. prent zynen naem in uwe zinnen en gedachten.

29 *purperzatte* (Lat. saturatas murice): in purper gedrenkt, geverfd, als teken van de koninklike waardigheid.
32 *slordigheit:* verwaarlozing van het uiterlik; *uwe zwarigheit nayvert:* wedijvert met de moeielike omstandigheden waaraan gij blootstaat.
33 *overbrengen:* doorbrengen.
34 *door de schade:* door D.v.H. verbeterd in: tot schade; *ghy zyt:* in 't Latijn staat een conjunctief, dus: ‘ick wensch dat ghy’ (D.v.H.).
36 *Tyndars dochter:* foutieve vertaling van Taenariae, d.i. Taenariese, Lacedemoniese (naar kaap Taenaros). Bedoeld is: Helena.
37 *arbeits:* moeite, zorgen.
39 *voorspoock:* voorteken.
40 *wederkeerenden:* door D.v.H. verbeterd in *wedervoerenden*. Jupiter redux werd vereerd als de god die de terugkeer bevorderde; *hange op:* nl. als offer in de tempel.
43 *Tenedos:* een eiland bij de kust van Troie; *Simois en Xanthus* zijn de tweeling-rivieren die Troje omringen; *Ida* is de bekende berg waar Paris zijn oordeel uitsprak.
44 *verbazen:* verbijsteren; *de gast:* Paris.
45 D.v.H. vult aan: ‘had hy geen kans gezien om zich te beschermen’.
46 *uitgestreken:* uitgedost.
48 D.v.H. vertaalt: ‘en hy had een gevolgh dat een goedt deel van zyn ryck uitmaeckte’. In de Lat. tekst wordt dit vers als onecht beschouwd.
49-50 Deze verzen heeft Vondel niet begrepen. D.v.H. vertaalt juist (met weglating van *Ledaea:* dochter van Leda): ‘Ick vermoede, o zuster van Kastor en Pollux, dat gy hier door verwonnen zyt, en meen oock dat de Griecken hier uit hun schade zullen voelen’.

[54] als ghy desen schuwt, zoo gedenck anderen te schuwen: en denk vryelyck
[55] dat er vele Hectors zyn. en pas te zeggen zoo menighmael ghy naer den[55]
[56] stryt gaet: Laodameia belaste my zich voor hem te hoeden. indien 't vry[56-57]
[57] staet dat Troje van den Argoschen soldaet zal vernielt worden, zoo worde

55 *pas:* zorg er voor.

56-57 *zich voor hem te hoeden:* is onjuist vertaald. Ook de vertaling van D.v.H. ‘dat ick my voor haer sparen zou’ is niet juist. Er staat in 't Latijn: haar te sparen. Hij moest nl. begrijpen dat zij hem niet overleven zou; *vry staet:* vertaling van Si fas est, d.i. indien de goden gedogen. D.v.H. vertaalt: ‘Indien 't vast staat’; *den Argoschen soldaet:* de Griekse strijders.

[58] het vernielt als ghy slechts ongequetst blyft. Menelaus vechte zelf, en
[59] streve recht tegens den vyand aen: om Paris t'ontschaecken, tgeen hy[59]
[60] hem eerst ontschaeckte. hy vall'er op aen, en legge in 't harnas gelyck[60-61]
[61] in de zaeck boven hem. het past den man zyn vrouw midden onder de
[62] vyanden te zoecken. uw zaeck is anders als zyne gelegen. pas maer[62]
[63] dat ghy'er het leven afbrengt: en dat ghy uwe joffrouw weder in haren
[64] medoogenden schoot mooght thuis komen. o Dardaniers, u bidde ick,[64]
[65] verschoon uit zoo veel vyanden eenen man. hy stryt dapperst van allen;[65]
[66] die met groote liefde stryt. laet anderen vechten, Protesilaus minnen. ick
[67] woude hem, ick beken het, te rugge roepen: en myn gemoedt zeide het.
[68] myn tong stamelde door het voorspoock. toen ghy uw vaders poorte uit[68]
[69] naer Troje woudt gaen, ghy stiet tot een teecken uwen voet aen den[69]
[70] drempel. ick, dit ziende, zuchte, en sprack in my zelve: ick wensch dat dit
[71] een teecken van mijns mans wederkomste zy. dit verhael ick u nu, op dat
[72] ghy niet al te moedigh int vechten zyt. alle myn vreeze moet hier in wint[72]
[73] en roock verdwynen. oock weet ick niet wien het lot met een onrecht-[73-74]
[74] vaerdigen doot dreight, dien eerst zynen voet op den Trojaenschen bodem
[75] zal zetten. ongeluckigh is zy, die d'eerste zal haer mans verlies betreuren. de
[76] Goden gunnen dat ghy u niet al te dapper toont. laet u schip onder duizent[76]
[77] het duizentste wezen, en nu het leste na het overvaren in 't water dryven.[77]
[78] dit vermaen ick u te voren: ga de leste uit den schepe. 't is u vaderlant niet,
[79] daer ghy naer toe spoeit. als ghy aenkomt .....[79]
[80] en springt haestigh op den oever. het zy de zon onder of boven de kim
[81] is, o myn droefheit ghy komt my daegh ghy komt my by nacht aen.[81]
[82] nochtans eer by nacht dan by daegh, de nacht is aengenaem voor de
[83] maeghden, die met haren hals in den arm slapen. ick vang int ongehuwde[83]

59 *streve aen tegens:* valle aen; *ontschaecken:* ontroven, ontnemen.
60-61 Door D.v.H. aldus verduidelikt: ‘en verwinne hem met de wapenen, dien hij in de rechtvaerdigheit zyner zaeck verwint’.
62 *pas:* zorg.
64 *medoogenden:* vertaling van pios, d.i. getrouw (als echtgenote); *Dardaniers:* Trojanen.
65 *man*. Hier achter liet Vondel twee verzen onvertaald, die D.v.H. invoegde: ‘op dat myn bloet niet vloeie uit zyne wonden. Hy is de man niet, dien het voege met den blooten degen te vechten, en zynen vyant verwoedelyck in te vliegen’.
68 *door het voorspoock:* door D.v.H. verbeterd in: ‘uit vrees van een quaedt voorteken’.
69 *een teecken:* bij D.v.H. ‘een quaedt teken’.
72 *moedigh:* overmoedig (Lat. animosus); *moet:* moge.
73-74 Door Vondel niet begrepen. D.v.H. vertaalt: ‘Oock dreigt het straffe noodlot ick weet niet wien met de doot, die de eerste der Griecken zynen voet op den Trojaenschen bodem zetten zal’. Dat noodlot trof juist Protesilaus.
76 *gunnen:* mogen gunnen.
77 *en nu het leste* enz. Onjuist vertaald. D.v.H. enigszins vrij, maar juist: ‘en het leste als vermoeit komen aandryven’.
79 De open gelaten plaats vult D.v.H. aldus aan: ‘Als gy wederkomt, zet dan riemen en zeilen by’.
81 Dichterlike vertaling, maar niet overeenkomstig de Latijnse tekst, waar *dolor* geen vocatief is. D.v.H. vertaalt: ‘gy streckt my tot droefheit nacht en dagh’.
83 *met haren hals in den arm:* beter begrepen door D.v.H., die vrij vertaalt: ‘die in de armen van haer lief slapen’. In 't Latijn staat: wier halzen rusten op een ondersteunende arm. Ook

[84] bedde eenen valschen slaep: valsche blyschap vermaeckt my, terwyl ick de[84]
[85] warachtige ontbere. maer waerom bejegent my uw gedaente zoo dootsch?[85]

de volgende zin begreep V. niet. Er staat: ‘Ick tracht in het eenzaem bedde naer verzierde (d.i. bedriegelike) droomen’ (D.v.H.).

84 *vermaeckt my:* maakt mij gelukkig.

85 *hejegent:* treedt tegemoet.

[86] waerom vallen uwe woorden zoo klaghtigh? ick spring uit den slaep, en[86]
[87] aenbidde het nachtspoock. geen Thessalisch altaer ontbeert mynen roock.[87]
[88] wy wieroockten, en storten er tranen onder, die eenen glans van zich[88-89]
[89] geven, gelyck de vlam zich plagh te verheffen, als men er wyn in goot.
[90] wanneer zal ick quynende u na uwe wederkomst in myn armen nemende
[91] myn blyschap ontbreidelen? wanneer zult ghy met my in een bedde ge-[91]
[92] paert my uwe doorluchtige daden vertellen? 't welck my zal lusten aen[92]
[93] te hooren als ghy 't my verhaelt. ghy zult my evenwel vele kuskens stelen,
[94] vele kuskens geven. de woorden des aerdigen vertellers houden hier altyt[94-95]
[95] stant. een tong is vaerdiger .....
[96] maer wanneer Troje my in den zin komt: dan komen my de zee en de winden
[97] in den zin: dan ontzinckt my myn moedt overwonnen van vreeze. dit ont-
[98] roert my oock, dat de winden den schepen het uitloopen behinderen, dat de[98-99]
[99] zee onwilligh is voor degene die zeilree leggen. wie wil naer zyn vaderlant
[100] wederom keeren, wanneer het in den windt is? wanneer men in weerwil[100]
[101] der zee van zyn vaderlant afgevaren is. Neptuin zelf laet niet toe naer[101]
[102] zyne stadt te varen. waer streeft gy hene? keer elck weder naer zyn huis
[103] toe. waer streeft ghy hene, ghy Danaen? luistert naer de winden, die het[103]
[104] verbieden. 't is een Godt die dit belet, en geen haestigh geval. wat zoeckt[104]
[105] men door zoo zwaer een krygh te winnen, als een snoode overspeelster?
[106] o Inachische schepen, keert weder terwyl ghy noch kunt. maer waerom[106]
[107] herroep ick deze dingen? het voorspoock der wederroepende zy verre[107]
[108] van ons. een smeeckende luchtje het water slecht maeckende, begunstige[108]
[109] u. ick benyde de Trojaninnen datze hare lycken zoo bedruckt aenzien,[109]

86 *vallen klaghtigh:* klinken klagend.
87 *het nachtspoock:* de nachtelike verschijning van de zielen der afgestorvenen; *mynen roock:* mijn offers.
88-89 *die eenen glans van zich geven:* bij D.v.H.: ‘die de vlam doen opflikkeren’.
91 *ontbreidelen:* de vrije loop laten.
92 *'t welck:* hierna voegt D.v.H. in: *schoon;* Latijnse constructie; al zal het mij lusten dat aan te horen.
94-95 *houden stant:* blijven staan, di.i. worden gestaakt. Bij D.v.H. duideliker: ‘Het verhael staet gevoegelyck hier onder stil’; D.v.H. vult aan: ‘De tong, hier door opgehouden, is te gretiger om voort te gaen’.
98-99 *behinderen:* verhinderen; *dat de zee* enz. Nauwkeuriger bij D.v.H.: ‘gy wilt in zee steken in weerwil der wateren’.
100 *wanneer het in den windt is:* als hij de wind tegen heeft; *wanneer men* enz. Er staat: ‘en gy steeckt van uw vaderlant af, daer de zee zelf het verbiedt’.
101 *Neptuin:* Neptunus had met Apollo de muren van Troje gebouwd.
103 *Danaen:* het Latijn heeft een meervoud: Griecken.
104 *een Godt:* Neptunus, die Troje wil redden; *haestigh geval:* plotseling toeval.
106 *Inachische:* Griekse. Inachos was de eerste koning van Argos.
107 *herroep ick deze dingen*. Onjuiste vertaling, door D.v.H. gehandhaafd. De bedoeling van de Latijnse tekst (revoco) is: roep ik u terug?; *voorspoock:* vertaling van omen: voorteken; *der wederroepende:* in Vondel's tekst stond revocantis; beter is de lezing: revocaminis: van het terugroepen.
108 *een smeeckende luchtje:* een zacht, strelend windje; *slecht:* vlak.
109 *zoo bedruckt aenzien:* in Vondel's tekst stond: sic conspicient. D.v.H. volgt de betere lezing *si:* ‘die, als zy de lycken van hare mannen zullen zien.’

[110] en de vyant zal niet verre van der hant wezen. de nieugetroude vrouwe[110]
[111] zal met hare eige handen haren dapperen man den helm op 't hooft zetten,
[112] en uitheemsche wapens geven. zy zal hem wapens geven, en terwyl zy[112]
[113] hem wapens geeft, zal zy tegelyck hem kuskens ontrooven. dit slagh van[113]
[114] gedienstigheit zal hun beide zoet smaecken. en zy zal haren man uitgeley

110 *van der hant:* weg.
112 *uitheemsche:* in de Latijnse tekst: Dardaniese, di.i. Trojaanse.
113 *slagh:* soort, wijze.

[115] doen, en belasten weder te keeren, en zeggen: zie dat ghy die wapens
[116] Jupyn ter eere ophangt. hy met zich nemende de bevelen zyner joffrouw,[116]
[117] zal voorzichtigh vechten, en te rugh naer huis dencken, en zy zal des
[118] wederkeerendens beuckelaer afdoen, en den helm ontstricken, en tver-[118]
[119] moeide lichaem in haren schoot ontfangen. wy zitten hier twyfelmoedigh,
[120] de bekommerde vrees dwingt ons te gelooven dat het al gebeurt is, tgeen[120]
[121] gebeuren kan. terwyl ghy evenwel in een andere werelt als een krygsman[121]
[122] den oorloogh voert, zoo heb ick een wassenbeelt, waer in ick uw tronie[122]
[123] zie. wy hebben dat gesmeeckt, dat tgeen wy u schuldigh waren toege-[123-24]
[124] sproken: ick omhels dat beelt. geloof my, ick zie 'er wat meer dan een
[125] beelt in. doe het was spreken, 't zal Protesilaus zyn. hier op blyf ick
[126] staeroogen, en houde het in stede van mynen rechten man in mynen schoot,[126]
[127] en klaegh 'er tegens, gelyck of het my antwoorden kon. ick zweer by uwe
[128] wederkomst en uw lichaem en myne goden, en by d'evengelycke tortsen
[129] van gemoet en echt, en by uw hooft twelck ick zie gryze hairen zetten en[129]
[130] dat ghy er met u moet afbrengen. dat ick, waer ghy geroepen wort, als[130]
[131] een gezellin u by zal komen; of tgeen ick helaes vrees, of tgeen ghy na[131]
[132] my zult zyn. de leste brief sluit ick met een gering bevel: draegh zorgh[132]
[133] voor my; draegh zorgh voor u zelven.

Brief XIV Hypermnestra aen Lynceus.*

[1] Hypermnestra zent dit aen den eenigen broeder van zoo veel broederen

116 *ophangt:* vrij vertaald (vgl. r. 40), in 't Latijn: terugbrengt.
118 *beuckelaer:* schild.
120 *al:* alles.
121 *werelt:* werelddeel.
122 *tronie:* gelaat.
123-24 *gesmeeckt:* liefkozend aangesproken; *dat* (hebben wy) *toegesproken:* toegevoegd. D.v.H. verduidelikt: 'Dat bejegen ick vriendelyck, dat zeg ick woorden die ick u schuldigh ben'.
126 *staeroogen:* strak, aandachtig beschouwen.
129 *van gemoet en echt:* woordelike vertaling van: animi coniugiique, waarin animus betekent: gezindheid, en in dit verband: liefde; *twelck ick zie gryze hairen zetten:* onjuiste vertaling; bij D.v.H.: 'dat ick wensch grys te zien', d.w.z. een hoge ouderdom toewens.
130 *met u:* vertaling van quod tecum, in moderne uitgaven door mox tutum vervangen; dus: dat gij weldra veilig moogt terugbrengen; *moet:* moogt.
131 *of tgeen:* enz. Deze plaats heeft Vondel niet begrepen. D.v.H. vertaalt nauwkeurig: het zy gy (dat ick helaas vrees) hetzy gy behouden zult zyn', eig. mij zult overleven. Wat tussen haakjes staat, is een eufemisme voor: omkomt
132 *de leste brief:* er staat Ultima epistola d.i. het slot van de brief; de laatste zin moet eigenlik luiden: 'zoo gy zorgh voor my draegt, zoo draeg zorgh voor u zelven' (D.v.H.). Deze laatste twee verzen worden in de Latijnse tekst als onecht verworpen.

* XIV *Hypermnestra aen Lynceus*. Egyptus, koning van Egypte, had vijftig zonen; zijn broeder Danaus, koning van Argos, evenveel dochters. Deze weigerde, zijn dochters aan de neven ten huwelik te geven, omdat hem voorspeld was dat een schoonzoon hem van het leven beroven zou. Toen hij eindelik het huwelik toestond, overreedde hij zijn dochters, hun mannen in de bruiloftsnacht om te brengen. Allen deden dat, behalve Hypermnestra, die haar man Lynceus spaarde. Nu voltrok zich het noodlot, want Lynceus doodde zijn schoonvader. De moorddadige dochters, de Danaïden, werden in de onderwereld daarmee gestraft, dat ze eeuwig water moesten storten in bodemloze vaten.

[2] als 'er flus noch waren. d'overige hoop leit gesneuvelt door de moordadig-[r. 2]
[3] heit van zyne bruiden. om reden worde ick thuis, en zwaerlyck geboeit[3]

r. 2 *flus:* kort te voren; *gesneuvelt:* gevallen. Deze beide verzen worden in de Latijnse tekst als onecht verworpen.
3 *om reden:* door D.v.H. geschrapt. Vondel las waarschijnlik causa in plaats van clausa.

[4] gehouden. myn medoogenheit is d'oirzaeck van myne straffe. men acht
[5] my schuldigh om dat ick ontzagh mynen bruidegom met een zwaert den[5]
[6] strot af te steecken: had ick een schelmstuck durven begaen, men zou my[6]
[7] pryzen. maer 't is beter schult te dragen, dan op die wyze zynen vader te
[8] behagen: het berouwt my noch niet dat ick myn handen met geenen
[9] moort besmette. al waer 't schoon dat de vader, dien ick niets misdede,[9]
[10] my liet in den viere smacken, en met de tortsen, waer mede ick troude,[10]
[11] in 't aenzicht dreef: of my den hals afsneet met dat lemmer, dat hy my gaf[11]
[12] om te misbruicken: op dat de bruit quam te vallen door den moort, waer
[13] door haer man niet viel. nochtans zal hy niet te weegh brengen, dat de
[14] stervende monden zeggen zullen: het berouwt haer. een barmhartighe[14]
[15] heeft geen reden berouw te hebben. dat Danaus en myn wreede zusters
[16] rouw dragen over hun schelmstuck. schendige daden plaghten zulck een[16]
[17] uitgangk te nemen. myn hart beeft nu ick gedenck aen dien nacht die
[18] met bloet bevleckt wert. en met dat myn hant begint te schryven beeft ze[18]
[19] van een haestige schrick: de hant die ghy meent dat een manslaght zoude[19]
[20] konnen uitvoeren, vreest voor zich den volbroghten moort te schryven.[20]
[21] ick zal 't evenwel beproeven. het schemerlicht was effen over, d'avont ten[21]
[22] einde, en de nacht begon. wy dochters van Inachus, worden int hof van den[22]
[23] grooten Pelasger geleit, en de schoonvader zelf ontfangt zyn gewapende[23]
[24] schoondochters. overal hingen de lampen in gout aengesteken. men worpt[24]
[25] het godtlooze wieroock op de onwillige altaren. het gemene volck roept[25]
[26] Hymen Hymen: hy vlught dat geroep. Jupyns beddegenoot zelf weeck uit[26]

5 *ontzagh:* er voor terugdeinsde.
6 *af te steecken:* te doorsnijden.
9 *al waer 't schoon dat:* al zou (*al... schoon:* ofschoon).
10 *in den viere* (oude Datief): in 't vuur; *met:* door D.v.H. veranderd in *my*, wat onnodig is, omdat *drijven* in de Amsterdamse volkstaal slaan kon betekenen (*Ned. Wdb.* III, 3347; vgl. *Gysbreght van Aemstel*, vs. 246: hem dreef met eene vuist).
11 *lemmer:* zwaard.
14 *stervende monden:* moet zijn: ‘myn stervende mont’ en *haer* moet zijn: *my* (aldus door D.v.H. verbeterd); *een barmhartighe* enz.: vrije vertaling, maar die de zin goed weergeeft. D.v.H. vertaalt gewrongener: ‘Ick ben niet, om leetwezen van goedt doen te hebben’. Oude uitgaven hadden *est,* de moderne *es,* waarbij H. dus zich zelf aanspreekt.
16 *schendige:* schandelike, misdadige.
18 *met dat:* terwijl.
19 *manslaght:* moord.
20 *vreest* enz. Onjuiste vertaling. Door D.v.H. verbeterd: ‘vreest den moort, van haer niet volbroght, te beschryven’.
21 *effen over:* juist voorbij.
22 *dochters:* bij D.v.H. histories-juister: *nanichten* d.i. nakomelingen. Inachos, koning van Argos was de stamvader.
23 *Pelasger:* moet zijn: Pelasgus, koning van Argos.
24 *worpt:* werpt.
25 *onwillige:* die het met tegenzin opnemen.
26 *hy:* nl. de aangeroepen god Hymen.
Jupyns beddegenoot: Juno, de beschermvrouw van het huwelik.

[27] hare eige stadt. zie de twyfelzinnige door den wyn dick aendringende[27]
[28] met een geroep der medegesellen, die met nieuwe bloemen het natte hair[28]
[29] bekransten, worden vrolyck naer de slaepkamers hunne graven geleit, en
[30] gaen leggen op de bedden, die tot het lyck passen. en nu lagen ze daer,[30]
[31] zat van eten, en smoordroncken van den wyn, en vol slaeps, en al de stadt
[32] sliep veiligh en gerust. my docht dat ick rontom my hoorde het gesteen
[33] der stervende jongelingen: evenwel ick hoorde het en tgeen ick vreesde[33]

27 *hare stadt:* in Argos werd zij in 't biezonder vereerd; *twyfelzinnige:* vertaling van dubii; bij D.v.H.: bevangen door; *dick:* in dichte massa.
28 *natte:* vertaling van madidas; bij D.v.H.: gezalfde.
30 *die tot het lyck passen:* bij D.v.H.: ‘die hun voor lyckkoetsen strecken’.
33 *evenwel:* door D.v.H. veranderd in inderdaet.

[34] was waerachtigh. myn bloet verkroop in myn lyf, en al myn warmte gingk[34]
[35] wech: en zoo kout als ick was bleef ick daer op het nieuwe bedde leggen.
[36] gelyck de luchtige westenwint de dunne korenairen en een koel windeken
[37] de populiersbladers schudt; eveneens zoo trilde ick, of noch meer. ghy
[38] laeght er vast en sliept, en de wyn die ick uw schonck was een slaepdranck.[38]
[39] het bevel van mynen verbolgen vader benam my de vrees. ick rys op, en
[40] gryp naer het geweer met bevende handen. dat ick u zegh is waerachtigh.[40]
[41] myn hant vatte driemael het scherpe zwaert: driemael viel het daer uit.
[42] maer telckens door myn vaders aenhitsing en last geperst, broght ick myn[42]
[43] vaders degen naer uwen strot toe. maer vrees en medoogenheit weder-[43]
[44] stonden dat wreede stuck, en myn kuische hant weigerde het bevel uit te[44]
[45] voeren. en myn purperen gewaedt scheurende en het hair uit myn hooft
[46] treckende sprack ick zachtjes aldus: Hypermnestra, ghy hebt eenen
[47] wreeden vader. volbreng uw vaders gebodt. laet dezen zyn broeders
[48] gezelschap houden. ick ben een vrou, en een maeght, teer van aert en
[49] jongk van jaren. zachte handekens passen niet tot wreedt geweer. volbreng[49]
[50] het liever, en volgh uwe dappere zusters na, terwyl hy noch slaept. het
[51] staet u te gelooven dat ze alle hunne mans van kant geholpen hebben. had
[52] deze hant eenigen neerslagh kunnen begaen, zy waer bevleckt door het[52]
[53] bloet en den moort van haren heere. waerom hebbenze den doodt verdient[53]
[54] door het bezitten van hun ooms ryck? 't welck men toch aen uitheemsche
[55] zwagers zoude geven. genomen de mans verdienden te sterven: wat[55]
[56] hebben wy zelfs gedaen? om wat misdaet ist my niet geoorlooft barm-[56]
[57] hartigheit te plegen? wat maeck ick met dit zwaert? wat past een meisken[57]
[58] het krijgsgeweer? myn vingers passen best wol en spinrock te handelen. dit[58]
[59] spreeck ick: en al klagende volgen tranen myn woorden: en zy biggelen
[60] langs myn kaecken op uw lyf, daer ghy my pooght te omhelzen, en slaperigh
[61] de armen herwaert en derwaert smyt: en ghy sloeght uwe handen bykans[61]
[62] int geweer. en alreede vreesde ick voor myn vader en zyn helbardiers en
[63] den dagh die opquam. zoo sprekende had ick uwen slaep gebroken. op,

34 *verkroop:* eig. kroop weg, trok zich terug. Nog in Vlaanderen gezegd bij een hevige schrik (vgl. De Bo, 1271 en *Mnl. Wdb.* VIII, 1955).
38 *vast:* al maar
40 *geweer:* wapen, zwaard.
42 *last:* bevel.
43 *degen:* door D.v.H. veranderd in zwaert.
44 *stuck:* daad.
49 *volbreng:* hiervoor voegt D.v.H. in *wat*, als vertaling van Quin.
52 *neerslagh:* moord.
53 Onjuist vertaald. Door D.v.H. verbeterd in: door het bloet van haere meestres. De volgende zin is in 't Latijn geen vraag, maar Vondel volgde hier een andere lezing.
55 *zwagers:* schoonzoons; *genomen:* ondersteld.
56 *zelfs:* zelf.
57 *maeck:* doe
58 *handelen:* hanteren.
61 *smyt:* heftig beweegt.

[64] rys op, o Belus zoon, en eenige van zoo veel broederen als er strax noch[64]
[65] leefden. haest ghy dit zal u een eeuwige nacht wezen. verbaest ryst ghy[65]
[66] op. alle traegheit en slaperigh gingk haestigh over. ghy ziet het maghtige
[67] geweer in een bevreesde hant, en na d'oorzaek vraegende, zeide ick tegens
[68] u: maeck u wech terwyl het noch nacht is. maeck u wech terwyl het de

64 *Belus zoon:* bij D.v.H. *neef*, d.i. kleinzoon. Belus was nl. de vader van Egyptus en Danaus; *strax:* kort te voren.
65 *verbaest:* ontsteld.

[69] duisternis toelaet, ick blyf hier. het was noch vroegh in den morgenstont,
[70] en Danaus telt zyn zwagers die in hun bloet gesmoort lagen, ghy alleen
[71] die 't meest verdient hebt, wort 'er niet gevonden. zeer euvel neemt hy[71]
[72] 't verlies te lyden in de doot van eenen bloetverwant; en beklaeght zich dat[72]
[73] er luttel bloets gestort is. myn vader sleept my met zyne handen langs den[73]
[74] vloer: en (dit is 't loon van myn barmhartigheit) smyt my zoo met den haire
[75] gesleurt in de gevangkenis. namelyck Juno bleef verbittert van dien tydt[75]
[76] af, datze van een mensch een os, van een os een godin wert. och 't is strafs[76]
[77] genoegh dat de teere maeght most loeien, en de schoone niet alleen Jupyn[77]
[78] moght behaegen. de nieuwe vaerze stont op den oever hares vochtigen[78-79]
[79] vaders, en zy ziet hare horens in 's vaders stroom; en toen ze pooghde te
[80] klagen begonze te loeien: en zy verschrickte van hare gedaente en van hare
[81] stem: ongeluckige waer vliet ghy hene? wat spigelt ghy u int water? wat
[82] telt ghy de voeten die aent nieuwe lichaem gemaeckt zyn? de boel zelve van[82]
[83] den grooten Jupyn moet voor zyne zuster vreezen. ghy boet met gras en[83]
[84] weide uwen honger: drinckt bronwater, en aenschouwt al verbaest uwe[84]
[85] gestaltenis aen: en ghy vreest dat de wapens die ghy draeght u niet en[85]
[86] quetsen en ghy die noch onlangs, om Jupyn waert te schynen, ryck waert;[86]
[87] zult naeckt op de bloote aerde leggen. ghy loopt over zee en zant en de[87]
[88] vlieten uw bloetverwanten: en lant en zee en vlieten verleenen u eenen[88]
[89] wegh. wat is d'oirzaeck dat ghy vlught? o Io, waerom dwaelt ghy over de
[90] wyt streckende zee? ghy zelf zult ymmers uwe eige gedaente niet kunnen
[91] ontvlughten. o Inachus dochter waerwaerts haest ghy u? ghy volght en
[92] vlught een zelve zaecke. ghy zyt een leitster voor uwe gezellin, ghy[92]
[93] zelf zyt een gezellin voor uwe leitster. de Nyl door zeven monden in zee
[94] loopende, trock uit den koeienmuil der zinnelooze boel. wat wil ick 't leste[94]

71 *die 't meest verdient hebt:* in 't Latijn staat slechts: ‘gy alleen ontbreeckt om het getal te vullen’ (D.v.H.): summae criminis unus abes; *zeer euvel neemt hy:* hij is hevig vertoornd.
72 Duideliker bij D.v.H.: ‘dat een der neven dezen slagh ontkomen is’.
73 *luttel bloets:* bij D.v.H.: ‘geen bloets genoegh’; *myn vader:* enz.: in 't Latijn staat niet dat de vader het deed: ‘Men ruckt my van voor myns vaders voeten wech’ (D.v.H.).
75 *Juno bleef verbittert:* nl. op alle afstammelingen van Io, op wie zij jaloers was. Io, dochter van Inachos. en dus bet-overgrootmoeder van Hypermnestra.
76 *datze:* blijkens deze vertaling begreep Vondel niet dat hiermee Io bedoeld wordt, die door Juno in een koe veranderd werd en later, onder de naam van Isis, als godin vereerd; *os:* door D.v.H. veranderd in koe; *strafs:* genitief, afhangende van *genoegh.*
77 *niet alleen:* door D.v.H. veranderd in: niet meer.
78-79 *vaerze:* jonge koe; *hares vochtigen vaders:* de rivier de Inachos, dicht bij Argos.
82 *boel:* minnares.
83 *zyne zuster:* Juno; *boet:* bevredigt.
84 *verbaest:* verschrikt.
85 *de wapens:* nl. haar horens; *niet:* in 17de-eeuwse taal meermalen gebruikt na het ww. vrezen.
86 *om Jupyn* enz.: bij D.v.H. beter: ‘om uwen ryckdom Jupyn waerdigh scheent’.
87 *zult leggen:* in 't Latijn geen futurum. dus: ligt.
88 *uw bloetverwanten:* haar vader Inachos, vereenzelvigd met de rivier. Bovendien was Inachos de zoon van Oceanus en Thetis.
92 Io is nl. zelf de koe die zij ontvluchten wil.
94 *trock uit den koeienmuil:* bij D.v.H. verduidelikt: ‘nam de beestelycke gedaente af’.

[95] verhalen, waer van de gryze .....[95]
[96] zie de jaren geven my tgeen daer ick om klage. myn vader en myn oom
[97] voeren den oorloogh, en wy worden uit ons hof en ryck gedreven. en de

95 Door D.v.H. aldus aangevuld: ‘Wat magh ick dingen, lang geleden, ophalen, die ick heb uit het verhael der outheit?’ In 't Latijn staat: oude grysaards: cana senectus.

[98] verstootelingen zwerven aen het einde der werelt. hy alleen zit fors op[98]
[99] den troon, en gebruickt den scepter. wy nootdruftigen, een arme schaer,
[100] zwerven met den ouden man om her. van der broederen volck schieter[100]
[101] luttel over, en ick beklaegh hen die omgebroght zyn, en haer die het deden.
[102] want ick effen zoo vele zusters als broeders verloor: en beide de schaer[102]
[103] ontfange myne tranen, en ick worde, om dat ghy noch leeft, bewaert om
[104] gestraft te worden. hoe zal men het met den schuldigen maecken dewyl[104]
[105] ick aengeklaegt worde om myn loflycke daet? en ick ongeluckige eertyts
[106] het hondertste deel van een hoop bloetverwanten zal sneuvelen terwyl
[107] een broeder noch leeft. maer draeght ghy noch eenige zorge over uwe
[108] godtvruchtige zuster, en zyt ghy waerdigh te genieten de gaven, die ick[108]
[109] u schonck, zoo help my, of doot my, en bestelt het doode lichaem by de[109]
[110] heimelycke lyckvieren, en begraef myn gebeente, nat gemaekt van uwe[110]
[111] getrouwe tranen, en schryf een kort grafschrift op myn graf. de balling[111]
[112] Hypermnestra, die haeren broeder den moort ontdroegh, droegh een on-[112-13]
[113] rechtvaerdige loon van hare medoogenheit 'er af. het luste my wel meer
[114] te schryven, maer myn hant is moede van de zware keten en de vrees self
[115] beneemt my de maght.

Brief XV. Paris aen Helene.[*]

[1] Ick Priams zoon zende u, o Ledaes dochter, myne *geluckwensching/groetenis,*[r. 1]

[2] die ghy alleen maghtigh zyt my te geven. zal ick het recht uit zeggen?[2]
[3] of is er geen kenteecken myns brants van noode? en myn liefde is alree
[4] kenbaerer dan my lief is. ick zoude wel wenschen datze verborgen ware: tot
[5] dat er een tyd van blyschap quaem die met geene vrees vermengt waer.
[6] maer qualyck kan ick het ontveinzen: want wie kan zyn vier verbergen,
[7] die altyt van zyn brant verraden wort. zoo ghy het nochtans verwacht[7]
[8] ick zal den naem oock by de daet voegen. ick blaeck: daer hoort ghy het

98 *fors:* vertaling van ferox: wreedaardig. Het vers wordt door de uitgevers verworpen, evenals het volgende.
100 *om her:* rond.
102 *effen:* juist.
104 *den schuldigen:* door D.v.H. veranderd in: eenen schuldigen.
108 *zuster:* door D.v.H. veranderd in: nicht.
109 *bestelt:* plaats, leg.
110 *lyckvieren:* brandstapels, geheim gehouden uit vrees voor Danaus.
111 *een grafschrift:* d.w.z. dit (volgende) grafschrift.
112-13 *broeder:* bij D.v.H.: neef; *ontdroegh:* onttrok aan; *droegh er af:* kreeg daarvoor; bij D.v.H.: ‘braght 'er af’.
* XV *Paris aen Helene*. Paris, de zoon van koning Priamus van Troje, werd door zijn vader naar Griekenland gezonden om Hesione, Priamus' zuster, die door Hercules ontvoerd was, terug te eisen. In Sparta gekomen, werd hij verliefd op Helena, de vrouw van koning Menelaus.
r. 1 *Ledaes dochter:* Helena was een dochter van Zeus en Leda.
2 de bijzin past niet bij het substantief. D.v.H. verbeterde dus: mijn wensch van heil dat.
7 *die:* door D.v.H. veranderd in *dat; van:* door.

[9] woort dat u bootschapt den staet van gemoedt. ick bidde u verschoon[9]
[10] my die het bekenne: en lees het overige doch over met geen wars aen-[10]
[11] gezicht, maer zoo gelyck het uwe schoonheit voeght. 't was my al overlang

9 *van gemoedt:* bij D.v.H.: ‘van myn hart’.
10 *wars:* afkerig.

[12] aengenaem dat ghy myn brief woudt ontfangen: het geeft my hoop dat
[13] ick oock op die wyze by u zoude konnen ontfangen worden: twelck ick
[14] wensche dat bondigh zy, en men u niet te vergeefs beloofde. ick houde[14 14-15]
[15] dezen wegh, gelyck de moeder der minne my riedt. want op dat ghy niet
[16] onwetende misdoet, zoo weet dat ick op 't aenraden der Goden herwaert
[17] aengevoert werde, en geen slechte godtheid begunstight mynen aenvangk.[17]
[18] ick eisch wel grooten maer geenen onverdienden loon. Cytherea heeft[18]
[19] my uw huwelyck belooft. ick reisde onder haer geleide met een Phere-[19]
[20] cleesch schip van den Sigeeschen oever over de wytstreckende zee. zy[20]
[21] gaf my voor den windt als een die uit der zee gebore oock gebodt over[21]
[22] de zee heeft. zy volhardt hier in, en bestiert de barninge des gemoets gelyck[22-23]
[23] die van de zee: en zy voert myn beloften in de gewenste havens. wy
[24] hebben 't vier hier niet gevonden, maer mede gebracht: dat was d'oirzaeck[24]
[25] van deze lange reis. want weer noch onweer heeft ons hier aengesmeten,[25]
[26] myn vloot stierde recht naer het Tenarische lant toe. nocht geloof niet[26]
[27] dat ick door zee quam streven met een schip dat met koopmanschap die
[28] ick voere bevracht is. de Goden bewaren de middelen: nochte ick quam[28]
[29] niet de Griexsche steden bezichtigen; in myn ryck leggen maghtiger steden.
[30] ick zoeck u, die my van de goude Venus ten echte zyt belooft. ick heb
[31] uw gemoet al eer gezien dan uw aenschyn en wegen; de faem braght my[31]
[32] eerst tyding van uw gezicht. Evenwel is 't geen wonder indien ick bemin
[33] gelyck het betaemt daer ick van verre van den boogh met eenen schicht[33]
[34] geschoten ben. zoo behaeghde het den noodlote, twelck op dat ghy niet[34]
[35] zoudt poogen het om te rucken, ontfang myne woorden die ick ter goeder[35]
[36] trouwe spreke. myn moeder gingk noch van my zwanger, want het lichaem[36-vlgg.]

14 *bondigh:* onverbrekelik, van kracht (*Ned. Wdb.* III, 349).
14-15 Onjuiste vertaling, door D.v.H. aldus verbeterd: ‘en de moeder der Min, die my deze reis heeft aengeraden, u niet vergeefs aen my belooft hebbe’.
17 *slecht:* onaanzienlik.
18 *loon* is bij Vondel mnl.; *Cytherea:* Venus, zo genoemd naar het eiland Cythera.
19 *Pherecleesch:* van Pherecles, de bouwer van het schip.
20 *Sigeeschen:* van Sigeum, een kaap bij de Hellespont.
21 *uit der zee gebore:* Venus was geboren uit het zeeschuim; *gebodt:* heerschappij.
22-23 *volhardt ... bestiert ... voert:* Al deze werkwoorden staan in 't Latijn in de conjunctief en drukken een wens uit; *barninge:* branding, hartstocht; *myn beloften:* het mij beloofde; bij D.v.H.: ‘myne wenschen’.
24 *'t vier:* d.w.z. die liefde.
25 *weer noch onweer:* onjuiste vertaling. Er staat: ‘noch zwaer onweder, noch dwalingh’ (D.v.H.).; *aengesmeten:* aan land geworpen.
26 *het Tenarische lant:* Laconië, zo genoemd naar de zuidelike kaap; *nocht:* en niet (vertaling van Lat. Nec).
28 *de middelen:* mijn bezittingen. D.v.H. voegt er bij: ‘die ick heb’.
31 Onjuiste vertaling: Er staat: ‘Ick zagh uw aengezicht eer met mynen geest dan met myne oogen’ (D.v.H.).
33 *van:* door.
34 *twelck op dat ghy:* Latijnse constructie: en opdat gij dit niet.
35 *om te rucken:* omver te werpen, verijdelen.
36-vlgg. *want* enz.: beter bij D.v.H.: ‘en was nu op haer uiterste in 't dragen’; *onder den schyn van den droom:* in een droomverschijning.

[37] was na behooren met zyne vrucht beladen; als haer docht datze onder
[38] den schyn van den droom een barnende fackel baerde. zy schiet al ver-[38-39]
[39] baest op, en Priaem wien dit een vreeselyck gesicht in den duisteren nacht
[40] scheen te wezen, verhaelt dit aen zyn wichelaren. de wichelaer spelt dat[40]
[41] Ilium door 't vier van Paris zal verbranden: gelyck dat nu een fackel van[41]

38-39 *schiet al verbaest op:* werd plotseling ontsteld wakker.
40 *spelt:* voorspelt.
41 *gelyck* enz.: duidelijker bij D.v.H.: ‘Dat was de fackel die nu myn hart blaeckt’.

[42] myn gemoedt is. want hoewel ick scheen van slechte afkomst gesproten[42]
[43] nochtans dienden myn schoonheit en levendighe geest tot merckteekens
[44] van mynen adeldom. in de boschryke dalen van Ida is een plaets ter zyden[44]
[45] af, en dicht met pickboomen en eicken begroeit, daer geen vreedzaem[45]
[46] schaep, nochte geit, die de klippen bemint, nochte trage koe met open
[47] beck de kruiden afscheert. ick hier tegens eenen boom aenleenende zagh
[48] van verre de muren en hooge gebouwen van Dardaniën: als my docht dat[48]
[49] de grondt door tgetrappel der voeten begon te schudden. ick zal de
[50] waerheit seggen, naulix zult ghy gelooven dat het waer is. de neef van den[50]
[51] grooten Atlas en Pleione, herwaert aengedreven op zyn vlugge wiecken
[52] stont er voor myne oogen. het stont my vry die te zien: het sta my te[52]
[53] verhalen tgeen ick zagh. en de Godt hadde een goude roede in zyne hant.
[54] drie Godinnen, Juno, Venus, en Pallas zetten te gelyck hunne voeten op
[55] het teere gras. ick verstomde en wert zoo kout als ys, en myn hair rees
[56] overendt, wanneer de vliegende bode my aldus aensprack: laet uwe vreese
[57] varen ghy zyt rechter over de schoonheit. beslecht den twist der godinnen,
[58] wie van allen waerdigh zy de twee in schoonheit te overtreffen: en hy[58]
[59] gebiedt my Jupyns gebodt niet te weigeren te volgen, en terstont styght
[60] hy door de lucht naer den hemel. ick quam by myn zinnen, en wert ter-
[61] stont vrypostigh, en vreesde niet op een yeders aengezicht te staroogen.[61]
[62] zy waren alle den prys wel waerdigh: en ick als rechter ontzagh datze[62]
[63] niet alle konden overwinnen. evenwel behaeghde my toen een boven de
[64] andere; en dat ghy het weet, zy was het die over de zee regeert. en zy
[65] zyn zoo bekommert om den prys te winnen, en yveren om door geweldige[65]
[66] schenckaedjen het recht om te koopen. Jupyns gemalin beloofde my[66]
[67] heerschappyen, zyn dochter stoft op de deught: en ick zelf twyfelde of[67]
[68] ick maghtigh of deughtzaem wou wezen. Venus loegh my vriendelyck toe:
[69] o Paris, zeide ze, bekreun u met gene schenkaedjen: die beide steecken[69]
[70] vol bekommeringe. wy zullen u geven, tgeen ghy bemint, en de dochter[70]

42 *slechte:* eenvoudige, lage. Hij werd nl. onder de herders opgevoed.
44 *Ida:* de berg waar Paris, na te vondeling gelegd te zijn, zijn jeugd doorbracht.
45 *pickboomen:* pijnboomen.
48 *Dardaniën:* Troje.
50 *neef:* kleinzoon, Mercurius. Zijn moeder Maria was de dochter van Atlas.
52 *het sta my:* D.v.H. vult aan: *vry*.
58 *allen:* door D.v.H. veranderd in *drie; en hy* enz.: Door D.v.H. verbeterd: ‘opdat ick het niet weigeren zou, gebiedt hy 't my uit Jupiters naam’.
61 *vrypostigh:* vrijmoedig. D.v.H. maakt er van: vryborstigh; *staroogen:* nauwkeurig aanschouwen.
62 *ontzagh:* vreesde; in dit verband: betreurde. Bij D.v.H.: ick beklaegde my.
65 *bekommert:* er van vervuld, verlangend; *en yveren:* bij D.v.H.: ‘dat ze my zoecken om te koopen’.
66 *het recht:* het gerecht, de rechter.
67 *stoft op:* prijst aan; *deught:* vertaling van virtus, dat in dit verband dapperheid betekent. Evenzo is *deughtzaem* in r. 68 dapper.
69 *bekreun u:* geeft (niet) om, hecht (niet) aan.
70 *bekommeringe:* zorg, moeielikheden; *bemint:* in 't Latijn staat een conjunctief (ames); bij D.v.H.: mooght beminnen.

[71] van de schoone Venus schoonder dan de moeder zal in uwen arm leggen.[71]
[72] zoo sprackze, en te gelyck .....[72]
[73] voerze als overwinster naer den hemel toe. middelerwyl (ick geloof dat

71 *Venus* moet zijn: *Leda*.
72 D.v.H. vult aan: ‘en het de andere met geschenken en schoonheit afwinnende’. Het Latijn (ex aequo donis formaque probata) betekent: terwijl haar geschenk, tegelijk met haar schoonheid, gezegevierd had. Paris bedoelt dat zij inderdaad de schoonste was.

[74] myn noodlot in voorspoet veranderde) worde ick door bondige merck-[74]
[75] teeckens voor 's konings kint gekent. het vrolycke hof, den zoon na zoo[75]
[76] veele jaren wedergekregen hebbende, bestelt dat Troje oock dezen dagh[76]
[77] onder de feesten rekent. en gelyck ick na u begeerigh was, zoo waren
[78] oock de meiskens begeerigh naer my. ghy alleen kunt nu genieten hem
[79] daer velen om wensten. en konings dochters en princessen hebben my
[80] niet alleen aengezocht. maer de nymphen waren oock met myne liefde[80]
[81] bevangen. maer ick versmade ze alle, sedert ick op het huwelyck van
[82] Tyndars dochter hoopte. 's daechs zagh ick u met myn oogen, 's nachts[82]
[83] met myn gemoedt, wanneer de ooghschelen van den gerusten slaep ge-[83]
[84] loken zyn. wat zoude uwe tegenwoordigheit niet doen, daer uw aenschyn[84]
[85] my zoo behaegde eer ick het zagh? ick blaekte hoewel dit vier noch verre
[86] was. en ick [kon] my die hoop niet lang schuldigh blyven, of ick zocht[86]
[87] door de blaeuwe zee tgeen my belooft was. men houwt de Trojaensche
[88] pynboomen om verre met een Phrygiaensche byl. en wat boomen nut[88]
[89] waren om op zee te varen. men plondert de hooge Gargara van ryzige[89]
[90] bosschaedien, en het lange Ida stiert my ontelbare balcken toe. d'eicke[90]
[91] stammen worden gebogen om snelle schepen te bouwen: en de ope kiel
[92] wort met dennen beweven. men zetter sprieten op en haelt voor den dagh[92]
[93] de zeilen om aen den masten te hangen: en zet beschilderde goden op de[93]
[94] kromme achterstevens. op dat evenwel waermede ick zelf worde over-[94]
[95] gevoert, staet de geschilderde Godin, die voor myn huwelyk borge bleef
[96] vergezelschapt met haren kleene minnegodt. terstont na dat de vloot heel[96]
[97] voltoit is werdt my bevolen over de Aegeesche baren te gaen. en myn vader[97]
[98] en moeder behinderen myn beloften met hun verzoeck, en beletten met[98]
[99] hun vermaningen myn voorgenome reis. en Cassandra, zoo als zy liep met
[100] het hair om 't hooft, toen onze schepen nu zeilree lagen, roept: waer loopt

74 *in voorspoet veranderde:* bij D.v.H.: ‘ten goede keerde’; *worde:* werd; *bondige:* onmiskenbare (vgl. r. 14).
75 *gekent:* erkend.
76 *bestelt:* bepaalt (*Ned. Wdb.* II, 2132; vgl. *Palamedes,* vs. 999).
80 *de nymphen:* o.a. Oenone (zie de voorafgaande vijfde brief).
82 *Tyndars dochter:* voor de wereld was Tyndareus haar vader. Inderdaad was zij de dochter van Jupiter.
83 *ooghschelen:* oogleden (*scheel:* deksel); *van:* door.
84 *geloken:* gesloten.
86 *lang:* door D.v.H. veranderd in: langer.
88 *Phrygiaensche:* Trojaanse, omdat oudtijds Troas tot Phrygië gerekend werd.
89 *Gargara:* top van de berg Ida.
90 *stiert toe:* verschaft.
92 *beweven:* vertaling van texitur: rondom voorzien van (*Ned. Wdb.* II, 2413).
93 *beschilderde:* beter bij D.v.H.: geschilderde.
94 *worde:* zou worden.
96 *kleene minnegodt:* Amor.
97 *werdt my bevolen* is de vertaling van iubebat; D.v.H. koos de betere lezing lubebat: ‘lust het my’.
98 *behinderen:* verzetten zich tegen; *myn beloften:* door D.v.H. verbeterd in ‘myn wensch’; *beletten* enz.: bij D.v.H.: ‘raden my uit liefde de voorgenome reis af’.

[101] ghy hene? gy zult de brandstichtster met u overbrengen: ghy weet niet
[102] hoe groot een brant ghy door dit water loopt stichten. de waerzegster[102]
[103] sprack de waerheit: wy hebben dat voorgestelde vier gevonden: en de[103]
[104] liefde blaeckt fel in mynen weecken boezem. ick voer de haven uit, en den
[105] wint waernemende, zoo belande ick, o Oebalische nymph aen uw lant. uw[105]

102 *de waerzegster:* Cassandra, die de gave van het voorspellen bezat.
103 *voorgestelde:* bij D.v.H. voorgespelde (Lat. dictos ignes).
105 *waernemende:* gebruik makende van; *Oebalische nymph:* Oebalus, vader van Tyndareus, was dus Helena's grootvader.

[106] man onthaelt my in zijn hof: dat geschiede oock niet zonder raet en wille[106]
[107] der Goden. hy toonde my wel al wat er int heele Lacedemon bezienens
[108] waerdigh was: maer ick, die begeerigh was om de doorluchtige schoon-
[109] heit te zien,.....[109]
[110] zoo ras ick haer zagh, stondt ick verbaest, en gevoelde hoe al myn binnenste[110]
[111] ingewant verbaest werdt door nieuwe bekommeringen. haer aenschyn,
[112] zoo my gedenckt, geleeck juist dat aenschyn van Cytherea, die voor myn[112]
[113] vierschaer verscheen. had ghy beide tegelyck in dat pleit getreden: het[113]
[114] zou in twyfel gestaen hebben of Venus den prys waer toegeleit. de faem
[115] heeft uwen roem verre uitgebreit en geen lant is er dat niet van uwe
[116] gedaente weet te spreken: en nimmer zal in Phrygien nocht van den op-[116-17]
[117] gangk der zonne yemant onder de schoone vrouwen zulck een naem
[118] hebben. betrouw ons dit oock toe: uwe eer is min dan de waerheit: en[118]
[119] 't gerucht van uwe schoonheit doet u byna te kort. ick vinde hier meer
[120] dan de faem my belooft hadde, en uwe eere wort door de stof overwonnen.[120]
[121] Theseus, die alles wist, blaeckte dan met reden om u: en ghy scheent[121]
[122] waerdigh te zyn van zoo groot een man geschaeckt te worden. terwyl ghy[122]
[123] naer uwe lantswyze naeckt int glimmende worstelperck speelt, en ghy een[123]
[124] vrou u onder de naeckte mannen vermengt. ick prys het dat hy u schaeckte:
[125] en verwonder my dat hy u oit wederleverde. zulck een treflycken buit most[125]
[126] men stantvastigh houden: eer liet ick my dezen kop van 't lyf klincken, dan[126]
[127] u uit myn kamer rucken. zouden myne handen u ymmermeer los laten gaen?
[128] zou ick gedoogen dat ghy by myn leven uit myn schoot zoudt gaen? most
[129] ick u wederleveren, ick zou er noch eerst wat om lyden: en onze liefde[129]
[130] zou niet heel suffen: of ick zoude uwen maeghdom proeven, of dat tgeen[130]
[131] men behoudens den maeghdom kon schaecken. geef u maer over, is er
[132] yet waerdoor ghy Paris zyn stantvastigheit [kent]. de vlam van een zelve[132]
[133] lyckstapel zal myn liefde volenden. ick hebbe u geschat boven de koningk-

106 *onthaelt:* ontvangt; *raet:* toedoen.
109 Door D.v.H. aangevuld: ‘vond niets anders dat myn oogen bekoren kon’.
110 *verbaest:* ontroerd; in r. 111 vervangt D.v.H. het ook door ‘ontroert’.
112 *my gedenckt:* mij heugt; *Cytherea:* Venus; *die:* door D.v.H. veranderd in: toen ze.
113 *in dat pleit getreden:* voor dat gerecht verschenen.
116-17 *van den opgangk der zonne:* in het verre Oosten.
118 *betrouw ons dit oock toe:* bij D.v.H.: ‘Gelooft gy dit oock wel?’ V. bedoelt: schenk mij geloof; *eer:* door D.v.H. verbeterd in: roem.
120 *eere:* bij D.v.H. glori; *door de stof:* vertaling van materia, d.i. dat wat tot die roem aanleiding gaf: haar werkelike gedaante.
121 *blaeckte:* ontbrandde in liefde.
122 Van deze schaking door Theseus is ook sprake in de voorafgaande vijfde brief, r. 101.
123 *naer uwe lantswyze:* overeenkomstig de zeden van uw volk; *glimmende* (nitida) behoort in de Latijnse tekst niet bij worstelperck, maar bij het onderwerp: met olie ingewreven.
125 *wederleverde:* terugbracht; *treflycken:* schone.
126 *klincken:* slaan.
129 Bij D.v.H.: ‘ick zou 'er eerst wat van moeten gehad hebben’.
130 *suffen:* werkeloos blijven. Dit viertal verzen (r. 129-31) worden in de Latijnse tekst als onecht verworpen.
132 *De vlam van een zelve:* onjuiste vertaling voor: alleen de vlam.

[134] rycken, my eertyts van Jupyns grootste gemalin en zuster belooft. en als
[135] ick slechs myn armen kon om uwen hals slaen, versmade ick de deught[135]
[136] die Pallas my beloofde by te zetten: toen Venus en Juno en Pallas in de[136]

135 *deught:* dapperheid (vgl. r. 67).
136 *by te zetten:* te schenken.

[137] dalen van Ida hun lichamen voor myn rechtbanck vertoonden. en ten
[138] berouwt my niet, nochte het zal my ymmermeer rouwen dat ick een zotten[138]
[139] keur dede. myn gemoedt blyft bestendigh by 't gewenste. ick bidde slechs
[140] dat ghy niet gedooght dat myn hoop koom te bezwycken: o ghy die
[141] waerdigh zyt door zoo veel moeite verworven te worden. ick als een
[142] veraerde sta niet naer het huwelyck van edelaerdige, nocht geloofmy het[142]
[143] zal u tot geen schande strecken myn vrouw te wezen. doe onderzoeck, ghy
[144] zult onder myn geslaght Pleias vinden, en Jupyn om van de middelste groot-[144]
[145] vaders te zwygen. myn vader draeght den scepter van Asien, boven twelck
[146] [geen] geluckiger gewest leit, en wiens endelooze palen men naulix kan[146]
[147] omreisen. ghy zult er ontelbare steden en gulde daecken zien, en kercken
[148] die hunne goden passen. ghy zult er Ilium zien, en vesten met hooge torens[148]
[149] gesterckt en gebout door Phebus helklinckende lier. wat wil ick u verhalen[149]
[150] van den hoop en tgetal der mannen? naulix kan dat lant zyn inwoonders
[151] dragen. de Trojaensche joffers zullen u met eenen drang gemoeten, en[151]
[152] onze voorzalen zyn te kleen om de Phrygische schoondochters te laten.[152]
[153] hoe dickwils zult ghy zeggen: hoe arm is ons Achajen. elck huis heeft hier[153]
[154] stats inkomen. het staet my niet vry te verachten uw Sparte, waerin ghy[154]
[155] geboren zyt, dat lant acht ick een geluckigh lant voor my. Sparte is spaer-[155]
[156] zaem: ghy zyt een ryck cieraet waerdigh. die plaets doet niet tot die[156]
[157] schoonheit. het past dat aenzicht met rycke cieraden zonder einde te[157]
[158] gebruicken en door nieuwe wellusten weeligh te worden. wanneer ghy ziet[158-160]
[159] de draght van 't slagh onzes volx, hoedanige Dardanische schoondochters
[160] meent ghy datze hebben? laet u maer gezeggen, en ghy een meisken op[160]
[161] den Therapneeschen acker geboren, weiger geen Phrygiaen tot eenen man[161]
[162] te nemen. het was een Phrygiaen en van onze bloede gesproten die nu[162]

138 *rouwen:* de bedoeling is: dunken.
142 *veraerde:* ontaarde. V. heeft deze zin niet begrepen. Beter bij D.v.H.: ‘Ick ben geen onedele, die my door huwelyck wensch te veredelen’.
144 *Pleias:* hiermee is bedoeld een der Pleiaden, nl. Elektra, moeder van Dardanus, de eerste koning van Troje; *grootvaders:* voorvaderen.
146 *palen:* grenzen, gebied.
148 *passen:* waardig zijn.
149 *gebout door:* nl. bij de klank van. Volgens de legende hadden de stenen zich samengevoegd op 't geluid van Apollo's snaren. Homerus vermeldt alleen dat Apollo en Neptunus de muren van Troje gebouwd hadden.
151 *met eenen drang:* met een grote schare; *gemoeten:* tegemoet treden.
152 *te laten:* te bevatten.
153 *Achajen:* Griekenland.
154 *stats inkomen:* door D.v.H. verduidelikt: ‘zoo veel inkomen als uw Stadt’.
155 *spaerzaem:* zuinig.
156 *doet niet tot:* bij D.v.H.: ‘dient niet tot zoo groot een schoonheit’.
157 *het past* enz.: bij D.v.H.: ‘Dat gelaet moet zonder einde met rycke sieraden getooit worden, en overvloet van weelde genieten’.
158-160 Door V. niet begrepen. Er staat: ‘Als gy ziet hoe ons manvolck getoit is, hoe meent gy wel dat de Trojaensche vrouwen uitgestreecken (d.i. uitgedost) zyn?’
160 *laet u maer gezeggen:* geef mij maar gehoor.
161 *Therapneeschen:* Helena was geboren in de stad Therapnae in Laconië.
162 *een Phrygiaen:* Ganymedes, de schenker van Jupiter, was de zoon van koning Tros van Troje.

[163] het water mengt met nectar, die de goden drincken. de man van Auroor[163]
[164] was een Phrygiaen. evenwel gingk er me door de Godin, die het leste van
[165] den nacht besluit. een Phrygiaen was Anchises, by wien Venus, de moeder[165]
[166] der vlugge minnegoden vermaekt was op den bergh Ida te slapen. en ick[166]
[167] geloof niet dat Menelaus, zoo ghy 't vonnis weest, in gestalte en wapens

163 *de man van Auroor:* Tithon, de broeder van Priamus.
165 *Anchises:* zoon van Capys, koning van Troje.
166 *vermaekt was:* zich vermeide.

[168] boven ons zoude gestelt worden. wy zullen u zeker geenen schoonvader
[169] geven, die met zyn heldere torts van u afwyckt, die al bevende zyne paerden[169]
[170] vant bancket afwent: en Priaem heeft geen vader, die bevleckt is door den
[171] moort van zyn schoonvader, en die het Myrtoosche water eenen naem
[172] geeft van zyn lasterstuck: en onze overoudtgrootvader hapt niet naar de[172]
[173] appels in den poel van Styx, nocht hyght midden int water naer water.
[174] wat is hier evenwel aengelegen? zoo hy houdt dat ghy van hem gesproten[174]
[175] zyt. Jupyn is gedwongen schoonvader van dit huis te wezen. o schelm-
[176] stuck, onwaerdigh omhelst hy u heele nachten, en nuttight uwen byslaep?[176]
[177] maer eer een maent verloopt zult ghy my .....[177]
[178] zulcke maeltyden passen onse vyanden, hoedanigh ick dickwils onder-[178]
[179] vinde aen den wyn die er opgedischt wort. my berouwt het hier thuis te
[180] leggen, wanneer ick zie hoe die boer zyn armen om uwen hals slaet. ick
[181] berst, en benyde het (wat magh ick evenwel nu alle dingen ophalen?) als hy
[182] met zyn gespreit kleed uwe leden stooft. maer als ghy hem zachte kuskens[182]
[183] in myn tegenwoordigheit zoudt geven, heb ick den gevatten kroes voor
[184] myn oogen nedergezet. ick sla myn oogen neder, als hy u in zyn armen[184]
[185] druckt: en ick ben niet maghtigh de spyze door te zwelgen. dickwils
[186] zuchte ick, en merckte dat ghy uit dartelheit u van lachen niet kost ont-
[187] houden om myn zuchten. dickwils wou ick den brant met wyn lessen:[187]
[188] maer hy nam toe, en de dronkenschap was vier in vier. en om vele dingen
[189] niet te zien, legh ick met het aensicht van u afgekeert, maer ghy zelf noopt
[190] my dat ick myn oogen naer u toe moet slaen. ick twyfel wat ick doen zal.
[191] het is my een smert die dingen aen te zien: maer grooter smar 't ist my
[192] uw aenschyn te derven. waer ick kan of magh poogh ick myn raserny[192]
[193] te verbergen, maer d'ontveinsde minne schynt 'er door hene. wy zoecken[193]
[194] u niet met woorden te paeien, ghy voelt myne wonden, en och ofze u alleen
[195] bekent waren. och hoe menighmael keerde ick my om, als my de tranen

169 Deze zin heeft Vondel niet begrepen. D.v.H. vervangt het door de juiste vertaling: ‘die het helder zonnelicht deed vluchten, en de zonnepaerden schricken voor zyn disch’. Dit slaat op Atreus, die zijn broeder het stuk gesneden lijk van zijn eigen zoontje als maaltijd voorzette.

172 *lasterstuck:* misdaad. Dit heeft betrekking op Pelops, de vader van Atreus, die naar de hand dong van Hippodameia en haar vader bij een wedren deed verongelukken met de hulp van de wagenmenner Myrtil, die hij eveneens doodde en in 't water wierp, dat naar het slachtoffer de zee van Myrtos genoemd werd; *onze overoudtgrootvader:* zinspeling op Tantalus, de vader van Pelops.

174 *zoo hy houdt* enz.: beter bij D.v.H.: ‘indien gy gehuwt zyt aen eenen die uit hun gesproten is’.

176 *nuttight:* geniet.

177 Deze door V. niet begrepen zin vulde D.v.H. aldus aan: ‘Maer ick magh u ter naeuwer noodt eens zien, als de disch gedeckt is, en in dien tydt zyn 'er veele dingen, die ick noode zie’.

178 *passen:* beter bij D.v.H.: ‘gun ick’; *hoedanigh ick* enz.: onjuiste vertaling voor: ‘als ick dickwils by den wyn zien moet’ (D.v.H.).

182 *met zyn gespreit kleed:* vertaling van: superiecta veste, d.i. het kleed dat men over de gasten uitspreidde; *stooft:* koestert, liefkoost.

184 *nedergezet:* de bedoeling is: gehouden.

187 *lessen:* blussen.

192 *raserny:* door D.v.H. veranderd in: spyt (Lat. furorem).

193 *wy zoecken* enz.: bij D.v.H. ‘Ick maeck u geen praetjes diets’.

[196] uitborsten, opdat hy [niet] zou vraegen na d'oorzaek van myn schreien. och
[197] hoe dickwils heb ick droncken myne vryagie verhaelt, op elck woordt op[197]
[198] uw aenschyn passende, en ick gaf een teecken van myn self door een[198]

197 *op elck woordt:* bij elk woord.
198 *passende:* lettende. De betekenis van de volgende zin is: en onder een verzonnen (*verzierde*) naam doelde ik telkens op mij zelf (*myn:* mij).

[199] verzierde naem. weet ghy het niet, ick zelf was die waerachtige minnaer.
[200] oock, opdat ick darteler woorden moght gebruicken. ick heb oock meer
[201] dan eens geveinst droncken te wezen. en tgedenckt me dat uw boezem
[202] los gaende men uwe borsten bloot zagh, waer in myn gezicht moght
[203] gaen weiden: en ick omvat uwe moeder wiens borsten witter zyn als Jupyn[203]
[204] of de zuivere sneeu of melck. terwyl ick verbaest sta om tgeen ick zie
[205] (want by geval hielt ick de schael) viel de ring van mynen vinger. had ghy[205]
[206] uwe dochter kuskens gegeven: ick zoude die terstont afgenomen hebben
[207] van Hermiones teeder mondeken. en thans achterover leggende zong ick[207-208]
[208] de oude vryagien, en thans gaf ick een teecken dat ick met eenen wenck
[209] bedeckte. en ick verstoute my met vleiende woorden Clymene en Aethra[209]
[210] de voorbaerigste uwer staetjofferen, aen te spreken: die my niet anders als[210]
[211] hoe vreest ghy antwoorden, en den biddende midden in zyn reden ver-[211]
[212] lieten. gunden de goden, datmen u als een prys met vechten winnen moght,
[213] en dat d'overwinner u in zyn bedde zou hebben. gelyck Hippomenes met
[214] Schoeneus dochter als een renprys strycken gingk. gelyck Hippodameia[214]
[215] viel in den Phrygiaenschen schoot: gelyck de forsse Alcides Achelous de[215]
[216] horens van 't hooft wrong, die vast naer het huwelyck van Dianier stont.
[217] onze stoutigheit zou groothartigh door deze wetten heen loopen: en ghy[217]
[218] zoudt vernemen wat moeite ick om u op my wou nemen. nu is er voor
[219] my niet over dan alleen u o schoone te bidden, en uwe te voet te vallen,[219]
[220] zoo ghy het gehengen wilt. o eere, o tegenwoordige glorie der beide[220]
[221] gebroederen! o die waert zyt Jupyn ten man te hebben, waert ghy niet een[221]
[222] dochter van Jupyn! of ick zal ghy myn vrou zynde weder naer de Sigeesche[222]
[223] haven keeren, of als een balling hier in het Tenarische lant begraven[223]

203 *ick omvat uwe moeder:* zonderlinge vertaling! D.v.H geeft de juiste vertaling: ‘uw borsten blancker dan zuivere sneeu, of melck, of dan Jupyn, toen hy (in de gedaente van een zwaan) uw moeder omhelsde’.
205 *de ring van mynen vinger:* bij D.v.H.: ‘de voet (van de schaal) uit myn hant’ (Lat. tortills: gedraaid oor).
207-208 *Hermiones:* vgl. de voorgaande achtste brief; *thans.... thans:* nu eens.... dan weer; *een teecken* enz.: bij D.v.H.: ‘u door wencken heimelycke tekens’.
209 *Clymene:* een verwante van Menelaus; *Aethra:* dochter van Pittheus, koning van Troezen.
210 *voorbaerigste:* voornaamste; *die my* enz.: onjuiste vertaling. Bij D.v.H.: ‘die my niet anders zeggende dan dat ze zwarigheit in de zaeck maeckten’.
211 *reden:* door D.v.H. veranderd in: bede.
214 *Schaeneus dochter:* Atalante, in een wedren overwonnen door Hippomenes, zoon van Megareus; *Hippodameia* werd door Pelops op deze wijze gewonnen (vgl. de achtste brief).
215 *Alcides:* Hercules (kleinzoon van Alceus) overwon de riviergod Achelous in een tweegevecht om het bezit van Dianira, waarbij de gehoornde god een van zijn horens verloor.
217 *stoutigheit:* dapperheid; *groothartigh:* moedig; *door deze wetten heen loopen:* onjuiste vertaling van: per has leges isset, d.i. ‘op deze voorwaarden doorgegaan hebben’ (D.v.H.).
219 *niet:* niets; *uwe:* door D.v.H. veranderd in u; mogelik uwé: UE?
220 *gehengen:* gedogen.
221 *beide gebroederen:* Castor en Pollux, tweelingbroeders van Helena.
222 *ghy myn vrou zynde:* absolute constructie; bij D.v.H.: ‘u tot myn gemalin verkreegen hebbende’; *Sigeesche:* vgl. r. 20.
223 *Tenarische:* vgl. r. 26.

[224] worden. myn borst is niet effen boven op met eenen pyl geraeckt. de wonde[224]
[225] zit tot int gebeente toe. myn zuster spelde my de waerheit gelyk zy wel[225]
[226] kan, dat ick (want het gedenckt my) van eenen hemelschen schicht zou[226]
[227] getroffen worden. hou op te versmaden Helenaes liefde my door 't noodlot[227]

224 *effen boven op:* juist aan de oppervlakte.
225 *myn zuster:* Cassandra.
226 *van:* door.
227 *Helenaes* moet een vocatief zijn: o Helena.

[228] toegeleit: zoo zullen de goden garen naer uwe beloften luisteren. vele dingen[228]
[229] schieten my wel in den zin: op dat wy in malkanders tegenwoordigh[eit]
[230] noch vele dingen te zamen moogen kouten. ontfang my by nacht al[230]
[231] heimelyck in uw bedde. of schaemt ghy u des? of vreest ghy dat Venus[231]
[232] uwen man zal schofferen, en de kuische wetten des wettigen bedts be-
[233] driegen? och al te eenvoudige Heleen, dat ick u niet plomp noeme, waent[233]
[234] ghy dat men zich om zulck een aenschyn kan laten te besmetten? tis[234]
[235] nootzaeckelyck dat ghy of uw aenzicht verandert, of niet zoo hardt zyt.
[236] tussen kuischeit en schoonheit valt een hardt geschil. Jupijn is met de[236]
[237] sluickeryen beholpen, oock de goude Venus. deze sluickeryen waren[237]
[238] oorzaeck dat Jupyn uw vader werdt. Indien het zaedt van minne kracht
[239] heeft, zoo kunt ghy dochter van Jupyn en Leda naulix kuisch blyven.
[240] nochtans zult ghy kuisch zyn, wanneer ick u binnen myn Troje hebbe,
[241] en ick bidde dat ick alleen uw lasterstuck magh heeten. nu zondigen wy[241]
[242] int tgeen, de tydt van hylicken zal verbeteren. indien my Venus slechts
[243] niets ydels belooft heeft. maer uw volk raet u dit in der daet niet met[243-245]
[244] woorden noch hy is niet afwezigh, of wederstaet de sluickeryen van zyn
[245] gast. had hy geen bequamer tydt om het Cretenser ryck te gaan bezich-
[246] tigen. o wonderbaer loos man! hy gingk hene, en zey int henegaen tegens
[247] u: myn vrou ick beveel u dat ghy in onze plaets zorge draeght voor den
[248] Ideeschen gast. ick betuigh indien ghy verzuimt de geboden uwes af-[248]
[249] wezenden mans, indien ghy geen zorge draeght voor uwen gast. gelooft
[250] ghy dat deze man dit zonder meeninge zeide, o Tyndars dochter, kon hy[250]
[251] genoegh kennen de gaven van uwe schoonheit? ghy bedrieght u, weet[251-252]
[252] ghy het niet. want rekende hy het een groot goet te wezen, tgeen hy
[253] bezit, zoude hy dat aen eenen uitheemschen man betrouwen. op dat u[253]
[254] noch myn stem noch myn vier niet bewege, worden wy gedwongen zyn[254]

228 *beloften:* door D.v.H. veranderd in: wenschen.
230 *kouten:* door D.v.H. veranderd in spreken.
231 *des:* daarvoor; *dat Venus* enz.: onjuiste vertaling voor: ‘de huwlyxliefde te schenden’ (D.v.H.).
233 *bedriegen:* bij D.v.H.: ‘te onteeren’.
eenvoudige: onnozele; *plomp:* vertaling van rustica: dom.
234 Onjuiste vertaling. Er staat ‘dat zulck een aenschyn (als het uwe) kan laten zich te besmetten?’
236 *valt:* bestaat.
237 *sluickeryen:* heimelik mingenot; *beholpen met:* gebaat, gediend met (*Ned. Wdb.* II 1486), d.w.z. hij schepte er behagen in.
241 *alleen uw lasterstuck:* door D.v.H. verduidelikt: ‘de eenigste om wien gy u bezondigt’; *zondigen:* in 't Latijn staat een conjunctief: laten wij zondigen.
243-245 *maer uw volk* enz.: Onjuiste vertaling. Bij D.v.H.: ‘Maer oock uw man raedt u dit met der daed, niet met woorden, en is afweezig, opdat hy den wensch (eig. sluickeryen: Lat. furtis) van zynen gast niet wedersta’.
248 *Ideeschen:* Trojaanse; *ick betuigh indien:* waarschijnlik een verschrijving. Lat. testor vormt een tussenzin: ‘Gy verzuimt (ik moet het zeggen’) (D.v.H.).
250 *zonder meeninge:* verkeerde vertaling van: sine pectore. Er staat: ‘dat hy, zoo lomp van zinnen, de gaven uwer schoonheit, o Heleen, genoeg begrypen kan?’ (D.v.H.)
251-252 *weet ghy het niet:* foutief voor: ‘hy kentze niet’.
253 *betrouwen:* toevertrouwen; *op dat:* bedoeld is: indien.
254 *myn vier:* mijn liefde.

[255] gerief te gebruicken. of zullen wy zoo zot wezen, dat wy hem oock zullen[255]
[256] te boven gaen, indien zulck een veilige tydt luy werde doorgebroght. hy[256]
[257] heeft u bykans met zyn handen den minnaer toegebroght. gebruick d'een-[257]

255 *gerief:* vertaling van commoditate, d.i. inschikkelikheid.
256 *te boven gaen:* D.v.H. voegt er bij: 'in zotheit'; *luy werde doorgebroght:* vertaling van: abibit iners, d.i. in ledigheid zou voorbijgaan.
257 *u toegebroght:* bij u gebracht.

[258] vouwdigheit van uw mans last. ghy light den langen nacht alleen int ledige[258]
[259] bedde. en ick zelf ligh oock alleen int ledige bedde. een gemeine blyschap[259]
[260] paert u aen my te zamen. die nacht zal witter dan de dagh wezen. dan[260]
[261] zal ick u by alle goden zweeren, en zal my met myne eeden aent heiligh
[262] recht verbinden. dan zal ick, zoo ons betrouwen niet valsch is, tegen-[262]
[263] woordigh wesende maecken dat ghy naer myn ryck zult willen trecken,[263-264]
[264] metterdaet uitwercken, dat ghy u naer myn ryck begeeft. schaemt ghy 't[264]
[265] u of vreest ghy my te schynen na te volgen, ick zal my zelven zonder u[265-266]
[266] aen dat lasterstuck schuldigh maeken. want ick zal volgen de daet van
[267] Aegis zoon en uwer broederen. ghy kunt geen voorbeelt volgen dat u[267]
[268] nader is. Theseus schaeckte u, zy lieden beide de Leucippis dochters.[268]
[269] ick zal onder die voorbeelden de vierde gerekent worden. de Trojaensche
[270] vloot verzien van oorlooghstuigh en mannen is by der hant: riem en windt
[271] zullen ons ras voorthelpen. ghy zult als een treffelycke koningin door de
[272] Dardanische steden gaen, en de gemeente zal u een nieuwe godin achten.[272]
[273] waer ghy uwe voeten zet, zullen de vlammen cinnama ontsteken, en[273]
[274] een geslaghte offerhande zal op de bebloede aerde steenen. myn vader[274]
[275] en moeder zusters en broeders alle de Iliadinnen en geheel Troje zal u[275]
[276] schenckaedien brengen. och ick verhael naulix een deel van tgeen u
[277] gebeuren zal. ghy zult er meer afbrengen dan ick u kan schryven. en[277]
[278] ghy geschaeckte hoeft niet eens te vreesen, dat de wreede oorlogen ons
[279] achteraen volgen, en dat het groote griecken zyn gewelt zal opwecken.[279]
[280] van zoo vele vrouwen, als er te voren geschaeckt werden, wie is oit met
[281] wapenen wedergehaelt? geloof my dit is een ydele vrees. de Thracers
[282] hebben Erechtis dochter op den naem van Boreas vervoert: en de kust[282]
[283] van den Biston bleef bevryt van den oorloogh. de Pegasische Jason ver-[283]
[284] voerde met het nieuwe schip de Phasische, en geen Colchische vuist heeft[284]

258 *eenvouwdigheit:* onnozelheid; *last:* opdracht.
259 *gemeine:* gemeenschappelike.
260 *paert:* het Latijn heeft een conjunctief; dus: pare; *witter:* vroliker (vergelijk *wit* in Deel 3, blz. 396); bij D.v.H.: lichter.
262 *betrouwen:* vertrouwen.
263-264 Dubbele vertaling van hetzelfde Latijnse vers; D.v.H. heeft de eerste zin geschrapt.
264 *ghy 't u:* gij u er over.
265-266 *my zelven aen dat lasterstuck schuldigh maeken:* bij D.v.H.: ‘de schult van dat stuck dragen’.
267 *Aegis zoon:* de zoon van Aegeus, die Helena geschaakt had.
268 *zy lieden:* Castor en Pollux; *de Leucippis dochters:* Phoebe en Hilaira, dochters van Leucippus.
272 *Dardanische:* Trojaanse; *de gemeente:* het volk.
273 *cinnama:* kaneelhout.
274 *zal steenen:* onjuiste vertaling van planget: bij D.v.H.: ‘zal storten op’.
275 *Iliadinnen:* vrouwen van Troje.
277 *gebeuren:* ten deel vallen; *er meer afbrengen:* bij D.v.H.: ‘meer wechdragen’.
279 *griecken:* Griekenland; *gewelt:* krijgsmacht; *opwecken:* bij D.v.H.: ‘op de been brengen’.
282 *Erechtis dochter:* Orithyia, die door Boreas naar Thracië weggevoerd werd; *op den naem van:* uit naam, in opdracht van.
283 *van den Biston:* Bistonië is een andere naam voor Thracië; *Pegasische:* Thessaliese. Bij de stad Pegasus bouwde Jason zijn schip.
284 *de Phasische:* Medea; de Phasis is een rivier in Colchis.

[285] Thessalien oit gequetst. Theseus die u oock schaeckte, schaeckte Minos[285]
[286] dochter. nochtans verdaeghde Minos niet een Cretenser int harnas. in[286]
[287] zulcke zaecken plaght de schrick grooter dan 't gevaer te wezen en die[287-288]
[288] lust heeft te vreezen, schaemt sich datze gevreest heeft. verzier nochtans,

285 *Minos dochter:* Ariadne.
286 *verdaeghde:* riep op; *niet een:* geen een.
287-288 *en die* enz.: bij D.v.H.: ‘en tgeen men gevreest heeft, des schaemt men zich daerna’. In plaats van libet lezen de nieuwere uitgaven licet; *verzier:* verzin, d.i. verbeeld u.

[289] wilt ghy, dat er een geweldigh oorloogh opstaet; zoo heb ick oock noch[289]
[290] kracht, en myn pylen die raecken kunnen. en Asien is ymmers zoo volck-
[291] ryck als uw lant. het heeft overvloet van mannen, overvloet van paerden.
[292] nochte Menelaus en Atreus zoons zullen meer moedts hebben dan Paris,[292]
[293] nocht zyn wapens overtreffen. bykans noch een jongen zynde heb ick de
[294] roovers verslaende het weghgeleide vee wedergekregen. en een naem[294]
[295] hierdoor behaalt. bykans een jongen zynde, verwon ick de jongelingen
[296] in verscheiden gevechten, onder wien Ilioneus en Deiphobus waren. en[296]
[297] denck niet dat ick van dichte by alleen ontsagh hebbe. wy kunnen met[297]
[298] een pyl juist int wit schieten. ghy deze daden der eerste jeught hem niet
[299] toeschryven. ghy kunt Atreus zoon niet in myn kunst onderwysen. en al[299]
[300] gaeft ghy hem alle dingen, noch zult ghy hem Hector tot geenen broeder[300]
[301] geven. een vermagh zoo veel als ontelbare soldaten. ghy weet niet hoe[301]
[302] sterck ick ben, en myn kracht bedriegt u. ghy weet niet aen wat man ghy[302]
[303] getrouwt zult wezen. of ghy zult zonder krygsgerucht wedergeeist
[304] worden, of de Dorische legers zullen voor myne dapperheit wycken.[304]
[305] evenwel zou ick my niet belgen om zoo groot een gemalin in oorloogh[305]
[306] te treden. groote belooningen doen my naer den oorloogh toghten. ghy[306]
[307] oock, indien de heele wereldt om u vocht, zult by de nakomelingen eenen
[308] eeuwigen naem afbrengen. zyt maer niet tsaeghachtigh in hope, hier van[308]
[309] daen wyckende onder de gunst der goden, vol voor de beslote gaven uit[309-310]
[310] een volkomen betrouwen.

Brief XVI Helene aen Paris.*

[1] Nu uw brief onze oogen geschonden heeft, dunckt het my geen kleine[r. 1-2]
[2] u eere wederom te schryven. durft ghy vremdeling, het heilighdom der

289 *opstaet:* ontstaat.
292 *en Atreus zoons zullen:* door D.v.H. verbeterd in: 'Atreus zoon, zal'.
294 *een naem:* de bedoeling is: de bijnaam Alexander, d.i. volgens de Griekse etymologie: mannenverweerder.
296 *Ilioneus en Deiphobus:* bekende Trojaanse strijders, de tweede een broeder van Paris.
297 *ontsagh:* bij D.v.H.: vermogen.
299 *ghy kunt* enz.: bij D.v.H.: 'Kunt gy toonen dat Menelaus die gaven had?'
300 *Hector:* door D.v.H. verduidelikt: eenen man als mynen broeder Hector'.
301 *een:* door D.v.H. verbeterd in: 'Hy alleen'.
302 *bedriegt u:* d.w.z. gij vergist u in; bij D.v.H.: 'niet door eenigh'.
304 *Dorische:* Griekse.
305 *zou ick my niet belgen:* zou het mij niet mishagen.
306 *toghten:* vurig verlangen.
308 *afbrengen:* behalen; *tsaeghachtigh in hope:* vertaling van Lat. spe timida, d.w.z. laat de hoop uw vrees verdrijven. Bij D.v.H. minder juist: traeghartigh.
309-310 Het laatste vers heeft V. niet begrepen. Er staat, in de vertaling van D.v.H.: 'Verwacht met een vol vertrouwen de geschenken (d.w.z. de beloning), die ick u belooft heb'.
* XVI *Helene aen Paris*.
r. 1-2 Aan het begin van deze brief zijn in de Latijnse tekst waarschijnlik twee verzen verloren gegaan; *geschonden* (Lat. violarit): pijnlik getroffen, beledigd heeft; *geen kleine u eere:* bedoeld zal zijn dat *u* op *eere* volgt, maar ook dan geven deze woorden de Latijnse tekst niet weer. D.v.H. vertaalt: 'een kleine eer (gloria levis) niet weder te antwoorden'.

[3] gastvryheit geschent hebbende, wel een getroude vrou onwettigh hare trou[3-4]
[4] afvorderen? heeft Tenaris u, die quansuis door die buyige zee waert over-

3-4 *geschent:* oudtijds zwak vervoegd; bij D.v.H.: geschonden; *trou afvorderen:* woordelike vertaling van: fidem sollicitare; bij D.v.H.: ‘troubreuck vorderen’; *Tenaris:* zie brief XV r. 26; *quansuis:* ontbreekt in de Lat. tekst.

[5] gevoert, daerom in zyne havens ontfangen? en hebben wy hoewel ghy van
[6] een volck quaemt dat heel van ons verscheiden is, u nochtans de deuren
[7] van ons hof niet voort hooft gesloten, opdat het ongelyck de loon van zoo[7]
[8] groot een beleeftheit zoude wezen? ghy die met zoo een opzet over onzen[8]
[9] drempel quaemt, waert ghy een vrient of een vyant? en ick twyffel niet of
[10] deze onze klaghte, hoewelze zoo rechtvaerdigh is zal na uw oordeel onbe-[10-11]
[11] schoft genoemt worden. laet ick vry schynen, als ick maer niet vergeten
[12] hebbe myn eerbaerheit te bewaren. en als myn levensloop maer zonder
[13] smette zy. als ick geen droef aenzicht in een geveinsde mont hebbe: nocht[13-14]
[14] nors zitte met harde winckbrauwen. myn naem evenwel is zonder smette,
[15] en tot noch heb ick zonder laster gedeunt: en geen overspeeler heeft roem[15-16]
[16] op my. waerom ick my te meer verwondere, met wat een betrouwen ghy dit
[17] beginnen durft: en wat reden u hoop gaf om by my te slapen. of schyn
[18] ick, om dat de Neptunische helt ons gewelt dede, en eens geschaekt[18]
[19] wezende, waerdigh tweemael geschaeckt te worden? het waer myn laster-[19-21]
[20] stuck, had ick hem gevleit, nadien ick geschaekt wert, wat was myn werck
[21] anders dan niet te willen? hy heeft nochtans de gewenschte vrucht van
[22] de daet niet genoten. ick quam weder, niets uitgestaen hebbende als vrees.
[23] de dartele heeft slechs my die er tegens worstelde eenige weinige kuskens
[24] ontdragen: boven dat heeft hy niets van my. wat is dat voor een boosheit[24]
[25] van u: hy hadde .....
[26] de goden wenden het ten beste: hy was u niet gelyck. hy leverde my
[27] ongerept wederom: de zedigheit *verzachte/verminderde* het lasterstuck. en het[27]
[28] blyckt dat den jongeling zyns daets beroude. het beroude Theseus: op[28]
[29] dat Paris in zyn plaets zou treden. opdat myn naem u..... en nochtans[29]
[30] vergram ick my [niet]: want wie vergramt zich op een die mint? zoo slechs de[30]
[31] liefde die ghy voorwent niet misbruickt werde. want dit twyfel ick oock:[31]

7 *voort hooft:* vlak voor u (ontbr. in de Lat. tekst; *ongelyck:* het mij aangedane onrecht, belediging.
8 *beleeftheit:* vriendelike ontvangst; *opzet:* (boze) bedoeling.
10-11 *onbeschoft:* (vertaling van rustica): ongemanierd, onhoofs (met geheel andere kleur dan nu).
13-14 Vondel vertaalt te woordelik; bij D.v.H. vrij vertaald: ‘Schoon ick niet stuurs van gelaet of trots van opzicht ben’; *mont* is een onjuiste vertaling van *os:* gelaat; *harde:* stroef gefronste.
15-16 *zonder laster gedeunt:* mij schuldeloos vermaakt (Lat. lusi); *deunen:* spelen, schertsen, mallen (*Ned. Wdb.* III, 2462); *heeft roem op my:* kan zich op mijn gunst beroemen; *betrouwen:* vertrouwen, hoop.
18 *de Neptunische helt:* Theseus, kleinzoon van Neptunus.
19-21 Duideliker bij D.v.H.: ‘Ick was te beschuldigen, had ick my laten bekoren. Maer nu ick geschaeckt ben, wat is 'er op te zeggen dan dat het tegen mynen zin was?’
24 *ontdragen:* ontstolen; *wat is dat* enz.: Dit door Vondel niet begrepen vers (in 't Latijn als onecht verworpen) luidt bij D.v.H.: ‘Na ick bespeure zouw uw dartelheit zich hier mede niet hebben laten vergenoegen’.
27 *lasterstuck:* misdaad.
28 *beroude:* onpersoonlik gebruikt, met genitief.
29 D.v.H. vult aan: ‘en myn naem op de tongen der menschen ryden’ (d.i. in opspraak komen).
30 *vergram my:* word boos.
31 *misbruickt werde:* bij D.v.H.: ‘geveinst is’ (non similatur); *twyfel:* betwijfel; bij D.v.H.: ‘hier twyfel ick aen’.

[32] niet om dat er betrouwen ontbreeckt: of dat myn aenzicht my niet bekent[32]
[33] is. en om dat de wreetheid de meiskens plaght tot schade te strecken,[33]

32 *myn aenzicht:* bij D.v.H. myn schoonheit.
33 *en:* moet zijn: maar; *wreetheid:* foutieve vertaling van credulitas: lichtgelovigheid.

[34] en men zeit dat uwe woorden geloof ontberen. maer andere joffers zon-[34]
[35] digen: en een joffer is zelden kuisch. wie belet dat myn naem onder
[36] zeltzame gerekent wordt? want dat myn moeder u bequaem schynt: door[36]
[37] wiens voorbeelt ghy meint [dat] ick kan bewogen worden. in het misdryf
[38] myner moeder onder de gedaente van eenen vogel uitgestreken is een[38]
[39] dolinge: d'overspeelder schuilde onder de pluimen. zoo ick zondigde, ick[39]
[40] zoude niet kunnen onwetende te zyn. het zal een dolinge zyn, die de[40]
[41] misdaet van de daet verbloemt. zy doolde wel, en heeft dat gebreck met
[42] den misdoender geboet. door wat Jupyn zal ick int misdoen geluckigh
[43] genoemt worden? en ghy stoft op uw geslacht en voorvaders, en koningk-
[44] lycke namen. dit huis is doorluchtigh genoegh om zyn adel. om van
[45] Jupyn de voorvader des schoonvaders te zwygen en al tgeslacht van Pelops[45]
[46] en Tyndar. Leda van een zwaen bedrogen geeft my Jupyn tot een vader,
[47] zy die lichtgeloovigh den boozen vogel in haren schoot koesterde. ga nu
[48] heen en hael breet op den oorsprongk van 't Phrygiaensche geslacht, en[48]
[49] Laomedon en zynen zoon Priaem: die by my verdacht zyn. maer daer[49]
[50] ghy groote roem op draeght. die vyfde zal deerste van onzen bloede wezen.[50]
[51] hoewel ick geloof dat de scepters van uw Troje veel vermogen, nochtans
[52] acht ick niet dat d'onze minder zyn. zoo hier nu de ryckdom gevonden[52]
[53] wort, en in talryckheit van mannen overtreft: noch is uw lant zeker woest
[54] van aert. uw rycke pen belooft wel zoo groote schenckaedjen, datze zelfs
[55] godinnen zoude kunnen bekooren: maer indien ick nu wilde de palen der[55]
[56] eerbaerheit te buiten gaen, ghy zoudt namaels grooter schult van myn
[57] misgreep dragen. of ick zal een eeuwigen naem zonder vleck af brengen:[57]
[58] of liever u dan uwe schenckaedjen volgen. en gelyck ick die niet en ver-
[59] smade, zoo zyn de schenckaedien altydt zeer aengenaem, die haer waerdy
[60] van den schencker ontfangen. tis meer dan te veel tgeen ghy bemint,[60]
[61] om dat ick d'oorzaeck van uwe moeite ben; om dat uwe hoop u zoo verre[61]

34 *geloof:* betrouwbaarheid.
36 *bequaem:* geschikt.
38 *uitgestreken:* bedrogen.
39 *dolinge:* vergissing; in dit verband: misleiding; *pluimen:* Jupiter verborg zich in de veren van de zwaan.
40 *te* wordt terecht door D.v.H. geschrapt; *het zal* enz.: verkeerd begrepen. Er staat: ‘Noch daer zou geen dooling zyn, die myne misdaet verbloemde’ (D.v.H.). - Ook de volgende zin verbeterde D.v.H. aldus: ‘zy doolde wel, maer vergoedde de dwaling met de grootheit des overspelers’.
45 *des schoonvaders:* van Atreus.
48 *hael breet op:* beroem u op.
49 Laomedon was de grootvader van Paris; *die by my verdacht zyn:* is een onjuiste vertaling van Quos ego suspicio, d.i.: ‘Deze acht ick wel hoog.
50 *die vyfde:* Jupiter, van wie Paris in het vijfde, Helena in het eerste gelid afstamde; bij D.v.H. duideliker: ‘is in myn geslachtrekening d'eerste’.
52 *zoo hier:* enz.: onjuiste vertaling. Bij D.v.H.: ‘Kan dit gewest niet halen in rijckdom en getal van volck by 't uwe’.
55 *palen:* perken.
57 *af brengen:* behouden.
60 *tis meer* enz.: onjuiste vertaling. Er staat: ‘Veel meer is 't dat gy my bemint’.
61 *om dat:* is beide keren, terecht, door D.v.H. in *dat* veranderd.

[62] over zee dryft. die dingen oock die ghy onvrome nu doet aen de gedeckte[62-63]
[63] tafel, wil ick ontveinzen, hoewel ickt bevinde. ghy geile, lonckt my dan
[64] eens met dartele oogen aen, zoodat myn oogen dat staroogen naulix[64]

62-63 Door D.v.H. verbeterd: ‘oock merck ick wel, stoutaert (d.i. vermetele) als gy zyt, het geen gy bedryft over tafel, hoewel ick het zoeck t'ontveinzen’; *onvrome* is een vertaling van: improbe.

64 *staroogen:* strak aankijken.

[65] kunnen verdragen. en dan zucht ghy eens: dan neemt ghy eens de schael[65]
[66] die naest by ons staet: en drinckt uit die plaets daer ick myn mondt aen
[67] zette. och hoe menighmael merckte ick heimelyck, dat ghy met vingeren;
[68] hoe menighmael dat ghy met winckbraeuwen my bykans sprekende
[69] teeckens gaeft. en menighmael duchte ick dat myn man het mercken zoude,
[70] en ick kon niet genoegh myn schaemroot bedecken. dickwils mompelde ick
[71] al stillekens; heeft dees geen schaemte: en ick mompelde dit niet met[71-72]
[72] onreden. ick heb oock int ronde op de tafel onder onzen naem gelezen,
[73] tgeen met wyn daerop geschreven stont, ick minne. nochtans heb ick dit
[74] willen lochenen met een ontkennende oogh. och zeide ick by my zelve,[74]
[75] kon men oock zoo spreken. zou ick my verloopen, zoo most ick door[75]
[76] zulcke vleieryen geraeckt worden. door zulcke dingen zou men myn hart[76]
[77] konnen raecken. ick beken oock dat uw aenzicht overzeldzaem schoon is,
[78] en een meisken zou wenschen in uwen arm te slapen. maer dat het liever
[79] een andere geluckige zonder opspraeck doe, dan dat wy onzen eerlycken[79]
[80] naem verliezen om een uitheemsche minne. leer uit mynen voorgangk[80]
[81] schoone te kunnen missen. 't is een deught zich van het behaeghde goedt[81]
[82] te kunnen spanen. hoe veele jongelingen meent ghy wel dat er wenschen[82]
[83] om tgeen ghy wenscht? wie verstaen of een Paris oogen heeft? ghy ziet[83]
[84] niet meer dan zylieden, maer durft uit reuckeloosheit u wat meer onder-[84-85]
[85] winden en by u is niet min harts, maer min monts. ick zoude wenschen
[86] dat ghy toen haestigh met een geley waert overgekomen, toen duizent[86]
[87] vryers naer mynen maeghdom stonden. hadde ick u gezien, ghy zoudt[87]
[88] d'eerste van duizend geweest hebben. na myn oordeel zoude het myn
[89] man u ten beste houden. maer ghy komt om tgeen in een anders bezit is,[89]
[90] en te spade tot de ontruckte blyschap. uwe hoop was te traegh; een ander[90]
[91] heeft al wegh, het geen ghy zoeckt. nochtans houdt Menelaus my zoo niet[91]

65 *schael:* drinkbeker.
71-72 *niet met onreden:* terecht; *int ronde op:* vertaling van Orbe in mensae: aan de ronde kant van de tafel.
74 *och* enz.: onjuiste vertaling. Bij D.v.H.: ‘och nu heb ick mede al zoo leeren spreken’.
75 *my verloopen:* zondigen.
76 *geraeckt:* beter: ‘bewogen’ (Lat. flecterer).
79 *zonder opspraeck:* zonder haar goede naam te verliezen.
80 *voorgangk:* voorbeeld.
81 *schoone:* subst. gebruikt adj. meerv.
82 *spanen:* onthouden (Zuid-Ned. vorm naast spenen; *Mnl. Wdb.* VII, 1634).
83 *wie verstaen* enz. Door D.v.H. verbeterd: ‘of beelt gy u in dat gy alleen oogen hebt?’
84-85 *reuckeloosheit:* vermetelheid; *u onderwinden:* te ondernemen, te wagen. Onbegrijpelik, doordat in beide gevallen de zin niet *min*, maar *meer* vereist. Het tweede *min* stond als *minus* in Vondel's tekst, terwijl tegenwoordige uitgevers *magis* lezen. *Monts* is de onjuiste vertaling van *oris:* gelaat, in dit verband: vrijmoedigheid, durf. D.v.H. vertaalt: ‘gy hebt geen meer vernufts, maer meerder vrypostigheit’.
86 *geley:* galei
87 *stonden naer:* het gemunt hadden op.
89 *het u ten beste houden:* het u niet kwalik genomen hebben, het goedgekeurd hebben.
90 *de ontruckte blyschap:* duideliker bij D.v.H.: ‘de weelde, die u vooraf onthaelt is’.
91 *wegh:* verkregen.

[92] tegens myn danck, dat ick zoude willen een Trojaensche vrou worden.[92]
[93] hou eens op myn teder [hart] met woorden te pynigen: nocht zyt my die
[94] ghy zeght te beminnen niet hinderlyck. maer gedoogh dat ick het lot be-
[95] scherm tgeen my van fortuin gegeven wert. noch ga niet door met den[95]

92 *tegens myn danck:* tegen mijn wil.
95 *fortuin:* op te vatten als de eigennaam Fortuna; *ga niet door:* snel niet heen.

[96] schandelycken roof van onse eerbaerheidt. maer Venus beloofde u dit,[96]
[97] en in de dalen vant hooge Ida verschenen u dry naeckte godinnen. en toen
[98] u d'een het ryck gaf, gaf u d'ander een naem in den oorloogh en de darde[98]
[99] zeide: ghy zult Tyndars dochter tot een vrouwe hebben. naulix zoude ick
[100] konnen gelooven dat hemelsche godtheden hare schoonheit uw oordeel
[101] onderwierpen. en hoe warachtigh dit is, zeker het overige is gedicht:[101]
[102] waer in gezeit wordt dat ick tot een loon vant vonnis verschoncken ben.
[103] zoo groot een moedt draegh ick niet op myn lichamelycke gedaente, dat[103]
[104] ick meene dat een godin zoude getuigen dat ick het grootste geschenck
[105] ben. Venus die my pryst benydt my. zy is vernoeght dat d'oogen der[105-06]
[106] menschen bestemmen dat ick schoon ben. maer ick wil dat niet los stellen,[106]
[107] ick laet dien roem aen my leunen. want waerom zou myn mont lochenen,[107]
[108] tgeen ick begeer te wezen? noch te .....[108]
[109] ..... groote zaecken
[110] plegen traegh gelooft te worden. myn eerste vermaeck is dat ick Venus
[111] behaeghde; het naeste daer aen, dat ick u scheen den grootsten loon te[111]
[112] wezen: en dat ghy hoorende de gaven van Helene, de eere van Pallas en[112]
[113] Juno niet boven haer geschat hebt. ick ben dan by u gehouden voor de[113]
[114] deught, voor dat edele ryck. geloof my, ick most van yzer zyn, zoude ick[114]
[115] zulk een gemoedt niet beminnen. wat poogh ick den dorstigen oever met[115]
[116] het kromme kouter te ploegen, en hoop te zoecken, daer ze de plaets zelf[116]
[117] weigert? ick ben onbedreven in Venus sluickery, en, de goden kunnen[117]
[118] het getuigen, wy hebben onzen trouwen man met gene treken gemompt.[118]
[119] dat ick nu oock myn meininge aen eenen heimelycken brief betrouw,[119]

96 *roof:* buit.
98 *gaf een naem:* bezorgde roem.
101 *gedicht:* verdicht, verzonnen.
103 *moedt:* trots, vertrouwen.
105-06 Deze verzen zijn door Vondel niet begrepen. D.v.H. verbetert: 'Myn schoonheit is te vreede door de oogen der menschen geprezen te worden; van Venus lof kan my niet dan verkleeningh komen'. De bedoeling is, dat Venus' lof de afgunst der goden zou wekken, die Helena noodlottig zou kunnen worden.
106 *bestemmen:* vaststellen, erkennen; *los stellen:* betwijfelen, tegenspreken.
107 *aen my leunen:* mij aanleunen.
108 *nochte:* D.v.H. vult deze zin in: 'Hou gy my oock ten beste, dat ick u zoo bezwaerlyck geloove'.
111 *het naeste daer aen:* het daarop volgende.
112 *hoorende de gaven van Helene:* beter bij D.v.H.: 'Helena, waer van gy gehoort had'.
113 *gehouden voor:* op één lijn gesteld met, d.w.z. ik geld evenveel als.
114 *deught:* de door Minerva beloofde dapperheid.
115 Achter *beminnen* liet Vondel twee verzen onvertaald, die bij D.v.H. luiden: 'Van yzer, geloof my, ben ick niet; maer stryde tegen het beminnen van hem, die ick naeulyx kan gelooven dat myn man zou kunnen worden'.
den dorstigen oever: vertaling van bibulum litus d.i. het vochtige strand. De bedoeling is dus: vergeefs werk te doen.
116 *het kromme kouter:* ploegijzer.
117 *Venus sluickery:* heimelik liefdesgenot.
118 *gemompt:* bedrogen (*Ned. Wdb.* IX, 1053).
119 *betrouw:* toevertrouw.

[120] myn brief volvoert een werck dat wat nieus is. gelyck zynze die daer op[120]
[121] afgerecht zyn. ick onbedreven in die zaecken, [vermoede] dat den wegh tot
[122] misdoen zwarigheit in zich heeft. het quaet zelf heeft vrees in zich. alree[122]
[123] zit ick verlegen, en my dunkt dat alle oogen my aenzien. en dat meen ick
[124] niet met onrecht. ick heb gemerckt wat het volck al quaets van my mompelt,
[125] en Aethra heeft my daer van eenige praetjes aengebroght. maer ghy pas[125]

120 Bij D.v.H.: is 't eerst van myn leven; *gelyck:* waarschijnlik schrijffout voor: gelukkig (D.v.H.).
122 *het quaet zelf heeft vrees in zich:* (evenzo bij D.v.H.): waarschijnlik vertaling van een andere lezing dan: Ipse malo metus est: de vrees zelf doet mij kwaad.
125 *Aethra:* zie de vorige brief, r. 210; *pas:* draag zorg.

[126] tontveinzen. tenzy ghy liever wilt afstaen, maer waerom soudt ghy af-[126]
[127] staen? ghy kunt het ontveinzen. deun vry, maer heimelyck: ons is geene[127-28]
[128] grooter de grootste vryheit gegeven, om dat Menelaus van huis is. hy is
[129] wel verre van hier gereist, daer hy noodigh te doen hadde. hy hadde een[129]
[130] wightige en rechtvaerdige oirzaek om zoo veer te trecken. maer hy heeft[130]
[131] my dit belast. toen ick twyfelde of hy reizen zoude; maeck zeide ick dat[131]
[132] ghy met den eersten wederkomt. vermaeckt door een voorspoock, kuste[132]
[133] hy my en sprack: draegh zorgh voor myn huis en myn zaecken en den
[134] Trojaenschen gast. naulix kon ick my van lachen onthouden, en kon
[135] tegens hem, dien ick zocht op te houden, niet anders zeggen dan; het zal[135]
[136] zoo geschieden. hy is wel voor den windt naer Crete gezeilt; maer denck
[137] daerom niet dat u alle dingen vry staen. myn man is zoo van huis, dat hy
[138] my in zyn afwezen gadeslaet. of weet ghy niet dat de koningen lange
[139] armen hebben? myn vermaertheit gedyt my oock tot eenen last, want hoe[139]
[140] ghy meer volhardt met ons te pryzen, met zoo veel te meer reden vreest
[141] hy. de eere die my tot voordeel dient, zoo als zy nu is, die zelve gedyt
[142] my oock tot schade, en 't had beter geweest de faem te mompen. noch[142]
[143] verwonder u niet om hy afwezende my by u gelaten heeft, hy betroude[143]
[144] zich op mynen wandel en zeden. hy vreest voor myn schoonheit, en[144]
[145] betrout zich op myn leven. de schoonheit baert hem vrees, en de ge-[145]
[146] negenheid stelt hem gerust. ghy vermaent my dat ick den tydt van zelfs[146]
[147] my toegestaen niet zoude laten voorbyslippen, en dat wy ons zouden
[148] dienen van 's mans eenvoudigheit. dat lust my wel en ick ben beducht.[148]
[149] tot noch toe is myn wil niet heel gereet en myn gemoedt hangt glyende
[150] in twyfel. myn man is van my, en ghy slaept zonder vrouwe, en by beurte[150-51]
[151] bevangt my uwe schoonheit en myne schoonheit u. en de nachten vallen

126 *afstaen:* afstand doen (van uw pogingen).
127-28 *deun:* vertaling van: lude: speel uw spel; *geene grooter, de grootste:* onjuiste vertaling, door D.v.H. verbeterd: ‘grooter, doch niet de grootste’.
129 *noodigh te doen hadde:* dringende zaken had.
130 *maer* enz. In 't Latijn geheel anders: ‘of ten minste ick liet het my zoo voorstaen’ (D.v.H.), d.w.z. zo kwam het mij voor.
131 *toen ick:* door D.v.H. verbeterd in: hy.
132 *met den eersten:* zo spoedig mogelik; *vermaeckt door:* verheugd over; *een voorspoock:* duideliker bij D.v.H.: ‘dit voorteken’, nl. het horen van het woord wederkomen.
135 *dien ick zocht op te houden:* onjuiste vertaling voor: ‘dat (nl. dat lachen) zoekende te wederhouden’ (D.v.H.).
139 *gedyt:* wordt.
142 *mompen:* misleiden (vgl. r. 118).
143 *om:* waarschijnlik schrijffout voor omdat (door D.v.H. veranderd in: dat.
144 *wandel:* gedrag.
145 *betrout zich:* heeft vertrouwen; *myn leven:* nl. omdat dit tot nu toe vlekkeloos was.
146 *genegenheit:* vertaling van probitas: deugdzaamheid (bij D.v.H. ‘deugdelyckheit’).
148 *ons dienen van:* gebruik maken van; *eenvoudigheit:* vertaling van commoditas: inschikkelikheid. Eenvoudigheid betekende in de 17de eeuw: argeloosheid (*Ned. Wdb.* III, 3868); *en:* D.v.H. voegt in: echter.
150-51 *van my:* nl. verwijderd; *by beurte:* wederkerig; *bevangt:* houdt mij geboeid (Lat. capit).

[152] langk, en wy slapen al vryende by een: en, och my ellendige, ghy smeeckt,[152]
[153] in een huis. en ick moet vergaen zoo my alle dingen niet tot dit vergryp[153]
[154] noodigen, maer evenwel weet ick zelf wat vrees my verlet. och of ghy[154]

152 *al vryende* (ook bij D.v.H.): onjuiste vertaling van sermone: in woorden (d.w.z. niet in werkelikheid); *ellendige:* rampzalige.
153 *in een huis:* verduidelikt door D.v.H.: ‘en wy zyn onder één dack’.
154 *maer evenwel:* enz.: Onjuiste vertaling. Bij D.v.H.: ‘ick weet niet wat my langer verlet. maer de vrees maeckt my traegh’. Ook dit is niet nauwkeurig. Er staat: maar toch word ik zelf weerhouden door ik weet niet welke vrees.

[155] my wel kont parssen, tot het gene ghy my qualyck aenraedt, zoo zou myn[155]
[156] boersheit buiten spoor gedreven worden. het is den genen die ongelyck[156156-57]
[157] geleden hebben zomtyts nut: zoo zou ick zeker oock geluckigh geparst
[158] wezen. terwyl de liefde noch nieuw is, laet ons liever tegens de begonne
[159] liefde worstelen. een weinigh water bluscht een brant, die eerst ontsteken[159]
[160] is. by de gasten is geen zekere liefde, zy dwaelt, en wanneer ghy hoopt[160]
[161] dat er niet bestendigers is dan zy, zoo vlietze. Hypsipyle zy myn getuige,[161]
[162] de dochter van Minos zy myn getuige, beide gepaert in bedden haer niet[162]
[163] aengeboden. men zal o trouwelooze u oock na zeggen, dat ghy Oenone[163]
[164] veel jaren van u bemint verlaten hebt. nochtans lochent ghy het zelf niet,[164]
[165] en, zoo ghy het niet en weet, onze meeste bekommeringe was u na alle[165]
[166] zaken te vragen. voegh er by, dat ghy niet kunt volstandigh in de liefde,[166]
[167] gelyck ghy begeert volharden: uwe Phrygen zullen uwe schepen alree[167]
[168] vaerdigh maeken. ghy zult alree een wint hebben die u int vaderlant voert,
[169] terwyl ghy met my spreekt, terwyl de gewenste nacht bereit wordt. ghy
[170] zult de blyschap vol nieuwigheids midden in den loop verlaten, onze[170]
[171] liefde zal met de winden doorgaen. of zal ick volgen gelyck ghy my raedt,[171]
[172] en het gewenste Pergamum zien? en zal ick Laomedons achterschoon-[172-73]
[173] dochter wezen? ick en versmade zoo den lof der vlugge faeme niet, op dat
[174] ze de landen met myne schande vervulle. wat zal Sparte, wat heel Achajen,
[175] wat de lieden van Asien, wat uw Troje van my zeggen? wat zal Priaem
[176] van my zeggen? wat zal Priams vrouw gevoelen? en zoo veele van uwe[176]
[177] broeders en Dardanische schoondochters? hoe kunt ghy oock hopen dat[177]

155 *parssen:* noodzaken. Bij D.v.H. volgt: ‘tot het gene, waer toe gy my zoo qualyck bewegen kunt!’
156 *boersheit* (rusticitas): onhoofsheid; *buiten spoor gedreven:* bij D.v.H.: ‘met gewelt uitgedreven’.
156-57 *ongelyck geleden:* onrecht ondergaan, een gewelddaad geleden; *nut:* nuttig, nl. die ondergaan te hebben.
159 *eerst:* onlangs.
160 *zekere:* standvastige; *zy dwaelt:* in 't Latijn: errat, ut ipsi, d.i. zij komt en gaat, evenals zij (de gasten) zelf.
161 *Hypsipyle:* zie brief VI.
162 *de dochter van Minos:* Ariadne; zie brief X; *beide gepaert* enz. Bij D.v.H.: beide klagende over 't niet voortgaen van haer huwlyck’. Beiden volgden waarschijnlik een andere lezing dan in de moderne uitgave: ‘In non exhibitis utraque *lusa* toris’, d.i.: beide bedrogen door een huweliksbed. waaraan men niet trouw bleef.
163 *Oenone:* zie brief V.
164 *van:* door.
165 *meeste bekommeringe:* grootste zorg.
166 *volstandigh:* gestadig.
167 *Phrygen:* Phrygiërs, Trojanen.
170 *blyschap:* genot.
171 *doorgaen:* heengaan.
172-73 *gewenste:* beter bij D.v.H. ‘geroemde’; *achterschoondochter:* Laomedon was Paris' grootvader; *den lof:* door D.v.H. verbeterd in: het melden; *op dat ze:* eveneens verbeterd in: ‘dat ick wel lyden magh (kan dulden) dat ze’.
176 *gevoelen:* omtrent mij menen.
177 *Dardanische:* Trojaanse.

[178] ick u getrou zal wezen? en niet benaeut zyn door uw eigen voorgangk?[178]
[179] wat vremdeling dat er in de Iliasche havens quam, die joegh u vreese aen.
[180] hoe dickwils zult ghy vergramt zynde ons overspeelster schelden? ver-
[181] geten hebbende dat uw lasterstuck aen 't onze vast is? ghy zult de berisper[181]
[182] en aensteller van ons misdryf wezen. ick wenschte eer dat ick in de aerde[182]
[183] verzonck. maer ick zal 't genot hebben der Iliasche ryckdommen en van
[184] dat geluckige cieraet, en meer gaven er afbrengen dan my belooft zyn.[184]

178 *voorgank:* voorbeeld (als overspeler).
181 *lasterstuck:* misdrijf.
182 *aensteller:* aanstichter (Lat. auctor).
184 *er afbrengen:* verwerven.

[185] my zal purper en kostelyk borduursel gegeven worden, en [ick zal] ryck zyn[185]
[186] door opeengestapelt goudt. vergeef het my, die het bekenne, uwe schenc-
[187] kaedien hebben zoo veel niet om tlyf. ick weet niet hoe ick zoo tot dat[187]
[188] lant genegen ben. wie zal my, indien ick gequetst worde in de Phrygische[188]
[189] kusten te hulp komen? waer zal ick hulp aen myn broeder, waer aen myn
[190] vader zoecken? de bedriegelyke Jason beloofde Medea alle dingen, en
[191] evenwel wert zy uit Aesons huis gedreven. Aeetes was er niet, wien zy[191]
[192] haer noot moght klagen: noch hare moeder Ipsea, en de zuster Chalciope.
[193] ick vrees geen van zulke dingen: maer Medea vreesde oock zulx niet, de
[194] goede hoop werd dickwils door haer eige wichelerye bedrogen. ghy zult[194]
[195] bevinden, dat de zee in de haven stil was voor alle de schepen die nu in[195]
[196] de diepte gesolt worden. oock ben ick vervaert voor die bloedige fackel,[196]
[197] die uwe moeder voor den dagh uwer geboorte scheen gebaert te hebben:
[198] en vrees voor de vermaningen der waerzeggeren, die men zeit voorspelt
[199] te hebben dat Ilium van 't Pelasgische vier zoude verbranden. en gelyck[199]
[200] Cytherea u gunstigh is, om dat zy 't gewonnen heeft en twee zegeteekens[200]
[201] door uw vonnis verkregen heeft: zoo vrees ick haer, welke twee, zoo uwe[201]
[202] eere waerachtigh is, voor uwen rechterstoel haer zaeck niet konden[202]
[203] staende houden. oock twyfel ick niet zoo ick u navolgh, of my wordt een[203]
[204] oorloogh bereit, en, wee my, onze liefde zal door de zwaerden henegaen.
[205] of heeft d'Athracische Hippodameia d'Amonische mans gedwongen den[205]
[206] Centauren den fellen oorloogh aen te zeggen: waent ghy dat Menelaus
[207] in zyn rechtvaerdige gramschap zoo traegh zal wezen en Tyndars zoon en
[208] beide de broeders? tgeen ghy wel roemt, en dat ghy van dappere daden[208]
[209] spreekt, dat aenschyn verscheelt van uwe woorden. uw lichaam past beter[209]
[210] tot Venus, dan tot Mars. o Paris laet de stercken oorlogen, en bemin
[211] ghy altydt. ghy zult Hector van wien ghy stoft bevelen dat hy voor u[211]

185 *kostelyk:* kostbaar.
187 *hebben zoo veel niet om tlyf:* bij D.v.H. deftiger uitgedrukt: ‘zyn my zoo veel niet waerdt’.
188 *gequetst worde:* vertaling van laedar: als men mij aantast (bij D.v.H. belegert worde).
191 *Aesons huis:* Aeson was de vader van Jason; *Aeetes:* haar vader.
194 *door haer eige wichelerye:* door wat zij zich zelf voorspelt, d.w.z. door haar eigen voorspiegelingen.
195 *in de haven:* bedoeld is: ‘toenze uit de haven voeren’ (D.v.H.).
196 *in de diepte gesolt:* bij D.v.H.: ‘in zee geslingert. *Sollen* is oorspr.: een bal heen en weer werpen (*Mnl. Wdb.* VII, 1507).
199 *Pelasgische:* Griekse. De Pelasgen waren de oudste bewoners van Griekenland.
200 *Cytherea:* Venus; *twee zegeteekens:* door de overwinning op de twee andere godinnen.
201 *haer, welke twee:* door D.v.H. veranderd in: ‘die twee godinnen welcke’.
202 *eere:* roem.
203 *navolgh:* volg.
205 *of heeft:* heeft niet; *Athracische:* Thessaliese, naar de stad Athrax; *Hippodameia:* zie brief VIII. Op de bruiloft van Hippodamia en Pirithous, koning der Lapithen, een Thessaliese stam, sloegen de Centauren de hand aen de bruid; *Amonische:* Haemoniese, d.i. Thessaliese (Haemon was de vader van Thessalus).
208 *tgeen ghy wel roemt* enz.: duideliker bij D.v.H.: ‘Wat aengaet uw roemen op dapperheit, en daden manhaftigh uitgevoert, daer magh wat aen zyn, maer’.
209 *dat aenscbyn:* bedoeld is: uw gelaat.
211 *van wien ghy stoft:* bij D.v.H. ‘dien gy zoo prijst.

[212] vechte. uwe wercken past een ander gevecht. was ick kloeck en een[212]
[213] weinigh stouter, ick zoude my van deze dingen dienen: is er ergens een[213]
[214] meisken kloek datser zich van diene. of ick zal, de schaemte afgeleit

212 *uwe wercken:* door D.v.H. veranderd in: u.
213 *stouter:* bij D.v.H. vryhartiger, d.w.z. durfde ik wat meer; *van deze dingen dienen:* bij D.v.H. ‘er van bedienen’. Latijn: uterer, d.i. ik zou er gebruik van maken. De volgende zin betekent in 't Latijn: elk verstandig meisje zou er gebruik van maken. Bij D.v.H.: ‘een ander meisken, wil 't wys zyn, magh 'er zich van bedienen’.

[215] hebbende, het misschien doen, en ick zal met den tydt overwonnen met
[216] gevouwe handen om genade bidden. tgeen ghy eischt, dat wy ter sluick[216216-218]
[217] die dingen tegenwoordigh zouden spreken, wy weten wat ghy jaeght, en
[218] ghy noemt het een gesprek. Maer ghy ylt al te seer, en uw koren staet
[219] noch groen. Deze .....[219]
[220] .....

Brief XVII Leander aen Hero.*

[1] D'Abydener zent u zyne groetenis, die hy liever u zelf zoude brengen,[r. 1]
[2] indien o Sestische maeght het verbolgen weder leggen gaet. zoo de goden
[3] my genadigh en myne vryagie gunstigh zyn, ghy zult myn schrift met[3-4]
[4] onwillige oogen lezen. maer zy zyn my niet gunstigh: want waerom word
[5] ick opgehouden myn beloften te volbrengen? zy lyden niet dat ick door[5]
[6] twater loop dat my bekend is. ghy zelf ziet hoe de lucht zwarter dan[6]
[7] peck is: en hoe het stormt op zee, en naulix reisbaer voor de holle kielen.[7]
[8] een schipper, en dees stoutert, van wien u onsen brief gelevert wordt[8]
[9] voer uit de haven. ick zoude er in klimmen, tenwaer geweest dat, toen[9]
[10] men het tou los maekte, geheel Abydos uit den kycktoren zagh. ick hadde[10]
[11] gelyk te voren myn ouders niet kunnen verbergen. en de liefde die wy[11]
[12] willen bedecken, waer niet verborgen gebleven. dit met der haest schry-
[13] vende, zeide ick: ga brief, zy steeckt alreede hare schoone hant uit.[13]
[14] misschien zult ghy oock van hare lippen geraekt worden, als zy met hare
[15] sneeuwitte tanden den draet wil doorbyten. dat weinigh mompelde ick[15]

216 *om genade bidden:* dit staat niet in de Lat. tekst. Bij D.v.H. ‘myn handen samenleggen’. De bedoeling is: de handen toesteken om de boeien te ontvangen, als teken van onderwerping.
216-218 Beter bij D.v.H.: ‘Wat uw verzoeck belangt om ter sluick mont aen mont wydtloopiger met my te spreken, ick weet wel waer gy op uit zyt, en wat gy den naem van gespreck geeft’.
219 Het ontbrekende slot vult D.v.H. aldus aan: ‘Maer dit toeven kan misschien uwen wensch begunstigen. Laet ons dit heymelyck schryven over onzen sluyckhandel afbreken, dewyl ick reeds moede van schryven ben; en wat 'er nogh aen schort afhandelen door Clymene en Ethra, myne staetjuffers, die my tot gezelschap en raedt strecken’.
* XVII *Leander aen Hero*. Hero was een priesteres van Venus te Sestus, een Thraciese stad, op het smalst van de Hellespont. Aan de overzijde, te Abydos, woonde Leander, die haar beminde en gewoon was de zeestraat over te zwemmen om haar te bezoeken. Toen hij door een storm omkwam, en zijn lijk bij Hero aanspoelde, sprong zij in zee.
r. 1 *Abydener:* Leander.
3-4 *met onwillige oogen:* omdat zij hem liever persoonlik had ontmoet.
5 *myn beloften te volbrengen:* onjuiste vertaling voor ‘aen myn wensch te geraken’ (D.v.H.); *lyden:* dulden.
6 *loop:* in dit verband minder juist. Bij D.v.H.: ‘mynen bekenden wegh over zee vervolgde’.
7 *reisbaer:* geschikt voor de reis. D.v.H. heeft: ‘naeulyx vaerbaer weder.
8 *en dees stoutert:* in 't Latijn bijstelling bij schipper: ‘een waeghals’ (D.v.H.); *van:* door.
9 *voer:* door D.v.H. terecht aangevuld met: alleen; *tenwaer geweest dat:* als niet.
10 *uit den kycktoren zagh:* op de uitkijk stond (bij D.v.H.: ‘had uitgekeken’). Vondel vatte ‘in speculis’ concreet op.
11 Onjuiste vertaling van Lat. celare meos parentes, tenzij *niet* als niets op te vatten is. D.v.H. verbeterde: ‘myn voornemen niet voor myne ouderen verbergen’.
13 *brief:* het Lat. heeft: geluckige brief.
15 *den draet:* de brief was omwonden met een draad, waarvan de knoop gezegeld werd.

[16] met zulke woorden, als myne rechte handt het overige met den brief sprack.[16]

16 Woordelik vertaald. Duideliker bij D.v.H.: ‘volvoerde myn hant het overige met den brief zelf’.

[17] och hoe veel liever zou ick willen dat ze zwom, als schreef: en dat die
[18] ernstige my door tgewone water droegh. zy zou bequamer zyn om de[18]
[19] bevredigde zee te slaen. nochtans is zy een bequame dienares van myn[19-20]
[20] zin. t is nu de zevende nacht, de tydt valt my langer dan een jaer, dat de
[21] aengevochte zee barnde van 't ruischende water. had ick gedurende deze[21]
[22] nachten den slaep de borst zien streelen, het verlet der dulle zee mocht[22]
[23] vry lang genoegh duren. ick bedroeft op eenige klip zittende zie uwe oevers[23]
[24] aen, en wordt met myn geest gevoert daer het lichaam niet komen kan. de
[25] lichten oock wakende op eenen hoogen toren, of myn oogh ziet u of meent[25]
[26] u te zien. drie mael heb ick myn kleeders op het drooge zandt uitgetrocken.
[27] driemael pooghde ick naeckt de zware reis aen te nemen. de verbolgen zee
[28] wederstondt den jeugdigen aenslagh, en dompelde het aenzicht van den[28]
[29] zwemmer met tegenslaende baren. maer ghy o ongenadigste der rasende[29]
[30] winden, wat bestrydt ghy my met een hardneckigh opset. o Boreas o[30]
[31] baren, weet ghy 't niet, ghy woedt niet tegens my. wat zoudt ghy doen,[31]
[32] was de liefde u niet bekent? ghy onvrome zoo kil als ghy zyt, zult even-[32]
[33] wel niet ontkennen dat ghy vant Acheesche vier blaeckte. zoo yemant u[33]
[34] die om een geneughte uit u den toegangk der lucht wou toestoppen, hoe[34]
[35] zoudt ghy dat kunnen verdragen? ick bid u verschoon my, en blaes wat
[36] zachter. laet Hippotades regeren. soo sal u niet droevighs wedervaren.[36]
[37] ick bidde ydele dingen. hy zelf *ruischt/mompelt* op myne gebeden. en nergens[37]
[38] bedwingt hy 't water dat hy schudt. och of Dedael my nu zyne stoute[38]
[39] wiecken gaf. hoewel hy hier dicht by den Icarischen oever is. ick zal lyden[39]

18 *ernstige:* ijverige (nl. hand). Bij D.v.H.: vlytigh.
19-20 *bequame:* geschikte; *van myn zin:* door D.v.H. verduidelikt: 'tot uiten myner meeninge'. Deze en de vorige zin worden in de Lat. tekst als onecht beschouwd.
21 *aengevochte:* omgewoelde; *barnde:* was in heftige beroering (vgl. branding).
22 *de borst streelen:* mijn hart tot rust brengen; *verlet:* belemmering; *dulle:* woeste.
23 *vry:* gerust.
25 *lichten:* door Hero ontstoken voor zijn veiligheid; *u:* berust op verkeerd verstaan van de tekst: het objekt is: de lichten. Door D.v.H. terecht verbeterd: 'ziet myn oogh, of het meentze te zien'.
28 *aenslagh:* onderneming, poging.
29 *tegenslaende:* zich verzettende, vijandige.
30 *Boreas:* de Noordenwind.
31 *o baren:* verkeerd geplaatst. Er staat: 'gy woedt niet tegen de baren, maer tegen my' (D.v.H.).
32 *onvrome:* vertaling van improbe: boosaardige (bij D.v.H. stoutaert).
33 *vant Acheesche vier:* door liefde voor een Atheense. Boreas schaakte Orithyia, dochter van koning Erechtheus uit Attica. *Acheesch* is foutief voor *Acteesch* d.i. Atties, naar Actaeus, de eerste koning van Attica.
34 In deze regel zullen *die* en *u* geschrapt moeten worden; *om een geneughte uit:* uitgaande om u te vermaken (bij D.v.H.: 'gaende om een geneugte te rapen').
36 *laet* enz.: onjuiste vertaling. Bij D.v.H.: 'zoo moet Eolus u geenen droeven last opleggen'; *Hippotades:* Aeolus, koning der winden, als zoon of kleinzoon van Hippotes.
37 *ydele dingen:* vergeefs; D.v.H. verkoos *ruischt*.
38 *Dedael:* Dedalus maakte vleugels, waarvan zijn zoon Icarus zich wilde bedienen, die daarbij omkwam; *stoute:* vermetele.
39 Door D.v.H. verbeterd: 'hoewel de Ikarische oever hier dicht by is'. Een deel van de Egeiese zee werd naar Icarus genoemd.

[40] wat er my oock van kome. als ick maer met myn lichaem door de lucht kon
[41] zweven, twelck dickwils opt water in twyfel van myn leven hing. middeler-[41]
[42] wyl terwyl wint en zee my alle dingen weigeren: zoo breng ick de eerste[42-43]
[43] tydt van myn sluickerye met gedachten over. de nacht begon (want het

41 *in twyfel van myn leven hing:* aan levensgevaar bloot stond.
42-43 *breng ick met gedachten over:* herdenk ik. Duideliker bij D.v.H.: ‘breng ick den tydt door met dencken aen’; *sluickerye:* heimelike liefde.

[44] lust my hier aen te dencken) als ick een vryer uit myn vaders deur gingk,[44]
[45] en zonder sammelen myn kleedt met de vreese afgeleit hebbende, smeet[45]
[46] ick myn taeie armen in het dunne water. de maen bestelde my die henen[46]
[47] gingk een bevende licht, als een gezellin gedienstigh tot onse reis. ick deze[47]
[48] aenziende, o blancke weest my gunstigh, en gedenck toch aen uwe Lat-[48-49]
[49] mische rotsen. Endymion laet niet toe dat ghy wreet van aerdt zoudt wezen.
[50] ick bidde u keer uwe oogen naer myne sluickeryen. ghy een godin stont[50-51]
[51] van den hemel na een sterflyck mensch, het zy my geoorlooft de waerheit
[52] te spreken, 't is een godin, die ick zoek. op dat ick niet spreke van hare
[53] zeden waerdigh van een hemelsch gemoedt bemint te worden: die gedaente[53]
[54] word in niemant dan in warachtige godinnen gevonden. naest u en Venus[54]
[55] aenschyn is er geen dat voorgaet. en geloof niet tgeen ick zegge, maer[55]
[56] oordeel zelf. zoo veel als alle gestarnten voor uwen glans wycken, wanneer
[57] ghy zilverschoone glinstert met uwe zuivere stralen: zooveel syt ghy[57]
[58] schooner dan alle de schoonsten. o Cynthia twyfelt ghy, ghy hebt een[58-59]
[59] verborgen licht. ick deze of diergelycke dingen sprekende, werdt ick by
[60] nacht door het water gevoert, dat voor my weeck. de weerschyn van de
[61] zon schitterde op de baren, en by stille nacht was er een klaerheid als by[61]
[62] daegh: en niet eene stem quam er ons ter ooren, behalven tgeruisch des
[63] waters, daer myn lichaem door henen streefde. Alleen de Halcyones ge-[63]
[64] dachtigh aen den beminden Cayx, docht my dat ick weet niet yet zoetelyx[64]
[65] toeklaeghden. en myn armen aen beide zyden nu vermoeit zynde, zoo
[66] geef ick my wat hooger op de bovenste golven. zoo ras ick het licht van[66]
[67] verre zagh: daer is myn vier in. myn vier is op dien oever, en terstont[67]

44 *een vryer:* als een minnaar.
45 *sammelen:* dralen.
46 *taeie:* lenige (vertaling van lenta); *dunne:* vloeibare: *bestelde:* verschafte.
47 *bevende:* trillend.
48-49 *aenziende:* hierachter te denken: sprack, door D.v.H. aangevuld; *uwe Latmische rotsen:* op Latmos, een berg in Klein-Azië, vond de maangodin Endymion, op wie zij verliefd was.
50-51 *stont na:* trachtte te bereiken; *van:* afdalend uit.
53 *van:* door. Nauwkeuriger bij D.v.H.: ‘die een Goddelyck hart passen’; *gedaente:* het Latijn heeft forma, d.i. schoonheid.
54 *u:* uw.
55 *voorgaet:* het hare overtreft.
57 *syt ghy:* foutief voor: is zy (D.v.H.).
58-59 *Cynthia:* Diana, als maangodin, naar de berg Cynthus op Delos, waar zij geboren was. - *ghy hebt een verborgen licht:* nauwkeuriger bij D.v.H.: ‘zoo hebt gy wel een blint licht’, d.w.z. dan zijt gij blind; Het tweede *ick* werd door D.v.H. geschrapt.
61 *zon:* moet zijn *maen* (D.v.H.).
63 *Halcyones:* Alcyone, dochter van Aeolus en Euarete, stortte zich wegens het verlies van haar op zee verongelukte echtgenoot Ceyx in zee, waarop de goden beiden uit medelijden in ijsvogels veranderden.
64 *ick weet niet yet:* vertaling van nescio quid: het een of ander, iets moeielik verstaanbaars.
66 *geef ick my wat hooger:* richt ik mij met kracht op.
67 *myn vier:* met woordspeling: mijn geliefde. D.v.H. vult aan: ‘zeide ick’. Het tweede *myn vier* is een vertaling van lumen, waar de moderne uitgaven voor lezen: numen, d.i. mijn godin.

[68] kregen myn moede armen wederom kracht, en 't water ging zachter dan ick[68-69]
[69] oit zagh. de minne die in den begerigen boezem brant, neemt d'overhant,
[70] op dat ick de koude des killen afgronts niet zoude voelen. hoe ick meer[70]
[71] genaeck, en nader aen strant kome, en hoe er meer weghs overschiet, hoe[71]
[72] ick meer lust heb om voorts te varen. maer toen ick in der waerheit kon[72]
[73] gezien worden, terstont gaf my d'aenzienster moedt, en terstont maeckt[73]

68-69 *dan ick oit zagh:* in 't Latijn staat: dan te voren.
70 *afgronts:* van de diepe zee.
71 *meer:* door D.v.H. verbeterd in min.
72 *voorts te varen:* voort te gaan.
73 *d'aenzienster:* Hero.

[74] ghy dat ick stercker werde. toen arbeide ick om met zwemmen oock myn[74]
[75] Joffer te behagen: en smyt myn armen naer uwe oogen toe. uwe voester[75]
[76] kan u naulix beletten naer boven te stygen. want hoewel ick dit oock[76]
[77] aenzagh (want ghy paeide my met geene woorden) nochtans konze niet
[78] beletten, hoewelze u, die voort wou, tegens hielt, of het water maekte uwe
[79] voeten nat, ghy vat my in den arm, en voeghter geluckige kuskens by:
[80] kuskens, waerdigh van goden over zee gehaelt te worden: en ghy geeft[80]
[81] my tkleedt dat ghy van uwe schouders neemt, en drooght het hair dat nat
[82] is van 't zeewater. de rest is Godt en ons bekent en de toren die van alle[82]
[83] dingen weet. de blyschap van dien nacht kan men niet meer vertellen, als[83]
[84] het wier dat de hellespontische zee aensmyt. hoe onze sluickery min tydts[84]
[85] hadde, zoo veel te meer wachten wy ons dien ledigh over te brengen. en[85]
[86] alree was de morgenstar de voorbodinne des dageraets, om door de vrou[86]
[87] van Tithon den nacht te verjagen. wy gaven malkanderen in der haest wat
[88] kuskens zonder orden, en klagen vast dat de nacht te kort valt om noch[88-89]
[89] te toeven. en dus gesammelt hebbende, verlaet ick doort heftigh aenmanen
[90] der voester den toren en ty naer den oever toe. wy scheiden al schreiende[90]
[91] van een, en ick begeef my weder over de zee der maeght en zie zoo lang[91]
[92] het mogelyck is na myne vrouw te rugge. magh men de waerheit gelooven,[92]
[93] my dunckt dat ick herwaert kome aengezwommen, en wederkeerende[93-94]
[94] schipbreuck lyde. indien ghy dit oock gelooft, de wegh naer u toe valt
[95] gemackelyck, maer wederkeerende ist water heuvelachtigh en traegh. met[95]
[96] onwil ga ick naer myn vaderlandt: wie zou my gelooven? maer nu zeker
[97] worde ick tegens myn wil in stadt gehouden. och waerom worden wy,

74 *arbeide ick:* spande ik mij in.
75 *smyt:* strek uit. In het origineel is iets anders bedoeld: ik beweeg mijn armen voor uw ogen, d.w.z. om uw goedkeuring te verwerven.
76 *naer boven te stygen:* onjuiste vertaling. Bij D.v.H.: ‘uw voeten in zee te zetten’; *want hoewel* enz.: onjuiste vertaling. Bij D.v.H.: ‘Want ick heb 't gezien, en gy bedroogt my niet’.
80 *van goden:* bedoeld is een vokatief: o goden (di magni). Vondel's tekst had waarschijnlik diis magnis.
82 *Godt:* bij D.v.H., overeenkomstig het Latijn: den nacht.
83 *weet*. Hierachter laat Vondel een vers onvertaald, bij D.v.H.: ‘nevens het licht dat my door de zee den wegh wyst’; *vertellen:* moet hier betekenen: optellen (*Mnl. Wdb.* IX, 125): Lat. numerari; bij D.v.H.: ‘kunnen zoo luttel getelt worden’.
84 *aensmyt:* aan de kust werpt.
85 *wachten wy:* pasten wij er voor op; *over te brengen:* door te brengen.
86 *om door* enz.: deze plaats is door Vondel niet begrepen. In de Latijnse tekst staat: verrezen, terwijl de vrouw van Tithon (d.i. Aurora) zich gereed maakte om de nacht te verjagen.
88-89 *vast:* al maar; *om noch te toeven:* onjuiste vertaling; er staat: over de korte duur van de nacht; *gesammelt:* gedraald.
90 *ty:* trek.
91 *de zee der maeght:* de Hellespont (vertaald als: de zee van Hellé).
92 *na myne vrouw te rugge:* achterom naar mijn geliefde.
93-94 Beter begrepen door D.v.H.: ‘dat ick hier naer toe komende een zwemmer, en wederkeerende een schipbreuckeling ben’.
95 *heuvelachtigh* (vertaling van clivus): sterk golvend. Deze twee verzen worden als onecht beschouwd.

[98] wier zielen gepaert zyn, door de baren gescheiden? en waerom hebben[98]
[99] een hart en een lant ons beide niet? laet u Sestos my, of myn Abydos u
[100] nemen. uw lant behaeght my zoo zeer, als het myne u behaeght. waerom
[101] worde ick beroert, zoo dickwils als de zee beroert wordt? waerom magh[101]
[102] de wint een lichte zaeck my tegens wezen? de kromme Dolphyns hebben[102-03]

98 *en waerom* enz.: onjuist vertaald. Bij D.v.H.: 'En waerom zyn wy, eens van zin, elck in een byzonder lant?'.
101 *worde ick beroert:* kom ik in beroering (bij D.v.H. ontroert).
102-03 *een lichte zaeck:* bij D.v.H.: 'zoo kleen een oirzaeck'; *hebben den snof wegh:* letterlik: hebben de lucht, de reuk, beet, d.w.z. zijn bekend met.

[103] alree den snof van onze liefde wegh en ick geloof dat de visschen oock
[104] van my weten. alree blyckt het dat de drempel vant gewone water gesleten[104]
[105] is: evenals een wegh waerover menighmael een radt gereden heeft: en ick[105-06]
[106] zou myn reis niet hoeven te hervatten, tenwaer ick zoo klaeghde. maer nu
[107] klaegh ick, dat de wint my dit verbiedt. de vlackte van Athamas ziet grys[107]
[108] van geweldige golven, en naulix leiter eenigh schip veiligh in zyn haven.
[109] ick meen dat deze zee zoodanigh was, als zy eerst haren naem kreegh na[109]
[110] de maeght, die in haer verdronken leit. tis genoegh dat dees plaets berucht
[111] is door het missen van Helle, en op dat ze my verschoone, heeftze den naem[111]
[112] van een misdaet. ick benyde Phryxus, die veiligh van het schaep met zyn[112]
[113] goude vacht door de zee wert gevoert. nochtans zoeck ick niet den dienst
[114] van vee of schip: als er slechts water is om met myn lichaem te klooven.[114]
[115] het mangelt my niet aen de zwemkunst, als ick slechs verlof hebbe om te[115]
[116] zwemmen. ick zal zeiltuigh, schip en schipper wezen. en ick zal niet volgen
[117] Helyce, of den beer waer na die van Tyrus zeilen. onze liefde past op[117]
[118] geene gemeene gestarnten. een ander starooge op Andromeda, of de[118]
[119] heldre kroon, en de Parrhasische berin, die aen de koude asse glimt. maer[119]
[120] my behaeght niet tot een weghwyzer op den twyfelachtigen wegh te nemen,
[121] tgeen waerna Perseus en Jupyn en Bacchus zuchten. ick heb een ander[121]
[122] licht dat veel zekerder gaet dan die lichten: twelck ons leidende, zoo zal[122]
[123] onse minne in geen duisternis dryven. als ick dat magh int gezicht hebben,[123]
[124] zou ick wel naer Colchos en 't veerste van Pontus gaen, en daer het schip[124-25]
[125] van Thessaliën henevoer. en ick zou wel durven tegens den jongeling

104 *de drempel gesleten is:* de weg de sporen draagt van een druk verkeer. Bij D.v.H. zonder beeld: ‘De streeck van het gewoonlyck water is reedts zoo begaen’.

105-06 Door Vondel niet begrepen. Er staat: ‘Te voren klaegde ick dat voor my geen wegh naer u toe was, dan op zulck een wyze’ (D.v.H.).

107 *de vlackte van Athamas:* bedoeld is: de zee van de dochter van Athamas (Lat. Athamantidos), d.w.z. van Hellé.

109 *als zy eerst:* toen zij voor 't eerst.

111 *door het missen van Helle:* bij D.v.H.: ‘om Helle, die 'er in verging’. Ook de volgende zin verduidelikte D.v.H.: ‘en al spaert het my, het heeft van dat stuck schandaels genoeg’.

112 *Phryxus:* de broeder van Helle, die met haar de vervolging van hun stiefmoeder ontvluchtte; *van:* door.

114 *klooven:* door D.v.H. veranderd in klieven.

115 *verlof:* door D.v.H. veranderd in: gelegenheit.

117 *Helyce:* een Arcadiese, door Zeus bemind en door de afgunst van Hera in een berin veranderd, daarna door Zeus als de Grote Beer onder de sterren geplaatst; *den beer:* de Kleine Beer; *na:* naar; *past op:* let op.

118 *gemeene:* gewone; *starooge:* richte zijn aandachtige blik; *Andromeda:* na haar dood door Athene onder de sterren geplaatst.

119 *heldre kroon:* gesternte, zo genoemd naar de krans die Venus aan Bacchus schonk als bruidsgeschenk; *Parrhasische berin:* de Kleine Beer. Callisto, dochter van Lycaon van Arcadië (Parrhasia is een landstreek van Arcadië) werd met haar zoon in een beer veranderd; *de koude asse:* de Noordpool.

121 *waerna zuchten:* die bemind werden door. Achtereenvolgens zijn dus bedoeld: Andromeda, Callisto en Ariadne.

122 *zekerder gaet:* veiliger is; *twelck ons leidende* (absolute constructie): en als dat ons leidt.

123 *dryven:* ronddolen.

124-25 *Pontus* de Zwarte Zee; *het schip van Thessaliën:* het schip van de Argonauten.

[126] Palemon zwemmen, en tegens hem die schielyck door een kruidt in een godt[126]
[127] veranderde. dickwils bezwycken myn armen door 't langdurigh zwemmen:
[128] en vermoeit zynde kunnense naulix voort door het breede water. als ick
[129] hun met dusdanige woorden aenspreeck: ick zal u den hals van uwe Joffer[129]
[130] doen omhelzen, geen gering arbeitsloon. terstont krygense weder kracht,[130]

126 *Palemon:* een zeegod; *hem:* Glaucus.
129 *hun:* Bij dit woord plaatst Vondel een verwijzing naar een kanttekening: ‘nempe Bracchia’ (de armen).
130 *arbeitsloon:* beloning voor uw moeite.

[131] en streven naer hunnen prys, gelyck het snelle paert ten perckbaen van[131]
[132] Elis uitgelaten. ick spaer dan zelf myn minne die ick gebruick, en ick volgh[132]
[133] te sneller u o maeght die den hemel verdient: ghy verdient den hemel wel,[133]
[134] maer blyf noch wat op de aerde; of zegh my waer de wegh van hier na
[135] de Goden leit. ghy zyt hier, en raeckt een luttel uwen ellendigen vryer[135]
[136] aen, en als de zee in myn verstant beroert wort. wat baet het my door de[136-37]
[137] breede zee niet gescheiden te worden: dat korte water hindert ons des
[138] niet te weiniger. of twyfel ick of ick verre afgescheiden door de geheele[138]
[139] werelt wil, myn hoop oock verre van myn joffer hebben. hoe gy my nu
[140] nader zyt, hoe ick blaeck door een vlam die my nader is. en de zaeck is
[141] altydt niet tegenwoordigh by my, maer de hoop. onse nabuurigheit is zoo
[142] naby, dat ick bykans met der hant gryp, tgeen ick minne: och dickwils kost
[143] my dit bykans tranen. wat is dit anders als naer vlughtende appels te willen[143-44]
[144] *grypen?/byten?* en na de hoop van eenen deizenden vliet te gapen? ick zal u dan
[145] nimmermeer genieten tenzy de zee wil? en zal ick nimmer 's winters geluck
[146] hebben? en dewyl er niets onbestendiger is dan zee en windt, zal myn hoop
[147] altydt op water en winden dobberen? het barrent nochtans tot noch. wat[147]
[148] kunnen Pleias en Arctophylax en t Olenische vee uitrechten, dewyl de zee[148]
[149] my gequetst heeft? of ken ick my zelven niet, hoe reuckeloos ick ben, of
[150] zent my dan oock geen voorzichtige liefde naer de zee? noch denck niet[150]
[151] dat ick dit beloof, om dat de tydt niet komt. ick zal u geen trage panden
[152] vant beloofde geven. laet de zee nu oock noch voor luttel nachten rasen.
[153] wy sullen proeven door onwillige wateren te gaen. of een geluckige[153]

131 *perckbaen:* vertaling van carcere, d.i. de barrière van waar de wagens vertrokken; bij D.v.H.: renbaen.
132 *Elis:* daar hadden de Olympiese spelen plaats; *ick spaer* enz.: onjuiste vertaling van Lat. servo. Bij D.v.H. vrij vertaald: ‘Ick let dan maer op het vier, dat my blaeckt’.
133 *die den hemel verdient:* bij D.v.H. nauwkeuriger: ‘die waerdiger zyt aen den hemel geplaetst te worden’ (nl. als de vroeger genoemden, die tot sterren werden).
135 *raeckt een luttel aen:* waarschijnlik niet begrepen. De bedoeling is: en hebt slechts kortstondige ontmoetingen. Bij D.v.H.: ‘en zyt pas een oogenblick by’. Ook de volgende zin is niet begrepen. Er staat: ‘en met myn zinnen wort te gelyck de zee ontroert’ (D.v.H.).
136-37 *door de breede zee niet:* bedoeld is: niet door een brede zee.
138 *of twyfel ick* enz.: onbegrijpelike zin. Door D.v.H. aldus verbeterd: ‘Ick twyffel of ick niet liever aen 't einde der werrelt zoo verre van myn hoop wilde zyn als van myn Juffer’.
143-44 Zinspeling op de kwellingen van Tantalus in de onderwereld. D.v.H. koos *grypen; deizenden vliet:* telkens terugwijkend water.
147 *barrent:* slaat op het woelige water. Bij D.v.H.: ‘Nogh duurt de storm’.
148 *Pleias* (de Pleiaden), *Arctophylax* (letterlik: de wachter bij de Beer) en *t Olenische vee* (de geit Amalthea, tot ster verheven) zijn drie gesternten die wind en storm veroorzaken. Vondel heeft de zin niet begrepen. Verbeterd door D.v.H.: ‘Wat zal 't zyn, als (die sterren) de zee voor my nogh ongestuimiger maken?’.
150 *zent my* enz.: door D.v.H. verbeterd: ‘de liefde zal my dan oock onvoorzichtigh genoegh zee doen kiezen’. Ook de volgende zin is bij D.v.H. duideliker: ‘En opdat gy niet meent dat ick wacht naer de gelegenheit, die 'er nu niet is, zoo weet dat ick u wel haest verzekeringen van myne beloften geven zal’.
153 *proeven:* beproeven.

[154] stoutheid sal my behouden synde gebeuren of de doot zal een einde van[154]
[155] de bekommeringe der liefde maecken. ick zal nochtans wenschen naer dat[155]
[156] gewest heen gedreven te worden, en myn verongeluckte leden zullen in
[157] uwe haven landen. want ghy zult schreien, en zult myn lichaem noch

154 *stoutheid:* durf; *behouden synde gebeuren:* beter bij D.v.H.: 'my aen mynen wensch helpen'; *van:* aan.
155 *bekommeringe:* smartelike zorgen.

[158] vereeren met aenraecken: en seggen: ick was oirsaek van zyn doot. ghy
[159] namelyk zult gequetst worden door het voorspoock van onze doot, en in[159]
[160] dit deel mishaeght u myn brief. hou wat op van klagen, maer laet de zee[160]
[161] een einde van hare gramschap maecken. ick bidde u laet uwe wensch by
[162] de myne komen. wy hebben een luttel stilte van doen, terwyl ick derwaert[162]
[163] overvaer. laet de winter vry blyven duren, als ick op uwe kusten sta. daer[163]
[164] is scheepstuigh dat tot onse kiel past: en myn schip staet in geen water[164]
[165] beter. laet Boreas my daer besluiten, daer het genoeghelyk is te toeven.[165]
[166] dan zal ick traegh zyn om te swemmen, dan sal ick voorzichtigh wezen.
[167] en ick sal tegens de doove baren niet kyven. noch klagen dat de zee den[167]
[168] zwemmer stuurs valt. laet my te gelyk de winden en uwe armen verletten,[168]
[169] en dat ick door die twee dingen vry verhindert werde. als de winter sal[169]
[170] overwesen, zal ick 't roeytuigh van myn lichaem gebruicken. steeckt ghy
[171] altydt het licht op voor myn oogen. ondertussen laet myn brief by u ver-
[172] nachten, dien ick bidde .....[172]

Brief XVIII Hero aen Leander.*

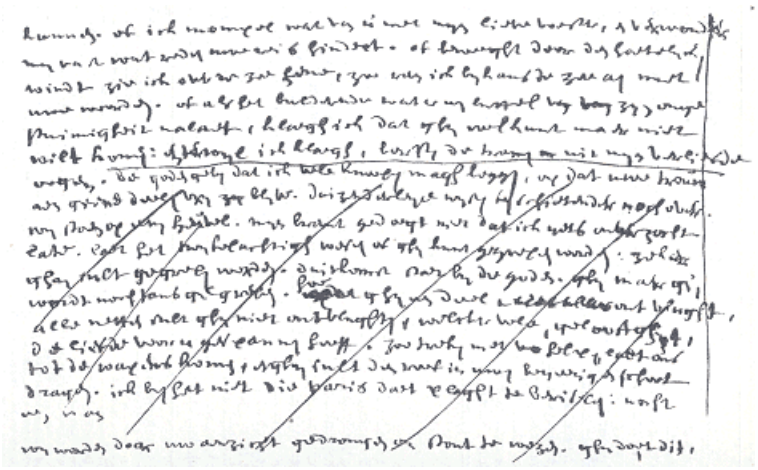
[1] O Leander den groet die ghy my met woorden zent, opdat ick een einde[r. 1]
[2] van de zaeken magh hebben, kom over. alle vertoef, twelck de blyschap
[3] uitstelt, valt ons langk. vergeef het diet belydt. ick min niet geduldighlyck.[3]
[4] wy branden door een gelycken gloet: maer in krachten ben ick u ongelyck.
[5] ick acht dat de mans stercker van geest zyn. vertoef noch een luttel en ick[5]
[6] zal bezwycken. ghy verkort den langen tydt met verscheide bezigheden
[7] nu met jagen, nu met den vruchtbaren acker te bouwen. of het raethuis
[8] verlet u, of de prys vant geolyde worstelperck. of ghy breidelt een wildt[8]
[9] paert. nu vangt ghy een vogel met stricken, nu haelt ghy een visch op met

159 *namelyk:* in 't biezonder; zeker; *gequetst:* pijnlik getroffen; *voorspoock:* voorteken; in dit verband: voorspelling.
160 *dit deel:* dit opzicht.
162 *van doen:* nodig.
163 *de winter* (Lat. hiemps): door D.v.H. veranderd in: onweder.
164 *scheepstuigh:* onjuiste vertaling. Bij D.v.H.: ‘een bequame (geschikte) haven voor myn schip’. Met de ‘kiel’ is zijn lichaam bedoeld.
165 *Boreas:* de gure Noordenwind; *besluiten:* opsluiten.
167 *doove:* nl. voor mijn klachten.
168 *stuurs valt:* bars is voor; *verletten:* ophouden, tegenhouden om te vertrekken.
169 *de winter:* de storm (vgl. r. 163).
172 D.v.H. vult aan: ‘dat ick ten eersten (d.i. zo spoedig mogelik) magh volgen’.
* XVIII *Hero aen Leander*.
r. 1 Bij D.v.H.: ‘opdat ick de groete in der daet magh genieten’.
3 Achter *het* voegt D.v.H. *my* in.
5 Na *zyn* liet V. een vers onvertaald: ‘Gelyck de meiskens zwack van lichaem zyn, zoo zynze oock van geest’ D.v.H.
8 *verlet u:* houdt u bezig; *geolyde worstelperck:* vertaling van: unctae palaestrae: het strijdperk van de met olie ingewreven worstelaars. D.v.H. heeft *geolyde* geschrapt.

[10] angelroeden. d'avondstondt wordt met wyn afgespoelt. deze dingen zyn[10]
[11] verre van my, of zoo ick niet zoo vierigh blaeck, is er niet voor my over[11]
[12] dat ick doe, als minnen. tgeen er over is dat doe ick. en o myn wellust

10 *angelroeden:* hengels (*angel:* haak); *wordt afgespoelt:* woordelike vertaling van diluitur, d.i. wordt weggespoeld, gaat snel heen bij de wijn. Bij D.v.H. vrij vertaald: ‘wort by den wyn doorgebracht’.

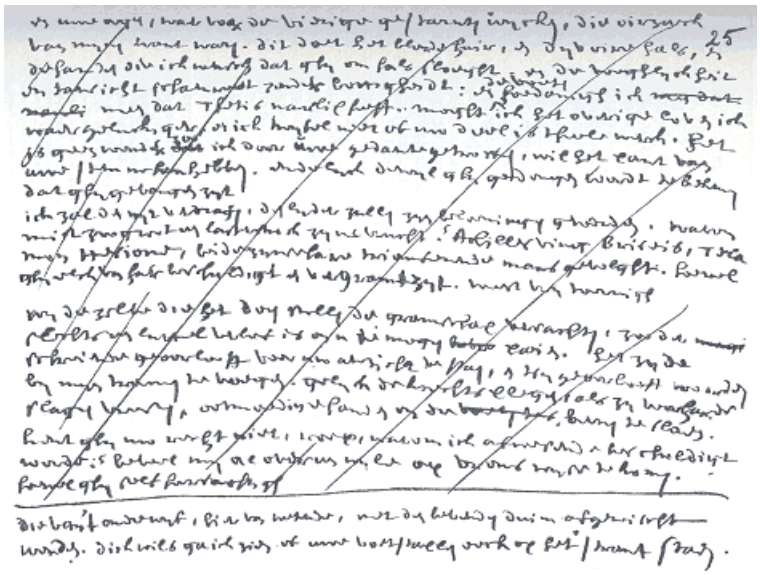
11 *of zoo ick niet zoo vierigh blaeck:* bij D.v.H.: ‘al blaeckte ick niet zoo heftigh’.

HOE HET BEWAARD GEBLEVEN H A N D S C H R I F T OF LIEVER K L A D S C H R I F T VAN VONDELS VERTALING DER *HEROIDES* (H E L D I N N E B R I E V E N) VAN OVIDIUS ER UITZIET

O n d e r s t e g e d e e l t e v a n b l a d 24

Het door de vertaler zelf doorgehaalde en daarom door ons niet herdrukte stuk is een fragment van de brief *Acontius aan Cydippe* en loopt midden door het schrift van de brief *Hero aan Leander*. (Zie de plaats blz. 416, r. 13-19).

Bovenste gedeelte van blad 25

[13] ick minne u, en meer dan ick geloofde dat men zou kunnen. of ick mompel[13]
[14] wat van u met myn lieve voester, en verwonder my vast wat reden uwe[14]
[15] reis hindert. of beweeght door den haetelycken windt zie ick over de zee[15-16]
[16] hene, zoo ran ick bykans de zee aen met uwe woorden. of als het bulde-
[17] rende water een luttel zyn ongestuimigheit nalaet, klaegh ick dat ghy wel
[18] kunt maer niet wilt komen: en terwyl ick klaegh, bersten de tranen uit myn
[19] verliefde oogen, die van 't oude wyf, hiervan wetende, met den bevenden
[20] duim afgewischt worden. dickwils ga ick zien of uwe voetstappen oock[20]
[21] op het strant staen. aleens of het zant d'ingedruckte teeckens bewaert. en[21]
[22] hoe ick na u vraegh, en u schryve: soo yemant van Abydus gekomen is:[22]
[23] of vraegh of yemant naer Abydus gaet? wat wil ick verhalen hoe dickwils
[24] ick uwe kleederen kusse, die ghy uittreckt wanneer ghy gaet door de zee
[25] van Helles. alzoo als het licht ondergaet, en de uur een vriendin van den[25]
[26] nacht de starren vertoont nadat de dagh verjaeght is, zoo steeck [ick] op 't
[27] opperste van den toren het waeckende licht op, een teecken en een merck
[28] der gewoone reise. en de spil draeiende, die het garen spint korten wy
[29] den langen nacht met vrouwenwerck. ghy vraeght wat ick ondertussen
[30] al dien langen tydt koute. anders is er niet in myn mont dan de naem van
[31] Leander. meint ghy voester niet dat myn blyschap alree ten huis uitgegaen[31]
[32] is? of waecken zy alle? en vreest hy de zyne niet? treckt hy nu niet al[32]
[33] de kleeren van zyn lyf uit? meent ghy dat hy nu zyn leden met de vette[33-34]
[34] Pallas smeert? zy knickt my toe, dat het zoo is. niet omdat ze zich met[34-35]
[35] onze kuskens bemoeit, maer de slaep daer tegens stribbelende schud het
[36] oude hooft. en na een luttel vertoefs, zeker nu seilt hy al, zegh ick. en hy[36]
[37] smyt met zyn armen langsaem het water van een. en wanneer ick met[37]
[38] d'aerde te raecken weinige draden gesponnen hebbe, vragen wy of hy wel[38]

13 Onjuist vertaald. Bij D.v.H.: ‘meer dan gy my weder zoudt kunnen beminnen’; *mompel:* fluister.
14 *vast:* voortdurend.
15-16 Verbeterd door D.v.H.: ‘of in zee ziende, bekyf ick de baren, door felle winden ontstelt, bykans met uw eige woorden’; *ran ick aen* (van: aanranden): richt ik verwijten tegen.
20 *duim:* ook in 't Lat.: pollice. Door D.v.H. veranderd in handen.
21 *aleens of:* alsof.
22 *en hoe ick:* bij D.v.H.: ‘en om naer u te vragen’. Deze verzen worden als onecht beschouwd.
25 *de uur een vriendin:* beter bij D.v.H.: ‘de vriendelike stond’. Het Latijn heeft een comparatief: amicior: vriendeliker, mij welgevalliger.
31 *myn blyschap:* mijn vriend (vgl. *myn wellust* in r. 12).
32 *en vreest hy de zyne niet?* Onjuiste vertaling, door D.v.H. verbeterd: ‘en durft hy uit vrees voor hun niet vertrecken?’
33-34 *de vette Pallas:* vertaling van: Pallade pingui: vette olijfolie. Pallas Athene schonk aan Attica de olijf boom, en leerde de bevolking het gebruik van de olie.
34-35 *zich bemoeit met:* zich bekommert om; *daer tegens stribbelende:* beter bij D.v.H: ‘haer bekruipende’ (Lat. obrepens).
36 *seilt:* door D.v.H. veranderd in: zwemt
37 *smyt:* dringt met kracht. Door D.v.H. veranderd in: scheid.
38 *met d'aerde te raecken:* vertaling van tacta terra (door D.v.H. weggelaten), d.w.z. nadat ze de grond geraakt hebben. Als de draad zo lang wordt, dat de spil bijna de grond raakt, dan wordt de voltooide draad om de spil gewonden.

[39] midden in zee magh wezen. en thans sien wy eens uit, en thans bidden[39]
[40] wy eens met een bevreesde stemme, op dat een dienstigh windeken u den[40]
[41] wegh licht maeke. ondertusschen vangen wy het geluit met onze ooren,
[42] en wanen dat alle geruisch uwe aenkomst beduit. als ick zoo het meeste[42]

39 *thans.... thans:* nu eens.... dan weer.
40 *dienstigh:* behulpzaam (bij D.v.H.: voorspoedige wint).
42 *meeste:* grootste.

[43] deel van den nacht hebbe *verkort,/doorgebroght,* bevangt de slaep myn vermoeide[43]
[44] oogen. nochtans slaept ghy onrustige mogelyck met my tegens uwen[44]
[45] danck: en ghy komt self, hoewel ghy niet wilt komen. want thans sie ick[45]
[46] u dichte by den zwemmenden aenzien; nu de naekte armen naer de myne[46]
[47] toebrengen. nu gelyk ick plaght de kleederen om uwe natte leden slaen,
[48] nu de tsamengevoeghde borsten in mynen boezem koesteren. daerenboven[4848-50]
[49] vele dingen verzwygen met een zedige tong. zy schaemt zich de dingen
[50] te vertellen, die haer wel doen bedreven te hebben. o my ellendige, dit[50]
[51] is een korte, geen warachtige wellust. want ghy plaght met den slaep altydt
[52] wech te gaen. wy o begeerige gelieven slapen ten leste vaster te samen:[52]
[53] opdat onse blyschap geen warachtige trouw ontbere. waerom heb ick
[54] koudt zoo vele nachten alleen overgebroght? trage zwemmer, waerom[54]
[55] blyft ghy zoo dickwils van my wech? de zee ick beken het is noch niet
[56] reisbaer voor den zwemmer. maer gisteren nacht was de windt zachter.[56]
[57] waerom liet ghy die voorbygaen? waerom vreesde ghy de toekomende[57-58]
[58] dingen niet? waerom versuimde ghy die goede nacht? en waerom begaeft
[59] ghy u niet op wech? op dat u haestigh gelegenheit van gelycke reise ge-[59-60]
[60] geven werde. zeker die was beter .....
[61] Maer het aensicht des gesolden afgronds is haestigh verandert. als ghy met[61]
[62] den tijdt haest, komt ghy dickwils in minder tydt over. waert ghy hier[62]
[63] gehouden, ghy zoudt geen reden hebben om te klagen. en my omhelsende[63]
[64] zoude u geen onweder hinderen. zeker ick zoude dan vrolyk de winden
[65] hooren bulderen, en bidden dat de wateren nimmer moghten bevredight
[66] wesen. wat is er evenwel gebeurt? waerom vreest ge nu meer voor het

43 D.v.H. kiest: doorgebracht.
44 *onrustige* is een onjuiste vertaling van *improbe:* o slechte, ondeugende. De gehele zin is duideliker bij D.v.H.: ‘Misschien slaept gy ongaerne by my, o stoute, en doet het evenwel’; *tegens uwen danck:* tegen wil en dank.
45 *thans:* nu eens; *sie ick* enz.: deze plaats is niet begrepen, doordat V. video vertaalde inplaats van videor. Er staat: komt het mij voor dat ik u nabij zie zwemmen.
46 *naer de myne toebrengen:* onjuist voor: ‘dat gy uw natte armen om mynen hals slaet’ (D.v.H.).
48 Onjuiste vertaling. Bij D.v.H.: ‘uw borst met mynen boezem koester’.
48-50 Deze niet begrepen verzen luiden bij D.v.H.: ‘en wat des meer is, het geen de zedigheit niet toelaet te melden; waer van het genot ons wel vermaeckt, maer welck de schaemte niet wil verhaelt hebben’.
50 *ellendige:* ongelukkige.
52 o moet geschrapt worden, en *slapen* moet als conjunctief opgevat worden (Lat. coeamus).
54 *overgebroght:* doorgebracht.
56 *reisbaer:* geschikt om over te steken.
57-58 *de toekomende dingen niet:* foutieve vertaling van non ventura, d.i. de dingen die niet zouden gebeuren.
59-60 D.v.H. vertaalt: ‘Zoo dra gy weder goede gelegenheit kreegt om te zwemmen, zoo was die zeker hoe eer, hoe beter’.
61 *het aensicht des gesolden afgronds:* vertaling van: iactati forma profundi, d.i. het uiterlik van de omgewoelde diepe zee; *gesolde:* oorspronkelik: heen en weer geslingerde.
62 *in minder tydt:* nl. dan het weer nodig heeft om te veranderen.
63 *gehouden:* bij D.v.H.: ‘door 't onweder beloopen’ (overvallen).

[67] water? en vreest ghy nu eerst de geperste zee? want het gedenckt my[67]
[68] dat toen ghy quaemt de zee hol en dreigende was niet min of luttel min
[69] dan nu, als ick u toeriep: zult ghy zoo reuckeloos zyn? dat ick ellendige[69]
[70] niet om uwe dapperheit moet treuren. waer komt my deze nieuwe vreese[70]

67 *de geperste zee:* door D.v.H. verbeterd: de zee die gy te voren verachtte'.
69 *zult ghy zoo reuckeloos zyn?:* dit geeft het Latijn slecht weer. Er staat: wees stoutmoedig, als ik maar niet enz.
70 *moet:* behoef te; *my:* is terecht door D.v.H. verbeterd in: *nu*.

[71] van daen? vliet hy oock die stoute dingen? waer blyft de groote swemmer[71]
[72] die duisend buien versmade? weest nochtans liever zoodanigh, als tgeen
[73] ghy eerst plaght te wesen, en komt veiligh door de stille zee reisen. als
[74] ghy slechts deselve blyft: als wy zoo bemint worden, gelyck ghy schryft,[74]
[75] en die vlam geen koude asch werde. ick vrees de winden zoo zeer
[76] niet die mynen wensch verhinderen: dan dat niet uwe liefde den winde[76]
[77] gelyk kome te verdwalen. En ick niet soo veel geacht werde, en tgevaer
[78] de zaek te boven ga, en schyn een minder loon dan de arbeit te wezen.[78]
[79] ondertussen vrees ick dat ick in myn vaderlant niet gequetst worde, en[79]
[80] dat ick Sestische maeght niet geacht werde een Abydener jongelingk
[81] ongelyk te wezen. ick kan nochtans alles geduldiger dragen, dan of ghy
[82] ick weet niet meer op wat een boel verslingert de ledigheid doorbrogt.[82]
[83] zoo anders armen uw hart komen t' omhelzen, en een nieuwe minne het[83]
[84] einde van ons minne zy. och dat ick liever sterve als door dat lasterstuck[84]
[85] gequetst werde, en onze doot gebeure eer dan uwe misdaet. en ick spreek[85]
[86] dit niet om dat ghy my teeckens van toekomenden reis gegeven hebt of[86]
[87] bekommert ben door een nieu gerucht. maer ick vrees alles (want wie
[88] minde oit veiligh?) en de plaets perst d'afwesenden vele dingen te vreezen.[88]
[89] geluckigh zynse diet helpt hare tegenwoordige lasterstucken te kennen[89]
[90] en verbiedt de valsche te vreesen. het ydele ongelyck beroert ons zoo wel[90]
[91] als tgeschiede ons bedrieght. en .....
[92] och of ghy quaemt! en of deze wint of uw vader en gene vrou oirzaek ware
[93] van zoo groot een vertoef. twelck zoo ick het koom te weten, geloof mij[93]
[94] ick zal van hartseer sterven, sondigh al over een wyl, soo ghy naer myn[94]
[95] leven staet. maer ghy sult niet sondigen, en te vergeefs worde ick hier om

71 *vliet by oock die stoute dingen:* bij D.v.H.: ‘waar is die stoutheit gebleven?’; (het oorspronkelik heeft, vs. 89: Unde novus timor hic? quoque illa audacia fugit?).
74 *deselve:* dezelfde.
76 *niet:* na vrezen gewoon (vgl. r. 79); *dan:* als; *den winde gelyk:* evenals de wind.
78 *de zaek:* vertaling van causam (superent percula causam) door D.v.H. verduidelikt: ‘de rede uwer komst’; *de arbeit:* de inspanning die gij u voor mij getroost. Bij D.v.H. vrij vertaald: ‘en u niet zoo veel ongemax waerdigh schyne’.
79 *ondertussen:* door D.v.H. verbeterd in Somtydts (interdum); *niet:* vgl. r. 76, evenzo in r. 80; beide door D.v.H. geschrapt; *gequetst worde:* te gering geacht wordt.
82 *boel:* minnares; *verslingert:* verliefd (niet in ongunstige zin op te vatten); *de ledigheid doorbrogt:* uw tijd in ledigheid doorbracht.
83 *anders:* van een ander; *hart:* wschl. schrijffout voor *hals* (Lat. colla).
84 *lasterstuck:* schanddaad.
85 *onze doot gebeure:* bij D.v.H.: ‘myn doot my gebeure’.
86 *reis:* door D.v.H. verbeterd in *rou* (doloris).
88 *de plaets:* nl. waar gij, op verre afstand, u bevindt; *perst:* noodzaakt.
89 Door D.v.H. verduidelikt: ‘die in tegenwoordigheit de ware misdaden hunner minnaren vermogen te kennen, en de valsche niet behoeven te vreezen’.
90 *het ydele ongelyck:* het gewaande onrecht. Deze zin, waarin V. bleef steken, vertaalt D.v.H. aldus: ‘Maer ons treft de ydele smart zoo wel, als het gepleegde ongelyck ons benadeelt, en beide de dwalingen quetsen ons even zeer’.
93 *vertoef:* uitblijven; *twelck* enz.: Latijnse constructie: en als ick dat kom te weten (nl. dat een vrouw de oorzaak is).
94 *al over een wyl:* vertaling van iamdudum d.i. dadelik.

[96] verschrickt. en de nydige winter weder streeft op dat ghy te minder komt.[96]
[97] wee my ellendige, met welck een onweer huilen de kusten. den dagh gaet[97]
[98] schuil in een donkere wolck. misschien is de godtvruchtige moeder aen[98]

96 Beter bij D.v.H.: ‘en het nydige (afgunstige) weder belet alleen uw overkomst’.
97 *met welck een onweer huilen de kusten:* foutieve vertaling voor: ‘hoe groote baren beuken het strant’ (D.v.H.).
98 *godtvruchtige* (pia): door D.v.H. vrij vertaald: ‘gedreven door kinderliefde’. Deze moeder heette Nephele (d.i. wolk).

[99] de zee van Helle gekomen, en de dochter in 't natte water gedompelt wordt[99]
[100] beschreit, of de zee verneemt met den haetelycken naem van het stiefkint .....[100]
[101] die plaets, gelyck zy nu is, is de teere meiskens niet gunstigh. Helle is in
[102] dit water vergaen, ick worde er in gequetst. Maer o Neptuin, docht ghy[102]
[103] aen uwe vlammen, ghy zout de liefde met geene winden behinderen .....[103]
[104] waerom stopt ghy, die zoo dickwils de kracht van minne ondervonden[104]
[105] hebt, ons met uwen dwarrelwint den gewoonen wegh? o forsse verschoon
[106] ons: en voert uwen oorloogh op de wyde zee: dit kleene water scheit twee
[107] landen van een. het past u groote oock groote schepen te sollen, of wreet[107]
[108] te vallen voor gansche vloten. het staet schandelyck voor een zeegodt een[108]
[109] swemmenden jongeling te vervaren. die eere is minder dan alle staende[109]
[110] water. hy is wel klaer, en doorluchtigh van afkomst: maer hy is niet ge-[110]
[111] sproten van Ulysses die by u verdacht is. vergeef het, en spaer ons beide:[111]
[112] hy swemt: maer het lichaem van Leander myne hoop hangt op dezelve[112]
[113] baren. middelerwyl verwaeit het licht (want wy schryven nu het uitgestoken[113]
[114] is) en het geeft ons voorspoedige teekens. zie de voester giet wyn int ge-
[115] luckig vier. morgen, seitse, sullenwe meer in getal zyn. en zy zelf drinkt[115]
[116] ook. geef dat wy velen mogen gesmeten worden door d'ontkome baren.[116]
[117] o die ick bykans met al myn hart ontfange. kom weder in uw leger, ghy[117]
[118] verlater der gepaerde liefde, waerom worden myn leden midden op het[118]

99 *in 't natte water:* geldt als vertaling van roratis aquis, d.i. met stortregens; *gedompelt* behoort dan bij *dochter* (bij D.v.H. verdronken).
100 Door D.v.H. op deze wijze vertaald en aangevuld: 'Of beroert de stiefmoeder, in een zeegodin verkeert, de zee, die den gehaten naam draegt van hare stiefdochter?' Deze stiefmoeder is Ino, als zeegodin Leucothea genaamd.
102 *gequetst:* gekweld (Lat. laedor). Door D.v.H. vrij vertaald: 'en 't is oorzaeck van myn ongeval'.
103 *vlammen:* liefde; *behinderen:* verhinderen. Hierna liet Vondel acht verzen onvertaald, waarin de liefdesavonturen van Neptunus opgesomd worden.
104 *stopt ghy:* sluit gij af.
107 *groote:* die zo groot zijt; *sollen:* slingeren.
108 *vallen:* zijn.
109 *vervaren:* vrees aan te jagen; *die eere* enz.: deze, niet begrepen zin verbeterde D.v.H.: 'en gy hebt hier minder roem van dan de minste poel kan halen', d.w.z. dat kan wel een mindere dan een zeegod bewerken!
110 *klaer* (clarus): edel.
111 *die by u verdacht is:* volgens sommigen wegens de dood van zijn kleinzoon Palamedes, volgens anderen wegens het blind maken van zijn zoon Polyphemus.
112 *Leander myne hoop:* Vondel vat *myne hoop* op als bijstelling bij *Leander,* wat geen goede zin geeft (evenzo bij D.v.H.). De bedoeling is: Leanders lichaam *en* mijn hoop drijven op dezelfde golven, d.w.z. mijn hoop kan met hem te gronde gaan.
113 *verwaeit het licht:* vertaling van Sternuit: flikkert; bij D.v.H.: 'Myn licht krist oock' (*krissen:* knetteren, een woord dat het *Ned. Wdb.* (VIII, 285) ten onrechte als speciaal van Vondel beschouwt; *uitgestoken* is de vertaling van posito (neergezet), dat D.v.H. onvertaald laat.
115 *geluckig:* dit slaat op de genoemde gunstige voortekenen.
116 Verbeterd door D.v.H.: 'och geef dat wy meer in getal mogen zyn door uw streven over zee, o gy, die myn hart geheel vermeestert hebt'.
117 *leger:* legerkamp (dat hij als deserteur verliet).
118 *waerom* enz.: bij D.v.H.: 'waerom streck ick mijn leden uit in 't midden van 't bedde?'

[119] bedde geleit? tgeen ghy vreest is niet warachtigh. Venuis self zal het stuck[119]
[120] begunstigen, en de dochter uit der zee geboren sal het zeebaren slecht[120]
[121] vlyen. het lust my self dickwils midden door het water te loopen maer
[122] dit water plagh veiliger dan de zee te wesen. want waerom of Phrixus en[122]

119 *warachtigh:* werkelik, inderdaad aanwezig; *het stuck:* uw onderneming.
120 *de dochter:* Venus; *het:* door D.v.H. veranderd in *de; slecht vlyen:* vlak maken.
122 *dan de zee:* Lat. maribus; door D.v.H. verbeterd in: 'voor mannen'; *of Phrixus* enz.: bij D.v.H.: 'Fryxus en zyn zuster hier door strevende'. In de Latijnse tekst wordt dit vers als onecht beschouwd.

[123] Phrixus suster herwaert gevoert synde, heeft een vrou alleen die woeste[123]
[124] wateren een naem gegeven? misschien vreest ghy of er geen schepen zyn[124]
[125] om weder te keeren, en wilt den last des dubbelen arbeits niet langer[125]
[126] dragen. maer wy sullen verscheiden in zee te samen slapen, en sullen boven[126]
[127] op de baren malkanderen ontmoetende kuskens geven. en zoo zal elk weder
[128] na zyn stadt gaen. maer dat luttel sal wat meer dan niets wezen. och of[128-129]
[129] hier schaemte waer, die ons dwong heimelyk te minnen. opdat de liefde
[130] uit vreese voor hare eere wycken woude. nu stryden liefde en eerbaerheit
[131] twee qualyk gepaerde zaeken. 't is twyfelachtigh welk ick hebbe te volgen.
[132] dese past, geene vermaekt. nadat de Pegaseesche Jason eens te Colchos[132]
[133] quam, heeft hy de Phasische dochter in zyn snel schip settende haestigh[133]
[134] vervoert. als de Ideese overspeelder eens te Lacedemon quam, is hy[134]
[135] haestigh met zyn roof wedergekeert. ghy, zoo dickwils ghy vint die ghy
[136] mint, soo dickwils verlaet ghy haer: en soo dickwils men qualyk kan over-[136]
[137] schepen, zoo zwemt ghy. nochtans o jongeling, braveerder der verbolge[137]
[138] vloeden, maekt dat ghy zoo de zee braveert, waer ghy de zee ontziet. schepen
[139] met kunst gebouwt worden van de zee verovert, meint ghy dat uwe armen[139]
[140] meer dan de zee vermogen? tgeen ghy zoekt o Leander te zwemmen dat[140-41]
[141] vreesen de schippers. hier plegen de gestrande schepen om te komen. ick
[142] ellendige begeer niet te bewegen, dien ick vermaen. en ick bidde u wordt[142]
[143] noch kloeker door myne vermaningen. als ghy maer over geraeckt, en[143]
[144] d'armen dickwils int water geslagen hebbende al vermoeit om mynen hals
[145] slaet. maer zoo dickwils als ick my naer de blauwe baren keere, zoo weet[145-46]
[146] ick niet hoe myn hart zoo trilt van koude. niet weiniger worde ick ontroert
[147] door 't gezicht des voorgaenden nachts, hoewelse bestraelt werd door myne[147]

123 *een vrou:* nl. Helle, de zuster van Phrixus.
124 *of er geen schepen zyn:* in 't Latijn staat: ‘dat gy geen tydts genoegh zult hebben’ (D.v.H.).
125 *arbeits:* inspanning van de tocht.
126 *verscheiden in zee te samen slapen:* bij D.v.H.: ‘wederzyds (nl. van wal gaande) in 't midden der zee verzamelen’.
128-129 *dat luttel:* dat weinige (genot); *och of hier schaemte waer:* onjuiste vertaling. Er staat: mocht òf de schaamte wijken, òf de vreesachtige liefde, die bevreesd is om bekend te worden. Ook de vertaling van D.v.H. is hier niet nauwkeurig.
132 *past:* is betamelik; *Pegaseesche:* Thessaliese, naar de stad Pagasae.
133 *de Phasische dochter:* Medea, naar de rivier de Phasis.
134 *Ideese:* Trojaanse, naar de berg Ida.
136 *men qualyk kan overschepen:* bij D.v.H.: ‘het gevaerlyck is met een schip over te steken’.
137 *braveerder:* trotseerder.
139 *van:* door.
140-41 Deze plaats is door Vondel niet begrepen. Door D.v.H. verbeterd: ‘Het zwemmen, dat gy zoeckt, o Leander, verschrickt de schippers: deze uitkomst (nl. zwemmende het leven redden) is'er gemeenlyck over, als de schepen vergaen zyn’.
142 *dien ick vermaen:* de bedoeling is: tot datgene waar ik u toe aanspoor.
143 *kloecker door myne vermaningen:* nauwkeuriger bij D.v.H.: ‘moediger dan myne aenmaeningen’.
145-46 *zoo weet ick niet* enz.: beter bij D.v.H.: ‘zoo trilt mijn hart ick weet niet hoe van koude’.
147 *'t gezicht:* de droom; *hoewelse* enz.: door D.v.H. verbeterd: ‘schoon ick offerhande gedaan heb om het quaedt voorspoock (d.i. voorteken) af te keeren’.

[148] offerhanden, want als de lamp sliep met den dageraet, die tyd als men[148]
[149] plaght de warachtige droomen te zien. schoot de draet door myn slaperig-
[150] heit los uit myn hant en ick liet myn hals op het kussen hangen. hier dacht[150]
[151] my door geen twyfelaghtigh geloof dat ick eenen dolphyn door de baren[151]

148 *sliep* (Lat. dormitante lucerna): door D.v.H. verduidelikt: ‘aen 't uitgaen was’.
150 *hals:* bij D.v.H. hooft.
151 *door geen twyfelachtigh geloof:* woordelike vertaling van: non dubia fide, d.i. zonder dat ik er aan twijfelen kon.

[152] sagh swemmen. wie ellendigh nu dat hy op het dorstige zant geraekt was,[152]
[153] tegelyk het water en het leven verliet. wat er van zy, ick vrees, en belach[153-54]
[154] ghy myn droomen niet. en betrou uwe armen niet dan aen een stille zee.
[155] verschoon ghy u selven niet, zoo verschoon het ellendige meisken, die
[156] nimmer sal behouden zyn, ten zy ghy behouden zyt. nochtans is de hoop[156]
[157] naby in de gebroke wateren. kloof met uwe borst de stille baren. middeler-
[158] wyl de zee niet reisbaar is voor den zwemmer, zoo laet u myn gezonden
[159] brief het hatelyk sammelen verzachten.[159]

Brief XIX Sappho aen Phaon.*

[1] Warom kenden uwe oogen onzen brief, met een geleerde hant ge-[r. 1]
[2] schreven, zoo ras zy hem zagen? of zoudt ghy niet konnen weten van
[3] wien dit werck u ter handt komt, tenwaer ghy laest den naem van Sapphoe
[4] die dit schryft? mogelyck zult ghy oock vragen, waerom ick vaerzen schryf
[5] die by beurte van voeten veranderen, nadien ick my best op de lierdichten[5-6]
[6] versta. ick moet myn minne betreuren, en klaeghdichten luiden treurigh.
[7] de lierpen doet tot myn tranen niet. ick brande gelyck een vruchtbare[7]
[8] acker brant wanneer men den oegst aensteeckt met een stokert van eenen[8]
[9] oostenwint, die int vier blaest. Phaon viert verscheide ackers leggende[9]
[10] op Aetna waaronder Typheus versmoort leit: maer ick blaeck van eenen[10]
[11] gloet die niet min heet is dan Aetna. en ick lever geen vaerzen uit die[11]
[12] ick pare met myn welgestelde snaren: die vaerzen zyn een werck van een[12]
[13] ledigh gemoedt. en ick ben met de Pyrrhiades en Metymniasche meiskens,[13]

152 *wie:* die (object); *ellendigh:* ongelukkig.
153-54 *belach niet:* lach niet om.
156 *nochtans* enz.: duideliker in de vrije vertaling van D.v.H.: 'Nochtans is er hoop dat de storm haest bedaren zal'.
159 *het hatelyk sammelen:* het onaangename uitstel, talmen; bij D.v.H.: 'dit moejelyck verlangen'.
* XIX *Sappho aen Phaon*. In de latere Lat. uitgaven (ook bij D.v.H.) is deze brief vroeger, als Nr. XV opgenomen. Sappho, de bekende dichteres uit Leshia (± 600 v. Chr.) volgde Phaon naar Sicilië, waarheen hij gevlucht was. Wanhopig omdat hij aan haar liefde geen gehoor wilde geven, stortte zij zich van de rots van Leucate in zee.
r. 1 *Warom:* onjuist vertaald. Er staat: Herkenden uw ogen onze brief wel.
5-6 *die by beurte van voeten veranderen:* nl. disticha, die uit de verbinding van hexameter en pentameter bestaan, voor de elegie gebruikt; *my versta op:* bekwaam ben in; *klaeghdichten:* elegieën.
7 *lierpen:* het werktuig waarmede de snaren getokkeld werden (*Ned. Wdb.* XII, (1056); in de oudheid werd de lier met de vingers bespeeld; *doet tot:* woordelike vertaling van: facit ad; bij D.v.H.: 'voeght aen'.
8 *stokert:* felle wind.
9 *viert:* vertaling van: celebrat. Beter bij D.v.H.: 'onthout zich (d.i. vertoeft) in landen van my afgescheiden, daar Etne staat'.
10 *Typheus:* de vuurbrakende reus, onder de Etna begraven.
11 *lever uit:* breng voort.
12 *welgestelde:* goed gestemde, welluidende.
13 *ledigh:* zonder zorgen; *Pyrrhiades:* maagden van de stad Pyrrha, op Lesbos. Ook Metymna is een stad op dit eiland.

[14] en de overige schare van de Lesbische niet beholpen. Amythore acht ick[14]
[15] luttel, luttel acht ick de blancke Cydno, en Atthis gevalt myn oogen niet[15]
[16] als weleer. en hondert andere, die ick niet ongelastert beminde. ghy[16]
[17] eenige onrustige, hebt tgeen veele te zamen hadden. ghy hebt een lief[17]

14 *beholpen:* gebaat, gediend (*Ned. Wdb.* II, 1486), d.w.z. ik verheug mij niet in hun omgang; *Amythore:* in 't Latijn: Anactorie.
15 *gevalt:* behaagt.
16 *niet ongelastert:* vertaling van: non sine crimine, d.i. tegen de zedewet.
17 *eenige onrustige:* bij D.v.H. ‘dartele’; in 't Latijn improbe: slechte.

[18] opzicht; uwe jaren lusten te deunen. o opzicht al te bekoorlyck voor[18]
[19] myne oogen! rant snaer en pylkoker aen: ghy zyt de rechte Apollo. zet[19]
[20] horens opt hooft: ghy zult Bacchus gelycken. Phoebus beminde Daphne,[20]
[21] en Bacchus Ariadne, en d'eene nocht d'andere verstont zich op geen lier-[21]
[22] gezangk. maer de zanggodinnen helpen my smeeckende vaerzen dichten.[22]
[23] myn naem wort alree over de gansche werelt gezongen. en Alceus myn[23]
[24] lantsman en liergenoot heeft [geen] meer roems dan ick: hoewel hy deftiger[24-25]
[25] kan brommen. heeft natuur my uit warsheit schoonheit geweigert; ick
[26] vergoede het ontbeeren van schoonheit met myn geestigheit. ick ben kort[26]
[27] van stal, maer myn naem propt alle landen: ick zelf meet myn naem wel[27]
[28] breedt uit. ick ben niet blanck, maer de Cepheesche Andromeda, een[28]
[29] zwarte moorin, behaeghde Perseus wel. en menighmael paren witte duiven[29]
[30] zich met kakelbonte, en een groen vogel bemint de zwarte tortel. wordt
[31] 'er niet eene gevonden, welcker aenschyn u schynt te behagen: zoo is er[31]
[32] niet een die u zal behagen. maer toen ghy myne vaerzen laest, scheen ick
[33] u oock schoon: ghy zwoert dat een alleen behoorde te spreken. het heught[33]
[34] my dat ick zong (alle vryers heught dit noch) en ghy kuste my vast onder[34]
[35] het zingen. ghy preest dese dingen: en ick behaeghde u aen alle kanten,
[36] maar voornamelyck als myn werck van minnestof was. dan kittelde onze[36]
[37] dartelheit u meer dan gemeen: en die luchtige zwieren; en genoeghelycke[37]
[38] praetjes: en omdat waer de lust van ons beide in een gesmolten wert, daer[38]
[39] quynde het vermoeide lichaem niet luttel. nu komen de Siciliaensche

18 *opzicht:* gelaat; *uwe jaren lusten te deunen:* het lust uw leeftijd te liefkozen (*deunen:* schertsen, mallen); in 't Latijn: sunt apti lusibus anni.
19 *Rant aen:* grijp naar.
20 Bacchus werd afgebeeld met horens, als symbool van kracht.
21 *verstont zich op:* had verstand van, was geoefend in.
22 *smeeckende:* liefelike (eig. vleiende).
23 *Alceus:* uit Mytilene op Lesbos, oudste en grootste der Aeoliese lierdichters, tijdgenoot en vriend van Sappho.
24-25 *geen* is ingevoegd naar de verbetering van D.v.H.; *deftiger kan brommen:* verhevener zangen doet weerklinken (Lat.: grandius sonet); *brommen* was in de 17de eeuw ook: luid klinken (*Ned. Wdb.* III, 1509); *warsheit:* afkeer, slechte gezindheid.
26 *geestigheit:* talent.
27 *stal:* gestalte; *propt:* vervult.
28 *breedt uit:* in tegenstelling met de kortheid van haar lichaam; *de Cepheesche Andromeda:* dochter van koning Cepheus van Aethiopië.
29 *moorin:* Aethiopiese.
31 Nauwkeuriger bij D.v.H.: ‘Indien niemant u bezitten zal, dan die om hare schoonheit u waerdigh is, zoo zal niemant u bezitten’.
33 *dat een alleen:* bij D.v.H.: ‘dat ick altydt alleen’.
34 *alle vryers heught dit noch:* onjuist voor: ‘de minnaars (d.w.z. de minnenden) onthouden alles’. (D.v.H.); *vast:* voortdurend.
36 *als myn werck van minnestof was:* Vondel denkt hier aan minnedichten. In 't Latijn staat echter: cum fit amoris opus, d.i. ‘als het liefdewerck gepleegt wiert’ (D.v.H.); *kittelde:* prikkelde.
37 *gemeen:* gewoonlik; *zwieren:* bewegelikheid.
38 *omdat:* dit woord moet geschrapt worden; het berust op het onnauwkeurig woordelik vertalen van het vers dat met ‘Et quod ubi’ begint.

[40] meiskens, een nieuwe roof, u aen boort. wat heb ick met een Lesbosche te[40-41]
[41] schaffen? ick wil een Siciliaensche wezen. o Nisiasche vrouwen, o Nisia-
[42] sche schoondochters, zent ons weder thuis den genen die buiten zant om[42]
[43] zwerft. laet geen vleiende tongen u met logens bedriegen. tgeen zy u gezeit[43]
[44] heeft, zeideze te voren tegens my. ghy oock o Erycina die op de Sica-[44-45]
[45] nische bergen feest houdt, o godin, raedt uwe waerzeghster ten beste,

40-41 *roof:* prooi; *een Lesbosche:* door D.v.H. verbeterd in: Lesbos; *te schaffen:* te maken; *Nisiasche:* Siciliaanse; naar een koning Nisus? De moderne uitgave leest Nesiades, d.i. van het eiland.

42 *buiten zant:* onjuiste vertaling van: tellure vestra, d.i. uit uw grondgebied, behorende bij *zent*.

43 *tongen:* lees in verband met het volgende *zy: tonge*.

44-45 *Erycina:* Venus, die een tempel had op de berg Eryx; *Sicanische:* Siciliaanse; naar de Sicani, de oudste bewoners van Sicilië; *raedt ten beste:* vertaling van consule, d.i. ‘draegh zorgh voor’ (D.v.H.); *waerzeghster:* beter bij D.v.H. dichteres (Lat. vati).

[46] want ick ben uw eige. of zingt de gesteurde fortuin al den zelven zangk?[46]
[47] en blyft zy altyt even hardt op haer stuck staen? myn zes geboortedagen[47]
[48] waren al voorby, als myn moeders gelezen gebeente myne tranen dronck[48]
[49] voor zyn tydt. myn nootdruftige broeder blaeckte, vervoert door hoeremin,[49]
[50] en hy leedter schade en schande by. beroit zynde sloegh hy zyn handen
[51] aen den riem zeewaert in, en zocht door quade middelen, zyn middelen[51]
[52] die hy door quade middelen verloren hadde. en hy haet my oock, om dat
[53] ick hem in vele zaeken ten goede riedt: myn goedtrontsheit en oprechtig-[53]
[54] heit int vermanen haelde my dit op den hals: en gelyck of er ontbraecken
[55] die my zonder einde matteren, zyn kleene dochter doet myn bekomme-[55]
[56] ringen groeien. nu wort ghy op 't leste een oirzaeck van ons verdriet. myn
[57] kiel vaert niet met haer eigen windt. myn hair hangt ongetoit en slordigh[57]
[58] omt hooft, en ick steeck geene diamantringk aen myn vinger. ick ga slecht[58]
[59] gekleet, en knoop myn hair niet met goudt op. myn vlechten riecken niet
[60] naer Arabischen balssem. ick ongeluckige om wien blaeck ick? of wien[60]
[61] poogh ick te behagen? hy, d'eenige oirzaeck waerom ick my optoy, is
[62] van der hant? myn teder hart staet ten doel van lichte pylen, en altydt is[62]
[63] er reden waerom ick altydt minne. het zy de zusters van 't nootlot my[63]
[64] toen ick geboren wert die wet voorschreven: zy hebben zulcke harde[65]
[65] draden voor myn leven gesponnen. het zy ick my oeffen in zeden en
[66] meesterlycke wetenschappen, Thalia verleende ons een zachten aerdt. wat[66]
[67] wonder is 't, dat d'aenkomende jonkheit, en de jaren waerop een vryer
[68] vlamt, my verruckten? ick Aurora vreesde dat ghy dezen voor Cephalus[68]
[69] zoudt schaecken: en ghy zoudt het doen, maer d'eerste roof houdt vast.[69]
[70] zoo [de] maen die alles ziet, dezen komt te zien, zoo zalze Phaon bevelen[70]

46 *gesteurde:* vertoornde.
47 *blyft even hardt op haer stuck staen:* vrije vertaling van: houdt verbitterd, dezelfde gang.
48 *moeders:* door D.v.H. verbeterd in *vaders; gelezen:* (lecta) is door Vondel niet begrepen: het moet verbonden worden met *voor zyn tydt:* d.w.z. te vroeg samengezocht (op de brandstapel), d.w.z. dat haar vader te vroeg gestorven was.
49 *nootdruftige:* in Vondels tekst stond: inops, inplaats van de betere lezing post: daarna; *blaeckte:* ontstak in liefde; *vervoert:* verleid.
51 *door quade middelen:* bij D.v.H. eenvoudiger: qualyck (male); *zyn middelen:* zijn geld.
53 *goedtrontsheit:* bij D.v.H.: goedertierenheit.
55 *matteren:* kwellen, tergen (*Ned. Wdb.* IX, 321); *zyn:* door D.v.H. verbeterd in *myn*.
57 *haer eigen:* door D.v.H. veranderd in: goeden.
58 *slecht:* eenvoudig, alledaags.
60 *om wien blaeck ick:* onjuiste vertaling, door D.v.H. verbeterd: ‘Voor wien zou ick my opschicken?’
62 *van der hant:* weg, verre; *van lichte pylen:* van de pijlen van Amor.
63 *de zusters van 't nootlot:* de Parcen.
65 *het zy ick* enz. Beter bij D.v.H.: het zy de oeffeningen en kunsten in zeden verkeeren.
66 *meesterlycke wetenschappen:* in Vondels tekst stond: artisque magistrae. In de moderne uitgaven: magistra, te verbinden met Thalia; dus: die de kunst onderwijst. *Thalia* is een der Muzen.
68 *vlamt:* verliefd is; *verrucken:* meeslepen, in vervoering brengen; *ick Aurora:* om te zetten, want Aurora is vokatief; *voor:* in plaats van; *Cephalus:* groot jager en lieveling van Venus.
69 *houdt vast:* bij D.v.H.: wederhout u.
70 Zinspeling op haar avontuur met Endymion, die zij slapende bezocht.

[71] te blyven slapen. Venus hadde dezen met haren yvoiren wagen ten hemel
[72] gevoert, maer zy let oock om haren Mars te mogen behagen. o nutte[7272-73]
[73] oude van eenen die noch jongeling noch jongen is: o cieraet, en groote

72 *maer zy let* enz.: onjuiste vertaling voor: ‘maer zy ziet dat hy oock haren Mars zou kunnen behagen’ (D.v.H.).
72-73 *nutte:* vertaling van utilis: gepaste. Door D.v.H. veranderd in: nette; *oude:* leeftijd.

[74] roem van uwen tydt. kom toch herwaert, o ghy schoone, en valt in onzen
[75] schoot. ick bidde u niet dat ghy bemint, maer u van my laet beminnen.[75]
[76] wy schryven, en de tranen staen in onze oogen. zie eens hoe veel schrifts[76]
[77] op deze plaats vervloeit. had ghy zoo zeker gestemt van hier te gaen, ghy[77]
[78] had zediger gegaen, indien ghy tegens my gezeit had: o meisken van[78]
[79] Lesbos, vaer wel. ghy zoudt onze kuskens en tranen niet met u gedragen[79]
[80] hebben. endelyck ick had geen schroomte dat ick treure zoude. ghy hebt[8080-82]
[81] van my niet medegenomen als het ongelyck alleen: en vermaent u dit niet,
[82] hoe ghy een vrysters geschenck hebt. ick heb u geen bevel gegeven,
[83] nochte hadde het u gegeven, dan alleen dat ghy myner niet meer zoudt[83]
[84] gedencken. ick zweer u by de liefde, die nimmer veer by u te zoecken is,[84]
[85] en by de negen godinnen, onze heiligheden, toen yemant, ick weet niet wie[85]
[86] tegens my seide: uw blyschap vertreckt; kon ick niet lang schreien nocht[86]
[87] spreecken: en myn oogen konden niet schreien, myn lippen niet spreken:
[88] en myn hart [was] zoo koudt als ys bevrozen. na dat myn droefheit[88]
[89] minderde, schaemde ick my niet voor myn borst te slaen, en te huilen met
[90] uitgetrocken hair. niet anders dan gelyck een medoogende moeder die
[91] haren zoon verliesende het *doode/ydele* lichaem naer den lyckstapel brengt.[91]
[92] myn broeder Charaxus is vermaeckt, en groeit in onzen druck, en wandelt[92]
[93] voor myn oogen heen en weder, en hy seit, op dat ick my om d'oorzaeck[93]
[94] van myn droefheit zoude schamen: waerom treurt deze? zeker haer
[95] dochter leeft noch. schaemte en liefde vallen niet in een zelve hart. alle[95]
[96] het volck zagh het: ick had myn boezem opgescheurt zoo dat men hem
[97] bloot zagh. o Phaon om u ben ick bekommert. in den droom verschynt
[98] ghy my: in den droom die blancker is dan de klare dagh. daer vinde ick
[99] u, hoewel ghy heele landen verre van my zyt. maer de blyschap in mynen
[100] slaep duurt niet lang genoegh. dickwils dunckt my dat ick mynen hals in
[101] uwen arm legge, en zomtydts dat uwe hals in mynen arm leit. ick ken de

75 *bidde:* vraag, smeek.
76 *hoe veel schrifts* enz.: bij D.v.H.: ‘hoe meenige vlack in myn schrift is’.
77 *zeker gestemt:* vast besloten.
78 *zediger:* vertaling van modestius: behoorliker.
79 *ghy zoudt:* door D.v.H. verbeterd in: ‘Gy hebt’.
80 *ick had geen schroomte:* bij D.v.H.: ‘ick was niet bekommert’. De Latijnse tekst betekent: Ten slotte heb ik geen vrees voor datgene wat ik zou moeten betreuren.
80-82 Deze plaats is door V. niet begrepen. D.v.H. verbetert: ‘Ik heb van u niet behouden als ongelyck (d.i. onrecht, belediging): en gy naemt geen gift met u tot onderpant van myne min’.
83 *myner niet meer:* er staat in 't Latijn juist omgekeerd: ‘myner wilde’ (D.v.H.).
84 *veer bij u te zoecken is:* onjuist voor: ‘die noit verre van my afwyke’ (D.v.H.).
85 *de negen godinnen:* de Muzen.
86 *uw blyschap:* uw liefste.
88 *na dat myn droef heit minderde:* onjuist voor: ‘Nadat ick myn droefheit begon te gevoelen’ (D.v.H.); in 't Latijn: Postquam se dolor invenit.
91 D.v.H. koos *ydele* (Lat. inane), d.i. ontzielde.
92 *is vermaeckt:* verheugt zich; *groeit in onzen druck:* geniet van mijn leed.
93 *op dat ick* enz.: Beter bij D.v.H.: ‘om de oirzaeck van myn leet schandelyck te doen schynen’.
95 *een zelve:* een zelfde.

[102] kuskens, die ghy gewoon waert myne tonge te bieden, en aerdigh te
[103] nemen en aerdig te geven. Ondertussen vley ick u, en spreeck woorden[103]
[104] die waerachtigh schynen, en myn oogen waecken door myn zinnen. andere[104]

103 *Ondertussen:* door D.v.H. verbeterd in: somtyts; *vley ick:* zeg ik liefkozende woordjes.
104 *door myn zinnen:* bij D.v.H.: 'door de verbeelding myner zinnen.

[105] dingen schaem ick my te verhalen: maer zy gebeuren alle. en het doet
[106] my wel, en ick kan sonder u niet wezen. maer wanneer Titan zich en alle[106]
[107] dingen met zich vertoont, zoo klaegh ick dat my de slaep zoo dra verlaet.
[108] en ick zoeck holen en bossen, gelyck of holen en bossen my konden
[109] helpen: zy hebben kennis van gestolen lusten. beroit van hooft, gelyck[109]
[110] een van de dolle Erichtho geraekt, vliegh ick derwaert henen met het[110]
[111] ongesnoerde hair in den neck. myn oogen zien de holen hangen ruw van[111]
[112] puimsteen, by my geacht als Mygdonischen marmer. ick vind er het bosch[112]
[113] twelk ons dickwils een bed spreide, en bedeckte het met veel schaduwe[113]
[114] van loof. maer ick vinde hier mynen boschheer niet. de plaets is een[114]
[115] slechte gront, hy was 't huwelyxgoet van de plaets. ick ken het gekreuckte[115]
[116] gras wel van de bekende zoden: het gras was geperst van onze zwaerte.[116]
[117] ick lag er en raeckte de plaets aen, daer ghy gelegen hadt: het aengenaeme
[118] kruit dronck eerst myne tranen. ja de tacken schenen oock met hangende[118]
[119] bladeren te treuren, en geen vogelen zingen hier vrolyck. de Daulische[119]
[120] vogel, te voren een bedruckte moeder, alleen haren man niet gewroken[120]
[121] hebbende zong van de Ismarische Itys.....[121]
[122] gelyck de overige dingen ter middernacht zwygen. een zuivere beeck is
[123] er doorluchtiger dan glas, een heilige bron: vele gelooven dat hier vry wat
[124] heiligheits in schuilt. over deze beeck spant..... zyn gewassche tacken[124-25]
[125] uit. het lant met een bosch groenter van een tedere zode. als hier ick
[126] droevigh myn moede leden had uitgestreckt, stonter eene Najas voor myne[126]
[127] oogen; zy stont 'er en zeide: om dat ghy niet van een gelyck vier blaeckt,

106 *sonder u:* blijkbaar las V. in zijn tekst: sine te. Moderne uitgaven hebben *siccae* (dor); *Titan:* de zon, als kleinzoon van Titan.
109 *van gestolen lusten:* door D.v.H. verduidelikt: ‘van 't vermaeck by u genoten’.
110 *de dolle Erichtho:* Lat. furialis Enyo (in andere hss. Eritho): vereenzelvigd met de oorlogsgod Bellone.
111 *hangen ruw van puimsteen:* bij D.v.H.: ‘met ruwen puimsteen bewelft’.
112 *by:* door; *Mygdonischen:* naar een deel van Macedonië, beroemd om zijn marmer.
113 *en bedeckte het:* en het bedekte.
114 *mynen boschheer:* in 't Latijn: de heer van het bos en van mij.
115 *slechte:* gewone; *'t huwelyxgoet:* vertaling van Lat. dos; in dit verband: dat wat er waarde aan gaf; bij D.v.H.: ‘'t sieraet’.
116 *van:* door.
118 *eerst:* vertaling van prius, dat bij grata (*aengenaem*) behoort, dus: het te voren zo aangename.
119 *de Daulische vogel:* de zwaluw, zo genoemd naar Daulis, de stad in Phocis, waar Tereus regeerde. Uit het huwelik van Tereus en Procne werd een zoon Itys geboren. Procne nam wraak op haar man, die haar zuster Philomela geweld aangedaan had, door Itys te slachten en aan de vader te eten te geven. De zusters vluchtten. Procne werd in een zwaluw, Philomela in een nachtegaal veranderd.
120 *alleen* (sola) is misplaatst: het behoort vóór ‘de Daulische vogel’; *niet:* in 't Latijn staat: non pie; bij D.v.H.: ‘te godloos’.
121 *Ismarische:* Thraciese. De ontbrekende zin luidt bij D.v.H.: ‘De vogel treurt om Itys, Saffo om den minnaer, die haer verliet, zoo lang tot dat de middernacht alles in rust helpt’.
124-25 *heiligheits:* bij D.v.H.: ‘goddelyx’; *spant* enz.: bij D.v.H.: ‘spreit een waterige Lotosboom zyne tacken, en streckt alleen tot een bosch: de gront is met dun gras bezet’; *groenter van:* is groen getint door (Lat. viret).
126 *Najas:* bronnimf.

[128] moet ghy naer het Ambracische lant trecken. Phoebus ziet uit den hoogen[128]
[129] over de zee, zoo breet als zy daer leit: de lieden noemen haer de Acteesche[129]
[130] en Leucadische zee. Deucalion ontsteecken door de liefde van Pyrrha[130]
[131] gaf zich hier naer toe, en quam met zyn lichaem ongequetst op 't water[131]

128 *Ambracische:* naar Ambracia, een stad in 't Zuiden van Epirus; *uit den hoogen:* Apollo had daar een tempel op een voorgebergte.
129 *Acteesche:* naar Actium, een voorgebergte, genoemd.
130 *Leucadische:* naar Leucas, een bergachtig eiland.
131 *gaf zich:* begaf zich.

[132] neder. de liefde, zonder vertreck, omgekeert vloot den taeien boezem des[132-33]
[133] gedompeldens. Deucalion was door het vier verlicht. die plaets onder-
[134] houdt deze wet. ga terstont naer het hooge Leucas toe, en vrees niet van[134]
[135] den steen te springen, na dat zy dit vermaent hadde, verdweense met hare[135]
[136] stemme. ick rees verbaest op, en de zwangere kaecken onthielden zich[136]
[137] niet van tranen. o Nymph, wy zullen henegaen, en de rotsen zoecken die
[138] ghy ons wyst. de vrees overwonnen door zinnelooze liefde zy verre van
[139] ons. wat er van zyn zal, het zal haest beter zyn.....[139]
[140] ..... en myn lichamen wegen niet zwaer. ghy oock o
[141] tedere liefde bestel den vallenden wiecken, op dat myn doot geen laster[141-42]
[142] vant Leucadische water strecke. daer na zal ick Phebus myn lierpen als
[143] een gemeen geschenck opdragen, en onder het spel een beurtvaers zingen.[143]
[144] o Phebus, de poeetsche Sappho heeft danckbaerlyck u hare lier toegewyt:[144]
[145] die behoort my, die behoort u toe. waerom zent ghy nochtans my ellendige[145]
[146] naer de Arctiasche kusten? nadien ghy uwen vlughtigen voet van dat lant[146]
[147] kunt zetten. ghy kunt my heelzamer zyn dan het water van Leucas, en[147]
[148] ghy zult door de verdiensten van uwe schoonheit my een Phebus ver-
[149] strecken. of zult ghy, o die forsser zyt dan die klippen en dat water, zoo[149]
[150] ick sterf, wel den titel van myn doot kunnen bewaren? maer hoe veel[150]
[151] beter kunnen wy boezem aen boezem voegen, als die met van den rotsen[151]
[152] neer te werpen ons kunnen geven. dit zyn, o Phaon, de dingen, die ghy[152-53]
[153] plaght te roemen, en ghy hebt die geestigheden dickwils gezien. nu moght
[154] ick wenschen welsprekende te wezen, maer hartewee hindert myn leden,
[155] en al myn vernuft wort door myn rampen verlet. de voorige kracht zit in[155]

132-33 Beter bij D.v.H.: ‘En zonder toeven ontfonckte de liefde Pyrrhaes koude borst, en Deukalions brant wert gekoelt’; *vertreck:* uitstel; *vloot:* ontvlood. Vondel volgde dus de lezing fugit, in plaats van de betere figit, d.i. doorboorde; *taeien:* onbuigzame; *des gedompeldens* is foutief, wat dit moet Pyrrha zijn.
134 *onderhoudt deze wet:* bij D.v.H. ‘hout die kracht’.
135 *steen:* door D.v.H. veranderd in: rots.
136 *verbaest:* het Latijn heeft eenvoudig: oculi, de ogen.
139 *haest:* weldra; D.v.H. vult aan: ‘o wint neem my op, myn lichaem weegt niet zwaer’.
141-42 *bestel:* verschaf; *geen laster strecke van:* niet tot schande gerekend wordt, d.i. niet geweten wordt, aan; *lierpen:* vgl. r. 7.
143 *gemeen:* gemeenschappelik; *opdragen:* offeren; *en onder het spel een beurtvaers zingen:* onjuiste vertaling voor: ‘en deze twee vaerzen daer onder schryven’ (D.v.H.).
144 *de poeetsche:* de dichteres.
145 *behoort:* past bij.
146 *Arctiasche:* moet zijn: Acteesche (vgl. r. 129); *nadien* enz.: vrij vertaald door D.v.H.: ‘daer gy van daer licht kunt wederkeeren?’; *vlughtigen voet* is de woordelike vertaling van profugum pedem.
147 *heelzamer zyn:* beter genezing brengen.
149 *verstrecken:* zijn; *forsser:* vertaling van ferocior; bij D.v.H.: wreeder.
150 *titel:* verantwoordelikheid; *bewaren:* door D.v.H. veranderd in: dragen.
151 *als die* enz.: onbegrijpelike vertaling. Door D.v.H. verbeterd: ‘dan in zee van de rotsen af te springen’.
152-53 Onjuiste vertaling, door D.v.H. verbeterd: ‘Dit is die boezem, Faon, dien ghy plaght te pryzen, en den naem van vernuftigh te geven’.
155 *verlet:* belemmerd.

[156] myne vaerzen niet. de lierpen zwyght van pyne, en de lier is stom van
[157] smarte. de Zeeusche Lesbische meiskens en de getroude en ondertroude,[157]
[158] de Lesbische namen op myne lier gespeelt: o Lesbische myn beminde, die[158]
[159] my onteert hebt, ghy schare houdt op myne lier te genaecken. Phaon[159]

157 *Zeeusche* is een vertaling van aequoreae; bij D.v.H.: 'aen de zee woonende'.
158 Bij D.v.H.: 'die eenen naem kreegt door myne lier'. Deze beide verzen worden als onecht beschouwd; *myn beminde:* meerv.: mijn beminden.
159 *die my onteert hebt:* de bedoeling is: wier liefde mij tot oneer strekt; *myne lier te genaecken:* naar mijn zangen te komen luisteren.

[160] heeft het al mede genomen, tgeen u te voren behaeghde. o my ellendige,[160]
[161] zeide ick, die naulix meer myn eigen zyt. brengt te wege dat hy weder-
[162] kome, en uwe poetin zal oock wederkomen. hy geeft myn vernuft kracht,[162]
[163] en beneemt het haer. waerom handel ick door gebeden? wort dat onbe-[163]
[164] suisde gemoedt wel eens bewogen? of is't verhardt? en vliegen de woorden
[165] in den windt? ick wenschte dat ze die myne woorden weghbrengen, uw[165]
[166] schip overbraghten. waert ghy kloeck, dit werck sou u o ghy trage passen.
[167] het zy ghy wederkeert, en de schenckaedien die voor uw schip bereit[167]
[168] worden. vertoef, wat pynight ghy myn hart? ontmeer uw schip, Venus[168]
[169] uit der zee gesproten, bestelt den minnaer een reisbaer water. het winde-[169]
[170] ken zal u voorthelpen. ontmeer ghy slechs uw schip. Cupido self zal te
[171] roer zitten, en de zeilen met zyn tedere handekens ophalen en inhalen: het
[172] zy het den Pelasger helpt dat Sappho verre gevloden zy, nochtans zult[172]
[173] ghy niet bevinden dat ick waerdigh ben te vlughten. ten minste zegge de[173]
[174] wreede brief dit: hoe ick de fortuin van 't water van Leucas ga zoecken.

160 *o my ellendige* enz.: beter bij D.v.H.: ‘o my ellendige, hoe luttel scheelde 't of ick zeide, myn Faon!’

162 *poetin:* dichteres.

163 *waerom* enz.: duideliker bij D.v.H.: ‘Vorder ick iets door gebeden?’; *onbesuisde:* ruwe, ongevoelige.

165 *ze:* door D.v.H. veranderd in: de winden.

167 *en de schenckaedien* enz.: bij D.v.H.: ‘en reedts offerschenckaedjen voor uw schip bereit worden, waerom scheurt gy myn hart met dus te dralen?’ Vondel heeft de ablatief mora als een vokatief opgevat, en met *vertoef* vertaald. De beide verzen worden door de tegenwoordige uitgevers als onecht verworpen.

168 *ontmeer:* maak de touwen los.

169 *bestelt:* verschaft. In 't Lat. staat een conjunctief: bestelle (D.v.H.); *reisbaer:* voor de reis geschikt.

172 Onjuiste vertaling. Bij D.v.H.: ‘Het zy gy goet vint de Lesbische Saffo te ontvluchten’. In 't Latijn: Pelasgida Sappho, d.i. de Lesbiese.

173 *dat ick waerdigh ben te vlughten:* bedoeld is: dat ik verdien dat gij mij ontvlucht; *de:* door D.v.H. veranderd in *uw*. De laatste regel is aldus verbeterd: ‘dat ick myn noodlot in 't Leukadisch water zou gaen beproeven’.
Bij Ovidius volgen nog twee brieven: *Acontius aan Cydippe* (XX) en *Cydippe aan Acontius* (XXI). Van de eerste heeft Vondel slechts een klein fragment vertaald, dat in zijn handschrift staat midden tussen de brief van Hero aan Leander, maar dat daar doorgestreept, en dus door de auteur verworpen werd. (Zie het facsimilé hiervóór, blz. 414-15). David van Hoogstraten heeft zijn uitgave met de vertaling van de beide brieven aangevuld.

[Brieven der heilige maeghden]

DE BEWERKING VAN DE HIER AFGEDRUKTE ‘BRIEVEN DER HEILIGE MAEGHDEN’ IS GESCHIED DOOR *LECTOR B.H. MOLKENBOER O.P.*

J.V. Vondels Brieven der Heilige Maeghden, Martelaressen verscheen in eerste uitgave bij Abraham de Wees, Boeckverkooper op den Middeldam, in 't Nieuwe Testament, Anno 1642. Deze uitgave wordt hier herdrukt, waarvan 't titelblad hiernaast typografisch is nagevolgd. (*Unger: Bibliographie nr. 391*).

Het motto *Vicit Iter Durum Pietas* is van Virgilius' *Aeneïs*, VI, 688 en wil hier zeggen: Haar godsvrucht kwam den harden weg te boven, in afwijking van den eigenlijken zin, door Vondel in zijn proza-vertaling weergegeven: ‘Heeft uwe liefde tot uwen vader dees zware reis afgeleit?’ (de vers-vertaling, VI, 1025 ongeveer 't zelfde). Het gebruikelijke putjes-vignet, voor 't eerst aangebracht op het titelblad van *Maeghden*, 1639 - het eerste door Abraham de Wees uitgegeven Vondelwerk - is hier vervangen door een blijkbaar opzettelijk ontworpen en gesneden prent, voorstellend twee symmetrische engelen met een palmtak, die een draperie vasthouden; daarop een doornekroon als omlijsting van een krans van rozen (als herinnering aan vs. 21-25 van de Opdraght van *Peter en Pauwels* wellicht Vondels eigen vinding), waarbinnen een cirkel van Cherubijntjes en middenin twee gekruiste palmtakken; boven den doek de duif van den H. Geest in stralennimbus.

Van dit vignet zijn ontwerper en plaatsnijder evenmin bekend als van de twaalf medaljons, die de *Brieven* illustreeren. Het vermoeden van Unger (*Bibliographie, nr. 391*), dat deze prenten aan een ander werk ontleend zijn, zal wel juist zijn. Tal van dergelijke hagiografische prentenbundels, vaak één met Latijnschen en één met Nederlandschen tekst, waren in de zuidelijke Nederlanden van de eerste helft der XVII^{de} eeuw in omloop. De artistiek middelmatige afbeeldingen van dezen bundel vertoonen allemaal in kleedij en faktuur een archaïsch karakter en gaan denkelijk op origineelen van ± 1600 terug, maar de versleten gravures zijn, misschien door den snijder van het vignet, zoo goed of zoo kwaad als het ging, opgescherpt. Alleen de Maria Magdalene schijnt er bijgevoegd. Het is de eenige van de twaalf prenten, waarvan de koperplaat ovaal is afgesneden en niet zooals de andere voorzien van een bijna weggeslepen omlijsting, terwijl ook de ingegraveerde heiligenaam ontbreekt. Het lijkt de navolging van een Italiaansch origineel met zwakke sporen (rechts beneden) van een weggekraste signatuur.*) Ook valt het op, dat Vondel de schrijfwijze der ingegrifte namen niet overal gevolgd heeft: S. Agatha wordt S. Aeght, S. Barbara S. Barber, Sancta Agneta S. Agnes, Sancta Cicilia S. Caecilia, S. Lucya S. Lucy, Sancta Catharina S. Katharine.

Wat de bronnen betreft: het komt mij voor, dat de dichter in hoofdzaak uit de Getijden van het Roomsche Brevier geput heeft. Van de *Acta Sanctorum* der Bollandisten verschenen de eerste deelen in 1643, juist een jaar na de uitgave der *Brieven;* maar behalve bij de Kerkvaders en oud-christelijke dichters kon Vondel in tal van hagiografische verzamelwerken zooals van Metaphrastes, Lipomanus, Surius, Rosweydus, die hij met en zonder prenten voor 1640 zag verschijnen, het noodige vinden, dat hij intusschen lang niet allemaal heeft benut. Hier en daar, bijv. in *S.*

*) De in deze uitgave opgenomen reproduktie van Maria Magdalena geschiedde naar het beeld van de eerste en naar de omlijsting der latere uitgaven.

Aeght, gaf hij de voorkeur aan mythologische uitbreidingen, die de lektuur dezer *Brieven* niet gemakkelijker maken.

Behalve op het klassiek model van Ovidius' *Heldinnebrieven* (dit deel, blz. 327), die Vondel volgens Brandt (*Leven,* ed. Verwijs, blz. 62) opzettelijk vertaalde ‘om door dat middel den geestigen zwier van zulk Ovidiaansch briefschryven in 't hooft te krygen’, mag de dichter het oog hebben gehad op *Sacrarum Heroidum Epistoloe* van Joannes Vincartius S.J. (MDCXL, Tornaci), dat intusschen geen nadere overeenkomst met Vondels werk toont dan dat het één brief heeft ‘Theodora Didymo’ (blz. 87), één ‘Lucia Scotiano’ (blz. 101) en één ‘Barbara Dioscoro’ (blz. 115). Voor het bronnenonderzoek van dit werk dank ik welwillende hulp aan eenige studenten van de Nijmeegsche Universiteit.

J.V. Vondels
Brieven Der Heilige Maeghden, Martelaressen.

VICIT ITER DURUM PIETAS.
t'AMSTERDAM, Gedruckt by Dominicus vander Stichel.
Voor *Abraham de Wees*, Boeckverkooper op den Middeldam, in 't Nieuwe Testament, *Anno* 1642.

J. V. VONDELS
BRIEVEN
Der
HEILIGE MAEGHDEN,
MARTELARESSEN.
VICIT ITER DURUM PIETAS.
t'AMSTERDAM, Gedruckt by Dominicus vander Stichel.
Voor Abraham de Wees, Boeckverkooper op den Middeldam, in 't Nieuwe Testament, Anno 1642.

Opdraght Aen de Heilige Maeght.*

Wie zal ick best mijn Maeghdepalmen wyden?[vs. 1]
Wie beter dan de Hemelkoningin?[2]
Wat Geest blaest my dit Kerckorakel in?[3]
O Phoenixmaeght! o Moeder van 't verblyden![4]
Al zit ghy, op een wolck van Seraphinnen,[5]
Zoo diep, in 't gout van 't albezielend licht
Der Godtheit, met uw stralende aengezicht;
Dat Cherubyns beloncken, en beminnen;
Dat d'Engelen bewieroocken, en eeren,
Met Englezangk, en galm van 't zaligh koor;[5-10]
Noch dringt de strael van uw genade door[11]
Dees duisternis; waer in wy ons verneeren,[12]
Voor uwen troon; vergult met rijcker zonnen
Dan 't middaghlicht, dat 's avonts onder gaet.
Vw ootmoet komt het nedrigh hart te baet.
Door ootmoet hebt ghy zelf Godts hart gewonnen.[15-16]
Ghy spant de kroon, o puickkroon aller vrouwen![17]
De loftrompet van uw benijde Faem[18]
Vult hemel aerde en zee, met uwen naem;[19]
Een naem, waer in wy Christus kercken bouwen.
Vw tittel blinckt, in 't voorhooft zijner kercken
En kooren, als een zegen, voor ons oogh.[20-22]

* In 't opschrift: *De Heilige Maeght:* staande uitdrukking der Katholieken ter aanduiding van Maria, de moeder van Jezus, maagd gebleven in haar moederschap.

vs. 1 *Maeghdepalmen:* de geestelijke overwinningen van de hier behandelde maagden en martelaressen.

2 *Hemelkoningin:* Regina caeli, een der vele titels van Maria in de kath. liturgie.

3 *dit Kerckorakel:* deze plechtige uitspraak, nl. van vs. 2, als antwoord op de vraag van vs. 1.

4 *Phoenixmaeght:* geheel éénige en boven allen uitblinkende maagd; *Moeder van 't verblyden:* Causa nostrae laetitiae, in de kath. liturgie.

5 *op een wolck:* in een stoet van Serafijnen, die Maria op de schilderijen van Rubens en Murillo als een wolk omringen.

5-10 Vgl. 'Exaltata es sancta Dei Genitrix super choros angelorum ad caelestia regna', (Verheven zijt ge, heilige Moeder Gods, boven de engelenkoren tot het Hemelrijk) kath. liturgie.

11 *genade:* goedheid.

12 *Dees duisternis:* de wereld, vgl. 'Profer lumen caecis' uit de hymne *Ave maris stella*.

15-16 *ootmoet* vgl. *Luc.* I, 48.

17 vgl. *Luc.* I, 42.

18 Naar *Aeneïs* IV, 173-v.v. stelt Vondel de Faam (Fama) gewoonlijk als een persoon voor; *benijde Faem:* nl. door hen, die zich tegen de Maria-vereering verzetten.

19 Dit in *Phil.* II, 10 van Jezus' naam gezegde past Vondel op den naam van Maria toe.

20-22 Alle katholieke kerken worden gebouwd ter eere van God en Christus; maar buitendien wordt elk kerkgebouw aan een bizonderen heilige toegewijd; deze heilige heet dan de patroon of titelheilige, kortweg de titel (*tittel*) der kerk. Zoo hebben vele kerken den titel van Maria, in den Baroktijd vaak in den gevel (*'t voorhooft*) of inwendig in den koepelring (*kooren*) aangeduid.

Mijn note rolt te laegh: ghy rijst te hoogh.
Wie kent de maet van al uw wonderwercken?[24]
Zoo kleet of been ja schim van lager Heiligh,[25]
In stroom, in lijck, en kranckbedt, wondren werkt;[25-26]
Wie zweeft zo laegh, dat hy de kracht niet merckt
Van uw gebeên; een toevlught wis en veiligh.[27-28]
Ghy, teelster van den eenighsten Behoeder,
Hebt, daer ghy heerscht, bekleet met majesteit,
Noch uw natuur en aert niet afgeleit;
Maer houdt uw Recht, gelijck Godts rechte Moeder.[29-32]
Ghy kunt meer gunst, by uwen Zoon, verwerven,
Dan Hester, by den Oosterschen Monarch.[34]
Het Kruis-lam zagh u, op den Dootshooftbergh;[35]
Daer ghy de zon, om uwen Zoon, zaeght sterven.[36]
Ghy vlughte, voor den kindermoort des vorsten,[37]
Met Davids zoon, bewaerder van Godts Zoon[38]
En Moeder; die haer' mont leide op de koon
Van 't heiligh Kint, gezooght met maeghdebórsten.[39-40]
't Orakel, naer wiens stem het al moet hooren,[41]
Dronck met die melck der kuische Moeder in
Haer liefde, die, gewortelt in zijn' zin,[43]
Zijn hart noch raeckt, in 't hooghste koor der kooren.[44]
Zoo ras de Maeght, of't hemelmaeghde-teecken,
Het licht gevoelt, en gaet van 't licht bevrucht,
Dan matight zy den strael, die flus de lucht[47]

24 *wonderwercken:* mirakelen.
25 *schim:* schaduw; *lager Heiligh:* lagere Heilige; daar Maria als de koningin van alle heiligen vereerd wordt, heeft deze uitdrukking hier zin.
25-26 Algemeene aanduiding van wonderen, door heiligen van O. en N. Testament verricht.
27-28 Toespeling op het, 'Memorare' van S. Bernardus: 'Gedenk, o Maria, dat 't nooit gehoord is, dat iemand, die U aanriep, onverhoord bleef' enz.
29-32 *teelster:* moeder; *eenighsten Behoeder:* de eenige Heiland en Bemiddelaar, is Christus, maar Maria blijft, ook in den Hemel, zijn moeder met alle moederlijke neigingen (*natuur en aert*) en alle moederlijke rechten; *gelijck Godts rechte Moeder:* als zijnde de ware en echte moeder van God (vgl. de rechte man op de rechte plaats); *rechte* is woordspel met *uw Recht*.
34 *Hester:* Esther, die bij den Perzischen koning Xerxes *I*, in den Bijbel Assuerus of Ahasveros genoemd, klementie pleitte voor haar stamgenooten, het Joodsche volk; van ouds duidden kerkelijke schrijvers Esther als een voorafbeelding van Maria, die bij Christus het menschdom voorspreekt.
35 *Het Kruis-lam:* het aan het kruis geslachtofferde Lam, nl. Christus; *Dootshooftbergh:* Kalvarië of Golgotha, d.i. schedelplaats, *Matth.* XXVII, 33.
36 *de zon* enz.: bij Jezus' dood viel er duisternis over 't land, *Matth.* XXVII, 45.
37 *des vorsten:* Herodes de Groote, die den kindermoord van Bethlehem uitschreef, waarvoor Maria en Jozef met het kind naar Egypte vluchtten, *Matth.* II, 13-18.
38 *Davids zoon:* de H. Jozef, vgl. *Matth.* I, 1-16 en *Luc.* III, 23-38; *bewaerder van Godts Zoon en Moeder:* Jozef heet in de kerkelijke traditie: custos Virginis en Filii Dei nutritius.
39-40 Deze plastische voorstelling beantwoordt aan de schilderkunst.
41 *'t Orakel, naer* enz.: het Woord Gods, Christus, vgl. *Matth.* XVII, 5.
43 *Haer liefde:* de liefde tot haar.
44 *'t hooghste koor der kooren:* der heemlen hemel, de woonplaats der Godheid, vgl. Ps. CXIII, 16.
47 *flus:* nog pas.

Verbrande, en, uit den Leeuw, op 't hooft quam steken:[45-48]

45-48 Als de zon in den dierenriem van den Leeuw, waarin ze het heetst is (met Juli), overgaat naar de Maagd, dan wordt ze koeler.

Maer ghy, ô Maeght van koningklijcken zade!
In 't zwangergaen van 't goddelijcke pant,
Verkoelde, door uw vrucht, allengs den brant
Van Godts gerecht. ô zetel der genade![49-52]
Het was wat groots, dat d'eer der luchtgezanten[53]
Verkondighde, aen 't altaer, hoe d'oude vrouw
En dorre struick dien Heiligh baren zou;
Gewyt van Godt, om boete en tucht te planten.[55-56]
Noch grooter was 't, toen d'Engel quam ontvouwen[57]
De wonderbaerste en aengebeên geboort,
Van brein noch oor begrepen noch gehoort;
Eer Godt u gaf zijn hant en staf te trouwen.[60]
Hoe wemelden de Geesten, die vast drongen,[61]
Te Nazareth, om uwe Bruiloftscel![62]
Hoe bloo, hoe heusch ontfingt ghy Gabriël!
Wat bruilofts-liet hebt ghy hem nagezongen![64]
Een vlam ontstack terstont uw bruiloftskamer.[65]
Godts Geest, een kracht, een Duifvan 't hemelsch dack[66]
Omhelsde en kuste uw kuischeit, zonder vlack;[67]
Die dronck het Woort. geen daeuw drupt aengenamer[68]
Op 't leliblat. hoe wiert u toen te moede!
Schaemroode ziel, Godts wellust, hemelbruit.[70]
Vw Bruigom leide u Godts geheimnis uit.[71]
Ghy kleede Godt, het Woort, met uwen bloede;
Den schoonsten van 't ontelbre tal der menschen.[73]

49-52 Evenzoo verkoelde de Moedermaagd, zoodra zij zwanger was, den gloed van Gods gerechtigheid; *Maeght van koningklijcken zade:* Maria stamde van koning David; *zetel der genade:* Maria was de begenadigde bij uitstek, *Luc.* I, 28; zij droeg Christus, de bron van alle genaden, en bovendien heet zij in de kath. opvatting de uitdeelster van Gods genaden aan de menschen.

53 *d'eer der luchtgezanten:* de engel, die aan Zacharias verkondigde, dat zijn hoogbejaarde vrouw een zoon zou krijgen, *Luc.* I, 11.

55-56 *dien Heiligh:* Joannes de Dooper.

57 Vgl. *Luc.* I, 26-v.v.

60 Versta: eer God de h. Geest zich met u verloofde en de Heer u tot hemelkoningin verhief.

61 *vast:* terstond.

62 *Bruiloftscel:* het maagdelijk vertrek, waar Maria de boodschap van haar moederschap ontving.

64 *bruilofts-liet:* Vondel kan hier gedacht hebben aan het 'Magnificat', hoewel Maria dat pas later uitsprak, *Luc.* I, 46-v.v.

65 *Een vlam* enz.: het vertrek werd door den engel verlicht.

66 *Godts Geest, een kracht:* 'de H. Geest zal op u neerdalen, en de kracht van den Allerhoogste u overschaduwen', *Luc.* I, 35; *een Duif:* bij den doop van Jezus verscheen de Heilige Geest als een duif, *Luc.* III, 22.

67 *kuischeit, zonder vlack:* Maria's onbevlekte maagdelijkheid.

68 *Die:* Maria's kuischheid wordt verpersoonlijkt in haar zelf, volgens de liturgie: 'sancta et immaculata virginitas', waarmee de Heilige Maagd wordt toegesproken; *dronck het Woort:* dubbele beteekenis: de H. Maagd nam het Woord Gods, dat de Engel sprak, op, en: zij ontving tegelijk het Woord Gods, den tweeden Persoon der H. Drieëenheid, in zich.

70 *Schaemroode ziel:* Maria's maagdelijke schroom bij de Boodschap, *Luc.* I, 34.

71 *Vw Bruigom:* Maria heet de bruid van den H. Geest; door den mond van den Engel verklaarde de H. Geest Maria het groot mysterie van haar moederschap, waarop zij instemde, *Luc.* I, 35-38.

73 Vgl. Ps. XLIV, 3.

Zoo zagh men hem, van Jesses struick en stam,[74]
Te Bethlehem; daer hy te voorschijn quam,
't Beloofde zaet, begroet met zoo veel wenschen.[76]

74 *Jesses struick:* door Maria stamde Jezus van David, den zoon van Jesse of Isaï, *Is.* XI, 1.
76 Door de vele voorspellingen en vooraf beeldingen voorbereid zag het Joodsche volk verlangend naar den Messias uit.

Vw zwangre Nicht vernam u naeu, van verre,[77]
Of neegh, en groete u, Moeder van de bron[78]
Des heils, en van de noit geschape zon.[78-79]
Toen huppelde, in haer lyf, Godts Morgensterre:[80]
Nu daelde een lucht, vol zangs, op Davids weyen;[81]
Die hoorden strax, op 't blaten van hun vee:[82]
Den hemel eer: den ganschen aertkloot vre.[83]
Hoe schitterden, hoe tuimelden Godts reien!
Drie Koningen versmaden d'aertsche hoven,[85]
Op 't starrelicht, dat d'arme kribbe wyst,
En slechte Maeght, waer van de hooghmoet yst.[87]
Zy offren Gode, in eenen stal verschoven.[88]
Wat leerde u 't kint niet, binnen Iosephs drempel![89]
Hoe zocht ghy 't kint, zoo moederlijck bevreest![90]
Het zwerft rontom, weckt lycken, en geneest:[91]
Het stopt den mont der wyzen, in den tempel.[92]
Geluckigh, die uw tyden moght beleven,
Dien gulden tyt, dat Godt, in 't vleesch, verscheen:
Noch zaliger ziet ghy zyn vleesch, en been,[95]
Vw eigen vleesch, gekroont in 't ander leven.
Met wat een stoet en majesteit en zegen
Onthaelden u de Vader Zoon en Geest;
Toen ghy, van hier, ten hemel voert, te feest,
Langs hyäcinthe en langs turkoize wegen.[100]
Ieruzalem scheen boven uitgelaten.
Het weerlichte al karbonckels, en robijn.
Ay starren, duickt, en zon en maneschijn,
Voor eeuwigh licht, saphier, en goude straten.[97-104101-104]

77 *Vw zwangre Nicht:* Elisabeth; *vernam:* ontwaarde.
78 Vgl. *Luc.* I, 39-v.v.
78-79 *de bron des heils:* Christus; *noit geschape zon:* de sol justitiae, Christus.
80 *haer:* Elisabeth; *Godts Morgensterre:* Joannes de Dooper, die als een ster de zon der gerechtigheid voorafging en van vreugde opsprong in den schoot van zijn moeder, toen Maria, zwanger van Jezus, haar begroette, *Luc.* l.c.
81 *Davids weyen:* de weiden rond Bethlehem, de stad van David, met de herders, vergelijk *Lucas* II, 9-14.
82 *strax:* terstond.
83 *Den hemel eer* enz.: ‘Glorie aan God in den hooge en vrede op aarde onder de menschen van goeden wil’, l.c.
85 *Drie Koningen:* de Wijzen uit het Oosten, *Matth.* II, 1-v.v.
87 *slechte:* arme, eenvoudige.
88 *offren:* brengen offergaven; *verschoven:* weggestopt.
89 Vgl. *Luc.* II, 40, 51, 52; *Iosephs drempel:* het huis van Joseph te Nazareth.
90 Vgl. ib. 42-50.
91 ‘Weldoende ging Hij rond’, *Handel.* X, 38.
92 *wyzen:* schriftgeleerden, die Jezus telkens aanvielen, maar even dikwijls beschaamd moesten afdruipen.
95 *zyn vleesch, en been:* zijn lichaam; Christus' verheerlijkt lichaam is in den Hemel.
100 *hyacinthe:* geelroode; *turkoize:* hemelsblauw; Vondels schildering is weer vol reminiscenties aan de schilderkunst.
97-104 Maria's ten-hemel-opneming.
101-104 *Ieruzalem:* de hemelstad, *Openb.* XXI, 9-v.v.; *uitgelaten:* van vreugde.

Daer juicht het al, wat, van geen vleck geschonnen,[105]
Het aenschijn keert naer u en 't zuiver Lam.
Daer kent men Godt, drie glanssen, eene vlam.[107]

105 Vgl. *Openb.* XIV, 4.
107 Vgl. I *Joan.* III, 2; *drie glanssen, eene vlam:* de drie goddelijke Personen in de éene goddelijke Natuur, de H. Drieëenheid; Dante heeft: ‘Tre colori ed una continenza’, *Par.* XXXIII, 117.

Geluckigh die Godts blijschap heeft gewonnen.
Terwyl wy dan noch, in dit dal der tranen,
Vast zuchten, om verquicking, voor de ziel;[109-10]
Daer d'eerste slang ons naschiet op den hiel;[111]
Daer 't zwaer valt, zich van zoet vergift te spanen:[112]
Zoo kome uw gunst, daer boven, ons te vordel.[113]
Wy offren u [versma geen offerhant,
Een ander brenge u gout, en diamant]
Wy offren u een' martelstarregordel:[116]
Geen' diereriem, waer door de zon haer streecken
Gedurigh houdt, de twalef maenden langk;
Maer riem, waer langs uw Kruiszon gaet haer gangk,[119]
Door 't jaer, omgort met zoo een twalefteecken:
De Borst, het Lam, het Orgel, zoet in d'ooren,
De Tang, de Leeuw, de Dolck, van bloet noch nat,
't Albast, vol geurs, de Helm, het Zwaerderadt,
De witte Duif, de Palmtack, en de Toren.[121-24]
't Beteeckende is veel eer 't geen ick u wyë:[125]
Dat overtreft 't borduursel myner schacht.[126]
O Zeestar! licht my zoo, in 's weerelts nacht,[127]
Dat IESVS troost my aenblicke in MARYE.[127-28]

109-10 'ad te suspiramus in hac lacrymarum valle' bidt de Liturgie in het Salve Regina; *Vast:* voortdurend.
111 *d'eerste slang:* de Paradijsslang, de duivel, die den eersten mensch verleidde en als gevolg van de erfzonde ook nu nog den mensch verzoekt.
112 *zoet vergift:* zonde; *spanen:* spenen, onthouden.
113 *gunst:* goedheid; *vordel:* voordeel, niet alleen om 't rijm, maar ook op grond van 't spraakgebruik schrijft Vondel zoo; het Hoogduitsch Urtheil kan hij tot Urthel hebben hooren maken.
116 *martelstarregordel:* een halssnoer (tegenover *gout en diamant*) van martelsterren, d.i. de maagden, die door haar martelie nu als sterren aan den hemel schitteren; het eene beeld roept het andere op en zoo vindt Vondel den geestelijken *dierenriem*.
119 *uw Kruiszon:* Christus, door wien de heiligen overwonnen, aan wien zij hun glans ontleenen.
121-24 De 12 maagdelijke martelaressen, door Vondel bezongen, zijn de 12 teekenen van den geestelijken dierenriem (van een innerlijke korrespondentie met de teekenen van den natuurlijken zodiac of zelfs met de 12 maanden is geen sprake); *de Borst* verbeeldt St. Aeght, *het Lam:* St. Agnes, *het Orgel:* St. Cecilia, *de Tang:* St. Appollonia, *de Leeuw:* S. Tekla, *de Dolck:* St. Lucy, *'t Albast:* St. Maria Magdalena, *de Helm:* St. Theodore, *het Zwaerderadt:* St. Katharine, *de Duif:* St. Eulalia, *de Palmtack:* St. Pelagia, *de Toren:* St. Barber.
125 Niet zoo zeer deze teekens, deze symbolen maar veel eer wat er door beteekend wordt, nl. zooveel vormen van kuischen maagdenmoed wijd ik U, Maria, toe.
126 *'t borduursel myner schacht:* de versiering van mijn pen.
127 *Zeestar:* maris stella; *licht:* straal.
127-28 Versta: 'Bestraal mij, o Maria, in den nacht dezer wereld, alzoo met uw licht, dat de vertroostingen van Jezus mij uit uw aanschijn toelachen'. Aldus Mr. F.J. Hoppenbrouwers in *Straalkrans,* Breda 1841.

De Lofzangk.*

Myn ziel ontvouwt nu 's hemels lof.
Myn geest, aen 't huppelen, heeft stof,
Om Godt, myn heil, op 't hooghst, te loven;
Naerdien myn ootmoet hem behaeght;[vs. 4]
En hy zoo laegh, op eene maeght,
Zijn minste dienstmaeght, zagh, van boven.
Want alle tongen zullen my[7]
Nu zaligh noemen, even bly;
Naerdien d'Almaghtige dit wonder,[9]
Zyn grootste werck, in my besloot;
Een lot, uit zynen rycken schoot,
My toegevallen, in 't byzonder.
De Naem van IESUS, aengebeên[+]
Daer boven, hier, en hier beneên,
Is heiligh, heilzaem, uitgelezen;[13-15]
En zyn genade breit zich uit,
Van stam tot stam, van spruit tot spruit,
In zoo veel zielen, als hem vreezen.
Godts krachtige arm heeft al 't gewelt[19]
Der trotse koppen neêrgevelt,
Verstroit, en uit den stoel gedreven;
't Ootmoedigh hart, uit stof en slyck
Der aerde, in top van 't hemelsch Ryck,
Door zyn ootmoedigheit, geheven.
Godt heeft, met volle en overmaet
Van gaven, 't hongrigh volck verzaet:
De zatte rycken, stout en krachtigh,[27]
Liet hy nootdruftigh hene gaen;

[+][Randschrift:] Erasmus in d'uitbreidinge des zelven Lofzangs.

* In 't opschrift: *De Lofzangk:* de in de kath. Liturgie als 'Magnificat' bekende hymne, door Maria gezongen bij haar bezoek aan Elisabeth, *Luc.* I, 46-55; Vondel heeft blijkbaar naar 't Vulgaat-Latijn vertaald, vrij getrouw maar met eenige uitbreiding.

vs. 4 *Naerdien:* nu, omdat.

7 *alle tongen:* alle talen, alle geslachten.

9 *dit wonder:* nl. de Menschwording in den schoot der Maagd.

13-15 In de kantteekening doet Vondel een beroep op den bijbelkundigen Erasmus ter verantwoording van het feit, dat hij Maria hier een tekst van Paulus over den naam Jesus (*Phil.* II, 10) in den mond legt. Erasmus nl. schreef in *In Evangelium Lucae Paraphrasis,* Basileae, Joan. Froben. MDXXIII (ongepagineerd) in Cap. I op *Luc.* I, 49: 'Caeterum illius [Dei] nomen erit ubique sanctum et adorandum, ad quod sese flectet omne genu, caelestium terrestrium et inferorum, per quod unum salus contigit universo mundo'. (Maar Gods naam zal overal heilig en aanbiddelijk zijn, voor welken alle knie zich buigt van de hemel-, aard- en helbewoners en door welken alleen de heele wereld heil geschiedt).

19 *gewelt:* macht.

27 *zatte:* verzadigde; *stout:* overmoedig.

Nam Israël, zyn erfkint, aen,[29]
En was aen zyn gena gedachtigh:
Gelyck de noit besmette mont,[31]
In 't zeeglen van dat erfverbont,
Zoo menige eeuwen van te voren,[33]
Dien troost, den vader Abraham,
En alle telgen van dien stam,
Eeuw in, eeuw uit, had toegezworen.
Gloria Patri, & Filio, & Spiritui sancto.

29 *Israël, zyn erfkint:* het Joodsche volk behoorde God van geslacht tot geslacht bizonder toe, vgl. *Ps.* LXXVII, 71.
31 *de noit besmette mont:* de nooit door leugentaal besmette mond, de mond van God, God zelf.
33 *Zoo menige eeuwen:* zoo menige eeuw.
Gloria Patri enz.: Eere zij den Vader, den Zoon en den H. Geest, de in de kath. Kerk van oudsher gebruikelijke doxologie als slot van psalmen en bijbelsche kantieken.

[S. Aeght]

S. Aeght.*

[1] *AEGHT, een edele schoone en rijcke dochter, te Panormus, in Sicilie, geboren, wert beloert*[r. 1]
[2] *en gevangen van Quintiaen, Lantvooght in 't zelve eilant; die, op hare bevalligheit en rijck-*
[3] *dommen vlammende, haer, te Katane, by een lichtvaerdige vrouw, Aphrodisia, en hare dochters,*[3]
[4] *bestelde; op hope dat deze de kuische maeght zouden tot lichtvaerdigheit bekooren; en alzoo,*
[5] *van den Christenschen godtsdienst, tot het Heidendom bewegen; maer te vergeefs: waerom*[5]
[6] *zy in 't aenschijn geslagen, gekerckert, met paertshooft roeden en tortsen gepynight, de borst*[6]
[7] *afgescheurt, in gloeiende kolen gewentelt, en even stantvastigh, in haer heiligh opzet, vol-*[7]
[8] *hardende, endelijck, in de gevangkenisse, den bruidegom der maeghdelijcke zielen haren*[8]
[9] *zuiveren geest opgaf.*[9]

* *S. Aeght:* De H. Agatha werd onder keizer Decius (249-251) gemarteld. Haar feestdag is 5 Februari.
r. 1 *Panormus:* Palermo.
3 *vlammende:* belust; *Katane:* Catania.
5 *Christenschen:* christelijken.
6 *paertshooft:* de Latijnsche bronnen spreken van equuleus, letterlijk: paardje, een foltertuig in den vorm van een paard, nl. een blok op vier pooten, een pijnbank; *tortsen:* toortsen.
7 *opzet:* voornemen.
8 *den bruidegom der maeghdelijcke zielen:* Christus.
9 *opgaf:* overgaf.

Aeght aen Makaria, hare Speelgenoot.*

Uw afgemartelde Aeght, niet maghtigh veel te schryven,
Kon d'allerleste troost u qualijck schuldigh blyven;
Daer, van Panormus tot Katane toe, gesleurt,[vs. 3]
Zy Aetnaes hitte voelt, en hoort, hoe 't water scheurt,[4]
En ruischt, op 't ryzenhooft, en d'ingeheide palen;[5]
Zoo dickwils het Zuidtoost een' roof op strant gaet halen,[6]
En al't Iönisch schuim naer dezen toren jaeght,[7]
Waer uit ick u begroet; ô Godtverloofde Maeght,
Getrouwe speelnoot, nu godtvruchtigh te vergaren
Ons wort behindert; raem en ra mijn wedervaren,[10]
Uit dit onleesbaer schrift. zoo 't lezen u vermoeit
En quelt; vergeef het my: mijn vingers zijn geschroeit,
En doof en doot gereckt. dees stamelende woorden[13]
En letters melden u de kolen, en de koorden,
Te werck gestelt zoo wreet, zoo razende, en verblint,
Om dat my Christus vier en liefde blaeckt, en bint.[16]
De Lantvooght, vlammende op mijn have, en jeughdige oude,[17]
Aen Aphrodisia zyn' verschen buit betrouwde,
En aen haer dochters, wilt van zeden. elck bragt voort[19]
Al wat een teere ziel, in 's levens lent, bekoort
Te kiezen, niet 't geen voeght, maer 't eerste ons magh gebeuren,[21]
Geschildert, op zijn schoonst, met levendige kleuren,
Naer uiterlijcken schijn; maer, in der daet, een verf
Die valsch is, en verbloemt dat dootelijck bederf:
Als 't Paradysooft, 't welck, bekoorlijck in 't aenschouwen,[25]
Zich plucken liet van haer, die 't eeuwigh zal berouwen,[26]
En wat van haer gebaert dien appelbeet bezuurt,

* In 't opschrift: *Makaria, hare Speelgenoot:* vriendin. Uit de bronnen van S. Agatha's leven is deze Macaria niet bekend; een heilige van dien naam staat in 't Martyrologium op 8 April.

vs. 3 *van Panormus tot Katane:* van Palermo tot Catania, d.i. over de breedte van Sicilië.

4 *Aetnaes hitte:* Catania ligt direkt ten Zuiden van den Etna; *hoe 't water scheurt:* hoe het zeewater schuurt, vgl. Opdracht van *Peter en Pauwels*, vs. 50.

5 *'t ryzenhooft:* takkenbossen als zeewering zooals in Vondels tijd het Kamperhoofd aan het Y.

6 *het Zuidtoost:* de Z.O. wind; *een' roof:* door wegspoeling.

7 *'t Iönisch schuim:* de schuimende golven van de Jonische zee; *dezen toren:* de toren waarin Aeght gevangen zat.

10 *behindert:* verhinderd; *raem en ra:* bereken en raad.

13 *doof en doot:* gevoelloos.

16 *Christus vier en liefde:* vurige liefde tot Christus.

17 *have:* bezit; *oude:* ouderdom, leeftijd.

19 *voort:* te voorschijn.

21 *'t eerste ons magh gebeuren:* ons op 't eerste gezicht begeerlijk en verleidelijk voorkomt.

25 *'t Paradysooft:* de verboden vrucht.

26 *haer:* Eva.

En 's appels voorsmaeck vloeckt, zoo lang die nasmaeck duurt.[28]
De moeder sprack: mijn kint, ghy zijt noch jongk van jaren.[29]
Betrouw uw jongkheit min dan deze grijze hairen.[30]
Bestem niet reuckeloos het geen ghy niet verstaet,[31]
En slechts tot schade streckt, en onverzoenbren haet.[32]
Zoudt ghy zoo wulpsch, zoo wuft, om nieuwgedroomde altaren,[33]
Om een' gedroomden Godt en godtheit, laten varen
Ons vaderlijcke Goôn, en Numaes wijze zeên,[35]
Met yver ingevoert, door alle Roomsche steên;[36]
Zoo verre Augustus roem, op adelaers gedragen,[37]
Durf houden 't heerlijck spoor van Phoebus gouden wagen:[38]
Dat hoeden onze Goôn: dat hoop ick nimmermeer.[39]
Beschaem uw' adel niet, uw afkomst, en uw eer:
Noch spil uw schatten niet, uw schoonheit, en uw gaven,[41]
Zoo ydel, en vergeefs: maer kus de gunst der braven,[42]
Van wien ghy zijt geteelt. Ick weet, dat Quintiaen,
De lantvooght, met uw jeught en doling zit belaên,[44]
En toeleit, om u uit te huwen aen de stammen[45]
Der eedlen, die om strijt op zoo een joffer vlammen,
Die Ceres eenigh pant in geene gaven wijckt;[47]
Ja beter een Godin dan sterflijck mensch gelijckt.
Dit nieuw geloof zal al uw vrolijckheit verduffen.[49]
Zoudt ghy, in eenen hoeck, zoo dof en eenzaem suffen;
Ontbeeren spijs, en dranck; verslenssen al het groen[51]
En 't bloeisel van uw tijdt. zy doolt, die elck saizoen
Des levens hier versloft te plucken, als de Goden

28 *'s appels voorsmaeck:* Eva ging vòor den appel te smaken; *vloeckt:* verwenscht; *nasmaeck:* de gevolgen.
29 *De moeder:* Aphrodisia.
30 *Betrouw:* vertrouw.
31 *Bestem:* besluit; *reuckeloos:* roekeloos.
32 *En:* vul in: hetgeen.
33 *wulpsch en wuft:* onnadenkend en luchthartig; *nieuwgedroomde altaren* enz.: een nieuwerwetsch verzonnen godsdienst, nl. het Christendom.
35 *Ons vaderlijcke Goôn:* de goden van onze voorvaderen; *Numaes wijze zeên:* de godsdienstige gebruiken der Romeinen, waarvan de instelling aan den half legendarischen tweeden koning van Rome, Numa Pompilius, wordt toegeschreven, vergelijk *Peter en Pauwels*, vs. 915, 926.
36 *alle Roomsche steên:* alle plaatsen, die aan de Romeinsche heerschappij onderworpen waren.
37 *Augustus roem:* de glorie der Romeinsche keizers; *adelaers:* de symbolische vogels, aangebracht op de veldteekenen der Romeinen, vgl. *Peter en Pauwels*, vs. 1379.
38 *Phoebus gouden wagen:* de zon; de zin is: zoo ver de Romeinsche heerschappij den zonneloop volgt, over de wereld verspreid is.
39 *Dat hoeden:* dat mogen verhoeden.
41 *spil:* verspil.
42 *kus de gunst der braven:* waardeer en zoek de genegenheid van de voorname lui. Voor van Vlotens verandering van *kus* in *kies* bestaat geen reden.
44 *doling:* dwaling, nl. het Christendom; *zit belaên:* bezorgd is.
45 *toeleit:* beoogt; *stammen:* families.
47 *Die:* nl. *zoo een joffer:* Aeght; *Ceres eenigh pant:* voor Ceres' (Demeters) eenig kind, nl. Proserpina, die om haar schoonheid door Pluto op Sicilië geschaakt werd.
49 *nieuw geloof:* het Christendom; *verduffen:* duf maken, wegnemen.
51 *verslenssen:* verwaarloozen; doen verslensen, verflensen.

De Nymphen en Natuur ons tot haer feesten nooden.[53-54]
Dat was het daeghlix liedt der zoete meeremin:[55]

53-54 *versloft:* verzuimt, verwaarloost; *de Goden de Nymphen en Natuur* enz.: Aphrodisia's gedachten blijven bij de bekoorlijke Proserpina, die met haar vriendinnen, de nimfen, over de Siciliaansche weiden vol wonderbare bloemen danste; hier eindigt de toespraak van Aphrodisia.

55 *zoete meeremin:* verleidelijke sirene; een meermin, half vrouw, half visch, lokte met zoet gezang de zeelieden in hun verderf; om haar verleidelijk *liedt* noemt Agatha Aphrodisia een meermin.

Maer ick bondt t'elckemael aldus hier tegens in:[56]
Och Aphrodisia, wat stroit ghy schoone woorden!
Hoe zoeckt ghy, onder schijn van vrientschap, my te moorden,
Door yet aentreckelijx van lust en snoot gewin!
Legh af, leg af die grijns. ick ken d'erfvyandin,
De looze en slimme slang, die, onder 't gras gescholen,[60-61]
Vergif neemt op de tong, en mickt (terwijl twee kolen[62]
Vast gloeien in haer' kop) op dit onnozel hart.[63]
Maer neen, het kent heur aert. een korte wellust smart[64]
Oneindelijck, en leet volght lief op zyne hielen.[65]
O Spin, ga spin uw web voor reuckeloozer zielen.[66]
Doortrapte, ghy hebt wel een simple duive voor,
Maer oock een schrandre slang: die stopt voorzichtigh 't oor[67-68]
Voor zulcke tovery, en schalcke toverzangen.[69]
Aen al des werelts vreught is niet een vreught gevangen.[70]
De ryckdom van de ziel weeght zwaerder dan al 't goet,
't Welck zichtbaer, zich zoo schoon voor d'oogen open doet.
Ick min 't onzichtbre schoon. de hoop, op mynen Heilant
En Godt, gelt meer by my dan dit gezegent eilant,[74]
En alle staet, en pracht, der ydelen krackeel.[75]
Wy zyn een zelve stof. geen bloet maeckt yemant eêl,[76]
Maer deught en 't Christenschap; dat leert die lusten schuwen.[77]
Zoo erft men staet om hoogh: zoo kan men eerlijckst huwen.[78]
Een ander heb 't genot van zotte zinlijckheên,
En vul zich op met wint: verlichte maeghden treên[80]
Des werelts poppespel, al lachende, met voeten,
En zweven boven 't stof, waer onder mollen wroeten;
Versteken van de zon die ons in 't harte straelt,[83]
Met eenen klaerder glans dan dees, die daeghlix daelt,[84]
Zoo kaetste ick rustigh af al die bekoorlijckheden.

56 *bondt in:* voerde aan.
60-61 *d'erfvyandin, de looze en slimme slang:* Agatha zinspeelt op de Paradijsslang, die weer met een giftige adder wordt vergeleken in 62, vgl. Ps. XIII, 3.
62 *twee kolen:* de vurige oogen.
63 *Vast:* bestendig.
64 *het kent heur aert:* dat hart, Aeght, kent den verradelijken aard der slang.
65 *Oneindelijck:* zonder einde.
66 *reuckeloozer:* roekeloozer, onvoorzichtiger.
67-68 *simple duive... schrandre slang:* vergelijk *Matth.* X. 16; *simpel:* eenvoudig, onschuldig; *schrandre:* slim, voorzichtig; *die stopt* enz.: het volksgeloof, dat de slang haar ooren dichtstopt tegen het geluid van den bezweerder, komt ook in den Bijbel voor: Ps. LVII, 5, vgl. *Maeghden,* vs. 737.
69 *schalcke:* verleidelijke.
70 Aan al het vreugdige in de wereld bezit men nog niet ééne echte vreugd.
74 *dit gezegent eilant:* het vruchtbaar Sicilië.
75 *der ydelen krackeel:* het twistgoed van ijdele, wereldsche menschen.
76 *een zelve stof:* van één en dezelfde stof.
77 *'t Christenschap:* zijn Christendom.
78 *staet:* aanzien en geluk.
80 *verlichte:* nl. door Gods geest.
83 *Versteken:* verstoken.
84 Hier eindigt Agatha's antwoord.

Wanneer haer dochters, om vermaeck, uit spelen reden,[86]

86 *haer dochters:* volgens enkele schrijvers had Aphrodisia vijf, volgens anderen negen dochters, die 't Agatha lastig maakten; *uit spelen reden:* pleiziertochten maakten.

Dan lagh men my aen 't oor met al het geen, wat oit[87]
Het blinde bygeloof heeft onder 't volck gestroit:[88]
Hoe Reuzen een gewelt van bergen t'zamenbraghten,
Waer onder zy gekneust, zom heel, zom half, versmachten:[89-90]
Hoe Typhon vier en smoock ter holle rotse uit blaest,[91]
Waer in de wapensmit, op 't ambeelt klinckt, en raest:[92]
Hoe Proserpyn, geschaeckt by d'onbeschene Vloecken,[93]
Haer moeder de geschaeckte, al 't eilant door, liet zoecken;[94]
Waer van Sicilië, te voren wilt en woest,[95]
Bevrucht bleef, jaer op jaer, met zoo een vruchtbren oegst,
Dat het Italie, en zijn andere geburen,[97]
In tijdt van hongers noot, kon voên met volle schuren;
Gezocht door wapenen van 't naeste en veerste strant:[99]
Hoe eerst Triptolemus het kouter dreef door 't lant,[100]
Op 's voesters onderwys; waerom het volck met zangen
Voor zynen wagen juicht, en zijn gewieckte slangen:[102]
En voort van Arethuse, en Alpheus, en zijn vlam:[103]
En hoe hy, onder zee gedoken, herwaert quam;
Vermits het vier niet was te lesschen in zijn aderen,

87 *lagh:* zeurde.
88 *het blinde bygeloof:* het heidendom.
89-90 De *Reuzen* of Giganten stapelden den Ossa-berg op den Pelion, om den Olymp te bestormen, maar werden door Jupiters bliksem teruggeslagen, vgl. *Ovidius Herscheppinge* in Vondels vertaling, I, 177-v.v.; *gewelt van bergen:* macht van bergen; *zom:* sommigen; *versmachten:* omkwamen.
91 *Typhon:* of Typheus, de kwaadaardigste der Giganten, door Jupiter onder den Etna (*holle rotse*) begraven; als hij verroert beeft de berg en spuwt vuur (vgl. typhoon), vgl. *Herscheppinge*, V, 474-v.v.
92 *de wapensmit:* de God Vulcanus of Hephaistos, die zijn smidse binnenin den Etna had; *ambeelt:* aambeeld.
93 *Proserpyn:* Proserpina, Ceres' dochter, vgl. vs. 47; zij werd geschaakt door de *onbeschene vloecken*, nl. Pluto, de God van de onderwereld.
94 Ceres zocht haar dochter tevergeefs door heel Sicilië.
95 En verleende, toen zij Proserpina had teruggevonden, als godin van den landbouw het eiland, eerst met dorheid geslagen, zijn groote vruchtbaarheid, vgl. *Herscheppinge*, V, 598-v.v.
97 Sicilië heette vroeger de voorraadschuur van Italië.
99 Pheniciërs, Grieken, Karthagers, Romeinen, Wandalen, Oostgothen, Saracenen, Noormannen, Duitschers enz. hebben achtereenvolgens het rijke Sicilië bestormd en veroverd; *veerste:* verste.
100 *Triptolemus:* Triptólemus, zoon van koning Koleas van Eleusis, kreeg van Ceres onderricht in den landbouw (*'s voesters onderwys* van vs. 101) en wordt als de uitvinder daarvan vereerd.
102 *wagen* en *gewieckte slangen:* Ovidius spreekt van Ceres' slangen (draken) en gevleugelde wagenwielen: ‘inque dracones transit et aligero tollitur axe Ceres’. *Fasti*, IV, vs. 561-62, zooals ook op Grieksche vazen is afgebeeld; maar in *Herscheppinge*, V, vs. 868 heeten de slangen ‘fix in 't vliegen’ voor den wagen, dien Ceres aan Triptolemus achterlaat, om daarop rondrijdend overal den akkerbouw te onderrichten, *Hersch.* ib. 870-v.v.
103 *En voort van Arethuse:* dit hangt af van vs. 88; Arethusa was een vlietnimf, door den stroomgod Alphéus (Vondel laat Alfuis en Àlfeus lezen) bemind en onder zee door tot in Sicilië achtervolgd, *Herscheppinge*, V, 656-v.v.; *vlam:* hartstocht.

Als met zijn vryster, die vast voorliep, te vergaderen.[89-106106]
Ick loegh om dit verslagh, van logenen bekladt,[107]
En gaf haer wisse stof, uit ons gewyde bladt:[108]

89-106 In geen enkele levensbeschrijving van de H. Agatha komt deze apologie van den Grieksch-Romeinschen godendienst voor. Vondel voegt ze hier vernuftig in met verhalen, die door de oude dichters op Sicilië gelokaliseerd zijn, en die Aeght straks met Christelijke parallellen zal beantwoorden, ongeveer als in het twistgesprek van Ursul met Beremond in *Maeghden*, vs. 551-v.v.

106 *Als:* dan. Hier eindigt de toespraak der dochters.

107 *loegh:* lachte; *verslagh:* verhaal, betoog; *logenen:* leugens,

108 *haer:* Aphrodisia en de dochters; *wisse:* zekere, waarachtige, tegenover de *logenen* van vs. 107.

Hoe stoffers, aen d'Euphraet, het heir der starren sarden,[109]
En strax, gedeelt van tong, verstroiden, en verwarden:
Hoe 't overschot van 't schier verdelghde Benjamin
De bloem van Silo schaeckt: hoe, niet een afgodin,[111-12]
Maer moederlijcke Maeght, drie etmael langk verlegen,
Liep zoecken 't eenigh pant, haer schat, en 's werelts zegen;[112-14]
Die zonder dat hy zaeit, of os voor ploeghtuigh spant,[115]
Het graen teelt, uit de klay en voren zyner hant,[116]
En spyst veel duizenden in woeste wildernissen:
Hoe noo die bruidegom zijn waerde bruit wou missen;[118]
Haer zocht in 't nare graf, en afwiesch in zijn doot,[119]
En 't onwaerdeerbaer bloet, dat hy ter borst uit goot.[109-120118-20120]
Myn bruidegom, wat kan myn zuivre trouw besmetten![121]
Noch Decius met bloet en gal geschreve wetten,[122]
Noch gunst van Quintiaen, noch dreigement noch moort.
Hy koom met vier en zwaert, en duizent vloecken voort;[124]
Noch vier noch zwaert noch vloeck kan onze harten deelen.[125]
Mijn hart versmelt in 't zyn. ick sta op zijn bevelen,[126]
Zoo lang myn aders slaen. dit brengt het eerloos wyf[127]
Den Lantvooght aen, en schelt my wreveligh en styf
Van zinnen. denck niet eens, dat dees zich zal beraden.[129]
Gout perlen en gesteent, juweelen en gewaden,
En hof en heerlijckheên, en slaven, en wat breet
En weits staet, achtze als stof, dat zy met voeten treet.

109 *stoffers:* de hoovaardige bewoners van Babel, die een toren wilden bouwen, waarvan de kruin den hemel raakte (*het heir der starren sarden*), maar wier plan werd verijdeld door hun spraak-(*tong*-)verwarring, *Gen.* XI, 4-9; dit is het tegenbeeld van den strijd der Reuzen van vs. 89-90

111-12 De roof van Proserpina (vs. 93) vindt zijn parallel in den maagdenroof der Benjamieten te Silo, *Recht.*, XXI, 16-24.

112-14 Tegenover Ceres' zoeken van haar dochter (vs. 94) staat Maria's opsporing van den twaalfjarigen Jezus, toen hij in den tempel was achtergebleven, *Luc.* II, 42-50.

115 Triptolemus, die de menschheid graan leerde verbouwen, wordt opgewogen door Jezus, die wonderbaar 5000 mannen spijst, *Joan.* VI, 5-13.

116 Vondels fraaie gedachte in dit vs. (vergelijk *Bespiegel.* V, 1509-10) kan geïnspireerd zijn door S. Augustinus' *Tract.* XXIV, no.1 op den passus van Joannes.

118 *die bruidegom:* Christus; *zijn bruit:* de Kerk.

119 *'t nare graf:* Christus' dood; maar ook het Voorgeborchte.

109-120 Aeght weerlegt de haar voorgehouden mythen met eenigszins daarop gelijkende feiten uit den Bijbel.

118-20 Vondels vernuft wordt spitsvondig waar hij 't verhaal van Alfeus, die ondergronds zijn bruid Arethusa achtervolgde (vs. 103-6), wil overtroeven met de leer der Kerkvaders, dat Christus zich door zijn dood zijn mystieke Bruid de Kerk verwierf en haar zocht in 't voorgeborchte, waar de zielen der Oudvaders Hem verwachtten.

120 *ter borst:* door den lanssteek vgl. *Joan.* XIX, 34. Hier eindigt Agatha's tegenbetoog.

121 *Myn bruidegom:* hiermee wendt Aeght zich tot Christus.

122 *Decius:* de Keizer; *met bloet en gal geschreve wetten:* wetten ingegeven door bloeddorst en afgunst en tegen de Christenen gericht.

124 *vloecken:* verschrikkingen.

125 *onze harten:* de harten van Christus en Agatha.

126 *sta op:* houd vast aan.

127 *slaen:* kloppen; hiermee eindigt Agatha's gebed tot Christus; *het eerloos wyf:* Aphrodisia.

129 *denck niet eens:* geloof maar niet; zoo wordt Aphrodisia, sprekend tot Quintianus, ingevoerd; *dees:* Agatha.

Hy grimt my grimmigh toe, en buldert uit, vol toren:[133]
Neen zeker, ghy zijt niet van edel bloet geboren;
Dat tuight uw snoot gemoedt, daer steeckt niet edels in.[135]

133 *Hy:* de landvoogd Quintianus; *toren:* toorn.
135 *tuight:* getuigt; *niet:* niets.

Ick antwoort: ghy spreeckt recht, want ick ben Godts slavin,
Aen Christus dienst verknocht, het welck wy vrijheit noemen.
Maer ghyliên, die zoo trots op heerschappy durft roemen,
Zijt slaven in der daet, nadien ghy d'afgoôn eert
En gout en marmersteen; en hem den rugh toekeert,
Die zulcke stoffen schiep, na rede en wederreden[136-141141]
(Op dat ick 't schryven krimp) na dreigen, en gebeden,
En smaetreên, klinckt men my met vuisten in 't gezicht.
Het paertshooft reckt myn leên met koorden, en gewight.[144]
De tortsen braden 't lyf, gestreept van scherpe roeden,[145]
En angelen, waer van de rugh en lendens bloeden:[146]
Maer als de teederheit verduurt die harde straf,
Zoo ruckt de wreede een borst van myne ribben af.[148]
Ick riep: ô dwingelant, wat ziet ghy met uw oogen![149]
Ghy hebt uw moeders borst, een vrouweborst, gezogen,
En schent ghy onbeschaemt de borsten van een maeght?
Maer dees heeft noch een borst, die zy van binnen draeght,
Haer' Heilant toegewyt, die zult ghy nimmer schenden.[149-53]
Terwyle viel de nacht, en deckte myn ellenden
Met zwarte schaduwen, waer uit een hemelsch licht
Gedragen wiert, voor een eerwaerdigh aengezicht,[156]
En opzicht, als een arts, genegen elck te helpen.[157]
Dat was Sint Peters geest, gestuurt myn aêr te stelpen.[158]
Wie kan u melden, wat al troost myn geest ontfing:
Hoe myne borst genas; myn trooster strycken ging,[160]
Met goddelijcken glans, ten kercker uit, naer boven;[161]

136-141 Deze verzen zijn vrij letterlijk naar de oude bronnen, o.a. Metaphrastes uit wiens *Vita S. Agathae Virginis* (Migne, P.G. CXIV, Kol. 1335) wij vertalen: ‘De heilige Agatha sprak: Dat hebt ge goed gezegd, want omdat ik de dienstmaagd van Christus ben, beschouw ik mij als een slavin. Quintianus zeide: Ge zijt heelemaal vrij; hoe kunt ge u zelf dan slavin noemen? De heilige Agatha antwoordde: Onze adel en grootheid liggen hierin, dat we de slavernij van Christus verkondigen. Quintianus zei: Hoe dan? Zijn wij soms niet vrij, die die slavernij van Christus verwerpen? De heilige Agatha zei: Tot zoo'n slavernij en onvrijheid zijt gij gebracht, dat ge niet alleen slaven zijt van de zonde, maar zelfs aanbidders van zintuiglooze en afschuwelijke afbeeldsels, terwijl ge de eer, die God toekomt, bewijst aan steenen en stukken hout’.

141 *rede en wederreden:* spraak en tegenspraak.

144 *paertshooft:* equuleus, pijnbank; hiervan spreekt niet Metaphrastes, maar wel het Romeinsch Brevier.

145 *tortsen:* toortsen.

146 *angelen:* ijzeren haken aan de geeselsnoeren; *lendens:* mvd. van lenden.

148 *de wreede:* de beul.

149 *dwingelant:* Quintianus; *wat ziet ghy met uw oogen!:* wat durft ge onbeschaamd bestaan.

149-53 Ongeveer letterlijke vertaling van Metaphrastes: ‘S. Agatha dixit: Impie, crudelis et sacrilege tyranne, non erubuisti ista exercere in feminam, et quam in matre suxisti mamillam praecidere? Verumtamen licet exteriorem mihi mamillam resecueris, aliam habeo in anima mea mamillam, quam exscindere nunquam valebis: est enim Christo Deo meo ab infantia mea consecrata’, l.c. kol. 1339.

156 *voor:* plaatselijk te verstaan.

157 *opzicht:* uiterlijk.

158 *gestuurt:* vul in: om; *aer:* bloedende borstwond.

160 *mijn trooster strycken ging:* hoe Petrus verdween.

161 *goddelycken:* hemelschen.

Waer op de wakers, voor dien blixemstrael, verstoven,[162]
Verbystert, en verbaest: dat terght des Lantvooghts haet,[163]

162 *dien blixemstrael:* Metaphrastes verhaalt, hoe den heelen nacht in Agatha's gevangenis een licht bleef schijnen, ‘ut fulgore territi custodes aufugerent’, l.c. kol. 1342.
163 *terght:* prikkelt.

Die my in eenen gloet van kolen wentlen laet,
En al geroost geschroockt ter vangenisse leiden:[165]
Daer krimpen wy van pyne, en zingen, en verbeiden
Den jongsten oogenblick des levens, en het lot[167]
Dat ons beschoren is van den alzienden Godt;
Die met zyn Engelen van verre schijnt te wencken.
Godt schut, dat Quintiaen niet kome te verdrencken,[170]
En t' effens in een' stroom en zyn dootmisdaet smoor;[171]
Indien zyn gierigheit myn have zoeckt, op 't spoor[172]
Van myn onschuldigh bloet, gelijck de vlugge pooten[170-73]
Der hazewinden 't wilt, met eenen pyl doorschoten.
Myn geest getuight niet goets, en deze hant gemat,[175]
Laet naulix toe myn' naem te mercken onder 't bladt.[154-76176]

165 *geschroockt:* geschroeid.
167 *Den jongsten oogenblick:* het laatste oogenblik, bij Vondel gewoonlijk mannelijk.
170 *schut:* verhoede.
171 *t'effens:* tegelijk; *dootmisdaet:* schrikkelijke misdaad.
172 *gierigheit:* begeerigheid, hebzucht; *have:* goederen.
170-73 De oude bronnen verhalen, dat Quintianus op zoek naar Agatha's rijkdom in een rivier bij Catania verdronk, Metaphr. kol. 1343.
175 *gemat:* afgemat.
154-76 In deze laatste vss. vat Vondel de oude bronnen heel kort samen met weglating van vele bizonderheden.
176 *mercken:* teekenen.

[S. Barber]

S. Barber.*

[1] *BARBER, dochter van den Heidenschen Dioskorus, een Griex edelman, te Nikomedie, ten*
[2] *tyde van Maximyn, wert, om niet gezien noch geschaeckt te worden, van haren vader, in*[r. 2]
[3] *eenen toren, opgesloten; en, daer van Godt verlicht, om haer betrouwen op Christus, en het*
[4] *versmaden der afgoden, geschopt, gestooten, geslagen, met den haire gesleept, met den zwaerde*
[5] *gedreight, en aen Martiniaen, den Lantvooght, overgelevert; die de Maeght met beloften en*[5]
[6] *dreigementen, te vergeefs, aenging; daer na, met fackelen ossepezen potscherven en yzere*[6]
[7] *haecken het lichaem gepynight, en de borsten afgeruckt hebbende, haer zoo, ten spiegel der*
[8] *jeught, door de stadt, liet omvoeren: waer na de vader zijn eigen kint met zijn sabel ont-*

* *S. Barber:* Hoewel de legende van de H. Barbara naar plaats en onderdeelen door de oude hagiografen verschillend wordt verhaald, komen ze toch in eenige karakteristieke trekken overeen. Vondel schijnt zich het nauwst aan te sluiten bij het Martyrologium Romanum van kardinaal Baronius, die haar marteldood te Nicomedië in Bithynië (Klein-Azië) stelt op 4 December onder de christenvervolging van keizer Maximinus (235-238). Het merkwaardige van Vondels Brief is, dat deze zoowel in de gravure als in den tekst elke toespeling op de Drievuldigheidsvensters van Barbara's toren en ook op andere ikonografische attributen achterwege laat.

r. 2 *Maximyn:* Cajus Julius Maximinus; *van haren vader:* door haar vader.
5 *Martiniaen:* Martinianus, ook wel in de bronnen Martianus genoemd.
6 *aenging:* bewerkte.

[9] *hoofde, dies hy, van den blixem getroffen, dit lasterstuck boette*.[9]

9 *dies hy:* waarom hij; *lasterstuck:* schelmstuk.

Barber aen Dioscorus, haren Vader.

De zelve Barber, die uw kint te wezen plagh,[vs. 1]
Draeght Vader, zoo zy u noch Vader noemen magh,
Haer' groet op met haer hart, genegen u te volgen,
Tot Christus outer toe. ghy wort noch meer verbolgen,[4]
Om dat myn jongsten aêm volhart, by d'oude spraeck[5]
Van 't heir der Christenen. men magh, in 's hemels zaeck,
Den eens gestaefden eedt niet krencken, nochte kreucken,
't En zy op zielverbeurte, en met onboetbre breucken[8]
Den veltheer te voldoen, die stip staet op zyn' eisch,[9]
En d'overtreders doemde, en strafte, reis op reis,[10]
Ten spiegel van de geen, die, noch in zyn slaghorden,[11]
Het sterven lichter valt, dan weifelaers te worden.
Dat houdt de dochter, die van vaders rechte hant
Den slagh des doots verbeit, in den verleden stant,[14]
Gereet ten offer, gansch stantvastigh, en geduldigh.
Heet dat hartneckigheit, zy draeght dien naem onschuldigh,[16]
Als eene, die niet steunt op ongegronden raet
Van eigenzinnigheit; maer op haer' toeverlaet,
Der sterfelijcken troost, Augustus Ryck verschenen,[18-19]
Gelijck een nieuwe zon; belooft zoo lang voorhenen,[20]
Eer zy te voorschijn quam, met wonderheên, en kracht
Van wysheit en genade; en dreef den duistren nacht
Van 's werelts aengezicht, en 't Heidendom, door logen,
In zynen eersten droom, te jammerlijck bedrogen.[24]
Van kintsbeen af is my dit licht geopenbaert,[25]
En klaerder, daer ick, op den toren, zat bewaert,
Door uw zorghvuldigheit; eer yemants minne blaeckte,
Om 't opgaen myner bloeme, en haer verruckte, of schaeckte.[28]
Want als ick eenzaem daer bedacht, hoe dit Heelal,

vs. 1 *De zelve:* dezelfde.
4 *Tot Christus outer toe:* Barbara wil haar heidenschen vader gehoorzamen zoo ver haar Christendom het veroorlooft.
5 *myn jongsten aêm:* (de *n* in dezen 1en nvl. voorkomt de elisie) mijn laatste adem; *d'oude spraeck:* de overgeleverde denkbeelden.
8 *'t En zy op zielverbeurte:* dan met verlies van zijn ziel; *onboetbre breucken:* onherstelbare breuk nl. met Christus.
9 *Den veltheer te voldoen:* aan Christus te voldoen; dit zinsdeel, moeilijk met de *onboetbre breucken* te verbinden, hoort in V.'s gedachtegang bij den *eedt* van vs. 7; *stip:* stipt.
10 *reis:* keer.
11 *slaghorden:* krijgsdienst, in geestelijken zin, vgl. II *Cor.* X 4.
14 *in den verleden stant:* op het standpunt, dat ze eenmaal heeft ingenomen, nl. het christelijke.
16 *Heet dat:* als dat heet.
18-19 *haer'toeverlaet* enz.: Christus, die onder keizer Augustus geboren werd.
20 *belooft zoo lang voorhenen:* zoo lang te voren beloofd en aangekondigd door de Profeten.
24 *In zynen eersten droom:* bij zijn opkomst.
25 *dit licht:* Christus, de zon van vs. 20.
28 *bloeme:* maagdelijkheid, meisjesjeugd; *verruckte:* wegrukte.

Zoo schoon, zoo welgeschickt, niet, by een wuft geval,[30]
Te hoop geronnen was, noch door nootzaecklijckheden[31]
Van eeuwigheit gebouwt, maer door een wyze reden,
En maght, als oorzaeck en begin van werck en stof;
Dan viel ick op myn knien, en gaf den bouwheer lof,[29-34]
Den goeden, maghtigen, alwyzen, ongeschapen;
En spoogh uw' Mars, waer aen zich d'ydelen vergapen,[36]
In 't gruwelijck gezicht, zoo blint als steen, en hout;
Een ydlen troost, voor elck die op een Niet betrouwt.[38]
Zoo Vader hierom my verstoot, gelijck een bastert;[39]
Ick heb zyn' afgodt wel, maer niet den Godt gelastert,
Dien hy, noch zijn geslacht, gedient heeft, noch gekent;
En zal om vleiery, noch vloeck, noch dreigement,
Een' voet uit myn gelit (Godt stercke my) verzetten.
Laet vry Martiniaen uw' haet op 't scherpste wetten,[44]
Ten dienst van Maximyn, zoo bitterlijck ontstelt,
Om 't groeien van Godts zaet. wy trotsen dit gewelt,[46]
Dat, door Bithynie en heel Asie uitgevaren,[47]
Te Nicomedie, 't schavot der martelaren
Gesticht heeft, ja gedoopt in dit gedoopte bloet,[49]
Het welck hem overtuight, dat hy al t'ydel woet,
En pooght met lycken, meer dan yemants mont kan tellen,
Te stoppen eene wel, die t'elckens op komt wellen,
En perssen tegens hem en zynen wrevel aen.[53]
Dat voelt ghy, die tot noch met kercker, lemmer, slaen,[54]
Noch sleuren met het hair, door struicken, haegh en doren,
't Godtvruchtigh opzet stuite, in 't heetste van uw toren.[56]

30 *wuft geval:* onberedeneerd toeval.
31 *Te hoop geronnen:* samengesmolten; *geronnen* van runnen, rinnen, loopen; *nootzaecklijckheden:* dwingende oorzaken.
29-34 Deze regels zijn een navolging van een bewerking der Barbara-legende door Petrus Galesinius: ‘Van haar eerste jeugd af verdiepte zij zich zóo in de overdenking der vergankelijke dingen, dat, wanneer zij het samenstel der wereld beschouwde, zij, opmerkzaam zoowel op de grootschheid als op de schoonheid daarvan, de vaste regelmaat en ontwijfelbare ordening dezer dingen bewonderde, en daaruit makkelijk begreep, dat de eer van zoo'n werk niet aan het toeval of aan de valsche goden moest worden toegeschreven, maar dat iemand aan het hoofd stond, die, na dit alles gemaakt te hebben, het met de hoogste wijsheid bestuurde en bewaarde’. (Laur. Surius Carthusianus: *De Probatis Sanctorum Historiis,* Col. Agrip. MDLXXV, *tom.* VI, p. 690). Vondel werkt in *Bespiegelingen* I, 661 w. en 899 w. deze redeneering tegen de door Spinoza vernieuwde leuze van Lucretius: Deus sive Natura in den breede uit.
34 *den bouwheer:* den Schepper.
36 *spoogh uw' Mars* enz.: ‘os conspuit’ zegt Galesinius, die echter evenmin als de andere schrijvers van Mars spreekt; ook in *Maeghden* wordt Mars als vertegenwoordiger van 't godendom door Ursul versmaad, vs. 673, 696.
38 *betrouwt:* vertrouwt.
39 *bastert:* hier: ontaard kind.
44 *Martiniaen:* gewoonlijk heet hij Martianus.
46 *'t groeien van Godts zaet:* de uitbreiding van het Christendom; *trotsen:* trotseeren.
47 *heel Asie:* Klein Azië.
49 *gedoopte bloet:* het bloed der gedoopten, der Christenen.
53 *wrevel:* hardnekkig verzet.
54 *lemmer:* lemmet, zwaard.
56 *opzet:* besluit; *toren:* toorn.

Dat voelt de Lantvooght, die dit weecke en naeckte vleesch,
Na'et vleien, gingk te keer met eene taeie pees;
De stramen met de scherf, en fackelen, en klaeuwen[59]

59 *stramen:* striemen *klaeuwen:* haken.

Van yzer; en al 't geen den yver zou verflaeuwen,
In zoo een ziel, naeu vast aen eenen dunnen draet[61]
Des lichaems, borsteloos ten toon gevoert op straet,[62]
Met Juliane, die, door mynen moedt gesteven,[63]
Myn lotgenoot verstreckt, en morgen hoopt te leven,
By Jesus, aen mijn zy, 't en waer ghy u te nacht,
Getroffen van om hoogh, hooghtydelijck bedacht.[66]
Zoo schrijft uw Barber niet, als eene die verlegen,[67]
Het hart in 't lichaem krimpt voor uwen blancken degen,
Gegrepen van de vuist, belust om toe te slaen.[69]
Neen Vader, sla vry. eens zal slechts die sabel gaen
Door mynen teeren hals, maer endeloos door uwen,[71]
Noch feller door uw ziel; wiens doot ick wensch te schuwen,[72]
Oock door mijn eigen doot, en wreeder noch dan dees;[73]
Die toch niet langer duurt dan 't knacken van een pees,
Of 't springen van een snaer. 'k heb lang de doot geleden,[75]
Ja duizentmael zoo veel; en stort alleen gebeden
Voor my, om uwent wil, van wien ick ben geteelt,
Die ziel en lichaem heb, met u en Godt, gedeelt;
De ziel alleen met Godt, den vader allerzielen;[79]
Met u, 't geen van u quam: het welck ghy kunt vernielen,[80]
Verdelgen, maer geensins den nimmer bluschbren geest,[81]
Des hemels eigendom. ontfingen wy het meest'[82]
En edelste van Godt, zoo laet het u behagen,
Dat Godt zijn eigen wert gehoorzaem opgedragen;[84]
En schelt eens quyt al 't geen men ons te laste leit
Van wederspannigheit, en ongehoorzaemheit.
Wy dragen Godt in 't hart, en u op onze schouders:[87]
Want Christus wet verbint de kinders aen hun ouders,[88]
Zoo veer zijn vaders eere, en zijn volmaeckte wet[89]

61 *naeu:* nauwelijks.
62 *borsteloos:* zonder borsten, die nl. waren afgesneden.
63 *Juliane:* deze H. Juliana komt trouw in Barbara's legende voor als een vrouw, die, door de standvastigheid der martelares bewogen, ook het Christendom omhelsde en eveneens onthoofd werd, feestdag 16 Febr.
66 *hooghtydelijck:* als 't hoog tijd is, op 't allerlaatst.
67 *verlegen:* in verlegenheid of angst verkeerend.
69 *van:* door.
71 *endeloos door uwen:* eindeloos door den uwe, door uw hals, nl. door wroeging en zelfverwijt.
72 *schuwen:* verhinderen.
73 *en wreeder noch dan dees:* en door nog een wreeder dood dan dien ik nu verwacht.
75 *lang:* al lang.
79 *De ziel alleen met Godt:* Barbara verbetert haar gezegde in 't vorig vs., dat ze ziel en lichaam van God en haar vader heeft; neen, zegt ze, de ziel alleen van God; *allerzielen:* onder invloed van den kerkelijken doodendag (2 Nov.) aldus geschreven.
80 *'t geen van u quam:* het lichaam.
81 *den nimmer bluschbren geest:* de onsterfelijke ziel.
82 *het meest':* het voornaamste.
84 *zijn eigen:* zijn eigendom, vgl. vs. 82; *wert:* worde.
87 Versta: Ik dien God met mijn ziel, vader met het lichaam.
88 *verbint:* verplicht.
89 *Zoo veer* enz: zoo ver als Gods (*Vaders*) eer en wet.

Behouden haren glans: maer eer de minste smet[90]
Die zou bezoedelen, door 't luistren naer een Heiden,
Of Heidensch onbescheit; zoo most de dochter scheiden[92]

90 *Behouden haren glans:* ongedeerd blijven, toelaten.
92 *onbescheit:* overmoed, aanmatiging; *zoo most:* dan moest.

Van haren vader, en de moeder van den zoon.
Dat raeckt den appel van Godts oogen, en zijn kroon.
Dan gelt 'er weifelen, noch mompelen, noch veinzen,
Door eenig werck of woort, of losheit van gepeinzen:
En wat herbore vrucht van Godt, haer stam, veraert,[97]
Verliest haer erf om hoogh, en is dat heil niet waert.[98]
In Jesus vierschaer heeft geen bant van maeghschap voordeel.[99]
Zy rekent niemants bloet, maer strijckt een effen oordeel.[100]
Des werelts fackel heeft dit heiligh vier gestoockt,[101]
Den brant daer menigh lant, en Ryck by Ryck, van roockt.[102]
Dat zwaert vaert immer voort met stadt op stadt te winnen,[103]
En deelt de harten, en geheele huisgezinnen,[104]
En baert een vroom geschil; en toont het onderscheit
Van licht en duisternis, daer elck om 't yvrighst pleit.
Zoo kent men eerst, die 't al, om 't eenigh, op durf zetten;[107]
Om 't eeuwigh, 't geen vergaet; en wie, uit 's weerelts netten,
Door alle hindernis, zich red; en wie blijft staen,
Voor 't wisselbare licht, dat afneemt, als de maen,[110]
Of toeneemt, met een schijn, om luttel tijts te duren.
O vader, schat men zoo een blick van weinige uuren[112]
En smeltende eer, dat ghy vervalt tot zulck een schant,
Van uw onnozel kroost te slaghten met uw hant;[114]
Noch gruwelijcker dan de veltheer van ons Griecken;[115]
Aen wiens bekladde faem zijn nazaet schroomt te riecken;[116]
Hoewel dat hooft, uit dwangk, ten beste van de vloot,[117]
En noch door 's priesters mes, die jongkvrouw brogh ter doot.
Hoe kan de volgende eeuw dit gruwelstuck gelooven.[119]
Dioskorus zal Agamemnons moort verdooven;[120]

97 *En wat herbore vrucht:* en welk in Christus herborene, welke Christen ook; *stam:* oorsprong.
98 *erf:* erfrecht; *om hoogh:* op den Hemel.
99 *In Jesus vierschaer:* voor het goddelijk oordeel.
100 *Zy rekent niemants bloet:* Zij let niet op afkomst; vgl. *Handel* X, 34; *effen oordeel:* een oordeel, dat het geding vereffent, gelijk maakt, dus een rechtvaardig oordeel.
101 *Des werelts fackel:* de vervolging; *dit heiligh vier:* de vurige liefde voor Christus, waarvan Barbara blaakt.
102 *Den brant:* bijstelling van *heiligh vier* van vs. 101, dus geestelijke brand, geloofsijver en liefde, die over de aarde toenemen; vgl. Jezus' woord *Luc.* XII, 49.
103 *Dat zwaert:* ander beeld voor de liefde Gods.
104 Vgl. Jezus' woorden in *Matth.* X, 34, 35.
107 Versta: In dien geestelijken strijd leert men kennen wie alles (*'t al*) om het eenig noodige (*'t eentgh*) durft op 't spel zetten, wagen.
110 *'t wisselbare licht:* de wisselvallige schijn van deze wereld.
112 *zoo:* zóó hoog; *een blick:* een glans.
114 *onnozel kroost:* onschuldig kind.
115 *de veltheer:* Agamemnon, die zijn dochter Iphigeneia wilde offeren, om een gunstigen wind voor de Grieksche schepen te krijgen; *ons Griecken:* Barbara was van Grieksche familie.
116 Versta: voor wiens bezoedelden krijgsroem de latere Grieken zich schamen; dit slaat wellicht op Euripides' drama *Iphigenia in Aulis,* Vondel uit Erasmus' Lat. vertaling bekend, vgl. Opdracht van *Ifigenie in Tauren*.
117 *dat hooft:* koning Agamemnon; *uit dwangk:* van den priester Calchas.
119 *dit gruwelstuck:* het dooden van Barbara.
120 *verdooven:* overtreffen in gruwelijkheid.

En Pelops hof, geschent met d'onuitwisbre kladt,[121]
Zich wasschen door dit bloet, verwatener dan dat.[122]

121 *Pelops hof:* het oud-Grieksche hof; Pelops was de grootvader van Agamemnon.
122 *dit bloet:* van Barbara; *verwatener dan dat:* dolzinniger vergoten dan 't bloed van Ifigeneia.

Zoo ras de zinnen, na het ongeluck, bedaren,
En voor uw voeten zien een bloem van zestien jaren,[124]
Uw eenige erfgenaem, en waerdighste juweel,
Getrapt in 't roockend bloet; gemaeit van haren steel;
Wat wil'er dan een licht in uw gemoet verryzen![127]
Hoe zult ghy, van u zelf en uw gedachten, yzen!
Indien de hemel u noch die genade doet,
Dat hy niet, op de daet, u treffe met den gloet[130]
Des blixems, uit de lucht, in dees bezoedelde oogen,
Die 't gruwzaemst dat men hoorde aenschouden onbewogen.
Hebt ghy tot zulck een eindt een wettigh kint geteelt?
En schent de vader zoo zyn handen aen zyn beelt?
Kan 't priesterdom van Mars hier eere en roem uit trecken,[135]
Dat het zyn tempels gaet met kindermoort bevlecken,
Ja zelf natuur vermoort; die d'ouders aen hun kint[137]
Door zulck een naeuwen bant onscheibaer t'zamenbint?
De wiltste dieren voên en bergen zelfs hun jongen,
En sparen 't uit den buick; indienze, hardt besprongen[140]
Door koude en wintersneeuw en hagel, zien vergaen
Het uitgehongert nest, op 't uiterste. ick laet staen
Dat zy, hoewelze, na drie dagen jaghts, verflaeuwen,[143]
Hun lief gebroet ontzien te quetsen met de klaeuwen.
Geen wolf verslint den wolf, geen aert zijn eigen aert,[145]
Geworpen in een hol, en woutspelonck. hoe vaert
Een vader dan voorby 't onredelijckst van allen,[146-47]
Dat hy 't Barbarisch stael op Barbers hals laet vallen;[148]
Nadien hy, over 't vlack van Helle, herwaert quam,[149]
En rekent zijn geslacht en adel van den stam
Der wyze Griecken, niet van stroopende Barbaren,
Of Scythen, al van outs in gruwelen ervaren.[152]

124 *een bloem van zestien jaren:* Barbers leeftijd vind ik nergens opgegeven; maar V. vond dien overgangsleeftijd blijkbaar aantrekkelijk, ook Joseph heet ‘een bloem van zestien jaer’, *Joseph in Dothan,* vs. 289.
127 *wil:* zal.
130 *op de daet:* vlak na den doodslag; ook hier (evenals bij *S. Aeght,* vs. 170) loopt V. op de geschiedenis vooruit, volgens welke Dioscorus terstond na 't onthoofden van zijn dochter door den bliksem gedood werd.
135 *'t priesterdom van Mars:* de heidensche godendienst.
137 *zelf natuur vermoort:* de natuur zelf, die immers den vader noopt zijn kind lief te hebben, vernietigt.
140 *sparen 't uit den buick:* sparen 't voedsel uit den mond; *hardt:* hevig.
143 *na drie dagen jaghts:* na drie dagen prooi gezocht te hebben; *verflaeuwen:* van honger en vermoeienis.
145 *aert:* soort.
146-47 *hoe vaert* enz.: hoe overtreft een vader dan het redelooze wild.
148 *'t Barbarisch stael:* het barbaarsche, wreede zwaard; dit bedenkelijk woordspel met *Barber* viel te verwachten, vgl. Vondels gedicht op de *Doorl. School* naar Schrijvers Latijn: ‘Wat lacht ghy, Barber, hoe?... Om niet Barbaers te zijn....’ enz., Dl. 3, blz. 376, vs. 21, 28, en *Danckoffer aen David de Willem:* ‘....den geleenden Barbarijn, die allerminst barbarisch spreeckt’, ib. blz. 394, vs. 8-9.
149 *Nadien:* Nadat; *'t vlack van Helle:* het zeevlak of de zeeëngte, waarin de Thessalische koningsdochter Helle verdronk, en daarnaar Hellespont werd genoemd.
152 *Scythen:* onbeschaafd zwerversvolk bij de Zwarte Zee.

Maer dempt ghy alle reên, zoo doe ick 't geen ick magh:[153]
'k Vergeef myn' vader, Godt vergeef hem dezen slagh.

153 *dempt:* onderdrukt; *reên:* redelijkheid; *magh:* vermag.

[S. Agnes]

S. Agnes.*

[1] *AGNES, een jongkvrouw te Rome, en uit Roomschen adel gesproten, wert, om hare dartien*[r. 1]
[2] *jaren, vierighlijck aengezocht van Sophroon, een zoon van den overste der stadt; maer zy,*[2]

* *S. Agnes:* De marteldood van dit jeugdig meisje viel voor te Rome onder de laatste en heftigste christenvervolging van Diocletianus, in 304. Haar feestdagen zijn 21 en 28 Januari. De eerste bron van haar geschiedenis is het tienregelig inschrift, door paus Damasus († 384) boven haar graf gedicht en ter plaatse aan de Via Nomentana nog aanwezig. Vlak na hem heeft de H. Ambrosius († 397) even fraai als uitvoerig Agnes' martelie verhaald in *De Virginibus,* Lib. I en heeft Prudentius († na 405) haar in zijn hymne *Peristephanon,* XIV bezongen, en sedert bleef zij zoowel in de Grieksche als in de Latijnsche Kerk een veel geliefde en hoogvereerde heilige, waarvan liturgie, kunst en literatuur getuigen. Ook Vondel had een meer dan gewonen eerbied voor Sint Agnes, zooals zijn vele verzen van vóór en nà zijn bekeering bewijzen; zie: *Tot Lof vande kuische en Godvruchtighe Martelaresse Sint Agnes,* Dl. 2, blz. 420 (blz. 847 aldaar staat, dat dit gedicht door Van Lennep niet is opgenomen; dit is een vergissing, want zie II, blz. 140; alleen staat Van Lennep niet stellig voor de authenticiteit in); *Inwying der doorluchtige Schole t' Amsterdam,* Dl. 3, blz. 372, vs. 7; *Doorluchtige School* (naar Schrijvers Latijn), ald. blz. 375; *Lofzang van Sinte Agnes,* Unger 1654-55, blz. 160; *Op Sinte Agnes Feest aen Agnes Blok,* Unger 1664-67, blz. 222, waarin Vondel met name naar den H. Ambrosius in 't Latijnsche Brevier verwijst.

r. 1 *Roomschen:* Romeinschen.

2 *Sophroon, een zoon van den overste der stadt:* Vondel is hier en elders met de spelling en den drager van dezen naam in de war; in de vroegere gedichten spreekt hij van *d'overste Symphroon,* van *De vader van Symphroon* en in vs. 50 van 't hier volgend gedicht weer van *Sophroons verliefde zoon*. In de oude *Acta* is alleen sprake van Symphronius Praefectus, en de naam van den zoon, die op Agnes verliefde, wordt nergens vermeld.

[3] *wyzer beraden, een hemelsch huwelijck beoogende, sloegh alle bekoringen van staten rijck-*[3]
[4] *dommen en wellusten af: waerom de vader des verliefden jongelings haer, ter vierschare*
[5] *gedaeght, keur gaf; of, als een non, in Vestaes tempel te waecken; of in 't bordeel hare kuischeit*[5]
[6] *af te leggen: maer zy, naer geen van beide luisterende, wiert ter eerlooze plaetse gebroght,*[6]
[7] *en daer beschut van den Engel, die den reuckeloozen jongelingk, voor hare voeten, doot ter*[7]
[8] *aerde sloegh, en, op het gebedt der Maeght, weder opweckte: waer uit een groot oproer rees;*
[9] *dies Aspaes, de Stadthouder, haer ten brant verwees: maer het vier, door Godts gehengenis,*[9]
[10] *aen het smettelooze lichaem geen vatten vindende, zoo stack men dit onnoozel lam met den*[10]
[11] *degen den strot af, en offerde het gewyde bloet, aen 't altaer des eenigen Verlossers.*

3 *een hemelsch huwelijck:* een huwelijk met Christus, maagdelijkheid; *bekoringen:* aanlokkingen.
5 *keur:* keuze; *een non, in Vestaes tempel:* een Vestaalsche maagd, die 't heilig vuur moest bewaken.
6 *gebroght:* gebracht.
7 *reuckeloozen:* roekeloozen, brutalen.
9 *Aspaes, de Stadthouder:* Aspasius, de plaatsbekleeder van den Romeinschen keizer; bij Ambrosius: Aspasius Urbis Romae Vicarius; *gehengenis:* Gods bestel.
10 *geen vatten:* geen vat; *onnoozel lam:* onschuldig rein kind; beide woorden toespelingen op den naam Agnes, die in 't Grieksch *rein,* in 't Latijn *lam* beduidt; om onschuld en naam wordt de heilige met een lam afgebeeld.

Agnes aen Emerens, hare Zuighgenoot.*

Leergierige Emerens, ghy zijt uit Agnes oogen,
Maer geensins uit haer hart, met wie ghy hebt gezogen
Een zelve voesters melck, en moerbay eener speen.
Och hadt ghy zoo met my een waterbadt gemeen,[vs. 4]
En zegening der drie aenbiddelijcke namen
Van Vader Zoon en Geest, een Godt en godtheit t'zamen;[6]
Hoe zuiver zou uw ziel, uit dees gewyde bron,
Die Adams ooftsmet wascht, gelijck een morgenzon,[8]
Verryzen, en voor 't licht de schimmen zien verhuizen,[9]
Met eene bange wolck van uilen, vledermuizen,
En huibens, kinders van des werelts naren nacht,[11]
En stout by duister: een gansch averechts geslacht,
't Welck schricklijck huilt en piept, om uwe speelnoots ooren,
Die, met haer kuische torts, hun onkuisch hol quam stooren.[14]
Doch 'k hoop, dat ghy, die stil aen Christus voeten zit,
Als leerkint van zijn school, waer in men vast, en bidt,[16]

* In 't opschrift: *Emerens, hare Zuighgenoot:* de H. Emerentiana, Agnes' zoogzuster (collactanea), die, nog niet gedoopt, op 't versche graf der heilige bad, werd daar door heidensche soldaten gesteenigd en aldus in haar bloed gedoopt; feestdag 23 Januari.

vs. 4 *waterbadt:* het Doopsel.

6 *een Godt:* lees: één God enz.

8 *ooftsmet:* zondeschuld door 't eten van de verboden vrucht.

9 *schimmen:* schaduwen, duisternissen, als beeld van de dwaling.

11 *huibens:* uilen, Fransch: hiboux; *kinders van des werelts naren nacht:* Vondel neemt als in de middeleeuwsche symboliek de genoemde chimeren als zinnebeelden van heidensche zonde en dwaling.

14 *kuische torts:* licht van kuischheid; *hun onkuisch hol:* 't bordeel van vs. 59.

16 *leerkint:* doopleerlinge of catechumena, zooals Emerentiana was.

Oock, met de naeste feest, zult opgaen d'eerste trappen,[17]
En, onderdanigh en ootmoedigh, 's meesters stappen
En heirbaen gade slaen, die naer den heilbergh leit,[18-19]
Door allerhande ramp, en wederwaerdigheit.
Daer toe help Jesus u en my, die heet geronnen[21]
Myn loopbaen ben ten einde en zie den strijt gewonnen;[21-22]
En, grypende verheught den palm van 't paradys,
U toewensch eenen tack van geenen mindren prys.[24]
Myn zuighgenoot, kon ick myn hart in 't uwe gieten,[25]
Hoe vrolijck zouden wy een' zelven troost genieten,
En voorsmaeck van 't bancket der Engelen om hoogh,[27]
Die voor mijn komst alreede ontsluiten 's hemels boogh,
Nu 't mes gewet wort, om in mynen strot te stooten;
Op dat myn ziel geen bloet gebreck hebbe, om te vloten,[30]
En heen te zeilen naar het rechte vaderlant.[31]
Ick neem dan noch verlof van u, en kus uw hant,[32]
Door deze letters, versch met maeghdebloet geschreven;
Op datze van myn trouw getuigenisse geven,
By andre maeghden, u en mynen geest bewust:[35]
En 't zal my wel doen, zoo ghy haer voor 't leste kust,
In mynen naem, en raet het beste pant der jaren,[37]
Den hemel toegewydt, zorghvuldigh te bewaren;
Indien 't gebeurde, dat haer eens gegeve trouw
Van 't dwaellicht wiert bekoort, dat my verleiden wou,[40]
Daer ick, een meisken, noch geen dartien jaer magh halen;[41]
Een oude, die zoo licht door wulpsheit zou verdwalen,[42]
't En waerze aendachtigh ooghde, op 't licht van 't helder Lam,[43]
Dat aen de starren blinckt, van waer het nederquam
Gewilligh dragen al ons zwackheên, en gebreken;[45]
En kent, gelijck het proefde, in wat gevaer wy steecken;[46]
Terwyl men ons bestormt, op allerley manier,

17 *de naeste feest:* het naaste, aanstaande feest; zoo noemt Agnes den naderenden dag van haar martelaarschap; *zult opgaen d'eerste trappen:* in de eerste waarheden van de christelijke leer zult worden ingewijd.
18-19 *'s meesters stappen en heirbaen:* de voetstappen op den weg van Christus, vgl. *Joan.* VIII, 12; *heilbergh:* berg des heils, berg des Heeren enz. bijbelsche uitdrukkingen voor de zaligheid.
21 *heet geronnen:* warm geloopen.
21-22 Vgl. I *Cor.* IX, 24 en II *Tim.* IV, 7.
24 *eenen tack* enz.: een palm van niet minder waarde.
25 *zuighgenoot:* zoogzuster.
27 *'t bancket der Engelen:* de hemelsche vreugde.
30 *vloten:* vlot raken, drijven.
31 *het rechte vaderlant:* het echte, ware vaderland, de Hemel.
32 *verlof:* afscheid.
35 *u en mynen geest bewust:* u en mij bekend.
37 *het beste pant der jaren:* de maagdelijke jeugd.
40 *Van 't dwaellicht wiert bekoort:* door de heidensche dwaalleer zou worden verlokt.
41 *Daer:* terwijl.
42 *oude:* ouderdom, leeftijd; *wulpsheit:* jeugdige dartelheid, onbezonnenheid; *zou:* kan.
43 *'t En waerze:* tenzij ze; *ooghde:* blikte; *'t helder Lam:* het onbezoedelde Lam Gods, Christus, met toespeling op Agnes' eigen naam en deugd.
45 Vgl. *Is.* LIVI, 4.
46 *En kent, gelijck het proefde:* en kent evenzeer als dat het ondervond.

Door minnevleyery, of schennissen, of vier.[48]

48 *schennissen:* onteering; *vier:* de vuurproef.

Uw Agnes is voor geen van deze drie bezweken.
Sophroons verliefde zoon heeft duizent minnetreken[50]
Vergeefs te werck gestelt, en storte in 't quynend bedt;[51]
Dies myn onnoozelheit verdaeght wiert voor de wet,[52]
En 's vaders rechterstoel; die (rustigh afgeslagen[53]
Van 't maeghdenhart, alreede een liever opgedragen)[54]
Het vonnis streeck, dat zoo een onverzetbre ziel[55]
(Nadien de reinigheit haer ooge alleen beviel)
In Vestaes reine kerck, by 't eeuwigh vier, most waecken,[57]
En 't schendigh lasterstuck des Christendoms verzaecken;[58]
Of staen het geil gezicht, in 't schandelijck bordeel,[59]
Ten spiegele, en ten doele, en als op stadts tooneel.
't Viel hardt een afgodin of schennis te verkiezen;
De ziel en 't lichaem, of de kuischeit te verliezen,
In 't lichaem: 't leste leet den allerminsten noot;[63]
Hoewel dit harder viel dan d'allerhardtste doot.
Ick sprack: wat mooght ghy toch al van uw Vesta droomen?
't Zy die Saturnus baerde, of van hem afgekomen,[66]
Eer maeght dan moeder heet; een kroon van toornen voert;[67]
't Gespan der leeuwen toomt, en eene trommel roert.[68]
Wy oogen op een Maeght en zeestar, t'effens moeder[69]
Van 't wonderbare Kint, den zekersten Behoeder[70]
Der menschen, die zoo licht zyn maeghden redden kan:[71]
Terwyl uw Vesta slaept, gelijck haer leeuwsgespan;[72]
Dat noit zyn manen schudde, of heeft bestaen te brullen,
Daer nonnen, dagh en nacht, de blinde lampen vullen,[74]

50 *Sophroons:* juister is Symphroons, zie noot op regel 2 van 't proza; *minnetreken:* minnestreken.
51 *storte* enz.: door Agnes' weigering werd de zoon ziek.
52 Daarom werd mijn onschuld voor 't gerecht gedaagd.
53 *'s vaders:* nl. Symphroons.
54 *Van:* door; *een liever opgedragen:* aan een inniger geliefde, nl. Christus, geschonken.
55 *onverzetbre:* onverzettelijke, halsstarrige.
57 *Vestaes reine kerck* enz.: de tempel van Vesta op het Romeinsche Forum, waar zes Vestaalsche maagden het heilig vuur dag en nacht moesten bewaken.
58 *'t schendigh lasterstuck:* het schandaal.
59 *het... gezicht:* voor het gezicht.
63 *'t leste* enz.: lichamelijke schennis is minder dan schennis van de ziel.
66 Men kende twee Vesta's, één de moeder, en één de dochter van Saturnus; de eerste is de Aarde en de andere het Vuur.
67 *Eer maeght dan moeder heet:* Vesta, de maagdelijke godin der haardsteden, trad in het Romeinsche leven het meest op den voorgrond; *een kroon van toornen:* een stedekroon, omdat Vesta de beschermgodin van een stad was.
68 *'t Gespan der leeuwen toomt:* Vesta werd dikwijls vereenzelvigd met de Phrygische godin Cybele, die werd voortgetrokken door een leeuwenspan; deze hemerking gelde ook ter aanvulling van de noot bij vs. 1437 van *Peter en Pauwels; en eene trommel roert:* dezelfde Cybele heet ook de uitvindster van trommel en fluit.
69 *Wy:* met klemtoon; *een Maeght:* een maagd bij uitstek, Maria; *zeestar:* maris stella, benaming van Maria in de kath. liturgie; *t'effens:* tegelijkertijd.
70 *Kint:* Jezus; *Behoeder:* Heiland, Salvator.
71 *zoo licht:* gemakkelijk.
72 *Terwyl uw Vesta slaept* enz. tot 75: Agnes bedoelt, dat alle verhalen over de heidensche godheden verzinsels zijn.
74 *nonnen:* maagden; *blinde:* die in het duister laten.

Met oly, die den nacht der doling niet verjaeght.
Wanneer men 't lichaem schent, zoo blyft de ziel noch maeght,[76]
Door d'onbevleckten wil. De vierschaer raest, en dondert.

76 *maeght:* ongeschonden.

Men voert, ten schimp, my om, van myn gewaet geplondert,[78]
Maer niet van 's hemels gunst, die, al te wonderbaer,[79]
Met eene blonde wolck van myn neervloeient hair
De bloode schaemte kleet; terwyl alle oogen blaecken[81]
Op my, een beelt gelijck, bespreit met gouden laken.[82]
Zoo naeck ick Venus cel, daer my een kleet, van licht[83]
En glans geweven, deckt voor 't ongetoomt gezicht.
De boelen staen verbaest, en vallen neêr, en bidden:[85]
Maer 's Rechters wulpsche zoon komt vliegen, in het midden[86]
Der overtuighde schare, en wil de handen slaen[87]
Aen Agnes, maer een strael des blixems tast hem aen,
En smackt het zielloos lijck voor myne voeten neder.[89]
Ick lever, door 't gebedt, den zoon zyn' vader weder.
Toen roemde een yeders tong den onverzierden Godt;[91]
Al t'onverdraeghelijck voor 't priesterlijcke rot[92]
En offerwichelaers. gansch Rome is uitgelaten.[93]
Van Agnes waeght het al, de marckten, en de straten.[94]
De wichlaers schreeuwen: helpt dit ondier aen een zy.[95]
Het steurt den ysren slaep des doots door tovery,[96]
En ongoôn, opgeweckt door prevlen van gebeden.[97]
Aspaes, de vooght der stadt, door 't oproer heen getreden,[98]
En 's vollex dicken drang, en vreesselijck getier,[99]
Veroordeelt my ten brant, ten aze van het vier.[100]
Maer d'aengeblaze vlam, die eerst zoo breet gingk weiden,
Door Godts onzichtbre kracht, op myn gebedt, gescheiden,[102]

78 *geplondert:* beroofd.
79 *al te:* hoogst.
81 *blaecken:* schitteren.
82 *een beelt gelijck:* zoo schoon en onbewegelijk; *gouden laken:* het goudblonde haar, dat Agnes omhult.
83 *Venus cel:* het bordeel (lupanar) op den Circus Agonalis, nu een kerk ter eere van de H. Agnes op de Piazza Navona.
85 *boelen:* wellustelingen.
86 *wulpsche:* hier in de tegenwoordige beteekenis van wellustig.
87 *overtuighde:* nl. van de waarheid der Christenleer.
89 *het zielloos lijck:* hem als een ontzield lichaam (*lijck* = lichaam).
91 *onverzierden:* onverzonnen, waarachtigen.
92 *'t priesterlijcke rot:* de heidensche priesters.
93 *offerwichelaers:* augures en haruspices, die uit de ingewanden der dieren en de vlucht der vogels den wil der goden opmaakten.
94 *waeght:* gewaagt; *het al:* alles, iedereen.
95 *helpt aen een zy:* maakt van kant.
96 *steurt:* verstoort; *den ysren slaep des doots:* den onverbreekbaren dood, verstoord nl. door Agnes' ten leven opwekking van Symphronius' zoon, vs. 90; *tovery:* de Christenen werden geregeld van tooverij beschuldigd. Ambrosius heeft: 'Omnes aruspices.... una voce clamabant: Tolle magam, tolle maleficam'. (Alle wichelaars schreeuwden: weg met de tooveres, weg met de heks!). *Acta SS.* Jan. tom. II, p. 352.
97 *ongoôn:* onechte goden.
98 *Aspaes, de vooght der stadt:* Aspasius Urbis Romae Vicarius.
99 *'s vollex dicken drang:* de dichte volksmenigte.
100 *ten aze van het vier:* tot voedsel van het vuur.
102 *gescheiden:* Ambrosius: 'Statim in duas partes divisae sunt flammae'. (Terstond scheidden de vlammen zich in tweeën).

Verzengt noch vel, noch vleesch, en zweeft rontom, en wort
Gebluscht van koelen dauw, uit 's hemels schoot gestort.
De hemel zeker wel rechtvaerdigh niet gehengde,[105]
Dat d'uiterlijcke vlam beschadighde en verzengde
Het kuische lyf van my, wiens minneschuw gemoedt[107]

105 *niet gehengde:* stond niet toe.
107 *wiens:* ook voor 't vrouwelijk *wier*.

Noit blaeckte van de torts des wellusts, en haer gloet.[106-108]
d'Onstuimige gemeent, verbittert door dit wonder,
Aen 't hollen, heen en weêr, en smyt het bovenste onder,
En dreight den heelen staet: dies d'overste al vervaert,[111]
Besluit de maegdekeel te speten aen het zwaert,[112]
Op dat het door haer bloet dit buldrende onweêr stille,
En velen te gevalle een ziel vergiete, en spille;[114]
Waer naer myn ziel verlangt, en wacht alle oogenblick
Den jongsten, om by Godt te varen zonder schrick.[116]
Ons Numentaensche hoef behoe myn kout gebeente.[117]
Maer Emerens, ick ken den aert van dees gemeente,
En uwen yver, naeu te houden van mijn lijck,[119]
En grafstede; och voor u een ongewisse wijck,[120]
Zoo 't woest gepeupel u daer zuchten hoore, of weenen.
Ick hoor, of dunckt het my? een buy van hagelsteenen[122]
Vast haglen op uw hooft. och zuster blyf er af,[123]
Eer u de razerny begrave by myn graf;[124]
Daer ghy in bloet gedoopt, en niet met waterdruppelen,[125]
Den geest geeft, en al 't graeuw, om 't warme lijf, komt huppelen.

106-108 Deze gedachte, die ook voorkomt in het aan Vondel welbekende *Vrouwelick Cieraet van St. Agnes versmaedt* van J. Stalpert van der Wiele ('s Bosch, 1622): ‘Maer de leden, die den brand der wellustelinge hadden verwonnen, hebben oock int middel der vlammen verkoelinge gevonden’, gaat terug tot de *Historia Passionis S. Agnetis Virginis et Martyris* van Hroswitha van Gandersheim: ‘Sed corpus castum, nulla de sorde piandum, ardor carnalis quod non succendit amoris, ignis non laesit praesens nec tangere quivit’. (Maar het kuische, onbezoedelde lichaam, nooit door gloed van vleeschelijke liefde geblaakt, bleef ongedeerd en onberoerd van dit vuur). *Migne*, P.L. 137, blz. 1128.

111 *dreight:* bedreigt; *d'overste:* Aspasius.

112 *speten:* van spit, steken.

114 *een ziel vergiete:* lees: één ziel (tegenover: *velen te gevalle*); het denkbeeld van ‘bloed vergieten’ loopt hier over in een ‘ziel vergieten’; *spille:* verspille, verspele.

116 *Den jongsten:* nl. oogenblik, bij V. gewl. mann.; *by:* naar.

117 *Ons Numentaensche hoef:* de ouders van St. Agnes begroeven haar lijk in hun hoeve aan de Via Nomentana, waar nog altijd de basiliek van S. Agnes staat.

119 *houden:* weren.

120 *ongewisse wijck:* onzekere, onveilige schuilplaats.

122 *hagelsteenen:* steenen die neerhagelden.

123 *Vast:* reeds.

124 *begrave by myn graf:* het graf van de H. Emerentiana is inderdaad naast dat van S. Agnes in de kerk Sant' Agnese fuori le mura.

125 Volgens de leer der kath. Kerk sluit het martelaarschap het doopsel in, vgl. hierachter *S. Katarine*, vs. 6-17.

[S. Caecilia]

S. Caecilia.*

[1] *CAECILIA, een dochter van ridderlijcken geslachte, te Rome, onder Keizer Markus Aurelius,*
[2] *was vroegh van Godt verlicht, heimelijck, aen zynen eenigen Zoon, getrouwt, en, door dwang*
[3] *der ouderen, ondertrouwt met Valeriaen; waerom zy, verlegen tegens d'aenstaende bruiloft,*[r. 3]
[4] *in 't hairen kleet, onder hare kostelijcke gewaden, met vasten waken bidden en inwendige*[4-5]
[5] *lofzangen, onder orgelspel, vast by haren goddelijcken bruidegom, om een blyde uitkomst*
[6] *aenhiel; tot datze, ter bruiloftskamer ingetreden, de rechte gelegenheit den ridder openbarende,*[6]
[7] *hem waerschouwde voor den Engel, haren wachter. Hy, haer woort en Gode betrouwende,*[7]

* *S. Caecilia:* De marteldood van deze Romeinsche jonkvrouw viel waarschijnlijk in 177 onder de vervolging van Marcus Aurelius; haar feestdag is 22 November.
r. 3 *ouderen:* ouders; *ondertrouwt:* uitgehuwelijkt; *Valeriaen:* Valerianus van het adellijk geslacht der Valerii; de jongeman was heiden, toen de gedoopte Cecilia hem werd toegewezen; *verlegen:* in verlegenheid.
4-5 *'t hairen kleet:* een grof boetehemd; *met inwendige lofzangen, onder orgelspel:* in het Rom. Brevier, puttend uit de oude Acta staat: 'Cantantibus organis Caecilia virgo in corde suo soli Domino decantabat'. (Bij het spelen der muziekinstrumenten [nl. van Cecilia's bruiloft] zong de maagd Cecilia in haar hart alleen voor den Heer). Op deze woorden is de overigens door niets gesteunde vereering van Cecilia als patrones der Muziek gegrond.
6 *aenhiel:* aanhield, smeekte; *de rechte gelegenheit:* de ware toedracht, nl. dat zij als maagd aan Christus verloofd was en dus van 't huwelijksgebruik afzag.
7 *wachter:* bewaarder; *betrouwende:* vertrouwende op.

[8] *liet zich van Urbaen, het hooft der Kercke, doopen, zagh den Engel zyner gewaende bruit,*[8]
[9] *en, zynen broeder Tiburtius Gode winnende, volharde met hem in godtvruchtige oeffeningen*:[9]
[10] *waer over zy beyde van Almach, den bewintsman der stede, gevangen gepynight en gemartelt*[10]
[11] *wierden. De Maeght, na hun aengetast, weigerde d'afgoden te vieren ten spiegel van veele*[11]
[12] *anderen, die Christus quamen te belijden: weshalven men haer in een drooge en heete badt-*[12]
[13] *stove opsloot: maer de hitte van Godt wonderlijck verkoelt zijnde, zoo holp men haer, met*[13]
[14] *drie slagen in den neck (waer na zy noch drie dagen zieltooghde) aen d'eene zyde*.[14]

8 *Urbaen, het hooft der Kercke:* Urbanus de Paus; maar dit is een vergissing in Cecilia's geschiedenis, want de eerste paus Urbanus verschijnt pas in 223; de hier bedoelde Urbanus schijnt een bisschop in de buurt van Rome geweest te zijn.
9 *Tiburtius,* evenals zijn broer Valerianus gedoopt en gemarteld, wordt samen met den ook gekerstenden en gemartelden kamerdienaar Maximus (vs. 95-v.v.) tot de martelgezellen van de H. Cecilia gerekend.
10 *over:* om; *Almach, den bewintsman der stede:* Turcius Almachius, Praefectus Urbis.
11 *na hun:* na hen, nl. Valerianus en Tiburtius; *vieren:* eeren, met bijgedachte aan offerof wierook vuur; *ten spiegel:* ten voorbeeld.
12 *badtstove:* badkamer.
13 *van Godt:* door God; *holp:* hielp, bracht.
14 *aen d'eene zyde:* eigenlijk: aan de andere zijde, nl. van het graf, dus: om het leven.

Caecilia aen Valeriaen, haren Bruidegom.

Caecilia, ten echte u onlangs toegestaen,[vs. 1]
Door dwangk der ouderen, begroet Valeriaen,[2]
Haer' Bruidegom, die nu, voor d'Engelen, gaet trouwen[3]
Godts aenschijn, 't schoonste 't welck de hemelen aenschouwen.[4]
Myn heer, en Bruidegom, doch niet met dat beding,[5]
Waer op ick bevend met dees hant uw trouw ontfing,
Op dat ghy slechts den dienst des lichaems zoudt genieten,[7]
En vrolijckheit, gemengt met smerte, en huisverdrieten;
Maer bruigom door den bant van 't hemelsche gemoedt:[9]
Hoe is uw hoop verkeert, op eenen andren voet[10]
Dan toen ghy pleghtigh met Caecilia vergaerde,[11]
Eer zy haer hartewit u heimlijck openbaerde;[12]
Daer ghy, ter vrolijcke bruitskamer ingetreên,
Naer uw verstant, met haer vereenight waert en een;[14]
Eer zy uw hevigheit betemmen gingk met koorden[15]
Van hemelval, en bont met onverwachte woorden;[16]
Daer 't kostelijcke bedt gespreit lagh, en bestroit,[17]

vs. 1 *ten echte:* als echtgenoote
2 *ouderen:* ouders.
3 *die:* slaat op Cecilia.
4 *Godts aenschijn:* Christus, wschl. met zinspeling op *Hebr.* I, 3.
5 *Bruidegom, doch niet met dat beding:* Vondel schijnt te bedoelen: Bruidegom, maar met beding, dat ge mijn bruidegom niet zijt, dan alleen in ruimeren zin, zooals in vs. 9 nader verklaard wordt.
7 *dienst des lichaems:* lichamelijke hulp en verzorging.
9 Versta: Bruigom alleen in hooger, hemelschen zin.
10 Men bedenke, dat Cecilia deze woorden tot Valeriaan richt, nadat hij als Christen inzag, dat hij haar te respekteeren had.
11 Nl. in den huwelijksnacht.
12 *hartewit:* de bedoeling van haar binnenste; *heimlijck:* in het Romeinsch Brevier: ‘Est secretum Valeriane quod tibi volo dicere’. (Er is een geheim, o Valeriaan, dat ik u wil meedeelen).
14 *verstant:* begrip.
15 *hevigheit:* hartstocht; *betemmen:* intoomen.
16 *hemelval:* als uit den hemel gevallen taal *bont:* inbond.
17 *'t kostelijcke:* prachtig opgemaakte, naar de oud-Hollandsche gewoonte.

En 't morgenroot zoo na den Hymen zagh voltoit,[18]
Dat ghy, op dat de Bruit van maeght uw vrouw moght worden,
Alreede op 't bruitsbedt woudt haer' blooden riem ontgorden.[20]
Valeriaen, myn troost, genade, braefste heer,
Zoo sprack ick al verbaest, en zeegh bykans ter neêr,[22]
En hiel uw handen vast, en al mijn leden beefden;[23]
(Want zuiverheit en echt elckander wederstreefden)[24]
De liefde, die ick aen uw minne schuldigh ben,
Als eene die uw deught en dapperheit erken,
En d'eerste liefde, vroegh een' andren opgedragen.[27]
Uw aengezicht ontstack, als vier; en voort aen 't vragen,[28]
Aen wien ick was verlooft: wat boel my liever was[29]
Dan echtgenoot. hoe heet die schelm, die schender? ras,
Zegh op. wat booswicht is 't? dat ick myn moedt magh koelen.[31]
Hy zal, dat vloeck ick hem, hy zal eerlang gevoelen,[32]
Dat wy van vromer bloet gesproten zyn dan hy.[33]
Maer toen die donkre wolck een luttel dreef voorby,
En uwe hevigheit gehoor gaf, op myn bede,
Zoo knoopte ick deze rede aen d'aengevange rede:
De voorgemelde liefde en trouw gebieden my[37]
Te zorgen voor uw ziele; en geen verradery,
Ten intre van deze echt, zoo trouweloos te plegen.
't Is anders dan men waent met deze Bruit gelegen.
z'Is reede aen een gehuwt, die 't al, wat adem schept,[41]
Geschapen heeft, en voedt: dies zoo ghy roert of rept
Haer ongerepte leên; ick zie een' gloenden degen[43]
U druipen op het hooft; het welck de hemel zegen[44]
Voor onheil. wacht u dan voor 't naeckende gevaer.
Ick ben myn eigen niet. bedaer wat. wel is waer[46]
De feest heeft haer beslagh, en alle pleghtigheden[47]
Voltrocken, kan men naeu van hier te rugge treden.[48]

18 *na:* bijna; *Hymen:* de huwelijksgod, het huwelijk; *voltoit:* voltrokken.
20 *haer' blooden riem ontgorden:* den gordel van haar maagdom losmaken, 't Latijnsch zonam solvere.
22 *al verbaest:* geheel ontdaan.
23 *hiel:* hield.
24 *zuiverheit:* maagdelijkheid.
27 *een' andren:* een anderen bruidegom, Christus; *opgedragen:* achter dit woord leze men....; Cecilia onderbreekt zich zelf, om den indruk dezer eerste woorden op Valeriaan te schilderen; in vs. 37 neemt zij den draad weer op.
28 *voort aan 't vragen:* terstond begont gij te vragen.
29 *boel:* minnaar.
31 *magh:* moge, kan.
32 *vloeck:* zweer.
33 *vromer:* heroïscher.
37 *De voorgemelde liefde:* de vermelde liefde, nl. in vs. 27.
41 *aen een:* aan iemand, Christus.
43 *gloenden degen:* gloeiend, vlammend zwaard, als beeld van Gods wraak.
44 *druipen:* recht neer vallen als een druppel; *zegen:* beware.
46 *Ick ben myn eigen niet:* ik behoor mij zelf niet toe.
47 *De feest:* feest is dikwijls mannelijk bij Vondel.
48 *naeu:* nauwelijks, moeilijk.

De voorwaerde is gemaeckt: de bruitschat toegetelt:[49]
't Geluck gewenscht: bancket en bruitsbedt toegestelt.[50]

49 *De voorwaerde:* de onderlinge afspraak, het huwelijkskontrakt.
50 *toegestelt:* gereed gemaakt.

De vlammesluier deckte en schaduwde myn kaecken.[51]
De torenkroon myn hair. men zagh de fackels blaecken.[52]
De trouw vlocht hant in hant. de pypen zwygen nu,[53]
En ick, u t'huisgeleit, ben dier verknocht aen u.[54]
Wat hier verbeurt is, met zoo verre voort te varen,
Wyt my. ick schrickte dit myne oudren t'openbaeren.[56]
De schroomte is eigen, doch hier strafbaer, in een maeght,
Die, Christensch, oogen moet op 't geen dien heer behaeght,[58]
Waer aen zy zich verbont. 'k heb zomtijts heele dagen
En nachten langk gebeên met traenen; en gedragen,
En draegh nu noch, op 't bloote en afgevaste lyf,
Ja onder bruitsgewaet en gordel, beide styf
Van parlen en gesteente, een onderkleet, geweven
Van borstligh steeckligh hair; op hoop of Godt wou geven
Een eerlijcke uitkomste, in den maeghdelijcken strijt,[65]
En kuischen staet, alleen de starren toegewijt.[66]
'k Heb, onder galm van wint en loode en tinne tongen,[67]
Myn' J E S U S , in mijn hart, zijn' Hymen toegezongen.[68]
Nu volgh myn' raet, en laet mijn kuischeit ongeraeckt;
Zoo zult ghy zien wat geest, wat godtheit om haer waeckt.[70]
Dit spreeckende; zagh ick, en kon het schaers gelooven,[71]
Hoe ghy, door eene kracht, op u gestort, van boven,
Van eenen dollen leeuw in een zachtmoedigh lam[73]
Veranderde, en uw hart myn' raet ter harte nam,[74]
En yverde, om Urbaen der Priestren zon te spreken;[75]
Daer, tusschen grafgebeente en martel-asch, versteken,[76]

51 *vlammesluier:* bruidssluier.
52 *torenkroon:* hier blijkbaar het hoog opgetorend kapsel, zooals bij aanzienlijke bruiden in Vondels dagen gebruikelijk was; de *kroon van toornen,* waarmee volgens den vorigen Brief vs. 67 Vesta getooid is, beteekent een stedekroon.
53 *pypen:* blaasinstrumenten.
54 *dier:* duurzaam.
56 *oudren:* ouders.
58 *Christensch:* Christus toebehoorend; *oogen:* zien, letten; *dien heer:* Christus.
65 *eerlijcke:* eervolle.
66 *de starren:* den Hemel.
67 *galm van wint* enz.: orgelspel, het ‘cantantibus organis’ van het Rom. Brevier, zie bij r. 4-5 van 't onderschrift.
68 *zijn' Hymen:* zijn bruiloftslied.
70 *wat geest, wat godtheit:* wat engel namens God; Rom. Brev.: ‘Ego, Valeriane, in Angeli tutela sum, qui virginitatem meam custodit’. (Ik sta, o Valeriaan, onder bescherming van een engel, die mijn maagdelijkheid bewaart).
71 *schaers:* nauwelijks.
73 Vgl. Rom. Brev.: ‘Sponsum, quem quasi leonem ferocem accepit, ad te quasi agnum mansuetissimum destinavit’. (De bruidegom, dien zij als een wilden leeuw ontving, heeft ze als een mak lam tot u gezonden).
74 *uw hart myn' raet ter harte nam:* Vondel heeft hier achter elkaar eenige sterke voorbeelden van zijn soms kinderlijk, maar misschien onbewust woordspel; zie *hooft - hooft* in vs. 77, *kleede - kleet* 78, *was gewassen* 79, *gerolt -rollen* 104, *eer - eerloos* 108, *triomf - triomfeerder* 109, *paer - ontpaerde* 121.
75 *Urbaen der Priestren zon:* de opperpriester, paus; zie echter bij r. 8 van 't onderschrift.
76 *martel-asch:* overblijfselen der martelaren, die vaak verbrand waren; bedoeld zijn de geheime begraafplaatsen der vervolgde Christenen, de Katakomben; 't Rom. Brev.: ‘Urbanus Papa, qui propter persecutionem in martyrum sepulcris via Appia latebat’. (paus Urbaan, die om

Dit hooft van Rome u goot het water op het hooft,[77]
En kleede met een kleet, dat zelf de sneeuw verdooft;[78]

de vervolging bij de graven der martelaren aan den Appischen weg verscholen was). In die Katakombe aan de Via Appia (San Callisto geheeten) werd ook Cecilia bijgezet.

77 *goot* enz.: doopte.

78 *En kleede* enz.: de staat van onschuld, dien het doopsel de ziel geeft, wordt in de kath. doop-liturgie verzinnebeeld door een wit kleed over den doopeling.

Een teecken, dat uw ziel noch witter was gewassen.[79]
Zoo quaemt ghy vrolijck my, in mijn salet, verrassen,[80]
En zaeght, daer uwe Bruit ter neder lagh gestreckt,
Den heldren wachter, die haer zuiverheit bedeckt,[82]
Met goddelijcken glans, en schemerende wiecken.[83]
Hy kranste uw hooft en 't mijn met roozen, die noch riecken,
En witte lelien. toen kont ghy klaer verstaen,[83-85]
Dat ick met geenderley bedrogh hadde omgegaen.
Tiburtius, uw broêr, en nu uw megevangen,
Bereit een martelkroon, aen uwe zy, t'ontfangen,
Geraeckte, langs den draet van uw en mijn bericht,
Uit 's afgronts Labyrinth, in 't noit betrocken licht.[89-90]
Toen rees 'er wieroock van gebeên en milde gaven.
Toen luste u 't martellijck, by duister, te begraven;[92]
Waerover Allemach u in den kercker smeet,[93]
En sloegh met scharpe roên, 't welck ghy geduldigh leedt;[94]
Dies 's kamerlings gezin en zelfs de lijftrauwanten
Aen 't botten zijn, als van uw bloet bedaude planten;[95-96]
Verwachtende de zon, die morgen op zal gaen,
En zien met wat gelaet ghy voor dat zwaert zult staen,[97-98]
't Welck hooft en hals en lyf en ziel gezwint zal scheiden,
Hoe kan ick minder, dan voor 't jongste, u noch geleiden,[100]
En wencken, of ick 't hart van verre stercken kon,
Daer myn bedruckt gezicht gekeert staet van de zon,[102]

79 *noch witter:* noch reiner dan dat kleed; *gewassen:* gewasschen.
80 *salet:* slaapkamer.
82 *Den heldren wachter:* den stralenden engel; Rom. Brev.: ‘cum ea angelum divino splendore fulgentem invenit. (hij vond bij haar een engel stralend van hemelschen luister).
83 *schemerende:* schimmerende, schitterende.
83-85 Metaphrastes verhaalt, dat de engel met zijn stralende vleugels twee kronen van rozen en lelies in de hand hield, één voor Cecilia en één voor Valerianus; *De Probatis Sanctorum Historiis,* Coloniae Agrippinae, MDLXXIV, tom. VI, blz. 505.
89-90 Toespeling op de mythe van Theseus, die door den draad van Ariadne den uitgang van het labyrinth (doolhof) van Kreta terugvond; *'s afgronts Labyrinth:* de dwaalleer; *betrocken:* benevelt.
92 *'t martellijck:* het lijk van den martelaar; volgens Metaphrastes beijverden Valerianus en Tiburtius na hun bekeering zich om de lijken der martelaren, die Almachius verbood te begraven, in de Katakomben bij te zetten. l.c. blz. 510.
93 *Waerover:* waarom; *Allemach:* Turcius Almachius, de stadsprefekt.
94 *scharpe roên:* scherpe geeselroeden.
95-96 Metaphrastes verhaalt, hoe Maximus, de kamerdienaar van Almachius (*kamerling*, cubicularius Praefecti), die Valerianus en Tiburtius ter dood moest brengen, met zijn gezin en met de lijfwacht (*lijftrauwanten*) door de woorden der martelaars bekeerd werden: ‘Quorum praedicatione ipse Maximus cum tota sua familia et ipsis lictoribus crediderunt’, l.c. blz. 512. (Door hun prediking werd Maximus zelf met heel zijn gezin en zelfs met de lictoren tot het geloof bekeerd); *botten:* uitbotten, bloeien in geestelijken zin; *bedaude:* besproeide.
97-98 *de zon:* in natuurlijken en bovennatuurlijken zin. Vondel verwerkt hier Methaphrastes: ‘Tunc Maximus dicebat: vidi Angelos Dei tamquam solem resplendentes ea hora qua gladii sunt percussi’. (Toen zei Maximus: Ik zag de engelen Gods schitterend als de zon, op 't oogenblik, dat zij (Val. en Tib.) door het zwaard getroffen werden, l.c. blz. 512).
100 *'t jongste:* 't laatste; *noch:* nog.
102 *gekeert:* afgewend.

Ten Noorden, op een rots, bedauwt met zilte droppen,[103]
Langs 't aenschijn neergerolt, voor 't rollen van twee koppen;[104]

103 Deze bizonderheden klinken geheimzinnig; in de bronnen vond ik niets, dat ze verklaart; *zilte droppen:* tranen.
104 *twee koppen:* de hoofden van Valeriaan en Tiburtius.

Eer waerdiger gekroont met onverwelckend lof,[105]
Dan, in hun bloet geverft, te gapen naer het stof.[106]
Maer neen, geen lauwerkrans kan u meer glori geven,
Dan dus, voor Jesus eer, door 't eerloos stael te sneven;
En geen triomf maeckte oit den triomfeerder waert,[109]
Die, aengebeên van 't volck, ten Kapitole vaert,[110]
Maer dees, die, door den roock en smoock van lasteringen,[111]
En lasternevels, recht ten hemel op komt dringen,
Daer 't heir der Engelen den triomfeerder wacht,[113]
By schooner dagh, getreên van geenen zwarten nacht.[114]
Daer hoop ick u eerlangk, die myner gingt ontfarmen,[115]
t'Omhelzen met myn ziel, en haer onzichtbre armen:[116]
Want 't leit my op de leên, dat, op uw spoor van bloet,[117]
De Bruit Caecilia den Bruigom natreên moet,
In 't drooge stoofbadt, heet gestoockt, gelijck een oven;[119]
Of door een zwaertquetsuur; om Godt te hooren loven;[120]
Die zijn geheilight paer ontpaerde, hier beneên,[121]
Op dat hy het, om hoogh, zou smelten onder een.
Verwacht ons slechts een poos, in die behoude haven;[123]
En ly, dat wy u met onze eige hant begraven;[124]
En (schoon de grafdienst u vergolden wiert zoo straf)[125]
Tot uw gedachtenis dit snyden op uw graf:[126]
Hier rust Valeriaen. wat heeft die helt bedreven?
Hy spaerde om Godt zijn Bruit, maer niet zijn jonge leven.

105 Metaphrastes: '... aeternam et quae non potest marcescere martyrii coronam' (de eeuwige en onverwelkbare kroon van het martelaarschap, l.c. blz. 512).
106 *Dan te gapen:* dan dat ze gapen, met den mond open liggen.
109 *waert:* van waarde.
110 De Romeinsche overwinnaars gingen langs de via triumphalis door het toegestroomde volk naar den tempel van Jupiter op het Kapitool.
111 *lasteringen:* valsche beschuldigingen.
113 *den triomfeerder:* den geestelijken overwinnaar, den martelaar.
114 *getreên:* nagetreden; versta: in een dag, waarop geen nacht volgt, in den Hemel.
115 *u:* Valeriaan; *die myner gingt ontfarmen:* die mij hebt ontzien, nl. door haar als maagd te eerbiedigen.
116 *onzichtbre armen:* de ziel als geest heeft geen armen, maar de liefde en vreugde van den gezaligden Valeriaan worden hiermee uitgedrukt.
117 *'t leit my op de leên:* ik heb een voorgevoelen.
119 *'t drooge stoofbadt:* de badkamer vol heete lucht, het caldarium.
120 *zwaertquetsuur:* zwaardwonde, de drie zwaardhouwen, waarmee Cecilia in den hals werd getroffen.
121 *ontpaerde:* lichamelijk scheidde.
123 *Verwacht:* wacht; *een poos:* korte tijd; *die behoude haven:* de Hemel, de haven der behoudenis.
124 *ly:* sta toe; Metaphrastes deelt mee, dat Cecilia Valeriaan, Tiburtius en Maximus bij elkaar begroef, l.c. blz. 512.
125 *de grafdienst:* het begraven der martelaren, vgl. vs. 92.
126 *snyden:* griffen, de epigrafie, die gewoonlijk op de graven in de Katakomben werd aangebracht.

[S. Eulalia]

S. Eulalia.*

[1] *EULALIA, een welgebore spruit, t'Emerite, in Luzitanie, yverde ontrent haer twalefste jaer,*[r. 1]
[2] *in de verdruckinge der Heiligen, onder Keizer Maximiaen, zoo vierigh, dat de moeder (beducht*[2]
[3] *of de dochter wel met gewelt de handen aen d'afgoden moght slaen) haer ten platte lande*[3]
[4] *verzont, en, in een hofstede, liet opsluiten, en gade slaen: maer het maeghdeken, door een*
[5] *zonderlinge drift des Heiligen Geest, verruckt, brack by nacht uit, en donderde in hare*

* *S. Eulalia:* Er zijn twee heiligen van dezen naam, beiden in denzelfden tijd onder Keizer Maximianus († 305) gemarteld, één in Barcelona en één in Merida, twee plaatsen van het tegenwoordige Spanje. Dikwijls zijn beide maagden onderling verward en zelfs Baronius (*Annales Eccl.* A^{o} 303, 138) houdt ze niet scherp uit elkaar. Eulalia van Merida, de bekendste, wier feestdag valt op 10 December, werd in een uitvoerige hymne bezongen door Prudentius (*Peristephanon* III, P.L. 60, blz. 540) en dit gedicht, de hoofdbron voor de kennis van Eulalia's martelie, werd door Vondel in vele verzen van zijn langen, fraaien Brief letterlijk gevolgd.

r. 1 *een welgebore spruit:* Prudentius vangt zijn loflied aan met: ‘Germine nobilis Eulalia’; *Emerite:* Bij Prudentius, vs. 3: Emerita, tegenwoordig Merida, aan de Guadiana (vs. 95) in Spaansch Estramadura; *Luzitanie:* Lusitania, oorspr. het land tusschen Taag en Duero, later bij uitbreiding Portugal, waartoe eenmaal het nu Spaansche Merida behoorde; *ontrent:* gewoonlijk zoo bij Vondel voor omtrent; *twalefste:* ook een door Vondel bevoorkeurde vorm van het oude twalef, met onder invloed van zeste, achtste enz. gevormden rangwoordenuitgang, twaalfde.

2 *de verdruckinge der Heiligen:* de vervolging der Christenen, in de brieven van St. Paulus dikwijls als ‘heiligen’ aangeduid; *Keizer Maximiaen:* voluit: Valerius Maximianus Herculeus, vgl. vs. 103-05; *vierigh:* vurig.

3 *of... moght:* dat... zou.

[6] *geboortestadt op; daer het de rechters tartende en, op vyanden nocht bloetvrienden passende,*[5-6]
[7] *d'altaren verlasterde, en wieroock weigerde; waerom het kint, schrickelijck gepijnight, ende-*[7]
[8] *lijck ten viere veroordeelt wiert*.[8]

5-6 *zonderlinge drift des Heiligen Geest:* bizondere ingeving (aandrijving) van den Heiligen Geest; de -es van Geestes is door de *s* van geest opgeslorpt; *donderde.... op:* kwam plotseling te voorschijn; *passende:* acht gevende.
7 *verlasterde:* hoonde.
8 *wiert:* werd.

Eulalia aen Iulia, hare Moeder.*

Eulalia, uw lieve en godtgebooghzaem kint,[vs. 1]
't Welck niemant, onder al den hemel, meer bemint
Dan u, behoudens d'eer van Jesus, den behoeder,[3]
Neemt met dit oorlofschrift nu afscheit van haer moeder;[4]
Om wie zy, die het hooft van vreught ten hemel beurt,[5]
Wiens transsen zy genaeckt, alleen noch zucht, en treurt;[6]
En wenscht, dat ghy haer lijck aenschouwen mooght met oogen
Van blyschap, veer van rouw, en avrechts mededoogen;[8]
Nadien ghy nimmermeer [al hoort het moeder noo][9]
Uw dochter trotser kunt uithylicken dan zoo.[10]
Kon uw misleit vernuft dit sterfwit recht beseffen,[11]
Ghy zoudt geen lijckklaght, maer een bruiloftsliet, aanheffen,
En zingen, uit der borst, een lof tot Godts gena,[13]
Waer door ick naer myn graf, als naer een staetsi, ga;[14]
Die eeuwigh duurt, en lacht met onverdorde kranssen,[15]
En onvermoeiden toon, waer op de zielen danssen,[16]
Dat al de goude vloer en 't zalighste gewelf
Der starren dreune, al is het d'onbeweeghtheit zelf;

* In 't opschrift: *Iulia, hare Moeder:* de naam der moeder komt bij Prudentius niet voor; van een Julia is alleen sprake bij Heribertus Rosweydus S.J.: *Het Leven der HH. Maeghden*, Antwerpen, MDCXXVI. De H. Eulalia de Merida, blz. 521, maar daar is dit een medescholier van Eulalia; ook Baronius (303, 38) noemt vlak bij Eulalia een Julia, maar zonder eenig verband. De moeder was niet gedoopt.

vs. 1 *godtgebooghzaem:* aan God gehoorzaam, gedwee, van 't verouderde geboogen, buigen.
3 *behoeder:* Salvator.
4 *oorlofschrift:* afscheidsbrief.
5 *zy:* Eulalia.
6 *transsen:* de Hemel als een kasteel voorgesteld, in *Lucifer*, vs. 166: Engleburgh.
8 *veer van rouw:* ver van droefenis, die niet weenen; *avrechts:* verkeerd.
9 *Nadien:* aangezien; *nimmermeer:* nooit; *noo:* noode, ongaarne.
10 *uithylicken:* uithuwelijken; hijlijk, huylyk is bijvorm van huwelijk.
11 *misleit vernuft:* verstand dat de heidensche dwaalleer aanvaardt; *dit sterfwit:* de bedoeling van dit sterven.
13 *uit der borst:* oude datiefvorm, vgl. uiteraard; *een lof:* een loflied, vgl. Ital. una lauda; *gena:* goedheid.
14 *staetsi:* hoogtij, bruiloft.
15 *lacht:* jubelt.
16 *de zielen danssen:* de dans als uiting van zaligheidsvreugde is evenzeer in Vondels poëzie als in de Middeleeuwsche kunst een bekend motief.

Al dryft het endeloos om 't middelpunt der dingen,
Om d'alnatreckende as, waer naer de stoffen dringen,
Die, zonder dezen treck, niet langer houden stant,
Maer spatten liefdeloos, en springen uit den bant.[17-22]
Myn lippen offeren een danckbare offerhande
Aen uw medoogent hart, 't welck my ten platten lande
Veel mylen opwaert zont; daer ick gesloten zat,[25]
Op 't lanthuis, uit het oogh van myn geboorte stadt,
Die d'eer des afgronts zocht door wreetheit te bewaren,[27]
Waerom ghy duchte, of ick mocht komen uit te varen,[24-2828]
Tot smaet der Goôn, door wien men Godt zijn eere ontrooft,[29]
En, 't schepsel eerend, ziet den schepper over 't hooft;
Een lasterbrock te hardt en bitter om te kaeuwen.[31]
Mijn geest ontstack, wanneer mijn yver scheen te flaeuwen,[32]
In 't eenzaem lantvertreck, en sprack al heimlijck dus:
Is 't billijck, dat men hier het vier des yvers blusch,
En uitdoove in een spruit bykans van twalef jaren?
Waer blyven knoppen? waer de bloesem? waer de blaren?[36]
Als voorboôn van de vrucht, den hovenier belooft,[37]
Die, nat van bloetzweet, zich ter doot heeft afgeslooft,[38]
En voer, recht toe recht aen, de wreetheit in de kaecken,[39]
Om zynen wilden hof en wynbergh op te maecken;[40]

17-22 enz. Volgens het Ptolomeïsche stelsel over den Heelal-bouw, door Vondel evenals door Dante gehuldigd, welft de laatste sterrensfeer, de hemel der vasten sterren, zich onder den kristalhemel of het primum mobile; daarbuiten is het Empyreum, waarin de Godheid troont. Wat van de aarde af gezien wordt, is *de goude vloer,* de onderkant, met sterren bezaaid, van Gods woonplaats, de hemel, die, zelf onbewogen, alle beweging aan de lagere sterrensferen meedeelt (movens non motum): *d'onbeweeghtheit zelf*. Toch *dryft* of draait dat Empyreum weer *om 't middelpunt der dingen:* God, de as of spil, die alles tot zich trekt, omdat alles uit hem voortkomt en naar hem terug gaat. Deze *treck* (vs. 21) is de liefde, die alles in stand houdt en zonder welke (*liefdeloos*) het heelal uit elkaar moet vallen. Vondels kosmische gedachten gaan hier volkomen parellel met die van Dante's Paradiso.

25 *opwaert:* hooger op; *daer:* waar.

27 *d'eer des afgronts:* de afgodendienst, volgens *Ps.* XCV, 5 duiveldienst.

24-28 Prudentius, vs. 34-40 heeft: ‘Sed pia cura parentis agit, virgo animosa domi ut lateat, abdita rure, et ab urbe procul: ne fera sanguinis in pretium mortis amore puella ruat.’ (Maar de meelijdende zorg der moeder bewerkt, dat het vurige meisje thuis verborgen blijft, op 't land verscholen, ver van de stad, opdat het ontembaar kind uit liefde tot den [martel]dood niet uitvalle ten koste van haar bloed [leven]).

28 *uit te varen:* uit te breken, vgl. vs. 68.

29 *door wien:* door wier eeredienst.

31 *lasterbrock:* schelmstuk.

32 *scheen* heeft den nadruk.

36 *knoppen* enz.: geestelijk te verstaan.

37 *den hovenier:* Christus als heer van den wijngaard, waarvan hij vruchten verwacht, *Marc.* XII, 2.

38 *nat van bloetzweet:* in den Olijfhof; *Luc.* XXII, 44; *ter doot:* tot den dood, cfr. *Marc.* XIV, 34.

39 *recht toe recht aen:* moedig; *de wreetheit in de kaecken:* in den muil der wreedheid, in de handen van zijn beulen.

40 *Om zynen wilden hof en wynbergh op te maecken:* om zijn eerst dorren wijngaard door zijn bloed vruchtbaar te maken.

Uit liefde tot den oegst, zoo lang van hem verwacht;[41]
Uit liefde tot het nut van 't menschelijck geslacht.
Zijn liefde was zoo groot: wy laten ons verbluffen,[43]
Wy yveren in 't velt met sammelen, en suffen.[44]
Men moet quansuis, alleen met voordeel,'t voorhooft biên.[45]
Men noemt voorzichtigheit ontydigh kruis te vliên.

41 *oegst:* oogst; *zoo lang van hem verwacht:* door de voorspellingen der profeten, vergelijk *Ezech.* XVII, 8.

43 *Zijn:* Christus'; *verbluffen:* overbluffen, volgens de komende vss. bedoelt Eulalia: uit 't veld slaan door de praatjes der menschen.

44 *in 't velt:* op het veld; deze regel is ironisch: onze heele ijver bestaat in aarzelen (*sammelen*) enz.

45 Met die ironie gaat de briefschrijfster voort tot vs. 66, al de wijze raadgevingen, waarmee men haar geloofsijver heeft willen intoomen, smalend herdenkend; *quansuis:* zoogenaamd.

Men magh zijn handen aen geen godtloos marmer schenden.[47]
Zoo doende, hoopt men op den stapel der ellenden,[48]
En levert voetsel aen dees schuwenswaerde pest.[49]
En wie dit past of niet, het past bedaeghden best.
't Onmondigh kint moet scherp naer moeders huisles luistren.[51]
De waerheit houdt haer' glans, wat nevels haer verduistren.
Wie Godt gehoorzaemt, die gehoorzaem moeder eerst.[53]
Het jongk gezicht ziet scherp, 't ervaren allerveerst.[54]
Men magh de moeite, die 's lants rust versteurt, wel schuwen.[55]
De stilte voeght een maeght, die reede staet op 't huwen.[56]
Eulalia heeft vroegh de zedigheit bemint.[57]
Men zagh een oudt verstant in d'oogen van een kint,
En wijsheits rimpelen, op 't voorhooft zonder kreucken.
Noit speelzieck, kaeude zy het pit van wyze spreucken,[60]
Verfoeide muskeljaet, en ambergeur, en roos,[61]
En myrglas, en cieraet, en krans, en poederdoos.[62]
Hoe zal dees stemmige, die nu wat meer kan vatten,[63]
Haer' drempel overtreên, en komen uit te spatten.[57-6464]
Den Kruisbelyder wort zelf 't vlughten toegestaen:[65]
Dat 's wyt van willens in een wisse doot te gaen.[66]
'k Beken 't valt mackelijck den drempel te bewaren,[67]
Te zwygen by den haert, en nimmer uit te varen.[68]
Maer ondertusschen vaert de dwaling immer voort.[69]
d'Afgodery braveert, en dreight met brant en moort,[70]

47 *godtloos marmer:* heidensch altaar.
48 *op* heeft klemtoon.
49 *dees schuwenswaerde pest:* de vervolging. Prudentius heeft vs. 26: ‘furiata lues’.
51 *moeders huisles:* de huiselijke reglementen der moeder.
53 *Wie Godt gehoorzaemt:* een meisje, dat zegt God te gehoorzamen.
54 Versta: De jeugd moge soms scherp zien, oude menschen kijken verder.
55 *magh:* moet.
56 *reede staet op 't huwen:* die al huwbaar is.
57 *zedigheit:* ingetogenheid.
60 *kaeude:* overdacht.
61 *muskeljaet:* oude vorm voor muscus; *ambergeur:* reukwerk uit welriekend hars.
62 *myrglas:* glazen doosje met essence van mirre.
63 *dees stemmige:* dit altijd zoo stille kind, dat nu een beetje wijzer wordt.
57-64 Versta: Ze was altijd zoo muisstil en braaf enz. Aardig schildert het vurig kind zich zelf ironisch af met de woorden der angstige moeder als een jonge ouwe juffrouw. Intusschen verwerkt Vondel Prudentius, vs. 19-25: ‘Ipsa crepundia reppulerat, ludere nescia pusiola. Spernere succina, flare rosas. Fulva monilia respuere: ore severa, modesta gradu, moribus et nimium teneris canitiem meditata senum’. (Als jong meisje had ze opschik geweerd en wist van geen spel. Barnsteen *[amber]* verfoeide, rozen weigerde zij; kostbare sieraden weerde ze af. Ernstig van uiterlijk. zedig in gang, volgde zij, zoo jong als ze was, de wijsheid der ouderen).
64 Uitloopen en uit den band springen.
65 *Kruisbelyder:* Christen; handig speelt de moeder hier *Matth.* X, 23 uit.
66 *Dat 's wyt van:* dat is wat anders dan.
67 Hier spreekt Eulalia haar eigen gedachte uit; *den drempel te bewaren:* thuis te blijven zitten.
68 *uit te varen:* uit te breken, vgl. vs. 28, onder invloed van Prudentius' ‘ruat.’
69 *vaert:* woordspel met 't voorgaande *varen*.
70 *braveert:* tart.

En wint vast velt, terwyl de laffe ridders deinzen.[71]
Behout men dan den stryt met looghenen en veinzen?[72]
Zoo is 't gekruiste hooft vergeefs vooruit getreên,[73]
In 't bangste van 't gevecht. bloohartige, neen neen,[74]

71 *vast:* voortdurend; *de laffe ridders:* de halve Christenen; *deinzen:* vluchten.
72 *Behout:* wint; *looghenen:* zijn oogen dichtknijpen; *veinzen:* nl. niet te zien.
73 *Zoo:* dan; *'t gekruiste hooft:* Christus.
74 *In 't bangste van 't gevecht:* in 't hevigste van den strijd met de helsche machten; *bloohartige:* lafaard; Eulalia zegt dit tot zich zelf.

Ghy moet Godts vyant 't wit van beide u oogen toonen,[75]
En streven, door het dickst, naer d'opgehange kroonen.[76]
Dat gelt Maximiaen. tyran, ick koom u by.[77]
Zoo spreeckende, en genoopt van heilge razerny.[78]
Schoot ick, ter middernacht, ten bedde uit, in myn kleeren,
En daetlijck naer de poort. geen grendel kon my keeren.[80]
Noch boom noch slotwerck, stael noch yzer, hout noch steen,[81]
Ick borst ten lanthuize uit, en over graften heen,[82]
En vloogh recht toe, door braem en bosschen, struick en heggen,
En voelde geen quetsuur der voeten; noch kan zeggen
Wat geest, wat godtheit my alle achterdocht benam,[85]
En schemerde vooruit, en lichte met een vlam[86]
Myn vlugge voeten toe; gelijck de vierpilaren[87]
In woeste wildernis weleer de twalef scharen[88]
Van Moses: 't welck ick voor onfaelbaer teecken hiel,[80-8989]
Dat myne gloende drift den opperste geviel.[90]
Zoo mat ick onvermoeit vast lant, by heele mylen,[91]
En wenschte, dat my geen bewaerder naer moght ylen.[92]
Noch stuiten myne vaert, door 't achterstuivend stof.
Terwyle quam de zon vergulden 't schendigh hof,[94]

75 Versta: Gij moet uw vijand onverschrokken en dichtbij tegengaan.
76 *door het dickst:* juist door het dichtste strijdgewoel; *d'opgehange kroonen:* Paulinische beeldspraak, aan de kampspelen der Ouden ontleend, vgl. I *Cor.* IX, 24.
77 *Dat gelt* enz.: uitroep, waarmee Eulalia zich bemoedigt, om zich in den geloofsstrijd te werpen, vgl. *Peter en Pauwels,* vs. 427, 1021; *ick koom u by:* ik kom bij u.
78 *genoopt van heilige razerny:* aangeprikkeld door een heilige geestdrift; Prudentius, vs. 31-32: 'Infremuit sacer Eulaliae spiritus' (de Godgewijde inborst van Eulalia verbeet zich).
80 *poort:* van het landhuis.
81 *boom:* afsluitboom.
82 *borst:* barsste, snelde met geweld; *graften:* grachten, sloten. Vondel maakt van het landhuis een middeleeuwsch kasteel.
85 *Wat geest, wat godtheit:* welke engel namens God; evenzoo in *S. Caecilia,* vs. 70; *achterdocht:* vrees.
86 *schemerde:* schimmerde, schitterde, vgl. *S. Caecilia,* vs. 83.
87 *de vierpilaren:* het Joodsche volk werd bij zijn uittocht uit Egypte overdag door een wolkkolom en 's nachts door een vuurkolom voorafgegaan, *Exod.* XIII, 21.
88 *In woeste wildernis:* in de woestijn; *twalef:* oude schrijfwijze van twaalf; *scharen:* stammen.
80-89 Trouw naar Prudentius, vs. 44-52: 'Septaque claustra fugax aperit, inde per invia carpit iter. Ingreditur pedibus laceris per loca senta situ, et vepribus, angelico comitata choro: et licet horrida nox sileat, lucis habet tamen illa ducem. Sic habuit generosa patrum turba columniferum radium'. (Voortvluchtig opent zij omheiningen en kluisters en zoekt een weg langs ongebaande wegen. Met open voeten gaat ze door ruwe doornige plekken, maar begeleid door een engelenrei; en in het stille van den barren nacht wijst het licht haar den weg, evenals aan de moedige schare der Vaderen de stralende wolkkolom).
89 *onfaelbaer:* onfeilbaar, zeker; *hiel:* hield.
90 *gloende drift:* gloeiende geestdrift; *den opperste:* God; *geviel:* beviel.
91 *vast:* al maar door; *by heele mylen:* Prudentius, vs. 62: 'millia multa peragit' (veel mijlen legt zij af).
92 *naer:* na.
94 *Terwyle:* onderwijl en versta: ging de zon op; *'t schendigh hof:* de stad (Merida) waar de keizerlijke stadhouder resideerde.

Daer Anas, eene grens van onze Lusitanen,[95]
Ons Emerite bouwt. toen borsten my de tranen[96]
Ten oogen uit. ick hief, met eenen droeven zucht
En nare jammerklaght, myn handen naer de lucht:

95 *Anas:* de oude naam der rivier, waaraan Merida ligt; Prudentius vermeldt ‘amnis Ana’, vs. 186; de Spaansche Arabieren noemden dat stroombed Wadi-Anas, nu Guadiana, de natuurlijke grens tusschen Spanje en Portugal (*onze Lusitanen*).

96 *bouwt:* bevloeit, bevoordeelt, doet groeien, bevolkt; het *Woordenb. der Ned. Taal* bespreekt deze eigenaardige aanwending van *bouwen* niet; *borsten:* barstten, sprongen.

O Vader, die den dagh gezet hebt op den wagen,[99]
Die om den aertkloot rolt, en ziet met welcke plagen
Maximiaen nu niet een yeders rust beroert,[101]
Maer slechts wat Jesus merck, op 't natte voorhooft, voert.[102]
Het staet u licht dien reus, in wreetheit zoo wanschapen,[103]
Door geenen Herkules maer des Aertsengels wapen[104]
Te kneuzen in het zand, indien het u behaeght:[105]
Zoo niet, en houdt het kruis uw eere op, laet een maeght,
Uw dienstmaeght, heden eens, daer mannenharten gruwen,
Gerions zielendwangk en Goôn in 't aenzicht spuwen,[108]
Dat al het Spaensch gewest verlicht zy van uw strael,[109]
Ja d'avontstar dit aen de morgenstar verhael.[110]
Zoo bidde ick, en ruck voort, daer, op den stoel geklommen,[111]
Al 's afgronts spoocken in des rechters oogen glommen;
En 't bijl-en-bondelrecht, bestuwt met lyftrauwant[113]
En helbardier, zoo strack de Roomsche vierschaer spant.[114]
Ick roep: wie zijt ghy, die den blixem zelf durft trotsen?[115]
De beckeneelen schiet en kraeckt op harde rotsen,[116]
En dwingt den kuischen mont te looghenen de bron
En spring-aêr van het licht, noch ouder dan de zon?[115-18117-18]

99 *Vader:* God; *den dagh:* de zon, *die* enz.: mythologische voorstelling van den zonnewagen, door Phoebus om den aardbol gestuurd.
101 *beroert:* verstoort.
102 *Jesus merck:* het kruisteeken; *op 't natte voorhooft:* nog nat van den pas toegedienden doop.
103 *staet:* valt; *dien reus:* blijkens hetgeen volgt is het gevaarlijk monster Geryon bedoeld, door Hercules verslagen. Vondel komt op deze vergelijking door den bijnaam van Maximianus Herculeus, dien Eulalia echter niet als overwinnaar, maar als overwonnene wenscht te zien.
104 *des Aertsengels wapen:* de kracht van Michaël, den bestrijder der helsche machten, *Openb.* XII, 7.
105 *kneuzen:* verpletteren.
108 *Gerions zielendwangk:* de gewetensknechting van Maximianus, die hier in ironische tegenstelling met zijn bijnaam Herculeus Geryon wordt genoemd; Vondel laat foutief lezen Gerîon in plaats van Gérion.
109 *Dat:* zóó dat; *al het Spaensch gewest:* heel Spanje zooals het gansche schiereiland wel genoemd werd.
110 Versta: het Westen moet het vertellen aan het Oosten; dus over de heele wereld moet 't bekend worden.
111 *bidde:* bid; *ruck voort, daer:* ga terstond daarheen, waar; op *den stoel geklommen:* hoort bij: *spoocken* van 't volgende vers: de machten der Hel, die zich van de regeering hebben meester gemaakt.
113 *'t bijl-en-bondelrecht:* de fasces et secures, de machtsteekenen van de Rom. magistraten; vgl. hier Prudentius, vs. 64-75: ‘Mane superba tribunal adit, fascibus astat et in mediis’ (Fier gaat zij 's morgens naar het gerecht en staat er midden in het machtsvertoon der bundels); *lyftrauwant:* lijfwacht.
114 *strack:* streng; *Roomsche:* Romeinsche.
115 *den blixem:* Gods wraak?; *trotsen:* trotseeren, tarten.
116 *beckeneelen schiet en kraeckt:* menschen te pletter werpt.
115-18 Vondel volgde hier Prudentius, vs. 66-70, maar verstond hem niet: ‘Vociferans: Rogo, quis furor est perdere praecipites animas, et male prodiga corda sui sternere rasilibus scopulis, omnipatremque negare deum?’ (Roepende: Ik vraag, wat dat voor waanzin is, om zielen hals over kop in 't verderf te storten door [schijnbaar] dwaas zich zelf weggevende harten tot eeredienst van gekapte steenen te dwingen en God als Alvader te loochenen?).
117-18 *den kuischen mont:* den mond van een maagd; *de bron en spring-aêr* enz.: God; *noch ouder:* nog ouder, nl. als Schepper.

Wat, zoeckt ghy 't volck, 't welck schuwt Apollen aen te bidden,[119]
Te roocken voor hun beelt? hier staet'er een in 't midden,[120]
Die 's afgronts offerhande en roock en stanck veracht.

119 *Apollen:* Apollo's, afgoden.
120 *roocken:* wierooken.

Ick pas op Isis niet, noch Venus tempelpracht.[122]
Ick eer den Schepper zelf, en geen geschape stoffen.[119-23]
Geen vorm noch beitelkunst heeft oit den zwier getroffen[124]
Van dien onzichtbren Godt. de beste meesters hant,
Die 't eenigh wezen uit wil beelden, haelt slechts schant.
Boet vier, en brant tot kalck die grove lasterstucken.[127]
Ghy druckt het Kruis, maer zult het nimmer onderdrucken.[128]
O scherreprechter, koom, koom herwaert. brant, sny af
De leden eener maeght. zet af, 't geen Godt haer gaf.[129-30]
De Bronaêr van de ziel en 't menschelijcke leven[131]
Zal haer, te zyner tijdt, een heerlijck lichaem geven.[132]
Kom pynigh vry dit lyf met yzer, en met gloet;[133]
Ghy zult geen lasterwoort my parssen van 't gemoet.[133-34134]
Door zulck een rede slaet de norsse Schout aen 't razen,
En pooght my, doch vergeefs, met dreigen te verbazen.[135-36136]
Men gaet my, voor de straf, met schoone woorden aen.[137]
Al 't maeghschap vleit, en ghy, met uwe vrucht belaên,[138]
Aen 't schreien, aen uw hart en naeckte speen te toogen;[138-39139]
Myn lip te drucken aen de borsten, dieze zogen.
Och moeder, ick beken 't, dat tranen, noch geklagh
Van u, noch yemant my zoo roerde, als toen ick zagh
Uw borsten, daer ick, noch een wicht, aen had gelegen.
Toen leet natuur gewelt; die bant hiel dapper tegen:[144]
Maer entlijck most natuur bezwycken voor 't geloof,[145]

122 *pas:* let, geef.
119-23 Prudentius, vs. 71-76: ‘Quaeritis, o miseranda manus, Christicolum genus? En ego sum daemonicis inimica sacris: idola protero sub pedibus: pectore et ore Deum fateor. Isis, Apollo, Venus nihil est’ (Zoekt gij, beklagenswaardige, het christenvolk? Hier ben ik, vol afkeer van den duiveldienst. Ik trap op de afgodsbeelden en belijd God met hart en mond. Isis, Apollo, Venus zijn niets).
124 *zwier:* schoonheid.
127 *Boet vier:* ontsteek vuur; *die grove lasterstucken:* de marmeren afgodsaltaren.
128 *het Kruis:* het Christendom; *onderdrucken:* lees: ònderdrukken.
129-30 Prudentius, vs. 91-92: ‘Ergo age, tortor, adure, seca, divide membra’ (kom, vooruit, beul, brand, snijd af, verdeel mijn ledematen).
131 *De Bronaêr:* enz.: God, vgl. vs. 118.
132 *een heerlijck lichaem:* een hersteld en verheerlijkt lichaam, nl. bij de opstanding der dooden.
133 *gloet:* vuur.
133-34 Prudentius, vs. 94-95: ‘Non penetrabitur interior exagitante dolore animus’ (Bij het woeden van de pijn zult ge toch mijn binnenste niet raken).
134 *lasterwoort:* Godslastering.
135-36 Prudentius, vs. 96-97: ‘Talibus excitus in furias, praetor ait’ (Door deze woorden in woede ontstoken, zegt de praetor); *Schout:* praetor, hoofd der politie.
136 *verbazen:* overmeesteren, verbijsteren.
137 *Men gaet my aen:* vleit mij.
138 *Al 't maeghschap:* de heele familie; *ghy:* moeder Julia; *met uwe vrucht belaên:* bezorgd voor uw kind.
138-39 Prudentius, vs. 106-07: ‘Te lacrymis labefacta domus prosequitur, (uw geschokte familie smeekt u met tranen).
139 *Aen 't schreien:* valt aan 't schreien; *toogen:* toonen; Vondel haalde de drastische woorden van 139-43 waarschijnlijk uit Prudentius, vs. 112: ‘pietas veneranda senum’ (de vereerenswaardige liefde der ouderen).
144 *die bant:* die liefde der moeder voor haar kind; *dapper:* machtig.
145 *most:* moest.

Dat aldoordringent punt. dit sloot mijn ooren, doof[146]
Voor 't moederlijck gekerm, en zoo veel vrienden t'zamen,
En 't schelden, en 't gegrauw, gemengt met lieve namen,
En woorden, overbloemt, en lieflijck geblancket.[149]
Een maeght, die, huwbaer, raeckt de spon van 't weeligh bedt.[150]
Een joffer schoon, en rijck, en eêl, en welgeboren,

146 *Dat aldoordringent punt:* vgl. *Hebr.* IV, 12.
149 *overbloemt:* met bloemen, vriendelijkheden opgesierd.
150 *spon:* de spon of sponde is de treeplank voor de bedstee.

De bloem van ons geslacht, gaet in een mist verloren.
Al 't huis aen 't waggelen, door 't missen van die hoop.[153]
De bruitschat helpt alreede elx zinnen op de loop,
Voor uwe poort, van 't puick der riddren overdrongen.[155]
Wat gelt bedaeghde raet by 't wulpsche brein der jongen![156]
's Lants godtsdienst is van outs door Goden ingestelt;[157]
Die blijft gedurigh; uw verzameling versmelt.[158]
Een tygerstant of haeck zal uwe ribben ryten.[159]
Met weinigh wieroox in het wieroockvat te smyten,
Met luttel korlen zouts te zegenen de vlam
Kunt ghy dien hoon ontgaen, ter eere van uw stam.[150-62]
Ick knarssetande, en wierp, van heeter gloet ontsteecken,[160-63]
Den dwinger, die het vat my in de hant wou steecken,
Het wieroock in den baert, en trapte op 't stinckent zout,
't Bederf der ziele, als 't meel, het welck geen onderhoudt[163-66]
Noch voetsel, maer vergift voor 't lichaem zou verstrecken,
Daer 't rusten moet in Godt, die 't uit zijn asch zal wecken.
Ick stiet de beelden wegh, en trapteze op den vloer.
Toen wiert al 't hof geschudt van een verbaest rumoer.
Gena had uitgedient. de vrienden voort aen 't scheiden,[171]
Van daer de dienaers vast het hooghtijt toebereiden,[172]
Voor Christus bruit, die strax zich zetten wil te prijck,[173]
Op 't heerlijckste, in 't gezicht der hooftstat van dit Rijck.
Nu kiestze een ysre boey, in ste van arremketen,[175]
En schakels root van gout. de lenden, opgereten[176]
Met haecken, glinster met een kostelijcker gloet[177]

153 *Al 't huis aen 't waggelen:* vertaling van Prudentius, vs. 106: ‘labefacta domus’; *missen:* verloren gaan, woordspel met *mist* van vs. 152.
155 *overdrongen:* bestormd.
156 *wulpsche:* lichtzinnige.
157 *'s Lants godtsdienst:* de godendienst van het Romeinsche rijk; *is van outs* enz.: elders heet de godendienst door Numa ingesteld, vgl. *S. Aeght*, vs. 35.
158 *uw verzameling:* vertaling van het Grieksch □κκλησ□α: kerk; *versmelt:* verloopt.
159 Dit dreigement is verwerking van Prudentius vs. 133 ‘Latus ungula virgineum pulsat utrinque’, waarin ‘ungula’ zoowel klauw als folterhaak beteekent.
150-62 Hierin vat Eulalia de dwangredenen samen, die men haar voorhield; *huwbaer* enz.: Prudentius, vs. 109-10: ‘Flore in tenero, proxima dotibus et thalamo’ (In de bloem der jeugd, op 't punt om met rijke huwelijksgiften te trouwen).
160-63 Prudentius, vs. 122-25: ‘Si modicum salis eminulis thuris et exiguum digitis, tangere, virgo, benigna velis, paena gravis procul abfuerit’ (Wanneer ge, o maagd, inschikkelijk met uw vingertoppen een klein beetje zout of wierook wilt aanraken, zal er geen sprake zijn van harde straf); zout hoorde evenals wierook en meel (vs. 166) bij de heidensche offers.
163-66 Vrije navolging van Prudentius, vs. 127-30: ‘Infremit, inque tyranni oculos sputa jacit: simulacra dehinc dissipat, impositamque molam thuribulis pede prosubigit’ (Zij knarsetandt, en spuwt den dwingeland in zijn oogen; dan gooit ze de beelden omver en trapt op het offermeel van de wierookvaten).
171 *de vrienden* enz.: haar eigen nabestaanden lieten haar toen in den steek.
172 *Van daer:* daarop; *het hooghtijt:* de bruiloft, extatische benaming voor marteldood.
173 *wil:* zal; het te prijk zitten van de bruid was bij XVIIe eeuwsche huwelijksfeesten gewoonte.
175 *arremketen:* armband.
176 *root van gout:* goud met een rooden gloed; *lenden* is enkelvoud, vgl. *S. Aeght,* vs. 146; *opgereten:* opengereten.
177 *glinster:* glinstere.

Van versch en levent root dan Tyrisch purper doet.[178]
Ontelbre wonden, in die smertelijckste pijnen,

178 *Tyrisch purper:* Prudentius, vs. 140: ‘Purpura sanguinis eliciti’ (het purper van haar vergoten bloed).

Beschamen pracht en prael van baggen en robijnen,[180]
Gehecht op gouden gront. de torts, die d'oxels koockt,[181]
Verdoof de fackel, die in Hymens handen roockt.
De roode vlam, zoo dra zy stijght, om 't hair te lecken,
Magh 't schaemroot aenschijn, als een vlammesluier, decken,[181-84184]
Daer ick, al staende, drinck den nektar van de druif[185]
Der vlamme. sla dan ga, die 't aenziet, hoe een duif,
Een hagelwitte duif, ten zoom uit van mijn lippen,
Gelijck een phoenix, roock en voncken gaet ontglippen.[188]
Dat is mijn zuivre ziel. aenschouwers, slaet dit ga.[186-89]
Dat is die door het vier gepuurde Eulalia.[189-90]
Zy heeft geruit, en laet de ruiveêr u ten beste,
En zoeckt haer' oirsprongk weêr, dat smetteloos geweste,[192]
De gulde vryheit, daer Pompeius noit van wist,[193]
Noch daer zijn dappre zoons eens hadden op gegist,
Eer zy, op dezen gront, in Caesars degen vielen.[195]
Daer zoeckt die nette ziel den vrydom aller zielen.[196]
Doch eerze steigre, naer het klaerste deel der lucht,
Van geenen damp bezwalckt, en leêgh van aertsch gerucht;[197-98]
Zal d'onbesmette, om zich ter nieuwe vlught te wennen,
Eerst zweven om het vier; dan hangen op haer pennen;
Dan klappen zevenwerf de vleugels tegens een;[201]
Dan snorren, uit het oogh, naer 's hemels toppunt heen;
Van waer ick moeder hoop, al biddende, in te wachten.
Terwyle, bidde ick, sla myn doot uit uw gedachten,

180 *baggen:* ringen.
181 *torts:* toorts; *koockt:* blakert.
181-84 Prudentius, vs. 149-57: ‘Flamma sed undique lampadibus in latera stomachumque furit.... involitans humeris, quo pudibunda pudicitia virgineusque lateret honos... Flamma crepans volat in faciem, perque coma vegetata’. (En de vlam woedt met fakkels overal op haar zijden en maag; fladdert op tot haar schouders, zoodat haar eerbare schaamte en maagdelijkheid bedekt blijven; knetterend vliegt de vlam naar haar gezicht en wordt door haar haren gevoed).
184 *vlammesluier:* bruidsluier, vergelijk *S. Caecilia,* vs. 51.
185 Deze krasse beeldspraak groeide uit Prudentius, vs. 100: ‘Virgo bibit ore rogum’. (De maagd dronk met haar mond den vuurdood).
188 *phoenix:* de legendarische vogel, uit vlammen geboren.
186-89 De *duif* enz.: Prudentius, vs. 160: ‘Emicat inde columba repens, martyris ore nive candidior visa relinquere’, (Dan komt plotseling een duif te voorschijn, die men witter dan sneeuw den mond der martelares ziet verlaten).
189-90 Prudentius, vs. 164-65: ‘Spiritus hic erat Eulaliae lacteolus, celer, innocuus’. (Dit was de melkwitte, vlugge en onschuldige ziel van Eulalia); *gepuurde:* gezuiverde.
192 Prudentius, vs. 170: ‘Templaque celsa petit volucer’. (Als een vogel zoekt ze de hooge verblijven); *dat smetteloos geweste:* de Hemel.
193 *De gulde vryheit* schijnt geen bijstelling van *geweste,* maar een tweede voorwerp, overigens met haar politieke kleur er hier alleen bijgehaald, om *Pompejus* Magnus, die met zijn *zoons* in Spanje tegen Julius Caesar streed, te kunnen vermelden.
195 Alleen Pompejus' oudste zoon, Gnaeus, sneuvelde in Spanje tegen Caesar; de ander werd in Klein-Azië vermoord.
196 *nette:* zuivere
197-98 *het klaerste deel* enz.: de hoogste hemelsfeer, de Hemel.
201 Deze voorstelling heeft Vondel meer dan eens, hoewel het aantal malen, dat de vogel zijn vleugels klapt, verschilt; Bartas was blijkbaar de zegsman van deze bizonderheid, vgl. *De Heerlyckheyd van Salomon*, Dl. 2, blz. 265, vs. 648; *Het Lof der Zeevaert,* ib. blz. 443, vs. 223 en *Lucifer,* vs. 1861.

Om 't leven, my om hoogh beschoren, in Godts stadt.[205]
Nu moeder, zijt getroost. vertroost u met dit bladt.[206]

205 *Godts stadt:* de Hemel, zooals herhaaldelijk in den bijbel.
206 *bladt:* brief.

[S. Apollonia]

S. Apollonia.*

[1] *APOLLONIA, een bedaeghde dochter, t'Alexandrye, in Egypte, beleefde, ten tyde van*[r. 1]
[2] *Keizer Phlips, het onweder van 't moord-en-plonderoproer, verweckt door eenen toveraer,*[2]
[3] *of wichelaer, die, den aenwas des Christendoms benydende, met zijn oproerige tonge, al de*[3-4]
[4] *gemeente aen 't hollen broght; waer door de Christenen geplondert vermoort en verstroit*
[5] *wierden; en deze stantvastige Kruisheldin, alle hare tanden uitgeklopt wezende, onder schijn*
[6] *van zich te willen beraden, van zelf in den viere sprong, en zoo lijf en ziel haren liefsten*[6]
[7] *bruidegom, tot een aengenaem brantoffer, opdroegh*.[7]

* *S. Apollonia:* Baronius (*Annales Eccles.* A^{o} 252, no. 4) stelt het martelaarschap van de H. Apollonia onder de regeering van Philippus op 252, ofschoon die keizer in 249 al verdwenen was; anderen spreken van Decius (249-251). Vondel heeft voor dezen langsten Brief over de Maagd, van wie het minste bekend is, zeker Baronius gevolgd, die uit de *Historia Ecclesiastica* van Eusebius (*Migne.* P.G. XX, kol. 606-607) den brief weergeeft, waarin Dionysius, de bisschop van Alexandrië, de vervolging van Decius mèt de door Vondel gememoreerde slachtoffers Apollonia, Metras, Quinta en Serapion verhaalt. Dat de dichter Baronius in hoofdzaak volgde, blijkt uit enkele details, alleen bij Baronius te vinden; dat hij hem niet uitsluitend volgde, blijkt uit andere onderdeelen, die bij Baronius niet voorkomen. Het feest van de H. Apollonia valt op 9 Februari.

r. 1 *bedaeghde dochter:* bejaarde ongehuwde vrouw.
2 *Phlips:* Marcus Julius Philippus.
3-4 *al de gemeente:* de heele stad; *aen 't hollen:* op hol; *geplondert:* bestolen.
6 *van zelf:* uit eigen beweging; *in den viere:* in het vuur.
7 *bruidegom:* Christus.

Apollonia aen Dionys, den Aertsvader.*

Een poos voor Godts bancket, en 't smaecken van de spys
Der Englen, wenckt mijn hant den vader, Dionys,[vs. 1-2]
Van deze stadt te rugh; om 't ongeval te weeren[2-3]
Van zynen hals; nadien de voeten staen op 't keeren
Naer huis toe, van de vleck, daer hy zich wat vergeet[5]
In opgetoge stilte, en naulix droomt, of weet[6]
Van 't onweêr, gisteren voor middagh, opgekomen[7]
De vlote van zoo veel met Godt gescheepte vromen:[8]
Hoewel hun geest geen scha, by 's lichaems schipbreuck, voelt,[9]
Maer, rijck door Christus, ziet waer 't lijck wort aengespoelt,
Of op de wracken drijft en ongena der baren
Van 't volck, noch naulix, na een etmael, aen 't bedaren.
Dit schichtige onweêr quam ons op van Ision,[13]
En Isis hooftkerck zelf, de voester en de bron[14]
Van zoo veel gruwelen en uitgelache Goden;
Schandalen, niet alleen voor Christenen, en Joden,
Maer oock voor den Romain, die dier noch vogel acht,
Noch godtheên, met de grijns van vedren huit of vacht
Vermomt; gelijck van outs d'Aegypters hier meê speelden;
Maer haer besluiten wil in menschelijcke beelden,[17-20]
Als nader aen Godts aert, door 't redelijck vernuft.
Hoewel het luttel scheelt, wie min of meerder suft,
Nadienze bey begaen een evengroote schennis,
Aen 't eeuwigh wezen, ons ontdeckt met wisse kennis[24]
Door Moses, 's hemels tolck, en Christus, Davits zoon,[25]
By Pharao versmaet, en Ptolomeus troon.[26]

* In 't opschrift: *Dionys, den Aertsvader:* Dionysius, bisschop van Alexandrië en getuige van de Christenvervolging, tijdens welke Apollonia stierf.

vs. 1-2 *Godts bancket:* het groote feestmaal van *Luc.* XIV, 16 en *Openb.* XIX, 9, als zinnebeeld van den Hemel; *de spys der Englen:* het brood der engelen van Ps. LXXVII, 25 mede als symbool der hemelsche genietingen.

2-3 *wenckt van deze stadt te rugh:* Eusebius verhaalt, dat Dionysius op Gods bevel van Alexandrië gevlucht is (cap. XL); Apollonia zegt nu, dat zij den terugkeerenden bisschop een wenk gaf, dat hij nog weg moest blijven.

5 *de vleck:* het vlek, de plaats; *vergeet:* ontspant, herstelt.

6 *opgetoge stilte:* stille opgetogenheid.

7 *'t onweêr:* de storm van het oproer; *opgekomen:* gekomen over.

8 *De vlote:* de vloot, als beeld van de Christengemeente.

9 *'s lichaems schipbreuck:* de dood; de beeldspraak, met *onweêr* in gezet, wordt tot vs. 12 uitgewerkt.

13 *schichtige:* schielijke; *quam ons op:* overviel ons; *Ision:* tempel van Isis, de Egyptische godin.

14 *voester:* voedster.

17-20 Deze meeningen had kort te voren Vondels vriend G. Vossius verkondigd in Lib. IX van zijn *De Origine ac Progressu Idololatriae,* Amstelodami, 1641; vgl. ook Vondels gedicht *Op den Edipus of Teeckentolck van Ath. Kircher,* Unger, 1652-53, blz. 28, vs. 65-73.

24 *ontdeckt:* geopenbaard.

25 In het Oude en in het Nieuwe Testament.

26 *By:* door; de oude koningen van Egypte (*Pharao*) versmaadden den mozaïschen, de jongste (*Ptolomeus troon*) den christelijken godsdienst.

Doch dit voorbygegaen, laet ons ter zaecke komen.[27]
Sint Markus kudde had geweldigh toegenomen,[28]
Dies komt u, die zijn' stoel bekleet, geen slechte prys.[29]
Dees scha wert Isis koor, op alle feesten, wys,[30]
Aen 't smelten van 't genot der heilooze offerhanden,[31]
Noit magerder: waerom de tempels t'zamenspanden,[32]
En sloten, op dit feest, een' algemeenen roof[33]
Door 't graeuw te halen, op 't inkanckerend geloof,[34]
't welck, als een schorpioen, naer Isis hart quam steken.
Men zont geen' yvraers uit, om Phlips, den Vorst, te spreken,[36]
Te Rome, en wettigh zoo te bezigen de byl.[37]
De Tiber was te veer gelegen van den Nyl.[38]
Het loeiend koor vont goet niet lang aen 't hof te temen,[39]
Maer 't keizerlijck gezagh eens aen zich zelf te nemen;
En was 'er dan verbeurt, 't hiet overloop van gal,[41]
Gebraeckt den godtsdienst en den Rijcke te geval.[42]
De priesterlijcke tong zou licht die kladde afwissen,[43]
En Caesar, dus geleert, zijn ty niet meer vergissen,[44]
Maer, tydigh op de been, verpletteren 't godtloos zaet.[45]
De tijdt leedt geen vertreck: de kerckknods most op straet.[46]
Een toveraer hier op, een priester, jongk van jaren,[47]
Bestaet, zoo stout als wulpsch, daer 't volleck, voor d'altaren,[48]
Malkander aendrong, op te dondren, uit een stoel,
Tien trappen hoogh; en, 't heir eerst overziende, koel[49-50]

27 Zeer juist!
28 *Sint Markus:* de evangelist Marcus, door Petrus naar Egypte gezonden, werd bisschop van Alexandrië.
29 *prys:* winst.
30 *Isis koor:* de priesters van Isis; *wys:* gewaar.
31 *Aen 't smelten:* aan (door) het slinken; door den aanwas van Christenen, namen de heidensche offers af en verminderden de inkomsten (*'t genot*) van Isis' priesters.
32 *Noit magerder:* nooit schraler dan nu; *de tempels:* de priesters der verschillende tempels.
33 *sloten:* besloten; *op dit feest:* op één van de Isis-feesten.
34 *'t inkanckerend geloof:* het voortwoekerend Christendom.
36 *yvraers:* zeloten, die den Egyptischen godendienst moesten verdedigen; *Phlips, den Vorst:* keizer Philippus.
37 *de byl:* de Romeinsche oppermacht, verzinnebeeld door de bijl der lictoren.
38 *veer:* ver. Dit was het voorwendsel om een Christenvervolging op eigen gezag te beginnen.
39 *Het loeiend koor:* de van wraaklust brullende Isis-priesters, met gedachten aan de heilige Isiskoe; *temen:* zeuren.
41 Versta: wanneer Rome aanmerking zou maken, zouden ze zeggen, dat ze zich niet langer konden weerhouden (*overloop van gal*).
42 *den godtsdienst* enz. der Romeinen; *te geval:* ten voordeel.
43 *kladde:* fout.
44 *Caesar:* de keizer; *zijn ty vergissen:* zijn getij laten verloopen.
45 *'t godtloos zaet:* de Christenen.
46 *vertreck:* uitstel; *de kerckknods most op straet:* de Isis-priesters moesten met alle geweld hun woede op de Christenen gaan koelen.
47 *Een toveraer:* bij Eusebius en Baronius staat: ‘vates’ (waarzegger).
48 *zoo stout als wulpsch:* zoo overmoedig als onbesuisd.
49-50 *aendrong:* verdrong; *op te dondren:* plotseling te voorschijn komen; *een stoel, tien trappen hoogh:* een priesterzetel of een tempelbordes; hiervan hebben de bronnen niets; *'t heir:* de volksmenigte.

En langkzaem, in 't begin, zyn' adem uit te blazen
Strax heeter, en in t endt met bulderen, en razen:[52]
't Gaet zeker mannen, dat wat volck met godtsdienst praelt,[53]
Dat heeft zyn' godtsdienst eerst van Zonnestadt gehaelt,[54]
De rechte moeder van cermonien en zeden,[55]

52 *Strax:* spoedig daarna.
53 *'t Gaet zeker:* 't staat vast.
54 *eerst:* het eerst; *Zonnestadt:* Heliopolis, de oude hoofdstad van Egypte.
55 *cermonien:* ceremoniën, kerkelijke plechtigheden; *zeden:* gebruiken.

En schatbewaerster der vertrouwste heiligheden.[56]
d'Ondanckbre vondeling, in Memphis hof ge-eert,[57]
't Welck van hem wert gehoont, heeft van den Nyl geleert[58]
Geheimenissen, die hy avrechts gingk verplanten,[59]
Om tegens 's konings kroon, door aenhang, zich te kanten;
Waerom men noodigh 't Rijck most veegen van dit schuim,[61]
't Welck weder inkruipt, en vast leit op zyne luim,[62]
Om, onder decksel van een rot, noch eens verbastert,[63]
En dat niet weiniger d'aeloutste Goden lastert,[64]
Ons gryze priesterdom te trapplen op den neck.
Dies eischt de noot luidts keels (de tijdt lijt geen vertreck)[66]
Te smooren deze pest van heel Alexandrye,
Eerze ongeneesbaer tot 's lants ondergangk gedye.
Waer toe dan lang gesuft? men vaer slechts vierigh voort,
En toon den naeckte, door ons zweet verryckt, de poort
En steiger, daer hy zich, by scheemringe, op liet zetten.[70-71]
Die menscheneters, bloetvermengers, schendewetten[72]
Bezitten, hier ter ste, niet eigens, maer uw goet,[73]
En zuigen u van 't hart de ziel af, met het bloet.
Men legge een wisseling van middelen, en staten.[75]
Men eisch zyn' nabuur weêr de langgeleende vaten,[76]
En huisraet. wien 't bezwaer, die schenck het Isis kerck.[77]
Zy heet het u. begint. slaet hant aen 't heiligh werck.[78]
d'Alexandryners strax aen 't morren, aen het mompelen,[79]
Aen 't rotten hier en daer; in 't ende aen 't overrompelen,[80]

56 *vertrouwste heiligheden:* meest aangeroepen godenbeelden.
57 *vondeling:* Mozes, als kind in den Nijl gevonden en voor Pharao's hof grootgebracht, *Exod.* II, 3-9; *Memphis:* de latere hoofd- en hofstad van Egypte.
58 *van hem:* door hem.
59 *avrechts gingk verplanten:* in verkeerden zin overplanten, propageeren, nl. bij de Joden.
61 *dit schuim:* de Joden.
62 *weder inkruipt:* nu opnieuw in Egypte komt; *vast:* voortdurend; *leit op zyne luim:* op de loer ligt.
63 *onder decksel:* onder dekking, met de hulp; *rot:* bende; *noch eens verbastert:* de eerste verbastering was het Jodendom, de tweede het Christendom.
64 *weiniger:* minder; *d'aeloutste Goden:* de goden der Egyptenaren Iris, Osiris enz., die de oudsten gerekend werden.
66 *de tijdt* enz.: dit wisten we al uit vs. 46.
70-71 Versta: men sture de Christenen, die hier berooid (*naeckte*) en steelsgewijs (*by scheemringe*) binnenkwamen, maar door het geld, dat ons toekwam, zich verrijkten (vgl. vs. 30-31), weer zoo gauw mogelijk het land in door de stads*poort* of de zee op aan den haven*steiger*; *op:* af.
72 Enkele van de gangbare beschuldigingen der Romeinen tegen de Christenen; *schendewetten:* wetverkrachters.
73 *niet:* niets.
75 *legge:* bewerke. Versta: er moet een omwisseling van levensmiddelen en levenspeil (*staten*) plaats hebben; we moeten de Christenen afnemen wat ze hebben.
76 *zyn' nabuur:* van zijn nabuur, die Christen is.
77 *wien 't bezwaer:* wie met dat opgeeischte goed geen raad weet.
78 *heet:* beveelt; bij dit vs. eindigt de in vs. 53 begonnen ophitsing van den fanatieken Egyptischen priester.
79 *strax:* terstond; *aen 't:* beginnen te: Vondels vaak gebruikte naar 't Latijn gevolgde beschrijvings-infinitief.
80 *rotten:* samenrotten.

Aen 't plonderen, en aen 't vermoorden, door de stadt;
Daer 't weerloos Christendom, als op een heide, zat,

Van onderlinge hulp en menschentroost verlaten.
Medoogenheit had uit. geen kermen moght'er baten.
De plonderspringvloet gingk breet weiden over 't Kruis[85]
Het bloet verriet zijn bloet, de buurman 's buurmans huis.[86]
Men haelde al 't kostelijckste uit wincklen, hoecken, holen.[87]
Wat 's roovers oogh misviel, verbrande men aen kolen.
De razery sloegh voort, gelijck een loopent vuur;
Niet anders, maer alleens, of Alexanders muur[90]
Het leger van den Moor had willens ingelaten,[91]
En 't oorelooghsgedruis vervulde marckt, en straten.
Dat bonzen op de deur, gedondert op den vloer,
Dat dreunen, dat gekrack, dat stampen, dat rumoer,
Gemengelt met getier en vloecken, onder 't kryten,
Steegh hemelhoogh; gelijck of 't aertrijck was aen 't splyten,
En bersten, en de gront der toornen wiert verwrickt;[97]
De kercken en de stadt al t'evens ingeslickt,[98]
By schoonen lichten dagh; die gevels, afgebroken[99]
Te gronde toe, en 't puin, als wolcken, op zagh roocken:
Een heerlijck stuck, dat zoo een heiligheit betaemt,[101]
Die 't bleecke zonnelicht te water dreef, uit schaemt,[102]
En gramschap, om 't vertoef van een rechtvaerdigh wreker:[103]
De starren quamen op, doch dootser, en veel bleker;
Oock d'eerstgebore maen, bewimpelt met een' mist,[105]
En om 't gerucht verbaest: maer d'opgehitste twist[106]
Aen 't gloeien, even of de nacht zijn gal quam tergen,[107]
Hiel feller aen: en al wat d'avont zocht te bergen,[108]
Ontmomde hy met vier van fackelen, en licht
Van tafel kist en kas, en brant, met lust gesticht[109-10]
In huisraet, overhoop op kruisstraet, ledige erven,[111]
En marckten, daer men in den bouw was met bederven.[112]
Tot noch toe noemde ick niet wie in dien storm vergaen.[79-113]

85 *De plonderspringvloet:* de als een springvloed opgekomen plundering; *'t Kruis:* het Christendom.
86 *Het bloet* enz. de eene bloetverwant.
87 *wincklen:* hoeken.
90 *Niet anders, maer alleens, of:* juist alsof.
91 *den Moor:* een Moor was in V.'s oog het toppunt van barbaarschheid; *willens:* moedwillig.
97 *de gront:* de grondslag.
98 *al t'evens:* allemaal te gelijk.
99 *die:* hoort bij *dagh*.
101 Ironisch.
102 Versta, dat de plundering tot den avond en langer voortduurde.
103 *'t vertoef:* het uitblijven; *wreker:* iemand die een einde aan den moedwil maakt.
105 *d'eerstgebore:* de pas opgekomen.
106 *'t gerucht:* het lawaai.
107 *zijn gal quam tergen:* zijn verbittering nog aanwakkerde.
108 *hiel:* hield; *zocht te bergen:* probeerde te verbergen.
109-10 *Ontmomde hy:* ontmaskerde hij, de twist; *licht van tafel* enz.: die in brand gestoken waren; *lust:* wellust.
111 *kruisstraet:* viersprong.
112 *in den bouw:* ijverig bezig.
79-113 Deze vss. zijn een uitbreiding van Eusebius' regelen (cap. XLI), die vertaald luiden: ‘Opgehitst dan door dien man, begonnen allen op de huizen der Christenen aan te vallen, en wie van

Het plondertreurspel ving van Metras moortspel aen,[114]

zijn buren wist dat ze Christenen waren, joeg ze terstond op, beroofde en plunderde ze, het kostbare meenemend, gewone dingen wegwerpend en op straat verbrandend....'

114 *plondertreurspel:* het drama der plundering, vgl. *plonderspringvloet* vs. 85.

(Ghy kent den Simeon) die in de kerck getrocken,[115]
En schuw van 't koeialtaer, gezegent wiert met stocken;[116]
Zoo dat de witte baert, van 't roode zweet geverft,
Langs zynen boezem droop, en yemant riep: hy sterft;
Want d'ouderdom ontstack noch tygers tot medoogen.
d'Eerwaerde vader hief zijn natte en bloedige oogen
En bevende armen naer den hemel; maer 't gezicht,
Van ouderdom en bloet benevelt, kon het licht
Bezwaerlijck zien, en gaf te kennen 't vast betrouwen,
Gestelt op 't zaligh licht, by d'Engelen t'aenschouwen.
Dat was genoegh, en een halsstarrigh lasterpunt.[125]
Zoo luttel lichts wiert noch zijn blint gezicht misgunt.[126]
Zy rucken hem ter neêr, en, bruizende van toren,[127]
Bestaen d'ooghappels noch met rieten uit te booren,
En spitten yeder oogh op een byzonder riet,[129]
En offren 't aen 't altaer, waer op hun vaerze ziet.[130]
De Faem (indien men magh betrouwen op haer zeggen)[131]
Verbreit, dat yemant toen dien toveraer zagh leggen,[132]
Met zynen elleboogh, op eene galery,
In 't kerckelijck gewelf van Apis; en hoe hy[134]
Begrenickte al dit spel, en entlijck most vertrecken.[135]
Om schaterende niet zijn kitteling t'ontdecken.[131-36136]
Voort sleurenze, helaes! den bloenden blindeman,
Van 't martelen gemat, en die niet langer kan,[138]
Recht naer de voorstat toe, ontrent de nieuwe haven;[139]
Daer zy hem, hallef doot, half levendigh, begraven,[140]
In eene hagelbuy van kaien kalck en puin;

115 *den Simeon:* dezen eerbiedwaardigen grijsaard, naar *Luc.* II. 25; *de kerck:* de tempel van Apis, een der Egyptische afgoden, zie vs. 134.
116 *schuw:* afkeerig; *'t koeialtaer:* het altaar ter eere van Apis, die niet in een koe, maar os werd aanbeden; *gezegent:* ironisch.
125 Metras' vertrouwen op den Hemel was als teeken van halsstarrigheid genoeg voor verdere marteling.
126 *Zoo luttel lichts:* het weinige licht, dat hij na de eerste mishandeling nog zien kon.
127 *toren:* toorn.
129 *byzonder:* afzonderlijk.
130 *waer op hun vaerze ziet:* waarop hun jong rund (de os), levend in den tempel bewaard, neerziet.
131 *magh betrouwen:* kan vertrouwen.
132 *dien toveraer* van vs. 47.
134 *Apis:* de Egyptische afgod.
135 *Begrenickte:* begrinnekte; *al dit spel:* die heele vertooning, vgl. 114.
131-36 Van Lennep (IV, 318) vermoedt, dat deze vss. een herinnering zijn aan Prins Maurits, die volgens sommigen den dood van Oldenbarnevelt uit een venster had gadegeslagen; in 1642 geloofde dat niemand meer, zeker Vondel niet, die zóó goed de geschiedenis kende.
136 *kitteling:* genoegen. - *ontdecken:* laten merken.
138 *Van:* door; *gemat:* afgemat.
139 *ontrent:* omtrent.
140 *hallef:* half.

Een rycke grafspits op zijn kale martelkruin.[114-142142]
Bykans het zelve lot is Quinta toegevallen;

114-142 *van Metras moortspel:* met het vermoorden van Metras. Eusebius verhaalt (l.c.): ‘Eerst bevalen ze zekeren gevangen grijsaard, Metras genaamd, goddelooze woorden te spreken. En toen hij dit weigerde, sloegen zij den man met stokken, doorpriemden met scherpe rieten zijn gezicht en oogen, sleurden hem naar de voorstad en bedolven hem onder steenen’.
142 *grafspits:* grafnaald of pyramide, als in Egypte gebruikelijk.

Van lichaem ziel en geest de schoonste vrouw van allen;
Die, zonder weten van haer man, de brave helt,
De wysheit op 't stadthuis, de dapperheit in 't velt,
Uw lessen was gevolght, 't welck na quam uit te bersten.[147]
De luiperts, root van moort, die op hun tanden knarsten,[148]
(Om dat zy deisde van Anubis kerckkappel,[149]
En 't hontsbeelt eere ontzeide, en smaelde op 't guighelspel)[150]
Aen 't rucken, met de koort, geslagen om haer beenen,[151]
De stadt om, over slick, en rompelige steenen,[152]
Gefeilt van 't blonde hair, twee ellebogen langk,[153]
En nat van geurigh bloet, gemengt met boozen stanck.[154]
Het hooft sprong t'elckens op. de zedige oogen brandden.[155]
Zy opende den mont, en sloot en vlocht haer handen,[156]
En riep den lieven Naem van JESUS vrolijck aen;
Het welck men haer verboot, met schoppen, stooten, slaen:
Doch zy, der doot getroost, verslonden van Godts yver,[159]
Verstomde noit, maer hief haer stem op des te styver,[160]
Tot dat het beckeneel op molensteenen kraeckt,[161]
En zy, als Metras t'hans, aen doot en uitvaert raeckt.[143-162162]
Ghy kent den toren, die van outs den stroom bewaeckte,[163]
En, als een nutte baeck, by storm en onweêr blaeckte:[164]
Serapion, gevat, gerabraeckt in zijn huis,[165]
Wort hier de trappen op gehaelt, met woest gedruis,

147 *Uw lessen:* de lessen van Dionys, blijkbaar ter voorbereiding van het Doopsel; *'t welck na quam uit te bersten:* wat daarna bekend werd.
148 *De luiperts:* de luiperden, zooals in de oudchristelijke literatuur de beulen der martelaren vaak genoemd worden.
149 *zy:* Quinta; *deisde:* vluchtte; *Anubis kerckkappel:* kapel in de kerk van Anubis, christelijke terminologie voor heidensche begrippen; Anubis, zoon van Osiris, was een Egyptische ondergod.
150 *'t hontsbeelt:* 't hondebeeld; Anubis werd voorgesteld met een hondekop; *guighelspel:* de bedriegelijke eeredienst.
151 *Aen 't rucken* enz.: weer de beschrijvingsinfinitief.
152 *rompelige:* ruwe, hobbelige.
153 *Gefeilt van 't blonde hair,* enz.: geveegd door 't blonde, zeer lang naslepende haar; *feilen* is vgl. Woordenb. Ned. T. kol. 4417: dweilen.
154 *nat* hoort ook bij *steenen* van vs. 152; *stanck:* van de vuile straat.
155 *Het hooft* enz.: door de schokken; *brandden:* van pijnsmart.
156 *sloot en vlocht:* vouwde samen.
159 *der doot:* oude genitief.
160 *hief op:* verhief; *styver:* harder.
161 *beckeneel:* hersenpan.
143-162 Vondel vond over Quinta bij Eusebius (l.c.) alleen dit: ‘Daarna brachten ze een christen vrouw, die Quinta heette, naar den afgodstempel en dwongen haar den afgod te aanbidden. Toen zij dit weigerde en verfoeide, rukten zij haar met gebonden voeten langs de met ruwe keien geplaveide wijken van de heele stad, pletterden haar onder molensteenen, sloegen haar bovendien met zweepen, brachten haar eveneens naar de voorstad en doodden haar daar door steeniging’. Zooals te zien is heeft Vondel hier heel wat bij gefantazeerd.
162 *t'hans:* zoo juist.
163 *den toren* enz.: Vondel geeft Serapions huis aan den Nijl (*stroom*) een toren voor *trappen* en *trans* van vs. 166-67.
164 *baeck:* die toren krijgt nu in den storm der vervolging de beteekenis van een moreelen steun voor de Christenen.
165 *gerabraeckt:* geradbraakt.

En, uit den tweeden trans, gebonst van boven neder;
Die vrome storf om laegh, en leeft daer boven weder.[163-68168]
Een yeder aen het vliên, op zulck een moortgerucht;
Maer steegh noch straet noch hoeck was veiligh voor de vlught.
Oock viel 'er oorloogh om den plonderschat te deelen.[171]

163-68 De geschiedenis van Serapion luidt bij Eusebius (l.c.) aldus: ‘Toen zij verder een zekeren Serapion in zijn paleis (aedibus) hadden gevat, martelden zij hem met de vreeselijkste tormenten en smeten hem met zijn gekneusde ledematen van de bovenverdieping naar beneden’; deze martelaar moet een ander zijn dan de Serapion, die even verder bij Eusebius voorkomt (cap. XLIV) en wiens dood Vondel verhaalt in *Altaergeheimenissen,* II, vs. 1265-70.

168 *storf:* stierf; *daer boven:* in den Hemel.

171 Eusebius (l.c.) verhaalt, dat er onder de vervolgers zelf oproer en burgeroorlog uitbrak; *om te deelen:* vanwege, ter oorzake van het deelen; *plonderschat:* de geplunderde buit.

d'Alexandryners zijn toch meesters in krackeelen,
En oproer, zelden droogh van 't burgerlijcke bloet,
En wonden, door den haet van kerckgeschil gevoedt.[172-74]
Maer ghy, ô vader, haeckt en schrickt mijn lot te hooren.[175]
't Was midnacht: het gerucht kroop nader aen myn ooren,[176]
Daer, binnen 's huis, ick in een ringk van maeghden zat,
En zong, en badt elck voor, die na my zong, of badt;
Wanneer, van achter, op myn plaets, drie jongelingen,[179]
Mijn buurmans zonen, flux den zymuur over springen,
En offren buurlijck dus te stuiten 't nachtgewelt;[181]
Gebuurmaeght, Apolloon, ghy ziet, hoe 't is gestelt[182]
Met al die uwen Godt en 't Christgeloof aenhangen.[183]
Dit huisgezin zal strax, gestroopt, geschent, gevangen,[184]
Oock dragen zijn gedeelte, in 't algemeen verdriet.
De wint waeit herwaert aen. 't en zy mêr in verziet,[186]
En schut met loutre kracht den vloet der plonderstroomen,[187]
't Is met dit huis en uw gezelschap omgekomen.[188]
Nu schoon ons nabuurschap niet nabuurt in 't geloof,[189]
Noch wenscht het geene Goôn met der gebuuren roof[190]
Te paeien; maar verstaet (indien ghy 't toe wilt laten)[191]
Te keeren van het dack de plondraers op de straten.[182-92192]
Op zulck een aenbodt, op hun drift van weer te biên,[193]
Ick aen 't bedancken, aen het smeecken, op mijn knien:[194]
Zy willen niemant om yet tydelijx verkorten.[195]

172-74 Baronius haalt onder de kantteekening: ‘Aegyptii faciles ad rixam’ (252,6) tal van getuigenissen aan, dat de Egyptenaren en bizonder de Alexandrijnen altijd sterke neigingen tot onderlinge standjes getoond hebben.
175 *vader:* Dionys; *haeckt en schrickt:* verlangt er naar en zijt er tegelijk huiverig voor.
176 *midnacht:* middernacht; *gerucht:* oproerlawaai.
179 *van achter op myn plaets:* op de achterplaats van Apollonia's huis.
181 *offren buurlijck* bieden als buren aan; *te stuiten 't nachtgewelt:* de oproerige nachtbende tegen te houden.
182 *Gebuurmaeght:* buurvrouw; *Apolloon:* zoo noemt Vondel ook Apollonia van Veen (Dl. 3; bl. 395, vs. 4); de verhollandschte naam is Ploon of Pleuntje.
183 *'t Christgeloof:* het Christengeloof.
184 *gestroopt:* geplunderd; *geschent:* geschonden.
186 *'t en zy mêr in verziet:* wanneer men er niet in voorziet, geen maatregelen neemt.
187 *schut:* tegenhoudt; *met loutre kracht:* alleen met krachtig optreden; *den vloet* enz.: den opkomenden vloed van de plunderende menigte.
188 *omgekomen:* gedaan.
189 *Nu schoon* enz.: ofschoon nu; *ons nabuurschap:* ons naast elkaar wonen; *nabuurt:* geen gemeenschap beteekent; in den Brief van de H. Theodore, vs. 120 komt dit ww. ook voor.
190 *Noch:* nog, toch.
191 *paeien:* mild stemmen; *verstaet:* is van plan.
182-92 Dit zeggen de hulpbiedende jongens.
192 *van het dack:* van uw dak.
193 *drift:* geestdrift, verlangen; *weer:* weerstand.
194 *Ick aen 't bedancken:* alweer de beschrijvingsinfinitief.
195 Versta: De jongelingen moesten toch niemand te kort doen, om haar (Apollonia's) tijdelijke have te beschermen.

't Onschuldigh Kruis vermyt oock schuldigh bloet te storten,[196]
Daer Godt met Christensch bloet zyn' lof beschryven wil.[197]
Getrouwe jeught, vertreck. een yeder hou zich stil.[198]
Met bonst men op de poort. de maeghden ondertusschen[199]
Aen my, en ick aen haer t'omhelzen, en te kussen,[200]
Te kruissen, naer dat elck bedroeft was, of gesticht,[201]
Met tranen op de kaeck, of blyschap in 't gezicht.
De jongelingen ras ten zy-muur opgevlogen.[203]
De deur raeckt op de vloer, en ick 'er uitgetogen[204]
Worde al den nacht gesleurt: en, dat my 't meeste quelt,
Noch weet ick niet, hoe 't met myn maeghden is gestelt;
Of zy stantvastigh zyn ten uiterste gebleven,
En eerlijck doorgestreên, dan ofze in schande leven.[208]
Na dat de boosheit mijn stantvastigheit mistrouwt,[209]
Zoo trecktze met een tang, en klopt met palmenhout,[210]
(Na zoo veel tergens, na al 't heen en wederrucken)
Myn kaeckebeenders en het out gebit in stucken;
Een onverdraeghbre pyn voor een bedaeghde maeght,
Ten waer zy 't droegh om hem, die meer om haer verdraeght,[214]
En tangre maeghden sterckt. myn tanden dus gebroken,[215]
Gaen d'yveraers een vier van hout en tacken stoocken,[216]
En stellen 't aen myn' keur, of in den brant te gaen,[217]
Of Godt te lasteren, en Christus af te staen.[218]
Ick, onder schyn van my een luttel te beraden,
Schryf dezen brief, om u, en niet om my, beladen;[220]
En groet u voor het lest met eenen blyden zucht.
Uwe arme kudde is naeckt naer buiten toe gevlught,[222]
En troost, met blyschap van geen Heidensch brein te vatten,[223]
Zich 't plonderen der aertsche om zoo veel rijcker schatten,
In wildernissen en woestynen, dor en naer;
Terwyl ick my bereide, om staende, voor 't altaer,
Dat reede kraeckt en blaeckt, daer zoo veel yvraers dringen,[227]

196 *'t Kruis:* het Christendom, vgl. *Matth.* V, 44.
197 *Christensch:* Christelijk.
198 *Getrouwe jeught:* dit betreft de maagden van vs. 177.
199 *Met:* meteen, op 't zelfde oogenblik.
200 *haer:* de maagden.
201 *kruissen:* het kruisteeken over iemand maken.
203 *De jongelingen:* vul in: waren.
204 *uitgetogen:* uitgetrokken.
208 *eerlyck:* met behoud van haar eer; vul in: hebben.
209 *na dat:* omdat; *mistrouwt:* wraakte.
210 *palmenhout:* palmhout.
214 *Ten waer zy:* als zij niet; *hem:* Christus.
215 *tangre:* tengere.
216 *d'yveraers:* de zeloten.
217 *keur:* keuze.
218 *staen:* zweren.
220 *beladen:* bezorgd.
222 *naeckt:* uitgeplunderd.
223 *troost:* getroost.
227 *reede:* alreeds; *yvraers:* zeloten.

Van zelf in 't middenste der lichte vlam te springen.[228]
Zy brande 't lyf: men stroy mijn asschen in den windt;
Wat noot is 't, als de ziel haer lichaem weder vint?[176-230]230

228 *Van zelf:* uit eigen beweging; *in 't middenste:* middenin.
176-230 Het eigenlijke verhaal van Apollonia's dood komt bij Eusebius (l.c.) op dit weinige neer: ‘Sed et admirandam illam provectae jam aetatis virginem Apolloniam tunc comprehenderunt. Et maxillas quidem ejus verberantes, cunctos ei dentes excusserunt. Accenso autem extra urbem rogo, minabantar vivam se illam combusturos, nisi una cum ipsis impia verba pronuntiaret. At illa veniam deprecari paulisper visa, atque interim dimissa, celeriter in ignem insiliit et conflagravit’. (Ook namen zij toen de bewonderenswaardige en reeds bejaarde maagd Apollonia gevangen. En op haar wangen slaande, rukten zij haar alle tanden uit. Toen staken ze buiten de stad een brandstapel aan en bedreigden haar, dat ze haar levend zouden verbranden, als zij met hen geen goddelooze taal uitsprak. Maar even den schijn aannemend, of zij hen wilde bevredigen en daarom een oogenblik losgelaten, sprong ze ijlings in het vuur en verbrandde).
230 *als de ziel* enz.: bij de glorierijke verrijzenis haar lichaam ongedeerd terug krijgt.

[S. Lucy]

S. Lucy.*

[1] *LUCY, een dochter van Eutychia, te Syrakuze, in Sicilie, onder Keizer Diokletiaen, trock,*[r. 1]
[2] *met hare moeder, van den bloetgang gequelt, naer Katane, ten grave van de zalige maeght*[2]
[3] *en martelares, Sint Aeght; daer Godt de krancke genas, die sedert haer godtyverigh kint*[3]
[4] *ontsloegh van den knoop der ondertrouwe, met eenen onverlichten jongman, uit moederlijck*[4-5]
[5] *bedwangk, geleit. De Maeght, alle haer have en middelen verkocht, en aen nootdruftigen uit-*[5-6]
[6] *gedeilt hebbende, verviel in 's jongelings wraecke; waer door zy by den Lantvooght, Paschaes,*
[7] *verraden, en den schoffeerderen ten roof gegeven, door Godts kracht, onverwrickbaer tegen-*[7]

* *S. Lucy:* De eenige bron, waarin de marteldood van de H. Lucia onder Diocletianus en Maximianus in 305 (feestdag 13 Dec.) verhaald wordt, is Surius, die zich op oude handschriften beroept. Vondel had Surius' relaas in *De Probatis Sanctorum Historiis* (Colon. Agripp. MDLXXV tom. VI, blz. 892) vermoedelijk onder zijn bereik; in elk geval geeft hij het, zoo uitvoerig als het is, in dezen kortsten Brief, met eenige omissies en kleine afwijkingen, vrij letterlijk weer.
r. 1 *Eutychia:* deze naam komt ook bij Surius voor.
2 *bloetgang:* bloedvloeiing; *Katane:* Catania, vgl. *S. Aeght,* vs. 3.
3 *godtyverigh:* vol ijver voor God.
4-5 *ondertrouwe:* verloving; *onverlichten:* ongedoopten; *moederlijck bedwangk:* dwang van de moeder.
5-6 *uitgedeilt:* Zuid-Nederl. voor uitgedeeld; *Lantvooght, Paschaes:* Pascasius Consuralis.
7 *schoffeerderen:* schenners, verkrachters.

[8] *gehouden wiert, en alle gewelt van koorden en aengespanne ossen en stieren trotste; gelijck daer*[8]
[9] *na allerhande vierwerck van peck hars en oly, tot dat men haer eenen dolck in den hals duwde.*

8 *trotste:* trotseerde.

Lucy aen Eudoxia, hare Voester.*

Dit 's oock godtvruchtigheit, dat ick mijn trouwe Voester,
Myn andre moeder, noch voor 't alleruiterst koester[2]
Met troost; naerdienze zit belaên om haer Lucy,[vs. 1-3]
Haer voesterkint; noch noit zoo welgemoet en bly,
Als nu het zyne borst en boezem gaet ontblooten,[5]
Voor 't spits des dolx, die strax de hartaêr af zal stooten,[6]
En helpen zoo de ziel aen vrye en ope lucht;
In 't zaligh vaderlant, waer naer zy hyght, en zucht.
O Voester, is uw melck in my tot vleesch gedegen,[9]
En bloet, waer door ghy trilt voor 't schittren van den degen;
Als een die medelyt, in al het gene ick ly;
Zoo troost u, dat ghy ook van 't zaet der martlery,
In my, uw vleesch, de vrucht der martlery zult maeien;[12-13]
Een' gouden oegst, belooft aen die met tranen zaeien.[14]
'k Zagh dit doorluchtigh endt van verre te gemoet,[15]
Al sedert dat ick trock met moeder naer den voet
Van Aetna, te Katane, op 't spoor der yveraren,[16-1717]
Die, om Sint Aeghts gebeent, van Syrakuze varen,
Veel mylen westwaert aen; en vieren 't jaergety,
Om dit befaemde graf, daer, zonder artseny,
d'Ellendige geneest van ongeneesbre qualen,[21]
En Gods genade blinckt in d'eer der martelstralen.[18-22]
Hier las men, hoe de zoom van Jesus kleet genas,[23]
En d'oude bloetwel stopte, aen wie geen stoppen was,[24]
In twalef jaren tijts, door kruit noch schrandre vonden,[25]

* In 't opschrift: *Eudoxia, hare voester:* bij Surius is alleen sprake van Lucia's ‘nutrix’, voedster, min, en ook in geen enkel verband met deze heilige vond ik den naam, die ‘goede faam’ beteekent, vermeld. Vondel heeft den naam dus klaarblijkelijk verzonnen, wellicht in analogie met Eutychia (‘gelukzaligheid’) en met een bijgedachte aan Eusebia, waarvan vs. 1 de vertaling geeft.

2 *andre*, tweede. Lat. altera; *voor 't alleruiterst:* voor het einde, den dood; 3 *naerdien:* nu; *zit belaên om:* bezorgd is voor.

vs. 1-3 Versta: niet alleen de liefde voor ouders, maar ook voor verzorgers valt onder de deugd *godtvruchtigheit, ε□σεβεια,* pietas.

5 *zyne:* het grammatikaal geslacht bij kind, hoewel een jonge vrouw bedoeld is; dit komt in Limburg nog voor.

6 *'t spits:* de punt; *af stooten:* door steken.

9 *gedegen:* gegroeid, van dijgen, in vasten vorm overgaan.

12-13 *martlery:* martelaarschap.

14 *oegst:* oogst; *belooft* enz. vgl. Ps. CXXV, 5.

15 *dit doorluchtigh endt:* dezen verheven dood.

16-17 *naer den voet van Aetna, te Katane:* vgl. S. Aeght, vs. 3-4.

17 *yveraren:* godvreezende pelgrims.

21 *d'Ellendige:* den noodlijdende.

18-22 Het graf van de H. Agatha te Catania is van ouds een bedevaartplaats voor de Sicilianen.

23 *Hier las men:* Surius verhaalt: ‘Toen bij het graf van de H. Agatha processie werd gehouden, las men het Evangelie voor van de vrouw, die door den zoom van Jezus' kleed van haar bloedvloeiing genezen was’ (l.c. bl. 892).

24 *d'oude bloetwel:* ‘een vrouw die twaalf jaar aan bloedvloeiing leed’, *Luc.* VIII, 43; *aen wie:* waaraan.

25 *kruit:* geneeskruid; *vonden:* vondsten.

Die al het zuure zweet der quynende verslonden.[26]
O moeder, zeide ick, bouw uw hoop op dezen gront.[27]
De vrome Maeght, die stip op 's Heilants wetten stont,[28]
Verdiende, door haer doot, dat hy gezwint komt zweven
Naer deze, die zijn eer veel waerder was dan 't leven,[29-30]
Genaeck het maeghdegraf, en roep met hart en mont
Dien trooster aen: ick zie Eutychia gezont.[31-32]
Zoo spreeck ick tegens haer, terwyl de bruine schimmen,[33]
Na 'et ondergaen des lichts, verryzen op de kimmen.
Wy knielen voor het graf, verlaten van den drang
Der biddenden, daer geen gebedt ons valt te lang,
En zilte tranen vast afzypen, langs de kaecken,[37]
En weicken zelf den zerck der grafste, daer wy waecken.[38]
De druppels druppen door de tombe op 't kout gebeent,
En vaeck bevangt, en wieght ons, moede en mat gesteent,[40]
Allengs in slaep: toen scheen, voor myn beschaduwde oogen,
De heilige Aeght, gedaelt van d'onbesmette bogen,[42]
Met eenen schat van gout en diamant om 't hair,
In eenen heldren ringk van glanssen, in een schaer
Van Engelen, my dus blygeestigh op te wecken:
Lucy, mijn zuster, rein van vuile minnevlecken,
Wat eischtghe, 't geen ghy zelf uw moeder geven mooght?[47]
Haer bloetbron is door 't vier van uw gebeên verdrooght.
Ghy zult, begeerigh naer den palm der martelbane,
Uw Syrakuze doen naeryvren myn Katane,[50]
En moedigen 't, door d'eer van uw stantvastigh endt,[51]

26 'Heel haar vermogen had zij aan geneesheeren uitgegeven', *Luc.* l.c.
27 *uw hoop:* van genezing; Eutychia leed vier jaar aan dezelfde kwaal als de vrouw van 't Evangelie.
28 *De vrome Maeght:* S. Agatha; *stip:* stipt.
29-30 Vondel geeft hier nogal vreemd het Latijn van Surius weer: 'Crede Agathen passam pro Christi nomine hoc meruisse, ut semper in praesentia habeat eum, pro cujus nomine passa est'. (Geloof, dat Agatha, die voor Christus leed, verdiend heeft, dat zij altijd hem in hare nabijheid heeft, voor wiens naam zij leed) l.c.; *hy:* Christus.
30 *deze:* Agatha; *die:* voor wie.
31-32 Surius: 'Raak dus met vertrouwen haar graf aan en ge zult bevrijd worden'.
33 *bruine schimmen:* donkere schaduwen.
37 *afzypen:* afzijpelen.
38 *weicken:* week maken; *grafste:* grafstede.
40 *vaeck:* slaap; *gesteent:* geschreid.
42 *d'onbesmette bogen:* de Hemel.
47 *mooght:* vermoogt, kunt.
50 *naeryvren:* nastreven.
51 *moedigen 't:* het bemoedigen.

En kuisch gemoedt, aen my en t'alziende oogh bekent.[33-5252]
'k Ontwaeckte op dat gezicht, en riep: ghy zijt genezen.

33-52 Trouwe weergave van Surius: ‘Toen dan na de plechtigheden het volk was weggegaan, wierpen moeder en dochter zich voor het graf van de heilige maagd en begonnen met tranen om hulp te smeeken. En terwijl het gebed gerekt werd, viel de jonge Lucia in slaap en zag in haar droom de zalige Agatha staan in 't midden van de engelen en met edelsteenen versierd, zeggende: Mijn zuster Lucia, aan God gewijde maagd, wat vraagt ge mij, hetgeen ge zelf terstond kunt bewerken? Want uw vertrouwen is uw moeder ten goede gekomen, en zie, zij is genezen. En zooals Catana om mij door Christus verheerlijkt werd, zoo zal Syrakuse eer genieten door u: want in uw maagdelijkheid hebt ge Christus een aangename woonstede bereid’ (l.c.).

52 *t'alziende oogh:* God.

'k Viel moeder om den hals, en al mijn aders rezen.[54]
Zy schelt my vrolijck quyt de schult en naem van bruit,
En 't heidensch bedde; en deelt mijn erf en bruitschat uit,[56]
Aen den nootdruftigen, op mijn begeerte, en bede.[53-57]
Myn bruigom, die dit roock, wist ghy door uwe rede
Zoo loos te mompen, dat hy, zonder achterdocht,[59]
De have zyner bruit gewillighlijck verkocht,[60]
Op hoop, dat zy 't genot der mangelinge trouwelijck[61]
Besteden zou, ten steun van zijn beooghde houwelijck.[58-6262]
Maer ziende zich in 't endt van 't spoor gedwaelt, zoo dwaes,[63]
Zoo daeght hy my terstont ter vierschaer, voor Paschaes;[64]
Die dringt op 't wierroocken, en stampt en raest, by poozen.[65]
Ick zegh: de hant gereickt aen manne-en-ouderloozen,
Aen troostelooze weeuw en weezen, zonder schult
Getreên van armoe, staende op 't punt van ongedult,[68]
Rieckt aengenamer dan de reuck der wierroockvaten,
Gezwaeit voor Goôn, waer op zich niemant magh verlaten.[65-7070]
Drie jaren roockte ick zoo naer 't starrerijck gewelf.[71]
Nu hebbende anders niet om t'offren dan my zelf,
Zoo offer ick my zelf. de vierschaer strax aen 't woelen:[71-7373]
Ick had mijn hylixgoet slechts doorgejaeght met boelen,[74]
Al t'eer-en-trouweloos, verhit op dolle min;
Was tienwerf schendens waert. men riep schoffeerders in,[73-7676]

54 *rezen:* zwollen, van blijdschap.
56 *'t heidensch bedde:* 't huwelijk met een ongedoopte.
53-57 Surius: ‘Dit hoorend, stond zij bevend wakker geschrokken op en zei tot haar moeder: Moeder, moeder, U bent genezen! Ik bid u nu door deze maagd.... dat ge mij niet spreekt van een bruidegom.... En dagelijks werd haar bezit aan de behoeften der armen uitgedeeld’. (l.c.).
59 *loos:* slim; *mompen:* misleiden.
60 *have:* bezit.
61 *'t genot der mangelinge:* de opbrengst van de transaktie, mangelen beteekent in Zuid-Nederland nog: ruilen; *trouwelijck:* bona fide.
58-62 ‘Intusschen merkte de bruigom dit en vroeg de voedster van Lucia, wat dat beteekende? En voorzichtig verzon zij, dat zij haar juweelen te gelde maakte, om een mooi bezit te koopen. De domoor (stultus, *dwaes:* vs. 63) verstond dit van stoffelijken handel en begon mee te verkoopen’ (l.c.); *roock:* de lucht van kreeg; *rede:* uitleg.
62 *houwelijck:* huwelijk.
63 *van 't spoor gedwaelt:* misleid.
64 Surius: ‘Toen hij gehoord had. dat alles voor de armen was, maakte hij er een geschil van voor 't gerecht van den consul Paschasius’ (l.c.).
65 *dringt:* dringt aan.
68 *staende op 't punt van ongedult:* die door hun ellende ongeduldig, wanhopig dreigen te worden.
65-70 ‘Paschasius haar berispend begint haar tot de duiveloffers uit te noodigen. Waarop Lucia zeide: Een levend en onbesmet offer voor God is het bezoeken van weduwen en weezen in hun nood’ (l.c.).
70 *magh:* kan.
71 *roockte:* wierookte; *zoo:* door liefdadigheid; *'t starrerijck gewelf:* de Hemel.
71-73 ‘Drie jaren deed ik niet anders en offerde zoo aan God. Nu mij niets meer te offeren overschiet, offer ik mij zelf’ (l.c.).
73 *strax:* terstond.
74 *hylixgoet:* inbreng van het huwelijk; *boelen:* wellustigen.
73-76 ‘Paschasius zei: Ge hebt uw erfdeel met vrouwenschenders doorgebracht’.
76 *schoffeerders:* verkrachters.

En dreighde my, door schaemte en schennissen, te moorden.[76-7777]
Maer wat men rukte, in spijt van kennep en van koorden,[78]
En mannekracht, en vee, dat al zijn zeenen spant,[79]
k'Verwrickte niet een' voet, en hiel stantvastigh stant.[78-80]

76-77 ‘Toen liet de consul schenners (*lenones*) komen, gaf haar aan hen over en zei; Doet haar zooveel schande aan, dat zij er van sterft’ (l.c. bl. 893.)
77 *schaemte en schennissen:* beschamende schending.
78 *kennep:* hennep, touw.
79 *zeenen:* Zuid-Nederl. voor zenuwen.
78-80 ‘Maar toen men begon haar naar 't bordeel te sleepen, hield de heilige Geest haar met zóó'n gewicht tegen, dat ze niet te bewegen was. Men sloeg touwen om haar handen en voeten, allen trokken, tegelijk.... verschillende koppels ossen werden er voor gespannen, maar ze bleef onbewegelijk’ (l.c.).

Zoo werckt d'Almogentheit in die aen hem gelooven,
En Archimedes gaen, en zijn vernuft, te boven;[82]
Hoewel hy zich vermat, te lichten uit zijn as
Den aertkloot, zoo 'er plaets voor hem daer buiten was.[83-84]
De Heiden ziet dit spel met opgerechte hairen,[85]
En wijt het kracht van kunst. al 't rot der wichelaren[86]
En tovergeesten stelt bezweeringen te werck.
De priester staet verbaest, voor zijn verbaesde kerck,[88]
Nu hars noch olivier yet op mijn vel kan winnen.[89]
De raden zijn ten einde, en hun ontstelde zinnen[90]
Besluiten eenen dolck te dryven door mijn borst.
'k Verwacht terstont den steeck, ter eere van den Vorst,[92]
Die 's krygsmans speere gaf zijn borst, aen 't Kruis, ten beste.[93]
Doch eer ick sterf, om Godt, beveel ick u, voor 't leste,
Mijn moeder, d'oude weeuw, op dat ghy haer, ter noot,
Het hooft noch onderstut met troost; indien mijn doot
Haer grieft; naerdien natuur, oock tegens Godts gehengen,[97]
Uit heuren aert, zomwyl zich in zijn werck wil mengen.
Ick, reisreede, en gescheept naer 't weeligh paradys,[99]
Zie Diokletiaen, den Roomschen Dionys,[100]
Ontsceptert, en Paschaes, den lastraer van mijn Heilant,
En plonderaer des oegsts van dit gezegent eilant,[102]
Te Rome, voor den Raet gedaghvaert, in der yl,
Zijn ongerechtigheit aen d'opgeheve byl

82 *Archimedes,* de bekende Grieksche mathematicus uit de 2de eeuw v. Chr., wordt er hier bijgehaald, omdat hij een Syrakuser was.

83-84 Vermaard is Archimedes' bekentenis, dat hij de aarde zou kunnen opbeuren, wanneer hij daarbuiten een steunpunt voor zijn hefboom had.

85 *De Heiden:* Paschasius; *opgerechte hairen:* overeind staande haren, van angst voor 't wonder; Surius zegt: ‘Paschasius begon bang te worden’.

86 *kunst:* tooverkunst; *al 't rot:* de heele bende; Surius: ‘Hij riep zijn toovenaars en waarzeggers en tempelpriesters, die hun bijgeloovigheden te werk stelden, om haar te verroeren’.

88 *zijn verbaesde kerck:* de tempel vol verbijsterde menschen.

89 *olivier:* olievuur, kokende olie; Surius' bizonderheid: ‘Tunc Paschasius *lotio* eam perfundi jussit’ (l.c.) wijzigde Vondel blijkbaar uit welvoeglijkheid.

90 *De raden zijn ten einde:* zij zijn ten einde raad; *raden:* raadgevers; Surius: ‘De vrienden van Paschasius, niet langer zijn angst verdragend, lieten haar met een zwaard doorsteken’ (l.c.).

92 *terstont:* zoo aanstonds; *den Vorst:* Christus.

93 *ter noot:* in haar nood.

97 *naerdien:* omdat; versta verder: omdat de natuur, tegen Gods toelating (*gehengen*), zich soms tegen zijn verordeningen verzetten wil.

99 *reisreede:* reisvaardig, klaar voor de reis naar de eeuwigheid; *gescheept:* ingescheept; *weeligh paradys:* het hemelsch geluk.

100 *Diokletiaen:* de keizer, die tot 305 samen met Maximianus regeerde; waarom Vondel hem een *Roomschen* (Romeinschen) *Dionys* noemt, valt niet te zeggen; in de heele geschiedenis van S. Lucia komt geen Dionysius voor, terwijl Vondel Maximianus, wèl door Surius vermeld, verzwijgt. Surius heeft nl.: ‘Tot de omstaanders zeide Lucia: ‘Ik voorspel u den vrede van de Kerk, nadat Diokletianus zal zijn uitgeworpen en Maximianus vandaag nog zal zijn gestorven’ (l.c.)

102 *plonderaer:* plunderaar, vernieler; *des oegsts:* van den oogst, hier in geestelijken zin te verstaan als weerspiegeling van de stoffelijke vruchtbaarheid van *het gezegent eilant* Sicilië, vgl. *St. Aeght*, vs. 74.

Betalen, als een schult en straf der schellemstucken.[101-105]
Een betere eeuw genaeckt, en komt u leet te drucken,
Geen Christen hart ontzie het juck van eenigh kruis;[107]
Sint Aeght bewaeckt Katane, en ick mijn Syrakuis.[108]

101-105 Surius: ‘De Siciliërs zeiden, dat Paschasius het land beroofd had. Daarom werd hij naar Rome ontboden, en, gehoord door den heelen Senaat, ter dood veroordeeld’ (l.c. bl. 894).
107 *ontzie:* vreeze.
108 *Syrakuis:* Syrakuse.

[S. Katharine]

S. Katharine.*

[1] *KATHARINE, uit Koningklijcken stamme, en vroegh, in alle vrye kunsten en wetenschappen,*[r. 1]
[2] *uitgeleert, ziende t'Alexandrye, in Egypte, op het Heidensche feest, de t'zamenvloeiende*[2]
[3] *menighten, oen de valsche Goden offeren, op 't gebodt van Keizer Maxent; tradt den Vorst*
[4] *onder oogen, en weigerde zijn bevel te volgen: waerom hy haer verzekerde, en strijdt leverde*[4]
[5] *door vijftigh redenaers, de spitsvondighsten uit het geheele Rijck; die, tegens de wijsheit*
[6] *deser Kruisheldinne niet op mogende, haren godtsdienst toe, en in 's Vorsten ongenade vielen.*[6]
[7] *d'Overwinster, na vele schoone beloften, wreedelijck mishandelt, stichte zulx de Keizerin, den*[7]

* *S. Katharine:* De Acta van de H. Catharina van Alexandrië, gemarteld onder keizer Maxentius in 306 (het Romeinsch Brevier spreekt van Keizer Maximinus, die twee jaar later aan het bewind kwam) zijn samengevat door Metaphrastes, wiens uitvoerige beschrijving in de al meer genoemde verzameling *De Probatis Sanctorum Historiis* van Surius tom. VI, bl. 580 vv. (Keulen, 1625), door Vondel met toevoeging van vele uitweidingen gevolgd is. Deze brief is even sterk van bouw als prachtig van versifikatie. Feestdag van St. Catharina 25 November.

r. 1 *uit Koningklijcken stamme in alle* enz.: Metaphrastes: ‘ex sanguine regio.... exercitata in omni disciplina rhetoricae et philosophiae, geometriae et aliarum scientiarum’ (blz. 581).
2 *uitgeleert:* volleerd.
4 *strijdt leverde:* aanviel.
6 *mogende:* kunnende; *haren godtsdienst toe:* vul aan: vielen, tot haar godsdienst overgingen.
7 *d'Overwinster:* de overwinnares; *zulx:* zoodanig.

[8] *Veltheer Porphier, en zijn hofsoldaten, dat deze oock in de zelve belijdenisse overstapten.*[8]
[9] *Men stelde dan, om d'onverzetbare Maeght, een moortgevaert van wielen toe, met zagen en*[9]
[10] *zwaerden omringt, 't welck d'Engél wende ten bederve der bloetdorstigen. De Vorst, van zijn*
[11] *gemalin hier over bestraft, onthoofde haer, met zijn eige hant. Het zelve lot viel den Velt-*[11]
[12] *heere en zyne krijghskoppen te beurt, en na hem Katharine; wiens lichaem d'Engelen, onder*[12]
[13] *den bergh Sina, begroeven*.[13]

8 *den Veltheer Porphier:* ‘dux exercitus Porphyrio’ heeft Metaphrastes; Porphier is Porphyrius, zooals de man in 't Rom. Brevier en bij Rosweydus heet; *de zelve:* dezelfde.
9 *om:* rondom.
11 *Het zelve:* hetzelfde.
12 *krijghskoppen:* manschappen; *wiens:* wier.
13 *den bergh Sina:* ‘in montem Sina’, bedoeld is de Sinaï, waarop Mozes de wet ontving, *Exod.* XIX.

Katharine aen Porphier, den Veltheer.

Nu volgh de Keizerin, met uw tweehondert koppen,[vs. 1]
En kniel op haer tapyt, besprengkelt met de droppen[2]
Van 't keizerlijcke hooft, manhaftige Porphier.
De vyftigh redenaers, geloutert door het vier,[4]
Verbeiden u, in 't licht der opperste vertrecken.[5]
Al is de ziel noch niet van eige en errefvlecken[6]
Gewasschen, op de vont, dat moet u niet verslaen.[7]
Uw martelwilligh bloet verstreckt u een Jordaen;[8]
Waer in het Syrisch hooft wel zevenwerf gesteken[9]
Liet dryven 's lichaems smet en eeuwige erfgebreken;[10]
Noch zuiverder zult ghy, gekerstent in uw bloet,[9-1111]
Den allerzuiversten der menschen treên te moet,[12]
De wil, in bloet geverft, wordt voor de daet genomen.
Godt bint den martelaer aen vonten noch aen stroomen:
Hy ooght op 't martelbloet, getuigh van 's martlers wil.[15]
Ter noot staen kerckgebaer en waterbaden stil.[6-1616]
Dees goude hantvest is de martelzielen eigen,[17]
En harten, die geraeckt naer den magneetsteen neigen,
Den zeilsteen, die uw zwaert en zoo veel yzers treckt,[19]

vs. 1 *koppen:* manschappen.
2 *tapyt:* waarop de keizerin onthoofd werd of het tapijt van haar bloed, vgl. vs. 205.
4 Metaphrastes meldt: ‘Maxentius beval terstond een brandstapel aan te steken midden in de stad en de vijftig redenaars daarop te werpen’ (bl. 584); deze bekeerlingen werden het eerst gedood.
5 *opperste vertrecken:* de Hemel.
6 *eige en errefvlecken:* persoonlijke zonden en erfzonde.
7 *vont:* doopvont; *verslaen:* ontmoedigen.
8 *martelwilligh:* tot het martelaarschap bereid.
9 *hooft:* in den dubbelen zin van hoofdman en lichaamsdeel; *gesteken:* gestoken, gedompeld.
10 *'s lichaems smet:* de onreine melaatschheid; *eeuwige erfgebreken:* ongenezelijke familiekwaal.
9-11 De Syrische hoofdman Naäman, die melaatsch was, baadde zich op bevel van Eliseus zevenmaal in den Jordaan en werd genezen, IV. *Kon.* V. 14.
11 *gekerstent:* christen gemaakt.
12 *Den allerzuiversten:* Christus; *te moet:* te gemoet.
15 *ooght:* ziet; *getuigh:* getuige.
6-16 De katholieke leer over het Doopsel des bloeds, dat voor martelaren den waterdoop vervangt, vlecht Vondel hierin naar aanleiding van Catharina's woorden tot de vijftig: ‘Het vuur, waarmee de goddeloozen u bedreigen, strekt u in zekeren zin tot doopsel’ (l.c.).
16 *Ter noot:* in tijd van nood; *kerckgebaer:* kerkelijke plechtigheid.
17 *hantvest:* voorrecht.
19 *zeilsteen:* magneetijzersteen, evenals *magneetsteen* van vs. 18 beeld van God, het allesaantrekkend middelpunt, vgl. *Uitvaert van Maria v.d. Vondel* Unger 1667-71, bl. 78. vs. 17-24.

Naer zoo een krachtige as, waerheen zich alles streckt[20]
Wat hemelsch is van aert, en rust, te geene stonden,
Voor dat het zijn begin en oirsprong heb gevonden:
Terwyl al 't aertsch geslacht zich jammerlijck vergist,[23]
En, vast aen d'ydelheit, het heilzaemste ooghmerck mist;[24]
Gelijck ghy deed, zoo lang u d'ydelheden porden[25]
Den degen op de zyde, in 's afgronts dienst, te gorden;[26]
En stip te voeren uit de wetten van Maxent,[27]
In vel en vleesch en been des Christendoms geprent,
Met stale punten, en ge-yckt, met gloende smarten,
In koper niet zoo diep, als in den gloet der harten,[28-30]
Gewapent met gedult, onnozelheit, en schrick[31]
Van Godt te quetsen, om een' korten oogenblick
Van ampten heerlijckheên en blickring van geryven;[33]
Aenzienlijckheên, die snel, als wolcken, overdryven;
Waer in een glimp van goudt en purper zwiert, en speelt;
Of barst tot water, eer men 't zich te deegh verbeelt.[36]
Nu droomt ghy langer niet van sloten te bespringen,[37]
En wydtbemuurde steên te knypen, in de ringen[37-38]
Des legers; of de zon te dompen, met het stof[39]
Van voet-en-paerdevolck, ten dienst van Caezars hof;
Of by het heilighdom des adelaers te zweeren;[41]
Of op het Kapitool in gout te triomfeeren.[42]
Een ander zegefeest, een ander ooreloogh[43]
Verruckt u, boven 't aertsch en dit gewelt, om hoogh,[44]
By des aertsengels maght, geschaert aen regementen;[45]
Daer daeuw noch regen valt op lecke legertenten,[46]
En geen soldaet zijn vuist verziet met schacht of stael,[47]
Maer dondert uit de lucht, of slingert, met een strael

20 *waerheen zich alles streckt:* uitstrekt, met verlangen.
23 *al 't aertsch geslacht:* alle wereldsch gezinden.
24 *het heilzaemste ooghmerck:* het zaligende einddoel van 's menschen bestaan; *mist:* misloopt.
25 *porden:* aanspoorden.
26 *in 's afgronts dienst:* in dienst van hel en duivelen, door den afgodendienst bevorderd.
27 *stip:* stipt; *te voeren uit:* uit te voeren.
28-30 door allerlei martelingen.
31 *onnozelheit:* onschuld; *schrick:* vreeze.
33 *blickring van geryven:* schittering van levensgemakken.
36 *Of barst tot water:* als een zeepbel; *te deegh:* ter dege.
37 *sloten:* burchten.
37-38 Naar de oude belegeringskunst.
39 *dompen:* benevelen.
41 *het heilighdom des adelaers:* den heiligen adelaar, in zilver gegoten, het veldteeken der Romeinsche legioenen.
42 Een Romeinsch overwinnaar hield langs de Via Sacra op het Forum Romanum zijn triomftocht naar den tempel van Jupiter op het Kapitool.
43 *Een ander zegefeest:* nl. in den Hemel; *een ander ooreloogh:* nl. de strijd van den Christelijken Ridder, vgl. *Peter en Pauwels*, Opdracht aan Eusebia, vs. 5.
44 *Verruckt u:* rukt u weg; *'t aertsch en dit gewelt:* de aardsche strijd en legermacht.
45 *By des aertsengels maght:* bij het leger van Michaël.
46 *Daer* enz. in den Hemel.
47 *verziet:* voorziet; *schacht of stael:* lans of zwaard.

Van blixem, op metael, en reuckelooze geesten[47-4949]
Des afgronts, eeuwighlijck verbannen van Godts feesten.[50]

47-49 *stael, strael, metael:* let op 't klankeffekt!
49 *reuckelooze:* roekelooze, overmoedige; Vondel zweeft hier het thema van zijn tien jaar latere *Lucifer* voor den geest.
50 *Des afgronts:* der hel.

Schep moedt, Porphier, schep moet, dat hooghtijdt is naby.[51]
Ick volgh u daetelijck, en zweef, aen uwe zy,[52]
Alreede naer 't gewest, daer nevels nochte dampen[53]
Bezwalcken 't eeuwigh vier der roockelooze lampen;[54]
Daer niemant veltgeschrey noch jammerklaght noch moort
Trompet noch wapenklanck te wapen kleppen hoort:
Daer zullen wy Maxent en al zijn standerts puffen.[57]
't Vertrouwen moedight ons, en laet zich niet verbluffen:[58]
Gelijck veel duizenden van allerhande staet[59]
En oude, uit bleecke schrick voor 't grimmigh moortplackaet,[60]
Lest spoedden herwaert aen met wieroock, rammen, koeien,[61]
En schapen, die zoo luit rontom de tempels loeien,
En blaten, voor het mes, en 's priesters offerbyl,[59-63]
Die door myn' boezem ging, en leerde my den styl
Der Pinxtertongen stout naeryvren, om te stuiten[64-65]
Den toeloop van al 't volck, het welck zich ging te buiten
Door schendige offers, hier t'Alexandrye, daer
Hy gansch Aegypten daeght, voor 't gruwzaem hooftaltaer,[68]
En, mijn vrypostigheit, in 't middenperck der scharen,[69]
Ontziende, my terstont, door wachters, liet bewaren;[70]
Tot dat hy voortquam met zijn redenaers, ontboôn[71]
Als schragen, zyner losse en waggelende Goôn:
Waer tegens ick, getroost van Godt, in 't perck getreden,
En midden in den drang, hun beckeneel met reden[74]
En wederrede sleet, en wreef zoo kleen, als gruis.
Gelijck dan geen vernuft bestaen kan tegens 't Kruis,
Het welck versmaet, in 't oogh der weereltlijcke scharen,[77]
Wanneer 't getreden wort, gewelt begint te baren,[78]

51 *dat hooghtijdt:* dat hoogfeest van uw geestelijke overwinning; (vgl. vs. 43 *zegefeest*).
52 *daetelijck:* metterdaad, terstond.
53 *'t gewest, daer* enz.: de Hemel.
54 *roockelooze lampen:* stralende lichten, met bijgedachte aan de sterren; men denke aan de rookerige olielampen van Vondels tijd.
57 *puffen:* overtreffen; vgl. *Peter en Pauwels,* Opdracht aan Eusebia, vs. 26.
58 *moedight:* bemoedigt.
59 *staet:* stand.
60 *oude:* leeftijd.
61 *Lest:* onlangs.
59-63 Metaphrastes verhaalt van het 'impium edictum' van Maxentius, dat alle menschen tot heidensche offers dwong. 'Uit vrees voor de dreigementen stroomde de menigte samen, dezen met schapen en ossen, anderen met allerlei vogels en met 130 stieren.... alle stand en alle leeftijd liep te hoop, van het geloei der beesten weergalmde de omtrek' (l.c. bl.580).
64-65 *den styl der Pinxtertongen:* de H. Geest, die op Pinksterdag in de gedaante van vurige tongen op de Apostelen neerdaalde, gaf hun moed, om 't geloof openlijk te verkondigen, *Hand.* II, 3-4.
68 *Hy:* Maxent.
69 *vrypostigheit:* onverschrokkenheid.
70 *Ontziende:* vreezende.
71 *voortquam:* te voorschijn kwam; *zijn redenaers:* de vijftig redenaars van vs. 4, die allen door Catharina bekeerd werden en hun geloof met hun bloed bezegelden.
74 *beckeneel:* hersens.
77 *in 't oogh:* voor het oog.
78 *gewelt:* kracht.

En smyt de razerny der godtheên van Homeer
En Orpheus met haer tuigh en tempelen, om veer;[79-80]
Hoe heerlijck zy, bekleet met glans van tittels, pralen.[81]

79-80 *der godtheên van Homeer en Orpheus:* Metaphrastes verhaalt, hoe de redenaars zich voor de verdediging van den godendienst met citaten op ‘den wijzen dichter Homerus’ en op de Theogonia van den ‘beroemden Orpheus’ beriepen (l.c. blz. 583).

81 *glans van tittels:* glanzende eeretitels.

Jupijn staet blixemloos, en Phoebus leit zijn stralen[82]
Voor Christus voeten neêr, voor 't menschgeworden Woort;[83]
Geboren in der tijdt, na d'eeuwige geboort,[84]
Van 't nederige brein gelooft, maer noit begrepen[85]
Van schrandre harssenen, in wetenschap geslepen.[86]
Wie kiest den duistren nacht voor 't hooghgerezen licht!
Zelf Sophokles heeft in zijn trots tooneelgedicht[88]
De disschen van de Goôn, waer aen de priesters prachen,[89]
En al den blinden dienst der afgoôn uitgelachen;
Het zy die, over zee, van hier gevaren zijn;
't Zy Rome die ontfing van eenigen Sabyn,[91-92]
Albaner, of Hetrusch. men stoock dan offervieren
Voor menschelijcke Goôn, of vogelen, en dieren,[94]
En veêr, en vacht; waer in, om niet te zijn gezien,[95]
Al 't rot der Goden school, toen 't herwaert aen quam vliên,[96]
Vervolght van 't langgebeent; het zijn gedroomde grillen.[97]
Maer onze stemmigheit bestemmen uw Sybillen.[98]
De gansche Christus, zijn geboorte en ampt en doot,
En wondren lagen vroegh, voor haer gedachten, bloot,
Eer d'onverzierde Duif noch op dien zuivren daelde,[101]
(Wiens heiligh aengezicht den vliet, zijn vont, bestraelde,[102]

82 Homerus had zich met name op Jupiter, Orpheus op Phoebus Apollo beroepen. Catharina bedoelt, dat haar betoog het niet bestaan van die goden had aangetoond.
83 Ook bedoelt Catharina, dat Phoebus het aflegt tegen Christus.
84 *in der tijdt:* oude datief, in den tijd; versta vs. 84: als mensch uit Maria, als Zoon Gods uit den Vader geboren.
85 *Van:* door.
86 Metaphrastes haalt *Is.* XXIX, 14 en I *Cor.* I, 19 aan: ‘Ik zal de wijsheid der wijzen verdelgen en het beleid der verstandigen te niet doen’, en Vondel, die dezen tekst later in een brief aan Oudaen in 't Latijn aanhaalt (Unger 1667-71, bl. 72), zinspeelt er in dit vs. op.
88 *Zelf Sophokles:* zelfs Sophokles; waar Metaphrastes verhaalt, wat Catharina uit dezen treurspeldichter aanhaalde, kantteekent hij: ‘Hoe Sophokles den dienst der goden bespotte’ (l.c. blz. 583); het bijgebrachte citaat is echter in Sophokles' werken niet te vinden; *trots:* verheven.
89 *prachen:* bedelen.
91-92 Versta: de goden, die Rome heeft uitgevoerd of ingevoerd; het laatste gebeurde door den *Sabyn* Numa Pompilius, den *Albaner* Romulus en den *Hetrusch* of Etruriër Tarquinius Priscus, drie legendarische koningen uit Rome's eerste tijden.
94 *menschelijcke Goôn:* goden met menschelijke eigenschappen en hartstochten.
95 *veêr en vacht:* herhaling van *vogelen en dieren* van vs. 94.
96 *Al 't rot:* de heele bende; *herwaert:* naar Egypte.
97 *'t langgebeent:* de langgebeenden, de Reuzen of hemelbestormende Titanen, voor wie de goden, naar Egypte gevlucht, in dieren wegscholen.
98 *stemmigheit:* dit moet hier beteekenen: geloof; het eigenaardig woord gebruikte Vondel wellicht onder invloed van 't volgend *bestemmen* (bijvallen) en met herinnering aan *éénstemmigheid,* eenheid van leer bij de Christenen; *uw Sybillen:* de meer of minder legendarische vrouwen uit Griekenland en Klein-Azië, wier voor-christelijke Boeken voorspellingen over Christus bevatten, waaraan christelijke schrijvers tot op Vondels dagen veel waarde hebben gehecht; Metaphrastes laat S. Catharina spreken van één Sybille: ‘sapientissimam inter mulieres sybillam’ (l.c. blz. 583), die Christus' menschelijke geboorte, zijn wonderbare genezingen en zijn dood heeft voorspeld.
101 *d'onverzierde Duif:* de niet verzonnen maar waarachtig zichtbare duif in de gedaante waarvan de H. Geest op Christus (*dien zuivren*) bij zijn doop neerdaalde, vgl. *Matth.* III, 16.
102 *den vliet:* de Jordaan; *vont:* doopvont.

Daer hy zich dompelen liet) kon uw veerziende Maeght[103]
Voorspellen van de Maeght, die haren vader draeght,[104]

103 *veerziende:* ver vooruitziende, voorspellende.
104 *de Maeght, die haren vader draeght:* de heilige Maagd Maria naar het lichaam moeder van Christus, naar den geest dochter van God, vgl. Dante: 'Virgine Madre, figlia del tuo Figlio'. *Parad.* XXXIII, 1; *draeght:* als moeder in verwachting.

Den Godt, die 't al met duim en vinger kan bespannen,[105]
En 't kaf der ongoôn haest zal van zijn dorschvloer wannen,[106]
Apolloos oogh, waer aen de Heiden zich betrouwt,[107]
Zagh 's Heilants handen lang aen 't bladelooze hout[108]
Geklooncken, en door 't graf den wegh ter glori banen.[109]
Het zagh Godts blyschap zelf bedauwt van droeve tranen,[110]
En luttel garst in 't velt al 't hongrigh heir verzaen.[111]
Het zagh, in eenen glans, drie heldre glanssen staen.[107-112112]
Wy eeren 't zelve licht, uit onze profecyen[113]
Geschept, en lang bekent, voor onze Augustus tyen;[114]
Noch sleept men dagelix Godts helden naer de doot,[115]
Om Godtsdienst, die niets leert 't geen tegens reden stoot.
En zich verneêrt, voor 't geen de wieck van 's menschen reden[117]
Noit achterhaelde, en liefst wil worden aengebeden.
Wy klimmen, van om laegh, tot aller dingen bron
En oirzaeck, 't hooghste daer oit brein toe steigren kon.[119-20]
Dees eenige oirzaeck der uit niet gevormde zaecken
Had lust zich in den mensch, zijn werckstuck, te vermaecken;[122]
Maer ziende dien ten val zoo reuckeloos gebraght,[123]
Herstelde, in eenen, al 't gesneuvelde geslacht,[124]
En opende door hem 't onsterfelijcke leven;

105 *die 't al met* enz.: vergelijk *Is.* XL, 12.
106 Vergelijk *Matth.* III, 12; *ongoôn:* niet bestaande goden; *haest:* weldra; *wannen:* door ziften verwijderen.
107 *waer aen.... zich betrouwt:* waarop vertrouwt.
108 *lang:* nl. te voren; *'t bladelooze hout:* 't kruis.
109 vgl. *Luc.* XXIV, 26.
110 *Godts blyschap:* hij, in wien God zijn vreugde had, Christus, vgl. *Matth.* III, 17. Metaphrastes heeft: ‘Qui etiam ex superciliis aliquando fudit lacrymas’ (Die ook soms uit zijn oogen tranen stortte), zie o.a. *Joan.* XI, 35.
111 *luttel garst:* een weinig brood; *heir:* menigte; *verzaen:* verzadigen; de wonderbare broodvermenigvuldiging, *Joan.* VI, 5-13.
107-112 *Apolloos oogh:* de vooruitziende blik van Apollo, wiens orakels te Delphi in de Oudheid beroemd en door kerkelijke schrijvers ten gunste van het Christendom aangehaald werden; zie o.a. het door Vondel later veel benutte werk van Lactantias: *Divinarum Institutionum Libri Septem,* I, VI: De Sibyllis, VII: De testimoniis Apollinis, *Migne.* P.L. VI, kol. 138 en 148. Ook Metaphrastes voert den ‘vatem a mendacio alienum Apollinem’ in, die lijden en dood van den onsterfelijken Christus voorspelde, de spijziging van 5000 menschen aankondigde en zijn Godheid aanduidde als ‘lux tripliciter refulgens’ (l.c.).
112 *eenen glans:* lees: éénen glans, de ééne goddelijke Natuur; *drie heldre glanssen:* de drie goddelijke Personen.
113 *'t zelve licht:* hetzelfde licht, denzelfden Christus, het licht der wereld, vgl. *Joan.* VIII, 12; *onze:* met klemtoon.
114 *onze Augustus tyen:* den tijd van onzen Augustus, den keizer, onder wiens regeering (27 v. Chr.-14 na Chr.) de Verlosser geboren werd.
115 *Noch:* toch.
117 *de wieck van 's menschen reden:* het hoogvliegende menschelijk verstand.
119-20 *aller dingen bron en oirzaeck:* God. Bij Metaphrastes: ‘radix et fons bonorum universorum’.
122 Vgl. *Gen.* I, 31.
123 *reuckeloos:* roekeloos.
124 *in eenen:* lees: in éénen, nl. Christus, vgl. *Eph.* I, 10; *al 't gesneuvelde geslacht:* heel het gevallen menschelijk geslacht.

Een' betren hof dan daer 't vergryp wiert uitgedreven.[126]
De triomfeerder, na 'et verweldigen van 't graf,[127]
En zyne hemelvaert, goot eenen regen af
Van tongen, root als vier, op 't hooft van zijn gezanten,[128-29129]
Om overal, door hen, te zaeien, en te planten

126 *hof:* lusthof, Eden, naar *Gen.* II, 8; *daer 't vergryp wiert uitgedreven:* waaruit Adam om zijn zonde werd verdreven.
127 *De triomfeerder:* Christus; *'et verweldigen van 't graf:* de overwinning op den dood, door de verrijzenis, vgl. I. *Cor.* XV, 54-55.
128-29 Vgl. *Handel.* II, 3.
129 *gezanten:* apostelen.

Dit heilzaem zaet, dat, van onschuldigh bloet besproeit,[131]
Door alle distelen en dorens hene groeit,[132]
En bloesem draeght en lucht, op liefelijcke struicken,[133]
Waer naer de starren zelfs en hare kreitsen ruicken.[119-34134]
De godtsdienst van het Kruis, getrappelt in het stof,[135]
Vervulde lang de steên, en legers, en het hof,[136]
En d'ampten: ja de kracht der Christensche gebeden[136-37137]
Heeft, meer dan 't zwaert van Mars, voor 't Roomsche Rijck gestreden,[138]
Aureel vernam dit, toen, by German en Sarmaet,[139]
Zijn dorstige adelaers, vol schrix, geen toeverlaet[140]
Vernamen dan by hen, op wier gebedt de regen
Versloegh den dorst van 't heir, tot stickens toe verlegen;
En 't schitterende vier, geslingert van de lucht,
Verdreef dien woesten hoop te velde uit, op de vlught.[139-44]
't Beliefde Gode aldus de woesten t'overtuigen,
Door Jesus naem, waer voor de zalige Englen buigen;[146]
Waer by het heiloos spoock, noch flus zoo bars en nors,
Bezworen, en getemt, uitschuddende de schors
Van 't lang geplaeghde lyf, een ander hol moet zoecken.[147-49]
De zegen van dien Naem magh tegens alle vloecken,[150]
En allerhande quael: want dat men styf durf staen[151]
Op hant en oogen, hier, van vorst Vespasiaen,[152]

131 *Dit heilzaem zaet, dat,* enz.: de heilsleer van het Evangelie vruchtbaar gemaakt door den dood der martelaren.
132 *distelen en dorens:* belemmeringen; vergelijk *Matth.* XIII, 21-22.
133 *lucht:* geur.
119-34 Vrije en bondige nawerking van Catharina's uitvoerig betoog bij Metaphrastes, l.c. blz. 584.
134 De geur van heiligheid, die tot in den Hemel doordringt; *kreitsen:* sferen, planetenbanen.
135 *De godtsdienst van het Kruis:* het Christendom.
136 *lang:* sinds lang.
136-37 Vgl. den tekst van Tertullianus bij vs. 845 van *Peter en Pauwels* in dit deel, blz. 262.
137 *Christensche gebeden:* gebeden der Christenen.
138 *'t zwaert van Mars:* de oorlogen der Romeinen.
139 *Aureel:* Marcus Aurelius Antoninus Verus (161-180 n. Chr.); *German:* lees Gérman: speerdrager, de oude naam, door 't vernederlandscht Latijn Germaan (Germanus) verdrongen; *Sarmaet:* de Sarmaten woonden in 't tegenwoordige Polen en Zuid-Rusland.
140 *adelaers:* voor Romeinsche soldaten, die zilveren adelaars als veldteekens meedroegen.
139-44 Op voorgang van Tertullianus (*Migne* P.L. I, kol. 295) verhalen vele oude schrijvers, dat het leger van keizer Marcus Aurelius in een veldtocht ontzaggelijk van droogte en dorst te lijden had. De christelijke soldaten, van het 12de Malthezer Legioen, baden en de neerstroomende regen redde niet alleen het Romeinsche leger, maar de vergezellende donderbui joeg ook de vijanden op de vlucht.
146 Vgl. *Phil.* II, 10.
147-49 Slaat op de duiveluitdrijvingen in Jesus' naam, zooals het Nieuwe Testament er vele verhaalt; *by:* door; *het heiloos spoock:* de duivel; *flus:* pas.
150 *magh:* is machtig; *vloecken:* helsche invloed.
151 *dat men styf durf staen:* hoe stijf men ook vasthoudt.
152 *hier:* te Alexandrië; *van:* door.

Geholpen, 't waren geene onheelbre of erfgebreken:[151-53]153
En licht wou Apolloon, door zyne guichelstreken,[154]
(Om dien gevleiden Vorst te heffen in 't gezagh)[155]

151-53 Tacitus vertelt in zijn *Historien* (door Hooft vertaald) IV, 81, dat keizer Vespasianus (69-79 na Chr.) te Alexandrië een ooglijder en iemand met een lamme hand op wonderlijke wijze genas. Vondel laat Catharina op dit verhaal zinspelen, om het tegen de heidensche wijsgeeren te kunnen weerleggen. Zij doet dit, vs. 153-56, door de argumenten van Baronius (*Annales,* Ao. 71, 6, 7), die er op wijst, dat volgens Tacitus' mededeeling de behandelde ziekten niet ongeneeslijk waren, en de 'mirakelen' door den befaamden toovenaar Apollonius van Tyane uit vleierij aan Vespasianus werden toegeschreven. Bij Metaphrastes komt deze passage niet voor.

153 *onheelbre of erfgebreken:* ongeneeslijke of overgeërfde ziekten.

154 *licht wou Apolloon:* Apollonius dacht makkelijk; *guichelstreken:* goocheltoeren.

155 *te heffen in 't gezagh:* zijn gezag te verheffen.

d'Alexandryners dus beguighlen op dien dagh;[156]
Wien 't heugen moght, indien zy niet gansch breinloos waren,[157]
Hoe 's middaghs Zonnestadt, voor min dan veertigh jaren,[158]
Den zonnenschijn verloor, en juist toen 't mane-ront
Voltrocken, op die tijdt, in niemants licht en stont:[158-60160]
Waer by het bleeck, wat zon, die blintgeborene oogen[161]
Door haren glans verlicht, de werelt was onttogen;[162]
Daer elck, als in een nacht, van Moses ooghmerck dwaelt,[163]
Of zoeckt een dwalend licht aen Ammons bron; aen naelt,[164]
En nesk geheimenis, verbloemt met menigh teken;[165]
Aan maten en getal, en kunde op hemelstreken,[166]
En vaste en wufte star; aen rechte en slincke veer,[167]
En losse vogelvlughts gesnor en ommekeer;[168]
Of aen wanschapenheên en vezelen van dieren,[169]
En reuck van ingewant, en roock van offervieren;
Aen openbaringen van Nymph gordyn en geit,
En drievoet, woudt, en geest, en guighlers onbescheit;[171-72]
Aen priesters, die de lucht met bloet van menschen paeien,[173]
En, om de tafels heen, gebeente en dootshooft zaeien.[174]

156 *dus:* aldus; *beguighlen:* begoochelen, misleiden.
157 *Wien:* wie, nl. de inwoners van Alexandrië; *breinloos:* zonder geheugen.
158 *voor min dan veertigh jaren:* Catharina rekent van den tijd van Vespasianus, die een veertig jaar na Christus' dood regeerde.
158-60 Bij Bar. (34, 121) had Vondel het bericht van Dionysius den Areopagiet gelezen, dat hij op den middag, die later de tijd van Christus' dood bleek te zijn, in de nabijheid van Heliopolis (*Zonnestadt*) de zon had zien verduisteren en de volle maan in haar plaats zien verschijnen.
160 *Voltrocken:* geheel vol; *in niemants licht:* het wonderlijke was, dat de maan scheen, terwijl de lichtbron van de maan, de zon, verduisterd was; *en:* ontkenningspartikel, vroeger geregeld, nu en later sober door Vondel gebruikt.
161 *wat zon:* lees *wàt zon,* welke zon, nl. Christus, het licht der wereld; *die blintgeborene oogen* enz. vgl. *Joan.* IX, 1-34.
162 *de werelt was onttogen:* was gestorven.
163 *Daer:* in Egypte, waar enz.; *als in een nacht:* Egypte heet bij Vondel herhaaldelijk: duisternis, zie *Pascha,* vs. 2081-82; *Bespiegelingen van G. en G.,* IV, 1091; *Moses ooghmerck:* de bedoeling en zending van Moses waren, het Joodsche volk uit de duisternis en slavernij van Egypte tot het licht en de vrijheid te voeren: voorafbeelding van het verlossingswerk van Christus.
164 *een dwalend licht:* de dwaling van het heidendom; *Ammons bron:* Ammon was de naam, waaronder Jupiter en de zon in Egypte vereerd werden; er bestond ook een orakel van Ammon, vgl. Vossius: *De Idololatria Gentili* (Amstelodami, MDCC), blz. 134-35; *naelt:* Egyptische gedenknaald of obelisk, vol hiëroglyphen.
165 *nesk:* nesch, onnoozel, dwaas; dit vers doelt op het moeilijk te oncijferen teekenschrift den Egyptische obelisken, waarop Athanasius Kircher zijn scherpzinnigheid beproefde in zijn *Obeliscus Pamphilius,* Romae, MDCL, door Vondel bezongen, zie *Unger,* 1652-53, blz. 28.
166 *kunde op hemelstreken:* astrologie, sterrenwichelarij.
167 *wufte:* losse; *slincke:* linker.
168 Geruisch en wendingen van vliegende vogels.
169 *wanschapenheên:* misgeboorten; *vezelen:* stukgesneden ledematen.
171-72 *Nymph:* de nimf Egeria was de raadgeefster van Numa Pompilius bij zijn godsdienstige wetgeving; *gordyn, geit* en *drievoet:* ritualiën van het orakel te Delphi; *guighlers onbescheit:* bedrog van een toovenaar.
173 *de lucht:* de luchtgeesten; *paeien:* bevredigen.
174 Zooals bij Germaansche offerfeesten.

Der zielen Zon verrees in 't midden der Hebreen.[175]
Dees dooft den Mithras uit van Persen. de Chaldeen[166-76176]
Zien naer geen starren uit, nu d'ongewoone starre[177]

175 *Der zielen Zon:* Christus.
166-76 Vondel mengt in deze vss. allerlei elementen van Egyptische, Romeinsche, Grieksche, Barbaarsche en Perzische eerediensten dooreen.
176 *Mithras:* de Perzische zonnegod, vgl. *Altaergeheimenissen* II, 1-12; *de Chaldeen:* de drie Wijzen uit het Oosten, veelal als astrologen beschreven
177 *Zien naer* enz.: laten, hun sterrenkunde in den steek; *d'ongewoone starre:* de wonderbare ster van *Matth.* II, 2, 9.

Hun toont d'oprechte bron der stralen van zoo verre.[178]
De wyze Athener acht geen slot van reênbesluit,[179]
En kent nu 't hooghste goet, waer op de reênstrijt stuit,[180]
In 't barnen van 't krackeel der worstelende scholen;[181]
Daer niemant zeker staet, zoo lang de meesters dolen,
En trecken elck hun streng om 't stijfst, tot dat de draet
Aen stucken breeckt, door twist, en onverzoenbren haet.
Nu gaet geen wijsheit voor 't gehoorzame betrouwen[184-85185]
Op Godt, dien niemant hier met oogen kan aenschouwen;[186]
En op 't alscheppend Woort, daer Moses van verhaelt;[187]
Wiens bladen Philadelph geluckigh heeft vertaelt,[188]
En zuiver Griex geleert, door tienmael zeven tolcken;
Ontsluitende dien schat voor d'onhebreeusche volcken,[190]
Die riecken konden (zoo zy wilden) in der yl,[191]
Hoe veel verzieringen de logentael den styl[192]
Der waerheit had ontleent; en hoe men, voor de simpelen,[193]
De valscheit, met een schijn van 't onvalsch, gingk bewimpelen.[194]
Ghy hebt, ter goeder uur, nu eens 't bedrogh gemerckt,[195]
't Welck, van zijn grijns ontbloot, zich dus door wreetheit sterckt,
De helsche wrevelgeest bezit dees trotse maghten,[197]
En, angstigh voor zyn' stoel, en 't sloopen zyner krachten,[198]
Misbruickt haer, om zijn eer, die dagelix versmelt,[199]
En scheurt, en breeckt, en berst, te stutten met gewelt;
Zoo verre, dat Maxent, oock zonder zich t'erbarmen,[201]

178 *Hun toont:* hen wijst op; *d'oprechte bron der stralen:* de ware lichtbron, nl. Christus; *van zoo verre:* van uit het oosten.
179 *De wyze Athener:* waarschijnlijk is Dionysius bedoeld, de door Paulus van de Grieksche wijsheid tot het Christendom bekeerde Areopagiet, *Handel.* XVII, 34; *slot van reênbesluit:* konklusie van een sluitrede of syllogisme.
180 *En kent nu* enz. nl. door het geloof, waarvoor het redekavelend verstand stil staat.
181 Versta: in de brandende strijdvragen der elkaar bekampende Grieksche filosofische richtingen.
184-85 De naijver der wijsgeerige scholen van Griekenland is bekend.
185 *betrouwen:* vertrouwen.
186 Vgl. I. *Tim.* VI, 16.
187 *Moses:* Moses' Boek der Schepping.
188 *Wiens bladen:* Moses' bladen, voor: het heele Oude Testament; *Philadelph:* In Vondels tijd nam men nog aan, dat de Egyptische koning Ptolomaeus II Philadelphus (285-246 v. Chr.) de opdrachtgever was van de zoogenaamde Septuagint, d.i. de Grieksche vertaling van het Oude Testament door 70 Joden; de vertaling heet ook de Alexandrijnsche, omdat ze in Alexandrië tot stand kwam, de eenige reden, waarom Vondel deze gebeurtenissen hier ophaalt.
190 *onhebreeusche:* niet-Joodsche.
191 *riecken:* bespeuren; *in der yl:* spoedig.
192 *verzieringen:* verzinsels. Vondel bedoelt, dat de Griekschlezende heidenen nu uit den in 't Grieksch vertaalden Bijbel konden nagaan, hoeveel elementen zij verbasterd uit de Openbaring in hun godendiensten hadden overgenomen.
193 *simpelen:* eenvoudigen.
194 *onvalsch:* waar.
195 *Ghy:* Porphier; *'t bedrogh:* van de dwaalleer.
197 *wrevelgeest:* geest van verzet en opstand; *dees trotse maghten:* nl. van wreed geweld.
198 *stoel:* zetel, heerschappij.
199 *haer:* de *maghten* van vs. 197.
201 *Maxent:* de keizer.

De kling jaeght door den neck, gekoestert met zijn armen,[202]
En zoeckt zijn afgoôn rein te wasschen door dat bloet,
Het welck zijn bed verwarmde. ô Veltheer, schep dan moedt,
En kniel, terwijl het roockt, op 't levend purper neder.[205]
Men sterft om 't eeuwigh eens. dit lyden keert niet weder.

202 Versta: zijn eigen vrouw onthooft.
205 *'t levend purper:* het rood en warm uitstroomend bloed, als een tapijt, vgl. vs. 2.

'k Heb my, om Godt, getroost de straem van d'ossepees,[207]
Geslagen, door mijn vel, zoo diep in 't zachte vleesch.
'k Verschrickte voor geen zaegh, noch punten, nochte wielen,[209]
Gewent van Godts gezant ten val der snootste zielen.[210]
Myn' Bruigom offerde ick mijn afgescheurde mam,[211]
Mijn schoonheit, en mijn jeught van koningklijcken stam;
En wil ter stede, daer ghy u, voor 't zwaert, gaet buigen,[213]
Het zelve kruisgeloof, met dezen hals, betuigen.
Een rey van Englen voer mijn lichaem in het graf,
Op Sina, van wiens kruin Godt Jakob wetten gaf;[215-16216]
Daer zal mijn grafdauw lang de quynenden genezen,[217]
Terwylze eerbiedighlijck dit Engelsch grafschrift lezen:[218]
Hier sluimert Katharyn, om vrolijck op te staen.
Zy kon om 't hemelsch hof het aertsch palais versmaên.

207 *straem:* striem; *ossepees:* Metaphrastes heeft: ‘boum nervis’ (l.c. blz. 585).
209 Metaphrastes spreekt van: ‘een as met vier wielen, elk van zagen en scherpe spijkers voorzien’ (l.c.).
210 ‘Maar de wielen draaiden van zelf om en doodden vele ongeloovigen’ (l.c.); *Gewent van Godts gezant:* omgewend door een engel; *ten val:* ten ondergang.
211 *mam:* borst; het afscheuren van de borst onderging, volgens Metaphrastes, niet Catharina, maar de keizerin, (l.c. blz. 587).
213 *stede:* plaatse.
215-16 Ook dit verhaalt Metaphrastes (l.c.).
216 *Sina:* de berg Sinaï; *Jakob:* aan Jakob, de Joden.
217 *grafdauw:* Godszegen als dauw over het graf.
218 *Engelsch:* van engelen.

[S. Theodore]

S. Theodore.*

[1] *THEODORE, schuw van d'oogen der mannen, uit zorge voor hare zuiverheit, geraeckte in*[r. 1.]
[2] *hechtenisse, en, het wieroockvat verfoeiende, wiert naar het bordeel geleit; daer zy ingesloten,*[2]
[3] *haer hart en handen ten hemel ophief; terwyl men voor de deur vast krackeelde, om, elck*
[4] *voor ander, de maeghdelijcke bloem te plucken. Maer naulix hadze haer gebedt uitgestort,*[4-5]
[5] *of een kryghsman tradt' er binnen, die de benaeuwde Maeght moedighde, en een middel ter*
[6] *verlossinge aenwees. Hy treckt haer gewaet, zy zyne kleederen en wapens aen; en treedt*

* *S. Theodore:* In de oude hagiografieën heerscht twijfel omtrent de identiteit van deze heilige, wijl haar marteling door sommigen te Alexandrië op 5 April, door anderen te Antiochië op 28 April geplaatst wordt. In *De Probatis Sanctorum Historiis* van Surius (Col. Agripp. MDLXXI) tom. II staat dan ook na het 'Vita Sanctae Virginis Theodorae et Didymi Martyris' van Metaphrastes (bl. 569) het 'Martyrium S. Theodorae Virginis' uit S. Ambrosius (bl. 880). Hoewel beide verhalen in hoofdzaak eensluidend zijn, en er alleen vergissing bij het overschrijven van de plaatsnamen in het spel schijnt te wezen, pleiten toch de Bollandisten voor het persoonlijk onderscheid der beide Theodora's, wijl de hier verhaalde soort van maagdenbeproeving en bevrijding meer dan eens voorkwam (*Acta SS.*, Aprilis, tom. III, bl. 572). Het merkwaardige is, dat Vondel zich buiten deze kontroverse houdt door zoowel plaatsnamen als tijdsaanduidingen geheel te vermijden. Toch wijzen verschillende van zijn uitingen er op, dat hij beide histories van Surius gekend en benut heeft.

r. 1. *schuw van d'oogen der mannen:* Ambrosius: 'virorum evitabat adspectum' (Surius, blz. 880).
2 *het wieroockvat verfoeiende:* Metaphrastes: 'Jusserunt diis immolare' (ib. blz. 569).
4-5 *elck voor ander:* de een voor den ander; *moedighde:* bemoedigde.

[7] *aldus vermomt ter deure uit: waer over hy, in dochters kleederen gegrepen, ter straffe gevoert*[7]
[8] *wort; daer zy, door het gerucht aengeport, op slagh komt, en offert zich, als de rechtschuldige,*[8]
[9] *voor hem, en hy voor haer, te knielen: 't welck by de rechters overwogen, zoo helpt men hen*[9-10]
[10] *beide voort met den zwaerde*.

7 *dochters:* jongemeisjes.
8 *aengeport:* aangezet; *rechtschuldige:* voor het gerecht schuldige, of: de juiste schuldige.
9-10 *te knielen:* nl. voor het zwaard; *helpt hen voort:* brengt hen om het leven.

Theodore aen Basilia, hare Zuster.*

Nadien mijn geest alree by 's hemels geesten t'huis leit,[vs. 1]
Door wien twee kranssen, een van ongerepte kuischeit,[2]
En een van martlery, gelijck een dubble prys,[3]
Gevlochten zijn, voor my, in 't bloeient paradys;
Zoo lees dit afscheit noch van Theodore, uw zuster;
En draegh u, in mijn doot, te stiller, en geruster;
Dewyl ick hene reis, niet eenzaem, maer verzelt
Met Didymus, helaes! dien al te vromen helt,[8]
Voorvechter van mijn eere, en mede van mijn leven;
Een helt, wien Jesus gunne, al 't geen ick niet kan geven
Aen zijn oprechte trouw, gebleken in der noot;[11]
Gelijck mijn pen uw hart dit inprent, voor mijn doot;
Op dat zijn deughden lang in uw gedachten hangen.
Ick, wieroockweigerigh, en godtverlooft, gevangen,[14]
En vreeslijck toegedoemt aen d'eerelooze cel,[15]
Koos alles uit te staen, om 't hemelsche bevel[16]
Te volgen, daer men my, door schennis, zocht te temmen.
Men schen dit lichaem vry, de wil zal 't nimmer stemmen,[18]
Maer waeren ongeschent den maeghdom van de ziel,[19]
Zoo zuiver, als het sneeuw oit van den hemel viel.
Gelijck de lauwerblaên de vlammen wederstreven,
En kraecken, reis op reis, en worstlen, eer zy 't geven[21-2222]

* In 't opschrift: *Basilia, hare zuster:* nergens is in de bronnen sprake van een zuster of een Basilia.

vs. 1 *Nadien mijn geest* enz.: Nu ik met den geest al bij de zaligen in den Hemel ben.

2 *wien:* wie.

3 *martlery:* martelaarschap.

8 *Didymus:* alleen Metaphrastes vermeldt dezen naam.

11 *in der noot:* in den nood.

14 *wieroockweigerigh:* weigerend te wierooken voor de afgoden; *godtverlooft:* als christelijke maagd;

15 *toegedoemt aen d'eerelooze cel:* veroordeeld tot het bordeel.

16 *Koos:* verkoos.

18 vgl. Ambrosius: ‘Christi virgo prostitui potest, adulterari non potest’ (l.c. 880); *stemmen:* toestemmen.

19 *waeren:* bewaren; *ongeschent:* ongeschonden.

21-22 De brandende laurier is een beeld van den mensch, die worstelt tegen de vlam van den hartstocht, vgl. *Bespiegelingen,* III, 627-28.

22 *reis op reis:* keer op keer, voortdurend.

Gewonnen aen den gloet; zoo zal mijn styve keel[23]
Doorgalmen overal de winkels van 't bordeel;[24]
En tuigen, hoe Godts bruit die schande lijt gedwongen.[25]
Of blyf ick stom, van schaemt, zoo zal een lucht vol tongen[26]
Getuigen van myn eer, die bergen overkryt,[27]
En het schofferent hof zijn schendery verwyt.[28]
d'Onnozelheit heeft hier haer schenders, en schoffeerders,[29]
Maer 't schort haer nimmermeer aen voorspraeck, nocht verweerders.[30]
De boosheit wint veel velts, wanneer zy hene ruckt,[31]
Maer komt zoo verre niet, dat zy geheel verdruckt
Het zaet van ware deught, die kracht kryght zelf door 't rotten,[33]
En na dien winter, komt te bloeien, en te botten.[34]
In d'onderdrucking leit de hoogheit van Godts maeght,[35]
Niet oogende op 't geen haer, maer 't helderste oogh, behaeght;[36]
Om 't welck zy zich verciert met parlen noch gesmyde,[37]
Noch purper nochte gout, maer met spierwitte zyde
Van zuiverheit en schaemte, en stilte, slecht en recht,[39]
Geloof en liefde en hoop, en 't hart aen Godt gehecht,
En goddelijcken raet, de bagge van haer ooren.[41]
Mijn Bruigom, eens uit Godt, eens uit de Maeght, geboren,[42]
Bescherm uw maeght, uw bruit; of zoo zy lyden zal,
Uw wil geschie: zy lyde uw glori te geval.[44]
Geen water kan den gloet van onze liefde blussen.[45]
Terwyl men 't lichaem schent zal 't kuisch gemoet u kussen.
De liefde van uw bruit is stercker dan de doot.[47]
Zie van den hemel neêr: vertroost ons in den noot.
Zoo zucht ick naer de lucht en hemelsblaeuwe bogen.
Een kou gaet door 't gebeent. het water stremt in d'oogen.[50]

23 *styve keel:* hooge stem.
24 *winkels:* hoeken.
25 *tuigen:* getuigen.
26 *van schaemt:* uit eerbaarheid; *een lucht vol tongen:* het overal rondvliegend gerucht.
27 Metaphrastes heeft: ‘Wat gij mij als schande wilt aandoen, zal mij juist eer en eeuwige glorie bezorgen’ (l.c. blz. 510).
28 *schofferent:* maagden verkrachtend.
29 *d'Onnozelheit:* de onschuld.
30 *schort:* ontbreekt; *nimmermeer:* nooit.
31 *hene ruckt:* er op uit trekt.
33 *zelf:* zelfs; denk bij dit vs. aan II *Cor.* XII, 9.
34 *dien winter:* van beproeving; *botten:* uitbotten.
35 *hoogheit:* verhevenheid, verheffing, vgl. ‘Palma sub pondere crescit’.
36 *oogende:* ziende; *'t helderste oogh:* Gods oog.
37 *gesmyde:* gouden en zilveren sieraad.
39 *schaemte:* eerbaarheid; *stilte:* ingetogenheid; *slecht en recht:* eenvoudig en oprecht.
41 *goddelijcken raet:* evangelische raad tot maagdelijkheid, *Matth.* XIX, 12; *bagge:* gouden ring.
42 *Mijn Bruigom* enz.: Christus als het eeuwig Woord uit God den Vader, als mensch uit Maria geboren.
44 *uw glori te geval:* tot uw glorie.
45 vgl. *Hooglied,* VIII, 7.
47 vgl. *Hooglied,* VIII, 7.
50 *het water stremt:* de tranen bevriezen.

Al 't bloet vertreckt naer 't hart. een afschrick, bleeck en bang,[51]
Ontschaeckt mijn kaeck de roos, en overstroit de wang[52]
Met ryp: dan komt de roos en dan de ryp weêr boven.[50-53]
O wonderbare strijt! wat durf ick my beloven?

51 *vertreckt:* trekt samen.
52 *Ontschaekt:* ontneemt; *de roos:* den blos.
50-53 Van deze vreeshuivering, die in kilte, bleekheid en schaamte overgaat, melden de bronnen niets.
53 *ryp:* witheid.

Wat vreezen, of den palm, of droeve nederlaegh?
't Vertrouwen tart den strijt. de schaemte maeckt my traegh.[56]
Mijn kuischeit dryft, voor wint, door 't barnen van de klippen.
Al d'oevers zijn bezet. zy kan het niet ontglippen.[57-58]
De schender gunt haer noch een' oogenblick beraets.
Hoe klopt het hart, terwyl de woestheit des soldaets
Vast aenklopt op de deur, gereet om aen te grypen[60-61]
Den wapenloozen roof, op zangk en spel van pypen;[62]
Gelijck de vos een duif, in 't hol van eene rots.[63]
Ten leste groeit mijn moedt, en smyt de vreeze trots
Voor zyne voeten neer. ick blijf by 't voorgenomen,[65]
En wacht vol hoops 't gewelt, my dreigende op te komen.[66]
Met kraeckt de deur, en gaept, en laet een' ridder in.[67]
Hoe wiert my toen te moe! wat schoot my in den zin!
Zoo d'angst een teere maeght haer zinnen had gelaten,
In 't goddeloos vertreck, bezet van hofsoldaten.
Een brave rustigheit ziet hem ten oogen uit.
Het hair bedeckt den hals, om wien de hellem sluit.[72]
Een roode wapenrock, op 't pantser aengetogen,
Wel dicht van schubben, geeft een rootheit in mijn oogen.[74]
De degen hangt gegort aen zyne slincke hant.
O Theodore, die de kroon der maeghden spant,
Laet varen alle vrees voor 't heiligste uwer eere.
Hier staet een, die niet lyt dat yemant u schoffeere.[78]
Zoo spreeckt de jongeling, terwyl ick vast bedaer,[79]
En overlegh, wie my verzekert in 't gevaer.[80]
Ick durf my naulix noch verlaten op dat smeecken.
Vergif wort menighmael met honigh overstreecken.
Bancketten decken wel 't moordadighste venyn.[83]
Wat anders is het hart: wat anders is de schyn.
In menigh mensch wort noch een avrechts mensch gevonden,[85]
Recht avrechts, en gewoon te spreecken door twee monden.[86]
Zoo mor ick by my zelf, wanneer hy 't woort hervat:[87]

56 *schaemte:* schroom.
57-58 Versta: als een schip, door den wind vooruit geblazen, tusschen de branding en bij de klippen, en dat nergens kan aanleggen.
60-61 *klopt - aenklopt:* woordspel; *gereet:* hoort bij *soldaet*.
62 *Den wapenloozen roof:* Theodora's maagdeneer, die zich met niets verweren kan; *pypen:* fluiten; van muziek melden de bronnen niets.
63 *Gelijck de vos een duif:* zoowel Metaphrastes als Ambrosius spreken van (‘accipitres in columbam’ (valken op een duif).
65 *'t voorgenomen:* mijn voornemen.
66 *op te komen:* te overvallen.
67 *Met:* meteen; *een ridder:* Metaphrastes noemt hem ‘religiosissimus frater militari habitu’ (blz. 510) en Ambrosius ‘vir militis specie terribilis’. blz. 881)
72 *om wien:* waar omheen; *hellem:* helm.
74 *rootheit:* rooden gloed.
78 *een:* iemand; *schoffeere:* verkracht.
79 *vast:* langzaam.
80 *overlegh:* nadenk, onderzoek.
83 *Bancketten:* fraaie gebakken.
85 *avrechts:* slecht.
86 *Recht:* ja zeker.
87 *mor:* mompel.

Nu zorgh niet langer voor den Godtverloofden schat.[88]

88 *zorgh niet:* heb geen zorg, wees niet bang; *den Godtverloofden schat:* uw aan God geschonken maagdelijkheid.

Hier staet uw vyant niet, ô neen, maer uw behoeder,
Uw lotgenoot, uw troost, uw arts, uw medebroeder.
Hier ziet ghy Didymus, gezint zijn jeughdigh bloet
Te storten voor uw ziel. ô dochter, schep dan moedt.
Laet ons verwisselen van kleedinge, en manieren,
U 't mannelijck gewaet, my 't maeghdelijck vercieren.
Dees uitkomst daelt van Godt. ick streck u hier een borgh.
Treck aen mijn kryghsmans tuigh, en red u uit dees zorgh.
Zoo sprack hy, daer een wolck, als zilver, nederdaelde,[97]
En, treckende in 't vertreck, rontom my zweefde, en dwaelde,[98]
Die, na 'et ophelderen der wolcke, zagh in 't licht
Een schaer van Engelen, met blyschap in 't gezicht,
En vrientschap op de lip, en rapsheit in de leden,[101]
Bereit om Theodore, in kryghsmans schijn, te kleeden.
Dees schiet my strax de laers aen 't een en 't ander been:
Die strickt de laers met gout, en bintse voor mijn scheen.
Een ander vlijt en ryght het pantser om myn lenden,
En stulpt den helm op 't hair, nu veiligh tegens 't schenden.[106]
De wapenrock bedeckt mijn schouders met der vaert.[107]
Een ander geeft my moedt, een ander schilt en zwaert.[103-108]
Zoo stapt de kryghsheldin, met haer geweer, en wapen.[109]
Terwyl mijn Didymus, door 't maeghdekleet herschapen,
Een simple maeght geleeck, die, om den hemelschat,[111]
Alle ydle pracht en prael met wil verwaerloost had;
Om het wellustigh oogh der wulpschen te mishagen,
En door geen pronckery hun zielen te belagen:
Doch door mijn aengezicht en 't lochenent gewaet[115]
Scheen een gemengeltheit, en tweederleie staet[116]
Van jongeling en maeght, en zachte en fiere zeden.
Al veinst mijn tret, noch blijckt yet zachters in mijn treden,[118]
In voorhooft, en gebaer, hoe zeer ick 't zelf verwensch;
En d'ongelijcke sex, die nabuurt, grens aen grens,
Staet voeghelijck. men kan die zomtijts onderkennen,[120-21]
En zomtijts niet. natuur leert langksaem zich verwennen.[122]

97 *een wolck:* hiervan spreken de bronnen evenmin als van een *schaer van Engelen,* vs.100. Vondel vulde de legende uit kieschheid aan.
98 *treckende in 't vertreck,* merkwaardig onnoozel woordspel.
101 *rapsheit:* rapheid, vlugheid.
106 *stulpt:* als een stulp of stolp opzetten.
107 *met der vaert:* in de vaart van 't loopen.
103-108 Van de wapenrusting zijn de (scheen-)*laers,* het *pantser,* den *helm* en den *wapenrock* als ocrea, lorica, galea en chlamys in de bronnen terug te vinden; vgl. voor deze aankleeding de *Geboortklock van Willem van Nassau,* Dl. 2, blz. 778, vs. 256-261; en *De Heerlyckheid van Salomon,* ib. bl. 266, vs. 658-64.
109 *geweer:* krijgstuig.
111 *simple:* eenvoudige.
115 Versta: doordat mijn vrouwengezicht door mijn soldatenkleed werd geloochend, tegengesproken.
116 *gemengeltheit:* tweeslachtigheid.
118 *Al veinst mijn tret:* door hard stampen.
120-21 de door uiterlijkheden zoo dicht bij elkaar gebrachte sekseverschillen stonden mij goed; *nabuurt,* vgl. *S. Apollonia* vs. 189.
122 *verwennen:* aan iets anders wennen.

De rey der Engelen, na dit voltoide werck,
Verlaet dees plaets, en vlieght om hoogh, naer 's hemels kerck;[124]
Van waer zy, op den wenck des vaders, nederstegen,[125]
Ten dienst van zijn vriendin, ten uiterste verlegen.
Heldin, sprack Didymus, nu red u, het is tijdt.
Dees mommery kan u niet strecken tot verwijt,[128]
Maer tot u onsterflijcke eere, in sterfelijcke monden.
Bedriegh de wachters vry, door loffelijcke vonden,[130]
En stap, gelijck ick quam, door al den drommel heen, [131]
Eer d'overste ons verrasch, en grype, en boeie aen een.[132]
Voort voort, nu zie niet om. de hemel leer u hoopen.[133]
Verlaet dit Sodoma. vaer voort, de wegh leit open.[134]
Ick antwoort hem hier op: godtyverighste helt,
Beschutter van de Maeght voor 't gruwelijck gewelt,
Myn bruigom kroone uw trouw in 't onbepaelde leven;[137]
Hoe zijn wy te gelijck van eene lucht gedreven![138]
Hoe wenscht mijn geest uw gunst t' erkennen met mijn bloet![139]
Leef lang. zoo danck ick hem, en zet den trotsen voet[140]
Ter deure uit onbeschroomt, door 't woelen van de bende,
En redt my uit gevaer, eer yemants oogh my kende.
Na'et lange sammelen zoo valt de hofkornel[143]
Met zijn gewapenden in d'uitgestreke cel;[144]
Om d'aengevochte Maeght te vinden, overwonnen
Door afschrick van die schande, of heel, en ongeschonnen,[145-46]
Naer 't onverzetbre hart, dat tot geen schande stemt,[147]
En, onder zijn gebiet, de woeste geilheit stemt,[148]
Die op de schoonheit vlamt, en haer afkeerige oogen.[149]
De hofkornel ziet toe, en roept: wy zijn bedrogen.
Dit 's Theodore niet. ô booswicht, toveraer,[151]
Verrader van het Recht, vermomde guichelaer,[152]

124 *'s hemels kerck:* de Hemel.
125 *op den wenck des vaders:* op Gods bevel.
128 *mommery:* vermomming, verkleeding.
130 *loffelijcke vonden:* prijzenswaardige verzinsels.
131 *al den drommel:* den heelen drom.
132 *verrasch:* verrast.
133 *leer u hoopen:* geve u vertrouwen.
134 *Sodoma:* plaats van ontucht.
137 *onbepaelde:* eeuwige.
138 *lucht:* zucht, geest.
139 *uw gunst t'erkennen met mijn bloet:* uw goedheid te bedanken zelfs door mijn dood.
140 *trotsen:* moedigen.
143 *sammelen:* dralen, het lange onderhoud van Theodora met Didymus; *hofkornel:* kolonel van de keizerlijke wacht, alleen *unus* (iemand) genoemd in de bronnen.
144 *uitgestreke cel:* opgesmukte kamer.
145-46 *aengevochte,* naar men meende door Didymus; *overwonnen door afschrick van die schande:* onduidelijk voor: geschonden; *heel:* gaaf.
147 *Naer:* volgens; *'t onverzetbre:* haar onverzettelijk.
148 *onder zijn gebiet:* met zijn gezag.
149 *de schoonheit:* de schoone Theodora; *afkeerige:* zich afwendende.
151 *ô booswicht:* dit geldt Didymus, die meteen als de schuldige ontdekt is; Vondel slaat alle voorafgaande twijfels en uitroepen, in de bronnen vermeld, over.
152 *vermomde guichelaer:* verkleede goochelaar, bedrieger.

Ghy hebt uw snoode boel gestelt op vrye voeten,[153]
Maer 't geen haer daet verdient, zult ghy viervoudigh boeten.[154]

153 *boel:* minnares.
154 *viervoudigh:* Metaphrastes laat den rechter alleen een dubbele straf uitspreken: ‘Cruciate istum vehementer duobus modis’ (l.c. blz. 511).

Men ley hem naer 't gerecht. hy zal het niet ontvliên.
Zoo ruckt men Didymus, door allerhande liên,
Door eenen dicken drang, gevloeit uit alle straten,
Naer 't hoogh gerecht. de stadt en 't volck zijn uitgelaten.
Ick sidder op 't gerucht. ick yvre derwaert aen.
Ick koom, daer de soldaet, bereit om toe te slaen,
De blancke sabel stroopt, en dreight dat hooft te vellen,[161]
't Welck, om mijn veiligheit, zich in gevaer ging stellen.
Ick roep: hou op, hou op. de schuldige staet hier.
Al 't volleck draeit het hooft naer mijn verbaest getier.[164]
Een yeder maeckt my plaets. zoo koom ick opgetreden,
Daer mijn verlosser knielt. ick val hem met gebeden[166]
En vrientschap om den hals, en bidde, dat hy toch
't Onschuldigh bloet verschoone. ick neem dat loos bedrogh[168]
En al de schult op my. verschoon 't onnozel leven.
Ick ben de rechte man. ick heb 't bedrogh geweven.[170]
Hy weigert my mijn bede, en bid al evenzeer,
Dat ick hem gunnen wil zyn' lust, en d'opperste eer
Van zoo een' braven vont, dat 's voor een maeght te storten,[173]
Voor 't schitterende zwaert, nu reedt haer tijdt te korten.[174]
Wy worden, na veel stryts, te zamen weghgeleit,
En, op een nieuw verhoort, ontfangen dit bescheit:
Het evenschuldigh paer pas morgen vroegh te knielen
Voor 't zwaert, en vaer van hier, als met gepaerde zielen.[177-78]
Mijn ziel verlangt naer d'uur, doch wenscht in dit geval[179]
Te weten, wie van beide eerst nederknielen zal.
Voor my, indien 't my moght, naer mynen wensch, gelucken,
'k Verzoeck, en hou vast aen, om eerst te mogen bucken;[182]
Maer mijn getrouwe stopt zijn oor voor mijn gebeên.[183]
De voortoght komt hem toe. hem past het voor te treên.[184]
Zoo 't enckel wezen moet, het zal myn' onwil sussen,[185]
Dat zijn bebloede romp my diene tot een kussen,
Waer op ick nederkniel, terwyl het hart noch steent,[187]
En 't hooft noch gaept naer 't hooft, dat zich by 't zijn vereent.
Een zelve tombe zoude ons beide best betamen.

161 *vellen:* afslaan.
164 *volleck:* volk.
166 *verlosser:* redder.
168 *'t Onschuldigh bloet:* zijn eigen onschuldig bloed; *loos:* slim.
170 *man:* klinkt in Theodora's mond vreemd, maar in deze staande uitdrukking beteekent het mensch, persoon.
173 *braven vont:* kranige vondst; *dat 's voor een maeght te storten:* namelijk in de plaats van een maagd mij neer te werpen.
174 *nu reedt:* dat gereed is; *haer tijdt te korten:* haar (Theodore's) leven af te snijden.
177-78 *paer - zwaert - vaer - gepaerde:* onwillekeurige assonanties.
179 *d'uur:* uur is vaak vrouwelijk bij Vondel.
182 *bucken:* voor 't zwaard.
183 *getrouwe:* de Stilnovisten van Dante's tijd spraken gaarne van fedele d'amore.
184 *voortoght:* voortred, voorgang.
185 *Zoo 't enckel wezen moet:* als 't dan zóó alleen maar mag.
187 *steent:* steunt, treurt.

Wy sterven te gelijck, begraef de lijcken t'zamen,
En legh my zy aen zy, dat ick met hem verrys,
Als d'Engelsche bazuin ons wecke, op deze wys:[192]
Ontwaeck, ô Didymus, ontwaeck, ô Theodore.
Ghy streckte elckander, ick u beide een hemelspore.[194]

192 *d'Engelsche bazuin:* de bazuin van den verrijzenisengel.
194 *een hemelspore:* tot een spoor, een prikkel ten Hemel.

[S. Maria Magdalene]

S. Maria Magdalene.*

[1] *MARIA MAGDALENE, zuster van Martha en Lazarus, van de Joden gebaet, zworf, met*[r. 1]
[2] *haren broeder en zuster, over zee, naer Massilie; van waer zy, om den toeloop des volx te*[2]

* *S. Maria Magdalene:* Feestdag 22 Juli. De twistvraag over de identiteit van Maria Magdalena, twaalf keeren bij de Evangelisten vermeld, met Maria van Bethanië, de zuster van Lazarus en Martha (*Luc.* X, 39; *Joan.* XI, 1), en met de 'zondares in de stad' (*Luc.* VII, 37) was in Vondels dagen volop aktueel (*Acta SS.* Julii, *tom.* V, blz. 187-vv.). Maar de dichter ontloopt die kwestie en sluit zich eenvoudig aan bij de oude en in elk geval meest poëtische traditie der Latijnsche Kerk, die in deze heilige de bekeerlinge en de gastvrouw van Jesus ziet en degene, aan wie hij na de verrijzenis het eerst verscheen (*Joan.* XX, 1-vv.). Ook de bestreden opvatting, dat zij later in een grot bij Marseille dertig jaar boete pleegde, neemt Vondel over, zoodat zijn fraaie en innig doorvoelde Brief geheel in de lijn van de christelijke kunst ligt, die door schilder- en dichtwerk de blondgelokte Maria Magdalena met balsemvaas en doodshoofd herhaaldelijk heeft gehuldigd. Vooral de Renaissance en Vondels eigen tijd beeldden haar gaarne af met penseel en pen en ook hier viel 's dichters voorliefde samen met die van Maria Tesselschade, die in denzelfden tijd van dezen Brief treffende verzen schreef bij een schilderij van Maria Magdalena (Worp: *Een onwaerdeerlycke Vrouw*, 's Hage, 1918, blz. 236, 237). Vondel toonde zijn vereering voor de Heilige o.a. in *De Kruisbergh aen Magdalene Baeck*, Dl. 3, blz. 601, vs. 76-80; in *Henriette Marie t'Amsterdam*, dit Dl., blz. 315, vs. 418-20; in *Altaergeheimenissen*, II, vs. 905-60, en in *Op M. Kretzers Ste. Marie Magdalene, door Titiaen geschildert*, Unger, 1646-51, blz. 100. Voor dezen Brief gebruikte Vondel naast de Evangeliën het vizioen-verhaal, dat de XVIde eeuwsche Dominikaan Silvestro Mazzolini Prierias uit den mond van een medebroeder Elias in zijn *Aurea Rosa* heeft opgeteekend en dat door Surius in het reeds meermalen geciteerd *De Probatis Sanctorum Historiis* (Col. Agrip. MDLXXIII), *tom.* IV, blz. 301 werd overgenomen. Achter dat verhaal geeft Surius nog een Latijnsch gedicht van Petrarca (blz. 305), dat Vondel óok las.

r. 1 *van:* door; *zworf:* zwierf, zooals storf voor stierf enz.
2 *Massilie:* naar de Latijnsche benaming Massilia, Marseille.

[3] *myden, en voort het overschot des levens, in gestrenger boetvaerdigheit, te slyten, zich begaf,*[3]
[4] *in Provence, op zekeren bergh, van de zee gekabbelt. Hier leetze, in een spelonck, aenvechtingen*[4]
[5] *van drakenspoock en slangen, waer voor d'Aertsengel haer beschutte. Hier wertze gevoedt*
[6] *en gelaeft met hemelschen dauw, en, van d'Engelen, elck etmael, zevenmael opgetrocken,*[6]
[7] *beluisterde het maetgezangk der zalige reien, tot datze, na dartigh jaren levens in eenzaem-*[7]
[8] *heit, ontfing het allerbeste deel, haer, van 't Orakel der waerheit, belooft*.[8]

3 *voort:* verder.
4 *van:* door; *gekabbelt:* bespoeld.
6 *opgetrocken:* in extase omhoog gevoerd.
7 *dartigh:* dertig.
8 *van 't Orakel der waerheit:* door Christus; *belooft:* zie *Luc.* X, 38.

Maria Magdalene aen Joannes, den Apostel.*

Bewaerder van de Maeght, die, onder 't heiligh hout[vs. 1]
Van haer gekruisten Zoon, uw liefde wiert vertrouwt;[2]
Joannes, die noch 's nachts, voor 's Paeschlams bittre smarte,
Het Paeschlam at, en leit uw hooft op Jesus harte;[3-4]
Ontfang den groet van uw bekende Magdaleen:[5]
't Zy Asie u verlet, in zijn gedoopte steên;[6]
Het zy ghy ommezwerft de kusten van Europe;[7]
Mijn brief zal eens uw hant genaken, zoo ick hope,
Van daer Provence my op zynen bodem nam:[9]
Toen broeder Lazarus, met zuster Martha, quam,
En my, van over zee, de golven door gevloden,
Voor 't grimmen van den haet der overtuighde Joden;[9-12]
Gebeten op myn' broêr, en 't godtgezint geslacht,[13]
Om dat hy, als een star, in dolings blinden nacht,
Alle oogen wees tot Godt, wiens hant hem had geheven
Uit 's doots verrotten stanck, om andermael te leven,[15-16]
Ten spiegel dezer stadt, voor wiens gewyde poort,[17]

* In 't opschrift: *Joannes den Apostel:* de keuze van dezen adressant is even juist als schoon. Verklaarde Jesus van Magdalena dat ‘zij veel heeft liefgehad’ (*Luc.* VII, 47), Joannes heet de Apostel der liefde.

vs. 1 *de Maeght:* Maria, de moeder van Jesus; *hout:* kruis.

2 *Van:* door; *uw liefde:* 3de nvl.; *wiert:* werd, vgl. *Joan.* XIX, 26-27.

3-4 Vgl. *Joan.* XIII, 23.

4 *leit:* legde.

5 *uw bekende Magdaleen:* Joannes had met haar onder het kruis gestaan, *Joan.* XIX, 25-26.

6 *Asie:* Klein-Azië, waar Joannes vernamelijk arbeidde; *verlet:* vasthoudt; *in zijn gedoopte steên:* de zeven christengemeenten, door Joannes in Klein-Azië gesticht, waarvoor hij zijn Openbaring schreef, vgl. *Openb.* I, 4, 11.

7 Joannes is van Klein-Azië naar Rome en vandaar naar Patmos gereisd.

9 *Van daer:* waar enz. nl. van Marseille.

9-12 De bizonderheden van deze reis kon Vondel o.a. weten uit de Getijden van S. Martha in het Romeinsch Brevier op 29 Juli.

13 *myn' broêr:* Lazarus; *'t godtgezint geslacht:* Magdalena's godvruchtige familie.

15-16 Lazarus' opwekking: *Joan.* XI, 43.

17 *dezer stadt:* van die stad, Jerusalem vgl. *Hebr.* XIII, 12.

Haer zegen hangt, gevloeckt, en gruwelijck vermoort.[18]
Na d'afgeloope spil der nimmer stille jaren,
Het vel vol rimpelen, het hooft vol gryze hairen,[19-20]
En 't schemerend gezicht, dat reede al onder gaet,[21]
Betuight dit bevend blat, in welck een schyn en staet
Ick noch den adem hael, en eere in mijn gedachten
Godts boden, die met my op hun' verlosser wachten.[24]
Provence draeght een bergh, drieduizent treden hoogh,
De bergh een' steenen kam: in 't oosten slaet hy 't oogh
Op Nicie, naer 't west verheffen zich de muren
Van 't Massiljaensche volck: ten Noorden gaet hy buren[28]
Met d'Avinjonsche graft. de zee in 't zuiden weickt[29]
Den waterkant. de kam, van louter rotssteen, reickt
Vyfduizent ellen langk, verciert met een paer horens,
De starren dreigende, gelijck twee spitse torens.
Een dootse berghspelonck gaept, onder aen den voet
Der steenrotse, ovenswyze, en als gewelft. zy doet
Haer' mont in 't westen op, en laet wat ruimte buiten.
In 't hol ryst heuvelswyze een steen, waer achter spruiten
En springen aders van een zoete en koele bron,
Die dees spelonck bevloeit, en noit verdroegen kon.[25-38]
'k Zat dertigh winters hier begraven, en vergeten,
En met mijn hair bekleet, na dat mijn kleedren sleten,[39-40]
Blootshoofts, en barevoets, en nu bykans verdort;[41]
Noch koom ick aen den tijt der boete veel te kort.
'k Beklom niet reuckeloos dees ongemeene trappen
Des levens. 't heeft wat in dus na te treên de stappen[43-44]
Van Zacharias zoon, die, in Elyas schyn,[45]

18 *Haer zegen hangt* enz.: de gekruisigde Christus.
19-20 Magdelena spreekt hier van zich zelf.
21 *schemerend:* zwakker wordend; *reede al:* alreede.
24 *Godts boden:* de Apostelen, waarvan Joannes er éen was; vgl. 2 *Tit.* II, 13.
28 *gaet hy buren:* grenst hij.
29 *Met d'Avinjonsche graft:* aan de Rhône; *weickt:* weekt, bespoelt.
25-38 Deze vss. zijn ongeveer letterlijk naar Prierias: ‘Ge moet weten, dat er in Provence een berg is die in 't O. Nice (*Nicie*), in 't W. Marseille (*'t Massiljaensche volck*), in 't Z. de zee en in 't N. Avignon heeft. Die berg, 3000 schreden (*treden*) hoog, draagt een steenen kam van 10000 passen (*Vyfduizent ellen*) en heft zich als twee hooge torens op. Aan den voet van die rots is een spelonk met haar mond naar het Westen .... in den vorm van een oven (*ovenswyze*) en daarvòor is een kleine ruimte. Van binnen verheft zich een steen tot een hoop en daarachter ziet men een altijd springende bron, lekker koud en zoet van smaak’ (l.c. blz. 502).
39-40 Petrarca heeft: ‘Hic inclusa libens, longis vestita capillis, veste carens alia, ter denos passa Decembres’ (Hier vrijwillig ingesloten, bekleed met mijn lange haren en andere kleeren missend, bleef ik hier dertig Decembers).
41 *barevoets:* blootvoets, beter dan de volksafleiding barrevoets, baar is bloot.
43-44 *reuckeloos:* roekeloos; *dees ongemeene trappen des levens:* dit buitengewoon strenge boeteleven.
45 Joannes de Dooper, door Christus zelf een Elias genoemd, *Matth.* XI, 14. Vondel kan mede aan den Dooper gedacht hebben door den naam van broeder Elias, uit wiens mond Prierias zijn verhaal over Maria Magdalena opteekende, maar ongerekend Vondels persoonlijke vereering voor Joannes den Boetgezant heeft mogelijk de fraaie prentenbundel van Abraham Blommaert en Boëtius à Bolswert hem voorgelicht: *Sylva Arachoretica* (Antverpiae, Henr. Aertsens, 1619), waarin na Christus de eerste mannelijke kluizenaar S. Joannes Baptista en na de Moeder Gods de eerste vrouwelijke askeet S. Maria Magdalena is.

By 't brullende ongedierte, en binnen de woestyn,
Gingk waeren, zonder oogh te slaen op ydel vordel.[47]
Hy kneep het kemelshair, met eenen ledren gordel,
Om 't rammelend gebeent, by wylen half verzaet
Van magren springkhaen, en van wilden honighraet.
De beeck verslaet den dorst. hy rust de moede leden
In d'uitgeholde rots; daer waecken noch gebeden
Noch honger zynen geest afmatten, noch de schrick
Het hair zet overent; dat, langk, en breet, en dick,
Den hals en schouders deckt. zoo broght hy 't leven over,[46-5555]
In schrale wildernisse, ontbloot van gras en lover;
En badt, verkleumt van koude, of van de zon gebraên,
Aldaer zyn' grooten neef, den Bethlehemmer, aen.[58]
Dies belgh u niet, dat ick, elx schantvleck van te voren,[59]
Godts voorbo tot een schets des wandels heb verkoren.[60]
't Is niet op dat men my by zoo een star gelijck,[61]
Die zonder weerga blinckt, in 't nimmer duister Rijck.[62]
Zoo streng een heiligheit, zoo straf een opzicht voeghde[63]
Hem, die 't verwildert hart des ruwen kryghsmans ploeghde,[64]
En zaeide oprecht berouw in 't omgeploeghde hart.
Ick yvere om mijn schult en achterstel, ô smart![66]
Door druck en lichaems tucht, te zoenen, en te boeten;
Als een getrapte worm, aen des gezalfden voeten,[68]
Die hier myn ziel verquickt met hemelsche gena,
Dan 's nachts, dan 's morgens vroegh, en dan des avonts spa,
Door d'Englen, die voor my dees bedekamer wydden;[71]
Toen ick den ommegangk der menschen docht te myden,
En toeloop van de stadt en 't lantschap, hier ontrent,
Het welck gekristent, my te voet viel, zonder endt.[72-7474]
Wat spoockery quam ons in 't eerste niet verschynen![75]
Het helsche spoock bewoont oock bergen, en woestynen.[76]
Het was in een woestijn, dat d'afgront, met een drift

47 *vordel:* voordeel, naar de oude uitspraak geschreven, vgl. *Opdraght aen de Heilige Maeght,* vs. 113.
46-55 Vgl. *Matth.* III, 1-5; herinneringen aan schilderwerk spelen door deze vss. heen; vgl. ook *Joannes de Boetgezant*, I, 147-76.
55 *over:* door.
58 *zyn' grooten neef, den Bethlehemmer:* Jesus, wiens moeder een nicht was van Joannes' moeder Elisabeth, *Luc.* I, 36.
59 *elx schantvleck:* voor iedereen een schandvlek, als zondares.
60 *Godts voorbo:* Christus' voorlooper Joannes; *schets des wandels:* voorbeeld van levenswandel.
61 *star:* ster, morgenster heet Joannes bij Vondel geregeld.
62 Vgl. *Matth.* XI, 11.
63 *straf een opzicht:* streng uiterlijk.
64 Vgl. *Luc.* III, 14.
66 *achterstel:* achterstand.
68 *des gezalfden:* Christus'.
71 *bedekamer:* bidvertrek.
72-74 Prierias: ‘Toen Marseille en een groot deel der landstreek het geloof had aangenomen, namen menschen, gunst en gewoel zoo om mij toe, dat ik besloot den omgang der menschen te vluchten’ (l.c. blz. 303).
74 *gekristent:* gekerstend, Christen geworden.
75 *spoockery:* booze geesten.
76 *oock:* dan ook.

Van geesten, 't hooft des heils te keer ging met Godts schrift.[77-78]

77-78 Jesus' bekoring, vgl. *Matth.* IV, 1-11.
d'afgront: de hel; *een drift van geesten:* een groep duivels; *'t hooft des heils:* Jesus.

Dees duizentkunstenaer schoeit net op alle leesten;[79]
Gaet mommen in den schyn van trouwbevonde geesten,[80]
Van vogel mensch en dier. het gelt hem even veel
Op wat manier hy vat zijn wiltbraet by de keel.
'k Was op myn' steenen stoel noch naulix neergezeten,[83]
In 't schemerdoncker hol, of 't hol begon te zweeten,
Te baren eenen draeck, met schubben op den rugh[84-85]
Geharnast, en verzien met vleugels snel en vlugh.[86]
Hy kon den langen rugh in zeven boghten krommen.[85-87]
En schermen met den staert. zijn vierige oogen glommen,[88]
Als kolen. hy blies smoock en zwavel uit zijn beck.
Benaeutheit gingk my aen in 't schaduwigh vertreck.[90]
Terwyl mijn zinnen vast van schrick in twyfel hangen,
Bestuwt hem een gepiep van grimmelende slangen.[92]
Het dier aen 't blazen, klopt de wiecken tegens een,[93]
En gaept, dat d'ope keel een open afgront scheen.
Ick zuchte, want de schrick begon mijn tong te binden:[94-95]
Help, lieve Jesus, help. Hy dreight my te verslinden.[95-96]
d'Aertsengel, op dien zucht, schiet tusschen beide heen,
En trapt den draeck op 't hooft, die onder hem verdween.
Hy troost my met zijn stem, en naer des hemels deuren,
Opstygende, in een vlam, bestroit de plaets met geuren,
In 't paradijs geteelt, en zonder hant gepluickt:
Een lent, waer naer al 't hol noch even geurigh ruickt.[97-102102]
Godts Veltheer andermael, zoo ras ick wiert bestreden,[103]
Verstroide 't heiloos spoock, en daelde naer beneden,
Met 's hemels Ridderschap, in dit gebedehuis,[105]
Wiens ingangk hy beschut door 't zegenrycke Kruis,[106]

79 *duizentkunstenaer:* vgl. duivelskunstenaar, aartsbedrieger, de duivel, vgl. *Peter en Pauwels*, vs. 33; *schoeit net* enz: bootst alle vormen zonder fout na.
80 *mommen:* vermomd.
83 *steenen stoel:* de steen van vs. 36, waarop Magdalena, volgens Prierias, bad en sliep.
84-85 *schemerdoncker.... eenen draeck:* ‘draconem repente inter lucem et tenebras aspexi’ (l.c. blz. 303).
86 *verzien:* voorzien.
85-87 De nadere beschrijving van den draak als een middeleeuwsche gevleugelde reuzenhagedis (Sabbe: *Dierkennis* enz. *bij Vondel,* blz. 41) is van Vondel.
88 *schermen:* slingeren; *vierige oogen:* ‘oculis et sibulis suum furorem’.
90 ‘Ita me conterruit, ut timerem ejus aspectum’.
92 ‘Vidi et omnisgeneris viperas’.
93 *klopt:* gewoonlijk heeft Vondel *klapt*.
94-95 ‘Plotseling spalkte hij zijn groote keel naar mij open en zijn vleugels klappend kwam hij op me af om mij te verslinden’.
95-96 ‘Wee mij, riep ik, mijn Jesus, sta mij aanstonds bij, want ik word verslonden of sterf van angst’.
97-102 Plotseling rukte een engel mij uit den drakemuil en hij trapte den draak met zijn voet en hij sprak mij toe. En de engel Michaël ademde een geurige lucht uit, die veranderd in een vlam het heele hol (totam baumam) reinigde en doorgeurde’.
102 *lent:* lente; *'t hol:* ‘bauma’, van daar de naam ‘la Sainte Baume’, in den ‘Rocher de la Pénitence’ met een uitzweeting (vs. 84) van druppels, die ‘les larmes de Ste Madeleine’ heeten.
103 *Godts Veltheer:* Michaël, zooals in *Lucifer*.
105 *'s hemels Ridderschap:* caelestis exercitus, engelen: ‘meer dan duizend geesten’ zegt Prierias.
106 ‘Voor de opening van de spelonk richtte de engel een kruis op’.

Hier opgerecht, tot troost der aengevochte ziele.
'k Omhels dien troost, en zuchte, en steene, en bid, en kniele:

En proevende de spruit, die in den ingangk bloeit,
En smaeckende de bron, die dees spelonck bevloeit,[109-10]
Schyne, uit het aertsch gestalte, in 't hemelsch te verkeeren,
En, onder 't zaligh hof, alree te triomferen;
Of, als verruckt, te staen, daer een besmette schaer
Gezuivert wort door pyn, een oirzaeck van 't misbaer.
Zy schreien: Magdalene, ô help ons straf verzoeten.
Hoe struickelt men zoo licht, dat lastigh valt te boeten![111-16]
Een goddelijcken dauw bevochtight hier myn' mont,
Van 't Engelsche gewest, en houdt het hart gezont.[118]
Elck etmael zevenmael van geesten opgetogen,
Onthaelt my 't maetgezangk der altijt blyde bogen,[117-20]
Waer onder zon en maen en starren ommegaen,
En houden haren zwier, en weten van geen staen.[122]
By wylen komt de Zoon uit 's Vaders zetel dalen,[123]
En troost my met de zelve onsterfelijcke stralen,
Die boven Thabors kruin hem straelden om het hooft.
Dan worden zon en maen en al 't gestarnt gedooft.[124-26]
Dan zuigh ick in dien glans mijn ziel en zinnen droncken.[127]
Wat leckerny is dat! hoe smaecken my die voncken!
Mijn zinnen loopen hier aendachtigh in een ring.[129]
'k Herdenck, hoe ick weleer mijn heil ten dissche ontfing,
In ons Bethanie, het welck twee halleve uuren[130-31131]
Van stadt, verboden wort de Priesterlijcke muren[132]
't Aenschouwen, door den bergh, die tusschen beide styght,[133]
En vette olyven draeght, daer hy zyn' naem af kryght.[134]
Wat was 't een lust noch meer dan Salomon te hooren.[135]
En voor Godts voeten zelf te drincken met mijn ooren
Dat woort: Marie koos het beste deel van al,[137]

109-10 'Wortelen etend, die aan den ingang groeiden en van het water drinkend, bad ik dag en nacht, het kruis omhelzend'.

111-16 'En zie een blijde schare van engelen stond bij mij, alsof het eeuwig leven in dit hol gekomen was. Van hier werd ik plotseling naar de onderaardsche plaatsen gebracht waar ik allerlei straffen en stoeten van gestraften zag. En daar in het Vagevuur zeiden zij met groote zoetheid: 'O onze Magdalena, bid voor ons' (l.c. 304). Dit is werkelijk wel een danteske Purgatorio-sensatie!

118 *Van 't Engelsche gewest:* uit het rijk der Engelen.

117-20 'Na elken dag droegen de engelen mij zoo hoog in de lucht, dat ik de hemelsche melodiën hoorde weerklinken. Daarna deden zij dat meer dan zeven maal per dag' (l.c.).

122 *zwier:* rondgang.

123 'Ik zag Jezus in zijn menschelijke gestalte mij te gemoet komen'.

124-26 'En zie, plotseling straalde voor mij zijn aangenomen menschelijkheid, zooals op den Thabor, zoodat mijn oogen die majesteit niet verdroegen' (l.c.), vgl. *Matth.* XVII, 2.

127 Geestelijke dronkenschap ('ebrius amoris spiritu') vermeldt Prierias in ander verband (l.c. blz. 302).

129 Versta: mijn herinnering haalt dan alle feiten van vroeger op.

130-31 Vgl. *Luc.* X, 38-42; *Joan.* XI, 1-3.

131 *halleve:* halve.

132 *stadt:* Jerusalem, dat Z.W. van Bethanië ligt, door den Olijfberg ervan gescheiden; *Priesterlijcke muren:* Jerusalem was de stad van den tempel, de offers en den eeredienst.

133 *bergh:* Olijfberg.

134 *af kryght:* van krijgt.

135 *noch meer dan Salomon:* Christus, vgl. *Matth.* XII, 42.

137 *Luc.* X, 42; *Marie:* lees Marië.

Den onwaerdeerbren schat, dien niemant rooven zal.
Loop, Martha, loop, bezorght om tafel, haert, en stoelen:[139]

139 *Martha:* Magdalena's zuster bediende Jezus bij zijn bezoek, terwijl zij zelf aan zijn voeten zat, *Luc.* ib.

Een stille aendachtigheit spoeit meer dan 't ydel woelen.[140]
Boetvaerdigheit is veer het aengenaemste onthael.[141]
O troostelijckste Zon! wat schoot ghy voor een strael
In 't binnenst van mijn hart; toen ick, als opgetrocken,[143]
't Albast, vol balsem, brack op uw gezalfde locken,[144]
Uw voeten kuste, en wiesch in eenen zilten vloet[145]
Van tranen, bortelende uit een beklemt gemoet;[146]
Beklemt, door dien het zich zoo schendigh gingk te buiten.[147]
O voeten! moght ick u, met deze ontvlochte tuiten,[148]
Noch droogen, als weleer; daer spanssel bagh en snoer
En keten en kleinoot gesmackt lagh langs den vloer;[149-50]
Daer Godt geen perlen koos voor biggelende tranen[151]
Van 't nedrigh hart, gezint van 't ydel zich te spanen.[152]
Dat nocken, dat gezucht (een spigel voor de jeught,
Verdwaelt van 't rechte spoor) verkeerde in enkle vreught.
  Het magh u heugen, wat al jammers wy bedreven,[155]
Om broeder Lazarus, gevaren uit dit leven,
En ree den vierden dagh gezoncken in het graf;[157]
Toen Jesus aenquam, die de zustren hope gaf,
Dat d'eens verdorde spruit weêr bloeien zoude, en botten:[159]
Hoewel 't begraven lijck alreede sloegh aen 't rotten,
En van zich gaf een bange en een benaude lucht.
Hy weende zelf op 't graf, en loosde zucht op zucht,[162]
En riep hem, by zyn' naem, uit 's doots onzichtbre hoecken.[163]
De doode ontwaeckt, verryst, bewonden met zijn doecken,
En sprietooght tegens 't klare en nu ontwende licht,[165]
En, als herboren, keert tot zynen ouden plicht.[155-66][166]
  Dit gingk de kroon te na en eere der Levyten,
De wolven, bits van tant, die 't lam de keel afbyten,[168]

140 *spoeit:* bevordert, is heilzaam; *woelen:* bezorgdheid.
141 *veer:* verreweg.
143 *opgetrocken:* in extase verheven.
144 *gezalfde locken:* want Christus was als priester, koning en profeet de bij uitstek Gezalfde.
145 *zilten:* zouten.
146 *bortelende:* borrelende.
147 *schendigh:* schandelijk.
148 *tuiten:* haarvlechten.
149-50 'torques, armillas, dextralia, margaritasque deponere' Prierias, l.c. blz. 304; *spanssel:* haarband; *bagh:* ring; *gesmackt lagh:* met verachting weggeworpen.
151 Versta: God stelde Magdalena's boetvaardige tranen boven haar wereldsche opschik (*perlen*) van vroeger, en vgl. *Peter en Pauwels*, Opdraght aen Eusebia, vs. 27.
152 *'t ydel:* de ijdelheden der wereld; *spanen:* onthouden.
155 *magh:* zal; *wat al jammers:* welke droefenis.
157 *gezoncken:* neergelaten.
159 'Jesus sprak: Uw broer zal verrijzen', ib. 23.
162 *Hy zelf:* Christus.
163 'Hy riep met luider stem: Lazarus, kom uit!' ib. 43; *onzichtbre hoecken:* duistere verblijfplaats, het graf.
165 *sprietooght:* knipoogt.
155-66 Lazarus' opwekking: *Joan.* XI, 6-44.
166 *zynen ouden plicht:* van zorg voor zijn zusters.
168 *De wolven:* zoo duidde Jesus de vervolgers aan: *Luc.* X, 3; *'t lam:* Christus, het Lam Gods, *Joann.* I, 29.

En klincken 't aen den stam, en bladeloozen pael.[167-69169]
Helaes! mijn geest bezwyckt, terwyl ick dit verhael.

167-69 Volgens *Joan.* XI, 47-53 was de opwekking van Lazarus voor de Opperpriesters de naaste aanleiding, om Jezus te dooden; *Dit gingk de kroon te na:* dat randde de hoogheid, aan; *Levyten:* de priesters waren van den stam Levi.
169 *bladeloozen pael:* het kruis, vgl. *'t bladelooze hout,* S. Katharine, v. 108.

Ick stont'er neffens u, en ghy, ter doot getrouwe,
Stont neffens deze maeght, en hallef doode vrouwe,
Godts Moeder, stervende om de doot van 's levens Vorst.[171-73]
Drie nagels in haer hart, in haere blancke borst
De speer, en zoo veel roên, gesleten op haer lenden.[175]
Dat grimmen, dat gevloeck, dat schimpen, schuiflen, schenden.[176]
De hamer en de koort, de spongie en de leer,[177]
De doornekroon, de schup, de terling, en, ô heer![178]
De gal, gemengt met eeck, dat aenschyn, zonder luister,[174-79179]
Het zwymen van de zon, de hemel zwart en duister,[180]
De dootsnick, en de kreet, in 't uitsterste gehoort,[181]
d'Aertbevinge, en natuur en Godt op ons gestoort.[182]
Joannes, help, ick sterf. trouwhartighste behoeder,
Stut Magdaleen, ay stut, ghy stutte Jesus Moeder.
Wat schryf ick? och dit blat ziet heel van bloet bevleckt,
Gemengt met nat, 't welck langs mijn bleecke wangen leckt.
Ten derden dage kon Godts troost dien druck opwegen,[187]
Toen ick ten grave quam, godtvruchtighlijck verlegen,[188]
Om 't Godtbeminde lyck te balssemen, voor zon;[189]
Daer geene maeghdekracht den grafzerck tillen kon:
Maer die was al vertilt door meer dan menschen handen.[191]
Ick liep u strax te moet; al mijn gedachten brandden[192]
Van yver, en ick kreet: helaes! Hy leit'er niet.
Mijn toevlught is gerooft. o deernis! ô verdriet!
Ghy schoot met Kephas toe, en zaeght met yver binnen,[195]
En zaeght den zweetdoeck daer, en 't opgerolde linnen,
En scheide heel verbaest, en liet'er Magdaleen,
De schreiende, by 't hol. daer vontze, daer verscheen[198]
Haer d'opgereze Zon, en d'Englen vol erbarmen.[199]
Zy vloogh hem toe, en wou hem kussen en omarmen.[200]
Zy brogh u d'eerste maer van dezen schoonsten dagh,[201]

171-73 Onder 't kruis stonden o.a. de Moeder Gods, Joannes en Magdalena, *Joan.* XIX, 25, 26; *ter doot:* tot den dood; *neffens:* naast.
175 *roên:* geeselroeden; *haer* met klemtoon: Jesus' ledematen waren de ledematen van Maria.
176 *schuiflen:* sissen.
177 *sprongie:* gewoonlijk zoo bij Vondel voor spons (Lat. spongia); *de leer:* de ladder.
178 *de schup:* de schop of spade, die het gat voor het kruis groef; *de terling:* de teerling, dobbelsteen, waarmee Jesus' onderkleed verloot werd, *Joan.* XIX, 24.
174-79 Naar de voorstellingen van de Mater Dolorosa met de lijdensemblemen; *nagels:* spijkers.
179 *eeck:* edik, azijn; ib. 29.
180 *zwymen:* bezwijmen, vgl. *Luc.* XXIII, 44, 45.
181 *De dootsnick* enz. 'Het is volbracht', *Joan.* XIX, 30.
182 Vgl. *Matth.* XXVII, 51-45; *gestoort:* verstoord.
187 *Ten derden dage:* Zondagsmorgens na Jesus' dood op Vrijdagmiddag; *opwegen:* vergoeden.
188 Vgl. *Marc.* XVI, 1-4; *verlegen:* bekommerd om 't geen in vs. 190 gezegd wordt.
189 *voor zon:* vóór zonsopgang.
191 *meer dan menschen handen:* engelen.
192 *strax:* terstond, *Joan.* XX, 2.
195 *Kephas:* Petrus.
198 *'t hol:* de grafkelder.
199 *d'opgereze Zon:* Jezus *d'Englen: Joan.* XX, 12.
200 *hem toe:* naar Jesus toe, *Joan.* ib. 16, 17.
201 *brogh:* bracht; *maer:* mare, tijding.

En gaf getuighenis van 't geen zy hoorde, en zagh.

Aldus heb ick mijn hart voor 't jongste eens uitgegoten,[203]
En danck u voor de gunst en 't goet, van outs genoten;
Terwyl ghy, met zoo veel godtvruchtigen verstroit,[205]
Al 't aertrijck door, den opgeleiden plicht voltoit;[206]
Tot dat Godts boden ons vergaren, en geleiden[207]
In 't nieuw Jerusalem, van waer zy hen verbeiden,[208]
Die 's werelts stormen zijn kloeckhartigh doorgestreên.
Gedenck Marie toch, in 't heetst van uw gebeên.

203 *'t jongste:* 't laatste.
205 *godtvruchtigen:* christenen.
206 *den opgeleiden plicht:* de prediking van 't Evangelie, vgl. *Marc.* XVI, 15.
207 *Godts boden:* de engelen.
208 *'t nieuw Jerusalem:* de Hemel, *Openb.* VI, 12.

[S. Tekla]

S. Tekla*

[1] *TEKLA, van keizerlijcken geslachte, in Keizer Neroos tijdt, leide alle hare juweelen en*[r. 1]
[2] *kleinodien te kost, om t'Ikonium, in den kercker, met Pauwels, Godts afgezant, in gespreck*[2]
[3] *te komen; van wien zy onderwezen, treffelijcke huwelijcken afsloegh, en eeuwige reinigheit*[3]
[4] *beloofde; waerom zy aengeklaeght, veroordeelt wiert ten viere, door den regen uitgebluscht.*[4]

* *S. Tekla:* De H. Thecla (feestdag 23 September) is de eerste Christenvrouw geweest, die voor haar geloof gemarteld werd. Daarom heet zij in de kerkelijke Getijden: ‘protomartyr’ of ‘Virgo et martyr, feminarum prima’ (zie vs. 63). Intusschen staat haar gewelddood lang niet vast, en Vondel laat die dan ook in 't midden (vs. 112). Van ouds hoog vereerd, werd zij romantisch beschreven in de zgn. *Acta Pauli et Theclae,* die door de voornaamste Kerkvaders reeds als onecht verworpen zijn. Haar lof is intusschen verkondigd door Hieronymus, Ambrosius, Augustinus, Gregorius Nazianz, Basilius e.a. In Surius' *De Probatis Sanctonum Historiis* (Col. Agr. MDLXXIII) tom. V, blz. 346 wordt Thecla's geschiedenis in één bladzijde samengevat; Heribertus Rosweydus S.J. besteedt er in *Het Leven der H. Maeghden* (t'Antwerpen, MDCXXVI) veel grooter ruimte aan (bl. 407-425), terwijl Baronius zich met vele citaten uit de oudste kerkelijke schrijvers vooral in een kritiek op de genoemde *Acta* verdiept (*Ann. Eccl.* A^{o}. 47, 2-13). Het schijnt, dat Vondel, behalve het Romeinsche Brevier, de twee laatste bronnen heeft benut.

r. 1 *van keizerlijcken geslachte:* ik vind enkel: ‘ex illustribus parentibus’, ‘van edel en door-lughtige ouders’; *leide alle hare juweelen* enz.: dit verhaalt Rosweydus alleen, blz. 413.
2 *t' Ikonium:* in Klein-Azië, waar Paulus predikte ten huize van Onesiphorus, vgl. *Handel. XIV*, 1-4 en II *Tim.* I, 16; maar zijn gevangenschap aldaar is apokrief.
3 *treffelijcke:* voortreffelijke; *reinigheit:* maagdelijkheid.
4 *wiert ten viere:* werd tot den vuurdood.

[5] *Hier na smeet men haer tweemael in het diereperck; noch eens voor slangen, en stieren: maer*
[6] *wonderlijck door Godt verlost zijnde; en Thryphene, een hooghgebore vrouw, met meer anderen,*[6]
[7] *Christus toebrengende, vertrock naer Seleucie, daer zy dit leven om een beter verwisselde*.[7]

6 *Thryphene:* herbergde Thecla in Antiochië; zij wordt door Paulus in *Rom.* XVI, 12 gegroet.
7 *Seleucie:* in Syrië aan de Middell. zee, door Paulus bezocht, *Handel.* XIII, 4.

Tekla aen Tryphene, hare Halsvriendin.*

Oprechte halsvriendin, geloutert door de proef,[vs. 1]
Tryphene, schelt my quyt, dat ick uw hart bedroef,
En van Seleucie u voor 't allerjongst bedancke[3]
Tot in Ikonium; daer ghy Godts teere rancke[4]
Verquickte, meer dan eens, op 't heetste van den dagh,[5]
Die op 't geteekent hooft zoo fel te steecken plagh,[6]
En dickwils zoogh al 't sap uit eerstgeteelde loten.[7]
Dat ghy doorluchtigh zijt uit Caesars stam gesproten,[8]
Acht Tekla niet zoo veel als d'andere geboort,[9]
Waer door u, als een kint des hemels, toebehoort
Een onuitputbre schat, door 't kruis ons aengestorven,[11]
Die door den slangeboom en Evaes lust bedorven,[12]
En stroiden elck zijns weeghs, gelijck 't gewande kaf,[13]
Naer Goden zonder geest, van 's levens oirsprongk af;[14]
Tot dat de Vader zelf, de rijckste van genade,[15]
Met zijn barmhartigheit en wysheit gingk te rade,
En door den herder zocht het afgedwaelt geslacht;[17]
Waer onder ick, de minste en simpelste geacht,
My zelve, lof zy Godt, met recht geluckigh reken,
Van dat t' Ikonium Godts licht wiert opgesteken;[20]
Daer in des kerckers nacht de roem van Tharsus zat,[21]
Wiens troost my waerder was dan 't spillen van myn schat[22]

* In 't opschrift: *Halsvriendin:* trouwe vriendin.

vs. 1 *geloutert:* gezuiverd; *door de proef:* Thryphene's vriendschap voor Thecla was door de minnaars van het meisje en de vervolgingen hard beproefd.

3 *Seleucie:* hier bracht Thecla, volgens de legende, haar laatste jaren door in een grot, waar zij als negentigjarige stierf; *'t allerjongst:* 't allerlaatst.

4 *in Ikonium:* volgens Rosweydus woonde Thryphene in Antiochië, niet ver van Iconium; ook in Antiochië preekte Paulus, *Handel.* XI, 25, 26; *teere rancke:* jonge maagd.

5 *'t heetste van den dagh:* bijbelsche uitdrukking: *Matth.* XX, 12; hier voor 't hoogtepunt der vervolging.

6 *'t geteekent hooft:* de gedoopten, de Christenen.

7 versta: zoovelen deed bezwijken.

8 Thryphene heet bij Rosweydus: ‘een edele weduwe van Keyserlijcken stamme’ (blz. 418).

9 *d'andere geboort:* de tweede geboorte als Christen, vgl. *Joann.* III, 3.

11 *door 't kruis ons aengestorven:* door den kruisdood van Christus ons verworven als een erfenis.

12 Versta: die door den zondeval in 't Paradijs bedierven.

13 *stroiden:* verstrooiden.

14 *Goden zonder geest:* afgoden; *'s levens oirsprongk:* God.

15 Vgl. II *Cor.* I, 3; *Eph.* II, 4.

17 *den herder:* Christus, vgl. *Joan.* X, 11.

20 *wiert opgesteken:* werd ontstoken.

21 *de roem van Tharsus:* de Apostel Paulus, uit Tarsus geboortig.

22 *spillen:* prijs geven; *myn schat:* vormt een hendyadis met 't volgende *pracht*.

En pracht, waer door ick drong door steen, door stael, door yzer,
En knarssende metael, uit yver tot een wyzer,[23-24]
Dan Pallas, en haer school; die, staende op spits vernuft,[25]
Het wit der wysheit mist, en buiten Christus suft;[26]
Wiens liefde my, zoo dier van zijn gezant bevolen,[27]
Deed tarten en versmaên de mutserden, en kolen,[28]
En vlammen, op een sprongk van boven uitgebluscht,[29]
Door een geborste wolck. zijn liefde kon myn' lust[30]
Tot rycke bruidegoms en bruiloften verjagen,[31]
En afslaen al 't gevley der hardtaenstaende magen:[32]
Oock toen ick in uw huis gedoemt zat, en bewaert,[33]
En ghy noch afgodist, uit een medoogende aert,
My garen in uw schoot wout bergen, voor de tanden[35]
Des hongerigen leeuws, gesart, om aen te randen
De godtverloofde Maeght, gelijck een leckre buit.
Ghy schreide, om mynent wil, des nachts uw oogen uit:
Och dochter, geef gehoor. wat dolheit doet u razen![39]
Zal zoo een jonge bloem de wilde dieren azen;[40]
Een bruit, eer waerdiger den bruigom t'huisgebraght,[41]
Wiens lachende geluck en adel ghy veracht,
En terght tot zulck een wraeck; waer van zijn geest gedreven,[43]
Die aenhiel om uw echt, nu aenhoudt om uw leven.[44]
Of zal Androklus lot u waeien in den mont.
't Is waer, hy broght het lyf geheel en ongewont[46]
Uit dat benaude zant, waer in hy stont verwezen:[47]
Maer ghy hebt noit den leeuw in zijn spelonck genezen,
Noch splinters uit den poot getrocken, als de Daeck.[45-4949]

23-24 *waer door ick drong:* door 't weggeven van haar kleinoodiën drong ze tot den kerker door, zooals Rosweydus verhaalt, bl. 413.
25 *Pallas:* Minerva, de godin van de wetenschap; *spits:* scherp.
26 *wit:* doelwit; *suft:* onbewust van de ware wijsheid is.
27 *Wiens liefde:* de liefde tot wien; *dier bevolen:* hoog aangeprezen; *van zijn gezant:* door Christus' apostel Paulus.
28 *mutserden:* brandstapels.
29 *op een sprongk:* lees: op één sprongk, ineens.
30 *geborste:* losgebarsten,
zyn liefde: de liefde tot Christus.
31 *rycke bruidegoms:* Rosweydus noemt Thamyris en Alexander, die naar Thecla's hand dongen.
32 *hardtaenstaende magen:* aandringende bloedverwanten, vooral de moeder.
33 Thecla was bij Thryphene in verzekerde bewaring gegeven: *gedoemt:* veroordeeld.
35 *garen:* gaarne; *wout:* wilde.
39 *dolheit:* dwaasheid; *razen:* raaskalen.
40 *azen:* tot aas verstrekken, voeden.
41 *eer waerdiger:* dubbele komperatief: eerder meer waardig, meer overeenkomstig haar waarde.
43 *waer van* enz. Rosweydus verhaalt van den minnaar Alexander, dat hij, afgewezen door Thecla, ‘heeft sijnen vleeschelycken lust in gramschap verandert’, blz. 418.
44 *aenhiel:* aanhield.
46 *broght:* bracht.
47 *verwezen:* veroordeeld.
45-49 De Dacische slaaf Androclus bevrijdde een woestijnleeuw van een splinter, wat het dier vergold door denzelfden slaaf, hem later in de arena (*dat benaude zant*) voorgeworpen, te sparen.
49 *Daeck:* Daciër.

Helaes! de dagh breeckt aen, dat ghy, tot elx vermaeck,
In 't worstelperck, wiens galm uw dootkreet na zal baeuwen,
Met zachte vingeren moet vechten tegens klaeuwen,
Vervaerlijck voor gebulck en horens van de stier.[53]

53 *Vervaerlijck:* angstig.

Wat is een blatend schaep by zoo een brullend dier.
Dit lichaem kan niet meer dan voor een brock verstrecken,[55]
In d'opgesparde keel, wiens tong het bloet zal lecken,[56]
Gelijck de versche wyn, op leckre tongen smaeckt.[57]
Och dochter, 'k hoor het been dat op zijn kiezen kraeckt.
Zoo hielt ghy schreiende aen, tot dat d'aertswichlaers quamen,[59]
Gewapent met staffiers, die Tekla met zich namen,[60]
En leidden naer 't altaer, daer 't offer most geschiên,[61]
Voor al 't nieusgierigh volck, reckhalzende, om te zien,[62]
Hoe d'eerste Maeght, die 't Kruis op 't voorhooft durf belyden,[63]
Door 't Kruis getroost, den vorst der dieren durf bestryden.
Ick quam ter bane, en groete een yeder in het ront.[65]
Ghy keerde u aenschyn om, van droefheit; toen ick stont[66]
Omringt van 't priesterdom, met zoo een jeught verlegen.[67]
Hun spraeck kon 't aertsgebouw, maer niet mijn hart, bewegen,[68]
Het welck hun rede dus met tegenrede stuit:[69]
Het waeide een fellen storm, en 't zagh'er byster uit,[70]
Toen Belus priesterschap en 't opgeruide Babel,[71]
Niet passende op den Vorst, noch op zijn staf en sabel,[72]
Ontweldighde het hof den wyzen Daniël,[73]
Vergever van den draeck, verdelger van Godt Bel;[74]
En smackte hem in 't hol, dat daeghlix menschen braste.[75]
Maer 't eeuwighwaeckende oogh, 't welck op dien jongling paste,[76]
Betoomde zoo den muil van 't afgevast gediert,[77]
Dat het dien vromen helt en zyne leden viert.[78]

55 *voor een broek:* voor een hap.
56 *opgesparde:* opengesperde; *wiens:* wier.
57 *leckre:* kieskeurige.
59 Van een dispuut met heidensche priesters vind ik nergens in Thecla's biograflën een spoor; *aertswichlaers:* oversten van de augures en haruspices
60 *staffiers:* stafdragers, lijf knechten.
61 *most:* moest, zou.
62 *reckhalzende:* reikhalzend.
63 *d'eerste Maeght* enz.: ‘protomartyr, feminarum prima’; *'t Kruis op 't voorhooft:* haar Doopsel en Christendom.
65 *ter bane:* in het strijdperk.
66 *Ghy:* Thryphene.
67 *verlegen:* in de war.
68 *'t aertsgebouw:* den tempel; versta: De tempel mocht beven van hun hartstochtelijke taal, niet mijn hart.
69 *tegenrede:* weerleggend antwoord.
70 *Het:* er; *byster:* verschrikkelijk, hachelijk.
71 *Belus priesterschap:* de Perzische of Babylonische priesters van afgod Bel, door Vondel verlatinizeerd tot Belus; vgl. *Daniël* XIV.
72 *Niet passende:* zich niet bekommerend; *den Vorst:* Evilmerodach, die gedwongen werd, Daniël aan de woedende menigte uit te leveren.
73 *Daniël:* den profeet.
74 De als afgod aanbeden draak werd door Daniël met een klomp hars vergiftigd, en het afgodsbeeld van Bel stukgeslagen.
75 *smackte:* smeet; *'t hol:* de leeuwenkuil; *braste:* verzwolg.
76 *'t eeuwighwaeckende oogh:* God.
77 *afgevast:* uitgehongerd.
78 *viert:* eerbiedigt.

De zelve Godt, die waeckte, om d'eere der Hebreeuwen,[79]
Kan licht zijn eige maeght behoên voor dulle leeuwen.[80]
Zoo niet, zy staet getroost. verslinders, vlieght vry aen.[81]
Zy gaen: ick worde ontkleet tot aen de middel toe.[82]
Komt maelt met uw gebit Godts zuiver korengraen,[82-83]

79 *De zelve:* dezelfde; *d'eere der Hebreeuwen:* de Jood Daniël.
80 *eige:* hem toebehoorende; *dulle:* dolle, woedende.
81 *staet getroost:* is tevreden; *verslinders:* leeuwen.
82 Rosweydus meldt, dat Thecla 'berooft van hare kleederen moeder-naeckt den beesten voorgeworpen' werd, (bl. 420); blijkbaar vond Vondel dit onkiesch.
82-83 Vondel legt Thecla de woorden van den H. Ignatius van Antiochië in den mond, die, ook tot de beesten veroordeeld, bad: 'Frumentum Christi sum, dentibus bestiarum molar, ut panis mundus inveniar' (Ik ben de tarwe van Christus; dat de tanden der beesten mij malen, om van mij een zuiver brood te maken) *Brev. Rom.* in Off. S. Ignatii, 1 Febr.

Op dat het Englen voede, en hun voor manna strecke.
Waer draelt de leeuw? hy koom. dat yeder vry vertrecke.
Zoo maeck ick 't priesterdom met veel braverens moe.[86]
De gansche schouburgh ziet dit spel met strydige oogen;[87]
Dees tot barmhartigheit en die tot straf bewogen.
d'Een klaghtigh, om de maeght en maeghdelijcken staet,[89]
Een ander lastert haer, die 't wieroockvat versmaet,[90]
En d'oude heiligheit van 's lants gevierde Goden.
d'Een bant haer buiten 't Ryck; een ander wil haer dooden.
Terwyle slaeckt het hock, op 's overstens bevel,[93]
Drie leeuwen, even groot van lichaem, even fel
Van opzicht, en gebit. zy schuimbecken, en brullen.[95]
De mane vlieght om 't hooft. men ziet de staerten krullen.[96]
Ick lonck hun lieflijck aen, en staroogh hemelwaert.
Daer moght ghy zien, hoe snel hun grimmigheit bedaert,[98]
Gelijck 't verbolgen meir, op 's Heilants wenck en spreken,[99]
En zoo veel wateren en winden t' effens streken,
Uit rechte eerbiedigheit tot aller watren Heer.[99-101]
Zoo streeck myn lonckende oogh die ruige locken neêr.
Zy staen een poos verbaest, en weten van geen grieven.[103]
In 't einde, recht als ofze op eene maeght verlieven,
Of haer eerbiedigheit toedragen in het hart,
Genaeckenze van verre allengs. d'een quispelstart,[106]
Een ander neight het hooft. een ander ondertusschen
Komt my den zoom van 't kleet, of bey de handen kussen;
Of geeft den rossen hals te streelen aen mijn hant.[104-109]
Zoo scheide ick onverleemt tot tweemael uit het zant.[110]
Zoo bleef ick ongeschent van stieren, en van slangen;[111]
En, ziende nu mijn doot voor oogen met verlangen,
Erinner u noch eens 't van outs bekent geval,[113]
Op hoop dat dit uw huis en maeghschap stercken zal;
Wanneer de wreetheit stormt op 't aengevaert betrouwen.[115]

86 *braverens:* moedig gedrag.
87 *schouburgh:* het theatrum met arena.
89 *klaghtigh:* klagend. Rosweydus verhaalt, hoe vrouwen voor Thecla's ‘maeghdelycke eerbaerheydt’ opkwamen (bl. 419).
90 *lastert:* scheldt; *d'oude heiligheit:* de van ouds ingevoerde eeredienst.
93 *slaeckt:* laat los.
95 *opzicht:* blik.
96 *De mane:* het haar.
98 *Daer moght:* Toen kondt.
99 *meir:* meer.
99-101 vgl. *Matth.* VIII, 23-27; *streken:* zich neerlegden.
103 *verbaest:* overmeesterd.
106 *quispelstart:* kwispelstaart. Rosweydus spreekt van een leeuwin ‘haren steert als een hondeken roerende’ (bl. 418).
104-109 De gevoeligheid van leeuwen voor jonge vrouwen komt bij Vondel dikwijls voor, vgl. Sabbe: *Dierkennis* enz., blz. 58-vv.
110 *scheide:* scheidde; *onverleemt:* ongedeerd; *het zant:* de arena,
111 Ook dit vertelt Rosweydus in den breede, blz. 420.
113 *Erinner:* herinner.
115 *'t aengevaert betrouwen:* het in het geloof aangenomen vertrouwen op God.

Volhardt in Godt, en leef gedurigh in 't aenschouwen[116]
Van hem, die 't al vervult met kracht en majesteit,[117]
En blyft der vromen troost, als ziel en lichaem scheit.

116 *in 't aenschouwen:* voor het aangezicht.
117 *Van hem enz.:* van God; *'t al:* 't Heelal.

[S. Pelagia]

S. Pelagia.*

[1] *PELAGIA, Luciaens leermaeght, van den kornel weghgeleit, om d'afgoden te bewieroocken,*[r. 1]
[2] *of geschoffeert, schrickelijcker doot te sterven; geliet zich van opzet te veranderen, en verzocht*[2]
[3] *naer huis te keeren, om zich eerst op het statighste te vercieren, en dan te gehoorzamen:*
[4] *waer op zy te rugh gevoert, en cierlijck, op haer moeders schoot, van de zusteren uitgestreken,*[4]
[5] *vrolijck ten dake afsprong, om hare kuischeit, in den Hemel, te bergen*.

* *S. Pelagia:* In de geschiedenis van de H. Pelagia (feestdag 8 Oktober) heeft lang de grootste verwarring geheerscht. Van de romantiek eener Sancta Pelagia Peccatrix en Sancta Pelagia Poenitens, waarop XVII d'eeuwsche hagiografische bundels ons vergasten, valt in dezen laatsten en kortsten der twaalf Brieven niets te bespeuren. Vondel verwerkt de gegevens, welke Baronius uit S. Ambrosius over de Antiocheensche maagd (*Ann. Eccl.* Ao. 309-311) en Surius uit Metaphrastes over haar leermeester den heiligen martelaar Lucianus (*De Probatis Sanctorum Historiis,* Col. Agrip. MDLXX, *tom.* I, blz. 148-vv.) meedeelen. Pelagia en Lucianus vonden den marteldood onder de keizers Maximinus (Maximianus) en Maxentius in de eerste jaren van de IVde eeuw.

r. 1 *Luciaens leermaeght:* doopleerlinge (catechumena) van Lucianus, priester te Antiochië; *kornel:* kolonel.

2 *geliet zich:* gedroeg zich; *opzet:* voornemen; *te veranderen:* zij deed alsof zij de afgoden vereeren wilde.

4 *op haer moeders schoot:* ‘matris in gremio’ zegt S. Ambrosius (Baronius 309, 12); *uitgestreken:* opgetooid.

Pelagia aen Luciaen, haren Priester.*

Pelagia, de minste uit alle uw leerelingen,[vs. 1]
En reede, om, uit den top van 't steile dack, te springen,[2]
Naer 't hemelhooge dack, met starren overgult;[3]
Danckt vader Luciaen, uit dochterlijcke schult,
Voor veel gedienstigheên, en uitgepickte spreucken,[5]
En lessen, in haer ziele en geest geleit, als kreucken,[6]
Om nimmer te vergaen, maer, op zijn juiste tijdt,
Te dienen, voor een maeght, den hemel toegewyt;[8]
Waerom haer d'aerde haet, en blindeling veroordeelt.
'k Heb 't aenschyn van mijn ziel gespigelt in uw voorbeelt,[10]
Der Priestren eer, den roem der heimelijcke school
Van Antiochien. indien ick ergens dool,[11-12]
Zoo dool ick buiten 't spoor der goddelijcke lesse.[13]
Ghy beet my hier in 't oor het geen Makaer t'Edesse
U eerst in 't oor beet van Godts Kruisgeheimenis,[14-15]
Waer in der zielen heil en hoop begrepen is;
Van aertschgezinden zwaer en lastigh te begrypen.[17]
De wereltwyzen, die alleen de zinnen slypen
Op aenzien, en genot, gaen noode uit hunnen tret.[19]
Het eb van staet en pracht, en middelen; de smet[20]
Van naem en faem; de schrick voor pijn, en eerloos sterven;[21]
Nakomeling en huis te gronde te bederven;[22]
Zijn bergen in den wegh. wie stapt'er over heen?[23]
Wie dringt door 't naeldenoogh met krencken van zijn leên?[24]
't Is enkle razerny. die harssens zijn kranckzinnigh.[25]

* In het Opschrift: *haren Priester:* Lucianus heet altijd presbyter.
vs. 1 Dat Lucianus vele leerlingen had, meldt Baronius, 34, 14.
2 *reede:* gereed; *steile:* hooge.
3 De Hemel; *overgult:* verguld.
5 *uitgepickte:* uitgekozen.
6 *kreucken:* plooien.
8 *den hemel toegewyt:* door de gelofte van maagdelijkheid.
10 Vgl. *Jac.* I, 23.
11-12 *der heimelijcke school van Antiochien:* Vondel doelt òf op de bekende school van exegetische bijbelstudie, door Lucianus in Antiochië gesticht, òf op zijn doopleerlingen, die hij voor de vervolging in 't geheim onderrichtte; *Antiochien:* Antiochië in Syrië.
13 Versta: dan dool ik niet door uw schuld.
14-15 *in 't oor bijten:* diep inprenten; *Makaer t'Edesse:* Lucianus was een leerling van den H. Macarius, die een bijbelschool te Edessa had gesticht en later bisschop van Jerusalem werd; zie *Vita Luciani* van Metaphrastes, l.c. blz. 148; *Godts Kruisgeheimenis:* de leer van het Christendom; waarschijnlijk drukt Vondel dit zòo uit, omdat Macarius nauw betrokken was in de terugvinding van het heilig kruis te Jerusalem door Konstantijns moeder Helena.
17 *Van:* door, vgl. I *Cor.* II, 14.
19 *gaen noode uit hunnen tret:* zijn moeilijk te veranderen, te bekeeren.
20 *Het eb:* de wisseling, de wisselvalligheid; *middelen:* middelen van bestaan.
21 *Van:* op.
22 *te gronde:* grondig, voor goed.
23 *Zijn bergen in den wegh:* zijn zoovele: beletselen voor een geestelijk leven.
24 Kombinatie van *Marc.* X, 25 en *Matth.* VII, 13.
25 *razerny:* dwaasheid, vgl. I *Cor.* I 18.

Dees werelt lacht te zoet, te dartel, en aenminnigh.
Heft reien aen. brengt wijn en kranssen voor den dagh.
Gebruickt uw tijdt. de zon schijnt schooner danze plagh,
En, gaende, t'avont spade, in 't westen onder duicken,
Belacht die haren glans verzuimden te gebruicken.[27-30]
Doch ghy bereickte schaers het peil van twalef jaer,[31]
Of wist die vleiery, dat lachende gevaer,
t'Ontzeilen, schoon zoo vroegh uw ouders overleden;
Van wien ghy schatten erfde, en 't beste goet, de zeden,
Den godtsdienst, en de tucht, en wat, der ziel gezont,[35]
Ghy zooght uit 's moeders borst, en leerde uit haren mont;
Als of natuur u scheen het padt naer Godt te banen.[31-37]
Gestadige gebeên, gezouten in uw tranen,
t'Ontrecken van de spijs, het spanen van den wijn,
Gesteurde slaep, om vroegh in aendachts oegst te zijn,[40]
Stilzwygentheit, om niet te slibberen in 't spreken,[38-4141]
't Hanteeren van de pen, om armoede en gebreken[42]
Te stutten met die winst; na dat al 't errefgoet
Des naeckten lijf gekleet, zyn' honger had geboet,[42-4444]
En wat volmaecktheên meer aen ouder boomen groeien,[45]
Die zagh men in een spruit van zes paer jaren bloeien.
Aldus broght ons geluck u herwaert van d'Euphraet,[47]
Den stroom van uw geboorte: en 't priesterlijck gewaet[48]
Aenschietende, als een licht, bestraelt van outerzonnen,[49]
Hebt ghy mijn moeder, en haer dochters, Godt gewonnen;[50]
Doch niet zoo stil, of 't gaf's lants vierschare achterdocht;[51]
Die door een tong, misschien met gaven omgekocht,[52]

27-30 Vgl. *Wijsh.* II, 7-8; *reien:* reizangen, dansliederen.
31 *ghy:* Luciaan.
35 *der ziel gezont:* gezond voor de ziel.
31-37 Metaphrastes verhaalt: ‘De ouders van Lucianus waren Christenen, en 't was hun groote zorg, Lucianus van zijn jeugd af in godsdienst en godsvrucht te onderrichten. Toen zij stierven lieten zij hem als twaalfjarige achter’ (l.c. blz. 148).
40 *aendachts oegst:* de geestelijke oogst of winst van meditatie en gebed.
38-41 Metaphrastes verhaalt uitvoerig Luciaans gestrengheden in vasten, bidden, waken en zwijgen (l.c. blz. 148).
41 *slibberen:* uitglijden.
42 *gebreken:* gebrek.
42-44 ‘Vlug kon hij schrijven, en wat hij daarmee verdiende, gebruikte hij voor zijn onderhoud en voor de armen’, Metaphrastes, l.c.
44 *geboet:* gestilt.
45 *ouder boomen:* oudere menschen.
47 *broght:* bracht; *herwaert:* naar Antiochië; *van d'Euphraet:* Lucianus was in Samosate aan den Euphraat geboren, Metaphrastes, l.c.
48 *'t priesterlijck gewaet:* Metaphrastes deelt mee, dat Luciaan priester van de kerk van Antiochië werd.
49 *outerzonnen:* outerzon of offerzon zijn benamingen van Vondel voor de heilige Hostie (vgl. *Altgeh.* II, 1334; III, 1136); de bedoeling is dus, dat de priester Luciaan elken morgen zijn licht zocht bij het heilig Sakrament.
50 Over Pelagia's moeder en zuster spreekt alleen de H. Ambrosius (bij Baronius, 309, 13), maar dat zij bekeerlingen van Luciaan waren, zegt hij niet.
51 *stil:* geheim.
52 *een tong:* een verklikker.

Bewust van mijn belofte, op moeders huis laet passen;[53]
Met eenen drommel volx my schichtigh komt verrassen,[54]
En hene-rucken, daer de schender staet gereet,[55]

53 *Bewust van mijn belofte:* ingelicht over mijn gelofte van maagdelijkheid.
54 *drommel:* drom, troep.
55 *hene-rucken:* meesleuren; *daer:* daarheen, waar; *de schender:* de maagdenschenner, dus naar het bordeel.

En 't maeghdenharte dreight met al wat gruwzaem heet.
Zoo wort een jonge duif het warme nest ontnomen,
Om 't welck de moeder vlieght, die 't jongk te hulp wil komen.
En, wat is 't wonder? want geen oude is heden vry[59]
Voor wreetheit, recht genoemt de kindertiranny:[60]
Gelijck noch onlangs bleeck aen dat paer kinderzielen,
d'Onnoosle tweelingen, die op elckander vielen,
Te Nikomedie, daer 't kindergraf zal staen[61-63]
Ter schande van het hof, en Maximiniaen.[64]
Ick tredende in een ringk van hopliên en soldaten,
En nu van menschenraet, doch niet van Godt, verlaten,
Gryp moedt, en heldre 't oogh, als hadde ick my beraên.[67]
'k Verzoeck niet ongetoit, maer opgepronckt, te gaen
Ten offer, waer 't hun lust, en 't wieroockvat te zwaeien,
Voor 't onverzoende altaer, en zoo 't gerecht te paeien.[70]
Op zulck een aenbodt wort de hopman bly te moe,[71]
En leit zyn' roof te rugh naer moeders drempel toe;[67-72]
Daer 't al in tranen zwom, en steende in zijn gebeden.[73]
Ick stygh de trappen op. het kryghsvolck wacht beneden.
Mijn moeder pryst mijn wit: mijn zusters pryzen 't meê,[75]
Een yeder om het zeerst. haer yver houdt geen steê.[76]
Ick worde, op moeders schoot, gekleet in witte zyde.
Myn eene zuster kemde, en d'andre krulde, en vlyde,[78]
En streelde 't hangend hair, en gaf't een' heldren glans.
De moeder kranst mijn hooft met eenen lauwerkrans,
En geeft my in de hant een groene pallemveder.[77-8181]
Zoo zwier ick vrolijck, langs mijn kamer, heen en weder.

59 *oude:* leeftijd.
60 Metaphrastes: ‘Maximianus verviel zelfs tot zulk een wreedheid, dat hij ook de kinderen niet spaarde’ (l.c. blz. 149).
61-63 Metaphrastes doet 't verhaal van twee broertjes te Nikomedië, die om hun standvastigheid voor Maximianus den vuurdood stierven. ‘Et hoc est martyrium circa Nicomediam, quod nominatur martyrium infantium’ (*kindertiranny*, vs. 60), l.c. blz. 149-50.
64 *Maximiniaen* of Maximinus.
67 *heldre 't oogh:* kijk helder en klaar uit mijn oogen; *als hadde ick my beraên:* als ware ik van plan de heidensche eischen in te willigen.
70 *onverzoende:* waarmee Pelagia zich nog niet verzoend had, waar het vijandig tegenover had gestaan; *paeien:* bevredigen.
71 *hopman:* hoofdman.
67-72 Van deze list vind ik in de bronnen alleen dit spoor, dat Pelagia's moeder en zusters (vs. 50), ook ten offer of naar 't bordeel gedaagd, zich eveneens door een voorwendsel vrij wisten te maken en toen in 't water sprongen (vs. 102-3), Baronius, 309, 15, 16.
73 *'t al:* allen; *steende:* steunde, zuchte.
75 *Mijn moeder pryst mijn wit:* mijn bedoeling, nl. om, door list aan de handen der soldaten ontkomen, vrijwillig den dood te zoeken.
76 *steê:* maat.
78 *kemde:* kamde; *vlyde:* streek glad.
77-81 Uitbreiding van Ambrosius' woorden: Matris in gremio fertur ornasse caput, nuptialem induisse vestem, ut non ad mortem ire diceres, sed ad sponsum’ (Men verhaalt, dat zij op den schoot van haar moeder haar hoofd gesierd heeft en een bruidskleed aantrok, zoodat men niet gemeend zou hebben dat zij ter dood, maar dat zij naar haar bruigom ging), Baronius, 309, 12.
81 *pallemveder:* palmtak.

En spreeck, voor 't allerlest, haer elck een hart in 't lyf:[83]
Men oordeel, zoo men wil: dit werck is Godts bedryf.[84]
Wat past Pelagia op roemen, of verachten.

83 *een hart:* moed.
84 *Godts bedryf:* door God gedreven, veroorzaakt.

Pelagia, een maeght, zal stercken Samson slaghten,[86]
En haer erfvyanden beschamen, door een doot,[87]
Vrywilligh aengegaen, in 't nypen van den noot.
Als 't zuiver brein en bloet in 't geyl gezicht zal spatten,[89]
Zoo kan het tuigen, dat d'onzuiverheit geen vatten[90]
Aen Christus maeghden vint, die, met een hemelsprongk,[91]
Ontglippende dees jaght, genaken 't veiligh honck.[92]
Lukrees storf veel te spa aen haer besproke wonden.
Groothartigh storfze, maer lafhartigh, eerst geschonden[94]
Van dien geweldenaer. mijn kuischeit, dus belaeght,[93-9595]
En, als een bloode hinde, in 't valsche net gejaeght,
Zal 't schandelijcke net met blyschap strax ontglippen.
Zoo spreeck ick zelf, of eer Godts yver met mijn lippen.[98]
De zusters nemen my al weenende in den arm.
Mijn moeder kust myn' mont. al 't huis is vol gekarm.
Nu dochter, zeitze, ga, daer u geen schenders dwingen.
Wy volgen op die streeck, en kiezen, eer te springen[102]
In eenen killen stroom, dan in den gloenden brant[102-03]
Van eenigh woest soldaet of Caesars lyftrauwant
Te zengen, 't geen natuur de vrouwen leert bewaren.[105]
Dit schryf ick inder yl, getroost om voort te varen.
Dees brief verdadigh my, of yemant my besprack.[107]
Zoo stygh ick regelrecht ten hemel, van ons dack.[108]
E I N D E .

86 *slaghten:* gelijken; Samson offerde zich op voor 't heil der Joden door zich op 't Philistijnsche feest vrijwillig in den dood te werpen, vgl. *Recht.* XVI, 30 en zie Vondel's treurspel *Samson*. Baronius spreekt met verwijzing naar S. Augustinus over Samson naar aanleiding van den vrijwilligen dood van Christenmaagden: 309, 11.

87 *erfvyanden:* onverzoenlijk en als bij erfenis vijanden blijvend, zooals de Philistijnen van de Joden, de Heidenen van de Christenen.

89 *brein en bloet:* bij elkaar, bloedige hersenmassa; *'t geyl gezicht:* der heidensche soldaten.

90 *tuigen:* getuigen; *vatten:* vat.

91 *met een:* lees: met één.

92 *'t veiligh honck:* het veilige eindpunt, vgl. *Peter en Pauwels:* Opdraght aen Eusebia, vs. 44.

94 Versta: wel stierf zij moedig, maar door gebrek aan moed had zij zich laten schenden; de komma achter *lafhartigh* moet eigenlijk vervallen.

93-95 *Lukrees:* de Romeinsche edelvrouw Lucretia gaf zich uit angst aan haar verkrachters over en doodde daarna zich zelf; ook met Lucretia vergelijkt S. Augustinus de Christenmaagden, Baronius, l.c.; *storf:* stierf; *besproke:* door iedereen besproken.

95 *Van dien geweldenaer:* door dien geweldenaar, nl. Sextus Tarquinius.

98 *Godts yver:* mijn ijver voor God, of Gods naijver.

102 *die streeck:* dat spoor.

102-03 vgl. noot bij vs. 67-72.

105 *Te zengen 't geen:* te schenden datgene, wat, nl. haar eer.

107 *of yemant my besprack:* als soms iemand mij beschuldigt.

108 Ambrosius schrijft: ‘Pelagia dicitur e tecto altissimo se ipsam dejecisse, cum accessissent qui eam erant comprehensuri, timens, ne abominandum quid per vim sustineret [erat enim virgo] et eo modo esse mortuam’ (Van Pelagia wordt verteld dat zij zich van een hoog dak heeft afgeworpen toen men haar kwam gevangen nemen; want zij vreesde, dat haar door geweld iets verschrikkelijks zou overkomen [want zij was een maagd], en dat zij zoo gestorven is), Baronius, 309, 121.

[Gedichten]

Davids Tranen of Boetpsalmen.[aant. *]

De 6. Psalm.

Och, straf my niet, in uwen toren;
Noch legh my niet mijn schult te voren,[2]
In uwe gramschap, lieve Heer.
Ontfarm u mijns; ick legh ter neder,
Ter doot toe kranck. genees my weder:
Mijn beenen t'siddren meer en meer.[6]

2.

Mijn ziel is vol ontsteltenissen.
Help Godt, hoe lang zal zy u missen?
Och, keer uw aenschijn toch naer my,
En ruck mijn ziel uit zoo veel stricken:
Maeck mynen geest van alle schricken
Des doots, door uw genade, vry.[11-12]

3.

Want niemant, daer de dooden leggen,
Weet prijs en eer van u te zeggen.
Wie looft u in den helschen kuil?[15]
Ick gingk in arbeit van al 't steenen.[16]
'k Zal, nacht op nacht, in 't bedde weenen,
En wasschen het, terwyl ick huil.[18]

4.

'k Zal 't bed met tranen overspreien.
Mijn oogh is blint en root van schreien.
Van hartzeer wiert ick grijs en out,
By zoo veel haters, die my pramen.[22]
Nu wyckt van my eens af alt'zamen,
Ghy die van recht noch regel houdt.[24]

* Van. 1642. Afgedrukt volgens de tekst achter de *Brieven der Heilighe Maeghden,* blz. 77-88 (*Unger: Bibliographie nr.* 391). In herziene vorm vindt men deze psalmen terug in *Koning Davids Harpzangen* 1657, Dl. 6.

2 *legh te voren:* verwijt.

6 *beenen:* beenderen, gebeente; *t'siddren:* de ts wijst op de Duitse oorsprong; later veranderd in *sidderen*, (vgl. Ps. 141, vs. 18).

11-12 *schricken des doots:* angst voor de dood.

15 *in den helschen kuil:* in de psalmtekst is geen sprake van de hel, maar alleen van het graf (*daer de dooden leggen*).

16 *gingk in arbeit:* letterlik verkeerde in barenswee; fig. was dodelik afgemat.

18 *wasschen:* met tranen bevochtigen.

22 *pramen:* kwellen.

24 *houdt van:* u houdt aan.

5.
Want mijn gekerm quam Godt ter ooren.
Godts goetheit wou mijn be verhooren.
Mijn smeecken gingk hem aen het hart.[27]
Dat nu zoo menige als my haten[28]
Verbaest en schaemroot 't velt verlaten,[29]
En haestigh vliên, van schrick benart.[30]

De 31. Psalm.

Wel zaligh magh men zulck een' houden,[1]
Wiens schulden Godt heeft quyt geschouden;[2]
Wiens misdaên zijn gena bedeckt.
Wel zaligh, wien 't betaling streckt,[4]
Dat Godt hem geen verloop toereken;[5]
En in wiens geest geen valscheên steecken.
2.
Om 't zwygen van mijn boos geweten
Is mijn gebeent verout, versleten;[8]
Terwyl ick kreet den dagh ten endt.[9]
Ick voelde en kende mijn ellent.
Toen, dagh en nacht, uw hant, uw toren
My druckte, en prickte, als met een doren.
3.
Ick heb mijn zwaer vergryp beleden,
En u mijn ongerechtigheden
Niet meer verborgen. 'k sprack: welaen,
Ick wil my zelven melden gaen,
En Gode ontvouwen al mijn boosheit:
En ghy vergaeft my mijn godtloosheit.
4.
Hierom zal elck, geneight te boeten,
By tijts, zich worpen voor uw voeten,[20]
Eer hem de springvloet heneruck.
Ghy zijt mijn toevlught, als my druck
Omringt. mijn blyschap, help my dringen
Door al, die my met maght omringen.
5.
'k Zal in uw brein verstant verwecken,[25]
En, langs den wegh, dien ghy moet trecken,
U komen wyzen van om hoogh.

27 *gingk hem aen het hart:* trof hem diep.
28 *Dat nu:* mogen nu.
29 *Verbaest:* verbijsterd, ontsteld.
30 *benart:* in 't nauw gebracht.
1 *Wel:* versterkend praefix bij *zaligh*.
2 *geschouden:* gescholden.
4 *wien 't betaling streckt:* voor wie het als afdoening geldt.
5 *geen verloop toereken:* geen zonde toerekent (vgl. *zich verloopen:* misdoen).
8 *verout:* oud geworden.
9 *den dagh ten endt:* de gehele dag door
20 *worpen:* (Holl. vorm): werpen.
25 Deze regel is later verduidelikt tot: 'k Zal uw verstant, zeght Godt, verwecken.

Ick zal, met mijn zorghvuldigh oogh,[28]

28 *zorghvuldigh:* zorg dragend.

U naerstigh gaslaen, en regeeren,
En nimmer 't aenschijn van u keeren.
6.
Slacht paert noch muil, van reên versteken.[31]
Betoom en breidel de gebreken
Der woesten (die u tot geen wit
Verkiezen) met een montgebit,[33-34]
En muilprang. Zondaers moeten bloeden,[35]
Als Godt hen geesselt met veel roeden:
7.
Maer Godts gena, voor vromen open,
Omlegert hen, die op hem hopen.[38]
Verbly, verheugh u in den Heer,
Rechtvaerdigh volck, en wien men meer
Vroomhartigh en oprecht magh noemen,[41]
Ghy mooght op Godt met reden roemen.[42]

De 37. Psalm.

Och straf my niet, terwyl uw gramschap blaeckt,
Noch hael niet over mijn gebreken;[2]
Naerdien uw pylen in my steken,[3]
En uwe hant my heeft zoo diep geraeckt.
2.
Uw toren liet niet heels aen al mijn lyf.[5]
Mijn misdaet, die my dus doet steenen,
Verjaeght de rust in myne beenen.[7]
'k Ben, over 't hooft, gedompelt in misdryf.
3.
Ick draegh mijn schult, gelijck een' zwaren last.
Mijn wonden stincken, en vervloeien,[10]
Om al mijn dwaesheên, die my moeien.[11]
Ick blyf gekromt, en ben aen jammer vast.[12]
4.
Ick ga bedruckt, geheele dagen lang.

31 *Slacht:* gelijk; *van reên versteken:* van verstand ontbloot (*versteken:* oud part. naast *verstoken*).
33-34 *die u tot geen wit verkiezen:* die niet in u hun einddoel zien. Vondel volgt hier de tekst van de Vulgata: qui non approximant ad te.
35 *muilprang:* neusknijper, om paarden in bedwang te houden. Nu nog *pranger* (Van Dale); vgl. iemand een prang op de neus zetten, van een ww. *prangen:* knellen.
38 *omlegert:* omringt.
41 *Vroomhartigh en oprecht:* vroom en rechtschapen.
42 *op Godt roemen:* u in God verblijden.
2 *hael niet over:* haal niet op, herinner u niet (*overhalen:* vanuit het verleden naar voren halen; *Ned. Wdb.* XI, 1733). Dit vers werd later omgewerkt tot: Uw toren gloeit om mijn gebreecken.
3 *Naerdien:* omdat, nu.
5 *niet heels:* niets heel.
7 *beenen:* beenderen, gebeente.
10 *vervloeien:* vloeien uit, etteren.
11 *moeien:* bezwaren (*Ned. Wdb.* IX, 950).
12 *aen jammer vast:* in ellende gebonden.

Mijn lenden zijn vol zuchts, vol schimpens,[14]
Mijn krancke leên vol pyns, vol krimpens.
Ick legh in ly, en schreeuw: mijn hart is bang.[16]

14 *vol zuchts:* vol ziekte; *vol schimpens:* noch het *Ned. Wdb.*, noch de dialektwoordenboeken geven een betekenis van *schimpen* die hier past. Van Lennep's gissing: ‘gebreken die men beschimpt,’ is onwaarschijnlik.

16 *Ick legh in ly:* schippersuitdr.): het is treurig met mij gesteld; *bang:* benauwd.

5.
Ghy kent, ô Godt al 't geen wat ick begeer.
Mijn zuchten is u niet verborgen.
Mijn hart, vol onrust, krielt van zorgen.
Mijn kracht is wech. mijn oogen zien niet meer.
6.
Bekende en vrient quam op my aen, en viel
Met al zijn maght my dapper tegen.[21-22]
De trouwste stont van veer verslegen.[23]
'k Leet last van hun, die stonden naer mijn ziel:[24]
7.
Die wenschen, dat my niet ontmoeten magh[25]
Dan ramp, en smaet, om zich te wreken,
Slechts logentael en laster spreken,
En leggen toe op valscheit, al den dagh.
8.
Ick sta, en zie, als doof, dien handel aen,[29]
En als de stomme, en sprakeloozen;
En, als de doove, by de boozen,
Schijn een, die hun niet weet te wederstaen.
9.
Om dat ick had mijn hoop gegront op Godt
Zult ghy, mijn Heer, mijn Godt, my hooren.
Ick zey: laet haters, heet van toren,
Niet huppelen, om mijn rampzaligh lot.[36]
10.
Zy stoffen en braveren hemelhoogh,[37]
Terwyl mijn wankle beenen beven.
Ick ben de roên ten roof gegeven.[39]
Mijn lyden staet geschreven voor mijn oogh.
11.
'k Zal blycken doen, hoe groot een schult ick droegh,
En leggen toe, om die te boeten.[42]
Mijn vyant, die my voor zijn voeten
Ziet leggen, juicht, en heeft nu kans genoegh.
12.
't Getal, dat my met onrecht haet, wint aen.[45]
Zy schenden my, die goet beloonen[46]
Met quaet, en zich ondanckbaer toonen,
Om dat ick volghde en hiel de beste baen.[48]
13.
Mijn Heer, mijn Godt, verlaet my nimmermeer,

21-22 *viel my tegen:* viel mij aan; *dapper:* met kracht, geducht.
23 *stont van veer:* bleef op verre afstand staan.
24 *naer mijn ziel:* naar mijn leven.
25 *niet:* niets.
29 *dien handel:* die wijze van handelen, behandeling.
36 *huppelen:* zich vrolik maken.
37 *stoffen en braveren:* verheffen zich, zijn trots.
39 *roên:* roeden, gesels; *ter roof:* ten prooi.
42 *leggen toe:* mij er op toeleggen.
45 *wint aen:* groeit aan.
46 *schenden:* maken te schande.
48 *volghde:* te verbinden met: *de beste baen*.

Noch wijck van my met uw genade.
Uw bystant kome my te stade,
O Godt mijns heils, mijn allerwaertste Heer.

De 50. Psalm.

Ontfarm u mijns, ô Godt, in myne ellende,
Naer uw genade en goetheit, zonder maet:[2]
Naer uw genade en goetheit, zonder ende,
Wisch t'effens uit, al mijn bedreven quaet.[4]
Ja wasch mijn hart, zoo schuldigh aen uw toren,[5]
En zuiver my, die zoo bezoedelt ben:
Naerdien ick nu mijn misdaets schantvleck ken,
En mijn misdrijf my t'elckens komt te voren.
2.
'k Heb tegens u, voor u alleen, misdreven,
Op dat ghy blyft rechtvaerdigh in uw woort,
En, henegaende in 't recht het vonnis geven,[11]
My overtuight, en stom maeckt, zoo 't behoort.[12]
Want ziet ick ben in onrechts smette ontfangen.[13]
Mijn moeder was 't, die my in zonde ontfing.
De waerheit was 't, die u ter harte ging,[15]
En 't oprecht hart, uw opperste verlangen.[16]
3.
Ghy toonde my zoo veel geheimenissen,
En raetsels van uw wysheit, diep en rijck.
Met hyzoop zult ghy al mijn smet afwisschen,[19]
En wasschen my van zondigh slijm en slijck.[20]
Dan zal ick 't sneeuw in zuiverheit verdooven.[21]
Dan zal de vreught doorschateren mijn oor.
Dan is 't al galm van blyschap, wat ick hoor;
En 't kranck gebeente, aen 't hupplen, zal u loven.[24]
4.
Och keer, och keer uw aenschijn van mijn zonden,
En wisch toch al mijn lastervlacken uit.[26]
Herschep in my (zoo werde ick rein bevonden)
Een zuiver hart, daer enkel lof uit spruit.
Vernieuw myn' geest, myn' wil, myn' lust, van binnen.
Verstoot my, Heer, niet van uw aengezicht.
Onttreck my niet uw' geest, die my verplicht
U, zonder endt, van harte te beminnen.
5.

2 *Naer:* overeenkomstig, op grond van.
4 *t'effens:* tegelijk.
5 *schuldig aen uw toren:* dat de schuld draagt van uw toorn, d.w.z. dat uw toorn verdiend heeft.
11 *henegaende:* behoort waarschijnlik bij *My* (12): bij mijn sterven; *het vonnis geven:* vonnissen (bijstelling bij *'t recht*).
12 *stom maeckt:* mij doet zwijgen (omdat ik het vonnis als billik erken).
13 *in onrechts smette:* in zonde.
15 In de Vulgata: veritatem dilexisti.
16 *'t oprecht hart:* aan te vullen met: *was 't*.
19 *hyzoop:* een soort geurige olie.
20 *slijm:* synoniem van *slijck*.
21 *verdooven:* overtreffen (letterlik: dof maken).
24 *kranck:* zwak.
26 *lastervlacken:* smetten van mijn misdaden, mijn zonden.

Geef my dees vreught, die uit uw heil komt bortlen,[33]
Gelijck een bron, en lyf en ziel verquickt;

33 *bortlen:* zich uitstorten, uitbarsten; in betekenis samengevallen met *borrelen* (*Ned. Wdb.* III, 629).

En laet uw wet in mynen boezem wortlen,
Door uwen geest, een kracht, die 't al beschickt.[36]
Dan zal ick zelf de trouweloozen leeren
De rechte baen, waer langs men styght naer Godt;
En 't reuckelooze en goddelooze rot
Zal, schuw van 't quaet, zich naer zyn' Schepper keeren.[40]
6.
O Godt, dien ick, met recht, mijn heil magh noemen,
Ontsla my van dees bloetschult, lang beschreit;
Op dat mijn tong, al juichende, magh roemen
Van uw genade, en uw rechtvaerdigheit.
Ghy zult, ô Heer, mijn lippen open breken,
Op dat mijn mont uw lof en eer trompett';
Want waert ghy meer gedient met offervet,
Gewis ick had u offer aengesteken.
7.
Maer ghy zijt min gedient met offerdieren.
't Brantoffer, dat uw Majesteit behaeght,
En dat ghy kiest, voor kalveren en stieren,
Is 't nedrigh hart, gebroken, en vertsaeght.
Dat uwe gunst, ô Heer, tot Sions beste,[53]
Gedy, naer 't hart, het welck ghy tot haer hadt.[54]
Zoo groey, zoo bloey Jerusalem, uw stadt,
Ten hemel toe, met uitgeleide veste.[56]
8.
Dan zal de smoock der offerhanden varen
Ten hemel, die vermaeckt wort met dees vlam:[58]
Dan zal men u opoffren koe, en ram,[59]
En kalf, en stier, op Godtgewyde altaren.

De 101. Psalm.

O Heer, verhoor mijn smeken.
Mijn schreien klim tot dy.[2]
Keer 't aenschyn niet van my,
Zoo dickwils 't hart, versteken[4]
Van troost, is in de klem,
Neigh d'ooren naer mijn stem.
2.
Zoo dick ghy my hoort stenen,
Verzacht terstont de pyn:
Naerdien mijn dagen zijn

36 *'t al:* alles.
40 *schuw:* afkerig.
53 *tot Sions beste:* tot welzijn van Jeruzalem.
54 *naer 't hart:* overeenkomstig de genegenheid.
56 *met uitgeleide veste:* met uitlegging van haar wallen, d.w.z. met toenemende bloei.
58 *die vermaeckt wort met:* die geniet van.
59 *opoffren:* als offer brengen.
2 *dy:* deze ongewoon geworden enkelvoudige vorm verving Vondel bij de omwerking door *u*.
4 *versteken:* verstoken.

Gelijck de roock verdwenen;
En mijn gebeent verschroockt,[11]
Als branthout, zwart beroockt.

3.

Ick ben, als 't hoy, geslagen,[13]
Getroffen, van om hoogh:
En 't hart is dor, en droogh.
'k Vergat, door al het klagen,
En kermen, in der noot,
Mijn nootdruft, en mijn broot.

4.

Door 't zuchten, in die pyne,
Versmolt mijn vleesch. ick scheen
Een geest, en vel, en been:
Of als, in een woestyne,
De pellikaens natuur,[23]
Of nachtrave, in den muur.[24]

5.

Ick waeckte, en slachte musschen[25]
Om hoogh, op 't eenzaem dack.
Wat vyant was, versprack[27]
My daeghlix ondertusschen.
Wat flus my eere gaf,[29]
Zwoer my zijn vrientschap af:

6.

Om dat ick asch most eten,
In plaets van broot; om dat
Ick tranen mengde in 't nat
Mijns kelx: want ghy, gebeten,
Mijn opgegrepe leên[35]
Verpletterde op den steen.

7.

Verloopen zijn mijn jaren,
Gelijck een schim vergaet,[38]
Die nimmer stille staet:
Verdort zijn al mijn aren,
Gelijck 't gemaeide gras
In hoy verkeert, roo ras.

8.

Maer ghy, ô Heer, blijft leven,
Door eeuwen, zonder tal,
En uw geheughnis zal
Door al de ry der neven,[46]
Van 't outst en jongst geslacht,

11 *verschroockt:* verschroeid.
13 *'t hoy:* het gras (De Vulgata heeft: foenum).
23 *De pellikaens natuur:* naar de aard van (scheen ik te gelijken op) de pelikaan. De St.-bijbel vertaalt: roerdomp.
24 *nachtrave:* oorspr. een nachtreiger; later ook: nachtuil (in de Statenvertaling: steenuil).
25 *slachte:* geleek op.
27 *versprack:* beschimpte.
29 *flus:* kort te voren.
35 *opgegrepe:* omhoog gevoerde.
38 *schim:* schaduw.
46 *neven:* nakomelingen.

Gedurigh zijn geacht.
9.
Ghy zult, noch naeu aen 't ryzen,[49]
Aen uw' bergh Sion, daer
Men roockt op uw altaer,
Barmhertigheit bewyzen;
Want die genadetijt
Genaeckt, en dwaelt niet wyt:[54]
10.
En uwe knechten dragen
Alree, in hoop zoo trouw,
Vast steenen aen dien bouw,[57]
Hun opperste behagen.
Zy zien uw lant, ô Heer,
Medoogende aen van veer.
11.
Het Heidendom zal tsagen
Voor uwen naem, ontzien,
Ge-eert by allen, wien
Ghy scepters geeft te dragen;
Om dat Godt Sion bouwt,
Daer elck zyn' glans aenschouwt.
12.
Hy zagh met goedige oogen[67]
Op 't nederigh gemoedt,
Het welck hem viel te voet,
Eerbiedigh, en gebogen.
Hy keerde zich niet straf[71]
Van zulcke bidders af.
13.
Nu laet dit al met orden,
(Op dat het blyf gedacht[74]
By 't volgende geslacht)
En vlyt beschreven worden;
Op dat nakomeling
En neef Godts glori zing.[78]
14.
Want Godt zagh uit de wolcken,
En van zijn heilighdom,
Ter aerde neder, om
Alle afgezuchte volcken[82]
Te slaecken, uit 't gevaer
Der boeien, overzwaer;
15.
Om, van zijn ysre keten,
t'Ontsluiten, door zyn' raet,[86]

49 *noch naeu aen 't ryzen:* nauweliks u verheffende (In de Vulgata: exsurgens).
54 *dwaelt niet wyt:* blijft niet ver verwijderd.
57 *Vast:* onophoudelik.
67 *goedige:* welgezinde.
71 *straf:* gestreng.
74 *gedacht:* herdacht.
78 *neef:* synoniem van *nakomeling*.
82 *afgezuchte:* door zuchten afgematte.
86 *'t Ontsluiten:* te verlossen; *door zyn raet:* dooi zijn toedoen, zijn hulp.

Der omgebroghten zaet;[87]
Op dat het uit moght meten[88]
In Sion 's Heeren naem,
En ongemete faem;
16.
En zynen lof verklaren[91]
Door gansch Jerusalem;
Daer landen volx, voor hem,[93]
Gelijck een ziel, vergaren;[94]
En Vorsten van ontzagh
Hem dienen, dagh aen dagh.
17.
'k Ging dus dees rede tegen,[97]
In 't bloeienst myner jeught:
Ontdeck my, die 't vermeught,[99]
Mijns levens korte wegen;
En ruck my niet zoo vlugh
Ter halve baen te rugh.[102]
18.
Uw jaren doen hun ronden[103]
Geslachten uit en in.
Ghy grontveste, in 't begin,
Den aertboôm zonder gronden.[106]
Den boogh des hemels spant
Ghy met uw stercke hant.
19.
't Gewelf, met licht geladen,
En starren zon en maen,
Zal slyten, zal vergaen,
Verouden, als gewaden;[112]
Ghy, rijck van maght en eer,
Verandert nimmermeer.
20.
Wat kreitsen om ons dryven,[115]
Ghy wisselt, t'zyner tijt,
Hen, als een kleet verslyt:
Maer uwe jaren blyven.
Uw Wezen blyft alleen,
Gelijck het was voorheen.
21.

87 *zaet:* nakomelingen (filios interimatorum).
88 *uit moght meten:* zou kunnen verbreiden (*uitmeten* is oorspr.: in 't klein verkopen; *Mnl. Wdb.* VIII, 984).
91 *verklaren:* verkondigen.
93 *landen volx:* landen vol volk (later vervangen door: *weerelden*).
94 *Gelijck een ziel:* accent op *een*: alsof ze slechts één ziel waren, d.w.z. eenstemmig.
97 De betekenis van dit vers is mij niet duidelik: ik verzette mij tegen zijn redelike wil(?)
99 *die 't vermeught:* gij (God), die daartoe in staat zijt. Vertaling van de Vulgaat-tekst: Paucitatem dierum meorum nuntia mihi.
102 *Ter halve baen:* halverwegen.
103 *doen hun ronden:* volbrengen hun loop.
106 *zonder gronden:* die een vaste grondslag miste.
112 *Verouden:* oud worden, door ouderdom vervallen.
115 *kreitsen:* de hemelsferen, die zich om de aarde bewegen.

Alle uwer knechten zoonen[121]

121 *uwer knechten:* van uw trouwe dienaren.

En hun onsterflijck zaet
Die zullen, eens van quaet
Bevryt, Godts stadt bewoonen,[124]
Bestendigh en altoos,
In 't eeuwigh endeloos.

De 129. Psalm.

O Heer, om noothulp riep[1]
Ick u, uit 's afgronts diep.
O Heer, aenhoor ons schreien.
En luister toch, en let
Met aendacht naer 't gebedt,[5]
Waer door wy hulp verbeien.
2.
Wilt ghy ten oordeel gaen
Op 't geen hier wiert misdaen;
Wie kan zijn zaeck verweeren?
Maer ghy verzoent de smet,
Door uw genadewet.
Geen misdaet kan my deeren.
3.
Mijn ziel betrouwde op 't woort
Van Godt, die my verhoort.
Mijn ziel beval haer zorgen[15]
Aen Godt. al Godts geslacht
Betrouwt haer hoop Godts wacht,
Tot 's nachts toe van den morgen.[16-18]
4.
Want by zijn Majesteit
Vint elck barmhartigheit,
En volheit van genade.
Hy streckt der stammen zoen.[22]
Hy rekent geen misdoen,
En draeght hun schult en schade.

De 141. Psalm.

Wil mijn gebedt, ô Heer, verhooren,
En vang mijn smeecken met uw ooren;
Gelijck de waerheit van uw mont
Zich aen vergiffenis verbont.[4]
Verhoor mijn bede nu rechtvaerdigh,

124 *Godts stadt:* de hemel.
1 *noothulp:* hulp in nood.
5 *naer:* op.
15 *beval:* vertrouwde toe (synoniem van *Betrouwt* in vs. 17.
16-18 V. volgt hier weer de Vulgaat, die een andere lezing heeft dan de Statenbijbel.
22 *streckt:* is.
4 Zich verbond om vergiffenis te schenken.

Gelijck ghy toezeit zoo mewaerdigh.[6]
2.
Wil niet met uwen dienaer rechten:[7]
Want niemant leeft'er van uw knechten,
Die voor uw aenzicht kan bestaen,
En gerechtvaerdight henegaen:
Naerdien mijn vyant, zoo verbolgen,
Mijn ziel belaeghde, en quam vervolgen.
3.
Hy plofte in 't stof mijn zwacke leden;
Vervoerde my in duisterheden;[14]
Gelijck de dooden, schier vergaen.
Mijn geest ging angst en dootschrick aen.[16]
En 't hart in 't lyf, van schrick gedreven,
Begon te tsiddren, en te beven.
4.
Ick overdocht al d'oude tyden
Der vaderen, geredt in lyden.
Ick overleide al 't geen ghy wrocht;
Wat schepping, wat gena vermoght.
Mijn zinnen staerden op uw wercken:
Ick kon alsins uw goetheit mercken.[24]
5.
Toen hief ick, met een vast betrouwen,
Mijn handen, dicht in een gevouwen,
Naer u, voor wien mijn ziel wel schijnt
Een lant, dat regen hoeft, en quynt.
O Heer, verhoor terstont mijn smeecken:
Mijn geest is, als mijn hart, bezweken.
6.
Och, keer uw aenschijn nergens hene
Van my, of 't gaet my, als de gene,
Die t'zinck gaet in den diepen gront.[33]
Naerdien op u mijn hope stont,
Laet, eer de zon noch wort herboren,
My d'uitspraeck van genade hooren.
7.
Ay, wijs wat wegh ick op moet streven;
Dewyl ick heb mijn hart geheven
Naer u. Ontruck my toch de laegh[39]
Des vyants, nu ick t'uwaert jaegh.
Leer my uw' wil en wensch verrichten;
Want ghy, mijn God, kunt my verlichten.
8.
Uw goede geest zal my geleiden
In 't rechte lant, en versche weiden:

6 *mewaerdigh:* vriendelik, welwillend (*Ned. Wdb.* IX, 449). In de omwerking met *rechtvaerdigh* (vs. 5) omgewisseld.
7 *rechten met:* terecht doen staan.
14 *Vervoerde my:* sleepte mij weg.
16 *ging aen:* trof; *angst en dootschrick* is onderwerp.
24 *alsins:* overal.
33 *t'zinck gaet:* wegzinkt.
39 *laegh:* hinderlaag, belaging.

Om uwen naem, vol majesteit,
Zult ghy een lucht van billijckheit,
Een leven, dat de ziel kan azen,[47]
My lieflijck in den boezem blazen.
9.
Ghy zult mijn ziel ontslaen van plagen,
En mijn erfvyanden verjagen,
Door uw gena, my toegezeght.
Vermits ick ben uw eigen knecht,[52]
Zult ghy vernielen al de klaeuwen,
En haters, die mijn hart benaeuwen.

47 *azen:* voeden.
52 *knecht:* dienaar.

Op den Heere Pieter Cornelisz. Hooft,[aant. aant.*]

Ridder van Sint Michiel, Drost te Muiden, Baljuw van Goeilant &c.

Het brein, gespitst op 't roer van Staten te regeeren,[vs. 1]
En 's werelts Oceaen met kloeckheijt te braveeren;[2]
Den geest die Tacitus en d'outste Dichters tart,[3]
Besloot Natuur in 't HOOFT, herboren uyt Sandrart,[4]
Die hooft-en-halscieraet des Ridders heeft vergeten,[5]
De Duitsche Lauwerkroon, en Fransche Konings-Keten.

Spore aen den heer Hooft,
Tot voltrekking sijner aengevange Nederlantsche Historie.[aant. aant.*]

Als 't Roomsche nonnevier, zoo blaek uw heilige yver.[vs. 1]
Vaer onverdrietigh voort, gewijde Storischrijver[2]
Van onzer eeuwen ramp, en flakkerend geluk:[3]
't Welk somtijds gaf een' blik, in oorloghsdamp en druk:[4]
Sprak Neêrland, doen zy HOOFT al bevend aen zagh vatten[5]
Zijn' pen, tot waering van verwaereloosde schatten:[6]
Na datze, in Poëzy gemat en afgeslooft,[7]
Voltrekken ging 't geen ons van 't noodlot was belooft:[8]
Dat aen den Amstelstroom verrijzen zou, de wreeker[9]

* Van 1642? Afgedrukt volgens het bijschrift bij de gravure van R. Persyn naar de schilderij van Sandrart. Ook komt dit bijschrift voor bij een gravure van A. Sylvelt naar een ander geschilderd portret van Sandrart; op de laatste gravure staat het jaartal 1642, maar ook aet. LXII, wat naar het jaar 1643 zou wijzen. Zie *Unger: Bibliographie nr. 734 en 735*.

vs. 1 *gespitst:* gescherpt voor zijn taak als magistraat.
2 *'s werelts Oceaen:* de woelige zee van het werelds gebeuren.
3 *Tacitus tart:* als historieschrijver met Tacitus kan wedijveren.
4 *Besloot:* sloot op, plaatste; *herboren uyt Sandrart:* dat nieuw leven kreeg in het portret, uit Sandrart's geest geboren.
5 *hooftcieraet* is de *Duitsche,* d.i. Nederlandse lauwerkrans als dichter; het *halscieraet* is de ridderketen die hij van de Franse koning ontving.

* Van 1642? Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Poëzy* 1682 II, blz. 239.

vs. 1 *'t Roomsche nonnevier:* het vuur in de tempel van Vesta, dat, door de Vestaalse maagden onderhouden, nooit gedoofd werd.
2 *onverdrietigh:* onverdroten; *Stori:* historie.
3 *flakkerend geluk:* wisselvallig lot. *Flakkeren* wordt gezegd van een vlam die onrustig door de wind bewogen wordt, in dit verband: die dreigt uitgedoofd te worden.
4 *blik:* opflikkering (*Ned. Wdb.* II, 2844).
5 *al bevend:* schroomvallig, bij de gedachte aan de zware taak die hij op zich nam.
6 *waering:* oorspronkelik waarborg, garantie (*Mnl. Wdb.* IX, 1765), dus in dit verband: om de volle waarde te doen erkennen.
7 *gemat en afgeslooft:* vermoeid en uitgeput.
8 *Voltrekken ging:* tot stand ging brengen, tot werkelikheid maken; *van:* door.
9 *wreeker:* hij die beschermen zou.

Van onze sloffigheid, en Duitsch en duidlijk spreker:[10]
Die zelf den Zwijger* van den ouden Tibervliet
Zou tarten, met ons' tael, en toonen, dat'er niet
Geredent is, zoo rijp, van deftige Latijnen,[13]
Of 't licht van Holland dar wel tegens Rome schijnen.[14]
Dit werrek eischt een Godt, die schiklijk scheiden zal[15]
Dien bayerd, zoo verwart, door allerly geval:[16]
Een' Godt, dit gantsch volmaekt, en zonder sijd' te draegen[17]
Aenschout van 's hemels top der sterffelijken plaegen:[18]
Zoo veel vermaerde steên, bedolven in haer' asch,
Berooft van schat en pracht, de kampen van 't gewas.[20]
Heirlegers tegens een gevoert, door razerye:[21]
De Vrijheit hier aen 't woên, en daer de tyrannye:
De Koning tegens 't volk: de burgers onderling
In 't harrenas, vermengt met busse, spies, en kling:[24]
De Graeven op 't schavot, en d'Edelliên aen 't vlughten:
Hier 't vier des Martelaers: de wetten daer aen 't zuchten:[26]
De Kerken gins in last, geplondert van cieraet:
Geloof en brein gesplist: gedeelden raedt en Staet.[28]
't Verbond beswooren, en lichtveerdigh weêr gebroken:[29]
Hier quaed berokkent: daer gesponnen: gins gewroken:[30]
Verkrachte kuischheid, en vermoorde onnozelheit:[31]
Verraed en oproer: 't juk de steden opgeleit.
Maer wat verpijn ik my u all' d'ellend te noemen:[33]
Eer tel ick 't oeverzand, en al de lentsche bloemen.[34]
Ook is mijn wit alleen te noopen uwen geest,[35]
Die op dees heirbaen draeft, en nijd noch opspraek vreest:
Een' heirbaen die u zal geleiden na de starren:
Terwijl, om snood gewin, hier snoode zielen marren:[38]

*[Randschrift:] *Tacitus*

10 *sloffigheid:* nalatigheid, achterlikheid; *Duitsch:* Nederlands; *spreker:* schrijver; woordspeling met *Zwijger* in vs. 11, waarmee de Romeinse geschiedschrijver Tacitus bedoeld is (Lat. tacere: zwijgen).
13 *Geredent:* gesproken; *van deftige Latijnen:* door voorname, vooraanstaande Romeinen.
14 *dar:* durft.
15 *schiklijk:* behoorlik.
16 *Dien bayerd:* die warreling van gebeurtenissen; *geval:* lotswisseling.
17 *zonder sijd' te draegen:* zonder partij te kiezen.
18 *der sterffelijken:* van de stervelingen.
20 *de kampen* (landerijen) *van 't gewas* nl. beroofd. Men lette in deze en de volgende verzen op de kortheid van zegging en het krachtige ritme, geïnspireerd door de stijl van Hooft's Historiën, waarmee aan dit werk hulde bewezen wordt.
21 *tegens een:* tegen elkaar.
24 *vermengt:* in het strijdgewoel.
26 *'t vier:* de brandstapel; *aen 't zuchten:* wegens de verkrachting van de wetten en privileges.
28 *Geloof en brein gesplist:* geloofsverschil en afwijkend inzicht onder landgenoten; *gedeelden raedt en Staet:* onenigheid in stad en gewest.
29 *'t Verbond* der edelen.
30 *berokkent:* beraamd. Het beeld wordt voortgezet in *gesponnen:* uitgevoerd.
31 Zinspeling op de gruwelen van Zutfen en Naarden.
33 *verpijn ik my:* geef ik mij moeite.
34 *lentsche* (een woord uit Vondels vroegste periode).
35 *wit:* doel; *noopen:* aansporen.
38 *snoode zielen:* lage, alledaagse geesten; *marren:* dralen, hun tijd verbeuzelen.

Die, als het domme vee, slaen d'oogen na beneên,
En hebben 't leven noch met mensch noch Godt gemeen.

Den CXIX *Psalm.*[aant.*]

Wijze: *Waar wert oprechter trouw.*

I.
Als ick benepen was[vs. 1]
Van droefheit, riep ick ras
Om hulp naar God gestadigh;
Die my, uit den gerusten schoot[4]
Des hemels, hoorde, en zoo genadigh
Zijn noothulp boodt.[6]
II.
Ick riep: bevry my toch
Van 't onrecht en bedrogh
Der smettelijcke monden.[9]
Wat artseny, wat heelzaam kruit[10]
Geneest de tong, die ongebonden[11]
Vaart in en uit?
III.
Zy quetst van verre juist
Als pijlen, met de vuist
Van eenen Reus geschoten.
Zy wont het hart, waar op zy mickt,
Zoo snel als blixem steile sloten[17]
Verbrant, verschrickt.
IV.
Och, dat ick langer hier
Met wilden Arabier
En Ismaêl moet wrijten[21]
In Kedar, en in tenten bang
En druckigh al mijn leven slijten.[22-23]
Wat valt dit lang!
V.
Ick altijt vregezint
Most omgaan onbemint

* Van omtrent 1642? Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 398. De herziene vertaling vindt men in *Koning Davids Harpzangen* (Dl. 6).

vs. 1 *benepen:* bekneld, gedrukt.
4 *gerusten:* rustige, veilige.
6 *noothulp:* hulp in nood (in de omwerking: Verloste in noot).
9 *smettelijcke monden:* lastertongen.
10 *heelzaam:* genezend. In de tekst der Vulgata: quid apponatur tibi ad linguam dolosam? Anders in de Statenvertaling.
11 *ongebonden:* onbeteugeld.
17 *steile sloten:* onneembare burchten.
21 *wrijten:* wrokken, tegenstreven.
22-23 *bang en druckigh:* in benauwdheid en droefenis.

Met hun, die vrede vloecken.
Sprack ick van pais en eendraght, zy
Bestreden my, uit alle hoecken,
Hun weerparty.

Vit den CXVIII *Psalm.*[aant.*]

Wijze: *Esprit d'ont les charmes si doux.*

G I M E L.[*]

Ryck Godt, blaas uwen dienaar weêr[vs. 1]
Een nieuwen adem in, en leven;[2]
Op dat hy zich aan uwe leer
En zuivre wet, hem voorgeschreven,
Magh houden. Schuif, door 't hemelsch licht,
Den nacht, die mijne ziel
Zoo lang verduistert hiel,
Toch af van mijn gezicht.
Dan zal ick zien de Majesteit
En wonderen van uwe wetten;
In wijsheit nut en billickheit
Vitmuntende, en zoo hoogh te zetten.
Ick ben op d'aarde een uitheemsch gast,[13]
Veraart en aartsch gezint,[14]
Van eige liefde blint,[15]
Bezwaart van 's lichaams last.
Hierom verbergh my niet het padt
Van uw geboôn, zoo streng bevolen;
Waar langs ick ter behoude stadt
Gerake, en nergens koom te dolen.
Mijn ziel heeft, dagh op dagh, geblaackt.
Zy wenscht om 't recht bescheit[22]
Van uw rechtvaardigheit,
Die haar rechtvaardigh maackt.

* Van omtrent 1642? Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Versch. Ged.* 1644, blz. 399. Vgl. de volledige vert. van deze psalm, in andere maat en beknopter: *Koning Davids Harpzangen* (Dl. 6).

* I n 't o p s c h r i f t : *Gimel:* de derde letter van het Hebreeuwse alfabet, overeenstemmend met onze g, ook gebruikt voor het cijfer 3. Hier begint de 3de afdeling van deze psalm.

vs. 1 *Ryck:* machtig.
2 *leven:* in deze psalm meermalen voor: levensmoed.
13 *gast:* vreemdeling.
14 *Veraart:* ontaard.
15 *Van:* door.
22 *om:* naar.

Ghy straft het stoute en trotse hooft,
Dat Godt zijn eere waant t'ontstelen.
Vervloeckt is die, van brein berooft,
Het heiligh padt van uw bevelen
Verlaten durf, uit hoovaardy,
En slaat, verstockt van zin,
Verkeerde straten in,[31]
Onveiligh en onvry.
Ontlast my van den bittren smaat,
En 't lasteren van 't boos gewissen[34]
Des trotsen, die my schent, en haat;
Naardien ick uw getuighenissen
En wet voor mijnen schat verkoos;
Terwijl hy my belacht,[38]
En schimpelick veracht,
Te stout en reuckeloos.[40]
De Vorsten, hoogh op hunnen troon[41]
Gezeten, trots op maght, en zegen,
Vervolghden my, met smaat, en hoon,
En vielen straf uw dienaar tegen;[44]
Die hiel zich aan 't rechtvaardigh Recht
Van uwe wet en wil;
En oeffende sich stil,
Als uw gehoorzaam knecht.
Want uw getuighenissen zijn
Mijn overlegh en troost, in rampen;
Vw hooftgeboôn mijn zonneschijn,
En raatsmans, in dees donckre dampen[52]
Der twijffelingen, waar ick ga,
Die nimmer in der daat
Ontbeer noch troost, noch raat
Van d'opperste gena.

D A L E T H.*

Mijn hart aan d'aarde hangt gehecht
En aan den klomp van klay en aarde,

31 *straten:* wegen, paden.
34 *gewissen:* geweten.
38 *belacht:* uitlacht.
40 *Te:* zeer.
41 *Vorsten:* hier voor de aanzienlike Joden die de volger der wet belagen.
44 *vielen tegen:* kozen partij tegen; *straf:* gestreng.
52 *raatsmans:* raadslieden.
* *Daleth:* de vierde letter van het Hebreeuwse alfabet, overeenstemmend met onze d, ook gebruikt voor het cijfer 4. Hier begint de 4de afdeling van de psalm.

O Godt! herschep het recht en slecht,[59]
Op dat mijn geest bereick de waarde
Der eerste schepping, soo volmaackt.
Herschep my door uw woort,
Door d'andere geboort,[63]
Het wit, daar ghy naar haackt.[64]
Mijn zydegangen melde ick dy,[65]
En openbaarde mijn gebreken;
Maar ghy, o Heer, vergaeftze my,
En begenadighde mijn smeken.
Nu ick met u in vrede sta,
Zoo onderwijs my klaar
Vw wil, in dit gevaar,
En schut mijn schande, en scha.
De slaap beving, na lang verdriet
Des strijts, mijn ziel, vermoeit van strijden.
Al wat de lust van 't vleesch haar riedt
Dat volghde zy, en raackte in lijden;
Tot dat ick wacker riep: o Godt,
Versterck op uwen wegh
Mijn ziel, door 't overlegh[79]
Van uw volmaackt gebodt.
Geley my van de slimme baan[81]
Der lasterstucken, uit genade,[82]
En van de wetten, die my raên
Tot snoode lusten, en ten quade.
Ontferm u mijns, in dezen staat
Der misdaat, zoo bedruckt,
Waar in ick legh verruckt;[87]
Mijn Godt, mijn toeverlaat.
Nu leef ick van de logentaal
En duisternissen afgescheiden,
En volgh alleen uw waarheits straal,
En paên, die my tot blyschap leiden.
Nu sla ick d'uitspraack uwer wet
Niet meer uit mijnen zin.

59 *recht en slecht:* volkomen en eenvoudig.
63 *d'andere geboort:* de wedergeboorte.
64 *wit:* doel.
65 *zydegangen:* afdwalingen.
79 *'t overlegh:* het overwegen.
81 *slimme:* verkeerde.
82 *lasterstucken:* misdaden, zonden.
87 *verruckt:* meegesleept.

Zy leit my uit en in.
Geen weerspoet my belet.[96]
Ick die te vore gingk vermast[97]
Van 't lastigh pack der aartsche dingen,[98]
Hang nu aan uw getuighnis vast;
Die, als een toom, het vleesch kan dwingen.
Bewaar mijn ziel, in desen stant.
Mijn ziel bezwijckt en zijght,[102]
Zoo 't hart geen bystant krijght,
Noch hulp van uwe hant.
Wanneer u 't zeil van mijn gebeên[105]
En yver lust in top te zetten,
Dan vliegh ick als een zeejaght heen
Den diepen afgront uwer wetten[108]
Met blyschap over, zonder druck:
Dan draagh ick met gemack
Het liefelijcke pack
Van 't opgeleide juck.

Psalm CXXV.[aant.*]

Wijze: *Nu stelt het puick van soete kelen*.

I.
In 't ommezwaeien der ellende[vs. 1]
Des kerckers (onder onbekende
En wreede en wrevele Chaldeen;[3]
Daar wy een ry van jaren zaten,
En droegen 't juck van die ons haten)
Heel Sion uitgelaten scheen.[6]
II.
Elck riep: nu lacht vry, dat het schater,
Tot aan d'Euphraat, en over 't water,
Dat ons de ketens slepen zagh.

96 *weerspoet:* tegenspoed.
97 *vermast:* beladen.
98 *lastigh pack:* drukkende last.
102 *zijght:* zinkt terneer.
105 *u:* te verbinden met *lust*. Wanneer het u behaagt, mijn geboden hun volle kracht te verlenen (*gebeên en yver:* mijn ijverige, vurige, gebeden).
108 *Den diepen afgront uwer wetten:* uw geboden, die ons anders zo moeielik vallen, maar die dan een *liefelijck pack* zijn (vs. 111).
* Van omtrent 1642? Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 402. Vgl. de herziene tekst in *Koning Davids Harpzangen* (Dl. 6).
vs. 1 Toen de ellende van de Babyloniese (vs. 3 *Chaldeen:* Babyloniërs) gevangenschap voorbij was.
3 *wrevele:* misdadige.
6 *Sion:* Jeruzalem.

Hoe ging de mont van oude en jongen?
Hoe danste blyschap op de tongen?
Wat was ons dit een blijden dagh?
III.
De Heidens zelfs, aan andere oorden,[13]
En alle volcken, wie dit hoorden,
Die riepen vrolick onderling:
Gewis de vader der Hebreeuwen[16]
Heeft endelick verhoort het schreeuwen
Zijns kints, verdruckt van Babels kling.[18]
IV.
Hy heeft verheerlickt zijn verkoren,
Zijn eenigen en eerstgeboren:
Zoo deed hy zeker. deze deught[21]
En weldaat heeft hem Godt geschoncken,
Die lang in d'yzers zat geklоncken.
Godt zelf is oirzaack van ons vreught.
V.
Godt berge oock 't overschot der luiden;[25]
Op dat, gelijck de wint van 't zuiden
Den boezem aller beken vult,
En propt met water, datze stroomen,
En overloopen aan de zoomen;
Aldus ontboey hy 's volx gedult.[30]
VI.
Keert weêr, nu Godt u 't padt komt banen,
Naar Sion. Schroomt niet zaat van tranen[32]
In d'oude kampen, lang verwoest,
Geduldighlijck op nieuw te zaeien.
Van 't zaat der tranen zult ghy maeien
Een oegst van vreught, een gouden oegst.[36]
VII.
't Valt hardt, 't is waar, zoo lang te beien;
Het velt te gaan met rouw bespreien,[38]
Op hoop van een gezegende uur:[39]
Maar zijt getroost wat lust te derven:
Ghy zult in 't keeren uwe gerven[41]
Met winst opleggen, in Godts schuur.[42]

13 *zelfs:* zelf.
16 *de vader:* God.
18 *van:* door.
21 *deught:* synoniem van *weldaat*.
25 *berge:* brenge in veiligheid.
30 *'s volx gedult:* het geduldig wachtende volk.
32 Vgl. in de Statenvert.: ‘Die met tranen zaaien, zullen met gejuich maaien’.
36 *oegst:* te lezen zonder g.
38 *met rouw bespreien:* synoniem van: *tranen zaeien*.
39 *uur* neemt Vondel hier vrouwelik.
41 *gerven:* garven, schoven (Oostelik woord).
42 *opleggen:* bergen.

Psalm CXXII.[aant.*]

Wijze: *Beata immaculata*.

I.
Alziende, die in de bogen
Des hoogen hemels zit,
Ick heffe van hier mijn oogen
Naar u, mijn eenigh wit.
Van u verwacht
Ick, dagh en nacht,
Alleen mijn heil, en troost, en kracht:
II.
Want even als dienaars plegen
Te zien naar 's Heeren hant,
De dienstmaaght oock wacht den zegen
Van harer vrouwen hant;
Zoo oogen wy
Op Godt, dat hy
Ons, uit gena, genadigh zy.
III.
Ontfarm u, ontfarm u over
Ons allen, ieders smaat;
Noch hoont ons de rijcke grover
Door hoovaardy, en overdaat,
En ydelheit,
Die hem verleit;
Zoo dat zijn tong de deught miszeit.[vs. 21]

* Van omtrent 1642? Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 403. Herziene tekst in *Koning Davids Harpzangen* (Dl. 6).

vs. 21 *miszeit:* belastert.

Op de brviloft van Cornelis le Blon, aant. aant. *

Zoon van Michaël le Blon, Agent der Kroone en Koninginne van Zweden, &c. Getrouwt met Iongkvrouw Elizabeth van den Kerckhove. Aen zyn excellentie Axel Oxenstern, ryxkantselier, &c.

Zuyl en Kantzelier van 't Rijck,
Dat den Duitschen gront doet daveren,[vs. 2]
En 't geberght dorst overklaveren,[3]
Op 't rappier, zijn stale wijck;[4]
O XENSTERN, nu druck het zegel
Van genade op 's Ionglings schult,[5-6]
Pijnigende uw taey gedult,[7]
Toen hy dwaelde van zijn regel;[8]
Toen het Hof, met moeite, een' brief
Uit hem perste, in zoo veel maenden,
Die hem 't padt naer 't Bruitsbedt baenden.
Schuif dees slofheit op zijn lief.[12]
Wijt die smet de zedige oogen[13]
Van zijn lieve E LISABETH:
Deze stelden hem een wet,
Groot van aenzien en vermogen.[16]
Zonder haer* verviel de Staet,

* Van 1643. Afgedrukt volgens de tekst van de afzonderlike uitgave in plano (*Unger: Bibliographie nr. 396*). Cornelis le Blon, geboren Amsterdammer (27 jaar) ondertrouwde 2 Julie 1643 met Elisabeth van den Kerckhove (22 jaar). Uit het gedicht blijkt dat de bruidegom in Zweedse dienst was.

vs. 2 *doet daveren:* door inmenging in de 30-jarige oorlog.
3 *overklaveren:* overklimmen.
4 *Op:* in het vertrouwen op; *wijck:* toevlucht.
5-6 Schenk hem genadig vergiffenis.
7 *Pijnigende* behoort bij *Ionglings* in vs. 6.
8 *dwaelde van zijn regel:* zijn verplichtingen verwaarloosde.
12 *slofheit:* nalatigheid.
13 *smet:* verzuim (eig. schande).
16 *vermogen:* macht, invloed.
* *huwelixwet*.

Dien ghy stutte, zoo veel jaren,
Met dat hooft, vol grijze hairen,
Even frisch, en rijp van raet.
Eeuwigh menschevleesch te slijten[21]
Met gebit en klaeuw, 't geweer[22]
Van dien Gotschen Winterbeer,[23]
Schricklijck grimmigh, in het wrijten[24]
Tegens 't Heiligh Arentsnest;[25]
En, terwijl hy groeit in 't stroopen,[26]
Pen op pen in bloet te doopen,[27]
Hijght om aêmtoght, op het lest.[28]
Eeuwigh velttrompetten steken,[29]
Trommels roeren, nacht en dagh,
Root van weerlicht, slagh op slagh,[31]
Heet om 's Konings lijck te wreken;[32]
Valt een diere wraeck, in 't endt,[33]
Als zy mist aen bloet en krachten.[34]
Gun dan Hymen oock zijn nachten,[35]
Venus vrientschap toegekent.[36]
Gun uw dienaers uit te spannen,[37]
Om te boeten zulck een scha[38]
Van des oorlooghs ongena,
En de muren weêr te mannen.[40]
Die aen 't menschelijck geslacht
Reeden wil, magh niet verzuimen[41-42]
Ga te slaen zijn Ioffers luimen,[43]
Zomtijts zuur, en zomtijts zacht.
Vryers luistren naer geen maren[45]
Van den Teems, of van de Sein.
Ay, vergeef het minzieck brein,

21 *slijten:* vernietigen.
22 *'t geweer:* de wapenen, verweermiddelen.
23 *dien Gotschen Winterbeer:* het Zweedse leger.
24 *wrijten:* heftig zich verzetten, strijd voeren.
25 *'t Heiligh Arentsnest:* het Heilige Roomse Rijk.
26 *groeit in:* geniet van.
27 Bevelen uitvaardigen voor een bloedige strijd.
28 *Hijght om aêmtoght:* doet, door inspanning, naar adem hijgen.
29 *steken:* opsteken, doen klinken.
31 *weerlicht:* het geflikker van de vuurwapenen.
32 *Heet:* vurig verlangend; *'s Konings:* van Gustaaf Adolf.
33 *Valt een diere wraeck:* is een wraak, die duur te staan komt. (De verklaring van deze plaats in het *Ned. Wdb.* III, 2583: ‘een wraak van grote bindende kracht’ lijkt mij onjuist).
34 *mist aen:* te kort heeft aan (in deze betekenis niet in het *Ned. Wdb.*).
35 *Hymen:* het huwelik.
36 *toegekent:* toegewijd.
37 *uit te spannen:* uitspanning te zoeken.
38 *boeten:* herstellen.
40 *mannen:* van manschappen te voorzien.
41-42 *aen 't menschelijck geslacht reeden wil:* die het menselik geslacht in stand wil houden (Vergelijk voor *reeden aen:* herstellingen aanbrengen, een plaats in *Mnl. Wdb.* VI, 1148).
43 *luimen:* lusten, verlangens.
45 *maren:* nieuwstijdingen.

Is het uit zijn streeck gevaren.[48]
Dat men volgh het zachte spoor

48 *uit zijn streeck gevaren:* zijn koers kwijtgeraakt (de *streek* van het kompas).

Zijner oudren, en de Wijzen,
Kan de reden niet misprijzen.
D'ouden gaen de jongen voor.
Overlegh uw eerste jaren,[53]
Toen de weerga van uw ziel
't Ieughdigh hart gevangen hiel;
Oirzaeck van 't gezegent paren,
't Welck u holp aen uwen wensch,[57]
Rechte beelden van hun vader.[58]
't Zelve vier ontvonckt zijn ader,[59]
Die zich uitgeeft voor een mensch.[60]
Als de Bruiloft is voltrocken,
Die de blijde torts ontsteeckt,
Zal de pen, 't geen nu ontbreeckt,
U voldoen met stadigh blocken.[64]
Wint hy, midlerwijl gepaert,
't Eersteling der bruiloftstelgen,[66]
Schenck het, zonder u te belgen,
Uwen Naem, zoo wijt vermaert.
Laet dien jongen AXEL noemen,[69]
En, in dienst van uwen Zoon,
Eer bewijzen aen de KROON,
't Hooghst waer van uw *Blon* kan roemen.

In den jare CI□ I□ C XLIII, *den* XXI *van Hoimaent*. Gedrukt by *Iacob Lescaille*.

53 *Overlegh:* denk terug aan.
57 *uwen wensch:* nakomelingen te krijgen.
58 *beelden:* evenbeelden.
59 *'t Zelve:* hetzelfde.
60 *zich uitgeeft voor een mensch:* beseft een mens te zijn.
64 *blocken:* zich ijverig toeleggen.
66 *Eersteling* is bij Vondel onzijdig.
69 Deze wens werd niet vervuld: de eerste zoon heette naar zijn grootvader Michiel.

Op den Heer Diedrick de Vlaming van Ovtshoren,[aant.*]

Heer van Outshoren, Burgemeester van Amsterdam.

Ovtshoren eert dit graf genoegh;
Doch niet zoo zeer, omdat zijn bloet[vs. 2]
Het adelijcke wapen droegh;
Maer om zijn ongekreuckt gemoedt,
En goude deught, die zwaarder woegh[5]
Dan gout, in voor- en tegenspoet;
Het zy hy heerscht, of wort gewraackt,[7]
Of aangezocht op 't kussen raackt.[8]
Hy durf gewin en eer versmaên,
Om onder niemants gunst te staan.[10]
En schijnt die roem u veel te rijck?
'k Zie luttel lijcken dit gelijck.[12]

* Van 1643. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 318. Diedrick (Dirk) de Vlaming van Oudshoorn (geb. 1574) bekleedde jaren lang verschillende ambten, als schepen, commissaris van de Wisselbank, Weesmeester, Burgemeester (tussen 1630 en 1642) en Tresorier. Hij overleed de 8 Aug. 1643 te Amsterdam, blijkens een gedrukt grafschrift in de Bibliotheca Thysiana (No. 2198) bewaard.

vs. 2 *zijn bloet:* zijn geslacht.
5 *goude:* voortreffelike; *woegh:* bij Vondel veel voorkomende vorm, naast woog.
7 *heerscht:* tot de overheid behoort; *wort gewraackt:* uit zijn ambt weer ontzet wordt.
8 *aangezocht:* uitgenodigd.
10 Om van niemands gunst afhankelik te zijn.
12 Ik zie weinig gestorvenen, die met hem vergeleken kunnen worden.

Aen de Beurs *van* Amsterdam.[aant. *]

Doorluchtigh koopslot, meesterstuck
Van KEIZER, die ons Koopgeluck[vs. 1-2]
Aen uw gerief zoo dier verplichte,[2-3]
Wat geest heeft uwen naem bedocht?[4]
Spruit die van 't velt, dat Dido kocht,[5]
Toen zij haer hof en Koopstat stichte?
Of heeft de Beurs dien naem Gebaert,
De Beurs, die 't gelt met zorgh bewaert?[8]
Zoo blijf de Zedigheit bevolen:[9]
Want schepen brieven, gelt en goet,[10]
En Beursgeloof is eb en vloet.[11]
De Beurs wort om haer gelt bestolen:
En wat 's een geldelooze Beurs?
Een koopmans gasthuis vol getreurs.[14]
De Beurs heeft oock haer Martelaren.
De winst verandert met den wint.
D'een mist het geen een ander vint.
'T is kunst te winnen en bewaren.
Uw wissel draeft vast op en neêr.[19]
Dat postpaert maeckt wel knecht van heer,
En Reinout kan het schaers berijden.[21]
Het slaet dan voor dan achter uit,
En van ter zijde; en wort gestuit
Met smert; dies pas zijn hoef te mijden.[24]
Verzekert ghij het zeegevaer;[25]
Wat borgh zal uw verzekeraer

* Van 1643. Afgedrukt volgens de tekst der gravure van de 'Buers-knecht', door S. Savry, gereproduceerd bij *Unger* 1642-1645, blz. 108. Zie *Unger: Bibliographie, nr. 397* en *398*.

vs. 1-2 *meesterstuck van Keizer:* Hendrik de Keyzer was de bouwmeester van de Beurs, waarvan de grondslagen gelegd werden in 1608, en die in 1613 opengesteld werd.

2-3 De voorspoed van de handel was deels te danken aan het gerief dat de Beurs verschafte; *verplichte aen:* verbond met.

4 *Wat geest:* welk vernuft; *bedocht:* bedacht (Holl. vorm).

5 Het kasteel van de stad Carthago, (*haer Koopstat*), waarvoor koningin Dido de grond gekocht had, werd Byrsa genoemd.

8 *met zorgh:* zorgvuldig; woordspeling met: angstvallig, met bezorgdheid?

9 Dan dient men niet te overmoedig te worden.

10 *brieven:* geldswaardige papieren, schuldbrieven.

11 *Beursgeloof:* crediet.

14 *gasthuis:* ziekenhuis of godshuis, bestemd voor ouden van dagen.

19 *vast:* voortdurend.

21 *Reinout:* Reinout van Montalbaan, een der vier Heemskinderen, die het reuzenpaard Beyaard bereden; *schaers:* nauweliks (*Ned. Wdb.* XIV, 166).

24 *pas:* draag zorg.

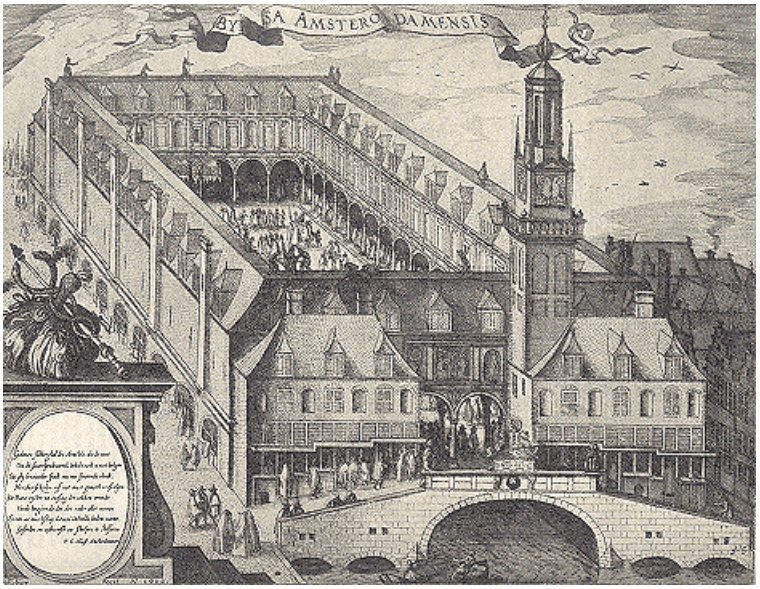
25 Sluit gij scheepsverzekeringen.

Verzeeckren van uw scha te boeten,[27]
Daer 't grimmelt van onzekerheên?[28]
De terling geeft u zes, of een..[29]
Wie weet wat kans u zal gemoeten?[30]
Daer nu de zuil 't gewelfsel stut,
Doock eertijts, in zijn rieten hut,
De visscher, die met list van fuicken
Den gaeuwsten Aemstelvisch bedroogh,[34]
Daer Koopliên, onder uwen boogh,
Nu zon, nu regenbuy ontduicken.
Mistrouw dan vrij uw Koopfortuin.
Karthago leit bestulpt met puin,[38]
En waer is Tijrus? waer de muren
Van Sidon, en zijn koopmansstraet?
Het Beursgeluck dat komt, en gaet.
'T geluck kan zelden steen verduren.[42]
BUERSKNECHT.

Aen de BEVRS *van* Amsterdam.[aant. *]

O vruchtbare acker, gront van steen,[vs. 1]
Die zich, ten oorbaar van 't gemeen,[2]
Laat alle middagen bezaeien
Met koopzaat, eêl en milt van aart,[4]
Dat goude en zilvere oesten baart,[5]
Daar duisenden genot van maeien;[6]
Het gansche jaer is uw saizoen:
En of geen licht verwelckend groen[8]
Vw heiningen en pylers kleede,[9]
Noch teelen die, in d'Amstellucht,
Een overkostelijcker vrucht
Dan Atlas boomgaart eertijts dede:[12]
Want ghy hebt weêr en wint te vrient,

27 *boeten:* herstellen.
28 *grimmelt:* wemelt.
29 De dobbelsteen brengt u de hoogste of de laagste worp.
30 *gemoeten:* ten deel vallen.
34 *gaeuwsten:* slimste.
38 *bestulpt:* overdekt.
42 *'T geluck:* de fortuin; *verduren:* langer duren dan steen.
* Van 1643. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten*, 1644, blz. 218.
vs. 1 *gront van steen:* vernuftspel: een bodem van stenen, en toch zoo vruchtbaar.
2 *ten oorbaar van 't gemeen:* ten algemenen nutte.
4 *koopzaat:* de op de Beurs gedreven handel wordt vergeleken met uitgestrooid zaad; dat als oogst klinkende munt oplevert.
5 *oesten:* oogsten (in Vondel's taal zonder *g* en met *oe*-klank).
6 *genot van maeien:* voordeel van trekken.
8 *of:* ofschoon.
9 *heiningen:* omheining, muur.
12 *Atlas boomgaart:* waar de Hesperiden gouden appels bewaakten.

AMSTERO DAMENSIS

En zon en dauw, en wat u dient.
Jupijn daalt met een gulden regen
In uwen schoot van boven neêr:[15-16]
En ieder zegen smaackt naar meer.
Wat ghy omhelst gedijt tot zegen.
De schellen van uw appels zijn
Van gout, de korlen klaar robijn,
Het loof saphier en esmerouden.[21]
Hier rieckt men wat het hart verfraait,[22]
En van vier winden overwaait[23]
Door 't water, dat uw stuurmans bouwden.[24]
Der Mooren opperste gezagh
Strijckt voor uw vloten en uw vlagh.[26]
De watergoden duicken onder,
Als ghy, van d'een aan d'ander reê,
Het oorlooghsonweêr voert op zee,[29]
En volght den blixem, en den donder.
Vw veder, op 't pappier gewent,[31]
Vlieght van het een en 't ander endt
Des aartboôms, en beschaduwt d'assen
Des hemelkloots van wederzy.[33-34]
Zy vlieght de weerelt zelf voorby,[35]
En ziet den dagh vergaan, en wassen.
O achtste weereltswonderstuck![37]
Kan slechts uw voet zijn aartsgeluck[38]
En weelde gelijckmoedigh dragen,[39]
Zulck een onwanckelbaar gemoedt
Gaat boven al het weereltsch goet:
Want deught kan steên en muren schragen.

15-16 Zinspeling op de gouden regen, die Jupiter (Zeus) deed neerdalen in de schoot van Danaë om haar te bevruchten. De vergelijking wordt voortgezet in *omhelst* (vs. 18).
21 *saphier:* een hemelsblauwe edelsteen; *esmerouden:* smaragd, groen.
22 *verfraait:* vervrolikt, verheugt.
23 *van vier winden:* uit alle windstreken.
24 *bouwden:* bevoeren (vgl. zee bouwen).
26 *Strijckt:* moet bukken (beeld ontleend aan het strijken, d.i. neerhalen, van de vlag).
29 *oorlooghsonweêr:* de donder van het geschut.
31 *op 't pappier gewent:* het papier beschrijvend, d.w.z. de van u uitgaande schriftelike bevelen.
33-34 *beschaduwt d'assen des hemelkloots:* dringen door tot de beide polen.
35 *de weerelt:* nl. de bewoonde wereld, door in de poolstreken door te dringen, waar de poolnacht het daglicht doet vergaan (vs. 36) en dan weer ongewoon verlengt.
37 *achtste weereltswonderstuck:* aan de zeven wereldwonderen die de Oudheid kende, heeft Amsterdam een achtste toegevoegd.
38 *uw voet:* de basis waarop gij rust. Zinspeling op het spreekwoord: 't zijn sterke benen die de weelde dragen; *aartsgeluck:* buitengewone voorspoed.
39 *gelijckmoedigh:* met onverstoorde gemoedsrust.

Rey van Bacchanten.[aant.*]

Stemme: Als 't begint.

1
Toen Bacchus lag en sliep, en sliep,[vs. 1]
In Ariadnes armen, Evoe, Evoe,[2]
Al 't leger zong en riep.
2
De zee en 't Eyland klonk, en klonk,[4]
Van Bommen en Cymbalen, Evoe, Evoe,[5]
Wat voeten had dat sprongh.[6]
3
De Saters dansten voor, en voor,
Op 't schrewen der Menaden, Evoe, Evoe,[8]
Neptuin lagh op zijn oor.
4
De spiessen groen van blaen, van blaen,[10]
Vast drilden heen en weder, Evoe, Evoe,[11]
Geen boxvoet recht kon staen.
5
Wie hand sloeg aan den Thirs, den Thirs,
Moest magtig zijn te vegen, Evoe, Evoe,[14]
Den beker met een snirs.[15]
6
Sileen het volle vat, le vat[16]
Verzopen op zijn Ezel, Evoe, Evoe,
En wist niet waar hy zat.
7
Zijn Ezel hiel den trant, den trant,[19]

* Van 1643. Afgedrukt volgens de tekst op blz. 158 van *Het Eerste Deel* | *Van* | *d'Amsteldamsche* | *Minne-zuchjens,* | *Op verscheyde nieuwe wijsjes* | *Door* | *Lievende Gheesten uyt ghestroyt.* | *t'Amstelredam,* | *Ghedruckt voor Aeltie Verwou, Weduwe* | *van Balthaser van Dorsten, op de Middel-Dam* | *in 't Schult-Boeck, Anno, 1643*. blz. 158. Het gedicht heeft daar geen titel. *Rey van Bacchanten* is de titel in *Verscheide Gedichten* van 1644, blz. 361; eigenlijk is de spelling daar *Bachanten* en *Bachus*.

vs. 1 *lag en sliep:* gewoon 17de-eeuws voor: lag te slapen.
2 *Ariadne:* dochter van koning Midas van Kreta, was door Theseus op het eiland Naxos achtergelaten, waar Bacchus haar vond en tot gemalin koos; *Evoe:* uitroep van het Bacchantenleger.
4 *'t Eyland:* Naxos.
5 *Bommen:* trommels; *Cymbalen:* bekkens.
6 *sprongh:* als rijmwoord te lezen: spronk.
8 *Menaden:* synoniem van Bacchanten.
10 *spiessen:* de met klimop omrankte staven, later *Thirs* genoemd (13).
11 *Vast drilden:* trilden, zwaaiden voortdurend.
14 *magtig;* in staat.
15 *Den beker vegen:* tot op de bodem ledigen vgl. Wdb. op Bredero); *met een snirs:* deze uitdrukking, mij van elders niet bekend, zal betekenen: met gemak; *snirs* komt nog in de Zaanse volkstaal voor, met de betekenis: nietigheid (vgl. Boekenoogen i.v.).
16 *Sileen:* de metgezel van Bacchus, een dikke dronken (*verzopen,* vs. 17) naakte grijsaard, met wijngaardranken bekranst, die achterste voren (*averechts*, vs. 22) op een ezel reed; *le* is de herhaalde laatste lettergreep van *volle* (vgl. vs. 22, 25, 34 enz.).
19 *hiel den trant:* stapte rustig voort.

Gods schild-knaep zat en ronkte, Evoe, Evoe,
Het dier had meer verstand.

8

Sileen reed averechts, verrechts,
En als hy was aan 't vallen, Evoe, Evoe,
Zoo stutten hem zijn knechts.

9

De Nymphen moeder-naakt, der naakt

Met ongesnoerde vlechten, Evoe, Evoe,
Van Bromius geraakt,

10

Die hadden met haar kleed, haar kleed,
De schaamt oock uytgetogen, Evoe, Evoe,[29]
Wat Sater was dat leet?[30]

11

Soo sleten zy dien nacht, dien nacht,
En als de dag quam rijzen, Evoe, Evoe,
Lach Liber warm en zacht.[33]

12

Zijn Bruyd sloeg d'oogen op, gen op,
Daar quam de zon uit stralen, Evoe, Evoe,
Wie zagh oyt schoner pop?[36]

13

De Bruygom loeg haar toe, haar toe,[37]
En kuste mond en wanghen, Evoe, Evoe,
De Bruyd nam 't al in 't goe.[39]

14

Nu dochtse om Theseus niet, seus niet,
Dien trouwelozen vryer, Evoe, Evoe,
Die haar op strand verliet.

15

z'Omhelsde een beter lot, ter lot,
In haren schoot gevallen, Evoe, Evoe,
Den vriendelijksten God.

16

De wijngaart wies om 't bed, om 't bed,
En hing van trossen zwanger, Evoe, Evoe,[47]
Het mager strand werd vet.[48]

17

De myrt besloeg den grond, den grond,[49]
Een luchje blies violen, Evoe, Evoe,[50]
En rozen uyt haar mont.

18

Maer endlijck afgeslooft, geslooft,[52]
Van kussen en omhelzen, Evoe, Evoe,
Nam hy haar kroon van 't hooft;

19

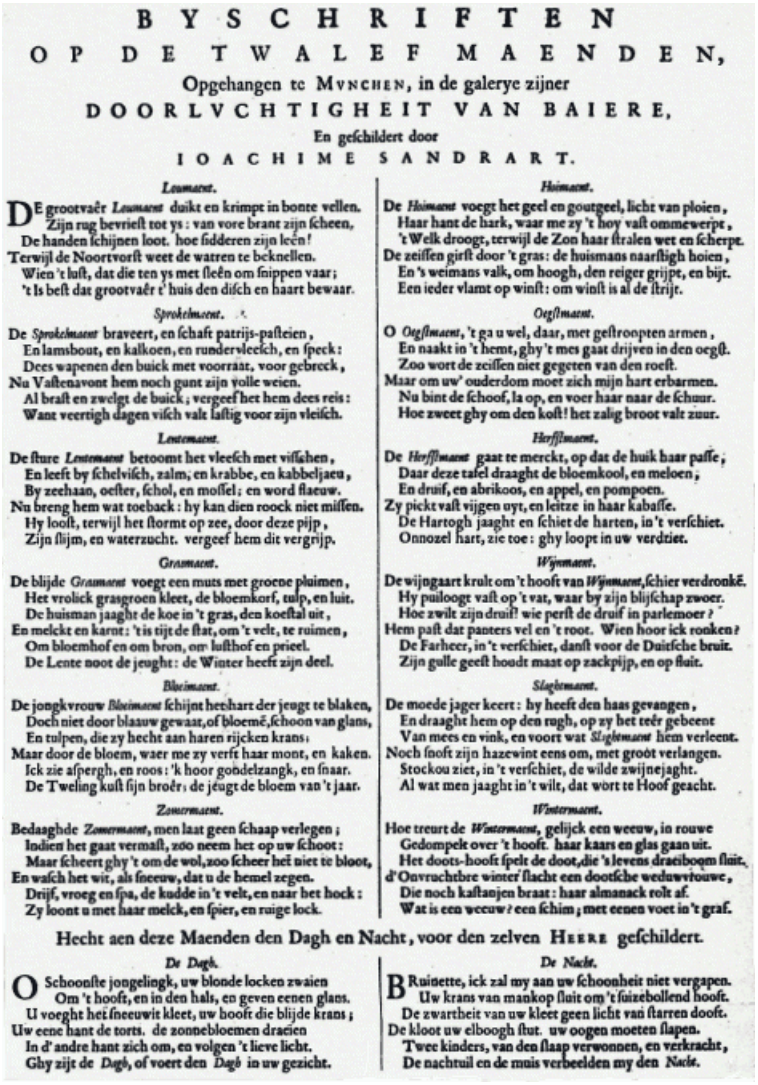
Hy wierpze naar zijn troon, zijn troon,[55]
De stenen wierden starren, Evoe, Evoe,[56]

29 *uytgetogen:* uitgetrokken.
30 *leet* (adj.): onaangenaam.
33 *Liber:* andere naam voor Bacchus.
36 *pop:* beeldschone vrouw.
37 *loeg* (oude sterke vorm): lachte.
39 *nam 't in 't goe:* nam het goed op.
47 *zwanger:* zwaar beladen.
48 *vet:* vruchtbaar.
49 *besloeg:* bedekte geheel.
50 *Een luchje:* de zoele wind verpersoonlikt, als voortbrengster van de bloemen.
52 *afgeslooft:* afgemat.
55 *zijn troon:* de hemel.
56 *stenen:* de edelstenen in de kroon; *starren:* nl. het gesternte dat naar Ariadne genoemd is.

Hoe heerlick blinkt haar kroon.

Daar staatze noch te pronk, te pronk,
Tot een gedachtenisse, Evoe, Evoe,
Van d'eer die hy haar schonk.
I.V. Vondel.

[Byschriften op de twalef maenden][aant.]

BYSCHRIFTEN
OP DE TWALEF MAENDEN,
Opgehangen te MVNCHEN, in de galerye zijner
DOORLVCHTIGHEIT VAN BAIERE,
En geſchildert door
IOACHIME SANDRART.

Leumaent.

DE grootvaêr *Leumaent* duikt en krimpt in bonte vellen.
Zijn rug bevriest tot ys: van vore brant zijn scheen,
De handen schijnen loot. hoe sidderen zijn leên!
Terwijl de Noortvorst weet de watren te beknellen.
Wien 't lust, dat die ten ys met sleên om snippen vaar;
't Is best dat grootvaêr t' huis den disch en haart bewaar.

Sprokelmaent.

De *Sprokelmaent* braveert, en schaft patrijs-pasteien,
En lamsbout, en kalkoen, en runder-vleesch, en speck:
Dees wapenen den buick met voorraat, voor gebreck,
Nu Vastenavont hem noch gunt zijn volle weien.
Al brast en zwelgt de buick; vergeef het hem dees reis:
Want veertigh dagen visch valt lastig voor zijn vleisch.

Lentemaent.

De sture *Lentemaent* betoomt het vleesch met visschen,
En leeft by schelvisch, zalm, en krabbe, en kabbeljaeu,
By zeehaan, oester, schol, en mossel; en word slaeuw.
Nu breng hem wat toeback: hy kan dien roock niet missen.
Hy loost, terwijl het stormt op zee, door deze pijp,
Zijn slijm, en waterzucht. vergeef hem dit vergrijp.

Grasmaent.

De blijde *Grasmaent* voegt een muts met groene pluimen,
Het vrolick grasgroen kleet, de bloemkorf, tulp, en luit.
De huisman jaaght de koe in 't gras, den koestal uit,
En melckt en karnt: 'tis tijt de stat, om 't velt, te ruimen,
Om bloemhof en om bron, om lusthof en prieel.
De Lente noot de jeught: de Winter heeft zijn deel.

Bloeimaent.

De jongkvrouw *Bloeimaent* schijnt het hart der jeugt te blaken,
Doch niet door blaauw gewaat, of bloemē, schoon van glans,
En tulpen, die zy hecht aan haren rijcken krans;
Maar door de bloem, waer me zy verft haar mont, en kaken.
Ick zie aspergh, en roos: 'k hoor goudelzangk, en snaar.
De Tweling kust sijn broêr; de jeugt de bloem van 't jaar.

Zomermaent.

Bedaaghde *Zomermaent*, men laat geen schaap verlegen;
Indien het gaat vermast, zoo neem het op uw schoot:
Maar scheert ghy 't om de wol, zoo scheer het niet te bloot,
En wasch het wit, als sneeuw, dat u de hemel zegen.
Drijf, vroeg en spa, de kudde in 't velt, en naar het hock:
Zy loont u met haar melck, en spier, en ruige lock.

Hoimaent.

De *Hoimaent* voegt het geel en goutgeel, licht van ploien,
Haar hant de hark, waar me zy 't hoy vast ommewerpt,
't Welk droogt, terwijl de Zon haar stralen wet en scherpt.
De zeissen girst door 't gras: de huismans naarstigh hoien,
En 's weimans valk, om hoogh, den reiger grijpt, en bijt.
Een ieder vlamt op winst: om winst is al de strijt.

Oegstmaent.

O *Oegstmaent*, 't ga u wel, daar, met gestroopten armen,
En naakt in 't hemt, ghy 't mes gaat drijven in den oegst.
Zoo wort de zeissen niet gegeten van den roest.
Maar om uw' ouderdom moet zich mijn hart erbarmen.
Nu bint de schoof, la op, en voer haar naar de schuur.
Hoe zweet ghy om den kost! het zalig broot valt zuur.

Herfstmaent.

De *Herfstmaent* gaat te merckt, op dat de huik haar passe,
Daar deze tafel draaght de bloemkool, en meloen,
En druif, en abrikoos, en appel, en pompoen.
Zy pickt vast vijgen uyt, en leitze in haar kabasse.
De Hartogh jaaght en schiet de harten, in 't verschiet.
Onnozel hart, zie toe: ghy loopt in uw verdriet.

Wijnmaent.

De wijngaart krult om 't hooft van *Wijnmaent*, schier verdronkē.
Hy puiloogt vast op 't vat, waar by zijn blijschap zwoer.
Hoe zwilt zijn druif! wie perst de druif in parlemoer?
Hem past dat panters vel en 't root. Wien hoor ick ronken?
De Farheer, in 't verschiet, danst voor de Duitsche bruit.
Zijn gulle geest houdt maat op zackpijp, en op fluit.

Slaghtmaent.

De moede jager keert: hy heeft den haas gevangen,
En draaght hem op den rugh, op zy het teêr gebeent
Van mees en vink, en voort wat *Slaghtmaent* hem verleent.
Noch snoft zijn hazewint eens om, met groot verlangen.
Stockou ziet, in 't verschiet, de wilde zwijnejaght.
Al wat men jaaght in 't wilt, dat wort te Hoof geacht.

Wintermaent.

Hoe treurt de *Wintermaent*, gelijck een weeuw, in rouwe
Gedompelt over 't hooft. haar kaars en glas gaan uit.
Het doots-hooft spelt de doot, die 's levens draeiboom fluit.
d'Onvruchtbre winter slacht een dootsche weduwvrouwe,
Die noch kastanjen braat: haar almanack rolt af.
Wat is een weeuw? een schim; met eenen voet in 't graf.

Hecht aen deze Maenden den Dagh en Nacht, voor den zelven HEERE geschildert.

De Dagh.

O Schoonste jongelingk, uw blonde locken zwaien
Om 't hooft, en in den hals, en geven eenen glans.
U voeght het sneeuwit kleet, uw hooft die blijde krans;
Uw eene hant de torts. de zonnebloemen draeien
In d' andre hant zich om, en volgen 't lieve licht.
Ghy zijt de *Dagh*, of voert den *Dagh* in uw gezicht.

De Nacht.

BRuinette, ick zal my aan uw schoonheit niet vergapen.
Uw krans van mankop sluit om 't suizebollend hooft.
De zwartheit van uw kleet geen licht van starren dooft.
De kloot uw elboogh stut. uw oogen moeten slapen.
Twee kinders, van den slaap verwonnen, en verkracht,
De nachtuil en de muis verbeelden my den *Nacht*.

Vondels bijschriften bij Sandrart's maanden
Verkleining van de oorspronkelike druk, in het bezit van 't Prentenkabinet

LOUMAENT
Prent van Jer. Falck naar de schilderij van J. Sandrart

Byschriften op de twalef maenden, Opgehangen te Mvnchen, in de galerye zijner Doorlvchtigheit Van Baiere, En geschildert door Ioachime Sandrart.*

Loumaent.

De grootvaêr *Loumaent* duikt en krimpt in bonte vellen.[vs. 1]
Zijn rug bevriest tot ys: van vore brant zijn scheen.
De handen schijnen loot. hoe sidderen zijn leên!
Terwijl de Noortvorst weet de watren te beknellen.[4]
Wien 't lust, dat die ten ys met sleên om snippen vaar;[5]
't Is best dat grootvaêr t'huis den disch en haart bewaar.[6]

Sprokelmaent.

De *Sprokelmaent* braveert, en schaft patrijs-pasteien,[7]
En lamsbout, en kalkoen, en rundervleesch, en speck:
Dees wapenen den buick met voorraat, voor gebreck,
Nu Vastenavont hem noch gunt zijn volle weien.[10]
Al brast en zwelgt de buick; vergeef het hem dees reis:
Want veertigh dagen visch valt lastig voor zijn vleisch.[12]

* Van 1643. Afgedrukt volgens de tekst van de uitgave in plano, verkleind gereproduceerd op de voorvorige bladzij. (*Unger: Bibliographie, nr. 737*).
Sandrart schilderde op bestelling van keurvorst Maximiliaan van Beieren, regerend vorst van 1598-1651, de Twaalf Maanden en de allegoriese voorstelling van Dag en Nacht, nu in de galerij te Schleiszheim. De opdracht werd gegeven in 1637; Januarie, Maart, Junie en Julie zijn gedateerd op 1642; April, November en Desember op 1643. De 15de Desember 1643 waren de Twaalf Maanden voltooid. Vondel's bijschriften bij de schilderijen zullen ook van 1643 zijn; ze werden reeds in 1644 herdrukt in *Verscheide Gedichten*. De kopergravures, werk van niet minder dan zes Hollandsche meesters in hun vak, werden gesneden en uitgegeven te Amsterdam. Op de eerste en laatste maand bevindt zich de jaartekening: 1645. Ze verschenen de eerste maal met Latijnse onderschriften in verzen van Caspar van Baerle.

vs. 1 *duikt en krimpt in bonte vellen:* hult zich in zijn bontpels en heeft het dan nog koud.
4 *de Noortvorst:* de uit het Noorden komende koude.
5 *dat die:* laat hij; *om snippen vaar:* uitgaan om snippen te vangen.
6 *bewaar:* blijve bij.
7 *Sprokelmaent:* Mnl. sporkel of sporkelmaent, van onzekere oorsprong, is een oude naam voor Februarie (zie *Mnl. Wdb.* VII, 1784); *braveert:* pronkt.
10 *zijn volle weien:* volop te genieten.
12 *lastig:* bezwarend, kwellend.

SPROKELMAENT
Prent van Th. Matham naar de schilderij van J. Sandrart

LENTEMAENT
Prent van Jer. Falck naar de schilderij van J. Sandrart

GRASMAENT
Prent van Suyderhoeff naar de schilderij van Sandrart

Lentemaent.

De sture *Lentemaent* betoomt het vleesch met visschen,[13]
En leeft by schelvisch, zalm, en krabbe, en kabbeljaeu,
By zeehaan, oester, schol, en mossel; en word flaeuw.
Nu breng hem wat toeback: hy kan dien roock niet missen.[16]
Hy loost, terwijl het stormt op zee, door deze pijp,
Zijn slijm, en waterzucht. vergeef hem dit vergrijp.

Grasmaent.

De blijde *Grasmaent* voegt een muts met groene pluimen,
Het vrolick grasgroen kleet, de bloemkorf, tulp, en luit.
De huisman jaaght de koe in 't gras, den koestal uit,[21]
En melckt en karnt: 't is tijt de stat, om 't velt, te ruimen,[22]
Om bloemhof en om bron, om lusthof en prieel.
De Lente noot de jeught: de Winter heeft zijn deel.[24]

Bloeimaent.

De jongkvrouw *Bloeimaent* schijnt het hart der jeugt te blaken,
Doch niet door blaauw gewaat, of bloemen, schoon van glans,
En tulpen, die zy hecht aan haren rijcken krans;
Maar door de bloem, waer me zy verft haar mont, en kaken.
Ick zie aspergh, en roos: 'k hoor gondelzangk, en snaar.[29]
De Tweling kust sijn broêr; de jeugt de bloem van 't jaar.[30]

Zomermaent.

Bedaaghde *Zomermaent,* men laat geen schaap verlegen;[31]
Indien het gaat vermast, zoo neem het op uw schoot:[32]
Maar scheert ghy 't om de wol, zoo scheer het niet te bloot,
En wasch het wit, als sneeuw, dat u de hemel zegen.
Drijf, vroeg en spa, de kudde in 't velt, en naar het hock:
Zy loont u met haar melck, en spier, en ruige lock.[36]

13 *sture:* gure (vgl. stuurs).
16 *toeback:* Engelse vorm naast tabak. Blijkens het verband werd daaraan geneeskracht toegeschreven.
21 *huisman:* boer.
22 *om 't velt te ruimen:* voor het veld te verlaten.
24 *heeft zijn deel:* heeft gehad wat hem toekomt.
29 *gondelzangk en snaar:* muziek en zang in de gondel, op de achtergrond afgebeeld.
30 *De Tweling:* in deze maand komt de zon in het sterrebeeld de Tweeling; *de bloem van 't jaar:* de liefste meisjes. Op de prent ziet men twee elkaar kussende engeltjes.
31 *verlegen:* in verlegenheid (door de te zware vacht).
32 *vermast:* zwaar beladen (met wol).
36 *spier:* vlees; *lock:* wol.

BLOEIMAENT
Prent van Suyderhoeff naar de schilderij van Sandrart

ZOMERMAENT
Prent van Suyderhoeff naar de schilderij van Sandrart

HOIMAENT
Prent van R.A. Persyn naar de schilderij van J. Sandrart

Hoimaent.

De *Hoimaent* voegt het geel en goutgeel, licht van ploien,
Haar hant de hark, waar me zy 't hoy vast ommewerpt,[38]
't Welk droogt, terwijl de Zon haar stralen wet en scherpt.
De zeissen girst door 't gras: de huismans naarstigh hoien,[40]
En 's weimans valk, om hoogh, den reiger grijpt, en bijt.[41]
Een ieder vlamt op winst: om winst is al de strijt.

Oegstmaent.

O *Oegstmaent,* 't ga u wel, daar, met gestroopten armen,
En naakt in 't hemt, ghy 't mes gaat drijven in den oegst.
Zoo wort de zeissen niet gegeten van den roest.[45]
Maar om uw' ouderdom moet zich mijn hart erbarmen.
Nu bint de schoof, la op, en voer haar naar de schuur.
Hoe zweet ghy om den kost! het zalig broot valt zuur.[48]

Herfstmaent.

De *Herfstmaent* gaat te merckt, op dat de huik haar passe,[49]
Daar deze tafel draaght de bloemkool, en meloen,
En druif, en abrikoos, en appel, en pompoen.
Zy pickt vast vijgen uyt, en leitze in haar kabasse.[52]
De Hartogh jaaght en schiet de harten, in 't verschiet.[53]
Onnozel hart, zie toe: ghy loopt in uw verdriet.

Wijnmaent.

De wijngaart krult om 't hooft van *Wijnmaent*, schier verdronken.[55]
Hy puiloogt vast op 't vat, waar by zijn blijschap zwoer.[56]
Hoe zwilt zijn druif! wie perst de druif in parlemoer?[57]
Hem past dat panters vel en 't root. Wien hoor ick ronken?[58]

38 *vast:* voortdurend.
40 *zeissen:* oude vorm voor zeis; *girst:* klanknabootsend woord, dat het *Ned. Wdb.* IV, 2389, het eerst bij Vondel vermeldt; vgl. *Hierusalem Verwoest*, vs. 235.
41 *weiman:* jager.
45 *gegeten van:* verteerd door.
48 *het zalig broot valt zuur:* het eerlik verdiende brood wordt met inspanning verworven.
49 *huik:* losse mantel zonder mouwen, van lichte stof ter bescherming van de kleren, aan een ronde kap op 't hoofd bevestigd (zie de prent, en de beschrijving in *Ned. Wdb.* VI, 1220); de betekenis van *op dat* is mij, in dit verband, niet duidelik; mogelik heeft het hier nog de oude betekenis: indien.
52 *vast:* intussen; *kabasse:* rieten mand (op de prent afgebeeld; *Ned. Wdb.* VII, 783).
53 *De Hartogh:* hier in 't algemeen: de edelman (klankspeling met *harten*). Zie de achtergrond op de prent.
55 *wijngaart:* wingerd(rank); *verdronken:* door wijn beneveld.
56 *puiloogt vast:* staart voortdurend met uitpuilende ogen; *waar by zijn blijschap zwoer:* waarvan hij, in zijn vreugderoes, onafscheidelik was.
57 *parlemoer:* drinkhoren, uit parelmoer op de prent afgebeeld (zie twee plaatsen in *Ned. Wdb.* XII, 473).
58 *panters vel:* als de traditionele bedekking van Bacchus; *'t root:* het rood opgeblazen gezicht; *Wien hoor ick ronken?* d.i. hoor ik hem daar al niet ronken?

De Farheer, in 't verschiet, danst voor de Duitsche bruit.[59]
Zijn gulle geest houdt maat op zackpijp, en op fluit.[60]

59 *Farheer:* naar Hd. Pfarrer, dus: protestants geestelike. Waarschijnlik is de man met de baard bedoeld, die men op de achtergrond aandachtig ziet kijken naar het vat waarin de wijn bereid wordt; *danst voor de Duitsche bruit:* zinspeling op de bekende uitdrukking: ‘de bruid waarom gedanst wordt’, d.i. de zaak waar 't om te doen is. Vgl. bij Vondel: ‘de Bruyt daer 't al om danste’ (Dl. 1, blz. 273, vs. 74) en *Ned. Wdb.* III, 1624. Met de *Duitsche bruit* is dus het Rijnwijnvat bedoeld. In het laatste vers is dan aangeduid dat zijn vrolikheid maat weet te houden.

60 *gulle:* vrolike; *zackpijp:* doedelzak.

OEGSTMAENT
Prent van Suyderhoeff naar de schilderij van Sandrart

HERFSTMAENT
Prent van C. van Dalen naar de schilderij van J. Sandrart

WIJNMAENT
Prent van R.A. Persyn naar de schilderij van J. Sandrart

Slaghtmaent.

De moede jager keert: hy heeft den haas gevangen,
En draaght hem op den rugh, op zy het teêr gebeent
Van mees en vink, en voort wat *Slaghtmaent* hem verleent.
Noch snoft zijn hazewint eens om, met groot verlangen.[64]
Stockou ziet, in 't verschiet, de wilde zwijnejaght.[65]
Al wat men jaaght in 't wilt, dat wort te Hoof geacht.[66]

Wintermaent.

Hoe treurt de *Wintermaent,* gelijck een weeuw, in rouwe
Gedompelt over 't hooft. haar kaars en glas gaan uit.[68]
Het doots-hooft spelt de doot, die 's levens draeiboom sluit.[69]
d'Onvruchtbre winter slacht een dootsche weduwvrouwe,[70]
Die noch kastanjen braat: haar almanack rolt af.[71]
Wat is een weeuw? een schim; met eenen voet in 't graf.

Hecht aen deze Maenden den Dagh en Nacht, voor den zelven Heere geschildert.[aant.]

De Dagh.

O Schoonste jongelingk, uw blonde locken zwaien
Om 't hooft, en in den hals, en geven eenen glans.
U voeght het sneeuwit kleet, uw hooft die blijde krans;
Uw eene hant de torts. de zonnebloemen draeien
In d'andre hant zich om, en volgen 't lieve licht.
Ghy zijt de *Dagh,* of voert den *Dagh* in uw gezicht.

De Nacht.

Bruinette, ick zal my aan uw schoonheit niet vergapen.[79]
Uw krans van mankop sluit om 't suizebollend hooft.[80]
De zwartheit van uw kleet geen licht van starren dooft,
De kloot uw elboogh stut. uw oogen moeten slapen.[82]
Twee kinders, van den slaap verwonnen, en verkracht,[83]

64 *snoft om:* snuffelt rond.
65 *Stockou:* de burcht, in bezit van Sandrart, die men op de prent in de verte ziet.
66 *geacht:* op prijs gesteld.
68 *glas:* zandglas, als tijdmeter.
69 *draeiboom:* boom waarmee een weide of een weg afgesloten werd.
70 *slacht:* gelijkt; *dootsche:* somber gestemde, maar ook: de dood nabij zijnde.
71 *haar almanack rolt af:* haar leven spoedt ten einde. Het *Ned. Wdb.* noemt alleen deze plaats, en vergelijkt een andere plaats, waar Vondel spreekt van het afrollen van de levensrol (I, 1296).
79 *Bruinette:* afgeleid van bruin, in de oude betekenis van donker, zwart.
80 *mankop:* papaver, als slaapwekkend middel; vandaar: *suizebollend*.
82 *kloot:* aardbol.
83 *van:* door; *verkracht:* krachteloos geworden.

De nachtuil en de muis verbeelden my den *Nacht*.[84]

84 *verbeelden my:* zijn voor mij symbolen van.

SLAGHTMAENT
Prent van R.A. Persyn naar de schilderij van J. Sandrart

WINTERMAENT
Prent van A. Haelwech naar de schilderij van J. Sandrart

Klaghte over de weerspannelingen in Groot Britanje.
aen de zelve.[aant. aant.*]

O Plaegh van 't edelste Eilant[vs. 1]
Der eilanden, ten roem van 's weerelts Heilant,
Gewasschen, in de vont,
Met bloet van 't Kruis, daer Godt aen hing gewont;[3-4]
En dat, zoo vroegh ontslagen
Van 't Heidensch juck, wel waerdigh was te dragen
Der Englen naem, zijn' roem;[7]
En met de kroon te decken zijne Bloem;[8]
En, midden in de baren,
Gelijck een baeck, verlichte al die bevaren
Den Noortschen Oceaen,
Beschaduwt van uw Koninglijcke vaen:
Wie geeft u stof tot twisten?
Ghy halve Ioôn, verstockte Sabbatisten,[14]
Die met een dolle vuist
Uw Koningen en Godts gezalfden kruist?[16]
Wat raeskalt ghy, eilaci!
Van bedt op bedt, om noch een reformaci?[18]
Vernoeght Elizabeth
Noch Eduaert uw woestheit, zonder wet?[20]

* Van 1644. Afgedrukt volgens de tekst van de uitgave in plano (*Unger: Bibliographie, nr. 399*).
Op 12 Mei 1641 was Thomas Wentworth, graaf van Strafford, minister van Karel I, onthoofd wegens - niet bewezen - hoogverraad (vgl. hiervóór blz. 215). Elf jaar had hij de koninklike macht uitgebreid en zonder het Parlement geregeerd. Toen in 1640 het Parlement, wegens de opstand der Schotten, samengeroepen moest worden, werd daar besloten Strafford te doen arresteren. De koning werd genoodzaakt, het doodvonnis te ondertekenen. Vondel beschouwde Strafford als slachtoffer van de gehate Puriteinen en richtte, als koningsgezinde, zijn verontwaardiging niet tegen de trouweloze vorst, maar tegen de oproerige onderdanen.

vs. 1 *plaegh:* slaat terug op de weerspannelingen in het opschrift.

3-4 Reeds vroeg tot het Christendom bekeerd: gedoopt en door Christus' bloed verlost.

7 *Der Englen naem:* woordspeling met Engeland.

8 *zijne Bloem:* de roos, als zinnebeeld van Engeland, ontleend aan het wapen van de Engelse koningshuizen van York en Lancaster.

14 *halve Ioôn:* wegens hun strenge viering van de Zondag, de Sabbat; vandaar ook de spotnaam *Sabbatisten*.

16 *kruist:* martelt. Herinnering aan de terechtstelling van Maria Stuart en de vervolging der Katholieken (vgl. vs. 19-20).

18 *Van bedt op bedt:* van geslacht tot geslacht; *noch een reformacie:* nl. na de overgang tot de Anglikaanse belijdenis, nu tot de Puriteinen.

20 *Eduaert:* Eduard VI, die de bisschoppen gevangen zette, die de Anglikaanse belijdenis niet wilden volgen; *zonder wet:* die tegen de wet indruiste.

Uw Herder weit geen lammers,
Maer 't wolvenest, het broeinest van veel jammers.[22]
Uw zeestrant, wit van krijt,
Wort root van moort en burgerstrijt op strijt.
Was 't niet genoegh, dat KAREL
Aen zijne kroon most missen zulck een parel
Als Straffort, Yrlants stijl,[27]
Om veer gehackt met uw verwoede bijl?
De bijl, zijn deughts belooning,
Die Londen dreef in 't hart van zijnen Koning,[30]
Door Wentworts trouwen neck.
Noch zee noch Teems kan zuivren zulck een vleck.
Vertrapt ghy 'shemels zegen?
En mickt met bus en spiets en dolck en degen[34]
Na uwe vaders borst?
Naer 't oprecht hart van uw gekroonden Vorst?[36]
En wroet ghy met uw handen
In 's Konings ziel, en heilighste ingewanden?
Vervolght nu Esaus haet
Het doode lijck van IAKOB, in zijn zaet?[39-40]
Die, als een vreedzaem vader,
Twee Rijcken bont met eenen naem te gader:[42]
Die 's moeders ongelijck[43]
Vergeten kon, in 't moederslaghtigh Rijck:[44]
En, als een oorlooghstemmer,[45]
Noit slaghzwaert trock, noch bloet zagh aen zijn lemmer,
Der nageburen vrient:
Heeft zulck een Helt dien vloeck aen u verdient?
Zoo rieckt geen geur van Roozen,[49]
In 't Engelsch Rijck. Bezete zinneloozen,[50]
Wat 's d'oirzaeck van dit quaet?
Of spruit uw roede uit een verborgen zaet?[52]
Uit bloet, dat lang most rotten,[53]
En droop van 't hooft, gewijt by Vranck, en Schotten?[54]

22 *jammers:* genitief, afhangende van *veel:* veel ellende.
27 *stijl:* stut, steunpilaar. Hij was nl. stadhouder van Ierland.
30 Waarmee Londen zijn koning zoo smartelik trof, toen die bijl Strafford onthoofde.
34 *bus:* geweer (oorspr. geschut, dan elk draagbaar vuurwapen).
36 *oprecht:* rechtschapen.
39-40 Vervolgen nu de geestverwanten van Elisabeth nog de zoon (*het zaet*) van de gestorven Jacob I?
42 *Twee Rijcken:* Engeland en Schotland.
43 *'s moeders ongelijck:* het onrecht, zijn moeder (Maria Stuart) aangedaan.
44 *moederslaghtigh:* moedermoordend. De wettige vorstin is de moeder van het volk.
45 *oorlooghstemmer:* die de (burger)oorlog temt, beteugelt.
49 *rieckt:* geurt; *Roozen:* zinspeling op het Engelse koningswapen (vgl. vs. 8)
50 In *Engelsch* schuilt weer dezelfde woordspeling.
52 *roede:* gesel; in verband met het volgende *zaet:* (fig. oorsprong) een woordspeling met rijs, twijg.
53 *most rotten:* reeds vergaan is.
54 *by Vranck en Schotten:* door Fransen en Schotten. Maria Stuart was in beide landen als koningin gekroond.

'T godtvruchtigh hooft van haer,
Die 't aertsche Rijck versmade om 't Kristaltaer?[56]
Vergeefs wilt ghy verdelgen
Het bloeiend puick der zegenrijckste telgen,
Gesproten uit haer' stam,
Die afgeknot tot zulck een' wasdom quam,
En spande twee paer kroonen:[61]
Zoo hanthaeft Godt den staf van STUARTS zonen,
Den haet en nijt ten trots.
Ghy breeckt vergeefs uw buldren op een rots.[64]
De hemelsche Behoeder
[Die IAKOB vrijde, in 't lichaem zijner moeder,[66]
Voor 't goddeloos gewelt,
En 't zinckroer, op haer zwangre borst gestelt][68]
Belacht de dreigementen[69]
Van 't slim gedroght der vinnige serpenten,[70]
Dat met zijn' bitsen tant[71]
Om aemtoght bijt door 's moeders ingewant.[72]
Dit Huis zal u verduren,[73]
En Londen eer zien treuren, zonder muren,
Den stroom met puin gevult,
Dan ghy 't gezagh van KAREL kneuzen zult.

56 *om 't Kristaltaer:* om haar geloof trouw te blijven.
61 *spande twee paer kroonen:* zette vier kronen op 't hoofd, nl. ook die van Engeland en Ierland (de kroon spannen is oorspr. de kroon (krans) ombinden).
64 *op een rots:* gelijk de onstuimige golven.
66 *vrijde:* beveiligde, redde. Dit slaat op het komplot van edellieden, die Maria's gunsteling Rizzio in haar tegenwoordigheid doodden en haar, terwijl zij zwanger was, dreigden.
68 *zinckroer:* pistool (*roer*, oorspr. buis, wordt tot: vuurwapen).
69 *Belacht:* spot met.
70 *slim:* kwaadaardig; *gedroght* is hier kollektief op te vatten: gespuis (*Ned. Wdb.* IV, 631; Vondel's *Salomon,* vs. 91: gedroght van adderen en pesten).
71 *bitsen:* bijtende, scherpe.
72 *Om aemtoght:* om lucht te krijgen, om zich te kunnen ontwikkelen.
73 *u verduren:* uw aanval overleven (eig. langer bestaan dan gij).

Morgenwecker der Sabbatisten.[aant. aant. *]

O Sabbatisten, Oproers rotten,[vs. 1]
Ghy haelt het Troische paert der Schotten[2]
Met pijp en trommel in het Rijck:[3]
Ghy treckt die laegh der Griecken binnen,
En zult dit stuck te spa bezinnen.[5]
Hoe trapt ghy zelfs uw Roos in 't slijck![6]
Ghy offert Edenburgh uw' zegen:
Ghy brenght het bly de sleutels tegen,[8]
Onthaelt dien schralen nagebuur;[9]
Gelijck de Slang den scherpen Egel,[10]
Verstijft van koude en ys en kegel;[11]
Maer dat onthael bequam haer zuur:
Want d'Egel, zonder deught te kennen,[13]
Begon te pricklen met zijn pennen
Het Slangevel, gemack gewent;[15]
En wees zijn huiswaerdin met vloecken
Naer buiten, om gemack te zoecken.
O dwaze wijsheit van't Serpent!
Dit bulderen, dit Parlementen[19]
Verslint de hooftsom, met de renten,
Van al uw erf en have en schat.
Hoe wort uw gout in roock verblazen![22]
Hoe laet ghy u met dampen azen![23]
Hoe draeit ghy, u ten val, dit radt!
Met Gravekoppen af te houwen,[25]

* Van 1644. Afgedrukt volgens de tekst van de uitgave in plano (*Unger: Bibliographie, nr. 402*).
I n ' t o p s c h r i f t : *Morgenwecker:* wekker uit de slaap (voor de mettendienst) is een titel die bij pamfletten in Vondels dagen meer voorkwam.

vs. 1 *Sabbatisten:* zie het vorige gedicht, vs. 14; *rotten:* benden.
2 *het Troische paert der Schotten:* de Schotten voegden zich bij het leger van het Parlement en legerden zich in York en Newcastle. Daarmee was als 't ware het paard van Troie binnengehaald, waarin zich de Griekse soldaten als in een hinderlaag verscholen hadden; vandaar: *die laegh der Griecken* in vs. 4.
3 *pijp:* fluit.
5 *dit stuck te spa bezinnen:* het schandelike van deze daad te laat beseffen.
6 *uw Roos:* als het nationale symbool (vgl. het vorige gedicht, vs. 8 en 49).
8 *brenght tegen:* draagt tegemoet.
9 *Onthaelt:* haalt binnen; *schralen:* armoedige.
10 Deze fabel verhaalt Vondel in zijn *Warande der Dieren* LXI (Dl. 1, blz. 638).
11 *ys en kegel:* ijskegels.
13 *deught te kennen:* weldaden (dankbaar) te erkennen.
15 *gemack gewent:* niet gewend aan zo'n ruwe aanraking.
19 *Parlementen:* Parlementsvergaderingen houden; woordspeling met parlementen: druk redeneren.
22 *verblazen:* weggeblazen.
23 *azen:* voeden.
25 *Gravekoppen:* zinspeling op de onthoofding van Strafford.

Een gruwelstuck u onberouwen,[26]
Wort meer geterght, en min gesmoort[27]
Dees Hydre van 't inwendigh woeden:[28]
Dees diepe wonde is eerst aen 't bloeden.[29]
Ghy stoockte 't vier: nu slaet het voort.[30]
Uw yver schry in 't endt vry verder,[31]
Verworgh de stem van uwen herder,[32]
En stop die Engelsche trompet:[33]
Akteon zit toch, binnen Londen,[34]
Gebeten van zijn zwarte honden;[35]
Gelijck een hart, in 't bosch bezet.[36]
Ghy, lang gewoon uw dertle dagen,[37]
Vielt zwack om weelde en rust te dragen:[38]
Uw onervarentheit was blint
In krijgh en vrede t'onderscheien,
En hoe dit lachen gaet voor 't schreien,[41]
Dat uit uw vesten eerst begint.[42]
Met 's Konings out gezagh te knacken
Geraeckt uw welvaert aen het zacken,
En aen 't verdorren, als een boom,
Van zynen wortel afgesneden.
Men ziet, van boven tot beneden,
Een treurigheit op uwen stroom.
Ghy volght Ierusalem, in 't wryten;[49]
Daer die Zeloters d'Edomyten[50]
Met schreeuwen kruiden in de stadt;[51]
Beschoten hof, en huis, en drempel;
Ontheilighden den zuivren tempel;

26 *u onberouwen:* door u niet berouwd.
27 *geterght:* geprikkeld.
28 *Hydre:* de Hydra, het bekende veelkoppige monster.
29 *eerst:* pas, onlangs.
30 *slaet het voort:* verbreidt het zich snel.
31 *yver:* hier in ongunstige zin: fanatisme.
32 *Verworgh uwen herder:* Willem Laud, aartsbisschop van Canterbury.
33 *die Engelsche trompet:* zijn krachtig, nationaal protest. Misschien weer de bekende woordspeling in *Engelsch*.
34 *Akteon:* de bekende jager, door Artemis in een hert veranderd en door zijn eigen honden omsingeld en verscheurd. Hier is bisschop Laud bedoeld, die in de Tower gevangen gezet was door zijn mede-Protestanten.
35 *zwarte:* wegens de zwarte kleding van de Puriteinen.
36 *bezet:* omsingeld.
37 *dertle dagen:* tijd van losbandigheid en voorspoed.
38 *Vielt zwack:* waart zwak.
41 *gaet voor:* voorafgaat aan.
42 *eerst:* pas.
49 *wryten:* twisten.
50 Tijdens het beleg van Titus waren de Joden onderling verdeeld. De Zeloten (of ijveraars) haalden toen de *Edomyten* (bewoners van Edom), vroeger de aartsvijanden der Joden, in de stad, die ze met roverij en geweld vervulden.
51 *kruiden:* binnenhaalden (*kruien* is oorspronkelik duwen, stoten).

Misbruickt gelijck een storremkat.[54]
Uw predickstoelen zelfs gedijen[55]
U tot zo vele baterijen,
Waer uit men vier geeft op den Vorst,[57]

54 *storremkat:* belegeringswerktuig (oorspr. beweegbaar schutdak waarop de blijde (steenwerptuig) stond).
55 *gedijen:* worden.
57 *vier geeft op:* schiet op, bestookt.

En 't heiligh Recht der Majesteiten.
Helaes! dit valt een kostlijck pleiten.[59]
Ghy wont hem door uw eige borst.[60]
Uw scepterstormen, geen hervormen,[61]
Volght Lucifers banier in 't stormen,[62]
Die naer zijn Scheppers scepter stont;
En, flus noch goddelijck verengelt,[64]
Zagh zijn gestalt terstont gemengelt
Van yslijckheên, geploft te gront.[65-66]
Ghy waert gewijt tot 's Konings zetel,
En bloem: nu steeckt ghy, als een netel,
En krielt van onkruit, wilt en woest.
Uw ackers, die eerst airen droegen,
Vergeten met gemack hun ploegen:
Uw degen blinckt: de ploegh verroest
Apostolijcke Orakels leeren[73]
Godt vreezen, en den Koningk eeren:
Zoo klinckt dit nimmer faelbaer woort,
Het welck u opeischt en gevangen:[76]
Ghy gaet nochtans zoo schelmsche gangen,
En opent uw bederf de poort.[78]
Om rijcksverraders te verrijcken,
Die schatten uit uw schatting strijcken,[80]
Zoo rabraeckt ghy uw' welstant doodt.[81]
Nu broeders, yvert stout, als leeuwen,[82]
En erft die winst aen zoo veel weeuwen[83]
En weezen, als ghy laet in noot.
Ghy handelt braef geweer en wapen,[85]
En scheert het zwijn; de Schot uw Schapen:[86]
Zoo zeilt de lakenhandel voort.[87]
't Is fijn berockt, maer grof gesponnen,[88]

59 *dit valt een kostlijck pleiten:* die strijd komt u duur te staan; *kostlijck:* kostbaar, duur.
60 Voordat gij hem wondt, doorboort ge uw eigen borst.
61 *scepterstormen:* uw aanval op het wettig gezag.
62 Lucifer is sinds Vondels vroegste periode het prototype van de opstandeling.
64 *flus:* kort te voren.
65-66 *gemengelt van yslijckheên:* met gruwelike diervormen vermengd (vgl. *Lucifer,* vs. 1974-77: 'helsche gruwzaemheên'); *te gront:* in de hel.
73 *Apostolijcke Orakels:* onfeilbare uitspraken van de Apostelen. Dit slaat op de onder het gedicht aangehaalde tekst uit I *Petrus* 2, vs. 17: Vreest God, eert den Koning.
76 *en gevangen:* en wel als gevangene.
78 *uw bederf:* voor uw verderf.
80 Die veel geld opstrijken van de door u opgelegde belastingen.
81 *rabraeckt* (uit radebraakt: radbraakt) *doodt:* vernietigt; *welstant:* welvaart.
82 *yvert:* vgl. *yver* in vs. 31.
83 *erft:* laat na als erfenis (*Ned. Wdb.* III, 4218); *die winst* (ironies): die berooide toestand.
85 *handelt:* hanteert; *braef:* dapper.
86 *scheert het zwijn:* waarvan dus niets te halen is.
87 *zeilt voort:* verplaatst zich naar andere kusten.
88 *berockt:* op de rokken gezet (beeld aan 't spinnewiel ontleend): het plan is slim opgezet maar loopt mis.

En Iorck, en Nieukasteel miswonnen:[89]

89 *miswonnen* (ontbreekt in het *Ned. Wdb.*)*:* op een verkeerde manier gewonnen, nl. doordat de Schotten York en Newcastle in handen kregen.

Ghy leght den Amirael aen boort:[90]
Ghy spaert geen kruit om hem te dwingen:
Maer wacht uw kiel: zy dreight te springen:[92]
Ghy geeft geen vonck dan met gevaer
Van u, en alle uw uitgepuurden,[94]
Die 't schip van 't Rijck naer Scylle stuurden.[95]
Viel 's Konings vlagh uw' mast te zwaer?
1. *Pet*. 2. EERT DEN KONINGK.

Het Radt van Avonturen.[aant. aant. *]

Hoe lacht de Schotse bedel-brock,[vs. 1]
Die met sijn knap-sack en sijn stock
In Londens beste kamer[3]
Gebercht wort, uyt sijn arremoe,[4]
En krijcht noch ponden sterlinx toe,
Gemunt met Pymbroers hamer.[6]
Hoe valt nu met een veltgeschrey[7]
Schots Isrel in die vette wey[8]
Der milde Londenaren,
Met al die kale bedel-tros,[10]
Met kint en kalf en magren os,
Om reusel te vergaren.[12]
'K geloof d'Apostels tijt verscheen,[13]
Want 's weerelts goet wort weer gemeen.
De spitsbroers staen als muren[15]
Malkandren by. het arme lant
Biet om 't genot het rijck de hant:[17]
Kan slechts dit krouwen duren.[18]

90 *leght aen boort:* klampt aan, entert; *den Amirael:* het admiraalschip, fig. voor de koninklike macht.
92 *wacht:* pas op.
94 *uitgepuurden:* spottend voor: Puriteinen.
95 *Scylle:* de Scylla was een voor de schepen gevaarlike rotspunt in het Zuiden van Italië.
* Van 1644. Afg. volgens de tekst van de uitg. in plano (*Unger: Bibl., nr. 403*).
vs. 1 *bedel-brock:* schooier (vgl. galgebrok), zie het vorige gedicht, vs. 9.
3 *beste kamer:* voornaamste logies.
4 *Gebercht:* gered.
6 *Pymbroers hamer:* Pym was een der hoofden van de Independenten.
7 *veltgeschrey:* krijgsrumoer.
8 *Schots Isrel:* vergelijk de ‘halve Joden’ in vs. 14 van de voorafgaande *Klaghte over de weerspannelingen*.
10 *bedel-tros:* bedeltroep.
12 *reusel te vergaren:* vet te worden.
13 *d'Apostels tijt:* zinspeling op de *Handelingen der Apostelen* IV, 32: ‘alle dingen waren hun gemeen’.
15 *spitsbroers* (germanisme): strijdgenoten.
17 *het rijck:* het rijke land.
18 *krouwen:* spottend woord voor strelen, elkaar vriendelikheden bewijzen.

*

Men schenkt hun Iorck en Nieukasteel[19]
En slot en hof en lust-prieel[20]
Ten buyt, tot een belooning.
Heel Engelant wort Schotlands slaef,
En elcke Schot een Engelsch Graef.
Het lage huys speelt Koning.[24]
Al zijn de Konings Ionckers boos,
De Schotse Distel moet de Roos[26]
Van Engelant behoeden
Heel net en puur en klaer en reyn:
Dies houdt het volck den Adel kleyn
Met Schotse distel-roeden.[30]
Treck aen, die mager zijt en hol.[31]
Men deckt broer naeckte-bil met wol,
Men mest met schape-bouten
Den hongerigen prachers-buyck.[34]
Het Londens bier valt goet en puyck.[35]
Men suypt nu heele brouwten.[36]
Oock wort geen Schotsman yvrens moe,
Hy stiert Zeloter kolen toe,[38]
Om 't vier soo helsch te stoocken,
Waer by sich Schotlant warmen mach.[40]
O heylich vier, brant nacht en dach,
Soo mach hy braen en koocken.
Al vangt Broer Suyver vloo of luys[43]
Van Schotbroer, wel soo fijn als pluys,[44]
't Zijn luysen van sijn broeder.
Wat schaet een luysdreck of een vloo.
De suyvre broeders kijven noo,[47]
Al soons van eene moeder.
Indien nu hier een schaeps-hooft vraecht,[49]
Wat reformeerssel my behaeght,[50]

* TEKSTKRITIEK: in vs. 34 heeft de plano-uitgave: pachters-buyck, een blijkbare fout, die in alle andere uitgaven verbeterd is.

19 *Nieukasteel:* Newcastle: vergelijk het vorige gedicht, vs. 89.
20 *lust-prieel:* lusthof
24 *lage huys:* opzettelike vervorming van Lagerhuis.
26 *Distel:* embleem van het Schotse wapen, gelijk de roos in het Engelse.
30 *distel-roeden:* dezelfde woordspeling als in de *Klaghte over de weerspannelingen,* vs. 52.
31 *Treck aen:* trekt op; *hol:* leeg, hongerig.
34 *prachers-buyck:* bedelaarsbuik (van het ww. *prachen:* bedelen).
35 *valt:* is.
36 *brouwten:* brouwsels.
38 Hij brengt ijveraarsvuur aan. Vgl. *Morgenwecker,* vs. 50.
40 *mach:* kan.
43 *Broer Suyver:* de Puritein.
44 *fijn:* rechtgelovig.
47 *noo:* ongaarne.
49 *schaeps-hooft:* domkop.
50 *Wat reformeerssel:* welke gereformeerde leer.

Wt twee soo suyvre schreyers:[51]
'K geloof sy yvren bey om 't best,
Want Londen broet het ledich nest,[53]
Maer Schotlant sit op d'eyers.

O lyftack van zijne Heiligheit Innocent de Tiende[aant. aant.*]

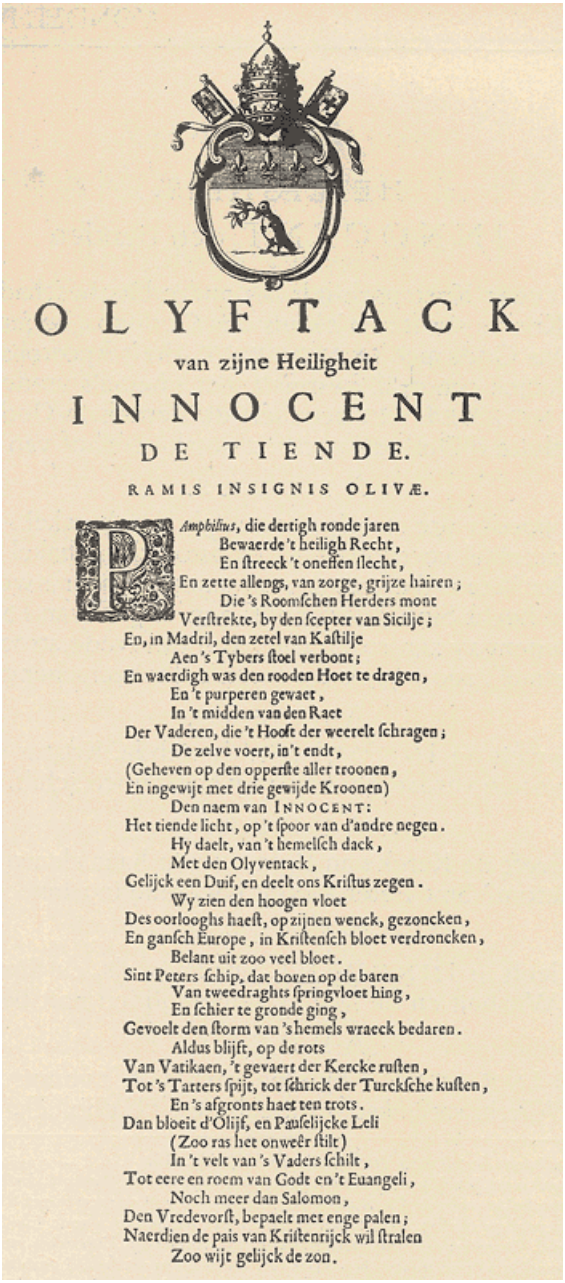
Ramis insignis olivae.*

Pamphilius, die dertigh ronde jaren[vs. 1]
Bewaerde 't heiligh Recht,[2]
En streeck 't oneffen slecht,[3]
En zette allengs, van zorge, grijze hairen;[4]
Die 's Roomschen Herders mont
Verstrekte, by den scepter van Sicilje;[5-6]
En, in Madril, den zetel van Kastilje
Aen 's Tybers stoel verbont;[7-8]
En waerdigh was den rooden Hoet te dragen,[9]
En 't purperen gewaet,
In 't midden van den Raet
Der Vaderen, die 't Hooft der weerelt schragen;[12]
De zelve voert, in 't endt,[13]
(Geheven op den opperste aller troonen,
En ingewijt met drie gewijde Kroonen)[15]
Den naem van INNOCENT:
Het tiende licht, op 't spoor van d'andre negen.

51 *schreyers:* schreeuwers; bedoeld zijn Broer Suyver en Schotbroer.
53 *broet het ledich nest:* komt er kaal af, terwijl Schotland profiteert.
* Van 1644. Afgedrukt volgens de tekst van de uitgave in plano op de volgende bladzij verkleind weergegeven (*Unger: Bibliographie, nr. 404*). [Verbetering: In de noot 18-20 'afbeelding *onder het portret*' te verbeteren in: 'afbeelding *volgende bladzij*'].
* In 't opschrift: *Ramis insignis olivae:* kenbaar aan de olijftakken, die hij voert (ontleend aan Virgilius' *Aeneis* VI, 808).
vs. 1 *Pamphilius:* Kardinaal Giovanni Battista Pamphili (1574-1655) werd de 16de Sept. 1644 tot Paus gekozen en kreeg de naam Innocentius X.
2 *Bewaerde:* handhaafde.
3 *streeck slecht:* streek vlak, effende.
4 *zette:* kreeg.
5-6 Onder Gregorius XV was hij nuntius te Napels (*mont:* woordvoerder, vertegenwoordiger).
7-8 Onder Urbanus VIII was hij in het gezantschap te Madrid (*Madril* is een 17de-eeuwse naam); *'s Tybers stoel:* het pauselike Rome.
9 *den rooden Hoet:* na zijn terugkeer werd hij tot Kardinaal verheven.
12 *Vaderen:* kardinalen.
13 *De zelve:* hij.
15 *drie gewijde Kroonen:* de drievoudige pauselike kroon (zie de afbeelding boven het wapen).

Hy daelt, van 't hemelsch dack,
Met den Olyventack,
Gelijck een Duif, en deelt ons Kristus zegen.[18-20]
Wy zien den hoogen vloet
Des oorlooghs haest, op zijnen wenck, gezoncken,[22]
En gansch Europe, in Kristensch bloet verdroncken,
Belant uit zoo veel bloet.[24]
Sint Peters schip, dat boven op de baren
Van tweedraghts springvloet hing,[26]
En schier te gronde ging,
Gevoelt den storm van 's hemels wraeck bedaren.[25-2828]
Aldus blijft, op de rots
Van Vatikaen, 't gevaert der Kercke rusten,[30]
Tot 's Tarters spijt, tot schrick der Turcksche kusten,[31]
En 's afgronts haet ten trots.[32]
Dan bloeit d'Olijf, en Pauselijcke Leli[33]
(Zoo ras het onweêr stilt)
In 't velt van 's Vaders schilt,
Tot eere en roem van Godt en 't Euangeli,
Noch meer dan Salomon,
Den Vredevorst, bepaelt met enge palen;[38]
Naerdien de pais van Kristenrijck wil stralen
Zoo wijt gelijck de zon.

18-20 Zinspeling op de duif bij Noach's ark, maar tevens op de duif met de olijftak in zijn wapen (zie de afbeelding onder het portret).
22 *haest:* weldra.
24 *Belant:* aangeland (in veilige haven), gered.
26 *springvloet:* hoogst oplopende vloed.
25-28 Deze verzen slaan op de woelingen der Jansenisten, wier leer in 1653 door Innocentius X veroordeeld werd.
28 *'s hemels wraeck:* zich openbarend in die tweedracht onder de Christenen.
30 *'t gevaert der Kercke:* hetzelfde als *Sint Peters schip:* (vs. 25).
31 *'s Tarters:* van de Tartaren, die anders, evenals de Turken, de Christenen konden aanvallen.
32 *'s afgronts:* van de hel.
33 In het pauselike wapen ziet men, boven de olijftak, drie lelieën.
38 *bepaelt:* begrensd binnen enge grenzen.

OLYFTACK

van zijne Heiligheit

INNOCENT

DE TIENDE.

RAMIS INSIGNIS OLIVÆ.

Ampbitus, die dertigh ronde jaren
Bewaerde 't heiligh Recht,
En ſtreeck 't oneffen ſlecht,
En zette allengs, van zorge, grijze hairen;
Die 's Roomſchen Herders mont
Verſtrekte, by den ſcepter van Sicilje;
En, in Madril, den zetel van Kaſtilje
Aen 's Tybers ſtoel verbont;
En waerdigh was den rooden Hoet te dragen,
En 't purperen gewaet,
In 't midden van den Raet
Der Vaderen, die 't Hooft der weerelt ſchragen;
De zelve voert, in 't endt,
(Geheven op den opperſte aller troonen,
En ingewijt met drie gewijde Kroonen)
Den naem van INNOCENT:
Het tiende licht, op 't ſpoor van d'andre negen.
Hy daelt, van 't hemelſch dack,
Met den Olyventack,
Gelijck een Duif, en deelt ons Kriſtus zegen.
Wy zien den hoogen vloet
Des oorlooghs haeſt, op zijnen wenck, gezoncken,
En ganſch Europe, in Kriſtenſch bloet verdroncken,
Belant uit zoo veel bloet.
Sint Peters ſchip, dat boven op de baren
Van tweedraghts ſpringvloet hing,
En ſchier te gronde ging,
Gevoelt den ſtorm van 's hemels wraeck bedaren.
Aldus blijft, op de rots
Van Vatikaen, 't gevaert der Kercke ruſten,
Tot 's Tarters ſpijt, tot ſchrick der Turckſche kuſten,
En 's afgronts haet ten trots.
Dan bloeit d'Olijf, en Pauſelijcke Leli
(Zoo ras het onweêr ſtilt)
In 't velt van 's Vaders ſchilt,
Tot eere en roem van Godt en 't Euangeli,
Noch meer dan Salomon,
Den Vredevorſt, bepaelt met enge palen;
Naerdien de pais van Kriſtenrijck wil ſtralen
Zoo wijt gelijck de zon.

Verkleinde weergave van het folio-blad met de door het pauselik wapen gedekte titel *Olyftack van zijne Heiligheit Innocent de Tiende*.
(In het bezit van de Universiteitsbibliotheek te Gent).

Op zijn Heiligheit, Innocent den tienden[aant.*]

Nu 't eene Kristensch lidt het andre bits beschadight,[vs. 1]
En Kristus sterft aen 't kruis des Oorloghs, begenadight[2]
Ons Godt met INNOCENT, die 't Apostolisch dack,
Gelijck een duif, bestraelt met 's hemels vredetack:[4]
ONNOZELHEIT aenvaert de sleutels in Godts stede,[5]
Zy sluite d'Oorloghspoort: z'ontsluite 't hof van Vrede.[6]

Anders.

Ter goeder ure streckt dit heiligh Kerckorakel[vs. 1]
De zesmael veertighste en Apostolijcke schakel
Der keten, die vast groeit, en reickt naer 's weerelts ent,[3]
En hecht Sint Peters hooft aen 't hooft van INNOCENT.[4]
Gezegent zy zijn stoel, waer van de Vrede stroome
En strael', zoo wijt als d'eer van 't albeheerschend Rome.

Anders.

Zoo weit nu INNOCENT, de tiende, Kristus schapen:
Zijn naem verdadight hem: hy hoeft noch schilt, noch wapen.

Anders.

Nu leeft de Kerck van Rome, als in haer element.
Waerom? Sint Peter kroont haer zuigling *Innocent*.[vs. 2]

Anders.

Nu leeft in INNOCENT Sint Pauwels, en Sint Peter.
De Wijsheit en de Maght vereenighden noit beter.[vs. 2]

Anders.

Zoo INNOCENT op stoel onzijdigh 't vonnis strijck',[vs. 1]

* Van 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Poëzy* 1650, blz. 178.
vs. 1 *Kristensch lidt:* volk van dezelfde Christelike gemeenschap; *bits beschadight:* heftig-vijandig schade toebrengt.
2 *Kristus:* symbolies voor de Christelike geest onder de volken; *sterft aen 't kruis des Oorloghs:* gaat te gronde door de rampzalige oorlog.
4 Zinspeling op het pauselike wapen (zie het vorige gedicht).
5 *Onnozelheit:* onschuld. Vernederlandsing van *Innocent* (vgl. verder op: *Zijn naem verdadight hem*).
6 *sluite d'Oorloghspoort:* herinnering aan de tempel van Mars te Rome, die in vredestijd gesloten werd.
vs. 1 *Ter goeder ure:* ter gezegende ure; *streckt:* is.
3 *vast:* voortdurend.
4 *Sint Peters hooft:* als dat van de eerste Paus.
vs. 2 *zuigling:* kwekeling.
vs. 2 *vereenighden:* kwamen samen.
vs. 1 *onzijdigh:* onpartijdig.

Is 't Allerkristelijckst vernoeght, en 't Katholijck.[2]

2 *'t Allerkristelijckst:* Spanje (vgl. de voorafgaande *Olyftack,* vs. 7-8); *'t Katholijck:* de Kerk.

Aen den edelen Heer Francois Ivnivs. F.Z.[aant.*]

Zoo IUNIUS te rugge ziet
Naer zijn geslacht; hy roemt zich niet
Op der vooroudren adel, fier[vs. 3]
Verworven door 't bebloet rappier:
Maer op hun lettereer, behaelt[5]
Met eene pen, die schooner straelt,
En beter schrijft dan scherp geweer.[7]
Hy treckt uit niemants scha zijn eer.
Zijn yver wint der braven gunst;
Het zy hy hun de Schilderkunst[10]
Pooght in te scherpen, klaer en net;[11]
Het zy hy zich te paerde zet,[12]
En leert den Ridder, nimmer moe,
Gebruicken spore, en toom, en roe;
Terwijl de klepper briescht, en zweet,
In 't gulle stof, van trapplen heet.[16]
Dit geeft den Neef den vryen toom,[17]
Om naar te draven zulck een' Oom,[18]
Met zijne schacht, die niet veraert[19]
Van 't bloet, dat tijt noch arbeit spaert.[20]
DE BRUNE krijght een' heldren glans,
Nu zijn vernuft schakeert een' krans
Van bloemen, keurigh uitgezocht,[22-23]
Als had een Pallas 't werck gewrocht.
Wie lust schept in een eenigh ding;[25]
Zijn leven is verandering.[26]
Zoo leeft Natuur, van schulp in schulp,[27]

* Van 1644. Afgedrukt volgens de tekst in *Wetsteen der Vernuften, 't Eerste Deel, Door Ian de Brvne, De Ionge;* 1644, eerste vel (voorwerk ongepagineerd), blz. 15-16.
François Junius, zoon van Franciscus Junius, hoogleraar te Leiden, zie Dl. III, blz. 611. Zijn neef Jan de Brune, de jonge (1616-1649), zoon van Isaäc de Brune en Johanna Junius, vertoefde in zijn jeugd veel bij deze oom in Engeland (zie blz. 295). Jan de Brune was rechtsgeleerde in 's-Gravenhage en gaf verscheiden werken uit.

vs. 3 *fier:* stoutmoedig.
5 lettereer: door wetenschap verworven eer.
7 *geweer:* degen.
10 Zinspeling op zijn werk over de schilderkunst in de Oudheid (*De Pictura Veterum*).
11 *in te scherpen:* in te prenten; *net:* nauwkeurig.
12 *zich te paarde zet:* zinspeling op een werk over de krijgskunst.
16 *gulle:* losse, rulle; *heet:* verhit, vurig.
17 *Neef:* nakomeling.
18 *naar:* na.
19 *veraert:* ontaardt.
20 *bloet:* geslacht.
22-23 *schakeert:* kleurig samenstelt; *een' krans van bloemen:* het geestige mengelwerk van de 'Wetsteen der Vernuften'.
25 *Wie:* wie ook.
26 Accent op *Zijn* (De Brune's); *verandering* is subject van de zin.
27 *van schulp in schulp:* door elke schelp anders te variëren, evenals elke tulp.

En toont haar kunst, van tulp in tulp.
De duivenhals, by zonneschijn,
Gelijckt turkois, saphier, robijn,
En gout, en zilver, en van alls.[31]
Noch schooner dan de duivenhals
Verandert deze veêr haer' stijl,[33]
En kort op reis de lange mijl;[34]
Of krimpt den dagh, in huis en hof,
Verlustight door haer mengelstof.[36]
Het wufte voorhooft krijght een kreuck[37]
Van wijsheit, daer de wijze spreuck
Zich mengelt in een boertery.[39]
Men heeft hier keur van lekkerny.
Het schakelen is ongemeen[41]
Van losse dingen, vast aen een
Verknocht, en wonderbaer verrijckt,
Door 't geen malkander minst gelijckt.
De Hoveling, in 't Haeghsche woudt,
Of onder linden, onderhoudt
Zijn Ioffer nu, van dagh tot dagh,[46-47]
Met meer genoegen dan hy plagh.
Behaeght leergierigen dit stuck,
Zoo wacht ick, met den naesten druck,
Het tweede deel, en voort de rest.[51]
Wat spaert die Geest voor 't allerlest?[52]
I.V. VONDEL.

31 *alls:* alles.
33 *deze veêr:* de veder, de pen van De Brune.
34 *de lange mijl:* de lange afstand, d.w.z. brengt tijdkorting op reis, in de huiskamer en onder aanzienliken.
36 *verlustight:* verheugd.
37 *wufte:* lichtzinnige; *kreuck:* een ernstige plooi.
39 *boertery:* grap.
41 *ongemeen:* kunstig.
46-47 *onder linden:* in het Voorhout; *onderhoudt zijn Ioffer:* vindt stof voor conversatie met zijn geliefde.
51 *voort:* daarna.
52 Wat hebben we van deze vernuftige schrijver nog te wachten!

Aen den Heer Ioachim van Wickevort, *Ridder, Agent van hare Hoogheit van Hessen.* aant. *

Beleeftheits voorbeelt, *Wickevort*,[vs. 1]
Vw yver schiet aan tijt te kort;
Terwijl ghy vordert het gewin[3]
En d'eere van uw Landtgravin,[4]
Die edelmoedighste Princes.
Noch spant ghy uit, om eene les[6]
En spreuck te plucken, uit de blaên,
En wijze boecken op te slaan;
Hoe scherp ghy luistert naar de klock:[9]
Dies *Brune* u aanbiet *Ernst en Jock*,
Beknopt in een. zijn wackre vlijt[11]
Mengt Demokrijt en Heraklijt[12]
En Kato geestigh onder een.[13]
De derde leert met statigheên[14]
Van zijne winckbraau stuur en straf.[15]
De tweede schreit en treurt zich af;
En d'eerste schud zijn long, en lacht,[17]
Om d'ydelheit van 't aartsch geslacht,
In zijnen zin geen tranen waart.[19]
Vit zulcke drie gestalten spaart[20]
V dese pen het edel puick
Van aartigheên, tot nut gebruick[22]
Der menschen, rijp van overlegh.
Hy leert al spelend langs den wegh,
't Geen andren zweet en arbeit kost.
Leergierigh brein raackt zoo, te post,[26]
t'Athenen binnen, eer men 't weet,[27]

* Van 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 228. Dit gedicht werd geschreven, toen Jan de Brune zijn *Jok en Ernst* 'dat is Allerlei deftige Hofredenen, Quink-slagen, Boerteryen, Raadsels, Spreuken, Vragen, Antwoorden, Gelikenissen', aan Joachim van Wickevort had opgedragen.

vs. 1 *Beleeftheit:* vriendelikheid, voorkomendheid.
3 *vordert het gewin:* de belangen behartigt.
4 *uw Landtgravin:* zie het opschrift.
6 *Noch spant ghy uit:* vindt gij toch nog tijd voor ontspanning.
9 Hoe spaarzaam gij ook om moet gaan met uw tijd.
11 *in een:* bij elkaar.
12 *Demokrijt en Heraklijt:* traditioneel de lachende en de schreiende wijsgeer (vgl. vs. 16-17), dus: jok en ernst.
13 *Kato:* als verpersoonliking van nuttige wijsheid. Dionysius Cato (4de eeuw) was de schrijver van de bekende Disticha, spreuken die sinds de M.E. als schoolboek werden gebruikt; *geestigh:* vernuftig.
14 *leert:* onderricht; *met statigheên:* ernstig, dus: met ernstig, gefronst voorhoofd.
15 *straf:* streng.
17 *schud zijn long:* schudt van 't lachen, zodat hij bijna buiten adem geraakt.
19 Naar zijn opvatting niet waard om beschreid te worden.
20 *spaart:* spaart op, zoekt bijeen.
22 *aartigheên:* geestige vondsten.
26 *te post:* met de postkoets, dus: zonder inspanning.
27 *t'Athenen:* de zetel der wijsheid.

En acht zijn uren wel besteet,
Die hy den vrecken tijt ontstal.[29]
Laat dan dit mengsel het getal
Van uwen letterwijsen schat
Vermenighvuldigen, op dat
Zijn drift u dancke, die beleeft[33]
Hem plaats by Pallas Helden geeft.[34]

Op Maria de Brvne.[aant.] *

Is elck uit mengelstof gebouwt;
Maria hing van wightigh gout[vs. 2]
En vlugh quickzilver los aan een.
Verstant en Leventheit bestreên[4]
Elckandre fel. Het stemmigh zwaar
En zedigh licht, een oneens paar,[6]
Door dwangk in een persoon verknocht,
Most scheiden, door dien tegentoght:[8]
Want 't een het ander overwoegh;[9]
Dies sprong haar levens reep te vroegh,[10]
In 't voorste van het lenteperck.[11]
Beklaagh het lijck op dezen zerck.

29 *den vrecken tijt:* de tijd die niet veel uitspanning gunt.
33 *drift:* ijver; *die:* hangt af van *u*.
34 *Pallas Helden:* verdienstelike beoefenaars van kunst en wetenschap.
* Van 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 319. Maria de Brune was de zuster van de bovengenoemde Jan de Brune, de jonge.
vs. 2 *wightigh:* zwaar.
4 *Leventheit:* levendigheid; vandaar de vergelijking in vs. 3.
6 *zedigh licht:* luchtige vrolikheid, maar die de grenzen van het gepaste niet te buiten ging; *oneens:* ongelijksoortig.
8 *tegentoght:* tegenstrijdige neigingen.
9 *overwoegh:* kreeg de overhand op.
10 *haar levens reep:* haar levensdraad (*reep:* touw, koord).
11 *'t voorste:* begin.

Op den Heere Michael le Blon,[aant. aant. *]

Agent der Koninginne en Kroone van Svveden, by den Koninck van Groot Britanje.

Dus maalde Baudringeen *Le Blon*,[vs. 1]
Agent der Swedenrijcksche zon[2]
In Karels overmachtigh hof.
Hy schept zijn eer uit 's Meesters lof.

Op den zelven door den Ridder van Dyck *geschildert.*[aant. *]

Als Dijks penseel zijn kunst en geest op 't rijkst sal toonen,
Verwacht dan *Michaël* geschildert met een bant,
Waar mee hy drie en vier doorluchte Koningskroonen[vs. 3]
In vrientschap t'zamenbint, en hout in goet verstant.[4]
Le Blon, gy lacht, en vraagt: wat bant heeft dat vermogen?
Vergeef het my, *Agent*, uw lippen, en uw oogen.

* Van 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 132. Op Michiel le Blon en zijn familie heeft Vondel verscheidene gedichten gemaakt. Het portret waarbij dit bijschrift gemaakt werd, hangt nu in het Rijksmuseum. Een gravure naar dit portret werd vervaardigd door Matham.

vs. 1 David Baudringeen was een Amsterdams portretschilder (± 1581-1650).

2 *der Swedenrijcksche zon:* van Christina, koningin van Zweden.

* Van 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 133.

vs. 3 *drie en vier:* de drie kronen van Zweden, Noorwegen en Denemarken en de vier van de Engelse koning: de Engelse, Schotse, Ierse en Franse.

4 *verstant:* verstandhouding, vriendschap.
Agent (vgl. het opschrift): diplomatiek vertegenwoordiger.

Geboortekrans voor Iongkvrouw Kataryne Kerckrinck.[aant.*]

Geluckige geboortedagh,
Die u te voorschijn komen zagh,
En loegh op het onnoosel kindtje.
Het vochte en laauwe westewintje[vs. 4]
Verliefde op u, met zucht op zucht;
Waar door een liefelijcke lucht
Van bloemen zich alsins verspreede.[7]
April van nieuws de velden kleede.[8]
De leeuwerck en de koeckoeck bey[9]
Verkondigden d'aanstaanden May,
De jeughd van 't jaar, de bloem der tyen,
Die al de weereld quam verblyen,
En prickelen tot zoete Min.
De wellust nam heel Holland in[14]
Toen ghy, *Katrijne*, wert geboren;
Maar wat een vreughd is hem beschoren,
Die dezen dagh beleven zal,
Wanneer men met een bly geschal
Van bruiloftvolck u ga ontmoeten,[19]
En op uw staci u begroeten;[20]
Daar ghy met uwen bruigom paart.
De dagh van huwen wederbaart[22]
Den mensch tot een volmaackter leven.
Die u de hant op trouw magh geven,[24]
En kussen zonder hindernis,
Zal tuigen dat dit waarheit is.

* Van 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 216. Kataryne Kerckrinck was een dochter van Godaert Kerckrinck, die tot de dissenters behoorde. Zij trouwde 3 Oktober 1647, op haar 33ste jaar, met Adriaen van Stryen, Advokaat voor den Hove van Hollant.

vs. 4 *vochte:* vochtige.
7 *alsins:* naar alle kanten.
8 *van nieuws:* opnieuw.
9 *leeuwerck:* Zuid-Nederlandse vorm van leeuwerik.
14 *wellust:* genot, vreugde; *nam in:* veroverde, bezielde.
19 *ontmoeten:* tegemoet treden.
20 *staci:* bruiloftsfeest, wanneer zij als bruid getooid zit.
22 *wederbaart:* wekt tot nieuw leven.
24 *op trouw:* als onderpand van trouw.

Geboortezang.[aant.*]

Ter goeder ure wert dees schoone gloet geboren,[vs. 1]
Die 't ys ontdoien zou in een bevroze borst.
Zy geeft met haer muzyck den leeuwerick de sporen,
En schept een blyde lente, in 't scheiden van den vorst.
Wie pricklen oor en oogh des vryers met verlangen?
De klancken van haer keel, de bloemen op haer wangen.

Waerschvwing Aen Wybrant de Geest, *Schilder*.[aant. aant.*]

O *Geest,* die, in het Vriesche hof,[vs. 1]
Het leven geeft aan asch, en stof,[2]
En sweeft met geestige penseelen[3]
En verf op doecken en panneelen:
'k Geloof ghy terreght de natuur,
En durft de zon haar heiligh vuur
Ontstelen, en de vingers zengen,[6-7]
Om leven in uw beelt te brengen.
Zie toe, Prometheus, wien ghy raackt,
Als ghy den mensch onsterflijck maackt,[10]
En, om op 't aardrijck 't licht te malen,
Den hemel plondert van zijn stralen.
Men ketende eertijts zulck een gast
In 't Noorden aan een steenrots vast,
En korte hem die stoute vlogels,[15]
Daar hy verstreckte een aas des vogels.[13-16]

* Van 1644? Afgedrukt volgens de tekst in *Hollandsche Parnas*, 1660, blz. 450.

vs. 1 *Ter goeder ure:* op een gezegend tijdstip.

* Van 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide gedichten* 1644, blz. 222. Wybrant de Geest (geb. 1590) studeerde als schilder in Italië, verbleef te Parijs en te Antwerpen, en vestigde zich na tien jaar in Leeuwarden, waar hij 19 Aug. 1622 trouwde met Hendrickje Ulenburg, de zuster van Rembrandt's Saskia. Hij was hofschilder van de Friese stadhouders.

vs. 1 *Geest:* woordspeling met *geest:* vernuft, talent. In *sweeft* (vs. 3) wordt de woordspeling voortgezet.

2 *asch en stof:* het onbezielde.

3 *geestige:* kunstrijke.

6-7 *de zon haar heiligh vuur ontstelen:* gelijk Prometheus deed (vs. 9), die het vuur uit de hemel stal, toen Zeus het de mensen ontnomen had.

10 *onsterflijck maackt:* nl. door hem op het doek te vereeuwigen.

15 *stoute:* vermetele.

13-16 Dat lot onderging Prometheus, tot straf aan een rots geklonken, waar een adelaar zijn lever verscheurde, die elke nacht weer aangroeide.

't Zijn geesten die de wolcken treên,
't Is waar, doch zonder vleesch en been.
Een yeder ken zijn staat, en waarde.[19]
De zichtbre geesten gaan op aarde.
Dus blijf ons hier beneden by,
Daar *Noien,* zittende aan uw zy,[22]
V weet aan zijne tong te lijmen,
Met puick van heerelijcke rijmen.
Hy is gewoon zijn Poëzy
Te huwen aan uw schildery.
Ghy zuight zijn dichten met uw ooren.
Zijn oogen kussen uw Pandooren.[28]
Zoo groeit ghy in malkanders gunst,[29]
En wisselt t'elckens kunst om kunst.
In Vrieslant zijn geen twee gewassen
Die beter op malkander passen.

Op het groot Altaarstuck, den *Sint Sebastiaen*, geschildert door *Joachime Sandrart,* voor het doorluchtighste hof van *Baiere*.[aant. *]

Sebastiaen, van 't kruis gewont,[vs. 1]
Trof, met zijn scherpe tong en mont,
Den Keizer, op zijn hoogen stoel;[3]
Die stelt Godts schutter strax ten doel
Van zijn soldaten. ieder mickt.
Hy staat hun schoon, en onverschrickt.[6]

19 *staat:* rang.
22 *Noien:* blijkens het verband een dichter uit de omgeving van Geest.
28 *Pandooren:* de door u geschapen (geschilderde) vrouwen. Pandora was een door Hephaistos kunstmatig gevormde en door de goden begiftigde maagd, die naar de aarde gebracht werd.
29 *groeit in malkanders gunst:* geniet van elkanders genegenheid.
* Van 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 224. Sandrart heeft herhaaldelik de H. Sebastiaan als altaarstuk geschilderd. P. Kutter (*Jochim von Sandrart als Künstler,* Strassburg 1907) geeft deze beschrijving van het altaarstuk in de Jezuietenkerk te Freising: In een bosachtig landschap is de jeugdige, bijna naakte heilige neergezonken. De armen zijn aan een boom gebonden. Rechts een oude vrouw, die de pijl uit het linker bovenbeen trekt (dus niet uit de borst, vgl. vs. 15). Links boven zweven engelen. Ook op enige andere schilderijen van de H. Sebastiaan door Sandrart wordt de pijl uit het bovenbeen getrokken.
vs. 1 *Sebastiaen:* als krijgsoverste in dienst van de keizers Diocletianus en Maximianus, werd als aanhanger van het Christendom gestraft, toen hij zijn geloof niet wilde verzaken. De keizer gaf bevel hem aan een stok gebonden met pijlschoten te doden. Toen men hem voor dood liet liggen, vond een vrouw, Irene, hem 's nachts nog levend, nam hem mee naar huis, waar hij genas. Daarop ging hij naar de keizer om hem zijn Christenvervolging te verwijten. Voor de tweede maal werd hij gemarteld en met stokslagen gedood; *van 't kruis gewont:* door de waarheid van het Christendom diep getroffen.
3 *stoel:* troon.
6 *staat hun:* weerstaat hen.

Men treft zijn arm, zijn hant, zijn borst,
Zijn hals, en lenden, root bemorst
Van edel bloet; daar man voor man
Hem wenscht te raken, zoo hy kan,
Op zijn gevoelijckst, reis op reis,[11]
Om prijs; doch raackt alleen zijn vleis,
En vel. ten leste komt Hyreen,[13]
En ruckt, by duister nacht, alleen
Den borstpijl uit het flaauwe lijf,
Schier uitgebloet, en kil, en stijf.
De Helt ontwaackt, en zucht eens zwaar,
En steent: wee my. wie raackt my daar?
Hy ziet Hyrene voor hem staan.
Geen man heeft my den doot gedaan:
Geen pijl, zeit hy, met zulck een smert,
Geraackt het midpunt van mijn hart,
Ia zelf mijn ziel; maar deze vrouw,[23]
By nacht, door hare liefde en trouw:
Want dat ick niet om *Iesus* sterf,[25]
Is oirsaack dat ick 't leven derf.
Neen, riep een Engel uit de schaar,
Om hoogh, geen enckel Martelaar[28]
Vernoeght ons. pas slechts schrap te staan.[29]
Ghy moet, ghy moet 'er weder aan.
Wy vlechten u geen enkle kroon.[31]
Een dubble doot, een dubbel loon.

Op S^{t}. Marie Magdaleen, door *Sandrart* geschildert.[aant. aant.*]

Op eenen bergh, zoo veer van huis,
Zoo eenzaam, slechts met dootshooft, kruis
En boeck verzien, zat *Magdaleen*,
En schreide: als haar, om hoogh, verscheen

11 *Op zijn gevoelijckst:* zo pijnlik mogelik.
13 *Hyreen:* Irene.
23 *zelf:* zelfs.
25 Dat het mij niet vergund is als martelaar te sterven.
28 *geen enckel Martelaar:* dat gij slechts éénmaal gemarteld zijt, voldoet ons niet.
29 *pas:* zorg er voor.
31 *geen enkle:* geen enkelvoudige, maar een dubbele kroon wacht u.
* Van 1644. Afgedr. volgens de tekst in Vondels *Versch. Ged.* 1644, blz. 225. C. Hofstede de Groot (*Quellenstudien zur Holländischen Kunstgeschichte*, Haag 1893, blz. 161) noemt als werk van Joachim Sandrart; ‘Ein Hieronymus und eine Marie Magdalena, die ersten von ihm zu Rom gemalten Kunstwerke’. Ze werden door Kardinaal Barbarini aangekocht en aan de Koning van Spanje geschonken. Déze Magdalena heeft Vondel dus niet op het oog; of misschien zag hij er een copy van of een prent.

Een dagh van Engelen, ten troost.[vs. 5]
Zy keert, op dat gezicht, naar 't oost
Haar druckige oogen, root beschreit.[7]
Zy ziet, wat dat gesicht haar zeit;[8]
En hoe haar d'Engel, Godt ten prijs,
De heirbaan toont naar 't Paradijs,
En toezeit d'onverwelckbre kroon
En blijschap, der bedroefden loon;
't Welck zulx haar steenend hart verlicht,[13]
Zoo dat men in het aangesicht
Dien troost ziet opgaan; als men plagh,[15]
Heel vroegh, in 't kriecken van den dagh,
T'aanschouwen, na de duisternis,
Het licht, dat op haar hielen is;[18]
Den dagh en nacht gemengt in een,
En licht en duisternis gemeen.
Zoo ziet men 't oogh der bange vrouw[21]
Gemengt met vrolickheit en rouw.
Noch staan de tranen in het oogh,
En 't licht der blijschap van om hoogh
Bestraalt het smeltend kristalijn
Der oogen. Al de hartepijn
Gaat over. Het geweten smaackt
Iet zalighs, dat de geest vermaackt.[28]
Geluckige verwisseling!
De blyschap, die voor 't schreyen ging.[30]
Betreurde zy, en zulck een druck[31]
Verkeert in blyschap, en geluck,
Op 't allerlest voor haar gespaart.
Godts blijschap is wel tranen waart.

vs. 5 *dagh:* lichtende stoet.
7 *druckige:* droevige.
8 *gesicht:* visioen.
13 *zulx:* zozeer.
15 *als:* gelijk.
18 *op haar hielen is:* haar onmiddellik volgt.
21 *bange:* in zielestrijd verkerende.
28 *vermaackt:* herstelt, nieuwe kracht geeft.
30 *die voor 't schreyen ging:* die aan het berouw voorafging, d.w.z. de wereldse genietingen, in tegenstelling met *Godts blijschap* (vs. 34).
31 *druck:* smart.

Spierings gestaltwisseling. aant. aant. *

Zelden speurtmen geest en schoonheid
In een lichaam. d'ongewoonheid[vs. 2]
Van een schepsel, soo volmaackt,
't Hart der jongelingen raackt,
Als met uitgeschote schichten.
Had de hemel liever lichten,[6]
Als een paar bruine oogen zijn,
In een geestigh maaghdekijn,[8]
't Alleredelste aller menschen;
Niemand sou de son verwenschen,[10]
Voor dien wenschelicxsten schat,[11]
Sonder weerga, sonder dat.[12]
Wie sou niet van minne blaken?
Pallas lippen, Venus kaken,
Cypris oogh, Minervaas mond:[15]
Redme, redme, 'k ben gewond,
Riep een *Spiering*, in de vloeden.
(Overwonnen van de gloeden,[18]
En verschalckt in Venus fuick;
Toen hy *Geertruid* haar perruick[20]
Op den waterkant sagh toyen)
Wie verwondert sich, dat Troyen
Om een schoonheid leit vergaan?[23]
Minnevier steeckt water aan.
Lieflijck lockaas voor ons vissen.
Vierbaack in dees duisternissen,[26]
Te vergeefs is 't dat ick sucht:
Want uw leven dat is lucht,
't Mijn is water doch voor desen:[29]

* Van omtrent 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 292.
Waarschijnlik was deze Spiering een zoon of bloedverwant van de beroemde Zweedse gezant Spiering, die van 1633-1667 in Den Haag woonde en met zijn gemalin door Sandrart levensgroot geschilderd werd (Hofstede de Groot, a.w., bl. 161). Unger onderstelde dat deze Geertruid kon zijn Geertruid van Eik, die in 1656 moeder werd van Willem Spiering, mogelik dus een zoon van de hier bedoelde Spiering. - In 't opschrift: *gestaltwisseling:* gedaanteverwisseling.

vs. 2 *een:* eenzelfde.
6 *Had:* Al had.
8 *geestigh:* verstandig, talentvol.
10 *verwenschen:* wensen te bezitten.
11 *voor:* inplaats van.
12 *sonder dat:* zonder dat biezondere.
15 *Cypris:* Venus; *Minerva:* Pallas Athene.
18 *gloeden:* gloeiende pijlen.
20 *perruick:* haardos.
23 *leit vergaan:* verwoest ter neer ligt.
26 *Vierbaack:* wegwijzend licht in het vaarwater.
29 *voor desen:* vroeger, tot nu toe.

Nu wil 't vier en water wesen;
Soo ick een van beide derf,
Wat is 't wonder dat ick sterf?[32]
'k Beur het hoofd niet uit de stroomen:
Ghy en kunt tot my niet komen.
't Onderscheid is veel te groot.
't Onderscheid is self de dood.[36]
Doch is sterven mijn verlangen.
Schoonste, trecktme, 'k ben gevangen.
Schoone, 'k bid u om gena.
Venus sloegh sijn klachten ga,
En verleende flucx den visse
Menschelijcke staltenisse.[42]
Spiering, overseldsaam ding!
Als een jeughdigh jongeling,
Quam opborrelen van ondren.[45]
Geertruid sweem schier van verwondren,[46]
En beweeght door 's vryers nood,
Nam hem op in haren schoot.

Op Schilderkunst, Tekeningen, en Marmerbeelden, ten huize van **Sandrart.**[aant. aant.*]

De brant van Troje, door *Raphaël Vrbijn.*

Hier steeckt niet Sinons schelmsche hant,[vs. 1]
Maar Raphels Engelsche penseel[2]
De koningklijcke stadt in brant,
En jaaght ons schrick aan, op 't panneel,
Met verf, die roock en smoock gelijckt.
En schaduwen, en vier, en licht;

32 *Wat is 't wonder:* zou het niet te verwonderen zijn.
36 *is self de dood:* staat gelijk met sterven.
42 *staltenisse:* gedaante.
45 *Quam opborrelen:* met borreling te voorschijn kwam.
46 *sweem:* bezwijmde.
* Van omtrent 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 332.
Raffaël (geb. 1483 in Urbino) beschilderde van 1514 tot 1517 de vier wanden van de Stanza dell' Incendio in het Vaticaan. De vierde en beste wandschildering stelt voor: de brand die in 847 Rome's voorstad Borgo nuovo verwoestte. Links op de voorgrond schilderde hij de groep van Aeneas met Anchises en Ascanius. Waarschijnlik zag Vondel alleen de linkerhelft op een gravure, of meende hij dat het gehele tafereel de brand van Troje voorstelde, al is daarmede in strijd dat men op de achtergrond Paus Leo IV voor het venster ziet, die zegenend de rechterarm over het knielende volk uitstrekt, en door zijn gebed de brand stilt.
vs. 1 *Sinon:* was de verrader, die de Trojanen overhaalde, het houten paard in de stad te trekken.
2 *Engelsche:* in tegenstelling met *schelmsche:* het goddelik bezielde.

Terwijl men vast den gloet ontwijckt,[7]
En 't bloedigh zwaart, dat nergens zwicht.
Die vlught by nacht valt naar, en zuur.[9]
Een ieder redt zich, zoo hy kan.
De moeder, van den groenen muur,
Reickt haren afgesprongen man
Met angst het lieve kleentje toe.
Een ander geeft zich naar beneên,[14]
En drijvende op zijn handen, moê[15]
Van vatten, vreest de borst aan steen
Te schuren, en vermijt de vest,[17]
En harde moppen. By de poort[11-18][18]
Ontsluipt Aeneas, al zijn best,[19]
Die met zijn schoudren onderschoort
Anchises, kranck, en levens zat,[21]
En dootsch, en deluw, naeu geredt[22]
Met moeite, uit d'ondergaande stadt,
En 't muffe en klamme en quijnend bedt.[24]
Dat Venus haren Zoon bescherm.[25]
Godtvruchte Zoon, ghy treckt te stijf.[26]
Treck zachter. och! ghy treckt den arm
Dien zwacken Vader uit het lijf.
Ghy doet den lammen grijzaart wee.
Askaan, aan 's Vaders slincke zy,[30]
Torst heilighdom, en spoet zich me.[31]
Krëuze staat haar ega by,
En krimpt van achter, heel verbaast[33]
Van opzicht, om gevaar te vliên.[34]
Al wat zich rept heeft schrick, en haast.
Zoo laat de kunst u Troje zien.
Wat vlam oit Phoenix 't leven nam;
Hier leeft de Phoenix in zijn vlam.[37-38]

7 *vast:* intussen.
9 *valt naar:* is schrikwekkend.
14 *geeft zich:* begeeft zich.
15 *drijvende op zijn handen:* alleen gesteund door de handen, die zich aan de muurrand vastklemmen.
17 *vermijt de vest:* zet zich af van de muur.
11-18 Dit ziet men rechts van de bovengenoemde groep, ook nog op de linkerhelft van de schildering.
18 *moppen:* zware bakstenen.
19 *al zijn best:* met de uiterste inspanning.
21 *Anchises:* zijn oude vader; *kranck:* zwak.
22 *dootsch:* doodsbleek van schrik; *deluw:* vaalbleek (*Ned. Wdb.* III, 2393).
24 *quijnend bedt:* het bed waarin hij wegkwijnde.
25 *Venus:* (Aphrodite) was de moeder van Aeneas.
26 *Godtvruchte:* vertaling van pius: ouderlievend; *stijf:* hard.
30 *slincke:* linker.
31 *heilighdom:* de huisgoden.
33 *krimpt:* krimpt ineen van angst (*Ned. Wdb.* VIII, 268); *van achter:* achter hem gaande (in de schildering in half donker op de achtergrond gehouden; *verbaast:* verbijsterd.
34 *opzicht:* gelaat.
37-38 De Phoenix moest eerst verbranden om dan verjongd te herrijzen. Deze Phoenix (Aeneas) blijft leven te midden van de rampen en zal in Rome een nieuw rijk doen verrijzen.

Op den *Val der Reuzen*, door *Iulius Romain* getekent.[aant. *]

Verbolgen Dondergodt, hoe schent
Ghy, van om hoogh, elck element,
De lucht, het water, aarde, en vuur,
Den Reus op 't lijf, en steurt Natuur,[vs. 1-4]
Die in den eersten mengelklomp[5]
Verandert. Zie, dit trots, dit lomp,
Dit langgebeende en wreet geslacht,[7]
Bykans ten einde zijner kracht,
Noch worstelen, en wederstaan,
Te spade, om zijn bederf t'ontgaan,[10]
Alreede in 's hemels raat gestemt.[11]
Gewight van aarde en pyler klemt
En kneust en plet dat grof gebeent.
D'een brult van spijt. een ander steent[14]
Van last. de derde schiet een schicht,[15]
Met zijn afgrijsselijck gezicht[16]
Den hemel toe. Het water roockt,
En ziedt. De brandende Aethna koockt
En smelt de steenrots. Al de lucht,
Vol storremwinden, huilt, en zucht.
Vermetele aart, nu ga, en tergh[21]
De starren. Stapel bergh op bergh
Op een, en bouw uw stormgevaart,[23]
Ten trots der Goden, hemelwaart.
Al valt uw kracht te kranck, te klein;[25]
Ten minste zal een braaf *Romain,*[26]
Gestelt in 't Schilders puickgetal,[27]
Zijn naam verheffen door uw val.[28]

* Van omtrent 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 333.
Jules Romain of Julius Romano († 1536 te Mantua) beschilderde in het Palais du Te(jetto) te Mantua de vier wanden van de zogenaamde Chambre des géants van boven tot beneden met voorstellingen uit de strijd van de goden en Titanen.

vs. 1-4 *Dondergodt:* Jupiter; *schent op 't lijf:* werpt neer op het lichaam; *steurt:* vernietigt.
5 *den eersten mengelklomp:* de chaos.
7 *Dit geslacht:* de Titanen.
10 *bederf:* ondergang.
11 *gestemt:* besloten.
14 *spijt:* smart, pijn.
15 *last:* de neervallende zware brokken.
16 Met woedende blikken.
21 *aart:* karakter, hier: geslacht.
23 *stormgevaart:* belegeringswerktuig voor de bestorming van een vesting.
25 *kranck:* zwak.
26 *braaf:* dapper; *Romain* woordspeling met zijn naam.
27 Behorend tot de allerbeste schilders.
28 *door uw val:* woordspeling: door de schildering van uw val.

De Kristdoop *Gemaalt door* Pauwels Veroner.[aant. aant.*]

Een nederige Majesteit,
Aenminnige zachtzinnigheit,
En gunst, in *Iesus* aangezicht,[vs. 3]
Bewegen 't hart, om zulck een licht,
Zich spiegelende in Godts Iordaan,
T'aanbidden, en hier stil te staan:
T'aanschouwen, hoe het in dien stant
Vast overhelt, om van de hant[8]
Des Boettrompetters, noit verdooft,[9]
De druppels, op zijn buckend hooft,
T'ontfangen, willigh, en bereit:
Een teken van gehoorzaamheit
Aan Godt: ten klaren spiegel van
Den mensch, die Godt genaken kan,
Op 't voorgebaande waterspoor.[15]
De hopman treet zijn krijghsliên voor.[16]
Aanschouw 't ootmoedighste gelaat:
Hoe hy zijn armen kruiswijs slaat
In een, en zijne borst bedeckt;[19]
Terwijl de Vader, opgeweckt
Van boven, eert dien liefsten Zoon,[20-21]
En nederzent uit 's hemels troon
Den Geest, hun alle bey gemeen,[23]
En met den Zoon en Vader een
Van wil en wesen. Zie, hoe straalt
De Duif, die uit de wolcken daalt,
Van simpelheit, onnozelheit,[27]
En goedigheit, zoo slecht en recht.[28]
Wie op dit stuck zijn aandacht hecht,[29]
En inneemt wat dees *Pauwels* leert,[30]
Wort door penseel en verf bekeert.

* Van omtrent 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 334.
Paolo Caliari: genaamd II Veronese (1528-1588) schilderde herhaaldelik de doop van Christus. Dit gedicht past bij de schilderij in de Pitti-galerij te Florence: Johannes houdt het bakje boven het hoofd van Christus, die in het water knielt. Mogelik ook bij de schilderij in de Gemäldegalerie te Brunswijk: Johannes schept water in de hand en Christus staat met één been in het water.

vs. 3 *gunst:* liefde.
8 *vast:* reeds.
9 *Des Boettrompetters:* van Johannes de Doper, die tot boete en bekering maande.
15 door de doop, waarvoor Johannes de weg gebaand heeft.
16 *De hopman:* op de schilderij afgebeeld.
19 *In een:* samen.
20-21 *opgeweckt van boven:* uit de hemel te voorschijn geroepen.
23 *Den Geest:* de Heilige Geest, als duif afgebeeld (vs. 26).
27 *simpelheit, onnozelheit:* onschuld.
28 *goedigheit:* goedheid; *slecht en recht:* eenvoudig
29 *zijn aandacht hecht op:* met vrome aandacht aanschouwt.
30 *inneemt:* ter harte neemt.
dees Pauwels: de schilder Paolo; woordspeling met de naam van de apostel.

Op *Iupijn* en *Leda*.[aant.*]

Ay, schuif, van schaamte, de gordijn,
Voor d'onbeschaamtheit van *Iupijn*,
De zwaan, aan 't poezelige albast[vs. 3]
Der moedernaackte *Leda* vast.
Het marmer schijnt hier pluim, en vel.[5]
De kunst geeft stof aan overspel.

Op *Plato,* en *Aristoteles*.[aant.*]

Wat wijze Godtheên ziet men hier?
De Meester met zijn Hooftscholier.[vs. 2]
Het eene hooft wil *Plato* zijn;[3]
Zoo goddelick, dat zelf Iupijn,[4]
Gestegen uit de goude zaal,[5]
Zijn wijsheit zelf, in *Platoos* taal,
Zou leeren d'eerste schoolmeestres.[7]
Het ander, *Aristoteles*,
Verdient, indien ick 't aanzicht ken,
Des Grooten Alexanders pen
Te voeren, zoo het handen hadt.[10-11]
Hun wijsheit schijnt in steen gevat.[12]

* Van omtrent 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Versch. Ged.* 1644, blz. 335.
Tijdens zijn verblijf te Rome (1629-1635) bezorgde Sandrart voor de rijke Markies Giustiniani een plaatwerk met afbeeldingen van zijn antieke beeldhouwwerken (‘Galleria Giustiniani’), alle door Sandrart getekend en daarna door Italiaanse en Nederlandse kopersnijders gegraveerd. Deel I, nr. 150 brengt deze voorstelling (ongesigneerd).
Jupiter nam de gedaante aan van een zwaan om de geliefde Leda te naderen.

vs. 3 *'t poezelige albast:* Vondel stelt zich dus het marmer van het oorspronkelike beeldhouwwerk voor.

5 *pluim:* veren (van de zwaan) en *vel:* de blanke huid van Leda.

* Van omtrent 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 335.
Mogelik slaat dit gedicht ook op een plaat van de Galeria Giustiniani, maar de meeste afbeeldingen hebben geen onderschriften.

vs. 2 *Hooftscholier:* voornaamste leerling.

3 *wil:* zal.

4 *zelf Iupijn:* Jupiter in eigen persoon.

5 *de goude zaal:* de hemel.

7 *d'eerste schoolmeestres:* wie Vondel hiermede bedoelt, is mij niet duidelik.

10-11 een machtig vorst als Alexander, zijn leerling, te dienen als penvoerder; *zoo het handen hadt:* schertsend, omdat het op de afbeelding maar een buste is.

12 Hun wijsheid schijnt uit deze marmeren beelden te spreken.

Op *Marck Aureel,* en *Faustine*.[aant. *]

Dit kan noch steen noch marmer zijn.
Aureel belonckt hier zijn *Faustyn;*
Twee schoone menschen, noch gezielt.[vs. 3]
O Doot, die al wat leeft vernielt,
Hier leeft dit paar, na zijnen tijt.
Veel eeuwen langk, uw haat te spijt[6]
Geheel, en gaaf, en ongeschent;
En zoo, dat elck de troni kent,[8]
En kussen wil, uit liefde en gunst,[9]
Tot zulck een noit vergeltbre kunst;[10]
Al woegh menze op met diamant.[11]
Faustine, zwicht uw vier. ghy brant[12]
Den boezem van dien wijzen Vorst.
Vw schoonheit blaackt zijn steene borst.
Wie uit dit paar niet vryen leert,
Is zelf in marmersteen verkeert.

* Van omtrent 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 335.
Mogelik heeft ook dit gedicht betrekking op een plaat van de bovengenoemde Galeria Ginstiniani.
Marck Aureel is de Romeinse keizer Marcus Aurelius (161 n. Chr.), ook als wijsgeer bekend (vgl. het epitheton *wijs* in vs. 13). *Faustine* was zijn gemalin, berucht om haar losbandigheid.

vs. 3 *noch gezielt:* zo gebeiteld, dat ze nog schijnen te leven.
6 *uw haat:* nl. tegen al wat leeft.
8 *troni:* gelaat (zonder ongunstige kleur).
9 *gunst:* genegenheid.
10 *noit vergeltbre:* met geen schatten te betalen. Daarbij behoort het volgende vers: als zou men er hun gewicht in diamanten voor geven.
11 *woegh:* met oe-klank. In Vondels taal gewone verl. tijd van wegen.
12 *zwicht uw vier:* betoom uw hartstochtelike liefde.

Op De Vyf Zinnen.[aant.*]

't Misbruik der sinnen werkt in 't einde pijn, en smart:[vs. 1]
Doch redelyk gebruick vernoegt des menschen hart:
Dat 's aartsche zaligheit. Wie wenscht hier grooter goet,
Als, in 't gesonde lijf, een gansch vernoeght gemoedt?

Het Gezicht.

De blinde, die weleer aanschouwde 't lieve licht,
Kan tuigen, wat het zy te missen het *Gezicht;*
Te wroeten, als de mol, in duisternisse, en droomen.
De blinde is hallef doot. men leeft door 't oog volkomen.

Het Gehoor.

Het redelick begrijp, in ons het Godlyck deel,[9]
Veroirzaakt, tusschen mensch en dier, een groot verscheel:[10]
Maar och, wat zou het zijn ontbeerden wy de spraack?
En noch waar beide niet, zoo ons 't *Gehoor* ontbraack.[12]

De Reuck.

D'ontloke roode roos heeft niet dan blat, en kleur,
By reuckeloozen neus, niet snoffende den geur.[14]
De *Reuck* des geurs verquikt het quijnend hart des sieken,[15]
En bint aan 't lijf de ziel, die vlugh was met haar wieken.[16]

De Smaeck.

De smakelooze tong wort met geen lust gevoedt.[17]
Zy weet van wrang noch zout, noch bitterheit, noch soet.
De beste saus is *Smaeck,* al schafte zelf Iupijn;[19]
Want waar de *Smaek* ontbreekt, daar kan niet leckers sijn.[20]

Het Gevoelen.

't *Gevoelen* is de Min, waar naar het alles janckt,[21]

* Van omtrent 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 338.

vs. 1 *werkt:* bewerkt.
9 *redelick begrijp:* het verstandelik vermogen; *begrijp:* bevatting; *het Godlyck deel:* tegenover de lichamelike vermogens, die wij met de dieren gemeen hebben.
10 *verscheel:* onderscheid.
12 *niet:* niets, waardeloos; *ontbraack:* uit ontbrake (conjunctief-vorm).
14 *snoffende:* opsnuivende.
15 *De Reuck des geurs:* het waarnemen van de geur.
16 *vlugh:* op het punt om het lichaam te verlaten. Het genot van de reuk wekt de levensgeesten op.
17 *lust:* prikkel van genot.
19 *schafte:* diste (kostelike spijs en drank) op.
20 *niet:* niets.
21 *janckt:* vurig verlangt (in de 17de eeuw zonder ongunstige kleur gebruikt).

Het kittelt zelf Jupijn, zoo dat hy 't zich bedanckt.[22]
Men neemt 't *Gevoelen* wech, zoo treurt het weelig wicht,[23]
Met fackel zonder vlam, met koker sonder schicht.[24]

22 *kittelt:* streelt; *'t zich bedanckt:* er zich in verheugt. Oorspr. zich zelf er mee gelukwenst (*Ned. Wdb.* II, 1123; *'t* vervangt de Mnl. genitief bij dit ww.).
23 *Men neemt:* neemt men; *het weelig* (dartel) *wicht:* Amor.
24 *schicht:* pijl.

Lyfwacht voor Meester Sybrant Hanssen Kardinael,[aant. aant.*]

den Vrieschen Euklides. Aen zijn scholieren.

De Vriesche *Euklides* hangt alleen
Van cijfferletters hecht aan een,
Bewaart toch *Sybrant* met u allen,
Bewaart dien Rekenschat getrou:
Viel *Kardinael* van 't plat, hy zou[vs. 5]
Aan cijfferletters stucken vallen.[6]

Dootshooft.[aant.*]

Arme mensch, wat zijt ghy trots?
Ziet ghy 't zwaart niet opgeheven
Van den strengen Engel Godts
Dreigende u den slagh te geven?
Schat noch rijckdom kan u niet
Van een snelle Doot bevryden,
Die ghy voor uw oogen ziet,
In dees droeve en vege tijden.[vs. 8]
Nu u Godt noch leven gunt,
Beter u, terwijl ghy kunt.

* Van omtr. 1644. Afgedrukt volgens de tekt in Vondels *Versch. Gedichten* 1644, blz. 342. I n ' t O p s c h r i f t : *Lyfwacht:* deze titel staat in verband met de oproep aan de scholieren om hun meester te omringen en te beschermen. Sybrant Hanssen Kardinaal, die hier vergeleken wordt met de grote Griekse wiskundige Euklides, was geboren te Harlingen en woonde te Amsterdam. Hij gaf verscheiden wiskundige boeken uit, o.a. de *Arithmetica ofte Rekenkonst,* 1639.

vs. 5 *'t plat:* een plat dak (*Ned. Wdb.* XII, 2357).

6 *stucken:* verkort uit: te stukken, aan stukken.

* Van omtr. 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 349.

vs. 8 *vege tijden:* tijden waarin de dood steeds dreigt. Oorspr. wordt *vege* alleen gezegd van de mens: de dood nabij zijnde.

Op den Iager van Eickhof.[aant.*]

Hindelopen loopt de hinden[vs. 1]
En de hazen achter aan.
Al de joffers laat hy staan.
Hy bemint de hazewinden,
En zijn bracken, en het wilt,[5]
En het velthoen, en de lijsters,
Meer dan al de jonge vrijsters.
Is dat niet zijn jeught gespilt?[8]
Hy magh rennen, hy magh jagen,
Maar hy zal zijn jaght beklagen.

Maydevntjes[aant. aant. aant.*]

op Iongkvrou Anna Engels geboortedagh haar toegezonden door *Konstantijn Sohier*.

Nachtegaaltjen, in de lovren
Van den groenen lindeboom,
By den klaren Aemstelstroom;
Zegh, wie leerde uw montje tovren,
En dat keeltje, zoet gebeckt?
Anna, zing niet. och! ghy treckt,
Och! ghy treckt met dat geluit
My de ziel ten lichaam uit.

Ander.

Vogellijmpje van mijn hartje,[vs. 9]
Waarom vlught ghy toch, zoo schuw?
Ghy hebt recht: want kreegh ick u,
'k Ley wat zouts op 't wispelstartje,[12]
Dat my doet zoo groot een pijn.
Was dan 't vogeltje niet mijn?

* Van 1644. Afgedr. volgens de tekst in Vondels *Versch. Ged.* 1644, blz. 364.
vs. 1 *Hindelopen:* woordspeling met Hinlopen, de naam van de eigenaar van de buitenplaats Eickhof.
5 *bracken:* jachthonden.
8 *Is dat niet:* staat dat niet gelijk met verspilling van zijn jonge jaren?
* Van omtrent 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Versch. Ged.* 1644, blz. 360. Konstantijn Sohier, voor wie Vondel deze gedichtjes maakte, was de zoon van Nicolaas Sohier en Suzanne Hellemans, de zuster van Hooft's vrouw Heleonora. Omtrent Anna Engels is niets bekend. Een Marie Engels wordt in een testament van L.J. Baeck genoemd als zijn nicht (Sterck: *Oorkonden over Vondel en zijn kring,* blz. 330).
vs. 9 *Vogellijmpje:* zij, aan wie zijn hart zich hecht, waardoor zijn hart gevangen wordt.
12 *wispelstartje:* het beweeglike staartje. Schertsend, als middel om het te bemachtigen.

Ander.

Anna, met haar heldre stralen,
Met haar keel, vol nachtegalen,
Wijdt het feest in van den May,
Met een vrolick veltgeschrey.
Kon ick 't lieve diertje vangen,
't Liet my aan dat keeltje hangen.

Ander.

Och! zy komt, gelijckze plagh,
Op, gelijck de lentedagh,
Met de bloemen op de kaken,
Met de stralen in 't gezicht.
Kniel, mijn ziel; daar rijst het licht,
Dat elx oogen kan vermaken:
Maar 't zal zincken in de zee.
Zinckt mijn zon, zoo zinck ick me.
Al verzinck ick: 't is geen noot.
Liefst gestorven in haar schoot.[30]

Ander.

Anna, toen ick u zou kussen,
Trockt ghy, al te schuw van my,
Dat schoone aanschijn aan d'een zy,[33]
En verboot my 't vier te blussen,
Dat mijn hart verteert tot asch,
Buiten hope van genezen.
Nu ick sterven moet, mijn schat,
Gun mijn lippen, datze lezen
Van uw wang een roozeblat,
Van de bleeckste die daar leggen.[40]
Kunt ghy my die bede ontzeggen?

30 *Liefst gestorven:* liefst zou ik sterven.
33 *aan d'een zy:* ter zijde.
40 *bleeckste:* blankste.

Vitbreidinge des LXXXVI Psalms,[aant.*]

spellende de geduurzaamheit en vvijtstreckentheit der algemeene Kercke,

Het nieuw Ierusalem, Godts Kerck
En Stat, op *Kristus* vast gegront,
En zijn Apostels, is zoo sterck,
Als ofze op Davids rotsen stont.[vs. 4]
De hemel slaat haar ingangk ga,[5]
Haar poorten, twalef in getal;[6]
En, staande op schildtwacht, vroegh en spa,[7]
Beschut zijn huis voor ongeval,
Noch vieriger dan hy zijn tent
Beschermde, in 't woeste en dorre velt,
Een ry van jaren ongeschent.[9-11]
O Godtsstadt, Kristkerck, men vertelt
Van u veel wondren overal;
Het zy ghy hier beneden strijt
En worstelt, onder 't vroom getal;[15]
Of boven, van quetsuur bevrijt,[16]
By Godt, met Englen triomfeert.
De Bouwheer, die uw grondsteen ley,[18]
Met zulck een gloeiende begeert,
En yver, by zich zelven zey:
Ick wil den Nijlstroom en Euphraat
Den Palestijner en Tyrier
En Moor en allerhande staat[23]
En uitheemsch bloet, ontvonckt door 't vier
Van *Iesus* kennis, roepen, om[24-25]
Te woonen binnen uwe poort.[21-2626]
Wie roemt by u op 't burgerdom[27]

* Van omtrent 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 375-376.

vs. 4 *Davids rotsen:* op een hoge heuvel stichtte David de burcht Sion, waaruit zich de stad Jeruzalem ontwikkelde.

5 *slaat ga:* beschermt.

6 *twalef in getal:* bij de herbouw van Jeruzalem, na de Babyloniese ballingschap, werd het aantal poorten op twaalf gebracht.

7 *staande op schildtwacht:* voortdurend gadeslaande.

9-11 Dit slaat op de omzwerving in de woestijn; *zijn tent:* de Tabernakel; *ongeschent:* ongedeerd (te verbinden met *tent*).

15 *onder 't vroom getal:* onder de dapperen, d.w.z. in de strijd tegen de heidenen, in de kruistochten, of later tegen de Turken.

16 *van quetsuur bevrijt:* zonder gevaar voor aardse wonden.

18 *De Bouwheer:* Christus.

23 *staat:* stand, rang.

24-25 *'t vier van Iesus kennis:* de vurige begeerte om het Christelik geloof te belijden.

21-26 Parafrase van vs. 9 in deze psalm: ‘Al de heidenen zullen komen, en zullen zich voor uw aanschijn nederbuigen, en uwen naam eeren’.

26 Tot de Christelike gemeenschap toe te treden.

27 *roemt op:* verkondigt de roem van; *'t burgerdom:* burgerschap, d.w.z. te behoren tot de gemeenschap van Christus, Davids zoon.

Van Davids Zoon, en zijn geboort?
Hoe Godt in 't vleesch zijn Hooftstadt sticht?[29]
Godt zelf zal melden, hoe het Woort,[30]
Gescheiden uit het eeuwigh licht,[31]
Het lichaam aanschoot, noit gehoort,[32]
En bouwde zijn Ierusalem,
En schreef zijn trouwe burgers in,
Genoodight, door zijn lieve stem
Tot een gemeenschap, hart en zin.[36]
O Heilstadt, buiten uwen muur
Is enkel jammer, en verdriet,[38]
En hartewee, van uur op uur;
Doch binnen u verneemt men niet
Dan blijschap, van haar staat gewis,[41]
Die zuchten loost, noch tranen schreit,
En, God aanschouwende als hy is,
Bezit de hooghste zaligheit.

29 *Godt in 't vleesch:* de mens-geworden God; *zijn Hooftstadt:* het geestelike Jeruzalem (vs. 1 en vs. 33).
30 vgl.: zinspeling op *Joh.* I, vs. 14: ‘het Woord is vleesch geworden’.
31 *Gescheiden uit:* te voorschijn gekomen uit.
32 *aanschoot:* ijlings aantrok; *noit gehoort:* een nog nooit voorgekomen gebeurtenis,
36 *een:* één; *hart en zin:* aan te vullen met één: tot eenzelfde gezindheid.
38 *jammer:* ellende.
41 *staat:* toestand (van zaligheid).

Krvisklaght
der zalige Kristmoeder en Maaght Maria.[aant. *]

Wijze: *Iet moet ick Laura vragen*.

Iesus nat bekrete moeder[vs. 1]
Stont by 't Kruis, daar ons Behoeder,
Haar beminde Zoon, aan hing;
En haar docht, terwijlze steende,
Hem betreurde, en druckigh weende,[5]
Dat een zwaart door 't harte ging.
Och! hoe druckigh, hoe vol rouwe
Was die zegenrijckste vrouwe,
Moeder van Godts eenigh Kint?
Die, uit een weemoedigh harte,[10]
Bevende aanzagh al de smerte
Van haar vrucht, by Godt bemint.
Och! wien zou in 't hart niet snijden,
Zoo hy, in dat deerlick lijden,
Kristus lieve Moeder zagh?
Och! wie zou zich niet bedroeven,
Zagh hy 't hart beklemt van schroeven,
Om den Zoon, die 'r onder lagh?[18]
Zy zagh *Iesus* pijn en stramen[19]
Lijden, om ons al te zamen,
En hem sterven met geschal;[21]
Toen die waarde en uitverkozen
Treurigh, als een troosteloozen,
Zijnen Geest aan Godt beval.
Bron van moederlicke minne,
Stort my me 't gevoelen inne[26]
Van medoogen en geklagh:

* Van omtrent 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 395.
Vrije vertaling van het bekende *Stabat mater,* waarvan reeds in de Middeleeuwen Nederlandse bewerkingen bestonden (Petit *Mnl. Bibliographie,* nr. 798, 1657).

vs. 1 *nat bekrete:* vertaling van lacrimosa: betraand.
5 *druckigh:* bedroefd.
10 *weemoedigh:* door smart gewond.
18 *die 'r onder lagh:* die zij onder dat hart gedragen had.
19 *stramen* (Brabants): striemen.
21 *met geschal:* met luide jammerklachten.
26 *me:* mee, ook.

Doe mijn koude hart verlangen,
Om mijn Heilant aan te hangen,
Dat ick hem behagen magh.
Heilge Moeder, allerkuischte,
Druck de wonden des Gekruiste
Krachtighlick in mijn gemoedt:
Laat ick oock met u bezuren[34]
Vw gewonden Zoons quetsuren,
Die my vry kocht met zijn bloet.
Dat ick yvrigh u geleie,
En 't gekruiste Lam beschreie,
Al de dagen die ick leef.
'k Wensch uw kruis te helpen dragen,
En by 't Kruis met u te klagen,
Schoon een ander u begeef.[42]
Puick der Maaghdelijcke loten,
Wil mijn bede niet verstooten:
Laat my aan uw zijde staan:
Kristus doot mijn ziel genezen:
Laat ick die deelachtigh wezen:
Laatze in 't hart geschildert staan.
Laat zijn hartquetsuur my raken,
En zijn bloet my droncken maken,
In de liefde van Godts Zoon.
Reine Maaght, ghy doet my blaken:
Vw gebedt zal voor my waken,
En my vryen voor Godts troon.[54]
Laat het Kruis mijn ziel bedecken,
Kristus doot mijn schilt verstrecken,[56]
En my koestren met gena.
Als dit lichaam komt te sterven,
Laat mijn ziel met blyschap erven[59]
't Hemelsch Paradijs hier na.

34 *bezuren:* de smart ondervinden over.
42 Al mogen anderen u in de steek laten.
54 *vryen:* verlossen.
56 *mijn schilt verstrekken:* mij tot schild dienen.
59 *erven:* verkrijgen.

*

Het Christelijk Geduld.[aant.*]

't Gekruist Gedult en heeft geen steê[vs. 1]
Als midden in de wilde zee;
Daar zitse en klappertand alleen,
Half naakt, op eenen scharpen steen,[4]
Waar op 't verbolgen water barnt.[5]
Het grimmig onweer, al 't gestarnt[6]
Bedeckend, gunt haar droef gesicht
Niet eene vonk van troostlijk licht:
Of soo het haar wat klaarheits schenkt,
't Is licht van vyer, dat d'oogen krenkt:[10]
't Zijn wolcken, die van hit geparst,[11]
Den blixem baren met een barst.[12]
Een hoop gedrochten wijdt van mond[13]
Van uit den omgeroerden grond[14]
Omringen de geschudde klip.
Zy ziet een aangevochten schip[16]
Van ver genaaken, en word bly,
Maar al vergeefs, het zeilt voorby.
Sy heeft 'er nochtans vrienden in,
Maar flaeuwe harten, koud van min.[20]
Of roept 'er een met ernst: leg aan,[21]
Al d' andre vreesen te vergaan,
En schreeuwen om het stijfst: hou af,[23]
Vermy den zerk van 't zoute graf:[24]
Dies 't eenigst dat haar overschiet,
Tot troost in 't afgepijnt verdriet,[26]

* TEKSTKRITIEK: achter vs. 12 ontbreekt de punt; vs. 14: de tekst van 1647 heeft: ongeroerden.

* Van omtr. 1644? Afgedr. volgens de tekst in Vondel's *Poesy* 1647 II A, blz. 157. - Het komt mij voor, dat dit gedicht een bijschrift geweest is bij een prent, waarvan het onderwerp door deze regels beschreven en uitgelegd wordt.

vs. 1 *'t Gekruist Gedult:* de gepijnigde, gemartelde Christelike Lijdzaamheid.
4 *eenen scharpen steen:* een spitse rots.
5 Omspoeld door de branding van de verbolgen Oceaan.
6 *Het grimmig onweer:* de dreigende onweerslucht.
10 *vyer:* het weerlicht van de bliksem.
11 *van hit:* door de hitte.
12 *barst:* uitbarsting.
13 *wijdt van mond:* met gapende muil.
14 *omgeroerden:* de lezing van de oudste tekst *ongeroerden:* onaangeroerd past slecht in dit verband. Vermoedelik een drukfout voor *omgeroerden:* omgewoelde; *grond:* afgrond, diepte.
16 *aangevochten:* door de storm bestookt.
20 *flaeuwe harten:* flauwhartigen.
21 *met ernst:* met aandrang.
23 *om het stijfst:* om het hardst; *hou af:* nader niet.
24 *den zerck van 't zoute graf:* de dood in het graf van het zilte nat.
26 *afgepijnt:* tot het uiterste gekweld.

Is 't goed geweeten, 't eenig goed
Van 't afgemartelde gemoedt,
De schat der onderdrukte Deugd,
Die somtijts traanen schreit van vreugt,
En zonder hulp of troost te zien
Noch spreekt: Gods wille moet geschien.
Iuste.

De Beemster, voor Karel Looten.[aant. aant.*]

De Wintvorst, om den rouw van Hollants Maaght te paeien,[vs. 1]
Vermits, door storm op storm, zy schade en inbreuk leê.[2]
Schoot molenwiecken aan, en maalde, na lang draeien,[3]
Den Beemster tot een beemt, en loosde 't meir in zee.[4]
De zon verwondert, zagh de klay noch brack van baren,
En drooghdese af, en schonkse een groenen staatsikeurs,[6]
Vol bloemen geborduurt, vol lovren, ooft en, airen;
En, toiende heur hair, bestroide het vol geurs.
De room en boterbron quam uit haar borsten springen.
Het vissigh lijf wert vleesch, noch maagt en ongerept.[10]
Haar voorhoofts torenkroon quam door de wolken dringen:[11]
Gelijck gemeenlick weelde in hoogheit wellust schept.[12]
Hier jaagt de winthont 't wilt, hier rijt de koets uit spelen.[13]13-16
Men danst, men banketteert in 's Koopmans rijke buurt.
Hier lacht de goude tijt, in lieve lustprieelen,[15]
Die voor geen oorloogh schrickt, noch kiel op klippen stuurt.[16]
Verzier van Cypris, hoe zy Cypers quam bekoren:[17]
Ick weet dat dees Godin uit zeeschuim is geboren.[18]

* Van omtrent 1644. Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Verscheide Gedichten* 1644, blz. 342.
Karel Looten was een aanzienlik Amsterdammer, eigenaar van een hofstede aan de Volgerweg en sedert 1638 hoofdingeland van de Beemster.

vs. 1 *rouw:* leed.
2 *inbreuk:* in letterlike zin: schade door binnendringend water.
3 *Schoot molenwiecken aan:* bekleedde zich met molenwieken, d.w.z. verpersoonlikte zich in een windmolen.
4 *beemt:* weide; woordspeling met Beemster.
6 *staatsikeurs:* feestkleed.
10 *Het vissigh lijf:* Vondel denkt aan de zeemeerminnen, van boven maagd, van onder vis. Nu ze landbewoonster werd, moest het vissenlijf vermenselikt worden.
11 *torenkroon:* het gewone sieraad van een stedemaagd, hier dus van de maagd van De Beemster.
12 *wellust schept:* genot vindt.
13 *rijt uit spelen:* gaat een pleiziertocht maken.
13-16 Deze verzen slaan op de prachtige buitenplaatsen die de rijke Amsterdamse kooplieden in de nieuwe droogmakerij gesticht hadden.
15 *de goude tijt:* de gouden eeuw, de tijd van onbezorgd genieten; *lustprieelen:* lusthoven.
16 *Die:* hangt af van *goude tijt; kiel op klippen stuurt:* gevaarlike zeetochten onderneemt.
17 *Verzier van Cypris:* maak fantasieën over Venus; *Cypers:* het eiland Cyprus, waar zij vereerd werd.
18 *dees:* met accent. De bedoeling zal zijn: ik weet dat ook déze godin, nl. van de Beemster, (evenals Venus) uit zeeschuim geboren is.

Klaghte *Aen* Joachime Sandrart,[aant. aant.*]

Staende op syn vertreck na Bajere.

Toen d'Amstel worstelde, om den Donaustroom te trotsen,[vs. 1]
Viel hem de Donau veel te snel en sterck van stroom:
Die Vorst der vlieten bruist, en wentelt kaien, rotsen,[3]
En klippen voort, en ruct u wech, als in een droom.[4]
Gy blaect, om wederom MAXIMILIAEN t' aenschouwen;
Daer hy als *Salomon* sijn wijsheit rijck ontvouwt,
In oorloog, en in vrede, en prachtige gebouwen
Verlangen na uw kunst, gezoomt met Vorstlijk gout;[8]
Daer u penseel, om strijt, by d'allerbraefste wercken,[9]
Des Hertogs oog verquict, en, hangende ten toon,
In 't heerelijck gewelf van hoven en van kercken,[11]
Den grooten Rafel volgt, en spant de Schilder-kroon.[12]
Alreede rijdt het hof uw komst van verre tegen,
Verwacht u met gedult, en wenckt u te gemoet:[14]
Maer och! myn Zang-godin zit treurig, en verlegen,[15]
Vervloect u hene-reis, en eet haer eigen bloet,[16]
En klaegt: helaes! wie scheit de blyde Poëzye[17]
En schoone Schilder-kunst, twee susters soet van aert?
Wie moort dat lieve paer? ô bittre tyrannye!
Wie scheit de kunst van kunst, soo minnelijck gepaert?[20]
Wie scheit penseel en pen, de verwen en de woorden,
En scheurt dien nutten bant? mach dit den Vorst van 't hart?[22]
Vint nu de Duitsche Mars, in 't harnas tegens 't Noorden,[23]
Niet roofs genoeg, terwijl hem Seine en Ister sart,[24]

* Van 1644 of 1645. In een van deze beide jaren vertrok Sandrart uit Amsterdam naar Beieren (zie Peltzer: *Joachim von Sandrarts Academie der Bau-, Bild- und Mahlerey-Künste von 1675*, München 1925, blz. 9). Afgedrukt volgens de tekst in Vondels *Poezy* 1647 II A, blz. 101.

vs. 1 Toen Amsterdam Beieren (dat de kunstenaar tot zich riep) wilde trotseren.
3 *Vorst der vlieten:* voornaamste van de Europese rivieren.
4 *klippen:* steenblokken; *u:* nl. de aangesproken Sandrart.
8 *gezoomt met Vorstlijk gout:* die een plaats krijgt in zulk een schitterende vorstelike omgeving.
9 *allerbraefste:* voortreffelikste.
11 *heerelijck:* vorstelik, luisterrijk.
12 *Rafel:* Raffaël.
14 *met gedult:* in verband met de vorige regel kan dit hier niet de betekenis van lijdzaam hebben, maar veeleer: met volharding, d.w.z. is reeds lang in afwachting van uw komst.
15 *verlegen:* verslagen.
16 *eet haer eigen bloet:* kwijnt weg.
17 Dit doelt op de scheiding van Sandrart en de met hem bevriende Hollandse dichters, wier portretten hij schilderde.
20 *minnelijck:* liefelik.
22 *mach dit den Vorst van 't hart?:* kan de (Beierse) vorst dit van zich verkrijgen?
23 *de Duitsche Mars:* Maximiliaan.
24 *Ister:* Griekse naam van de Donau.

En levert slach op slach, en dondert om syn steden?
Moet hy den Rijn aen zee noch plond'ren van sijn schat?
Wie keert dit swaer verlies, met tranen en gebeden,
Nu 's Hertogs ysre vuist Apelles heeft gevat;[28]
Op dat hy hem te paerde, in 't velt, geharnast maele,
Of midden in den Raet, of op de zwijne-jacht,
Of voor het hoog altaer, of in een ruime zale.[29-31]
Helaes! men klaegt vergeefs: hy luistert na geen klacht:
De lust des Vorsten stopt sijn ooren voor dit kermen:[33]
Sijn ketens hebben kracht, en slepen dit vernuft[34]
Den Rijn op, tegens stroom, uit Amstels klemmende armen.
Men staeck dan dit geschrey: het is vergeefs gesuft.[36]
Wat wil men het geluck des schilder-geests benyen.
Men gun hem sijn fortuin, en soo veel grooter eer.
Hy kleede Bajere met kunst, en schilderyen,
En groeye in schaduwe van sulck een milden Heer[40]
En voester-heer van kunst, en eed'le wetenschappen:
Die hantvest komt dat huis van oude tijden toe:[42]
De Bajer-goden gaen ten hemel, langs die trappen.[43]
Wie weigert hun dit Recht? men hou hun dit te goe.[44]
Vaer hene, vaer *Sandrart,* een Engel u geleide,
Door 't bloedig krijgs-gevaer, en sette u in 't palais
Te Munchen vrolijck op, in die gewenschte weide.[46-47]
Een Engel zy uw schilt en leitsman, op de reis:
Dewijl men hier niet wint met kermen nochte klachten,[49]
Zal 't insien van u nut ons harte-wee versachten. *I.v.V.*[50]

28 *Apelles:* beroemd Grieks schilder, als bijnaam van Sandrart bedoeld.
29-31 Keurvorst Maximiliaan van Beieren (geb. 1573, regerend vorst van 1598-1651) werd door Sandrart herhaaldelik afgebeeld.
33 *De lust des Vorsten:* Maximiliaan's begeerte.
34 *Sijn ketens:* nl. des Vorsten.
36 *gesuft:* moedeloos terneer gezeten.
40 *in schaduwe van:* onder de bescherming van.
42 *Die hantvest:* dat privilege, d.w.z. de aanspraak op de eer van kunstbescherming.
43 *goden:* vorsten; *langs die trappen:* langs die weg, nl. door de kunstenaars aan te moedigen.
44 *hou hun dit te goe:* rekene hun dit als eer aan.
46-47 *sette op:* zette aan wal, ontschepe (*Ned. Wdb.* XI, 1408), in ruimere betekenis: doe veilig aankomen; *in die gewenschte weide;* in de uitgave van 1650 vervangen door: in aller geesten (d.i. kunstenaars) weide.
49 *niet:* niets.
50 *'t insien van u nut:* het besef dat het u tot nut strekt.

Klaghte over het verongelucken der Kercke van Sinte Katharine, t' Amsterdam.[aant. aant. aant.*]

De Koningin van Aemstels hooftgebouwen
Is nu helaes! haer blaeuwe sluier quijt,[vs. 2]
En moet bloots hoofts verkleumen, en verkouwen,[3]
In 't hartje van den guren wintertijt.
Zy klippertant, en zit met naeckte schenen,[5]
Haer pylers, paers geschroeit, gequetst, gebrant.[6]
Zy treurt in asch en puin van hout en steenen,
Gemengt met loot, en stael, en glas, en zant,
En koper van haer moegeluide klocken;
Belemmert van haer eicken, zwart beroockt.[10]
De vlam heeft haer de pruick van 't hooft getrocken,[11]
Terwijl 't gebeent der dooden braet, en koockt,
En steurt den slaep der lijcken, diep begraven.
Och burgers! bouwt een achtste wonderwerck:
Verslijt een eeuw met zweeten, zwoegen, slaven,
En houwt een rots in stucken, om een kerck:[16]
Een oogenblick verreuckeloost die schatten,[17]
Godtvruchtighlijck gezamelt, om Godts eer,
Als met een' arm van steen en rots, t'omvatten.
't Gewijde dack van *Eggart* leit ter neêr,[20]
Verroockt in asch, eer twee geslagene uren.[21]
Hoe jaeght het vier den tijt zoo snel voorby![22]
Dit schoon gespan, dat eeuwen zou verduren,[23]

* Van 1645. Afgedrukt volgens de tekst van de afzonderlike uitgave in plano (*Unger: Bibliographie nr. 405*).
De 11de Januarie 1645 omstreeks 12 uur ontstond brand in het dak van de Nieuwe Kerk, die door felle wind aangewakkerd werd. Tegen 2 uur stortte het dak in, waardoor ook het inwendige der kerk geheel uitbrandde.

vs. 2 *haer blaeuwe sluier:* haar leien dak.
3 *verkouwen:* koude lijden.
5 *klippertant:* nu: klappertandt.
6 *paers:* evenals bruin oudtijds gebruikt voor alle donkere kleuren; hier wellicht zinspeling op paars als rouwkleur.
10 *eicken:* eikenhouten balken.
11 *pruick:* haardos.
16 *om een kerck:* om daarmee een nieuwe kerk op te bouwen.
17 *verreuckeloost:* verwaarloost, verwoest door onachtzaamheid.
20 *Eggart:* Willem Eggert, Heer van Purmerende en Tresorier van Holland had in 1408 de Nieuwe Kerk gesticht en de opbouw grotendeels bekostigd. Zijn grafschrift was in de Kerk aangebracht.
21 *eer twee geslagene uren:* voordat de klok twee geslagen had.
22 De verbreiding van het vuur geschiedt met een snelheid, waardoor die van de tijd overtroffen wordt.
23 *gespan:* bouwwerk. Eigenl. samenstel van balken, gebinten (*Ned. Wdb.* IV, 1773).

Verzinckt, gelijck een heerlijck schip, in 't Y,
Met vlagh, en mast, en kopere kortouwen;[25]
Daer 't water bruischt, gelijck een bare zee.[26]
Men pompt vergeefs, om 't licht der scheepsgebouwen[27]
Te redden: och! het water ruckt het meê.
De middaghzon, in 't hooftpunt opgestegen,[29]
Verneemt den roock, den reuck, en haest dien gloet.[30]
Zy zwijmt bykans, gedootverft, en verlegen,[31]
Als Phaëton; en ziet den hoogen vloet[32]
Der vlamme allengs de koele leien lecken;
Daer na de lucht, en uitgedooft gestarnt.
Zy roept: 't is tijt, hoogh tijt mijn reis te recken,[35]
Eer Aetna hier mijn ros en wagen barnt.[36]
Zy ruckt voorby, alree van schrick getroffen,
En hoort eerlang van achter krack op krack,[38]
En balck op balck, en dack en toren ploffen;
Daer zerck by zerck in stucken sprong, en brack.
De brant verschoont kappel, noch koor, noch Heiligh,
Dan by geval, en slingert hier en daer.[42]
D'Apostel zelf, ja Kristus hangt niet veiligh:
Hy roost aen 't kruis, en zengt aen zijn' pylaer;
Daer hem de roe den boezem streept met stramen.[45]
De Keizer klaeght, daer hy godtsdienstigh knielt,[46]
Van hitte gloeit, en kommerlijck kan aêmen,
En schuwt den brant, die IESUS eer vernielt:
Het schijnt hy smeeckt *Marie,* en *Katharyne:*
Beschutsters, ay, beschut uw out gesticht,[50]
Op dat de zon hier in geen puinhoop schijne;
Dewijl dees Kerck u aen uw' naem verplicht,[52]

25 *kortouwen:* scheepskanonnen.
26 *een bare zee:* louter zee.
27 *'t licht der scheepsgebouwen:* het prachtstuk van scheepsbouw (de vergelijking wordt nog voortgezet).
29 *'t hooftpunt:* 't hoogste punt, dus om 12 uur.
30 *haest:* weldra ook.
31 *gedootverft:* verbleekt van schrik; *verlegen:* ontsteld.
32 *Phaëton:* die tegen de wil van zijn vader de zonnewagen bestuurde, en zich dus niet op zijn gemak voelde.
35 *te recken:* snel te vervolgen.
36 *Aetna:* de opstijgende gloed, als van de Etna.
38 *eerlang:* weldra.
42 *Dan by geval:* behalve bij toeval; *slingert:* kronkelt. Sterck (*Oorkonden over Vondel*, blz. 108-109) betoogt dat Vondel zich de kerk verbeeldt, zoals die was voordat de beelden er uit verwijderd waren, omdat gezinspeeld wordt op Apostelbeelden, een Christusbeeld aan het kruis en een aan de geselkolom (vs. 44-45). Van Lennep-Unger acht het waarschijnliker dat gedoeld wordt op de beschilderde glazen, die na de hervorming niet verwijderd waren. Stellig is dat het geval in vs. 46.
45 *stramen:* striemen.
46 *De Keizer:* Maximiliaan, die op een der kerkramen afgebeeld was, knielende voor Maria en Sint Katharina, aan wie de kerk gewijd was.
50 *gesticht:* stichting, kerkgebouw. Bij Sterck (t.a.p. blz. 109) komt niet duidelik uit, dat vs. 50-61 de inhoud vormen van Maximiliaans smeekbede, en dus niet Vondel's eigen voorstelling zijn.
52 *u aen uw naem verplicht:* u dierbaar moet zijn, omdat ze u gewijd is.

Uw tittels voert, en Godt wert opgedragen,[53]
In uwen naem, twee eeuwen lang geleên.

53 *tittels:* namen.

Zoo arm een stadt was rijck in uw behagen,[55]
En offerde u hier wieroock, en gebeên,
Ontvouwde uw kracht en deught, door puick van tongen:[57]
Het orgel nam vermaeck in zulck een stof,[58]
Zoo dick zijn geest door pijpen quam gedrongen,
En galmen blies in 't overengelt hof,[60]
In 't oor en koor der Godtheit, hoogh gezeten.
Doch 't is vergeefs, dat Caesar bidt en kermt:[62]
Men lescht vergeefs: het is om niet gekreten:[63]
Men bluscht geen vier, zoo Godt ons niet beschermt.
De Kerck gelijckt (gelijck verkracht, eilaci!)
Een Konings Bruit, na d'overrompeling
Van eenigh Rijck, berooft op hare staetsi[67]
Van sluierpracht, gesteente, parle, en ring,
En jammerlijck mishandelt, en geschonden.
Men hangt vergeefs aen 't uiterlijck zijn hart.
Wat met tieras of koper wort gebonden,[71]
Dat spat in 't eindt; hoewel het eeuwen tart.
Vergaept u niet aen hout of steen uitwendigh:
De ware Kerck staet vast, en duurt bestendigh.

t' AMSTERDAM, *Voor* ABRAHAM DE WEES, *Boeckverkooper op den Middeldam, in 't Nieuwe Testament*.
In 't jaar M D C XLV.

55 *in uw behagen:* doordat gij uw welbehagen toonde.
57 *tongen:* predikers en zangers.
58 *zulck een stof:* zulke lofredenen en lofzangen.
60 *overengelt:* waar engelen boven zweefden.
62 *Caesar:* keizer Maximiliaan.
63 *lescht:* blust.
67 *op hare staetsi:* terwijl zij praalt als bruid.
71 *tieras:* (later samengetrokken tot: tras) cement.

Brvylofts-Zang aen den E. Bruydegom, Nikolaes Pankras, *Ende sijne E.* Bruydt, Petronelle de VVaert. [aant.] *

Dolle trommel en trompet,[vs. 1]
Die ons poorten open zet
Voor de wilde woeste dieren
En verslindende Arabieren,[4]
En't afgrijsselijck gegrim[5]
Van den wreeden Ebrahim,[6]
Met sijn ysre halve manen,
Oorsaeck van Europes tranen;
Kopre keel en kallefs-vel,[9]
Zwijgt, en luister na het spel
Van genoechelijcke fluyten
Zoeten zangk en eedle luyten
By 't geluckich bruylofs bedt;
Daer de Min sijn pylen wet,
Om dit lieve paer te wonden,
Dat soo minnelijck verbonden
Na de nieuwe blyschap haeckt,
Die den hemel self vermaeckt,
Waer hy ziet de werelt bouwen,[19]
En door 't endeloose trouwen
t' Elckens boeten al de scha[21]
Van des oorlogs ongena,[22]
Groeyende in het fel bederven[23]
Der geslachten, en het sterven
Door 't gewapende gewelt
In het ongenadich velt,
Dat ons beter past te schuwen,

* Van 1645. Afgedrukt volgens de tekst in *J.V. Vondels Poesy* 1647, (beide delen), blz. 114.

Nikolaes Pankras, burgemeesterszoon (23 jaar) van Amsterdam trouwde 8 Junie 1645 met Petronella de Waart (17 jaar), eveneens van Amsterdam.

vs. 1 *Dolle:* opwindende (*Ned. Wdb.* IV, 2761).
4 *Arabieren:* hier in één adem genoemd met de Turken, omdat Arabië van de 13e tot de 16e eeuw door de Turken beheerst werd.
5 *gegrim:* verwoedheid.
6 *Ebrahim:* Ibrahim (1640-1648) bloeddorstig en gevreesd vorst van het Turkse rijk.
9 *kallefs-vel:* trommel.
19 *bouwen:* opbouwen, voortplanten.
21 *boeten:* herstellen.
22 Door de ongenadige oorlog teweeggebracht.
23 *Groeyende in:* genietende van; *fel bederven:* kwaadaardig te gronde richten.

En door 't Godgezegent huwen,
Door dien vasten minne-knoop
Te versekren onse hoop[30]
Van een hoop nakomelingen,
Die de doot en tijdt bespringen,[32]
En ons levren, tot een troost,
Onser oudren eygen kroost,[34]
Levendiger dan penseelen[35]
Op de kundigste panneelen.
PANKRAS en sijn PETRONEL
Lachen vast, nu ick hun spel[38]
Een, die voor mijn oog komt zweven,
Daer twee Grootmoers in herleven,
En haer beyder waerdigheyt
Vrientschap en goedaerdigheyt[42]
En de bloem van andre deugden,[43]
Die nootdruftigen verheugden.
Na de dochter volge een zoon,
Waerdig om des Aemstels kroon
Als sijn Grootvaer te verçieren;[47]
Daerse, in 't midden van twee dieren,[48]
Klaer van gout en steenen blaeck.[49]
Milde Venus, help my: maeck
Mijn gedicht en droom waerachtich.
Is uw bruylofts-strael soo krachtich[52]
Als mijn wensch, men twijffel niet
Aen den nadruck van dit liet,[54]
In den rey der bruilofts-tongen[55]
Bruit en Bruigom toegezongen.
I.v.V.

30 *versekren:* bevestigen.
32 *bespringen:* aanvallen; in dit verband: weerstand bieden.
34 Kroost dat op de grootouders gelijkt (vgl. vs. 40 en 47).
35 *Levendiger:* levender, meer het leven nabijkomend.
38 *vast:* reeds; *spel:* voorspel.
42 *goedaerdigheyt:* goedheid.
43 *andre deugden:* in verband met het volgende vers: liefdadigheid.
47 *sijn Grootvaer:* de burgemeester Pauw.
48 *twee dieren:* de leeuwen aan weerszijden van het wapen.
49 *blaeck* (conj.): schittert.
52 *bruylofts-strael:* de door u verspreide gloed. Mogelik is *strael* hier ook als pijl op te vatten.
54 *nadruck:* krachtige uitwerking.
55 *bruilofts-tongen:* zingende bruiloftsgasten.

Op Grotius. aant.*

Hoe zouw de duisternis dit Hollands licht gedoogen,vs. 1
Dat al te hemelsch scheen in aller blinden oogen;
Het ging een wijle schuil om klaarder op te gaan;3
Wij haten 't Groote Licht, een ander bid het aan.

Danckdicht aen Boreas aant.*

Die zijn Excellentie Huigh de Groot t'Amsterdam een poos ophielt.

Noorden wint, die, langs ons stroomen,
Knaegt den bloessem, op de boomen;
D'opgeloke bloemen schent;vs. 3
Wiltzangk steurt, en lieve Lent;4
En den May, die, met zijn zonnen,5
Quam aenminnigh aengeronnen:6
Wintervogel, guur en schrael,
Steur den zoeten nachtegael:
Schen de bloemen in de hoven,9
Met een lucht van geur bestoven:10

* Afgedrukt volgens de tekst in *Bloemkrans van Verscheide Gedichten* 1659, blz. 27. Geschiedde de eerste publicatie in '59, Vondel had het geschreven in '32, het jaar ‘als het de Heer de Groot in zyn vaderlandt niet kon houden, en twee duizendt guldens op zyn lyf gezet waaren’, maar hij had het onder zich gehouden tot genoegen van Grotius zelf, gelijk deze hem schreef. (Zie Ger. Brandt: *Leven v. Vondel,* blz. 34 en Casp. Brandt: *Historie van het Leven des Heeren Huig de Groot,* dl. I aanvang boek 10). 't Gedichtje was beter op zijn plaats geweest in ons vorig Deel, blz. 370.

vs. 1 *de duisternis:* evenals de *blinden* in vs. 2, verwijtend gericht tot de Hollanders die De Groot's verdiensten miskenden en hem verbanden. Vandaar ook in vs. 4: *Wij* (Hollanders) *haten 't Groote Licht,* terwijl met *een ander* bedoeld is de buitenlanders, in 't biezonder Christina van Zweden.

3 *om klaarder op te gaan:* om schitterender te verrijzen, nl. toen hij als Zweeds gezant te Parijs verscheen.

* Van 1645. Afgedrukt volgens de tekst van de uitgave in plano (*Unger: Bibliographie nr. 407*). In het voorjaar van 1645 bezocht H. de Groot ons land, op zijn terugreis van Frankrijk naar Zweden. Zijn kort verblijf te Amsterdam werd gerekt, doordat een aanhoudende Noordenwind het zeilschip waarmee hij vertrekken moest, belette om uit te varen. Op deze voor Vondel welkome omstandigheid maakte hij bovenstaand gedicht. - In ' t o p s c h r i f t : *Boreas:* de Noordenwind.

vs. 3 *Opgeloke:* open gegane.

4 *Wiltzangk:* de zang van de in 't wild levende vogels.

5 *zonnen:* zonnige dagen.

6 *Quam aengeronnen:* snel naderde. Toen Vondel dit schreef, was het April, want nog in deze maand kwam De Groot in Stockholm aan (zie *Cat. Grotius-tentoonstelling*, Leiden 1925, blz. 13); *aengeronnen:* zou als sterke ww.-vorm behoren bij rinnen, maar wordt gevoeld als behorend bij rennen (*Ned. Wdb.* I, 278); *aenminnigh:* liefelik.

9 *Schen:* schennen, door assimulatie uit schenden ontstaan; *hoven:* tuinen.

10 *lucht van geur:* geurige lucht.

Knaegh, en eet vry ongetoomt
Zoo veel bloessems, op 't geboomt,
Dat vast jammert om genade:[13]
't Is geen noot; want al die schade
Moet nu uit voor d'overbaet,[15]
Die de wijze Magistraet
Rekent by uw schorre buien,[17]
Die den adem van het zuien,
En den blaesbalgh van het west
Stuiten, keeren, al hun best:[20]
Zonder dat, gewis wy zouden
GROOTEN HUIGEN hier niet houden,[22]
Noch feesteeren, in ons stadt,[23]
Nu verrijckt, door zulck een' schat,
Dien de verrezienste Heeren
En Gekroonden recht waerdeeren:
Och, hy had zijn reis gereckt,[27]
Derwaert hem zijn Noortstar treckt,[28]
Vrouw KRISTYNE, wiens betrouwen[29]
Uitziet, om dit licht t'aenschouwen,[30]
Dat, al sestigh jaer geleên,
't Hart van Hollant eerst bescheen,
En nu hijght, om winterklippen[33]
Te bestralen met zijn lippen,
Met zijn oogen, met zijn' mont,
Die de ruwe tigers wont,
Woeste bosschen leert bedaren,
En betoomt de wilde baren,
Dat de zee heur' aert vergeet.[34-39]
Sweden, ooreloogh magneet,[40]
Die, te bloedigh in het wrocken,[41]
Zoo veel yzers hebt getrocken
In uw' boezem; gun dat wy
Zommige uren, aen het Y,

13 *vast:* voortdurend.
15 *Moet nu uit:* kan nu geschrapt worden; *overbaet:* batig overschot (vgl. *Ned. Wdb.* XI, 1614), uit Antwerpse koopmanstaal.
17 *Rekent:* berekent; *schorre:* ruwe.
20 *al hun best:* zoveel ze maar kunnen.
22 *Grooten Huigen:* omzetting van Hugo de Groot.
23 *feesteeren:* feestelik ontvangen.
27 *gereckt:* voortgezet.
28 *Derwaert:* daarheen waar; *zijn Noortstar:* vrouw Kristyne, d.i.: Christina van Zweden, die De Groot van zijn gezantschapspost te Parijs had teruggeroepen.
29 *wiens:* bij Vondel ook als vrouwelike vorm.
30 die verlangend, vol vertrouwen uitziet naar deze grote geest, die zestig jaar geleden in Holland geboren werd.
33 *hijght:* verlangt; *winterklippen:* de Noordelike landen.
34-39 te doen genieten van zijn wijsheid, die de ruwste gemoederen treft en alom verlichting verspreidt.
40 *ooreloogh magneet:* dat de oorlog tot zich trekt, aantrekkingskracht heeft voor de oorlog. - In vs. 42-43 maakt Vondel dan een woordspeling met de ijzervoorraad in de Zweedse bodem.
41 *wrocken:* haat koesteren.

Ons verquicken met de gaven
Van den Helt, die aen uw staven[46]
Hangt verbonden, hoogh en dier.[47]
Laet dien trouwsten Batavier[48]
Hier zijn ongemack verzoeten,[49]
Eer hy neerval, voor de voeten
Van de trots gekroonde Min,[51]
Uw gehelmde Koningin,
Die, geluckt mijn wensch en bede,[53]
Ons den lang gewenschten Vrede[54]
Voort zal brengen, uit haer' schoot.
Op dien zegen moet DE GROOT[56]
Haer bejegenen, en vinden.[57]
Hemel, span gewenschte winden
Voor zijn' jaght, en vlugge kiel,
Als de stadt die groote ziel,
Met GUSTAVUS lievereien,[61]
Ziet van Aemstels oever scheien.
En te water onder gaen,[63]
Om in 't Noorden op te staen.

Op het vertreck zijner Excellentie.[aant.*]

's Avonts daelt het hemelsch Wonder,[vs. 1]
Met zijn stralende aengezicht:
Maer DE GROOT, ons Hollantsch licht,
Gaet helaes! hier 's morgens onder.[4]
Hoe geluckigh is de nacht[5]
Die den dagh uit hem verwacht!
I. V. VONDEL.

t'AMSTERDAM, By *Iacob Lescaille,* op den Middeldam, in 't Schultboek. 1645.

46 *uw staven:* uw regering, als koningin van Zweden, Gothen en Wenden.
47 *hoogh en dier:* als een aanzienlik, kostbaar bezit.
48 *dien trouwsten Batavier:* vgl. de opdracht van de *Hippolytus* ‘aen den getrouwen Hollander’ (deel 3, blz. 200).
49 *zijn ongemack verzoeten:* bekomen van zijn vermoeienissen.
51 *Min:* waarom Christina zo genoemd wordt, is mij niet duidelik.
53 *geluckt:* wordt vervuld.
54 *den lang gewenschten vrede:* waarvoor reeds in 1646 te Munster de toebereidselen gemaakt werden.
56 *Op dien zegen:* hopende, vertrouwende op die gunstige uitslag; *moet:* moge.
57 *bejegenen:* tegemoet reizen.
61 *lievereien:* ambtskleding of onderscheidingstekenen als gezant (*Ned. Wdb.* VIII, 2521).
63 *onder gaen:* aan de horizon verdwijnen.
* Van 1645. Afgedr. volgens de tekst van de uitg. in plano (*Unger: Bibliographie, nr. 407*).
vs. 1 *het hemelsch Wonder:* de zon.
4 *'s morgens:* Vondel schreef in Julie 1646 aan Hooft: ‘Ick nam noch 's morgens afscheit van zijne Ed. aen Stadts herbergh, daer men wat naer packaedje wachte’ (*Brieven van Hooft* IV, blz. 205).
5 *de nacht:* de Noordelike landen; fig. de landen die nog niet door zijn licht bestraald zijn.

Aen Jakob Heiblock.[aant.*]

Justus Fide Vivit.*

IAKOB, pryst ghy eeuwigh werck,[vs. 1]
Bouw geen huis, veel min een Kerck
Op den veengront van elcks zin:
Want die gronden zacken in;
Schoon men hout noch HEIBLOCK spaer
Veengront dreight u met gevaer.
Bouw dan liever op een rots,
Hel en afgront zelf ten trots.[7-8]
Bouw gerust op gront van steen,
Tytgemeen en plaetsgemeen.[10]
't ALTYT en het OVER-AL
Vreezen storm noch zwaeren val.
J. V. Vondel.
t'Amsterdam. 1645.
den 3en van Oegstmaent.

* Van 1645. Afgedrukt naar 't handschrift in Heiblock's *Album amicorum,* gereproduceerd bij Unger (1645, blz. 216).
Jacob Heiblock (1620-90) was de zoon van de pedel der Illustre Schole te Amsterdam, studeerde te Leiden en werd daarna benoemd tot praeceptor aan de Latijnse school aan de Nieuwe Zijde, later tot rector van de nieuwe school aan het Singel, waarin de beide Latijnse scholen waren verenigd onder één dak.

* Het motto is ontleend aan *Gal.* III, 11; over de tweezinnigheid, door Vondel bedoeld, leze men wat Lr. Molkenboer hier achter aantekent bij het titelblad der *Altaergeheimenissen*.

vs. 1 *pryst ghy:* hebt gij lof over.

7-8 'Op deze steenrots zal Ik mijne Kerk bouwen, en de poorten der hel zullen haar niet overweldigen'. (*Matth.* XVI, 18).

10 Altijd en overal dezelfde.

Uitvaert Van zijn Excellentie.[aant. aant. *]

Aen de Wethouders van Delft.

INCONTAMINATIS FULGET HONORIBUS.*

Helaes! wie komt mijn hoop vermoorden?
Wat onweêr ruischt'er uit den Noorden?[vs. 2]
Verzekert flucks ons beste pant:[3]
Verzekert, berght het Hollantsch Wonder.
Hoe haelt de zon haer aenschijn onder![5]
O Baltisch meir! ô storm! ô strant!
Helaes! waer is DE GROOT gebleven,
Die voor de schipbreuck van zijn leven,
Zelfs onder 't opgeheven zwaert,[9]
't Gezicht des Doots braveerde; en stercker[10]
Dan stael, voor eeuwigheit van kercker[11]
Noch bittren laster was vervaert?
Dit was 't, Kristyn, dat u verraste,[13]
Toen ghy naer uwe Rijckskroon taste,
En zocht den schoonsten diamant,
U tot cieraet en roem beschoren;
Maer zocht vergeefs; hy bleef verloren:
Een voorspoock van uw Rijcksgezant![18]
Hoe luisterden noch stracks uw ooren,[19]
Die onverzaet 't Orakel hooren,
Dat in uw Koningklijck pallais,
U zijn geheimenissen melde;[22]
U in den dagh der Wijsheit stelde,[23]

* Van 1645. Afgedrukt volgens de tekst van de uitgave in plano (*Unger: Bibliographie, nr. 408*).
Na zijn terugkeer te Stockholm vroeg De Groot zijn ontslag en ging naar Duitsland, onzeker wat te beginnen. Hij leed schipbreuk op de kust van Pommeren en stierf, ten gevolge van de doorgestane vermoeienissen, de 28ste Augustus 1645 te Rostock. Zijn lijk werd naar Holland vervoerd, en de 3de Oktober in de Nieuwe Kerk te Delft bijgezet (zie vs. 32-35).

* In 't opschrift: De Latijnse aanhaling is ontleend aan Horatius (*Carmina* Lib. III Ode 2, vs. 18, waar *intaminatis* staat) en betekent: 'Hij schittert in onbezoedelde eer'.

vs. 2 *onweêr:* noodweer; *uit den Noorden* (Dat.-vorm).
3 *Verzekert:* beveiligt.
5 *haelt onder:* verbergt onder de kim.
9 *onder 't opgeheven zwaert:* toen hem een doodvonnis boven 't hoofd hing.
10 *braveerde:* trotseerde.
11 *eeuwigheit van kercker:* levenslange gevangenisstraf.
13 *Kristyn:* Christina van Zweden.
18 *voorspoock:* noodlottig voorteken, dat gij uw gezant zoudt verliezen.
19 *stracks:* kort geleden.
22 *zijn geheimenissen:* zijn vertrouwelike raad.
23 *in den dagh:* in het volle licht.

En toonde d'eere van den Pais:
Dan zagh men Pais uw hart bewegen;
Zoo dat ghy den geschaerden degen[26]
Scheent op te steecken, op zijn woort,[27]
En met uw heiren af te trecken;
Die nu de Kriste weerelt decken,[29]
En openen den Krijgh de poort.
Flus hoopte Munster hem t' ontfangen;[31]
Nu delft heel Delft met lijckgezangen
Zijn' ingeboren in het graf;[33]
Daer d'Afgunst, entlijck afgeronnen,[34]
Zijn doot gebeente rust moet gonnen,
Die zy den levende noit gaf.
Och krancke troost in zulck een jammer![37]
Men stell', gelijck den Rotterdammer,[38]
Een beelt den wyzen Delvenaer:
Men paer' die groote nageburen,[40]
Wier Faem alle eeuwen zal verduren:[41]
Zoo sta de Wijsheit op 't altaer.
J.V. VONDEL.

t'Amsterdam, Voor *Abraham de Wees* Boeckverkoper op den Middeldam. 1645.

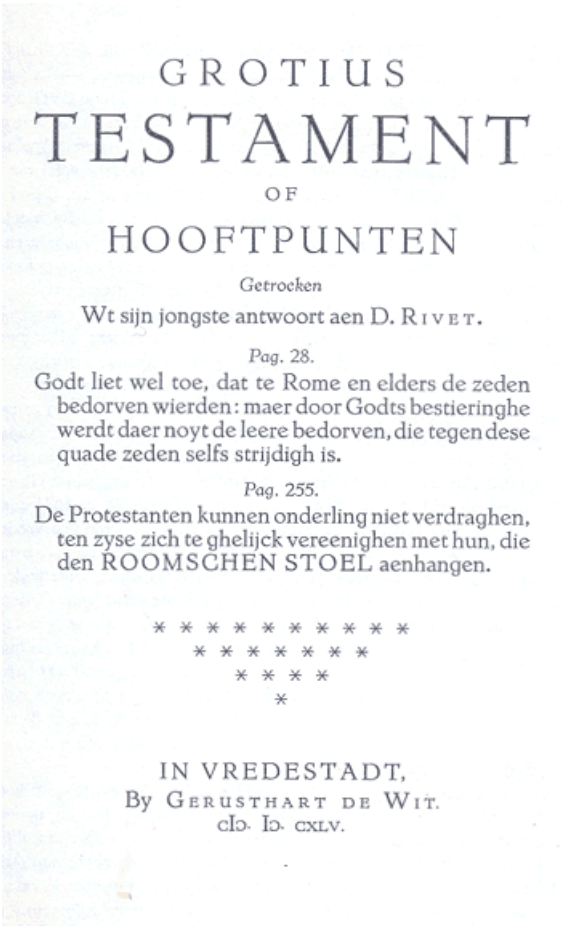
Op de selve.[aant.*]

Twee kisten bergden HUIG de GROOT,
d'Een levendig: maer d'ander doot.[vs. 2]

26 *geschaerden:* in de strijd beproefd (een *schaerde* is een hap uit de snede van het zwaard).
27 *op te steecken:* in de schede te steken; *op zijn woort:* op zijn raad.
29 *decken:* overdekken.
31 *Flus:* weldra; *Munster:* daar zou hij de diplomaten ontmoeten, die als gevolmachtigden bij de vredesonderhandelingen optraden.
33 *Zijn' ingeboren:* de daar geborene.
34 *afgeronnen:* moe gelopen, afgemat.
37 *krancke:* zwakke, geringe.
38 *den Rotterdammer:* voor Erasmus, die reeds te Rotterdam een standbeeld had.
40 *paer':* plaatse naast elkaar.
41 *verduren:* overleven.
* Van 1645. Afgedrukt volgens de tekst in *Poesy* 1647 II (beide delen), blz. 77.
vs. 2 *levendig:* levend, bij zijn leven.

Grotius Testament of Hooftpunten

Getrocken
Wt sijn jongste antwoort aen D. RIVET.
Pag. 28.
Godt liet wel toe, dat te Rome en elders de zeden bedorven wierden: maer door Godts bestieringhe werdt daer noyt de leere bedorven, die tegen dese quade zeden selfs strijdigh is.
Pag. 255.
De Protestanten kunnen onderling niet verdraghen, ten zyse zich te ghelijck vereenighen met hun, die den ROOMSCHEN STOEL aenhangen.
IN VREDESTADT,
By GERUSTHART DE WIT.
CI□. I□. CXLV.

GROTIUS
TESTAMENT
OF
HOOFTPUNTEN
Getrocken
Wt sijn jongste antwoort aen D. RIVET.
Pag. 28.
Godt liet wel toe, dat te Rome en elders de zeden bedorven wierden: maer door Godts bestieringhe werdt daer noyt de leere bedorven, die tegen dese quade zeden selfs strijdigh is.
Pag. 255.
De Protestanten kunnen onderling niet verdraghen, ten zyse zich te ghelijck vereenighen met hun, die den ROOMSCHEN STOEL aenhangen.
IN VREDESTADT,
By GERUSTHART DE WIT.
cIↃ. IↃ. CXLV.

Titelblad van 'Grotius' Testament' op ware grootte.

VAN 1645. - AFGEDRUKT VOLGENS DE OORSPRONKELIKE uitgaaf, waarvan het titelblad hiervoor is weergegeven. - In het eerste deel van Rogge's bibliografie der werken van Hugo de Groot (Hugonis Grotii Operum Descriptio Bibliographica, Pars I) staat onder nummer 276 van de 'Opera Theologica' vermeld: '*Rivetiani Apologetici, pro schismate contra Votum pacis, Discussio. Irinepoli, apud Hesychium Candidum, CI□ I□C XLV* 259 pp. 8° min. et tit. E prelo J. Blaeu, ni fallor'. Het is de titel van Grotius' 'jongste antwoort aen D. Rivet', waaruit Vondel de 'Hooftpunten' heeft samengelezen. Blijkens de dagtekening der Na-rede had Vondel het boekje gereed 10 Augustus 1645; 18 dagen later sterft Grotius onverwacht te Rostock. Vondel vermeldt dat overlijden en is er vervuld van in zijn vooren narede; hij betitelt zijn boekje nu *Grotius' Testament*. 'Het zijn bykans de leste woorden, de doodtsnicken van wijlen onsterffelijcker ghedachtenisse den vromen Heer Hugo de Groot', motiveert hij. De titel van Hugo de Groot's geschrift bevat eigenlik nog twee andere titels en is een korte samenvatting van de door heel Europa met spanning gevolgde theologiese polemiek tussen de Zweedse Legatie te Parijs en het Stadhouderlik Hof in den Haag: tussen Hugo de Groot en Prof. André Rivet. De eerste had namelik in 1641 zijn *Votum pro pace ecclesiastica*, zijn pleidooi voor de kerkelike vrede 'tegen D. Rivet en andere onverzoenlijken' gepubliceerd. Waarop Rivet van antwoord diende met zijn *Apologeticus*, zijn 'voorstander van de echte en niet van de valse vrede, gelijk die van Grotius'. Een drie jaren lang uitgesteld antwoord daarop is Grotius' laatste geloofs-belijdenis: 'Bestrijding van Rivet's Apologeticus, die de scheuring voorstaat tegenover het streven naar vrede'. Na de dood van zijn geniale tegenstander publiceerde Rivet nog een wederwoord van 632 bladzijden, getiteld: *Grotianoe discussionis διαλυσις, sive vindicioe Apologetici*, d.i. Bestrijding van Grotius' Discussio oftewel mijn Apologeticus gehandhaafd.

Het eerste motto op 't titelblad van *Grotius' Testament* luidt in het Latijn van Grotius: *Corrumpi quidem mores Romoe et* [waarschijnlik is dit *et* een zetfout voor *ut*] *alibi passus est Deus; at doctrina, illis ipsis malis moribus contraria, Deo ita res dirigente, corrupta non est*. Het twede luidt in 't oorspronkelik: *non posse Protestantes inter se conjungi, nisi simul jungantur cum iis, qui Sedi Romanoe cohoerent*. Het allegoriese uitgeversadres 'In Vredestadt enz.' is letterlike vertaling van het Latijnse van Grotius' *Discussio:* 'Irinepoli etc.'

Allen goedtwillighen en verstroyden buiten de H. Catholijcke Kerck zy vrede.

[1] Ons voor-oordeel is dickwils soo krachtigh als schadelijck in
[2] menschelijcke, en allerkrachtighst en allerschadelijckst in Goddelijcke
[3] saken: want het benevelt sulcx het verstant, oock van andersins overkloecke[r. 3]
[4] en gheleerde harssenen, dat het licht van de reden, hoe klaer dit oock
[5] opga, qualijck kan doorschijnen; insonderheyt als'er (ick segh nu niet
[6] voordeel van aenzien of genot) een averechtse opvoedinge en langdurige
[7] en quade gewoonte, gelijck een tweede natuer, by kome, en het licht van[7-8]
[8] d'oogen des harten geheel uytblusse, waer door sulcke verblinde menschen,
[9] niet als lichaemelijcke blinden, die sich noch van sienden laten leyden,
[10] maer als reuckeloozen, die zwaerlijck te raden zijn, den onwegh inslaen.[10]
[11] Wanneer d'een blinde den anderen leydt, vallense beyde in de gracht.
[12] Wat raet, wat middel, om die ellendigen te helpen? Hier wordt wat groots[12]
[13] vereyscht: hier staet een blintgeboren te genesen. Wie kan dien mol, belust[13]
[14] om in duysternisse d'aerde om te wroeten, aen oogen des verstants helpen;
[15] so niet Godts en Christi voorkomende ghenade hier toe vloeye? Door dit[15]
[16] Voor-oordeel ghebeurt het, dat Godtvruchtige en gheleerde Katholijcken,
[17] lichten der heylighe Kercke, hondert jaren lanck, voor menichten van
[18] menschen, in den windt schrijven, en met Christus hun toehoorderen[18]
[19] ooren om te hooren toewenschen. 'T is al verloren reden gebruyckt, de[19]
[20] Heylige Schrift ontvouwen, en die met Concilien, Outvaderen, Kerckelijcke[20]
[21] Historien, gewoonten en overleveringen, van hant tot hant ontfanghen,
[22] oock met mirakelen bevestight: het Voor-oordeel luystert na Recht noch
[23] Reden, noch Heylige Schrift, noch Kerck, noch Concilien, noch Outvaders,
[24] noch Historien, overleveringen noch mirakelen: het houdt zijnen tret:[24]
[25] volght verkeerden of eygen raet, en roept sonder ophouden: Babel, Fabel,[25]
[26] Antikrist, Papist; gelijck een wagen op hollen, buyten de heyrbaen invlieght,[26]
[27] en na toom noch teugel luystert.

[28] Heylgeerighe zielen, verstroyde harten, die van het Hemelsche Jeru-[28]

r. 3 *sulcx:* zodanig; *andersins overkloecke:* in andere opzichten zeer scherpzinnige.
7-8 *het licht van d'oogen des harten:* het door het hart ingegeven inzicht.
10 *zwaerlijck:* moeielik; *onwegh:* dwaalweg (*Ned. Wdb.* X, 2204).
12 *ellendigen:* ongelukkigen.
13 *staet te genesen:* dient genezen te worden.
15 *voorkomende ghenade: [gratia proeveniens]*, de genade, die aan onze vrije daad voorafgaat; terwijl de bijstaande of vergezellende genade *[gratia adjuvans* of *concomitans]* onze vrije daad helpt volbrengen.
18 *in den windt schrijven:* schrijven zonder gelezen of begrepen te worden.
19 *'T is al verloren:* het is vergeefs dat men enz.
20 *Outvaderen:* de Kerkvaders.
24 *het houdt zijnen tret:* het gaat op dezelfde weg voort.
25 *Babel, Fabel* enz.: de schimpwoorden en hatelikheden waarmee Protest. ijveraars de Roomse kerk, haar geloof en instellingen te lijf gaan (vgl. voor *Babel:* de R. kerk, r. 57-58).
26 *invlieght:* nl. op de toeschouwers, of in het omringende land.
28 *Heylgeerighe:* verlangende naar uw zaligheid.

[29] salem, de heylighe onfeylbare Katholijcke Kerck, door secterijen afgedwaelt,[29]
[30] by den wegh dootelijck gewondt leght en zieltoocht: slaet ter goeder ure[30]
[31] uw' oogen op: hier komt, lof zy Gode, een Samaritaen om u te genesen:
[32] met recht een Samaritaen; want hy, buyten Jerusalem, den wettigen gods-[32]
[33] dienst, onder Jeroboams Kalvers, te Dan en te Bethel, dat's onder de secten,[33]
[34] grijs gheworden zijnde, stijght endelijck (na dat hy Jerusalem, de Catho-
[35] lijcke Kerck en haren onfeylbaren godtsdienst door en weder door be-[35-36]
[36] sichtight heeft) van sijn paert, sijn aensien en eere by de menschen; giet
[37] suyverende en versachtende medecijne, wijn en olie, van d'eerwaerdighste[37]
[38] Outheyt ontleent, in uwe geestelijcke wonden; verklaert u in verscheyde
[39] hooft-punten den zin der Heylighe Schrifture, en ongheschreve traditien,
[40] na het verstant der H. Kercke, Oudtvaderen en Concilien, en het ghe-[40]
[41] tuychenis der Kerckelijcke Historien, en neemt u, zonder yemandt dan[41-43]
[42] Godt t' ontsien, zoo veel arbeydt en moeyte, in het ende en uyterste van
[43] sijn leven, gewilligh af, met sulck eenen loflijcken yver, dat hy self schrijft:
[44] *Kost Grotius, gelijck hy in dese saeck* (hy meent de wettige autoriteyt der[4444-45]
[45] H. Heeren Staten van Hollandt) *hun de schellen van d'oogen trock, oock het*
[46] *selve in het stuck van de Religie te wege brengen; hy sou'er een groote vrucht*

29 *secterijen:* dwaalleringen.
30 *by den wegh:* aan de weg, gelijk de barmhartige Samaritaan (*Lucas* X, 30-37) met wie De Groot hier vergeleken wordt.
32 *buyten Jerusalem:* buiten het ware geloof (vgl. r. 28).
33 *onder Jeroboams Kalvers:* zinspeling op het verhaal in *I Kon.* XII, 28-29; Jeroboam richtte te Dan en te Bethel twee gouden kalveren op, die hij liet aanbidden; *onder de secten:* in het Protestantisme (vgl. *secterijen* in r. 29).
35-36 *door en weder door besichtight:* grondig bestudeerd; *sijn paert:* het paard uit de gelijkenis wordt hier allegories opgevat als De Groot's positie onder zijn vroegere geestverwanten; de *wijn* en *olie* (r. 37) zijn de bewijsplaatsen, aan gezaghebbende Katholieke bronnen ontleend.
37 *van:* aan.
40 *het verstant:* de opvatting, de uitleg.
41-43 *neemt u af:* bespaart u.
44 *Kost:* Brabantse vorm naast kon.
44-45 *hy meent de wettige autoriteyt der H. Heeren Staten van Hollandt:* Vondel, die zich in deze samenvatting tot de godsdienstige punten wil bepalen en de politiek in Grotius' *DISCUSSIO* voorbijgaan, wordt hier onverstaanbaar door al te grote beknoptheid. Er staat bij Grotius: ‘Eorum quae anno CI□ I□C XVIII contra Grotium acta sunt, ideo Grotius meminisse debuit, quia non D. Riveto tantum, sed et aliis respondebat, qui ea objecerant. Ea vero, contra foedera, contra leges Hollandiae immutabiles, contra singularium civitatum leges, acta ita jam palam est, ut nemo in civitatibus Hollandiae id negare audeat, et quae nunc agunt Ordines Hollandiae, ea cum scriptis Grotii Apologeticis plane congruant. *Quod si Grotius, sicut hac in re lemas illis de oculis ademit, ita et in religionis negotio id posset facere, magnum perciperet vitae et laboris sui fructum*’. (Wat men in het jaar 1618 tegen Grotius heeft gedaan, dat moest Grotius ophalen, wijl hij niet alleen Ds. Rivet, maar ook anderen van antwoord had te dienen, die dit hem voor de voeten hadden geworpen. [Het volgende is V.'s vertaling van hoofdpunt ‘pag. 94’]: ‘Maer het geen [beter: *dat dit*] tegen de Unie, tegen d'onveranderlijcke Wetten van Hollandt, tegen de Privilegien der Steden in 't bysonder gehandelt is, blijckt nu so openbaer, dat niemand in de Steden van Hollandt dit lochenen durf, en het geen de Staten van Hollandt nu drijven, komt met Grotius' Apologie volkomentlijck over-een. Dat indien Grotius, gelijck hy in dese saeck hun de schellen van de oogen ghetrocken heeft, ‘oock het selve in het stuck van de religie kon te wege brengen, hij sou 'er een groote vrucht van sijn leven en arbeydt uyttrecken’.

[47] *van sijnen arbeyt en leven uyt trecken*. Deselve bekent oock ootmoedigh[47]
[48] sijne dolingen, meldt d'oorsaken des selfs, en hoe hy door Gods barm-
[49] hertigheyt en het lesen der Oudtvaderen verlicht wert; met dese woorden,
[50] om reden, op den naem van een derden persoon, geschreven: *D. Rivet*[50]
[51] *doet hier, en in de volgende dingen onrecht, dat hy Grotius te gemoet voert*
[52] *de dinghen, die hy eerst schreef; nadien de al te groote liefde tot sijn Vader-*[52]

47 *Deselve:* hij.
50 *om reden:* op goede gronden.
52 *eerst:* vroeger.

*

[53] *landt hem het gesicht van vele dinghen benam. Doen hy een kint was, sprack*
[54] *hy als een kint. Godt heeft hem, door sijn barmhertigheyt, als van sijn moeders*
[55] *melck ghedreven, op dat hy ten leste met stercker spijse, dat is, met de-*
[56] *SCHRIFTEN DER OUDEN sou beginnen gevoedt te worden.*

[57] Wanneer ghy dan nu voortaen de trompetters van Babel, dat is (niet[57]
[58] gelijck men blaet en bulckt de Roomsche Kerck) een verwarringe en dol-
[59] huys van tegen malkander roepende secten, hoort blasen en rasen: Godts
[60] woort, Godts woort, het suyvere woort; soo denckt eens na, of sy u niet,
[61] onder dien heerlijcken tittel van Godts woordt, hun eyghen woordt, hunnen[61]
[62] eyghen sin, vermeten uyt Godts woort gevat, opveylen. Wanneerse roepen:[62]
[63] Oudtheyt en Oudtvaders en outste Concilien zijn voor ons: Historien zijn
[64] voor ons; soo denckt dat Grotius oock conscientie, oordeel en geleertheyt
[65] hadde; Oudtheyt, Oudtvaders, Concilien en Kerckelijcke Historien en de
[66] Heylige Schriftuer gelesen had, en oorspronckelijcke talen verstont:[66]
[67] denckt dat het niet ghenoegh is te roemen: wy lesen, wy verstaen alleen
[68] de Heylige Schrift en den rechten teckst suyver en ongevalscht. Joden en[68]
[69] Christenen lesen beyde de Propheten; maer d'een vint hier een uytwendigh,[69-70]
[70] d'ander een inwendigh Rijck belooft; d'een verwacht eenen heerlijcken;
[71] d'ander belijdt eenen eertijts verworpen en gekruysten Messias en Ver-
[72] losser: Waerom toch? D'een leest de Propheten met een decksel op het[72-73]
[73] hart; d'ander leest deselve Propheten met een leersaem gemoedt, en luys-
[74] tert na sijnen wettigen Philippus of uytlegger. Zo gaet het oock met het[74]
[75] lesen van Euangelische Apostolische en Outvaderlijcke schriften: by den
[76] eenen met het decksel van Voor-oordeel; by den anderen in waerachtige
[77] ootmoedigheyt na den zin der heylige Kercke en eendrachtigheyt der[77]
[78] Oudtvaderen, ghelesen. Zonder dit drijft het gemoedt des menschen in
[79] een grondeloose zee van onghestuymige baren, van allerhanden winden[79]
[80] der menschelijcke en noch erger leeringen omghedreven: want is elcks[80]
[81] verscheyde en strijdighe uytlegginghe Heylighe Schriftuer en Godts suyver

* TEKSTKRITIEK: r. 66, in de tekst staat: *oorspronckelijcken* - r. 85 staat: *aerden*.

57 *de trompetters van Babel:* zij die luide een dwaalleer verkondigen, de schetterende Protestanten, die zich al maar op 'Godts woort', de zuivere bijbeltekst, beroepen.

61 *onder dien heerlijcken tittel van Godts woordt:* daaraan de eervolle, gezaghebbende naam van 'Godts woordt' verbindende.

62 *vermeten uyt Godts woort gevat:* op vermetele wijze (d.w.z. naar eigen inzicht) aan de bijbel ontleend; *opveylen:* te koop aanbieden, in dit verband: opdringen.

66 *oorspronckelijcke talen:* hiermee zullen wel de talen bedoeld zijn waarin de Bijbel en de Kerkvaders geschreven zijn, dus Hebreeuws, Grieks en Latijn.

68 *ongevalscht:* onvervalst.

69-70 *een uytwendigh Rijck:* de Joden geloven dat de beloofde Messias een wereldlik vorst zal zijn, een *heerlijcken Messias* (vs. 70).

72-73 *een decksel op het hart:* een bedekking (vgl. de *oogen des harten* in r. 7-8); *deselve:* die zelfde.

74 *sijnen wettigen Philippus:* zinspeling op de diaken Philippus in *Handel.* VIII, vs. 30-vgl.

77 *eendrachtigheyt:* overeenstemming, eenstemmigheid.

79 *onghestuymige:* onstuimige, woeste.

80 *omghedreven:* rondgedreven, geslingerd.

[82] woort; staet het besluyt van een geschil, waer aen saligheyt of verdoemenis[82]
[83] hanght, aen alle mans oordeel; zo is Godts woort wanckelbaer en strijdigh,[83]
[84] de grondt van ons gheloof onvast, en het gantsche gebouw der Kercke
[85] bouwvalligh; tegen het hooge woort: Hemel en aerde sullen vergaen,[85]

82 *staet aen:* hangt af van.
83 *strijdigh:* innerlik tegenstrijdig.
85 Deze teksten vindt men achtereenvolgens *Matth.* 24, vs. 35; *Matth.* 16, vs. 18; *Joh.* 16, vs. 13; I *Tim.* 3, vs. 15 en *Matth.* 18, vs. 17.

[86] maer mijn woorden sullen niet vergaen; tegen d'uytgedruckte belofte:
[87] De poorten der helle sullense niet overweldigen: en, Ick sal u den geest
[88] der waerheyt senden, die sal u in alle waerheyt leyden; teghen dien heer-
[89] lijcken tittel: De Kerck is de colom en vastigheyt der Waerheyt; tegen[89]
[90] d'uytspraeck der Waerheyt self: Wie de Kerck niet hoort, die zy u als een[90]
[91] Heyden en Publicaen. Dit lesen, dit swetsen dese dienaers van hun eyghen[91]
[92] woort, dese onghesonden Propheten hondert mael, duysent mael, sonder
[93] verstandt, sonder herssens, en hierom sweetense met deformeeren, misfor-[93]
[94] meeren, puriteyniseren, hairkloven, en noch eens, sonder eynde, tot schade
[95] en schipbreuck van ontallijcke sielen, door sulcke rasernijen verstrickt.

[96] Twijfelt ghy noch langher, of de Paus d'Antichrist zy? Grotius heeft u
[97] getoont, dat dit een molick van staet is. Twijfelt ghy, of te Rome de leeringhe[97]
[98] der duyvelen gheleert wort, en de Roomsche Kerck onfeylbaer zy? Hoort
[99] wat Grotius seydt: *Godt liet wel toe, dat te R O M E en elders de seden be-*
[100] *dorven wierden; maer door Godts bestieringe wert daer noyt de leere bedorven,*
[101] *die teghen de goede seden strijdigh is*. Wenscht ghy om vrede in gheloofs[101]
[102] saken? Grotius wijst u den eenigen middel aen, en seyt: *De Protestanten*[102]
[103] *kunnen onderling niet vereenigen, ten zyze sich te ghelijck vereenigen met hun,*
[104] *die den R O O M S C H E N S T O E L aenhangen*. Zoeckt ghy ghetuygenissen
[105] buyten de Catholijcke Kerck? Grotius seyt: *Die sich van het Catholijcke*
[106] *lichaem afsneden, verliesen daer door hun Recht van in sulcke saken te ghe-*
[107] *tuygen*. Vraeght ghy wie verworpelijck is? wien men volghen moet? Grotius
[108] antwoort: *Hy wordt verworpen van de Catholijcke Kerck, wiens oordeel wy*[108]
[109] *volghen, niet de bysondere opinien van elck bysonder*. Wilt ghy weten, wie
[110] buyten ordre gaet; waer het gebreck van scheuringe is; Grotius looft de[110]
[111] wettighe ordineeringe der Catholijcke Bisschoppen, en seyt: *Waer dese*
[112] *orde gebroken wiert, hoewel in de leerstucken des gheloofs geen smet was,*[112]
[113] *daer was openbaer gebreck van scheuringe*. Wilt ghy de nuttigheyt van het
[114] Primaetschap des Roomschen stoels kennen? Grotius ontdecktze u, en[114]
[115] seyt: *Sonder sulck een Primaetschap kostmen niet uyt den twist geraecken;*
[116] *gelijck heden onder de Protestanten geen middel is, waer door men aen een*

89 *tittel:* uitspraak waarop het recht gegrond is.
90 *der Waerheyt:* van Christus.
91 *Publicaen:* tollenaar; *swetsen:* kletsen; *dienaers van hun eyghen woort:* spottende vervorming van Dienaren des Woords, d.i. predikanten.
93 *deformeeren* (opzettelike vervorming van reformeren): ontbinden.
97 *een molick van staet:* een vogelverschrikker, een schrikbeeld, om politieke redenen uitgedacht(?)
101 *teghen de goede seden strijdigh is:* dit moet een schrijffout (of drukfout) zijn voor: tegen dese quade zeden selfs strijdigh is (zie het titelblad), d.w.z. die deze slechte zeden juist bestrijdt.
102 *middel:* is bij Vondel mnl.
108 *wiens:* heeft bij Vondel ook betrekking op vrouwelike woorden als *Kerck*.
110 *het gebreck van scheuringe:* het gebrek dat bestaat in scheuring van de kerk.
112 *smet:* nl. ketterij.
114 *Primaetschap:* voorrang.

[117] *endt der geschillen onder hun geresen, geraken kan*. Wist ghy gaerne hoe
[118] hoogh die Primaetschap en het gesagh der Pausen ginck? Grotius meet
[119] die af, en seyt: *Onder die uytsteeckende stoelen had de R O O M S C H E*[119]
[120] *S T O E L d'eerste plaets, gelijck oock het ghesagh*. Ondersoeckt ghy wat

119 *stoelen:* bisschopzetels.

[121] Schrift, welcke manieren van d'Apostelen zijn? Grotius wijst se u, en seyt,
[122] *Dese blijcken ons door een ghelijcke autoriteyt der Kercke, SONDER WIE*[122-123]
[123] *AUGUSTYN DE SCHRIFT NIET GELOOFDE*. Mishaeght u,
[124] dat generale Concilien van Kerckelijcke gheschillen oordeelen? Grotius[124]
[125] voldoet u, seggende: *De Presidenten der Kercke hielden dese baen, doen*[125]
[126] *Arius, Macedonius, Nestorius, Eutyches den vrede der Kercken steurden*. Wy
[127] stellen u hier beknoptelijck eenige staeltjes voor: het overige kunt ghy[127]
[128] selfs lesen. Dit zijn gheen Roomsche Bykorven, geen versierde glossen op[128]
[129] de hoer van Babel, en den Apocalypsis. Het zijn bykans de leste woorden,[129]
[130] de doodtsnicken van wijlen onsterffelijcker ghedachtenisse den vromen
[131] Heer Hugo de Groot, den Phoenix der gheleertheyt onser eeuwe, ghe-
[132] negen sijne Lantsluyden den wegh ter onsterflijckheydt te wijsen; niet uyt
[133] staet-sucht of ghenots halve, ghelijck party roept, en sommigen mompelen,[133]
[134] die hem beter behoorden te kennen; maer uyt oprechte ghenegenheyt, en
[135] liefde, en conscientie, om Gode nu eens goede rekenschap van sijne over-
[136] vloedige gaven te geven, gelijck hy self aen sijnen waerden vriendt schreef.
[137] Dat sijne E. dit op den naem van een derden persoon schreef, was over-
[138] midts hy hadde voorgenomen sijnen strijt tegens D. Rivet te eyndigen, die
[139] hier door moediger geworden, triomfe scheen te singen: waerom D.[139]
[140] Grotius, tot voorstant der waerheyt, dit, de Kroon van alle sijnen arbeydt,[140]
[141] by der handt nam, en scheen sijn Testament te maken, met dese leste
[142] *Discussie,* of oplosinghe, waer uyt wy d'aenmerckelijckste hooftpunten[142]
[143] by-een versamelden, en 't gheen hier en daer verstroyt was, elck onder
[144] sijnen tittel brochten, tot gherief des heylgeerigen Lesers, wien wy wen-[144]
[145] schen dat dit ten beste gedije.

122-123 De door Vondel met kapitale letters gedrukte woorden steunen op een plaats in Augustinus' geschrift *Contra epistolam Manichoei quam vocant fundamenti:* '*Ik* echter zou aan het Evangelie niet gelooven, als het gezag der Katholieke kerk er mij niet toe noopte' (Ego vero Evangelio non crederem, nisi me catholicae Ecclesiae commoveret auctoritas); *wie* heeft betrekking op *autoriteyt*.
124 *van:* over.
125 *hielden dese baen* volgden deze gedragslijn.
127 *stellen voor:* leggen voor.
128 *selfs:* zelf; *Roomsche Bykorven:* zinspeling op de bekende Biënkorf van Marnix; *versierde:* verzonnen.
129 *de hoer van Babel:* spottende aanduiding van de Katholieke kerk bij anti-Rooms-gezinden.
133 *staet-sucht:* heerszucht; *party:* de tegenpartij, zijn vijanden.
139 *triomfe singen:* vgl. victorie kraaien.
140 *voorstant:* verdediging.
142 *oplosinghe:* oplossing, verklaring. Naast oplossen bestond oudtijds oplozen (*Ned. Wdb.* XI, 1018).
144 *tittel:* opschrift van het hoofdstuk.

Inhoudt.*

Van Ketterijen, uyt misduydinge en verdraeyinge der H. Schrift ghebroet.
Van de boecken der Machabeen, datse Canonijck, en niet Apocryph zijn.
Van d'Authoriteyt of gheloofwaerdicheydt der ongeschreven traditien.
Van d'Authoriteyt der H. Oudt-vaderen, ende hunne schriften.
Van het Primaetschap en d'Opper-hoofdicheyt der Pausen, ende de pre-eminentie of onghelijcke waerdicheydt der Bisschoppen en Regenten der Kercke.
Van de Griecken, hoe die met de Latijnsche Kercke versoenbaer zijn.
Van d'Authoriteyt en macht der H. Catholijcke Kercke en Concilien.
Van de successie der Bisschoppelijcke Ordineeringhe, noodich om die Kercken van Schismatijcken of Secten t' onderscheyden.
Van vreedsame Bisschoppen, die lichtvaerdich scheuren en sectemaken schuwen.
Van den onghetrouden staet der Priesteren, ende het tweede huwelijck.
Van beloften en ghewijde Maechden.
Van het ampt der Catholijcke Keyseren en Koningen, in Kerckelijcke saken, en hun ghehoorsaemheydt aen de Kercke.
Van het bidden voor de dooden, en ziel-missen en suyveringe na dit leven.
Van d'aenroepinghe en het voor-bidden der ghestorven Heyligen.
Van het aenroepen der Heylige Maeght M A R I A .
Van de Reliquien der Heyligen, en d'eere der heylige Reliquien.
Van de mirakelen der gestorven Heyligen, en hun Reliquien en openbaringhen.
Van beelden, en het eeren der beelden.
Van de seven Sacramenten.
Van den Kinder-doop.
Van de Confirmatie, of het Vormsel.
Van d'Eucharistie, of het heylich Sacrament des altaers.
Van d'aenbiddinghe van het heylich Sacrament.
Van de communie, of het nuttigen van het heyligh Sacrament, onder een of twee gedaenten.
Van het berechten der krancken, met het H. Sacrament.
Van het sacrificie der Misse.
Van de penitentie of genoechdoeninge voor de sonden, ende den Exomologesis, confessie of biechte.
Van het onderscheydt der doodt-sonden en vergeefelijcke sonden.
Van het heylighe Olysel.
Van de Rechtvaerdichmakinghe.
Van der Calvinisten toegherekende rechtvaerdicheydt.
Van eenighen ongheboden Godts-dienst, die niet alleen geoorloft maer oock Gode behaechlijck is.
Van d'oproericheydt, wreetheyt en conscientie-dwanck der Calvinisten.

* *INHOUDT*. Grotius' *Discussio* heeft geen verdeling in hoofdstukken met afzonderlike titels of artikelen met eigen hoofdjes. (Na zijn dood zal Rivetus' *διαλυσις* er over klagen). De samenlezing en de benoeming van deze ‘punten’ is dus Vondels vinding en werk. De vertaalde aanhalingen zelve kan de belangstellende lezer herdrukt vinden bij Van Lennep en bij Unger-van Lennep. Wij achten het niet nodig deze vertaalde theologiese lectuur zelve wederom te herdrukken, te minder wijl zij zakelik en juist is weergegeven in het proza van Vondels voor- en narede.

Van d'onwetticheydt der Calvinisten, en hun pretense Reformatie, teghen den stijl der Apostelen, en eerste en oudste Christenen.

Na-rede.

[1] Wat dunckt u, Leser? Is dat niet de tapijten der gepreten-[r. 1-2]
[2] deerde Reformatie oplichten, en het gheheele Protestantsche tooneel om-
[3] keeren, oock door d'eygen handen der Protestanten? Want ghy hoort
[4] ondertusschen Luther, Melanchton, d'Augsburghsche Confessie, Zwingel,[4]
[5] Calvijn, Beza, Oecolampadius, Kemnitius, Bucerus en anderen van deselve[5]
[6] bende. Siet ghy nu de Catholijcke Kerk, Concilien en Oudtvaders in hun
[7] rechte en ware ghedaenten, die men u soo verminckt, so vermomt, soo
[8] verdraeyt voorstelde, datse qualijck kenbaer waren. Ghy hoorde dickwils
[9] schimps-wijs segghen: hy verstaet het secreet van de Misse niet. Soo plach[9]
[10] oock het Heydendom te schimpen, overmidts men van oudts den Cate-[10-11]
[11] chumenen het gesicht, van het eerwaerdichste Mysterie weygerde. Maer
[12] verstaet ghy nu het secreet der pretense Reformatie, die, onder dien fijnen[12]
[13] deckmantel van Godts Woort, u haer eygen woort aenprees, en door het
[14] woordt *afgodt* en *afgodery*, u, als met een momaensicht, onnoselijck voor-[14-15]
[15] joegh, sonder eens om te dorven sien. Grotius versekert u, dat broot en
[16] wijn waerachtich in Christi lichaem en bloet veranderen: dat Christus,
[17] Gods Soon, in dit heyligh Sacrament, mach aengebeden worden. Hy gelooft
[18] met de heylige Kercke en alle Outvaderen, dat de Misse een versoenende
[19] offerhande is. Hy schouwt d'aenroepinge der heylighe Maeght Maria en[19]
[20] alle Godts Heyligen, en hun beelden en Reliquien in de Kercke vry van
[21] de smette der afgoderije; en bevestight sijn seggen met d'autoriteyt der
[22] Schrifture en Kercke en Kerckelijcke Decreten, en dickwils met het Con-
[23] cilie van Trenten, soo schandelijck by partyen uytgheroockt. Hy verant-[23]
[24] woordt de Seven Sacramenten, als schriftmatigh; het bidden en offeren[24]
[25] voor de dooden, en ziel-missen en suyveringhe na dit leven; stelt d'onbe-
[26] schreve Traditie of overleveringhe en Kerckelijcke ghewoonte neffens het
[27] beschreven Woort, als even gheloofwaerdigh en bondigh, en rekent de[27]
[28] boecken der Machabeen, voor logen-boecken by sommighe Protestanten

r. 1-2 *de tapijten oplichten:* d.w.z. achter de schermen doen zien; *gepretendeerde Reformatie:* de Reformatie die aanspraak er op maakt inderdaad een her-vorming te zijn.
4 *Zwingel:* de Zwitserse hervormer Zwingli.
5 *Oecolampadius* (1482-1531) of Heuszgen speelde een rol in de hervorming te Basel; *Kemnitius:* Martin Chemnitz (1522-1586), evenals *Bucerus* d.i. Martin Butzer (1491-1551), bekend hervormd theoloog.
9 *het secreet:* de geheimenissen.
10-11 *Catechumenen:* zij aan wie het geloof onderwezen werd en die zich voorbereidden tot het H. Doopsel.
12 *pretense:* synoniem van gepretendeerde in r. 1.
14-15 *u onnoselijck voorjoegh:* u in uw onschuld, voor zich uit dreef; *sonder eens om te dorven sien:* zonder dat gij het zelfs waagde om te kijken.
19 *schouwt:* beschouwt, acht.
23 *by partyen:* door de tegenstanders; *uytgheroockt:* uitroken kan betekenen: door roken verjagen, maar dat past slecht in dit verband. Men zou eer denken aan: bezoedelen of beschimpen.
24 *schriftmatigh:* berustende op uitspraken van de H. Schrift.
27 *bondigh:* bindend, vaststaande.

[29] gelastert, onder de Canonijcke schriften. Hy set de Catholijcke oock Room-[29-30]
[30] sche Kerck en Concilien in haer volle kracht, en den Paus van Rome, Petri
[31] nasaet, als Primaet en Hooft der Kercke, op den Apostolijcken stoel. Hy[31]
[32] toont aen wat kant de schult van scheuringhe is, namelijck, daer successie,
[33] wettige ordineeringe en sendinghe ontbreeckt. Maar in wat vat sal men dit[33]

29-30 *set in haer volle kracht:* bevestigt het gezag van.
31 *nasaet:* opvolger.
33 *ordineeringe:* instellingen; *sendinghe:* goddelike roeping.

*
[34] nu gieten, dat Grotius aldus voor het hof van Rome en dien grouwelijcken
[35] Antichrist pleyten durf? Dit moet by D. Rivet, en anderen sucht tot staet[35-36]
[36] en eere en vermaertheydt en genot heeten. Luystert dan hoe Grotius sich
[37] selven hier op verantwoort: *Het geen D. Rivet uyt du Vairs brief bybrengt,*
[38] *begrijpt niet waerachtighs noch waerschijnelijcx: maer mach men by D. Rivet*[38-39]
[39] *self sijn tael ghebruycken, een onbeschaemde boosheydt. Want indien Grotius,*
[40] *op het noodighen van soo groot een man, dit wou beloven, het geen D. Rivet*
[41] *versiert, dat hy belooft hebbe; soo kost hy, die van boose Calvinisten uyt sijn*[41]
[42] *Vaderlandt gejaecht, uyt sijn goedt gejaecht wert, die treffelijcke beloofde eere*[42]
[43] *en voordeelen ghenieten, die hy van den Coninck van Vranckrijck noyt hadde*
[44] *noch hoopte; noch het waer hem niet van noode buyten Vranckrijck te gaen,*
[45] *en den staet van een ander Rijck sijnen dienst toe te seggen. En nu oock, dewijl*
[46] *hy alles bybrenght, om den vrede der Kercke, na sijn vermoghen, te herstellen,*
[47] *gheeft Vranckrijck hem niets; en al wou het yets gheven, hy sou het niet aen-*
[48] *nemen. Maer snoode huerlings gemoeden waerdeeren anderen na sich selfs,*[48]
[49] *noch hebben oogen om de schoonheyt van so eerlijck een voornemen, als dat* [sic!]
[50] *van eyge baet, te kennen*. Item, *Grotius heeft naems genoech, en soo veel*
[51] *middelen, waer mede hy te vrede is: en kan oock dese dinghen met een gherust*
[52] *hart ontbeeren: waerom hy geen reden heeft in saken van Religie anders te*
[53] *spreken, dan hy self ghevoelt, en acht dat d'Ouden gevoelden*. Laet ons dan[53]
[54] geene wangunstigen maer liever Grotius self gelooven, daer hy meldt de
[55] motiven en het ooghmerck van sijnen arbeyt, die hem den haet der on-
[56] wetenden op den hals haelt. Hy seyt aldus: *Maer wat belangt den arbeyt,*[56]
[57] *om de Kerck door vrede aen een te hechten; hy twijfelt niet of die is Gode*
[58] *aengenaem: saligh zijn de vredemakers*. Item: *Indiense, die dese sware en*
[59] *groote sieckten willen genesen, sich den haet der menschen op den hals halen,*
[60] *Godt sal hunnen arbeyt genadigh aensien*. Dit is d'oorsaeck waerom Grotius,
[61] door Godts barmhertigheyt en de schriften der Ouden verlicht, na den
[62] vrede in het wereltlijck en Kerckelijck yverde, en in het eynde van sijn[62]
[63] leven, u uyt conscientie wees na de heylighe Catholijcke Kerck, onser aller[63]
[64] gheestelijcke Moeder, die door hare lichten en Leeraers onse Voor-ouders[64]

* TEKSTKRITIEK: r. 49: *dat* zal misschien moeten zijn *vrij*. In elk geval is er misdruk of misverstand. Er staat in het Latijn *tám honesti, quám privatim inutilis* = even eervol als belangeloos.
35-36 *durf:* durft; *sucht tot staet en eere:* eerzucht.
38-39 *begrijpt:* bevat; *niet:* niets; *by D. Rivet self sijn tael ghebruycken:* op Rivet zijn eigen taal toepassen.
41 *versiert:* verzint.
42 *treffelijcke:* voortreffelike, uitnemende.
48 *gemoeden:* oud meerv. van *gemoed; waerdeeren na:* rekenen naar.
53 *ghevoelt:* van mening is.
56 *belangt:* aangaat.
62 *yverde na:* ijverde voor.
63 *uyt conscientie:* door zijn innige overtuiging daartoe gedrongen.
64 *lichten:* verlichte voorgangers.

[65] uyt het Heydendom tot Christenen wederbaerde, tot Christum den eenigen[65]
[66] Salighmaker brocht, en noch haren schoot open houdt, om alle hun afge-
[67] dwaelde goetwillige en deerlijck misleyde nakomelingen t'ontfangen in
[68] hare Godtvruchtige gemeenschap, *waer in Grotius bekent dat sijn Voor-*
[69] *vaders saligh gestorven zijn*. In Santen den 10 Augusti 1645.[69]
R.C.

65 *wederbaerde:* wedergeboren deed worden.
69 *Santen:* gefing. plaatsn. als woordsp. met santen: heiligen.
De ondert. R.C. zal Roomsch-Cath. betekenen.

[Gedichten]

Aen den Lasteraer van wylen den Koninckklycken gezant Huigh de Groot.[aant. aant.*]

O Pharizeeusche grijns, met schijngeloof vernist,[vs. 1]
Die 't GROOTE lijck vervolght, oock in zijn tweede kist;[2]
Ghy Helhont, past het u dien Herkles na te bassen?[3]
Te steuren op 't Altaer den Phenix in zijn assen,[4]
Den mont van 't Hollantsch Recht, by Themis zelf beweent?[5]
Zoo knaegh uw tanden stomp aen 't heilige Gebeent.
J. V. VONDEL.

* Van 1645 of 1646? Afgedrukt volgens de tekst van de uitgave in plano (*Unger: Bibliographie, nr. 419*).
In de Amersfoortse uitgave der Hekeldichten leest men: 'Dit gedicht slaet op Claudius Salmasius, die den Heer Hugo de Groot na zijn overlijden met eenige schriften onder den naam van Simplicius Verinus aenrande'. De aantekenaar beroept zich op de bekende brief van Vondel aan Hooft, van 21 Julie 1646 (*Brieven van Hooft* IV, 205): 'Salmasius kan dit gebeente noch niet laten rusten. De Borgonions hebben het altijt te Delft op levenden of dooden geladen: Balthasar Geraerts op Prins Willem, en dees op Grotius asschen'. Deze Salmasius (Claude de Saumaise, geb. 1588) werd in 1631 hoogleraar te Leiden.

vs. 1 *Pharizeeusche grijns:* huichelachtig masker. Dit zal slaan op het feit dat hij zich achter een schuilnaam verborg.

2 *Groote:* blijkens de druk als woordspeling bedoeld.

3 *Helhont:* de driekoppige Cerberus, die de onderwereld bewaakte en door Herkules naar boven gesleept werd; *na te bassen:* achterna te blaffen.

4 *steuren:* verstoren, aan te tasten. De Phoenix wierp zich vrijwillig op de brandstapel (*'t Altaer*) om verjongd uit de as te herrijzen.

5 *by:* door.

Lyckzangk over Herman vander Pol, raet en ovt schepen t'Amsterdam.[aant.*]

INTEGER VITAE SCELERISQUE PURUS.*

Nu stort een van ons Zesendartigh[vs. 1]
Pylaren, die, trouwhartigh
En Aemstels Burgery zoo nut,
Het oude Raethuis stut
En 't Vaderlandt, wel vijftigh jaeren:
In lief en leet ervaeren,
Ten burgerlijcken spiegel van[7]
Elck een, die oogen kan[8]
Op zulck een onbesproken voorbeelt;
Van Maurits waert geoordeelt[10]
Te staen by d'uitgezifte Wet,[11]
Van ontrouw noit besmet;
By Graven Vlamingen en Bennen[13]
En andren, die hem kennen
In eere en deught, die staten stijft,[15]
En entlijck boven drijft.[16]
Dees Helt durf Wraek haer' eisch ontzeggen,[17]
Schoon zijn vervolgers leggen[18]
Voor zijne voeten: 's mans gedult[19]
Verschoont noch 's vyants schult.
De mensch hoor' wint en water ruissen
Tot dat hy vier paer kruissen[22]

* Van 1645. Afgedrukt volgens de tekst van de uitgave in plano (*Unger: Bibliographie, nr. 418*).
Zie over Herman van de Poll, die 10 Julie 1645 stierf, Dl. 3, blz. 507.

* In 't o p s c h r i f t ; De Latijnse aanhaling (Horatius: *Carm.* Lib. I Ode XXII) betekent: Onbesproken van leven, vrij van misdaad.

vs. 1 *ons Zesendartigh:* de leden van de vroedschap.
7 *Ten burgerlijcken spiegel:* als voorbeeld van burgerdeugd.
8 *oogen:* het oog gevestigd houden.
10 *Van:* door.
11 *by d'uitgezifte Wet:* in 1618, toen Maurits de wet (d.i. de vroedschap) ‘verzette’, uitgeworpen.
13 Bij mannen als De Graeff, Vlaming en Ben IJsbrandt Ben behoorde ook tot de leden van de vroedschap, die in 1618 afgezet werden.
15 *stijft:* sterk maakt.
16 *boven drijft:* de overhand behoudt.
17 *Wraek haer' eisch ontzeggen:* weigeren, wraak te nemen op vroegere tegenstanders.
18 *leggen:* liggen.
19 *gedult:* verdraagzaamheid.
22 Van de Poll werd in 1559 geboren en stierf dus op 86-jarige leeftijd.

En noch zes jaer in 't voorhooft ploegh',[23]
Eer 't leven hem vernoegh';
Men maeit geen' roem van 't lange leven,
Dat vruchtloos heengedreven,
Gelijck een waterlooze wolck,
Onnut is voor het volck.
Laet andren ruim hun voordeel meten[29]
By 't kreuken van 't geweten;[30]
Het grootste voordeel spruit uit deught,
De bron van lof en vreught.
Wie volght dees baer onopgelezen?[33]
In rouw gekleede weezen[34]
En weduwen, en arm en rijck,
Vit liefde tot dit lijck,
Dat elck oneindelijck verplichte,[37]
En zijn genooten stichte.[38]
Zoo sta dees leste staetsi vol,[39]
Ten roem van vader P O L .

Grafschrift.[aant.*]

Hier sluit de zerck den mont,
Die voor de vryheit dong,[vs. 2]
En veilde noit zijn tong,
Toen 't weiflen veiligh stont.[3-4]
De Raet het Weesboeck 't Recht[5]
Elck tuight hoe P O L zich droegh[6]
Gemeenzaem en oprecht.[7]
Hy storf dus out te vroegh.[8]
I . V . V O N D E L .

23 *in 't voorhooft ploegh':* de sporen zag zetten in zijn gerimpeld voorhoofd.
29 *hun voordeel meten:* voordeel trachten te behalen.
30 *By 't kreuken van 't geweten:* door het niet te nauw te nemen met hun geweten.
33 *onopgelezen:* zonder tot de genodigden te behoren bij de begrafenis, wier namen opgelezen werden.
34 Van de Poll was herhaaldelik Weesmeester geweest.
37 *verplichte:* aan zich verbond.
38 En een opbouwend voorbeeld was voor zijn gelijken.
39 Zo moge dan deze laatste plechtige stoet (uitvaart) gevormd worden door degenen die zijn weldaden ondervonden.
* Van 1645. Afgedrukt volgens de tekst op hetzelfde blad als het voorafgaande gedicht.
vs. 2 *dong:* pleitte, nl. in de geschillen met Prins Maurits.
3-4 En zijn stem nooit te koop bood, toen het veilig was, niet beslist partij te kiezen.
5 *het Weesboeck:* heeft betrekking op zijn functie als weesmeester; *'t Recht* op zijn functie als schepen.
6 *zich droegh:* zich gedroeg, zich betoonde.
7 *oprecht:* rechtschapen.
8 *storf:* stierf; *out te vroegh:* hoewel hoogbejaard, toch nog te vroeg.

t' AMSTERDAM, *Voor* JAN BENNING, *Boeckverkooper aen de Beurs, in de vergulde Bijbel*. 1645.

Zege-zang, *ter eere van* Gillis van Vinckenroy,[aant. *]

Burgemeester, Tvvaalfman, en Keizer van den edelen Kruis-boge.

Zangk.

Nu giet de molen-rijcke Demer[vs. 1]
Meer waters, uit sijn glazen eemer,[2]
En ruischt en bruischt, gelijck de zee,
Door Hasselt, sijn verheugde steê,
En langs de vruchtbare oevers neder.
Hy drijft en dobbert, op de veder[6]
Der Burgemeesterlijcke faem;
En VINCKENROYS doorluchten naem
Laet achter sich sijn eicke bouten;[9]
Braverende al die sich verstouten[10]
Te schieten, Ridderlijck en fraey,
Na d'eere van den Papegaey,
Braverende de strenge handen,[13]
Die oit den eedlen Kruis-boog spanden,
Den Kruis-boog, die den vogel treft,
En desen schutter vijfmael heft
Op 's Konings troon, in drie paer schoten,[17]
Tot blyschap van sijn gildt-genooten.
Drie goude vogels, op de borst[19]
Van onsen schutterlijcken Vorst,
Getuigen, hoe hy, boven andren
Bedreven, driewerf, na malkandren,
Den prijs, ja Caezars lauwer streeck.[23]

* Van omtrent 1645. Afgedrukt volgens de tekst in Vondel's *Poëzy* 1647, II (beide drukken), blz. 103. Vgl. *Verslagen en Mededeelingen van de Kon. VI. Academie* 1926 blz. 499, waar Dr. J. Gessler aantoont dat Vondel dit gedicht in 1645 of in 1646 geschreven moet hebben.

vs. 1 *de Demer:* bijrivier van de Deile.
2 *eemer:* (Vlaamse vorm van *emmer*) is in 't Vlaams een houten vat of kuip. Hier: de kruik waaruit de stroomgod het water doet vloeien (vgl. de renaissance-afbeeldingen). Vondel stelt het voor, alsof de stroom, delende in de vreugde, sneller vloeit.
6 *de veder:* de wieken van de gevleugelde Faam, die de wateren in beweging brengt.
9 *Laet achter sich:* overtreft in snelheid; *eicke bouten:* de zware pijlen waarmee uit de kruisboog op de gaai geschoten werd (*Ned. Wdb.* III, 753).
10 *Braverende:* trotserende.
13 *strenge:* krachtige.
17 *Op 's Konings troon:* als overwinnaar in de wedstrijd, dus als *Vorst* (vs. 20).
19 *Drie goude vogels:* de behaalde eretekenen.
23 *Caezars lauwer:* omdat hij uitgeroepen werd tot *keizer* (vs. 41); *streeck:* behaalde.

Tegen-zangk.

De wapen-hazelaer wort bleeck[24]
En dootsch van schrick, en can niet zwelgen
Dien roem geschoncken aen syn telgen,
Terstont noch groen en bly van loof.[27]
Hoe menig vlamde op sulck een roof[28]
Vergeefs: hoe heet hoe vierich blaecken
De broeders, om het hart te raecken,
En een alleen gewint den prijs.
Wat jaer ontfing, op sulck een wijs,
Oyt Burgemeester, op 't gedommel[33]
Van trommel-slach en holle trommel,
En 't zwencken der ontvouwe vaen;[35]
Daer ree de maje-boomen staen[36]
Voor 't huys geplant, en heldre kranssen
De staet verçieren, met hun glanssen
Van flickerend goud en lachend groen.
Nu riect hier juist in haer saizoen
Des Keizers schilt-roos wit ontloken.[41]
Zijn Kamer, noit van vleck besproken,[42]
En vreedzaam, noodicht d'andre dry,
En al den Raet, en burgery.
Om haren Twalef-man te groeten:[45]
Stadt-huis en huizen krijgen voeten.[46]

Toe-zangk.

Om ongelijck en overlast[47]
En woest gewelt, dat langzaem past[48]
Op recht en reden, af te keeren,
Vergaert d'ontzagelijcke Tucht[50]
Verstroiden, onder een gehucht,
En buurt, en dorp, die haest vermeeren,[52]
En groeyen entlijck tot een borg,[53]

24 *De wapen-hazelaer:* de hazelaar in het Hasseltse stadswapen.
27 *Terstont:* kort geleden; *bly van loof:* met fris blad.
28 *vlamde op:* verlangde vurig naar.
33 *gedommel:* dof geluid (*Ned. Wdb.* IV, 611).
35 *zwencken:* heen en weer zwaaien: het vendelzwaaien, een nog krachtiglevend volksspel.
36 *maje-boomen:* meiboom, een versierde afgehouwen tak, als eerbewijs geplant (*Ned. Wdb.* IX, 457).
41 *schiltroos:* waarschijnlik de roos in het wapenschild van zijn *Kamer* (vs. 42).
42 *Zijn Kamer:* hiermee zal het schuttersgilde bedoeld zijn, waarnaast nog drie andere genootschappen (*d'andre dry*) bestonden; *van vleck besproken:* door smet bezoedeld (*besproken:* in opspraak gekomen).
45 *Twalefman:* vergelijk het opschrift.
46 Magistraatspersonen en burgers haasten zich om hem te begroeten.
47 *ongelijck:* onrecht.
48 *langzaem past op:* slechts ongaarne acht geeft op, zich stoort aan.
50 *ontzagelijcke:* ontzag wekkende.
52 *haest:* weldra.
53 *borgh:* ommuurde plaats.

En heele stadt, door 's wijsen zorg,

Voorsien van wetten, Overheden,
En burger-loon, en scherpe straf:
Maer godt-vergeten moet-wil gaf[57]
Om Overheyt, noch wet, noch zeden,
Noch straf, en randde oock steden aen;
Dies quam de nootweer op de baen,[60]
En wapen-handeling der vromen,[61]
Om lant-gedrochten te betoomen,[62]
Met knods, en swaert, en spiets, en boogh:
Toen droop het quaet den schelm in 't oog.[64]

Zangk.

Men socht den wapen-school te stijven[65]
t'Olympia, met groene olyven,[66]
Ter eere van Alkmenes zoon:
Gelijck de zwaen haer helden-toon[68]
Verheft, op 't worstelen, en rennen,
En vuist-kamp; daer sich Vorsten wennen
Ten oorloge, in een wolck van stof,
En damp van zweet, onthaelt met lof,[72]
En loof, van Elis versch gevlochten,[73]
Voor hen die andren overmochten,[74]
Met arm, of vuist, of voet, of hoef,
Zoo dick de deugt quam op de proef.[76]
Oock vierde Aeneas 't jaer-getyde,[77]
En oeffende, getroost en blyde,
De Troysche helden, op het strant.
Eurytion, vol yvers, spant[80]
Sijn taeyen boog, en schiet den vogel,
Die in de wolcken, op sijn vlogel,
Vast sweeft, en drijft, van boven neêr;[83]
En huppelt, nu hy 't hant-geweer[84]
Van Godt Apollo mach hanteeren.

57 *moet-wil:* kwaadwilligheid.
60 *op de baen:* in zwang.
61 *vromen:* goedwilligen.
62 *lant-gedrochten:* boeven die het land afstropen (*gedrocht* is oorspr. monster, ondier). De samenstelling ontbreekt in het *Ned. Wdb.*
64 *droop in 't oog:* kwam hem duur te staan (*Ned. Wdb.* III, 3480).
65 *stijven:* steun te geven.
66 Door bij de Olympiese spelen, ingesteld ter ere van Herakles, zoon van Alkmene, de overwinnaars te kronen.
68 *de zwaen:* de dichter Pindarus, die de Olympiese spelen bezong.
72 *onthaelt:* ontvangen, begroet.
73 *Elis:* gewest in de Peloponnesus.
74 *overmochten:* overwonnen.
76 *dick:* vaak; *deugt:* dapperheid.
77 *'t jaer getyde:* de herdenking van de sterfdag van zijn vader Anchises.
80 *Eurytion:* een boogschutter, die Aeneas begeleidde (vgl. Virgilius' Aeneis V, 495).
83 *Vast:* voortdurend.
84 *'t hant-geweer:* de boog.

De Goden selfs hun schutters eeren:[86]
De hemel draegt sijn schuttery.[87]

86 *selfs:* zelf.
87 Ook de hemel heeft schutters.

Tegen-zangk.

Dit gingk van outs in zwangk: en wy[88]
Braveren noch op sulcke braven,[89]
En zagen dickwijls Vlaemsche Graven
Den Kruis-boog handelen, om strijt.[91]
De vijfde Karel, zoo benijt
Om sijn geluck, sag Brussel springen,
En hoorde 't volck triomfe zingen,
Rontom syn fieren boog: gelijck
Sijn zoon, de zon van Oostenrijck,[96]
Die, in den zee-strijt van Lepante,
Zich tegens Selims mane kante,
De pen van Loven loven liet,[99]
Hoe net de zoon en vader schiet.[100]
d'Infante volgt hun spoor van achter,[101]
En mict, en klinct, en velt, niet sachter[102]
Dan haren groot-vaêr, 't groene hout,
Gelijck een Amazoon; en bouwt
Haer eer op 't Keiserlijcke voorbeelt:[104-05]
Hoe averechts de manschap oordeelt[106]
Van vrouwen, sonder hart, en moedt.
Heldin, gy eerde uw strijtbaer bloet,[108]
Door uwe boog-pees, oock door d'Orden
En koorde, die u lenden gorden.[109-10]

Toe-zangk.

QUINTYN, die, trouwer dan een schilt,[111]
De stadt beschut, en 't Kruis-boogs Gilt,
Daer Engelen voor menschen waecken;
Beschut hem, die, op 't eerlijck spoor[114]
Der Keiseren en Vorsten, voor
Sijn burgers treet: beschut de daecken[115-16]
Der stadt, voor 's oorlogs fellen brant:

88 *gingk in zwangk:* was gewoonte.
89 *Braveren op:* zijn trots op; *braven:* dapperen, flinke mannen.
91 *handelen:* hanteren.
96 *Sijn zoon:* Don Jan van Oostenrijk, die bij Lepanto de Turken versloeg.
99 *De pen van Loven:* een Leuvens hoogleraar die een lofzang dichtte op hun bekwaamheid als boogschutters.
100 *net:* nauwkeurig.
101 *d'Infante:* de aartshertogin Isabella.
102 *klinct:* werpt, treft (met de pijl).
104-05 *bouwt haer eer:* verwerft zich eer.
106 *de manschap:* het mannelik geslacht. Al menen de mannen soms, ten onrechte, dat het vrouwen aan moed ontbreekt.
108 *eerde uw strijtbaer bloet:* deed uw dapper voorgeslacht eer aan.
109-10 *d'Orden en koorde:* het koord van het ordekleed, nl. van Sint Franciscus, dat Isabella in 1621, na de dood van haar man, aannam.
111 *Quintyn:* de beschermheilige van de kerk van Hasselt.
114 *eerlijck:* eervol.
115-16 *voor sijn burgers treet:* zijn burgerij voorgaat, hen beschermt.

Bescherm den Rijck-vorst Ferdinant,[118]

118 *Ferdinant:* Ferdinand III, in 1637 aan het bewind gekomen.

En Rijn, en Maes, sijn rijcke stroomen;
Zoo menig-werf een ongeval
En lant-plaeg dreigen berg, en dal,
En steên, en dorpen op te komen.[122]
De Burgemeester strale en blinck,
Gelijck de puick-steen, in een ringk,
Wat raet en daet een man behoeven,[125]
Die uytsteeckt, door soo brave proeven,[126]
En d'ampten door sijn deugden eert,[127]
Terwijl hy sich en 't volck regeert.
I.v.V.

122 *op te komen:* te overvallen.
125 Welke raad en daad ook de aanwezigheid vereisen van een man.
126 *brave proeven:* bewijzen van flinkheid, van energie.
127 *d'ampten eert:* op eervolle wijze de ambten bekleedt.

Altaer-Geheimenissen Ontvouwen in drie boecken door I.V.V.

Te Keulen
In de Nieuwe Druckerye.
M DC XLV.

DE BEWERKING VAN DE HIER AFGEDRUKTE ‘ALTAERGEHEIMENISSEN’ IS GESCHIED DOOR *LECTOR B.H. MOLKENBOER O.P.*

Van 1645. Afgedrukt naar den tekst van de eerste uitgave (Te Keulen In de Nieuwe Druckerye. MDCXLV), waarvan titelblad en prent hier typografisch zijn nagevolgd en gereproduceerd. (*Unger: Bibliographie, nr. 410*).

Al schijnt het woord Altaargeheimenissen een vertaling van Augustinus' ‘Altaris Sacramenta’ (*Sermo* XCV Migne P.L. 5a, kol. 584), toch is het van Vondels eigen vinding, evenals ‘Kristgeheimenissen’ in *Eeuwgetij der H. Stede,* vs. 41 en ‘Staetgeheimenissen’ in *Zegevier der Vrije Nederlanden*, vs. 4. ‘Altaergeheimenis’ in heidensche beteekenis heeft *P. Ovidius Nazoos Herscheppingen*, X, 616. Klaarblijkelijk verstaat de dichter den term ‘geheimenissen’ voornamelijk met betrekking tot de niet-katholieken, zooals hij zelf was, aan wie het voor hen duistere in drie Boeken *ontvouwen*, ontvouwd, zoo veel mogelijk uitgelegd en bewezen wordt door de drie hemelsche verklaarders: Sint Joannes den Evangelist, Aartsengel Godvruchtigheid en Sint Paulus. De titel is dan misschien een terugslag op het boekje van Walich Syvaertz. tegen de Eucharistie en het Mirakel van Amsterdam: *Roomsche Mysterien ontdeckt* (A'dam, 1604), waar Vondel in dit leerdicht meer dan eens tegen ingaat, gelijk ik aantoonde in ‘De bronnen der Altaergeheimenissen’, *De Katholiek*, 1907, II, blz. 141.

In de initialen J.V.V. (Joost Van Vondel) heeft de pas bekeerde dichter een zeker parallelisme willen leggen met de beginletters van den tekst ‘Justus Fide Vivit', uit *Gal.* III. II, het opvallend gekozen en merkwaardig geïllustreerd motto van dit gedicht. Niet enkel omdat die woorden het randschrift waren van Maria Stuarts eerste gouden munt, maar ook om de beteekenis, die hij er in stak, lag Vondel deze door den Bijbel zelf weerkaatste (vgl. *Habac.* II, 4; *Rom.* I, 17 en *Hebr.* X, 38) en door den bekeerling Sint Augustinus als verweer gebruikte (*Enchiridion,* Cap. XX) tekst bizonder aan het hart. Onder het symbolisch vignet van den aangesisten, maar juichenden David liet hij de spreuk niet minder op zich zelf dan op zijn voorbeeld slaan. De tweezinnigheid van ‘fides’ laat de vertaling toe: ‘De rechtvaardige leeft uit zijn geloof’ en ‘in zijn dichtkunst’, dit laatste geaccentueerd door ‘Justus’, dat ook Joost wil zeggen, zoodat te gelijkertijd de verzekering beteekend wordt, dat de bekeerling zich gerechtvaardigd voelt, én de belofte dat zijn geloof en zijn kunst van nu af samenvallen, m.a.w. dat Vondel de dichter van het Katholicisme zal zijn. Beide belijdenissen houden de vreugde over de overwinning van de dwaling in en de verwachting van bitse tegenspraak. De overwinning (bekeering) is voorgesteld door het vertrappen van den trotschen, sterken leeuw, terwijl de omringende gifspuwende kruipdieren de in- en uitwendige geloofsvijanden beduiden - een en ander als verwerkelijking in Vondel van Gods geruststelling aan David: ‘Over [hier: tusschen] adder en slang zult ge wandelen, en leeuw en draak vertreden’, *Ps.* XC, 13. Vereenzelvigingen van zijn persoon met David beproeft de katholieke Vondel van nu af herhaaldelijk. En al is een bijgedachte aan Orpheus tusschen de dieren, gelijk Zeij meent, niet uitgesloten, te minder wijl ook de bestreden *Lucifer*-dichter zich als Davids mythologischen dubbelganger zal voorstellen in *Uitvaert van Orpheus:* toch legt Vondel het zwaartepunt op David, die niet alleen als profeet van het H. Sakrament geldt

(o.a. in II, 473-v.v.), maar ook, eer hij voor de Ark danste, den reus Goliath versloeg, door den Psalmist zelf met een leeuw vergeleken (I *Kon.* IV, 34-37). De Filistijn Goliath nu en Goliathisme waren in Vondels tijd gangbare aanduidingen voor ketterij. Coornhert o.a. werd door Kalvijn, tegen wien hij de 'Roomsche afgoderye' beschermd had, een 'onbesneden Goliath' genoemd, zooals Jan Aertsen Colom in de voorrede van het 2de deel van Coornherts *Verzamelde Werken* (Amsterdam, 1630) meedeelt. Vondel vernoemt Goliath o.a. in Boek I, 1151, en dat Kalvijn zelf daarmee bedoeld is, blijkt behalve uit de kantteekening uit de samenvatting van zijn Avondmaalsleer en haar bestrijding, alles naar Bellarminus, die terstond volgen (1153-1176). De *Altaergeheimenissen* zijn dus voornamelijk tegen het Kalvinisme gericht, dat de katholieke eucharistische leer dan ook het felst bestreden heeft.

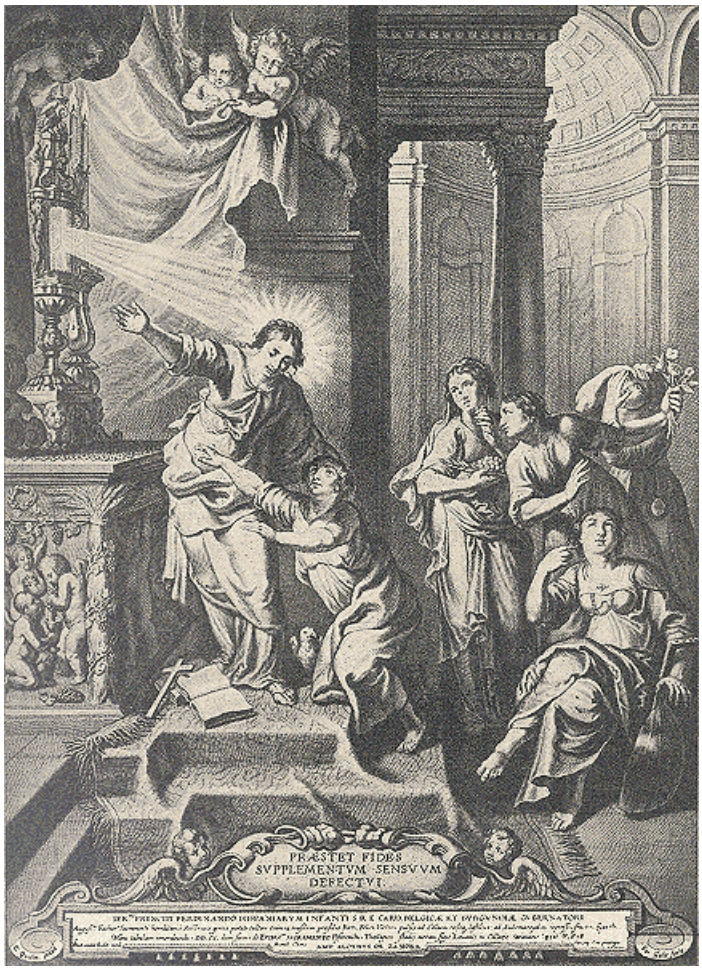
Wellicht heeft den dichter bij het ontwerpen van het vignet de ontboezeming van de *Navolging van Christus*, in het begin van het vierde, d.i. het eucharistische Boek, voor den geest gestaan: 'De vrome koning David danste voor de Godsark met alle kracht, de weldaden aan zijn voorvaderen herdenkend. Hij liet velerlei speeltuig maken, dichtte psalmen, die hij liet zingen met blijdschap, en zong zelf dikwijls bij de harp, bezield door de genade van den H. Geest...' enz. (*Im. Christi* IV, I.), en zeker heeft Vondel de bedoeling van het titelblad toegelicht door de vele toespelingen daarop: I, 665-68; II, 391-93; 1361-64 en 1466-69. Wat de drukplaats betreft, de opgave: 'Te Keulen In de Nieuwe Druckerye' is zeker een pseudoniem, wellicht alleen door drukker en uitgever gewild, omdat Vondel zijn eigen naam duidelijk genoeg te lezen gaf. Ungers meening, dat Dominicus vander Stichel de drukker, en dus Abraham de Wees (samen genoemd op *Sophompaneas* van 1640) de uitgever was, is door latere inzichten ten gunste van Blaeu aan het wankelen gebracht; zie nader *Vondelkroniek*, no. 3.

Evenals het vignet naar Vondels eigen aanwijzingen, werd de titelprent (de vijf zinnen) door zijn katholieken vriend, ten minste van nabij bekenden Theodoor (of Dirck) Matham gesneden naar een prent van Cornelis Galle. Het origineel is een schilderij van den Antwerpschen Erasmus Quellinus (1607-78) op de verzen van H. Thomas: 'Visus, gustus, tactus' enz. De hoofdbron voor het theologisch leerdicht waren de *Disputationes* van den hl. kardinaal Robertus Bellarminus S.J., met name zijn uitvoerig traktaat *Controversia de Sacramento Eucharistiae sex libris explicata*, tom. III (Coloniae Agrip. MDCXIX), blz. 373-964, waardoor Vondel met allerlei andere, vooral patristische schrijvers in aanraking kwam. Zie mijn artikelen in *De Katholiek* van 1907. Daarnaast gebruikte hij voor de historische gedeelten veel *Amstelredams Eer ende Opcomen* van Leonardus Marius (Amsterdam, 1639), zooals Gerard Brom in *Van Onzen Tijd*, 1906, blz. 128 aantoonde, hoewel vele van de opgegeven overeenkomsten ook bij Bellarminus te vinden zijn. Een derde bron wees pater Jac. J. Zeij S.J. aan in een aantal tijdgelijke schilderijen en grafische voorstellingen (*Vondel's Altaergeheimenissen*, 's Bosch, [1924]).

Voor 't goed begrip van het leerdicht dient er nog op gewezen, dat Vondel hierin het innerlijk proces van zijn bekeering beschrijft, gelijk ik aantoonde op het zevende Philologenkongres te Groningen: 'Het Begrip der Altaergeheimenissen' (*Handelingen*, Groningen, 1913) blz. 64 en in *Outergeuren* (Amsterdam, MCMXXIV) blz. 3-8.

Titelprent der *Altaergeheimenissen*, naar de copy door Theod. Matham.

Het origineel van de titelprent der *Altaergeheimenissen*, door Cornelis Galle, Antwerpen 1638.
Museum Plantijn-Moretus te Antwerpen.

DE TITELPRENT DER *ALTAERGEHEIMENISSEN*, die ongesigneerd bleef, wordt op gezag van Unger (*Bibliographie*, blz. 410) algemeen toegeschreven aan Dirk of Theodoor Matham, den bekendste van een uitgebreid, uit Haarlem afkomstig katholiek kunstenaarsgeslacht. Hij werd geboren in 1605 en stierf te Amsterdam in 1676. De prent graveerde hij naar een andere prent, van den Antwerpschen plaatsnijder Cornelis Galle (1576-1656), die op zijn beurt gewerkt had naar een schilderij van zijn stadgenoot Erasmus Quellinus (1607-1678): uitbeelding van de grondgedachte van S. Thomas Aquinas' *Adoro te*, nl. dat het Geloof aanvult wat voor de zintuigen ontbreekt. Ik kon niet achterhalen, of dat schilderij, een altaarstuk allicht, nog bestaat. Maar de prent van Galle, in 1638 door M. van den Enden te Antwerpen uitgegeven en opgedragen aan den Prins-Kardinaal Ferdinand, draagt de onderteekening van And. Aloysius de Zamora uit het Jezuïeten-kollege te Leuven, zoodat in deze richting misschien iets te vinden is.

De nauwkeurige vergelijking van Vondels begeleidend gedicht met de titelprent van Matham leidde tot het vermoeden, dat de dichter zijn uitleg niet op die kopie geschreven had maar op het origineel, de prent van Galle. Men zie bijv. de vss. 5, 13-14, 21, 35-36, 40, 45, die òf twijfelachtig of in 't geheel niet door het werk van Matham gedekt worden. Een vraag aan Prof. Dr. Maurits Sabbe, Conservator van het Museum Plantijn-Moretus te Antwerpen, bracht terstond het gewenschte licht. Een prachtig exemplaar van de prent van Galle was onder zijn kollektie aanwezig en doordat hij ze vriendelijk op mijn verzoek liet fotografeeren, zijn we in staat, alle belangstellenden nu zelf de titelprent van Matham met haar origineel te laten vergelijken.

Evenals in zijn gravure van pastoor Marius' portret naar de in dit deel gereproduceerde schilderij van Nic. Moyaert heeft Matham zich in de weergave van Galle's prent nogal wat vrijheden veroorloofd. Den stralenbundel van het toonstuk heeft hij verlegd, de altaarengeltjes gewijzigd, den valk van het Gevoel verplaatst, den spiegel van het Gezicht bijna onvindbaar gemaakt, den korenaar van de Smaak weggelaten, de druiventrossen anders geschikt, en het Gehoor, dat in kleed en houding volkomen afwijkt, van nieuwe muziekinstrumenten omringd. Ook zijn de engelenkopjes ter weerszij van de cartouche door een aar en een tros vervangen, terwijl het verklarend opschrift: *Praestet fides supplementum sensuum defectui* voor den titel van het leerdicht heeft plaats gemaakt. De laatste regel van Vondels gedicht (vs. 50), die een vertaling van het Latijnsche hymne-vers is, geeft ten overvloede duidelijk te verstaan, dat Vondel de prent van Galle en niet de eigenwijze kopie van Matham voor oogen had.

Denkelijk sneed Matham naar Vondels aanwijzing ook het titelvignet met den harpspelenden David.

Op de Tittelprint van d'Altaer-Geheimenissen.*

De schoone Tittelprint den geest vermaeckt en sticht,
Daer 't Katholijck Geloof, omstraelt van hemelsch licht,
Ten offer aenmaent vijf gezusters, de Vijf Zinnen,vs. 3
Die noch aen 't aertsch gehecht, zy Gode pooght te winnen.4
't Geloof is kennelijck door 't oude en nieuwe boeck,5
By 't Kruis, des Ketters haet en der Rabbijnen vloeck.6
Haer blijde rustigheyt schijnt door een leerzaem wezen7
De zusters met den mont der Waerheit te belezen,
Te wijzen met der hant d' ALTAERGEHEIMENIS,9
Van Engelen ontdeckt. De Vijf staen ongewis,10
Vertwijfelt en verbaest, terwijl die hemelduiven,11
Drie vliegers hoogh in top, d'altaergordijn verschuiven;12
Dies 't goddelijcke licht van 't Roomsche Heilighdom13
Zijn stralen in 't gewelf der Kercke worpt rontom,14
En flickert door kristal in gout en diamanten
Des toonstucks, rijck gewrocht en schoon aen alle kanten.16
Het heiligh outer draeght het toonstuck, hoogh van prijs,
En dier om kunst en stof, noch dierder om dees spijs,18

* In 't opschrift: *Tittelprint:* Titelprent; *print* is gedrukte plaat, vgl. 't Eng. print.

vs. 3 *Ten offer aenmaent:* aanspoort zich over te geven; *de Vijf Zinnen:* de vijf zintuigen, door Vondel nog bezongen: Unger, 1657-60, blz. 101; *Bespiegelingen van G. en G.* III, 107-vv. Vondel geeft reeds hier, en later in I, 547-49; 762 en III, 790, 862, 1079 nog duidelijker, te kennen, dat zijn zinnelijk kenvermogen zich lang tegen het geloof in de Eucharistie verzet heeft.

4 *zy:* nl. het Geloof; Vondel let meer op de voorstelling dan op het grammatikaal geslacht.

5 *kennelijck:* kenbaar; *'t oude en nieuwe boeck:* het O. en N. Testament.

6 *des Ketters haet* enz. met bijgedachte aan I *Cor.* I, 23.

7 *rustigheyt:* gemoedskalmte; *leerzaem wezen:* onderrichtend uiterlijk.

9 *met der hant:* oude datief: met de hand.

10 *Van Engelen ontdeckt:* door Engelen vertoond, vgl. het *ontvouwen* van den titel; de engelen, die het altaargeheim ontsluieren, d.w.z. voor de niet-Katholieken aannemelijk maken, zijn de drie hemelingen: Sint Jan, Aartsengel Godvruchtigheid en Sint Paulus, die Vondel in zijn drie Boeken resp. invoert; *ongewis:* onzeker.

11 *hemelduiven:* de engelen van vs. 10.

12 *vliegers:* en niet: vliegeniers!

13 *Dies:* zoodat; *'t Roomsche Heilighdom:* de roomsche Kerk.

14 *worpt:* werpt.

16 *Des toonstucks:* van den monstrans, zooals de gouden houder heet, waarin achter glas de heilige Hostie getoond (monstrare) wordt; Vondels uitmuntende vertaling blijft door monstrans (en zelfs het verwarrende remonstrans) verdrongen.

18 *dier:* kostbaar.

Het rechte Manna, dat de schaduwen beloofden.[19]
Het goude toonstuck rust op Cherubinnehoofden.[20]
De gloende Serafijn aenbidt, by 't eeuwigh Ront.[21]
De Pellikaen, uit liefde, om hoogh zijn' boezem wont,[22]
Om met zijn hartebloet zijn eigen vleesch te laven.[23]
Twee Hooftapostels staen, ter eere van Godts gaven,[24]
Met sleutelen en zwaert, en glinstren op den trans,[25]
Verlicht van fackelen, doch meer van JESUS glans.[26]
De wijngert schijnt beneên te krunckelen, te groenen,[27]
En ciert het reine altaer met edele festoenen,[28]
Gevlochten van zijn vrucht en hartverquickend loof,
Met kunst en geest gehuwt aen eene korenschoof,
Zoo levende, als een hant die kunstigh weet te strengelen.[31]
Men ziet, by deze schoof, een drietal dienstbaere Engelen
Vast bezigh, eer de vrucht en 't vrolijck loof verwelck'.[33]
Dit wichtje perst de druif: het tweede houdt den kelck:
Het derde draeght den tors, en andren planten wijnen,[35]
Of binden rancken op, daerze om 't altaer verdwijnen.
De Vijf Gezusters op zich zelve blijven staen.[37]
Het grof Gevoelen, met haer' stouten valck vooraen,[38]
Begeert, als Thomas, dees Geheimnis eerst te tasten.[39]
De Smaeck, met druif en air, wil proeven, als de gasten
Van Kapernäum, hoe de tong dit vonnis veldt.[40-41]

19 *de schaduwen:* de Oud-Testamentische voorafbeeldingen.
20 *Cherubinnehoofden:* Cherubijnenkopjes.
21 *gloende Serafijn:* de gloeiende, vlammende Serafijn, vgl. *Is.* VI. 2, 6; deze engel of engelen zag Vondel denkelijk in de niet heel duidelijke figuurtjes op het toonstuk, vlak onder de Hostie, hoewel die gevleugelde kopjes, evenals van den voet, eigenlijk Cherubijnen heeten; *'t eeuwigh Ront:* het ronde brood, onder welke gedaante de Godmensch altijd met ons zijn wil, vgl. *Matth.* XXVIII, 20; Vondel gebruikt de uitdrukking anders voor den Hemel.
22 *De Pellikaen:* de pelikaan; deze vogel was al bij de Ouden het symbool van de opofferende liefde, omdat hij, zooals het heette, zijn borst openpikte om zijn jongen met eigen bloed te voeden. In de M.E. is dit zinnebeeld op den Christus eucharisticus toegepast, die immers ook zijn volgelingen zijn eigen bloed geeft. Sint Thomas bidt in de hymne, die Vondel hier voor den geest heeft: ‘Pie Pelicane, Jesu Domine’ (liefderijke Pelikaan, Heer Jesus); op de monstransen werd de vogel daarom vaak afgebeeld.
23 *zijn eigen vleesch:* zijn jongen.
24 *Twee Hooftapostels:* de twee hoofdapostelen, Petrus en Paulus.
25 *op den trans:* boven op het toonstuk.
26 *van fackelen:* door kaarsen.
27 *wijngert:* wingerd, wijnrank; *beneên:* tegen de altaartombe; *krunckelen:* kronkelen, krullen.
28 *reine:* onbloedige, onbesmeurde.
31 *Zoo levende, als een hant:* zoò levendig als maar iemand.
33 *Vast:* ijverig.
35 *tors,* veel voorkomende letterkeer voor: tros; *wijnen:* wingerds of druiveboomen.
37 *De Vijf Gezusters:* de vijf zintuigen; *op zich zelve* enz.: zelfstandig, vasthoudend aan eigen waarneming.
38 *Gevoelen:* gevoel, 't Lat. tactus; *stouten:* overmoedigen; *valck:* ook in de Vondel bekende *Iconologia* van C. Ripa (A'dam, 1644) blz. 466 wordt de valk het embleem van het gevoel genoemd; de reden staat er niet bij.
39 *Thomas:* de apostel, die den verrezen Christus wilde betasten om te gelooven, *Joan.* XX, 25.
40-41 *druif en air* (aar): hier als smaakobjekten gekozen omdat ze de materie van het H. Sakrament uitmaken; *de gasten van Kapernäum* (spreek uit: Kapernáum): de door Christus wonderdadig gevoede menschen, die hem tot Capharnaum achterna gingen en die zijn belofte van het

De Reuck wort by den neus vast omgeleit, en stelt
De bloem en druif op prijs, naer waerde van de geuren.[42-43]

Brood des levens om hun zinnelijken smaak verwierpen, *Joan.* VI, 24, 26, 51, 52; *dit vonnis veldt* (velt): hierover oordeelt.

42-43 *De Reuck* enz.: de reuk wordt steeds (*vast*) door den neus geleid; Vondel doelt op de figuur met de bloemen; zijn beschrijving komt overigens niet nauwkeurig met de titelprent overeen, omdat hij blijkbaar niet deze gewijzigde kopie van Matham, maar de oorspronkelijke gravure van C. Galle (naar Rubens' schilderij) voor zich heeft gehad. Zie onze afbeelding van Galle's gravure uit het Museum Plantijn te Antwerpen; *stelt op prijs:* schat, keurt.

't Gezicht betrouwt haer oogh, dat vangt alleen de kleuren,[44]
Gelijck haer spiegel doet: 't nieusgierige Gehoor
Verlochent Kristus hier, en luistert naer het oor.[45-46]
Het yverigh Geloof, om 't vijftal vast verlegen,[47]
Houdt aen, tot dat zich elck ten leste laet bewegen,
Zoo ras als Sint Aquijns Orakel door haer spreeckt:[49]
't Geloof alleen voltreck' wat uw Verstandt ontbreeckt.[50]

44 *betrouwt:* vertrouwt op; *de kleuren:* op de prent door bloemen aangeduid.
45-46 *haer spiegel:* deze spiegel, afhangend van den gordel van het Gezicht en vlak boven het hoofd van het Gehoor herkenbaar, is op de prent van Galle veel duidelijker; *'t Gehoor verlochent Kristus:* waarschijnlijk doelt Vondel op de Kapharnaïeten, die op Christus' belofte van het Levensbrood uitriepen: 'Wie kan dat aanhooren?', *Joan.* VI, 60; in het 'Adoro te' van St. Thomas van Aquine wordt het geloof juist door het gehoor geleid: 'Auditu solo tuto creditur' (alleen door 't gehoor gelooft men veilig) wel met bijgedachte aan S. Paulus' 'fides ex auditu' van *Rom.* X, 17; maar Vondel moest de prent verklaren.
47 *vast verlegen:* voortdurend bezorgd.
49 *Sint Aquijns Orakel:* het machtige woord van Sint Thomas van Aquine, den Doctor Angelicus van de Scholastiek en dichter van de Getijden van het H. Sakrament, waarvan de hymne 'Adoro te' door de prent geïllustreerd wordt.
50 *'t Geloof alleen* enz.: vrije vertaling van het hymne-vers: 'Praestet fides supplementum sensuum defectui' (het geloof vulle aan wat aan de zinnen ontbreekt); *Verstandt:* natuurlijk, alleen door de zinnen voorgelicht verstand.

Koorzang.*

Verlichte ziel! het wonderheiligdom
Verspreit alsins zijn heldre stralen[vs. 2.]
En nodigt u: versuim niet, stil en stom,
Vw heil eerbiedelijk t'onthalen[4]
Aen 't hoogh Altaer; daer God zijn waerdste pant[5]
V schenkt tot een verzoenende Offerhant,[6]
En Offerspijs; het zalig tegengift[7]
Van 't doodlijk ooft en errefzonde,[8]
En prikkel van ongoddelijke drift.[9]
Die artzeny geneest de wonde
Die 't helsch Serpent u beet in dees woestijn,[11]
Daer 't leven hangt aen sulk een medecijn.
De hemel, die u hier met Manne voedt,[13]
En uyt de waere rots komt laven,[14]
Verquikt en sterkt 't gewillige gemoet,
Dat naer 't beloofde lant, de haven
Der zaligheit, door strijt en kommer spoeit,[16-17]
En by die bron des levens groeit en bloeit.
Laet smaek van tarwebloem noch geur van wijn
Vw' God, de Waerheit zelf, niet laken.[19-20]
De rechte wijsheit acht geen slechte schijn.[21]
't Geloof ziet op onzichtb're zaken,
En boven d'elementen opgevoert,[23]
Onfeilbaer alle stoute tongen snoert.[24]
Wel op, en gort uw lijf in 't witte kleet,
En doe den brand der liefde schijnen:

* In 't opschrift: *Koorzang:* Zang uit het koor, het priesterkoor. Het gedicht, dat na een inleiding (vs. 1-9) de drie Boeken der *Altaergeheimenissen* aanduidt, nl. Offerspyze vs. 10-24, Offereere vs. 25-31 en Offerhande vs. 32-42, en met een konklusie eindigt (vs. 43-48), is te lezen als een opwekking van een priester (wschl. Leon. Marius) tot Vondel, die het m.i. niet geschreven, maar wellicht verbeterd heeft. Zie hierover *Vondelkroniek*, no. 3, Okt. 1930.

vs. 2. *alsins:* alom.
4 *eerbiedelijk:* eerbiedig; *onthalen:* ontvangen.
5 *waerdste pant:* Christus, Gods Zoon, in het H. Sakrament gegeven als een pignus futurae gloriae.
6 *Offerhant:* Offerande.
7 *Offerspijs:* de Kommunie.
8 *'t doodlijk ooft:* de paradijsappel.
9 *En:* lees: en van den; *ongoddelijke drift:* lagere hartstochten.
11 Vgl. de vurige slangen in de woestijn, wier beten door de koperen slang genezen werden, *Num.* XXI. 6-9.
13 *Manne:* het Manna der Joden, *Exod.* XVI, 13-v.v., was voorafbeelding van het H. Sakrament.
14 Evenzoo het water uit de rots, *Exod.* XVII, 6.
16-17 *'t beloofde lant:* Kanaän als voorafbeelding van den Hemel; *de haven der zaligheit:* zoo was ook de naam van het Karthuizerklooster te Amsterdam, sedert 1578 verlaten; *spoeit:* spoedt.
19-20 Versta: laat u door de uitwendige gedaanten van brood en wijn er niet toe verleiden, God tegen te spreken.
21 Versta: de waarlijk wijze slaat geen acht op die nietige (*slechte*) gedaanten.
23 *d'elementen:* het zinnelijk waarneembare.
24 *alle stoute tongen snoert:* legt allen overmoedigen het zwijgen op.

Braveer nu Michol, daer gy speelt en treet[25-2727]

25-27 Zinspeling op het titelvignet van David, die in den ephod (*'t witte kleed*) voor de ark danste, bespot door zijn vrouw Michol, vgl. II *Kon.* VI. 14-16.

27 *Braveer:* weersta; *Michol:* is de voorafbeelding van hen die de aanbidding van het H. Sakrament bespotten.

In 't midden van de Cherubijnen,[28]
Die 't Manne, in d'Ark bedekt, zijn eere biên,
En 't Lam op Godes troon verheven zien;[30]
Alwaer zijn uitgestorte dierbaer bloet
Rantzoen is voor zijn ledematen,[32]
Dat hun gebrek altijt vervullen moet,[33]
En noch ten offer nagelaten,[34]
Ootmoedig wert met lof en dank erkent,
Om 't lijden, dat u vrijt van alle elend.[36]
Hier derft Melchisedech zijn offerspijs,
En Kristus komt zijn ampt bekleden.[37-38]
Ierusalems altaer verleert zijn wijs:[39]
't Heel aertrijk door wort aengebeden
Dit zuiver Offer, welcks geheimenis
't Oprechte merk van waren Godsdienst is.[42]
Waer bergh ik u dan best in ballingschap?[43]
Zit in de schaduw des beminden
Te Bethel, daer voor Israël de trap[44-45]
Tot God, vol Englen, is te vinden,
En gy, vermoeit den swaren weg te gaen,[47]
Emanuel, uw troost en hulp, ziet staen.[48]
Piè.

Keur Van het navolgende Werck.*

Dit navolgende Rhijmwerck van het Heiligh en Hooghwaerdigh Sacrament des Altaers, verdeelt in drie boecken, doch begrepen onder eenen naem ALTAERGEHEIMNISSEN*, is vol Katholijcke en deughdelijcke leeringen,*

28 *de Cherubijnen:* de ark was bekroond met twee gouden Cherubijnen, *Exod.* XXV, 18.
30 Vgl. *Openb.* VII, 10, 11.
32 *Rantzoen:* losprijs (Lat. redemptio); *ledematen:* zij die door deelgenootschap aan Christus' verlossing bij zijn mystiek lichaam zijn ingelijfd.
33 *gebrek:* tekortkomingen; *vervullen:* aanvullen.
34 hoort bij *bloet* van vs. 31.
36 *vrijt:* bevrijdt; *elend:* ballingschap.
37-38 Versta: Melchisedechs voorafbeelding houdt voor de vervulling op.
39 De offers van de Oude Wet worden veranderd.
42 *merk:* kenmerk.
43 *ik:* de priester-dichter van dit gedicht; *u:* Vondel.
44-45 In *Bethel* zag Jacob (*Israël*) in zijn droom de trap naar God. *Gen.* XXVIII, 11-17.
47 Vgl. Boek III, vs. 1699.
48 *Emanuel:* Emmanuël, God met ons, *Is.* VII, 14.
Piè: Met liefde, of: godvruchtig. De gissing, dat dit Vondel zelf is, kan ik niet bijvallen.
* *Keur van het navolgende Werck:* Wellicht om de fiktie van het titelblad: 'Te Keulen' meer schijn van waarheid te geven, wist Vondel deze werkelijke kerkelijke goedkeuring voor zijn theologisch leerdicht in Keulen te bemachtigen. Tusschenkomst van Leon. Marius valt hier licht te vermoeden, die misschien de Nederlandsche en voor Vondel zoo vleiende formuleering schreef, daar uit niets blijkt, dat de bisschoppelijke censor Henricus Francken Seirstorpffius (elders heet hij Sierstorpffius, d.i. uit Siersdorf, een gehucht in de Rijnprovincie) onze taal verstond.

waerdigh daerom, tot gemeene leeringe stichtinge en heiligh gebruik, gedruckt te worden. Gegeven te Keulen, den thienden van Wijnmaent, 1645.

HENRICVS FRANCKEN SEIRSTORPFFIVS, Doctoor in de Godtheit, en by zijn Keurvorstelijcke Doorluchtigheit van Keulen ingestelt Keurmeester van boecken.

Altaer-Geheimenissen.
Het eerste Boeck. Offerspyze.

Ick zing van Godts Altaergeheimenissen;[+vs. 1]
Van d'Offerspijs der heilige offerdisschen;[2]
Van Offereere, en eeuwige Offerhant.[2-3]
Wat Serafijn, wat Goddelijck trouwant[+4]
Zal, daer de Kerck gevult met zoom en slippen[5]
Van Godts gewaet, nu mijn besmette lippen
Toch zuiveren met vier van 't hoogh Altaer?
Waer voor ick my met nederigh gebaer[8]
Ter aerde worp, al siddrende en verlegen[9]
Om 't stercke licht: geen arent magh hier tegen.[10]
De troonwacht zelf bedeckt haer aengezicht
En voeten, voor dit onverdraeghzaem licht;[12]
En rollende den galm van driemael heiligh[13]
Elckandren toe, staet naulix vast en veiligh,[4-14]
De pijler beeft: de muren beven oock,
Gelijck verbaest: 't gewelfsel hangt vol roock.[16]
Hoe durf een worm dan 't Offerweb beginnen?[17]
Wat zegh ick? kan een zyworm zydraet spinnen:[18]
Bestelt een visch ons purper: en bekleên[19]

[+][Randschrift:] *Voorstel des Dichters,*

[+][Randschrift:] *die hulp daer boven zoeckt*.

vs. 1 *Ick zing:* vgl. vs. 1 der *Verovering van Grol,* het klassiek begin van een epos, naar Virgilius' ‘Arma virumque cano’ en Tasso's ‘Canto l'armi pietose’.
2 *offerdisschen:* altaren.
2-3 De verdeeling der drie Boeken, nl. *Offerspyze:* de H. Kommunie; *Offereere:* de Aanbidding; *Offerhant:* de H. Mis. Vondel schrijft altijd, ook in zijn oudste verzen *Offerhant* of *Offerhande*; later dacht hij daarbij aan ‘hand’, vgl. *Bespiegelingen* IV, 957-58.
4 *trouwant:* dienaar, met bijgedachte aan trouw.
5 *gevult:* nl. is.
8 *gebaer:* houding.
9 *worp:* werp.
10 *magh:* kan; dat de arend in de zon kan zien heeft Vondel meer dan eens.
12 *onverdraeghzaem:* overdragelijk; dit vs. letterlijk in III, 1118.
13 *driemael heiligh:* het trisagion, uit den Bijbel (*Is.* VI, 3; *Openb.* IV, 8) in de Misliturgie overgenomen en door Vondel in *Lucifer,* vs. 336 nagezongen.
4-14 Vgl. *Is.* VI, 2-7, waar de profeet verhaalt, hoe zijn besmette lippen door de gloeiende kool van een engel werden gereinigd, om voor Gods alles vervullende majesteit te verschijnen; een zelfde gedachte bezielde Vondels tijdgenoot Vinc. Contenson O.P. bij den aanhef van zijn traktaat over de Eucharistie.
16 *verbaest:* overmeesterd.
roock: wierook.
17 *durf:* durft; *een worm:* zoo noemt Vondel zich uit zelfvernedering, misschien met gedachte aan *Ps.* XX, 7; *Offerweb:* wat ter eere van het Offer, het H. Sakrament, geweven wordt.
18 Vgl. *Hiervsalem Verwoest,* vs. 2203 (Dl. 2, blz. 207) en *Brvyloftbed van Hoofd en Hellemans,* vs. 23-24 (Dl. 3, blz. 157).
19 *Bestelt:* levert; *een visch:* een purperslak.

De worm en visch gekroonde mogentheên:
Wat schroomte kan my dienen tot verschooning;[21]
Indien ick nu den Bethlehemschen Koning[22]
En zijne kribbe ontzegh mijn' offerplicht;[23]
Het arm geschenck van een Altaergedicht?
Borduursels, die van gout en zilver kraecken,[25]
En diamant en purper en scharlaken
Vercieren wel het Offerheilighdom;[27]
Maer gaven zijn, naer 't hart is, wellekom:[28]
't Gewilligh hart heeft eerst Godts wit getroffen.
De hemel neem' mijn werck aen om de stoffen.[30]
Want al wat hier ontbreke aen 's Dichters maght,
[Die niet's vermagh, en smekende verwacht
De heldre vlaegh van eenen Pinxterzegen][33]
Dat kan de stof, te zwaer in 't overwegen,[34]
Voltrecken; en voltrecken niet alleen,[35]
Maer hemelhoogh verheffen, en van 't kleen
Ja van een Niet onendelijck vergrooten.[37]
Zoo wort het slot gekust om 't ingesloten.
Zoo vat metael den edelsten robijn.
Zoo blinckt de zon in 't brosse kristalijn.[38-40]
Mijn boezem gaet van eene Godheit zwanger,[41]
Verheffende den toon van haren zanger.[42]
O I A K O B , die de Nijdigheit ten doel,[+43]
Te Mechele, van uwen hoogen stoel,

[+][Randschrift:]
Toe-eigeninge aen den Aertsbisschop van Mechelen.

21 *schroomte:* vrees; *kan:* zou kunnen.
22 *den Bethlehemschen Koning:* Christus, te Bethlehem in een kribbe geboren.
23 *ontzegh:* zou onthouden, zou weigeren.
25 Versta: de liturgische plechtgewaden met de dik opgelegde goud- en zilverkrullen van den baroktijd.
27 *het Offerheilighdom:* het H. Sakrament.
28 Vgl. Dante, *Paradiso,* VII, 106-8.
30 *de stoffen:* het onderwerp.
33 *vlaegh:* uitstorting, vgl. de uitstorting van den H. Geest in de gedaante van vurige tongen op Pinksterdag, zoodat de apostelen vreemde talen spraken, *Handel.* 111, 3-4.
34 *te zwaer in 't overwegen* (met spelende bijgedachte aan ‘wegen’): voor Vondels begrip te zwaar:
35 *Voltrecken:* aanvullen.
37 *onendelijck:* oneindig.
38-40 Prachtige voorbeelden hoe iets kostbaars in iets minderwaardigs besloten kan zijn; *kristalijn:* glas.
41 Vgl. ‘Est deus in nobis’, Ovidius, *Fasti,* VI, 5; ‘Een God bezit mijn ziel’, *Tortsen van A. Krombalch* enz., vs. 7 en *Danckoffer aen David de Willem,* vs. 26.
42 *haren zanger:* Vondel zelf.
43 *Iakob:* Jacob Boonen, geb. te Antwerpen 1573, bisschop van Gent in 1617, aartsbisschop van Mechelen in 1621, overleed te Brussel in 1655 en in de S. Rombouts te Mechelen bijgezet. Groot vereerder van Ruusbroec en mild voor de armen, heet hij de vermaardste onder de primaten van België uit vroeger tijd. Zie Dr. Foncke in *De Katholiek,* 1909, II, 70. Hij diende Vondels dochter Anna het Vormsel toe en beantwoordde de Opdracht der *Altaergeheimenissen* met een dankbrief en een schilderij, beide verloren evenals het toegezonden ex. van het leerdicht. Het lot van het altaarstuk verhaalt Brandt (ed. Verwijs) blz. 68. Van Lenneps

Gansch Nederlant met mijter staf en wetten[45]
Bestraelt en weit; gewaerdigh mijn trompetten[46]
Te hooren, is dien klanck aenhoorens waert:[47]

verhaaltje over Boonens voorliefde voor Cats boven Vondel (IV, 620) steunt nergens op; *de Nijdigheit ten doel:* Boonen werd ten onrechte van Jansenistische gevoelens beticht.

45 *Gansch Nederlant* enz.: of dit juist is, betwijfel ik.

46 *weit:* weidt, vgl. *Joan.* XXI, 15-17.

47 *dien klanck:* om welluidendheid in pl. v.: die klanck.

Want uwe drift en gloeiende yver paert[48]
Godtvruchtigheit en Godtgeleertheit t'zamen;
Twee perlen, die Aertsbisschoppen betamen.
Zoo zulck een Licht mijn smetten merck' van veer;
Dat streckt my niet tot schande, maer tot eer.
Geen wisser toets dan uw eerwaerdighste oordeel.
Wie leerzaem is, trecke uit bestraffing voordeel.[51-54]

Toen d'Engel sloot het weeligh Paradijs,[+55]
Kost Adam, by vergangkelijcke spijs,[56]
Zijn leven wel een ry van eeuwen recken;[57]
Doch most in 't endt den Doot ten aze strecken;[58]
Naerdien hy noit moght plucken 't hemelsch ooft,
Dat lijf en ziele onsterflijckheit belooft.[59-60]
Zoo quam de Doot al zijn geslacht braveeren.[61]
Hy zagh allengs 't natuurlijck vier verteeren[62]
Zijn mergh en sap; niet langer onderstut[63]
Van 's levens vrucht. Wat was 't dien balling nut[64]
Te leven, en al etende te sterven?[65]
Een appelbeet kost lijf en ziel bederven:[66]
Een dolle lust bekomt den mensch zoo zuur.[+67]
Helaes! wat raet? De steenende Natuur,[68]
Verzwackt, geknackt, gebiet in alle hoecken[69]
Naer artseny, voor lijf en ziel, te zoecken:[70]
Te vragen, van 't begin ten einde toe,
Naer tegenspijs, die eeuwigh stercke en voe;[72]

[+][Randschrift:] *Inleidinge, geschept uit 's menschen nootdruftigheit, gesproten uit het verbodt van den boom des levens en de vrucht der onsterflijckheit*.

[+][Randschrift:] *Weshalve de mensch, na den val, heil en hulp zoeckende, onderwezen en getroost wort,*

48 *drift:* geestdrift.
51-54 Carel van Mander de Oude schreef in de voorrede van zijn *Schilder-boeck* (1604): ‘Wie met verstant berispt, doet datmen voordeel heeft’.
55 Vgl. *Gen.* III, 24 en 17.
56 *Kost:* kon.
57 *een ry van eeuwen:* volgens *Gen.* V, 3 werd Adam 130 jaar.
58 *most:* moest.
59-60 *'t ooft, dat* enz.: nl. de vruchten van den boom des levens, *Gen.* II, 9.
61 *al zijn geslacht:* het heele menschelijke geslacht; *braveeren:* overheerschen, *Rom.* V, 12-14.
62 *'t natuurlijck vier:* de warmte van de zon en het eigen lichaam droogde Adam ten slotte uit.
63 *niet langer* enz.: na den zondeval mocht Adam niet langer eten *van 's levens vrucht*, bedoeld in vs. 60.
64 *balling:* uit het Paradijs verjaagde.
65 Vgl.: ‘dit sterfelijk leven of deze levende dood’ van S. Augustinus, *Confess.* I, VI.
66 *kost:* kon.
67 *dolle:* dwaze.
68 *steenende:* kreunende.
69 Volgens de katholieke leer verloor de mensch door Adams zonde niet alleen de bovennatuurlijke bevoorrechting en vriendschap Gods, maar werd ook zijn natuur gewond door onwetendheid, zwakheid van wil, begeerlijkheid en prikkeling, zoodat de mensch tot het kwade neigde; ook het lichaam kreeg door onderworpenheid aan ziekte en dood aan die algemeene verzwakking zijn deel.
70 Zoodat de mensch van zelf naar geestelijke en lichamelijke geneesmiddelen (*artseny*) uitzag.
72 *Naer tegenspijs:* een genezende spijs tegen de doodende van 't Paradijs, antidotum, ‘een rechte tegengift voor Evaes slangespijs’, *Heerl. der Kercke,* III, 640.

En ga te slaen, waer langs de handen wijzen[+73]
De rechte vrucht, die werelden kan spijzen.
Dus uit den staet der eerste onnozelheit[75]

[+][Randschrift:] *door Beelden, Profecyen en Beloften*.

73 *de handen:* nl. der Beelden, Profetiën in Beloften in het Oude Testament, als voorafschaduwing van de volheid der tijden in Christus.

75 *Dus:* aldus; *den staet der eerste onnozelheit:* den staat der oorspronkelijke onschuld of gerechtigheid, waarin de mensch door God boven het postulaat van zijn natuur verheven was; vgl. Vondels keurig dogmatische uiteenzetting in 't Berecht van *Adam in Ballingschap*.

Gedreven, en van vrouw Natuur geleit
En hare wet, langs scherpe doornewegen,[76-7777]
Komt my, na meer dan tien paer eeuwen, tegen[78]
Melchisedech, gelijck gestiert van Godt[+]
Den helt te moet. Hy zegent hem en Loth,[80]
En offert wijn en weite aen zoo veel knechten,[81]
En Abraham, den veltheer; na het vechten[82]
En d'overhant tot danckbaerheit gereet:[83]
Doch Abraham erkaeuwt het geen hy eet,[84]
Met rijp verstant; en ziet, ten troost der vromen,
Van verre een' Vorst en hooger Priester komen;[86]
Een heiligh hooft, dat hen met offer toeft.[87]
Aertsvader, die met uwe tonge proeft,[88]
Uit slechter korst, een eedler artsenye,[89]
En suickerkruim; wat spreeckt die schilderye,[90]
't Gedootverft beelt van dien Melchisedech?[91]
Hy belght het zich, en gaet misnoegend wech,[92]
En weigert ons 't bedietsel van dit voorbeelt,[93]
Tot op een tijt, van Godt bequaem geoordeelt,
Voor zulck een les en overrijcke stof.
De harssens zijn in d'eerste school te grof.

[+][Randschrift:] *Melchisedech, een voorbeelt in den staet der nature*.

76-77 *vrouw Natuur en hare wet:* de natuurwet, het zedelijk besef in 't menschelijk hart gegrift en nog door geen positieve wetten nader bepaald; dit gebeurde pas onder Mozes.
77 *doornewegen:* vgl. *Gen.* III, 18.
78 *na tien paer eeuwen:* na 2000 jaren; de in V.'s tijd nog algemeen aangenomen bijbelsche tijdrekening stelde de schepping van Adam ± 4000 jaar v. Chr.; ruim 2000 jaren later het optreden van Abraham en Melchisedech.
80 *Den helt:* Abram; *Hy:* Melchisedech, koning van Salem en priester van den Allerhoogste, *Gen.* XIV, 18; *Loth:* Abrams broer; zie voor Adam, Melchisedech, Abram en Loth: *De Helden Godes,* (Dl. 2, blz. 316, 326-30).
81 *weite:* brood; *aen:* versta: voor; *knechten:* krijgsknechten.
82 *Abraham:* om 't metrum voor Abram, zooals de aartsvader toen nog heette, vgl. *Gen.* XVII, 5.
83 *d'overhant:* de overwinning, door Abraham vlak te voren op zijn vijanden behaald.
84 *erkaeuwt:* herkauwt, overdenkt; *het geen hy eet:* de mystieke beteekenis van dit voedsel.
86 *een' Vorst* enz.: Christus.
87 *met offer toeft:* met een offer afwacht.
88 *Aertsvader:* tot Abraham gezegd.
89 *Uit slechter korst:* uit zulk een eenvoudig, gewoon brood als Melchisedech offerde.
90 *suickerkruim:* brood van de allerfijnste soort; *schilderye:* voorafbeelding.
91 *'t Gedootverft beelt van dien Melchisedech:* de in eersten aanzet geteekende schets van Christus, den eigenlijken hoogepriester; doodverven is in de grondverf zetten. Bij Bellarminus (399. B) vond Vondel tal van uitspraken van Kerkvaders, die het brood van Melchisedech aanwezen als een eerste insinuatie van de Eucharistie; zijn vss. werken 't woord van S. Chrysostomus uit: ‘Gij ziet hoe ons Sakrament wordt aangeduid (insinuatur); ge hebt het voorbeeld (typus) gezien, let nu op de werkelijkheid’.
92 Abram is verstoord (*belght het zich*) en verdwijnt misnoegd (*misnoegend*) om de ontijdige vraag: wat het brood van Melchisedech beduidt.
93 *'t bedietsel:* de beteekenis.

Laet Moses, Godts vertolcker, dan eerst slijpen[+97]
Het stomp vernuft, te langsaem in 't begrijpen.[96-98]
Hy toont my 't feest, dat zeven dagen duurt,[99]
En leeft by broot, doch zoet en ongezuurt.[100]

[+][Randschrift:] *Moses eerstelingen en brooden wijzen op wat beters*.

97 *Moses, Godts vertolcker:* die de wet Gods aan de Joden openbaarde.
96-98 Vondel geeft hier en in de volgende vss. te kennen, hoe hij in zijn doopsgezinden tijd (*d'eerste school*) te vergeefs naar de beteekenis der broodfiguren van het O.T. gezocht heeft; vgl. ‘d'eerste ploy van errefleer’ enz. in *Geboortezang aan Gregorius Thaumathurgus*, vs. 38-52.
99 Op Gods bevel stelde Mozes het Paaschfeest in, d.i. het feest der ongedeesemde brooden dat zeven dagen duurde, *Exod.* XII, 15.
100 *ongezuurt:* ongedeesemd, ongegist.

Hy draeght Godt op zijn air, van 't velt gesneden,
En d'eerste bloem van 't meel, dat zich liet kneden.[101-2]
Wat zeggen broot en garf en bloem van graen.[103]
Ick smaeck vergeefs, en kan noch niet verstaen[104]
Wat 's hemels tolck den stammen in wil luisteren.[105]
Of heeft hy lust zijn ooghmerck te verduisteren?
Hy wijst my naer Godts hut, daer Levijs hant[107]
Tapijten voor Aärons zonen spant.[108]
Hoe schittert hier de schacht der Cherubijnen![109]
Ick zie om hoogh een' hemel nederschijnen;
Ick zie hier loof en bloemen geschakeert,[110-11]
Zoo kunstigh, dat de kunst natuur braveert.[112]
De kandelaer met zeven tacken, louter
Van gout, beschijnt den gulden wierroock-outer
En disch, met korst van terwebloem gelaên.[113-15]
Ghy Priesters, zeght; wie zet zijn mont hier aen?[116]
Zy roepen: wacht, ay, wacht u t'overschrijden
Dien drempel, noit betreên van ongewijden,[118]
Maer van den zool des Priesterdoms, gekleet[119]
In zuiver sneeuw. De Priester nut en eet,[120]
Op zijne beurt, van d'eene weeck tot d'ander,
Dees toonkorst, dus gestapelt op malkander:[122]
Doch niemant durf aen dezen spijsdisch gaen,
Ten zy hy zich van wijn en vrouwen spaen'[124]
En heikruit; oock de handen zuiver wassche,[125]
Waer me hy slaght, en d'offers leit in d'assche.[126]

101-2 Het eerste koren moest God dan geofferd worden, *Exod.* XXXIV, 22.
103 *Wat zeggen:* lees: Wat zèggen. De zin is: welke diepere beteekenis heeft dit alles?
104 *smaeck:* proef, in den zin van: ik tracht te begrijpen; 't vers herinnert aan Vondels twijfeltijd.
105 *den stammen:* de 12 stammen van Israël; *luisteren:* fluisteren: zacht te kennen wil geven door de verre aanduiding van dat brood; Bellarminus (399, C) haalt S. Irenaeus aan, die de Eucharistie met het brood der eerstelingen vergelijkt.
107 *Godts hut:* de tabernakel, beschreven in *Exod.* XXVI; *Levijs hant:* de Joodsche altaardienaars, die uit den stam van Levi waren en het heiligdom moesten verzorgen *Num.* III, 6-8.
108 *Aärons zonen:* de priesters.
109 *de schacht:* de vleugel, het vleugelpaar van de twee gouden Cherubijnen, die op de Ark knielden, *Exod.* XXV, 18.
110-11 De tabernakelsier was tot in onderdeelen voorgeschreven, *Exod.* XXIV.
112 *braveert:* tart of overtreft.
113-15 Kandelaar met zeven armen, reukaltaar en tafel met twaalf toonbrooden werden volgens goddelijk voorschrift in den tabernakel bewaard, l.c.; *korst van terwebloem:* tarwebrood.
116 *wie zet* enz.: de priesters mochten van de toonbrooden eten, *Levit.* XXIX, 32, maar Vondel bedoelt: wie van u proeft de beteekenis dier brooden?
118 *Dien drempel:* van den tabernakel, waar alleen de priesters in hun ambtsgewaad mochten binnengaan, *Exod.* XXX, 20.
119 *den zool:* den voet.
120 *in zuiver sneeuw:* wit priestergewaad; *nut en eet:* tautologie.
122 *toonkorst:* toonbrood; *dus gestapelt* enz.: zes aan weerskanten, *Levit.* XXIV, 5-9.
124 *spaen:* spene, onthoude.
125 *heikruit:* erica, wsch. bedoeld als een plant, waaruit gistende drank wordt gemaakt, aan de dienstdoende priesters evenals wijn en vrouwenomgang verboden, *Levit.* VI, 16; *Num.* VI, 4; *oock de handen* enz. *Exod* XXX, 18-20.
126 *leit in d'assche:* verbrandt.

Indien dees disch ons noodight aen een' disch,[127]
Die verder reickt dan 't Oost van 't Westen is;[127-28]

127 *noodight:* voorbereidt, heenwijst. Meesterlijk laat Vondel de vervulling der voorafbeeldingen door zijn woorden heenspelen.

127-28 *een disch die* enz.: een tafel, bereid voor alle menschen van de heele wereld, de Kommuniebank in de katholieke Kerk, vgl. *Malach.* I, 11.

*

Wat zuiverheit, wat temlust wil hem voegen,[129]
Die daer gebeên, zich zelven zal vernoegen?[130]
Wanneer hy nut geen uitgeleze terw,[131]
Maer voetsel, dun bestreken met haer verw;[132]
En van wiens deught en kracht wy zouden roemen,[133]
Zoo Moses, die noch stamelt, dit kost noemen.[134]
Dus spreken zy, en duisternis betreckt[+135]
Het huttapijt, dat Levijs aenzicht deckt.
'k Hoor zucht op zucht, en nock op nock, in 't ende
Dit droef geluit van voorgespelde ellende:
Och toondisch! och! wy zien den tempelschat[139]
En 't Heilighdom der Priesterlijcke stadt[140]
Met u vervoert, door 't bloedigh puin der vesten,
Van eene beeck, naer eenen stroom, in 't westen;[142]
Daer 's weerelts hof met zeven toppen rijst[143]
Gelauweriert; en met den vinger wijst[144]
Den Vorst, van witte eenhoornen voortgetogen,[145]
Die, als een zon, bekoort veel duizent oogen,
Om ga te slaen, hoe hy zijn staetsi houdt
Met Arons rock en 't godtgeheilight gout.[148]
Wy zien van veer noch toonkorst overbleven,[149]
Na 'et kindervleesch; waer door de moeder 't leven

[+][Randschrift:] *Uitspanning, over het omvoeren der toonbrooden, in Vespasiaens triomf.*

* TEKSTKRITIEK: Achter *stroom,* vs. 142 en achter *slaen,* vs. 147 heeft de eerste ed. een komma-punt.

129 *zuiverheit:* van ziel; *temlust:* zelfbedwang, Coornhert gebruikt dit woord voor continentia in zijn *Wellevensconste* VI, 5.

130 *gebeên:* uitgenoodigd; *zal vernoegen:* wil verzadigen.

131 *uitgeleze terw:* tarwebloem.

132 *dun bestreken* enz.: alleen aan den buitenkant de kleur van tarwe dragend. Dit doelt op het brood der Eucharistie, in wezen het lichaam van Christus, maar alleen naar den schijn van kleur, vorm enz. brood.

133 *deught:* voortreffelijke eigenschappen; *wy:* de priesters der Oude Wet.

134 *Moses, die noch stamelt:* als een onvolgroeid kind, daar Mozes met zijn wetgeving over toonbrood enz. niet de volle waarheid onthult; *kost:* kon.

135 *zy:* de oude priesters; *duisternis betreckt* enz.: al de luister van den ouden eeredienst zal eens verduisterd worden, ja smadelijk tenonder gaan: dit voorzien de Joodsche priesters in een vizioen van de verwoesting van Jerusalem door de Romeinen in 70 na Chr.

139 *toondisch:* tafel der toonbrooden, niet voorbestemd om te blijven bestaan.

140 *'t Heilighdom* enz.: de heilige voorwerpen (ark, kandelaar, tafel enz.) van Jerusalem, die door de Romeinen in triomf werden meegevoerd, zooals op den Titusboog te Rome nog te zien is.

142 *Van eene beeck* enz.; van de beek Cedron naar den Tiber.

143 Rome de hoofdstad der Romeinsche keizers, en op zeven heuvelen gebouwd.

144 *Gelauweriert:* met lauwerkransen van de overwinning gesierd.

145 *Den Vorst:* keizer Vespasianus, in wiens naam zijn zoon Titus Jerusalem innam; *witte eenhoornen;* op de reliefs van den Titus-boog komen witte paarden voor; van de hiergenoemde fabeldieren is in *Hiervsalem verwoest* geen sprake; Flavius Josefus vermeldt in den triomfstoet alleen ‘zeldzame dieren’, *Van den oorlog der Joden tegen de Romeinen,* VII, 17; misschien heeft Vondel aan de middeleeuwsche duiding, die in den eenhoorn een beeld van Christus zag, gedacht.

148 *Arons rock:* de meegevoerde Joodsche priesters.

149 *van veer:* uit de verte; *overbleven:* overgebleven.

Moet bergen, voor het zwaert van hongers noot.[150-51]
Misbruick dan vry Godts disch, en 't heiligh broot,[152]
Ja trappel dol een hemelscher met voeten.[153]

150-51 Zinspeling op de Joodsche moeder die haar kind verslond, zeer drastisch door Vondel behandeld in *Hier. Verwoest,* vs. 779-906.

152 Hier neemt Vondel zelf 't woord tegen het verworpen Jodendom; *'t heiligh broot:* de toonbrooden.

153 *een hemelscher:* brood, de Eucharistie, door Christus beloofd, maar door de Joden verworpen, *Joan.* VI, 53, 65, 67.

Te zijner tijt zult ghy met honger boeten
Uw dertelheit, die 's hemels deught verfoeit.[155]
Aenschouw nu, hoe gebonden en geboeit,
Gevleugelt en in ketenen geslagen,[157]
Zy hangends hoofts, voor dien ivoiren wagen[158]
Der droncke Wraeck, ter poorte in, door een straet[159]
Met volck geboort, erkauwen hunnen smaet[160]
En naeckte schande; en hooren vast de leeuwen,[161]
In 't diereperck, om Jootsche spieren schreeuwen;[162]
Te vet gemest met spieren van het lam,[163]
Zoo lang misbruickt op 't Paeschfeest; dat hen quam[164]
Vermanen: hoe zy na langdurigh zuchten[165]
Den wreeden Nijl en 't ysren juck ontvlughten;[166]
Toen d'Engel 's nachts alle eerstgeboornen sloegh,[167]
En Israël om Memfis dootbaer loegh.[168]
My zou alree 't onnozel blaten jammeren,[+169]
En jaerlijx bloên der uitgekeurde lammeren,[170]
Die huis by huis bestrijcken met hun bloet,
Waer van ick voel een' voorschrick in 't gemoedt;[172]
Had Godt niet zelf door zijnen Tolck bevolen[173]
Dit offerfeest; waer onder schijnt gescholen
Het diep geheim van malsser offerspijs,[175]
En 't Paeschbancket; dat op een nieuwe wijs,[176]
Na 'et lang verloop der offerbloedige eeuwen,[177]

[+][Randschrift:] *Het voorbeelt van het Paeschlam*.

155 *Uw dertelheit:* door weelde verwend, vgl. *Num.* XXI, 5; *deught:* weldaad.
157 *Gevleugelt:* de handen gebonden.
158 *Zy:* de gevangen priesters; *ivoiren wagen:* met ivoor beslagen triomfwagen.
159 *Der droncke Wraeck:* bloeddronken wraakneming.
160 *geboort:* gezoomd; *erkauwen:* herkauwen, overdenken.
161 *naeckte schande:* ontbloote, voor ieder geopenbaarde schande; *vast:* reeds.
162 *diereperck:* de arena; *spieren:* vleesch. Joodsche jongelingen werden veroordeeld, om met de wilde beesten te vechten.
163 Wel sterk typeert Vondel het materialisme van 't vervallen Jodendom!
164 *hen:* de Joden.
165 *Vermanen:* eraan herinneren.
166 *Den Nijl:* Egypte; *'t juck:* de harde slavernij. Het Paaschlam was door Mozes ingesteld als een herinnering aan der Joden verlossing uit de Egyptische dienstbaarheid.
167 Alle eerstgeborenen van mensch en vee werden bij de Egyptenaren gedood; alleen die der Joden niet, *Exod.* XII, 23-30.
168 *Israël:* het Joodsche volk; *Memfis dootsbaer:* de dooden der Egyptenaren, wier hoofdstad Memfis heette; *loegh:* lachte.
169 *onnozel:* onschuldig.
170 *bloên:* bloeden, slachten; *uitgekeurde:* uitgekozen.
172 De Joden moesten de posten van hun deuren bestrijken met het bloed van het jaarlijks geslachte Paaschlam, als herinnering aan het teeken van hun bevrijding in den Egyptischen doodsnacht, *Exod.* XII, 23.
173 *zijnen Tolck:* de Godstolk Mozes, vgl. vs. 97.
175 *malsser:* het Paaschlam mocht niet ouder dan één jaar zijn, *Exod.* XII. 5; het vleesch was dus malsch en smakelijk als voorbeduiding van de geestelijk nòg lekkerder offerspijs, het Paaschlam Christus.
176 *'t Paeschbancket:* de Paaschmaaltijd.
177 *offerbloedige eeuwen:* de vele eeuwen waarin de bloedige slachtoffers van runderen enz. gebracht waren,

Verdooven zou het Paeschmael der Hebreeuwen;
Wanneer al 't volck met kracht den hals ontruckt
Het juck, dat ruim zoo hardt de necken druckt,[180]
Als Faroos boey haer overheerde vreemden.[181]

180 *Het juck:* 3de nvl.; *dat ruim* enz.: dat nog veel erger enz., bedoeld is het juk der zonde.
181 *Faroos boey:* de Egyptische slavernij; *overheerde vreemden:* onderdrukte vreemdelingen, de Joden.

Wat kudde is dat, die om veel schooner beemden,[182]
Geschoeit, gestaeft, het duister Rijck vergeet,[183]
En reisree, meer dan jaerlix 't Paeschlam eet?[184]
Men antwoort: spaer dees vraegh voor rijper jaren:[185]
Genoegh u nu met bloesem knop en blaren[186]
Der wet, tot dat ghy, in gezonder lucht,[187]
Op klaygront pluckt de waerheyt en haar vrucht,[187-88]
Gelaeft met dauw, gekoockt door zonneschijnen
Van Godts gena. De dorheit der woestijnen,
Het grazelooze en noit geploeghde Sin[191]
Belet den toght en roept den honger in:
Het dorre Sin, daer zes paer stammen lagen,
En hadden om d'Orakelhut geslagen[194]
Hun leger, net en vierkant, in der haest,
Naer ieder oort, waer uit de hooftwint blaest.[196]
Zy zien de hey verdroogen en verdorren,[197]
En vallen voort den Leitsman aen met morren[198]
En dreigen. Godt verdaeght, op dat gerucht
En Moses klaght, zijn Geesten in de lucht:[200]
Daer zamelt strax een heir, om hoogh geboren,[201]
Om 's Godtheits wil uit Gabriël te hooren.[202]
Hy spreeckt aldus: mijn broeders, die een lot
En zelve deel ontfangen hebt van Godt,[203-4]
En waeckt met my, ten dienst van 't uitverkoren
Geslacht, aen 't welck van boven wiert beschoren[205-6]

182 *kudde:* volk; *veel schooner beemden:* dan het beloofde land van Kanaän, nl. de Hemel.
183 *Geschoeit, gestaeft:* met schoenen en staf: het Paaschlam moest vlug en in reiskleed genuttigd worden, om de herinnering aan den uittocht van Egypte. *Exod.* XII, 11; *het duister Rijck:* Egypte, herhaaldelijk, ook om etymologische redenen, door Vondel duister genoemd, vgl. Egyptische duisternis, één der 10 plagen.
184 *reisree:* reisvaardig; *meer dan jaerlix:* meer dan eens per jaar; aanduiding van de veelvuldige Kommunie, vgl. vs. 1440, 1528; Bellarminus bespreekt het paaschlam als voorafbeelding van de Eucharistie, 399, D.
185 *Men antwoort: spaer* enz.; weer persoonlijke herinnering aan Vondels langen geloofsstrijd.
186 *Genoegh:* Vergenoeg; *bloesem* enz.: de voorbeduidingen en beloften.
187 *Wet:* Oude Wet.
187-88 *gezonder lucht, op klaygront:* in de gunstiger sfeer van de vervulling.
191 *grazelooze:* graslooze; *Sin:* de woestijn tusschen Elim en den Sinaï, *Exod.* XVI, 1.
194 *d'Orakelhut:* de tent met de Verbondsark, waar God tot het volk sprak.
196 Naar iedere windstreek.
197 *de hey:* de heigrond van den woestijn.
198 *den Leitsman:* Mozes; het *morren* enz. der Joden naar de vleeschpotten van Egypte: *Exod.* XVI, 2-3.
200 *zijn Geesten:* de Engelen.
201 *zamelt:* komt samen; *strax:* terstond; *een heir, om hoogh geboren:* in den Hemel geschapen engelen.
202 *uit Gabriël:* deze aartsengel is in den Bijbel gewoonlijk de verkondiger van *'s Godtheits wil*, zie *Dan.* VIII, 16; *Luc.* I, 19, 26 en vgl. *Lucifer*, waar Gabriël heet ‘Godts Geheimnistolck’.
203-4 *Hy:* Gabriël; *een lot en zelve deel:* één lot en eenzelfde deel, nl. de zalige aanschouwing Gods, vgl. *Lucifer*, vs. 503.
205-6 *'t uitverkoren geslacht:* het Joodsche volk.

D'erfzegening van 't melck-en-honighlant;[207]
Ziet neder, wie zijn pauwelioenen spant,[208]
Op zulck een' gront, onmaghtigh 't lijf te voeden.[209]

207 *D'erfzegening* enz.: de zegen en 't duurzaam bezit van Kanaän, het land van melk en honig, *Exod.* III, 8, 17.
208 *pauwelioenen:* tenten.
209 *Op zulck een' gront:* Op zoo'n dorren grond.

De honger noopt de razende gemoeden,[210]
Nu graen en meel en voorraet zijn verteert,[211]
Tot wanhoop: gaet dan wacker toe, en keert[212]
Dien storm; en voedt dees pelgrims, op Godts bane,[213]
Tot datze treên op d'oevers der Jordane.[214]
Op dat gebodt verdeelt zich 't vlugge heir[+215]
In twee: de helft om aen 't Arabisch meir[216]
Een dicke wolck van quacklen op te jagen:[217]
En eer de zon de westkim raeckte, zagen[218]
De pellegrims 't gewemel en gekriel
Der quackelschim, die op hun tenten viel.[220]
Met eenen streeck de vlught met moede vlogels.[221]
Men vangt, men pluckt, men braet en stooft de vogels,
En eet dit vleesch; waer door alreede straelt
Het vleesch van 't Woort, noch niet om laegh gedaelt.[224]
Maer d'andre helft, wie Godt dien last betrouwde,[+225]
Blaest door de lucht met winterkille koude;
Terwijl om hoogh de tijm en roozeblaên[227]
En lelien, van honighdauw gelaên
En met de roe van Gabriël geslagen,[229]
Besprengkelen met versche druppelvlagen
De lucht om laegh; daer zy, als hagelsteen,
Gestremt, van 't heir der Englen, naer beneên,[232]
Het leger, dat gedeelt leit in zijn orden,[233]
Als in den mont en toegehagelt worden.
Allengskens brack de dagh in 't oosten aen:
De morgenstar was noch niet opgestaen:
De Leitsman met zijn' broeder hiel, in 't midden[237]

[+][Randschrift:] *Van de Quackelen*.

[+][Randschrift:] *Van het Manne*.

210 *noopt:* prikkelt, jaagt op.
211 Hendiadys voor voorraad van graan en meel.
212 *gaet wacker toe:* weest ijverig.
213 *Dien storm:* van oproer; *pelgrims, op Godts bane:* de Joden, naar Gods aanwijzing op weg naar het Beloofde Land, tevens als afbeelding van den mensch, die door de woestijn der wereld naar den Hemel pelgrimeert.
214 *Jordane*, die van 't Oosten toegang gaf tot Kanaän. vgl. *Ps.* LXXVII en Vondels vertaling van dien Harpzang, vs. 69-v.v.
215 *'t vlugge heir:* der engelen.
216 *'t Arabisch meir:* een door Vondel gefingeerde binnenzee in het nabijliggend Arabië.
217 *quacklen:* kwartels, vgl. *Exod.* XVI, 13.
218 vóór zonsondergang.
220 *quackelschim:* de wolk van kwartels.
221 *Met eenen:* meteen; *de vlught:* de zwerm; *vlogels:* vleugels.
224 *Het vleesch van 't Woort:* Christus, het vleeschgeworden Woord des Vaders, die zijn lichaam onder broodsgedaante tot spijs zal geven; *noch niet* enz.: nog niet als mensch op aarde gekomen; *Joan.* I, 14.
225 *d'andre helft:* van de engelenschaar; rein dichterlijke voorstelling van het wonderbaar ontstaan van het Manna. Bellarminus heeft: ‘Het Manna ontstond in de handen der engelen, daarom heet het Brood der engelen’, *Ps.* LXXVII, *Sap.* XVI (401 C.).
227 *tijm:* sterk geurende heester.
229 *de roe van Gabriël:* als een tooverstaf.
232 *van:* door.
233 *Het leger:* het in de woestijn gelegerde volk, 3e nvl.
237 *De Leitsman:* Mozes; *zijn' broeder:* Aäron; *hiel:* hield.

Der Priesteren, vast aen met vierigh bidden;[238]
Toen uit den schoot en hant en nuchtren mont
Der Engelen, een morgenlucht den gront,[240]

238 *vast:* voortdurend.
240 *morgenlucht:* morgenkoelte.

(Terwijl de dagh verdoofde 's hemels lampen)[241]
Quam zuiveren van ongezonde dampen,
En reinigen de lantstreeck hier ontrent.[243]
Dat ruischen suisde al voort, van tent tot tent,[244]
En scheen gelijck een troostbo voor hun allen.[245]
Zy luisterden, tot datze hoorden vallen
Dien hagel, als kristal, van dack tot dack.
Al 't leger vloogh ter hutte uit: ieder sprack,
Of riep vast: wat is dit? dan d'een, dan d'ander.[249]
Zy zagen 't velt, gelijck met koriander[250]
En rijp, bestroit. Het lagh' er kleen en ront,[251]
En tusschen rijp en dauwdrop, en gezont,
En voedtzaem, juist van smaeck als bloem van terwe,[253]
En honigh: noit droegh winter witter verwe.[254]
De Leitsman danckt den Vader, die in noot[255]
Zijn kinders spijst, uit zijnen milden schoot.
Hy roept: waer zijn d'oproerigen gebleven?
De hemel schaft ons voetsel om te leven.
Daer gaet terstont een danckbaer veltgeschrey[259]
Al t'effens op: men huppelt, rey aen rey,[260]
En zingt van vreught: wie kan zijn vreught bestieren?
Zy grimmelen op 't velt, zoo zwart als mieren;[262]
En zamelen dien gragen morgenbuit,[263]
En hemel-oeghst. Al d'Englen kijcken uit[264]
Het helder blaeuw, en zien, hoe alle staten
En sexe en oude, in 't hondert uitgelaten,[265-66266]
Vergaderen, in schotel korf en kruick,
't Geen 's hemels gunst hun schonck tot nootgebruick.
O vraeghbroot! met wat verf zal ick u malen,[269]
Die met een maet van veertigh eierschalen[270]
Den gulzigaert en matigen verzaet?
Wie gierigh raept, behoudt geen overmaet.

241 Versta: Terwijl het daglicht de sterren (*'s hemels lampen*) deed verbleeken.
243 *ontrent:* omtrent, in den omtrek.
244 *Dat ruischen:* van den koelen wind vs. 240.
245 *troostbo:* bode van troost.
249 *vast:* terstond; *wat is dit?:* ‘Toen de kinderen van Israël dit zagen, zeiden zij tot elkaar; Manhu? dat wil zeggen: Wat is dit?’ *Exod.* XVI, 15.
250 *koriander: l.c.* 31, een witte plant met sterk geurend zaad.
251 *rijp:* rijm of ijzel, *Exod.* XVI, 14.
253 *bloem van terwe:* tarwebloem.
254 (*als*) *honigh: l.c.* 31.
255 *De Leitsman:* Mozes.
259 *veltgeschrey:* volksgejubel.
260 *Al 't effens:* ineens tegelijk.
262 *Zy grimmelen:* de Joden krioelen en kruipen.
263 *gragen:* gretig opgeraapten.
264 *oeghst:* oogst.
265-66 *staten, en sexe en oude:* standen, geslacht en leeftijd.
266 *in 't hondert:* in 't wild.
269 *vraeghbroot:* brood dat tot verder vragen, tot dieper nadenken noopt, vgl. vs. 298-99.
270 *veertigh eierschalen:* was ongeveer de inhoud van een gomar of gomer (chomer), dien de Joden per hoofd met manna mochten vullen, *Exod.* XVI, 16. 18.

Wie luttel raept, bevint zijn maet gestreken.[271-73273]

271-73 Ieder kreeg naar behoefte een gomor, niet meer noch minder, *l.c.* 18.
273 *gestreken:* volgemaakt en van boven gelijk gestreken.

Het smilt, als sneeuw, zoo dra de zon komt steken,
En is voor 't gloên des ovens niet versaeght.[274-75]
Wat overschoot van gistren, wert geknaeght
Van zijnen worm, en rotte eer 't iemant nutte.[276-77]
Behalve 't geen, in 't heilighste der hutte[278]
En 't gouden vat, eerbiedigh lagh bewaert.
Oock wat men voor des rustdaghs mont vergaert.[280]
Het lust de lucht hen daeghlix t'onderhouden[281]
Met eenerley; zoo rijckelijck vergouden[282]
Door allerhande en overleckren smaeck,
Naer ieders mont. O ongeloofbre zaeck!
De zwangre vrouw, die naeu haer' zin kan uiten,
Vernoeght zich nu, en kan haer lusten stuiten,
Die buiten spoor van Reên, aen 't hollen slaen.[285-87]
Een zelve disch schaft lammers en fasaen,[288]
Viervoetigh wilt en edele patrijzen.
Zoo smaecken zy den rijckdom veler spijzen
Uit eene spijs, met eenen 's hemels gunst,[291]
In een woestijn; daer d'Englen, naer de kunst,
Veel jaren lang, voor zon, de tafels decken.
Gewis ick voel een lust mijn' geest verwecken,
Om datelijck te smaken uit dit Man[295]
Wat zoeters dan een Jode smaken kan;
Daer hy dien rijp, dat blancke ront, ziet leggen,[297]
Dat hemelgraen. Wat wil dit Manna zeggen?[298]
Zijn eigen naem beveelt my dat ick vraegh.[299]
Geen Jootsche tong was oit zoo proevens graegh,
Als mijn vernuft om 't brootgeheim te weten.[301]
Terwijl zy 't vast met heele gomers meten,[302]
Aen hooft voor hooft; en ick om klaer bescheit

274-75 *smilt:* smelt. Het manna verduurt niet de hitte der zon, wel van den oven; 't mocht niet bewaard, wel gebakken worden.
276-77 *Exod.* XVI, 20.
278 *'t heilighste:* 't binnenste, een gomor werd in den Tabernakel bewaard, *Exod.* XVI, 32-34.
280 *l.c.* 23, 24.
281 *de lucht:* den Hemel.
282 *eenerley:* het zelfde voedsel; *vergouden:* vergolden; de eensoortigheid van altijd 't zelfde manna werd goedgemaakt door verschil van smaken naar ieders begeerte, zooals nader in *Wijsheid* XVI, 20-21 verklaard wordt.
285-87 Wèl afdoende is Vondels voorbeeld ter illustratie, dat het Manna aan alle begeerten voldeed! Door de z.g.n. *zwangerschapslusten* (Vondel behoudt den medischen term bijna letterlijk) worden de vreemdste, ja walgelijkste spijzen verlangd; *naeu haer' zin kan uiten:* nauwelijks kan zeggen, wat ze eigenlijk wil; *Vernoeght zich:* vergenoegt zich, is bevredigd; *buiten spoor van Reên:* buitensporig.
288 *Een zelve:* éénzelfde; *fasaen:* fasanten.
291 *Uit eene:* uit ééne; *met eenen:* meteen, tegelijk.
295 *datelijck:* metterdaad, in werkelijkheid; *Man:* zoo wordt het Manna in *Exod.* XVI, 31, 33, 35 genoemd.
297 In de woordenkeus, die immers ook op de Sakramentshostie past, laat de dichter al de oplossing van zijn vraag doorschemeren.
298 *Wat wil* enz.: letterlijk ingaande op de vraag: Wat is dit? Wat wordt er mee bedoeld?
299 *Zijn eigen naem:* Manna, manhu, wat is dit? het *vraeghbroot* van vs. 269.
301 *'t brootgeheim:* het teeken van brood met een dieper bedoeling, Sacramentum panis.
302 *gomers:* zie vs. 270.

*

Dus yver, komt een strenge statigheit,[294-304]
Elias, my noch prickelen en nooden[+305]
Tot een geheim van oli, meel en brooden.
Hy roept: betrouw des Oppersten geboôn.
Ick was ter noot 't Samarisch hof ontvloôn,[308]
En zat te Krith, als levendigh begraven:[309]
Noch aesden my de roofgezinde raven,[310]
Des morgens vroegh en in den avontstont:
Daer na de weeuw, die ick by Sidon vont.[312]
Zy schafte, al wou de noot haer deught behinderen,[313]
My olibroot, en voelde geen verminderen
In olikruick, noch meelvat, al dien tijt,
Vol hongers noot, die steen in stucken bijt:[316]
En toen ick flaeuw, mijn moede leden leide
Op 't velt, daer my geneverloof bespreide[318]
Met schaduwen, broght d'Engel, my ten troost,
Een waterkruick en wegge, root geroost.[320]
Ick sterckte 't lijf: en zagh, het was een wonder,
Wel veertigmael de daghtorts op en onder[322]
De kimmen, eer mijn lichaem wiert gespijst
Met kost en vaeck, daer Horebs spitse rijst.[317-24324]
Geen koren kan zoo voeden, als Godts zegen,
Die niet behoeft den zonneschijn, noch regen;[326]
Noch altijt volght het veltspoor van Natuur;[327]
Maer d'airen koockt, oock zonder zon en vuur.[328]

[+][Randschrift:] *Het spijzen van Elias, en zijn wonderdaden*

* TEKSTKRITIEK: Achter *zegen* van vs. 325 heeft de 1e uitg. een punt.

294-304 Deze vss. geven weer duidelijk Vondels persoonlijk verlangen te kennen, dat hem tot onderzoek naar de eigenlijke beteekenis van het manna-beeld drong.

305 *Elias:* Elias de Thesbiet ging op Gods bevel van de rivier Carith (*Krith*, vs. 309) naar de weduwe van Sarepta, die hem uit wonderdadig verkregen meel en olie brood bakte, III *Kon.* XVII, 1-16, Bellarm. rekent ‘het engelenbrood, waardoor gesterkt Elias 40 dagen wandelde’ onder de figuren van de Eucharistie (399, C.).

308 *ter noot:* in mijn nood; *'t Samarisch hof:* Koning Achab van Israël bouwde zich in Samaria een nieuwe hoofdstad en de profeet Elias kreeg bevel die zondige plaats te ontvluchten.

309 *Krith:* Carith; *als levendigh begraven:* van alles afgescheiden.

310 *aesden:* voeden; de raven brachten Elias tweemaal daags brood.

312 *de weeuw, by Sidon:* de weduwe van Sarepta der Sidoniërs.

313 *deught:* liefdadigheid; ofschoon zij nauwelijks voor haar zelf en haar kind te eten had, wilde zij den profeet toch spijzigen; *behinderen:* verhinderen;

316 *hongers noot, die* enz.: hongersnood, die iemand steen zou leeren eten.

318 *geneverloof:* lommer van den jeneverstruik.

320 *wegge:* weg, een wigvormig wittebrood; *root geroost:* bruin gebakken; de Vulgaat heeft ‘subcineritius panis’, onder de asch gebakken brood.

322 *de daghtorts:* de zon.

317-24 Elias, in de woestijn gevlucht, kreeg van een engel water en brood, waarop hij het 40 dagen uithield, III *Kon.* XIX. 4-8.

324 *kost en vaeck:* voedsel en slaap; *Horebs spitse:* de berg Gods Horeb, waar Elias heentrok.

326 *behoeft:* noodig heeft.

327 *Noch:* en ook niet; *het veltspoor van Natuur:* het spoor (de werkwijze), die de natuur op 't veld (bij het groeien der veldvruchten) aangeeft.

328 *koockt:* door warmte rijpt

Elisa heeft na my dit ondervonden;[+329]
Toen luttel garst verzade hondert monden.[330]
d'Almogentheit, die was en blijft altoos,[331]

[+][Randschrift:] *Elisaes wonderdaet*.

329 *Elisa:* in de Vulgaat Eliseus, spijsde bij een hongersnood overvloedig 100 man met 20 brooden, IV *Kon.* IV, 43-44.
330 *luttel garst:* weinig gerstebrood.
331 *d'Almogentheit:* de almachtige God; *die was en blijft altoos: Openb.* I, 8.

Is, als haer aert, in wercking endeloos.[332]
Zy kan de kracht der spijs verdubbeleeren,[333]
Verduizenden: geen honger kan u deeren.[334]
Doorzoeck niet naeu, hoe Godt zijn dienaers voedt:[335]
Betrouw, en zie wat grooters te gemoet.[336]
Ick hoorde toe, en wenschte dit t'ontkleeden.[337]
Maer strax, te rugge, op Samsons feest gebeden,[+338]
Bekoorde my zijn raetsel, diep van zin:
Al scheen het slecht, noch stack 'er wijsheit in.[340]
Wat schrander brein zou lichtelijck bevroeien,[341]
Dat zoetigheid kan van den stercken vloeien?
Dat d'eter spijst? 't en waer hy zijn vriendin[342-43]
Dit raetselslot ontsloot: want vrouwemin
Kost reis op reis 't verwijfde hart verheeren,[345]
Ja zoo, dat hy zich entlijck af liet scheeren[346]
In 's vleisters schoot, vol zorgelijck gemack,[347]
De ruige lock, waer in zijn sterckheit stack.
De bruigom niet zoo ras zijn lief beliefde,[349]
Als zy de glos den gasten overbriefde,[350]
Die schreeuwden: wat is stercker dan de leeuw?
Wat zoeter kost dan honigh? dat geschreeuw
Verzekert hem, wie 't raetzel openbaerde
Van zijnen leeuw; die korts gevelt ter aerde,[354]
Den byzwarm streckte een holle honighkorf,
Zijn zoete spijs. Dat vat ick wel, maer dorf[356]
Niet vragen; wien dees honighleckernyen
In 't leeuwenaes tot zoeter kost gedyen.[358]
Al heeft dees bruit dien raetseldop gekraeckt,
De schel moet af, eer men de kerne smaeckt.[360]
Geen Gedeon verstont den droom ten vollen;[361]

[+][Randschrift:] *Samsons raetsel*.

332 Evenals in Zijn wezen is God in Zijn werken onbegrensd, door niets belemmerd.
333 *verdubbeleeren:* verdubbelen, vermenigvuldigen.
334 *Verduizenden:* verduizendvoudigen.
335 *naeu:* nauwkeurig.
336 *Betrouw:* vertrouw. Vondel bemoedigt zich zelf.
337 *dit 't ontkleeden:* dit geheimzinnig woord te ontsluieren, doorgronden.
338 *te rugge:* terug; dit voegt Vondel er nauwkeurig bij, omdat de geschiedenis van Samson veel eerder voorvalt dan die van de profeten Elias en Eliseus; nl. in *Recht.* XIV, 10 v.v.
340 *slecht:* eenvoudig.
341 *bevroeien:* bevroeden, raden; *lichtelijck:* makkelijk, ooit.
342-43 Het raadsel luidde: Uit den eter kwam spijs en zoetheid van den sterke; *'t en waer* enz.: als hij het raadsel aan zijn vriendin (Dalila) niet verklapt had.
345 *Kost reis op reis:* kon herhaaldelijk.
346 *hy:* Samson; *entlijck:* ten slotte.
347 *zorgelijck:* zorgwekkend.
349 *beliefde:* ter wille was, door haar op haar vleien de oplossing te zeggen.
350 *glos:* glossa, uitleg; *overbriefde:* op een briefje doorgaf.
354 *korts:* kort geleden.
356 *Dat vat ick wel* enz.: weer Vondel voòr zijn overgang; *dorf:* durf.
358 *'t leeuwenaes:* 't leeuwenvoedsel, nl. de honigraat, die in den leeuwenmuil was gebouwd.
360 *schel:* schil; *af:* er af; *kerne:* de eigenlijke nootvrucht.
361 *Gedeon:* de kantteekening spreekt van *Gedeons droom,* wat alleen in zòover juist is, dat de droom van den Madianiet, door dezen aan een ander verteld, op Gedeon werd toegepast. De

Toen hy, by 't broot, dat onder 't heir quam rollen,[+362]
En 't pauweljoen des vyants ommesloegh,[363]
Zagh afgebeelt den degen, dien hy droegh.
Wat grooters steeckt in sulcke garste kruimen,[365]
Dan Madians kameelen te zien ruimen[366]
't Vertrappelt velt. Ick vel en onderschep[367]
Een wreeder hooft dan Oreb, ofte Seb.
Wat grijs Profeet vooruitspelt Godts weldaden,[+]
Door disch of spijs; het kan my niet verzaden.[370]
Al recht men schoon, op Davids offerbergh,[371]
Een maeltijt aen van spieren, vet en mergh,[372]
En vloeiende van puickwijn, zonder droessem;
Ick zoeck 't genot der vruchten, niet den bloessem,[374]
Die mijnen mont de vrucht te spa belooft.[375]
O Offerbergh! hoe heerlijck zult ghy 't hooft[376]
Opheffen aen de starren, door de wolcken,
Wanneer ghy dreunt van allerhande volcken,
Die hant aen hant op u ten reie gaen.
Dan zucht geen hart: dan schreit geen oogh een traen.[380]
Die heerlijckheit zal alle smaet verzoeten,
Daer wy de Doot zien sterven voor ons voeten.[382]
Mijn ziel verlangt, als in een' donkren nacht
Van schaduwen, naer 't hooghtijt, lang verwacht.[383-84]

[+][Randschrift:] *Gedeons droom van het legerbroot*.

[+][Randschrift:] *De Profecyen*.

man vertelde nl. hoe hij in zijn slaap een gerstebrood in 't leger had zien rollen dat de veldheerstent omverwierp. De ander zei toen: Dat brood is 't zwaard van Gedeon; en toen Gedeon dit hoorde, aanbad hij God. *Recht.* VII, 13-15. Vondel past dit zóo op de Eucharistie toe, dat evenals Gedeons zwaard (brood) de vijanden Oreb en Seb versloeg, ook het goddelijk brood nog *wreeder*, machtiger vijand, den duivel, zal overwinnen. Ik heb deze interpretatie nergens elders gevonden.

362 *by:* door.

363 *'t pauweljoen:* de tent.

365 *sulcke garste kruimen:* zulk gerstebrood, als van dien droom.

366 *Madians kameelen:* de Madianieten, een Nomadenvolk, maakten ook in den strijd veel gebruik van kameelen, *Recht.* VII, 12.

367 *Ick vel en onderschep:* in mijn verbeelding zie ik, hoe een erger vijand dan de Madianieten-vorsten Oreb en Seb (*ib.* 25; *Ps.* LXXXII, 12), nl. de duivel (door brood) wordt geveld en krachteloos gemaakt.

370 *verzaden:* voldoen; ik heb niet genoeg aan al die voorspellingen.

371 *Al recht men schoon... aen:* ofschoon men aanrecht; *Davids offerbergh:* de berg Sion, waar alleen de offers werden opgedragen, *Deut.* XXXIII, 19 en waarvan in de psalmen herhaaldelijk gesproken wordt.

372 *Een maeltijt* enz.: offermaaltijd van rundvleesch en wijn.

374 Versta: ik moet weten, waar dat alles op wijst en toe voorbereidt.

375 *te spa:* te laat; dit doelt niet alleen op den langen tijd van voorbereiding in het Oude Testament, maar ook op Vondels late bekeering op 53-jarigen leeftijd. Hoe lang hij al zocht naar de beteekenis der voorafbeeldingen blijkt uit *Hiervsalem Verwoest*, vs. 2178-83 met deze vraag: ‘Wie zal de schaduwen omhelzen voor de waerheidt?’

376 *O Offerbergh:* Profetisch ziet Vondel den beperkten offerberg van de Oude Wet zich door het offer der Nieuwe Wet over de heele wereld uitbreiden; vgl. *Is.* II, 2-3.

380 Vgl. *Openb.* XXI 4 en zie *Altaergeheimenissen* III, 1693.

382 Vgl. III, 1694.

383-84 Weer Vondels eigen zielezucht.

Zoo sprack ick, als de schaduwen verdwenen,[+]
En onvoorziens mijn voorhooft wiert beschenen
Van 't zilvren licht, dat als een mane hing
Recht boven 't hooft van eenen Jongeling,[388]
My toegestiert, gelijck het scheen van verre.
Geen afgedwaelde ontfangt de morgenstarre

[+][Randschrift:] *Sint Ian d'Evangelist verschijnt,*

388 *Jongeling:* Joannes was de jongste der Apostelen (vs. 409); wellicht ook met gedachte aan 't It. Giovanni, vgl. *Maeghden*, vs. 198.

Met meerder vreught, dan ick dien dageraet,[390-91]
Behangen met een purperen gewaet.
Geen Engel zou zijn kleeding beter slingeren.[393]
Hy vatte een boeck met slincke duim en vingeren,
En had den rugh eens adelaers beschreên,[392-95394-95]
Die zeegh met hem, recht voor my, naer beneên.
'k Zagh 't simpel hart voor mijn begeerten open.[397]
Dat gaf my moedt, om meer en meer te hopen
Op helderheit, na d'eerste schemering,
Waer door mijn geest gedurigh peinzen ging.[399-400]
Ick groete hem eerbiedigh, en boogh neder.
Hy gaf mijn' mont te kussen zijne veder
En rechte hant, die op Godts adem dreef,[403]
En van Godts geest getrocken, ons beschreef[404]
d'Onfeilbre blaên der leste van vier pennen,[405]
Die, elck om strijt, voor Christus wagen rennen.[406]
Dees Heiligh, my in 't eerste niet bekent,[407]
Gaf dus zijn' naem te kennen, in het endt:
Ick d'allerjongste Euangelist, koom zweven[+409]
Van boven, uit den schoot van 't ander leven,[410]
Alleen om u, die schijn en schaduw moe,[411]
De waerheit zoeckt en 't lichaem zelf. Hoor toe
En pas de les des leerlings t'overwegen,[413]

[+][Randschrift:] *om de waerheit der beelden schaduwen profecyen en beloften t'ontvouwen*.

390-91 Hieruit blijkt, dat de nog niet katholieke, maar zoekende Vondel het eerste licht kreeg uit de studie van *Joannes* VI. Dit verklaart ook, dat de dichter dezen Evangelist als eersten gids koos voor zijn onderricht in de wezenlijke tegenwoordigheid, waarover Joannes Christus' eigen nadrukkelijke beloften zoo uitvoerig weergeeft. Zoo was de Apostel voor hem een licht in den nacht. S. Augustinus: ‘Door het licht zoeken wij den dag, en Joannes is door den Heer een licht genoemd: Hij was een brandende en helschijnende lamp [*Joan.* V, 35]’ (*Tract. in Joan.* I, 8, *Migne* P.L. 3 B, kol. 1392). Zie dit nader en prachtig gemotiveerd in Vondels gedicht op de eerste Mis van Joannes A. Doedensz., waarin de ‘wijze Evangelist’ wordt aangeroepen, om ‘hemelsche geheimenissen te leeren’ (*Unger*, 1671, blz. 318) een duidelijke echo van dit gedeelte der *Altaergch*.

393 *slingeren:* omslaan.

392-95 De beschrijving van Joannes' uiterlijk is verwant aan de barokke voorstellingen uit Vondels tijd; vgl. ook den verschijnenden jongeling in *De Feest van H. Bentes en K. Baeck*, Dl. 3, blz. 784, vs. 23-23.

394-95 *slincke:* linker; *boeck* en *adelaer* zijn de attributen van S. Joannes.

397 *simpel:* eenvoudig, oprecht.

399-400 *na d'eerste schemering:* na de eerste twijfels, die Vondel gedurig bezig hielden.

403 *die op Godts adem dreef:* die door goddelijke inspiratie (inblazing) gedreven, bestuurd werd.

404 Vgl. II *Petr.* I, 21.

405 Het laatste der vier Evangeliën, vgl. de beschrijving van Joannes' en Jupiters vogel, den adelaar, in *Faëton*, vs. 1285-vv.

406 Een van Vondels machtige beelden!; *Christus wagen:* vgl. het Romeinsche en Italiaansche triomf-denkbeeld, en Dante, *Purgatorio*, XXIX, 106.

407 *my in 't eerste niet bekent:* niet terstond, of eerst niet bekend, met mogelijke zinspeling op de grooter vertrouwdheid der Doopsgezinden met Joannes den Dooper dan met Joannes den Evangelist.

409 Hier begint de rede van Joannes die loopt tot vs. 796.

410 *'t ander:* 't eeuwig leven.

411 *u, die schijn en schaduw moe:* weer letterlijk op den dichter van toepassing.

413 *pas:* zorg.

Die aen de borst der Wijsheit heeft gelegen.[414]
De Godtheit, om te boeten Adams scha,[+415]
Besloot by zich met armen van gena
t'Omhelzen hem en zijn nakomelingen,
Door 't eenigh zaet: dat zou de Slang bespringen,[418]

[+][Randschrift:] *d'Euangelist voert Kristus in, de spijs der ziele,*

414 Vgl. *Joan.* XIII, 25; XXI, 20.
415 *boeten:* herstellen.
418 *Door 't eenigh zaet* enz.: de Menschenzoon Christus; *dat* is 4e, *de Slang* 1e nvl.

Haer' trotsen kop en kam te pletter treên;[419]
En zelf gewont ter doot toe, voor 't gemeen,[420]
Als met zijn tong, al 's weerelts wonden lecken;
Ja tegenspijs en artseny verstrecken,
Voor 't slangegift, dat zich door d'aders spreit.[423]
Wat spijs is dit, die d'eerste onsterflijckheit[424]
De ziel belooft, en sterfelijcke leden,
In 's hemels hof, noch lustiger dan Eden?
Aen welck een disch wort hier de mensch gezet?
O groot geheim! o wonderbaer bancket![428]
Ghy eischt veel tijts, veel werx, in 't voorbereiden.[429]
Men laet zich niet verdrieten lang te beiden,[+430]
Te zweeten, en te zwoegen, om het geen
Uitnemende is en dier en ongemeen.[432]
Natuur om 't gout, 't volmaeckste der metalen,
Te baren, puurt het door de zonnestralen,[434]
En hijght, en gaet zoo lang in arrebeit.[435]
Dat mengsel van volkome zuiverheit;
Dat evenwight van zuivere elementen,
Aen een gegroeit, laet zich geen' schrick inprenten[438]
Van tijt noch eeuw, noch siddert voor den tant
Van roest noch zout noch eeck: zijn taeie bant[440]
Bezwijckt noch smilt in d'allergloenste hette:[441]
't Behoudt zijn' aert: het weet van vleck noch smette,
En draeght het beelt van d'Eeuwigheit en Godt:[443]
Nu raest het al om gout en 't goutgenot:
En schoon het leit zoo hellediep begraven,[445]
Men acht het waert om zijn waerdy te slaven;
Te wroeten, nacht en dagh, en zonder maet,

[+][Randschrift:] *en sterckt met reden waerom Godt ons langzaem door d'onvolkomenheit van nature en wet tot de volkomenheit der genade; en door schaduwen profecyen en beloften tot het licht van 't Euangeli leit.*

419 *trotsen kop en kam:* in zoover tautologie, dat *kam* (de kam verheffen) als zinnebeeld geldt van hoogmoed; overigens volgt Vondel in zijn weergave van *Gen.* III, 15 niet de Vulgaat, maar een protestantschen Bijbel, niet alleen hier, maar ook in *Lucifer*, vs. 2174-76; *Adam in Ballingschap,* vs. 1660-62 enz. Zie G. Brom: 'Vondels Bijbel' in *Studia Catholica,* Mei 1929, blz. 296.
420 *'t gemeen:* alle menschen.
423 *'t slangegift:* het doodelijk bederf der zonde, door de slang in 't Paradijs het menschdom aangedaan, brengt Vondel met den gevaarlijken aard der slang in verbinding.
424 *d'eerste onsterflijckheit:* namelijk eerst geschonken, door de zonde vervallen, door de genade hergeven.
428 *o wonderbaer bancket:* de kath. Liturgie heeft: O sacrum convivium.
429 Vóor de menschen in 't algemeen, en Vondel persoonlijk eraan mogen deelnemen.
430 *beiden:* wachten.
432 *dier:* duur, kostbaar.
434 *puurt:* zuivert.
435 *gaet in arrebeit:* gaat in arbeid, *baren,* vs. 434.
438 *laet zich* enz.: is niet bang, wijkt niet.
440 *eeck:* edik, azijn, zuur.
441 *d'allergloenste hette:* het smeltpunt van goud is 1250° C.
443 Vgl.: 'De duurzaemheit van 't gout... wijst op d'eeuwigheit van Godt, die noit veraerde', *Bespiegelingen,* III, 580-81, waar ook een zelfde chemische uitweiding voorkomt.
445 *het leit:* het gout ligt; *hellediep:* ook in *Bespiegelingen,* III, 569, vgl. I, 948; *Altaergeheimenissen* III, 1234.

Van aêr tot aêr, daer menigh 't leven laet:[448]
Men laet om 't gout, min kostelijck dan 't leven,[449]

448 *aêr:* ader van de goudmijn.
449 *min kostelijck:* minder kostbaar.

*

Het lijf, van 't gout noit ymant weergegeven.[450]
Laet Godt dan toe, dat hy om 't heilzaem gout[451]
Des hemels ['t welck de zielen onderhoudt,
En 't lichaem puurt van dootelijcke smetten][453]
Te vinden, zoo veel eeuwen langk, ga letten[454]
Op middelen, waer door dees artseny[455]
Wort toebereit. Men zet den Keizer by[456]
Al wat'er is, en moeite tijt en schatten,
Om t'effens eens met eenen beet te vatten[458]
Den smaeck van al het leckerst, dat zich spreit,
Van oost tot west, in die verscheidenheit
Van vrucht en plant en bloem en kruideryen.
Ontelbren gaen geboeit in slavernyen,
En alle sexe en slagh, en out en jong,
Verlegen, om te paeien eene tong,[464]
Een' oogenblick, en die misschien zal laken[465]
Dat mengelpuick van allerhande smaken:[466]
Of 't breeckt hem op, zoo niet, hy walght 'er van.
't Is meer dan aertsch dat eeuwigh smaken kan,[468]
En eeuwigh voên, en eeuwighlijck vernoegen.[469]
De hemel zelf ontzagh zich niet te ploegen,[470]
Te zaeien, van des werelts aenvang aen,
Om zulck een oegst van overheiligh graen.[472]
Godts Wijsheit, om des menschen brein te scherpen,[473]
Ging, in het eerst, haer heilgeheim ontwerpen,[474]
En schilderen; gelijck het puickpenseel
De Bruit vertoont, op doeck, of vlack panneel,[476]

* TEKSTKRITIEK: vs. 450 heeft achter *noit* een punt-komma.

450 *lijf:* leven; *van:* door.

451 *Laet Godt dan toe, dat hy:* (God is datief) sta dan toe aan God, dat hij ga letten enz.; *'t gout des hemels:* vergelijk: den onverliesbaren schat in den Hemel, *Luc.* XII, 33; XVIII, 22.

453 *puurt:* zuivert.

454 *zoo veel eeuwen langk:* S. Thomas Aquinas wijst op de konvenienties, waarom Gods Wijsheid (vs. 473) langzaam de medicina (*artseny*) der Menschwording voorbereidde, *Summa Theol.* III, I, 5.

455 *artseny:* goud in vloeibaren, toestand (aurum potabile) werd nog in Vondels dagen als geneesmiddel gebruikt, vgl. *Bespiegelingen,* III, 577; Vondel past dit nu in geestelijken zin toe en glijdt vanzelf in een tweede vergelijking: van de kostbare spijs over.

456 *by:* voor.

458 *t'effens eens met eenen beet:* tegelijk ineens met één hap, dit is driemaal hetzelfde.

464 *paeien:* bevredigen; *eene tong:* één tong, nl. van den keizer (vs. 456) met zijn uitgebreid keukenpersoneel.

465 *Een' oogenblick:* één oogenblik.

466 *mengelpuick:* mengsel van puike eetwaren.

468 *eeuwigh smaken kan:* altijd voldoen kan.

469 *vernoegen:* vergenoegen, bevredigen.

470 *De hemel* enz.: het spijsbeeld loopt nu over in het beeld van den landbouw.

472 *oegst:* oogst.

473 *om* enz.: om den mensch scherper aandachtig te maken, vgl. vs. 454.

474 *heilgeheim:* het mysterie van het Verlossingswerk; *ontwerpen* enz.: de beelden en figuren der Oude Wet vormen alleen maar het op papier gezette plan, van wat God in de volheid der tijden uitvoeren zal.

476 *De Bruit:* 4de nvl.

Dien Bruidegom, wiens trouw haer zal verplichten.[477]
Godts Wijsheit gaet met orde voort in 't stichten:[478]

477 *Dien Bruidegom:* 3de nvl.; p. Zeij herinnert aan Rubens' schilderij in het Louvre, waarop het portret van Maria de Medici aan haar verloofde Henri IV getoond wordt.

478 *met orde:* S. Thomas zegt, dat de Menschwording lang moest worden voorbereid ‘propter ordinem promotionis in bonum’ (om de orde van den voortgang naar het goed), *Summa Theol.* III, I, 5.

Wie 't hooftgeheim des hemels wil verstaen,[479]
Moet, trap voor trap, naer Godt ten koore gaen.[480]
Een heldenzwaert moet zulck een' knoop ontwarren.[481]
De tijt beschiet door hulp onzichtbre starren.[482]
De bast en 't hout bewaren 't levend pit;
De dop de kern, voor 't krakende gebit.
Het raetsel, niet aen ieder te betrouwen,[483-85485]
Wort overbloemt, en dubbel ingevouwen,[486]
Met woorden van een' twijfelbaren zin.[487]
Men hoort den klanck; wat anders schuilt 'er in.[488]
De moeite leert verborgentheden schatten[489]
Op haer waerdy. Al wat men licht kan vatten
Wort minst geacht, en lichtst verreuckeloost.[491]
't Aertsheilighdom, der sterfelijcken troost,[492]
Most dan in 't loof der heilbeloften duicken.[493]
Voorbeelden en godtsdienstige gebruicken,
Voorspelling, droom en raetsel mosten voor
Met staetsi treên, zoo menige eeuwen door;[495-96]
Om dus allengs het ruwe volck te wennen[497]
Dien wondren onwaerdeerbren schat te kennen;
En dan in 't leste eerbiedigh achteraen[499]
Te kruipen, langs die voorgebaende baen,[500]
Ten offerdisch, en naer d'altaerbancketten;[501]
Daer Godts gena haer gasten aen zou zetten,[502]
En toeven, op een zonderlinge wijs,[503]

479 *'t hooftgeheim des hemels:* het groot mysterie, waar de andere geloofswaarheden direkt mee samenhangen; vgl. ‘mysterium regni Dei’, *Matth.* XIII, 11; *Luc.* VIII, 10.
480 Vondel dacht hier aan de zgn. trap-psalmen (psalmi graduales), die de Joden baden, wanneer ze langs de trappen van den tempelberg opgingen naar het heiligdom.
481 *heldenzwaert:* het zwaard van Alexander den Groote, die den Gordiaanschen knoop niet ontwarde, maar doorhakte.
482 Er zijn sterren, wier licht pas na langen tijd de aarde bereikt, en die alleen *door hulp* van verrekijkers te *beschieten*, te bereiken zijn.
483-85 Noot*pit* en *raetsel* zooals in vs. 359-60.
485 *te betrouwen:* toe te vertrouwen.
486 *overbloemt:* verbloemd, verstopt, vgl. ‘gebloemde wijsheit der Egyptenaren’, Unger, 1651-52, blz. 28.
487 *twijfelbaren:* twijfelachtigen, dubbelen.
488 vgl. *Adonias,* vs. 247.
489 Vgl. *Ter Bruiloft van R. Honiwood* enz., vs. 53.
491 *lichtst verreuckeloost:* het makkelijkst veronachtzaamd.
492 *'t Aertsheilighdom:* de H. Eucharistie.
493 *Most:* moest; *duicken:* wegschuilen.
495-96 *mosten voor met staetsi treên:* moesten plechtig voorafgaan.
497 *het ruwe volck:* de geestelijk ongeschoolde menschheid.
499 *in 't leste:* eindelijk, ten slotte.
500 *Te kruipen:* te doen kruipen, nl. het *volck* van vs. 497; p. Zeij verstaat *achteraan kruipen* van de *voorbeelden* enz. van vs. 494-95; *die voorgebaende baen:* dien gebaanden weg der voorafbeeldingen.
501 Naar de Mis en de Kommuniebank.
502 *Luc.* XIV, 16.
503 *toeven:* verwachten; *zonderlinge:* heel bizondere.

Met voorgebeelde en langbeloofde spijs[504]
Van ons natuur; waer meê zich 't Woort most gorden;[504-5]

504 *voorgebeelde:* door zooveel figuren voorafgebeelde.
504-5 *spijs van ons natuur:* het vleesch van den Godmensch, die als mensch onze natuur, dus ook een lichaam had, vgl. *Joan.* VI, 54; ook kan bedoeld zijn: spijs, die voor ons natuurlijk is, nl. het brood, de broodsgedaante der Eucharistie; *waer meê* enz.: onze natuur, waarmee zich het eeuwig Woord, door den Vader gezonden, moest omkleeden (*gorden*).

*

Waerom het Woort van boven vleesch quam worden,[506]
In eene Maeght; wie zulck een zaligh lot[507]
Beschoren was, van dien alzienden Godt.
Wat menighten voor 't Kint op 't aenzicht vielen;[509]
Men wist noch niet, hoe dit het brood der zielen
Verstrecken zou, op Godes offerdisch.[511]
Men zagh noch niet in dees geheimenis.
Messias ving dan aen 't geheim te leren,[+513]
t'Ontsluiten: liet veel duizent magen teren,[514]
Op luttel garst; en vulde, op 't dorre ruim,[515]
Noch korven vol, met overschot van kruim:[516]
En porde door dit wonder hen te streven[517]
Naer spijs, die duurt in 't eeuwighdurend leven;[518]
Van waer hy quam, uit 's Vaders rijcken schoot,
Gedaelt in 't vleesch; een kostelijcker broot
Dan Manne, dat door Moses beê verworven
De Vaders, die ellendigh henestorven,
Na 'et suckelen en trecken afgeslooft.[520-23]
Van 't Manne klimt hy hooger, en belooft[+]
Zijn eigen vleesch hun gunstigh voor te zetten.[513-25524-25]
Dat was 't gerecht, door 't voorspel der bancketten[526]
Zoo lang beduit, eer 't Woort te voorschijn quam.
Dat zeiden u het Paeschbroot, Offerlam[528]
En Salems kruim, en d'air en toondischbrooden,[529]
Elias korst en 't Manne van de Joden,[530]
Het raetsel van den honigh, en de droom[531]

[+][Randschrift:] *Kristus wijst, door het wonder der garste brooden, en zijn gespreck met de Ioden, op een grooter wonder, en het waerachtige Manne, zijn eigen vleesch*;

[+][Randschrift:] *belooft uitdruckelijck, en staeft met hooge woorden te geven het geen zoo lang door schaduwen beduit wert;*

* TEKSTKRITIEK: vs. 522 heeft achter *henestorven* een punt-komma.

506 *Joan.* I, 14.

507 *In eene Maeght:* zonder man, *Luc.* I, 34-35; *zulck een zaligh lot:* van Moeder Gods te zijn.

509 *menighten:* van engelen, koningen en herders, *Luc.* I, 13, 15, *Matth.* II, 11.

511 *offerdisch:* altaar.

513 *Messias:* de verwachte Verlosser, Christus.

514 *veel duizent magen:* alleen de mannen 5000 in getal.

515 *luttel garst:* vijf gerstebrooden, *ib.* 7; *'t dorre ruim:* de kale bergvlakte, waar 't wonder gebeurde.

516 Twaalf korven met brokken bleven over, *ib.* 13.

517 *porde:* vermaande.

518 *Joan.* VI, 26-27.

520-23 *ib.* 32-33, 49; Vondel verstaat blijkbaar de tot hier geciteerde Joannes-verzen van de Eucharistie.

513-25 Hier geeft Joannes den korten inhoud van zijn zesde hoofdstuk; Christus *ving aen,* begòn het altaer*geheim,* dat hij later geven zou, te openbaren door de wonderbare broodvermenigvuldiging van *Joan:* VI, 5-13.

524-25 *ib.* 50-59*:* deze Joannes-verzen, door de katholieke exegese vrij algemeen van de Eucharistie verstaan, vat Vondel in twee regels samen; *gunstigh voor te zetten:* goedgunstig aan te bieden als spijze.

526 *'t voorspel der bancketten:* de voorafbeeldende broodfiguren.

528 *Paeschbroot:* zie vs. 100; *Offerlam:* vs. 170.

529 *Salems kruim:* de broodofferande van Melchisedech, koning van Salem (Jerusalem), vs. 81; *air en toondischbrooden:* korenaar en toonbrooden, vs. 139.

530 *Elias korst:* de brooden van Elias. vs. 305; *'t Manne:* vs. 225-v.v.

531 *Het raetsel* enz. van Samson vs. 339; *de droom:* van Gedeon, vs. 361.

Van 't rollend broot, des vyandts schrick en schroom;
Het berghbancket, en alle die gerechten,[533]
Ons opgedischt van Godts verziende knechten.[534]
Och, blinde baeck van 't Galileesche meer![535]

533 *Het berghbancket:* van David, vs. 371; *gerechten:* spijzen.
534 *Godts verziende knechten:* Gods verre ziende dienaars, de profeten.
535 *blinde baeck* enz.: Capharnaüm aan de N.W.-kust van 't *Galileesche meer* of meer van Tiberias, heet *blind*, omdat de bewoners, die Jezus' woorden over het zijn vleesch als spijs gehoord hadden, weigerden te gelooven. *Joann.* VI, 24. 53, 65; *baeck:* vuurtoren, maar blind, zonder licht, en daarom nutteloos, vgl. vs. 946. De zinspeling op de stad van Kalvijn aan het meer van Genève (vgl. vs. 838, 1647 en kantt. bij vs. 927) is vrij doorzichtig.

Ghy stont te hoogh, en vielt te laegh ter neêr:[536]
Wat baten toch uw schatten en gebouwen,[537]
Zoo lang ghy noch Godts lippen durft mistrouwen,[538]
Ja zelf dien eedt van 't nimmerfalend Woort?[539]
Het welck vergeefs quam kloppen aen uw poort;[540]
Belovende zijn vleesch en bloet te schencken[541]
Aen u, te zat om 't eeuwigh te bedencken.[542]
De zon voltrock nu ruim heur jarigh ront,
En omgangk, dat dees hooftbelofte stont;[+543-44]
Als J E S U S ons dat toegezwore Wonder,[545]
Zijn dierbaer bloet en lichaem, toereickte, onder[546]
Gestalt van druif en air; een wonderspraeck[547]
Voor aertsch vernuft, 't welck luistert naer den smaeck,
Of zwack gezicht, of riecken, ofte tasten:[547-49]
Maer neen, Godts disch bekleedden wijzer gasten,[550]
Die zich met reuck noch oogh noch mont noch hant
Berieden; maer het spits van hun verstant[552]
Gewillighlijck en heiligh nederbogen
Voor lippen, die noit simpel kint bedrogen.[554]
Zy steunden op dat donderwoort van hem,
Op wien de Duif en 's Vaders donderstem[556]
Van boven daelde, en donderde in hun ooren[555-57]
Den last van naer dien lieven Zoon te hooren.[558]
Zy hielden dien van Godt bevolen voet,[559]

[+][Randschrift:] *En hy voltreckt zijn belofte, 's nachts voor zijn lijden.*

536 Hier haalt Joannes *Matth.* XI, 23 aan.
537 Capharnäum hoorde tot de voornaamste steden van Galilea, met een eigen synagoge, *Marc.* I, 21.
538 *mistrouwen:* wantrouwen.
539 *dien eedt:* Christus had zijn verzekering dat Hij het Brood des levens is, ingeleid en bevestigd met de eedsformule: 'Voorwaar, voorwaar, ik zeg u', *Joan.* VI, 47, 54.
540 Vgl. Joannes' *Openb.* III, 20.
541 *Joan.* VI, 52.
542 *te zat:* te zeer verzadigd met stoffelijke spijzen, vgl. vs. 155, 163; de Sakramentsliturgie spreekt van 'fastidiosi divites'.
543-44 Ruim een jaar na de hooftbelofte vs. 544 van de Eucharistie in *Joan.* VI gaf Christus de vervulling daarvan; *jarig ront, en omgangk:* de zonnegang om de aarde, die een jaar duurt, voorstelling volgens 't stelsel van Ptolomeus.
545 *toegezwore Wonder:* de met een dubbele eed (*Joan.* VI, 47, 54) bezworen belofte, die de Joden voor onmogelijk achtten, *ib.* 53.
546 Joannes verhaalt in zijn evangelie de instelling der Eucharistie niet, wijl de drie andere evangeliën ze uitvoerig verhaalden: *Matth.* XXVI, 26-29; *Marc.* XIV, 22-24; *Luc.* XXII, 19-20 en nog I *Cor.* XI, 23-25.
547 *Gestalt van druif en air:* gedaante van wijn en brood.
547-49 Herinnering aan Vondels vroegere aarzeling, vgl. *Op de Tittelprint* en III, 790.
550 *wijzer gasten:* de apostelen, vgl. vs. 637.
552 *zich berieden:* te rade gingen.
554 Vgl. Petrus' woord van geloof uit naam van de twaalf, *Joan.* VI, 69-70.
556 *de Duif:* de H. Geest.
555-57 Het driemaal herhaalde *donder* bedoelt de imitatie van het weerkaatsende natuurgeluid en de kracht van Christus' indrukwekkende woorden.
558 Vgl. *Marc.* IX, 6.
559 *dien van Godt bevolen voet:* die door Jezus voorgeschreven wijze van avondmaalviering, I *Cor.* XI, 25.

En nuttighden Godts lichaem en Godts bloet.[560]
Stont Emaüs, men moght dat vleck oock vragen,[561]

560 Vgl. *Hand.* II, 42.
561 *Stont Emaüs:* lees éma-us; als Emmaus nog bestond: dit laat Vondel Joannes zeggen en terecht, omdat het stadje verbrand is en door Nicopolis vervangen, zooals Baronius verhaalt in *Annales Ecclesiastici*, 8, 14; 34, 193.

Wie 't lichaem des Gekruisten, na drie dagen,
Genoten, toen die eerst een pelgrim scheen.[563]
Door korstbreuck zich ontdekte, en strax verdween.[562-64564]
Dien avont, toen de nacht begost te vallen,[565]
Verscheen hy weêr, in 't midden van ons allen,[566]
Gelijck een zon, en schiep by nacht den dagh,[567]
Waer in men klaer al d'oude letters zagh;[568]
En 't aengezicht van Moses streeck zijn klaerheit,[569]
Voor 't krachtigh licht der opgereze waerheit.
Nu kenden wy, in zijne volle kracht,[+571]
Den jongsten aêm des Heilants: 't is volbracht.[572]
Nu staerden wy op koortapijt, noch verven,[573]
In twee gescheurt, toen 't Lam zich gaf tot sterven:[574]
Maer 't oogh drong door, in 't heiligdom der Joôn
En 't aertsgeheim, den Priestren zelfs verboôn:[576]
Ja 't Wetboeck sprack: de beelden kregen tongen:[577]
De schaduw weeck: de dagh quam opgedrongen.[578]
O morgenzon! rijs op, en vaer om hoogh.
Wat zagh ick al, maer door een ander oogh![580]
O, riep ick, dat nu ieder vry aenmercke,[581]
Hoe 't Paradijs den roozengaert der Kercke[582]
Afbeelde, en 't hout, dat recht in 't midden stont,[583]
Ons wees op 't Kruis, daer Godt aen hing gewont;[584]

[+][Randschrift:] *Toen bleeck de waerheit der wet en hare afbeeldingen, en de kracht van alle voorgaende schaduwen en profecyen.*

563 *Genoten:* nuttigden; *die:* de gekruiste Christus.
562-64 *Wie:* de twee leerlingen van Jezus, één Cleophas genaamd; vgl. *Luc.* XXIV, 13-35.
564 *korstbreuck:* door de breking van het brood; *ontdekte:* openbaarde, bekend maakte; *strax:* terstond,
565 *Luc.* ib. 29; *begost:* begon.
566 *ons:* Joannes bedoelt zijn mede-apostelen, *Joan.* XX, 19.
567 Vgl. *Joan.* 15.
568 *al d'oude letters:* alle oude voorspellingen omtrent Christus.
569 Toen Mozes van den berg afdaalde, waar hij met God gesproken had, straalde zijn gezicht, zoodat hij 't bedekken moest, *Exod.* XXXIV, 32; *streeck:* verloor.
571 *kracht:* beteekenis.
572 *jongsten aêm:* laatste verzuchting; *'t is volbracht:* het is voltooid, *Joan.* XIX, 30.
573 *koortapijt... verven:* kleurig voorhangsel in den Joodschen tempel.
574 het teeken dat de Oude Wet had afgedaan, *Luc.* XXIII, 45.
576 *'t aertsgeheim:* het binnenste van den tempel, het heilige der heiligen, waar de gewone priesters niet mochten binnentreden.
577 *'t Wetboeck sprack:* de voorschriften der Oude Wet kregen ineens beteekenis.
578 S. Thomas Aq. zingt in 't *Lauda Sion:* 'Vetustatem novitas, umbram fugat veritas, noctem lux eliminat'.
580 In dit woord van Joannes klinkt Vondels eigen bekentenis door.
581 *aenmercke:* bemerke.
582 S. Augustinus ziet in het Paradijs een voorafbeelding van de Kerk, met verwijzing naar *Hoogl.* IV, 13 (*De Genesi ad Litt.*, XII, 28; Migne, P.L. 3c, kol. 478) en vgl. *De Heerlyckheit der Kercke*, I, 223, waar Vondel zich met name op Augustinus (*De Civitate Dei*, XIII, 21) beroept.
583 *'t hout* enz.; 'lignum vitae in medio paradisi', *Gen.* II, 9.
584 *Ons wees op 't Kruis* enz.: zoo de eenstemmige symboliek van de Kerkvaders, mystici, liturgie, door Vondel prachtig vertolkt in het rozenvizioen van zijn *Kruisbergh*, Dl. 3, bl. 601.

Zoo kan hy zien, hoe Adam wiert gegeven[585]
De voorsmaeck van 't gerecht, waer by wy leven[586]
Met d'Engelen, om strijt, eeuw in eeuw uit;[587]
Daer 't open hof geen parlepoorten sluit.[588]

585 *hy:* ieder van vs. 581; *wiert:* werd.
586 *De voorsmaeck:* in de vergangkelycke spijs van vs. 56; *waer by:* waardoor en waarmee; *wy:* Joannes met de hemelingen.
587 *om strijt:* heeft een superlatieve beteekenis, ten zeerste; *eeuw in:* enz.: eeuwig.
588 *'t open hof:* de voor ons, zaligen, geopende Hemel; *parlepoorten:* de twaalf Hemelpoorten zijn twaalf paarlen, *Openb.* XXI, 21.

Hoe lust het my te plucken, en te passen[589]
Op 't suickerooft, aen 's levens stam gewassen;[590]
Waer op ick flux met al mijn krachten klim,[591]
En Eva noode: ay, grootmoêr, zet de schim,[592]
Om 't Wezen zelf, nu vry uit uw gedachten,[593]
En leer het aertsch, om 't hemelsch, eens verachten.
Geen Cherubin keert hier met gloeiend stael[595]
U uit den hof van dit wellustigh mael.[596]
Hier nestelen geen slangen in de bladeren.
Dees appel voedt het leven in onze aderen,
En reckt den May der jongkheit, zonder endt.[599]
Zijn rijpe schel, van rijp noch mist geschent,[600]
Vermomt geen' worm, die u in 't hart zal bijten,[601]
En zulck een ry van kinderen doen krijten.[597-602602]
Toen kende ick eerst volmaeckt Melchisedech,
Die Kristus heet, en ons ontmoet, op wegh,[603-04]
Met spijze van zijn eigen lijf, gegeven
Tot onderhoudt van 't nimmerstervend leven;[606]
Terwijl het vleesch de werelt en 't gewelt[607]
Des afgronts leit door 't Kruis ter neêr gevelt.[608]

589 *Hoe lust het my* enz.: ofschoon Joannes aan het woord blijft, gaat hij toch schuil achter Vondel zelf, want het mysterium fidei der Eucharistie heeft in de klare aanschouwing der zaligheid geen zin meer; Bellarm. (743 C) duidt den levensboom van het Paradijs als een figuur van de Eucharistie; *passen:* acht geven.

590 *suickerooft:* de zoete vrucht van Jezus' lichaam, waarop de Liturgie, tegenover de Paradijs-vrucht den nadruk legt, vgl. *suickerkruim* van vs. 90; *'s levens stam:* het kruishout als tegenbeeld van den boom des levens in 't Paradijs.

591 *klim:* als tegenbeeld van de slang in den Paradijsboom, die Eva met een doodelijke vrucht verleidde.

592 *grootmoêr:* Eva is de moeder van alle levenden; *schim:* de schaduw, de voorafbeelding bij tegenstelling.

593 *'t Wezen zelf:* de vervulling.

595 *Gen.* III, 24; *gloeiend stael:* vlammend zwaard.

596 De vergelijking van 't Paradijs (*den hof*) met de Kerk (vs. 582) wordt nu beperkt op die van den levensboom met de Eucharistie; *wellustigh mael:* heerlijk gastmaal; de Liturgie spreekt van een ‘convivium’ en noemt het heilig brood ‘omne delectamentum in se habentem’ (alle genot in zich hebbende).

599 *den May der jongkheit:* de jeugdige frische kracht der ziel.

600 *schel:* schil; *rijpe schel, van rijp:* onwillekeurige herhaling, zooals V. dikwijls heeft; *geschent:* geschonden.

601 *Vermomt:* verbergt; *'t hart:* als levensbeginsel.

597-602 Geniaal schildert Vondel hier door tegenstellingen aard en gevolgen der H. Kommunie; vgl. ‘Panis est non venenum’ van S. Augustinus, *Tract. in Joan.*, XXVI, 11 (Migne, P.L. 3b, kol. 1611).

602 *zulck een ry:* zoo'n lange rij; *kinderen:* nakomelingen; *krijten:* huilen, om de droevige gevolgen van den beet zooals bij de erfzonde.

603-04 Christus is hoogepriester volgens de orde van Melchisedech, *Hebr.* V, 6, 10; vgl. Melchisedech in *De Helden Godes,* vs. 27-32; hiervoor vs. 79, 529.

606 *nimmerstervend:* eeuwig, *Joan.* VI, 54.

607 *het vleesch* enz.: de drie verleidingen voor den mensch, waarop Joannes wijst in I *Joan.* II, 16; *'t gewelt:* de macht.

608 *Des afgronts:* van den duivel.

Men breng' hem vry wat meer dan tienden tegen,[609]
Dat 's lijf en ziel; die hy met rijcker zegen
Kan zalven dan oit hooft van Salem deê.[611]
O Koning van rechtvaerdigheit en vre![612]

609 *hem;* Christus; *meer dan tienden:* meer dan uitwendige offeranden, zooals het tiende deel van zijn bezit, dat Abram Melchisedech aanbood, *Gen.* XIV, 20, vgl. *Rom.* XII, 1.
611 *zalven:* troosten; *hooft van Salem:* Melchisedech, koning van Salem, *Gen.* XIV, 18.
612 Deze beteekenis van Melchisedech koning van Salem wordt met *Hebr.* VII, 2 op Christus toegepast.

Uw Offer sterck' de helden, die vast reizen[613]
Naer 't vregezicht der eeuwige palaizen,[614]
Gebouwt om hoogh, op eenen vaster gront
Dan bergh of rots, waer op de tempel stont.[616]
Toen bleeck het, hoe ons d'oude feesten nooden
Aen 's Heeren disch, op ongezuurde brooden[618]
Van zuiverheit en waerheit; op het Lam
Dat al den last der werelt op zich nam,[620]
En by het vier der liefde wiert gebraden,[621]
Om met zijn vleesch de zielen te verzaden.
Wy streken toen ons harten, niet het huis,[623]
Met Paeschbloet, dat aen 't outer van het Kruis[624]
Verzoende al die met Godt in onvre zaten.[625]
Aen d'Offerspijs des Paeschlams, dat wy aten,[626]
Uit Kristus hant, heeft niemant deel noch nut,[627]
Die slaef der wet, noch dient in Levijs hut;[628]
Maer zy alleen, die vry van Arons banden,[629]
Vast yveren om vetter korenlanden[630]
En beemden, dan den Vadren wiert belooft.[631]
Het flaeuwe wort van stercker licht gedooft.
Voor 't lichaem, dat wy uit Godts hant ontfingen,[633]
Weeck d'eerste garf, en wat van d'eerstelingen[634]
Der ackervrucht ten offer wiert gebraght.
De toondischkorst verloor terstont haer kracht,[636]
Toen 't nieuwe mael vereischte waerder gasten,[637]
Dan 't out Verbont, ja harten, die door vasten
En ware boete en tranen en 't gebedt

613 *de helden:* de strijders, de leden van de strijdende Kerk; *vast:* standvastig.
614 *vregezicht:* 'visio pacis', *Ezechiël* XIII, 16; *eeuwige palaizen:* de Hemel.
616 De rotsberg Sion.
618 Vgl. I *Cor.* V, 8.
620 *al den last:* alle zonden, vgl. *Joan,* I, 29.
621 Deze krasse beeldspraak, Vondel bizonder lief (want zie *Aend. Betrachtinge*, vs. 54, Dl. 2, blz. 57 en *Altgh.* II, 199, 358), en teruggaande op de brood- en vischsymbolen der oude Kerk, vinden we evengoed bij Ruusbroec en Anna Byns als bij Gezelle (Frijns: *Vondel en de Zeestar,* Leuven, 1928, blz. 54).
623 Vgl. vs. 171.
624 *outer:* altaar.
625 *onvre:* onvrede, vijandschap.
626 *wy*, evenals *wy* in vs. 633: Joannes en de andere Apostelen aan het laatste Avondmaal.
627 *Uit Kristus hant,* straks, vs. 633 *uit Godts hant:* vgl. uit het *Pangue lingua:* 'Cibum se dat suis manibus' (Hij geeft zich zelf tot spijs met eigen handen) en S. Augustinus': 'Caenam manibus suis consecratam discipulis dedit' (*Sermo* CXII, Migne P.L. 5a, kol. 648).
628 Versta: die nog vasthoudt aan den Joodschen tempeldienst.
629 *Arons banden:* de verplichtingen van het Joodsche priesterschap.
630 *Vast:* standvastig; *vetter korenlanden:* vgl. *Is.* XXX, 23.
631 *dan den Vadren wiert belooft:* in het land van melk en honig, *Exod.* III, 8.
633 *uit Godts hant:* zie vs. 627.
634 *garf:* schoof; *eerstelingen:* eerste; versta: de waarde der eerste aan God geofferde akkervruchten (vs. 102) wordt door Christus' lichaam overtroffen, zooals het alle broodfiguren te niet doet.
636 *toondischkorst:* de toonbrooden, vgl. 122, 528.
637 *waerder gasten:* waardiger gasten, vgl. vs. 550.

Geheilight en geloutert, zonder smet[638-40]
En bevende, dit Heilighdom genaken;
Het welck begrijpt de wonderen der zaken,[642]

638-40 Vgl. *Joël.* II, 12.

642 *begrijpt:* bevat; *de wonderen der zaken:* Dit brood bevat ‘zakelijk’ de wonderen die de beelden figuurlijk bevatten, verklaart Van Delft (*Vondel's Altaergeheimenissen,* 1924, blz. 63).

Beduit door broot van Priester en Profeet;
Door 't legerbroot, dat tenten ommesmeet;[644]
Door 't meel der weeuwe, in hongers noot verlegen.[645]
Dees tafel schaft een' onuitputbren zegen,
En spijs, die voedt, en nimmermeer verteert;[647]
Die over 't hooft des afgronts triomfeert;[648]
Die 't lichaem niet versterckt voor veertigh dagen,[649]
Maer langer dan de beenen 't lichaem dragen,[650]
Ja maeckt het vlugh; zoo dat het in de lucht[651]
Aen zijne ziel herknocht, den grave ontvlught,[652]
En rein gevaeght, by Godt wort ingelaten[653]
En d'Engelen, die 's werelts vuilnis haten.[654]
Nu lagh het feest des berghs, die ieder noodt,[655]
Van wijt en zijdt, voor ons gedachten bloot:[656]
Want Kristus, 't hooft, ter tafel hier beneden,
Verstreckt bancket voor al zijn medeleden,[658]
En schenckt den wijn zijns bloets, die Maeghden baert.[659]
Dees leckerny had Godt op 't lest gespaert.[660]
Wat weldaet kost de Vader meer bewijzen,[661]
Dan zielen met zijn eenigh kint te spijsen,
Des Vaders hart? O dierbaer dischgenot!
Ay, smaeck, hoe zoet, hoe vriendelijck is Godt![664]
Dit was het feest, dat Davits geest verweckte,
Tot zangk en spel; toen Godt zijn tafel deckte,
En hem vereerde een boordevolle schael,
In 't aenzicht van zijn haters altemael.[665-68]
Godt stelt, op dat geen profecye misse,
Zijn vrienden voor een feestgedachtenisse

644 *'t legerbroot:* brood in het leger, vs. 363, 533; *ommesmeet:* omverwierp.
645 *weeuwe:* weeuw, weduwe van Sarepta, vs. 312, 530.
647 *nimmermeer verteert:* nooit verteerd wordt.
648 *'t hooft des afgronts:* de duivel.
649 Zooals bij Elias, vs. 321.
650 Versta: Dit brood geeft het lichaam ook na den dood nog kracht, wijl het het zaad der onsterfelijkheid (semen immortalitatis) in het lichaam zaait, krachtens hetwelk het lichaam tot een onsterfelijk leven zal verrijzen. Vgl. vs. 1583-v.v.
651 *vlugh:* een der dotes (gaven) van het ter zaligheid herrezen lichaam is de agilitas, vlugheid; vgl. I *Thess.* IV, 15.
652 *herknocht:* opnieuw verbonden.
653 *rein gevaeght:* van alle gebrek ontdaan.
654 *vuilnis: Phil.* III, 8.
655 Vgl. vs. 376, 533.
656 *ons gedachten:* ons begrip.
658 *Verstreckt bancket:* dient tot kostbaar voedsel; *medeleden:* de geloovigen, die de mystieke ledematen van Christus zijn, *Eph.* V, 30.
659 'Vinum germinans virgines', *Zach.* IX, 17.
660 *op 't lest:* tot het laatst; merkwaardige toepassing van een kinderlijke wet; vgl. *Joan.* XIII, 1 en S. Thomas' betoog: waarom Christus de Eucharistie op 't laatst van zijn leven instelde, *Summa Theol.* III, LXXXIII, 5.
661 *kost:* kon.
664 Vgl. *Ps.* XXX, 9.
665-68 Vgl. *Ps.* XXII, 5 en denk aan het titelvignet.

Van wonderen, en spijst die hem ontzien,[670-71]
En J E S U S naem de schuldige eere biên.

670-71 *Zijn vrienden voor:* aan zijn vrienden voor; *vrienden,* vgl. *Joan.* XV, 15; *een feestgedachtenisse van wonderen* enz.: in de Liturgie: ‘memoriam fecit mirabilium suorum, escam dedit timentibus se’ vgl. *Ps.* CX, 4; *ontzien:* vreezen.

Dit 's Assers oegst, der Vorsten leckernyen.[673]
Ghy adelaers, die vast, aen alle zyen,[674]
Uw aes bespiet, en met der zielen oogh
Recht tegens 't licht kunt staren hemelhoogh;[676]
Verzamelt hier, en valt, o Kristbeminden,[677]
Op 't leckerste aes, dat ergens was te vinden.[678]
De hemel geeft u, onder schijn van korst,[679]
Zijn vleesch en bloet, en doorgesteke borst.[680]
Nu kost de Leeuw van Iuda andren azen:[681]
De stercke Leeuw, die voncken plagh te blazen
En schrick des doots, en brulde afgrijslijck luidt;[683]
Dees levert door zijn' dootsnick honigh uit,[684]
En lieflijckheên, gezogen uit de velden[685]
Van 't Paradijs der lichaemlooze helden.[+686]
Ghy Byen van der Kercken hooft, U R B A E N ,[687]
Vlieght herwaert op deze outergeuren aen;[688]
En pluckt geen' geur in al de Roomsche hoven,[689]
Geen zoetigheên als deze, die van boven,
En dagh op dagh, u dauwen in den mont,[691]
Uit I E S U S hart, gepijnight en gewont.
Ay, zie toch eens die honighvliegers licken,[693]
En drup en dauw al nuchtren inneslicken;[694]
Den honighdauw, die nimmermeer verteert,

[+][Randschrift:] *Dit slaet op de Byen, in het wapen van zijne Heiligheit,* U R B A E N *den Achtste.*

673 Hier hebt gij wat voorafgebeeld werd door Aser. Jacob zegende op zijn sterfbed zijn zoon Aser met de woorden: 'Het brood van Aser zal overvloedig zijn en genot verschaffen aan koningen', *Gen.* XL, 20, wat Vondel met de Liturgie op de Eucharistie toepast.
674 *adelaers:* de heilbegeerige zielen, vgl. *Matth.* XXIV, 28; *vast:* voortdurend, standvastig.
676 *tegens 't licht:* in de zon van Gods gelaat; deze eigenschap van den adelaar komt vaak bij Vondel voor, zie Sabbe: *Dierkennis* enz. blz. 94.
677 *Verzamelt:* komt te zamen; *Kristbeminden:* eigen samenstelling van Vondel, door Christus beminden. Vgl. *Kristgezegent*, II, 22.
678 *leckerste aes:* smakelijkste voedsel; het woord lekker, hier zoo dikwijls gebruikt, had blijkbaar voor Vondels gevoel niet de huiselijke of platte beteekenis van nu.
679 *korst:* brood.
680 *doorgesteke:* doorstoken; aan 't kruis werd Jesus' zijde van onder op met een lans doorstoken, *Joan.* XIX, 34; een bijgedachte aan den pelikaan (zie *Op de Tittelprint,* vs. 22) ligt voor de hand.
681 *kost:* kon; *de Leeuw van Juda:* Christus, *Openb.* V, 5; *azen:* voeden.
683 *schrick des doots:* Christus, die den dood overwon.
684 Christus stelde de Eucharistie in op den vooravond van zijn dood. Vondel zegt 't zóó met zinspeling op den dooden leeuw van Samson, in welks skelet de bijen honig maakten, vs. 351-52.
685 *gezogen:* om 't honigbeeld, gehaald. Vergelijk *De Krvisbergh,* vs. 27-vlgg. (Dl. 3, blz. 602).
686 *lichaemlooze helden:* de zielen der zaligen.
687 *Ghy Byen* enz.: Urbanus VIII († 1644) had bijen in zijn wapen, wat Rubens en Vondel tot vernuftig begrippenspel bracht in verband met de zoetheid uit den muil van Samsons leeuw; zie plaat XI bij Zeij (*Vondels Altaargeh.*); merk ook de sprongen op van 't eene beeld op het andere en vgl. Marnix *Biencorf* en Vondels 'Christe bijen' van *De Kruisbergh,* vs. 22.
688 *outergeuren:* het H. Sakrament als een bloem op 't altaar, waar de bijen moeten heenvliegen.
689 *al de Roomsche hoven:* de heele kath. Kerk.
691 Dagelijksche Kommunie, vgl. 184, 1440, 1529.
693 *honighvliegers:* bijen.
694 *drup en dauw:* dauwdrup, waaruit Vondel in vs. 695 de *honighdauw* laat ontstaan.

En altijt vloeit en altijt wort begeert,
En smaeckt naer meer, op onbedorve tongen;[696-97]
Waer van 't gezangk des Vaders wort gezongen,[698]

696-97 vgl. S. Gregorius Magnus: ‘Spiritales deliciae tanto a comedente amplius esuriuntur, quanto et ab esuriente comeduntur’ (*Hom.* 36 in *Luc.* XIV).

698 *Waer van:* door welke (tongen); *'t gezangk des Vaders:* de liederen van den paus; Urbanus VIII liet de kerkhymnen herzien en schreef zelf Latijnsche *Poemata* (Rome, 1631), door Vondel bezongen. Dl. 3., blz. 394.

Die Vatikaen en al de stadt bewaeckt;[699]
En voor 't altaer, gelijck een Godtheit, blaeckt[700]
Van purper, gout en gloeiende robijnen,
Die om zijn hooft en feestgewaden schijnen.
De zelve hant, die 't lichaem ommedeelt,[703]
Vereerde ons nu al 't geen wiert afgebeelt[704]
Door 't Jootsche Man; het welck, op alle wijze,
De waerde en deught en vrucht der Offerspijze
Te kennen gaf; hoewel in schemering[707]
Van eene wolck, die over d'ouden hing,[708]
En nu verstoof; daer Kristus niet verbloemde
Zijn Testament, maer 't broot zijn lichaem noemde,[709-10]
Dat hy ons gaf, zoo ongeveinst en vroom;
Om niemant meer te houden in den droom
Der schaduwen, die lang dees waerheit decken:[713]
Want anders kost hy zelf geen zon verstrecken,[714]
Noch 't ware licht der duisteren; en ghy,[715]
In eenen nacht vol duisternisse, als zy,
Die suckelden in dorre wildernissen,[717]
Zoudt troostloos noch de vrucht der beelden missen:[718]
Ja Moses dienst, gepast naer Godts bevel,[719]
Waer ydelheit en enckel guighelspel:[720]
En wie verkoos een graen van 't ackerkoren
Voor smaeckrijck Manne, uit lucht en dauw geboren.[721-22]
Maer dat men Manne en broot, 't welck ons verscheen,[723]
Eens levendigh ga stellen tegens een;[724]
Zoo zal men zien, van weerzyde, in wat deelen
Zy onderling gelijcken en verscheelen,

699 *al de stadt:* heel Rome.
700 *voor 't altaer, gelijck een Godtheit:* in de St. Pieter bij kerkelijke plechtigheden, vgl. ‘Godtheid vol ontzaghs’, *Op Urbaen den Achtste,* Dl. 2, bl. 495.
703 *De zelve hant:* dezelfde hand, nl. van Christus, zie vs. 627-634; *ommedeelt:* ronddeelt.
704 *Vereerde:* gaf; *wiert:* werd; versta: alles wat door het Manna beteekend werd, werd ons in de Eucharistie gegeven.
707 *schemering:* schaduw; de voorafbeelding was meer of minder duister.
708 *d'ouden:* de Joden van de Oude Wet.
709-10 *niet verbloemde zijn Testament:* zijn testament (laatste wilsbeschikking) niet onduidelijk formuleerde.
713 *schaduwen:* voorafbeeldingen.
714 *Versta:* Want dan zou Christus niet de Zon en 't Licht kunnen heeten, vgl. *Joan.* I, 5; VIII, 12 enz.
715 *en ghy* enz.: dit slaat rechtstreeks en letterlijk op Vondel vòor zijn bekeering.
717 *suckelden:* ronddoolden.
718 *de vrucht:* de vervulling.
719 *gepast:* ingesteld.
720 *guighelspel:* goochelspel, misleiding. Dit is het groote argument waarop Vondel herhaaldelijk terugkomt: als het brood van het laatste Avondmaal niet waarachtig Christus' lichaam is, zooals Hij zeide, maar alleen een teeken of beeld daarvan, dan hebben alle voorafbeeldingen niets voorafgebeeld en is alles bedrog geweest.
721-22 Versta: Wie zou dan dat gewone brood verkiezen boven het buitengewone Manna-brood?; *uit lucht en dauw geboren;* vgl. vs. 225-vlgg.
723 *broot, 't welck ons verscheen:* het brood der Eucharistie.
724 *stellen tegens een:* tegenover elkander, vgl. III, 213.

Naer eisch des beelts en d'afgebeelde zaeck:[727]
Op dat men 't meest door 't minste heerlijck maeck'.

727 Versta: Zooals het bij afbeelding en afgebeelde hoort.

Het leste is meer dan 't eerste een broot van wonder:[+729]
Het eene spijst de stammen in 't byzonder;[730]
Het ander Jode en Heiden te gelijck:[731]
Het een den Jood, die, buyten Faroos Rijck,[732]
Door 't roode meir, de banden is ontvloden:[733]
Het ander bey de Heidenen en Joden,
Die in Godts bloet door 't water zijn gebaedt.[733-35]735
Het eene gaf de blancke dageraet,[736]
Gelijck de rijp: het ander quam met zegen,[737]
(Gelijck een daeuw of lang verwachte regen)
Als uit een wolck, den schoot van Josefs Bruit,[739]
Die 's middernachts, op 't hemelsche geluit
Des Englezangks, haer' eerstgeboren baerde,[740-41]
Des hemels vreught, den Vredevorst der aerde,[742]
In 't broothuis, 't welck de zielen sterckt en voedt;[743]
Doch niet als Man, dat slechts den honger boet,[744]
En 't lichaem spijst en voedt, voor veertigh jaren;[745]
Maer zelf de ziel, genoodight te vergaren
In 't Paradijs, het rechte Kanaän;
Dat zwanger gaet van onbenevelt Man,[748]
Om hoogh de spijs der Godtgetrouwe Geesten,[749]
Gevult met vreught, op onvermoeide feesten.
Het Manne viel ten beste voor 't gemeen;[751]
En 't offerbroot genieten groot en kleen,[752]
En arm en rijck, en Koningen en slaven:[753]
Godts outer biedt een iegelijck Godts gaven.

[+][Randschrift:] *Vergelijckinge van 't Iootsche en Kristensche Manne, en 't onderscheit der zelve*.

729 Het afgebeelde brood (der Eucharistie) is wonderbaarder dan de voorafbeelding (het Manna); den grond voor de nu volgende vergelijkingen vond V. in *Joan.* VI; 31, 49, 51, 58; verdere uitwerkingen bij S. Ambrosius (*De Mysteries*, Cap. VIII, Migne. P.L. XVI, kol. 405) en vooral bij S. Augustinus.
730 *de stammen in 't byzonder:* alleen de Joden.
731 vgl. *Coloss.* III, II.
732 *Faroos Rijck:* Egypte.
733 *de banden:* der slavernij.
733-35 Paulus' vergelijking (I *Cor.* X, 1.) van het Doopsel, dat kracht kreeg door Christus' bloed, met de roode zee, was bizonder lief aan S. Augustinus die ze dikwijls breed uitwerkt o.a. *Tract. in Joann.* XI, Cap. II, kol. 1476.
735 *gebaedt:* gedoopt.
736 *Het eene:* nl. het Manna, 4de nvl.
737 *rijp:* vgl. vs. 251.
739 *Josefs Bruit:* de H. Maagd Maria.
740-41 vgl. *Luc.* II, 13-14.
742 *Vredevorst: Is.* IX, 6.
743 *broothuis:* vertaling van Bethlehem.
744 *als Man:* als het Manna; *boet:* verslaat.
745 *veertigh jaren:* de tijdsduur der Manna-spijziging in de woestijn.
748 Versta: dat vervuld is van de ontsluierde Godheid; met een interpretatie van het ‘Manna absconditum’ van *Openb.* II, 17.
749 *de spijs* enz.: vgl. *Ps.* LXVI, 10.
751 Na het vijfvoudig onderscheid van 't Manna met de Eucharistie volgen nu vier overeenkomsten; *voor 't gemeen:* voor iedereen.
752 *'t offerbroot:* de Eucharistie.
753 ‘Manducat Dominum pauper, servus et humilis’, *Sacris solemniis*.

Het Manne gunde een iegelijck zijn deel,
En ieder nut van 't Offer even veel.[756]
Het Manne kost geen onvroom hart vernoegen;[757]
En 't Offer geeft den boozen stof tot wroegen.
Uit Manne smaeckt d'oprechte zijnen wensch.[759]

756 'Quantum isti, tantum ille', *Lauda Sion*.
757 *kost:* kon; *onvroom:* slecht; *vernoegen:* bevredigen.
759 *d'oprechte* de goed meenende, de rechtvaardige.

*
Het Offerbroot verruckt den Kristen mensch[760]
Aen 's Hemels disch, by al de Cherubinnen;[761]
En 't geen hy eet begrijpen geene zinnen,[762]
Maer 't vast geloof; zoo dick de ziel geniet[763]
Emanuël, den troost in aertsch verdriet;
Emanuël, wiens geest, alle oogenblicken,
De flaeuwe ziel kan stutten en verquicken.[766]
Het Manne wert door d'Engelen bereit;[767]
Maer J E S U S schenckt, naer zijn almogentheit,
U 't ware Man door zijner Priestren handen,[769]
Uitreickers der geheimspijsofferanden.[770]
De Priesters zijn Godts Englen hier beneên,
Stadthouders, die 's Gezalfden ampt bekleên,[772]
Zoo dick zijn Woort bestelt den mont der bidderen,[773]
Uit graen, zijn lijf, u toegereickt met sidderen
Van vingeren den offer toegewijt.
Wat baet het Man genooten voor een tijt;[776]
Indien men toch in ballingschap moet sterven?[777]
Wat baet het Man, dat rieckt en kan bederven,
En wormen teelt, of in de zonne smilt?[779]
Dees Offerspijs, Godts lijf, wort niet gespilt.[780]
Hoewel men 't nut, 't behoudt zijn aert en wezen.
Wie 't nuttight, hoeft voor 't rotten niet te vreezen[782]
Noch 't nare graf. Dit onbederfzaem zaet[783]
Bewaert het lijck, hoewel het lijck vergaet,[784]
Voor eene wijl. Door kracht der Offerspijzen,
Een eeuwigh zaet, zal 't lichaem weêr verrijzen;
Niet kranck noch zwack, maer heerlijck, met den strael

* TEKSTKRITIEK: vs. 780 heeft in de eerste uitgave achter *gespilt* een vraagteeken.
760 *verruckt.. aen:* rukt weg.... naar; de Kommunie geeft hemelsche voldoening.
761 *Cherubinnen:* Cherubijnen.
762 *zinnen:* zintuigen, vgl. *Op de Tittelprint* en vs. 540-49; III, 790.
763 *dick:* dikwijls.
766 *flaeuwe:* ontmoedigde, vgl. *Matth.* XI, 28.
767 Vgl. 225.
769 *'t ware Man:* het waarachtige, eigenlijke Manna, de Kommunie.
770 *geheimspijsofferanden:* dit eigenaardig woord, van Vondels samenstelling, doelt blijkbaar op ‘dispensatores mysteriorum Dei’, I *Cor.* IV, 1.
772 *Stadthouders:* stedehouders, plaatsbekleeders; *'s Gezalfden:* van Christus.
773 *dick:* dikwijls; *zijn Woort:* Christus' woord: ‘Dit is mijn lichaam’, *Matth.* XXVI, 26, en vgl.: ‘Verbum caro panem verum verbo carnem efficit’ uit de liturgische hymne *Pange lingua; bestelt:* schenkt.
776 *het Man:* het Joodsche Manna.
777 *in ballingschap:* in de woestijn op weg naar het beloofde land.
779 *wormen teelt:* vgl. vs. 277; *smilt:* smelt.
780 *wort niet gespilt:* bederft, vergaat niet, vgl. vs. 647 en: ‘A sumente non concisus, non confractus, non divisus, integer accipitur’, verzen uit de hymne *Lauda Sion*; vgl. ook Thomas van Kempens *Imitatio,* IV, 2.
782 *rotten:* de ontbinding van zijn eigen lichaam.
783 *onbederfzaem zaet* en *eeuwigh zaet* van vs. 786: zaad van onbederfelijkheid (semen immortalitatis), vgl. vs. 650, 1583.
784 *Bewaert het lijck:* is dit geen drukfout voor *lijf*?

Van licht omgort; geloutert altemael[788]
Van sterflijckheit, van zieckte, ellende en smetten,[787-89]

788 *geloutert altemael: rein gevaeght* van vs. 653, geheel gezuiverd.
787-89 De eigenschappen van het herrezen lichaam der zaligen, vgl. vs. 651.

*
Die d'oogen Godt in 't licht te zien beletten.
Geen verwe zal der vromen oogen dan[791]
Behinderen de Godtheit van dit Man[792]
t' Aenschouwen, die met toeval hier behangen,[793]
Zich schuilt, om 't hart te pricklen met verlangen[794]
Naer 't geen men noit met gout of kunst beneep,[795]
Noch door vernuft, hoe spits het was, begreep.[796]
Zoo sprack Sint Ian, en spijsde, niet mijn ooren,[+]
Maer zelf mijn ziel, noch onverzaet van 't hooren
Dier wonderspraeck, een rechte hemelval,
Als ick vernam, van achter, een geschal
Van spoockery en spoock, aen alle zyen
Aenruischende, als verwatene Harpyen;[802]
Van wien men droomt en dicht door bygeloof,[803]
Dat zy verhit en zoet op tafelroof,[804]
Den verschen kost met kromme klaeuwen pluckten,
En gulzighlijck dien blinden Vorst ontruckten
Het dischgerecht, dat haer zoo ydel aest;[807]
Terwijl de maegh, van honger, eeuwigh raest;[808]
De dunne buick vast vloeit en druipt, van weeckheit,[809]
En 't aenzicht zit vol magerheit en bleeckheit.
Mijn hart verschrickte en beefde om dit gerucht,[811]
Dat met dees stem dus uitborst in de lucht:[812]
Een lastergeest heeft eeuw aen eeuw betovert,[+813]
En, voor de hel, den Roomschen stoel verovert;
Waer uit hy zoo hardtnekkigh blaest en leert,
Dat broot en wijn in vleesch en bloet verkeert,
Als 's Priesters mont herhaelt het woort, gesproken[817]

[+][Randschrift:] *De Dichter verneemt wedersprekers*.

[+][Randschrift:] *En de geest der Onroomschen vaert aldus uit met lasteren*.

* TEKSTKRITIEK: vs. 799 heeft in de eerste uitgave achter *hemelval* een punt.

791 *verwe:* uiterlijke schijn, vgl. Rafaels Disputa.

792 *Behinderen:* verhinderen, vs. 313.

793 *die:* nl. de *Godtheit; toeval:* accident, uitwendige bijkomstigheid van kleur, vorm enz. der broodsgedaante.

794 *schuilt:* verschuilt.

795 *gout of kunst:* goudkunst, edelsmeedkunst, doelende op kelk en monstrans van den kath. eeredienst; *beneep:* vastneep, vastlegde.

796 *spits:* scherpzinnig. De toespraak van Sint Jan, begonnen in vs. 409, is hiermede ten einde.

802 *verwatene:* drieste, brutale; *Harpyen:* legendarische roofvogels met een vrouwekop, die de spijzen van den *blinden Vorst* (vs. 806) Fineus bedierven en wegnamen, door Vondel beschreven o.a. *Gulden Winckel,* vs. 69; *Aen mijne Afbeeldinge,* Unger, 1654-55, blz. 246; *Keurgedicht,* Unger, 1656-57, blz. 62, gewoonlijk zooals hier in vs. 804-10 naar Virgilius: ‘Virginei volucrum vultus, faedissima ventris proluvies, uncaeque manus, et pallida semper ora fame’, *Aeneïs* III, 216-18. Scherp maar vernuftig kiest Vondel deze monsters als 't beeld van hen, die de Eucharistie bestrijden en hem dus zijn koninklijk voedsel willen ontrooven.

803 *dicht:* verdicht.

804 *zoet:* fel.

807 *ydel aest:* nutteloos en vergeefs voedt.

808 *Terwijl:* dewijl, omdat; *raest:* rammelt.

809 *vast:* voortdurend.

811 Bekentenis van geloofsstrijd!

812 *uitborst:* uitbarstte.

813 Van hier af tot vs. 884 zijn de tegensprekers aan 't woord; *lastergeest:* leugengeest.

817 *het woort:* ‘Dit is mijn lichaam’, *Matth.* XXVI, 26.

Met Waerheits mont, des daeghs daer na geloken.[818]
O lastergraf! hoe moet de zonneschijn[819]

818 *Waerheits mont:* Christus' mond; *geloken:* gesloten, door den dood.
819 *lastergraf:* afgrond van leugens, vgl. *Ps.* IV. 11.

Der waerheit zelf des logens voetsel zijn.
Hoe durf het Rijck des helschen nachts vertreden[821]
't Gewijde bladt, de Vaders, en de Reden:[822]
Zoo een van drie dit toestemm', hou die zy:[823]
Nu wort dit klaer gelochent van dees dry;
Die, elck om strijt, den Tyber tegenspreken:[825]
Want niemant nut dat lichaem, maer zijn teken,[826]
En 't naeckte beelt van dien gekruisten Heer,[827]
Op 's Vaders troon, gekroont met prijs en eer.[828]
De Tyber, om dat beelt schoon uit te wissen,[829]
En met bedrogh zijn' afgodt te vernissen,[830]
Misduit Sint Ian; als of 't gezalfde hooft,[831]
Daer 't, reis op reis, zijn vleesch en bloet belooft,[832]
Van 't nachtfeest sprack en zijnen kelck, geschoncken
Op Paeschnacht, eer het wiert aen 't Kruis geklоncken:[834]
Maer hy misbruickt der lettren klare stem,[835]
Ia die trompet en klanck beoorlooght hem,[836]
Die zijnen buick met spier en aêr wil mesten,[837]
Zoo redenloos, als Kapernaums vesten,[838]
Niet vattende des Heilants vlacken zin:[839]
Daer schuilt geen doot maer geest en leven in.[840]

821 *durf:* durft; *het Rijck des helschen nachts:* de katholieke Kerk.
822 *'t Gewijde bladt:* de heilige Schriftuur; *de Vaders:* de Kerkvaders en oudste kerkelijke schrijvers; *de Reden:* de rede, het verstand.
823 *dit:* de wezenlijke tegenwoordigheid van Christus onder de broodsgedaante; *hou die zy:* neem het dan aan.
825 *den Tyber:* Rome.
826 *dat lichaem:* van Christus.
827 *'t naeckte beelt:* niets anders dan de afbeelding.
828 Dus geenszins op een altaar tegenwoordig.
829 *De Tyber:* Rome; versta: om de (protestantsche) leer, dat Christus in het Avondmaal alleen een teeken van Zijn lichaam naliet, te vernietigen.
830 *zijn afgodt:* dit herinnert aan de vele krasse bewoordingen, waarmee de felste Hervormden de door de Katholieken aanbeden Eucharistie aanduidden; *vernissen:* een bedriegelijken schijn geven.
831 *Misduit Sint Ian:* legt het Joannes-evangelie, *Cap.* VI, verkeerd uit; *als of:* zóó nl. alsof; *'t gezalfde hooft:* Christus.
832 *Daer 't:* daar, op die plaatsen van 't genoemde hoofdstuk; *reis op reis:* keer op keer, nl. vs. 51, 53-56: Alsof Christus daar bij die gelegenheid sprak over het laatste Avondmaal (*'t nachtfeest, Paeschnacht*). De Hervorming ontkent m.a.w. het verband van *Joan.* VI, als belofte, met de woorden van het laatste Avondmaal, zooals Bellarminus (405, D.) met citaten uit Luther, Zwingli enz. uiteenzet.
834 *het: 't gezalfde hooft* van vs. 831.
835 *hy:* de Tiber; *der lettren klare stem:* de duidelijke beteekenis der woorden.
836 *trompet en klanck:* trompetklank, Christus' woorden in *Joan.* VI zijn zoo klaar als trompetklank; *beoorlooght hem:* bestrijdt Rome.
837 *spier en aêr:* werkelijk bloedig menschenvleesch.
838 Versta: even dwaas als de lieden van Capharnaum, die Christus' woorden van materieel vleescheten verstonden, *Joan.* VI, 52, 60; *vesten:* veste.
839 *vlacken:* klaarblijkelijken.
840 *Daer:* in die beteekenis is geen sprake van *doot,* van slachten en vleescheten, maar ze zijn *geest en leven, Joan.* VI, 63.

d'Insteller des Geheimwercks volght Hebreeuwen,[841]
In hunne zede, en der Profeeten eeuwen,
In hare spraeck, en wijze, die niet vreemt[843]
Het bloote beelt voor 't afgebeelde neemt,[844]
Het simpel merck voor d'afgemerckte zaken.[845]

841 *d'Insteller des Geheimwercks:* Christus. In tegenstelling met Joannes' woord *Geheimmerck* (vs. 993), vertaling van Sacramentum, geeft Vondel de Hervorming hier *Geheimwerck* in den mond. Versta verder: Christus past zich bij 't Hebreeuwsche beeldrijke spraakgebruik aan, wanneer Hij zegt: ‘Dit is mijn lichaam’.
843 *niet vreemt:* als regel.
844 *Het bloote beelt:* eenvoudig het beeld, het teeken.
845 *Het simpel merck:* eenvoudig het teeken; *afgemerckte:* beteekende.

Wie eenmael uit dien doolhof wil geraken,[846]
Sla wacker hant aen dien onfaelbren draet[847]
Der Wijsheit, en volgh 't kluwen van heur' raet,[848]
Ten beste voor die helder heillicht zoecken,
Dat elck verschijnt in noit bekladde boecken.[850]
Wien kerckkronijck en Vaders zijn bewust,[851]
Telt op een ry vijf eeuwen, na August,[852]
Waer in doorgaens zoo veel godtvruchtige ouden,[853]
Op dezen gront, 't gevaert der Kercke bouwden,[854]
In Libyen en Asie en Euroop.[855]
Latijn en Grieck, getroost, gesterckt door hoop[856]
Op dit kompas, gaen t'zeil naer 't langste leven,[857]
En toonen 't spoor, waer langs u staet te streven.[858]
Nu suf voor storm, noch voor gekorven mast:[859]
Wat dwaelstar dwael', hier staet mijn hemel vast.[860]
En geen Sofist kan Reden overwinnen;[861]
Die in dit hol gebruickt de torts der zinnen,[862]
En voert allengs den twijfelenden mensch,
Daer d'ope lucht geschept wort, en de grens[864]
Van Waerheits dagh verschuift de twijfelingen.
Die voor zijn oogh, als dicke vliezen, hingen.[866]
De Reden scheit den mensch van 't domme vee:
Zy oordeelt niet, of heeft getuigen ree,[868]
De zinnen, die haer zekerheit bestellen[869]
Van 't stuck, waer van het vonnis staet te vellen.[870]

846 *dien doolhof:* de dwaling van Rome.
847 *Sla wacker hant:* neme moedig ter hand; *onfaelbren:* onfeilbaar; *draet:* zinspeling op den draad, waarmee Ariadne Theseus uit het doolhof van Creta bevrijdde.
848 *Wijsheit:* Christus; *en volgh:* en houde zich aan Christus' *voet* of aanduiding, nl. van vs. 840, dat Zijn belofte alleen naar geest en leven, zinnebeeldig moet worden opgevat.
850 *noit bekladde boecken:* de onbedorven Bijbel.
851 Versta: Wie de geschiedenis der Kerk en de geschriften der oude Vaders kent.
852 *na August:* na keizer Augustus († 14 n. Chr.), dus na Christus; Bellarminus haalt 469-470) Calvijns woorden aan: ‘Constat vetustos omnes scriptores, qui totis quinque saeculis post Apostolos vixerunt, uno ore nobis patrocinari’ (Het staat vast, dat alle oude schrijvers, die gedurende vijf volle eeuwen na de Apostelen geleefd hebben, eenstemmig ons bijvallen).
853 *doorgaens:* doorloopend.
854 *Op dezen gront:* nl. de leer van het teeken; *'t gevaert:* de instelling; *bouwden:* uitbreidden.
855 *Libyen:* Afrika.
856 *Latijn en Grieck:* de Latijnsche en de Grieksche Vaders.
857 *dit kompas:* deze teeken-leer, die de goede richting aangeeft; *gaen 't zeil* enz.: varen naar den Hemel.
858 *'t spoor:* den weg.
859 *Nu suf* enz.: vrees dus geen schade aan het schip van uw ziel.
860 Versta: hoe een ander (Rome) ook dwale, mijn sterrenhemel staat vast, ik volg een vaste ster.
861 *Sofist:* drogredenaar.
862 *dit hol:* deze duisternis, waar Rome binnenleidt; *torts der zinnen:* het licht van zijn zintuigen, vgl. *Op de Tittelprint* en vs. 547-49; 767; 790.
864 *de grens:* de ingang.
866 *vliezen:* vgl. *Hand.* IX, 18.
868 *ree:* gereed, bij de hand.
869 *bestellen:* verschaffen.
870 *'t stuk waer van:* de zaak, waarover.

De Reden streckt de houvast van 't gesticht[871]
Des Godtsdienst, die voor geen gebulder zwicht.[872]
z'Ontkent al 't geen ontkent wort door zijn teken;[873]

871 *streckt:* strekt tot, geldt als, vgl. *Rom.* XII, 1; *gesticht:* bouw.
872 *Des Godtsdienst:* oude genetiefvorm, soms godsdiensts; *gebulder:* de banbliksems van Rome.
873 *z'Ontkent:* de rede ontkent al dat gene, wat door zijn uitwendige gedaante (*teken*) niet wordt aangeduid.

Oock gronden, die zich zelven tegenspreken.[874]
Zy geeft het lijf, op eenen zelven tijt,[875]
Een plaets alleen; en oordeelt, dat het strijt[876]
Met d'Almaght zelf, zoo harsseloos te stijven[877]
De razerny van plaetselooze lijven;[878]
De razerny, die woest den toeval scheit[879]
Van zijnen gront, de zellefstandigheit.
Zy snoert den mont, die lasterlijck durf reppen,[881]
Dat stof en stanck zijn' Schepper zelf kan scheppen;[882]
Dat tant en keel en maegh hem knage, zwelgh'
En dan verteer'. Men zwijge, eer hy 't zich belgh'.[884]
Zoo klonck de stem, die schier mijn yver krenckte;[885]
Wanneer Sint Jan met zijne hant eens wenckte,[+]
Waer van dit spoock met mist en stanck verdween
In zijn moerasch, en liet ons beide alleen.[887-88]
De Heiligh sprack: men moet zoo licht niet schricken
Voor vogelen, die 't zaet des hemels picken[890]
En slicken, waer 't gestroit leit by den wegh.[889-91]
Zoo quam mijn ziel aen kracht en overlegh[892]
Van 't geen hy dus met zijne tong ging uiten,
Om 't logenschut op Waerheits schilt te stuiten:[894]
Toen Simeon, die vege en bleecke ziel,[+895]
't Gezegent kint op bey zijn armen hiel,[896]
En sidderde met al zijn grijze hairen,
(Vermits het bloet schier ijs was in zijn aeren,

[+][Randschrift:] *Sint Ian verdadight de Katholijcken*.

[+][Randschrift:] *Simeons profecy*

874 *gronden:* redeneeringen.
875 *het lijf:* het lichaam, ieder lichaam; *op eenen zelven*, lees: op éénzelfden.
876 *Een plaets alleen:* lees: Eén plaats alleen, maar één plaats.
877 *harsseloos:* onredelijk; *stijven:* volhouden.
878 *razerny:* dwaasheid, onzin; *plaetselooze lijven:* lichamen, die geen plaats innemen. De kath. Kerk leert nl., dat het lichaam van Christus, als verheerlijkt lichaam, niet door een bepaalde plaats omgrensd wordt, en daarom tegelijkertijd én in den Hemel én onder velerlei broodsgedaanten tegenwoordig kan zijn; de Hervorming ontkent dit.
879 *woest:* met geweld, tegen de rede in; *den toeval:* het accident, het bijkomstige, zooals kleur, vorm, smaak enz. Hoewel de ‘toeval’ natuurlijkerwijze niet op zich zelf kan bestaan, maar altijd een *zellefstandigheit*, een substantie, als *gront*, steunpunt, behoeft, leert de Kerk, dat God zelf kan doen wat anders de substantie doet, en dat dit wonder inderdaad bij de uitwendige gedaante van brood, zonder de substantie van brood, in de Eucharistie plaats heeft; ook hier komt de Hervorming tegen op.
881 *lasterlijck:* Godslasterend; *durf:* durft.
882 *stof en stanck:* de mensch.
884 *hy:* de Schepper.
885 Weer de bekentenis van Vondel, hoe deze moeilijkheden zijn geloof hebben tegengehouden.
887-88 *van:* door; *dit spoock:* de helsche verschijning der harpijen, vs. 801; *verdween in zijn moerasch:* vgl. Dante, *Inferno*, IX, 76-83.
890 *'t zaet* enz.: vgl. *Luc.* VII 5.
889-91 *schricken-picken-slicken:* dit zgn. staartrijm komt bij Vondel meermalen voor.
892 *overlegh:* nadenken.
894 *logenschut:* leugengeschut, kanon van leugens.
895 Hier begint de weerlegging van Sint Jan, die verder 't heele I Boek tot vs. 1666 vult; *Simeon, die vege* enz.: die door ouderdom verzwakte man, *Luc.* II, 25.
896 *'t Gezegent kint:* Christus.

Het mergh in 't hol der pijpen lang verteert)[899]
Sprack hy in 't endt, met zijn gezicht gekeert
Naer 't zedigh oogh der maeghdelijcke Moeder:[901]

899 *pijpen:* gebeente.
901 *Moeder:* Maria.

O Maeght, dees wort gestelt tot een' Behoeder
En val des volx, het raecke oock wien het raeck';
Ja tot een merck van bitse wederspraeck:[902-04904]
Die profecy, veel hondert jaer geleden,
Behout haer kracht, noch op den dagh van heden.[+]
Wat weerspraeck heeft 't Geheimmerck niet gehoort![907]
Oock tegens 't klaerste en zonnelichte Woort,
Dit is mijn lijf: Dit is mijn bloet. Wat lasteren[909]
Bestonden niet Godts lippen te verbasteren!
Godts lippen, die zijn leerling roeren zagh,[911]
Daer hy des nachts op 's meesters boezem lagh,
Die hem de Wet, d'Orakels der Profeten[913]
En 's Vaders wil op 't breetste heeft uitgemeten;[914]
Waer van zijn Kerck de blaên by een vergaert,[915]
Die zy, gelijck een bruit haer' ringk, bewaert,
En eert en kust en kaeuwt en proeft de spreucken,
En slaetze ga voor kladden en voor kreucken.[918]
Dees Huismoêr heeft dat zuiverste papier[919]
Dus lang geberght, in waters noot en vier,[920]
Tot hartewee van Heiden Jode en Ketter;
Vervalscher of verstroier van Godts letter;
Wiens rechte zin haer nimmer mist noch faelt;[923]
Daer, op haer hooft, de Duif van boven daelt,
En Pinxtertong, doorgloeit van 't vier des yvers,[924-25]
Waer me zy spreeckt, gelijck d'onfeilbre schrijvers,[926]
En Kristus: *Dit 's mijn lichaem: Dit 's mijn bloet*.[+927]
Een donder, die den afgront zwichten doet.[928]
Godts woorden staen gespelt met letterstarren,
En klaer en vast. Wie kan Godts tael verwarren?[929-30]

[+][Randschrift:] *in het wederspreken van 't hooghwaerdige Sacrament mede vervult*.

[+][Randschrift:] *De Katolijcke Kerck spreeckt Kristus spraeck,*

902-04 De profetie bij *Luc.* II, 34: ‘Zie, hij is bestemd tot val en opstanding van velen In Israël, en tot een teeken van tegenspraak’.
904 *merck van wederspraeck:* teeken van tegenspraak
907 *'t Geheimmerck:* Vondels gewone vertaling van Sakrament, dat hij in het gedicht nooit, hier in de kantteekeningen gebruikt.
909 *Matth.* XXVI, 26, 28; *lasteren:* leugens (vgl. vs. 813, 819) persoonlijk voorgesteld.
911 *zijn leerling:* Vondel is niet vergeten, dat die leerling, Joannes, hier zelf aan 't woord is, maar laat hem precies zóó van zich zelf spreken als in 't evangelie, *Joan.* VI, 23, 25.
913 In het hoogepriesterlijk gebed hoorde Joannes Jezus telkens de Wet en de Profeten verklaren: *Joan.* XIII, 18, 34; XV, 25; XVII, 12.
914 Ook geeft Joannes in VI, 38-40 de woorden van Jezus over *'s Vaders wil* nadrukkelijk (*op 't breetste*) weer; *'t breetste heeft:* de *e* van *breetste* valt voor de *h* van *heeft* uit, een overblijfsel uit Vondels Zuid-Brabantsch dialekt.
915 *Waer van:* nl. van dat uitmeten, van Joannes' referaten van Christus' woorden.
918 *slaetze ga* enz.: bewaart ze voor bederf.
919 *Dees Huismoêr:* de Moederkerk.
920 *Dus lang geberght:* zoo lang geborgen, bewaard.
923 *Wiens:* van *Godts letter* de H. Schrift; *haer:* de Kerk.
924-25 *Daer:* omdat; *de Duif* en *Pinxtertong:* twee gedaanten van den H. Geest, vgl. *Matth.* III, 16; *Hand*. II, 3.
926 *d'onfeilbre schrijvers:* de vier Evangelisten.
927 Zie vs. 909.
928 *Een donder:* een als de donder indrukwekkend woord, vgl. vs. 555-57; *den afgront:* de hel.
929-30 *letterstarren, klaer en vast:* terugslag op vs. 860.

Wat Babel schaeckt u 't wezentlijcke pant,[931]

931 *Babel:* spraakverwarring, *Gen.* XI, 9; vgl. *Altaergeheimenissen* III, 1331; Vondel werpt het scheldwoord terug, waarop de Hervorming Rome gewoonlijk vergastte, vgl. *Grotius Testament*, Voorrede; *schaeckt* enz.: ontneemt u het waarachtig geschonkene.

*

En steeckt, voor 't lijf, u tekens in de hant,[932]
En 't looze merck, in ste van bloet en spieren,[+933]
Waer mede u 't Lam zijn Paeschfeest leerde vieren?[934]
Na 'et ommegaen van beelt en profecy[935]
En toezegh, zoo veel eeuwen op een ry:[936]
Altzamen betre en overmilder spijzers,[937]
Zoo Kristus noch de zielen wijst aen wijzers,[938]
Haer azende met lucht en wint en roock[939]
Van schim en beelt en ydel beeldespoock.
Wat baet het toch aen schijn te blijven hangen?[941]
Wat baet belofte, en niet dan wint t' ontfangen?[942]
Naer Sion toe; daer schaft men milt en ruim,[+ 943]
De lammerspier en Man, noch meer dan kruim.[944]
Men leer' my niet, hoe mijne letter luide.[945]
Ick ken de stadt[*], die haer zoo blint misduide,[946]
Als eer de muur aan 't Galileesche meer,[947]
Die hemelhoogh viel hellediep ter neêr.[948]
Men wensch', dat niet de vloeckster overkome[949]
Al 't geen zy vloeckt de Moederkerck van Rome.[950]
D'oprechtste tong, die nimmer veinzen kan,[+951]
Beloofde een gaef veel edeler dan Man,[952]
Of gerst; zoo stont 't verbetren niet te rekenen[953]
Door broot, dat slechts Godts lichaem zou betekenen,

[+][Randschrift:] *nuttight het betekende, en geen broot,*

[+][Randschrift:] *slechter dan Paeschlam en Manne, gelijck*

[*][Randschrift:] *Geneve nuttight*.

[+][Randschrift:] *Kristus veinsde niet, beloofde den Ioden wat beters dan Moses,*

* TEKSTKRITIEK: *en geen broot* van de kantteekening komt in de 1e en 2e uitgave niet voor.

932 *voor 't lijf... tekens:* in pl. v. het lichaam, teekens: dezelfde gedachte v. 't volg. vs.
933 *'t looze merck:* het leege teeken; *in ste* enz.: in pl. v. een echt lichaam.
934 *'t Lam:* het Lam Gods, Christus.
935 *ommegaen:* voorafgaan.
936 *toezegh:* toezegging, belofte.
937 Vondels redeneering, dat het voorafgebeelde meer moet zijn dan de voorafbeelding, heeft Bellarminus breedvoerig: 399-400. Versta: die ons allemaal veel beter en veel ruimer voedsel geven.
938 *noch:* weer; *wijst aen wijzers:* wijst op afbeeldingen.
939 *azende:* voedende.
941 *Wat baet het toch:* want wat winnen wij; *schijn:* voorafschaduwing.
942 *Wat baet:* Wat heb je aan.
943 *Naer Sion toe:* terug naar het Jodendom.
944 Daar krijgt men tenminste lamsvleesch en Manna, beter dan wat broodkruimels.
945 Versta: niemand hoeft mij, Joannes, te leeren, wat mijn woorden (in *Joan.* VI) beteekenen.
946 *de stadt:* blijkens de kantteekening Genève en reeds vs. 535 naar geografische ligging evenals hier aangeduid.
947 *eer:* weleer; Capharnaum-Genève misduidt de woorden door Christus bij *Joan.* VI gesproken, door ze van rauw menschen-vleesch te verstaan en dan te roepen: dat kan niet! *Joan.* VI, 52, 60.
948 vgl. *Matth.* XI, 23; *hellediep:* vgl. vs. 445.
949 *de vloeckster:* de stad van vs. 946, de Hervorming.
950 *vloeckt de:* vloekt tot de.
951 *D'oprechtste tong* enz.: Christus.
952 *gaef':* gave; *Man:* Manna, vgl. *Joan.* VI, 32, 49, 50, 58.
953 *gerst:* de gerstebrooden der wonderbare vermenigvuldiging, *Joan.* VI, 9.

En slechter viel dan Manne of gerstenbroot,[953-55]
Nu zegenrijck gedeelt in hongers noot:[956]
Ja Man had oock dien spijzer aengewezen,[957]

953-55 Als Christus verhevener brood beloofd heeft dan Manna etc., dan kan het brood van het Avondmaal geen ‘teeken’ zijn, dat als gewoon brood zelfs van minder waarde is dan 't Manna en 't wonderbrood.

955 *slechter viel:* minder was.

956 Waren dus Manna en gerstenbrood *zegenrijck*, dan nog meer het brood, dat Christus gaf.

957 Het Manna had als voorafbeelding gewezen op dien spijziger, Christus.

Op wien zy vast betrouwen, die het lezen.[958]
Nu eischt de schaer een merck en wonderdaet,[959]
En stoft op Man, dat d'ouders had verzaet,[960]
En uit den schoot der wolcken quam geregent:
Waer op Godts mont, in eeuwigheit gezegent,[962]
Door 't ware broot des hemels haer vertroost;[963]
Geen tekenkruim, in 's ovens gloet geroost,[964]
En slechts gekaeuwt met hope en vast betrouwen;[965]
Zoo kost de Jode oock Kristus komste aenschouwen,[966]
Wiens mont belooft 't geen Moses zelf ontbrack.[967]
Nu 't Manne, dat door zijn afbeelding sprack[968]
Van Kristus vleesch, had Moses lang gegeten.
Wie rept dan hier van een geschildert eten?[970]
Wie scheit dan hier belofte en daet van een,[971]
Die niet, van schaemt, verkeert in marmersteen?
De meester, vry van dubbelheit en liegen,[+973]
Hing netten uit, om harten te bedriegen,[974]
Indien hy niet zoo dickmael sprack recht-uit,[975]
Gelijck zijn klanck en mijne boeckstaef luidt;[976]
Dewijl die school, zoo traegh, zoo hardt in 't hooren,[977]
Zijn reden niet kost zwelgen door haer ooren,[978]
En even stijf bleef hangen, op dat pas,[979]

[+][Randschrift:] *en zochtze niet te bedriegen*.

958 *lezen:* samenlezen, verzamelen.
959 *merck:* teeken.
960 *stoft op:* maakt ophef van; zie voor vs. 959-60: *Joan.* VI, 30, 31 en voor vs. 959-63: Bellarminus (410, B): ‘Zeker gaat gewoon brood, alleen omdat het Christus' lichaam beteekent, niet boven die brooden, die door een wonder werden geschapen, en nog minder boven het Manna, dat ook op Christus doelde. De Capharnaummers eischten bovendien van Christus een teeken, terwijl zij Hem het Manna voorhielden, dat wonderbaar voor de vaderen in de woestijn was neergeregend, en Christus antwoordt, dat Hij het ware hemelbrood zal schenken’.
962 *Godts mont:* Christus.
963 *haer:* de *schaer* van vs. 959; vgl. *Joan.* VI, 32, 33.
964 *tekenkruim:* brood dat als teeken dient.
965 *hope en vast betrouwen:* het betrouwensgeloof der Hervormden; Bellarminus (l.c.) spreekt van ‘manducatio Christi per fidem’,
966 *Zoo kost:* Zóó, nl. door 't betrouwen alleen, kon enz., vgl. vs. 958.
967 *Joan.* VI, 32.
968 *Nu:* welnu; versta: als we Christus' lichaam eten alleen doordat het brood een afbeelding daarvan is, wel, dan heeft ook het Jodendom (*Moses*) dat al *lang* gegeten, want het Manna was ook een afbeelding van dat lichaam; dat betrouwen of geloof hadden de Joden ook; Bellarminus, 407, D.
970 Wie spreekt dan bij dit Sakrament (*hier*) van een vleesch eten, dat alleen maar in 't ontvangen van een teeken (*geschildert eten*) bestaat?
971 *daet:* vervulling.
973 *De meester:* Christus, de argumentatie is van Bellarminus, 410 D.
974 *Hing:* zou netten hebben uitgehangen; geëigend visschersbeeld hier.
975 *zoo dickmael:* zoo herhaaldelijk; *recht-uit:* volkomen oprecht en duidelijk.
976 *zijn klanck en mijne boeckstaef:* Zijn woorden en mijn teboekstelling (letter) daarvan.
977 *Dewijl die school:* omdat die hardhoorige schare van leerlingen, uit Capharnaum, *Joan*, VI, 60.
978 *reden:* toespraak; *kost:* kon; *zwelgen:* verwerken.
979 *stijf:* hardnekkig; *op dat pas:* bij die gelegenheid.

Aen zieloos vleesch, waer in geen leven was.[980]
En waer toe toch den twijflende, in 't byzonder,[981]
d'Almogentheit bevestight door het wonder[982]
Der hemelvaert, waer na 'et min mooghlijck scheen

980 *zieloos:* zielloos' vleesch van een dood lichaam.
981 *den twijflende:* voor de twijfelende lieden van Capharnaum; *in 't byzonder:* afzonderlijk.
982 *d'Almogentheit:* Gods almacht.

Hem met zijn lijf te voeden hier beneên?[984]
Zy stemmen zelfs met Synagoogsgezinden,[+985]
Die gruwelen in Godts belofte vinden,
In zoeten troost van levendige spijs,
Hun opgedischt, doch geestelijcker wijs.[988]
Laet varen dan de lege schilderdissen,[989]
En ydel aes van lijfgelijckenissen;
En hou u aen waerachtigh vleesch en bloet,
Het welck de ziel waerachtigh laeft en voedt.
d'Insteller des Geheimmercks straelt van klaerheit,[+993]
By nacht, en spreeckt een onverbloemde waerheit;
Gelijck dat voeght zijn goddelijck Verbont,
En jongsten Wil, beschreven uyt zijn' mont,[996]
En door zijn doot, aen 't kruis, met bloet bezegelt.
Waer spreeckt Profeet zoo wilt, zoo ongeregelt
Van droom, gezicht, of door gelijckenis,
Daer hy niet melt, wat Godts geheimspraeck is?[1000]
Daer hy niet melt gelijckenis, gezichten[1001]
En droomen, om den blinden toe te lichten?
Men druckt geen wet met duistre woorden uit:
De zaeck wort klaer en helder aengeduit.
Sla wetboeck op, verbonden, leste willen
Der Vaderen, en toon my, waer geschillen
Gerezen zijn uit dubbelzinnigheit;
Waer zaeck of erf niet klaer voor oogen leit,[1008]
Door simpelheit van stijl en spraeck en reden.[1009]
Waer noemt Hebreeu zoo dwaes Veelstrijdigheden[*]
Een zelve zaeck, 't en zy de zaeck het meld'[1010-11]
Of hy zijn zin ontvouw'. Zoo dit niet gelt,
Zal 't bloet der Wet geen testamentbloet strecken,[1012-13]
En 't heilboeck slechts verwarringen verwecken,[1014]

[+][Randschrift:] *d'Onroomschen slaghten de Kapernaummers*.

[+][Randschrift:] *Verbonden, Wetten en Testamenten worden klaer, niet dubbelzinnigh ingestelt*.

[*]Randscrift:] *Disparata*.

984 *Hem:* den twijfelaar van vs. 981, vgl. *Joan.* VI, 62, en Bellarm., 411, A; *beneên:* staat tegenover *hemel*vaert.
985 Volgens de kantt.: de Onroomschen, de Hervormden, die precies lijken op de *Synagoogsgezinden:* de Joden van Capharnaum, *Joan.* VI, 61, vgl. *Levit.* XVII, 12.
988 *geestelijcker wijs:* dus niet in den grof-materieelen zin, zooals die van Capharnaum het begrepen en verwierpen.
989 *lege schilderdissen:* de Avondmaalviering met enkel een teeken.
993 *d'Insteller* enz. Christus; *des Geheimmercks:* van het Sakrament, vgl. vs. 841; de redeneering weer bij Bellarminus (419, C.D.) met allerlei voorbeelden uit het O.T., dat een laatste wilsbeschikking klaar en ondubbelzinnig behoort te zijn.
996 *jongsten Wil:* testament, vgl.: 'Dit is mijn bloed van het Nieuwe Verbond, dat wordt vergoten tot vergiffenis der zonden', *Matth.* XXVI, 27.
1000 *geheimspraeck:* verborgen bedoeling.
1001 Versta: waar hij niet te kennen geeft, dat hij een gelijkenis enz. bedoelt.
1008 *zaeck of erf:* de zaak of het voorwerp der erflating.
1009 *simpelheit:* eenvoud, klaarheid.
1010-11 Waar noemt een Joodsche schrijver twee tegenstrijdige dingen (*veelstrijdigheden* in de kantteekening toegelicht met *disparata* van Bellarminus 440, A; 442 A) éénzelfde zaak, zòò, dat het niet uit den samenhang blijkt, (*'t en zy de zaeck het meld'*) dat hij maar beeldspraak bedoelt?
1012-13 Geldt deze redeneering niet, dan vestigt ook het bloed der Oude Wet geen verbond van God met de Joden, tegen *Exod.* XXIV, 8 in.
1014 *'t heilboeck:* het boek, dat ons voor ons heil gegeven is, de Bijbel.

Waer Babilon verrijst met veel geschreeuws.[1015]
Geen leerkint leer nu Sint Ieroen Hebreeus,[+1016]
Noch ouden stijl, noch oock Hebreeusche zeden:
Hy is te kort ons heileeuw nagetreden,[1018]
Als een geraemt, en ley zijn wakende oor[1019]
Godtvruchtighlijck op 't Apostolisch spoor.[1016-201020]
't Vermeten brein, dat Godts gewyde bladers[+1021]
Misduiden durf, misduit oock d'eerste Vaders,[1022]
En kerckkronijck, naer zijn' verkeerden aert;[1023]
Terwijl het zoo gevaerlijck henevaert,[1024]
En kiest, voor 't licht van 's hemels goude lampen,[1025]
Zijn' eigen zin en vuile ontsteke dampen;[1026]
Al razende genoemt zijn vaste star:[1027]
Waer op het los zich t'zee begeven dar,[1028]
Als of het volghde in 't zeezogh der aelouden,[1029]
Die, wijt van hier, heel andre streken houden,[1030]
En peilende al de gronden dezer zee,[1031]
U waerschuwen, van d'een aen d'ander ree.[1032]
Gelijck een wint door 't orgel komt gedrongen,[+1033]
Zoo zweeft een geest op zoo verscheide tongen,[1034]
En stemt gelijck, en houdt een zelve maet;[1035]
Waer op de Kerck met Godt ten reie gaet,
En d'Engelen, van starrelichte transsen[1037]
Zoo laegh gedaelt, om 's Heeren Lichaem danssen,
En 't hoogh altaer, waer op het Offer rust,

[+][Randschrift:] *d'Onroomschen moeten Sint Ieroen geen Hebreeus leeren.*

[+][Randschrift:] *Die de H. Schrift misduiden, misduiden ter noot oock de H. Outvaders, om quansuis aen 't oude schip noch te reeden.* **[**K a n t t e e k e n i n g bij vs. 1021 *ter noot:* noodgedwongen; *om quansuis* enz.: om zoogenaamd nog aan de oude Kerk vast te klampen.**]**

[+][Randschrift:] *Eendraghtigheit der Katolijcke leere in dit hooftstuck.*

1015 *Babilon:* Babel, verwarring, vgl. vs. 931.
1016 *leerkint:* leerling; *Sint Ieroen:* de Kerkvader Sint Hieronymus († 320), die den Bijbel uit het Hebreeuwsch in 't Latijn (de Vulgaat) vertaalde.
1018 *te kort... nagetreden:* te dicht... gevolgd op; *ons heileeuw:* de tijd van Christus en de Apostelen.
1019 *Als een geraemt:* mager van boetepleging in zijn Bethlehemsche grot, gelijk de schilderkunst hem altijd voorstelde, vgl. II, 529-30; *wakende:* waakzaam.
1016-20 Antwoord op vs. 841-45.
1020 *'t Apostolisch spoor:* op de voetstappen der Apostelen.
1021 *Vermeten:* vermetel.
1022 *durf:* durft; *d'eerste Vaders:* de Kerkvaders en oudste kerkelijke schrijvers.
1023 *kerckkronijck:* de geschiedenis der Kerk, antwoord op vs. 851-60; vgl. Bellarminus, 470.
1024 *gevaerlijck henevaert:* woordspel met *'t gevaert der kercke* van vs. 854.
1025 Laat niet de klaarheid der kerklichten, de Kerkvaders, schijnen.
1026 *ontsteke:* ontstoken, besmette.
1027 *vaste star:* vs. 860.
1028 *het:* het vermetel brein van vs. 1021; *los:* lichtvaardig; *dar:* durft van darren.
1029 *zeezogh:* kielzog, vaargeul.
1030 *wijt van hier:* ver van de hervormde opvattingen.
1031 den diepen zin en de moeilijkheden van het katholieke leerstuk kennende.
1032 *van d'een aen d'ander ree:* van de eene kust tot de andere, in de Latijnsche en in de Grieksche Kerk. Bellarminus geeft van 470-560 een groot aantal getuigenissen uit beide kerkhelften.
1033 *een wint:* lees: één wind; heerlijke beeldspraak!
1034 *een geest:* één geest.
1035 *een zelve:* éénzelfde.
1037 *starrelichte transsen:* de hemelsche sferen.

En Kerckbancket, der ouden aes en lust;[1036-401040]
Die noit zoo hoogh met lof waer uitgeborsten,[1041]
Had Godt hen slechts genoot op kruim en korsten;[1042]

1036-40 Zeij ziet in deze vss. een illustratie van Rubens' Dispuut van het H. Sakrament in de St. Paulus te Antwerpen, uit 1643.
1040 *aes en lust:* voedsel en verlustiging.
1041 *Die:* nl. welke lust; *uitgeborsten:* uitgebarsten.
1042 *kruim en korsten:* gewoon brood.

Vergeefs een beelt door beelden afgebeelt;[1043]
Zijn lijf belooft, en schaduw omgedeelt.[1044]
Wie rept dan hier van Latium en Griecken?[1045]
Wie schrijft zoo valsch met pennen, uit hun wiecken[1046]
Geruckt? wat geest vermomt zich met hun pluim,
Om hemelsch gout te mengen met dat schuim[1048]
Van aertsch vernuft? wie dwingt die fenixschachten
Te spreken 't geen noit schoot in haer gedachten?[1049-50]
Doch als de Waen haer onmaght voelt in 't endt,
Dan schoptze 't oude; en grijpt het parkement[1051-52]
Van Pauwels en de vier Euangelisten,
Om met een' glimp dien laster te betwisten.[1054]
Een ieder woort zy, als een schroef, verdraeit,
Dan hoogh dan laegh, tot datze d'onrust paeit.[1056]
Maer wacht u, als de Waen door schijn van reden,[+]
Van top tot teen, zich laet in 't yzer smeden
En 't harrenas van reêngebruick, om fier
Een reedlijck mensch te schijnen, en geen dier.[1058-601060]
Nu sidderen van veer de zeven toppen,[1061]
En Engleburgh, met al zijn roode koppen.[1062]
Wat raet, U R B A E N ? Dit gruwzaem stormgevaert[1063]
Geeft vier op u, en vreest noch kruis, noch zwaert,[1064]
Noch sleutels, die de poort des hemels sluiten[1065]
En openen: wie kan dien stormram stuiten?[1061-661066]

[+][Randschrift:] *d'Onroomschen wapenen zich met waenreden,*

1043 *vergeefs:* ijdel en zonder zin. Zie een soortgelijke woordrepetitie ook II, 122, III, 1615 en vergelijk Dante, *Inferno*, V, 103.
1044 *schaduw:* alleen maar eeu teeken.
1045 *Latium en Griecken:* (Griekenland): versta: wie komt hier dan aan met Latijnsche en Grieksche tektsten? Vergelijk vs. 856.
1046 Prachtig beeld! *pennen* enz.: teksten uit hun verband gerukt, zooals Bellarminus t.a.p. aantoont.
1048 *schuim:* bocht, valsch element.
1049-50 Gedurfd, maar geniaal!
1051-52 Maar als de Hervorming merkt, dat de oude Vaders tegen haar pleiten, dan verwerpt ze de Vaders en beroept zich op de Schrift alleen.
1054 *dien laster:* die leugen van haar leer; *betwisten:* twistend vol te houden.
1056 *d'onrust paeit:* de gewetensbezwaren het zwijgen oplegt.
1058-60 Het denkbeeld van Goliath, die straks (vs. 1151) als beeld van den Hervormer genoemd zal worden en waartegen David-Vondel strijdt, staat den dichter hier al voor den geest, vgl. I *Kon.* XVII, 45.
1060 *geen dier:* Goliath zei tot David: Ben ik een hond enz.
1061 *van veer:* in de verte, in Rome; *de zeven toppen:* de zeven heuvelen, waarop Rome gebouwd is.
1062 *Engleburgh:* het Castel S. Angelo, door Urbanus VIII als vesting versterkt, en nu genomen als symbool van Rome's kracht; *roode koppen:* de rood gehoede kardinalen (vgl; *gekroonde koppen* voor vorsten in *Peter en Pauwels*, vs. 1670), wellicht met bijgedachte aan kanonnen, die anders ‘roode paerden’ heeten, *Zeemagazijn*, vs. 146.
1063 *Urbaen:* paus Urbanus VIII, vgl. vs. 688; *stormgevaert:* de Waen van vs. 1057.
1064 *kruis, noch zwaert:* geestelijke noch tijdelijke macht van den Paus.
1065 *sleutels* enz.: vgl. *Matth.* XVI. 19.
1061-66 Vondels ironie!
1066 *stormram:* belegeringstuig van vroeger.

Ay, dommekracht, laet glijden uwen roof.[+1067-v.v.]
't Is reden, dat de mensch Godt zelf geloof,[1068]
By zijnen eedt, zoo menighmael gezworen.[1069]
Die reden leeft en zweeft in Godts herboren,[1070]

[+][Randschrift:] *die tegens Godts reden niet opmagh,*

1067-v.v. Ook Bellarminus (561) begint zijn weerlegging van de verstandsmoeilijkheden tegen de Eucharistie met een betoog over Gods almacht; *dommekracht:* met ironische bijbeteekenis.
1068 *reden:* redelijk.
1069 *By:* op; vgl. de eedsformulen van *Joan.* VI, 47, 53.
1070 *Godts herboren*[e]*:* de geloovige Christen, vgl. *Joan* I, 13.

En schrickt voor schimp van Heiden Turck noch Joodt,[1071]
Die zich zoo blint aen dezen hoecksteen stoot.[1072]
Godts reden druckt der zinnen trotsheit onder,
Daer 't hem belieft te wercken zulck een wonder,
Waer voor Natuur verbaest staet en bezwijckt,
En willigh voor haer Vaders almaght wijckt.[+1076]
Godts reden klimt veel steiler, en veel radder[1077]
Dan 's menschen reên, een al te korte ladder:
Want schoon men rieckt, en smaeckt, en tast, en ziet,[1079]
Noch strijt Godts reên met 's menschen reden niet.
Wie dit begrijpt, mistrouwt zijn stompe zinnen,[1081]
Daer 't Godt belieft een Wonder te beginnen,
Op duizentmael zoo groot niet, noch zoo vremt,[1083]
Als 't geen men licht in Godts geboort bestemt;[+1084]
Wanneer de Maeght baert Godt en mensch te gader,
Emanuel, der eeuwigheden Vader,[1086]
En Davids zoon, een dubbele natuur,
Gezielde klay, verknocht met eeuwigh vuur:[1088]
In 't Heidensch oogh wanschepsels en gedroghten;[1089]
Veel eeuwen lang, van spits vernuft bevochten,[1090]
Hoewel vergeefs. Godts reden staet te vast,[+1091]
En steurt zich niet, hoe vreeslijck d'afgront bast.[1092]
Zy keert zich hier aen schijn, noch waelbaer teken.[1093]
z'Ontkent dat dit zich zelf gaet wederspreken.[1094]
Zy zet Godts lijf, op eenen zelven tijt,
In oost en west; en vint niet, dat het strijt
Met d'Almaght, zoo Godtvruchtighlijck te stijven[1097]
De mooghlijckheit van plaetselooze lijven;[1095-98]
d'Almogenheit, die licht den toeval scheit[1099]

[+][Randschrift:] *nochte tegens Godts almogenheit*.

[+][Randschrift:] *Kristus menschwording is hondertduizentmael grooter wonder dan dit;*

[+][Randschrift:] *Godts reden zwicht voor geene wederspraeck, en bevestight de grontleer der Roomschen*.

1071 *Heiden Turck noch Joodt:* Bellarminus spreekt van ‘Judaei et Pagani’ (603. A), de *Turck* is van Vondel.
1072 *blint:* verblind, vgl. I *Cor.* 1, 23; *dezen hoecksteen:* Christus, *Eph.* II, 20.
1076 *haer Vaders:* van haar (der natuur) Schepper.
1077 *Godts reden:* Gods verstand, hier bedoeling; *steiler, radder:* hooger, vlugger.
1079 Weer de zintuigen, vgl. *Op de Tittelprint* en vs. 547-49; 762 enz.
1081 *dit:* dit beginsel, nl. van vs. 1080.
1083 *vremt:* vreemd.
1084 *licht:* zonder bezwaar: *bestemt:* toestemt, gelooft.
1086 *der eeuwigheden Vader: Is.* IX, 6.
1088 *Gezielde klay:* bezielde klei, vgl. *Wijsh.* XV. 11, *verknocht* enz.: verbonden met de Godheid, vgl. *Openb.* I, 14.
1089 Ook Bellarminus wijst (*l.c.*) op den afkeer van Jood en Heiden tegenover de leer der Menschwording.
1090 En noemt de ketterijen daartegen *ib.*
1091 *vergeefs:* ijdel.
1092 *steurt:* stoort; *d'afgront bast:* de hel blaft, tiert.
1093 *keert:* stoort; *schijn:* uiterlijke gestalte; *waelbaer:* veranderlijk; walen is wenden, vgl. *Uitv. van M.v.d. Vondel*, vs. 21.
1094 *dit:* dit leerstuk de Eucharistie; *wederspreken:* tegenspreken.
1097 *stijven:* volhouden,
1095-98 Vgl. noot bij vs. 875 en zie Bellarminus' betoog: ‘dat een lichaam op verschillende plaatsen tegelijk kan zijn’ (564 C).
1099 *d'Almogenheit:* repetitie van *d'Almaght* van vs. 1097: *licht:* makkelijk; *toeval:* accidens.

Van zijnen gront, de zellefstandigheit.[1100]
Zy overtuight die 't krachtigh Woort beletten,[1101]

1100 *gront:* steungrond, substraat.
1101 *Zy overtuight:* Gods rede, Gods verstand overreedt; *die:* hen die; *'t krachtigh Woort:* de machtige Zoon Gods, vgl. *Hebr.* IV, 12.

Waer 't Godt belieft, zijn lijf en bloet te zetten,
Ter stede, daer men 't Hooghgeloofde zwelgh',[1103]
Doch niet verteer': men spreecke, eer 't God zich belgh'.[1093-1104 1103-04]
Ay, belghzieck brein, bedaer, hou op van knagen[+1105]
Met uw gebit: versterck uw zwacke magen[1105-06]
Door zielartsny: ghy belght u 's Paeschnachts licht,[1107]
En 's Kersnachts traegh; als 't ongeboren wicht
Uw Heer, uw Godt, uw Schepper, zonder luister,[1109-v.v.]
In 't ingewant der Maeght, benaeuwt en duister,
Veel maenden leit gekerkert; daer de zon,
Zijn werckstuck, noit haer stralen schieten kon;[1112]
Terwijlze reedt op haer' robijnen wagen,[1113]
En zagh een' klomp van klay de Godtheit dragen,[1114]
En endelijck Godt baren, root van schaemt.
Nu vraegh u zelf, wat Godt, wat mensch betaemt.
Een Maeght gevoelt haer' Godt, haer vrucht, in 't midden,
En 't geen vast groeit begint zy aen te bidden.[1118]
Zy knielt, en eert haer eigen vleesch en been,[1119]
In hare vrucht, eer die haer oogh verscheen,[1120]
Met vel en vleesch en adren overtogen,
En zwack en arm, en met twee weenende oogen.
Ay, belghzieck brein, gedoogh dat ick u vergh[+1123]
Met my te gaen, om op den Dootshooftbergh[1124]
Uw' Godt te zien, dien aertworm, dien gekruisten,[1125]
Geverft in zweet van bloet, beschimpt, met vuisten[1126]
In 't aengezicht geslagen, en den glans
Van 't hooft bedroeft met eenen doornekrans:[1128]
Dat gansche lijf met taeie roên geschonden,[1129]
En een quetsuur van zijn ontelbre wonden:[1130]

[+][Randschrift:] *De menschwordinge wederspreeckt party:*

[+][Randschrift:] *Christus lijden verstomt party*.

1103 *Ter stede:* ter plaatse; *'t Hooghgeloofde:* het heilig Sakrament.
1093-1104 Weersprekende echo-verzen van vs. 873-884.
1103-04 *zwelgh doch niet verteer:* ‘nec sumtus consumitur’ (*Lauda Sion*).
1105 *belghzieck brein:* opstandig of licht geërgerd verstand.
1105-06 Versta: Knaag niet aan dit Brood, maar doe er eerder uw voordeel mee.
1107 *ghy belght u* enz.; gij ergert u zoo makkelijk (*licht*) aan den Paaschnacht en niet (*traegh*) aan den Kerstnacht.
1109-v.v. vgl. Bellarminus: ‘Gaarne zou ik van de tegensprekers vernemen, of zij gelooven in een Christus, die kind was, die werkelijk eerst in den engen en duisteren schoot van een vrouw was besloten’ enz. (603, C.).
1112 *Zijn werckstuck:* door hem gewrocht.
1113 *ze:* de zon.
1114 *een' klomp van klay:* een mensch, vgl. 1088, Maria.
1118 *vast:* gestadig; *aen te bidden:* te aanbidden.
1119 *en eert* enz.: in Christus, haar zoon.
1120 *eer:* voor; onbewuste repetitie van *eert* in vs. 1119.
1123 *vergh:* uitnoodig.
1124 *Dootshooftbergh:* Kalvarië of schedelplaats, *Matth.* XXVII. 33.
1125 *aertworm: Ps.* XXI, 7.
1126 *zweet van bloet: Luc.* XXII, 44.
1128 *bedroeft:* ontluisterd, vgl. *De Kruisbergh*, vs. 8-10.
1129 *roên:* geeselroeden.
1130 *quetsuur:* lees: één kwetsuur, één wond, *Is.* LIII, 3-5.

Dien dooden mont verquickt met gal en eeck:[1131]
Zijn hart, Godts hart, gepriemt met eenen steeck:[1132]
De zenuwen gereckt en uitgespannen:

1131 *eeck:* edik, azijn, vgl. *Joan.* XIX, 29.
1132 Vgl. *Joan.* XIX, 34.

Ja Godt gepijnt, ten wellust der tirannen.[1134]
Ay, belghzieck brein, 't wil tijt zijn, dat ghy vliet:[1135]
De Majesteyt der Godtheit lijt dit niet:[1136]
Nu omgezien naer een onlijbre Godtheit.[1137]
Dees Godtsdienst baert schandael, en schijnt maer zotheit,[1138]
In 's wijzen oogh. Waar badt oit reedlijck man
Een Godtheit aen, of Godt die sterven kan?
Godts reden dient het plomp vernuft te scherpen,
Dat schichtigh is in kiezen en verwerpen[1142]
Van eene zaeck; en naulix zich verstaet,
En wraeckt, eer 't rieckt, hoe veer dat wraecken gaet.[1144]
Men zet een stuck, om andren voor te jagen,[1145]
En voelt zich door zijn eigen stuck geslagen.
Wie schaeckt, en niet verstaet wat spel beduit,
Verliest het velt, en raeckt ten schaeckbert uit.[1148]
Wie slechts met stanck zijn stercker wil verbazen,[1149]
Ontbeert bewijs, en stelt zijn kracht in 't blazen.
Een Goliath[*], om 't brootgenot vooraen,[1151]
Vermomt zijn' zin, zoo wort hy minst verstaen.[1152]
Hy scheit doortrapt het lichaem van het teken,[+]
Zoo wijt als d'aerde en opperhemelstreken
Gescheiden zijn door 't schricklijck middenperck:[1153-551155]
Dan hecht hy weêr het lichaem aen het merck:

[*][Randschrift:] *Kalvijn*

[+][Randschrift:] *verschalckte menigh duizent zielen in de fuick zijner moetwillige dubbelzinnigheit*.
[K a n t t e e k e n i n g bij vs. 1153 *fuick:* Zeij reproduceert (bl. 63) de titelprent van een Kerkgeschiedenis van 1614, waarop Kalvijn zielen vangt met de fuik.**]**

1134 *gepijnt:* gepijnigd: *tirannen:* beulen.
1135 Versta: ook hier zult ge ongeloovig moeten wegloopen.
1136 Ook Bellarminus overweegt tegen de Hervorming de dingen, die Christus' Majesteit zgn. onwaardig zijn (601. D).
1137 *onlijbre:* die niet lijden kan.
1138 Vgl. I. *Cor.* I, 23.
1142 *schichtigh:* overhaastig.
1144 *eer 't rieckt:* vóór het ruikt, bevroedt.
1145 *stuck:* op 't schaakbord; *voor:* weg.
1148 *ten schaeckbert uit:* van 't schaakbord af, schaakmat.
1149 *verbazen:* overbluffen.
1151 *Een Goliath*, volgens de kantteekening Kalvijn, reeds ingeleid in vs. 1057-60, en zie inleiding op deze bewerking; *om 't brootgenot vooraen:* die voorop gaat met de bewering, dat het H. Sakrament alleen maar brood is.
1152 *Vermomt zijn zin:* verbergt zijn bedoeling; Bellarminus zegt: ‘De meening van Kalvijn moeten we kort uiteenzetten, omdat ze moedwillig dubbelzinnig door hem wordt voorgesteld (de industria obscure ab illo proponitur), alsof ze iets van een geheim (mysterii: *aertsgeheim*, vs. 1166) had’ (391, B) en geeft dan in zeven punten die leer aan, met drie bemerkingen, alles door Vondel van 1159-74 letterlijk vertaald.
1153-55 1° Christus' lichaam is zóó ver van het brood (*teken*) als de aarde van den hemel: *doortrapt:* listig.
1155 *schricklijk middenperck:* de ontzagwekkende tusschenruimte.

Dan 't vleeschgenot beschermen, dan bevechten:[1156-57]
Dan vat hy niet, hoe 't merck aen 't lijf kan hechten:[1158]
Dan vloeit 'er, door den geest, als door een buis,
Een kracht des lijfs om laegh, van 't starlicht huis:[1159-60]
Dan kan 't geloof de kracht des lichaems eten,

1156-57 2° Toch zijn Christus' lichaam en het teeken (*merck*) verbonden, zoodat we werkelijk door dit lichaam gevoed worden (*'t vleeschgenot*).

1158 3° 't Verstand kan die verbinding niet begrijpen.

1159-60 4° Door Christus' Geest vloeit zekere zelfstandige kracht uit Christus' vleesch als door een kanaal tot ons; *'t starlicht huis:* de Hemel.

Dat aen de zy des vaders is gezeten:[1161-621162]
Dan nut d'onvrome een teken zonder bloet;[1163]
En dan betuight het dischbereit gemoet,
Dat Kristus door 't geloof al zy genoten.[1164-65]
Wat aertsgeheim leit nu hier ingesloten,
Gelijck hy stoft, met zulck een hol geluit?
Wat munt hier nu in deze Godtsgave uit,
Terwijl hy roemt van dadelijck waerachtigh
Genot des lijfs, zoo levendigh en krachtigh?
Als na dien roem, zijn' brootgast anders niet
Dan 't bloote merck des lichaems overschiet?[1168-72]
En wie behoeft naer tekens te verlangen,
Zoo Kristus voor d' uitreicking wort ontfangen?[1173-74]
Hoe lochent men met zulck een onbescheit[+1175]
't Veranderen der zellefstandigheit?
't Veranderen van d' eene stof in d' ander?
Dat weite in vleesch, dat wijn in bloet verander',[1178]
Dat weite en wijn het bloet en lichaem voên,
Blijckt dagelix. Natuur behoeft saizoen[1180]
En haer gewest, om vruchten op te zetten.[1181]
d'Almogenheit verbint zich aen geen wetten
Van tijt of plaets, maer werckt alle oogenblick:
't Alwerckend Woort houdt alles in zijn' schick.[1184]
De hemel daelt op d'aerde, in eenen regen,
Wiens druppels flux verkeeren in een' zegen[1186]
Van vrucht of blat of bloem, die helder blinckt,
Zoo ras zy 't vocht door haren wortel drinckt.
Hoe zou Godts kracht dan hier haar kracht ontbeeren.[1189]
Die water eens in puickwijn kost verkeeren,[1190]
Verkeert zeer licht den wijn in dierbaer bloet;[1191]

[+][Randschrift:] *Natuur bevestight dagelijcks de wesentlijcke veranderingen der dingen van d'eene stof in in d'ander*.

1161-62 5° Dit gebeurt alleen door het geloof.
1162 *de zy des vaders:* de rechterhand van God den Vader.
1163 6° De improbi ontvangen alleen het teeken.
1164-65 7° Tot de voorbereiding behoort het geloof, en door 't geloof heeft men Christus al ontvangen.
Bellarminus vraagt in 1166-67: 1° Welk *aertsgeheim* (summum mysterium) nu in deze leer ligt, gelijk Kalvijn pocht (jactasse)?
1168-72 2° Alle geroem (*roem*, encomia) dat we 't daadwerkelijk (*dadelijck*) en waarachtig lichaam van Christus (verum et reale corpus Christi) ontvangen is misplaatst, wijl ons alleen het teeken (*'t bloote merck*) overschiet (nobis relinquit nisi nudum symbolum).
1173-74 3° Het Avondmaal betuigt alleen dat Christus al ontvangen is (jam antea sumpsisse); zie nader *De Katholiek*, 1907, II, bl. 386.
1175 *met zulck een onbescheit:* zoo onbeschaamd.
1178 *weite:* brood.
1180 *behoeft saison en haer gewest:* heeft de verschillende jaargetijden met haar invloeden noodig.
1181 *op te zetten:* voort te brengen.
1184 *schick:* fatsoen, vorm.
1186 *flux:* weldra.
1189 *Godts kracht....haar kracht:* typisch Vondeliaansch.
1190 Op de bruiloft van Kana, *Joan.* II, 9
1191 *licht:* makkelijk.

Al derft het schijn van bloet, om 't zwack gemoet[1192]
Der menschen door geen verf van bloet t'ontstellen.[1193]

1192 *'t zwack gemoet:* Bellarminus geeft een uitspraak van Alcuinus, hoe God rekening hield met onze zwakheid (consulens Deus infirmitati nostrae).
1193 *verf:* kleur.

De zooghbre vrouw ziet haren boezem zwellen[1194]
Van weeligh zogh, terwijlze drinckt en eet,
Het geen zy aen zich zelve wel besteet,
Daer na aen 't kint; 't welck hangende aen de tippen
Van moeders borst, zoo gratigh met zijn lippen[1198]
Haer, onder 't hart, de melck van 't harte treckt,
Uit deze bron, die altijt springt en leckt:
En is het zogh geen bloet, om 's menschen kranckheit[1201]
Ontaert van verf? en met een zuivre blanckheit[1202]
Vermomt? aldus behaeght dit voetsel elck:
De vrucht drinckt bloet, dat voert den naem van melk:[1204]
En kan Natuur, voor 't lijf, dit wonder wercken,
Zou Godts gena dan niet de zielen stercken,
Door wonderdaên, waer van zy overvloeit?
Heeft Arons roede op eenen nacht gebloeit,[+1208]
En bloessem en amandelen gedragen;
Zagh Memfis eer genaken 's hemels plagen;[1210]
Des leitsmans staf zich krincklen, als een slang;[1211]
Den stroom en put in bloet verkeert, door dwang[1212]
Des Woorts; de beeck de groene vorsschen vormen;[1213]
Het stof gezielt, en grimmelen van wormen;[1214]
Heeft Godt uit klay zijn schoonste beelt gebouwt:[1215]
Zagh Loth zijn vrouw veranderen in zout:[1216]
Vergun my dan, dat Godt zelfstandigheden
Verkeere, en deck' met ongewoone kleeden[1217-18]
Van toeval, die belommert 's Godtheits licht:[1218-19]
Betrouw hier 't Woort, geensins uw zwack gezicht;[1220]
't Alwerckend Woort, dat zoo veel wondren baerde,
In zee en lucht, in hemel en op aerde;

[+][Randschrift:] *De wonderen des ouden Testaments bevestigen deze veranderinge*.

1194 *zooghbre:* zoogbare, zoogende.
1198 *gratigh:* gretig.
1201 *kranckheit:* 't zwak gemoed van vs. 1192.
1202 *Ontaert van verf:* veranderd van kleur.
1204 *De vrucht:* het kind.
1208 *roede:* staf, vgl. *Num.* XVII, 8 en zie Bellarminus, die op de veranderingswonderen van het O.T. wijst (507 B.C.) en vooral Ambrosius aanhaalt (558. D), zooals ook Leon. Marius doet in *Amstelredams Eer*, bl. 197.
1210 *Memfis:* Egypte, vgl. vs. 168, de tien plagen van Egypte, *Exod.* VII-XI; *eer:* eertijds.
1211 *Des leitsmans:* van Mozes; *Exod.* VII, 9.
1212 *Exod.* VII, 17.
1213 *vorsschen vormen:* kikvorschen voortbrengen: weer klankrepetitie, cfr. *Exod.* VIII, 6.
1214 *gezielt:* met leven bezield; *grimmelen:* krioelen, zie vs. 262, vgl. *Exod.* VIII, 17.
1215 *zijn schoonste beelt:* de mensch, *Gen.* I, 27.
1216 *in zout:* in een zoutzuil, *Gen.* XIX, 26.
1217-18 *Vergun my dan:* bestrijd mij dan niet; *zelfstandigheden verkeere:* de eene zelfstandigheid (van brood) verandere in de andere (van Christus' lichaam), de transsubstantiatie, zooals de kath. Kerk de sakramenteele verandering met het Concilie van Trente (*Jess.* XIII, cap. IV) noemt.
1218-19 *ongewoone kleeden van toeval:* de ongewone broodsgedaante voor Christus' lichaam; *'s Godtheits licht:* Christus, vgl. *Joan.* I, 9.
1220 *Betrouw:* vertrouw, verlaat u op; *'t Woort:* opvallend en geeigend laat Vondel Sint Joannes, wiens Evangelie met de verheven beschouwing van het Woord begint (*Joan.* I, 1-3, 14), hier telkens (zie vs. 1184, 1213, 1220, 1221, 1223, 1232, 1245, 1255) van het Woord getuigen.

Dat zelve Woort behout de zelve kracht,[1223]

1223 *Dat zelve:* dat zelfde; *de zelve:* dezelfde.

Ter zaligheit van 't Kristensche geslacht.[1224]
Oock strijt het niet met 's hemels alvermogen,[+]
Dat toeval, wien zijn grontslagh wort onttogen,[1226]
Door d'almaght blijve in wezen: want gelijck[1227]
d'Almogenheit, oneindigh werreckrijck,
De wercken der tweede oirzaecke uit kan voeren,
Oock zonder die tweede oirzaeck eens te roeren;[1230]
Dewijl Godts kracht de dingen schiep uit niet:
Alzoo kan 't Woort, en onbepaelt gebiet,[1232]
De wercken der tweede oirzaecke ondersteunen,[1233]
Oock zonder datze op die tweede oirzaeck leunen.
Rust toeval op zelfstandigheit zoo vast;
Hy rust op Godt met minder noot en last.[1225-361236]
Kan 's menschen reên die reden achterhalen;[1237]
Wat breinvat durf Godts almaght dan bepalen?[1238]
En Moses zelf, ten eersten dage, sticht[+]
Op zulck een' gront het nieuwgeboren licht,
Drie dagen eer de zon, op haren wagen,
De fackel quam rontom den aertkloot dragen:
Drie dagen blonck die heldre vlam, en riep
Den dageraet, eer Godt de daghtorts schiep,[1244]
En door het Woort ontstack, om 't jaer te meten,[1245]
Ten dienst en nut van 's weerelts ingezeten.[1246]
Alle Engelen aenschouwden dezen glans,
Die afscheen van den zonneloozen trans
Der hemelen, noch zonder blakende oogen.[1249]
Dat schijnsel hing alleen aen 't alvermogen[1250]
Des Vaders der gehoorzame Natuur.
Hy hoefde, om licht t'ontsteken, lamp, noch vuur,[1252]
En onderhiel die klaerheit zonder zetel:[1253]

[+][Randschrift:] *De reden bevestight deze verandering, en het bestaen des Toevals, zonder zelfstandigheit*.

[+][Randschrift:] *De scheppinge des lichts bevestight het bestaen des Toevals zonder zelfstandigheit*.

1224 *'t Kristensche:* 't Christelijk.
1226 *toeval:* accidens; *zijn grontslagh:* zijn steunpunt, substraat, vgl. vs. 1099-1100.
1227 *blijve in wezen:* blijft bestaan.
1230 *eens te roeren:* zelfs aan te roeren.
1232 *onbepaelt gebiet:* de onbegrensde macht Gods.
1233 *De wercken:* de effekten, nl. de toeval, de uitwendige gedaanten, die in hun bestaan van de tweede oorzaak, de zelfstandigheid, afhankelijk zijn.
1225-36 Hoewel iedere toeval (*accidens*) moet steunen op een *subject*, op den grondslag van een zelfstandigheid, kan Gods almacht den toeval ook zonder dien grondslag laten bestaan, door zelf onmiddellijk te doen wat anders de zelfstandigheid doet, omdat God, als eerste oorzaak onbeperkt in zijn werkdadigheid (*oneindigh werreckrijck,* vs. 1228), alles kan wat de geschapen of *tweede oirzaeck* (de steunende zelfstandigheid) kan, zonder dat Hij die tweede oorzaak daarbij noodig heeft.
1236 *noot:* druk.
1237 *die reden achterhalen:* die redeneering volgen.
1238 *breinvat:* menschelijk verstand, om zijn beperktheid hiermee fraai getypeerd.
1244 *de daghtorts:* de dagtoorts, de zon.
1245 Vgl. *Ps.* XXXII, 6; *Gen.* I, 14.
1246 *'s weerelts ingezeten:* den mensch.
1249 *blakende oogen:* sterren.
1250 *Dat schijnsel:* vgl. *die heldre vlam* van vs. 1243.
1252 *hoefde:* behoefde.
1253 *onderhiel:* onderhield.

Wie anders sluit, bepaelt zijn maght vermetel.[1239-541254]

1239-54 *Moses zelf:* de schrijver van het boek der Schepping (*Gen.* I, 3, 17); Vondel heeft dit zonderling argument door Bellarminus (648, B) uit S. Basilius, die zegt, dat het licht der zon ‘absque sede et vehiculo tribus diebus’ (zonder *zetel,* vs. 1253 en *wagen,* vs. 1241) bleef.
1254 *sluit:* redeneert.

O wondre kracht van 't Woort vol majesteit,
Dat noit zoo ras de zellefstandigheit[1256]
Der druive en air veranderde alle beide,
En van zijn' steun den toeval ruckte en scheide,
En onderhiel in wezen; of de mensch,
Een aertworm, kreegh al kruipende zijn' wensch,
Het vleesch en bloet des Godts, die hem verloste.
Wie vont oit schat die zulck een bloetschat koste?
't Geloof omhelst die wonderen, als stof
Van meer verdienste, en zingt den Herder lof,[1263-641264]
Die, onder schijn van vruchten, zoo verscheiden,[1265]
Zijn lammers zelf komt met zich zelven weiden;[1266]
Geheel en al verborgen onder elck,[+]
Zoo kruimgestalte, als vochten offerkelck.[1267-68]
Dat vleesch, dat bloet, hoewelze in mercken schelen,[1269]
Zijn 't zelve, en niet te scheiden, noch te deelen.[1269-701270]
Al breekt men 't merck, noch breekt het lichaem niet;[1271]
Gelijck de kelck gestort geen bloet vergiet.
Een eenigh nut zoo veel als duizent monden:[1273]
Want Kristus wort in drup en kruim gevonden
Geheel en al, en oock op elck altaer.[+]
d'Ontelbaerheit der plaetsen, hier en daer,
Vermeert geensins deze eenheit van Godts leden
En lijf, gestelt op hondertduizent steden,[1278]
In eenen blick. Zoo komt de gansche zon[1279]
Zich spiegelen in ieder beeck en bron:
Die zelve weet haer aenschijn gansch te drucken[1281]
In 't heele glas, en gansch in alle stucken
Van 't zelve glas, indien 't gebroken wort.[1279-831283]
't Rechtvaerdigh licht noch groot noch kleen verkort.[1284]

[+][Randschrift:] *Kristus lichaem is geheel en het zelve onder verscheide tekens,*

[+][Randschrift:] *en op vele plaetsen t'effens; gelijck een zelve zon zich in vele stroomen en spiegelen vertoont.*

1256 Versta: niet zoodra is het accidens gescheiden van zijn zelfstandigheid, of deze is veranderd in Jezus' vleesch en bloed tot heil van den mensch.
1263-64 Toespeling op: 'Fides non habet meritum cui humana ratio praebet experimentum' (Het geloof, dat op de ervaring der menschelijke rede steunt, is zonder verdienste) van S. Gregorius Magnus.
1264 *zingt den Herder lof:* 'Lauda Sion.... Pastorem'.
1265 *vruchten, zoo verscheiden:* 'sub diversis speciebus', nl. koren en druiven.
1266 *weiden:* voeden.
1267-68 'Manet tamen Christus totus sub utraque specie'; *kruimgestalte:* broodsgedaante; *vochten:* vochtigen.
1269 *mercken:* uitwendige gedaante.
1269-70 'Caro cibus, sanguis potus.... non confractus, non divisus'.
1270 *'t zelve:* hetzelfde.
1271 'Fracto demum sacramento.... nulla rei fit scissura'.
1273 'Sumit unus, sumunt mille, quantum isti tantum ille'; alles uit de hymne *Lauda Sion*.
1278 *steden:* plaatsen.
1279 *In eenen blick:* op een en hetzelfde oogenblik.
1281 *Die zelve:* die zelfde.
1279-83 B. Albertus Magnus heeft in een Sakramentspreek eenzelfde vergelijking: 'Breekt ge een spiegel in vele kleine stukken, dan komt uw gezicht volmaakt in elk stuk. De spiegel wordt vermenigvuldigd, maar het gezicht blijft één en onveranderd'. (*Sermones,* Ratisbonae, MDCCCXCIII, blz. 82).
1283 *Van 't zelve:* van hetzelfde.
1284 Versta: De zon geeft aan ieder rechtvaardig evenveel; *verkort:* doet te kort.

Zoo gaet een ziel door al het lichaem waeren.[1285]

1285 *een ziel:* lees: één ziel; Bellarminus' argument uit de menschelijke ziel: 567, D.

Door mergh en bloet, door zenuwen en aren,[+]
Van top tot teen; en vult het al; en zit
Geheel in 't kleenste en allergrootste lit.
Ontleedt den mensch, ghy kunt geen ziel ontleden:
z'Is enckel geest: geen geest wort doorgesneden.
't Onsterflijck deel, waer in Godts aenschijn blinckt,
Wert noit geknot, gereten, noch verminckt.
Zoo vint het brein des Konings, scherp geslepen,[+1293]
Het Wezen zelf der Godtheit onbegrepen[1294]
Van d'opperkreits der hemelen, veel min[1295]
Daer 't ruim gespan bedeckt de Cherubin,[1296]
En blancke wolck, vol Godtheit en genade;
Waer mede 't hooft der Priestren gingk te rade.[1298]
Een Godt en Geest bezielt dit groot Heelal,[1299]
Zoo hoogh, zoo diep, op wight en maet en tal,[1300]
Om 't rijckst gewelft, en onderling gebonden;
Waer buiten niet dan Godtheit wort gevonden:
d'Oneindigheit, die aen haer eint begint,
En aen 't begin haer uiterste einde bint:[1303-4]
Haer middelpunt is overal, wiens stralen[+1305]
En ommeloop geen brein kan achterhalen.
Zoo veer reickt Godt met d'een en d'ander hant:[1307]
Noch waert hy heel in elcke bloem en plant,[1308]
En 't minste zaet, en endelooze steden.[1309]
Dit overschrijt het peil van 's menschen reden.
Zoo blijft een Godt, 't eenvoudighste eenigh Een,[+1311]
Het Drietal der Drievuldigheit gemeen;[1312]
Een Wezen Drie zelfstandige persoonen;
Ge-eert in top van zoo veel hemeltroonen;[1314]

[+][Randschrift:] *gelijck de ziel in 't geheele lichaem en elck lidt geheel is, oock naer de stellinge der Onroomschen:*

[+][Randschrift:] *gelijck Godt overal en oock in Salomons tempel was,*

[+][Randschrift:] *en overal middelpunt en ommeloop t'effens is:*

[+][Randschrift:] *gelijck het eenigh godtlijck Wezen de drie personen gemeen is:*

1293 *het brein des Konings, scherp geslepen:* 't scherpzinnig verstand van koning Salomon, die uitriep: ‘Als de hemel der hemelen u niet kan bevatten, hoeveel minder deze tempel, die ik u gebouwd heb’, III *Kon.* VIII, 27.
1294 *onbegrepen:* niet omspannen.
1295 *Van d'opperkreits:* door de hoogste ronden der hemelsferen.
1296 *'t ruim gespan:* het tempeldak of het breed tapijtgewelf boven de Verbondsark, waarop de wolk zweefde tusschen twee Cherubijnbeelden, IV *Kon.* VI, 23; *Exod.* XL, 36.
1298 De Hoogepriester ging het Heiligdom binnen, om Jehova te raadplegen, *Num.* XXVII, 21.
1299 *Een Godt:* lees: Eén God.
1300 Vgl. *Wijsh.,* XI, 21; over Gods alomwezentheid, *Bespiegelingen,* II, 709-v.v.
1303-4 Het beeld van de slang met den staart in den bek.
1305 Versta: God is overal, en overal waar Hij is, is Hij het middenpunt, het hart der dingen omdat Hij alleen het wezen en het leven geeft; ook is Hij overal als de oneindige, onmeetbare, dus altijd als het middenpunt van een cirkel, waarvan zoowel de stralen als de omtrek (*ommeloop,* vs. 1306) onachterhaalbaar zijn; vgl. ‘Van tyt noch eeuwigheit gemeten noch ronden’, *Lucifer,* vs. 283-84; *Uitvaert van Maria v.d. Vondel,* vs. 5-8; *Bespiegelingen,* II, vs. 736-37.
1307 *veer:* ver.
1308 *waert:* verblijft.
1309 *endelooze steden:* ontelbare plaatsen; Bellarminus zegt: ‘Terwijl God één is en ondeelbaar, verblijft Hij toch op oneindige plaatsen (infinitis locis), want geheel is Hij in alle geschapen dingen aanwezig. Dit overschrijdt stellig het menschelijk begrip’ (567, D).
1311 *een Godt:* lees: één God, nl. een goddelijke natuur; *'t eenvoudighste:* simplicissimus, onsamengesteldste.
1312 *Het Drietal:* aan het Drietal; vgl. I *Joan.* V, 7.
1314 *zoo veel hemeltroonen:* de negen koren der Engelen, vgl. *Openb.* IV, 8 en *Lucifer,* vs. 337-v.v.

Aenschouwende, 't geen zich de waenwijs belght,[1315]
Hoe een natuur en Een de Drie verzwelght:[1316]
Hoe Een aen Drie zijn Wezen mededeelende;[1317]
Hoe Vader Zoon' en Geest, van een verschelende;[1318]
Gelijcken licht en zonnestrael en zon;
Gelijcken beeck en wateraêr en bron;
En tack en stam en wortel; hier beneden
Afbeeldende Een en Drie zelfstandigheden.[1322]
Uit zon en strael het licht te voorschijn koomt.
Uit bron en aêr de beeck langs d'oevers stroomt.
De tack uit stam en wortel wort geboren.[1323-25]
Zoo wort hier Drie in 't eenigh Een verloren,[1326]
En Een in Drie gevonden: het bewijs
Hoe 't zelve lijf veel zielen dient tot spijs:[1328]
Hoe 't zelve bloet op tallooze offersteden[1329]
Al t'effens wort genut en aengebeden.[1311-301330]
Zoo leert u d'aertsgeheimenis van 't Woort,[1331]
En zijn verbaesde en andere geboort,[1332]
Hoe een persoon, verknocht aen twee naturen,[+1333]
Gansch ongelijck, als eeuwigheit en uuren;
Als Godt en mensch; gemeenschap houden kan
Met alle beide, o wonderlijck gespan![1336]
En by zich zelf bestaen: gelijck voorhenen,[1337]
Eer van den Geest de Maeght wiert overschenen;[1338]
Bestaen, gelijck hij was met Godt verknocht,[1339]
Eer Gabriël de Maeght de bootschap broght,[1340]
En mondelingh bezegelde uit den hoogen,

[+][Randschrift:] *gelijck een persoon de beide naturen en Gode en mensche gemeen is*.

1315 *Aenschouwende:* de zalige engelen schouwen in het mysterie, waaraan op aarde de waanwijze zich ergert; *zich belght:* terugslag op vs. 1105, 1123, 1135.
1316 *een natuur:* lees: één natuur; *en Een:* en één God; *verzwelght:* in zich opneemt, verdraagt.
1317 *Hoe Een:* hoe één God.
1318 *verschelende:* verschillende.
1322 *Een en Drie zelfstandigheden:* één natuur en drie personen.
1323-25 Deze voorbeelden, wat bron en boom betreft ook voorkomend bij S. Augustinus (De *Fide et Symbolo,* Migne, P.L., XL kol. 189-90), heeft Vondel in zijn *Onderwys der H. Dryeenigheit* niet benut.
1326 *verloren:* opgenomen.
1328 *'t zelve:* hetzelfde.
1329 *offersteden:* offerplaatsen, altaren.
1311-30 Ook bij Bellarminus volgt nu het argument uit de Drieëenheid (568, B).
1330 *Al t'effens:* tegelijk:
1331 *d'aertsgeheimenis:* het hoofdmysterie; ook bij Bellarminus volgt het bewijs uit de Inkarnatie (568, C).
1332 *verbaesde en andere geboort:* wonderlijke en tweede geboorte, nl. uit Maria.
1333 *een persoon:* lees: één persoon; *twee naturen* enz.: de goddelijke en de menschelijke natuur, elkander even ongelijk als eeuwigheid en tijd.
1336 *o wonderlijck gespan:* het ‘o admirabile commercium’ uit de Kerstliturgie.
1337 *En by zich zelf bestaen:* nl. als God en buiten de aangenomen menschelijkheid om; vgl. *Lucifer*, vs. 285; *voorhenen:* vóór de Menschwording.
1338 *Luc.* I, 35.
1339 *met Godt verknocht:* met de goddelijke natuur verbonden.
1340 *Luc.* I, 26.

Dat alle woort bestont in 't alvermogen[1342]
Des hemelvooghts, die zoo verscheiden aert,[1343]
Als element en ziel, met Godtheit paert,[1344]

1342 *Luc.* I, 37.
1343 *Des hemelvooghts:* van God; *zoo verscheiden aert:* twee zóó verschillende zelfstandigheden als stof en geest, lichaam en ziel.
1344 *element en ziel:* menschheid; *element:* stoffelijkheid, vgl. *Lucifer,* vs. 457, 696

In een persoon; ook zonder te verwarren[1345]
Den aert om hoogh, en dien beneên de starren:[1345-46]
En zonder eens te deelen den persoon,
Den tweede in drie, oock Godts en Davids Zoon.[1348]
Aldus bezielt een vier ontelbare airen,[1349]
Op eenen tijt, en koestert alle altaren.[1350]
Hier wort Vernuft de dienstmaeght van 't Geloof.[1351]
By zulck een zon zijn alle starren doof.[1352]
Hier leer' de mont der hooghste scholen zwijgen:
Haer veder strijck': zy kan zoo hoogh niet stijgen.[1354]
Men wyte (waer 't geloof zoo langhzaem rijp')[+]
Dees schult het brein, dat met zijn trots begrijp,[1356]
Te kort een maet, d'oneindigheit wil meten,[1357]
En grof en plomp gevoelt van 't lichaem-eten;[1358]
Als of men 't lijf hier kaeude met den mont,
In zulck een' schijn, als Kristus gingk en stont,[1360]
Of hing aen 't kruis: dies steeckt het op met blaffen:[1361]
Hoe kan ons dees zijn eige spieren schaffen?
Hoe kan ons dees verquicken met zijn bloet?[1362-3]
Dan deist het kort, en treckt verschrickt den voet[1364]
Van Godt te rug, noch schichtiger en radder
Dan een, die treet op een vergiftige adder,
By duister nacht: zoo stoof voor J E S U S stem
Het schuim der schole onwetende van hem;[1368]
En schuddende haer grove onleerzame ooren,
Riep luide: 't valt te hardt dat woort te hooren.[1370]

[+][Randschrift:] *Kapernaums grof misverstant houdt noch menigh mensch in ongeloof.*

1345 *In een:* lees: in één.
1345-46 Versta: ook zonder de goddelijke met de menschelijke natuur te vermengen; Vondel heeft hier en in 't volgend vs. de woorden uit de Kerstliturgie voor oogen: ‘Id quod fuit permansit et quod non erat assumpsit, non commixtionem passus neque divisionem’ (Wat God was bleef Hij, wat Hij niet was nam Hij aan, en onderging daarbij noch vermenging noch scheiding).
1348 *Den tweede in drie* enz.: de tweede der drie goddelijke Personen, zoon Gods naar zijn goddelijke, zoon van David naar zijn menschelijke natuur.
1349 *een vier:* lees: één vuur, eenzelfde zon geeft leven (*bezielt*) aan ontelbare korenaren.
1350 *Op eenen tijt:* op één en denzelfden tijd; *koestert:* verwarmt, geeft vuur aan; Vondel bedoelt vs. 1349-50 in natuurlijken en in eucharistischen zin.
1351 Vgl. Ratio ancilla theologiae.
1352 *doof:* dof; versta: de zon van 't geloof overstraalt de ster van 't menschelijk inzicht.
1354 *Haer veder strijck':* de hoogste scholen, die hun veeren als een pauw hebben uitgezet, moeten ze inhalen voor 't geloof:
1356 *het brein:* het verstand; *begrijp:* begrip.
1357 Bellarminus wijst er op, hoe de ketters en de Sakramentariërs ‘alles met hun menschelijk verstand willen meten’ (462, A).
1358 *grof en plomp:* materialistisch, zooals die van Capharnaum, *Joan.* VI, 52.
1360 *schijn:* gestalte.
1361 *blaffen:* vgl. ‘non mittendus canibus’ uit *Lauda Sion* en vgl. vs. 1430.
1362-3 Nogeens *Joan.* VI, 52.
1364 *Dan deist het kort:* dan deinst het verstand schielijk terug.
1368 *Het schuim der schole:* het uitschot van Jesus' leerlingen.
1370 *Joan.* VI, 60.

Sint Peter stont, en hiel zich aen het hooft,[1371]
't Welck zalight elck wie slecht en recht gelooft.[1372]
Wie niet gelooft kan 't wonderwoort niet vatten:[1373]

1371 *Sint Peter stont:* bleef pal staan in zijn trouw aan Jezus, *Joan.* VI, 68, 69; *hiel:* hield; *het hooft:* Christus.
1372 *slecht en recht:* eenvoudig en oprecht.
1373 *'t wonderwoort:* van belofte en instelling der H. Eucharistie.

Wie anders bouwt, moet zijn gebouw zien spatten,
't Hooghwaerdigh lijf, den zone toebereit,[+]
Door 's Vaders wil, en menige eeuw verbeit,[1376]
Verandert zich, naer 's Heilants wil en wenschen,
Tot 's hemels eere, en dienst en heil der menschen,
Zoo menighwerf de tijt verandring eischt.
Dit licht hem toe, die 't ernstigh overpeist,[1380]
En met den nacht van twijfelinge omtogen,
Dien nevel wenscht te schuiven van zijn oogen.[1380-82]
't Was geestgewijs, toen, eens met ziel en Godt,[1383]
Het straelde en drong door 't Maeghdelijcke slot[1384]
Der kuischte Maeght, d'Ezechielsche poorte,[1385]
Die vast in slot, gewijt wert ter geboorte
Der Godtheit zelf, genegen, in 't saizoen
Der zaligheit, haer intre hier te doen.[1387-88]
't Was geestgewijs, toen uit doots slaep geschoten,[1389]
Het schichtigh borst door 't graf, zoo dicht gesloten,[1390]
En dreef de wacht, met heldren blick op blick,[1391]
De muren in, verbaest en dootsch van schrick.[1392]
't Was geestgewijs, toen door geslote deuren,[1393]
Oock zonder eick of yzerwerck te scheuren,[1394]
Het in den ringk der ellef Jongren stont,
En nutte spijs en dranck met zijnen mont;[1396]
Op dat zy 't brein, zoo lijdigh zwaer te buigen,[1397]
Met oogh en oor en handen overtuigen.
't Was luchtigh, toen het op de baren trat:[1399]
Oock toen het voer, van wolcken opgevat,[1400]
Door kreits op kreits, om d'eerste kroon te dragen.[1401]
't Was lijdelijck, toen met de vuist geslagen,[1402]

[+][Randschrift:] *Kristus veranderde zijn lichaem op velerhande wijzen*.

1376 *verbeit:* verwacht, nl. door de profeten enz.
1380 *hem:* lees: hèm; *overpeist:* overpeinst.
1380-82 Weer persoonlijke herinnering van den dichter.
1383 *geestgewijs:* op de wijze van een geest, spiritualiter, onlichamelijk; *Godt:* godheid.
1384 *Het:* het lijf, lichaam van Christus.
1385 *d'Ezechielsche poorte:* de Ezechiëlsche poort, de poort uit het vizioen van Ezechiël, waar geen man mocht binnengaan, omdat de God van Israël er was binnen getreden, werd van oudsher door kerkelijke schrijvers als een beeld van Maria's maagdelijk moederschap uitgelegd, *Ezech.* XLIV, 2.
1387-88 *'t saizoen der zaligheit:* de volheid der tijden, *Gal.* IV, 4; *intre:* intrede; *hier:* op aarde.
1389 *uit doots slaep geschoten:* ten leven herrezen.
1390 *schichtigh borst:* plotseling barstte, heenbrak, *Matth.* XXVIII, 2-3.
1391 *blick op blick:* straal op straal, zooals ook Ruusbroec dit woord gebruikt.
1392 *De muren in:* stadwaarts.
1393 Vgl. *Joan.* XX, 19.
1394 *eick:* eikenhout.
1396 Vgl. *Luc.* XXIV, 41-43.
1397 *lijdigh:* zeer, vgl. *Maria Stuart,* vs. 153.
1399 *luchtigh:* licht, zonder lichamelijke zwaarte, *Matth.* XIV, 25.
1400 Vgl. *Hand.* I, 9.
1401 *kreits:* kring, hemelsfeer, vgl. *Lucifer,* vs. 11; *om d'eerste kroon te dragen:* vgl. *Phil.* II, 9; *Hebr.* II, 9.
1402 *'t Was lijdelijck:* dat lichaam was aan lijden onderhevig, passibilis.

En taeie roên, beschimpt, bespuwt, gehoont,[1402-03]

1402-03 Vgl. *Joan.* XIX, 1-3.

Het hing aen 't hout, met doornen wreet gekroont.[1404]
Dat zelve lijf, noch niet ten toon gehangen,[1405]
Onlijdelijck, onzichtbaer wert ontfangen,
Doch onder schijn van koren, aen den disch,[1407]
Geheilight door dit Paeschgeheimenis.[1408]
Onzichtbaer was 't, wanneer 't den bergh ontglipte,[1409]
En in de kerck de steene buy ontslipte.[1410]
Het blonck, gelijck de zon op Tabor scheen.[1411]
Het toonde zijn litteekens: het verdween,[1412]
Gelijck een geest, eer 't opwaert was gevaren.
Het quam zich, als een blixem, openbaren
Den Cilicer, en sloegh hem d'oogen blint,[1375-14151415]
Op dat hy zaegh zijn ydel moortbewint.[1416]
Dit leere u dan, verstandigh en godtvruchtigh,
Hoe 't zelve lijf was geestgewijs en luchtigh,
En lijdelijck en tastbaer, op zijn uur:[1419]
Onlijlijck en onzichtbaer van natuur:
Of heerlijck of verworpen door het teken[1421]
Der nagelen en speere, in 't hart gesteken:[1422]
Of sterflijck en onsterflijck voor zijn doot:[1423]
Of zwack en kranck en sidderende in noot;
Uitperssende zijn stem, zoo droef en klachtigh:
Of schrickelijck, vervaerlijck en almachtigh:[1426]
Oock t'effens in zijn hemelsch vaderlant[1427]
En in de lucht en in 's Apostels hant;[1428]
In zijn gedaente, om hoogh; op 't aertrijck, onder
Den schijn van graen, dat aengebaste Wonder.[1430]
't Gevleeschte Woort verandert dus zijn lijf,[1431]

1404 *hing aen 't hout:* hing aan het kruis, *Joan.* XIX, 23.
1405 *Dat zelve:* datzelfde; *noch niet* enz.: vóór zijn kruisiging; ‘pridie quam pateretur’, zegt de Misliturgie, vgl. *Matth.* XXVI, 26-vv.
1407 *schijn van koren:* gedaante van brood.
1408 *Paeschgeheimenis:* het H. Sakrament aan het Paaschmaal ingesteld, *Matth*, XXVI, 17-19.
1409 *den bergh:* den Olijfberg, waar de Joden Jezus na een toespraak wilden steenigen, *Joan.* VIII, 59.
1410 *de kerck:* den tempel van Jerusalem.
1411 Vgl. *Matth.* XVII, 2.
1412 *toonde zijn litteekens:* aan Thomas, *Joan.* XX, 27.
1375-1415 Onder den titel: ‘Dat een lichaam ergens kan zijn en toch geen plaats innemen’ geeft Bellarminus (576, D) een reeks voorbeelden, hoe Christus' lichaam *geestgewijs* of *luchtig* zich verplaatste: V. neemt al deze voorbeelden over.
1415 *Cilicer:* Ciliciër, Paulus uit Tarsus in Cilicië, *Hand.* XX, 3, en zie *Hand.* IX, 9.
1416 *moortbewint:* moorddadige jacht op de Christenen.
1419 *op zijn uur:* op zijn tijd, naar omstandigheden.
1421 *heerlijck:* verheerlijkt zooals op Tabor, vs. 1409; *het teken:* de litteekens.
1422 *gesteken:* gestoken.
1423 *voor:* lees: vòòr.
1426 zooals bij Saulus, vs. 1414.
1427 *t'effens:* tegelijkertijd.
1428 *in 's Apostels hant:* ?
1430 *dat aengebaste Wonder:* vgl. vs. 1361, Vondel doelt op de anti-Eucharistische scheldliteratuur van de XVIe en de XVIIe eeuw.
1431 *Gevleeschte:* vleeschgeworden.

Om 's menschen wil: de mensch blijft even stijf,[1432]
Verandert noch zijn schubben, noch zijn zinnen.[1433]
Godt zoeckt den mensch, geen mensch zoeckt Godt te winnen.
De hemel biet zich zelven tot een spijs:[1435]
Maer d'aerde steeckt de walgh van 't Paradijs;

1432 *stijf:* stug.
1433 *schubben:* misschien zinspeling op *Jerem.* XIII, 23.
1435 *De hemel:* God, vgl. 'panem de caelo' uit de Liturgie.

Van 't heerlijck ooft der onbedorve luchten,
En 's levens boom, met altijt rijpe vruchten;[1438]
Van maent tot maent, door al het gansche jaer,
Ja dagh op dagh te plucken op 't altaer.[1440]
O heilgenot! verzuimt men u zoo schendigh?[1441]
Wat werckt ghy niet, wat werckt ghy al inwendigh!
Zoo menighmael de mensch, in 't hart gewont[+]
Van J E S U S strael, ontfanght in zijnen mont[1444]
Godts Lam (wel waert dat men 't eerbiedigh noeme;
Hoewel het hier, in toeval van de bloeme[1446]
Der ackervrucht, noch weidt geheimniswijs)[1447]
Zoo menighmael vermaent hem d'Offerspijs,
Uit danckbaerheit, aendachtigh t'overwegen
Zoo groot een deught en liefde en schat en zegen,
Te kost geleit aen 't reuckeloos geslacht;[1451]
Terwijl het Godt noch zijn' verzoener acht.[1452]
De hemel wist, hoe 's aertrijcks ingezeten[1453]
Voorboghtigh was in weldaên te vergeten;[1454]
Waerom van outs hy, onder ander merck,[1455]
Oock 't hemelsch Man ten toon zette in de Kerck[1456]
Van 't out Verbont; op dat de Jood bevroedde
Met welck een zorgh de lucht zijn ouders voedde:[1458]
Gelijck hem oock 't gerecht van 't jaerlijx lam[1459]
Getuighde, hoe het bloet van Abraham[1460]
Des Engels slagh door 't bloet der lammerkudde[1461]
Ontweeck, en 't juck der slavernye afschudde:[1462]
Doch ieder van dees weldaên was gering;
Dewijl 'er slechts een tijtlijck heil aen hing,
Afbeeldende wat hoogers dan dit leven:
Maer toen Godt zelf zijn eigen hart quam geven,[1466]
Zijn eenigh kint, ten aze van een doot,[1467]

[+][Randschrift:] *Het nuttigen van Kristus lichaem vernieuwt u de gedachtenis van zijn bitter lijden:*

1438 Vgl. hiervoor vs. 58-59, 1590 en III, 1689.
1440 *dagh op dagh:* de dagelijksche Kommunie, vgl. vs. 184, 1528.
1441 *schendigh:* schandelijk.
1444 *strael:* pijl, liefde.
1446 *in toeval* enz.: onder de gedaante van brood.
1447 *weidt geheimniswijs:* sakramenteel aanwezig is.
1451 *'t reuckeloos geslacht:* het roekeloos geslacht der menschen.
1452 Versta: terwijl dat geslacht noch op God noch op Christus, die het met God verzoende, acht geeft.
1453 *'s aertrijcks ingezeten:* de mensch, vgl. vs. 1246.
1454 *Voorboghtigh:* vooroverbuigend, geneigd.
1455 *hy:* de Hemel; *onder ander merck:* onder andere herinneringsteekenen, vgl. *Ps.* CX, 4, en Bellarminus 600 D.
1456 Vgl. vs. 278-9; *Kerck:* tempel.
1458 *de lucht:* de Hemel, die het Manna deed regenen uit de lucht.
1459 *'t jaerlijx lam*, vgl. vs. 169-vv.
1460 *het bloet van Abraham:* het Joodsche volk.
1461 Vgl. vs. 171.
1462 *der slavernye:* van Egypte.
1466 *zijn eigen hart,* vgl. 1132.
1467 *ten aze:* als voedsel, prooi.

Die zulck een' vloeck en smert in zich besloot,[1468]
Was 't billijck, dat de volheit der Genade,[1469]

1468 Versta: den smadelijken kruisdood, *Gal.* III, 13.
1469 *de volheit der Genade:* de uiterste doorvoering van Gods liefde, vgl. *Joan.* XIII, 1; ook zegt de Sakraments-liturgie: ‘mens impletur gratia’.

*

Het lichaem zelf des Heilants, u verzade,[1470]
En eeuwighlijck errinnerde, even versch,[1471]
Dat bloedigh treên van zijn benaeude pers:[1472]
Het drincken van dien kruiskelck, bang te zwelgen,[1473]
Zoo bang, dat zich zijn menscheit scheen te belgen
Der bitterheit, en wederstreefde 't lot,[1474-75]
Zoo menige eeuw hem toegeleit van Godt.
De voorsmaeck van dien bittersten der koppen[1477]
Verkeert zijn zweet in rooden daeuw en droppen,[1478]
Van top tot teen. Hy keert zich west en oost;
En die met troost de gansche weerelt troost,
Die Samson, zoo vermaert door wonderwercken,[1481]
Ziet uit om troost, ja d'Engel moet hem stercken,[1482]
Eer noch de strijt en worsteling begint:
Noch buight hy zich gehoorzaem, als een kint,
Voor 's vaders wil, ten uiterste geduldigh.
O mensch! o worm! wat zijt ghy J E S U S schuldigh,
Die, als een worm, voor u langs d'aerde kruipt,[1487]
Daer, in den hof, zijn bloet van 't aenschijn druipt,
En flaeuw en traegh de jongers met hem waken.[1489]
O ziel! ghy nut zijn lichaem, om te smaken
Dien kelck des doots. Bezoeck 's Aertspriesters hof,[1491]
En 't Roomsch Gerecht; en kruip in 't bloedigh stof,[1492]
Tot aen den bergh, en tel d'ontelbre wonden.[1493]
Bezie 't albast zijns lichaems wreet geschonden.
Bezie die roên gesleten op zijn vel,[1495]
En vleesch en been. Aenhoor dat guighelspel,[1496]
Dat schuifelen, dat spuwen, dat beschimpen.[1497]
Bezie eens, hoe zijn ingewanden krimpen,

* TEKSTKRITIEK: achter *verzade* van vs. 1470 en achter *vel* van vs. 1495 heeft de 1e ed. een punt.

1470 *verzade en errinnerde:* verzadigde en de herinnering voedde. Zoowel bij het manna (*Exod.* XVI, 12) als bij de wonderbare broodvermeerdering (*Joan.* VI, 26) komt verzadigen, saturare, herhaaldelijk voor; de Kerk heeft dit woord dan ook in haar Sakraments-liturgie opgenomen.

1471 Vergelijk ‘recolitur memoria passionis ejus’, van de Liturgie; *even versch:* altijd even frisch.

1472 Jezus' lijden, vergelijk *Is.* LXIII, 3; *benaeude:* benauwende.

1473 *bang:* weerzinwekkend, vgl. *Matth.* XXVI, 39.

1474-75 *te belgen der bitterheit:* tegen de bitterheid te verzetten.

1477 *koppen:* kelken, bekers.

1478 *rooden daeuw en droppen:* roode dauwdroppen, bloedig zweet, *Luc.* XXII, 44, vgl. vs. 1126.

1481 *Samson:* is om de macht over zijn vijanden een voorafbeelding van Christus, vergelijk *Helden Godes*, Samson, vs. 35-36; *Peter en Pauwels,* vs. 259-60; het treurspel *Samson,* vs. 1675-77.

1482 Vgl. *Luc.* XXII, 43.

1487 Vgl. vs. 1125.

1489 *de jongers:* de drie jongeren of leerlingen, die telkens insliepen, *Matth.* XXVI, 40-45.

1491 *Dien kelck des doots:* de herdenking van 's Heeren doodstrijd in den Olijfhof; *'t Aertspriesters hof:* het huis van den hoogepriester Caïphas, waar Jezus 's nachts gevonnist werd, *Joan.* XVIII, 24.

1492 *'t Roomsch Gerecht:* het Romeinsch gerechtshof, dat van Pilatus.

1493 *den bergh:* Kalvarië.

1495 *roên:* geeselroeden, vgl. *Hierusalem Verwoest,* vs. 2245-59.

1496 *guighelspel:* bespotting.

1497 *schuifelen:* uitfluiten.

Van pijn op pijn: hoe 't lichaem nagelvast[1499]

1499 *nagelvast:* door nagels vastgehecht.

Aen 't hout, verwelcke, en door zijn' eigen last[1500]
De zenuw spanne, en leer' de wonden gapen;[1501]
Die beecken bloets, zoo schoon als 't is geschapen,[1502]
U leveren, tot zuivring van uw vlack.[1503]
Hy geeft den geest: de weerelt geeft een' krack:
De steenrots scheurt: alle elementen, zwanger[1504-05]
Van zulck een wee, verschieten, bleecker banger[1505-06]
Dan oit, hun verf, en huilen wijt en breet,[1507]
Op 't moortgeschrey der Godtheit, en dien kreet,[1508]
Waerme de ziel drie dagen wert gescheien
Van 't heiligh lijck, om 't welck de starren schreien.[1510]
Zoo menighmael den Kristen Offerspijs[+1511]
Wort toegereickt, geniet zijn ziel den prijs
Van zoo veel heils, als Kristus, uit den hoogen
Verschijnende, en van 't Kruis om hoogh getogen,[1513-14]
Om laegh verdiende, en noch om hoogh verbidt,[1515]
Daer hy gekroont aen 's vaders zijde zit.[1516]
Laet hongeren, verydelen en wroegen[1517]
Wien 't lust; dees disch kan lijf en ziel vernoegen.[1518]
Zoo menighmael de Kristen uit de vont[+]
Herboren, krenckt het nieuwe heilverbont,[1519-20]
En missende de kracht der ziele en leden,
Aen 't struicklen raecke, in spraeck, gepeins en zeden;[1522]
Te lichtelijck verydelt en besmet:[1523]
Het zy gewoont haer ploien hebb' gezet;[1524]

[+][Randschrift:] *eigent u zijne verdiensten:*

[+][Randschrift:] *Versterckt uwe zwackheden:*

1500 *Aen 't hout, verwelcke:* aan 't kruishout, bleek en slap wordt; *door zijn' eigen last:* door zijn eigen zwaarte.
1501 *leer':* doet.
1502 *zoo schoon als 't is geschapen:* nl. Christus' lichaam, vgl. *Ps.* LXIV, 3.
1503 *vlack:* zonde.
1504-05 Vgl. *Matth.* XXVII, 50-52.
1505-06 Vgl. *Luc.* XXIII, 44.
1507 *verf:* kleur.
1508 *'t moortgeschrey:* de doodskreet, *Matth.* XXVII, 50.
1510 *om 't welck de starren schreien:* de engelen, zooals op primitieve schilderstukken wel is voorgesteld.
1511 *Zoo menighmael:* het ‘zoo dikwijls’, quotiescumque van I *Cor.* XI, 26, door Vondel bij het beschrijven van de uitwerkselen der H. Kommunie opvallend gerepeteerd, vs. 1443, 1511, 1519, 1543, 1563; *Offerspijs:* zooals de titel van dit Boek luidt, de H. Kommunie.
1513-14 Zòoveel genade als Christus van zijn geboorte af tot zijn sterven toe verdiende; *uit den hoogen, om hoogh:* van den Hemel, naar den Hemel.
1515 *Om laegh:* op aarde; *verbidt:* afbidt, vgl. *Hebr.* VII, 25.
1516 Vgl. *Ps.* CIX, 1.
1517 *hongeren:* honger lijden; *verydelen:* door de H. Kommunie te verwaarloozen; *en wroegen:* en er op te smalen.
1518 *vernoegen:* vergenoegen, bevredigen.
1519-20 *uit de vont herboren:* gedoopt, vgl. *Joan.* III, 3, 5. 7; *krenckt* enz.: zondigt tegen de nieuwe wet, de wet van Christus.
1522 *struicklen:* zondigen; *spraeck, gepeins en zeden:* woorden, gedachten en handelingen.
1523 *Te lichtelijck:* al te licht, heel makkelijk; *verydelt:* verwaarloosd, veronachtzaamd en daarom gauw *besmet;* beide deelwoorden hooren bij *kracht* van vs. 1521.
1524 het zij door verkeerde gewoonte, slimme wennis, zie *Geboortezang aen Gregorius Th.*, vs. 45.

't Zy Adams aert, van langer hant t' ontwennen,[1525]
Hem aenhange, en door middel zich laet mennen:[1526]
Zoo menighmael vereischt het teer gemoedt[1527]

1525 *Adams aert:* versta: de door erfzonde bedorven menschelijke natuur, die maar langzamerhand ontwend, overwonnen wordt.
1526 Versta: *hem:* den Christen, nog te zeer *aenhange*, parten speelt.
en door enz.: en die zich alleen door bepaalde middelen laat *mennen*, besturen.
1527 *het teer gemoedt:* het zwak geestelijk leven.

Een spijs en kracht, die daeghlix sterckt en voedt:
De bluts en buil eischt daeghlixe artsenye,[1529]
Die wonden heele, of lijf en ziel bevrye,[1528-30]
Voor dootelijck vergif van overtret[1531]
Der nieuwgestelde en liefelijcker Wet.[1532]
Wat hart nu quyne, of voor het struicklen vreeze;[1533]
Hier vint het hulp en raet, die 't quaet geneze.
Zoo Eva zich vertaste aen d'eedle vrucht[1535]
Des eersten hofs, geplant in Edens lucht;
Het wort geboet door kostelijcker eten.[1537]
De spijs bedroeft: de spijs helpt leet vergeten.
De spijs bederft: de spijs herstelt het al.[1538-391539]
Verbode spijs veroorzaeckt 's werelts val:
Gebode spijs veroirzaeckt 's weerelts leven.[1541]
De mensch wort daer vernedert, hier verheven.
Zoo menighmael de Kristen 't Offer nut[+1543]
Wert door 's altaers gemeenschap onderstut[1544]
Al wat 'er scheen bouwvalligh aen den vrede
En eendraght, der oprechten wensch en bede.
Het graen tot meel gemalen, onder een
Beslagen, schrael en vet, en groot en kleen,[1548]
Gekneet tot deegh, en door het vier gesloten
In eene korst; vermaent de spijsgenoten
Tot eenigheit, gelijckheit, liefde en wat[1551]
Voor lessen meer dit spijsgeheim bevat,
En uitdruckt, recht als of de zaden spreken:[1547-53]
Wy velen zijn vereent door 't zelve teken.[1554]

[+][Randschrift:] *stijft den bant der onderlinge gemeenschap en des vredes:*

1529 *bluts:* deuk, wond.
1528-30 Voor de derde maal en nu het duidelijkst prijst Sint Joannes de dagelijksche Kommunie aan; vergelijk vs. 184, 1440. Vondel volgt hier S. Ambrosius, die, naar Bellarminus meedeelt (726, c), de bede om dagelijksch brood op de Heilige Kommunie toepaste, omdat ze een *artsenij* (medicina) is tegen de dagelijksche zonden; *spijs en kracht:* hendiadys voor krachtige spijs.
1531 *Voor* enz.: Tegen doodelijke zonde; *overtret:* overtreding.
1532 der wet van Christus, vgl. vs. 1520.
1533 *quyne:* door fouten minder krachtig wordt. Bellarminus spreekt l.c. van ‘languor’; *voor het struicklen vreeze:* bang is voor doodzonde, vgl. vs. 1522.
1535 *vertaste:* vergreep, vgl, vs. 590.
1537 *Het wort geboet:* die fout wordt hersteld; *kostelijcker:* kostbaarder.
1538-39 *De spijs - de spijs:* de eerste van Eva, de tweede van Christus.
1539 *herstelt het al:* vgl. *Eph.* I, 10.
1541 vgl. *Joan.* VI, 51.
1543 *'t Offer:* de H. Kommunie.
1544 *Wert:* wordt; *'s altaers gemeenschap:* het deelnemen aan het altaar, aan de Kommunie.
1548 *schrael en vet:* magere en dikke korrels.
1551 *eenigheit:* eensgezindheid.
1547-53 Deze beschouwing is sterk verwant aan de kommentaar van S. Augustinus op het Sint Jans-evangelie, dat ‘Christus ons zijn vleesch en bloed heeft geschonken onder gestalten, die uit vele verscheidenheden tot een eenheid worden gebracht; want de eene (het brood) ontstaat uit een menigte graankorrels, de andere (de wijn) uit vele druiven’. (Migne P.L. XXXV. kol. 1614). Ook Bellarminus raakt dit denkbeeld aan (736 A). Vondel gaat alleen op de beteekenis van het brood in.
1554 Vgl. I *Cor.* X, 17.

Zoo menige air verkeerde in 't zelve vleisch:[1555]
Een hooft bestiert zoo menigh lidt, door peis[1556]

1555 Zoo vele korenaren werden tot één brood, als gedaante van Christus' vleesch.
1556 Evenzoo bestuurt één hoofd vele ledematen; *peis:* paix, vrede.

Aen een verknocht, gezint tot 's lichaems beste;[1557]
Altzamen nut, van 't eerste tot het leste.[1558]
Zoo was de Kerck, die zich te Sion hiel,[1559]
En groeide in tal, een hart, een zin en ziel;
Zy hiel zich dicht gesloten aen malkander,
En d'een bezat geen have meer dan d'ander.
Zoo menighmael de Kristen, ten altaer[+]
Aenknielende, Godt nadert, wort hem daer,
Tot onderpant der zaligheit, geschoncken[1565]
Dat loutre lijf, dat vier, die hemelvoncken,[1566]
Verteerende al wat aertsch en zwaer en grof,
De ziel belet te steigeren naer 't hof
Der Eeuwigheit, van wie zy afgestegen,[1569]
In 't lijf een smet van 't lichaem had gekregen;[1570]
Gelijck de roest zijn' tant zet in metael,
En dooft allengs zijn' luister en zijn' strael.[1572]
Nu leit de grove en logge klomp der aerde,[1573]
Veredelt en gezuivert, zijn onwaerde
En aertscheit af; vermits hy Godtgemeen,[1575]
Door 't nuttigen zijns lichaems, hier beneên,
Heeft, als de ziel, een' zelven treck verworven;[1577]
Om, moede en mat en flaeuw en afgezworven,
Onscheitbaer zich te paeren met die vlam,[1579]
Waer van zijn ga haer' eersten oirsprongk nam.[1580]
De geest verlangt naer zijn geboortestede;[1581]
Het lichaem roept eenstemmigh: ick wil mede.
De zon brengt zoo, na 's winters gure vlaegh,[+]
Geen groey en geest en levendige vaegh[1584]
In al wat dor en doot lagh en begraven;
Noch vult zoo 't jaer den boezem op, met gaven[1586]
Van bloem en ooft en weligh veltgewas
En heilzaem kruit, en wat men maeide, of las,[1588]

[+][Randschrift:] *Voedt de ziel tot onsterflickheit, zuivert haer smetten:*

[+][Randschrift:] *en verstreckt een zaet der onbederflijckheit in den lichame, hier door der heerlijcke verrijssenisse deelachtigh*.
[K a n t t e e k e n i n g bij vs. 1573: *zaet der onbederflijckheit:* ‘semen immortalitatis’.**]**

1557 *Aen een verknocht:* met elkander verbonden; *gezint tot 's lichaems beste:* alle op het welzijn van het (stoffelijk of zedelijk) lichaam bedacht.
1558 *Altzamen:* Alle samen, iedereen, van de hoogste tot de laagste.
1559 Vergelijk *Hand.* IV, 32,
1565 *Tot onderpant der zaligheit:* ‘pignus futurae gloriae’, zegt de Liturgie. Vergelijk vs. 1651.
1566 *Dat loutre lijf:* dat zuivere lichaam.
1569 *van wie:* waar vandaan.
1570 door de erfzonde.
1572 *zijn' luister en zijn' strael:* zijn stralenden luister.
1573 *Nu:* nl. door de H. Kommunie; *leit:* legt.
1575 *vermits:* omdat; *Godtgemeen:* deelhebbend aan Gods natuur, vgl. II *Petr.* I, 4.
1577 *een zelven treck:* eenzelfde neiging als de ziel, nl. naar den Hemel.
1579 *die vlam:* het vuur (*vier*), de *hemelvoncken* van het goddelijk, onsterfelijk leven, zie vs. 1566.
1580 waaruit *zijn ga*, de ziel, als direkt door God geschapen, ontstond.
1581 *De geest:* de ziel; *geboortestede:* plaats van afkomst.
1584 *geest:* leven; *vaegh:* weligheid.
1586 *den boezem:* de vruchtbare schoot der aarde.
1588 *las:* samenlas, oogste.

*
In elck saisoen; als d'Offerzon wil teelen,
Door hare kracht, een' oegst van beckeneelen[1590]
En schenckelen en ribben, lang vergaen[1591]
In lucht en aerde en vier en Oceaen.[1592]
Zy zal 't geraemt met vel en vleesch herkleeden;[1588-93]
En aemende de zielen in haer leden,[1594]
Dan klaer kristal, ontvouwen 't onderscheit[1595]
Der honighby (aen onbederflijckheit[1596]
Deelachtigh, door den balsem, afgevloten
Van voedtzaem vleesch, voor 't hoogh altaer genoten)[1594-98]
En 't onderscheit der spin, die overtuight
Door 't woort des Woorts, vergift en moortsap zuight[1599-16001600]
Uit eene bloeme een rooze een outerleli;[1601]
Waer uit mijn By, in 't bloeiende Euangeli,[1602]
Haer' honigh zoogh, en onversterfbren geur,[1603]
Die zich verspreide al Kristus eeuwen deur,[1604]
En om den kloot gesneden aen vier deelen;[1605]
Die wijt in tael, in geen gemeenschap schelen;[1606]
Gemeenschap aen een lichaem, aen 't genot[1607]
Der zielartsnye, uitpurende al wat rot.[1608]

* TEKSTKRITIEK: de 1e ed. heeft in vs. 1610 *Wezen*.
1590 *oegst:* oogst; *van:* uit; *beckeneelen:* schedels.
1591 *schenckelen:* beenderen.
1592 de vier elementen.
1588-93 Vondel bedoelt, dat de *Offerzon:* Christus' verheerlijkt Lichaam, door den mensch ontvangen, een oogst (van nieuw leven) zal voortbrengen uit de verdorde menschelijke lichamen; vgl. *Ezech.* XXXVII, 1-8.
1594 *haer leden:* in de haar (de zielen) toebehoorende ledematen.
1595 *Dan klaer kristal:* dàn, bij de verrijzenis des vleesches, is het lichaam klaar, doorzichtig als kristal, één van de dotes der verheerlijkte lichamen; *ontvouwen:* openbaar maken. Dan zal de Kommunie 't onderscheid, toonen tusschen de bijen, de vrome gebruikers, en de spinnen, de bestrijders.
1596 *onbederflijckheit:* onsterflijkheid.
1594-98 *zon-kristal-by-balsem-vleesch:* Vondel wordt te gul met zijn beelden!
1599-1600 *die overtuight door 't woort des Woorts:* die, hoewel overtuigd door Christus' woorden. Zou Vondel bij zijn tegenstanders kwade trouw veronderstellen?
1600 *moortsap:* doodelijk vocht.
1601 *een rooze:* een witte roos; *een outerleli:* de Hostie in den monstrans als een lelie op het altaar.
1602 *mijn By:* ‘mijn geest’, verklaart van Delft, n.l. de geest van den spreker Sint Joannes; *in 't bloeiende Euangeli:* met name *Joan.* VI.
1603 *onversterfbren:* niet te vervluchtigen.
1604 *al Kristus eeuwen deur:* door alle Christeneeuwen.
1605 *kloot:* aardbol; *vier deelen:* naar de vier windstreken genomen.
1606 *wijt:* sterk, zeer; niet in gemeenschap verschillen, de gemeenschappelijke deelname aan de H. Kommunie.
1607 *een lichaem:* lees: één lichaam; *'t genot:* 't gebruik.
1608 Van het geneesmiddel der ziel, dat het vergankelijke uit het herrezen lichaam wegneemt.

Hy laet zich dan, wie dootlijck quijn', genezen.[+]
Uit vleesch en bloet bestaet des menschen wezen.
d'Aertspriester recht zijn vleesch aen hooghgewijt,[1611]
En voedt u uit die stof, waer uit ghy zijt.[1612]
Gelijckheit kan gelijckheit onderhouden.
Zoo wort de sleet des lichaems best vergouden.[1614]
Wie twijffelt aen den middel aen den vont[1615]

[+][Randschrift:] *Reden waerom Kristus u met zijn eigen lichaem voedt, en men in de gehoorzaemheit van dit geloof behoort te rusten:*

1611 *d'Aertspriester:* de hoogepriester, Christus, biedt zijn heilig vleesch ten voedsel aan.
1612 *uit die stof* enz.: met vleeschelijk voedsel.
1614 *de sleet:* de slijtage; *best vergouden:* het beste vergolden, vergoed.
1615 *den middel:* het middel; *den vont:* de vondst.

Der Wijsheit zelf, die hier 't vernuft aen bondt?[1616]
Zy, die den mensch, dat wonderwerck, kost baren,[1617]
Weet hoeze best haer werckstuck kan bewaren.[1618]
Gehoorzaemheit van 't Godtbetrouwen neem'[1619]
Gevangen wat na'et eigenzinnigh zweem'.[1620]
Wie J E S U S school leergierigh wil hanteeren,[1621]
Laet zijn vernuft van 's meesters lippen leeren.
Wie in dit Rijck zich drage als onderdaen,
Moet onder 't woort der hooghste vierschaer staen.[1624]
De Vader eert den Zoon, uit hem geboren:
De Zoon gebiet u naer zijn Bruit te hooren:[1626]
Nu spreecken Zoon en Bruit uit eenen mont.[1627]
Zy voert zijn woort, en staet op hem gegront,[1628]
Belovende zijn' geest en kracht en klaerheit[1629]
Aen zijne Kerck, den Hooftpijlaer der Waerheit.[1630]
Op dit geloof zijn d'outers omgedraeit;[+1631]
Schoon d'eerste Kerck zoo helsch wiert uitgekraeit[1632]
(Terwijl de last van 't kruis alom vermeerde)[1633]
Een' gruwel, die op kindermoorden teerde,[1634]
At menschevleesch, en slorpte bloet, als wijn,
In 't heimelijck, en schuw van zonneschijn.[1636]
Zy leet dien schimp geduldigh van den Heiden;
Een' schimp, waerom zich zom van Kristus scheiden:[1638]
Doch zy hiel stant; betrouwende in haer' noot,[1639]
Dat hier de mensch alleen niet leeft by broot,[1640]

[+][Randschrift:] *gelijck d'eerste Kristenen, hierom oock beschimpt en gelastert*.

1616 Versta: de Wijsheit, die eischt onderwerping van het menschelijk *vernuft* aan dit middel van herstel, door haar gevonden.
1617 *kost baren:* kon voortbrengen.
1618 *werckstuck:* produkt.
1619 Gehoorzaamheid, die steunt op Godsvertrouwen vgl. II *Cor.* X, 5.
1620 *'et eigenzinnigh:* eigenzinnigheid.
1621 *hanteeren:* volgen.
1624 Versta: Moet gehoorzamen aan de opperste uitspraak.
1626 *zijn Bruit:* de Kerk, vgl. *Luc.* X, 16.
1627 Versta: Christus en de Kerk zeggen hetzelfde; *uit eenen mont:* lees uit éénen mond.
1628 *woort:* let weer op 't herhaaldelijk gebruik van dit woord: vs. 1600, 1624, 1628, 1641, 1643, 1644, 1645 en vgl. noot bij vs. 1220.
Vgl. I *Cor.* III, 11.
1629 Vgl. *Joan.* XV. 26.
1630 Vgl. I *Tim.* III, 15.
1631 *zijn d'outers omgedraeit:* zijn de offers veranderd, nl. van de Oude Wet, die eerst voorbeduidende beteekenis hadden, maar nu in het offer van de Nieuwe Wet zijn opgenomen, zooals nader in Boek III wordt uitgelegd.
1632 *Schoon d'eerste Kerck:* ofschoon de Kerk van de eerste eeuwen; *wiert uitgekraeit:* werd uitgescholden.
1633 *de last van 't kruis:* de verdrukking van het Christendom.
1634 *Een' gruwel:* als een gruwel; *kindermoorden* enz.; zóó interpreteerden de heidenen wat zij opvingen over het nuttigen van vleesch en bloed bij de Christenen.
1636 N.l. in de Katakomben.
1638 *zom:* sommigen.
1639 *hiel:* hield.
1640 Vgl. *Matth.* IV, 4.

Maer by dit woort met J E S U S mont gesproken;[1641]
Waer door de ziel noit voetsel heeft ontbroken.
O Godt, uw woort is een volkomen werck:[1643]
Uw heilwoort spijst uw hongerige Kerck:[1644]
Uw woort is geest en enckel ziel en leven.[1645]

1641 *dit woort:* nl. 'Dit is mijn lichaam,' *Matth.* XXVI, 26.
1643 Versta: Wat Uw woord zegt, wordt volkomen verwerkelijkt.
1644 *hongerige:* naar goddelijk voedsel hongerende.
1645 Vgl. *Joan.* VI, 63.

*

Wat bant bezwijck', dees zal haer niet begeven.[1646]
  Dat Berengaer en Kapernaum dan[+1647]
Vry morre en knorre, en walgh' van 't hemelsch Man,[1648]
En tergh' de roede in 's dolings wildernisse:[1649]
Volhardt ghy slechts, en reinigh uw gewisse,[1650]
Om waerdighlijck t'ontfangen 't kostlijck pant
Der zaligheit, als uit 's Verlossers hant:[1651-52]
Dat schildere u voor oogen 't bitter sterven,[1653]
Gemaelt op 't Kruis, met levendige verven:[1654]
't Vereenige u met Gode en zijnen Zoon:
't Verknoope u in gemeenschap, met den troon[1656]
Der Engelen, en al de medeleden
Des lijfs, in strijt of reede doorgestreden:[1657-581658]
't Beziel' uw ziel, op datze groeie en bloey',[1659]
In alle deught, en haer geen last vermoey',[1660]
Geen zielgift smette, of geen bekoring tsage;[1661]
Maer 's afgronts heir in 't hart te velde uitjage;[1662]
Byzonder als 't u reiskost strecke op reis;[1663]
Terwijl ghy zucht naer 't opperste palais;[1664]
Om noch by Godt 't verborgen Man te smaken,[1665]
Daer zijn gezicht alle oogen zal vermaken.[1666]
  Zoo sprack Sint Jan, en d'arent, snel en vlugh[+1667]
Van slaghveêr, droegh zijn meester op den rugh,
Van waer hy quam: de zon verzonck, en daelde:

[+][Randschrift:] *Besluit van Sint Ian,*

[+][Randschrift:] *en den Dichter.*

* TEKSTKRITIEK: vs. 1651, de oude uitgave heeft *kostelijck,* en zoo een lettergreep te veel.

1646 *bant:* verbintenis, belofte; *dees:* deze belofte van Jezus' woord; *haer:* de Kerk.

1647 *Berengaer:* Berengarius († 1088), aartsdiaken van Angers, heet bij Bellarminus (388. B) als bestrijder van den kinderdoop niet alleen een voorlooper van de Anabaptisten, maar ook om zijn dwalingen over de Eucharistie een vader van Kalvijn en Luther. Hij leerde eerst de figuurlijke tegenwoordigheid, later de inpanatie; *Kapernaum:* lees: Kapernà-um, vgl. vs. 838, bedoeld is Genève (zie vs. 535) als hoofdzetel van het Kalvinisme.

1648 Vgl. *Joan.* VI, 52.

1649 *de roede:* Gods straffende wraak over 't verzet, vgl. *Ps.* XCIV. 9; *doling:* dwaling, ketterij.

1650 *ghy:* met klemtoon, tot Vondel persoonlijk gezegd; *gewisse:* geweten.

1651-52 *pant der zaligheit:* 'pignus futurae gloriae', vgl. 1565.

1653 *schildere:* beelde af, 'memoria passionisejus', vgl. vs. 1471-v.v.

1654 Christus beschilderde met de levendige verf van zijn bloed het kruis, dat het beeld blijft van zijn dood.

1656 *Verknoope:* verbinde; *gemeenschap:* de gemeenschap der heiligen; *den troon:* de glorie.

1657-58 *al de medeleden des lijfs:* alle ledematen van Christus' mystiek lichaam, de Kerk.

1658 *in strijt* enz.: de strijdende Kerk op aarde en de zegepralende Kerk in den Hemel.

1659 *'t Beziel:* met bovennatuurlijk leven.

1660 *last:* van den levensstrijd.

1661 *zielgift:* zonde; *tsage:* ontmoedige, verschrikke.

1662 *'s afgronts heir:* duivelsche verleiding.

1663 Versta: vooral wanneer het u als viaticum (*reiskost*) voor de reis naar de eeuwigheid wordt gegeven, dus bij den dood.

1664 *zucht:* en zieltoogt; *'t opperste palais:* de Hemel.

1665 *'t verborgen Man:* 'manna absconditum,' *Openb.* II, 17.

1666 *zijn gezicht:* de aanschouwing Gods, vgl. I *Cor.* XIII, 12; einde van Sint Jans rede, begonnen in vs. 895.

1667 *d'arent:* vgl. vs. 395.

1670 Ick sleet den nacht met dencken aen 't verhaelde.[1670]

1670 De eerste der drie dagen van onderricht, samenvatting van Vondels langen geloofsstrijd, is voorbij. Vgl. dit slot vs. 1667-70 met de slotverzen 281-84 van den *Lofzangh vande Christelycke Ridder*, Dl. 1, blz. 458.

Altaer-Geheimenissen.
Het tweede Boeck. Offereere.*

Zoo ras de zon, op 't vlughten van de schim[+vs. 1]
En schemering, haer hooft uit 's aertrijcks kim
Verhief, gehult met puick van vier en stralen;
Plagh Persen, om dien zichtbren glans t'onthalen,[4]
Gelijck verbaest, te schieten uit den droom;
En brullende van yver, zonder toom,[6]
Te dringen in zijn kercken, naer d'altaren;[7]
Om d'ydele eer van Mithras te bewaren,[+8]
Met gout, albast, gesteenten, offerpracht
En wieroockgeur, een ieder in zijn kracht.[10]
Zy vatten 't recht, doch schoncken 't onrechtvaerdigh:[11]
Het allergrootste is d'opperste eere waerdigh.
Ging dit in zwangk by zulck een tempelsmet;[+13]
Wat offereer wil mijn Altaerbancket[14]
Mijn Zonne der rechtvaerdigheit dan voegen?[15]
Wat glori zal 't waerachtigh Licht vernoegen?[16]
Geen staetsi is genoegh voor zoo een zaeck.
Wie leert my, hoe ick 't Heilighdom genaeck'?
Die zon, omringt van zes Geheimnismercken,[19]

[+][Randschrift:] *Inleidinge, geschept uit der Persianen Heidensche eerbiedigheit neffens de zon,* **[**K a n t t e e k e n i n g bij vs. 1: *neffens:* ten opzichte van.**]**

[+][Randschrift:] *Mithras by hen genoemt;*

[+][Randschrift:] *in wiens plaets nu de Katolijcke Kristenen Kristus, de zon der rechtvaerdigheit, in het Hooghwaerdige Sakrament aenbidden*.

* I n 't O p s c h r i f t: *Offereere:* de eer aan het Offer, hier het H. Sakrament, gebracht; dus de vereering of aanbidding van de Eucharistie, door Bellarminus eveneens na de uiteenzettingen over de wezenlijke tegenwoordigheid (*Lib.* I-III) in *Lib.* IV behandeld; vgl. nader vs. 41-48.

vs. 1 *schim:* schaduw.

4 *Plagh:* placht, pleegde, was gewoon; *Persen:* Perzië. Het is aannemelijk, dat Vondel zijn kennis van den Perzischen zonnedienst uit *De Idololatria* (II, 9) van Ger. Vossius haalde, zooals Hoppen brouwers (*J. van Vondel's Altaergeheimenissen, 's* Bosch, M D CCC XXV) blz. 172 aangeeft.

6 Luidruchtig van toomeloozen ijver.

7 *kercken:* tempels.

8 *Mithras:* de naam, waaronder de zon door de Perzen als een godheid aanbeden werd.

10 *een ieder in zijn kracht:* elk van die gaven in de beste soort.

11 Hun beginsel (vs. 10) was goed, maar ze pasten het verkeerd toe.

13 *tempelsmet:* afgoderij.

14 *Altaerbancket:* het H. Sakrament des Altaars met zijn broodsgedaante.

15 *Zonne der rechtvaerdigheit:* Christus, *Malach.* IV: 2.

16 *'t waerachtigh Licht: Joan.* I, 9; *vernoegen:* vergenoegen, bevredigen.

19 Versta: het Altaarsakrament als het heiligste in 't midden van de zes andere *Geheimnismercken*, zooals Vondel Sakrament, alleen in de kantteekening genoemd, steeds vertaalt, vgl. I, 993 en zie dezelfde voorstelling in *Bespiegelingen*, V, 1635-37; vgl. *Openb.* I, 16; Rogier v.d. Weydens *Zeven Sakramenten* te Antwerpen, en Dante, *Purgatorio*, XXIX, 110.

Wiens glans vergult zoo menigh duizent kercken,
Van outs gesticht, zoo verre al 't woest gedruis
Des afgronts zwicht voor 't Kristgezegent Kruis.[21-22]
Dus sprack ick vast, en zagh den nacht verdwijnen;[23]
Wanneer my quam met zijnen glans beschijnen[+]
Een Jongelingk, die statigh 't lange kleet[25]
Naslepende in het stof, langs d'aerde sleet,
En 't wieroockvat den dagh in 't aenschijn zwaeide;[27]
Terwijl de haen het licht ten bedde uitkraeide.
'k Zagh lieflijckheit en wijze majesteit
In zijn gezicht: en 't was Godtvruchtigheit,
d'Aertsengel, die genegen my te leeren,[30-31]
Zich quam zoo laegh, in 's weerelts damp, verneêren.[32]
'k Ontfingk hem heel eerbiedigh, daer hy stont,
En storte in 't endt dees rede uit zijnen mont:
Hoe dronck ick die met mijne inwendige ooren,
Bekommert, door geen druppel gingk verloren!
Mijn voesterkint, dat op den boezem lagh[+37]
Van Godt, het Woort, en in zijn Godtheit zagh,[38]
Ontsloot u klaer de grootheit en de waerde[39]
Van 't Kerckbancket, waer op de hemel d'aerde[40]
Genadigh noodt. Wat toestel nu den gast,[+41]
Genoot op 't feest ten heilbanckette, past;
Hoe Godts Geheim met recht wort aengebeden,[43]
Gedient met pracht; wat glans van wonderheden[44]
't Hooftheilighdom verheerlijckt en verciert;
Hoe heilzaem 't wort gespaert, gebruickt, geviert,[46]
Uit Godtsdrift, door geen' lasterbeer te stuiten;[47]
Dit zal mijn mont voor uw gehoor ontsluiten;

[+][Randschrift:] *De Godtvruchtigheit, een Aertsengel, verschijnt den Dichter,*

[+][Randschrift:] *en voert hem in d'offerspijze onderwezen,* **[**K a n t t e e k e n i n g bij vs. 37: in de 1e ed. staat achter *over* een komma.**]**

[+][Randschrift:] *over in d'Offereere, en het geen hier aen vast is*.

21-22 Versta: over de heele Christenwereld; *Kristgezegent:* door Christus gezegend, vgl. *Kristbeminden*, I, 677.
23 *vast en zagh:* terwijl ik zag.
25 *Een Jongelingk:* Vondels tweede hemelsche gids, jeugdig als de eerste, I, 387.
27 *den dagh in 't aenschijn:* naar het Oosten, naar de zon; de tweede dag gaat voor Vondel op.
30-31 *Godtvruchtigheit, d'Aertsengel:* de fiktie van deze onreëele, tot een aartsengel gepersonifieerde deugd, tusschen de historische Joannes van Boek I en Paulus van Boek III te opvallender, werd denkelijk beinvloed door de figuur van Maria Tesselschade, wie kort te voren als Eusebia (het Gr. woord voor Godvruchtigheid) *Peter en Pauwels* werd opgedragen, zie dit deel, blz. 221 en *Studia Catholica*, Mei 1929, blz. 307.
32 *'s weerelts damp:* vgl. *de damp der weerelt* in Opdraght aen Eusebia, vs. 56.
37 *Mijn voesterkint:* mijn pleegkind, nl. de H. Joannes de Evangelist, als 'apostel der liefde' de bizondere beoefenaar van de Pietas; in vs. 525 wordt ook de H. Augustinus zoo genoemd; zie verder *Joan.* XXI, 20.
38 *het Woort:* Christus, vgl. noot bij I, 1220, 1628.
39 *Ontsloot u* enz. nl. in het I Boek.
40 *'t Kerckbancket:* de maaltijd in de kerk, of het heilig altaarbrood, de H. Kommunie, vgl. I, 1040; *waer op* enz. vgl. *Luc.* XIV, 12.
41 *toestel:* voorbereiding, inwendige gesteltenis.
43 *Geheim:* Sakrament.
44 *wonderheden:* mirakelen.
46 *gespaert:* bewaard in het tabernakel.
47 *Godtsdrift:* liefde, genegenheid en ijver voor God, vgl. *drift* in I, 48; *lasterbeer:* dam of wal van leugens, vgl. *laster* in I, 813, 819.

Athenen dreef met reden, niet onwis,[+49]
Dat d'oirzaeck werckt naer dees gesteltenis
En aert der stof, die zy gemoet in 't wercken.[50-51]
Dit blijckt door proef en dagelijcksche mercken.[52]
Een zelve zon, zich nimmer ongelijck,[53]
Smilt sneeuw en was, verhardt de klay en 't slijck:[54]
Waer hof en poel den zonnestrael gevoelen;[55]
Daer rieckt de hof; daer stincken alle poelen.
Den gast bekomt genoten droogh of nat,
Naer 't ongestelde of welgestelde vat
Der maegh, waer uit de leveraders trecken
Haer zogh, dat heil of kortsen zal verwecken.[60]
Aldus gedijt het allerheilzaemst dy[61]
Tot moortvergift, of heilzame artzeny.
Wat baet het dat een Godtheit u bejegen'?
Aen 't recht gebruick of misbruick hangt de zegen
Of vloeck. Wie in dees zuivre Godtsbron kijckt,[64-6565]
Bejegent staêgh den schijn, die hem gelijckt.[66]
Joannes kome, of Judas koom' haer nader;
Zy onderscheit de liefde en Godtsverrader:
Zy oordeelt flux, wie God bemint, of haet,[69]
En licht de grijns der ziel, die mommen gaet.[70]
Geen toetsteen melt zoo zeker en rechtvaerdigh[71]
't Oprechte en valsch, het waerdigh en onwaerdigh,
Als 't eeuwigh Woort, in 't rechte en valsch genot.[73]
Wie Godt onteert, verliest zijn eer by Godt.[74]
Het Man, een beelt van 't Manne, lest genoten,[+75]
Lagh in het vat, van louter gout gegoten.[76]
Des morgens, eer het Manne in 't leger viel,

[+][Randschrift:] *d'Aertsengel begint van de voorbereidinge, tot het nuttigen van dit Heelheilige vereischt:*

[+][Randschrift:] *Deze voorbereidinge wort ons door het Manne geleert,*

49 *Athenen:* de Grieksche wijsbegeerte; *dreef:* leerde; *niet onwis:* als een vaststaand beginsel.
50-51 De uitwerking van een oorzaak is naar den aard van het bewerkte ding. Vondel moet het oog gehad hebben op Aristoteles' werk *Περι Ψυχης,* II, 12.
52 *proef:* bewijs; *mercken:* verschijnselen.
53 *Een zelve:* eenzelfde.
54 *Smilt:* smelt; vgl. *Gebroeders*, vs. 716.
55 *hof:* tuin.
60 *zogh:* sappen; *heil of kortsen:* gezondheid of koorts.
61 *gedijt.... dy:* onwillekeurige klankrepetitie; *dy:* voor u.
64-65 Vgl.: 'Sumunt boni, sumunt mali, sorte tamen inaequali vitae vel interitus; mors est malis, vita bonis' (De goeden en de slechten eten maar met verschillend gevolg, nl. van leven of dood. De dood voor de slechten, het leven voor de goeden), *Lauda Sion*.
65 *Godtsbron:* goddelijke bron, vgl. *Zach.* XIII, 1.
66 *Bejegent:* ontmoet; *schijn:* weerschijn.
69 *flux:* terstond.
70 *grijns:* masker; *mommen gaet:* zich vermomt.
71 *melt:* duidt aan.
73 *'t eeuwigh Woort:* Christus; *genot:* deelnemen aan de H. Kommunie.
74 De zin is: 'De oneer God aangedaan door den mensch valt op dien vermetele terug'. W. Wilde, *Studiën*, XXVII Jaargang (1894), II, blz. 212.
75 *beelt:* voorafbeelding; *'t Manne, lest genoten:* het manna, dat 't laatst genuttigd werd, nl. de H. Kommunie, vgl. I, 723-vv.
76 *Exod.* XVI, 33 en vgl. I, 279.

Wert velt en lucht gevaeght, als met een ziel[78]
En adem, van Godts Geesten uitgeblazen;[79]

78 *gevaeght:* schoon geveegd, gezuiverd.
79 *Godts Geesten:* de Engelen, die als bereiders van het manna zijn voorgesteld in I, 226-vv.

Om zonder smet het heir te komen azen,[80]
Met hemelsch aes: hoe zal een Kristen dan[81]
Dit lichaem zelf, verbeelt door Arons Man,[82]
Met minder zorge en zuiverheit genaecken:[83]
Dit lichaem, van geene Engelen te raecken,
Dan sidderende, eerbiedigh en beducht.
Zal Godes Geest niet door een hemellucht[86]
Des harten beemt van alle smetten klaren.[87]
De leli, net en kiesch op heure blaren,[88]
Verdient het eelst te drincken, dat 'er stort[89]
Van boven, eer de zon haer' steel verdort.
Is 't nutten van Godts lijf den Bruigom kussen[+91]
Met lip en mont? om zoo den gloet te blussen
En yver, die het hart van 's Konings Bruit[93]
Te vierigh blaeckt; zy zie te voren uit[+94]
Naer zuyveringe en cieraet, die haer passen:
Zy toy' zich op, en koom' niet ongewassen,[96]
Op 't hoogtijt van dien grooten Assueer:[97]
Zy werp' zich net voor 's Konings voeten neêr.[+98]
Is zy belust 't gekruiste hart te winnen;[99]
Zy cier' zich min van buiten, meest van binnen.
Van binnen was des Konings dochter schoon,[101]
Door Davids snaer, by des gezalfden troon,[+102]
Ter rechte hant, te prijck gestelt, in 't midden
Der joffren, en bereit hem aen te bidden:
Haer schoone ziel, van 't alziende oogh beschouwt,[105]
Beschaemde rijck borduursel, parle en gout:[106]
't Vergeten van haer' stam en vaders hoven,[107]
Ging 's lichaems pracht en rijckdom wijt te boven,

[+][Randschrift:] *oock door de waerdigheit des genots:*

[+][Randschrift:] *zoo bereit zich de Bruit, haren Bruidegom ter eere:*

[+][Randschrift:] *zoo bereit zich Koningin Hester Konink Asueer ter eere:*

[+][Randschrift:] *zoo bereit David de Bruit of de Kerck, Messias haren Koningk ter eere*.

80 *zonder smet:* uit een smettelooze, zuivere lucht, vgl. I, 242-43; *het heir:* het Joodsche volk; *azen:* voeden.
81 *aes:* voedsel.
82 *Dit lichaem:* Christus' lichaam.
83 *zorge en zuiverheit:* (hendiadys) zorg voor zuiverheid.
86 *Godes Geest:* de H. Geest.
87 *klaren:* zuiveren.
88 *kiesch:* kieskeurig.
89 *het eelst* enz.: de dauw.
91 vgl. *Hoogl.* I, 1.
93 *'s Konings Bruit:* de ziel.
94 *Te:* zeer.
96 Vgl. *Esth.* II, 12, 13, 15.
97 *Assueer:* de Perzische vorst Artaxerxes of Xerxes I, in de Vulgaat Assuerus, in den Statenbijbel Ahasveros genoemd, bij wien de Joodsche Esther pleitte voor haar volk tijdens de Babylonische gevangenschap.
98 *net:* zuiver en getooid.
99 *'t gekruiste hart:* het hart van den gekruisten Christus.
101 Vgl. *Ps.* XLIV, 14.
102 *Door Davids snaer:* in de voorstelling van Davids psalm; *des gezalfden troon:* de troon van den koning, *Ps.* XLIV, 810.
105 *ib.* 12.
106 *parle:* parels.
107 *ib.* 11.

En blaeckte 't hart des Bruigoms, onverzaet
Staroogende op dat binnenste cieraet.[+]
Die 't Paeschlam zoude eerbiedighlijck genaken,
Moght in een weeck geensins het zuurdeech raken.[111-12]

[+][Randschrift:] *Paeschlam, offerhanden en toonbrooden eischten voorbereiding*.

111-12 Tot de voorbereiding van het Paaschmaal behoorde, dat men een week lang geen gedeesemd brood mocht eten, *Exod.* XII, 15.

Het lichaem, dat besmet was, of melaetsch,[113]
Vont, aen den disch des Paeschlams, nergens plaets.
De kopre zee, van runderen gedragen,
Most Aron zelf en al zijn zonen vagen,[115-16]
Eer zy 't altaer genaeckten, op hun beurt.
De toondisch hielt zijn zuiverheit besmeurt[118]
Van 's Priesters mont, die ongespeent van vrouwen[119]
En wijn, zich durfde in 't heilighdom betrouwen;[120]
Of raken 't broot met ongewasschen hant.[121]
De Bontkist huwde en bont, als met een' bant,[+122]
De steene Wet en 't vat vol Manne t'zamen,[122-23]
Zoo d'ouders zich, in schemering, dus schamen[+124]
Te handelen onzuiver al het geen[125]
Het hoogh bevel afscheide van 't gemeen[126]
Gebruick, en paste alleen op een byzonder;[127]
Zoo Moses Wet van steen by 't broot van wonder,[128]
Alleen een beelt van 't vleeschgeworden broot,[129]
Te wonder voeght; wat zuivringe is te groot,[130]
By helder dagh, voor 't Kristensche geweten,[131]
Eer 't Kristus vint ten Paeschdisch aengezeten?[132]
Daer Godt altaer, en J E S U S Paeschlam streckt;[133]
Daer Godt den disch met hemelsch voetsel deckt;
Daer 't Manne, vol van Godtheit en genade

[+][Randschrift:] *De Wet paste bij de Bontkist*.

[+][Randschrift:] *Het waerachtige wezen des lichaems eischt dan wat meer dan de schaduwen*.

113 Vgl. *Levit.* XXII, 4.
115-16 *De kopre zee:* het groote, uit koper gegoten waschvat op twaalf koperen ossen, in III *Kon.* VII, 23, 25 een zee genoemd, waarin de dienstdoende priesters zich moesten reinigen (*vagen*).
118 Versta: Men beschouwde de tafel der toonbrooden als verontreinigd enz. vgl. noot bij I, 124-25.
119 *ongespeent:* niet onthouden, dus: in aanraking geweest zijnde.
120 *betrouwen:* vertrouwen.
121 *Exod.* XXX, 18-20.
122 *De Bontkist:* de verbondsark; *Bontkist - bont - bant*, vergelijk deze woordfiguur I, 1043; III, 1615.
122-23 Versta: in het heiligdom der Joden werden de reinigingswetten en het hemelbrood vlak bij elkaar bewaard, om het zedelijk onderling verband ook stoffelijk uit te drukken; vgl. *Hebr.* IX, 3, 4. *De steene Wet:* de Mozaïsche wet, op steenen tafelen.
124 *d'ouders:* het Joodsche voorgeslacht; *in schemering:* in den tijd der voorafschaduwing, tegenover *helder dagh* van vs. 131.
125 *handelen:* behandelen.
126 *gemeen:* algemeen.
127 *en paste* enz.: en dat Gods wet (*het hoogh bevel* van vs. 126) alleen tot een bizonder gebruik bestemde.
128 *broot van wonder:* wonderbrood, het manna, vgl. I, 729.
129 *Alleen een beelt* enz.: dat alleen maar een voorafbeelding van de H. Kommunie was.
130 *Te wonder voeght:* op zoo opvallende wijze bij elkaar hoort.
131 *helder dagh:* de tijd der vervulling, tegenover *schemering* van vs. 124; vgl. I, 129-v.v.; *Kristensche:* Christelijke.
132 Versta; voordat het aan de Kommuniebank gezeten Christus ontvangt.
133 *Daer Godt altaer... streckt:* Waar God tot altaar strekt of dient, maar wat beteekent dat? Met de symboliek (o.a. van Durandus), dat het altaar God voorstelt, komen we hier niets verder. Hoppenbrouwers verklaart *altaer* als offerande.

En zegen, schuilt, gelijck in 's toevals lade.[136]
Al 't sprengkelen met water en met bloet;
Al 't zuiveren der Wet, in bron en vloet;
d'Afzondering, d'inwyding, 't voorbereiden,
Was 't voorspel, dat u langkzaem zocht te leiden
Ten Offerdisch, in 't reinste pauweljoen,[141]

136 *'s toevals lade:* de la of bergplaats van het accident, merkwaardig krasse doorvoering van het begrip *disch* of tafel van vs. 134; bedoeld is de omhulling van de uitwendige broodsgedaante.

141 *'t reinste pauweljoen:* de zuiverste verblijfplaats, het voorbereide menschenhart. Zie *pauweljoen:* I, 208.

Daer 't onrein hart besmet dien loutren zoen.[142]
En Kristus zelf, afspoelende de vlecken[+]
Der jongeren, voor 't nieuw geheim, in 't becken,
En droogende, zoo dienstbaer en gereet,
Hun voeten, vuil van stof en klam van zweet;
Betoont, hoe klaer zijn hant de ziel moet wisschen,
Eer zy ontfang' zijn dischgeheimenissen.[143-48][148]
Sint Pauwels zet Korinthen op de proef,[+][149]
Eer 't volck, ten disch, door misbruick Godt bedroef',[150]
Ja lade, in steê van onuitspreeckbaer voordeel,
Zich op den hals dat zwaer rechtvaerdigh oordeel,
En plaegh op plaegh; terwijl de gulzigheit
Dat dierbaer vleesch van broot niet onderscheit.[111-54]
Om dan te gaen naer Godt, langs outertrappen,[+][155]
Zoo laet Geloof gerust voorhene stappen,[156-vv.]
Niet steunende op al 't geen Vernuft u zeit,[157]
Maer op den staf van 's Woorts almogentheit;[158]
Breetweidender, in wercken aen te grijpen,[159]
Dan 't beckeneel, dat eng is, kan benijpen.[160]
Het vast Geloof dringt diamantsteen door:
De Reden staet verbaest, en zwicht er voor.[162]
't Geloof versuft voor verf noch schijn noch teicken:[163]
Uw Reden kan dien hemel niet bereicken:[164]
Zy schiet te kort naer die bestarrende as,[165]
En hoeft een leêr, als Jakobs ladder was:[166]
Zoo kanze zich met hemellieden mengelen,[167]

[+][Randschrift:] *Dat leert ons Kristus in het voetwasschen,*

[+][Randschrift:] *en Sint Pauwels de Korinters in zijnen brief.*

[+][Randschrift:] *Het Geloof trede dan vooruit,*

142 *Daer:* terwijl; *loutren zoen:* verzoening (van God met mensch) in volkomen zuiverheid van zonden.
143-48 Vgl. *Joan.* XIII, 4, 5; *nieuw geheim, ib.* 7.
148 *dischgeheimenissen:* altaarsakrament.
149 Versta: Sint Paulus vermaant die van Corinthe zich te onderzoeken, vgl. I *Cor.* XI, 28, 29.
150 *'t volck:* van Corinthe.
111-54 Vondel sluit zich voor de hier behandelde punten weer geheel bij Bellarminus (720 A.B.; 721 D) aan.
155 Versta: om God in de H. Kommunie te ontvangen en vgl. *Hebr.* XI, 6.
156-vv. Vondel laat een processie van gepersonifieerde deugden optrekken, geïnspireerd zoowel op de Sakramentsprocessies als op de triomfschilderingen (o.a. Rubens' Triomf van het H. Sakrament, in het Prado te Madrid).
157 *Vernuft:* het menschelijk verstand, in I, 1057 *de Waen* genoemd.
158 *'s Woorts almogentheit:* de almacht van den Godmensch.
159 *Breetweidender:* breeder weidend, verder reikend, nl. in werkdadigheid.
160 't *beckeneel:* de beperkte hersenpan, het *breinvat* van I, 1238; *benijpen:* omvatten.
162 *verbaest:* overmeesterd.
163 *versuft* enz.: deinst voor geen uiterlijken schijn.
164 *Uw Reden:* Vondels verstand: hier spelen weer persoonlijke herinneringen doorheen.
165 Versta: Uw verstand schiet te kort, om de hooge hemelsfeer van het sakramenteel begrip te bereiken, vgl. I, 482.
166 *hoeft:* behoeft; *een leêr:* vroeger (o.a. in *Decretum Horribile* vs. 108) gebruikte Vondel dit woord gaarne in de dubbele beteekenis van belijdenis en ladder, hier laat hij de woordspeling niet heelemaal los; *Jakobs ladder* die tot den Hemel reikte, vgl. *Gen.* XXVIII, 12, tegenover de al te korte ladder van het menschelijk verstand, vgl. I, 1078.
167 *hemellieden:* hemelingen.

En worstlen, om dien palmtack, tegens Engelen,[168]
Te Bethel; daer de Godt van Abram woont
En rust, en zich, als in den droom, vertoont.

168 *worstlen:* Vondel verbindt hier de geschiedenis der worsteling van Jakob met den Engel (*Gen.* XXXII, 24) met die van de gedroomde ladder te Bethel (*Gen.* XXVIII, 19; vgl. *Koorzang* vs. 45.

Dan volge stracks het loutren van 't gewisse,[+171]
Door 't gloeiend vier der Schultbelijdenisse,[172]
En Boete, die zich in haer tranen wascht,
Het lichaem toomt, terwijlze bidt en vast,[174]
Door temlust, en besnoeit de dertelheden[175]
Van 't weeligh vleesch, weerbarstigh tegens reden.
't Gewisse, dat aendachtigh ziet om hoogh,
Gedooght geen vleck, ja min dan 't kreeftenoogh,[178]
In 's menschen oogh; daer 't bezigh is met zoecken,
En rolt 'er uit, wanneer het alle hoecken
Hebb' rein gevaeght. Noit stemden vuil en rein:[181]
D'onreinigheit heeft niets met Godt gemein.
Ootmoedigheit, bekennende haer snootheit,[+183]
En onverdienste, en d'onbepaelde grootheit[184]
Des grooten Godts, kruipt schaemroot ten altaer.[185]
Men kent heur strax aen 't nederigh gebaer,[186]
En kloppen voor haer' boezem, zoo boetvaerdigh.
Zy zucht en steent: o Heer, ick ben niet waerdigh[188]
Uw aengezicht t'ontmoeten, en ick schroom
En schrick uw kleet te raken by den zoom,
Om uw gena van achter t'achterhalen:
Die zielendauw bevochtight lage dalen,
Gezoncken vry wat lager dan mijn ziel:[192-93193]
't Was onverdient wat druppel op haer viel.
De Liefde sluit het viertal, voor den drempel.[+195]
Hoe brant haer hart! hoe haecktze naer den tempel![196]
Daer Godt zijn liefde, op 't allerhooghst, bewijst;
Als hy de ziel met zijnen Zone spijst;
Het Lam, door 't vier der liefde, aen 't kruis gebraden.[199]
Nu kanze haer begeerte niet verzaden.

[+] [Randschrift:] *de Boete volge,*

[+] [Randschrift:] *met Ootmoedigheit,*

[+] [Randschrift:] *en Liefde, de ziel des Geloofs:*

171 *stracks:* terstond; *het loutren van 't gewisse:* de zuivering van het geweten, vergelijk I *Cor.* XI, 28.
172 *'t gloeiend vier:* het zuiverende vuur. Vondel heeft blijkbaar een bijgedachte aan Purgatorium of Vagevuur.
174 *ze:* de Boete.
175 *temlust:* zelfbedwang, continentia, vgl. I, 129 en III, 1691.
178 *ja min* enz.: ja het geweten gedoogt nog minder een vlek dan het *kreeftenoogh* doet, de lapis cancrorum, een steentje uit een vischmaag, vroeger gebruikt om vuil uit 't oog te halen.
181 *stemden:* stemden overeen.
183 *snootheit:* boosheid.
184 *onverdienste:* 't Lat. demeritum, zonde.
185 Vgl. de tollenaar van *Luc.* XVIII, 10 en de zieke vrouw van *Matth.* IX, 20-21.
186 *strax:* terstond; *'t nederigh gebaer:* de nederige houding, vgl. I, 8.
188 *o Heer, ick ben niet waerdigh:* het gebed van den honderdman, *Matth.* VIII, 8 dat de Kerk vóór het uitreiken der H. Kommunie herhaalt.
192-93 Hoe dieper door ootmoed vernederd, hoe meer de ziel Gods genade ontvangt, vgl. *Jac.* IV, 6. Vondels beeldspraak van de lage dalen voor ootmoedige zielen komt voor bij St. Augustinus, St. Bernardus, Ruusbroec, Hendrik Mande enz.
193 De Ootmoed bekent, dat ze lang niet ootmoedig genoeg is.
195 *voor den drempel:* nl. van de kerk, ten opgang naar het altaar.
196 *Hoe brant haer hart:* het brandende hart is het symbool van de begeerende Liefde, vgl. *Luc.* XXIV, 32.
199 *Het Lam door 't vier der liefde* enz. Zie noot bij I, 621.

En roept: o Godt, dat my geen schepsel schey'[201]

201 Vgl. *Rom.* VIII, 35.

Van uwe liefde; of 't zichtbre my verley'[202]
Van 't noit geziene in glorie eens t'aenschouwen;[203]
Daer ghy uw gunst volkomen zult ontvouwen,
Voor d'oogen van uw uitverkoren volck;
Het welck ghy hier slechts aenspreeckt, door de wolck
Van Rondigheit en lelizuivre blanckheit;
Naerdien uw glans te sterck is, voor de kranckheit[207-8]
Van 't sterflijck oogh. Wat menschelijck gezicht,
Wat oogh kost oit verdragen 't godlijck licht![210]
Ootmoedigheit, Geloof, Belijdenisse
En Liefde u dus geleidende ten dissche,[212]
Zoo worp u neêr, en bidt de Godtheit aen,[+213]
Die, onder vleesch en toeval van het graen,[214]
Zich houdt bedeckt, als onder dubble kleeden.[215]
d'Altaerspijs wort, voor 't eten, aengebeden.[216]
Wie 't Offer eert en aenbidt, eert gewis[217]
Den Heilant zelf, die hier verborgen is,
Ja Vader, Zoon en Geest, een Godtheit t'zamen;[219]
Een eenigh Godt, betekent door drie namen.[220]
Wel zaligh, die dees Godtheit eere biedt,[221]
En meer betrouwt, dan 't oogh bereickt en ziet.
'k Zal evenwel, om 't zwack gezicht te stercken,[+]
Als met een' bril, door Droom en Voorbeelt wercken,
En Profecy en overout Gebruick.[225]
't Is billijck, dat de nacht der doling duick'[226]
Voor zulck een' dagh, die eeuwen aen quam breken,[227]
En knielde voor 't Altaergeheimnisteken,[228]

[+][Randschrift:] *dan de Godtheit en het Hooghwaerdighste aengebeden:*

[+][Randschrift:] *gelijck goddelijcke Droom, Voorbeelt, Profecy en het aeloude Gebruick leeren:*

202 *'t zichtbre:* de zichtbare dingen dezer wereld; *verley:* afleide.
203 *'t noit geziene:* God, I *Joan.* IV, 12.
207-8 *de wolck van Rondigheit:* de schijn van het witte ronde hostie-brood; *lelizuivre blanckheit:* vergelijk een *outerleli*, I, 1601.
208 *voor de kranckheit:* vergelijk *het zwack gemoet* van I, 1192.
210 *kost:* kon.
212 *dus:* aldus.
213 *worp:* werp.
214 *onder vleesch:* door zijn menschheid; *en toeval* enz.: schijn van brood.
215 *dubble kleeden:* namelijk van de menschelijke natuur en van de broodsgedaante; Vondel gaat blijkbaar in op: ‘In cruce latebat sola deitas, sed hic latet simul et humanitas’ van het *Adoro te*.
216 Vgl. *Ps.* XXI, 30; vgl. II, 412.
217 *aenbidt:* lees: áánbidt.
219 Volgens de katholieke theologie is krachtens de konsekratie-woorden het lichaam van Christus onder de broodsgedaante aanwezig, maar concomitanter is er ook de Godheid van Christus en per circumincessionem de gansche Drieëenheid; *een Godtheit:* lees: één Godheid.
220 Vgl. I, 1316-18.
221 *Wel zaligh:* vgl. II, 401 en het ‘Beatus vir’ van den Psalmist.
225 *overout Gebruick:* een beroep op de oud-christelijke traditie.
226 *de nacht der doling:* Vondels eigen zieletoestand vóór zijn overgang.
227 *zulck een dagh* enz.: die hooge dag van de instelling der Eucharistie, welke dag eeuwen lang werd voorbereid.
228 *knielde:* die dag knielde, huldigde terstond het Sakrament des Altaars.

Voor d'Offerspijze en Maeghdelijcke vrucht,[229]
Gelijck een dauw, gevallen uit de lucht.
'k Zal Josef eerst op Jakobs acker stellen.

229 *Maeghdelijcke vrucht:* in de dubbele beteekenis van onbesmette graanvrucht, het zielebrood der H. Kommunie, èn van Christus, als zoon van de Moedermaagd, vgl. III, 737-8.

Men hoor wat hy zijn' broedren durf vertellen:[+231-32]
Wat of mijn droom, mijn nachtgezicht, my spelt?[233]
Ick bondt met u vast schoven op het velt.[234]
Mijn schoof begost te rijzen voor mijn oogen;[235]
Die zagen, hoe uw schoven nederbogen
Voor mijne schoof, die recht in 't midden stont.
De blinde nijt der broederen bevont
De kracht des drooms, toen zy met dootsche zielen,[239]
In Faroos hof, dien Vorst te voete vielen;[240]
Aenbaden voor een' zienelijcken Godt,[241]
En Godtheit, dien zy hoonden met veel spot;[242]
In eenen put te Dothan nederlieten;
Verkochten aen Arabers, en verstieten[244]
Hun aller bloet, der broedren guighelspel,[245]
Voor eigen slaef, ten dienst van Ismaël.[246]
Wat broeder droomde, in 't laeghst van 's kints verneeren,[247]
Dat dit noch eens Egypten zou regeeren,
En spijzen zelf, in bittren hongersnoot,
Zijn haters zelfs, uit zijnen korenschoot.[250]
Nu sprongk het slot der oude droomen open:[251]
Nu bleeck al 't geen eerst dwaesheid scheen te hopen:
Nu zagh men flux die starren, zon en maen[253]
Om Josefs troon, als om een Godtheit, staen,
En doover glans voor klaerder stralen strijcken,[255]
En 't glinstrend hooft van heele koningkrijcken:
De mensch bepael', wat beuren kan of niet;
Wat Godt begeert en toestemt, dat geschiet.[257-58]
Om nu het licht te scheppen uit de schimmen,[259]
En dagh uit nacht; zoo laet ons hooger klimmen

[+][Randschrift:] *eerst Iosefs droom van de korenschoven, vol schoone geheimenissen:*

231-32 *Josef, Jakob:* zoon en vader, na Abraham en Isaac de bekende stamvaders van het Joodsche volk, *Gen.* XXXVIII, 1 v.v.; *Jakobs acker:* het veld, waarop Jozef den droom der schoven zag, *ib.* 7.
233 *spelt:* voorspelt.
234 *schoven:* graanschoven. Zoowel om deze als om de latere verhouding van Jozef tot het graan, (vs. 250-51) is het een prachtige greep van Vondel, om Jozefs voorafbeelding van Christus vs. 261 enz. (Vgl. *Joseph in Dothan*, vs. 545-v.v.) met de bizonderheid van de schovenvereering toe te spitsen.
235 *begost:* begon.
239 *De kracht:* de beteekenis; *dootsche:* angstige.
240 Vgl. *Josef of Sofompaneas*.
241 *Aenbaden:* huldigden; *zienelijcken:* zichtbaren.
242 *dien zy:* dien zij eerst hoonden enz.
244 *Arabers:* Arabieren, *Joseph in Dothan*, vs. 989 v.v.
245 *guighelspel:* goochelspel, speelbal.
246 *Ismaël:* de Arabieren stamden af van Ismaël.
247 *Wat broeder:* wie van de broeders; *in 't laeghst* enz. bij die diepste vernedering.
250 *Zijn haters zelfs:* zelfs zijn haatdragende broers; *korenschoot:* overvloed van koren; vgl. *Gen.* XLII, 6-v.v.
251 *der oude droomen:* nl. van Jozef over voorrang en heerschappij.
253 *flux:* ineens; vgl. *Gen.* XXXVII, 9; XLII, 6.
255 *doover:* doffer.
257-58 De mensch wikt, God beschikt; *beuren:* gebeuren.
259 *schimmen:* schaduwen, voorafbeeldingen.

Naer J E S U S zelf, in Josef uitgebeelt;
Gelijck de zon in eenen spiegel speelt.
Messias gingk zijn voorbeelts eige gangen:[263]
Hy wert gehaet, verkocht, gesleurt, gevangen

263 *zijn voorbeelts eige gangen:* denzelfden weg als zijn voorbeeld Jozef.

En onderdruckt: maer berstende uit het graf,[265]
En stijgende by Godt; verworf den staf,[266]
Die wetten stelt den hemel, helle en aerde:[267]
Nu reickt hy uit den voorraet, dien Godt spaerde,[268]
Van eeuwigheit, voor 't menschelijck geslacht:
Die flus geboeit, gevloeckt zat, en veracht,[270]
Wort aengebeên van Heidenen en Joden,
En Cherubijn en Serafijn, zijn boden:
En wonder is 't; wie kost dit flus verstaen?[273]
Men bidt een' Godt, in schijn van koren aen:[274]
Men eert dees garf, die zielen kan verzaden:[275]
Een droom wort waer: men durf niet langer raden.[276]
't Gezaeide graen lijt onder d'aerde last,[277-v.v.]
En boven d'aerde, en worstelt, daer het wast,[278]
Met regen, zon en vorst en schrale vlagen:[279]
't Wort dickwils van een hagelbuy geslagen;
Terwijl het bloeit, of in zijn airen schiet
En zwelt: het lijt van mist en lucht verdriet:
En schoon de zein het maeide op 't velt ter neder,[283]
Noch worstelt het met wisseling van weder
En winden, eer het op den dorschvloer raeckt:
Daer gaet het op een beucken, dat het kraeckt:
De vlegel spaert dan halm, noch kaf, noch koren:
De korenair wort tot verdriet geboren.
Vier tijden gaen in arbeit van dees vrucht:[289]
De herfst ontfanght het zaet; de winterlucht
De teere spruit; de lent de groene stelen:
De zomerzon begint den halm te gelen,
En kroont de vrucht, die 't leven onderhout,
Om 't blonde hooft, met eene kroon van gout,
Met strael op strael; noch moetze in 't einde lijden,
Dat 's maeiers vuist haer koom' met zeissens snijden;
Dat d'ackerman haer binde en slepe en torss';
De vlegel haer op 's huismans dorschvloer dorsch';[298]
De wan haer wann'; de molensteen haer breke;[299]

265 *berstende:* plotseling te voorschijn komende.
266 *by:* naar; *verworf:* verwierf.
267 vgl. *Gysbreght van Aemstel*, vs. 720-21.
268 *den voorraet dien Godt spaerde:* nl. van genadeschatten (Wilde, l.c. bl. 197).
270 *flus:* nog pas.
273 *kost:* kon; *flus:* zoo even.
274 *in schijn van koren:* onder de gedaante van brood.
275 *garf:* schoof.
276 *durf:* behoeft.
277-v.v. Vondel kan een aanleiding tot dit prachtige stuk over het graan gevonden hebben in Sint Irenaeus' door Bellarminus (480. C) weergegeven vergelijking van het gestorven en door de Eucharistie herrijzend menschenlichaam met het graan.
278 *daer het wast:* terwijl het groeit.
279 *schrale:* gure.
283 *zein:* zeis en (vs. 296) *zeis,* vgl. *Henriette Marie t'Amsterdam,* vs. 317-19.
289 *gaen in arbeit:* brengen voort.
298 *huisman:* boer.
299 *wan:* wanmand of zeef.

De voet haer knede, en 's ovens gloet haer steke
Op 't hooft, en sluit' de kruim in eene korst.
Zoo decktze op 't lest de tafel van den Vorst,
En spijst en voedt de Koningklijcke monden:[303]
Zy stont op 't velt; nu wortze op 't hof gevonden:
Flus deckte haer de schuur en grove zack;[305]
Nu deckt haer 't hofgewelf en gouden dack.
O edele air, laet treffen, wat kan treffen;
Ghy neight uw hooft, om 't hooft om hoogh te heffen:
Laet hagelen, laet maeien, dorschen, slaen;
Ghy valt, om eens op 's Konings disch te staen:
't Vernederen schijnt vruchteloos en deerlijck;
Doch geeft in 't eindt meer luisters aen het heerlijck.[312]
d'Onnozelheit begost in Edens lucht
Zoo 't nieuwe zaet te worpen van Godts vrucht,[313-14]
Door 't krachtigh ooft aen 't eerste paer gegeven,
Tot steunsel van geen eindtbereikend leven:[315-16]316
Natuur holp voort haer groeizaemheit op wegh,[317]
In d'offergaef van Vorst Melchisedech;[318]
De pen der Wet haer eigenschap afbeelde,[319]
En trock haer op, tot aen het peil van weelde:[320]
Zoo dra 't saizoen der puickgenade quam,[321]
En eene Maeght der zonnen zon vernam;[322]
Ontfing de vrucht, van langer hant gezwollen,[323]
Haer rijpheit, pit en voedtzaemheit, ten vollen;
En neigende het hooft ter aerde, ontzagh[325]
Noch stael, noch strick, noch vlegelslagh op slagh
Van haters en geharnaste soldaten,
Maer stont den wil des Scheppers gansch gelaten;[328]
Die haer, door smaet en ramp en smart en noot,

303 *spijst en voedt:* weer een van Vondels tautologieën.
305 *Flus:* nog onlangs.
312 *het heerlijck:* de verheerlijking.
313-14 Versta: evenals het graan door vier jaargetijden heen tot rijpheid komt, werd het goddelijk brood der Eucharistie (*Godts vrucht*) door vier saizoenen (vs. 321) voorbereid (I, 470-72 en vgl. III, 737-v.v.). Het eerste was dat van de oorspronkelijke rechtvaardigheid (*d'onnozelheit*) der eerste menschen in het Paradijs; *begost:* begon.
315-16 De vruchten van den Boom des Levens verzekerden den mensch een leven zonder dood, vgl. I, 60, 582-602.
316 *steunsel:* onderhoud; *geen eindtbereikend:* eeuwig.
317 *Natuur:* het tweede seizoen was dat van de natuurwet; *holp voort:* hielp daarna.
318 Vgl. I, 75, 529, 603-16.
319 *De pen der Wet:* het derde seizoen was de tijd der mozaïsche wetgeving, waarin de eigenschappen van de Eucharistie door manna, paaschlam enz. werden voorafgebeeld, vgl. I, 97-v.v., 617-v.v.
320 *trock haer op:* voltooide die vrucht; *het peil van weelde:* de volle bloei.
321 *'t saizoen der puickgenade:* de volheid der tijden, toen Christus geboren werd; *puickgenade:* hoogste genade, nl. de Menschwording.
322 En de Maagd Maria God (*der zonnen zon,* vgl. *Lucifer,* vs. 291) in haar schoot waarnam.
323 *de vrucht:* zooals in vs. 229 bedoelt Vondel zoowel graanvrucht als Jezus' lichaam, en ongemerkt glijdt hij van de eerste beteekenis in de tweede over.
325 *ontzagh:* ontweek, vreesde.
328 *stont gelaten:* was overgegeven, vgl. *Matth.* XXVI 42.

330 Bereide tot een levende outerbroot.[330]

330 *levende outerbroot:* het brood des levens (*Joan.* VI, 48) of der altaren.

Zoo groot een eer bestraelt de stralende airen,[331]
Wanneerze op 't vlack der zegenrijcke altaren,[332]
Door wil en kracht van 't aldoordringend Woort,[333]
Veranderen [wie tsiddert niet die 't hoort?][334]
In Kristus lijf; waer voor gekroonde zielen
Van Keizeren in stof eerbiedigh knielen;
Waer voor de wolck, vol Engelen, bevreest
Te rugge drijft; en over 't welck de Geest[331-38]
Der Duive hangt met schitterende wiecken,[338-39]
Die uitgespreit naer Paradijsdauw riecken,[340]
En stercken 't hart des flaeuwen in 't geloof:
Dan breeckt de glans der Godtheit door de schoof,
En troost de deught, en overtuight de boozen.
Geen Konstantijns, geen purpre Theodosen[344]
Ontzien zich hier rijxappel staf en kroon[345]
En zwaert en schat dien hoogen outertroon
Te heiligen: o aller wondren wonder!
Zy zien de garf, en J E S U S schuilt 'er onder;
Emmanuël; wiens overstreepte borst[349]
Met roeden wiert gegeesselt en gedorscht:[350]
De met de vuist, des nachts, geslage kaken:
Dat aenschijn, om wiens schoonheit hemels blaken[352]
En flickeren: dat hooft, gestelt ten toon,
Omvlochten met een scherpe doornekroon:
Dat bloedigh lijf, geprickt, gekneet, gemalen:[355]
Die borst, geweeckt in hartewaterstralen,[356]
En bronnen, root van onwaerdeerbaar bloet:[357]
Dat vleesch, ons broot, geroost voor zulck een' gloet[358]
Van liefde, uit liefde, om 't hongrigh hart te spijzen.
Wie zou dien Godt geen godlijcke eer bewijzen!
Godt zelf ontbeert zijn' wellust, en zijn wensch;

331 *de stralende airen:* het gouden graan (vgl. vs. 294), tot zoo hooge altaareer verheven.
332 *'t vlack:* het plat, het planum.
333 *'t aldoordringend Woort,* vgl. *Hebr.* IV, 12; *Woort:* zoowel Christus, het Woord des Vaders, als Christus' woord: ‘Dit is mijn lichaam’.
334 *tsiddert:* siddert.
331-38 Wellicht bleef Vondel uit het Sakramentsofficie de zin van S. Joannes Chrysostomus bij: ‘Quod angeli videntes horrescunt neque libere audent intueri propter emicantem inde splendorem, hoc nos pascimur’. (Wat de engelen huiverend zien en niet vrij durven aanschouwen om den glans die daar uit schittert, daarmee worden wij gevoed).
338-39 *de Geest der Duive:* de H. Geest in de gedaante van een duif, vgl. *Matth.* III, 16.
340 *Paradijsdauw:* hemelsche geuren.
344 Geen in purper gekleede keizers, vgl. Bellarminus, 713, D.
345 Vgl. *Peter en Pauwels,* vs. 1670-72.
349 *overstreepte:* gestriemde.
350 *gedorscht:* gedorst, het graanbeeld wordt volgehouden.
352 Vgl. I *Petr.* I, 12.
355 *gekneet, gemalen:* het broodbeeld.
356 *hartewaterstralen:* het uit Jezus' hart stroomende, met bloed vermengde, water, *Joan.* XIX, 34.
357 *bronnen:* bloedbronnen, de wonden.
358 De voltooiïng van het broodbeeld: *geroost voor:* gebrand (eigenlijk: gebakken) ten gevolge van, door; vgl. I, 621; II, 199.

Verliest zich zelf, ten beste van den mensch;[361-62]

361-62 Versta: Jezus, de tweede Persoon der Drieëenheid, geeft zijn eigen goddelijke glorie door het vernederende menschworden prijs, vgl. *Philip.* II, 5-7.

Wort vleesch, wort niet, en, als het graen, begraven;
Verrijst, tot vrucht der ziele, in d'offergaven:[364]
Verrijst, als uit Arimatyes graf,[365]
Op 't outerplat, en leit al 't sterflijck af.[366]
De vyanden, die zulck een droom belachen,[367]
Genaken nu, om zielbancket te prachen,[368]
En sidderende, uit dootschrick, zonder toom,
Aenbidden zelf dien uitgelachen droom.
En roepen luit: wy geven ons gevangen.
't Vernuft en Godt gaen ongelijcke gangen.[367-72372]
Al 't stamhuis droegh een wonderlijck ontzagh[+373]
De Bontkist toe, waer in het Manne lagh;
Afbeelding van 't bancket der Kriste monden.[375]
Dees Voetschabel, waer op Godts voeten stonden,[376]
Wert sidderende in Sion aengebeên:[377]
d'Aertspriester trat, maer eenmael 's jaers, alleen[378]
In 't hooghste koor, en storte zijn gebeden
Voor 's Godtheits kist; haer eerverzuimers leden[380]
Geen lichte straf; dat tuigh' de Bethsamijt,[381]
En Filistijn, en hy, die ongewijt[382]
Ten Priesterdomme, om beters wil, durf raken
De Heilkist, slechts van verre te genaken;
d'Orakelkist van onbederfzaem hout,[385]
Alsins vergult, bekorst met louter gout:[386]
d'Orakelkist, betrouwt aen 's burgers wooning,[387]
In 't eindt de rotse en tempel van den Koning.[388]

[+][Randschrift:] *daer na het ontzagh de Bontkist, bewaerster van het Manne, toegedragen, om Gods tegenwoordigheit:*

364 *tot vrucht:* tot voedsel.
365 *Arimatyes graf:* Jezus werd begraven in het eigen graf van Jozef van Arimathea, *Matth.* XXVII, 59-60.
366 *'t outerplat:* het planum, vgl. vs. 332.
367 *zulck een droom:* dit geloof als een droom, een waan.
368 *zielbancket:* uitgelezen voedsel voor de ziel; *prachen:* bedelen.
367-72 Zelfbekentenis van vroegere dwaling en van inkeer.
372 Vgl. *Is.* LV, 8.
373 *Al 't stamhuis:* het heele Jodendom.
375 Vgl. I, 279; II, 76, 129.
376 *Voetschabel:* voetbank, zoo heet de Verbondsark in I *Paral.* XXVIII, 2.
377 Vgl. *Ps.* XCVIII, 5; *Sion:* Jerusalem.
378 *d'Aertspriester:* de Hoogepriester; vgl. *Hebr.* IX, 7.
380 *eerverzuimers:* onteerders.
381 *de Bethsamijt:* de inwoners van Bethsames boetten hun oneerbiedige nieuwsgierigheid voor de Ark met den dood, I *Kon.* VI, 19.
382 *Filistijn:* de Philistijnen, die de Ark in hun tempel van Dagon hadden geplaatst, werden door allerlei rampen gestraft, I *Kon.* V, 6; *hy, die ongewijt* enz.: Oza, die geen priester was, raakte de Ark aan om ze voor omvallen te behoeden en zakte dood neer, II *Kon.* VI, 6, 7.
385 *onbederfzaem hout:* onbederfelijk hout, het zgn. setim of acacia, *Exod.* XXV, 10.
386 *Alsins:* geheel; *bekorst met louter gout:* met klinkklaar goud bekleed, *Exod.* XXV, 11.
387 *betrouwt* enz.: toevertrouwd aan het huis van een onderdaan (tegenover *Koning* in volgend vs.), nl. Obedédom (vs. 390), die de Ark bewaren moest totdat de tent, door David op Sion daarvoor gebouwd, klaar was, II *Kon.* VI, 10, 11.
388 *de rotse:* de berg Sion; *en tempel van den Koning:* de door David gebouwde tent, II *Kon.* VI, 12.

Het bergen van dees Heilkist trouw en kuisch,[389]
Zijn' zegen giet in Obededoms huis:[390]
Maer Michol, uit haer venster, Davids danssen,[391]

389 *trouw en kuisch:* hooren bijwoordelijk bij *bergen; kuisch:* schroomvallig, eerbiedig.
390 II *Kon.* VI, 11.
391 *Michol:* Davids eerste vrouw; *Davids danssen:* II *Kon.* VI, 14; hierin ziet Vondel zijn eigen beeltenis, vgl. de inleiding op deze bewerking.

Voor 's Heilighdoms aenbedelijcke glanssen,[392]
Beschimpende, verdort, blijft kinderloos,[393]
En voelt de kracht van 's Godtheits gloridoos;[394]
Bewaerster van het beelt, waer van u 't Wezen,[395]
Zoo hemelhoogh en noit genoegh volprezen,
Gegunt wort, tot een' vryburgh, eer de Doot[397]
Zich openbare, en zien laet', bleeck en bloot,[398]
Gelijckze spoockt met vleeschelooze kaken,
En aenstapt, dat haer dorre schenkels kraken.
Wel zaligh, die, in 't hygende verdriet,[401]
Naer dezen troost en vasten vryburgh vliet:[402]
Wanneer u maght van vyanden ontzeggen,[403]
Is 't veiligh in Godts schaduw stil te leggen:[401-4404]
Geen Cherubijn den vromen wisser deckt[405]
Dan Kristus zelf, wiens vleugel wijder streckt:[406]
De klockhen deckt haer ongepluimde kiecken,[407]
Maar Godt zijn kint met dees genadewiecken.[408]
O zielen, die belast zijt en belaên,[409]
Hier rust uw heil, aenbidt dit hemelgraen.
Des Konings harp kan dees geheimnis raden,[+411]
Wanneerze speelt: *Zy aten en aenbaden:*[412]
Iet vremts, gebeurt, of namaels te geschien:[413]
Doch 't beurde noit: zoo kon 't zijn snaer voorzien,[414]
Veel eeuwen, eer 'd aenbidding van dit koren,
In Godt en vleesch verandert, wiert geboren;[416]

[+][Randschrift:] *oock Davids profecy van d'aengebede spijze;*

392 *aenbedelijcke:* aanbiddelijke.
393 Michol, die David om zijn vroomheid uitlachte, werd met kinderloosheid gestraft, II *Kon.* VI, 16, 23; zij is het beeld van het Protestantisme, dat de Offereere bespot, vgl. *Altaergeh.* II, 1261-62 en *Inwydinge van 't Stadthuis,* vs. 775-78.
394 *gloridoos:* fraai door Vondel gesmeed woord voor Verbondsark.
395 *Bewaerster van het beelt:* de Ark, die het manna, de voorafbeelding van de Eucharistie, bewaarde, vgl. noot bij vs. 375; *'t Wezen:* de vervulling, de werkelijkheid.
397 *vryburgh:* toevluchtsoord, vgl. vs. 402.
398 *zien laet':* zich zien late.
401 *Wel zaligh:* vgl. vs. 221.
402 *vryburgh:* toevluchtsoord, vgl. vs. 397.
403 *ontzeggen:* ten strijd uitdagen.
401-4 Vondels eigen ervaring bij de in- en uitwendige moeilijkheden (*'t hygende verdriet,* vs. 401; *maght van vyanden,* vs. 403), die zijn nieuw geloof hem bracht.
404 *in Godts schaduw:* in Gods tegenwoordigheid, *Ps.* XVI, 8; *leggen:* liggen.
405 *Cherubijn:* terugslag op de Cherubijnbeelden boven de Ark; *wisser:* veiliger.
406 *wijder streckt:* verder reikt.
407 Vgl. *Matth.* XXXIII, 37.
408 *genadewiecken:* vleugels van beschermende genade, vgl. *Ps.* XVI, 8.
409 Vgl. *Matth.* XI, 28.
411 *Des Konings harp:* de harp, de psalm van koning David; *kan dees geheimnis raden:* duidt het Sakrament, dat aanbeden moet worden, aan.
412 *Zy aten en aenbaden: Ps.* XXI, 30, vgl. hiervòor vs. 216.
413 Versta: die uiting van den Psalmist duidt op iets bizonders, dat òf al gebeurd (*gebeurt*) is, òf nog (*namaels*) moet geschieden.
414 Versta: maar in 't verleden gebeurde (*beurde*) dat eten en aanbidden niet, dus (*zoo*) moet de psalm (*zijn snaer*) op iets toekomstigs zien.
416 *Godt en vleesch:* Gods vleesch, Christus' lichaam; *wiert geboren:* begon.

Veel eeuwen, eer de Godtheit, onder schijn
Van muskadel en uitgepersten wijn,[418]
Wiert aengebeên, van hoogen en van lagen,
Die door 't kristal van wijn of wijndruif zagen[420]

418 *muskadel:* geurige, zuidelijke druif.
420 *'t kristal:* de fonkelende klaarheid.

In 't aertsgeheim, ontsloten voor de Bruit[421]
Des Bruidegoms; die hof noch kelder sluit[422]
Voor haren lust en mont, zoo rijck in 't roemen;[423]
Daer hy haer laeft met appelen, met bloemen
Het hart verquickt, en met zijn vrucht vermaeckt,[424-25]
Die door de keel haer, tot de ziel toe, smaeckt.
Dan roept zy: o mijn lief, o hooft der Vorsten!
Ghy hangt, als myrrhe, in 't midden op mijn borsten.[428]
Ghy zijt mijn druif, en drenckt my met een' stroom[429]
Van wellust vreught en blyschap, zonder toom.
De wijndruif, aen de druifbeeck afgesneden,[+431]
Beloofde 't heir een lant, zoo schoon als Eden;[432]
Dewijl die tors in grootheit overwoegh,[433]
En boogh den stock en schouder, die hem droegh,
Tot een bewijs, wat weelige landouwen
Den stammen staen te winnen en te bouwen.[436]
Het Toonbroot lagh, in Moses hutte, op gout,[+437]
Voor 's Priesters mont: het Manne wert betrouwt[+]
Aen 't gouden vat, daer kunstige Englen glommen[438-39]
In 't koor, om 't jaer, van Aron eens beklommen:[440]
Geen slechte roem, voor 't Jootsch woestijnbancket:[441]
Het Paeschlam, vry van opspraeck vleck en smet,[+442]
Wert wel de bron der gaven opgedragen,[443]
Die 't heir verloste, en Memfis trof met plagen:[444]
Zoenoffer wert van niemants hant geroert,
Dan die het merck der Godtgewijden voert;[445-46446]

[+][Randschrift:] *ongetwijfelt wat kostelijckers dan de wijndruif van het beloofde lant,*

[+][Randschrift:] *het Toonbroot,*

[+][Randschrift:] *Manne,*

[+][Randschrift:] *en Zoenoffer der Wet*.

421 *'t aertsgeheim:* het H. Sacrament; *ontsloten voor:* geopenbaard aan, nl. in het Hooglied, met Vondels bedoeling, dat de *Bruit* de ziel, de *Bruidegom* Christus is.
422 Naar de Vulgaat: 'Hij voerde mij in zijn wijnkelder', *Hoogl.* II, 4.
423 *zoo rijck in 't roemen:* zoo vol lof voor den Bruidegom.
424-25 'Steunt mij met bloemen, omstuwt mij met appelen', ib. 5.
428 'Mijn lief is mij als een bundel mirre, tusschen mijn borsten zal hij rusten', *Hoogl.* I, 12.
429 'Hij is mij een druiventros van Cyprus'. ib. 13.
431 *de druifbeeck:* de 'torrens botri' volgens de Vulgaat, *Num.* XIII, 24, de plaats uit 't beloofde land Kanaän, waar de onderzoekers hun groote druiventrossen sneden.
432 *'t heir:* het Joodse volk.
433 *tors:* letterkeer voor tros, druiventros; *overwoegh:* lees: òverwoeg, òverwoog, meer dan gewoon woog; hij moest immers door twee mannen aan een stok worden gedragen, *Num.* XIII, 24.
436 *Den stammen:* nl. van Israël; *bouwen:* bebouwen, bewonen.
437 Vgl. I, 122; *hutte:* verbondstent.
438-39 Vgl. noot bij II, 375.
440 *van Aron eens beklommen:* waar de Hoogepriester maar éenmaal per jaar binnenging, vgl. vs. 378.
441 En al die eerbewijzen doen ons de waarde van het manna (*'t Jootsch woestijnbancket*) begrijpen.
442 *vry van opspraeck* enz.. onberispelijk; het Paaschlam mocht geen enkel gebrek hebben, *Exod.* XII, 5.
443 *de bron der gaven:* God, vgl. *Jac.* I, 17.
444 *'t heir:* het Joodsche volk; *Memfis:* Egypte.
445-46 De zoenoffers werden alleen door de priesters opgedragen; *geroert:* aangeroerd.
446 *het merck der Godtgewijden:* het merkteeken der priesters.

Van niemant dan van Levijs mont gegeten,[447]
In 't Heilighdom ter tafel aengezeten:
Maer Toonkorst, Man, Zoenoffer, Druif noch Lam[449]
Ontfingen oit, van Priesterlijcken stam,

447 *Levijs mont:* de priesters, vgl. *Levys hant,* I, 107, 116.
449 *Man:* manna.

*
Eerbiedigheit, die van een Godtheit tuighde,[451]
Waer voor men zich, als voor een Godtheit, buighde:[452]
Want dranck of spijs, die slechts het lichaem sterckt,
En voor een tijt, in grove harssens, merckt[454]
Een weldaet, eer gebeurt aen Godts geslachten,[455]
En 't groot geheim, noch staende te verwachten;[456]
Versmaên deze eere, als snoode afgodery:[457]
Geen' offergast van Aron stont oit vry[458]
't Aenbidden spijs der Wet, of merckgerechten,[459]
Als Godt: men moet aen Godt de Godtseer hechten,[460]
Geensins aen stof, noch noit met Godt vereent:[461]
Zong David dit, zoo had hy Godt verkleent;[462]
Wiens eere en lof zijn schelle harp ontvouwde:[463]
De Godtsspijs dan, die hy zoo vroegh aenschoude
En aenbadt, was 't betekende Offerlam,[+465]
't Waerachtigh vleesch, waer in de Godtheit quam,
Ter goeder tijt, te voorschijn, om de zielen,
Die bevende voor haer op 't aenzicht vielen,
Te zegenen, op een verhole wijs,[469]
Met zich de rechte en aengebede spijs.[470]
Nu zingt de Kerck met vreught, uit 's Konings bladen,[471]
Ter goeder uur: *Zy aten en aenbaden*.
Noch liet de Harp u na dit hooftbevel,[+473]
En erfgebodt: *Aenbidt zijn voetschabel,*[474]
Naerdien zy heiligh is: en Esaias[475]
Riep overluit, voor d'aenkomst van Messias,
In 's hemels naem: *De hemel is mijn troon,*[477]

[+][Randschrift:] *Dees offerspijs was dan Kristus lichaem, het leven der ziele*.

[+][Randschrift:] *Dit wort gevat uit het vergelijcken van Davids en Esaias spreucken,*

* TEKSTKRITIEK: vs. 466 heeft in de 1e ed. achter *vleesch* een punt-komma.
451 Versta: een eerbewijs, dat de goddelijkheid van die vereerde voorwerpen getuigde.
452 *buighde:* boog.
454 *grove harssens:* in de herinnering van de hardleersche en materialistische Joden; *merckt:* inscherpt.
455 *eer:* weleer; *Godts geslachten:* het uitverkoren Jodenvolk.
456 Versta: en het H. Sacrament, dat nog verwacht werd.
457 *deze eere:* de aanbidding, waarvan vs. 412 spreekt.
458 *offergast van Aron:* deelnemer aan de Joodsche offers.
459 *merckgerechten:* figuurlijke spijzen.
460 *hechten:* alleen geven.
461 *stof, nogh noit met* enz.: stof, waarmede God als geest niets gemeen heeft.
462 Versta: als David dàt had bedoeld met zijn uitlating van vs. 412, dan had hij Gods eer te kort gedaan, verkleind (*verkleent*).
463 *schelle harp:* luidklinkende en indrukwekkende psalmen, vgl. *De Kruisbergh,* vs. 53 (Deel 3, blz. 604).
465 *aenbadt:* lees: áánbad; *'t betekende:* het voorafgebeelde.
469 *verhole:* in Davids tijd nog verborgen.
470 Versta: met zich zelf als de ware aanbeden spijs.
471 *de Kerck:* de kath. Kerk nam den psalm-tekst in haar Sakraments-liturgie op.
473 *de Harp:* Davids psalmen.
474 *erfgebodt:* gebod voor alle geslachten; *Aenbidt* enz. *Pr.* XCVIII, 5.
475 *Esaias:* Vondel heeft dezen naamvorm uit zijn Deux-aes-bijbel overgehouden, later schrijft hij Isaïas.
477 *De hemel* enz. *Is.* LXVI, 1.

Mijn voetbanck d'aerde. Indien ghy nu den toon
En galm van bey dees vierige Profeten[479]
Te gader huwt; hoe quijt ghy uw geweten?[480]

479 *vierige:* ijverige, bezielde.
480 *Te gader huwt:* met elkaar in verband brengt; *quijt:* voldoet. De door Vondel hier opgeworpen moeilijkheid is gelijk hij zelf in vs. 515 zegt mèt de oplossing ontleend aan S. Augustinus' uitleg van *Ps.* XCVIII, door Bellarminus meegedeeld 534, D.

Aenbidt en eert ghy d'aerde, een element;[481]
De donder dreight, het vier des blixems schent
Vermetelen, die zich zoo dol vergapen,[483]
En eeren niet den Schepper, maer 't geschapen;
Dien loggen klomp, zoo woest en ongevormt,[485]
En om wiens korst het water bruist en stormt:
Die Geest heeft noit afgodery geboden,[487]
Noch zijnen roem vereert aen valsche Goden.[488]
Verwaerloos liefst 't geen u wort opgeleit,
Te Godtloos. Neen, 't waer ongehoorzaemheit
Te stoppen 't oor, voor aengebede lippen.
Hier drijft uw ziel, als midden door twee klippen,
By nacht. Wat raet? Zoeck Kristus, 't ware licht,[492-93]
Dat schijnt u toe, en opent uw gezicht:
Dat wijst u, hoe ghy veiligh, door het midden
Der barning heen, de klayaerde aen kunt bidden,
Oock zonder schant voor afgodt te begaen.[496-97]
Hoe dat? Hy nam van aerde klayaerde aen;[+498]
Naerdien zijn vleesch van aerde is voortgekomen,[499]
En J E S U S , Godt en mensch, heeft aengenomen
Zijn vleesch en bloet, van 't vleesch der Moedermaeght,[501]
M A R I A zelf, wiens ootmoet Godt behaeght:[502]
En mits hy hier zijn dagen heeft gesleten
In 't vleesch, en gaf zijn dischgenooten t'eten
Zijn eigen vleesch, tot heil, zijn opperste eisch;[505]
Zoo eten nu geen gasten van dit vleisch,
Voor dat zy 't eerst aenbidden, in hun zielen.
Nu blijckt, hoe ghy voor Godts Schabel kunt knielen,
En storten voor zijn Voetbanck uw gebeên:
Een dienst, die niet de Godtheit terght, o neen;

[+][Randschrift:] *aldus vereenight,*

481 *een element:* een deel der schepping.
483 *vergapen:* vergeten.
485 *Dien loggen klomp* enz. zooals de aarde eerst was. *Gen.* I, 2.
487 *Die Geest:* de H. Geest.
488 *roem:* lofprijzing.
492-93 *Hier drijft uw ziel.... Zoeck Kristus:* vgl. S. Augustinus: ‘Fluctuans converto me ad Christum’ (Drijvend wend ik mij tot Christus); *'t ware licht: Joan.* I, 9.
496-97 *barning:* branding; *klayaerde:* vgl. *Lucifer,* vs. 107; S. Augustinus: ‘Ipsum [Christum] quaero hic et invenio, quomodo sine impietate adoretur terra’ (Ik zoek Christus en bevind, hoe zonder goddeloosheid de aarde aanbeden wordt).
498 *Hy nam* enz.: ‘Suscepit enim de terra terram’ (want hij nam aarde aan van de aarde).
499 *Naerdien:* ‘Quia caro de terra est’ (omdat zijn vleesch van de aarde is).
501 *van 't vleesch* enz.: ‘Et de carne Mariae carnem accepit’ (En van Maria's vleesch het vleesch heeft aangenomen).
502 *wiens ootmoet:* wier ootmoed, vgl. *Luc.* I, 48.
505 *zijn opperste eisch:* zijn innigste verlangen, vgl. *Luc.* XXII, 15.

Maer eer verwerft haer zalige genade.
Wie dit verzuimt, vervalt in schuit en schade.[503-12]
Zoo leerden wy eer kraecken Davids galm[+513]
En goude noot, om 't pit van zijnen psalm,[514]
't Gemijtert hooft des zetels, te Hippone,[515]
Sint Augustijn, verdadiger der kroone
Van Kristus; 't zy zijn glori wiert bestreên[516-17]
Van Heidensch brein, of dolle Manicheen,[518]
Of Donatist, in yver ongebonden,[519]
Of van den Draeck[*], die bruist, met zeven monden[520]
Des Nijls, daer hy zijn adems gift ontdeckt,
En met den staert den hemel ommetreckt,
En na zich sleept een nacht van donkre starren,
Die elck haers weeghs verstroien en verwarren:
Sint Augustijn, mijn voesterkint, mijn helt,[525]
Heeft zoo gevat, 't geen 's Konings vinger spelt,[526]
En aengebeên Godts banck in d'outerspijzen,[527]

[+][Randschrift:] *door Sint Augustijn,*

[*][Randschrift:] *die, tegens Donaet en Arrius gekant,*

503-12 'Et quia in ipsa carne hic ambulavit, et ipsam carnem manducandam nobis ad salutem dedit: nemo autem illam carnem manducat, nisi prius adoraverit: inventum est, quemadmodum adoretur tale scabellum pedum Domini, ut non solum non peccemus adorando, sed peccemus non adorando' (En omdat Hij in dat vleesch hier heeft omgewandeld en ons dat vleesch tot ons heil heeft te eten gegeven, en niemand dat vleesch eet als hij het eerst niet aanbeden heeft, blijkt nu, hoe die bank van 's Heeren voeten aanbeden wordt, zoodat wij niet alleen niet zondigen door ze te aanbidden, maar zelfs zondigen door ze niet te aanbidden).

513 *leerden:* het voorwerp in vs. 515; *wy:* de Godvruchtigheid, die teekenend, hier optreedt als de leermeesteres van S. Augustinus (zie: *mijn voesterkint*, vs. 525), zooals zij het van Sint Jan den Evangelist was (vs. 37); *eer:* weleer.

514 *noot:* in dubbele beteekenis als Augustijnsch-Vondelsch woordspel, vgl. I, 359, 484; *'t pit:* het binnenste, de eigenlijke zin.

515 Versta: den bisschop van Hippo, in Noord-Afrika.

516-17 *Sint Augustijn:* de Kerkvader († 430), voor wien Vondel een stijgenden eerbied toonde, vgl. *Augustinus en Vondel* in de *Miscellania Augustiniana* (Nijmegen, 1930); *verdadiger:* verdediger; *der kroone van Kristus:* van Christus' godheid; *zijn glori:* Christus' glorie.

518 *Heidensch brein:* het Heidendom; *Manicheen:* een destijds veel verbreide dwaalleer, die naast een zelfstandig beginsel van het Goed een zelfstandig beginsel van het Kwaad aannam. Als jongeman heeft Augustinus deze leer lang aangehangen, maar na zijn bekeering heeft hij ze forsch bestreden.

519 *Donatist:* volger van Donatus, die in Augustinus' tijd en land de leer verkondigde, dat de Kerk alleen uit reinen bestaat en een zondaar niet geldig de Sakramenten kan toedienen: ook hier tegen is S. Augustinus krachtig opgetreden.

520 *den Draeck:* in de kantteekening verklaart Vondel, dat hij den loochenaar van Christus' Godheid Arius (*Arrius*) bedoelt. Om zijn grooten aanhang en felle opstandigheid ziet Vondel hem als den Draak met zeven koppen, die het derde van de hemelsterren meetrekt (*Openb.* XII, 3-4), een vergelijking, die hij toespitst met de zeven Nijlmonden, omdat Arius in Alexandrië woonde. Deze man is voor den dichter een der gevaarlijkste representanten van het Luciferisme, vgl. *De Heerlyckheit der Kercke*. III, 22, 37-51 en vgl. mijn inleiding van *Lucifer* in de Zwolsche Herdrukken (Zwolle, 1928) blz. XXXIII. Vondel huldigde S. Augustinus om zijn optreden tegen al deze ketters opnieuw in *De Heerl. der Kercke*, III, 273-84.

525 *mijn voesterkint:* zie noot bij vs. 513.

526 *'s Konings:* Davids; *spelt:* schrijft met bijgedachten aan *voorspelt*.

527 *outerspijzen:* de H. Kommunie.

Waer op doorgaens al d'outste vingers wijzen.[528]
't Milaensche Licht en d'overlichte cel[+529]
Van Sint Jeroen zien, door Godts Voetschabel,[529-30]
Des Heilants vleesch en lijf, van outs, als heden,
In Latium en Griecken aengebeden.[532]

[+][Randschrift:] *met de zalige Outvaderen, Ambroos en Ieroen, overeenstemt*.

528 *doorgaens:* doorloopend, voortdurend; *al d'outste vingers:* al de oudste kerkelijke schrijvers (vgl. *overout Gebruick* van vs. 225).

529 *'t Milaensche Licht:* de H. Ambrosius, bisschop van Milaan († 397); Bellarminus deelt Ambrosius' overeenstemmende verklaring van de teksten van vs. 473-78 op 508. B. mee.

529-30 *d'overlichte cel van Sint Jeroen:* de kerkvader Sint Hieronymus († 420) leefde te Bethlehem in harde afzondering en strenge studie (vgl. I, 1016). Onder de Testimonia S. Hieronymii bij Bellarminus (527. D.) komt de behandelde interpratie niet voor. Ook Marius (*Amstelredams Eer*, blz. 223-24) geeft alleen de exegese van S. Augustinus en S. Ambrosius.

532 *In Latium en Griecken:* in de Latijnsche en in de Grieksche Kerk, vgl. I. 855, 1045.

Had Kristus mont alleen zijn' offergast[+533]
Het nuttigen van vleesch en bloet belast;[534]
't Waer schijnbaer, dat hy d'offereer wou missen,[535]
Bij 't nuttigen der Dischgeheimenissen:[536]
Maer nu zijn school op 't hooghtijt wort genoot,[537]
Om etende t'erkauwen zulck een doot,[538]
Waer door de ziel verworf dat lachend leven;[539]
Om drinckende rontom het Kruis te zweven,
En aen te zien dien lijder, dootsch en bang;
Die, voor elcx oogh gehange, kopre Slang,[+542]
Genezende d'aenbidders, onder 't eten,
Van 't moortvergift der helsche slangebeten;
Zoo blijckt het, hoe d'alwijze Majesteit
U voedende, zich zelve voedt en weit,[546]
In zulck een dienst van Godtseer, haer geschoncken:
Gelijck de Twaelve in J E S U S lof ontvoncken,[+548]
Met ope keel, na'et heiligh nachtbancket;
Besluitende al de feesten van de Wet;
Als 't leckerste, gespaert voor kiesche tongen,[551]
Die Kristus eere in zijn versmaetheit zongen.
Geniet de ziel hier 't vleeschgeworden Woort;[+]
Wie twijfelt, dat den Zone toebehoort
Een eer, zoo groot als d'eere van den Vader?
Wie eenen eert, vereertze bey te gader.
Wie een' onteert, onteertze te gelijck.
De Vader zalft den Zoon tot hooft van 't Rijck,[558]
En zet den Zoon tot rechter aller Heeren,[559]
Op datze hem, gelijck den Vader, eeren:
Want overmits des Vaders en des Zoons[561]
Eenwezicheit een' zelven glans des troons[562]
Hem toeschiet, die het merck zoeckt van Godts stappen,[563]

[+][Randschrift:] *Kristus dood by het nuttigen gedacht en ge-eert,*

[+][Randschrift:] *naer het voorbeelt der kopere slange,*

[+][Randschrift:] *en met eenen lofzangk van zijne jongeren geprezen*.

[+][Randschrift:] *Kristus komt d'aenbiddinge toe, gelijck den Vader*.

533 *alleen zijn' offergast:* alleen de deelnemers aan het laatste Avondmaal, de Apostelen.
534 *belast:* gelast.
535 *'t Waer schijnbaer:* dan zou het klaarblijkelijk zijn.
536 *Dischgeheimenissen:* altaargeheimenissen, de H. Kommunie.
537 *zijn school:* zijn leerlingen.
538 *t'erkauwen:* te herdenken, vgl. I *Cor.* XI, 25.
539 *verworf:* verwierf; *dat lachend leven:* de zaligheid, vgl. *Peter en Pauwels*, vs. 1651.
542 *kopre Slang:* opgericht in de woestijn ter genezing van giftige slangenbeten (*Num.* XXI, 9) en door *Joan* III, 14 op den gekruisten Christus toegepast.
546 *voedt en weit:* vermeerdert.
548 *de Twaelve:* de twaalf apostelen; *Jezus lof:* vgl. *Matth.* XXVI, 30; deze lof werd gezongen in vier messiaansche psalmen (CXV-CXVIII).
551 *kiesche:* kieskeurige.
558 vgl. *Ps.* II, 2, 6; *Ps.* XLIV, 7; *Hebr.* 1, 8, 9.
559 Versta: afsluitende al de offerfeesten der Oude Wet.
561 *overmits:* omdat.
562 *Eenwezicheit:* eenheid van wezen.
563 *Hem:* lees: hèm; *het merck van Godts stappen:* den indruk, het spoor van Gods aanwezigheid; in de schepping vinden wij de ‘vestigia Dei’, vgl. *Adam in Ballingschap*, vs. 343-344.

Zoo rijst hun eer met evenhooge trappen.[561-64]

561-64 Versta: omdat hem, die van de schepping tot den Schepper wil komen, de onderlinge eenheid van wezen of natuur van Vader en Zoon in één grootsch bestuur (*glans des troons*) tegenstraalt (*toeschiet*)*:* daarom komt den Zoon dezelfde eer toe als den Vader, nl. Goddelijke eer.

De Vader schept in d'eer des Zoons vermaeck,
Al deckt de Zoon zich hier met verwe en smaeck
En geur, voor 't licht van zijn aenbidders oogen;[566-67]
Of anders had Sint Jan zich zelf bedrogen;[+568]
Dees Morgenstar, die [eerze boete riep,[569]
En rees voor 't licht der weerelt, noch zo diep
Beneên de kim van 's moeders lijf gedompelt][570-71]
Van Kristus wiert verrascht en overrompelt;
Daer d'eene nicht haer andre nicht begroet,[573]
En schichtigh merckt, met haren zwangren voet,[574]
Ter goeder uur, de Priesterlijcke drempels.[575]
Dit hupplend wicht aenbadt den Godt des tempels[576]
Van 't kuische lijf, 't bezielde altaer van Godt.[576-77]
Elizabeth, verblijt om 't zaligh lot,[+]
Haer lieve nicht, Godts Moeder, toebeschoren,[579]
Aenbidt de vrucht der Maeght, en 't ongeboren;[580]
z'Aenbidt die vrucht door d'ongebore vrucht,
Die in haer lijf nu opspringt en verzucht,
En wenscht dien Heer zijn heirbaen te bereiden,[583]
Waer langs hem 't volck naer Sion magh geleiden.[584]
Elizabeth, nu zwanger van haer spruit
En 's hemels Geest, berst blijde en vrolijck uit:[585-86]
O Heilant! o der sterfelijcken Hoeder!
Wat lot was dit, dat zich uw eige Moeder
Zoo laegh verneêrde, en door mijn huisdeur drong?
Want op haer groete en heilzame intre, sprong[590]
En huppelde het kint in mijnen lijve.[588-91]
O simple duif, M A R I E ! aen u beklijve[592]
Die zegen, u van Gabriel belooft.[593]

[+][Randschrift:] *Sint Ian, d'ongebore morgenstar, aenbadt Kristus, de Zon, noch in het maeghdelijcke lichaem besloten*.

[+][Randschrift:] *Elizabeth aenbadt den ongeboren Messias*.

566-67 Versta: Al blijft de Zoon onder de broodsgedaante voor het oog van den aanbiddenden geloovige verborgen.
568 *Sint Jan:* de Boetgezant.
569 *Morgenstar:* want voorlooper van de Zon Christus, *Joan.* I, 6-9, hierachter III, 1148-50; vgl. *Brieven der H. Maeghden*, Opdraght, vs. 80; ook elders heeft Vondel dezen Joannes herhaaldelijk bezongen, ja wijdde hem zijn eenig episch gedicht *Joannes de Boetgezant; eerze boete riep:* vgl. *Luc.* III, 8.
570-71 Weer een voorbeeld van Vondels krasse beeldspraak.
573 Toen Maria haar zwangere nicht Elisabeth begroette, vgl. *Luc.* I, 39-41, vgl. *Maria Stuart*, vs. 253-64.
574 *schichtigh merckt:* haastig betreedt.
575 *de Priesterlijcke drempels:* het huis van priester Zacharias, Elisabeths man.
576 *Dit hupplend wicht:* de zich in den moederschoot bewegende Joannes.
576-77 *des tempels - 't altaer:* eerenamen voor Maria's lichaam, waaruit Christus' lichaam groeide.
579 *Godts Moeder:* als Gods Moeder.
580 *de vrucht* enz.: de nog ongeboren zoon van Maria, Jezus.
583 Vgl. *Joan.* I, 23; *Heer-heirbaen:* woordspel.
584 *'t volck:* het Joodsche volk; *Sion:* christus' koningsstad, vgl. *Matth.* XXI, 5.
585-86 *zwanger van 's hemels Geest:* vervuld van den H. Geest. *Luc.* I, 41.
590 *intre:* intrede.
588-91 vgl. *Luc.* I, 43-44.
592 *simple duif:* eenvoudige, lieve ziel; in een anderen toon geldt de uitdrukking Eva in *Adam in Ballingschap* vs. I 112, 114; *beklijve:* blijve kleven, worde vervuld.
593 Vgl. *Luc.* I, 30-36.

O welck een zon van heil bestraelt uw hooft;
Beschijnt uw hair: 't believe u hier te beiden,

Drie maenden langk, te kort voor 't bitter scheiden.[596]
M A R I E zelf, met al haer ingewant,[+]
Springt op, aenbidt en eert dit godtlijck pant,
't Beloofde zaet, dat in haer lijf besloten,
Noch nauwelix zijn' wortel heeft geschoten:
z'Aenbidt haer bloet, in 't bloet de majesteit
Van haren Godt, zoo menige eeuw voorzeit.
Drie Koningen, die voor de kribbe lagen,[+]
Aenbaden 't Kint; hoewelze nergens zagen
Iet goddelijx, in Davids armen stal,[605]
Verkleumt van kou, verdruckt van ongeval,
O sterck Geloof van 't Oosten! dat loopt zoecken,
Met eene star, de zon, bekleet met doecken,[608]
En offren myrrhe en wieroockgeur en gout,
De vrucht der Maeght, dien ouden stock betrouwt:[610]
Het laet zich van 't vernuft niet ommezwindelen,[611]
Noch ongeloof; maer starooght door de windelen,[612]
Door vel, door vleesch, op d'afgestege vlam[613]
En zon, bewolckt met vleesch van Jesses stam.[603-14]
De Moorder, die den dootkreet ving van 't leven;[+615]
Mijn Godt, mijn Godt, hoe hebt ghy my begeven?[616]
En 's hemels tong zagh proeven gal en eeck;[617]
Daer Godt geen' mensch, maer eenen worm geleeck;[618]
Zagh door 't geloof, als door een verrekijcker,[619]
Godts Zoon, Godt zelf, gehangen aen den spijcker,
En drijven op drie yzers, naeckt en bloot,[621]
Die d'assen draeit van 's hemels ronden kloot,[622]
En 't Paradijs, zijn Noortstar, zijn verlangen.[623]
Hy badt om in dien arm te zijn ontfangen,
Die aen het hout gereckt hing en gehecht.
Dat heet aen Godt gelooven, slecht en recht;[626]

[+][Randschrift:] *Marie, de gezegende boven alle vrouwen, en vol genade, aenbadt haer ongebore vrucht*.

[+][Randschrift:] *Drie Koningen aenbaden den Iootschen Koningh in Zijne kribbe*.

[+][Randschrift:] *De Moordenaer aen het kruis aenbadt den Gekruisten Godt*.

596 *Drie maenden langk: Luc.* I, 56; *te kort:* die toch nog te kort vielen.
605 *Davids armen stal:* de grot te Bethlehem, Davids stad, waar Christus geboren werd.
608 *de zon, bekleet met doecken:* weer de machtige dichter!
610 *dien ouden stock:* de H. Jozef, vgl. *Kersliedt* (*Unger* 1657-60 blz. 306) vs. 13.
611 *Het:* Geloof; *'t vernuft:* het menschelijk inzicht, vgl. II, 157; *ommezwindelen:* omzwachtelen, blinddoeken.
612 *starooght:* staart vast; *windelen:* windsels.
613 *d'afgestege vlam:* het neergedaalde Licht, vgl. *Joan.* I, 9.
603-14 Bellarminus (657, C) gaf met een verwijzing naar S. Joannes Chrysostomus aanleiding tot dit wondermooi gedeelte; vergelijk *Matth.* II, 1-12.
614 *Zon:* Christus, de Zon der gerechtigheid, *Mal.* IV, 2; *Jesses stam:* de stam van David, wiens vader Jesse heette, vgl. *Luc.* III, 32.
615 *Moorder:* moordenaar, vgl. *Luc.* XXIII, 40-43; *den doodkreet van 't leven:* bijna paradoxale tegenstelling (oxymoron), de kreet van den stervenden Godmensch.
616 Vgl. *Matth.* XXVII, 46; *begeven:* verlaten.
617 *'s hemels tong:* Christus, vgl. *Matth.* XXVII, 48; *eeck:* edik, azijn.
618 vgl. *Ps.* XXI, 7.
619 *'t geloof.... een verrekijcker:* verrassend beeld!
621 *yzers:* spijkers.
622 De Schepper en Bestuurder van het uitspansel; *kloot:* bol, sfeer.
623 Versta: en de moordenaar zag hoopvol op naar het *Paradijs*, den Hemel als zijn poolster.
626 *slecht en recht:* eenvoudig en oprecht.

Verzoecken heil aen een' gekruisten Koning,

Die zelf gestraft, met d'opperste belooning
Zijn' dienaer troost, in 't bitterste der pijn.
Het punt van scherp geloof dringt door den schijn.[630]
De Hooftman zelf, met zijne Kristverachters[+631]
En moordenaers, by 't Kruis gestelt tot wachters,
Aenschouwende 't bezwijmen van het licht[633]
Der middaghzonne; en 't breken van 't gezicht
Der alziende ooge; en hoorende de woorden[635]
Van 't stervend hart, die hem zijn hart doorboorden;[636]
En voelende het rijten van de rots,[637]
En 't sidderen der aerde, riep: 't is Godts,[638]
Waerachtelijck dit is Godts uitverkoren,[639]
De rechte spruit uit 's Godtheits stam geboren;
Een zwaer betight doch gansch rechtvaerdigh mensch.[641]
Het jammert hun dat zulck een bloem verslens':[642]
Zy sidderen: de moedt is hun ontzoncken,
Die 't lam noch strax met stale vuisten kloncken[644]
Aen 't schendigh hout: de dienaers van het Rijck[645]
Der weerelt staen en sterven onder 't lijck:[646]
z'Aenbidden 't lijck, van ziel en geest versteken,[647]
Maer niet van Godt, betuight door menigh teken.[648]
Wie weigert dan t'aenbidden 't levend vleesch
Des zelven Zoons, die opvoer en verrees?[650]
De Kristeer stont gehecht aen plaets noch tijden,[+651]
Zoo wel voorhene, als na zijn bloedigh lijden.
Op straet en wegh en velt, in stal en huis,
By kribbe en disch en graf en onder 't kruis
Aenbadt men hem (van sterflijckheit omtogen,[655]
Of lijdenloos) met hart en hooft gebogen:[656]

[+][Randschrift:] *De Hooftman en Romainsche Soldaten aenbaden den Gekruiste onder het kruis, oock na zijn doot*.

[+][Randschrift:] *De Kristeere staet aen plaets noch tijt gebonden*.

630 Zielekreet van den bekeerling, vgl. II, 161.
631 *De Hooftman zelf:* zelfs de hoofdman, de Romeinsche centurio of honderdman, die het bevel voerde bij Jezus' kruisdood, vgl. *Matth.* XXVII, 54; *Kristverachters:* verachters en haters van Christus, de Joden.
633 *'t bezwijmen* enz: vgl. *Matth.* XXVII, 45.
635 *alziende ooge:* van den Godmensch.
636 *die hem zijn hart doorboorden:* speling met *'t stervend hart:* Christus, en tegenstelling met 's hoofdmans lanssteek door Jezus' hart, *Joan.* XIX, 34.
637 *rijten:* splijten, vgl. *Matth.* XXVII, 51.
638 *riep* enz.: *Matth.* XXVII, 54.
639 *Waerachtelijck:* waarlijk.
641 Vgl. *Luc.* XXIII, 47.
642 *Het jammert hun:* het doet hun leed; *verslens':* moet verslensen.
644 *'t lam:* Christus.
645 *'t schendigh hout:* het eerloos kruis.
646 *staen en sterven:* staan te sterven, worden doodsbleek.
647 *versteken:* verstoken.
648 De Godheid bleef zoowel met de ziel als met het lichaam van Christus vereenigd.
650 *opvoer en verrees:* uit het graf verrees en daarna ten Hemel vaarde.
651 *Kristeer:* vereering, aanbidding van Christus; *stont gehecht* enz.: Bellarminus (774, B) ontwikkelde de stelling: ‘Adoratio Dei non est alligata certo loco’ (De aanbidding van God is aan geen plaats gebonden).
655 *van sterflijckheit omtogen:* vóór zijn dood.
656 *lijdenloos:* onlijdbaar, *onlijdelyck* in I, 1406, na zijn dood.

Zijn Godtheit straelde in der aenbiddren ziel,
Die, door dien glans verbaest, ter aerde viel:
Zijn Godtheit was de stof en rechte reden,[659]

659 *stof en reden:* voorwerp en motief.

*
Waerom hy wiert gedient en aengebeden.
Waer 't lichaem is, daer volght de Godtheit me:[661]
Zoo hangt die dienst verknocht aen tijt noch ste.[662]
't Geheimmerck deckt zijn lijf en Godtheit t'zamen:[663]
Zoo hoeft ghy u dien Godtsdienst niet te schamen;
Klaer uitgedruckt, door 't heerlijck hooftgebodt:
Aenbidt en Dien alleen uw' Heer en Godt.[666]
Al wort die naem den Vader toegeschreven,[667]
Sint Thomas noemde oock zoo 't verrezen leven:[668]
Waerom de Kerck, die voor de Godtheit vecht
Van 't Woort, het eert, uit kracht van 't godlijck Recht:[670]
Gelijck de Harp die schoone Bruit, in 't midden[671]
Van 't hof, haer' Heer en Koning aen leert bidden;
Den schoonsten mensch van 't menschelijck geslacht;
Dien mont bedauwt met zegen in zijn kracht;[673-74]
Dien helt, voor wiens geweer de haters storten;[675]
Dien Godt, wiens troon den tijt zijn wieck zal korten;[676]
Dien Godt, van Godt gezalft op hooft en kleet,[677]
Als noit geen' Vorst, noch Priester, noch Profeet:
De Koninclijcke en kuische Maeghden haecken
Zich, in zijn' geur van eere, te vermaecken;[679-80]
En hy, wiens staf d'onbillijckheit verdelght,[681]
Zich dezer eere, en billijck, geensins belght.[682]
Ontziet men zich dien noit genoegh geprezen[+683]
t' Aenbidden, in de schaduw van het Wezen
Des toevals; zoo veel onvolmaeckter dan[684-85]
Zelfstandigheit, zijn bron, naest Godt, waer van
Zelfstandigheits en toevals Wezen sproten;[685-87]

[+][Randschrift:] *Het kleet des Toevals van het Godtgeheilighde bebindert d'aenbiddinge niet;*

* TEKSTKRITIEK: De 1e editie heeft in vs. 661 *Waert*.

661 Christus' lichaam, eenmaal door de Godheid aangenomen, kan daarvan niet meer worden gescheiden; *me:* mee.

662 *verknocht:* vastgeknoopt; *ste:* stede, plaats.

663 *'t Geheimmerck:* het Sakrament.

666 *Deut.* VI, 13.

667 *die naem:* nl. van Heer en God.

668 *Sint Thomas:* de Apostel, noemde den verrezen Christus ook zoo, vgl. *Joan.* XX, 28.

670 *'t Woort:* Christus.

671 *de Harp:* de psalm van David (*Ps.* XLIV) leert daarom die Bruid van Christus, nl. de Kerk, Hem als Heer en Koning aanbidden; de Kerk past nl. die psalm op Christus toe.

673-74 Vgl. *Ps.* XLIV, 3; *in zijn kracht:* overvloedig.

675 *geweer:* zwaard, zelfde psalm, 4.

676 Versta: wiens heerschappij (*troon*) langer duurt dan de tijd, *ib.* 7.

677 *ib.* 8, waarbij S. Augustinus uitlegt: ‘O tu, Deus, unxit te Deus tuus’ (O God, uw God heeft u gezalfd), Hoppenbrouwers, blz. 234.

679-80 Zelfde psalm, 9, 10.

681 Zelfde psalm, 7, *Hebr.* I, 8.

682 Wijst deze eer allerminst geërgerd af; *Zich belght:* vgl. I, 884, 1004, 1187.

683 *Ontziet men zich:* vreest, aarzelt men; *geprezen:* geprezene.

684-85 *in de schaduw van het Wezen des toevals:* onder de bedekking van de aanwezige accidenten.

685-87 *zoo veel* enz.: versta: omdat de toeval, het accident, zooveel minder is dan zijn steungrond (*bron*) naast God, die de oorzaak is èn van zelfstandigheid èn van toeval, vgl. noot bij I, 1225-36.

Gewis m'ontziet 't geen Godt noit heeft verdroten;[688]
Toen hy verscheen, in schijn van vier of vlam:[689]

688 *Gewis m'ontziet:* dan vreest men zonder twijfel voor.
689 Aan Mozes in het brandende braambosch, *Exod.* III, 2.

*

Of, als een duif, van boven dalen quam;[690]
Of in geruisch des wints, dan hardt dan zachter.[691]
De Godtheit schat den toeval voor noch achter[692]
Zelfstandigheit, gelijck uw laegh vernuft;
't Welck stamerende, in 's hemels zaken suft,[694]
En twijffelt; niet of 't moet de Godtheit eeren,
Maer in wat verwe, en onder welcke kleeren.[696]
Dan braeckt de hel haer zwarte gal op 't wit;[+697]
Als of dees rock den Kersten Godt miszit;[698]
Die zoo met schimp en smaet te rugh gezonden,
Herodes en Pilatus, die flus stonden[+700]
In vyantschap, vereenight met een' glimp[701]
Van blijden pais, geboren uit Godts schimp;[702]
Waer na zy bey, verstooten van Godts erven,[703]
En over zee, ten schimp der menschen, sterven,[704]
In 't rouwgewaet, in 't zwart, vol ongenoeght;[705]
Want zwart de hel, als wit den hemel, voeght.
De Godtheit quam den Stammen eer gemoeten,[+707]
Op klaer safier; dat onder hare voeten
Zoo zuiver blaeuwde, en scheen in 't oogh, van veer,[709]
Als d'ope lucht, by helder zomerweêr:[708-10]
Of zy ontsloot haer heerlijckheit den volcke,
In eene goude of in een zilvre wolcke;[711-12]
Of in een' glans van licht of regenboogh,
Gespannen van gemengelt kleur, om hoogh.[713-14]
Mijn arentsoogh[*], dat in Godts boezem boorde,

[+][Randschrift:] *hoe godtloos dit oock beschimpt wort,*

[+][Randschrift:] *van Herodes en Pilatus, die andersins vyanden, hier in overeenstemmen*.

[+][Randschrift:] *Godt verscheen eertijts in veelerhande gedaenten,*

[*][Randschrift:] *oock aen Ioannes*.

* TEKSTKRITIEK: In vs. 715 heeft de 1e editie *arentsboogh*.

690 De duif bij den doop van Jezus, *Matth.* III, 16.

691 Vgl. Elias, III *Kon.* XIX, 11.

692 *voor noch achter:* boven noch onder, meer noch minder.

694 *stamerende:* stamelend; *suft:* achterlijk is.

696 In welke kleur of onder welke gedaante.

697 Over de anti-eucharistische pamfletten, waartegen V. hier en elders optreedt, zie *De Katholiek,* 1907, II, blz. 139.

698 *dees rock:* het kleed van de wittebroodsgedaante; *den Kersten Godt:* den God der Christenen.

700 *Herodes en Pilatus:* wel doelend op Calvijn en Luther, in elk geval de elkaar bestrijdende Reformatoren; *flus:* nog pas.

701 *glimp:* schijntje.

702 *pais:* vrede; *geboren* enz.: vgl. *Luc.* XXIII. 12.

703 *verstooten van Godts erven:* verbannen uit het H. Land.

704 Baronius verhaalt kort de ballingschap van Herodes (*Ann. Eccl.* 40, 16) en den zelfmoord van Pilatus (41, 20).

705 *ongenoeght:* verdriet.

707 Versta: God verscheen weleer aan de Joden.

709 *veer:* ver.

708-10 Vgl. *Exod.* XXIV, 10.

711-12 Met de *goude* en *zilvre* wolk doelt Vondel denkelijk op de wolk, die het Joodsche volk in de woestijn vooraf ging (*Exod.* XIII, 21) èn op de wolk, die boven de Verbondsark zweefde (*Exod.* XL, 32, 36).

713-14 Vgl. *Openb.* IV, 3.

Mijn Arent, die Godts Moeder onderschoorde,[715-16716]
In 't barnen van zoo veelerley misbaers;[717]
Zagh haren Zoon, omringht van kandelaers,

715-16 *Mijn:* nl. van de nog altijd sprekende Godtvruchtigheit; *Mijn arentsoogh:* het oog van mijn arend, in de kantteekening verklaard als Sint Joannes de Evangelist; *dat* enz.; zooals de arend heet in de zon te kunnen zien, zag Joannes, die aan Jezus' boezem rustte (*Joan.* XIII. 25), in Gods geheimen, gelijk uit de verhevenheid van zijn Evangelie blijkt.
716 Vgl. *Joan.* XIX, 26; *onderschoorde:* ondersteunde.
717 *'t barnen:* 't branden, het heetste; *misbaer:* rouwgeween, om den stervenden Jezus.

In 't lang gewaet, bedecken al zijn leden;
Het gout zijn borst, het sneeuw zijn kruin bekleeden;
D'ooghappels van zich branden met een strael;
Zijn voeten gloên, als brandende metael:
Zijn scepter was een zevenstar; zijn rede[723]
Een schittrend zwaert, van weerzy scherp van snede:
Het aenschijn blonck, in Pathmos bruinen nacht,[725]
Gelijck de zon des middaghs, in haer kracht:
Zoo quam Sint Jan de groote Heilant tegen,[727]
Voor wien hy zweem, en neêrviel, gansch verslegen.[718-28728]
Sint Pauwels zagh en hoorde Godt in 't licht,[729]
Dat hem verscheen, en blixemde in 't gezicht.
Geen wet verbint de Godtheit van den Zone,
Dat zy zich juist naer iemants zin vertoone.
De hemel maeckt zijn heerlijckheit bekent,
In schijn van 't een of 't ander element;[734]
Of in geruisch van wint of lucht of veder;[735]
Of by het schoon of by onstuimigh weder.[736]
Dees Majesteit bedeckt zich in den schoot
Van hemelsch blaeuw of van karbonkelroot;[737-38]
Of zat ten toon voor tweemael twalef zielen,[739]
Op een smaragd, zijn' stoel, waer voor zy vielen
Op 't aengezicht, en smeten elck haer kroon
Voor zijn gezicht, als sardis, en zoo schoon,[742]
Als puick van jasp; waer van zich 't oogh verwondert:[743]
De zetel braeckt vast vier en vlam, en dondert:[744]
Vier dieren, rijck van oogen, zingen lof
En eere toe den Vorst van 't eeuwigh hof:
Hoe voeght dat wit die vierentwintigh grijzen![747]
Terwijl zy 't Lam, den Zoon, den Schepper, prijzen:
De schael vol reux, en harpen eeren hem,
Die eeuwigh leeft in 't nieuw Jerusalem.[739-50750]

723 *rede:* taal, 't geen uit zijn mond kwam.
725 *Pathmos,* het eiland, waar St. Jan zijn vizioenen had en zijn boek der Openbaring schreef, vgl. *Openb.* I, 9; *bruinen:* donkeren.
727 *Sint Jan:* 4e nvl.
718-28 Vgl. Joannes' *Openbaring* I, 12-17.
728 *zweem:* bezwijmde; *verslegen:* verslagen.
729 vgl. *Handel.* IX, 3.
734 *In schijn:* onder de gestalte.
735 vgl. *Ps.* XVII, 11.
736 Vgl. III *Kon.* XIX, 11.
737-38 God ging de Joden 's daags vooraf in een wolk (*blaeuw*), 's nachts in een vuurkolom (*karbonkelroot*), vgl. *Exod.* XIII, 21.
739 *tweemael twalef zielen:* de 24 Oudsten.
742 *als sardis* enz. is bijstelling van *zijn gezicht*.
743 *jasp:* jaspis, evenals *sardis*, sardium of sardonix kleurige edelsteen.
744 *vast:* voortdurend.
747 Versta: hoe past de witte dracht bij het witte haar der Oudsten (*grijzen*).
739-50 Vgl. *Openb.* IV, 2-11.
750 *'t nieuw Jerusalem:* Vgl. *Openb.* III, 12, Vondel nog uit zijn Dooperschen tijd gemeenzaam.

En waerom 't Wit belachen, als een zotheit;[751]

751 Vondel beantwoordt hier de spot der hervormers op ‘Jan de Witte’ enz. Vgl. *De Katholiek*, 1907, II, 140. Het denkbeeld, dat wit de kleur der schande en bespotting is (vgl. Christus' witte spotkleed bij Herodes, *Luc.* XXIII, 11) zit hier achter, vgl. straks vs. 758.

Dewijl het is de rechte draght der Godtheit,[+]
En Godts lievrey, waer Geest of Heiligh zwiert,[753]
En feest of dienst ter zaligheit verciert.[754]
d'Orakelhut verciert zich met tapijten,
Gestickt met wit. De wijding der Levijten[756]
Noch Arons riem en rock en tulleband
Versmaên geen wit, gelijck een merck van schant:[758]
Ja Aron zelf versmaet zijn opperkleeders,[759]
Wanneer hy, voor de wolcke en Engleveders[760]
Van 's Godtheits Kist, eens 's jaers, in enckel wit[761]
Verschijnende, voor twalef stammen bidt.[756-62]
d'Olijfbergh kan der Englen draght getuigen,[763]
Gelijck het Graf, waer voor Aertsenglen buigen:[764]
En Thabor zagh weleer 't gezalfde hooft,
Der Englen zon, in 't wit, dat sneeuw verdooft:
Sint Peters hart begost van lust te blaken,[767]
Hy riep: ay, laet ons hier drie tenten maecken.
De Vader borst ter wolcke uit met dees stem:[769]
Dit is mijn Zoon, mijn hart, dies hoort naer hem,[770]
Die op mijn' bergh verandert voor uw oogen,
En met dat sneeuw en krijt wort overtogen.[772]
Dat Josef hier noch eens te voorschijn koom',[+765-73773]
Die [spellende, uit den Koningklijcken droom[774]
Van koeien en van dorre en weelige airen,
De zeven vette en zeven magre jaren]
Tot Rijxvooght en Geheimraet wort gewijt,
Met 's Konings ringk en keten ommerijt,[+]
In witte zijde, op Faroos eigen wagen;[777-779]
Die 't blancke beelt van J E S U S heeft gedragen;[780]

[+][Randschrift:] *De witte draght is Gode en Kristus en Zijne Engelen en Priesteren eigen*.

[+][Randschrift:] *Iosef, Kristus voorbeelt, in zijn vernederinge en verheffinge,*

[+][Randschrift:] *reedt in witte zijde, op Faroos wagen*.

753 *Godts lievrey:* de dracht van Godts dienaars: engelen en priesters; *waer:* versta: overal waar de heilige Geest aanwezig is.
754 *verciert:* opluistert.
756 *Gestickt met wit:* nl. getwijnd linnen, *Exod.* XXVI, 1, 36.
758 Vergelijk bij vs. 751.
759 *versmaet:* legt af.
760 *Engleveders:* de gouden Cherubijnen.
761 *'s Godtheits Kist:* de Ark des Verbonds; vgl. *Levit.* XVI, 4, en hiervòòr vs. 378-80.
756-62 't Wit nam een voorname plaats in bij de kleeding der levieten, priesters en hoogepriesters.
763 Vgl. *Hand.* I, 10.
764 Vgl. *Matth.* XXVIII, 3; V. laat Aertsengel Godtvruchtigheit van *Aertsengelen* spreken, ofschoon Mattheüs alleen van ‘een engel’ gewaagt.
767 *begost:* begon; *lust:* vreugde.
769 *borst:* barstte.
770 *mijn Zoon, mijn hart:* mijn beminde zoon.
772 *sneeuw en krijt:* schitterende witheid.
765-73 Vgl. *Matth.* XVII, 2-5; *'t gezalfde hooft:* Christus.
773 *Josef:* de Aartsvader; *noch eens:* vgl. hiervoor vs. 236.
774 *spellende:* lezende en voorspellende; *Koningklijcken droom:* de droom van koning Faro, vgl. *Gen.* XLI, 1-32.
777-779 Vgl. *Gen.* XLI, 39-45.
780 *Die:* nl. Jozef; *'t blancke beelt van Jesus:* het beeld, de voorafbeelding van Jezus in 't wit gekleed, van Jezus in de witte Hostie.

Van J E S U S , die onnozelijck gehaet,[781]
Wort aengebeên in 't hagelwit gewaet
Der offerspijs; het voetsel aller scharen,[782-83]

781 *onnozelijck gehaet:* onschuldig gehaat, evenals Jozef door zijn broeders, vgl. hiervoor vs. 261-271.

782-83 *'t hagelwit gewaet der offerspijs:* de witte broodsgedaante der H. Kommunie.

Aendringende in zijn kercken, voor d'altaren.
De Koningin der Mooren, die haer zon[+785]
[Om 't aenschijn van den grooten Salomon
't Aenschouwen] met kameelen rijck geladen,
Den rugge boodt, en gaf dien Vorst te raden,[785-88]
t' Ontvouwen 't geen zoo diep gedompelt lagh;[789]
Verbaesde zich, toen zy den tempel zagh,
En 't elpen hof: de pracht en stoet van knechten,[791]
Brantofferhande en spijs en dischgerechten:
En staende eerst stom, voor dien ontsloten mont,[793]
Borst uit: ick peil een wijsheit, zonder gront:[794]
'k Beschiet een' top, van geenen Reus te treffen.[795]
De Faem, gewoon haer roemstof te verheffen,
Tot walgens toe, verzweegh my 't halve deel:
Al 't geen ick zie en hoor is eens zoo veel.
Geluckigh, ja geluckigh zijn deze ooren,
Die om uw' troon en disch, uw wijsheit hooren:
Gelooft zy Godt, die 't hooft van zoo veel raets[801]
Dees kroon opzette en zalfde in 's vaders plaets.[802]
Aenvaert dit gout, dit wierroock, dit gesteente,
En heersch met Godt, tot heil van zijn gemeente.[785-804804]
Maer Salomon, met al zijn majesteit,[+]
Verdoofde noit, in zulck een heerlickheit,
't Natuurlijck kleet van een verwelckbre leli;
Veel min de bloem en kracht van 't Evangeli;[+805-8808]
De blancke bloem van Kristus, op het velt[809]
Van 't hoogh altaer, zijn jongren voorgestelt,
Tot eenen geur der ziele, voor de ziecken,[811]
Die deze lucht, ter goeder ure, riecken.[812]
Helene komt, met al haer Keisren, zien[813]

[+][Randschrift:] *De Koningin uit den Zuiden verwonderde zich over Salomon,*

[+][Randschrift:] *min heerlijck als een lelie op het velt;*

[+][Randschrift:] *ongelijck min heerlijck als deze lelie op het altaer;*

785 *De Koningin der Mooren:* de Koningin van Saba.
785-88 *haer zon.... den rugge boodt:* naar het Westen reisde.
789 De Koningin gaf Salomon naar Oostersch gebruik raadsels (moeilijke vraagstukken) op als hulde aan zijn wijsheid.
791 *'t elpen hof:* ivoren paleis.
793 *dien ontsloten mont:* van den wijsheid sprekenden Salomon.
794 *Borst uit:* riep in verrukking.
795 Versta: ik ontdek hier het onaantastbare toppunt van wijsheid.
801 *'t hooft van zooveel raets:* het hoofd, dat zooveel wijze oplossingen van moeilijke problemen brengt, Salomon.
802 *in 's vaders plaets:* op den troon van David.
785-804 Vgl. III *Kon.* X, 1-10.
804 *gemeente:* volk, de Joden.
805-8 Vgl. *Matth.* VI, 28-29.
808 *de bloem en kracht:* de keur en de ziel, de eigenlijke hoofdzaak van het Evangelie, van de nieuwe wet, nl. Christus, die zich zelf met Salomon vergeleek en daarboven stelde, vgl. *Matth.* XII, 42; Vondel draagt prachtig door het woord *bloem* het denkbeeld lelie, schooner dan Salomon, op Christus over.
809 *De blancke bloem van Kristus:* zijn maagdelijk lichaam en de broodsgedaante; *het velt:* het planum, vgl. hiervoor *vlack*, vs. 332 en *plat* vs. 336.
811 *eenen geur:* een heilzamen, verkwikkenden geur; *de ziecken:* de geestelijk zieken en zwakken.
812 *riecken:* ruiken.
813 *Helene:* Keizerin Helena, de moeder van Konstantijn, als tegenbeeld van de Koningin van Saba; Baronius legt den nadruk op Helena's pietas: godvruchtigheid (*Ann. Eccl.* 326. 38, 39,

Door 't lelibladt, op neêrgeboge knien,[+814]
Den Koning zelf, dien Davids zoon afbeelde,[815]
In 't kittelenste en bloeienst zijner weelde.
Zy staet verbaest, daer 't Kerckorakel scheit[817]
Het wit van 't zwart; en Godts verholentheit,[818]
Niet langer wil verbloemen noch bewimpelen;[819]
Maer zulck een' glans ontsluiten voor den simpelen.[820]
Wat Koning, wat Profeet verlangde niet[+821]
t' Aenschouwen en t'aenhooren 't geen zy ziet
En hoort van Godt, bedeckt van 't licht der kleuren;[823]
Doch 't moght hun, voor hun' sterfdagh, noit gebeuren.
Breng wierroock, gout, gesteente, en strijck uw' roem,[825]
Ter eere van deze outerlelibloem.[826]
Wat eere kan te hoogh ten hemel steigeren,
Zoo Englen zelfs 't altaer geen wierroock weigeren?[+]
Wy Engelen aenbidden voor Godts troon,[829]
En zingen lof den Vader en den Zoon,
't Onschuldigh Lam, het welck uw schult most boeten,
En nu om hoogh de starren treet met voeten.[832]
d'Aenbidding van dien heimelijcken schat[+833]
Niet duister oock uit tekens wort gevat,[834]
Van stap tot stap der yverighste tijden,[835]
Ontlast van kruis, of steenende onder 't lijden.[836]
Sint Pauwels straft 's Korinthers onbescheit;[837]
Vermits het niet Godts lichaem onderscheit[838]

[+][Randschrift:] *van Keizerin Helene en alle Keizeren aangebeden,*

[+][Randschrift:] *en naer wien zoo veele ouden vergeefs verlangden*.

[+][Randschrift:] *Godts Engelen bewieroocken dit sneeuwitte Lam*.

[+][Randschrift:] *d'Aenbiddinge van Kristus in het H. Sakrament wordt gesterckt door alle eeuwen; door S. Pauwels dreigementen,*

55), die zich vooral openbaarde in 't bouwen van kerken, waarop Vondel herhaaldelijk terugkomt (*Maeghden*, vs. 33-35; *Henr. Marie t'Amsterdam*, vs. 141-54, 238-40; *Joan. de Boetgez.* I, 245; *Heerl. der Kercke*, II, 963-70), zoodat hij haar ook 'Godtvruchtige Heleen' noemt. In de rede van Aertsengel Godvruchtigheit is zij dus wèl op haar plaats; *al haer Keisren:* Konstantijn en de verdere nazaten.

814 *'t lelibladt:* de blanke gedaante der Hostie.

815 Christus, door Salomon voorafgebeeld.

817 *Zy staet verbaest:* van blijdschap?; *daer:* omdat; *'t Kerckorakel:* de Kerkvergadering van Nicea in 325 handhaafde de Godheid van Christus tegen de Arianen en scheidde dus wit (de zuivere leer) van *zwart* (de dwaling) vgl. hiervoor vs. 697.

818 *Godts verholentheit:* de verborgenheid van Christus in het H. Sakrament.

819 Versta: openlijk belijdt, en vgl. het Testimonium Nicaeni Concilii bij Bellarminus, 498 B.

820 *simpelen:* de oprecht geloovenden.

821 Vgl. *Matth.* XIII, 17.

823 *bedeckt van 't licht der kleuren:* onder witte gedaante, wit is de lichtste kleur.

825 *strijck:* haal in.

826 *outerlelibloem:* vorstelijk woord als pointe van dit fraai betoog; vgl. I, 1601 en II, 207, 1044.

828 Vgl. *Openb.* VIII, 3-4.

829 *Wy Engelen:* Aertsengel Godtvruchtigheit spreekt; vgl. *Openb.* VI, 11-12.

832 Versta: in den Hemel is, vgl. *Job.* XXII, 12.

833 *heimelijcken schat:* de onder broodsgedaante verborgen Godheid.

834 *tekens:* uitingen.

835 *yverighste:* godvruchtigste.

836 Versta: zoowel de dagen van het bevrijde als van het vervolgde Christendom, vgl. *overout gebruick*, II, 225.

837 *onbescheit:* driestheid, vgl. o.a. *Palamedes*, vs. 873.

838 *Vermits:* omdat.

Van andre spijze, en terght zijn taeie roeden,[839]
Die 't kranckbedt slaen en d' aders leeren bloeden.[+837-40840]
Mijn Pius straft, by uitgedruckte wet,[841]

[+][Randschrift:] *door de Wet van Pius, Sint Peters nazaet,*

839 *zijn:* Gods.
837-40 Vgl. I *Cor.* XI, 27-30 en vgl. hiervoor vs. 149-54; Vondel steunt op Bellarminus 449 A en 450 C.
840 *leeren:* doen, vgl. leeren in deze beteekenis even verder vs. 843 en I, 1501.
841 *Mijn Pius:* wel met reden noemt Aertsengel Godtvruchtigheit (Pietas) dezen paus (140-155) *mijn* Pius, niet alleen om zijn naam, maar ook om zijn voorschrift van piëteit ten opzichte van het H. Sakrament, te vinden bij Bellarminus 476 D en in Marius' *Amstelredams Eer* enz, blz. 219: ‘Ist datter yet van 't bloet ons Heeren (een droppel uyt de Kelck) door versuymenis, op der aerde valt: dat salmen met de tongh aflicken’ enz.

Den reuckeloos, die J E S U S disch besmet[842]
Met heiligh bloet; en leert den wrevlen schricken,[843]
Ja met zijn tong dat diere altaerbloet licken.[844]
Tertulliaen draeght zorgh voor kelck en kruim;[+845]
En beeft, indien men 't Heilighdom verzuim',
Of iet vertrede of plenge en storte op d'aerde:
Zijn yver schat dit lijf op zulck een waerde,[848]
Dat hy vervloeckt, indien de kunstenaer,[849]
Die Afgoôn snijt, het offere op 't altaer
Met zijne hant; geleken by de vuisten
Der wreede Joôn, die Godt in 't lichaem kruisten:
Hy acht die hant eer waerdigh afgezet,
Dan datze zich aen 't Heilighdom besmett'.
Geen Kerckscholier moght met zijn ooge aenschouwen[+855]
Dit Kerckgeheim, geen leerkint te betrouwen.[856]
Een reden die het Kerstendom ten spot[857]
Gedijde; als of het zijn' verborgen Godt
En Godtheit eerde in 't heimlijck en gestolen.[859]
De schat en pracht vereerende 't verholen
Geheim en noit volprezen zieljuweel,
Van overouts, betuigen u geheel
Wat anders, dan men schafte op Arons disschen:[860-63863]
Waerom met recht d'Altaergeheimenissen[+]
Zich legerden en bloncken overal
In zilver, gout, gesteente en berghkristal.[866]
Geen rijckdom kan 's Geheimmercks eer bepalen:[867]
Al schittert het in 't middelpunt der stralen
Van eene zon, of heldre halve maen,[869]
Met kunst volwrocht: al bidt de Kerck dit aen

[+]*door Tertulliaen,*

[+]*door de Kerckscholieren, voor een wijl het gezicht van 't altaergeheimenis geweigert, oock met smaet der Kercke.*

[+]*De kostelijckheit, waer mede men het Hooghwaerdige eerde, bevestight dit oock.*

842 *reuckeloos:* roekelooze, onvoorzichtige; *disch:* altaartafel.
843 *leert:* zie vs. 840; *wrevlen:* overmoedige, zondaar.
844 *diere:* dierbaar, kostbaar.
845 *Tertulliaen:* bekend heterodox christelijk schrijver(160-220); van de vier uit hem door Bellarminus aangevoerde testimonia neemt Vondel er hier twee over (482, A en B): ‘Met benautheit lijden wy 't, datter yet uyt onse Kelc, ofte van ons broot, op der aerden valt’, vertaalt Marius (blz. 219) uit Tertulliaan.
848 *dit lijf:* het lichaam van Christus.
849 *vervloeckt:* ten strengste veroordeelt. Versta verder: indien een kunstenaar, die afgodsbeelden maakt, als priester of diaken tot den dienst van het Altaar wordt toegelaten. ‘De Joden sloegen maar eens de hand aan Christus - zegt Tertulliaan l.c. - maar die menschen tergen hem iederen dag; o manus praecidenda’! (o hand, die moest worden afgekapt).
855 *Kerckscholier:* doopleerling of katechumeen. Volgens de oude kerktucht werden de h. Geheimen voor de niet-leden der Kerk geheim gehouden (disciplina arcani).
856 *leerkint:* doopleerling.
857 *reden:* maatregel; *Kerstendom:* Christendom; Bellarminus spreekt passim over de disciplina arcani.
859 *gestolen:* verstolen.
860-63 Versta: de kostbaarheden, aan het H. Sakrament besteed, toonen duidelijk aan, dat men dit Sakrament voor meer dan enkel brood hield.
863 *dan men* enz.: dan de toonbrooden in den Joodschen tempel.
866 De edele materialen voor kelken, monstranten enz.
867 Wat is onderwerp, wat voorwerp in dezen zin?; *'s Geheimmercks:* van het Sakrament.
869 *halve maen:* zoo heet nog het onderdeel van het toonstuk, waarin de h. Hostie wordt vastgezet, luna of lunula.

In 't zilvren licht van eenen tilbren toren:[871]
Al berght een duif van gout dit hemelkoren,[872]
Dat zielen kracht en zaligh voetsel geeft:
Of zoo een lam schier knickebeent en beeft;[874]
Terwijl het deckt met dierbaer vlies en vlocken,[875]
Het Kruislam, voor Pilatus stoel getrocken:[876]
Of zoo het schuilt, in d' opgepickte borst
Des pellikaens, die kunstrijck vast den dorst[878]
En honger van zijn jongen pooght te stillen,
Met hartebloet en aderen, aen 't lillen
Van bittre pijn. Ick heb door mijn beleit[868-81]881
't Altaergeheim, met kunst en kostlijckheit
Vereert; geensins om onwaerdeerbren zegen[883]
Met Ofir en gansch Oosten op te wegen,[884]
Als in een schael: al goot men eenen klomp
Van al het gout des aerdboôms, 't waer te plomp,[886]
Zoo mijn godtwaerde en grijze godtverlichten,[887]
Die d'oude Kerck door maght van schatten stichtten,[888]
Door schatten slechts beooghden hunnen zoen.[889]
Zy zochten zoo den yver aen te voên;[+]
Op dat het hart door zulck een' glans bewogen,
Te zuiverder voor 's Hartekenners oogen[892]
Verschijnen moght, en nimmer onbereit
Genaken 't licht der Offermajesteit.
Wat wulpscheit durf 't Geheimmerck dan onthouden[895]
d'Aenbiddinge, op den voorgangk der aelouden;[896]
Besteênde aen Godt hun wierroock, purper, gout,
Kristal, gesteente en marmer, trots gebouwt
Tot aen de lucht? wat koorzangk, welcke altaren[899]

[+][Randschrift:] *De gewijde kostelijckheit diende om de harten des volcks in yver en eerbiedigheit t'ontvoncken*.

871 *tilbren:* optilbaren, draagbaren.
872 *duif van gout:* die voor het altaar uit 't gewelf hing; *dit hemelkoren:* het h. Brood.
874 *lam:* een zilveren schrijn in den vorm van een lam.
875 *dierbaer:* kostbaar.
876 *Het Kruislam:* Christus, waaraan het zilveren lam een herinnering was.
878 *Des pellikaens*, vgl. *Op de Tittelprint* bij vs. 22; *kunstrijck:* in de kunstige afbeelding; *vast:* voortdurend.
868-81 *zon, maen, toren, duif, lam, pellikaen:* zooveel in goud of zilver gegoten vormen ter bewaring van het H. Sakrament; in de nu gebruikelijke monstransen leven veel van die motieven voort.
881 *Ick:* Aertsengel Godtvruchtigheit.
883 *om onwaerdeerbren zegen:* om den onmeetbaren zegen van het H. Sakrament.
884 *Ofir:* goud van Ofir, vgl. III *Kon.* X, 11.
886 *'t waer te plomp:* het zou een te grof en te materialistisch denkbeeld zijn.
887 *mijn:* nl. van Aertsengel Godtvruchtigheit; *godtwaerde:* voor God waardige, eerbiedwaardige; *godtverlichten:* door God verlichten: de oude kerkelijke schrijvers en bestuurders.
888 Versta: die de oude Kerk door de vele kostbaarheden ter eere van het H. Sakrament stichting gaven èn mede grondvestten.
889 *zoen:* verzoening met God.
892 *Hartekenner:* God, volgens *Openb.* II, 23, vgl. *Maria Stuart*, vs. 1262.
895 *wulpscheit:* onbesuisdheid; *'t Geheimmerck:* het Sakrament.
896 *op den voorgangk der aelouden:* nu de oudste Christenen daarvan het voorbeeld gaven.
899 *koorzangk:* zang van het koor, liturgische, priesterlijke zang, vgl. *Koorzang* in het voorwerk.

Beval ick d'eer des godtsdiensts te bewaren![897-900900]
Met reden, meer door dier metael ge-eert[901]

897-900 Vgl. vs. 866; van de kleinkunst der kelken enz. gaat Vondel over naar kerkbouw, kerkzang en altaarluister.
900 *d'eer des Godtsdiensts:* de eer en 't middelpunt van alle liturgischen praal, het h. Sakrament.
901 *Met reden,:* lees over die komma heen; *dier:* kostbaar.

Dan Moses Wet, in steenen gegraveert,[902]
Of Arons staf en wonderlijcke roede,[903]
Of 't Manne, een beelt van 't broot, dat zielen voedde.[902-04][904]
En Kristus zelf vermaeckt zich met deze eer;[+905]
Hoewel hij d'eer van Vorst en tijtlijck Heer
En tittelen zich belght en pooght te vlieden.[907]
Sint Magdaleen, genegen eer te bieden[908]
Haer' Heer, haer' Godt, aen Simons disch te gast[909]
Gebeden; breeckt dat kostelijcke albast,[910]
En giet dien geur op 't hair, van Godt begoten[911]
Met meer gena dan al zijn lotgenooten:[912]
Noch schaemtze zich t'ontmoeten zijn gezicht
Van vore, en volght van achter haren plicht;[914]
Als quaemze 't lijck zijn leste staetsi manen.[915]
Zy zalft, zy wascht zijn voeten met haer tranen:
Zy kust en drooght zijn voeten met heur hair.
Iskarioth en d'ander huichelaer[+918]
Bestaen dien dienst van eere te bedillen:[919]
d'Een schat dien geur te spreien, schatten spillen;[920]
Veel nutter aen 't nootdruftigh hart besteet:[921]
En d'ander acht dien heiligen Profeet[922]
Besmet, naerdien dees smet zijn lijf durf roeren:[923]

[+][Randschrift:] *Kristus zelf noch sterflijck, versmaet geene kostelijckheit van albast en nardus:*

[+][Randschrift:] *door twee schijnheiligen, Iudas en den Fariseus, in Marie Magdalene bestraft:*

902 *Moses Wet:* vgl. II, 128.
903 *Arons staf:* vgl. I, 1208-09.
902-04 De Joodsche tempelsier vgl. I, 107-15.
904 *'t Manne:* in goud bewaard, vgl. II, 76.
905 *vermaeckt zich:* schept welbehagen; *deze eer:* van aanbidding en liturg. dienst.
907 *tittelen:* eeretitels van koning enz.; *zich belght:* afwijst, vgl. I, 884, 1104, 1107; *vlieden:* ontvluchten, vgl. o.a. *Joan.* VI, 15.
908 *Sint Magdaleen:* vgl. *Luc.* VIII, 2, door Vondel vereenzelvigd met de zondares van *Luc.* VII, 37-38, vgl. ook *Brieven der H. Maeghden:* Maria Magdalene, in dit deel, blz. 504 en het daar aangeteekende; Bellarminus behandelt Magdalena's balseming van Jesus wel (457 A-D), maar in anderen zin dan Vondel hier.
909 *Simons disch:* Simon heette de Farizeër, bij wien Jezus als gast Magdalena ontmoette, *Luc.* VII, 39-40.
910 *dat kostelijcke albast:* balsemvaas van fijn blank doorschijnend marmer.
911 *dien geur:* de geurige zalf.
912 Vgl. *Ps.* XLIV, 8.
914 Magdalena naderde Jezus niet in 't gezicht, maar aan de voeten (*van achter*), die op de aanligbedden lagen achterwaarts gestrekt.
915 Vgl.: 'Zij deed dit voor mijn begrafenis', *Matth.* XXVI, 12; *leste staetsi:* laatste eer; *manen:* herinneren aan, vgl. *Peter en Pauwels*, vs. 340.
918 *Iskarioth:* Judas de verrader, vergelijk *Joannes* XII, 4-6; *d'ander huichelaer:* Simon de Farizeër van vers 909.
919 Vondel kombineert de twee zalvingen, die Maria Magdalena op verschillende tijden aan Christus deed en die afzonderlijk door Judas en door Simon werden gegispt; *Bestaen:* durven; *dienst van eere:* eeredienst.
920 *d'Een:* Judas; *schat-schatten:* woordspel.
921 Vgl. *Joan.* XII, 5.
922 *d'ander:* Simon de Farizeër; *Profeet:* 'Als hij een profeet was - zei Simon - zou hij weten wat voor vrouw hem aanraakt.' *Luc.* VII, 39.
923 *dees smet:* de zondares; *durf roeren:* durft aanraken.

Haer Voorspraeck vangt dan aen het pleit te voeren,[+924]
Tot voorstant van 't verneêrt gekneusde hart;[925]
En looft haer daet, die bey dees wrijters smert:[926]
Ghy Simon, brusk in 't goede te versmaden,[927]
Verzuimde zelf met water my te baden:[928]
Zy wascht mijn' voet met haer gesmolten oogh,[929]

[+][Randschrift:] *verdadight door d'allerhooghste Voorspraek,*

924 *Haer Voorspraeck:* Christus, die haar verdedigt.
925 *Tot voorstant:* ter verdediging.
926 *wrijters:* bedillers.
927 *brusk:* barsch voorbarig.
928 *baden:* wasschen.
929 *gesmolten oogh:* tranen.

En wischt mijn been met pracht van vlechten droogh.[930]
Ghy huisvooght zuimde uw' tafelgast te groeten[931]
Met eenen kus; zy kust en lickt mijn voeten.[932]
Ghy goot noch zalf noch oly op mijn hooft;
Zy zalft mijn' voet met balssem, my belooft:[927-34934]
Zy toont aen my haer liefde, waert vergouden:[935]
Haer wort een boeck vol dootschult quijtgeschouden:[936]
Zy rijs' getroost, en schrick voor straf noch roe.[937]
Zoo keert hy 't hooft dien Kristverrader toe:[938]
Wat zorght ghy om den nootdruft te begaven?[939]
Dees zalft mijn lijck, mijn lichaem, voor 't begraven.[940]
De lieve geur van haer godtvruchtigh werck[941]
Zal, Oost en West, zich spreien door mijn Kerck[+]
En 't blaeuw gewelf, van mijnen duim gemeten:[942-43943]
Ja tijt noch eeuw zal Magdaleen vergeten.
Iskarioth, die haren godtsdienst haet,[945]
Staet op, en worght zijn ziel door 't Godtsverraet.[946]
Dat geene ziel haer heil dan zoo vergisse,[947]
Noch, onder kruims en druifs gestaltenisse,[948]
Verwaerloos' nu t'aenbidden 't zelve hooft,[949]
Den zelven voet, en 't lichaem haer belooft[950]
Op 't godtsaltaer, in schijn van montgerechten.[951]
Aenbidt, onthaelt zijn Godtheit met uw vlechten:
't Altaer verstrecke een voet, daer Godt op rust:[953]
Brengt nardus: zalft, bewieroockt, wascht en kust:[954]

[+][Randschrift:] *en gekroont met de belofte van hare gedachtenisse door de Katolijcke Kerck getrompet van het Oosten tot het Westen*.

930 Herinneringen aan de schilderkunst, die juist in Vondels tijd Magdalena gaarne uitbeelde, spelen door deze verzen heen; sommige plastische voorstellingen zijn als van het doek afgezien.
931 *huisvooght:* huisheer, gastheer; *zuimde:* verzuimde.
932 *kust en lickt:* de Barok!
927-34 Vgl. *Luc.* VII, 44-50.
934 *my belooft:* waar? misschien zinspeling op *Ps.* XLIV, 8, vgl. hiervoor vs. 912.
935 *waert vergouden:* die vergolden, beloond moet worden.
936 *een boeck vol dootschult:* veel doodelijke zonden; *quijtgeschouden:* kwijtgescholden.
937 *rijs:* sta op; *roe:* geeselroede.
938 *Zoo:* dan; *hy:* Christus; *dien Kristverrader:* Judas Iscarioth.
939 *begaven:* begiftigen, bestaat alleen nog in: begaafd.
940 *voor:* vóór.
941 Dubbel fraai in den mond der Godtvruchtigheit!
942-43 Vgl.: ‘Overal in heel de wereld waar dit Evangelie wordt gepreekt, zal haar daad verhaald worden,’ *Matth.* XXVI, 13.
943 Versta: het uitspansel, het heelal; vgl. *Is.* XL, 12.
945 *haren godtsdienst:* letterlijk: Magdalena's dienst aan God bewezen.
946 Treffend draagt Vondel de zelfworging van Judas (*Matth.* XXVII, 5) op zijn ziel over.
947 *vergisse:* is dit een Germanisme voor vergete, vergesse?
948 Onder gedaante van brood en wijn.
949 *'t zelve:* hetzelfde.
950 *zelven:* zelfden; *haer:* de ziel; *belooft: Joan.* VI, 51.
951 *montgerechten:* spijs en drank.
953 Vgl. I *Parel.* XXVIII, 2.
954 *nardus:* balsem.

Verbezight hier albast en geur en schatten:[952-55955]
't Geen Kristverraer noch huichelaer kan vatten,[956]
Dat bidt vry aen, in huis in kerck en hol:[956-57957]
Het Kristcieraet zy prachtigh en sta vol,[958]

952-55 Het voorbeeld van Maria Magdalena wordt uitgewerkt als het prototype van den liturgischen eeredienst.
955 *Verbezight:* verbruikt, verspilt.
956 *Kristverraer:* Christusverrader, vgl. vs. 938.
956-57 Versta: Dat wat geen Christusverrader enz. begrijpt, moet de ziel aanbidden, dus het H. Sakrament.
957 *Dat bidt vry aen:* aanbid dat vrij.
958 *Kristcieraet:* de liturgische praal. Merkwaardig hoe Vondel ineens in de vorming van bepaalde woordsoorten genoegen krijgt, zie hier vlak bij elkaar: *Kristverrader, Kristcieraet, Kristplicht, Kristdienst; sta vol:* als een zeil vol wind.

Tot roem des Godts, die Magdaleen verdadight,
En hare boete en Kristplicht begenadight.[960]
En niemant schricke, als of dees Kristdienst zy[+]
Een brootdienst, en gevloeckte afgodery;[962]
Naerdien het broot, door 't vier des Woorts verslonden,[963]
Niet wort gedient, noch spijst godtvruchte monden,
Daer 't lochenend zijn zellefstandigheit
Zijn' toeval laet, die 't heiligh Lam bespreit:[965-66]
Waer van wy schier geen tuigen meer behoeven
Dan d'ouden, die d'afgodery begroeven[+967-68]
En 't Heidendom verdelghden, door het pit
Van vast bewijs: of broghten tot hun wit[970]
Door wonderdaên, gedondert door de landen
En steden, daerze als heldre fackels brandden,[972]
En schenen wech des afgronts duistren nacht;
Ten spigel van 't afgodische geslacht;
Waer onder hier, door menigh wonderteken,[+]
Sint Willebrort de harten heeft ontsteken;[976]
Die, daetlijck schuw van Wodan, zon en maen,[977]
Dien Regenboogh der Kercke baden aen.[978]
En twijfelt ghy? Sla open 's lants kronijcken,[979]
Daer zal de trouw van deze waerheit blijcken.
De Wrevel schreeuwt, hoewel dit luttel sluit:[+981]
d'Een Afgodt dreef den andren Afgodt uit.
Is 't waer? zoo heeft de hel de hel bestreden,
En krijgh gevoert met hare medeleden:
Zoo moet het Rijck des afgronts onder gaen;
Dat in zijn kracht, tot Kristus komst, zal staen,[983-86986]

[+][Randschrift:] *Dat dees Kristdienst geen brooddienst zij,*

[+][Randschrift:] *betuight ons de bekeeringe der Heidenen door den ijver der Roomsche leeraers, die met hun licht den nacht der afgoden verdreven;*

[+][Randschrift:] *gelijck Sint Willebrort, in deze landen door wonderdaden vermaert,*

[+][Randschrift:] *niet door duivelery, gelijck godtslasteraers roepen,*

960 *Kristplicht:* plicht tegenover Christus.
962 *brootdienst:* aanbidding van brood; Bellarminus behandelt (773 CD) de beschuldiging van *'αρτολατρεια* (broodaanbidding) tegen de Katholieken, de 'vervloekte afgoderij' van de *Heidelb. Catechismus* (vr. 80) waartegen V. met Bellarm. betoogt dat er van broodaanbidding geen sprake kan zijn, wijl juist in 't H. Sakrament het brood verdwijnt.
963 *door 't vier des Woorts:* door de almacht van Christus' woord.
965-66 Versta: terwijl 't brood, zijn zelfstandigheid verliezend (*lochenend*) alleen zijn accidenten (*toeval*) achter*laet*, waarmee Christus (*'t heiligh Lam*) zich bedekt.
967-68 De afwezigheid van afgoderij wordt ons al genoeg bezwezen door de afkeerigheid der oudste Vaders, die immers tegen alle afgoderij opkwamen.
970 *of broghten tot hun wit:* of den dienst der afgoden verlegden naar den waren God (*wit:* doelwit).
972 *ze:* de oude Vaders en geloofspredikers.
976 *Sint Willebrort:* de Engelsche missionaris, die in de tweede helft der VIIe eeuw ons land kerstende en eerste bisschop van Utrecht werd. Ook in *Henr. Marie t'Amsterdam* (vs. 190-204) blijkt Vondel van Willebrords werkzaamheid op de hoogte; Marius vermeldde hem terloops in zijn boekje blz. 272.
977 *Wodan* enz.: de Germaansche afgodendienst.
978 *Dien Regenboogh der Kercke:* het heilig Sakrament, als het triomfantelijk alles omspannend leerstuk.
979 *'s lants kronijcken:* hoe Vondel daarin thuis was, had o.a. zijn *Gysbreght van Aemstel* al bewezen.
981 *De Wrevel:* het zich verzettend Protestantisme; *luttel sluit:* weinig klem heeft.
983-86 De redeneering is ontleend aan Christus' woorden tegen de Farizëen, *Matth.* XII 24-26; vgl. *Openb.* XVII, 18.
986 Dat tot Christus' tweede komst, op 't einde der wereld, zijn invloed zal doen gelden.

En nimmer scheurt in hatelijcke deelen;
Terwijl het stoockt zoo bloedige krackeelen,[987-88]
Door kettery of zucht tot baet en staet,[989]
Waer van zijn stoel op d'aerde zwanger gaet.[990]
Geen Afgodt heeft dan Afgoôn uitgedreven:
Maer J E S U S zy dese eere toegeschreven.[+]
Waer hy verschijnt met zijn gezegent Kruis,
En Naem vol krachts, ruimt Belial het huis.[994]
Hier lust het my, door eene proef van wonderen,
Beknopt in 't oor des lasteraers te donderen,[996]
Ter eere van 't Geheimmerck, geschoffeert,[+997]
Door 't zaet, dat geen Afgodendom bekeert,[998]
En 't Kristendom verkeert, zoo eigenzinnigh,[999]
Zich quetsende aen Godts prickel, al te vinnigh,[1000]
Door lasteren van 't geen het niet verstaet,[1001]
Of wil verstaen, uit schrick voor schade of haet.[1002]
't Geheimmerck schuift het vlies van 't oogh der jongeren,[+1003]
In Emaus, daer zy naer Kristus hongeren:[1004]
't Verkeert in steen in 's misbruicks valschen mont:
Het sart tot wraeck den Libyaenschen hont,
Verscheurende den schender en verwaten:[1006-07]
't Heelt kranckheên, lang van kunst en kruit verlaten:[1008]
't Vertoont een kint, terwijl 't geoffert wort:[1009]
't Ontgort het lijf, van spokery omgort:

[+][Randschrift:] *maer door Godts almaght en het gezegende Kruis*.

[+][Randschrift:] *Dat dit geen brootdienst maer godtsdienst zy, betuigen de wonderdaden,*

[+][Randschrift:] *waer van hier eenige beknopt voorgestelt worden:*

987-88 Terwijl de hel verdeeldheid zaait, blijft ze zelf onverdeeld.
989 *zucht tot baet en staet:* hebzucht en heerschzucht. (Hier is duidelijk de geestverwant van Grotius aan het woord!)
990 *zijn stoel:* de zetel van het Rijk des afgronds: daar waar de duivel meester is.
994 *Belial:* een aartsduivel, meermalen in het Oude Testament, éénmaal in het Nieuwe Testament (II *Cor.* VI, 15) genoemd en door Vondel vooral in *Lucifer* en *Adam in Ballingschap* ingevoerd.
996 *in 't oor des lasteraers te donderen:* indruk te maken op hen die de Katholieken lasterlijk van afgoderij beschuldigen.
997 *'t Geheimmerck:* het Heilige Sakrament; *geschoffeert:* onteerd.
998 Versta: door hen die (de Katholieken van afgoderij beschuldigend) nergens de werkelijke afgoderij helpen uitroeien.
999 *verkeert:* vervormt, hervormt.
1000 Vgl. *Hand.* IX, 5.
1001 Vgl. *Judas* 10.
1002 Weer een beschuldiging van onwil, vgl. I, 1599-1600.
1003 *het vlies:* de belemmering van hun oogen, om in den vreemdeling Christus te herkennen, vgl. *Luc.* XXIV, 13-32. Zie Marius blz. 91; *jongeren:* leerlingen.
1004 *Emaus:* Vgl. I 501-64.
1006-07 Donatisten in Lybië (N. Afrika) wierpen het Heilige Sakrament aan honden voor, maar werden zelf door de honden aangevallen, Bellarminus 661 A; Marius 102.
1008 Dit alleen bij Marius, 76-78, 125-126; *kunst en kruit:* geneeskundige kruiden.
1009 De *Vitae Patrum* (V, 18) verhalen, dat een twijfelende kluizenaar een kindje in de H. Hostie zag; dit vond ik noch bij Bellarminus, noch bij Marius terug, maar 't verhaal komt ook in andere vormen voor, (J. Mc Donnell. S.J.: *Eucharistische Geschichten und Legenden*, uit 't Iersch vertaald door I. Hellinghaus, Münster, 1921, blz. 14).

Het vaeght het huis, van spokery bezeten:[1010-11]

1010-11 Exorcisme uit lichaam en huis door het Heilige Sakrament, uit S. Augustinus, *De Civitate Dei*, XXII, 8 bij Bellarminus 670 A en Marius, 109, 106; *Ontgort:* ontbindt, bevrijdt; *omgort:* bezeten; beide deelw. hangen samen met gordel.

Het overtuight het wroegende geweten:[1012]
Het bloedt, indien 't de Jootsche poenjaert prickt:[1013]
't Ontsteeckt een vlam, die 's Priesters hairen lickt:[1014]
Het wort verlicht van Englen op d'altaren.[1005-10151015]
Wat element moet niet zijn Godtheit sparen?[1016]
Hoe sidderen, voor 't Heilighdom beducht,
Het vier en d'aerde en 't water en de lucht![1018]
Het vratigh vier trompette, o Amsterdammers![+1019]
Den Aemstel toe, hoe Godt in d'Outerlammers[1020]
Wort aengebeên, daer 't vinnighste element
't Aertsheilighdom der Kercke zengt noch schent;[1022]
Het zy men 't laet de kolck des haerts bevolen;[1023]
Het zy de vlam uw koopstadt leit in kolen,[1024]
Met Godts kappel en 't heiligh pauweljoen;
Daer zelf de gloet der zercken noch den schoen
Der burgeren blaeckt: waerom zy 't Wonder groeten
Eerbiedighlijck, met ongeschoeide voeten,
Als Amrams zoon de heiligheit der ste,[1029]

[+][Randschrift:] *oock de wonderen t'Amsterdam ter Heilige Stede gebleken,*

1012 Een monnik die in zonde de heilige Hostie ontving, kon ze niet doorslikken, Bellarm. 750 D; Marius, 98.
1013 Bellarminus verwijst naar eenige eucharistische bloedwonderen (732 D) en Marius vertelt er twee, die op Joodsche onteering volgden (blz. 122); *poenjaert:* dolkmes.
1014 Marius schrijft, dat ‘als S. Maerten ghekomen was aen den altaer.... een vyerighe ronde kloot gestraelt heeft uyt zijn hooft.... ende het hayr ghelijck als een vlam bedeckte’ (blz. 103, vgl. 110).
1005-1015 De reeks eucharistische wonderen, door V. hier *beknopt* (vs. 976), met 'n enkelen regel, opgesomd, komen bijna allemaal voor bij Bellarminus en bij Marius, maar soms in verschillende lezing, waar Vondel om zijn kortheid buiten blijft. 't Eerste wonder van de ongeloovige vrouw, die een steen in haar mond kreeg in plaats van de Heilige Hostie, geeft Bellarminus (747B) hoewel met verwijzing naar dezelfde bron (Sozomenus) anders dan Marius (blz. 104).
1015 Vgl. eenige voorbeelden bij Marius, blz. 106.
1016 *Wat:* welk; *sparen:* ontzien.
1018 Eucharistische vuur- en waterwonderen bij Marius, blz. 58, 64, 83, 114-117.
1019 *Het vratigh vier:* het allesverslindend vuur; *trompette:* bazuinde rond.
1020 *Den Aemstel:* Amsterdam; *d'Outerlammers:* de heilige Hosties, om hun witheid en met gedachten aan het Lam Gods aldus genoemd.
1022 *'t Aertsheilighdom:* het H. Sakrament.
1023 Dit is het eerste en eigenlijke Mirakel van Amsterdam: de heilige Hostie, in Maart 1345 door een stervende ontvangen en weer uitgebraakt, werd in het haardvuur geworpen, maar bleef boven de vlammen zweven. Zie Dr. J.F.M. Sterck: *De Heilige Stede in de Geschiedenis van Amsterdam* (A'dam, 1928); *laet.... bevolen:* overlaat; *de kolck:* aan het binnenste.
1024 *uw koopstadt leit in kolen:* Vondels burgertrots en woordspel, vgl. ‘Amsterdam geraeckt aen kolen’ onder prent 8 bij Marius.
1029 *Amrams zoon:* Mozes; *ste:* plaats, vgl. *De Heilige Stede*.

Daer 't vier in 't bosch het loof geen hinder deê.[1019-301024-301030]
De Byen, die U R B A E N zijn' schilt vercieren,[+1031]
d'Eerwaerdigheit van dees Geheimnis vieren,[1032]
En vlechten door Godts aendrift, om Godts Merck
In haren korf, een kleine wasse kerck,
Met venstren, koor, altaer en galeryen.[1033-35]

[+][Randschrift:] *en elders in eenen byekorf, daer de byen een wasse Kerck om het Hooghwaerdige stichtten*.

1019-30 Kort vat Vondel de vuurwonderen van het Mirakel van Amsterdam samen, naar de aangehaalde plaatsen uit Marius.

1024-30 Bij den grooten stadsbrand van 24 Mei 1452, die ook de Mirakelkapel en haar tabernakel (*'t heiligh pauweljoen*, vs. 1025) vernielde, bleef de heilige Hostie ongedeerd. De toegeschoten burgers 'hebben oock haer voeten ofte schoenen eenichsins verbrant overmits die hetten die noch int aertryck ende die steenen daer ontrent was.... ende nae Moyses ende Josues exempel zijn met bloote voeten devotelijck komen bidden aensiende die heyligheyt des plaets', Marius, blz. 64-65.

1030 Het brandende braambosch, *Exod.* III, 2.

1031 *De Byen* enz.: nl. op 't wapen*schilt* van paus Urbanus VIII, vgl. noot bij I, 688.

1032 *dees Geheimnis:* het H. Sakrament.

1033-35 Vondel vat het verhaal samen uit den *Dialogus miraculorum* van Cesarius van Heisterbach: 'De apibus quae basilicam corpori dominico fabricaverunt', over bijen, die een kerkje bouwden om de heilige Hostie, met reaktie op Marnix' *Biencorf;* vgl. *De Katholiek*, 1907, II, 144-v.v.; *aendrift:* aandrijven; *om Godts Merck:* rondom het H. Sakrament.

Het is dan reên, dat mijn vernufte Byen,[1036]
Vast zwarmende om den Bykorf van U R B A E N ,[1037]
Om 't Heilighdom geen wasse muren slaen;[1038]
Maer diamant, karbonckels en metalen,
Waer op de zon zich blint ziet met haer stralen.
't Was billijck, dat zijn Byzwarm, spade en vroegh,[1041]
Ten Kruisbergh vloogh, van waer hy met zich droegh[1042]
Het hemelsch puick van kruisdauw sap en geuren,[1043]
Geschept uit rooze en outerlelikleuren;[1044]
Al stof tot wasch en honigh, voor den korf
Der ziele, om wie Godts bloem verwelckte en storf.[1046]
Om, door een klaer aelout roemwaerdigh wonder,[+]
U, in dien dienst en Godtseere, in 't byzonder
Te stichten, lust my noch te rugh te treên[1049]
Vele eeuwen, naer Gregoor Nazianzeen,[1050]
Dat Oostersch licht, 't welck, onder zijn scholieren,[1051]
Telt Sint Jeroen en andren, waert te vieren.[1052]
Nu luister toch, wat die doorluchte Helt
Der Kercke u van Gorgonia vertelt,
Zijn zuster zelf; de spiegel aller vrouwen,
Die trouwende oock de hant des Heilants trouwen.
Zy rijght een snoer van deughden om haer' hals:
Haer godtsdienst, rein en louter, wraeckt het valsch:
Zy yvert slechts den Opperste ten prijze.
De broeder roemt haer daet, op deze wijze:
De felheit van haer kranckheit, buiten 't spoor
Der koortsen, sloegh al 't lichaem door en door,
En koockte 't bloet, dat stremmende in zijn aren,[1063]
De leên verstijfde, als ofze marmer waren;[1064]
En holp het brein aen 't hollen; niet een poos,
Maer deze quael hielt aen, als endeloos;[1065-66]
En baerde een meer dan menschelijcke ellende,[1067]

[+][Randschrift:] *Dat dit geen brootdienst maer godtsdienst zy, betuight Nazianzeen, met het voorbeelt van zijn eige zuster Gorgonie*.

1036 *reên:* redelijk; *mijn vernufte Byen:* mijn met verstand begaafde bijen, de geloovigen bedoelt Aertsengel Godtvruchtigheit.
1037 *Vast:* steeds; *den Bykorf van Urbaen:* de Bijenkorf der Heilige Roomsche Kerk.
1038 *'t Heilighdom:* het H. Sakrament.
1041 *zijn Byzwarm:* de bijenzwerm van den paus, de Katholieken.
1042 *Ten Kruisbergh:* naam der offerdood van Christus, voortlevend in het H. Sakrament, vgl. *De Kruisbergh*, Dl. 3, 601.
1043 *kruisdauw:* verkwikking uit de kracht van Jezus' dood.
1044 Vgl. I, 1601; II, 826.
1046 *Godts bloem:* Christus; *storf:* stierf.
1049 *my:* Aertsengel Godtvruchtigheit.
1050 De H. Gregorius van Nazianze leefde van 329-90.
1051 Hij behoort tot de Grieksche Vaders of Kerkleeraren.
1052 *Sint Jeroen*, de Lat. Kerkvader Hieronymus werd onder Gregorius' leiding exegeet, vgl. I, 1016; II, 530.
1063 *koockte 't bloet:* Marius heeft: ‘Sode [koking] van het bloedt’.
1064 Marius: ‘doofheyt van leden en onghelooffelijcke bleickte’.
1065-66 ‘met langhduyrige vlaeghen, maer.... verpoost, ende dat gheduyrich’.
1067 ‘soo datmen oordeelde dat het geen menschelijcke sieckte en was’.

Die d'artsen tarte en kunst noch kruiden kende.[1068]
Der ouderen godtvruchte tranen, eer
Om hoogh verhoort, vermoghten nu niet meer.[1069-70]
De kerckgebeên des ganschen volx in rouwe,
Als om zich zelf, gestort voor zoo een vrouwe,[1071-72]
Die al de stadt te bedd' holp van verdriet;[1073]
Al wat men zocht of aengreep was om niet.
Wat doet dees ziel, nu ieder zit verlegen?[1075]
Aen welck een arts verzoecktze troost en zegen?[1076]
Ay luister toe: hier leit dit wonder t'huis.[1077]
Toen ieder een nu wanhoopte aen haer kruis,
En niet vermoght met bidden, schreien, wenschen,[1079]
Ging zy den arts, den toevlught aller menschen,
By duister nacht opkloppen, op een stont,
Waer in zy juist een drop verquickings vont.[1080-82]
Zy worpt zich vlack, met een gerust betrouwen,
Voor 't outer neêr, met hant en knie gevouwen,
En roept luits keels, ootmoedigh en verneêrt,
Hem aen, die hier op 't outer wort ge-eert,[1083-861086]
En van hun' last de harten kan ontladen.
Zy maelt hem voor de ry der wonderdaden,[1088]
Ten troost zijns volx gebleken, van 't begin
Der weerelt aen, alle eeuwen uit en in;
Naerdienze 't schrift der oude en nieuwe schachten[1091]
Des heilboecks druckte, in 't blat van haer gedachten.
Dus yverende, en meer en meer beroert,[1093]
Wortze, uit de streeck der schaemte, als wechgevoert;[1094]
Doch prijsselijck en deughtzaem en godtvruchtigh,
Naeryvertze de hant, die zoo Kristzuchtigh,
Aenroerende den zoom van 't Kristgewaet,[1097]

1068 'De konsten oock van de Doctoren.... en waeren niet genoech'; *kunst noch kruiden:* geen geneeskundige kruiden, vgl. hiervóór, vs. 1008.
1069-70 'Noch oock de traenen van de Ouders, (die dickwils veel vermeught hadden)'; *niet:* niets.
1071-72 'Noch het gemeine gebedt.... 't welck een yegelyck dede, gelyck als voor zijn eyghen gesontheidt.
1073 'sy achten dat de sieckte van haer een algemeine sieckte ende qualijck-vaeren was'.
1075 'Wat heeft die groote ziel ghedaen?'.
1076 'Wat medicijn heeft sy tegens de pijn gebruyckt?'.
1077 *hier leit dit* enz.: *dit met* klemtoon; hier gebeurde het volgende wonder.
1079 *niet:* niets.
1080-82 'tot den Oppersten Medicijn... des middernachts, als de sieckte een weynigh vermindert was'.
1083-86 'Is sy met een geloof gaen knielen voor het altaer, ende heeft met grooter stem hem aengheroepen, die op het altaer ge-eert wort'; *worpt:* werpt.
1086 Vgl. *Matth.* XI, 28.
1088 *maelt:* schildert, houdt; 'Vermanende hem.... alle sijn krachtige wercken, die hy oyt gedaen hadde'.
1091 *oude en nieuwe schachten des heilboecks:* het Oude en Nieuwe Testament; 'Want zy wiste de oude en de nieuwe historien'.
1093 *beroert:* ontroerd, bewogen.
1094 *uit de streeck der schaemte:* de grenzen van het geoorloofde; Marius spreekt van een 'schoone onbeschaemtheyt'.
1097 *'t Kristgewaet:* het kleed van Christus, vgl. noot bij vs. 958.

De bloetwel stopt, door zulck een toeverlaet.[1096-98]
Nu neigh uw oor naer zusters daet te stouter.[1099]
De krancke, met den hoofde tegens 't outer
Vast leunende, berst uit met luit gesteen,
En smelt in druck; als eertijts Magdaleen[1102]
In tranen, van Godts voeten opgegolpen.[1103]
Zy zucht, zy steent, en zweert niet ongeholpen,
Niet ongeredt te scheiden van 't altaer.[1100-5]
Zoo overstrijcktze al 't lichaem, hier en daer,
Met artseny van tranen, dieze sprengde
In hare hant; waer onder zy iet mengde
Van 't Heilighdom des dierbren lijfs of bloets,
In hare hant verborgen: zoo vol moedts,[1106-10]
Vol hoops, gevoeltze, o wonder noit volprezen!
Zich, op een' sprongk, van alle wee genezen.[1111-12]
Zy springht van vreught, en scheit een vrolijck mensch;[1113]
Die nu te loon ontfingk, naer heuren wensch,
Het geen zy wenschte, en Godt hadde afgebeden:
Haer sterck gemoedt verworf die kracht der leden.[1116]
Zoo zet de broêr zijn zusters daet ten toon,[1117]
Na dat haer asch te rust ging by de doôn.
Hy melde 't noit gedurende haer leven:
Maer sedert, sterck van zielschrick aengedreven,[1120]
Bazuint hy 't uit, op dat dit wonder klinck',
In ieders oor, en J E S U S eere blinck'.
Men magh 't geheim der Koningen niet mellen;[1123]
Maer onbeschroomt Godts wercken elck vertellen.[1047-1124]

1096-98 'Sy volght de vrouw nae, die den bloedtloop, door den soom van Christus, gestut had'; *Naeryvertze:* volgt zij ijverig na; *de hant* enz.: de vrouw die aan bloedvloeiing leed en door 't aanraken van Christus' kleed genas, vgl. *Matth.* IX, 20-22 en hierna vs. 1135-36; *Kristzuchtigh:* verlangend naar Christus.

1099 'Hoort wat sy gedaen heeft'.

1102 *Magdaleen,* vgl. hiervóór vs. 916.

1103 *van Godts voeten opgegolpen:* opgegulpt, uitgestort, terwijl zij aan Jesus' voeten lag.

1100-5 'Als sy haer hooft aen het altaer geleunt hadt, al roepende, ende weenende, seyde sy, dat sy 't altaer niet eer laten sou, voor dat sy haer ghesondtheydt verkregen hadt'.

1106-10 'En hadde also met deze haer plaetsen het heele lichaem overgoten, oock met haer tranen vermenght, 't ghene dat haer handt verborghen hadt, van de Sakramenten, van 't hooghwaerdigh vleysch en bloedt'. In de eerste christentijden ontvingen de geloovigen bij de Kommunie de heilige Hostie in de hand en hielpen, zich zelf; blijkbaar had Gorgonia eenige resten overgehouden; Bellarminus (l.c.) spreekt van: 'partem Eucharistiae quam forte servaverat de more illius temporis'.

1111-12 '(o wonder werck!) soo heeft sy ghevoelt datse van de sieckte bevrijdt was'; *op een'sprongk:* op één sprong, plotseling.

1113 *scheit een vrolijck mensch:* gaat heen als enz.

1116 *Haer sterck gemoedt:* haar geloof, vgl. *Matth.* IX, 22.

1117 *de broêr:* S. Gregorius van Nazianze; *zijn zusters:* van de H. Gorgonia.

1120 *zielschrick:* angst over zijn lang verzwijgen van het wonder.

1123 Vgl. *Tobias* XII, 7.
mellen: melden.

1047-1124 Bellarm. stipt de geschiedenis van Gorgonia maar kort aan (1633 D), maar Marius verhaalt ze letterlijk naar S. Gregorius van Nazianze (*Amstelredams Eer*, blz. 227 en 102). Vondel volgt die vertaling op den voet.

En of de Nijt van spijt haer hart opeet';[+1125]
't Gaet zeker, dat geraemt van een Profeet[1126]
't Gestorven lijck slechts rakende op kan wecken;[1127]

[+][Randschrift:] *Kan een doot lichaem, veel eer kan een levendigh lichaem wonderen baren*.

1125 De gewone voorstelling van den Nijd, vgl. Ripa's *Iconologia* (Amsterdam, 1644) blz. 350 en *Peter en Pauwels*, vs. 1676.
1126 *'t Gaet:* het is; *dat geraemt* enz.: een doode, die in het graf het lijk van den *Profeet* Eliseus aanraakte, herleefde, IV *Kon.* XIII, 21 en vgl. Marius, blz. 49.
1127 *slechts rakende:* alleen door dat lijk even aan te raken.

Ja 's lichaems schim voor artseny kan strecken.[1128]
't Gaet zekerder, dat levende outervleesch,[1129]
Of bloet van Godt 't wanhopend lijf genees',
Met een de ziel, die worstelende in 't midden[1131]
Der jammeren, niet weigert aen te bidden[1132]
Den zelven Godt, dien Abram hadt te vrient,[1133]
En in zijn zaet op 't outer wort gedient.[1134]
Zoo Kristus zoom oit sloot de bloedende aren,[+]
En schoof een schot voor 't leet van twalef jaren;[1135-36]
Indien Godts rock oit runde een' rooden vloet[1137]
Des bloets; wat kracht ontbeert Godts eigen bloet
En outervleesch, het kleet van Kristus Godtheit,[1138-39]
Wiens wijsheit schijnt in 't oogh der weerelt zotheit?[1140]
In zwackheit schuilt d'aenbiddelijcke kracht,[1141]
Die blijckende, te grooter wort geacht.[1142]
Gelijck het Man, der stammen hongertemmer,[+1143]
Lagh door Godts last in Arons gouden emmer[1144]
Bewaert, ten roem van Godt, by den Hebreeu;[1145]
Op dat men moght erkauwen, eeuw aen eeuw,[1146]
Van spruit tot spruit, dees weldaet, eer genoten;[1147]
Zoo heeft de Kerck, van outs her, opgesloten[+]
En naeu bewaert 's Geheimmercks rijcken schat,[1149]
Of in een slecht of kostelijcker vat,
Naer 's tijts beloop, ten oorbaer van den Kristen,[1151]
Tot Kristus roem, ten trots van zoo veel listen
En lagen en afgrijsselijck gewelt,
Van 's afgronts heir alsins te werck gestelt,[1154]

[+][Randschrift:] *Kan de zoom van Kristus kleet een bloetwel stoppen, veel meer vermagh dit Kristus lichaam zelf*.

[+][Randschrift:] *Het Manne wert Gode ten roem bewaert;*

[+][Randschrift:] *met grooter recht magh de Kerck Kristus lichaem bewaren en opsluiten, hem ter eere, zich ten oirbaer*.

1128 Zelfs de schaduw (*schim*) van den Apostel Petrus genas zieken, *Hand.* V, 15-16.
1129 *'t Gaet zekerder:* nog zekerder is het; *levende outervleesch* enz.: het geslachtofferde, maar herleefde lichaam van Christus.
1131 *Met een:* tegelijk.
1132 *jammeren:* zedelijke ellenden, zonden.
1133 *Abram:* Abraham, vgl. *Jacobus* II, 23.
1134 *zijn zaet:* Christus, als mensch van Abraham afkomstig.
1135-36 Vgl. hiervoor vs. 1094-98; *schoof een schot:* een einde maakte; *'t leet:* ongesteldheid, ongemak, ziekte.
1137 *Godts rock:* Christus' kleed; *runde:* van runnen, doen stollen, stelpen; *een'* enz.: nl. bij de vrouw, in vs. 1135-36 bedoeld; let op het sterke stafrijm van dezen regel.
1138-39 *wat kracht* enz. Bellarminus haalt (521 B) uit S. Joannes Chrystomus aan: ‘Als zij die den zoom van Christus' kleed aanraakten terecht genezen zijn, hoeveel meer zullen dan wij versterkt worden, wanneer wij Hem geheel in ons hebben?’; *Godts eigen bloet en outervleesch:* vgl.: *dat levende outervleesch of bloet van Godt*, vs. 1129-30.
1140 Vgl. I *Cor.* I, 18.
1141 Vgl. II *Cor.* XII, 9.
1142 *blijckende:* wanneer ze blijkt, zich toont.
1143 *het Man:* het Manna; *der stammen hongertemmer:* dat den honger der Joden stilde.
1144 *emmer:* vat.
1145 *Bewaert:* vgl. I, 279; II, 76, 438-39, 904.
1146 *erkauwen:* herkauwen, zich herinneren.
1147 *spruit:* geslacht; *eer:* weleer.
1149 *'s Geheimmercks rijcken schat:* het H. Sakrament; vgl. II, 833.
1151 *ten oorbaer:* tot nut en voordeel.
1154 *'s afgronts heir:* de duivelen; *alsins:* op allerlei manier.

Om dit juweel des outers te verpletteren,[1155]
Door haet van Jode of Heiden of Aertsketteren.
't Niceensch Besluit bezorght, op hare reis,[1157]

1155 *dit juweel des outers:* het H. Sakrament, vgl. Boek II, vs. 861.
1157 *'t Niceensch Besluit:* een voorschrift van het Concilie van Nicea (*'t Kerckorakel* van II, 817) bepaalde, dat in stervensgevaar niemand de H. Kommunie geweigerd mocht worden: Bellarminus, 663, C; *bezorght:* verzorgt.

De vege ziel naer 't hemelsche pallais.[+1158]
't Geheimmerck 't oogh van overouts bejegent,[1159]
En van 't altaer de zameningen zegent,[1160]
En streckt, ter noot, een toevlught onder 't kruis,[1161]
In bosch en hol, op zee en binnen 's huis,
Of langs den wegh, ter sluick en zonder kennis,[1162-63]
Daer 't wort gedreight met misgebruick en schennis.[1164]
Toen Decius bebloede Kristus bron,[+1165]
Die zielen bade, ontfing Serapion[1166]
In 't uiterste, van stervens noot gedrongen,
Zijn kerckgerecht, by nacht, door eenen jongen,[1168]
Gezonden van den Priester, nu te bedt
Gestort van flaeuwte en in zijn ampt belet.[1165-70]
Noch grijzer eeuw getuight het pleghtigh zenden[+]
Des zielgerechts aen 't kranckbedt, vol ellenden.[1171-72]
Toen Steven, d'eerste op Peters stoel gewijt,[+1173]
Zijn sleutels droegh, in dien benepen tijt,[1174]
Gemoete op wegh een drom van hofsoldaten
Tharsijt, wiens trouw zy woest en uitgelaten[1176]
Afeischen, wat hy heimlijck by zich draeght:[1177]
De jongelingk noch angstigh noch versaeght
Besloot, al zoudt hun grampschaps vinnen scherpen,[1179]
Dit Heilighste geen honden voor te werpen;[1180]
Dit Heilighste, dat in het linnen lagh
Wel zuiverlijck gewonden, uit ontzagh.[1181-82]

[+][Randschrift:] *Zoo bewaerde men het H. Sakrament, ten troost der krancken, en tot nut en nootgebruick.*

[+][Randschrift:] *Dit betuigt Serapion in Decius benaeuden tijt:*

[+][Randschrift:] *Iustijn de Martelaer onder Antonijn:*

[+][Randschrift:] *Tharsijt, gemartelt toen Steven d'eerste op den stoel zat.*

1158 *vege:* scheidende.
1159 Versta: het H. Sakrament is altijd te zien geweest, werd altijd ter aanbidding uitgesteld, zooals in het ‘Lof’ der Katholieken.
1160 *de zameningen:* de samenkomsten, de verzamelden.
1161 *ter noot:* in den nood.
1162-63 *binnen 's huis... ter sluick:* weerklank van Vondels eigen dagen. toen de H. Mis dikwijls in 't geheim in burgerhuizen werd opgedragen.
1164 *misgebruick:* misbruik.
1165 Versta: toen keizer Decius (249-51) de nieuwgedoopte Christenen bloedig vervolgde.
1166 *Serapion:* in Eusebius' *Hist. Eccl.* VI, 44 vermeld en verder niet bekend. Hij is een ander dan de Serapion van ‘Apollonia’ (vs. 165) *uit Brieven der H. Maeghden*, dit deel, blz. 478.
1168 *Zijn kerckgerecht:* de H. Kommunie.
1165-70 Bellarminus geeft dit verhaal uit Eusebius (663 A).
1171-72 Worden toegelicht door de kantteekening en deze door Bellarminus, die (473 D en 662 C) uit de Apologia van Justinus Martyr ad Antoninum Imperatorem een eucharistischen tekst aanhaalt, vgl. hierna II, 1581-88.
1173 *Steven:* paus Stephanus I († 257).
1174 *in dien benepen tijt:* nl. van de vervolging.
1176 *Tharsijt:* deze afleiding schijnt naar Marius te zijn, die Tharsitius schrijft; de kerkelijke feestdag van den acolyth Sint Tharcisius valt 25 Augustus
1177 *Afeischen:* willen afpersen.
1179 *zoudt:* zoude het.
1180 Vgl. *Matth.* VII, 6; ‘non mittendus canibus’ uit *Lauda Sion* en het Damasiaansche grafschrift van den H. Tharcisius: ‘Ipse animam potius voluit dimittere caesus prodere quam canibus rabidis coelestia membra’ (Liever wilde hij zich laten vermoorden dan Christus' lichaam aan de dolle honden over te geven).
1181-82 In de eerste tijden werd het H. Sakrament gedragen in een linnen doek, om den hals geknoopt, zooals Vondel uit het volgende verhaal wist.

Hier over slaen en stooten die verwoeden
Den trouwen helt met steenen en met roeden,[1184]
Tot dat hy stort, en giet met bloet zijn' geest

1184 *roeden:* geeselroeden.

Ten adren uit; om op het hemelsch feest,
Met eene kroon, van goude roên en steenen[1187]
Gewrocht, te treên, van schooner dagh beschenen.[1173-88]
En Sater, Sint Ambroos zijn volle broêr,[+1189]
Noch kerckscholier [toen hy de zee bevoer
En schipbreuck leedt, op berrenende klippen][1191]
Niet schrickende voor 't water op de lippen,
Noch 't schuimbecken der bulderende Doot;[1193]
Nam rustigh voor, in 't nijpen van den noot,
Niet onvoorzien van 't Kristgeheimenisse,
Te vliên naer Godt, ten troost van zijn gewisse.
Hy eischte dan het godtlijck Outermerck
Van andren, ree gekerstent in de kerck.[1198]
Hy eischte 't niet om zijn nieuwsgierige oogen
Hier me te voên; maer om zijn onvermogen[1200]
Te vestigen door dees verholenheit[1201]
Van zijn geloof. 't Gevaer dan overleit,[1190-1202]
Liet hy 't Geheim in eene bebus[*] binden;[1203]
Die om zijn' hals gehangen, alle winden
En watren tarte, als hy zich gaf op 't vlack,[1205]
En zocht, om 't lijf te bergen, mast noch wrack;
Naerdien dees schilt der Godtheit hem bedeckte,[1207]
En in den noot alleen een noothulp streckte.[1204-8]
Zijn dapperheit, daer 't schip te gronde ging,
Aen mast noch wrack, maer 't vast betrouwen hing:
En deze hoop bezweeck hem niet. In 't ende[1211]

[+][Randschrift:] *en Sint Ambroos, door zijn eerwaerdigste pen, van Sater sijnen broeder*.

[*][Randschrift:] *Orarium*.

1187 *goude roên:* gouden spangen.
1173-88 Het verhaal van den H. Tharcisius bij Bellarminus (663 B) en Marius (blz. 100), maar Vondel geeft het zelfstandig weer.
1189 *Sater:* St. Satyrus; Bellarm. geeft het verhaal over Sater in enkele regels (664 A), maar V. heeft den tekst zelf van Ambrosius' lijkrede opgezocht en nagewerkt; *Sint Ambroos:* vgl. II, 529.
1191 *berrenende:* barnende, brandende, dreigende.
1193 Let op 't versprongen metrum.
1198 *ree gekerstent:* reeds christen, geworden.
1200 *onvermogen:* hulpeloosheid.
1201 *vestigen:* sterk te maken; *dees verholenheit:* dit geheim (vgl. vs. 1203).
1190-1202 *kerkscholier:* doopleerling of catechumeen, vgl. II, 855; Ambrosius zegt: ‘Qui priusquam perfectioribus esset initiatus mysteriis, in naufragio constitutus cum ea qua veheretur navis scopulosa illisa vado et urgentibus hic atque inde fluctibus solveretur, non mortem metuens, sed ne vacuus mysterii exirit e vita quos initiatos esse cognoverat, ab his divinum illud fidelium poposcit, non ut curiosos oculos insereret arcanis, sed ut fidei suae consequeretur auxilium’. (*Omnia quotquot extant Divi Ambrosii Opera*, Basileae, MDXXXVIII, tom. III; p. 23).
1203 *'t Geheim:* het H. Sakrament; *bebus:* bede-bus, Vondels letterlijke vertaling van *Orarium*, zooals de kantteekening aanduidt. Bedoeld is een soort Hostie-doos of pixis, die in de punt van een halsdoek werd geknoopt, vgl. vs. 1180-81. Ambrosius heeft: ‘Etenim ligari fecit in orario et orarium involvit in collo’.
1205 *zich gaf op 't vlack:* in zee sprong.
1207 *schilt der Godtheit.... betrouwen:* vgl. ‘Mijn schilt en mijn betrouwen, Sijt ghy, o Godt myn Heer’ van Marnix van St. Aldegonde.
1204-8 ‘Atque ita se dejecit in mare, non requirens de navis compage resolutam tabulam cui supernatans juvaretur, quoniam fidei solius arma quaesierat’.
1211 ‘Nec deseruit spes, nec fefellit opinio’.

Hy eerst van al gelandt, na deze ellende,
Behouden 's lijfs, begroete, mont aen mont,

Den Overste, tot wiens gebodt hy stont:
En bergende zijn knapen uit de zorgen
Der zee; of ziende een deel alree geborgen;
Vloogh, zonder eens naer kist of schat te zien,
Ten tempel in, om Godt zijn eer te biên;
Voor zulck een heil te loven met gebeden
Zijn eeuwige geloofsverholentheden;[1220]
Te melden voor des Godtheits aengezicht,
Dat danckbaerheit zy d'aengenaemste plicht.[1211-22]
Ambroos beluit aldus den kuischen Sater,[1223]
Die zich, getroost op 't Kristmerck, gaf te water.[1224]
Ambroos, die dus zijn broeders uitvaert houdt.
Wijst aen wat kracht hy 't Heilighdom betrouwt;[1226]
Het zelve lijf, dat tredende op de baren,[1227]
Zijn broeders lijf in 't zeeschuim kost bewaren.[1228]
Hy straft veel min dat dees afgodisch ruickt,[1229]
Die 't Kristmerck eert, zoo mevoert, zoo gebruickt.[1230]
Aen 't voedzaem Lam, om Saters hals gehangen,[1230-31]
Was meer dan aen het gulden Vlies gevangen.[1232]
Wat element een ander dreight en plaeght;
Hy zwicht niet eens, die zulck een' halsbergh draeght.[1234]
Nu staet ons noch 't hooghwaerdigh feest te vieren,[+]
Met pleghtige en godtvruchtige manieren;
Zoo dra de zon den zomer open sluit;[1237]
Dies luister toe, waer uit dees hooghtijt spruit.
Het Godtsmerck, om zijn Godtheit aengebeden,[1239]
Wert overdwers of voor de vuist bestreden[1240]
En aengerant, na d'eerste hondert jaer:

[+][Randschrift:] *Nu volght het feest van het H. Sakrament, en d' ommegang met het zelve Heilighdom:*

1220 *geloofsverholentheden:* mysteriën van het Altaar.
1211-22 'Denique primus servatus ex undis... praesulem suum cui se crediderat recognovit, statimque ubi etiam caeteros servulos suos vel ipse liberavit vel liberatos comperit, negligens facultatem... dei ecclesiam requisivit, ut ageret gratias liberatus, et mysteria aeterna cognosceret, pronuncians nullum referendae gratiae majus esse officium'.
1223 *beluit:* geeft de laatste eer; *kuischen Sater:* woordspel door tegenstelling van Ambrosius' heiligen broer met een geilen Sater of Faun.
1224 *getroost:* vertrouwend.
1226 Versta: Geeft hiermee te kennen, hoeveel kracht hij het H. Sakrament toeschrijft.
1227 *Het zelve lijf:* hetzelfde lichaam, nl. van Christus, vgl. *Matth.* XIV, 25.
1228 *kost:* kon.
1229 Versta: zooveel te minder veroordeelt hij als afgodendienaar dengene, die enz.
1230 *'t Kristmerck:* het H. Sakrament.
1230-31 Vondel vergelijkt het H. Sakrament (*'t voedzaem Lam*) aan Saters hals met het gouden lam, dat de ridders van het Gulden Vlies aan een halsketting droegen, maar hij denkt ook aan Jason, die het gulden vlies uit Kolchis haalde.
1232 *gevangen:* gewonnen.
1234 Zeij (bl. 153) ziet hierin ook een toespeling op de Grieksche mythe van Helle, die door den ram met 't gouden vlies niet voor verdrinken behoed werd; *halsbergh:* ijzeren halsring. Nu zijn de associaties wel uitgeput!
1237 In 't begin van den zomer, nl. op H. Sakramentsdag (*dees hooghtijt* van vs. 1238).
1239 Versta: het H. Sakrament, dat om den daarin aanwezige goddelijken Persoon, aanbeden wordt.
1240 *overdwers:* zijdelings; *voor de vuist:* rechtstreeks.

Eerst overdwers, van een verwate schaer,[+]
Die Davids Zoon, wiens glorie eeuwigh dure,
Berooft van d'eene of d'andere nature;

[+][Randschrift:] *eerst overdwers en slechts by gevolgh bestreden*,

Zoo dick de nacht haer blinde pezen slaeckt,[+1245]
En, by gevolgh alleen, Godts lichaem raeckt.[1241-46]
De zevenste eeuw, verhit op 't beeldestormen,
Durf voor de vuist dees outerzon hervormen[1247-48]
En smilten in haer ydel harssenvat;[1249]
Dat eeuw op eeuw zoo menigh boeck bekladt;[1250]
't Zy Schot, Bertraem of Berengaer of Bruizen[+]
Of Albigois 't Aertsheilighdom verguizen,[1251-52]
Met roock en galm van woorden, zonder pit,[1253]
En stom, zoo dra de Kerck te rechte zit,[1254]
En wet haer' stijl en dondert naer beneden[1255]
Op 't Nimrots rot, verbijstert van Godts reden.[1256]
Men rockent wel, maer spint zoo ras geen werck:[1257]
Men stormt met kracht het kruisbeelt uit de kerck;
En onvernoeght aen 't plondren des Gekruisten,[1259]
Drijft Kristus zelf, met des kerckschenders vuisten,[1260]
In 't aengezicht, en rant zijn lichaem aen
In 't Heilighdom: daer 't lichaem heeft gestaen,

[+][Randschrift:] *van Ketteren, die of Kristus Godtheit of menscheit verlochenden:*

[+][Randschrift:] *sedert voor de vuist bevochten van Beeltstormers, Schot, Bertraem, Berengaer, Bruis, Albigensen, en andere kerckschenderen*,

1245 Versta: zoo dikwijls (*dick*) de dwaling (*de nacht*) haar aanvallen (*pezen*) beproeft.

1241-46 De eerste ketterijen (in de 2e eeuw na Chr.) ontkenden of de Godheid of de menschheid van Christus en waren bij wijze van gevolgtrekking (*by gevolgh alleen*, vs. 1246) bestrijders van het H. Sakrament. Ook Bellarminus wijst in zijn hoofdstuk over de anti-eucharistische ketterijen (387 B) 't eerst op de dwalingen omtrent de Menschwording.

1247-48 *De zevenste eeuw:* oude vorm voor zevende eeuw. Als eerste rechtstreeksche ontkenners noemt Bellarminus dan (387 C) de Iconomachi of Beeldbestrijders ‘post annum Domini 700’; Vondel bedoelt dus de 8ste eeuw, want in 726 gaf keizer Leo de Isauriër zijn eerste edikt tegen de beeldenvereering uit en volgde de bepaling, dat de eenige afbeelding van Christus brood en wijn van het Sakrament waren; *hervormen:* natuurlijk een zinspeling op de latere Hervorming.

1249 *smilten:* smelten, doen verdwijnen; *ydel:* leeg; *harssenvat:* vgl. *breinvat* van I, 1238.

1250 *bekladt:* met dwalingen volschrijft.

1251-52 De hier genoemde Sakraments-bestrijders volgen in dezelfde orde bij Bellarminus (388 A C, 389 A B), die de lijn tot de Hervormers doortrekt; Vondel bepaalt zich tot de XIIIe eeuw, omdat hij de leer dezer ketters aanvoert als een reden voor de instelling van den H. Sakramentsdag (vs. 1238) onder Urbanus IV; *Schot:* Joannes Scotus Erigena (uit Ierland) tijdgenoot van Karel den Groote, opperde twijfel aan de wezenlijke tegenwoordigheid; *Bertraem:* Bertramus of Ratramnus schreef ± 886 een onduidelijk boek over de Eucharistie, dat op de dwaalleer van Berengarius invloed had; *Berengaer:* Berengarius van Angers verdedigt op rationalistische gronden de weifelende Sakramentsleer van Bertraem en ziet in de Eucharistie alleen een teeken van Christus' lichaam, vgl. I, 1647 en Marius, blz. 270-71; *Bruizen:* de volgelingen van Pierre de Bruys (Petrobrusianen), die in 't begin der XIIIe eeuw in Frankrijk de eucharistische leer der Kerk bedrog noemden; *Albigois:* Albigensen (volgens kantteekening), nieuw-Manicheën uit Albi, ± 1208, die o.a. de Sakramentsleer verwierpen, verg. Marius, blz. 272.

1253 *zonder pit:* zonder zin of kracht.

1254 Versta: verstommend, zoodra de Kerk vonnis velt, of: sedert de veroordeelingen door de Kerk verdwenen.

1255 *wet haer' stijl:* omschrijft scherp haar leer; *dondert naer beneden:* exkommuniceert.

1256 *Nimrots rot:* de ketterij (het woordspel is een overblijfsel van Vondels Bartas-vereering) zoo genoemd, omdat Nimrod heerschte in Babel, het beeld der verwarring, vgl. I, 931; *verbijstert van Godts reden:* godsdienstig ontaard (verstandsverbijstering).

1257 *rockent:* op het rokken zetten, beginnen, nog in: berokkenen; vgl. *Salmoneus*, vs. 330.

1259 *Versta:* niet tevreden (*onvernoeght*) met de vernieling van het kruisbeeld.

1260 *Drijft:* slaat.

Bestaet men 't beelt zijns lichaems op te disschen.[1263]
Zoo bluscht men 't licht, uit lust tot duisternissen:
Zoo gaet de schim des Heeren voor den Heer:[1265]
Men wraeckt een beelt, en haelt een ander weêr:
Men wisselt zijde en purperverf aen sletten:[+1267]

[+][Randschrift:] *die altaren en beelden d'eene kerckdeur uitvagen, en door d'andere een beelt van Kristus lichaem invoeren en opdisschen*.

1263 *Bestaet:* durft.
1265 *schim:* schaduw, schijn.
1267 *aen sletten:* voor versleten lappen.

Men pooght fijn gout voor koper om te zetten.[1268]
Zoo grijpt de hont de vleeschschim in het nat,
En mist den buit van 't vleesch, alree gevat,[1269-70]
't Gelijcken van de waerheit en de logen,
En zaeck en schijn, heeft menigh oogh bedrogen.[1259-72]
Urbaen, de Vierde, een voorzaet en genan[+1273]
Van mijn' U R B A E N , die nu in 't wijt gespan[1274]
Van Vatikaen en zijn gewelfde bogen,[1274-75]
Al 't volck bestraelt en zalight met zijn oogen;[1276]
De Vierde Urbaen, begoten met Godts zalf,
En uit zijn' stoel, vijf eeuwen en een half,
Te rugge ziende, en zoo veel hooftgedroghten,
Waer van doorgaens Godts lichaem wiert bevochten;[1278-801280]
Vereerde het met eenen blijden dagh;[1281]
Den droefsten, dien oit d'afgront rijzen zagh[1282]
Met schooner vier, om 't Hooft der Heilighdommen,[1283]
In zijn triomf, te zien met glori brommen,[1284]
Op 't jaerlix feest; geviert met danckbre vreught,
Voor 't heilgenot der onvergeltbre deught
En weldaet, elck zoo zegenrijck verworven,
Door Godts Gezalfde, aen 't heilzaem hout gestorven;[1288]
Om stervende eens te trappen onversaeght,
Op 't hart des Doots, in 't kruisperck uitgedaeght.[1289-901290]
O feestdagh! rijs met ongewoone klaerheit.
Zoo paste het, dat d'onverwinbre Waerheit
Aertskettery en logen, dootsch en bang,
Eens ommevoerde in haren ommegang;
Om met dien glans en goddelijcken luister[1292-95]

[+][Randschrift:] *Urbaen de Vierde stelde het feest van het H. Sakrament in*.

1268 *om te zetten:* te verruilen. Dit en het vorige vs. zijn figuurlijk, maar ook letterlijk bedoeld: wat doeken voor rijke paramenten, een koperen hek voor gouden kelken enz.
1269-70 Toepassing van de fabel over den hond, die een stuk vleesch verloor doordat hij het beeld ervan in het water (*de vleeschschim*) ook wilde grijpen, vgl. *Warande der Dieren*, no. 117: Den Houdt en de Schaduwe, Dl. 1, blz. 750-51.
1259-72 Deze felle vss. gaan rechtstreeks tegen de Hervorming in.
1273 *Urbaen:* paus Urbanus IV (1261-64); *voorzaet en genan:* voorganger en naamgenoot.
1274 *mijn' Urbaen:* Aertsengel Godtvruchtigheit noemt Urbanus VIII zoo, die blijkbaar nog leefde (± 1644), toen Vondel dit schreef, vgl. I, 688, 1063, II, 1031, 1037.
1274-75 De weidsche Sint Pieterbouw van Michelangelo.
1276 Vgl. *Op Urbaen den Achtsten* van 1625, Dl. 2, blz. 495.
1278-80 Vijf-en-een-halve eeuw van Urbanus IV terug geeft 't jaar 700, toen de voornaamste ketterijen (*hooftgedroghten*) over de Eucharistie begonnen, vgl. vs. 1247.
1280 *doorgaens:* doorgaande, voortdurend.
1281 *het: Godts lichaem* van vs. 1280: Corpus Christi, zooals H. Sakramentsdag in de Kerktaal heet. De H. Sakramentsdag werd in 1264 door Urbanus IV ingesteld.
1282 *d'afgront:* de hel; Bellarminus zegt, dat H. Sakramentsdag vooral als bestrijding der ketterijen is ingesteld (776 D).
1283 *vier:* vuur, luister; *'t Hooft der Heilighdommen:* het middelpunt der kerken, het H. Sakrament.
1284 *brommen:* pralen.
1288 *Godts Gezalfde:* Christus; *'t heilzaem hout:* het kruis.
1289-90 Vgl. *Hebr.* II, 14.
1290 *in 't kruisperck:* in den strijd van het leven met den dood aan het kruis.
1292-95 Het Renaissance-triomfdenkbeeld, in vs. 1284 al ingezet, voert Vondel hier door met heugenissen aan Rubens' Triomfen van de Eucharistie over ketterij, onwetendheid enz. van 1628, vgl. de platen XXXI en XL van Zeij.

De zwarte grijns te lichten van het duister

*

En doncker oogh; op dat het trane en zwicht',[1297]
En schaemroot, zich laet' dienen van dit licht.[1298]
Sta op, o Godt, en help den Haet verstroien:[1299]
Gelijck het vier de fackel kan ontdoien[1300]
En smilten; zoo verga, verteere en quijn'
Al wat de strael uws Heilighdoms beschijn'.[1302]
Dat heden ons geen lasteraers gemoeten:[1303]
Sint Peters kerck en kooren krijgen voeten.[1304]
Wanneer U R B A E N met d'Aertsgeheimenis[+1305]
Der feestelijcke in top gezonge Mis,[1306]
Op 't grafaltaer, het koor hebb' begenadight,[1307]
En al de kerck gezuivert en verzadight[1308]
Met Offerspijs; dan stapt hy, op 't gebrom,[1309]
Het grof gebrom der domklocke, uit den Dom[1310]
Van 't om end om befaemde en roemrijck Rome;[1309-11]
Wiens hooft het past, dat oost en west betoome[1312]
Door Kristdienst, noch veel verder dan 't gewelt[1313]
Van Cesars zwaert de weerelt wetten stelt.[1313-14]
Het morgenroot verrees met schooner wangen
En vrolijcker om zulck een eer t'ontfangen.
De burgery en grooten treden voor[1317]
't Gewijde heir, gepaert op 't jaerlix spoor;[1318]
Eerst Ordens, door banieren onderscheien,[1319]
En draght en kleur en eige lievereien;
Dan Amptenaers der Kercke, naer hun' staet;[1321]
Bekent door staf en teken en gewaet.[1322]

[+][Randschrift:] *Rome viert dezen feestdagh zoo heerlijck als godtvruchtigh, met ommegangk en omdraght van het Hooghwaerdige:*

* TEKSTKRITIEK: vs. 1300, de 1e uitgave heeft achter *ontdoien* een punt.

1297 *trane:* misschien een drukfout voor *tane:* bezwijke; anders: beginne te weenen van nederig berouw.

1298 *dienen:* verlichten; *van dit licht:* door den luister van Sakramentsdag.

1299 Deze uitroep herinnert niet alleen aan het ‘Exsurgat Deus et dissipentur inimici ejus’ van *Ps.* LXVII, 1 maar in zijn imperatief nog meer aan den aanhef van den bul tegen Luther: ‘Exurge Domine’ van Leo X in 1520.

1300 *de fackel:* als brandstof; *ontdoien:* week maken.

1302 *de strael:* 1e naamval.

1303 *gemoeten:* ontmoeten.

1304 Versta: priesters en volk in den Sint Pieter scharen zich in processie.

1305 *Urbaen:* Urbanus VIII.

1306 *in top:* in vollen liturgischen luister.

1307 *'t grafaltaer:* van den heiligen Petrus; *het koor:* de priesterschap.

1308 *al de kerck:* alle leeken.

1309 *Offerspijs:* de heilige Kommunie.

1310 *Dom:* hoofdkerk.

1309-11 Wel Vondels zuiverste woordspel!

1312 *hooft:* de paus; *dat:* dattet, dat het (vgl. *zoudt* in vs. 1179).

1313 *Kristdienst:* christelijken godsdienst.

1313-14 Vgl. *Gysbreght van Aemstel*, vs. 715-19; *Peter en Pauwels*, Opdraght, vs. 11-12.

1317 *grooten:* aanzienlijke leeken.

1318 *'t Gewijde heir:* de priesterstoet; *gepaert:* twee aan twee.

1319 *Eerst Ordens:* voorop de kloosterorden.

1321 *Amptenaers der Kercke:* lager en hooger geestelijkheid.

1322 *Bekent:* kenbaar.

De minder houdt den voortredt: andren stappen[1323]
Van minder op, en rijzen, als by trappen:

1323 *De minder* enz.: de beschrijving is geheel volgens de kerkelijke processie-regels.

*
Gelijck het ampt dan min of meerder glimt,
En ongelijck in tittel, rijst en klimt;[1326]
Al effent Godt de minsten en de meesten.[1327]
Na henlien weckt een puickrey alle geesten
Met zangk en spel, om tijdiger bereit[1329]
De naeckende en opgaende majesteit[1330]
Van 't Heilighdom, ja 't hooft der Heilighdommen[1331]
Eerbiedigh en geknielt te wellekommen.
In 't eindt genaeckt zijn Heiligheit U R B A E N ,
En voert dees Zon: dan ziet men onder gaen[1334]
Al 't flickeren van zoo veel wasse lichten,
Als 't hooghste feest ontstack, om 't oogh te stichten:
Dan schijnt Godts licht gesteente en parlen doof,[1337]
En overtuight het knagende ongeloof.[1338]
Een hemel, rijck gewelft en klaer van stralen,[1339]
En onderstut van d'eer der Kardinalen,[1340]
Bedeckt het Hooft der Kercke, wit en grijs,
Nu torssende het toonstuck, zwaer van prijs;[1342]
Waer van de kunst en stof elckander wegen;[1343]
Doch wat 's aen stof en menschewerck gelegen:
'k Verfoey vernuft en gout en diamant,
En wat de kroon der kostlijckheden spant:
Een eedler schat bekoort hier arentsoogen,[1347]
En raeckt het hart; het welck alree bewogen
En sidderende, ootmoedigh en verbaest,[1349]
Den gloet gevoelt, die zoo veel zielen aest,[1350]
En levens queeckt; gevoelt, o zaligh teken![1351]
De Godtheit zelf ter ronde wolcke uitbreken[1348-52]
Met zulck een kracht, die merckt en velt en straet,

* TEKSTKRITIEK: vs. 1346, in de 1e editie staat *kostelijckbeden*. - vs. 1352 heeft achter *uitbreken* een punt.

1326 *tittel:* titel.

1327 Versta: al zijn voor God hoog en laag gelijk.

1329 *om tijdiger bereit:* ‘om meer bij tijds voorbereid te zijn’ (Wilde); de muziek waarschuwt op afstand.

1330 *naeckende:* naderende.

1331 Vgl. vs. 1283.

1334 *voert dees Zon:* draagt het Heilige Sakrament, Christus de Zon der Gerechtigheid, ook in den zonvorm van het toonstuk aangeduid.

1337 *doof:* dof.

1338 Is ook dit niet een zelfbekentenis?

1339 *hemel:* draaghemel.

1340 *d'eer:* de hoogsten.

1342 *toonstuck:* monstrans, vgl. *Op de Tittelprint*, vs. 16; *prijs:* waarde.

1343 *elckander wegen:* tegen elkaar opwegen, vgl. Ovidius' *Metamorph.* II, 5.

1347 *arentsoogen:* oogen, die door de schittering heen de kern kunnen zien, vgl. II, 630.

1349 *verbaest:* overmeesterd.

1350 *aest:* voedt.

1351 *gevoelt:* een echo van het eerste *gevoelt* (vs. 1350), maar zòo waarachtig uit Vondels hart, dat de zinsbouw er door geforceerd wordt. Versta (1348-52): het hart, dat gevoelt, hoe de Godheid door de omhulling der ronde Hostie (*ter ronde wolcke*) heenbreekt.

1348-52 Stellig weer getuigenissen van eigen ervaring!

Verbloemt met geur, zachtzinnigh strijckt en slaet,[1354]
Van ry tot ry, zoo veer de huizen vieren,[1355]

1354 *Verbloemt met geur:* merkwaardige omzetting van: doorgeurd met bloemen.
1355 *veer:* ver; *vieren:* meevieren door versiering.

En elck om strijt de dierbre staetsi cieren
Met schilderkunst, tapijtwerck, bloemprieel,
Altaer en boogh en stichtigh straettooneel.[1356-58]
De hofsleep volght, en scharen en karrossen[1359]
Aenbidden Godt, die Rome quam verlossen.[1305-60]
Maer Sauls kroost, dat in de trali leit,[+1361]
Beschimpt terwijl Godts eere en heerlijckheit,[1362]
In 't heimelijck; doch kan zoo loos niet veinzen,[1363]
Of 't mompelen beschrijft ons zijn gepeinzen.
Wat guighelspel, wat schouwspel ziet men hier?[+1365]
Een Heidensche geen Kristensche manier:
Een' rey om 't kalf, van louter gout gegoten:
Onnutte pracht van Baäls feestgenoten:
Gesteente en gout en zilver, zonder maet
Van hovaerdye en ydele overdaet;
Godtvruchtiger uit hartelijck ontfarmen
Besteet ten steun der krancke en zijgende armen.[1371-72]
De Priesters treên als minnaers opgepronckt:
De Jongkvrouw schijnt een boel, die 't hart ontvonckt:[1374]
'k Zie vanen loof en straettooneelen pralen:
'k Hoor snarespel en fluiten en cymbalen:
Ick zie noch hoor hier niet dan razerny,
En 't allerminst dat Kristus waerdigh zy,
Of zijne twaelve eenvoudige Herouten,[1379]
En hunnen stijl, in nedrigheit gezouten.[1380]
Zoo d'outste Kerck de jongste is voorgegaen,
Op zulck een spoor; men wijze ons 't voorbeelt aen;
Zoo niet, men schuw' dien Brootgodt na te treden,[1383]

[+][Randschrift:] *Onroomschen, by Michol, Sauls dochter geleken*,

[+][Randschrift:] *Beschimpen en lasteren de Godsdraght der Roomschen;*

1356-58 Vondels heimwee naar Amsterdams Mirakelprocessie van vóor 1578, vgl. *Eeuwgety der Heilige Stede*, vs. 9-10.
1359 *hofsleep:* pauselijke hofdignitarissen.
1305-60 Dit prachtig schilderij van de pauselijke Sakramentsprocessie, door Vondel nooit lichamelijk gezien, moet uit reminiscenties van naastbekenden (Abraham de Wolf, Willem Vondel) zijn gegroeid. Ook jeugdherinneringen aan het roomsche Keulen spelen er door. Vgl. verder ‘de Ommeganck van Roomen’ in een Amsterdamsch doolhof begin XVIIe eeuw, Dr. J. te Winkel, 5de Verslag *Vondel-Museum* (1912).
1361 *Sauls kroost:* volgens de kantteekening Sauls dochter Michol, de vrouw van David; *in de trali leit:* voor het getraliede venster ligt. vgl. hiervóor II vs. 391-93.
1362 *terwijl:* ondertusschen.
1363 *loos:* slim.
1365 *guighelspel:* goochelspel, vertooning.
1371-72 Ook dit woord van Judas (vgl. II, 918-21), de Hervorming in den mond gelegd, is ongemeen scherp; *zijgende:* bezwijkende.
1374 *De Jongkvrouw:* de jonge meisjes en bruidjes uit den stoet.
1379 *Herouten:* Apostelen.
1380 *stijl:* levensgewoonte; *in nedrigheit gezouten:* doortrokken van eenvoud en armoede.
1383 *Brootgodt:* de bevoorkeurde term van het anti-papisme, vgl. *Nieuw Geuzenlied Boek* (v. Lummel) blz. 28; *na te treden:* achterna te loopen.

Met torts, geloey en huichelaers gebeden.[+1356-841384]

1385 Dat wulpsche brein, in 't schimpen veel te rijp,[1385]
Velt vonnis, eer het recht de zaeck begrijp':

[+][Randschrift:] *doch de Godtvruchtigheit verdadight der Katolijcken staetsi*,

1356-84 Vondel geeft hier naar de gangbare anti-eucharistische en anti-roomsche pamflet-literatuur de *gepeinzen* van de schimpende Michol, d.i. het Protestantisme zóó scherp weer, dat zijn parodie alle Hervormings-satyren in geest overtreft.

1384 *torts:* toorts, kaarslicht; *geloey:* 't volksgezang.

1385 Aertsengel Godtvruchtigheit begint haar pleidooi voor den eucharistischen eeredienst, en met name voor omgang en processie, dat met enkele korte onderbrekingen (1574-80; 1620-22) loopt tot vs. 1796; *wulpsche:* onrijpe en lichtvaardige.

Noemt afgodiste en lasterlijcke vonden,[1387]
't Geen steunt op vaste en diamante gronden[1388]
Zoo wel van 't een als 't ander Testament,[1389]
En 't grijs gebruick der Kercke, alom bekent:[1390]
Gelijck my lust wat breeder u t'ontvouwen
Den gront, waer op dees staetsi plaght te bouwen.[1392]
't Woort Ommegangk begrijpt, in 't algemeen,[+1393]
Naer 't Griex gebruick, lofzangen of gebeên,
In 't openbaer gestort van Kerckgenooten;[1395]
Die, stichtelijck en schickelijck gesloten,[1396]
In orden treên, gelijck men is gewent,[1397]
Van plaets in plaets, tot een godtvruchtigh endt;[1398]
Dat veelerley van aert, geen eenerleie[+]
Manier vereischt; maer dat menze onderscheie,[1400]
Oock schick' naer eisch van tijt en plaets en wijck
En volck, in maght en middel ongelijck:
Oock passe op zekre of op onzekre tijden;[1403]
Bequaem om iet te zeegnen, of te wijden;[1404]
Of in het brein te drucken eenigh merck[1405]
Van danck, voor deught, of zege, of wonderwerck,[1406]
Gewrocht van Godt en Kristus, of zijn Heiligen;[1407]
Of om een stadt of een landouw te veiligen[1408]
Van springvloet, dierte, aertbevinge, ooreloogh[1409]
En pest; en zoo den ree gespannen boogh[1410]
Van 's hemels wraeck t'ontspannen, onder 't micken
Des donderkloots, waer voor de rotsen schricken:[1412]
Of om met glimp te zetten in zijn eer[1413]
Een hoffelijck of eenigh kercklijck Heer;[1414]

[+][Randschrift:] *uit de benaminge en het gebruick der Ommegangen in 't algemeen,*

[+][Randschrift:] *en zeer verscheide, niet zonder reden;*

1387 *afgodiste en lasterlijcke vonden:* afgodische en godslasterende uitvindsels.
1388 *diamante gronden:* zóó vaste feiten.
1389 Van den heelen Bijbel.
1390 *'t grijs gebruick:* de aloude gewoonte, vgl. II, 225.
1392 *plaght te bouwen:* altijd gebouwd is.
1393 *Ommegangk:* rondgang; niet het woord, maar de zaak herleidt Vondel tot de Grieken, die inderdaad allerlei optochten *(πομπ□, πρ□σοδος)* kenden in en buiten het theater, vgl. II, 1684, 1715; *begrijpt:* omvat.
1395 *Kerckgenooten:* menschen van één godsdienst.
1396 *stichtelijck:* stichtend, eerbiedig; *schickelijck:* ordelijk; *gesloten:* aaneengesloten.
1397 *In orden treên:* ordelijk voortstappen.
1398 *endt:* doeleinde.
1400 *maer dat:* maar zóó, dat.
1403 *passe:* lette.
1404 *Bequaem:* geeigend, hoort bij *lofzangen of gebeên* van vs. 1394.
1405 *brein:* geheugen; *merck:* teeken.
1406 *deught:* weldaad.
1407 *van:* door.
1408 *veiligen:* beveiligen.
1409 *dierte:* hongersnood.
1410 *ree:* reeds, gereed.
1412 *des donderkloots:* van den ramp, met herinnering aan Jupiter tonans; *waer voor* enz.: waar niets tegen bestand is.
1413 *glimp:* luister.
1414 *hoffelijck:* aan het hof verbonden, vorstelijk.

Het zy hy leve, of d'oogen hebb' geloken:[1415]
Of om een stadt of heirkracht te bestoken,[1416]
Of Kettery: wat wit men dan beschiet,[1417]
Naer dat de noot of oirbaer dit gebiet;[1418]

1415 *geloken:* gesloten.
1416 *heirkracht:* legerschaar.
1417 *Of Kettery:* als publieke demonstratie daartegen; *wat wit* enz.: welk doel men dan ook beoogt.
1418 *noot:* nood; *oirbaer:* het nut.

't Gelaet gepast op 't luiden der gezangen;[1419]
De glans in 't oogh, of water op de wangen:[1420]
Eenstemmigheit bestiert den leeck en klerck,[1421]
En hun gebaer, 't zij in of uit de kerck.[1422]
Zoo baert een lucht, een geest in vele pijpen,[1423]
Iet godtlijx, van geen ooren te begrijpen.[1424]
Dees staetsi treet dan in den naem van Godt,[+1425]
Op menschelijck of goddelijck gebodt:
Van ieder slagh bestellen u Hebreeuwen[1427]
Afbeeldingen, gevolght van Kristensche eeuwen.[1428]
Toen Moses eer, aen d'overzy van 't meir,[1429]
Het flus zoo trots nu versch verdroncken heir[1430]
Van Memfis zagh aenwentelen en stranden;[1431]
Hief hy en 't volck het hart met bey de handen[1432]
Om hoogh, en stack een keel op overluit,[+]
Wiens klanck en zangk en galm 't gestarrent stuit.[1434]
Maria zelf de Profetin, zijn zuster,[1435]
Door zulck een zege en 's broeders zangk beluster,
Aenvaert de trom, en zingt, op 's Leitsmans spoor,[1437]
Den vrouwenrey en zoo veel trommels voor:
Hier houden beurt de mannen en de vrouwen,
Die keel en trom als aen malkander trouwen.
De Bontkist, een bewaerster van de spijs[+1441]
Der Engelen en 't broot van 't Paradijs,[1441-42]
Wert omgevoert met Priesterlijck geleide,
Door stroom en kil, langs velt, woestijn en heide,[1443-44]
Tot 's vyants vloeck, tot zegen van Godts volck;
Aenbiddende Godts voeten, met een wolck[1446]

[+][Randschrift:] *en hekrachtight door goddelijck of menschelijck gebodt, naer het voorbeeld van Ioden en Kristenen.*

[+][Randschrift:] *Zoo vierde Moses over Faroos neerlaegh*.

[+][Randschrift:] *Zoo wert de Bontkist met staetsi omgevoert, door woestijn en stroom;*

1419 *gepast op:* aangepast bij.
1420 *glans:* van vreugde; *water:* tranen.
1421 *Eenstemmigheit:* één zin; *klerck:* priester.
1422 *gebaer:* houding.
1423 *een lucht, een geest:* klem op *één; pijpen:* blaasorgelpijpen, vgl. I, 1033.
1424 *Iet godtlijx:* iets hemelsch, verhevens, aandoenlijks; Vondel verstaat de psychologie der menigte; *van geen ooren te begrijpen:* 'met onbegrepen kracht de hoorders bekorend' (Wilde).
1425 *treet:* trekt op.
1427 *ieder slagh:* elke soort (van optochten); *bestellen:* leveren; *Hebreeuwen:* de Joden van het O.T.
1428 *Afbeeldingen:* voorbeelden; *Kristensche:* christelijke, vgl. Bellarminus: 'Extant exempla legis veteris' (776 B), maar Vondel geeft andere voorbeelden dan hij.
1429 *eer:* eertijds; *'t meir:* de Roode Zee.
1430 *flus:* nog pas; *trots:* trotsch.
1431 *Memfis:* de Egyptenaren; *aenwentelen en stranden:* in de golven omkomen, vgl. I, 68.
1432 *met:* en.
1434 Hoor de muziek van dezen regell; *'t gestarrent stuit:* tot de sterren, den Hemel klimt; vgl. *Exod.* XIV, 31-XV, 1.
1435 *Profetin:* profetes, vgl. *Exod.* XV, 20-21.
1437 *op 's Leitsmans spoor:* op 't voorbeeld van Mozes.
1441 *De Bontkist:* de Ark, vgl. II, 374.
1441-42 Het Manna, vgl. *Ps.* LXXVII, 24.
1443-44 Zie de verschillende gevallen, dat de Ark in optocht werd rondgedragen: *Jos.* III, 14; I *Kon.* IV, 4; II *Kon.* XV, 25.
1446 Vergelijk II, 376, 760.

Bedeckt; naerdien der sterfelijcken oogen[1447]
Geen Godtheit noch haer' glans verdragen mogen.
Op 't ommegaen van 't heir en 's Priesters maet,[+1449]

[+][Randschrift:] *en rontom Iericho:*

1447 *naerdien:* omdat.
1449 *maet:* muziek, bazuingeschal.

Zagh d'eerste na den zesten dageraet[1450]
Dien Koningsmuur van Godts bazuin getroffen,[1451]
Op 't veltgeschrey ter aerde nederploffen.
Men voerde zelf, uit Siloos trouwe hut,[+1453]
Dit Heilighdom in 't leger, tot een stut[1454]
Des wancklen volx. De Reien der Profeten,[+]
Te Gabaä, daer d'Opperste is gezeten,
Op zijnen troon, gemoeten 't Heilighdom[14571456-57]
Met snarespel, schalmeie, pijp en bom;[1458]
Opweckende d'erfhaters, die hier waken
En schroomen zelf het Heilige aen te raken:[1459-60]
En wonder is 't wat Davids hart beroert;
Het zy hy dit naer Obededom voert;[+1462]
Het zy hy dit, 't welck Dagon kost verduren,[1463]
Beveelt den ringk der Koningklijcke muren,[+1464]
Met duizenden, die voor en achter gaen.
Hy zelf schiet ras den witten ephod aen,[+]
En danssende, slaet voor de Cherubimmen
Zijn gulde harp, in 't aenzien en begrimmen[1466-68]
Van Michols oogh; het welck niet eens beseft,[1469]
Hoe 's Konings dans zijn oorlogh overtreft:
Want oorloogh kan des vyants kracht beklemmen;
Die Godtsdans zelf zijn eige trotsheit temmen.[1471-72]
Zoo vatte dit mijn wijze Helt Gregoor,[1473]
Met David lang ten reie in 't zaligh koor.[1474]
Op 's Vaders wensch, na 'et leggen van Godts drempel,[1475]

[+][Randschrift:] *ook in het leger,*

[+][Randschrift:] *en te Gabaa,*

[+][Randschrift:] *en in Obededoms huis,*

[+][Randschrift:] *en binnen Ierusalem;*

[+][Randschrift:] *daer Koninck David, met den witten lijfrock aen, voordanst, in welck eenen dans hij heerlijcker triomfeert dan in alle zijne oorlogen, zoo de H. en groote Gregoor getuight*.

1450 De zevende dag.
1451 *Dien Koningsmuur:* de koninklijke stad Jericho, vgl. *Jos.* VI, 1-20.
1453 *Siloos trouwe hut:* de tent of voorloopige tempel, die zoo lang in Silo bleef, vgl. *Recht.* XVIII, 31, *Altgeh.* I, 107.
1454 Vgl. I *Kon.* IV, 3.
1457 *gemoeten:* gaan te gemoet; *'t Heilighdom:* de Ark.
1456-57 Vgl. II *Kon.* VI, 2.
1458 Vgl. II *Kon.* VI, 5.
1459-60 *Opweckende d'erfhaters:* de Filistijnen prikkelend en tartend, maar hen toch op eerbiedigen afstand houdend, vgl. I *Kon.* IV, 6-8.
1462 *dit: het Heilige* van vs. 1460, de Ark, vgl. II, 390.
1463 *'t welck Dagon kost verduren:* dat het afgodsbeeld Dagon weerstond; dit beeld viel nl. door de nabijheid der Ark kapot, vgl. I *Kon.* V, 3-4.
1464 Versta: binnen Sion (Jerusalem) draagt, vgl. II *Kon.* VI, 12.
1466-68 ‘En David danste uit alle kracht voor den Heer; en David was bekleed met den linnen ephod’, II *Kon.* VI, 14, het feit waar Vondel zoo vaak en zoo gaarne op terugkomt, omdat hij zich zelf in David hervindt, vgl. de inleiding blz. 642-43; *Cherubimmen:* om het rijm voor Cherubijnen, de twee gouden beelden op de Ark.
1469 *Michol:* ‘En toen de Ark des Heeren in de stad van David werd binnengebracht, keek Michol, de dochter van Saul, door het venster en zij zag David huppelen en dansen voor den Heer, en inwendig verachtte zij hem’, II *Kon.* VI, 16 en vgl. *Altgh.* I, 668; II 392-94; 1361-64.
1471-72 Hoppenbrouwers verwijst naar den tekst van S. Gregorius, door Wilde verder aangehaald: ‘Ik bewonder meer den dansenden dan den strijdenden David; want strijdend onderdrukte hij zijn vijanden, maar dansend voor God overwon hij zich zelf’.
1473 *mijn wijze Helt Gregoor:* de H. Gregorius de Groote, paus en kerkvader († 604).
1474 Versta: bij David allang in den Hemel.
1475 *'s Vaders:* Davids; *na 'et* enz.: na den tempelbouw.

Broght Salomon 't Orakel in den tempel,[1476]
Op 't heerelijckst, voor ieders ooge en oor.
De Koning trat met zijne stammen voor

1476 Zie III *Kon.* VIII, 1-6; *'t Orakel:* de Ark, vgl. II, 385, 387.

Het Heilighdom, gedragen van Levijten[+]
En Priesteren, die 't puick der kudden slijten,[1480]
Door vier en stael, in 't kroonen van dien dagh,[1481]
Die Liban eerst met cedren decken zagh
Godts Kist, gewoon ten oorlogh op te trecken;[1482-831483]
En die de kroone een reisgenoot kost strecken,
In 't bangst der vlught, voor Absolon den zoon
Te reuckeloos in 't staen naer 's vaders kroon.[1484-861486]
Jerusalem, dat aen d'Eufraet most weenen[+1487]
Zoo menigh jaer, om zijn verstroide steenen;[1488]
Had nauwelix herbouwt den nieuwen muur,
Of Levijs hart, doorgloeit van danckbaer vuur,
Ving aen de vest, in 't oogh van die 't benijdden,
Met ommegangk en offer in te wijden
En zegegalm, gemengt van out en jongk,
Die over bergh en heuvel heneklonck.[1490-94]
't Onzaligh hol, noit arm van booze listen,[+1495]
Misbruickte dit, en droegh door Afgodisten[1496]
Zijn Goden om, van outs, in 't west en oost;
En zalfde een pest met zulck een' valschen troost:[1498]
Het roofde d'eer, den hemel toegemeten[1499]
Met volle maet, door d'uitspraeck der Profeten[1500]
En Koningen en Vadren, of door hem,
Die Horeb schudt met zijne donderstem.[1502]
Geen' dienst ontfangt de rechte hant der vromen,
Of hy wort slinx van boozen aengenomen.[1504]
Onaengezien wat misbruick broght in zwangk,[+1505]

[+][Randschrift:] *Salomon voerde, de Bontkist met noch ongelijck heerlijcker staetsi om.*

[+][Randschrift:] *Het herbouwde Ierusalem wert met ommegangk en staetsi ingewijdt.*

[+][Randschrift:] *Het Heidendom bootste het Iodendom na, zijne Afgoden ter eere:*

[+][Randschrift:] *Kristus nietemin stelde zijnen ommegangk en Palmfeest in,*

1480 *slijten:* verbruiken, offeren.
1481 *vier en stael:* vuur en mes; *kroonen:* bekronen, besluiten.
1482-83 De tempel door Salomon gebouwd en ingewijd, was bekleed met cederhout van den Libanon, vgl. III *Kon.* V, 8-10; *eerst:* voor het eerst.
1483 *Godts Kist:* de Ark; *gewoon* enz.: vgl. o.a. I *Kon.* IV, 3, 5; *ib.* XIV, 8.
1484-86 Toen David (*de kroone*) vluchtte voor zijn opstandigen zoon Absolon liet hij tot zijn bescherming de Ark meedragen, vgl. II *Kon.* XV, 25 en *Koning David in Ballingsch.,* vs. 10, 257 enz.
1486 *reuckeloos:* roekeloos.
1487 *Jerusalem:* de verjaagde bevolking van Jerusalem; *aen d'Eufraet:* nl. in de Babylonische gevangenschap; *most:* moest; *weenen:* vgl. *Ps.* CXXXVI.
1488 *Zoo menigh jaer:* zeventig jaar; *om zijn verstroide steenen:* Jerusalem werd door Nabuchadonosor geheel verwoest, IV *Kon.* XXV, 1-10.
1490-94 Vgl. II *Esdr.* XII, 27; *Levijs hart:* het hart der Levieten.
1495 *'t Onzaligh hol:* de hel.
1496 *Afgodisten:* afgodendienaars.
1498 ‘En wijdde door zulke mommerij een schandelijk bedrog’ (Wilde).
1499 *den hemel:* God.
1500 *door d'uitspraeck:* nl. dat God alleen goddelijke eer toekomt, door alles wat gezag heeft bevestigd.
1502 *Horeb:* of Sinai, de berg, waarop God aan Mozes de wet gaf, met het gebod Hem alleen en geen vreemde goden te vereeren, *Exod.* XIX, 18; XX, 5-5.
1504 *slinx:* met de linkerhand, arglistig.
1505 *Onaengezien:* afgezien van; *broght:* bracht.

Ging Kristus noch zijn' grooten ommegangk,[1506]
Van David lang gespelt en Zacharias,[1507]
Inheiligen, als Koningk en Messias,
Langs straten, groen bestroit met loof en palm,

1506 *grooten ommegangk:* de intocht in Jeruzalem, als prototype van de Sakramentsprocessies.
1507 *David:* Hoppenbrouwers verwijst naar *Ps.* CXVII, Wilde naar *Ps.* VIII, 3: vgl. verderop II, 1754; *Zacharias:* vgl. *Zach.* IX, 9.

En kleet by kleet: des feestdaghs zegegalm
Geleide hem, van achter en van voren:
Gezegent zy den Koningk, uitgekoren
In Davids plaets, en die, hem ongelijck[1513]
In mogentheit, nu optreckt in zijn Rijck.
Hosanne, vrede en onvergangklijcke eere
Den opperste, wiens Rijck en maght vermeere,
Eeuw in eeuw uit. Zoo reedt hy Sion in,[1517]
Op zijn bespreide ootmoedige ezelin.
Zijn jongers, die ter zijde en om hem traden,[1519]
Bazuinden vast hun Konings wonderdaden.
Jerusalem, gepropt gepackt van liên,
Liep overendt, om Godts triomf te zien.[1509-221522]
Den Wetgeleerde en Offraer, die dit hoorden
Met hartewee, verstomde hy met woorden[1524]
Des voorzaets, die op dees blijde inkomst slaen,[1525]
Waermede Godt zijn Kercke is voorgegaen;[+]
Die in een' storm, drie eeuwen langk verbolgen,[1527]
Gerolt gesolt, belet wert hem te volgen[1528]
In 't openbaer, met staetsi, spel en feest,
Voor 't grimmigh zwaert des Heidendoms bevreest.
Maer naulix had Maxent den stroom gezopen,[+1531]
Of Konstantijn sloot Godt zijn poorten open,[1532]
En treckende, wel zeven dagen langk,
Eens daeghs rontom, zong zijn' Verlosser danck,
In 't aengezicht der zeven morgenzonnen,
Voor zulck een zege, in 't Heiligh Kruis gewonnen:[1536]
Al 't Kristendom, geslaeckt van schrick en schroom,
Borst t'effens uit van blyschap, zonder toom:
De graven zelfs en lang verfoeide zercken,[1539]
Veranderden in outers, koor en kercken,[1540]
Voor ieders oogh geheilight en geciert,

[+][Randschrift:] *ten spiegel zijner Kercke, die onder het kruis zich stil hielt,*

[+][Randschrift:] *tot dat ze het hooft opstekende, zeven dagen te Rome onder Konstantijn triomfeerde;*

1513 *ongelijck:* hooger.
1517 *Sion:* Jerusalem.
1519 *jongers:* leerlingen.
1509-22 Vgl. *Matth.* XXI, 7-11 en *Ps.* CXVII, 26.
1522 *Godts triomf:* weer het Renaissance-denkbeeld, vgl. II, 1284 en 1292-95.
1524 *verstomde hy:* legde Christus het zwijgen op.
1525 *Des voorzaets:* van de profeten, genoemd in vs. 1507.
1527 *een' storm:* van de kerkvervolging tot 313 na Chr.
1528 *Gerolt, gesolt:* een der vele voorbeelden van Vondels rijmspel.
1531 *Maxent:* Keizer Maxentius werd in 312 door zijn mededinger *Konstantijn* den Groote bij den Pons Milvius verslagen, waarbij veel soldaten in den Tiber verdronken.
1532 Konstantijn kondigde in 313 door het Edikt van Milaan vrijheid van godsdienst af, waardoor het Christendom van vervolging ontslagen was; beide feiten, waaraan Vondel een epos had willen wijden, herdenkt hij vaak: o.a. *Lycklaght aan het Vrouwekoor,* vs. 12-16, 26-28, Dl. 3, blz. 421 en *Heerlyckheit der Kercke* II, 898-934; 1533-42,
1536 *'t Heiligh Kruis gewonnen:* volgens 't verhaal van Eusebius in *Vita Constantini* verscheen aan Konstantijn en zijn leger vóór den slag tegen Maxentius een kruis in de lucht met de woorden: ‘In dit teeken zult gij overwinnen’ (Baronius, 312, 19), vgl. verderop vs. 1562-65.
1539 Vgl. *Heerl. der Kercke*, II, 959; *De graven:* nl. der voornaamste martelaren.
1540 Evenals van Helena (zie noot bij II, 813) prijst Baronius nadrukkelijk de pietas van Konstantijn (312.56), die zich vooral uitte in kerkenbouw (324, 103).

En om 't gebeent des Martelaers geviert.
De zelve Vorst, in d'Arriaensche tijden,[+1543]
Beval den Raet der Vadren in te wijden[1544]
Byzantium, met grooter eere en faem
Vergroot; hernoemt naer haren bouwers naem.
Zy wijdden dan de zuiverste M A R Y E [1547]
De muren toe, op dat haer gunst bevrye
Het Nieuwe Rome en 's Kristen Keizers troon.
Dees stichter bouwde op 't voorbeelt van Godts Zoon,[+1544-501550]
't Onfaelbre licht der blintgebore blinden;[1551]
Dat vierigh zich liet binnen Sion vinden,[1552]
Op 't jaergety der Kercke en steê, herbouwt[1553]
En rein gevaeght twee loopende eeuwen out.[1552-541554]
Des Godtsdiensts zon te water uitgeklommen,[+1555]
Zagh, in de ry en rey der Priesterdommen,[1556]
De Cesars treên op 't Konstantijnsche spoor,[1557]
Met licht en pracht, alle achterste eeuwen door;[1558]
Het feest gepast naer zaeck en plaets en stonden:[1559]
De Kruisbanier had d'Adelaers verslonden,[1560]
En Rome Draeck en standerden gezwicht
Voor Kristus merck en Naem, met helder licht[1561-621562]

[+][Randschrift:] *die namaels Konstantinopel met triomfe Gode toewijde, in den naem der H. Maeght Marie:*

[+][Randschrift:] *op Kristus voorgangk, die te Ierusalem de wijdinge der herbouwde stede en Kercke holp vieren.*

[+][Randschrift:] *Konstantijns nazaten hielden in ommegangen en feesten zijn Godtvruchtigh spoor;*

1543 *De zelve Vorst:* dezelfde Konstantijn; *in d'Arriaensche tijden:* in den tijd van het Arianisme, dat de Godheid van Christus en het goddelijk Moederschap van Maria ontkende, vgl. II, 520.
1544 *den Raet der Vadren:* de vaderen van het Concilie van Nicea in 325, vgl. II, 817, 1157.
1547 *Marye:* dit is de eerste keer dat Maria's naam in de *Altaergeheimenissen* genoemd wordt, anders gewoonlijk *de Maeght:* I, 982, 1110, 1117 enz.; II 322, 580, 610 enz.
1544-50 Baronius meldt uit Nicephorus: 'Rogatu Constantini Patres qui Magno Concilio interfuere, Constantinopolim perrexisse eamque civitatem ex Byzantio Novam Romam, Constantinopolim cognominasse, atque dedicasse Dei Genitrici Mariae' (325.196).
1550 *Dees stichter:* kerkenstichter, Konstantijn; *bouwde:* bouwde voort.
1551 *Onfaelbre:* onfeilbare; *licht* enz. Vgl. *Joan.* VIII, 12, XI, 1.
1552 *vierigh:* ijverig.
1553 *steê:* plaats, heilige plaats.
1552-54 Christus verscheen op het feest der Tempelwijding te Jeruzalem (*Sion*), herinnering aan het herstel van den Joodschen eeredienst onder Judas den Macchabeër (164 v. Chr.), nadat de tempel door de heidenen ontheiligd was.
1554 *twee loopende eeuwen out:* juist twee eeuwen geleden.
1555 Versta: Toen de christelijke Godsdienst bevrijd was.
1556 *in de ry en rey:* louter woordspel: samen met de priesters.
1557 *Cesars:* keizers, nazaten van Konstantijn, vgl. II, 813.
1558 *Met licht en pracht:* bedoeld is: in processie; *achterste:* volgende.
1559 *Het feest gepast:* vul in: zijnde; terwijl het feest werd aangepast.
1560 *De Kruisbanier:* het labarum van Konstantijn, samengesteld uit de Grieksche beginletters *X* en *P* van *ΧΡΙΣΤΟΣ,* Christus (Baronius, 312, 25); *d'Adelaers:* de Romeinsche veldteekenen; *verslonden:* vervangen.
1561-62 Baronius spreekt van draken als veldteekenen der Romeinen (312.32), maar doet ook een verhaal van een draak, in de buurt van Rome door paus Silvester met het kruis onschadelijk gemaakt (324.97). Constantijn zelf noemt den duivel een draak (324.95) en wordt op zijn munten afgebeeld met een draak, door de stang van het labarum doorstoken of onder zijn voet vertrapt (afbeeldingen bij Baronius 325.106); zooals uit hiervóór II 520 blijkt zag Vondel in den *Draeck* den heresiarch Arius; *standerden:* van onchristelijke machten; *gezwicht:* doen zwichten.
1562 *Kristus merck:* het kruis.

Van schittrent gout in 't purpren velt geschreven;[1563]
Gelijck het hing van Engelen geweven
In 't luchtigh velt van d'overschene wolck.[1565]
De Priesterschap en maght van oorloghsvolck

1563 Over de vele toepassingen van het labarum vgl. Baronius: 312.23-34.
1565 Vgl. hiervoor vs. 1536.

*
Treên moediger, op 't Kruis en zijnen zegen,
Den vyanden van Godt en Kristus tegen.
Het schantmerck, dat verfoeit wiert op Kalvaer,[1569]
Voert Reien van en aen het hoogh altaer.[1570]
Wie schaemt zich 't Kruis te zwaeien en t'ontvouwen,[1571]
't Geen zalight al die op zijn kracht betrouwen,
En 't heiligh bloet, dat duizenden verlost?
't Verdoemde heir staet stom voor dezen post,[1574]
En allerstomst voor 't voedtzame Outerteken,[1575]
Begint den beck des lastraers op te breken,[+1576]
En gilt op 't lest: schaf af dees wulpsche wijs:[1577]
Dit wert u slechts geschoncken tot een spijs,
En niet om langs de straten om te dragen;
Oubolligheit, die noit aeloutsten zagen.[1574-801580]
De Martelaer Justijn [een Filosoof,[+1581]
Die 't kermend Kruis beschermde, en 't Kristgeloof[1582]
Der twaelve, hem by monde schier gegeven,[1583]
Heeft met de penne en inck zijns bloets beschreven][1584]
Betuight u, hoe men 't Godtgeheilight zont
Den Kristen, dien men niet ter stede vondt,
Daer 't volck ontfingk, naer d'Apostolische orden,[1587]
Het vleesch en bloet der Godtheit, mensch geworden.[1585-88]
Eusebius en Nicefoors papier[1589]
Verzekren u, uit Polykarps scholier,[1590]

[+][Randschrift:] *in 't aenzien der Onroomschen, die de Godsdraght lasteren:*

[+][Randschrift:] *het welck hier verdadight wort, eerst met het toezenden van 's Heeren lichaam aen de krancken. ten tijde van Iustijn, den Martelaer:*

* TEKSTKRITIEK: De 1e editie heeft in vs. 1576 *lasteraers*.

1569 *Het schantmerck:* hoort bij *'t Kruis* van vs. 1567, vgl. *Gal.* III, 13.

1570 *Reien:* zingende stoeten van priesters en geloovigen; *aen:* naar.

1571 *ontvouwen:* openlijk te toonen.

1574 *'t Verdoemde heir:* de duivels; *post:* paal, ingaande op het begrip kruispaal, vgl. straks vs. 1625.

1575 *'t voedtzame Outerteken:* de H. Kommunie.

1576 *des lastraers:* van een lasteraar; *op:* open.

1577 *dees wulpsche wijs:* deze zinnelijke manier van doen, nl. het processie-houden.

1574-80 Hier wordt de rede van Aertsengel Godtvruchtigheit even onderbroken.

1580 *Oubolligheit:* malligheid; *die noit* enz.: die nooit voor de eerste Christenen vertoond is.

1581 *Justijn:* de heilige Justinus, zie II, 1171-72, als Platonist bijgenaamd Philosophus, is een der oudste Apologeten van het Christendom.

1582 *'t kermend Kruis:* het in vervolging zuchtend Christendom; *'t Kristgeloof:* het christelijk geloof.

1583 *Der twaelve:* der twaalf Apostelen, die hij bijna persoonlijk gekend heeft; hij heet een leerling van Sint Joannes den Evangelist.

1584 *met de penne:* van Justinus zijn twee *Apologiën* aan keizers en een *Dialoog met den Jood Tryphon* bekend; *inck:* (inkt); *zijns bloets: martelinckt* zegt de Opdr. van *Peter en Pauwels*, vs. 23; Justinus stierf in 167 te Rome als martelaar.

1587 *orden:* gewoonten, instellingen.

1585-88 Bellarminus (662 C) haalt Justinus' getuigenis aan, dat men in zijn tijd gewoon was door diakens het H. Sakrament (*'t Godtgeheilight*, vs. 1585) te zenden aan hen, die wettig verhinderd waren den heiligen dienst bij te wonen.

1589 *Eusebius en Nicefoor* (Nicephorus): resp. bisschop van Cesarea († 340) en patriarch van Constantinopel († 829), kerkelijke geschiedschrijvers.

1590 *Polykarps scholier:* de leerling van den heiligen Polykarpus († 155) Sint Irenaeus; bisschop van Lyon († 202) trad bemiddelend op tusschen paus Victor en de Aziatische bisschoppen. Bellarminus haalt wel uit Eusebius het getuigenis van Irenaeus aan (670 A), dat aan vreemde

Den nagebuur der heileeuw, dat de Hoofden[1591]
Des Roomschen stoels [die met hun adren doofden[1592]

bisschoppen de H. Eucharistie ten teeken van vrede werd gezonden, maar Nicophorus komt in ander verband voor (668 C).

1591 *nagebuur der heileeuw:* die vlak na de eeuw van Christus leefde; *de Hoofden* enz.: de pausen.

1592 *adren:* bloed.

't Afgodisch vier van Numaes zwart altaer][+1593]
Den Bisschoppen van Asie [als zy daer
Te Rome, om iet gewightighs quamen varen]
Bejegenden door Kercklijcke Amptenaren
Met Heilighdom der Danckspijze; als een merck[1597]
En pant van vrede en liefde, in d'eerste Kerck.
Zy zonden dit den Asiaenschen tegen,[1599]
Gelijck een groete en wellekomen zegen.
Ick melde u, hoe Serapion by nacht[+]
Het Godtsmerck op zijn kranckbedt wiert gebracht:
Hoe 't by Tharsijt in linnen lagh gewonden:
Hoe 't Sater droegh door golven zonder gronden:[1601-4]
Hoe 't, als artsny gebezight, quam te sta
De stenende heldin Gorgonia:
En schenck u tot een toemaet, eisch niet verder,[1605-7]
Hoe Exupeer, de Tholozaensche Herder,
Het eigen bloet en lijf, dat heil verworf[1609]
Aen 't kruishout, droegh by straet in glas en korf;
Dies Sint Jeroen hem noemt den overrijcken,
Om zulck een' schat, waer voor al 't gout moet wijcken.[1608-12]
Wie weigert dan dat dier Geheimnismerck[1613]
Den overtret des drempels van de Kerck?[1614]
Of 't nut gebruick, zoo heilzaem buiten 't nutten?[1615]
Naerdien wy dit met Wondren onderstutten[1616]
En ouderdom, die prijst, veel min bestraft
Deze erfgewoont, te spa nu aengeblaft[1618]
Met ongeverfde en onscharlake troni.[1619]
Doch d'outheit viert met pracht noch ceremoni[+]

[+][Randschrift:] *en aen de Bischoppen van Asie, die te Rome quamen*.

[+][Randschrift:] *De gemelde voorbeelden van Serapion, Tharsijt, Sater en Gorgonie betuigen het verscheide gebruick van 't Hoogwaerdige, 't welck Exupeer oock betuight, en wert van Sint Ieroen geprezen*.

[+][Randschrift:] *Noch beschimpen d'Onroomschen de Godtsdraght, in 't eerst niet openbaer geviert, doch de benaeude tijt verboodt dit:*

1593 *Numaes zwart altaer:* het altaar van den Romeinschen afgodendienst, door Numa Pompilius ingesteld.
1597 *Danckspijze:* vertaling van Eucharistie.
1599 *den Asiaenschen:* de bisschoppen van Kl. Azië.
1601-4 Vgl. hiervóór II, 1165-1234.
1605-7 Vgl. II, 1047-1141; *stenende* steunende, kreunende.
1609 *Het eigen:* het zelfde; *verworf:* verwierf.
1608-12 *Exupeer, de Tholozaensche Herder:* de H. Exuperius, bisschop van Toulouse; Bellarminus vermeldt (665 A) dit voorbeeld met verwijzing naar den H. Hieronymus (*Sint Jeroen*, vs. 1611, Vgl. I, 1016; II, 530); Vondel heeft blijkbaar ook hier den beoogden tekst in een brief aan Rufinus nageslagen: ‘Daer en is geen rykeren Bisschop als hy, die het lichaem van J.C. draegt in een wyme Corfken, en het dierbaer Bloet in een gelas’. (*De Brieven van den H. Hieronimus* vertaelt door A.v. Loo, Gendt, MDCCVII, I, blz. 131).
1613 *dier Geheimnismerck:* kostbaar Sakrament.
1614 *overtret:* overtreding in letterl. zin: de processie buiten de kerk.
1615 *'t nut gebruick:* het nuttig gebruiken door processie enz.; *'t nutten:* het nuttigen in de H. Kommunie.
1616 *Naerdien:* Nu; *dit: het nut gebruick* van vs. 1615; *Wondren:* nl. de in vs. 1601-6 samengevatte.
1618 *erfgewoont:* gebruik van geslacht op geslacht; *aengeblaft:* uitgekreten en aangevallen, Vgl. I, 1361, 1430.
1619 Versta: zonder van schaamte rood te worden.

Haer Godtsdraght niet, als nu in 't openbaer,[1621]
Zeit Michol, die vast grenickt; en 't is waer,[1622]
Indien men ooge op d'aengevochte tijden;

1621 *Godtsdraght:* het ronddragen van het H. Sakrament, vgl. dit woord in heidenschen zin *Samson*, vs. 81, 394.

1622 *Michol:* volgens de kantt. de *Onroomschen*, vgl. II, 391-93; 1362, 1469; *vast grenickt:* almaar grinnikt, hoonlacht.

Waer in het Kruis gedurigh schimp most lijden,
En even pal in zeven stormen staen,[1625]
Drie eeuwen langk; zoo schuw van zon en maen[1626]
En starrelicht, in graven en speloncken,[1627]
In kerckeren en kluisteren geklоncken;
Der Griecken en Hebreeuwen guighelspel
En aenstoot: maer de Kerck op hare stel[1629-301630]
Geraeckt, hief aen met stemmige ommegangen[+]
Van 't heilrijck Kruis. De Godtsdraght lang ontfangen[1632]
Met korter sleep, voor 't Godtsfeest van Urbaen,[1633]
Quam spader: 't viel oock spade eer Jesses vaen[1634]
Leviten voerde: als zy de Bontkist hieven,[1634-351635]
Met zulck een pracht, op 't Koningklijck believen,
In top van eere, om heerlijck ingewijt,
Te schitteren in Davids berghtapijt,[1638]
Op 't hooghste koor, van Salomon getimmert,[1639]
Daer zoo veel gouts der gouteeu blaeckt en schimmert.[1635-401640]
Wie blijft zoo dom, die langkzaem onderscheit,[1641]
De Kerck in druck, of in haer majesteit?[1642]
De Jode zal zijn Bontkist zoo vereeren,[+1643]
En 't Manne, een schim, een beelt van 't lijf des Heeren[1644]
En Nieuw Verbont; de Kristen, koel en kout,
Zal zijnen Godt ontzeggen geur en gout;[1646]
't Geen Kristus zelf, in Bethlehemsche stallen,
Ontfingk van 't Oost, zoo vroegh te voet gevallen,
Zijn arme kribbe. O schrandre suffery![1647-491649]

[+][Randschrift:] *gelijck sedert bleeck*.

[+][Randschrift:] *De Kristen viert zijn onverganklijck Manne met grooter reden dan de Iode het verganckelijck*.

1625 *zeven stormen:* zeven Kerkvervolgingen; in *De Heerl. der Kercke*, II, 828 kent Vondel er negen; gewoonlijk telt men er tien.
1626 *Drie eeuwen langk:* nl. tot 313.
1627 *graven en speloncken:* de Katakomben buiten Rome.
1629-30 Vgl. I *Cor.* I, 23.
1630 *stel:* rust.
1632 *ommegangen van 't heilrijck Kruis:* vgl. *Heerl. der Kercke*, III, 621-80; *Godtsdraght:* het ronddragen van Christus in het H. Sakrament.
1633 *korter sleep:* weinig gevolg; *Godtsfeest:* vgl. Fête-Dieu; *Urbaen:* Paus Urbanus IV, vgl. II, 1273-vv.
1634 *spader:* daarna, nl. na de Kruisprocessies.
1634-35 Versta: ook de godsdienstige optochten van het O.T. werden betrekkelijk laat ingesteld; *Jesses vaen:* de koninklijke stander van 't huis David, wiens vader Jesse heette.
1635 *Leviten voerde:* de Joodsche geestelijkheid aanvoerde.
1638 *Davids berghtapijt:* David had de Ark op den berg Sion met een kostbaar tapijt bedekt, vgl. II, 388.
1639 *getimmert:* gebouwd.
1635-40 Vgl. het verhaal van de plechtige overdracht der Ark door Salomon naar den door hem gebouwden tempel, III *Kon.* VIII; *'t Koningklijck believen:* de wil van koning Salomon.
1640 Vgl. III *Kon.* VI, 22; *gouteeu:* de rijke tijd van Salomon; *schimmert:* oogverblindend schittert.
1641 *langkzaem:* niet of moeilijk.
1642 Versta: de Kerk tijdens de vervolging of in haar vrijheid.
1643 Versta: Als de Jood dan zijn Ark zoo vereert enz.
1644 *schim:* voor afschaduwing; *beelt:* voorafbeelding.
1646 *geur en gout:* wierook en sieraad.
1647-49 Vgl. II, 603-14.
1649 *schrandre suffery:* Sarkastische tegenstelling.

Hoe stoft ghy noch, dat dit hervormen zy[+1650]
En louteren; die cierende uwen drempel,[1651]
Met gout en toets, de Godtheit van den tempel[1652]

[+][Randschrift:] *d'Onroomschen dragen een dootlijck met staetsi om, en weigeren*

1650 *stoft:* bluft; *hervormen:* Alleen al 't gebruik van dit woord hier is een sarkasme.
1651 *louteern:* zuiveren; *uwen drempel:* uw woonhuis.
1652 *toets:* toetssteen, marmer.

Haer eere ontzeght? die zelf een stinckend lijck[+]
Zijn staetsi gunt; en Godt van 't hemelrijck
Zijn feest berooft en plondert zijn gewelven;[1655]
Om dat te kost te hangen aen u zelven?[1656]
Met staetsi draeght men 't rottend lijf naer 't graf;[1653-57]
't Verrezen lijf, dat dooden leven gaf,[1658]
Het levend vleesch, ja Godt en mensch te zamen,
Ontzeit men wasch: is 't recht? zoo magh zich schamen[1660]
De Bosforus, die zijnen Guldemont,[+1661]
Nu van de Doot geloken, tegenzont[1662]
Dien klaren dagh van fackelen en stralen;[1663]
Om statighlijck den balling in te halen,[1664]
Door duizenden van zielen, out en jong,
Noch hangende aen de keten zijner tong.[1666]
Ick ga voorby den balssem van Marye,[+1667]
En jongsten plicht van Heer Arimathye,[1668]
Met Nikodeem, zoo milt, om zielloos vleesch[1669]
Zijn eer te biên, in 't midden van de vrees.[1670]
Geen arent schuwt om 't Godtrijck aes te wemelen,[1671]
Dat uit het graf zich zette in top der hemelen.[1672]
Alle eere ontvonckt den Heilant; 't zy die valt[1673]
Of in zijn eige of onder broots gestalt:[1674]
Het zelve lijf behout de zelve waerde,[1675]
In 't Paradijs om hoogh, om laegh op d'aerde.

[+][Randschrift:] *het levendige lichaem, der zielen voetsel, deze eere*.

[+][Randschrift:] *Sint Ian Guldemonts lijck wert wel met fackelen geleit en ingehaelt*.

[+][Randschrift:] *De Maryen en Arimatye en Nikodeem balssemden en eerden Kristus lijck wel:*

1655 *berooft:* ontrooft; *plondert zijn gewelven:* zijn kerken leeghaalt.
1656 Dit is wel ongeveer de scherpste satyre, die Vondel ooit schreef.
1653-57 V. denkt aan de praalgraven in de herv. kerken op de plaats van het altaar, het gevolg van wat hij II, 1258-66 had gehekeld.
1658 *'t Verrezen lijf:* van Christus.
1660 *wasch:* was, kaarsen.
1661 *De Bosforus:* de zeeboezem vóor Konstantinopel waar Sint Joannes Chrysostomus (*Guldemont*) met veel luister begraven werd, gelijk Baronius (407, 10) verhaalt.
1662 *geloken:* gesloten, hoort bij *mont:*
1663 *klaren dagh* enz.: de stralende fakkels maakten den nacht tot dag.
1664 *balling:* lang en herhaaldelijk was S. Joannes Chrys. van zijn zetel verjaagd geweest.
1666 Door zijn welsprekendheid.
1667 *Marye:* Vondel bedoelt volgens de kantteekening mèer dan eén Maria, nl. Maria Magdalena en de andere Maria, die 't graf met specerijen gingen bezoeken, vgl. *Matth.* XXVIII, 1 en *Luc.* XXIV.
1668 *jongsten plicht:* Jezus' begrafenis; *Heer Arimathye:* Jozef van Arimathea, vgl. II, 365.
1669 *Nikodeem:* die mede Jezus ten grave droeg, vgl. *Joan.* XIX, 30; *milt:* hartelijk.
1670 *van de vrees:* voor Jezus' vijanden.
1671 Lees: Maar *geen arent* enz., vgl. *Matth.* XXIV, 28; *Godtrijck aes:* als 't eerste woord geen drukfout is voor *Godtlijck* (goddelijk) bedoelt Vondel: voedsel dat God bevat.
1672 Vgl. *Eph.* IV, 10.
1673 *ontvonckt:* is welgevallig (Wilde).
1674 Versta: in zijn menschelijk lichaam of onder de broodsgedaante.
1675 *Het zelve lijf:* het zelfde lichaam, nl. Christus' lichaam, dat overal en altijd een godmenschelijk lichaam is en dus op grond van de Godheid aanbeden en geeerd moet worden, vgl. II, 659-60 en vgl. Bellarminus 774 B.

d'Onroomscheit zelf, noit tegenwrijtens moe,[+1677]
Staet overtuight, de Kristeer willigh toe,[1678]
Zoo 't vleesch des Lams zy tegenwoordigh onder

[+][Randschrift:] *Zommige Onroomschen bestemmen zelfs deze Kristeere,*

1677 *d'Onroomscheit:* de Hervorming; *tegenwrijten:* tegenspreken.
1678 *Kristeer:* eer aan Chistus bewezen, vgl. noot bij II, 958.

*

En in het graen: Doch of men schoon dit wonder[+]
Verlochende, en alleen gezegent broot
Of Manne ontfing; zoo kan noch Grieck noch Joodt
Hen lasteren, die 's hemels gaven sparen,[1683]
En op hun spoor, geleiden naer d'altaren.[1679-841684]
En schoon men hier slechts 't moederlijck gebodt[+]
Der Kercke hoorde en eerde; noch wort Godt
Aldus gedient in d'eere van Messias:[1685-87]
Gelijck 't gevolgh der lesse uit Jeremias
U derwaert voert van eenen lager trap;[1688-89]
Als Rechabs neef zijn' vader Jonadab[1690]
Gehoorzaem blijft, en weigert wijn te proeven,
En wijngerden en ackerlant en hoeven
En huis en schuur te bouwen; en bewoont
Zijn arme hut, met zulck een' troost gekroont,
Dat Jonadab zal bloeien in zijn telgen,[1695]
Al quaem d'Eufraet de Cederbeeck verdelgen.[1696]
Hoe zou men nu afmalen dit geslacht,[1697]
Gelijck of 't wijn en arbeit onrein acht,
En ydel zich betrouwde op menschenwetten!
Het is dan nut op Kerckgeboôn te letten,[1700]
En 's moeders last; gelijck dit trouwe zaet[1701]
Zijn vaders les en wet ter harte gaet,[1702]
En schuwen leert dit gift der slangekelen;[1703]
Dat godtsdienst rust alleen op schriftbevelen;[1704]

[+][Randschrift:] *zoo Kristus in het H. Sakrament tegenwoordigh zy*.

[+][Randschrift:] *Oock verplicht het Kerckgebodt de Kristenen, zoo wel als Ionadabs bevel de Rechabiten, zijn nakomelingen, zoo waert by Godt*.

* TEKSTKRITIEK: Kantteekening bij vs. 1690 heeft *al* in de 1e editie.

1683 *sparen:* bewaren, in eere houden.

1679-84 De Hervorming staat de aanbidding toe als Christus in het Sakrament wezenlijk tegenwoordig is: maar - zegt Vondel - ook nu de Hervorming die tegenwoordigheid loochent (*of men schoon:* ofschoon men) en alleen wil weten van een zeker gewijd brood, mag ze ons niet betwisten dat wij die hemelsche gave eeren. Het argument lijkt me niet sterk en is in Bellarminus niet terug te vinden.

1684 *op hun spoor:* op 't voorbeeld van Heiden (*Grieck*) en *Joodt* de hemelsche gaven op altaren eeren, vgl. II, 1393 en 1709 v.v.

1685-87 Versta: En ook al onderhoudt men met processies alleen een kerkelijk (geen goddelijk) gebod: dan nog wordt God daardoor gediend.

1688-89 Versta: gelijk gij uit een minder voorbeeld (*lager trap*) door Jeremias (*Jer.* XXXV) meegedeeld, kunt besluiten (*'t gevolgh der lesse*).

1690 *Rechabs neef:* de naneven of kleinkinderen van Rechab (Rechabieten), die hun vader *Jonadab* gehoorzaam bleven in zijn wijn- en bouwverbod.

1695 Jonadabs nageslacht zal niet ten onder gaan.

1696 *d'Eufraet:* de Babyloniërs, vgl. II, 1487; *Cederbeeck:* de beek Cedron bij Jerusalem, genomen voor de stad zelf, zooals *Euphraet* voor Babylon en in vs. 1661 de *Bosforus* voor Konstantinopel.

1697 Versta: Hoe zou men nu deze gehoorzame familie der Rechabieten kunnen schilderen (*afmalen*) als enz.

1700 *dan:* dus; *nut:* nuttig.

1701 *'s moeders last:* het gebod der Moederkerk; *dit trouwe zaet:* die gehoorzame Rechabieten.

1702 *vaders:* nl. van Jonadab, vgl. vs. 1690.

1703 *En:* vul in: ons; *dit gift der slangekelen:* Vondel doelt weer op de anti-eucharistische scheld-pamfletten der Hervorming, vgl. *Ps.* CXXXIX, 4 en zie de spuwende reptielen rondom Vondel-David op het titelvignet der *Altaergeheimenissen*.

1704 'De Bijbel alleen', verklaarde de Hervorming.

Dewijl Godts schrift op 't ongeschreven wijst,[1705]
Gehoorzaemheit en Kerckgewoonten prijst;[+1706]
Geheughnis houdt van tempels in te wijden,[1707]
En Hester viert en Judiths jaergetijden.[1708]

[+][Randschrift:] *De Hebreen vierden Hesters en Iudits gedachtenis, zonder bevel van Godt*.

1705 Versta: *schuwen* (vs. 1703) omdat de Bijbel zelf op de Traditie (*'t ongeschreven*) wijst, zie o.a. II *Thess.* II, 15.
1706 Vgl. *Hebr.* XIII, 17.
1707 Vgl. hiervóor II, 1552-54.
1708 Bellarminus wijst er op (776 C), dat zoowel het bevrijdings- als het overwinningsfeest der Joden zonder eenig gebod van God respektievelijk door Esther (*Hester: Esth.* IX, 17-22) en door *Judith* (*Judith*, XVI, 27) waren ingesteld.

Al draeght de Kerck aldus haer Godtheit om,[1709-vv.]
Noch smolt zy noit afgodisch Heidendom
Of Jodendom in Kristgewijde dagen.[1711]
Zy weet wel kiesch dat zuurdeech uit te vagen:[1712]
Zy lijdt niet, dat de merckpael wort verzet,[1713]
Die Kristdienst scheit van 't Heidensch en Godts Wet;[1714]
Van Isis en vrouw Ceres blinde bende,[+1715]
Die vierende, beooghde een Godtloos ende;[1716]
Van Talmudist, die 't kermend kint besnijt[1717]
En merckt, waer van u 't eenigh Kint bevrijt.[1718]
Hadt Zonnestadt gewoonte en tempelzeden,
Bestemmende, uit heur aert, nature en reden,
Die 't wit verworpt, dat Godt zijn eere ontzeit;
Men spaer 't gezonde, en snoeie 't onbescheit.[1719-22]
Hadt Sion iet van 't aenstaende afgetekent,[+1723]
Het geen men lang aen 't Kruis voltrocken rekent,[1724]
En wort vernieuwt op zielstraf en gevaer;[1725]
Men wraeck' 't verboôn, en houde 't middelbaer.[+1726]
De goutsmit scheit zoo 't valsche van het louter.[1727]
De Heiden heeft zijn offerhande en outer;
De Kristen oock zijn offer en altaer.
Zy vieren bey hun omdraght, jaer op jaer;
Doch in hun wit verschillenze, in der waerheit,[1731]
Gelijck de nacht en middaghheldre klaerheit.
Het Paeschfeest wert geviert van stam tot stam,[1733]
Zoo root geverft door 't bloedigh offerlam;[1734]

[+][Randschrift:] *De Roomsche Kerck eert geenen Afgodt: besnijt oock geene kinders:*

[+][Randschrift:] *Zij offert geen bloedige offerhande;*

[+][Randschrift:] *maer behoudt middelbare ceremonien*.

1709-vv. Ook Bellarminus (772-76) weerlegt de beschuldiging van idololatria (afgoderij), maar Vondels betoog loopt anders.
1711 *Kristgewijde dagen:* tijden van het Christendom.
1712 *kiesch:* met takt en voorzichtig; *zuurdeech:* het bedervend element, vgl. I *Cor.* V, 6.
1713 *de merckpael:* de grens van 't geoorloofde.
1714 *Godts Wet:* de oude Joodsche wet.
1715 Versta: van Egyptischen en Grieksch-Romeinschen eeredienst; *Isis:* godin der Egyptenaren; *Ceres:* de graangodin der Romeinen (Demeter bij de Grieken); *blinde:* verblinde, vgl. *Peter en Pauwels*, vs. 609-11.
1716 *vierende:* met hun feesten en optochten; *Godtloos ende:* goddeloos doel.
1717 *Talmudist:* de na-christelijke Joden, die de besnijdenis nog toepassen.
1718 *merckt:* teekent met de besnijdenis, *waer van u* Christus (*'t eenigh Kint*) verlost heeft (*bevrijt*), vgl. *Coloss.* II, 11.
1719-22 Versta: als de Egyptenaren (*Zonnestadt:* Heliopolis) godsdienstige gebruiken hadden, die op zich zelf met natuur en gezond verstand overeenkwamen (*Bestemmende*), welke echter hun doel (*wit*), nl. een afgod te eeren verwerpen: laat ons dan het goede (*gezonde*) behouden en 't verkeerde (*'t onbescheit*) vermijden (*snoeie*).
1723 Versta: En als de Joodsche eeredienst (*Sion*) iets had, dat den Christelijken (*'t aenstaende*) aankondigde (nl. het offer).
1724 Versta: dat nu in het Christendom (*'t Kruis*) vervuld is.
1725 Versta: En nu op straffe en gevaar voor de ziel moet worden vernieuwd.
1726 Versta: dan wrake men het verbodene, het afgeschafte, maar behoude wat niet te veel en niet te weinig is (*middelbaer*).
1727 *het louter:* het zuivere.
1731 *hun wit:* hun voorwerp van vereering, het objectum cui.
1733 *van stam tot stam:* van de twaalf stammen van Israël.
1734 Vgl. I, 169-71.

De Kristen viert het Paeschfeest op zijn wijze,
Door 't bloeloos Lam, der zielen offerspijze:[1736]

1736 *'t bloeloos Lam:* de onbloedige offerande van Christus, het Lam Gods, in de H. Mis; *offerspijze:* geestelijk voedsel, vgl. I, 2.

Waerom? Godts lam, aen 't heiligh Kruis gehaeckt,[1737]
Heeft eens voor al dien bloenden dienst gestaeckt;[1738]
En nu een lam te kelen en te slaghten,
Waer Kristus bloet vertreên en onrein achten.[1740]
Zoo bouwt de Kerck op geenen weecken gront;[+1741]
Hoe luidt men kraey,' van menschelijcken vont,[1742]
Van droom en klucht en kinderspel en grollen;[1743]
Om simpel brein te helpen aen het hollen.[1744]
Wie dwaesheit noemt, wat eertijts zy geschiet,[1745]
Die buigh' geen knie; verheff' zijn handen niet,[1746]
Noch vier' geen feest: Waerom? het blijft verboden,
Dewijl het zweemt naer 't kerckgebaer der Joden
En Heidenen. Waer loopt die kintsheit heen,[1749]
Vermits zy walght van moeders borst en speen,[1750]
En schimpt op 't feest der Godtsdraght, zoo vermeten![1751]
Schoon menigh kint Emanuël, gezeten
Op d'ezelin, met juichen tegenging;[1752-53]
Als David zong van Sions zuigeling,[1754]
Noch teêr van mont, zich mengende onder grover
Geluit, op 't feest, bestroit met tack en lover,[1755-56]
Vijf dagen voor Godts bittren ommegang;[1757]
Beginnende met bloetzweet, root en bang,[1758]
Van hof en beeck, waer langs d'olyven ruischen,[1759]
En eindigende aen 't middenkruis der kruissen,[1760]
Na zoo veel smaet en smerten, met een' snick,
Die 't al ontroerde, op eenen oogenblick.[1762]
Nu treckt de Kerck uit alle vier de hoecken[+]

[+][Randschrift:] *Zij bouwt dan op vaste gronden, acht geen ydele lasteringen,*

[+][Randschrift:] *En vaert danckbaer voort met hare triomfen en ommegangen, den Gekruiste ter eere;*

1737 *Waerom?:* Waarom onbloedig?; *gehaeckt:* gehecht.
1738 *dien bloenden dienst:* de bloedige offers der Oude Wet zooals in Boek III zal worden uitgelegd.
1740 *Waer:* ware, zou zijn, vgl. *Hebr.* X, 29.
1741 *op geenen weecken:* op een vasten, zie kantt.
1742 *kraey:* hoonroepe; *vont:* vondst, uitvindsel, vgl. II, 1387.
1743 Weer echo van de anti-Roomsche pamfletten; *grollen:* grappen.
1744 Versta: om eenvoudige menschen in de war te brengen.
1745 *dwaesheit:* tegen de reden; *wat eertijts zy geschiet:* de offers en ceremonies van Joden en Heidenen.
1746 *Die:* met klemtoon.
1749 *kintsheit:* domme eigenwijsheid, vgl. het *wulpsche brein* van II, 1385.
1750 *van moeders:* van de zorgen der Moederkerk.
1751 *Godtsdraght:* omdracht, processie; *vermeten:* vermetel.
1752-53 Vgl. II, 1517-18.
1754 Vgl. II, 1507; *Sions:* Jeruzalem.
1755-56 *grover geluit:* geluid van ouderen.
1757 *Godts bittren ommegang:* Jezus' droevigen tocht door Jerusalem naar Kalvarië.
1758 Op den vooravond van zijn lijden, vgl. I, 1472-85.
1759 *hof:* van olijven; *beeck:* Cedron, vgl. II, 1696.
1760 Versta: stervend aan het middelste van de drie kruisen, tusschen twee booswichten.
1762 *'t al:* het heelal; *eenen:* met klemtoon, vgl. I, 1504-10.

Der weerelt aen, en zegent al dat vloecken,[1763-64]
En bidt dat lijf, dat bloet, die wonden aen,
En eert zijn Kruis, met haer gekruiste vaen,
En bouwt met vreught triomfen op zijn lijden,
Uit danckbaerheit, in deze ondanckbre tijden.

1763-64 Vondel laat het Triomf-denkbeeld nu den vrijen loop; *alle vier de hoecken:* de vier windstreken.

Zy triomfeert met pracht van wit en root,[1769]
De verf van schimp, voor des Gekruisten doot.[1770]
Al 't kruistuigh, bits op knellen, quetsen, steken,[1771]
En prickelen, gedijt ten zegeteken
Voor 't bloeiend heir, dat in zijn orden treet;[1773]
Braveerende met klock en keel den kreet[+1774]
Des lastermuils; met wieroock, zulck een aessem
Der lasterkeele, een graf vol stanck en waessem.[1776]
De blijde Bruit vertoont 't heelheiligh pant[1777]
Haers Bruidegoms, van gout en diamant
En 't flickeren des hemels, rijck van steenen,[1779]
Zoo heerlijck, als godtvruchtighlijck, beschenen.
Zy looft hem, die met eere en majesteit
Opvarende, zijn tegenwoordigheit,[1782]
Hoewel bewolckt, haer liefde noit beroofde;[1783]
Gelijck zijn mont op 't uiterste beloofde.[1782-84]
z'Ontgrendelt bly, voor d'opperste gena,[1785]
De poort, op dat hy uit en innega,[1785-86]
Wiens tittel blinckt aldus op heup en kleeren:[1787]
Der Vorsten Vorst, de Heer van alle Heeren.
Die grootste schijnt hier kleen voor elx gezicht.
Die bron des lichts benevelt hier haer licht.[1790]
d'Almogentheit bedeckt haer alvermogen.[1791]
't Geloof alleen aenschouwt met opene oogen[1792]
Zijn grootheit, glans en licht en maght en kracht
En d'Engelen, zijn Ridderschap en wacht,
Hem bygevoeght, om onder Godts banieren
En Priesterdom zijn lichaems feest te vieren.[1796]

[+][Randschrift:] *den lasterlijcken afgront en altaerschenderen ter schande*.

1769 De pracht der kath. liturgie vat Vondel meesterlijk in dezen glorieuzen regel samen!
1770 Christus is voor zijn dood zoowel in het wit als in het rood beschimpt, vgl. *Luc.* XXIII, 11 en *Joann.* XIX, 2.
1771 *kruistuigh:* martelwerktuigen.
1773 *'t bloeiend heir* enz.: de kleurige processie, die zich opstelt.
1774 *klock:* klokgelui; *keel:* kerkgezang.
1776 *een graf:* vgl. *Ps.* V, II en *Matth.* XXIII, 27.
1777 *De blijde Bruit:* de H. Kerk, vgl. Rubens' Triomf van de H. Eucharistie, bij Zeij, pl. XXXI; *heelheiligh pant:* het allerheiligst onderpand, het H. Sakrament.
1779 *hemel:* troonhemel, vgl. II, 1339, kan hier ook het baldakijn boven het tabernakel bedoelen.
1782 *Opvarende:* ten Hemel varende.
1783 *bewolckt:* omsluierd door de broodsgedaante.
1782-84 Vgl. de slotzin van het Evangelie van Mattheus: ‘Ik ben met U alle dagen tot aan het einde der wereld’, *Matth.* XXVIII, 20.
1785 *d'opperste gena:* Christus.
1785-86 Vgl. *Ps.* XXXIII, 7.
1787 *tittel:* titel, naam; vgl. *Openb.* XIX, 16.
1790 *benevelt:* bewolkt, zie vs. 1783.
1791 Versta: de goddelijke almacht bedekt zich zelf.
1792 *'t Geloof alleen:* Zoo houdt ook Vondel, na St. Thomas Aquinas, de katholieke sola-fidesleer hoog tegenover het H. Sakrament: ‘sola fides sufficit’ (*Pangue Ligua*) en vgl. de titelprent.
1796 *zijn lichaems feest:* ‘festum corporis Christi’ zooals de Liturgie H. Sakramentsdag noemt. Hiermee sluit Aertsengel Godtvruchtigheid haar rede, begonnen II, 37.

d'Aertsengel sloot aldus zijn rede, en vloogh[+]
Noch sneller dan een blixemstrael om hoogh.
De zon verzonck, en scheen allengskens dover:[1799]
Ick broght den nacht met overpeinzen over.[1800]

[+][Randschrift:] *Besluit des Dichters*.

1799 *dover:* flauwer.
1800 Het einde van den tweeden dag of het tweede tijdperk van Vondels geloofsonderzoek; vgl. I, 1670.

Altaer-Geheimenissen.
Het derde Boeck. Offerhande.*

Als 't martelfeest van 't zaligh paer genaeckt,+
Dat over Rome en zijn palaizen waeckt,vs. 1-2
Verschijnt het beelt der Arragonsche Kroonen,3
[Die 't eêl bezit der Siciljaensche troonen
Ontleenen van zijn Heiligheit, U R B A E N]3-55
In 't rijck gewelf, gewijt op Vatikaen,6
En biedt, bestuwt van Koningklijck geleie,
Zijn' leenheer een sneeuwitte hackeneie;8
Het jaerlix merck der schultbekentenis:9
Gelijck met recht de leenman schuldigh is
Den eigenaer het eigen op te dragen,11
Te kennen en te dienen al zijn dagen.12
Zoo dier verbint een tijdelijck genot+13
Hier mensch aen mensch, Stathouder van zijn' Godt:14
Met grooter recht moet zich de mensch verkleenen,15
En voor 't bezit van kostelijcker leenen16
Zijn' Schepper, dien geen tong voldancken magh,
Toe-eigenen, uit ootmoet en ontzagh,
Kentekens der al t'onwaerdeerbre panden
Van 's hemels liefde en gunst, die eeuwigh branden
En blaken, om te stieren al wat leeft

+[Randschrift:] *Inleidinge, geschept uit het leen verheergewaden van Napels en Sicilie, door den Spaenschen Gezant te Rome:* **[**K a n t t e e k e n i n g bij vs. 1: *verheergewaden:* eigenlijk beleenen, geeft Vondel hier de beteekenis van: leen erkennen, vgl. *Bespiegelingen*, IV, 942.**]**

+[Randschrift:] *als een voorbeelt van 's menschen opdraght en offerhande aen Godt, aller dingen Schepper en eigenaer*.

* I n 't o p s c h r i f t: *Offerhande:* Offerande (zie noot bij I, 3 over Vondels afleiding van dit woord), het Misoffer of de H. Mis, door Bellarminus in Lib. V behandeld.
vs. 1-2 het feest van de H. Apostelen Petrus en Paulus 29 Juni.
3 *het beelt:* de vertegenwoordiger, de gezant.
3-5 Sedert 1442 beleende de Heilige Stoel de rijken Napels en Sicilië aan Arragon d.i. Spanje.
5 *Urbaen:* het blijkt hier, dat Vondel zijn leerdicht tot zóóver minstens schreef vóór 29 Juli 1644, toen Urbanus VIII stierf.
6 Versta: in de St. Pieter.
8 *hackeneie:* telganger (chinea); de vroeger verplichte dukaten schold Clemens VII in 1529 kwijt.
9 *merck:* teeken.
11 *het eigen:* zijn eigendom.
12 *kennen:* erkennen.
13 *dier:* nauw, strikt.
14 *Stathouder van zijn Godt:* bijstelling van het laatste *mensch;* de paus is stedehouder of plaatsbekleeder van den Godmensch Christus.
15 *verkleenen:* vernederen.
16 *leenen:* leengoederen.

Naer 't heil, waerom het Godt geschapen heeft[22]
En na den val genadighlijck verloste;
't Welck zijn Gezalfde aen 't Kruis den dootsnick koste.[24]
O rijckdom van genade! o milde troon![25]
Die wat ghy hebt ons schonckt met uwen Zoon;
Wat kunnen wy aertwormen, in dit leven,[27]
Den Vader Zone en Geest toch wedergeven?[28]
Wat Heiligh licht my toe met zijnen strael,[29]
En leert my, hoe ick best mijn schult betael',
Ten minste naer het uiterste vermogen?
Ondanckbaerheit mishaeght de zuiverste oogen.[32]
Dit docht ick by my zelven, en vernam[+33]
Sint Pauwels, die van boven nederquam,[34]
Om, zoo het scheen, mijn leerzucht te gerieven.[35]
Zijn hantgebaer was eene rol met brieven:[36]
d'Eerwaerdigheit van aengezicht en baert
En opzicht, zoo diepzinnigh, als bedaert,
Bewogen my dat groote licht te groeten,
't Welck staen bleef, daar ick neêrboogh, voor zijn voeten
En 't lange kleet, dat op de hielen hing.
Hy sprack aldus: de lust, die u beving,[+]
[Om eenmael van ondanckbaerheit ontslagen,[43]
Alleen aen Godt, den Schepper, op te dragen
Zijn eigendom en hooftgerechtigheit,[45]
Waer door men paeit zoo hoogh een Majesteit][46]
Verruckt my, uit den schoot der zaligheden,
Door zoo veel luchts en kreitsen, naer beneden.[48]
Nu luister toe, en leer uit mijn bericht
Den dienst, waer aen de Kristen blijft verplicht.

[+][Randschrift:] *Sint Pauwels verschijnt den Dichter*.

[+][Randschrift:] *om hem te leeren hoe de Kristen aen d'offerhande verplicht zy*.

22 *waerom:* waarvoor.
24 *Gezalfde:* Christus.
25 Vgl. *Rom.* XI, 33; *Eph.* II, 7.
27 *aertwormen:* vgl. I, 17.
28 Vgl. *Ps.* CXV, 12.
29 *Wat Heiligh:* welke heilige.
32 De bekeerling aan 't woord!
33 *docht:* dacht; *vernam:* nam waar, bemerkte.
34 *Sint Pauwels:* de Apostel (zie nader aant. bij *Personagiën* van *Pet. en Pauw.*, dit deel blz. 226), als schrijver van een brief aan de Korinthiërs (I *Cor.*) en van dien aan de Hebreën voor Vondel hier de geeigende gids.
35 *leerzucht:* leergierigheid.
36 *hantgebaer:* wat hij in zijn hand droeg (baren: dragen) Vgl. *Bruyloftbed v. Hoofd en Hellemans*, vs. 265, Dl. 3, blz. 165; *Maeghden*, vs. 1515, Dl. 3, bladz. 771; in *Hierusalem Verwoest* vs. 631 beteekent het, evenals in Hoofts *Granida* vs. 772, bedrijf; *eene rol met brieven:* van den heiligen Paulus zijn in het Nieuwe Testament 14 brieven bewaard.
43 Ook dit is een zelfaanklacht èn een juichkreet van den meer dan 50-jarigen bekeerling.
45 *hooftgerechtigheit:* hoogste recht, summum jus. nl. op het offer.
46 *paeit:* verzoent, bevredigt.
48 *kreitsen:* hemelsferen volgens het stelsel van Ptolomeus; *van kreits in kreits: Lucifer*, vs. 11.

Hoewel geen tijdt 't bederf kost overgapen,[+51]
Noch bleef den mensch, van aenvang, ingeschapen,

[+][Randschrift:] *door de Wet der nature,*

51 Versta: hoewel de zedelijke verzwakking van den mensch ten gevolge van de erfzonde nooit door den tijd werd hersteld; *kost:* kon; *overgapen:* wegnemen.
Volgens de kantteekening bedoelt Vondel te betoogen, dat het offer als zoodanig door de natuurwet den mensch geleerd wordt; Bellarminus zegt, (853 B) dat dit begrip ‘voortkomt uit het licht en het instinkt van de natuur en een eerste beginsel is ons door God ingeschapen’. Vgl. vs. 68 en later vs. 1510-11 en zie *Bespiegelingen*, IV, 907 v,v.

Dat hy den hals most buigen onder Godt;[53]
Wiens miltheit hem beleende met genot
En heerschappy en maght der zichtbre dingen,
Die 't Wezen van d'Almogentheit ontfingen:[56]
En zeker, wat kon 't reedlijck schepsel min,[57]
Dan wederom met al zijn hart en zin
Dien Schepper, zoo ten schepsele genegen,[59]
Te schencken iet van dien ontfangen zegen;[60]
't Zy vee, of vrucht; getuigende onvermoeit
Van 't goet, dat uit dees bron der goetheit vloeit;[62]
Die eeuwigh rijck, niet hoeft de veltgeschencken[63]
Der menschen, maer gedient wort, datze dencken[64]
Met danckbaerheit, hoe aller dingen Heer
Het alles schiep en voortbroght tot zijn eer:[66]
Gelijck ghy wel bevroede deze reden,[67]
Den mensche, als van Nature, in 't hart gesneden,
Of dus in 't oor geluistert: mensch, ga heen,[69]
En breng, en bie den grooten Godt alleen,[70]
Tot teken van uwe armoede en uw snootheit;
Tot klaer bewijs van zijn onmeetbre grootheit;[71-72]
Uw vee, of vrucht: en heiligh en verniel[73]
Uw offergaef, gezielt, of zonder ziel.[74]
Godt, d'oirsprongk zelf van 't wezen en het leven,
Eischt heel en al 't geen hy u heeft gegeven,
Zoo gaf men vroegh het eerstgeworpen lam[+]
En d'ackervrucht ten besten aen de vlam
En 't vier, gestoockt om naer de lucht te varen,
Van twee gebroêrs, zoo ras 'er broeders waren.[80]
Zoo ving dees dienst, die nimmer zal vergaen,
In 's werelts wiegh, van d'Offerhanden aen:
Niet uitgebroet, door Bygeloofs verblintheit,[83]
Maer ingevoert van wijze Godtgezintheit,
Van Abel zelf, den eersten martelaer;[85]

[+][Randschrift:] *uit wiens kracht Abel offerde,*

53 *most:* moest.
56 *'t Wezen:* wezenheid en bestaan.
57 *min:* minder, vul aan: doen.
59 *ten schepsele:* tot het schepsel.
60 *Te schencken:* terug te geven.
62 *dees bron der goetheit:* God, vgl. *Lucifer*, vs. 295; *Bespiegelingen* I, 44-45.
63 *hoeft:* behoeft, noodig heeft.
64 *datze dencken:* doordat ze gedenken.
66 *voortbroght:* voortbracht.
67 *reden:* overtuiging.
69 *geluistert:* gefluisterd.
70 *bie:* bied.
71-72 Deze argumenten voert ook Sint Thomas Aquinas aan ten bewijze, dat het offer in de natuurwet ligt (*Summa Theol.* II, II, 85, 1).
73 *verniel:* vernietig; een offer is zonder vernietiging niet bestaanbaar.
74 *gezielt:* bezield, levend.
80 *twee gebroêrs:* Kaïn en Abel, *Gen.* IV, 1-2.
83 *uitgebroet:* verzonnen.
85 *Abel:* Bellarminus wijst op hem als op den eersten offeraar: 790 B; *den eersten martelaer:* zoo noemt Vondel hem ook al in *De Helden Godes,* Deel 2, blz. 319.

Wiens heiligh bloet besprengde 't veltaltaer,

En van 't gewelt des wreeden Kains klaeghde,
Die hem versloegh, vermits hy Godt behaeghde,[88]
Door 't offerlam, dat op het branthout lagh,[86-89]
En, als een beelt, op 't afgebeelde zagh.[90]
Zoo d'oirsprongk van een werck het werck leert prijzen
Of laecken, kan geen hant u hooger wijzen.[92]
De weerelt, 't hooft opstekende uit de zee,[+93]
Die haer begroef, roock 't outer weêr van vee[94]
En vogelen, door Noah aengesteken,[95]
Voor zulck een gunst des hemels, hem gebleken.[96]
Die reuck geviel zoo wel der watren Heer,[97]
Dat hy besloot, den aertboôm nimmermeer
Te vloecken, noch d'inwooners te bederven.
Kon d'Offerhande een' grooter lof verwerven,
Dan uit den mont van Godt, die zelf verklaert,
Dat hy, om haer, de gansche weerelt spaert.
d'Aertsvaders, die den zelven Godt belijden,[+103]
Noch niet vernoeght, dat zy hun zoons besnijden,[104]
En voeren 't merck van 't opgerecht verbont,[104-05]
Bezegelt door den noit besmetten mont;[106]
Gaen evenwel ten outer, met hun gaven;
Oock d'onbesneên; wier namen onbegraven[+108]
Zich mengelen in 't heilige geslacht,[109]
Om offerhanden en giften, Godt gebracht.
Doch 't geen Natuur en d'outste vromen zetten
Ten regel, door hun onbeschreve wetten,
Wert door Godts wil, van Moses, zijnen tolck,[113]
Te boeck gestelt, in 't wetboeck, voor het volck,[114]
Dat hy verkoos om zijnen naem te trouwen,[115]
En aen de lucht Godts glori op te bouwen,[116]

[+][Randschrift:] *en Noah, na 's weerelts springvloet,*

[+][Randschrift:] *oock d'Aertsvaders onder de besnijdenisse,*

[+][Randschrift:] *en d'onbesnede Heiligen, volgens 't Recht der volcken, en de wet der nature, en naderhant door Moses wet in 't byzonder bevestight,*

88 *Die hem versloegh:* die hem doodsloeg.
86-89 Vgl. *Gen.* IV, 3-8 en *Hebr.* XI, 4.
90 *'t afgebeelde:* nl. het offerlam Christus.
92 *kan* enz.: Versta: dan kan men tot geen hooger criterium gaan.
93 *de zee:* van den zondvloed. vgl. *Gen.* VII, 17.
94 *'t outer: Gen.* VIII, 20.
95 *Noah:* zoo blijft Vondel met de protestantsche bijbels den naam schrijven van *De Helden Godes* (Dl. 2, bldz. 324) af tot den titel van zijn laatste treurspel *Noah* toe; *in* dat treurspel blijft 't met de Vulgaat *Noë*; over Noë: Bellarminus 787 B, 790 B; *aengesteken:* aangestoken.
96 *zulck een gunst:* van de redding.
97 Vgl. *Gen.* VIII, 21.
103 *d'Aertsvaders:* Abraham, Isaäc en Jakob; *zelven:* zelfden.
104 *vernoeght:* tevreden.
104-05 Vgl. *Gen.* XVII, 9-14; *merck:* uiterlijk teeken; *opgerecht:* opgericht, ingesteld.
106 *den noit* enz.: God.
108 *d'onbesneên:* de onbesneden vaderen, die aan Abraham voorafgingen, en wier namen opgeteekend (*onbegraven*) staan.
109 *in 't heilige geslacht:* in de bijbelsche geslachtslijsten, vgl. *Luc.* III, 35-38.
113 *Moses:* vgl. *Helden Godes*, Moses de Wetgever. Deel 2, blz. 339.
114 *'t wetboeck:* vooral de boeken Leviticus en Deuteronomium geven Gods voorschriften over Joodsche priesterschap en offers.
115 *trouwen:* trouw blijven.
116 *aen de lucht:* hoog, in 't aanschijn van de volkeren.

Door zeden en gebruicken, rijck van tal;
Waer onder blonck het Offer, boven al
Zoo dier belast aen Aron en de zijnen,[119]

119 *dier belast:* ernstig opgedragen; *Aron en de zijnen:* Aäron en zijn priesters en Levieten; vergelijk *De Helden Godes*, Aäron der Priesteren zonne, Dl. 2 blz. 341.

Die voor de hutte, en 't heilighdom verschijnen,[120]
Als Priesters, om d'altaren ga te slaen[121]
En 't offerampt; waer by de wet moet staen,
Die d'offereere ontzeggende allen Goden
Der Heidenen, naer 't licht van zijn geboden,
Den eenen Godt, bekent by Abraham,
Door gaven dient en viert met Offervlam.
Ten leste komt, na 'et afgepijnt verlangen[+]
Der vaderen, Godts Zoon zijn zegel hangen
Aen d'Offerhande, op tweederhande wijs.
Hy offert zich ten offerdranck en spijs,[130]
In schijn van weite en wijnstock; eerst onbloedigh,[131]
Daer na bebloet, en lijdzaem en langkmoedigh,
En tastelijck en zichtbaer aen 't altaer
Van 't Heidensch Kruis, met zuchten en misbaer.[134]
Dit Offer nam een einde met zijn leven;
Maer 't ander slagh van offren is gebleven
Eeuw in eeuw uit, na zijn verrijssenis;
En duurt, zoo lang hy zelf Aertspriester is,[138]
En offert door Stadthouders op der aerde[139]
Zijn lijf en bloet, van onwaerdeerbre waerde.
Natuur en wet veranderden haer' plicht
Van offeren, toen Kristus 't offerlicht
Des nachts ontstack, en dreef de duistre naerheit[142-43]
Der schimmen voor zijn afgebeelde waerheit.[143-44]
Het offren Jode en Onjode eerst gemeen,[145]
Verkeerde en weeck voor dezen dienst alleen.
Wanneer de zon, dat wondre hemelwonder,
Haer' glans ontvouwt, gaen alle starren onder,
En luicken strax haer oogen voor 't gezicht[149]
Van 't weergalooze en alles doovend licht.
Maer eer men noch den Zoon der Maeght MARYE
In 't eeuwigh ampt ten Opperpriester wije;
Het eenigh wit, waer naer ick vast verlang;[153]

[+][Randschrift:] *en endelijck bezegelt door Kristus onbloedige en bloedige offerhande*.

120 *de hutte en 't heilighdom:* de tent met de Verbondsark.
121 *ga te slaen:* waar te nemen.
130 In het laatste avondmaal, *Matth.* XXVI, 20-29: *Altgeh.* I, 543-48.
131 *In schijn van weite en wijnstock:* onder de gedaante van brood en wijn.
134 *'t Heidensch Kruis:* de kruisdood was een Rom. straf; *misbaer:* doodskreten.
138 *Aertspriester:* hoogepriester.
139 *Stadthouders:* stedehouders, plaatsbekleeders, de priesters, vergelijk I, 770-72.
142-43 *'t offerlicht des nachts:* de instelling van het Misoffer in het laatste Avondmaal.
143-44 Vgl. 'Umbram fugat veritas' (de waarheid drijft de schaduw uit) *Lauda Sion; schimmen:* schaduwen, voorafbeeldingen.
145 *Jode en Onjode:* Jood en Heiden; vergelijk elders *Grieck en Ongrieck*.
149 *luicken:* sluiten; *strax:* terstond.
153 *wit:* doelwit; *vast:* voortdurend.

Zoo troost u eerst te zien den ommegang[+154]
En grijze ry van beelden en Profeeten,[155]
Die hunnen tijt in zulck een voorspel sleten;[156]
Op dat, zoo dra de rechte Aertspriester quam,
d'Ontruste ziel hem tot haer' zoenheer nam,
En plotseling aen 't outer zijner voeten,
Zich worpende, haer misdaet zocht te boeten.[160]
Melchisedech, die Vorstlijcke Offeraer,[+161]
Quam Kristus, lang voor zijn geboortejaer,
Niet slechts in 't wilt ontworpen en verbloemen;
[Want Aron zelf had stof zich des te roemen][164]
Maer beelde oock uit door zijn geheilight beelt
Hoe Kristus dienst van Arons dienst verscheelt:
Hoe Kristus zich in 't offerampt zou quijten:
Niet op de leest der smoockende Levijten[168]
En Aron; maer gelijck hy was gewoon,[169]
Die 't leger boodt zijn' offerwijn en broôn.
Melchisedech vertoonde wijze en orden
Van 't ampt, waer in Godts Zoon gewijt zou worden.
Wat heeft dit paer te gader niet gemeen?[173]
Hoe stemmen beelt en waerheit overeen!
In eigenschap persoon en ampt en namen:
Wie eenen ziet, aenschouwtze bey te zamen.
Wort d'een genoemt de Koningk van den vre[+177]
En 't billijck Recht; met reden d'ander me.[178]
Komt d'een, als uit de lucht en hemel, dalen;[179]
Zoo daelde 't Woort met heimelijcke stralen[180]
In Jesses spruit. Wort nergens eens gedacht[181]
Melchisedechs voorvaderlijck geslacht;
Hy stemt geheel met aller zielen Hoeder,
Die Godt en mensch, van vader noch van moeder
Iet weet; hoewel met billijck onderscheit:

[+] [Randschrift:] *Voorgaende beelden en profecyen hebben d'offerhande der Kristenen aengewezen*.

[+] [Randschrift:] *Melchisedech beelde niet alleen Kristus persoon en Koninklijck maer oock zijn Priesterlijk ampt levendigh uit:*

[+] [Randschrift:] *gelijck blijckt uit de tegenstellinge dezer beide Koningklijcke Priesteren*.

154 *troost u:* getroost u, wil zien; *ommegang:* het voorbijtrekken.
155 *grijze:* oude, eerbiedwaardige.
156 Vgl. *Hebr.* I, 1.
160 *worpende:* werpende.
161 *Melchisedech:* vergelijk *De Helden Godes:* Melchisedech de Koninghlycke Priester, Dl. 2, blz. 327 en hiervoor I, 75-96, 603-16, 162-66. Bellarminus (797 A) zegt, dat *Gen.* XIV, 18: ‘Melchisedech, de koning van Salem, offerde brood en wijn, want hij was priester van den allerhoogsten God’ door David in *Ps.* C IX, 4 en door Paulus in *Hebr.* VII, 1 op Christus zóó betrokken wordt, dat zij Melchisedech niet alleen als zoo maar een figuur (*in 't wilt,* vs. 163) van Christus duiden, wat immers ook van Aäron gezegd kan worden, maar dat Christus priester was volgens de orde van Melchisedech en niet volgens die van Aäron, gelijk Paulus duidelijk schrijft.
164 *des:* daarover.
168 *leest:* wijze; *smoockende Levijten:* brandofferende Joodsche priesters.
169 *hy:* met klemtoon.
173 *dit paer:* Melchisedech en Christus.
177 *vre:* vrede.
178 *me:* mede, evenzoo.
179 Nl. zonder vermelding van zijn geboorte, vgl. vs. 191.
180 *'t Woort:* Christus; *heimelijcke stralen:* door de overstraling van den H. Geest, *Luc.* I, 35.
181 *Jesses spruit:* Maria, uit den stam van David, zoon van Jesse, *Luc.* I, 27; *gedacht:* herdacht, vermeld.

Zijn Godheit, groot en rijck van majesteit,
Is moederloos: zijn menscheit nam d'ellende
Der menschen aen in haer, die niemand kende[188]
Voor haren man, dan 's hemels zuivren Geest:
Zoo is haer vrucht hier vaderloos geweest.[186-190]
Melchisedechs geboortdagh blijft verholen;[191]
Zijn leven als aen d'eeuwigheit bevolen;[192]
En niemant kent het eint van 't eintloos Woort,
Noch aenvangk van zijn wondere geboort.[193-94]
Melchisedech ontfangt het tiende, en zegent[195]
Den vader, oock het heir van hem bejegent;[196]
En JESUS breit zijn' zegen wijder uit
Dan 's hemels kreits, dan 't licht de schaduw stuit:[198]
En duizenden, die tot den Heilant neigen,
Vereeren lijf en ziel en schat, als eigen,[200]
Van zelf aen hem, der Godtvertrouden vrient;[201]
Veel beter met den heelen mensch gedient,
Dan met een gaef van tienden, in zijn leven,[203]
Van Abraham aen 's Priesters hant gegeven;
Die 't Priesterdom bedienende, op dien tijt,
Zagh in 't verschiet Godts zoon, van God gewijt,[206]
Om 't priesterampt, verknocht aen d'eeuwigheden,[207]
Naer 's voorbeelts stijl oneindigh te bekleden:[208]
Zoo luide oock d' eedt des monts, die noit bedroogh;[209]
Dat bleef bestemt in 's hemels Raet, om hoogh.[177-210]
Dit Priesterdom zal ruim zoo helder blijcken,[+]
Indien wy eerst Melchisedech gelijcken
By Aron, en hen stellen tegens een.[213]
Zy hebben beide een zelve wit gemeen,[214]
En poogen 't Lam ter offerplaets te leiden;[215]

[+][Randschrift:] *Kristus Priesterdom naer Melchisedechs voorbeelt blijckt door tegenstelling van zijn en Arons Priesterdom te klaerder:*

188 *kende:* erkende, bekende.
186-190 Als God heeft Christus geen moeder, als mensch geen vader.
191 Vgl. vs. 179.
192 Ook de dood van Melchisedech wordt nergens vermeld.
193-94 Als God heeft Christus evenmin een einde als een begin; de *wondere geboort* van den Zoon uit den Vader, vgl. *Joan.* I, 1.
195 *het tiende:* het tiende deel van Abrahams buit, *Gen.* XIV, 20.
196 *Den vader:* Abram; *van hem:* door Melchisedech.
198 Versta: door alle hemelen en over de heele aarde; *'s hemels kreits:* de hemelsferen, vgl. III, 48; *dan 't licht de schaduw stuit:* dan daar waar enz., het andere halfrond.
200 *schat:* tijdelijk bezit; *eigen:* eigendom.
201 *Van zelf:* spontaan; *Godtvertrouden:* met God gemeenzamen, bevrienden.
203 *in zijn leven:* hoort bij 't volgend *Abraham*.
206 *Zagh:* uitbeelde.
207 Versta: als priester in eeuwigheid, vgl. *Hebr.* V, 2.
208 *Naer 's voorbeelts stijl:* naar de orde van Melchisedech, *Hebr. ib.*
209 Vgl. *Ps.* CIX, 4, *Hebr.* VII, 21.
177-210 Vgl. *Hebr.* VII, 2-10.
213 *stellen tegens een:* tegenover elkander stellen, vgl. I, 724.
214 *een zelve wit:* eenzelfde doel.
215 Beide willen den kruisdood van Christus voorafbeelden.

Maer d'offers zijn door mercken onderscheiden.[216]
Melchisedech brengt druif en airen voort,[217]

216 *mercken:* uiterlijke teekenen, *offerstof* (vs. 229) dat wat geofferd wordt.
217 *brengt... voort:* aldus in den Statenbijbel: brengt te voorschijn (proferens, Vulg. *Gen.* XIV, 18).

En schildert ons het lijf en bloet van 't Woort[218]
Doch bloedeloos door broot en wijn voor oogen:
Maer Aron komt 's Gekruisten doot vertoogen,
En voert vermomt den Heilant op Kalvaer,[221]
Zoo lang vooruit, door 't verwen van altaer
En mes en bijl met reutelende dieren,
En bockenbloet en neêrgelade stieren.[222-24]
Houdt Kristus nu Melchisedechs manier[225]
In 't offeren; hy stoock' geen offervier,
Noch offre bloet en vleesch van ram of geite,
Maer van zich zelf, bedeckt met druif en weite:[228]
Gelijck de druif en weit was offerstof[229]
Der Priesterschap, verknocht aen Salems hof.[230]
Zoo d'Offermans elckandere gelijcken,
Moet Kristus niet van dezen regel wijcken.[232]
Het offer spreeckt, al waer de letter stom:[233]
Een offerstof, een zelve Priesterdom,[234]
Een zelve stof, ten offer uitgelezen,
Voorheen van 't beelt, en na van 't ware Wezen.[236]
Melchisedech laet niemant voor zich gaen,
Noch leit, na zich, geen' nazaet achteraen;[237-38]
Om, in zijn plaets, te wijden wijn en kruimen:
Maer Aron sterft, om d'offerplaets te ruimen
En 't bloedende ampt voor zijnen erfgenaem;
Het bloedende ampt, te zwack en onbequaem,
Om 's misdaets slijm van zielen af te vagen;[242-43]
Waerom het dien te wisslen, naer 't behagen
Des wijzen Godts, in 't ampt, dat eenen past,[245]
Die door zijn bloet de vlecken beter wascht;
Niet eens alleen, en niet alleen uitwendigh,
Maer zelf de ziel, en eeuwigh en onendigh.[248]
Zoo wiesch Godts bloet de zielen, toen het riep:[249]
Het is voltoit; en gaf den geest, en sliep,[250]

218 *schildert:* voorafbeeldt; vgl. *geschildert eten,* I, 970 en *schilderdissen,* I, 989.
221 *vermomt:* voorafbeeldend.
222-24 Door de bloedige offers der Oude Wet; *neêrgelade:* geslachte.
225 Als Christus nu (zooals Paulus zegt) priester is volgens de orde van Melchisedech.
228 *druif en weite:* gedaante van wijn en brood.
229 *offerstof:* de materie van het offer. vgl. vs. 319.
230 Versta: als deze twee offeraars (*Offermans*) door hun *offerstof* op elkaar lijken, dan...
232 *dezen regel:* nl. van brood en wijn te offeren.
233 Al meldde de Bijbel (*de letter*) verder niets over het door Christus ingestelde offer, uit den aard van Melchisedechs offer, waaraan dat van Christus naar 't uiterlijk gelijk is, konden wij toch al weten, dat dat offer uit brood en wijn moet bestaan.
234 Lees klemtoon op *één; een zelve:* éénzelfde.
236 *na:* daarna.
237-38 Noch voor- noch nageslacht van Melchisedech is bekend.
242-43 Vgl. *Hebr.* X, 5-8; *slijm:* slijk, onreinheid; *vagen:* vegen.
245 *in:* met.
248 *zelf de ziel:* de ziel zelf.
249 *Zoo:* met klemtoon; *Godts bloet:* Jezus' bloed, maar ook: Gods zoon.
250 *voltoit:* volbracht, vergelijk *Joan.* XIX, 30; *Altaergeheimenissen* I, 572.

*

En liet het hooft, der Engelen verlangen,[251]
Op zijne borst, van bloet gepurpert, hangen.
Die lange scheur van 't koorkleet, voor het koor,[253]
Zeide Aron aen, in 't wrevelmoedigh oor,[254]
Dat hy vergeefs nu vee en vogel brande;[255]
Naerdien de geur der eenige Offerhande[256]
Veel zoeter roock dan kissende ossenbloet,[257]
Of rundervet, en wat den outer voedt;
't Zy wierroockreuck, of zout, of meel, of gerven.[259]
Een offer leert ontelbare offers derven.[260]
Melchisedechs geduurzaemheit in 't werck[261]
Hem toebetrouwt, ontzeit dan 't offerperck
Den offeraer der Wet, die aen zijne erven[263]
Den dienst beveelt, en 't ampt, dat strax moet sterven,[264]
Of wort gebluscht ten leste in Kristus doot,
Waer op het wees. Staet Kristus dienst nu bloot
En stil, naerdien hy eens aen 't hout most kleven;[267]
Waer is Godts eedt, waer 't Priesterdom gebleven,[268]
Dat nimmer slaept; zoo lang de zon en maen[269]
Haer' ouden gangk, rontom den hemel, gaen?
Met reden duur' dan Salems offerwijze,[271]
In Kristus Kerck, door offerdranck en spijze;
En J E S U S , hoogh verheven op een wolck,[273]
Ga door zijn knechts ten offer, voor het volck;[274]
En toef zijn schaer noch beter, dan die beide.[275]
Natuur en Wet bestellen schrale weide.[211-76276]

* TEKSTKRITIEK: vs. 279 *volmaecktheit,* de 1e editie heeft *volmaeckheit*.

251 *der Engelen verlangen:* vergelijk I *Petr.* I, 12.

253 *'t koorkleet:* in den tempel van Jerusalem, vergelijk *Matth.* XXVII, 51 en I, 573-74.

254 *Zeide Aron aen:* maakte Aron duidelijk; *Aron* verpersoonlijkt hier de Joodsche priesterschap; *'t wrevelmoedigh oor:* met verzet luisterend.

255 *vergeefs:* ijdel en nutteloos, want door den dood van Christus werden alle oude offers afgeschaft.

256 *eenige:* met klemtoon.

257 *Veel zoeter roock:* God veel behagelijker was, vgl. *Hebr.* X, 4; *kissende:* sissende, nl. in het offervuur.

259 Offerbestanddeelen voorgeschreven in *Levit.* II; *gerven:* korenschoven.

260 *Een:* met klemtoon.

261 *geduurzaemheit:* 'in eeuwigheid', *Hebr.* V, 6.

263 *der Wet:* der Oude Wet; *erven:* opvolgers.

264 *strax:* spoedig, bij Christus' dood.

267 *most kleven:* moest hangen.

268 *Godts eedt: Ps.* CIX, 4.

269 *Dat nimmer slaept:* dat gezegd is eeuwig te zullen blijven.

271 *Salems:* Melchisedechs.

273 Bij de Hemelvaart, vgl. *Handel.* I, 9.

274 *knechts:* dienaars, de priesters der Nieuwe Wet.

275 *toef:* wachte; *die beide:* Natuur en Wet.

211-76 Dit heele stuk is een trouwe, alleen in woordkeus poëtisch uitgebreide vertaling van Bellarminus' kolom 797 A-D, te lang om hier aan te halen.

276 *bestellen:* geven; *schrale weide:* onvoldoende voedsel. Versta: De offers van den natuurstaat en van de Joodsche Wet zijn onvoldoende.

Want zoo men 't wicke, en ernstig overlegh;
Noch Arons plicht, noch oock Melchisedech;[278]
Afbeeldingen, die op volmaecktheit oogen,
Vermochten noit, vermits hun onvermogen,[280]
De ziel en geest te heiligen, door broot

278 *plicht:* offertaak.
280 *vermits hun onvermogen:* door hun innerlijke onvolmaaktheid.

En wijn, of bloet van dieren, versch gedoot:
Maer 't lichaem zelf, uit eene Maeght geboren,[283]
Verzoende alleen den goddelijcken toren:[284]
Dat lichaem most voor elck geoffert zijn;[285]
Doch eens aen 't Kruis, en eeuwighlijck in schijn[286]
Van graen en druif: waerom d'Aertspriester wijdde[287]
Tot Priesters hen, die zittende aen zijn zijde,
En om den disch, ontfingen danckbaar elck,
Uit 's meesters hant, dien zegenrijcken kelck,
En 't hemelsch broot, verandert alle beide[288-91]
In bloet en vleesch, door 't Woort, 't welck krachtigh scheide[292]
Des broots en wijns zelfstandigh Wezen, van[293]
Al 't geen men met vier zinnen vatten kan;[294]
En liet alleen den blooten toeval strecken[295]
Voor eene wolck, om 't Heilighdom te decken;[296]
Te bergen voor de zwackheit van 't gemoedt[297]
Des menschen, die van menschevleesch en bloet
Een' afkeer heeft: en zoo hier most ontbreken[299]
Des toevals kleet, 't was geen Geheimnisteken.[300]
Nu ziet ghy noch, naer uiterlijcken schijn,
Melchisedech opdragen broot en wijn
Voor 't strijtbre heir: en midlerwijl genieten[303]
Zy 't afgebeelde, om niet te kort te schieten:[304]
Want zonder dit, wat baet het? wat verscheelt[305]
Het afgebeelde en 't wezenlooze beelt?
't Beloofde is vry wat anders dan 't beloven.
Al hangt de wolck voor 't kranck gezicht geschoven;[308]
Al deckt het vlies den appel van het oogh;

283 *'t lichaem zelf:* van Christus. Vondel denkt aan het vers ‘Natus ex intacta Virgine’ uit de bekende Sacramentshymne *Pangue lingua gloriosi*.
284 *toren:* toorn.
285 *most:* moest.
286 *eens:* met klemtoon.
287 *waerom:* om welke reden; *d'Aertspriester:* Christus.
288-91 Vergelijk I *Cor.* XI, 23-25.
292 *'t Woort:* Christus, maar ook het woord van Christus.
293 *zelfstandigh Wezen:* de zelfstandigheid.
294 *vier zinnen:* gevoel, gezicht, reuk en smaak; dit stemt niet overeen met de titelprent, waar de *vijf* zinnen ontoereikend heeten, maar wèl met de hymne *Adore te,* waarin het gehoor, dat Gods woord hoort, juist tot het geloof leidt.
295 *blooten toeval:* het accident zonder substantie, vgl. noot bij I 879.
296 *wolck:* omhulling; *'t Heilighdom:* het lichaam van Christus.
297 *de zwackheit van 't gemoedt:* vergelijk I, 1201-02.
299 *en zoo hier most ontbreken:* en als hier ontbrak.
300 *Geheimnisteken:* Sakrament, in 't Grieksch [*μυσι□ριον,* geheim.
303 *'t strijtbre heir:* de strijdende Kerk op aarde.
304 *'t afgebeelde:* Christus' lichaam; *om niet* enz.: om in alles de vervulling van het beeld te bewerken.
305 *zonder dit:* nl. het *genieten* van vs. 303, dus het eten van het offer, het deelhebben aan Christus' lichaam.
308 *de wolck:* een wolk.

310 Noch blijft de zon in hare kracht om hoogh.[+]
Elck Priester wort gezet, in mijne schriften,[311]
Om t'offeren zijn offerhande, en giften:[311-12]

[+][Randschrift:] *oock uit het wit en d'eindelijcke oirzaeck van het Priestersampt zelf*. **[**K a n t t e e k e n i n g : bij vs. 311, *eindelijcke oirzaeck:* causa finalis (*'t wit*).**]**

311 *in mijne schriften:* zegt S. Paulus, zie *Hebr.* VIII, 3; ook door Bell. l.c. aangehaald.
311-12 Vondel betoogt, naar Bellarminus 785 C, dat iedere offeraar of priester iets zinnelijk waarneembaars moet offeren.

*
Zal Kristus dan oneindigh, in der daet,
Iet offren, waer zijn volck ten outer gaet;[314]
Zoo hoeft hy stof, die nimmer zy vergangbaer,[315]
En door haer waerde in 't opperkoor ontfangbaer.[316]
Nu kunnen wijn en broot, die flus vergaen,[317]
En in waerdy te slecht zijn, niet bestaen[318]
Voor d' offerstof, die 't voorbeelt zal verdooven.[319]
Dat krachtigh woort des lieven Zoons, daer boven[320]
Verheerlijckt, moet verteerende de vrucht[321]
Des ackers [als de blixem uit de lucht
Op d' outers plagh het offer te verteeren][322-23]
Den Vader noch vernoegen en vereeren,[324]
Met vleesch en bloet, zijn duurzame offerstof,
En aengenaem in 't onbesmette hof.[326]
Dat Kristus en Melchisedech verschelen[+]
In 's offers waerde, en 't geen zy ommedeelen;
Brengt juist het beelt en waerheit overeen;[329]
En 't grootste steeckt zoo beter af, by 't kleen:
De wijze is slechts in 't uiterlijck gelegen:
Die staet gelijck. De tienden zaet noch zegen
Noch erfampts Recht noch zalving strecken hier
Geen Priesters merck; maer simpel de manier
Van offeren blijft dezen Offraer eigen,[331-35335]
En 't offerhooft, waer voor alle Englen neigen.[336]
Men zagh voltoit 's Gezalfden bloedigh ampt[337]
Of Priesterdom, zoo dra hy had gekampt,
Voor Davids muur, en 's doots gewelt verwonnen;[338-39]
En stijgende op in 't Godtskoor, rijck van zonnen,[340]
Daer 's vaders hof hem zegenrijck gemoet;[341]

[+][Randschrift:] *Het onderscheit tusschen Melchisedechs en Kristus offerhande vereenight beelt en waerheit*.

* TEKSTKRITIEK: vs. 318 heeft in de 1e editie *wardy*.
314 *waer zijn volck* enz.: wanneer zijn volgelingen voor 't altaar knielen.
315 *hoeft:* behoeft.
316 *'t opperkoor:* de Hemel, bij God.
317 *flus:* terstond, spoedig.
318 *slecht:* eenvoudig, gewoon; *bestaen:* dienen.
319 *offerstof:* vgl. vs. 229; *die 't voorbeelt* enz.: die het voorbeeld van de oude offers zal overtreffen.
320 Vgl. I, 555.
321 *verteerende* enz.: het brood wegnemende, veranderende.
322-23 zooals bij 't eerste offer van Aäron, vgl. *Levit.* IX, 24.
324 *noch:* bovendien; *vernoegen:* vergenoegen, bevredigen.
326 *aengenaem: ontfangbaer* van vs. 316; acceptabel, vgl. *Ps.* L, 21; *'t onbesmette hof:* de hemel.
329 Versta: geeft juist aan dat het eene *beelt* en het andere *waarheit* is, maar met de uiterlijke overeenkomst van brood en wijn bij beiden.
331-35 Het eigendommelijke van Melchisedech als priester zit alleen in het feit, dat hij brood en wijn offerde, de rest (*tienden* enz.) is bijzaak, vgl. Bellarminus, 805 D.
335 *dezen Offraer:* Melchisedech.
336 *'t offerhooft:* Christus.
337 *'s Gezalfden:* Christus'.
338-39 Versta: Zoodra hij voor Jerusalem gestorven was; vgl. *Hebr.* II, 14.
340 *'t Godtskoor:* de Hemel.
341 *'s vaders hof:* de engelen.

Verworf elx zoen, door 't overdierbaer bloet[342]
Der aderen, van top tot teen ontsloten,[343]
Ja uit zijn hart met water uitgegoten.[344]

342 *Verworf elx zoen:* verwierf de verzoening van alle menschen.
343 Vgl. *Is.* I, 6.
344 Vgl. II, 356.

Nu zat hy, die de kroon der heemlen spant,[345]
Zoo diep in 't licht, aen 's Vaders rechte hant;[346]
Gedijde een zoen en zetel der genade,[347]
En quam zijn Kerck door voorbé noch te stade:[348]
Doch voorbé, noch vertooning van zijn kruis[+]
En borstquetsuur, in 't overengelt huis,[350]
Vermoghten niet zijn Priesterdom te recken
In eeuwigheit, en 's vollex smet te decken,[352]
Met dat van vlam geweven koorgewaet,[353]
't Welck Arons rock in glans te boven gaet:[349-54354]
Hy, 't heiligh hooft van al zijn medeleden,[355]
Most, door zijn leên en dienaers, hier beneden,[356]
Noch offeren, voor 't menschelijck geslacht,
Om 't Priesterdom te houden in zijn kracht.
Geen voorbé, daer alle Englen zich verblijden,[359]
Hem eigentlijck tot eeuwigh Priester wijden;
Wel Hoeder en Behouder van zijn schaer,[361]
Die hier om laegh noch worstelt met gevaer.
't Wort tijt dat wy Melchisedech verlaten,[+363]
Nu 't Paeschlam komt, met zijn onnozel blaten,[364]
Bazuinen 't feest van 't eenigh Offerlam;[365]
Het welck, van zelf en mack, te slaghtbanck quam,[366]
Zoo onbesmet, gelijck het in de plassen
En watren der Jordane zich liet wasschen[368]
En dompelen van Zacharias zoon;[369]
Zijn afgezant, nu d'eerste in 's hemels troon,
Van allen die uit vrouwen zijn geboren.[370-71]
Dees Engel had zijn' boetscholier, te voren,[372]
Met mont en hant gewezen, zoo getrouw,

[+][Randschrift:] *Kristus voorbede in den hemel, zonder offerhande op aerde, wijdt hem eigentlijck geen eeuwigh Priester*.

[+][Randschrift:] *Het Iootsche Paeschlam beelde d'offerhande der Kristenen uit*.

345 *hy, die de kroon... spant:* God de Zoon.
346 Vergelijk *Hebr.* VIII, 1; *Lucifer*, vs. 282.
347 Vergelijk *Hebr.* IV, 16; I *Joan* II, 2.
348 Vgl. *Hebr.* VII, 26; *voorbé:* voorbede, voorspraak.
350 *borstquetsuur:* de zijwonde van de lanssteek; *'t overengelt huis:* de Hemel overal vol engelen.
352 *'s vollex smet:* de zonde van 't volk.
353 Vgl. *Peter en Pauwels*, vs. 257 en *Openb.* I, 13; Vondel bedoelt Christus' rood priestergewaad.
349-54 Versta: niet dat Christus geleden heeft, en onze voorspreker is en zijn wonden toont enz. maakt hem tot priester in eeuwigheid, zooals beloofd is, vgl. Bellarminus (809 D; 810 A-C).
354 *Arons rock:* het witte kleed van Joodsche priesters.
355 Vgl. I *Cor.* XII, 27.
356 *Most:* moest.
Vgl. I *Cor.* IV, 1.
359 *daer:* daar, waar, nl. in den Hemel.
361 *Wel:* vul in: tot.
363 Merkwaardige zelfkritiek van Vondel op zijn uitvoerigheid!
364 *onnozel blaten:* blaten van een onschuldig dier, vgl. I, 169.
365 *Bazuinen:* aankondigen.
366 Vgl. *Is,* LIII, 7.
368 *wasschen:* doopen.
369 *van Zacharias zoon:* door Joannes, vgl. noot bij II; 569 en zie III, 1148-50.
370-71 Vgl. *Matth.* XI, 11.
372 *Engel: afgezant* in vs. 370, nl. Joannes de Dooper, vgl. *Matth.* XI, 10; *boetscholier:* de menschen, wie hij boete voorhield, vgl. *Matth.* III, 8.

Op 't Lam, dat al den aertkloot dragen zou,[374]
En met het sneeuw van zijne vlock de vlecken[375]

374 Vgl. *Joann.* I. 29; *al den aertkloot dragen:* de heele aarde redden.
375 Met zijn zondeloosheid.

En sprengkelen der werelden bedecken.[376]
Korinthen leerde uit mijne pen genoegh,[377]
Hoe 't Paeschlam net op 't heiligh Kruislam sloegh;
Het Paeschlam, lang verteert met zoete brooden,
My porrende d'Achaiers uit te nooden,[380]
Op simpelheit en waarheit, vry en leegh
Van ergh en list, en boosheits oude deech.[378-82]
Het heught ons noch, zoo versch, als of wy 't zagen,[+]
Hoe, d'eerste dagh des rustdaeghs, juist vijf dagen[384]
Voor Paesschen, 't volck eens 's jaers te poorte uitviel,
Niet anders of Jerusalem een ziel
En blyschap wiert van boven ingeblazen;[387]
Waer door terstont de quynende genazen.
De vader van een ieder huisgezin
Teegh veldewaert, en haelde 't Paeschlam in,[390]
Omcingelt van zijn kinderen, met palmen
En geele olijf; beluit met zegegalmen,
Vernieuwende elck, hoe Jakobs kudde 't hof[393]
Des Nijls ontweeck door eene wolck van stof.[394]
De burgery, gemengt met vreemdelingen,[395]
Ter feest genoot, geleideze met zingen
En huppelen en juichen, naer de stadt;
Daer, op den muur, het volck, als mieren, zat,
Krioelde en wenckte een' Ocean van vachten,[399]
Nu hagelwit gewasschen om te slaghten,
En, een voor een, uit duizenden, gepickt.
Onschuldigh bloet, hoe haest ghy zoo? hy schrickt,[402]
Die tienmaelvijfentwintigh duizent rekent;[403]
Noch schrikt hy meer voor 't Lam, door u betekent:[404]
Zoo menigh lam most sneuvelen, om een[405]
Te tekenen, zoo menige eeuw voorheen.

[+][Randschrift:] *Uitspanninge van 't inhaelen der Paeschlammeren te Ierusalem*.
[K a n t t e e k e n i n g bij vs. 383: *Uitspanninge:* uitweiding.**]**

376 *sprengkelen:* zelfst. nw., synoniem van *vlecken*.
377 *Korinthen:* de Gr. stad Corinthe, waaraan S. Paulus twee brieven (*mijne pen*) schreef.
380 *porrende:* aansporend; *Achaiers:* Grieken, Korinthiërs.
378-82 Bellarminus haalt 't eerst I *Cor.* V, 7-8 aan: ‘Want ons Paaschlam is geslacht, en dat is Christus. Laat ons dus feest vieren niet met het oude zuurdeeg, noch met het zuurdeeg van arglist (*ergh en list*, vs. 382) en boosheid, maar met de ongedeesemde (*zoete,* vs. 379) brooden van oprechtheid (*simpelheit,* vs. 381) en waarheid’.
384 *des rustdaeghs:* van den Sabbath als week.
387 *wiert:* werd.
390 *Teegh:* toog, trok.
393 *Vernieuwende elck:* terwijl iedereen ophaalde, eraan herinnerde; *Jakobs kudde:* de Joden.
394 *Des Nijls:* van Egypte, vgl. I, 180-81.
395 *vreemdelingen:* Joden van buiten, die te Jerusalem het Paaschfeest kwamen vieren.
399 *een' Oceaen van vachten:* ontelbare lammeren, vgl. *myn witghewolde Zee, Pascha,* vs. 2.
402 *Onschuldigh bloet:* de lammeren; *hy schrickt:* hij met klemtoon: diegene schrikt.
403 Versta: die 't aantal lammeren op 250000 berekent; dit getal berust op een schatting, door Flavius Josefus meegedeeld in zijn *Joodsche Oorlogen* (VI, 9, 3), zegt p. Zeij.
404 *voor 't Lam:* voor 't geslachte Lam Gods, Christus.
405 *most:* moest; *een: één*.

Terwijl de Joôn de hooghtijt toebereien,[407]
Wort al de stat doorgalmt van druckigh schreien
Der lammeren; vijf dagen, jaer op jaer,[383-409]
Om 't ware Lam te voeren op Kalvaer.[410]
Wat baet het, zich van langer hant te wennen,[411]
Om zekerlijck 't beloofde heil te kennen
Door offeren; indien men d'oogen sluit,
Voor 't Offerlam, door duizenden beduit?
Om nu met vrucht te kennen 't een door 't ander;[+]
Aenschouw het beelt en Wezen, by malkander.[416]
Zy spoên gelijck, op 's vollex schelle stem,
De poorten in van 't bly Jerusalem.[418]
Geen lam is toch onnoosler dan Messias;[419]
Zoo stom ter doot geleit door Esaïas.[420]
Geen Paeschlam is zoo zuiver, naer de Wet,
Als Kristus, vry van laster, vry van smet.[422]
Een ieder lam verlicht die beide onvrye[423]
Van 't juck der aertsche of helsche slavernye.[424]
Het Jootsche lam streckt reiskost voor den mont[425]
Des pelgrims, zoet op dien beloofden gront.[426]
Het Kristensch Lam streckt kost voor alle vreemden,[427]
Alreede op wegh naer d'onverwelckbre beemden.[428]
Het een is den besnedeling belooft;[429]
Het ander lam aen 't ingedompelt hooft.[430]
Men hoort geen been van 't een en 't ander breken.[431]
De kruispael root met bloet van 't een bestreken,[432]
Met 's anders bloet de posten van het huis;[433]
Zoo vreezen post noch 't wapen van het kruis

[+][Randschrift:] *De Paeschdammers van Ioden en Kristenen by een geleken*.

407 *de hooghtijt:* de Paaschmaaltijd.
383-409 Zeij herkent in deze stemmingrijke verzen jeugdherinneringen van Paulus.
410 Versta: om vooraf te beelden 't Lam Gods en ons voor te bereiden op den offerdood van Christus op Kalvarië.
411 *zich van langer hant te wennen:* zich langzamerhand door die jaarlijks geslachte lammeren te laten voorbereiden.
416 *het beelt:* het paaschlam; *en Wezen:* en Christus.
418 Christus' intocht, vergelijk *Joan.* XII, 12-15.
419 *onnoosler:* onschuldiger.
420 Vergelijk *Is.* LIII, 7; *Esaïas:* schrijfwijze van Vondels deux-aes-bijbel, vgl. *Altaergeh.* II, 475.
422 Vgl. *Hebr.* VII, 26; *laster:* misdaad.
423 *verlicht:* verlost; *die beide onvrye:* de twee in slavernij gevallen groepen: de Joden en de zondaars.
424 *aertsche:* Egyptische.
425 *streckt:* verstrekt, of strekt tot; *reiskost:* ‘viaticum’ heeft Bellarminus.
426 *zoet op* enz.: verlangend naar het Beloofde Land.
427 *vreemden:* pelgrims, vgl. *Hebr.* XI, 13.
428 *d'onverwelckbre beemden:* den Hemel, vgl. *Hebr.* XIII, 14.
429 *besnedeling:* Jood.
430 *'t ingedompelt hooft:* den gedoopte.
431 Vgl. *Exod.* XII, 46; *Joan.* XIX, 36.
432 Vgl. I, 1654.
433 Vgl. I, 171.

Voor 's Engels vuist, noch vlamment zwaert des stercken,[435]
Die zwichten moet, voor zulcke lammermercken,[436]
En lammers, bey den hemel toegewijt;[437]
Geoffert beide, op eenen zelven tijt,[438]
Doch 't rechte lam wel tweewerf, Godt ten prijze

435 *'s Engels vuist:* de verderfengel bij de Joden, vgl. *Gen.* XII, 29; *des stercken:* van den duivel.
436 *zulcke lammermercken:* het bloed van zulke lammeren.
437 *bey:* allebei.
438 *eenen zelven:* den zelfden tijd, nl. op 't Paaschfeest der Joden.

En zoen; des nachts geheimenisserwijze,
En bloedeloos; des daeghs, van top tot teen[439-41]
Geverft, in bloet, dat afdroop langs zijn leên.
Het voorbeelt liep ten eint, na 'et lange toeven,[443]
Toen 't levend Lam zich liet van zielen proeven,[444]
Na 'et offeren en heilgen, aen Godts disch.[445]
Wie 't offeren van 't eten scheit, schiet mis,[445-46]
En buiten 't wit der waerheit, en haer bladen,[447]
Met der Hebreen gewoonten noch geladen;[448]
Daer wort het lam geoffert en geslaght.
Ontbeert die zaeck haer' eisch, z'ontbeert haer kracht.
Achaje kent mijn spraeck en mijn manieren,[451]
En hoe ick daer dit offerfeest holp vieren.[452]
't Waerachtigh Lam, gehoorzaem aen den eisch
Der Wet en Godt, gaf zijn geheilight vleisch
De Twaelve tot een levende offereten;[455]
Zoo ras 't gebruick des Paeschlams was versleten:[456]
Hy hechte 't nieuw aen 't overout gebruick,
Op dat het een voor 't ander wijcke en duick'.[458]
Al kan de disch slechts korst en wijndruif smaken;[459]
Verscheide smaeck bedeckt de zelve zaken,[460]
Het eigen vleesch en bloet van 't hemelsch vlies.[461]
Dit offer boodt zijn' gast dan geen verlies.
Zy nutten 't lam: wat schade 't met wat vlocken
En verf de spier en aêr wert overtrocken.[463-64]
Oock at geen Jood zijn Paeschlam zonder broot;[465]
Het welck in zich dit aertsgeheim besloot,[466]

439-41 Vgl. III. 129-33; *'t rechte lam:* Christus.
441 *van top tot teen:* vergelijk III, 343.
443 *'et lange toeven:* de lange eeuwen van voorbereiding.
444 *zich liet van zielen proeven:* zich als spijs gaf aan de apostelen.
445 *Na 'et offeren en heilgen:* na het Paaschlam gebruikt en brood en wijn genuttigd te hebben; *Godts disch:* het laatste Avondmaal, de tafel des Heeren.
445-46 Bellarminus heeft: ‘Epulum sequiter immolationem, prius enim agnus immolatur, postea comeditur’ (De maaltijd volgt op het offer, want eerst wordt het lam geslachtofferd en daarna gegeten) 812 A.
447 *haer bladen:* de bladen der *waerheit:* de Bijbel.
448 Versta: waarin de wijze, waarop de Joden het Paaschlam slachtten en aten, volop beschreven staat.
451 *Achaje:* Griekenland, Corinthe, vgl. III, 380.
452 Vgl. I *Cor.* V, 8.
455 *De Twaelve:* de twaalf apostelen.
456 *was versleten:* had afgedaan.
458 Vgl. ‘Recedant vetera, nova sint omnia’ (*Sacris solemniis*)*;* ‘Novum Pascha novae legis phase vetus terminat’ (*Lauda Sion*)*;* ‘Antiquum documentum novo cedat ritui’ (*Pangue lingua*).
459 *de disch:* de aanzittenden; *korst en wijndruif:* brood en wijn.
460 *de zelve zaken:* éénzelfde zaak, nl. het lichaam van Christus.
461 *vlies:* Lam.
463-64 Wat hindert het, in welke gedaante dat Lam zich hult?
465 Vgl. *Exod.* XII, 8.
466 *dit aertsgeheim:* dit groote geheim; klemtoon op *dit*.

Hoe broot en vleesch genut wort, met malkander;[467]
Doch schijn van 't een, en 't wezen van het ander.[468]
En vraeght men noch, of dit een offer zy;

467 *met:* klemtoon.
468 Versta: Schijn van brood en werkelijkheid (*wezen*) van Christus' vleesch, nl. in de H. Kommunie.

*
Naerdien het lam geslaght wiert, op een ry,
Van huis tot huis, door 't hooft van ieder drempel,[471]
En niet door 't mes des offraers, in den tempel?
Natuur had lang, van 's werelts aenbegin,[473]
Den vader, 't hooft van 't huis en 't huisgezin,
Met eenen oock den manlijcke eerstgeboren,
Tot dit gezagh der Priesterschap verkoren.
Oock offerden d'Aertsvaders door een drift[477]
Der hemelen, den hemel hunne gift.
Men offerde oock het Paeschlam al, ten tijde,
Eer noch de wet den zoon van Amram wijdde[480]
In 't offerampt, aen Levijs telgen vast;[481]
Gelijck de tolck des Hooghsten had belast.[482]
Elck huisheer dan, als Priester, 't Paeschfeest vierde;[483]
Het zy Natuur hem door haer' aêm bestierde;[484]
't Zij zonderling bevel zijn' yver dreef;[485]
Op dat geen lam Gode ongeoffert bleef,
Die geenen stam, daer Horebs spitse dondert,[487]
Had van dit slagh des offers afgezondert.[374-488469-88488]
Daer ossebloet besprengt het Jootsch verbont,[+]
Beelt Moses uit den Kersten outergront,[489-90490]
Geleit in kalck van vleesch, met bloet beslagen;
Waer door wy meer het opperste oogh behagen[492]
Dan door het bloet van 't redelooze vee.[493]
Men zet maer eens de hoofden dezer twee

[+][Randschrift:] *Het bloedigh bezegelen des Ouden Testaments beelde de bezegelinge des Nieuwen Testaments uit:*

* TEKSTKRITIEK: vs. 483 van de oude uitgave heeft *huisher*.
471 *'t hooft van ieder drempel:* ieder gezinshoofd.
473 *aenbegin:* eerste begin, vgl. uiteinde.
477 *door een drift:* door het drijven, op ingeving.
480 *den zoon van Amram:* Aäron, de eerste hoogepriester der Joden.
481 *aen Levijs telgen vast:* het priesterschap werd alleen door den stam van Levi bekleed, de Levieten.
482 *de tolck des Hooghsten:* Mozes, bij zijn wetgeving, vgl. *Num.* I, 50.
483 *huisheer:* heer des huizes, gezinshoofd.
484 *aêm:* inspraken.
485 *zonderling bevel:* afzonderlijk bevel, een positief gebod zooals onder de Mozaïsche Wet.
487 *daer* enz.: bij de wetgeving op *Horeb* of Sinaï.
374-488 Vondel werkt in deze uitweiding over het Paaschlam weer trouw Bellarminus na (811 D-817 C).
469-88 Op 't bezwaar van de Hervorming, dat het Paaschlam niet door een priester geofferd werd, antwoordt Bellarminus, dat de huisvader de priester der familie was (816 C, 817 A); Vondel neemt dit over, maar breidt het uit.
488 *afgezondert:* uitgezonderd.
489-90 Uit *Hebr.* IX, 17-20 bewijst Bellarminus (400 B, 818 D), dat het offerbloed, waarmee Mozes het verbond van God met de Joden bekrachtigde (*Exod.* XXIV, 8) een voorafbeelding was van het Offer der nieuwe wet, de Mis; *ossebloet:* Paulus spreekt l.c. alleen van kalverenen bokkenbloed.
490 *Kersten outergront:* den grondslag van het Christelijk altaar, dat zijn bestaansreden vindt in de offering van Christus' vleesch en bloed.
492 *het opperste oogh:* God.
493 Vgl. *Hebr.* X, 4.

Wetgeveren te zamen; zoo zal blijcken[494-95]
Voor 't oogh, of beelt en Wezen niet gelijcken;[496]
Of Sinaes top en Sion allebey[497]
Niet gaen geciert met d'offerlieverey.[498]

494-95 *twee wetgeveren:* Mozes de wetgever van het Oude, Christus van het Nieuwe Testament, vgl. vs. 518-19.
496 *beelt en Wezen:* afbeelding en werkelijkheid.
497 *Sinaes top en Sion:* de berg Sinaï en Jerusalem, de gelijkenis wordt tot in de plaatsnamen doorgetrokken, vgl. vs. 502.
498 *d'offerlieverey:* de ten offer gekleede priesters.

Het wetaltaer heeft tweemael zes pilaren,[+499]
En Kristus disch telt oock drie dubble paren,[500]
Als pijlers, aen 't altaer der betre wet,[501]
Op Sion, niet op Sinai, ingezet.[502]
d'Een offert danck, terwijl zijn ossen branden;[503]
En d'ander danckt, en reickt met zijne handen[504]
Het twaleftal zijn lichaem en zijn bloet,
Dat, eer dan bloet van vee, de misdaet boet.[506]
't Hebreeusch verbont krijght kracht door statigh plengen,[507]
En smoock van 't bloet des offers, en door sprengen[508]
Van 't bloet des kelx, 't welck eedler bloet verbloemt,[509]
Als Moses mont het testamentbloet noemt:[510]
En Kristus, eer hem speer of spijcker griefde,[511]
Beschrijvende de nieuwe wet der liefde,[512]
Zijn' bloetkelck noemt het bloedigh Testament,[513]
En spreeckt een spraeck, als Moses was gewent.[514]
Zy stemmen beide, in woorden en in wercken;[515]
Want ieder pooght zijn Testament te stercken
Door offerbloet, voor 't volck, hun toebetrouwt.
De leste sterckt het nieuw, en d'eerste 't out
Verbont. Het bloet bezegelt bey de bladers:[519]
Daer bloet Godts os; hier bloeden J E S U S aders,[520]
Doch zonder bloet te storten, in de zael;[521]
Gelijck daer na, aen dien gevloeckten pael.[522]
Hy zeit [laet u geen offerbloet berooven]
Dit is mijn bloet: zoo moet ghy hem gelooven,[524]
Die offeraer en offerhande streckt,

[+] [Randschrift:] *gelijck blijckt uit de tegenstellinge der beide offerhanden, en het bezegelen der beide Testamenten*.

499 Na de afkondiging van de Wet van Sinaï bouwde Mozes een altaar met twaalf kolommen naar de twaalf stammen van Israël, vgl. *Exod.* XXIV, 4.
500 Bij het laatste Avondmaal zaten twaalf Apostelen aan, vgl. hiervoor vs. 455.
501 *der betre wet:* der nieuwe wet, de wet der volmaking.
502 *Sinai:* lees: Sinaai; *ingezet:* ingesteld.
503 *d'Een:* Mozes; *offert danck:* dankoffert.
504 *d'ander:* Christus.
506 *eer:* meer; *boet:* goed maakt.
507 *'t Hebreeusch verbont:* het verbond van God met de Joden, vgl. vs. 489; *statigh plengen:* het ceremonieel vergieten.
508 *En smoock:* en verbranden.
509 *eedler bloet:* het bloed van Christus; *verbloemt:* bedekt voorafbeeldt.
510 Bij de besprenkeling zei Mozes: ‘Dit is het bloed van het verbond, dat God met u gesloten heeft’, *Exod.* XXIV, 8; *Hebr.* IX, 20.
511 *eer* enz.: daags voor zijn kruisdood.
512 Vgl. *Joan.* XIII, 34.
513 Bij het laatste Avondmaal nam Christus den kelk en zei: ‘Dit is mijn bloed van het nieuw Verbond’, *Matth.* XXVI, 28.
514 Versta: Gebruikt dezelfde woorden als Mozes.
515 *stemmen:* stemmen overeen.
519 *bey de bladers:* de geschriften van het Oude en die van het Nieuwe Testament.
520 *Daer:* in de Oude Wet; *Godts os:* het God geofferde vee; *hier:* in de Nieuwe Wet.
521 Christus offerde zich zelf onbloedig *in de zael* van het laatste Avondmaal, vgl. *Marc.* XIV, 15; vgl. hiervóór vs. 130-34.
522 *dien gevloeckten pael:* het kruis met toespeling op *Gal.* III, 13.
524 *zoo:* dus.

Daer 't jongste mael zijn offertafel deckt,[526]
Met vleesch en bloet, gewijt in hant en beker.
Hiet bloet geen bloet, dit offer ging onzeker;[528]

526 *jongste:* laatste.
528 *Hiet bloet geen bloet:* als hetgeen Christus bloed noemt geen bloed is; *ging:* was; Versta: Dan was er geen sprake van offer.

Dit Testament der opperzaligheit
Lagh zegelloos; en d'afgront won het pleit[530]
Van al wat dong naer 't erf van 't beste leven.[531]
De misdaet wort door offerbloet vergeven,[532]
Geoffert 's nachts, toen Godt zijn scheimael hiel,[533]
Des daeghs noch eens, zoo schoon en root als 't viel.[534]
Der beelden stof nu eenmael afgesleten,[+535]
Zoo slaen wy op d'Orakels der Profeten,[536]
Die voor den dagh des Heilants henegaen,[537]
En juist op 't licht der offerhanden slaen.[538]
Gamaliël, wat staet u niet te boeten,[539]
Die dickwils my, gezeten aen uw voeten,[540]
Hiet lasteren den offerglans, op wien[541]
d'Onfeilbaerheên der profecyen zien?
Ghy wacht de zon, die neerstraelt uit den hoogen,
Helaes! vergeefs, voor uw benevelde oogen.
Het Priesterdom van Eleazar ging[+545]
By Eli t'huis, die een nakomeling[546]
Van Itamar, het broght aen zijne zonen:[547]
Maer dees bestaen het volck en Godt te hoonen,
Door gierigheit en geilheit en gewelt;[548-49]
Waer tegens zich de grijze vader stelt,
Hoewel te koel; dies dreight de tolck van boven,[551]
Dat Godt zijn huis den lijfrock zou berooven[552]
En 't offerlot, dat op zijn vaders viel;[553]
En wecken een', bezint van 's Godtheits ziel,
Die ree besloot een vast gebouw te stichten,[555]

[+][Randschrift:] *De profecyen wijzen op dees offerhande*.

[+][Randschrift:] *Het verstooten van Ely, en de belofte van een ander Priesterdom en Priester wijzen hier op*.

530 *d'afgront:* de dwaling, de ketterij.
531 Versta: Van allen die naar den Hemel (*'t beste leven*) streven.
532 Vgl. *Hebr.* IX, 22.
533 *scheimael:* afscheidsmaaltijd, het laatste Avondmaal; *hiel:* hield.
534 *Des daeghs noch eens:* aan het kruis.
535 Versta: Nu wij de materie (*stof*) der voorafbeeldingen hebben uitgeput.
536 *op:* open.
537 *den dagh:* de verschijning, het leven, vgl. *Joan.* VIII, 56.
538 *'t licht der offerhanden:* het offer der Nieuwe Wet, dat alle voorafgaande offers in hun ware beteekenis leert zien. Evenals Bellarminus behandelt Vondel na de voorafbeeldingen de voorspellingen van het Misoffer (817 D, 820 A).
539 *Gamaliël:* een Farizeeër en leeraar der Wet, bij 't Joodsche volk in aanzien, vgl. *Handel.* V, 34.
540 Paulus spreekt hier zijn ouden leermeester aan, aan wiens voeten hij geschoold was in de strenge Joodsche wet, *Handel.* XXII, 3.
541 *Hiet:* beval; *den offerglans: 't licht der offerhanden* van vs. 538.
545 *Eleazar:* de zoon van Aäron en opvolger in het priesterschap.
546 *Eli:* Heli, de eerste hoogepriester uit den tak van Eleazars broer Ithamar (*Itamar*).
547 Van Heli ging het priesterschap over op zijn zonen Ophni en Phineës, vergelijk I *Kon.* IV, 4.
548-49 Heli's zonen heeten kinderen van Belial, I *Kon.* II, 12. Vondel komt later op die zonen terug, III, 1171, 1222.
551 *de tolck van boven:* een profeet, wiens naam niet genaamd wordt, I *Kon.* II, 27.
552 *den lijfrock:* den ephod als symbool van het priesterschap.
553 *'t offerlot:* de uitverkiezing tot priester.
555 *Die:* hoort bij *Godtheits ziel;* zie deze profetie aan Heli bij Bellarminus, 820 B.

Voor zijn' gezalfde, om heilighlijck te lichten
In 't Priesterdom, alle eeuwen in en uit:[554-57]

554-57 De profeet sprak tot Heli, die zijn zonen niet bestraft had: ‘Ik zal mij een trouw priester verwekken, die handelt naar mijn hart en ziel; en ik zal hem een getrouw huis (nageslacht) bouwen, en hij zal wandelen voor mijn gezalfde alle dagen’, I *Kon.* II, 35.

Daer ziet men klaer 't nieuw offerampt beduit.
De simpelheit der Duive, in 't Euangeli,[559]
Ontkent geensins, dat Samuël na Eli[560]
Dit ampt bekleede, en Sadok, als een star[561]
Des offers, lichte 't spoor van Abjathar,
En deze bey ten deel dees profecye
Bezegelden; maer als in schilderye[564]
Heeft Sadok, met den yvraer Samuël,
U voorgespelt, hoe 't opperste bevel[566]
In Eli hadde al Arons smoock verdreven;[567]
In Samuël en Sadok 't ampt begeven[568]
Aen Kristus Kerck: want 't Godtsbladt melt, hoe ree,[569]
Toen Moses 't heir geleide droogh door zee,[570]
Godt zelf den stam van Eli had verkoren:[571]
Zoo was zijn ampt in Aron dan geboren;[572]
Wiens dienst hy weêr verworpt, in Elijs bloet,[573]
En kiest een hooft, dat eeuwigh offren moet.[559-74574]
Daer Davids harp u opschuift de vertooning[+575]
Van 's nazaets Rijck; en zet dien zoon, als Koning,[576]
Aen 's Vaders zijde, op 't vaderlijck bevel,
Tot dat de haet verstrecke een voetschabel
Des Godts, voor 't licht der morgenstar geboren;[579]
Daer wort hem, van den Vader, toegezworen,[580]
Met eenen eedt, die onherroepbaer is,

[+][Randschrift:] *David spelde des toekomenden Melchisedechs eeuwighdurende Priesterdom*.

559 *De simpelheit der Duive, in 't Euangeli:* de waarheid van den Bijbel, door den H. Geest (*Duive*) geïnspireerd, met toespeling op *Matth.* X, 16.
560 *Samuël:* rechter en profeet; priester was hij niet, maar hij heeft toch eenige priesterlijke handelingen (*ten deel* vs. 563) verricht, zooals S. Thomas Aq. opmerkt met verwijzing naar *Ps.* XCVIII, 6 (vgl. *De Katholiek*, 1907, II blz. 44).
561 *Dit ampt:* het priesterambt; *Sadok:* door David na de afzetting van *Abjathar* (vs. 562) als hooge priester aangesteld. Sadok is een persoon in Vondels *Adonias,* Abjathar in *Gebroeders*.
564 *in schilderye:* in voorafbeelding.
566 *voorgespelt:* voorspeld; *'t opperste bevel:* Gods bevel.
567 *Arons smoock:* het Joodsche brandofferpriesterschap.
568 *begeven:* overgegeven.
569 *'t Godtsbladt:* de Bijbel; *ree:* reeds.
570 Versta: Nadat Mozes de Joden door de Roode Zee gevoerd had.
571 *den stam van Eli:* den stam, waaruit Heli sproot, d.i. den stam van Levi; *verkoren:* nl. tot het priesterschap, vgl. *Exod.* XXIX, 9.
572 *Aron:* ook Aäron, de eerste priester, stamde uit Levi.
573 *verworpt:* verwerpt; *Elijs bloet:* Heli's nakomelingschap.
559-74 Vondel werkt de moeilijkheid èn de oplossing na, welke Bellarminus uit *De Civitate Dei* van S. Augustinus (XVII, 5) aanvoerde, dat nl. de profetie, die aan Heli's geslacht de ontneming van het priesterschap voorspelde, vervuld is in Samuel en in Sadok, die geen van beiden van Heli afstamden. 't Antwoord luidt, dat de verwerping van Heli 't beeld was van de afschaffing van Aärons priesterschap, en de aanneming van Samuel en Sadok het beeld van de instelling van het christelijk priesterschap (Bellarminus 820 B).
574 *een hooft:* Christus; *eeuwigh:* 'alle dagen', I *Kon.* II, 35, vgl. hiervoor vs. 557.
575 Vgl. *Ps.* CIX, 1-4.
harp: psalm; *opschuift:* openschuift; *de vertooning:* het tooneel, het vergezicht.
576 *'s naezaets Rijck:* de Kerk, het rijk van Christus, den zoon van David.
579 *Des Godts:* van den Zoon Gods, vóór de schepping van alle eeuwigheid uit den Vader geboren, vgl. *Joan.* I, 1-2.
580 *van:* door.

Dit Priesterdom; niet naer gelijkenis
Van Aron, maar Melchisedech, voor dezen[583]
U uitgebeelt, met een natuurlijck wezen

583 *voor dezen:* vóór Aäron; ook: hiervóór, nl. *Altgeh.* III, 161 vv.

Der waerheit zelf, verdovende den schijn.
Zoo lang de Kerck dan opdraegh broot en wijn,
En offert vleesch en bloet, voor Godts getrouwen,
Blijft d'eedt in kracht, die nimmer magh berouwen;
Het welck gebeurt, indien men 't offren staeck'
En schorte, en zoo Godts mont meineedigh maeck';
Die aen zijn' eedt noch hecht een staert van plagen[591]
En jammeren en droeve nederlagen.[591-92]
Ghy Koningen en volcken, ziet wel toe:
Uit Sion dreight de Vorst u, met zijn roe;
Wiens offerampt, dat duurt aen 't eindt der eeuwen,[595]
Ick met een' blick vertoonde aen mijn Hebreeuwen,[596]
Naer hun begrijp noch traegh, en luttel sneegh;[597]
Waerom mijn pen 't altaergeheim verzweegh;
Geheim te diep voor hun onleerzame ooren.[598-99]
Het was genoegh hen eerst te laten hooren,
Hoe Aron weeck voor J E S U S majesteit,[600-1]
Des zegens bron, de strael der eeuwigheit.[602]
Doch 'k gaf hun noch t'erkaeuwen, onder andere,[+603]
Hoe Priesterdom en Wet dus aen elckandere
Verknocht zijn, dat waer 't heiligh Priesterdom
Verandert wort, daer keert de Wet oock om.[603-6]
Dit huwelijck, dit paer magh niemant scheiden:
Des eenen hant moet d'andre medeleiden,
En ieders aert gelijckt zijn wederga.
Nu is de wet der strengheit in gena
Verkeert; gelijck 't altaerampt der Levijten
In 't Priesterdom, dat niet bestaet in slijten[612]
Van runderen, en stam noch afkomst kent,
Oock duren moet tot aen der eeuwen endt.
Is Arons dienst vervallen met zijn muren;[615]
Moet d'offerhant, gelijck de Godtsdienst, duren,[616]
En nieuwe Wet: wie schuift dan Kristus wech,

[+][Randschrift:] *De veranderinge van Priesterdom en Wet hangen onscheitbaer aen elckandere verknocht*.

591 *staert:* nasleep.
591-92 Vgl. *Ps.* CIX, 5-6.
595 *aen:* tot aan.
596 *met een' blick:* maar terloops; *mijn Hebreeuwen:* Paulus, de schrijver van den brief aan de Hebreeën, is aan 't woord.
597 *begrijp:* begrip; denk hierachter een komma; *luttel sneegh:* weinig snedig, hardleersch.
598-99 Met verwijzing naar *Hebr.* V, 11 zegt Bellarminus aan 't adres van Kalvijn, dat S. Paulus opzettelijk over het *altaergeheim* (mysterium Eucharistiae) zweeg, omdat dat voor 't begrip der Hebreeën te moeilijk was (804 D); ook Vondels persoonlijke herinnering schijnt hier aan 't woord.
600-1 't Was alleen Paulus bedoeling, de Hebreeuwsche Christenen te laten voelen, dat Christus' priesterschap boven dat van de Oude Wet verheven was.
602 *de strael der eeuwigheit:* vgl. *Hebr.* I, 3.
603 *hun:* de Hebreeën; *erkaeuwen:* overdenken, vgl. II, 538, 1146.
603-6 Bellarminus (855 B) beroept zich op *Hebr.* VII, 12 voor den onafscheidelijken samenhang van priesterschap en wet, en toont dit nader aan in 786 B C.
612 *slijten:* verteeren, offeren.
615 *met zijn muren:* met zijn tempel.
616 *duren:* met klemtoon.

Die Aron niet, maer wel Melchisedech
In 't offren volght, met zoo veel grooter klaerheit,[618-19]
Gelijck het beelt gevolght wort van de waerheit.
De nieuwe Wet hout eeuwighlijck haer steê:[621]
Zoo duurt de dienst des nieuwen Priesters meê,
Tot dat hy koom' den tijt zijn vleugels korten.[623]
Wie 't offren schort, moet Kristus wet oock schorten:[624]
Maer 't schorten van zijn wet waer tegens recht,
Gelijck zijn dienst, aen J E S U S wet gehecht,
Ja zelf een wet, van niemant t'overtreden,
Noch weiniger dan Arons offerzeden;[628]
Dewijl het vier zijn offerlam verteert;[629]
Ons Kristaltaer geen Offerlam ontbeert.[630]
Een eenigh Lam op endelooze altaren[631]
Vernoeght de Kerck, en keert zich aen geen jaren.[632]
Dit offer duurt, en d'offerdranck en spijs:
Dees wet is nieuw, zoo is oock d'offerwijs.
't Verheught mijn' geest, die vast voor 's offers prijs pleit,[635]
Nu Salomon, of zijn gekroonde wijsheit,[+]
Godts wijsheit stelt zoo yverigh te werck
Aen haer gebouw en pijlers, vast en sterck.
Haer offerhande en wijn en broot en disschen
En 't noôn te feest, zijn al geheimenissen[637-40640]
Van 't Heilwoort, menschgeworden in de Maeght[641]
Van 't Priesterampt, daer Salem 't beelt af draeght;[642]
Wiens Priester u naer 't puick der offren leide,[643]
Eer d'Almaght noch het lijf des Zoons bereide,[644]
Die vleesch en bloet op d'offermaeltijt braght,[645]
In ste van vee, door Levy versch geslaght;[646]

[+][Randschrift:] *Salomon spelde dees nieuwe offerhande*.

618-19 Versta: Die (= Christus) volgt niet Aäron, wel Melchisedech enz.
621 *steê:* plaats.
623 *den tijt zijn vleugels korten:* 't mythologisch beeld van den gevleugelden tijdgod; den tijd doen ophouden.
624 *schort:* schorst, stil legt.
628 *weiniger:* minder; *offerzeden:* offerceremonies.
629 *zijn:* met klemtoon.
630 *Ons:* met klemtoon.
631 *Een eenigh:* één enkel; *endelooze:* ontelbare.
632 *Vernoeght de Kerck:* aan één enkel Lam heeft de Kerk genoeg; *en keert zich aen geen jaren:* en bekommert zich niet om den tijd, het offer der nieuwe wet is eindeloos.
635 *prijs:* waarde.
637-40 Vgl.: 'De Wijsheid bouwde zich een huis en hieuw zeven zuilen uit; zij slachtte haar offers, mengde haar wijn en maakte haar tafel gereed; zij zond haar dienstmaagden' enz. *Spreuken* l.c.
640 *al:* met klemtoon.
641 *'t Heilwoort:* Christus; *Maeght:* lees hierachter een komma.
642 *daer* enz.: waar *Salem,* de stad van Melchisedech, de voorafbeelding van draagt.
643 *Wiens Priester* enz.: Melchisedech *leide* u in, bereidde u voor op 't voornaamste offer (*'t puick der offren*), nl. dat van Christus.
644 Versta: nog vóór dat Christus mensch werd.
645 *d'offermaeltijt:* het laatste Avondmaal.
646 *In ste:* in stede, in plaats; *Levy:* de Joodsche priesters.

Wiens offren streeck voor aller offren kroone,[647]
Zoo hoogh gewijt door 't kercklicht van Hippone,

647 *Wiens:* slaat op *Levy; streeck:* week; *aller offren kroone:* vgl. *'t puick der offren* van vs. 643.

Sint Augustijn: noit vocht August zoo zeer
Voor Rome, als hy voor J E S U S offereer.[635-50]
Dit offer blijckt in Esayas schriften,[+]
Daer Faroos volck, met offerhande en giften,[652]
Den Heilandt eert en aenbidt te gelijck,
Voor 't nieuwe altaer, in 't midden van het Rijck
Des breeden Nijls en zijn bevloeide randen:[655]
Want overmits geen erf voor offerhanden[656]
Of outer wiert gevonden buiten 't slot[657]
Van Davids muur; zoo twijfel niet, of Godt[658]
Voorspelt hier d'eer des offers, opgedragen
In J E S U S naem, waer door wy hem behagen.[651-60]
Voor 't spellend bladt staen lastermonden stom,[+661]
Zoo dick het zalft 't verlichte Heidendom[662]
En Heidensch bloet tot Priesters, en Levijten,
Die eeuwigh zich in offerdiensten quijten.
Leit Arons vier in offerasch gedooft,[665]
Zoo rust die last op Kristus, 't opperhooft
Der Priesteren, die onder zachter wetten
Hem dienende, zich met geen bloet besmetten.[661-68]
Zoo d'Antikrist 't gedurigh offer staeckt,[+]
En al den dienst der vadren; wie verzaeckt
Dan 't nieuwe altaer, dat d'eeuwen moet verduren,
Oock na den smoock der omgeramde muren,[672]
Door Titus en Antiochus gevelt,[673]

[+][Randschrift:] *Esaias spelde dees nieuwe offerhande,*

[+][Randschrift:] *oock andere profecyen slaen hier op:*

[+][Randschrift:] *oock Daniel,*

635-50 Een volgende profetie van de Mis ontleent Bellarminus (820 D) aan Salomons *Spreuken* (IX, 1-5), uitgelegd o.a. door S. Augustinus in *De Civitate Dei* XVII, 20.

648-50 *'t kercklicht van Hippone, Sint Augustijn:* vgl. II, 515-27; *August:* keizer Augustus streed niet zóó voor 't heidensch Rome, als Augustinus door zijn verdediging van de Mis (*Jesus offereer*) voor het Christelijk Rome De tegenstelling spruit uit het spel met de namen Augustinus en Augustus.

652 *Faroos volck:* de Egyptenaren.

655 *zijn bevloeide randen:* door de jaarlijksche overstroomingen.

656 *overmits:* omdat; *erf:* plaats.

657 *wiert:* werd.

658 *Davids muur:* Jerusalem, waar de offers uitsluitend werden opgedragen.

651-60 Bellarminus haalt *Is.* XIX, 19, 21 aan: 'Op dien dag zal er een altaar staan in het midden van het land van Egypte.... en de Egyptenaren zullen dien dag den Heer erkennen en Hem met offers en gaven eeren' (S20 D); *Esayas:* Isaïas, vgl. II, 475.

661 *'t spellend bladt:* de bijbelsche profetiën; *lastermonden:* leugenaars, de hervormers.

662 *dick:* dikwijls; *'t verlichte Heidendom:* nl. de mannen uit 't heidendom bekeerd.

665 Versta: als de offerdienst van Aron heeft opgehouden.

661-68 Bellarminus laat terstond *Is.* LXVI, 21 en *Jer.* XXXIII, 17, 18 volgen, wier eucharistischen zin hij tegen misduidingen handhaaft (821 A).

668 *zich met geen bloet besmetten:* met geen dierenbloed vuil maken, zooals bij de Joodsche offers.

672 Versta: ook na de brandoffers van het verwoeste Jerusalem.

673 *Titus:* de Romeinsche verwoester van Jerusalem in 70 na Chr., vgl. I, 139-v.v.; III, 696 en Vondels drama *Hier. Verwoest; Antiochus:* de Perzische verwoester van Jerusalem in 160 v. Chr.; *gevelt:* neergehaald.

Daer Levi treurt en in zijn tranen smelt?[668-74674]
Het is nu tijt mijn Offer in te wijen,[675-v.v.]

668-74 Bellarminus (821 C) verwijst naar *Daniël* VII, 11; XII, 11 over Antiochus, die het durend offer zal verdelgen, wat op den Antichrist en dus op 't einde der wereld slaat. Vondel bedoelt: als die profetie van den Antichrist verstaan moet worden (en dus het *gedurigh offer* op *'t nieuwe altaer,* nl. het altaar van de Nieuwe Wet moet voortbestaan): wie durft dat dan verzaken zooals de hervormers doen?

674 *Daer Levi:* terwijl de Joodsche priesterschap.

675-v.v. Bellarminus besteedt nu een uitgebreid hoofdstuk (822 A-830 A) aan het 'insigne testimonium' (*'t puick der profecyen*) van Malachias I, 10, 11, door tal van oud-christelijke citaten toegelicht. Vondels behandeling, met beroep op *d'outste Outvaderen* (kantt.) is niet minder breedvoerig (tot vs. 886), maar in de uitwerking volgt hij zijn eigen weg.

Op 't hoogh altaer, door 't puick der profecyen,[+]
Het welck op 't puick der offerhanden wijst;
Daer Godt den dienst van Levijs hant misprijst,
Zijn lamme blinde en quijnende offerdieren,[678-79]
Beschimmelt broot en huichelaers manieren,
Op zoo een wijs: ghy Priesters, houdt u stil.
Ghy offert vast, doch my ten wederwil,[682]
Die geene gift van uwe hant aenvaerde:
Want van het oost, daer 't licht de lijst der aerde
Vergulden komt, tot daer het nederdaelt,[684-85]
Zal 't Heidensch volck, met geenen stroom bepaelt,[686]
Mijn' grooten naem vereeren met zijn bede;
En onverplicht aen Sions offerstede,[688]
My overal een zuivere Offerhant
Toeheiligen en offren, zonder schant.[690]
De glans mijns naems zal schijnen tot aen d'enden
Der weerelden, die noit mijn diensten kenden.[681-92]
Toen 't koorkleet reet sloot Arons dienst zijn' mont,[+693]
En gaf den geest in Kristus doot, en stont,
Gelijck een lijck, gebalsemt boven aerde;[695]
Tot dat de roe van Rome quam, te paerde,[696]
Al 't heilighdom, dat reede ontheilight was,
En kerck en koor begraven in zijn asch,
En puin en stof en roock en smoock en voncken.[697-99]
Het overschot van Levi, nu geklonckenn[700]
In ketens, en gevloeckt, gehoont, gehaet,
Most jammerlijck, in zijn gescheurt gewaet,[702]
En hangends hoofts, geschupt uit Abrams erven[703]
En drempelen, den aertboôm ommezwerven:
Zijn offerkleet lagh in den brant vergaen:

[+][Randschrift:] *en Malachias, doorgaens van d'outste Outvaderen uitgeleit*.

[+][Randschrift:] *Arons dienst eindight met Kristus leven*.

678-79 Vgl.: ‘Offert gij op mijn altaar bedorven brood? Is het geen kwaad als gij mij het blinde, kreupele en zieke offert? Offer dat uw leider, als hij behagen heeft in uw (vroom) gezicht!’ *Mal.* I, 7-8.

682 *vast:* steeds; *my ten wederwil:* niet tot mijn welbehagen.

684-85 *de lijst:* de rand, de gezichtseinder; van het Oosten tot het Westen, over de heele aarde.

686 *'t Heidensch volck:* de uit het heidendom bekeerde christenen.
met geenen enz.: onbegrensd, àlle volkeren.

688 Versta: niet meer gebonden aan Jerusalem, voor de Joden de éénige offerplaats.

690 *zonder schant:* zonder daarom gelaakt te kunnen worden.

681-92 Vergelijk: ‘Ik heb geen behagen in u.... en ik zal geen gave meer aannemen van uw hand. Want van den opgang der zon tot haar ondergang is mijn naam groot onder de heidenen en op alle plaats wordt geofferd en mijn naam een zuivere offerande opgedragen’ *Mal.* I, 10-11.

693 *'t koorkleet reet:* het tempelvoorhangsel door midden scheurde, bij den dood van Christus, vgl. I, 573-74; III. 253; *sloot* enz.: de Joodsche offerdienst had afgedaan.

695 Deze prachtige beeldspraak, in *Heerlyckheit der Kercke,* II, 795 herhaald, groeide misschien uit het niet minder fraaie beeld van S. Augustinus in zijn brief aan S. Hieronumus, dat de Oude Wet ‘met eere begraven werd’ (*Ep.* 82, Migne P.L. XXXIII, kol. 285).

696 *de roe van Rome:* Titus, die Jerusalem en den tempel verwoestte, vgl. hiervòòr vs. 673.

697-99 Vgl. de jammerklacht van de Dochter Sion in *Hier. Verwoest*, vs. 707-26.

700 *Het overschot van Levi:* de overgebleven Joodsche priesters, vgl. I, 156-62.

702 *Most:* moest.

703 *geschupt uit Abrams erven:* verjaagd uit het Joodsche land, Abrahams erfdeel.

Geen outervier stack vee of vogel aen:[706]
En 't bleeck, hoe Godt aldus, door Malachias,
Den dienst der wet verfoeide, en op Messias,
En zijnen dienst en eenigh offer wees:
Niet op den bergh, waer onder 't licht verrees;[710]
Waer op het hing, ten schimp der lasteraren.[711]
Een kruis, een hout, geen ongetelde altaren,[712]
Noch overal, behoefde 't bloedend Lam;
Dat zich maer eens most offren aen den stam,[714]
In zijn gedaente, onnozel en zachtmoedigh.[715]
Zoo spelt dan hier Godts veder van geen bloedigh[716]
Kruisoffer. noch van Arons loeiend vee;
Maer van den dienst, geweigert van geen ste,[718]
Gewest, noch tijt, noch volcken, die zich houden
Aen 't nieuw verbont, bedient van Godts vertrouden;[720]
Aen 't offerampt, dat, van 't Levijtsch geslacht,[+721]
Op Juda storf, wiens offer Godt verzacht:[722]
Want J E S U S is uit Judaes stam geboren,
En heeft voor zich een Priesterdom verkoren,
Uit Jode en Grieck en Noorman en Barbaer;[725]
En keert geen volck van zijn geheimaltaer[726]
En reinen disch en zuivere offerspijze;[+727]
Daer hy zich zelf, geheimenisserwijze,[728]
Ten beste geeft, zoo rein, zoo onbesmet,
Gelijck hy op Godts drempel wiert gezet.[730]
Geen hagel valt zoo zuiver hier beneden;
Geen Man liet zich zoo rein en zuiver kneden,[732]
Van Engelen, als ons deze offervrucht[733]

[+][Randschrift:] *Het offerrecht van Levi storf op Iuda en allerhande geslachten*.

[+][Randschrift:] *Kristus offer is het allerzuiverste*.

706 Vgl. III, 255.
710 *den bergh* enz.*:* de berg Golgotha, aan welks voet Christus (*'t licht*) uit het graf verrees.
711 *het:* het licht, Christus; *ten schimp* enz.: vgl *Matth.* XXVII, 39-44.
712 *Een - een:* met klemtoon; vgl. bij tegenstelling III, 631.
714 *most:* moest.
715 *In zijn gedaente:* in zijn menschelijke gedaante; *onnozel:* onschuldig.
716 *spelt:* voorspelt; *hier Godts veder:* in de profetie van Malachias.
718 *geweigert* enz.: die op iedere plaats (*ste*) der wereld toegang heeft.
720 *Godts vertrouden:* de priesters der Nieuwe Wet.
721 *'t Levijtsch geslacht:* de Joodsche priesterschap.
722 *Op Juda storf:* van Levi door Christus' dood overging op Juda, d.i. het priesterschap van Christus, die zelf sproot uit den stam van Juda; *Godt verzacht:* God milder stemt, verzoent, *paeit* in III, 46.
725 Vergelijk *Rom.* X, 12.
726 *keert:* weert; *geheimaltaer:* altaar, waar het geheim der Mis wordt gevierd.
727 Denk aan de ‘zuivere’ offerande van Malachias, waarop Vondel met tal van synoniemen den nadruk legt.
728 *geheimenisserwijze:* vertaling van den theologischen term sacramentaliter, vergelijk III, 440.
730 Versta: als bij zijn opdracht in den tempel (*Godts drempel*), vgl. *Luc.* II, 22; Vondel haalt deze wettelijke reiniging hier aan, juist omdat Jesus ze niet noodig had.
732 *Man:* manna.
733 *Van Engelen:* door engelen, vgl. I, 225; *offervrucht:* Jesus, in vergelijking met de veldvruchten, die in den Joodschen eeredienst geofferd werden.

In 't Maeghdevat komt storten uit de lucht;[734]
Daer Gabriël der maeghden bloem bejegent[735]

734 *'t Maeghdevat:* de maagdelijke schoot van Jesus' moeder Maria; *uit de lucht:* door de overstraling van den H. Geest.
735 *der maeghden bloem:* Maria, vgl. II, 593.

*

En haer, met een de vrucht haers lichaems, zegent.[736]
Natuur en Wet en 't Maeghdelijck juweel
Besteedden elck aen d'outervrucht haer deel:
Natuur gaf d' air, de Wet haer dorschte en maelde:
De Maeght, na dat de Geest haer lijf bestraelde,
Met 's Godtheits gloet, bestelde ons uit haer' schoot
't Altaerbancket, 't heelheiligh Offerbroot,[742]
't Gezegent vleesch van mensch en Godt; met reden[737-43]
Geviert, gedient, bewierroockt, aengebeden
Van arm en rijck, en om zijn zuiverheit
Van elck gewilt, het zwijnsch gemoedt ontzeit;[746]
Bewaert met angst, van Godtgewijde duimen.[747]
't Gelichaemt broot is t'edel om te kruimen.[748]
Hy zie vry om, die 't graen der zielen spilt.[749]
Godt heeft noch gaef noch offer zoo gewilt,[750]
Als 't lichaem zelf, het welck de Geest bereide,
Toen hy het Woort op 's weerelts drempel leide,
Naer Arons plaets, uit eene Maeghdecel.[753]
Stroy leliblaên, noch blancker dan haer vel.
Breng zilver, zyde en purper uit uw koffer,
En spreize voor de voeten van Godts Offer:
Besprey den vloer, waer 't Lam zijn voeten zet:
Bewaer zijn wol; dit sneeuw gedooght geen smet.

* TEKSTKRITIEK; de oude uitgave heeft in vs. 759 *Priesterlyeke*.

736 *met een:* meteen; *de vrucht haers lichaems:* vgl. *Luc.* I, 42.

742 *heelheiligh:* vgl. II, 1777.

737-43 Vondel schildert ons weer het wordingsproces van het brood, dat ons ten spijs wordt (als in II, 289-359) en speelt weer met 't woord *vrucht* (*offervrucht*, vs. 733; *outervrucht*, vs. 738) in de dubbele beteekenis van gewas en kind. Die vrucht ontkiemde het eerst in den natuurstaat, door de beloften aan de Oudvaders (*Natuur gaf d'air*)*;* werd gedorst en gemalen in de beproevingen van hen, die Jesus na Mozes vòorbeduidden; en werd ten slotte tot het *Altaerbancket* gebakken door *'s Godtheits gloet*, Gods liefde voor den mensch, in den schoot van Maria. 't Is buitengewoon sterk van beeldspraak, maar in den grond niet nieuw, immers al bij Kerkvaders en mystieken te vinden: zie voorbeelden bij Frijns: *Vondel en de Zeestar*, Leuven, 1928, blz. 54 en vgl. *Altgeh.* I, 621; II, 199, 358.

746 *gewilt:* begeerd; *het zwijnsch gemoedt:* den wereldschen, zondigen mensch, vgl. 'Vere panis filiorum non mittendus canibus' (Het ware brood der kinderen, niet te werpen voor de honden) uit *Lauda Sion,* en vgl. *Matth.* VII, 6.

747 *Godtgewijde duimen:* de gezalfde handen der priesters.

748 *'t Gelichaemt broot:* het in Christus' lichaam veranderd brood; *kruimen:* vermorsen, onachtzaam behandelen, prijs geven; Vondel richt zich tegen de Hervorming.

749 *Hy zie vry om:* denkelijk: hij wachte de gevolgen; *spilt:* achteloos verwerpt.

750 *Godt heeft.... zoo gewilt:* God heeft.... zóózeer begeerd, vgl. *Hebr.* X, 5.

753 *Naer Arons plaets:* om de plaats van Aaron te gaan innemen, het Joodsche priesterschap door het Christelijke te vervangen; *eene Maeghdecel:* de maagdelijke schoot van Maria, vgl. hiervòòr vs. 734.

Daer Levi schenckt aen Priesterlijcke vlammen[+759]
Spierwitten os, of hagelwitte rammen,[760]
Of blancke koe, of kalf, voor 't mes beducht,

[+][Randschrift:] *Levijs offerhanden waren besmettelijckten opzicht van Kristus reine offerhande*. **[**K a n t t e e k e n i n g bij vs. 759: *besmettelijck:* besmettend.**]**

759 *Levi:* de Joodsche priesterschap.

760 *Spierwitten os:* op deze en de volgende aanduidingen van uiterlijke reinheid der offerdieren (vergelijk *Levit.* XXII, 21-22) legt Vondel zoo sterk den nadruk, om de onreinheid der offerwijzen tegenover de zuivere offerande der Nieuwe Wet, door Malachias voorspeld, zoo zienlijk mogelijk te typeeren.

Of wolligh schaep; daer reutelt, steent en zucht
De bloende strot des offervees; wiens sprengkel[763]
Altaer en want bespat, en tot den enkel
Den Priester zet in 't roockend bloet: hy verft
Zijn handen root: het offer, dat 'er sterft,
Schijnt door zijn bloet den hemel toe te klagen
Den moort, waer door deze offerslaghters vagen
En reinigen, geen vlacken van 't gemoedt,[769]
Maer slechts het lijf: 't gepleng van zoo veel bloet
Staet schrickelijck, voor 't stremmen, na het stremmen:[771]
De tempel schijnt in 't roode meir te zwemmen.
Wat ziet hier niet bemorscht, besprengt, bespat?
O morssery! wat reinigen is dat?[762-74]
Dit schijnt by Godt geen offereer, maer schande.
Ghy Priesters, staeckt deze onreine offerhande:
De hemel eischt een zuivere offerboet,[777]
En vleesch en bloet, doch zonder plas van bloet:
Hy eischt het bloet, als in geslotene aders.[779]
Begrijpt ghy 't niet, zoo vraegh het d'eerste Vaders:[780]
Vraeg Abraham, dien trouwsten Offeraer,
En zijnen zoon, gevordert ten altaer.[782]
Het grijs vernuft zagh niet dien knoop 't ontwarren,[+783]
Hoe hier zijn zaet zou wemelen, als starren[784]
Daer boven; schoon het lagh gebluscht, gesmoort[785]
In 't eenigh bloet. Dit schijnt een donderwoort,
Een donderslagh: belofte en waerheit strijden.[786-87]
Godt eischt een' moort: Natuur krijght medelijden[788]
Met hare vrucht, en 't kinderslaghtigh lot.[789]
Vijf zinnen gaen te velde tegens Godt,
En worstelen, drie nachten en drie dagen,[790-91]

[+][Randschrift:] *Uitspanninge van Abrahams offerhande*.

763 *sprengkel:* gespat.
769 *'t gemoedt:* de ziel.
771 *Staet schrickelijck:* ziet er verschrikkelijk uit; *voor 't stremmen* enz.: als 't nog vloeit, en als 't geronnen is.
762-74 Buitengewoon drastisch schildert V. het bloedkladden van de oude offers.
777 *offerboet:* zoenoffer.
779 *als in geslotene aders:* zonder bloed te vergieten.
780 *d'eerste Vaders:* de Oudvaders van het Oude Testament, nl. Abrabam en Isaäc.
782 *gevordert:* opgeëischt, gedaagd.
783 *Het grijs vernuft* enz.: versta: het verstand van den grijzen Abraham kon het raadsel niet oplossen.
784 Vergelijk *Gen.* XV, 5.
785 *schoon:* ofschoon, wanneer.
786-87 *'t eenigh bloet:* zijn eenig kind, Isaäc; *een donderwoort, een donderslagh:* vergelijk Gods *donderstem* in Abraham van *De Helden Godes*, vs. 15. en *Altaergeheimenissen* I, 555-57.
788 *Natuur* enz.: de menschelijke natuur verzet zich.
789 *hare vrucht:* Isaäc; *'t kinderslaghtigh lot:* het lot dat Abraham dwingt om zijn kind te slachten.
790-91 Zoo interpreteert Vondel de beproeving van Abrahams geloof, door *Hebr.* XI, 8-19 hoog geprezen, en geeft meteen ons een zeker parallelisme aan met zijn eigen geloofsstrijd tegen de vijf zintuigen, waarop titelprent en titelgedicht (hiervóór blz. 647) en zoovele andere vss. wijzen. Abrahams worsteling van *drie nachten en drie dagen* is dan een prototype van 's dichters moeilijken gang naar 't Sakramentsgeloof, in de *Altgeh.* ook tot drie dagen en nachten teruggebracht.

Terwijl hy klimt op 's hemels streng behagen[792]
Ten offerbergh; de Zoon gelaên met hout
Op zijnen rugh; de Vader, stram en out,
Met vier en zwaert, tot opening van ader
En strot des kints, zijn hart; dat zeit: mijn Vader,
[O bitter woort! bezweeck de vader niet,
Toen hem die naem van vader 't hart doorstiet?]
Mijn vader, hier zijn vier en hout en banden;
Waer blijft het schaep, om op 't altaer te branden?
De Vader schiet als uit een' bangen slaep,
En droom: mijn zoon, Godt zal het outerschaep
Bestellen: en hy valt, vol strijts, aen 't bouwen
Van 't berghaltaer; en leit het hout, gehouwen[804]
Ter offerhande, op 't outerplat; en 't kint[805]
Het welck hy eerst de handen kruiswijs bint,
Op 't offerhout; en grijpt, met zoo veel krachten
Als 't hart noch heeft, het mes, om 't kint te slaghten;
En ziende omher geen uitkomst, troost zich dan,[809]
Dat Godt zijn bloet uit assche wecken kan.[810]
Natuur aldus verweldight, moet het geven:[811]
't Betrouwen had de vuist al opgeheven,[812]
En afgeknipt den draet der liefste ziel,[813]
't En waer de stem het slaghtmes tegenhiel;[814]
Waer op hy 't hooft naer 't Engelsch aenschijn draeide,[815]
En met een' ram den eisch des hemels paeide.[783-816]
d'Aertsvader, dus geredt op 't ongezienst,[+817]
Zagh afgebeelt den dubblen outerdienst,
De bloedige en onbloedige offerhande[819]
Des Heilants, die in liefde t'onswaert brande.[820]

[+][Randschrift:] *die Kristus onbloedige en bloedige offerhande uitbeelde:*

792 *hy:* Abraham.
804 *hout, gehouwen:* woordspel.
805 *outerplat:* vgl. II, 366.
809 *omher:* om zich heen.
810 Vgl. *Hebr.* XI, 19.
811 *verweldight:* overweldigd; *geven:* opgeven, zich overgeven.
812 *'t Betrouwen:* Abrahams vertrouwen op God, zijn geloof; *de vuist:* de hand met 't zwaard.
813 *draet:* levensdraad.
814 *'t En waer:* ten ware, als niet; *de stem:* nl. van den engel; *tegenhiel:* had tegengehouden.
815 *hy:* Abraham; *'t Engelsch aenschijn:* het gezicht van den engel.
783-816 Het onderwerp van dit aangrijpend gedeelte (vgl. *Gen.* XXII, 1-14), hier te meer op zijn plaats, omdat ook Paulus in *Hebr.* XI, 17-18 het aanraakt, heeft Vondel vaak behandeld, zie: *De Vaderen, vervatende Abrahams Offerande* naar Du Bartas, ingeleid met een eigen Klinckveers (Dl. 1, blz. 473-97); *Warande der Dieren*, CXXV (*ib.* blz. 766); *De Helden Godes, Abraham der Geloovigen Vader*, Dl. 2, blz. 331. Volgens de Opdracht van *Gebroeders* (Dl. 3, blz. 803, r. 141) kende Vondel 'verscheide' poëtische bewerkingen van Abrahams Offer, o.a. een Fransch drama van Théod. de Bèze (*Salmoneus' Berecht*)*;* Bellarminus bespreekt dit offer alleen terloops (788 D; 830 B).
816 *paeide:* tevreden stelde.
817 *ongezienst:* onverwachtst.
819 nl. die van het kruis en van het laatste Avondmaal.
820 *t'onswaert:* voor ons.

Zet Isak hier, daer Kristus tegens een:[+]
Zy hebben iet byzonder, iet gemeen.[822]
De boôn, gestiert uit 's hemels hooge poorte,[823]
Voorspellen elcx naemhaftige geboorte;[824]

[+][Randschrift:] *gelijck blijckt uit gelijckheit en ongelijckheit tusschen Isack en Kristus*.

822 Versta: er is verschil en overeenkomst.
823 *De boôn:* de engelen.
824 Vgl. *Gen.* XVIII, 10; *Luc.* I, 31; *naemhaftige:* roemruchte.

Waer voor Natuur te rugh springt uit haer' stant.[825]
Een ieder is zijn vaders eenigh pant,[826]
En erfgenaam van zoo veel rijckdoms t'zamen.[827]
Zy dragen bey geen ongewilde namen,[828]
Belovende behoudenis, of vreught.[829]
Zy stemmen in gehoorzaemheit, een deught,
Die offerhande en gaven gaet te boven.[831]
Zy klimmen beide om eenen Godt te loven,[832]
En zijnen naem t'aenbidden, zonder ergh;[833]
En torssen 't hout op eenen offerbergh.[834]
Zy laten bey zich knevlen en gezeggen,[835]
En op het hout geoffert nederleggen.
Zy wachten bey den slagh en steeck van 't stael.[837]
Zoo wegen zy elckander in een schael;[838]
Tot dat de ram de strot wort afgesteken;
Het bloet beginn' ten outer af te leken,
Te schilderen den rooden offerzoen[841]
Des Zoons, die zoo den eischer most voldoen:[842]
Maer Isak, die den Doot zagh onder oogen,
En lagh gedoemt, en voor het zwaert gebogen,[844]
Behoudt zijn bloet, en plengt niet eenen strael;[845]
Op dat hy u den reinen dienst afmael',[846]
Die eeuw op eeuw gespelt van Malachias,[847]
Des Paeschnachts nam zijn' oirsprong in Messias,
Den eenigen, die willigh zich alree
Geheilight had aen 't hout, op d'offerste.[850]
Heeft Isax hals geen' druppel bloets vergoten;
Ons leven lagh in eedler bloet besloten;[852]
Dat zonder zaet gesproten sprong voor elck;[853]

825 Versta: tegen den gewonen, natuurlijken loop in, in zoover Abrahams vrouw Sara al boven de jaren was (*Gen.* XVII, 16) en Jezus' moeder Maria geen man bekende (*Luc.* I, 34).
826 *pant:* kind.
827 Vgl. *Gen.* XVII, 16; *Luc.* I, 32-33.
828 *ongewilde:* onwillekeurige.
829 *behoudenis:* Zaligmaker; *vreught:* Isaäc beteekent: die lachen doet.
831 Vgl, I *Kon.* XV, 22, vgl. *Lucifer*, vs. 1678-83.
832 *eenen:* éénzelfden.
833 *zonder ergh:* oprecht.
834 *torssen:* Vgl. *De Vaderen*, vs. 467; *eenen:* eenzelfden; volgens een overlevering behoorde de Kalvarieheuvel tot het Moria-gebergte, waar Isaäc moest geofferd worden.
835 *knevlen:* binden, vgl. *De Vaderen*, vs. 469; *gezeggen:* bevelen.
837 Isaäc wacht den *slagh* van 't zwaard, Christus den *steeck* van den lans.
838 *wegen:* wegen zij elkander op; *een schael:* één weegschaal.
841 *schilderen:* afbeelden.
842 *den eischer:* God, vgl. vs. 788; *most:* moest.
844 *gedoemt:* veroordeeld.
845 *eenen:* met klemtoon.
846 *den reinen dienst:* de zuivere offerande, nl. zonder bloedvergieten, vgl. vs. 689.
847 Versta: die door Malachias voorspeld (*gespelt*) was, als *eeuw op eeuw* te zullen duren.
850 *Geheilight:* aan God geofferd; *'t hout:* het kruis; *d'offerste:* de offerstede, offerplaats Kalvarië.
852 *eedler bloet:* vgl. *De Vaderen*, vs. 477.
853 *zonder zaet:* zonder man, uit de Maagd Maria; *sprong voor elck:* ontsprong, vloeide voor alle menschen.

Doch eens aen 't Kruis, oneindigh in den kelck[854]
En overal. Nu kunt ghy licht bevroeden,[855]

854 *oneindigh:* vgl. *eeuw op eeuw* van vs. 847.
855 *overal:* vgl. vs. 684-85.

Waerom de ram, niet Isax hals, most bloeden,[823-56856]
  Zoo beelde Godt door Abrams offer uit
Den netten dienst, die Arons diensten stuit,[858]
En 't bloetgepleng van ossen koeien stieren.
Een offerzon verdooft alle offervieren,[860]
In netheit en in klaerheit: want Godts Lam
Vermengt zich niet met smoock, als Moses vlam,[862]
Alleen gevoedt van 't aertsche en stof der aerde:
't Ontleent oock geen waerdy van 's Priesters waerde,
Maer is van zelf zoo rein uit zijn natuur:
Is d'offraer snoo, dees offerhande is puur.[864-66866]
  d'Aertsherder, noit bezweken in zijn trouwe,[+867]
Trof d'ooren der Samaritaensche Vrouwe,
Op Garizim, als met een' donderslagh;[869]
Toen zy hem 't woort gelijck te monde uit zagh,
Daer hy voorzey de ree genakende uren
Des Godtsdiensts, die niet meer aen Davids muren[872]
Noch Sichems bergh en rots gebonden stont,[873]
Maer op den geest en waerheit vast gegront.
Indien men badt tot Godt in alle landen,
Zoo slaet zijn rede op d'eer der offerhanden,[875-76]
Die Sion holp in twist met Garizim;[877]
Zoo looft hy hier de waerheit meer dan schim;[878]
En 't offer, dat de nieuwe Kerck zou cieren,
Veel meer dan vleesch en bloet van ram of stieren;
Geringer dan den zoen van 't offerfeest,[881]
Dat broot in vleesch verandert door Godts Geest
En kracht des Woorts, u voênde met de spijze
Van 't zuiver Lam; nu geestelijcker wijze,

[+][Randschrift:] *Kristus gesprek met de Samaritaensche vrouwe ontvouwt genoeghzaem Malachias profecy van d'offerhande, niet langer aen een eenige plaets gebonden.*

823-56 Ook in *De Vaderen* (vs. 465-78) zet Vondel de parallel tusschen Christus en Isaäc op.
856 *de ram:* (vs. 816) beeldde Christus' bloedig kruisoffer tilt, Isaäc het onbloedig offer van het Avondmaal, van de Mis.
858 *netten:* zuiveren; zie de synoniemen *klaer, rein, puur* in de eerstv. vss.; *die* enz.: die aan de Joodsche offers een einde maakt.
860 *Een:* met klemtoon.
862 Versta: wordt niet verbrand, zooals op de altaren door Mozes bevolen.
864-66 Bellarminus wijst er bij zijn uitleg van *Malachias* I, 11 op, dat de innerlijke zuiverheid van 't offer der N. Wet mede hieruit blijkt, dat 't niet besmet kan worden door de boosheid van zijn bedienaar (825 B).
866 *snoo:* snood, boos.
867 *d'Aertsherder:* Christus.
869 *Garizim:* lees: Gárizim, de berg bij Jerusalem, waar de Samaritanen offerden en waarover zij twist hadden met de Joden, vgl. vs. 877 en *Peter en Pauwels*, vs. 74.
872 *Davids muren:* Jerusalem.
873 *Sichems bergh:* 't dorp Sichem ligt aan den voet van den berg Garizim.
875-76 Versta: Als 't nu waar is dat gewoon bidden nooit aan een bepaalde plaats is gebonden geweest, dan moet met deze voorspelling van Christus het Misoffer (*d'eer der offerhanden*) bedoeld zijn; deze redeneering is van Bellarminus, 831 A.
877 Over de plaats waar geofferd mocht worden hadden de Joden (*Sion*) twist met de Samaritanen (*Garizim*).
878 *schim:* schaduw, voorafbeelding.
881 *den zoen:* (waarom *den*?) de verzoening.

885 Doch in der daet, geoffert op 't altaer,[884-85]

884-85 ‘Door een geestelijk en waarachtig, geen vleeschelijk en voorafbeeldend offer’, zegt Bellarminus, 831 B.

Al 't aertrijck door, voor Godts getrouwe schaer.[868-86]
Om uit de zee der outheit dan te landen,[+887]
Daer J E S U S schuift een schot voor d'offerhanden[888]
Des ouden tijts, op Paeschnacht, in de zael,[889]
Des daeghs bereit voor 't heiligh offermael;[890]
Zoo laet ons naer den Opperpriester luisteren,[891]
Die al 't gestarnte en maenlicht komt verduisteren
Van Profecy, Nature en Horebs Wet,[893]
En 't beeldewerck, dus lang ten toon gezet,[894]
Eer hy verscheen, om 't Offer in te wijden,
By nacht, zoo dicht in 't aenzicht van zijn lijden,[896]
En 't loos verraet, gestemt met overlegh.[897]
Eerst offert hy, meer dan Melchisedech,
Zich zelf, in schijn van broot en wijn, den Vader;
En draeght hem op zijn eige spier en ader.[898-900900]
Zoo veel vermagh de zegening van 't Woort,[901]
Dat alles schiep, en broght de weerelt voort,[902]
Ja zonder stof. Wat zou dan Godt beletten[903]
Hier ackervrucht en wijnranck om te zetten?
Wat zeit hy? *Dit 's mijn lichaem: dit 's mijn bloet*.[904-5]
Een spraeck, waer aen geen leerling twijflen moet,
Die zijn vernuft met Kristus bant laet gorden.
Hy zeit: *dat voor u zal gelevert worden*.[905-8]
Dit is de kelck, het nieuwe Testament,
In mijnen bloede [o goetheit zonder endt]
De kelck voor u vergoten, tot der zonden
Vergiffenisse. O woorden, pijlen, wonden[909-12]
In 't steenen harte. O mensch, dit lichaem, nu
Gebroken, laet zich leveren voor u.
Dit is de kelck, 't Verbont, op nieuw gesloten

[+][Randschrift:] *Kristus instellinge bevestight alle beelden en profecyen van de nieuwe offerhande*.

868-86 Vgl. *Joan.* IX, 21-23: ‘Er komt een uur, waarin gij noch op dezen berg [Garizim] noch te Jerusalem den Vader zult aanbidden... een uur, en het is er reeds, waarin de ware aanbidders den Vader in geest en waarheid zullen aanbidden’, waarmee Bellarminus (830 B vv.) het uitgelegde begrip van *Mal.* I, 11 versterkt.
887 *outheit:* Joodsche Oudheid.
888 *schuift een schot:* doet ophouden.
889 *in de zael,* vgl. hiervóór vs. 521.
890 Vgl. *Matth.* XXVI, 17-19.
891 *den Opperpriester:* Christus.
893 *Horebs Wet:* de Wet, door Mozes op den Horeb (Sinaï) van God gekregen.
894 *'t beeldewerck:* de voorafbeeldingen; *dus lang ten toon gezet:* dat zóóveel eeuwen voorafging, én: dat door Vondel zoo breed behandeld is.
896 Versta: In den nacht vóór zijn lijden.
897 *'t loos verraet* enz.: het listig overlegd verraad van Judas, in *overlegh* met de Joden, vgl. *Matth.* XXVI, 14, 15.
898-900 Bellarminus bewijst (832 A B) het bestaan van het Misoffer uit het laatste Avondmaal, ‘waar Christus zich onder gedaante van brood en wijn den Vader offerde’.
900 *spier en ader:* vleesch en bloed.
901 *'t Woort:* het Woord des Vaders Christus en Christus' eigen woord.
902 Vgl. *Joan.* I, 3; *broght:* bracht.
903 *stof:* materie.
904-5 Vgl. I, 1220-24; *om te zetten:* te veranderen, door de transsubstantiatie.
905-8 Vgl. I *Cor.* XI, 24 en *Altgh.* I, 927; *gorden:* binden.
909-12 Vgl. *Matth.* XXVI, 28.

In bloet, *voor u, voor velen uitgegoten*,
Tot 's misdaets boete, en tot vergiffenis[916-17]

916-17 Bellarminus legt *Matth.* uit: ‘Dat bloed wordt gegeven voor u en voor velen en vergoten ten zoenoffer bij God, nl. tot vergiffenis der zonden’ (833 B).

*
By Godt; geensins, op datze, hier ten disch,
Wat spijs en dranck slechts nuttighden en droncken;[918-19]
Maer Godt ten zoen en offer toegeschoncken,
Voor dit getal der jongren, hier ontrent,[921]
En duizenden, by 't alziende oogh bekent.[922]
Dit vleesch, dit bloet wort hier dan opgedragen
De Godtheit, om te zoenen haer mishagen,
Door zulck een' zoen en offer, voor 't getal
Der jongeren, en wat Godt eeren zal.[923-26]
Godt zeit (op dat geen eeuw zijn bloet uitwisse)
Tot hen: *dit doet tot mijn gedachtenisse*.[928]
Zoo nut de disch der zielen offerspijs[929]
En offerdranck, en zingt den hemel prijs.
Most Kristus een Melchisedech verstrecken,
Het Paeschlam zelf voltoien en voltrecken,
En zegelen met heiligh bloet in 't endt
Het nieuw Verbondt en beter Testament;
Zoo staet het vast gegront in eeuwigheden,
Dat Kristus hier zijn eigen lijf en leden[936]
Toeheilighde met danckbaerheit aen Godt,[937]
Die hem verzagh met zulck een offerlot.[931-38938]
Dit leert u een van seventigh scholieren,[+939]
Mijn reisgenoot, mijn Lukas, wiens papieren[940]
Getuigen van 't Apostelsche gebruick,
Den Offerdienst, die eeuwigh dure en ruick'.[942]
Hy toont u, hoe d'Apostels in die tijden
Met vasten en opoffren innewijden,
In 't heiligh ampt, zoo my, als Barnabas,[944-45]

[+][Randschrift:] *Sint Lukas bevestight de Nieuwe Offerhande*

* TEKSTKRITIEK: In de k a n t t e e k e n i n g bij vs. 939 heeft de oude uitgave achter *Offerhande* een punt.

918-19 'Niet wordt het de Apostelen gegeven en voor hen vergoten om te eten en te drinken' (833 A).

921 *jongren:* leerlingen, apostelen; *hier ontrent:* bij het Avondmaal aanwezig.

922 *by:* aan.

923-26 Bijna woordelijke herhaling van 't onmiddellijk voorafgaande in vs. 917-22.

928 Vgl. *Cor.* XI, 25.

929 *de disch:* de aanzittenden.

936 *hier:* in dat Avondmaal.

937 *Toeheilighde:* opofferde.

931-38 Vgl. bij Bellarminus (833 A): 'Christus was niet waarlijk priester volgens de orde van Melchisedech en vervulde niet de voorafbeelding van het Paaschlam, noch was het bloed van het laatste Avondmaal het bloed van het Nieuwe Testament: als Hij zich bij dat Avondmaal niet als offer heeft opgedragen'.

938 *verzagh:* voorzag, bekleedde; *offerlot:* offerambt, vgl. III, 553.

939 *een van seventigh scholieren:* één van de 70 (lees 72) leerlingen, volgens *Luc.* X, 1 door Christus uitgezonden.

940 *Mijn reisgenoot, mijn Lukas:* Paulus spreekt, wiens reisgenoot lang St. Lucas was, de schrijver van het 3de Evangelie en van de Handelingen, hier als *papieren* aangeduid.

942 *Den Offerdienst* enz.: het Misoffer; *ruick':* geure.

944-45 *opofferen:* het Misoffer opdragen; *innewijden in 't heiligh ampt:* priester wijdden.

Door drift des Geests, die hun Orakel was.[946]
Schoon iemant mijn of Lukas pen versnye;[+]
Zy druckt u door het Griecksche Liturgye
Dien Offerdienst zoo klaar en helder uit,[947-49]
Dat al 't gewoel des afgronts op haer stuit.[943-50950]
Zoo leverde ick den Godstdienst aen d'Achaiers,
Uit Kristus mont, tot smaet des zielverleiers[+951-52]
En afgodts; en tot weering van 't misbruick;[952-53]
Dat min de ziel bezorghde, dan den buick;[953-54]
Den dooven buick, die graegh en gulzigh weidde;[955]
Te traegh het lijf des Heilants onderscheidde;
En schuldigh aen 't gekruiste bloet en vleesch,
Godts oordeel at en inzwolgh, zonder vrees:
Behalve dat, by 's afgodts schaer gezeten,
Hy reuckloos dorst des afgodts offer eten,[960]
En 't vleesch, gewijt aen zoo een helsch altaer.[951-61]
Korinthen liep alree geen klein gevaer[+]
Van, op de rots der afgoôn, dus te stranden:[963]
Want Belials en Kristus offerhanden[964]
Verdragen zich, gelijck de nacht en dagh.
Het was dan tijt, dat ick er in verzagh[966]
En waerschuwde elck afgodery te vlieden;
Gelijck het past zoo Godtverlichte lieden.[968]
Ick stelde flux twee disschen tegens een;
Hier, Kristus, daer, de Heidens en Hebreen;

[+][Randschrift:] *en Sint Pauwels, door het woort Liturgye, aen de Hebreen,*

[+][Randschrift:] *oock in zijnen brief aen de Korinthers,*

[+][Randschrift:] *en steltze tegens de Iootsche en Heidensche offerhanden*.

946 *Door drift:* op aandrijven, ingeving.
947-49 Versta: En hoe men nu ook mijn woorden of die van Lucas vertale, het Grieksche Liturgie, zoowel door deze als door mij gebruikt, beteekent: offer. Zie *Hebr.* X, 11: *π□ς μεν □ερευς □στηχεν χαθ□ □μεραν λειτουργων* (terwijl iedere priester elken dag offert).
943-50 Bellarminus geeft (837 B) den Vulgaat-tekst: '*Ministrantibus* illis Domino et jejunantibus dixit Spiritus sanctus: Segregate mihi Saulum et Barnabam in opus ad quod assumpsi eos' (*Luc.* XIII, 2), door de Hervorming vertaald met: 'Als zij [de apostelen] den Heere *dienden* en vastten, zeide de heilige Geest: Zondert Mij af Barnabas en Saulus tot het werk, waartoe Ik hen geroepen heb'. Maar Bellarminus toont uit het Grieksch *λειτουργουντων* aan, dat vertaald moet worden '*offerden*', nl. de Mis, wat hij versterkt met Erasmus' vertaling: '*Sacrificantibus illis Domino*' (ib. D), vergelijk *Grotius Testament* (Ung. 1642-45, blz. 279) en *Heerl. d. Kercke*, II, 357.
950 *al 't gewoel des afgronts:* alle verzet van de dwaling.
951-52 *Zoo leverde ick.... uit Kristus mont:* vergelijk I *Cor.* XI, 23; *d'Achaiers:* de Grieken, de inwoners van Corinthe, een stad in Achaie, vgl. III, 380.
952-53 *tot smaet* enz.: tot onderdrukking van den duivel, want Vondel heeft ook I *Cor.* X, 20-21 op 't oog, waar 't eten van heidensch offervleesch verboden wordt.
953-54 *'t misbruick* enz.: nl. van gulzigheid bij de liefdemaaltijden, die aan het eucharistische offer voorafgingen; *bezorghde:* verzorgde.
955 *dooven buick:* de vraatzucht, die nergens naar luistert.
960 *des afgodts offer:* van het aan de afgoden geofferd vleesch.
951-61 Vondel gaat uit van I *Cor.* XI, 28: 'Dat ieder zich zelf onderzoeke en dan ete van het brood en drinke van den kelk. Want wie eet en drinkt, eet en drinkt zich een oordeel, zoo hij het Lichaam niet naar waarde onderscheidt', al eerder (449 A-v.v.) door Bellarminus als argument voor de Eucharistie ontwikkeld.
963 Versta: verleid te worden tot afgoderij.
964 *Belials:* des duivels.
966 *verzagh:* voorzag, vgl. vs. 938.
968 *Godtverlichte:* verstandige, vgl. I *Cor.* X, 15.

Hier, 't lijf met danck geoffert, Godt ten prijze,
En daer, 's Hebreeus en Heidens offerspijze.

Hier d'eter in gemeenschap met Godts Zoon,
Door 't nuttigen zijns lichaems, hem geboôn;
Daer, 's afgodists gemeenschap, door het brassen[969-75]
Met valsche Goôn, op wien dees buicken passen.[976]
Men zagh dan hier 't gelijck en ongelijck[977]
Des offerdiensts, in Godts en 's afgronts Rijck
Vereenigen, en tegens een verschelen;[979]
Godt eeren, Godt zijn wettige eere ontstelen;
Gemeenschap met den afgront, of het licht;
Het spijsaltaer tot ieders eer gesticht;[982]
Het offer elck zijn Godtheit opgedragen,[983]
En d'eters Gode of 's ongodts geest behagen:[984]
Gelijck ghy schept uit mijn Korinters brief;[962-85985]
Dies twijfel niet Godt heeft den offer lief,
Zijn opperste eer. Hoe kan het hun gelucken,[987]
Die Godts altaer door 't loochnen onderdrucken?
De Godtsdienst rust, daer 't offren wort gestaeckt.
Wie 't offer quetst, heeft Godt in 't oogh geraeckt.
Zoo iemant zich misgrijpe aen zijns gelijcke,[991]
Men zoent die schult, daer 't Recht het oordeel strijcke:
Maer zoo een mensch de Godtheit koom te na;
Wat offerhand, wiens voorbé boet die scha?[994]
De vruchtbre schoot der vaderlijcke schriften[+]
Gaet zwanger van altaren, offergiften
En offerhande en offerzoengebeên

[+][Randschrift:] *d'Overleveringe der Outvaderen en Concilien bevestight dit*.

969-75 Vondel neemt kort de drie argumenten door Bellarminus hier (838 B ontwikkeld, over: 1° 969-71 ‘Duidelijk vergelijkt de Apostel de tafel des Heeren met het altaar der Heidenen en der Joden: dus moet ook de tafel des Heeren een altaar zijn’; 2° 971-72 ‘Duidelijk zegt de Apostel, dat de geloovigen zoo van den tafel des Heeren zijn Lichaam eten, zooals de Joden en Heidenen eten van hun offertafels: dus moet ook de Eucharistie (*'t lijf met danck geoffert*) een offerspijs zijn’; 3° 973-76 ‘Het derde argument is ontleend aan de vergelijking van de gemeenschap, die wij door de Eucharistie hebben met God en die de Heidenen door hun offermaaltijden hebben met hun goden’.

976 *buicken:* materialisten, vgl. *Phil.* III, 19; *passen:* acht geven.

977 *hier:* bij de Corinthiërs, die èn aan de offermaaltijden èn aan de Eucharistie wilden deelnemen; *'t gelijck en ongelijck:* de overeenkomst en 't verschil.

979 *tegens een verschelen:* van elkaar verschillen.

982 Versta: het eene spijsaltaar ter eere van God, het andere voor den afgod.

983 *elck zijn Godtheit:* aan de ware èn aan de valsche Godheid.

984 *ongodts:* afgods.

962-85 Vondel gaat nu meer bizonder in op I *Cor.* X, 14, 21, waar Paulus waarschuwt tegen deelgenootschap aan het heidensch offervleesch, want dat beteekent deelgenootschap met den duivel.

985 Tot hier de weerklank uit I *Cor.* X, 14-21.

987 *Hoe kan het hun gelucken:* hoe kunnen zij (de hervormers) het winnen, die enz.

991 *misgrijpe:* vergrijpt.

994 Vondel moet bedoelen: Wanneer een mensch zich vergrijpt aan God zelf, welke menschelijke voldoening, hetzij offer of gebed, kan dàt goedmaken? Geen enkele: dus is een goddelijk offer noodig; *boet:* vergoedt.

En Offeraers en Priesters, voor 't gemeen.[995-98998]
De breede Raet der Kercke hangt zijn zegels
Aen Kristus dienst, bevestight door de regels
Der Bisschoppen, Godtvruchtighlijck verzaemt,[1001]
Van daer de zon den bruinen nacht beschaemt,
Tot daerze zinckt, om andre toe te lichten.[1002-3]

995-98 Bellarminus bewijst het Misoffer uit de oudste christelijke getuigenissen, die vol zijn van de woorden sacrificium, hostia, victima, offerre, immolare, sacrificare (740 D, 841 A).
998 *'t gemeen:* het algemeen, het volk.
1001 *verzaemt:* vergaderd.
1002-3 Van het Oosten en het Westen, van overal gekomen; *bruinen:* donkeren.

d'Altaren zelfs en kercken, hun gestichten,[1004]
Getuigen klaar van JESUS Priesterdom.[999-10051005]
Dat eeuwigh spreeckt, en maeckt den afgront stom;[1006]
Die al te spade aen 't kladden en aen 't kreucken,[1007]
Verdonkren durf ontelbre gulde spreucken
Der Vaderen, op 't voorhooft van Godts Kerck[1009]
Gesneên, tot roem van dit Godtsdienstigh werck.
Het oudt Verbont ontstack veel offervieren,[+]
En geen vergeefs; doch vierderley manieren[1012]
Van offeren vertoonen zich hier in,
Waer uit men schept des offraers wit en zin:
Het zy hy poogh' den Hooghste te behagen,
Met hem zijn eer door brantwerck op te dragen;[1015-16]
Of voor misdrijf te zoenen door het bloet;[1017]
Of voor genot van aertsch en tijtlijck goet,
Tot danckbaerheit zich zelven op te wecken;[1018-19]
Of uit gebreck van heil, zijn gunst te trecken.[1020]
Het eerste voer geheel in roock naer Godt:[1021]
Het tweede gunde oock Levy zijn genot:[1022]
Van d'andre twee genoot hy 't offer mede,[1023]
Om wien men roockte en smoockte op d'offerstede.[1024]
Het nieuw Verbont begrijpt, in 't algemeen,[+]
Zoo menigh slagh van Offer kort in een[1026]
Onbloedigh; 't welck in prijs kan achterhalen[1027]
De dierbaerheit des offers, dat met stralen[1028]
Van bloet het Kruis bevochtighde op Kalvaer:
't Onbloedigh, vry wat meer dan spier en aêr[1030]
En vlam en roock der bloedige Levijten;[1031]
Die zulck een maght van offerkudden slijten,[1032]

[+][Randschrift:] *Men offerde in het oude Testament verscheide slagh van offerhanden;*

[+][Randschrift:] *in het nieuwe Testament wort een eenige offerhande ge-eischt*.

1004 *hun gestichten:* door hen (de bisschoppen) gesticht.
999-1005 Het oprichten van altaren, door de Vaders en de Conciliën vermeld, bewijst ook 't bestaan van een offer: Bellarminus (849 B, 851 A); *Raet:* Concilie.
1005 *Jesus Priesterdom:* het priesterschap der N. Wet.
1006 *den afgront:* de dwaling.
1007 Versta: die de getuigenissen verminkt, maar daar te laat mee komt; *aen 't kladden en aen 't kreucken:* vgl. *voor kladden en voor kreucken*, I, 918 en 1021-23.
1009 *'t voorhooft:* den gevel, vgl. *Opdraght aen de Heilige Maeght*, vs. 21, dit Dl. blz. 430.
1012 Naar de intentie of bedoeling (*des offraers wit en zin*, vs. 1014) worden vier soorten offers der O. Wet onderscheiden, ook door Bellarminus vermeld: 856 B.
1015-16 Het eereoffer (sacrificium latreuticum); *brantwerck:* brandoffer.
1017 Het zoenoffer (propitiatorium).
1018-19 Het dankoffer (eucharisticum).
1020 Het smeekoffer (impetratorium).
1021 *voer:* enz.: werd heelemaal opgebrand.
1022 Van het zoenoffer mocht de dienstdoende priester (*Levy*) een deel gebruiken.
1023 *hy:* met klemtoon.
1024 *Om:* voor; *offerstede:* offerplaats, altaar.
1026 *een:* met klemtoon.
1027 *'t welck in prijs kan achterhalen:* dat in waarde gelijk is aan.
1028 *dierbaerheit:* kostbaarheid.
1030 *spier en aêr:* slachtvleesch.
1031 *vlam en roock:* brandoffers; *bloedige Levijten:* slachtende Joodsche priesters.
1032 *slijten:* vgl. II, 1480; III, 612.

En weide en stal verarmen van hun vee.
Hoe steigert nu de kam van mijn Hebree,[1034]

1034 *mijn Hebree:* Paulus bedoelt: de Christen Hebreeën, tot wie hij zijn brief richt, en wil zeggen: hoe fier heft nu de Christen uit het Jodendom zijn hoofd op; *de kam verheffen* of doen *steigren* (vgl. *Lucifer,* vs. 1498, 1685, 2008) heeft in den Bijbel oòk wel een gunstigen zin, vgl. I *Kon.* II, 1.

By wien dees dienst, dit offer, wort verschoven;[+1035]
Daer 't vier der lucht geslingert komt van boven,[1036]
En 't offervee van Salomon verslint;
Terwijl de galm van zangk en spel voor windt[1038]
Ten hemel vaert; en hondertduizent vachten[1039]
En 't vijfde deel hier toe zich laten slaghten,[1039-40]
Met duizenden van ossen, op een tijt[1041]
En zelve feest, dat zeven dagen wijdt[1042]
Die Koningskerck, gevult met heldre wolcken,[1043]
Vol majesteits; voor wie een drang van volcken
Aenbidden, met hun aenzicht in het stof,[1044-45]
De Godtheit zelf verschijnende uit haer hof,
Belooft haer volx gebeden te verhooren,
Op deze plaets, ten offer uitgekoren.[1046-48]
Judea had, 'k beken het, zijn altaer,[+1049]
Zijn Priesterdom, zijn kerck en Offeraer;
Doch aen geslacht aen plaets en tijt gebonden;[1051]
Tot dat de Zoon uit 's Vaders schoot gezonden,
Voltoien quam den Godtsdienst, naer de wet
Door Engelen bestelt en ingezet.[1054]
Dees Salomon, gekroont in 't Euangeli,[1055]
['t Welck al de pracht des voorbeelts by geen leli
Gelijcken durf] verdooft door majesteit[1056-57]
Van eenen dienst den glans en heerlijckheit[1058]
Des tempels, root van 't bloên der vette rammen[1059]
En rundren; en den reuck der wieroockvlammen.[1060]
Een Offer, zoo onschatbaer van waerdy,[1061]
Streeft al de pracht der offeren voorby,
Geen een geslacht bedient nu d'offerhanden;[1063]

[+][Randschrift:] *Der Ioden ydele roem op hun offerhanden,*

[+][Randschrift:] *wort hier wederleit en verdooft door eenen ongelijck heerlijcker godtsdienst*.

1035 Versta: door wien het Joodsche offer wordt prijs gegeven.
1036 *Daer:* waarop; *'t vier der lucht* enz. vgl. II *Par.* VII, 1.
1038 vgl. II *Par.* VII, 6.
1039 *vachten:* schapevachten.
1039-40 Ook de getallen 20.000 ossen en 120.000 rammen worden in II *Par.* VII, 5 genoemd.
1041 *een:* met klemtoon.
1042 *zelve:* zelfde; *dat zeven dagen wijdt:* Het inwijdingsfeest van Salomons tempel (*die Koningskerck*) duurde 7 dagen: vgl. II *Par.* VII? 8.
1043 *gevult* enz.: vgl. III *Kon.* VIII, 10.
1044-45 *ib.*
1046-48 vgl. II *Par.* VII, 12; *haer hof:* de Hemel.
1049 *Judea:* het Jodendom.
1051 Gelijk bekend, konden alleen de Joden uit den stam Levi priester worden; het offer mocht alleen in Jerusalem op bepaalde tijden worden opgedragen.
1054 *bestelt en ingezet:* gebracht en begonnen, slaat misschien op *Luc.* II, 14.
1055 *Dees Salomon:* déze Salomon, nl. Christus, die in *Matth.* XII, 42 meer dan Salomon genoemd wordt.
1056-57 Versta: het Evangelie dat al de pracht van Salomon, Christus' voorafbeelding (*voorbeelt*), beneden een lelie stelt, *Matth.* VI, 28-29, vgl. *Altgeh.* II, 805-7.
1058 *eenen:* met klemtoon.
1059 *root* enz.: vgl. hiervoor vs. 772.
1060 *den reuck:* is voorwerp van *verdooft* in vs. 1057.
1061 *Een:* met klemtoon.
1063 *Geen een geslacht:* niet één enkel geslacht zooals dat van Levi.

Maer Moor en Noor en aert van alle landen[1064]
Bewaren 't ampt, dat beter Godt behaeght
Dan Levijs dienst. Geen eene steenrots draeght[1066]

1064 *aert van alle landen:* iedere landaard.
1066 *Geen eene steenrots:* niet meer één enkele rots, zooals de Sion.

Een cedren kerck en haer geslepe drempels;[1067]
Maer boogh op boogh, gewelft tot rijcke tempels,[1068]
Beschieten 't licht met gouden kruis en spits.[1069]
Veel outers staen in hunnen vollen krits,[1070]
In ste van een, uit root metael gegoten.[1071]
De Godtsdienst, eer zoo naeu en eng besloten,[1072]
Gaet weiden, als de zeerijcke Oceaen;[1073]
En kent geen kust, daer niet zijn outers staen.
Oock duurt nu 't feest, niet eenmael zeven dagen,[1075]
Maer 't gansche jaer, en volght den zonnewagen[1076]
In J E S U S naem; die, galmende overal,[1077]
De lucht beweeght te zeegnen bergh en dal[1078]
En zee en stroom, van waer gebeden steigeren
Naer Godt; te rijck, te milt, om nu te weigeren
't Beloofde heil, op des aenbidders stem.
Al 't aertrijck door is nu Jerusalem;
Wiens offer van geen Engel wort volprezen.
Het bloote beelt gaet schuil voor 't ware Wezen;[1084]
De schaduw voor Godts eigen lijf en bloet;[1085]
Beloftenis voor 't lang beloofde goet;
Het naeckte merck en teken voor 't betekende;[1087]
De nacht voor 't licht: het hemelsch vier, ontstekende
Verteerende 't altaervee, versch geslacht,[1089]
Voor 't werkend Woort; 't welck zegenrijck van kracht,[1090]
De weite en wijn verslint, op 's Priesters bede,
Door 't woort des Woorts; u leverende, in stede
Van ackervrucht en wijngaert, spier en aêr,[1093]
En Godt en mensch, Emanuël; voorwaer
Wat anders dan dat blaten, bulcken, loeien[1095]

1067 *cedren kerck:* Vgl. II, 1482; *geslepe:* gepolijste.
1068 *boogh op boogh* enz.: misschien met toespeling op Michelangelo's Sint Pieter.
1069 *Beschieten 't licht:* schieten naar boven, vgl. I, 482, II, 795.
1070 *in hunnen vollen krits:* in een vollen cirkel rondom den aardbol.
1071 *In ste:* in stede, in plaats van één enkel als bij de Joden; *uit root metael* (koper) *gegoten* enz.: vgl. II *Par.* IV, 1.
1072 *eer:* eertijds, eerst.
1073 *Gaet weiden:* breidt zich uit; *zeerijcke:* waterrijke.
1075 *zeven dagen:* als Salomons Tempelwijdingsfeest, vgl. hiervoor vs. 1042.
1076 *volght den zonnewagen:* overal waar de zon verschijnt, volgt terstond de H. Mis, vgl. *Malach.* I, 11 en hiervoor vs. 684-85.
1077 *galmende:* weerklinkende, vgl. *Hand.* IX, 15.
1078 *De lucht:* den Hemel.
1084 *Het bloote beelt:* dat wat enkel beeld, voorafbeelding was, vgl. vs. 1087.
1085 *schaduw:* voorafschaduwing.
1087 *Het naeckte merck:* vgl. het *bloote beelt* v. vs. 1084.
1089 Dit vs. heeft een lettergr. te kort.
1090 *'t werkend Woort:* het werkdadig Woord, vgl. *Hebr.* IV, 12, het Konsekratie-woord der H. Mis: ‘Dit is mijn Lichaam’, dat uit kracht van, of *door 't woort des Woorts* (vs. 1092) het woord van Chr. zelf, brood en wijn verandert (*de weite en wijn verslint* vs. 1091); zie Vondels voorliefde voor *het Woort*, noot bij I, 1220 en 1628 en vgl. II, 963 III, 901.
1093 *ackervrucht en wijngaert:* koren en druiven, brood en wijn; *spier en aer:* vleesch en bloed, vgl. hiervoor vs. 900, 1030.
1095 Vgl. *Hebr.* IX, 12-13.

En reutelen en bloên van schapen, koeien

*
En kalveren, ten offer vet gemest
En uitgepickt; of musch, of tortelnest;
Of wieroocklucht, of oli, wijn en bloemen
Van meel, en al wat Moses pen kan noemen;[1096-1100]
Wiens offeren dit eenigh wezen aen,[1101]
Het welck verduurt den tempel, lang vergaen,[1102]
In puin en stof, gelijck zijn outerslaven.[1103]
Een offergift beschaemt alle offergaven:
Een offerlam al 't vee, dat loeit en blaet;
Een offerkelck al 't plengen, zonder maet,[1104-06]
Van wijn en bloet; een air zoo veel gewassen.
Nu klaeght geen oogh van roock en smoock en asschen,[1108]
Stoffeert geen wolck, vol glans, het diep gewelf[1109]
Met majesteit; ghy hebt 't onmeetbre zelf[1110]
In 's toevals wolck, veel kleener, veel geringer,[1111]
Besloten van den Godtgewijden vinger[1112]
En duim; of van kristal en louter gout,[1113]
Waer aen die schat der Godtheit wort betrouwt;
Dat lijf, gekroont in top van alle hemelen;
Dat bloet, om 't welck veel duizent Geesten wemelen;
Bedeckende met vleuglen aengezicht
En voeten, voor dat onverdraeghzaem licht.[1118]
Hier rolt een rey den galm der offervaerssen[1119]
Van boogh tot boogh: de maeghdewasse kaerssen
Bewegen zich in hun onzichtbre vuist:
Daer wieroockt een voor 't Paeschlam, eens gekruist:
Een ander weckt de tragen met cymbalen:[1123]
Een ander kroont Godts Heilighdom met stralen.[1119-241124]
Te Bethlehem rees 's nachts geen schooner dagh[1125]
Van Cherubijns; daer in de kribbe lagh

* TEKSTKRITIEK: De oude uitgave heeft in vs. 1107 *zoo wel gewassen*.

1096-1100 De verschillende offers van vee, vogels en vruchten staan beschreven door *Moses pen* in *Levit.* I en II, vgl. *Hebr.* IX, 10.

1101 Versta: Wiens vele offers (*offeren*) dit éénige van de Nieuwe Wet aanwezen, voorafbeelden.

1102 *verduurt:* overleeft.

1103 *outerslaven:* de Joodsche priesters in hun gebondenheid aan allerlei wettelijke voorschriften tegenover de vrijheid van het Evangelie, vgl. *Rom.* VIII, 21.

1104-06 *Een:* met klemtoon.

1108 De oogen der Joden hadden last van den rook der vele brandoffers.

1109 *Stoffeert:* bekleedt, vult; *geen wolck:* zooals boven de Verbondsark, *Exod.* XL, 32.

1110 *'t onmeetbre:* de oneindigheid, God.

1111 *'s toevals wolck:* de omsluiering van de broodsgedaante, vgl. I, 1218-19, II, 337; *veel kleener* enz.: nl. dan de wolk van het Oude Testament.

1112 *Besloten:* vastgehouden door de gezalfde vingers van den priester, vgl. *Godtgewijde duimen* hiervoor, vs. 747.

1113 *kristal en louter gout:* bedoeld zijn toonstuk en ciborie.

1118 *onverdraeghzaem:* onverdragelijk; zie 't zelfde vers in I, 12.

1119 *rey:* van engelen; *offervaerssen:* offerverzen, offerzangen,

1123 *cymbalen:* altaarbellen.

1119-24 Vondel draagt de uiterlijke elementen van de katholieke Misliturgie op de engelen over.

1124 *stralen:* de gouden en vergulde sier van de barok-altaren.

1125 Vgl. ‘O Kersnacht, schooner dan de dagen’, *Gysbreght van Aemstel,* vs. 903.

Dat naeckte Kint, bestort met zulck een' zegen:[1127]

1127 *bestort:* overgoten.

Maer 't zelve lijf, dat toenmael heeft gelegen[1128]
In d'arme krib, streckt hier op 't rijck altaer[1129]
Een zoen, een troost en zegen, voor de schaer[1130]
Der levenden en ree verhuisde zielen.[1131]
Het zelve Kint, waer voor de Wijzen knielen[1132]
En offeren hun wieroock, myrre en gout,
Wort aengebeën, op outers, rijck gebouwt
Van marmersteen en toets, of onder struicken,[1135]
In hol en rots; daer d'Offerzon moet duicken[1136]
Voor duisternisse en maght van kettery,[1137]
Of Heidendom en afgodts heerschappy.
My dunckt ick zie een Duif dit offer kussen.[1139]
Onnoosle Duif, wie kan uw liefde blussen?[1140]
Hoe decktze met haer wiecken 't Heiligh Ront,[1141]
En nat des Kelx; gelijck in 't out Verbont
De Cherubijn de gulde bontkist deckte;[1142-43]
Waer in het Man, zoo vroegh, de schaduw streckte[1144]
Van 't offerbroot voor leckrer mont gespaert;[1145]
In 't zuiver vat der Maeght voor u bewaert;[1146]
Van Gabriel Godts afgezant gezegent,[1147]
En toegejuicht van 't Kint, dat Godt bejegent.[1148]
In 's moeders lijf; en als een morgenstar,
Voor 't offerlicht, de heirbaen baent van verr.[1150]
Geen offer kan de wolcken zoo doordringen
Dan dit alleen; 't welck alle zegeningen[1152]
Verdient, en zoo beknopt in zich bevat
Meer waerdigheit en deught en kracht en schat
Dan Arons dienst en d'offers zijner zonen.
Een offer komt alle offerhanden kroonen.[1156]
De gansche Wet en Godts Profeten zien

1128 *'t zelve:* het zelfde.
1129 *streckt:* verstrekt.
1130 *zoen:* verzoening.
1131 *ree verhuisde zielen:* de gestorvenen, voor wie mede de H. Mis wordt opgedragen.
1132 *zelve:* zelfde; *de Wijzen:* vgl. II, 603-14, 1646-48.
1135 *toets:* kostbare steen, vgl. II, 1652; *onder struicken* enz.: in de Missielanden en bij vervolging.
1136 *d'Offerzon:* de H. Mis, vgl. I, 1589.
1137 *maght van kettery:* Vondel doelt stellig ook op de schuilkerkjes van zijn eigen tijd en land.
1139 *een Duif dit offer kussen:* den H. Geest vol welgevallen bij dit offer tegenwoordig, vgl. *Matth.* III, 16-17, en zie *Altaergeheimenissen* II, 338-40.
1140 *Onnoosle:* oprechte, met gedachte aan *Matth.* X, 16, vgl. II, 592, 559; *uw liefde:* de H. Geest is de Geest van liefde.
1141 *'t Heiligh Ront:* de heilige cirkelvormige Hostie, vgl. *de wolck van Rondigheit*, II, 206-7.
1142-43 vgl. II, 439; 760-61.
1144 *Man:* Manna; *schaduw:* voorafschaduwing.
1145 *leckrer:* lekkerder, kieskeuriger.
1146 *'t zuiver vat der Maeght:* de maagdelijke schoot van Maria. vgl. III, 734.
1147 *Afgezant:* engel, vgl. *Luc.* I, 26-38.
1148 *'t Kint:* Joannes de Dooper, vgl. II, 568-90.
1150 *'t offerlicht:* Jezus het licht der wereld, die zich kwam opofferen, vgl. *Offerzon* van vs. 1136.
1152 *Dan:* als.
1156 *Een:* met klemtoon.

Op eenen dienst, die Levi quam verbiên[1158]
Zijn ampt, zoo lang in 't Heilighdom betreden.[1159]
't Volmaeckte deckt al d'onvolkomenheden,

1158 *Levi:* de Joodsche Priesters.
1159 *betreden:* waargenomen.

Het levend vleesch verfoeit het doode vee;
Gezielde wijn de druif, van d'eerste sne,[1162]
In Kanaän, getreên met natte zolen.[1163]
Messias bint nu ezelin en volen
Aen d'offerranck des outers, milt en zoet,
En wascht zijn kleet in wijngertsap en bloet.[1164-66]
't Is tijt dat, voor deze offerleckernye,[1167]
Belofte wijcke en beelt en profecye.
Zoo goot allengs Godts uitverkoren vat[1169]
Dien balsem uit en goddelijcken schat
Des offergeurs, als Elys zoons[*] verrezen,[1171]
Uit eenen damp en klove, hun gewezen,[1172]
Tot steurnis van Godts Offer, en de schaer,[1173]
Die Christus diende aen zijn geheimaltaer.[1174]
Zij scheelden wel in zin en spraeck; doch stemden[1175]
Uit nijt, om elck van 't offren te vervremden;[1176]
En hieven aen, met zoo een schalck geluit:[1177]
Verdriet u 't licht, steeck beide u oogen uit,[1178]
Voor 't helder Woort, Gods boeck, voor elck ontsloten;[1179]
En val te voet dien Godt, in gout gegoten;[1180]
Dien Mahuzim; het slot en aertsgewelt[1181]

[*][Randschrift:] *Aertslasteraers van den waerachtigen godtsdienst en d'eeuwige offerhande bersten aldus uit tegens d'allerheilighste offerhande der Kristenen*.

1162 *Gezielde:* bezielde, levende, vgl. I, 1088; *druif, van d'eerste sne:* van de eerste snede, oogst; de beste wijn, vgl. II, 431-36.

1163 *Kanaän:* het land van melk en honing, dus van de allerbeste vruchten; *getreên met natte zolen:* de druiven werden in wijnkuipen met de bloote voeten plat getrapt en uitgeperst, vgl. *Maeghden*, vs. 1003-40.

1164-66 Mystieke verwerking van Jacobs profetie aan Judas uit wiens stam Christus zou worden geboren: ‘Hij vindt aan den wingerd zijn veulen en aan den wijnstok zijn ezelin. In wijn zal hij zijn kleed wasschen en in het bloed van de druif zijn mantel’, *Gen.* XLIX, 11, waarin *ezelin* het Jodendom, *volen* (veulen) het Heidendom, en *offerranck des outers* het Altaarsakrament beteekent. De bedoeling is, dat het Misoffer alle andere offers, van Jood en Heiden. overtreften te niet doet.

1167 *offerleckernye:* vgl. *Altaerbancket*, III, 742.

1169 Hier wordt de toespraak van St. Paulus, *Godts uitverkoren vat*, (vgl. *Handel.* IX; 15 en hierna vs. 1697) onderbroken.

1171 *Elys zoons:* de zonen van Heli, reeds als offerschenders en daarom verworpen behandeld in III, 545-74; K a n t t e e k e n i n g : *Aertslasteraers van den waerachtigen godtsdienst en d'eeuwige offerhande:* de Hervormers zijn bedoeld en met name Luther en Kalvijn.

1172 Ook Simon en Elymas in *Peter en Pauwels* komen door een kloof met damp op aarde onrust stoken, zie vs. 2, 133-35.

1173 *steurnis:* verstoring; *de schaer* enz.: de katholieken.

1174 *geheimaltaer*, vgl. III, 726.

1175 *scheelden:* verschilden.

1176 *nijt:* afgunst en verbetenheid; *vervremden:* vervreemden.

1177 *schalck:* bedriegelijk.

1178 *Verdriet u 't licht:* als gij, katholiek, dan absoluut blind wilt zijn; Kalvijn noemt het Misgeloof ‘verblinding’ (Bellarminus, 858 A).

1179 *Godts boeck:* de Bijbel.

1180 *dien Godt, in gout gegoten:* de h. Hostie in den monstrans, vgl. II, 1367.

1181 *Mahuzim:* Daniël voorspelt van Antiochus Epiphanes, dat hij alle goden zal verwerpen behalve den vestinggod Mahuzim of Maozim (*Dan.* XI, 38): dit legde Luther zóó uit, dat gelijk Antiochus een voorafbeelding is van den Roomschen Antichrist, den Paus, zoo zijn vereerde Mahuzim de Mis, wat door de klankgelijkenis voor Luther bevestigd wordt. Vondel kende deze opvatting uit Bellarminus, die ze wijdloopig bestrijdt (*De Voce Missa*, 779 A-v.v.)

Des Antikrists; die zijn betrouwen stelt

en zegt, dat de Hervorming ‘de Mis een God noemt of arcem et robur Antichristi Romani’ (*het slot en aertsgewelt des Antichrist*).

Op zulck een pest en toverdranck, geschoncken
Den Koningen en Vorsten, dol en droncken,[1183-84]
En tuimelende om 't sap der goude schael,
Vol zoet vergift: waer door zy altemael
Het heiligh en onheiligh t'zamenroeren,
En razend wreet, een heiloos oorloogh voeren,[1188]
Ter liefde van der zielen snootste boel:[1189]
Die van haer bedde, of elpenbeenen stoel,[1190]
Vast aenziet, hoe haer ridders zich verhitten,[1185-911191]
En met den klaeuw van stael de Waerheit zitten[1192]
Zoo bits in 't hair; als waer de hemel doof
En blint. De Mis is louter kerreckroof[1194]
En lastering en blinde afgoderye[1195]
En guighelspel en dolle razernye;[1196]
Een kakelbont gewaet, by een geraept[1197]
Van menigh stuck; waer aen zich 't volck vergaept;
Het welck, zoo dick men opheff kelck en ouwel,
Zich buight voor 't hooft van aller grouwlen grouwel;[1200]
Dat stormgevaert, 't welck, steigerende uit slijck[1201]
En stof, bestormt het eeuwighdurend Rijck
Van Kristus zelf, door 't schuim der domste Reuzen,[1203]
Die 't beckeneel op dezen hoecksteen kneuzen;[1204]
Terwijl het Godt verlastert door de Mis;[1205]
Zijn Kruis begraeft; zijn doots gedachtenis[1206]

1183-84 *pest en toverdranck* enz.: Bellarminus citeert uit Kalvijn *Institutiones* (IV, 18), dat de Mis een ‘pestilente dwaling van Satan’ is, waardoor alle vorsten en volken dronken gemaakt zijn (858 B).

1188 *een heiloos oorloogh:* vgl. *Openb.* XVII, 14.

1189 *boel:* boeleerster, vgl. II, 1374.

1190 vgl. *Openb.* XVIII, 7.

1185-91 Ook de ontuchtige vrouw uit *Openb.* XVII, 3-6 met den gouden beker vol bedwelming was voor de Hervorming het beeld van de katholieke Kerk.

1191 *haer ridders:* haar voorvechters (in *Openb.* XVII, 12 ‘koningen’), de katholieke verdedigers der Mis.

1192 *den klaeuw van stael:* stalen klaauw of vuist, geweld (vgl. vs. 1182), doelend op Rome's macht óók door de Mis.

1194 *kerreckroof:* roof door de Kerk (van Rome) gepleegd in zoover de priester een stipendium voor het Mislezen ontvangt.

1195 *lastering:* Godslastering; *blinde afgoderye:* vergelijk ‘vervloekte afgoderij’, Vr. 80 van den Heidelbergschen en Dordtschen Catechismus, en verder *Altaergeh.* I, 830; II, 1383.

1196 *guighelspel:* goochelspel.

1197 *kakelbont gewaet* enz.: de liturgische Mistekst is uit verschillende gedeelten der H. Schrift samengesteld; ook doelt de benaming op de kerkelijke paramenten, vgl. de ‘veelerley lappen.... oude Bedelaers Mantel en.... de Pausselycke Gods-dienst’, Vondel voorgeworpen in *Tooneel-Schildsverplettering, Ung.* 1660-62; blz. 320.

1200 *grouwel:* gruwel.

1201 *Dat stormgevaert:* dat krachtig geschut, vgl. vs. 1182.

1203 *'t schuim der domste Reuzen:* zinspeling op de mythe van de Reuzen of Giganten, die den Hemel wilden bestormen, vgl. *Brieven der H. Maeghden*, St. Aeght, vs. 89-v.v. (dit Dl. blz. 441).

1204 *'t beckeneel:* hun schedel; *dezen hoecksteen:* Christus, vgl. *Eph.* II, 20.

1205 nl. 1° dat de Mis een smaad (contumelia; *verlastert*) van Christus is.

1206 2° *Zijn Kruis begraeft:* ‘crucem ejus sepelire’.

Gansch uitwischt; al de vrucht van 't bitter sterven[1206-7]
Schoon afknaeght aen den Kruisboom; en de verven[1207-8]

1206-7 3° *zijn doots* enz.: ‘mortem ejus in oblivionem tradere’.

1207-8 4° *al de vrucht* enz.: ‘fructum, qui ex ea nobis proveniebat, tollere’.

Van 't heiligh bloet verduistert; en Godts Kerck[1208-9]
Berooft den troost van haer Geheimnismerck.[1205-10]
Schudt Baäl uit en 't juck van zijn geboden;[1211]
Dien offerdienst van Heidendom en Joden
Door een gemengt. Vloeck Judas, die zijn' Godt[1213]
En Heilant zelf dus opveilt om 't genot;[1214]
En zet zijn lijf en ziel hier op te pande,[1215]
Dat hy u schencke een zoenende Offerhande.[1179-1216]
Mijn hart geleeck een sidderende blat,[+1217]
In 't ruischend bosch, van dwarrelwint gevat.
Sint Pauwels graeuwt en dreight de dootsche spoken,[1219]
Zoo datze strax verbaest ter klove indoken;[1220]
Die sluitende haer' opgesparden mont,
't Verwaten paer naer zijnen kerker zont.[1222]
Het hemelsch licht verdrijft dien helschen waessem,[1223]
Voor mijn gezicht: zoo schep ick weder aessem,[1223-24]
En luistre naer den klanck der Kercktrompet,[1225]
Die Numaes stijl te Rome heeft verzet;[1226]
Zijn afgoôn van altaer en dienst versteken;[1227]
En 't aertrijck door den Kristdienst zelf gaen queecken
En offerhant, die nimmer zal vergaen.
Godts afgezant hief op een nieuw dus aen:

[+][Randschrift:] *Dit lasteren verbluft den onkundigen:*

1208-9 5° *en de verven* enz.; ‘Sacramentum quo memoria mortis relicta erat enervare et distipare’; het rechtstreeksche antwoord op deze 5 punten staat in vs. 1404-8.
1205-10 Vondel vat hier de leer van Kalvijn in 5 punten samen, zooals Bellarminus (861 C) had voorgedaan.
1211 *Baäl:* de Semitische afgod, hier als figuur van de Mis bedoeld.
1213 *Vloeck:* verwerp; *Judas:* de Apostel, die Christus voor geld verried.
1214 *opveilt:* verkoopt; *'t genot:* 't voordeel.
1215 *En zet zijn lijf en ziel* enz.: en die (Judas nl.), die Christus' lijf en leven op pand zet, als onderpand voorstelt (van 't geld, dat hij krijgen zou, vgl. *Matth.* XXVI, 14-16).
1179-1216 Zooals de bestrijders van de offerspijze of h. Kommunie Vondels gids St. Joannes hebben onderbroken in de gedaante van Harpijen (I, 797-v.v.) en de bestrijders van de Offereere of aanbidding Aertsengel Godtvruchtigheit in den persoon van Michol hebben tegengesproken (II, 1361-84), zoo krijgen hier *Elys zoons* tegen de Offerhande of h. Mis het woord en Vondel geeft hun een taal in den mond, die nòg krasser en knarsender klinkt dan die van de voorgaande bestrijders.
1216 Versta: Opdat Christus u, Vondel, een verzoenende offerande zou schenken door zijn dood. Tot hier de aantijgingen van de Hervorming.
1217 Zelfbekentenis van angst en aarzeling vóor de bekeering; vgl. ook de kantteekening.
1219 *graeuwt:* begrauwt; *spoken:* geesten, nl. de verschenen zonen van Heli, vs. 1171-72.
1220 *strax:* terstond; *verbaest:* overmeesterd; *ter klove,* vgl. vs. 1172.
1222 *'t Verwaten paer:* de twee onbeschaamde zonen van Heli; *zijnen kerker:* de hel.
1223 *Het hemelsch licht:* de Apostel Paulus, vgl. III, 39.
1223-24 *waessem - aessem*, vgl. II, 1175-76.
1225 *Kercktrompet:* Apostel, vergelijk *Rom.* X, 18.
1226 *Numaes stijl:* de Romeinsche afgodendienst, door Numa Pompilius ingesteld; *verzet:* veranderd in den christelijken godsdienst.
1227 *versteken:* verstoken, beroofd.

Beëlzebub, om 't volck van Godt te leiden,[+1231]
Verdraeit Godts dienst, en voert den simplen Heiden,[1232]
Die noch naer d'onbenevelde natuur[1233]
De Godheit eert, zoo heldiep, dat hy 't vuur[1234]
Des offers stoockt en toewijt zijne ongodtheit,
Vermomt als Godt; o tastelijcke zotheit!
De blintheit geeft den Schepper zelf de schop,[1237]
En draeght voortaen den stommen afgodt op
Eerst vee, daer na oock menschen, ja de loten,[1239]

[+][Randschrift:] *doch Sint Pauwels verantwoort de Katholijcke Waerheit*.

1231 *Beëlzebub:* een duivel, vgl. *Matth.* X, 25, XII, 24, 27 en Vondel's *Lucifer*.
1232 *voert:* vervoert, verleidt; *simplen:* eenvoudigen, onwetenden.
1233 Vgl. III, 51-76.
1234 *heldiep*, vgl. I, 445.
1237 *De blintheit:* de verblinding van 't Heidendom; *geeft* enz.: verwerpt den Schepper-zelf; vgl. *Hollantsche Transformatie*, vs. 22, (Dl. 1, blz. 791), *Gysbrecht van Aemstel*, vs. 123 (Dl. 3, blz. 533).
1239 *loten:* kinderen.

Uit 's vaders zade en bloede voortgesproten:[1239-40]
Zoo diep verdwaelt de ziel, die 't licht verlaet.
Maer na dien nacht verschijnt Godts dageraet[1242]
En heldre zon, die dooft deze offervoncken,[1243]
Gestarnten, die aen 's afgronts hemel bloncken.
't Beroockte hof ziet toe, en met een veegh[1245]
Zijn tempels naeckt van afgoôn; d'outers leêgh[1246]
Van wieroock, myrrhe en gout en rijcke gaven;
En Lucifer met al zijn eer begraven.[1248]
Een offer van 't gezegent Kerstendom[1249]
Alle offers bluscht, en maeckt d'orakels stom;[1250]
Ter tijt dat Godt tot straf geterght, uit toren[1251]
De Hel ontboeide, om zijnen dienst te storen,
Door reetschap tot haer gruwzaemheên bequaem,[1253]
En reedt zijn proef te doen in 's afgronts naem.[1254]
Men ving dan aen den offer te verbasteren,[1255]
Te lochenen, te schenden, te verlasteren.[1256]
Noit sloegh de pest zoo voort, van huis tot huis,[1257]
Als d'offervloeck der vyanden van 't Kruis:[1258]
Niet opgehitst, gelijckze zelfs vertellen,
Van 's hemels Geest, maer van den Geest der hellen;
Met reden, want die haet met al zijn maght
Dit offer, 't welck Godts eer zet in haer kracht.
De Hemel smeet al 's afgronts offers neder,
De Hel te spijt; nu speelt zy 't Gode weder;[1264]
En brult en bruist met al haer ongediert,[1265]
Zoo verre haer de breidel wort geviert[1266]
Tot zulck een' vloeck en watze voort te zamen
Van onder haelt en oplaedt, zonder schamen;[1268]
Terwijlze 't brein door 't offerschelden scherpt,

1239-40 De bedoeling is: dat de hel zóover den mensch vervoerd heeft, dat hij hem dwong, haarzelf eerst vee-, maar daarna ook menschen-, ja kinder-offers op te dragen.
1242 *dien nacht:* van 't Heidendom; *Godts dageraet* enz.: Christus.
1243 *offervoncken:* heidensche offervuren.
1245 *'t Beroockte hof:* de hel; *een:* met klemtoon.
1246 *naeckt:* ontbloot.
1248 *Lucifer:* de vorst der duivelen, vgl. voor de opvatting, dat de afgodendienst *zijn eer* was: *Peter en Pauwels*, vs. 11-14.
1249 *Een:* met klemtoon; *Kerstendom:* Christendom, vgl. II, 698, 857; III, 1677.
1250 *d'orakels* de machtspreuken van 't Heidendom.
1251 *Ter tijt:* tot den tijt; *toren:* toorn.
1253 *reetschap:* gereedschap, middelen; *tot* enz.: die voor het gruwelijk doel van de hel geschikt zijn.
1254 *reedt:* gereed, klaar liggend; *te doen:* af te leggen.
1255 Versta: Men begon dan, met het Misoffer verkeerd voor te stellen.
1256 *verlasteren:* tot een blasfemie te maken.
1257 Versta: geen besmettelijke ziekte greep zoo snel om zich heen.
1258 *d'offervloeck:* het vloeken van het Misoffer.
1264 *nu speelt zy* enz.: nu zet de hel dat God betaald.
1265 *al haer ongediert:* alle duivels en dwaalleeraars.
1266 Versta: Zoover God het haar toelaat.
1268 *oplaedt:* op elkaar stapelt.

Op datze 't volck slechts stof in d'oogen werpt;[1269-70]

1269-70 Versta: Terwijl haar uitkrijten van de Mis haar allerlei sofismen ingeeft die het volk zand in de oogen strooien en het ongeschikt maken om haar karakter te onderkennen.

Om niet ontdeckt te worden tot haer' navel,[1271]
Zoo menige eeuw gepijnt met vlam en zwavel.
Dit nachtspoock schiet noch aen een kleet van licht,[1273]
En leit Godts boeck quansuis voor uw gezicht;[1274]
Om, onder schijn van elck d'afgoderyen
t'Ontraên, u tot zijn dischgast in te wyen,[1276]
Op 't grof geluit der offerlasterklock;[1277]
Daer zich de buick vernoeght met teugh, en brock.[1278]
Wat zeit de buick, ten brootdisch aengezeten?[+1279]
De Bijbel deckt een' disch, waer van wy eten,[1280]
En geen altaer. Hy zet geen offerwijs,[1281]
Noch priesters, maer uitreickers van zijn spijs;[1282]
Dies laet 't gezagh der krancke menschen varen,[1283]
En 't oudt gebruick, gewortelt door de jaren.[1284]
Legh af, legh af die stoutheit van 't Vernuft.[1285]
O ydel brein, ghy raeskalt reede, of suft,[1286]
Maer noch te vroegh en voor uw grijze hairen[1287]
Liet ghy Vernuft, uw stoute leitsvrouw, varen;[1288]
Noit waeghde zich uw ziel in 't worstelperck;[1289]
Maer neighde 't hooft den schoot toe van Godts Kerck,[1259-901290]
En 't grijs gebruick, van hant tot hant ontfangen.[1291]
Uw spinneweb kan niet dan muggen vangen;[1292]
Geen' vogel, die wat vaers heeft in zijn vlught,[1293]
Of schrijft zijn spoor wat hooger door de lucht.
Indien u lust om woortstrijt slechts te twisten;

[+][Randschrift:] *Ongerijmtheit der Onroomschen, die hier verdadight wort.*

1271 *ontdeckt:* ontbloot, ontmaskerd; *navel:* middelpunt, diepste krocht, Vondels middeleeuwsche hel-voorstelling, *Joannes de Boetgezant,* IV, 20; *Noah,* vs. 2.
1273 Vergelijk II *Cor.* XI, 14.
1274 *Godts boeck:* den Bijbel; *quansuis:* zoogenaamd, bedriegelijk.
1276 *dischgast:* tafelgenoot aan 't protestantsche Nachtmaal.
1277 Vgl. II, 1774.
1278 *Daer:* aan den disch, waar alleen de stoffelijke behoefte van den mensch met louter brood en wijn bevredigd wordt.
1279 *de buick:* de protestantsche avondmaalvierder.
1280 *De Bijbel deckt:* de Bijbel spreekt alleen van, vgl. I *Cor.* XI, 20-21; Vondel kiest maar een enkele van de vele tegenwerpingen, die Bellarminus breedvoerig formuleert en beantwoordt: 859 A-vv. zie: 867 C.
1281 *zet geen:* spreekt niet van.
1282 Vgl. I *Cor.* IV, 1.
1283 *krancke menschen:* arme, onvermogende menschen, de paus enz.
1284 *'t oudt gebruick:* van de Mis.
1285 *stoutheit:* overmoed; *'t Vernuft:* de fantazie.
1286 St. Paulus herneemt zijn antwoord.
1287 Toespeling op de nieuwheid van de leer der Hervormers; *voor:* met klemtoon.
1288 *ghy:* met klemtoon; *Vernuft:* fantazie; *stoute:* overmoedige.
1289 Versta: Dan zoudt ge het niet wagen de Kerk aan te vallen.
1259-90 Dat Vondel hier op Luther doelt, toont Hoppenbrouwers aan, die (blz. 553 en 654) een bladzij uit Luthers nachtgesprek met den duivel vertaalt, waarin den hervormer werd gezegd, dat al zijn Missen afgoderij waren geweest.
1290 Vondels eigen daad, vgl. III, 1700.
1291 De Overlevering, vgl. II, 225.
1292 Zie het spinnebeeld voor de Hervormers I, 1595-1600.
1293 *vaers:* vaart.

Betoon, waer een der vier Euangelisten,
Breetweidender in 't lijden van hun Godt,[1297]
Eens reppe van zijn duurzaem Priesters-lot
Of Priesters-ampt, van boven hem beschoren;
Van d'offerhant, ten zoen van 's hemels toren;[1300]
Of van altaer, besprengt met offerbloet.

1297 *Breetweidender:* zoo breed weidend, uitweidend, vergelijk II, 159, in het verhalen van Jesus' lijden en dood.

1300 *toren:* toorn.

Sla op die vier: bezie, waer u ontmoet[1302]
Van offerhande of Priester stip of letter.[1298-1303]
Gaet Pauwels nu voor afgodist, of ketter,[1304]
Die Arons ampt verdooft, van stap tot stap,
Door Kristus bloet en bloedigh Priesterschap?[1305-6]
Op dat wy nu van 't bloelooze ampt niet reppen:[1307]
Naerdien ghy durft Melchisedech misscheppen,[1308]
En 't eeuwigh ampt des offerbroots en wijns,
Hem toegestaen door d'outheit des Rabbijns;
Zoo straelt dit licht door 't vlies in 't oogh der Joden,[1311]
Die Kristus, niet het eintloos offer, dooden.[1310-12]
Doch ghy, die 't al naer uwen zin verbast,[1313]
Leght hier de Kerck de Jootschap oock te last.[1314]
Maer zy vermengt door 't offeren geen Jootschap[+]
Noch Heidendom met d'allerblijste bootschap[1316]
En haren dienst, noch smet het leste boeck[1317]
Geensins door 't eerste, en terght zoo 's hemels vloeck.[1318]
Haer brein te klaer van Godt verlicht, en schrander
In 't hemelsch Recht, schift snedigh van elckander[1320]
Al 't geen Godt scheit, en aen zijn Bruit betrouwt;[1321]
Die kiest het nieuw, en wraeckt 't verboden oudt,[1322]
Vooral den reuck van Moses offerhande.[1323]
By 't middelbaer lijt Kristus scha noch schande;[1324]
Als schildery, gewaet, gebaer, muzijck,
En licht en kruis van wederzy gelijck,[1326]
Ja zelf bestemt van offerloosgezinden,[1327]
Nu tegens een aen 't buldren, als vier winden,[1328]
En met een laegh van schriftschut zy aen zy,[1329]

[+][Randschrift:] *Geen Iootschap bleef de Katholijcke Kerck in 't offeren aenhangen*.

1302 *op:* open; *die vier:* evangeliën.
1298-1303 Van dat alles spreken de Evangelisten nooit.
1304 *Gaet:* geldt.
1305-6 *Arons ampt:* het Oud-Testamentisch priesterschap. In zijn brief aan de Hebreeën.
1307 *bloelooze:* onbloedige.
1308 *Naerdien:* nu; *Melchisedech:* zijn onbloedige offerwijze met brood en wijn, vgl. III, 211 vv.; *misscheppen:* misvormen.
1311 *'t vlies:* dat 't zien belemmert.
1310-12 'Zelfs de verblinde Joden erkennen Melchisedechs priesterschap. Zij doodden wel Christus, maar 't eeuwig offer vochten zij niet aan' (van Delft, blz. 249).
1313 *verbast:* uitblaft, vgl. I, 1301, 1430.
1314 Versta: beschuldigt de Kerk bovendien van Judaïsme in haar offerdienst.
1316 *d'allerblijste bootschap:* vertaling van: evangelie.
1317 *smet:* besmet; *het leste boeck:* het Nieuwe Testament.
1318 *'t eerste:* het Oude Testament; *terght:* prikkelt, provoceert.
1320 *'t hemelsch Recht:* Gods recht; *snedigh:* scherpzinnig.
1321 *zijn Bruit:* de Kerk; *betrouwt:* toevertrouwt.
1322 *wraeckt:* weert.
1323 *den reuck:* enz.: de brandoffers der Oude Wet.
1324 *'t middelbaer:* het middelbare, 'nuttige hulpmiddelen' (Zeij, blz. 245) en vgl. II, 1726.
1326 *van wederzy gelijck:* die aan weerskanten, bij Katholiek en niet-Katholiek, gevonden worden.
1327 *bestemt:* toegestemd; *van offerloosgezinden:* door hen die het Misoffer verwerpen.
1328 *tegens een:* tegen elkander, vgl. III, 1175.
1329 *schriftschut:* geschut van Bijbelteksten.

Om 't voeren van de vlagh der Kettery,[1330]
Die razende quansuis op Babels boelen,[1331]
Licht geestelijck en weerlijck uit hun stoelen.[1332]

1330 *de vlagh:* den voorrang.
1331 *quansuis:* Versta: op de Kerk, die zoogenaamd de hoer van Babel is, vgl. I 931; III, 1189.
1332 Aanduiding van de maatschappelijke wanorde door de Hervorming verwekt; *weerlijck:* wereldlijk.

Zy giet een' Godt in hare harssenpan,[1333]
En eert dit Kalf te Bethel en te Dan;[1334]
Doch niet om 't kalf, maer om Godts Rijck te rijten,[1335]
Door ongewijde oproerige Levijten.[1336]
Zy noemt de Mis, den Kristdienst, kerreckroof;[1337]
Haer' kerckroof het gezuiverde geloof.[1338-vv.]
Zy jammert om den Kelck, quansuis verdonkert,
En steelt Godts kelck, die in haer oogen flonkert:[1340]
Zy steelt al 't geen haer brein eischt afgeschaft,
En hangt dan op de wet, die 't stelen straft,[1342]
In 't leegh gewelf, een romp schoon uitgeplondert:[1343]
Dan luide op Bel en Antikrist gedondert;[1344]
Den Antikrist, haer reedtste stormgevaert,[1345]
Van waer zy kracht op 's weerelts Hooftstadt baert.[1346]
Maer Rome spant een keten, rijck van schakels,[1347]
Een keten van der Vaderen orakels;[1348]
Zoo menighmael men haer ten storm ontzegg':[1349]
Want d'outheit roemt doorgaens Melchisedech[1350]
En 't offer, klaer gespelt by Malachias,[1351]
Weghwijzer door alle eeuwen, na Messias:
Dit ziet de Nijt, tot schultbeken te groots,[1353]
En overtuight, noemt d'outheit al te Joodtsch:
Of om met kracht den Offer Godt t'ontwringen,[+]
Verziert een' vondt om zylings uit te springen,[1356]
En reckt den naem van Offer wijder uit[1357]
Dan 't offer reickt; en gront dit los besluit
Op zulck een zant, dat regenplas noch vlagen

[+][Randschrift:] *Ongerijmtheit derOnroomschen,*

1333 De ketterij vormt zich een God naar eigen begrip.
1334 Zooals Jeroboam, die Israël van Juda afscheidde, met een gouden kalf in Bethel en Dan de beste Joden ergerde, vgl. III *Kon.* XII. 28-29.
1335 *rijten:* uit elkaar te scheuren.
1336 Ongewijde priesters, niet uit den stam van Levi, vgl. IV *Kon.* XVII, 21.
1337 *Kristdienst:* dienst van Christus; *kerreckroof:* diefstal door de Kerk, vgl. III, 1194.
1338-vv. De oude felle hekeldichter weer aan 't woord!
1340 De Hervorming klaagt dat de Mis het zoenbloed van Christus verduistert. *Godts kelck:* de gouden kelken van den katholieken eeredienst.
1342 Beschilderde borden met de Tien Geboden, o.a. ‘Gij zult niet stelen’.
1343 In de volkomen leeggestolen katholieke kerken.
1344 *Bel:* de Babelsche afgod, waarmee de Hervorming Rome aanduidde evenals met *Antichrist*.
1345 *haer reedtste stormgevaert:* het scheldwoord, waar zij altijd mee klaar staat, vgl. *Voor-reden* van *Grotius Testament* (zie hiervóór blz. 627) en I, 1063.
1346 *'s weerelts Hooftstadt:* Rome, vgl. *Peter en Pauwels:* vs. 1674.
1347 *een keten, rijck van schakels:* vgl. Opdr. van *Harpzangen*, vs. 13.
1348 *orakels:* indrukwekkende getuigenissen.
1349 *ontzegg':* uitdage, vgl. II 403.
1350 *d'outheit:* de oudste Christenkerk; *doorgaens:* doorloopend; *Melchisedech:* het offeren van brood en wijn.
1351 *gespelt by:* voorspeld door; *Malachias:* vgl. III, 676-vv.
1353 *schultbeken:* bekentenis van ongelijk.
1356 Versta: verzint (*verziert*) een bedenksel om zich te redden.
1357 Versta: hecht aan 't begrip ‘offer’ een al te wijde beteekenis, Bellarminus geeft aan, hoe o.a. Melanchton onder sacrificium ongeveer elke godsdienstige handeling verstond (784 D).

Noch 't bulderen des stormwints kan verdragen.[1359-60]
Men schreeuwt: dit woort zet hier geen zeker merck:[1361]

1359-60 Vgl. *Matth.* VII, 26-27.
1361 *zet hier geen zeker merck:* brengt geen vaste onderscheiding mee.

Want offer heet, of Godtsgift, of elck werck[1362]
Van deught, gewrocht den Opperste ten prijze.
Zoo offren wij, slechts geestelijcker wijze,
Als Priesters in 't gemeen daer toe gezet,[1365]
Hem lijf en ziel, naer een voltoider wet.[1366]
'k Beken, dat woort is by d'aelouden gangbaer,[+1367]
In breeder zin; by 't godtsbladt oock ontfangbaer,[1368]
Voor Godtsgift of voor 't hart, naer Godt gerecht,[1369]
Of met een woort en bynaem aengehecht,[1370]
Als offerhant van lof of kalf der lippen.[1371]
Noch kan hy door deze uitvlught niet ontglippen:[1372]
Noch worght hy, in zijn stricken achterhaelt:[1373]
Want Offer wort oock eigentlijck bepaelt[1374]
En in zijn' ringk, als elcke deught, gesloten;[1375]
Of anders zou 't verstant gedurigh vloten[1376]
En dobberen in twijfel, op en neêr:
't Gebroken hart, gehoorzaemheit en meer[1378]
Godtdienstigheits most stip voor offer strecken;[1379]
Daer geen Profeet die deughden zoo leert recken;[1380]
Maer onderscheit het offer onverwart[1381]
En Godtsgaef stip van deught en dienst in 't hart.[1382]
By alle volck is 't offer een byzonder
Godsdienstigh werck; waer door de mensch zich onder
De Godtheit stelt, en d'oppermaght betuight
Des eigenaers, voor wien het alles buight.
Dees lastergeest, die uit den nacht komt draven,[1387]
Om J E S U S Kruis en tittel te begraven[1388]
En met den Jode aen 't schelmstuck hantgemeen,[1389]

[+][Randschrift:] *die hier wederleit wort*.

1362 *Godsgift:* gave aan God.
1365 *in 't gemeen:* in 't algemeen, zonder onderscheiding van speciale priesters, vgl. I *Petr.* II, 5.
1366 *voltoider wet:* volmaakter wet, nl. van het Nieuwe Testament.
1367 *dat woort:* nl. offer; *d'aelouden:* de oudste christelijke schrijvers.
1368 *by 't godtsbladt:* in den Bijbel.
1369 *gerecht:* gericht.
1370 Bellarminus merkt op: 'De Schrift pleegt niet het woord offer absoluut te gebruiken, wanneer ze over een oneigenlijk offer spreekt, maar met een of ander toevoegsel, zooals: offer van lof, offer van gerechtigheid' enz. (823 C).
1371 *offerhant van lof:* vgl. Ps. CXV, 17; *kalf der lippen:* vgl. *Os.* XIV, 3.
1372 *hy:* de Nijd van vs. 1353.
1373 *Noch:* evenals in vorig vs.; nog; *worght hy:* wordt hij geworgd, wordt hem 't zwijgen opgelegd.
1374 *eigentlijck:* in eigenlijken zin.
1375 *ringk:* eigen vaste beteekenis.
1376 *vloten:* op en neer slingeren.
1378 Lees: als 't gebroken hart enz.
1379 *most:* moest; *stip:* stipt, in strikten zin.
1380 *Daer:* terwijl toch.
1381 *onverwart:* klaar.
1382 *stip:* streng.
1387 *lastergeest:* leugengeest, Beëlzebub, vgl. III, 1230, 1241.
1388 *tittel:* naam.
1389 *hantgemeen:* medeplichtig.

Schuift nu zijn schult te Mis toe; daer Heleen[1390]
Of d'offerziel van yver wort verslonden,
En juicht; als hadze in 't offren 't Kruis gevonden,[1392]

1390 *Schuift nu zijn schult te Mis toe:* werpt nu zijn eigen schuld op de Mis; *daer:* terwijl; *Heleen:* keizerin Helena, vgl. II, 813, hier als type van de Godzoekende ziel, *d'offerziel* van vs. 1391.
1392 *'t offren:* 't Misoffer.

Dat op 't altaer, als Arons roede, bloeit;[1393]
Naerdien de kracht van 't bloelooze offer vloeit[1394]
Uit J E S U S borst en eens geopende ader;
Die daeghlix noch de gramschap van den Vader
Verzoent op 't reine en onbespatte altaer;
Toedienende Godts offerende schaer
Dien waertsten prijs van 't bloet des eens Gekruisten,
Met der Hebreen en der Latijnen vuisten.[1400]
Het middel om u t'eigenen dien prijs[1401]
Van Kristus bloet, door d'onbesmette wijs[1402]
Van offren, noit door tijtsverloop verbastert;
Is dat een dienst, die Kristus ampt verlastert?[1404]
Zijn offerhande ontheilige en verstoot'?[1405]
Of afknaegh' vrucht en bloessem van zijn doot,
Schoon uitgewischt in elcks gedachtenisse?[1404-071407]
Is 't waer? ga heen, vervloeck, verdelgh de Misse:
Ga geessel met een scorpione zweep[1409]
Ten tempel uit dit hooft, dat oit begreep[1410]
Een gruwelstuck, te snoot om aen te peinzen:
Maer kan dees plaegh zich zelve een' Engel veinzen;[1412]
Zoo zeer begaen voor Kristus ampt en eer,[1413]
Terwijlze 't merck des godtsdiensts rucke om veer;[1414]
Zoo licht de grijns van 't oogh des offerschenners,[1415]
Gevloeckt van Godt; en wordt oprechte kenners
Der valsche munte, in schemerlicht besteet[1417]
By 't slechte brein, dat naulix beter weet;[1418]
Of by een' valck, gedient door 't lasterwapen,[1419]
Om uit de Kerck te grabbelen, te rapen
Een mijter, staf en Bisschoplijck gewaet

1393 *Arons roede:* vgl. I, 1208-9; II, 903.
1394 *Naerdien:* omdat; *bloelooze:* onbloedige.
1400 *Hebreen:* Joden; *Latijnen:* Romeinsche soldaten.
1401 *t'eigenen:* toe te eigenen.
1402 *onbesmette:* onbloedige.
1404 *ampt:* priesterschap; *verlastert:* onteert.
1405 *offerhande:* kruisoffer.
1404-07 Antwoord op III, 1205-10.
1407 Versta: geheel (*schoon*) door de Mis uitgewischt.
1409 Christus sloeg de koopers uit den tempel met een zweep (*Joan.* II, 15) en Roboam dreigde met schorpioenen, ijzeren geesel (III *Kon.* XII, 11).
1410 *begreep:* herbergde, omvatte.
1412 *dees plaegh:* vgl. deze pest, deze dwaalleer der Hervorming; *zich zelve een' Engel veinzen:* zich voordoen als een engel, vgl, II *Cor.* XI, 14 en hiervoor vs. 1273.
1413 *Kristus ampt en eer:* de eer van Christus' priesterschap.
1414 *'t merck:* het kenmerk, kenteeken, vgl. *Koorzang*, vs. 41, 42; *veer:* ver.
1415 *de grijns:* het masker, vgl. II. 1296.
1417 *Der valsche munte:* der dwaling; *in schemerlicht besteet:* in twijfeltijd gebruikt, uitgegeven; weer persoonlijke herinnering.
1418 *slechte:* eenvoudige.
1419 *by een' valck* enz.: door een roofgierige, die baat heeft bij het leugenachtig verweer der Hervorming.

En tiende en wat geen' havixklaeuw verzaet.[1420-221422]
Dees Judas eischt geen dartigh zilverlingen,[1423]
Maer dreight een' sprongk, als Lucifer, te springen;[1424]

1420-22 Vgl. hiervoor vs. 1340-43.
1422 *tiende:* de kerkelijke inkomsten.
1423 *geen:* niet alleen.
1424 Versta: maar wil doen wat Lucifer deed; *Lucifer:* vgl. III, 1248.

Verraet Godts eer door zoo veel offersmaets;[1425]
Om zich met kracht te zetten in Godts plaets
Door Englen, die belust om roof te maeien,[1427]
Hun onkruit 's nachts in 't offerkoren zaeien;[1428]
Dit onkruit, 't welck u levert eenen oegst[1429]
Van zoo veel ramps en oorlooghs, wilt en woest.[1430]
Noch Godts Jordaen, noch geene vonteplassen,[+1431-vv.]
Het middel om de zielen wit te wasschen,
In Fenixbloet, ontluistren geensins 't bloet,[1433]
Gevloten uit zijn borst en hant en voet,
Tot zuivering der werelt, versch herboren,
Uit bron en geest, en blancker dan te voren.[1435-36]
Het element des waters op die wijs
Geheilight, brengt geen' afslagh in den prijs[1438]
Des waters, dat met bloet gemengt, Godts harte
Ontborrelde, na 's doots gelede smarte:[1439-40]
Neen zeker, maer het flaeuwer waschbadt haelt[1441]
Uit stercker badt zijn kracht, die eeuwigh straelt
Van 't Kruis, en mengt zijn root met slechter beken:[1443]
't Betekent bloet beklaeght zich van geen teken,
Tot 's Heilants eer: die loopt noch min gevaer
Door tweederley oneven zoenaltaer;
Door tweederley zoenoffer [slechts oneven[1447]
In wijze, niet in waerde] aen Godt gegeven,
Door eenen en den zelven Offeraer;
Door eenen en den zelven Middelaer.[1449-50]
Een zelve lijf moet alle vlecken vaegen,[1451]
Doch 't bloedeloos door 't bloedigh Godt behagen:[1452]
Het middel zoent, maer zonder d'oirzaeck niet.
De zoen van 't een altijt op 't ander ziet.
Op een altaer ontelbare outers oogen.[1452-551455]

[+][Randschrift:] *De doop maeckt Kristus bloet niet krachteloos, veel weiniger vernietight d'onbloedige offerhande Kristus bloedige offerhande, ons door d'onbloedige toegeeigent*.

1425 *offersmaets:* hoon aan het Misoffer.
1427 *Englen:* gezanten, dienaars.
1428 Vgl. *Matth.* XIII, 25.
1429 *oegst:* oogst.
1430 Weer schrijft Vondel de rampen van 't ontredderd Europa zijner dagen aan de Hervorming toe, vgl. hiervoor vs. 1332.
1431-vv. Bellarminus raakt dit argument terloops aan: 847 C; 863 C.; *Godts Jordaen:* de rivier waarin Christus gedoopt werd, hier: doopwater; *vonteplassen:* water van den doopvont.
1433 *In Fenixbloet:* allerkostbaarst bloed, in het bloed van Christus, waaruit het Doopsel zijn kracht heeft; *Fenixbloet:* vgl. *fenixschachten*, I, 1049.
1435-36 *herboren uit bron* (water) *en geest:* (de Heilige Geest): vgl. *Joan.* III, 5.
1438 *afslagh:* vermindering.
1439-40 Vgl. *Joan.* XIX, 34 en *Altgeh.* II 356.
1441 *flaeuwer:* minder krachtige.
1443 *slechter:* in zich krachtelooze.
1447 *oneven:* ongelijk.
1449-50 *zelven:* zelfden.
1451 *Een zelve:* éénzelfde; *vaegen:* vegen, reinigen, vgl. I, 654.
1452 *bloedeloos:* onbloedig.
1452-55 ‘Hierin bestaat de heele dwaling onzer tegenstanders, dat zij zich er ten onrechte van overtuigd houden, dat wij aan de Mis kracht van zondenvergeving toekennen zonder eenige betrekking tot het Kruisoffer’, Bellarminus, 166 A.
1455 *een:* met klemtoon.

Alle offraers zijn het wercktuigh van dien hoogen[1456]

1456 *offraers:* priesters van de Nieuwe Wet.

*

Aertspriester, die gestadigh zoen verwerft
Door zijnen dienst op aerde, en nimmer sterft.[1458]
d'Ontelbaerheit der Priestren, op de trappen
Des outers, daer zy na elckandren stappen,
Vermeert geenssins 't eenvouwigh Priesterdom,
Dat eenigh blijft; gelijck deze Offerblom,[1459-62]
Godts lichaem, noit van smette recht beschuldight,[1463]
Een lichaem blijft en (onvermenighvuldight[1464]
Door 't offren, dagh op dagh en overal
En eindeloos) niet aengroeit in 't getal.[1464-66]
Natuur noch Wet besprengden oit met schande[+]
Door offerbeelt d'eens aenstaende offerhande[1467-68]
Van Kristus, na geoffert op den bergh;[1469]
Gelijck een lam, onnozel, zonder ergh:[1470]
Ja 't voorspel gaf 't hooghwaerdighste offer luister:[1471]
Als 't morgenroot vereert by schemerduister
Het rijzend licht, noch lager dan de kim;[1473]
Verschuivende de nevels en de schim,[1474]
Tot dat al 't lant allengs door 't voorspel wacker,[1475]
In stede, op bergh en stroom, op velt en acker,
Het allerschoonste onthaele en vrolijck groet';
Gelijck het volck zijn' Koningk vlieght te moet.[1472-78]
Wat Priester schelt men nu Godts zoenverachter,[1479]
Zoo dickwils hy, op Kristus spoor, van achter
In 't offren volght dat uitgedruckt gebodt
Van zijn door hem steets offerenden Godt?[1481-82]
In 't offren volght den driewerf hooghgewijden?
In 't offren u vertoont zijn bitter lijden?
In 't offeren u toedient zelf de vrucht
Van J E S U S snick en allerjongsten zucht?[1486]

[+][Randschrift:] *Zoo weinigh als d'offerhande der oude Wet Kristus Kruisoffer vernietighde, zoo weinigh wort het door d'offerhande der nieuwe Wet ja min vernietight*.

* TEKSTKRITIEK: vs. 1482 luidt in de 1e ed.: *Van zijn door hem offerenden Godt?:* Latere uitgaven probeerden velerlei herstel van 't uitgevallen woord. Alleen Vondel zelf vulde in de 2e ed. (*Bibl.* no. 411) *steets* in.

1458 *zijnen dienst op aerde:* het Misoffer, vgl. III, 138-40.

1459-62 Over Christus' eenig en ondeelbaar (*eenvouwigh*) priesterschap bij veelheid van priesters: Bellarm. 861 D.

1463 *recht:* met recht; vgl. II *Cor.* V. 21.

1464 *Een:* met klemtoon.

1464-66 Vgl. I 1266-83.

1467-68 Versta: Noch de offers uit den tijd der natuurwet (Melchisedech, Abraham) noch die van de Mozaïsche wet deden door hun voorafbeelding (*offerbeelt*) het Kruisoffer oneer; Vgl. Bellarm.: 863 B.

1469 *na:* naderhand; *den bergh:* den Kalvarieberg.

1470 Vgl. III, 365, 379, 410; *onnozel:* onschuldig; *zonder ergh:* zonder kwaad.

1471 *'t voorspel:* de voorafbeeldingen.

1473 *noch lager dan de kim:* dat nog niet boven den horizon is.

1474 *schim:* schaduwen.

1475 *'t voorspel:* nl. van het licht, het morgenrood.

1472-78 Vgl. II, 1-12.

1479 *schelt:* scheldt.

1481-82 *dat uitgedruckt gebodt:* dat uitdrukkelijk gebod, nl.: 'Doet dit tot mijn gedachtenis', I *Cor.* XI, 24.

1486 Versta: van Jezus' dood.

Vaert immer voort, ghy offertoebetrouden,[1487]
En past dit vier op 't outer t'onderhouden.[1488]

1487 *offertoebetrouden:* wien 't offer is toevertrouwd.
1488 Even een heidensch element: het vuur van Vesta! Vgl. III, 1639; *past:* zorgt.

*
Stont geen altaer der Wet het Kruis in 't licht;
Noch min 't altaer, Godts Kruis ten roem gesticht.
Is 't wetaltaer het Kruis te moet getreden;[1491]
Dit outer wijst te rugge naer 't verleden.[1492]
Of weckt het woort altaer dien lasterkreet?
Wat is altaer? een disch, rontom bekleet.[1494]
Men luistre naer d'orakels der Profeten,[1495]
Die in 't Hebreeusch 't altaer oock Godtsdisch heeten,[1496]
Niet ongegront, een ieder op zijn wijs:[1497]
Het outer zoent: de tafel schaft u spijs:[1498]
Een zelve lijf des zoons reickt hier te gader[1499]
Uw ziel haer aes, en offer Godt den Vader:[1500]
d'Altaerspijs voedt en d'offerhande paeit;[1501]
Daer Godt zijn eer, de ziel haer nootdruft maeit.
Wie steurt zich nu aen 't woort van disch of outer?[1503]
De Kristen draeft op 't onderzoeck te stouter.[1504]
Wat outer steeckt 't Geheimmerck naer zijn kroon,
Indien het klaer 't Geheimmerck stell' ten toon,[1505-6]
Voor ieder? schoon de blintheit, zoo vermeten,
Dien Godtsdienst durf vervloekten brootdienst heeten.[1508]
Al zweegh de pen en 't voortgereickt bescheit,[+1509]
Van Adams dagh tot nu; voor 't offer pleit
't Natuurlijck licht, het Recht van alle volcken,[1511]
Wier offerwolck om hoogh treckt naer de wolcken.
Geen Heiden doolde in 't offren zelf, o neen,
Dan by geval; wanneer, in plaets van een'[1514]
Onzichtbren Godt, hy door die diensten eerde[1515]
Veel valsche Goôn en godtheên; en verkeerde
Godts heerlijckheit in vogel, of in dier,
Of andersins, naer lants en tijts manier.

[+][Randschrift:] *De Wet der nature en het Recht der volcken verdadight d'offerhande der Katolijcke Kristenen*.

* TEKSTKRITIEK: de eerste uitgave heeft in vs. 1496 achter *heeten* een vraagteeken.
1491 *moet:* gemoet.
1492 *Dit outer:* het christelijk altaar.
1494 Versta: Een altaar is een gedekte tafel (mensa).
1495 *orakels:* de uitspraken.
1496 *Godtsdisch:* tafel ter eere Gods, vgl. *Ezech.* XLI, 22: 'De hoogte van het houten *altaar* was drie kubieten... en hij sprak tot mij: Dit is de *tafel* voor den Heer'.
1497 *een ieder op zijn wijs:* altaar of tafel naar de bizondere bedoeling.
1498 *zoent:* verzoent met God.
1499 Versta: hetzelfde lichaam van Christus verschaft tegelijk.
1500 *aes:* voedsel; *offer:* een offer.
1501 *paeit:* verzoent.
1503 *steurt:* stoort, maakt zich druk, vergelijk over *woortstrijt:* III, 1295.
1504 Weer een zelf bekentenis!
1505-6 *'t Geheimmerck:* gewoonlijk de vertaling van sacramentum, maar hier blijkbaar, nu het op het Kruisoffer slaat, van mysterium.
1508 *brootdienst:* vgl. noot bij II, 962.
1509 Versta: al zwegen Bijbel en Traditie.
1511 Vgl. over het natuurrecht van het offer: III, 51-v.v. en 1232.
1514 *by geval:* de Scholastiek zegt: per accidens.
1515 Vgl. III, 1244-45.

Waer streeck oit kiel haer vleugels moegevaren,[1519]
Daer 't ledigh stont van offers en altaren?

1519 ‘Iedere godsdienst, waar of valsch, heeft op alle plaatsen en ten allen tijde God met offers geëerd’, Bellarm. 853 B; *kiel:* schip; *vleugels:* zeilen.

Dat dan de Zoon, die zijnen Vader eert[+1521]
Op 't hooghst, Godts eer, het offer, hebb' geweert
Uit zijne Kerck, zal niemant nu gelooven,
Dan die met een zich Kristus laet berooven.[1524]
Sint Andries zelf, ontsteken van Godts vlam,[1525]
Gingk dagelix ten outer met Godts Lam;
Wiens vleesch, van 't volck godtvruchtighlijck gegeten,
Noch bleef geheel en levend, na het eten.[+]
Sint Polikarps scholier, uit 's meesters mont,[1529]
Noemt d'Offerhant van 't nieuw gestemt Verbont
Een' nieuwen dienst en Offer, om te planten
Al 't aertrijck door, uit last der Kristgezanten.
Sint Augustijn met d'outheit wijdt alom[1533]
Een Offer, een altaer in 't Kristendom,
Een Offerdienst, waer voor alle offers weken,[1534-35]
Toen d'offerdagh van Sion aen quam breken;[1536]
Een Offerhandt, gewijt uit wijn en broot
Tot vleesch en bloet van 't Lam, voor elck gedoot.
d'Aertsvyanden des Offers staen altaren[+]
En offer toe een ry van duizent jaren;
Niet hier of daer, in een benaeude plaets,
Maer overal; van 't licht des dageraets
Tot 's avonts; van den middagh tot in 't Noorden,
En 's middernachts altijt bevrozene oorden.[1539-44]

[+][Randschrift:] *d'Offerhande uit de Kercke vagen, is den godtsdienst uitroien, en Godt naer d'oogen steecken*.

[+][Randschrift:] *Aeloutheit en algemeenheit verdadigen de nieuwe offerhande tegens de nieuwigheit:*

[+][Randschrift:] *oock volgens haer eige belijdenis;*

1521 Bellarm. wijst er op, dat het offer de hoogste en meest geeigende eer is, die de mensch God brengen kan: 854 B.

1524 *met een:* meteen, tegelijk.

1525 *Sint Andries:* de apostel Andreas; uit de *Passio sancti Andreae* citeert Bellarminus driemaal (470 B, 731 B en 843 A): 'Ego omnipotenti Deo immaculatum agnum quotidie sacrifico; qui cum sit vere sacrificatus et vere a populo carnes ejus manducatae integer perseverat et vivus'. (Dagelijks slachtoffer ik God het onbevlekte Lam, dat als het waarachtig geofferd en zijn vleesch door 't volk is gegeten, ongedeerd en levend blijft); Marius wijst hier in *Amstelredams Eer* (blz. 260) terloops op.

1529 *Sint Polikarps scholier:* de leerling van den H. Polycarpus, Sint Ireneus, reeds in II, 1390 aangehaald. Zijn uitspraak (in *Contra Haereses* Lib. IV, cap. XVII) uitgaande van Christus' woord (*'s meesters mont*)*:* 'Dit is mijn lichaam' luidt: [Christus] novi testamenti novam docuit oblationem, quam Ecclesia ab apostolis accipiens in universo mundo offert Deo.' (Christus leerde het nieuwe offer van de nieuwe wet dat de Kerk van de Apostelen [*Kristgezanten,* vs. 1532] over de heele wereld God opdraagt). Bellarminus geeft dezen tekst 827 A en Vondel zette hem als motto boven zijn *Kenteken des Afvals* (in 't volgend Deel te publiceeren; zie het *Naschrift* op blz. 829), dat dit gedeelte der *Altaergeheimenissen* samenvat.

1533 *Sint Augustijn:* de bisschop van Hippo en Kerkvader, zie II, 525; III, 648; Bellarminus citeert uit hem: 'Hoc sacrificium secundum ordinem Melchisedech Deo jam videant offerri, sacrificium Judaeorum.... jam cessare'. (Men zie nu hoe God het offer van Melchisedech wordt opgedragen, en het offer der Joden heeft opgehouden); *met d'outheit:* met de oudste christelijke schrijvers.

1534-35 *Een:* met klemtoon.

1536 *d'offerdagh van Sion:* het laatste Avondmaal te Jerusalem.

1539-44 *d'Aertsvyanden des Offers:* de Hervormers; *staen altaren* enz.: geven toe 'dat het Misoffer minstens sedert 1000 jaar [van ± 1640 tot ± 640 af] in gebruik is niet alleen in Rome, maar over de heele aarde' (Bellarminus, 857 A).

Betrouw nu vast, dat, volgens hun besluit,[+1545]
De Bruidegom des hemels zijne Bruit,
Aen hem verlooft, hebb' duizent jaer begeven,

[+][Randschrift:] *of de Kerck is gevallen, tegens zoo veel heerlijcke beloften*.

1545 *Betrouw nu vast:* neem dan als zeker aan.

En troosteloos gelaten in dit leven.[1546-48]
Betrouw nu, dat de Kerck, de Hooftpijlaer[1549]
En vastigheit der Waerheit, duizent jaer
Lagh omgeruckt; en zulck een afgodesse
Op 't outer heerschte en speelde de meestresse
En doofde 't licht, in spijt van 's Bruigoms zorgh
Voor zijne Bruit; die van geen' helschen borgh,
Noch zijn gewelt verkracht zou kunnen worden.[1554-55]
Hoe schoon braveert nu Lucifers slaghorden[1556]
Al 't hemelsch heir en Rijck, zoo wijt bekent,
Van Gabriel gezet noch tijt noch endt?[1558]
Hoe schaemroot staet de ry der profecyen,
Afschaffende de blinde afgoderyen,
Na Kristus komste? ay zie, hoe schaemroot staen[1559-61]
Dees Heiligen, die, stadigh af en aen,
Zoo menige eeuw, door kracht van wonderdaden
Op 's afgronts neck en 's afgodts necken traden?[1564]
Hoe is de mont dier helden nu gesnoert?
Zy hebben slijm uitvagende, ingevoert[1566]
Een snooder smet en slimmer offerhande,[1567]
En lastering gestelt in plaets van schande.[1561-681568]
Dit licht is nu den offerlooze ontdeckt,[1569]
Die met veel roocks hun helderheit betreckt:[1570]
Maer zoo veel roocks moet ook, als roock, verdwijnen,
Voor d'offerzon, te sterck voor hem in 't schijnen,[1572]
Die nederviel, gelijck een donkre mist
Op 't Paradijs der Kercke, om helschen twist,
Oock uit den klanck van Misse alleen, te broeien,[1575]
Daer 's hemels oegst zoo heerlijck plagh te bloeien.[1576]
Wat hoort men, om dien naem, zoo veel geschreeus!

1546-48 Bellarminus betoogt de noodzakelijke gevolgtrekking, ‘dat Christus zijn Bruid, de Kerk, heeft verloren’ (858 C).
1549 En ‘dat Paulus in I *Tim.* III, 15 ten onrechte de Kerk de zuil en vastheid der waarheid noemde’ (*ib.*).
1554-55 Vgl. ‘De poorten der hel zullen haar [de Kerk] niet overweldigen’. *Matth.* XVI, 18, ook door Bellarminus in dit verband (*l.c.*) aangehaald; *borgh:* burcht; *gewelt:* macht; *verkracht:* overweldigd.
1556 *Lucifers slaghorden:* het leger der duivelen.
1558 De engel Gabriël zei tot Maria over haar aangekondigden Zoon: ‘Zijn rijk zal geen einde hebben’, *Luc.* I, 33; Bellarminus, *l.c.*
1559-61 Ook ‘volgt dat de voorspellingen van de profeten Osee (II, 16-17) en van anderen, die zeiden dat na Christus' komst de afgoderij zou ophouden, valsch zijn’ (Bellarminus *l.c.*).
1564 *afgodts necken:* de afgoderij voorgesteld als een veelkoppig monster, vgl. ook *Ps.* XC, 13, en 't vignet van de *Altgeh.* met de bemerking daarover blz. 642.
1566 *slijm uitvagende:* slijk wegwegend.
1567 *slimmer:* erger.
1561-68 ‘En dat alle heiligen, die later door leven en wonderen groot waren, afgodendienaars, goddeloozen en heiligschenners geweest zijn’ (*ib.*).
1568 *lastering:* Godslastering; *schande:* eigen schande.
1569 *ontdeckt:* opgegaan.
1570 *hun:* den heiligen.
1572 *hem:* den offerlooze.
1575 Weer tegen woordenzifterij, vgl. III, 1295, 1493, 1503.
1576 *oegst:* oogst.

Het zy die nam zijn' oirsprongk uit Hebreeus,[1578]

1578 *uit Hebreeus:* nl. Mahuzim, vgl. III, 1181.

Of uit Latijn; waer toe zich heesch gekreten?[1579]
Magh Nieuwigheit haer brootmael Nachtmael heeten,[1580]
En magh de Kerck niet spreecken zulck een spraeck,
Als haer behaeght? De reden weeght de zaeck,
Geensins den naem, en ydelheit van klancken:
Wie dit verzuimt, zal 't zelden zich bedancken.[1584]
Zoo voert Kalvijn het pleit voor zijn party,[1585]
Om Arrius te leggen in de ly;[1586]
Dewijl men met geen boeckstaef kan betoonen[1587]
Drievuldigheit, Eenwezigheit, Persoonen.[1588]
Al wie hem dan te naeuwe palen zet,
Die smeet een zware en onverdraeghbre wet:
Dan wil hy op geen Bybelletter bouwen;
Maer klaerder 't woort met zijne spraeck ontvouwen:
Dan mangelt hem geen voorbeelt, noch bescheit:[1593]
Dan eischt de noot die tael en nieuwigheit:
Dan stemt hy met aeloude leeraerstongen,
Die met dien toom de lasteraers bedwongen[1596]
En breidelden hun uitvlught, al te wuft.[1597]
Dit is de helt, die nimmer zwicht, noch suft:
Zijn veder schermt ten zuiden en ten noorden,
Houdt Rome kort, en bindt zich aen geen woorden.
't Misverwen van de Misse neemt oock waer[+1601]
Wat slijm het vissche uit woorden en gebaer;[1602]
Om simpel volck een' Moloch voor te schilderen,[1603]
Die maghtigh zy onnooslen te verwilderen:[1604]
Doch wie zijn oogh en eigen oor betrouwt,
Bevint hier niet dan zilver en root gout
En diamant; wel maghtigh te verdragen
Den gloet, die stroo en stoppel uit zal vagen.[1608]

[+][Randschrift:] *Verdadiging van de ceremonien der Misse*.

1579 *uit Latijn:* verl. dlw. van mittere, zenden.
1580 *Nieuwigheit:* de Hervorming; katholieke apologeten spraken vaak van novatores, nieuwlichters; *Nachtmael:* dat woord is in Bijbel en Oudheid ook onbekend.
1584 *zal 't zelden zich bedancken:* zal er zelden pleizier van beleven.
1585 *Kalvijn:* eindelijk noemt Vondel zijn felsten tegenstander in den tekst; vgl. de kantt. bij I, 1153. Eenzelfde argumentum ad hominem, als nu volgt, ontwikkelde de H. Hilarius van Poitiers in zijn geschrift *Contra Constantium Imperatorem,* XVI, ook in verband met een verwijt der Arianen (*Opera S. Hilarii,* Parisiis, MDCCCXXX, Dl. II, blz. 107).
1586 *Arrius:* Arius, die de eenwezenheid van Christus' natuur met den Vader loochende, vgl. II, 520; *leggen in de ly:* doen kantelen, in verlegenheid brengen; vgl. *Lucifer,* vs. 1837.
1587 *boeckstaef:* letter.
1588 Geen van deze woorden, door Kalvijn zelf druk gebruikt, komen in den Bijbel voor.
1593 *mangelt:* ontbreekt; *bescheit:* antwoord.
1596 *lasteraers* dwaalleeraars.
1597 *wuft:* luchthartig, makkelijk.
1601 *'t Misverwen van de Misse:* Vondel weerkaatst een van de vele woordspelingen, waar onze taal makkelijk toe leidde: vooral *Misverstand* deed opgeld bijv. bij Huygens; *misverwen:* verkeerd voorstellen, bekladden; *neemt waer:* let op.
1602 Vgl. de bedriegelijke voorstelling van de Misceremonies, door Kemnitz uit Joannes Eck verminkt overgenomen, ontmaskerde Bellarminus (783 C); *slijm:* slijk, vuil.
1603 *Moloch:* schrikbeeld van afgoderij.
1604 *verwilderen:* schuw te maken.
1608 *stroo en stoppel:* vgl. I *Cor.* III, 12-13.

Die gansche dienst, zoo gruwzaem uitgeschreit.[1609]
Hangt van de bloeme en 't pit der heiligheit
En loutere godtvruchtigheit te zamen:[1611]
Zoo luttel kan haer 't middaghlicht beschamen.
'k Zie Kristus in zijn' dienaer voor u staen.[1613]
In 't wit beschimpt en met zijn purper aen.[1614]
Ick zie in 't licht het ware licht u lichten.[1615]
Ick zie het Kruis u onder 't kruissen stichten.[1616]
Ick zie de knien gebogen reis op reis[1617]
En 't oogh gestreckt naer 't hemelsche palleis.
Ick zie den mont des Offraers ondertusschen[1619]
Altaer en boeck zoo godteerbiedigh kussen.[1620]
Ick zie [ay zie, hoe dit de harten treft]
Hoe hy 't Hooghwaerde oock aenbidt en verheft.[1622]
Ick zie hier oogh en wangen nat van droppen.
Ick zie de Boete op haren boezem kloppen,
Aenbiddende geen' afgodt, maer den Godt,
Die, als een worm, getrapt wiert en bespot.[1626]
Dit tuight uw oogh: nu luister naer uw ooren,[1627]
Wat toverzangk, wat guichlery zy hooren.[1628]
O laster! vlie, bedeck uw' boozen stanck.
'k Hoor Gabriël u groeten: Englezangk[1630]
U streelende, tot aen de starren trecken,
En cymbelgalm den sluimerigen wecken.[1632]
Ick hoor, ontvonckt door heimelijcken brant,
Euangelist, Profeet en Kristgezant.[1634]
Daer wort verbeên, vertroost, gesterckt, gezegent:[1635]
't Is Godt en Geest wat ooge en oor bejegent.

1609 *zoo gruwzaem uitgeschreit:* o.a. door Marnix in zijn *Biencorf*!
1611 Gelijk Bellarm. (784 A) kort aantoont.
1613 *zijn' dienaer:* den priester.
1614 De priester draagt onder de Heilige Mis een wit kleed (alba) en een (vaak) rood kasuifel, als herinnering aan het witte en roode spotkleed, resp. door Herodes (*Luc.* XXIII, 11) en Pilatus (*Joan.* XIX, 2) Christus omgehangen, vgl. II, 1769-70.
1615 *'t licht:* het kaarslicht; *het ware licht:* Christus, vgl. *Joan.* I, 9 en vgl. voor deze woordfiguur I, 1043; II, 122.
1616 *'t kruissen:* de zegen- en kruisgebaren van den priester.
1617 *reis:* keer.
1619 *des Offraers:* van den priester.
1620 *boeck:* het misboek, missale.
1622 *'t Hooghwaerde:* de gekonsakreerde Hostie; *aenbidt en verheft:* in de hoogte beurt ter aanbidding.
1626 *als een worm:* vgl. I, 1125, 1487.
1627 *luister naer uw ooren:* geef acht op den zin van wat gij hoort.
1628 *guichlery:* bedriegelijke klanken.
1630 *'k Hoor Gabriël u groeten:* de engel zei tot Maria: 'De Heer is met U' (*Luc.* I, 28), hetzelfde zegt de priester eenige malen onder de Mis tot het volk ('Dominus robiscum'); *Englezangk:* Het 'Gloria in excelsis Deo', *Luc.* II, 14, dat gewoonlijk in de Mis gebeden wordt.
1632 *cymbelgalm:* het schellen bij de voornaamste deelen der Mis, vgl. III, 1123.
1634 Beurtelings worden stukken uit het het Evangelie, de Profeten en de Brieven van S. Paulus (*Kristgezant*) gelezen.
1635 *verbeên:* gesmeekt.

Dat Elys kroost dan 't volck van 't outer ruck',[+1637]
En tergh' Godt zelf, door 't onverzoenbre stuck[1638]
Van zonder vier Godts haert te laten leggen;[1639]

[+][Randschrift:] *Sint Pauwels besluit zijn rede,*

1637 *Elys kroost:* de zonen van Heli, de Hervormers, vgl. III, 547, 1171, 1222.
1638 *tergh':* provoceere; *stuck:* waagstuk, schelmstuk.
1639 Vgl. III, 1488; *leggen:* liggen.

*
Van 't hoogh altaer, dat 's Godt, zijn Recht t'ontzeggen,
Zy u een les te luistren naer 't bevel[+]
Van Kristus mont, noch meer dan Samuël;[1642]
Van Kristus, meer dan zijne altaergenooten[1643]
Aertspriesters en Profeten, overgoten[1644]
Op 't hooft, gemerckt met Duif en donderstem.[1645]
Hy heeft zijn Kerck, zijn nieuw Jerusalem,
Noch bloeiende, nu 't oude leit aen kolen,[1647]
Dit reine altaer, dien reinen dienst bevolen,[1648]
Dees offerhande en onbevleckten disch.[1649]
Hy zelf bedient dat koorgeheimenis,[1650]
Zoo zegenrijck, verzoenende en vol levens,
Als Offeraer en Offerhande t'evens:
Een lieve geur voor 't hemelschblaeuw gewelf.
Wie schaemt zich nu des diensts, van Kristus zelf[1654]
Zoo dier belast tot zijn gedachtenisse,[1655]
Die niet gevoelt een brantmerck in 't gewisse?[1656]
Wie schaemt zich niet den schender van 't altaer
Te kroonen, als een heiligh Martelaer?[1658]
Wie schaemt zich niet het heiloos outerstormen[1659]
Te doopen met den naem van kerckhervormen?
Wie schaemt zich niet met zulck een dolle speer[1661]
Te wonden 't hart van dien gekruisten Heer,
En offerwijn met lastergal te mengen,[1663]
Tot smaet van Godt, die al zijn bloet zagh plengen?
Hier wort de tol van eere Godt betaelt;
Gezoent de straf op 's misdaets hals gehaelt;
Gedanckt voor 't goet door 't Kruis ons aengestorven;
En al de Kerck genade en heil verworven.[1665-68]
Wy Heiligen verheugen in Godts hof,[1669]
Zoo menighmael doorgalmt van onzen lof,

[+][Randschrift:] *vermaent ons tot standvastigheit in 't offeren, Gode en Kristus ter eere,*

* TEKSTKRITIEK: vs. 1670, de oude uitgave heeft achter *lof* een dubbele punt.

1642 *Samuël:* op wien (ten deele) het priesterschap van Heli overging; vergelijk Derde Boeck, vss. 506-7, hiervóór op bladzij 789.

1643 Vergelijk *Ps.* XLIV, 8 en hiervóór II, 911-12, bladzij 740.

1644 *overgoten:* hoort bij *Kristus*.

1645 *gemerckt:* aangeduid; *met Duif* enz.: vgl. *Matth.* III, 16-17 en hiervóór I, 556 en II, 770.

1647 *nu 't oude leit aen kolen:* nu het Joodsche Jerusalem, met zijn offerdienst verbrand is; *in kolen:* II, 1024.

1648 *reine:* toespeling op de reine offerande, door Malachias voorspeld, vgl. III, 689, 727 enz.

1649 Mis en Kommuniebank.

1650 *koorgeheimenis:* altaar-sakrament.

1654 *des diensts:* voor den dienst, het offer.

1655 *dier belast:* ernstig gelast; *tot* enz.: vgl. I *Cor.* XI, 24.

1656 *gewisse:* geweten.

1658 Hoppenbrouwers (blz. 612) vermeldt hiervan een geval uit 't jaar 1503.

1659 *outerstormen:* bestrijding van de leer der Eucharistie.

1661 Vgl. *Joan.* XIX, 34.

1663 Vgl. *Matth.* XXVII, 34.

1665-68 De Heilige Mis vat de vier soorten der oude offers samen als eereoffer, zoenoffer, dankoffer en smeekoffer, vgl. III, 1015-20.

1669 *Wy Heiligen:* Sint Paulus spreekt nog steeds; *verheugen:* vul in: *ons*.

In 't offren u, des weerelts ingezeten,[1671]
Wort aen 't altaer Godts weldaet toegemeten:[1670-72]
's Gestorvens ziel door d'outerbe verkoelt,
Verquickt, verbeên, geen' kleinen troost gevoelt:[1673-74]
In 's hemels top, op d'aerde en onder d'aerde[1675]
Blijckt 's offerhants onschatbre dierte en waerde.[1669-761676]
O Kersten hart! wat traegheit let u dan[1677-vv. 1677]
Des morgens vroegh te rennen, daer dit Man,[1678]
Die zuivre dauw des offers, zoo gezegent
U in den mont en op de lippen regent,
Zoo blanck als sneeuw, van 't heilrijck Paradijs?
Wat hoop van staet, gebouwt op smeltende ijs,
Wat zucht tot gout, wat vleiery van pluimen[1682-83]
Betovren u dien zegen te verzuimen?
Dien outeroegst? dat offerooft? die vrucht,[1685]
Voor elck gequeeckt in Serafijnsche lucht?[1686]
De Heilant, eens gehecht aen 't heilzaem teiken,[1687]
Begint van hier zijn vrucht u toe te reiken.
Hier bloeit de boom des levens dagh aen dagh.[1689]
Hier rust de ziel van 't ydele bejagh.
Hier toomt de geest het vleesch zijn dartelheden.
Hier antwoort Godt op zuchten en gebeden.
Hier wischt hy af de tranen in der noot.
Hier leeft het hart in troost: hier sterft de doot.
Hier geeft u Godt den voorsmaeck van 't onsterflijck,[1689-95]
Oock van zich zelf, door 't offeren verwerflijck.

1671 *des weerelts ingezeten:* die nog op aarde zijt, vgl. I, 1246, 1453.
1670-72 Versta: Zoo dikwijls U, bij onze lofzangen, door de Heilige Mis... Gods weldaden worden geschonken.
1673-74 *verkoelt, verquickt:* in Refrigerio, in het Vagevuur, vgl. III, 1131.
1675 Vgl. *Phil.* II, 10.
1669-76 Vgl. 'Wanneer een priester de Heilige Mis opdraagt, eert hij God, verblijdt de engelen, sticht het volk, helpt de levenden, verkrijgt rust voor de gestorvenen en maakt zich zelf aan alle goed deelgenoot', *Imit. Christi,* IV, 5.
1676 *dierte:* kostbaarheid.
1677-vv. Voor deze onvergetelijke schoone slotverzen van zijn wonderbaar gedicht mag de begenadigde Vondel geïnspireerd zijn door de opwekkingen van St. Joannes Chrystomus (*zijnen Guldenmont*, hiervóór II, 1661) in het Officie van H. Sakramentsdag: 'Ne torpeamus igitur tanta digni caritate et honore putati.... accedamus cum tanta nos quoque alacritate ad havc mensam.... et unus sit nobis dolor hac esca privari' (Laat ons dan niet traag achterblijven, nu wij zóoveel liefde en eer waardig zijn gekeurd.... Laat ons ook met zooveel snelheid naar dezen tafel gaan.... en onze eenige droefheid zij, van deze spijs verstoken te blijven) Fer. II infra Oct. ss. Corp. Christi.
1677 *Kersten hart:* Christenmensch, vgl. III, 294.
1678 *Man:* Manna.
1682-83 *hoop van staet* (stand): hoogmoed; *zucht tot gout:* hebzucht; *vleiery van pluimen* (in bed): zinnelust.
1685 *outeroegst:* oogst van zegeningen van 't altaar.
1686 *Serafijnsche lucht:* in hemelsche liefde.
1687 *'t heilzaem teiken* (teeken): het kruis.
1689 *de boom des levens:* vgl. I, 59-60.
1689-95 Die herhalingen van *hier-hier* vertolken Vondels diepste bewogenheid, vgl. *De Kruisbergh* vs. 41-47 in een verwante mystieke vervoering.

Zoo roock de geur van 't uitgelezen vat,[+1697]
Sint Pauwels, die om hoogh op 't hemelsch padt
Gevaren, my vermoeit van ydel dolen,
Gerust den schoot der Kercke liet bevolen.[1699-1700]

[+][Randschrift:] *en vaert ten hemel*.

1697 *'t uitgelezen vat:* vgl. III. 1169.
1699-1700 Vondels laatste zelfbekentenis en overgave; vgl. *dien gerusten schoot der Kercke: Heerl. der Kercke*, III, 796-97.

Naschrift

1. *Eeuwgety en Kenteken des afvals*

De eerste uitgave van de *Altaergeheimenissen* wordt besloten met nog twee eucharistische gedichten: *Eeuwgety der Heilige Stede t'Amsterdam* (blz. 162-165) en *Kenteken des Afvals* (blz. 166-168).

Van Lennep plaatst ze allebei vóór het Leerdicht, en wel eerst *Kenteken* (IV, 432, aldaar foutief gespeld: 'Kenteecken') en dan *Eeuwgety* (blz. 440).

Dat het *Eeuwgety* vóór het verschijnen van *Altaergeheimenissen* (najaar 1645) geschreven werd, blijkt 1° uit het feit, dat de 300ste verjaardag van het Mirakel der Heilige Stede in Maart 1645 viel; 2° uit Vondels eigen aangifte: 'Nu 't Eeuwgety.... zijn derden ringk *op heden* toesluit, zoo breeck als bloessem uit *in Lentemaent*'; en 3° uit den brief van Hooft aan Barlaeus van 20 April 1645, waarin afkeurend over Vondels paapsche provokatie wordt gesproken. Hooft zegt uitdrukkelijk, dat de dichter zijn 'veirs openbaarlyk voor de boekwinkels ten toon laat hangen,' zoodat wij tot planodrukken van 't *Eeuwgety* in Maart 1645 moeten besluiten. Maar zoover bekend, is er geen één van over,

Kenteken brengt Van Lennep in verband met de scheldgedichten, die Vondels *Klaghte over het verongelucken der Kercke van Sinte Katharine t'Amsterdam* parodieerden in Januari 1645. 'Vondel kon ongelukkig niet zwijgen - zegt hij, IV, blz. 431 - wanneer hij werd aangetast en gaf nu van zijne zijde het hierachter volgende gedicht uit,' nl. het *Kenteken*. Maar, hoe Katholiek-polemisch deze uiting van den bekeerling ook is: met de meer algemeen-antipaapsche verzen, zoo juist bedoeld, hebben ze weinig te maken. *Kenteken* hangt veel nauwer samen met *Altaergeheimenissen*, en met name met het 3de Boek over de Offerhande of Heilige Mis. Uitgaande van de profetie van Malachias over de 'zuivere Offerhant' (zie vs. 689, hiervóór blz. 793), betoogt Vondel daar o.a. in, dat het wegnemen van het Offer het afdoende Kenteeken is van afval van den waren Godsdienst (vs. 1509 vlg.), waarbij hij zich op oude Christelijke schrijvers als Irenaeus, 'Sint Polikarps scholier' (vs. 1529) beroept, en in den breede den gedachtegang ontwikkelt, welken hij in *Kenteken* beknopt samenvat. Dit kleiner gedicht vertoont dus vrij duidelijke aanwijzingen, dat het nà de *Altaergeheimenissen* geschreven is, en daarmede voor 't eerst verscheen.

Om typografische redenen worden *Eeuwgety* en *Kenteken* in ons volgend deel afgedrukt.

2. Varianten

Tijdens Vondels leven verschenen van *Peter en Pauwels* na de eerste uitgave bij Abraham de Wees in 1641 nog drie door Unger opgegeven drukken, n.l.: in 1641 twee bij denzelfde (*Bibliogr.* nrs. 375, 376) en in 1661 één bij Kornelis de Bruyn, Boeckdrucker in de Gravestraet (nr. 377). Van varianten is in deze reprises geen sprake.

De *Opdraght aan Eusebia* werd afzonderlijk opgenomen in *Vondels Poëzy* van 1650, blz. 321 en vertoont alleen enkele spellings- en leesteeken-verschillen, nl. vs. 3 *die* (zonder komma); 8 *Waermêe*; 11 *Cezar, Kristus;* 50 *verheugt;* 52 *Kristus;* 55 *los* (met dubbele punt), *trecktme*.

Ook in Brandts uitgave van *Vondels Poëzy* (Franeker MDCLXXXII) komt de *Opdraght* voor: Dl. II, blz. 261 met de toevoeging MDCXLI. 't Eenige verschil met die van 1650 ligt in de konstante spelling van *k* in plaats van *ck* in de woorden *trek, druk, stank* enz.

Van de *Brieven der Heilige Maeghden, Martelaressen* bezorgde Vondel alleen de eerste uitgave (*Bibl.* nr. 391). De *Opdraght aen de Heilige Maeght* nam hij op in *Poezy* van 1650.

blz. 290, met alleen deze kleine verschillen: vs. 4 *Fenix maeght;* 5 *Serafinnen;* 15 *Uw;* 20 *Kristus;* 45 *teken;* 54 *aen 't altaer* (niet tusschen komma's); 81 *weien;* 89 *Josephs;* 92 *Wijzen* (zonder komma); 101 *Jerusalem;* 108 *blyschap;* 110 *om verquicking* (niet tusschen komma's); 112 *valt* (zonder komma); *daer boven* (niet tusschen komma's); 125 *'t Betekende;* 128 *Jesus*.

En in *Vondels Poësy,* door Brandt bezorgd, (Franeker MDCLXXXII) staat ze: Dl. II, blz. 255 met de jaarteekening MDCXLII, terwijl weer de *c* voor de *k* overal is weggelaten. Zie nog vs. 7 *straelend;* 16 *ootmoer* (sic); 29, 33, 37 *Gy*.
Van *Altaergeheimenissen* zijn twee drukken bij Vondels leven bekend, beide gejaarteekend 1645 (*Bibl.* 410 en 411). Behalve de punt achter de vignet-spreuk 'Iustus Fide Vivit' en verschil in letterversiering en sluitstukken achter de drie boeken, op grond waarvan Unger meent, dat deze druk 'waarschijnlijk [tot] de laatste jaren van de zeventiende eeuw' behoort, is alléen daarin (niet in de latere drukken) de storende drukfout in III, 1482 fout van nr. 1: *Van zijn door hem offerenden Godt?* verbeterd in: *Van zijn door hem steets offerenden Godt?*

Alleen *Op de Tittelprint* werd herdrukt in *Vondels Poëzy* van Brandt, (Franeker, MDCLXXXII), Dl. II, blz. 336. Hierin vallen behalve de gewone vereenvoudiging van *ck* tot *k* (*vermaekt, kennelijk* enz.) deze spellingvarianten op: vs. 23 *hartebloed* en vs. 27 *wijngaert*. In vs. 35 is *tors* veranderd in *tros* en bovendien zorgde Brandt voor twee slordigheden: vs. 16 *rijk gewijdt* in plaats van *rijck gewrocht* en vs. 42 *by den mensch* in plaats van *by den neus*. Het vers is hier niet gejaarteekend.
M.

[Aantekeningen en aanvullingen]

Literatuur-opgave door Dr. J.F.M. Sterck

JOSEPH IN DOTHAN:

‘Studiën over Vondel en zijn Joseph in Dothan’ door A.M. Verstraeten, Gent, 1886.

‘Vondel en Godewijck’ door Mr. C. B(ake), *Noord en Zuid,* Dl. 22, blz. 303.

‘Bijdrage tot de wordingsgeschiedenis van Vondel's Trilogie’ door Prof. Dr. J. te Winkel, 3de Verslag *Vondelmuseum,* 1906-07.

‘De Reizangen van Vondel's Joseph in Dothan’ door F. Chr. Kops, Bijblad van *Taal en Letteren,* Jaargang I.

‘Over onschuldstragiek’ door P. Zeegers, *Studiën,* Dl. 94.

‘Vondel's Joseph in Dothan’ door D. Fuldauer, *Gulden Winckel,* Jaargang 16.

‘Vondel in zijn Jozef in Dothan’ door H.C. Muller, Idem.

‘Vondel's Joseph in Dothan en zijn vertolking door het volkstooneel’ door C. Verschaeve, *Ter Waarheid,* Jaargang I, 1921.

GEBROEDERS:

‘Vondel's Hecuba, Gebroeders en Maria Stuart’ door D.C. Nijhoff, Utrecht, 1886; besproken door Taco de Beer, *Noord en Zuid,* Dl. 9.

‘Nieuwe bijdragen tot de geschiedenis van het Nederlandsche Tooneel in de 17e en 18e eeuw’ door E.F. Kossman. Den Haag, 1915.

KASPAR VAN BAERLE:

‘Hooft en Vondel’, *Navorscher,* Dl. 13, blz. 110 en 149.

‘Caspar van Baerle’ door Dr. J.A. Worp, *Oud-Holland,* Dl. 3, blz. 241; Dl. 4, blz. 24, 172 en 241; Dl. 5, blz. 93; Dl. 6, blz. 89 en 241; Dl. 7, blz. 89.

PETER EN PAUWELS:

Voor Eusebia, zie bij Tesselschade.

‘Peter en Pauwels’ door P.J. Koets, S.J., 1869.

‘Van Erasmus naar Vondel’ door P.M. Bots, Haarlem, 1893.

‘Vondelstudiën IV, A. De Heiligenlevens’ door J. Koopmans, *Taal en Letteren,* Dl. 9.

‘Kruisgedachten II. Over Vondel's Peter en Pauwels’ door A. Verwey, *Beweging,* Jaarg. 9.

WICKEFOORT:

‘Abraham van Wicquefort en zijn proces’, *Acad. Prfschr.* van D. Everwijn. Leiden, 1857.

‘Hooft en Vondel’, *Navorscher,* Dl. 13, blz. 110.

‘Hooft en Vondel’ door J.W. Muller, *De Nieuwe Taalgids,* 1930, blz. 113. Voortzetting in volgend deel. (Zie ook Vondel, Dl. III, blz. 880).

JAN ALBERT BAN:

‘Jan Albert Ban’ door J.J. Graaf, Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom van Haarlem, Dl. I. 1873.

‘Musique et musiciens aux Pays-Bas au XVIIe siècle’ door W.A.J. Jonckbloet en J.G.N. Land, Leiden, 1882.

‘Vondel herdacht in zijn bevoorrechte steden, met vermoedelijk portret van J.A. Ban’ door J.F.M. Sterck, *De Katholieke Illustratie,* 30 Januari 1929.

‘Een Haarlemmer Kring’ door L.H. van Emmerik, *Het Katholieke Schoolblad,* 12 Sept. 1929.

MARIA HENRIETTE:

‘Vraagpunten uit Vondel's Geschiedenis’ door G. Segers, *Dietsche Warande,* 1895.

‘Medicis en Stuart’ door J. Koopmans, *Taal en Letteren,* Jaargang 10 en 11.

VONDEL EN ORANJE:

‘Arenlezing’ door A.S. Kok, *Noord en Zuid,* Dl. 21.

‘Over Vondel’ door N.A. Cramer, *Noord en Zuid,* Dl. 23.

‘Frederik Hendrik en Joost v.d. Vondel’ door H.J. Allard, S.J., *Jaarboekje* van Alberdingk Thijm, 1898.

‘Vondelstudiën IV. Vondel bij het huwelijk van Willem II’ door J. Koopmans, *Taal en Letteren,* Jaargang 10.

‘Van den Vondel als Heldensänger der Niederlände’ door G. Krause, *Belfried,* Dl. II, 1917-18.

‘Vraagpunten uit Vondel's geschiedenis’ door G. Segers, *Dietsche Warande,* 1895.

‘Op de beeltenis van Vorst Willem van Nassau’ door Dr. P. Leendertz Jr., 12de Verslag *Vondelmuseum*.

‘Vondel en de Vorstelike huweliken’ door F. Th. Horsten, Bijblad voor *Taal en Letteren,* Jaargang VI, 1918.

‘Vondel en Johan Maurits van Nassau’ door F. Th. Horsten, Ibid. Jaargang VII, 1919.

VAN VEEN:

‘Iets over Pieter van Veen’ door N.J. Pabon, *Oud-Holland,* Jaargang 41.

FRANCISCUS XAVERIUS:

‘Bijdragen tot een Woordenboek van Vondel’ door Mr. A. Bogaers, *Noord en Zuid,* Dl. 29, blz. 466.

‘De Rozenkrans van den H. Franciscus Xaverius door Vondel bezongen’ door L. van Miert, *Studiën,* Dl. 92.

VONDEL EN DE SCHILDERKUNST:

‘Vondel en Rembrandt’ door N. Beets, Verslagen der *Kon. Academie,* 1886.

‘Vondeliana’ door J.H.W. Unger, *Oud-Holland,* Dl. II.

‘Vraagpunten uit Vondel's geschiedenis’ door G. Segers, *Dietsche Warande,* 1895.

‘Rembrandt zonder Vondel’, Zondagsblad, Nieuws van den Dag, 15 Juli 1906.

‘Een Vondelportret door Rembrandt?’ door J.F.M. Sterck, *Oud-Holland,* Brediusalbum 1915 en *Oorkonden over Vondel en zijn kring,* Bussum, 1918.

‘Rembrandt en Vondel’ door F. Schmidt Degener, *Gids,* 1919.

‘Vondelvereering en Vondelstudie’ door Prof. Dr. G. Kalff, *Vragen des Tijds,* Jaargang 45.

‘Van Vondel, die geen kik gegeven heeft’ door T. (L. van Miert), *Studiën,* Dl. 91.

‘Over Vondel en Rembrandt’ door Prof. Dr. L. van Puyvelde, Versl. *Kon. Vl. Acad.,* 1919-20.

‘Vondel en Rembrandt’ door B.H. Molkenboer, *Beiaerd,* April 1920.

‘Rembrandt en Vondel’ door J. Wille, *Opgang,* 1923.

‘Vondel en de Kunst’ door B.H. Molkenboer, *Studia Catholica,* Jaargang 2.

‘Een uiteenzetting van Vondels gedachten over de plastische kunsten en zijn houding tegenover de kunstenaars van zijn tijd’ door Dr. E.P. van de Velde. Zie beoordeeling door Prof. van Puyvelde, *Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie,* 1926.

‘Vondel, Rubens en Antwerpen’ door M. Sabbe, *De Vlaamsche Gids,* 1929.

‘Rembrandt und der Holländische Barock’ door F. Schmidt Degener, *Studiën der Bibliothek Warburg,* Leipzig, 1928.

M[olkenboer,] Schmidt-Degeners Rembrandt en Vondel. *Vondel-Kroniek,* Juni 1930.

‘De ringkraag van Ruytenburch’ door F. Schmidt Degener, *Onze Kunst,* 1918, blz. 91.

‘Rembrandt en Vondel’, artikel van M. de Klerk-Viola, *Centrum,* 1906.

‘Die Urkunden über Rembrandt’ door Dr. C. Hofstede de Groot, *Nijhoff* 1906, blz. 130.

‘De Pandora van Jan Six’ door Jhr. Dr. J. Six, *Haagsch Maandblad,* April 1924.

‘Rembrandt Doopsgezind?’ door Dr. C.N. Wybrands, *De Zondagsbode,* 1906, No. 35-41.

GILLES VAN VINCKENROY:

‘Iets nieuws over Vondel’ door J.W. Brouwers, *Dietsche Warande,* 1879.

‘Eenige karaktertrekken van Vondel’ door G. Segers, *Dietsche Warande,* 1895.

‘Vondel en Gilles van Vinckenroy’ door Dr. Gessler, *Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie,* 1926.

ALTAERGEHEIMENISSEN:

‘Vondel's Altaergeheimenissen, vertolkt en toegelicht’ door W. Wilde, *Studiën,* Dl. 44, 45 en 47.

‘Vondel's Altaergeheimenissen’ door G. Brom, *Van Onzen Tijd,* Jaargang 6.

‘Vondel's Bekering’ door Dr. G. Brom, Utrecht, 1907.

‘De Bronnen der Altaergeheimenissen’ door B.H. Molkenboer, *De Katholiek,* Dl. 131 en 132.

‘Het Begrip van Vondel's Altaergeheimenissen’ door B.H. Molkenboer, Handelingen van het 7de Philologencongres, 1913.

‘Vondeliana’ door Jac. J. Zey, S.J., *Van Onzen Tijd,* Jaargang 17.

‘Vondelstudiën’ door J.J.G. Boelen, *Studiën,* Dl. 64, 65 en 66.

‘Lezingen over Vondel's Altaergeheimenissen’ door Jac. J. Zey, S.J., Den Bosch, 1924.

‘Outergeuren. Bloemlezing’ door B.H. Molkenboer, Amsterdam, 1924.

‘De Katholieke Vondel’ door P. Salsmans, S.J., *Ons Geloof,* 1928.

VONDELS BEKEERING TOT DE KATHOLIEKE KERK:

‘Een spotvers op Vondel's overgang’, *Navorscher,* Dl. III.

‘Vondel's overgang tot de katholieke kerk, tegenover de voorstelling van Mr. J.v. Lennep’ door G.F. Drabbe, *Katholiek,* Dl. II en Dl. III, 1867.

‘Vondel's Gedichten op de Societeit van Jezus’ door H.J. Allard, *Studien,* Dl I, 1868.

‘Vondel's Overgang’ door J.A. Alberdingk Thijm, *Volksalmanak v. Ned. Katholieken,* 1874.

‘Vondels bekeering’ door F.S., *Volksalmanak voor Ned. Katholieken,* 1875.

‘Marius en Vondel, Bekeerder en Bekeerling’ door B.H. Klönne, Leiden, 1885.

‘Laurens en Vondel, Bekeerder en Bekeerling’ door H.J. Allard, Utrecht, 1885.

‘Marius gehandhaafd’ door B.H. Klönne, Leiden, 1885.

‘Allard of Klönne in de Fuik?’ door E., *Wetenschappelijke Nederlander,* Jaargang V, 1885.

‘De hoofdgetuige in het geding: Vondel, Marius en de Sociëteit van Jezus’ door Dr. H.J.A.M. Schaepman, *Wachter,* 1886.

‘Vondel's Bekeering’ door J.E. Banck, *Spectator,* 1886.

‘Leonardus Marius’ door J.A. Alberdingk Thijm, *Dietsche Warande,* 1886.

‘De bekeering van Vondel en 't Vondelgezin’ door H.J. Allard, *Pius Almanak,* 1886.

‘Marius, Vondel, Du Jardin’ door H.J. Allard, *Wetenschappelijke Nederlander,* 1886.

‘Een nieuw Document.. over Vondel's bekeerders’ door H.(F. Heynen), *Studien,* Dl. XXV.

‘Een Document over Vondel's bekeering’ door J.H.W. Unger, *Nieuwe Gids,* Jg. I, 1886.

‘Jezuieten en Vondel’ door H.J. Allard, *Vondeliana. Studien,* 1895.

‘Vondel's Bekering’ door G. Brom, 1907. Besproken in *Spectator,* Nov. 1907; *Theologisch Tijdschrift,* 1908; *Nieuwe Taalgids,* 1907; *Van Onzen Tijd,* Dl. VIII; *De Katholiek,* Dl. CXXXII; *Teylers Theologisch Tijdschrift,* Jaargang XI; *Museum,* Nov. 1908; *Gids,* 1908; *Groene Amsterdammer,* 1907; *Studiën,* Dl. LXX.

‘Vondel's bekeerder’ door Dr. G. Brom, *Beiaard,* Jaargang I.

‘Vondel's bekeeringsijver’ door Pater Maximilianus, *Bijblad voor T. en L.,* Dl. VI, 1918.

‘Over Vondels overgang’ door M. Sabbe, *Versl. en Mededeelingen Kon. Vl. Acad.,* 1921.

‘Vondel en de Zeestar’ door W.M. Fryns, S.M.M., Leuven, 1928.

‘Vondel's Zwerftocht naar Rome’ door H.E.M. Wijffels, *Het Goede Boek,* Feb. 1919.

‘Niet Brandt, maar Oudaen’ door A.D. de Vries Az., *Nederlandsche Kunstbode,* 1874.

‘Vondel en Brandt’ door A.D. de Vries Az., Ibidem.

‘Niet Oudaen, maar Brandt’ door J.A. Alberdingk Thijm, Ibidem.

‘Amstelodamensia’ (Marius en Grotius) door B.H. Klönne, Amsterdam, 1894.

‘De beruchte verzen in Vondels Henricus de Groote’ door Dr. H.W.E. Moller, *Bijblad voor Taal en Letteren,* 5e jrg. 1917, blz. 51.
MARIA TESSELSCHADE:
‘Onuitgegeven brieven en gedichten van Tesselschade’ door J. van Vloten, 1852.
‘Tesselschade Roemers en hare vrienden in 1632-1649’ door J.A. Alberdingk Thijm, *De Tijd, N.H.-Courant* 19, 21, 22 Januari 1853.
‘Maria Tesselschade Roemers’ door J.A. Alberdingk Thijm, *Volksalmanak voor Ned. Katholieken,* 1854.
‘Tesselschade en Marius’ door J.A. Alberdingk Thijm, *Spectator,* 1869.
‘Vondel, Eusebia, Tesselschade’ door J.F.M. Sterck, *Van onzen Tijd,* Dl. XI.
‘Oorkonden over Vondel en zijn Kring’ door J.F.M. Sterck, Bussum, 1918.
‘Vondel, Tesselschade en andere vrouwen uit zijn kring’ door J.F.M. Sterck, *Annalen van de Vereeniging tot het bevorderen van de beoefening der Wetenschap onder de Katholieken,* 1912.
‘Tesselschade Hervormd of Doopsgezind?’ door Mr. C. Bake, *Tijdschrift voor Ned. Taal en Letterkunde,* Dl. XXXIII. 1914,
‘Tesselschade Hervormd of Doopsgezind?’ door J.F.M. Sterck, *Tijdschrift voor Ned. Taal en Letterkunde,* Dl. XXXIV. 1915,
‘Tesselschade’ door C.E.C. Bruining, *Onze Eeuw,* 1917, (Kritiek van J.F.M. Sterck, *Van onzen Tijd,* Jaargang XVII. 1917).
‘Een onwaerdeerlycke Vrouw’ (Brieven en Verzen van en aan Tesselschade) door Dr. J.A. Worp, Den Haag, 1918.
‘Een onwaerdeerlycke Vrouw’ beoordeeld door Dr. H.C. Muller, *De Gulden Winckel,* 18e Jaargang 1919, blz. 10, 32, 47 en 63.
‘H.C. Muller's beoordeeling van Vondel's en Tesselschade's overgang tot de Katholieke Kerk’ door Is. Vogels, *Studien,* Dl. XCI.
‘Tesselschade’ door Dr. A. Verwey, *Beweging,* 1919.
‘Een sterke vrouw’ door H. Padberg, S.J., *Studien,* 1919.
‘Tessalica’ door J.F.M. Sterck, *Tijdschrift voor Ned. Taal en Letterkunde,* Dl. XL, 4, 1922.
‘Tessalica’ door Prof. Dr. J.W. Muller, *Tijdschrift voor Ned. Taal en Letterk,* Dl. XLI, 1922.
‘Tessalica’ (Hoofdst. over Vondel en zijn Kring) door Dr. J.F.M. Sterck, A'dam, 1923.
‘Vondel's bekeerlinge’ door Dr. J.F.M. Sterck, *Studia Catholica,* Jaargang V, 1929.
‘Tessel’ door Dr. G. Brom, *Studia Catholica,* Jaargang V, 1929.
‘Tesselschade-Eusebia: Godvruchtigheid’ door B.H. Molkenboer, *Studia Catholica,* Jaargang V, 1929.
‘Wie was neef Sammer?’ door H.J. Allard, S.J. *Dietsche Warande,* 1881.
ANNA ROEMERS VISSCHER:
‘Anna Roemers Visscher’ door H.E. Moltzer, Groningen, 1879.
‘Over Anna Roemers Visscher’ door J.H.W. Unger, *Oud-Holland,* 1885.
‘Bruiloftslied van Anna Roemers’ door D. Heinsius, *Dietsche Warande,* 1886.
‘Alle de Gedichten van Anna Roemers Visscher’ door N. Beets, Utrecht, 1881.
‘Onuitgegeven gedichten van Anna Roemers Visscher’ door Fr. Kossmann, *Oud-Holland,* 1923, Dl. XLI. Ook afzonderlijk, Nijhoff.

‘Nederlandsche Glasgraveurs en Glasetsers en hun werk’ door A.M. Pareau, *Jaarverslag Kon. Oudheidkundig Genootschap,* 1900.

‘Graveerwerk van Anna Roemers Visscher’ door Ferrand Hudig, *O.-Holl.,* 1923-24, blz. 175.

‘Ein Roemer von Anna Roemers Visscher im Museum für Kunst und Gewerbe in Hamburg’ door M. Sauerlandt, *Oud-Holland,* 1925, blz. 109.

‘De Antwerpsche Vriendenkring van Anna Roemers Visscher’ door M. Sabbe, *Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie,* 1926.

VERWANTEN VAN VONDEL:

‘Maria de Wolf’, gedicht op een zilveren penning, *Navorscher,* Dl. I, 1851.

‘Vondel's grootouders onder Alva vervolgd’ door Dr. J.v.d. Valk, *Ann. Stud. Reform.,* 1912.

‘Wanneer is Vondel's vader overleden?’ door Mr. W.J.C. van Hasselt, *Dietsche Warande,* Dl. VI, 1864.

‘De moeder van Vondel’ door J.F.M. Sterck, 5e *Versl. Vondel-Museum* en *Oorkonden over Vondel,* blz. 35, II.

‘Bij wie is Vondel's dochter te Keulen opgevoed?’, *Dietsche Warande,* Dl. VI, 1864.

‘Joost van den Vondel de Jonge’ door J.H.W. Unger, *Oud-Holland,* Dl. IV, 1886.

‘Iets tot de Vondeliana’ door Th. van Ryckevorsel, *Oud-Holland,* Dl. IV, 1886.

‘Vondeliana’ door H.J. Allard, *Studien,* 1886.

‘Aanteekening over de voorouders van Vondel’ door P. Génard, Gent, 1887.

‘Joost van den Vondel en zijn Geslacht’ door A.A. Vorsterman van Oyen, *Gen. Heraldisch Archief,* 1887.

‘Anna van den Vondel’ door Mr. N. de Roever. Vondeliana, *Oud-Holland,* Dl. VIII, 1895.

‘Joost de Jonge’ door J.F.M. Sterck, *Jaarboekje van Alb. Thijm,* 1900.

‘Vondel's Bloedverwanten’ door Dr. G. Kalff, *Tijdschrift v. Ned. T. en L.,* Dl. XXII, 1903.

‘Vondel-studie’ door J.J.G. Boelen, *Jaarboekje van Alb. Thijm,* 1906.

‘Van een zoon, die niet wederkeerde’ door C.J. Gimpel, *Eigen Haard,* 1909.

‘Utrecht de eerste verblijfplaats van het Vondelgezin in Nederland’ door J.F.M. Sterck, *Van Onzen Tijd,* 1915.

‘Abraham de Wolf, Vondels zwager’ door J.F.M. Sterck, *Van Onzen Tijd,* 1916.

‘Het Portret van Clementia van den Vondel’ door J.F.M. Sterck, *Oud-Holland,* Dl. XXIX, 1916.

‘Aanteekeningen over Vondel als Echtgenoot, Vader en Grootvader’ door Dr. A. Schillings, *Taal en Letteren,* 1917.

‘Een Amsterdamsche Zijdewinkel in de Warmoesstraat’ door J.F.M. Sterck, *Veertiende Jaarboek van Amstelodamum,* 1916.

‘Oorkonden over Vondel en zijn kring’ door J.F.M. Sterck, Bussum, 1918.

‘Hendrik van den Vondel’, door J.F.M. Sterck, *Zestiende Jaarb. van Amstelodamum,* 1918.

‘Een tot heden onbekend testament van Vondels moeder’ door W. Zuidema, *Achttiende Jaarboek van Amstelodamum,* 1920.

‘Een oom van Vondel’ enz. door Dr. J.F.M. Sterck, *Nieuwe Taalgids,* 1923.

‘Een dichterlijk bloedverwant van Vondel?’ door H.F. Wijnman, *Tijdschrift voor Ned. Taal en Letterkunde,* Dl. XLVIII, 1929.

‘Geen dichterlijk bloedverwant’ enz. door J.F.M. Sterck, *Tijdschrift voor Ned. Taal en Letterkunde,* Dl. XLVIII, 1929.

‘Eenige notarieele akten betreffende Vondel en zijn familie’ door J.F.M. Sterck, *Vondel-Kroniek* 1e Jaargang 1930, Juni, blz. 23.

OVER HET ELDERS VOORKOMEN VAN DEN NAAM VONDEL:

‘Vondeliana in Noord Brabant’ door J.F.M. Sterck, *Taxandria,* 1910. Voorts in de *Navorscher,* Dl. XII, 252; Dl. XIII, 187; Dl. XIV, 220; Dl. XIX, 631; Dl. XXX, 283; Dl. XXXV, 623; Dl. XLII, 565; Dl. LXXIV, 280.

BLOEMLEZINGEN:

‘Joost van den Vondel’ door Mr. B.H. Lulofs, Groningen, 1838.

‘Joost van den Vondel, Keur van Paarlen’ door J.M. Schrant, Leiden, 1846.

‘Profetische Galmen van Vondel's Lier’ door J.A. Alberdingk Thijm, Amsterdam, 1866.

‘Vondel en de Moeder des Heeren’ door H.J. Allard, Utrecht, 1869.

‘Vondel en de Paus’ door H.J. Allard, Amsterdam, 1869.

‘Vondels Dichtjuweelen’ door F.J. Poelhekke, Leiden, 1876, 2e druk 1907.

‘J.v. Vondel's Geschieddichten, door Dr. v. Vloten, *Pantheon,* Thieme, Zutphen.

‘Vondel-Almanak voor 1876’ door J. van Vloten, Haarlem, 1875.
‘Vondel's kleinere Gedichten’ door J.L. Peters, Schiedam, 1881.
‘Meesterstukken uit Vondels werken’ door Dr. W. Doorenbos, Amsterdam, 1881.
‘Keur uit Vondels Lyrische en Dramatische Poëzie’ door P.H. van Moerkerken, Leeuwarden, 1870, Sneek, 1885.
‘Aphorismen uit Vondel's Werken’ door P.H. van Moerkerken, Utrecht 1893.
‘Gedenk-Album, J.v. Vondel’, uitg. Gebr. v. Aelst, Maastricht, 1929.
‘Vondel's Lierdichten’ *Letterkundige Bibliotheek voor Katholieken,* Tilburg, 1903.
‘Vondels Lyriek door Van Elring’, Amsterdam, 1905.
‘Verzen van Vondel’ door H. Bartels en E. Vrijdag, 1907.
‘Bloemlezing uit J.v. Vondel's Gelegenheidsgedichten’ door J. Koopmans, Groningen, 1909.
‘Overzichtelijke bloemlezing uit Vondel’ door G.H. Weustink, Zutfen, 1909.
‘Outergeuren, Bloemlezing uit Vondel's Altaergeheimenissen’ door B.H. Molkenboer, Amsterdam, 1924.
‘Vondel voor ons Volk’ door J. Salsmans, S.J., Leuven, 1929.
‘Uit Vondel's Lyriek’ door Dr. Ph. A. Lansberg, Utrecht, 1929.
‘Verzen van Vondel’ door Dr. Ca. C. van de Graft, Rotterdam, 1929.
‘Vondel als levensleider’ (Een Lyceum-Voordracht) door L. Simons, Amsterdam, 1929.

Literatuur over de portretten van Vondel

1853. - De oudste iconographie van Vondel is te vinden in ‘Beschrijvende Catalogus van 7000 portretten van Nederlanders door Frederik Muller, 1853’. Muller beperkte zich tot de gegraveerde portretten en is niet geheel volledig. Hij is in 1890 eenigszins aangevuld door J.F. van Someren.

1876. - Daarna gaf J.A. Alberdingk Thijm onder ‘Aanteekeningen’ bij zijn ‘Portretten van Vondel’, een met zorg bewerkte beschrijving, zoowel van geschilderde als gegraveerde Vondel-portretten, die in de latere uitgave van dit werk, v. Langenhuysen-Nijhoff, 1908 is vermeerderd en verbeterd.

Catalogus der Historische Tentoonstelling, Amsterdam 1876, blz. 178.

1879. - De uitvoerigste iconographie van den dichter is in 1879 opgesteld bij gelegenheid der Vondel-Tentoonstelling. Zij is vrij volledig en omvat zoowel schilderijen als gravures, doch is te uitgebreid omdat alle latere reproducties in boeken en tijdschriften er in zijn opgenomen. De later gevonden portretten ontbreken vanzelf.

1905. - In zijn Iconographia Batava, 1905, Dl. II, blz. 548 heeft E.W. Moes een volledige en nauwkeurige opgave met uitvoerige beschrijving gegeven van de geschilderde portretten van Vondel, voorzoover toen bekend. Hij is er in geslaagd van bijna alle portretten de herkomst aan te geven, en de plaatsen waar een beschrijving ervan te vinden is.

Bibliographie door Dr. J.F.M. Sterck

P = Vondels Poëzie met jaar der uitgave. - Dif. = H.C. Diferee, Lijst van Planoafdrukken. Ver. Vondelmuseum 2e Verslag 1906. - V.G. = Vondels Verscheide Gedichten 1644.

1640. *De Koningklycke Harp.* - I Achter Gebroeders 1640; II Achter Koning Davids Harpzangen, A. de Wees, 1657; III Als voren, Wed. Gijsb. de Groot, 1696; IV Als voren met verschil, 1696, Unger, 570; V Als voren, 1723. V.G., blz. 177; P. 1650, blz. 280; Harpzangen 1657, blz. 354; P. 1682 I, blz. 445.

Omtr. 1640? *De Roomsche Lier.* - Plano Dif. 153; V.G. 173; P. 1650, blz. 202; P. 1682 I, blz. 321; in Horatius' Lierzangen 1654, 1656, 1703, 1735.

Aen Antonius Iulus. - Holl. Parnas 1660, blz. 364; P. 1682 I, 440.

1640. *Op Iohanna Vossius*. - V.G., blz. 319; P. 1650, blz. 471; P. 1682 II, blz. 76.

Op Geeraert Vossius, den jonge. - V.G., blz. 319; P. 1650, blz. 471; P. 1682 II, blz. 76.

Joseph in Dothan. - I Amst. bij Dominicus v.d. Stichel, voor Abr. de Wees, 1640 (met Jos. in Aegypten en Jos. in 't Hof); II Als voren 1644, 1e letter Opdracht bijbelsche voorstelling; III Als voren 1644, 1e blz. Opdracht eindigt: besluit; IV Als voren, met enkele varianten in tekst; V Als voren; vers 1485 heeft: ‘ontschuldigh’; VI Als voren, vers 25 heeft: ‘ruickende’; VII Voor Corn. de Bruin, 1660; VIII Als voren, bij Ian I. Bouman, 1665; IX Als voren, voor Joh. de Wees, 1692; X Als voren met kleine drukverschillen; XI Als voren, bij Wed. Gysb. de Groot, 1704; XII Als voren, 1730; XIII te Rotterdam, voor de Liefhebbers, 1733. Verder talrijke 19e eeuwsche uitgaven, bij Unger: XIV-XXI.

Joseph in Egypten. - I Amst. bij Dominicus van der Stichel, voor Abr. de Wees, 1640; II Als voren, 1644; III Als voren, 1644; 1e letter van Opdracht bloemkelkornament; IV Als voren, 1644; vers 1147 heeft: ‘ten huzie’; V Als voren voor A. de Wees, 1644; vers 647 heeft: ‘Terwyle’; VI Als voren, voor A. de Wees, 1644; vers 755 heeft: ‘onredelijcks’; VII Als voren, bij Kornelis de Bruin, 1660; VIII Als voren, bij O.B. Smient, 1664; IX Als voren, bij Ian I. Bouman, Amst. 1665; X Als voren, bij de Wed. v. Ian I. Bouman, 1671; XI Als voren, voor Joannes de Wees, Amst. 1695; XII, bij Wed. v. Gysbert de Groot, z.j. (1704); XIII, voor Joannes de Wees, Amst. 1706; XIV, bij Erven Wed. Gijsbert de Groot, 1730. Latere uitgaven zie Unger nr. 370.

1641. *Op Cornelis Anslo*. - V.G., blz. 136; P. 1650, blz. 191; P. 1682 I, blz. 578.

Op den koperen duim van 't beelt des Hartogen van Alba. - P. 1682 II, blz. 575.

Danckoffer aen den Magistraet van Amsterdam, na het spelen van de Gebroeders. - I Plano, niet bij Dif., in ex. Gebroeders Koninkl. Bibl. geplakt; II Achter uitgaven van Gebroeders; V.G., blz. 219; P. 1650, blz. 237; P. 1682 II, blz. 385.

I.V. Vondels Gebroeders. Treur-spel. - I Plano, niet bij Dif. In ex. Gebroeders Koninkl. Bibliotheek geplakt. V.G., blz. 340; P. 1650, blz. 500; P. 1682 II, blz. 389.

Op Kasper van Baarle. - V.G., blz. 135; P. 1650, blz. 188; P. 1682 I, blz. 585.

Op het afzetsel van den Heere Geeraert Vossius. - In Gebroeders, 2e druk 1641; V.G., blz. 134; P. 1650, blz. 187; P. 1682 I, blz. 584. Verder Plano, met de gedichten op Hooft en Koster. Dif. nr. 47.

Omtr. 1641. *Joost vande Vondel*. - Onder portret door Th. Matham naar Sandrart. V.G. blz. 135; P. 1650, blz. 188; P. 1682 I, blz. 586.

Op Doctor Samuel Koster. - V.G., blz. 135; P. 1650, blz. 188; P. 1682 I, blz. 584. Verder Plano met de gedichten op Vossius en Hooft. Dif. nr. 47.

1641? *Op d'afbeeldinge van Ioachime Sandrart*. - V.G. blz. 337; P. 1650, blz. 191; P. 1682 I, blz. 592.

1641. *Grafnaelt van 's Konings Stadthouder in Yrlandt*. - I. Plano, te Leiden bij Abraham Elsevier. Niet bij Dif. II. In ‘'t Leste Gespreck van Thomas Wentworth.... op 't schavot van Towerhill gedaan’, 1644. P. 1647 A en B, blz. 88; P. 1650, blz. 457; P. 1660, blz. 43; P. 1682 II, blz. 10 (1641).

Op den Graef van Straffort. - V.G., blz. 316; P. 1650, blz. 477; P. 1682 II, blz. 73.

Op het krackeel des Drossaerts van Muiden met Mevrouwe van Wickvort. - P. 1682 I, blz. 404. Vondels handschrift is te 's-Gravenhage.

Peter en Pauwels. - I Voor Abraham de Wees, 1641; sierletter van Opdracht: vlucht naar Egypte; II Als voren, 1641, sierletter van Opdracht heeft krulornament; III Als voren, 1641, met ‘Romam condere gentem’ (i.p.v. Romanam); IV bij Kornelis de Bruyn, 1661; V voor Joannes de Wees, 1691; VI Als voren, 1710. De ‘Opdraght aen Eusebia’, P. 1650, blz. 321; P. 1682 II, blz. 259.

(Vóór 1638) De ‘Kruisbergh’, op blz. 53-54; zie Dl. 3, blz. 601 hiervoor. I Plano Dif., nr. 99; II achter Peter en Pauwels; III V.G., blz. 185; P. 1650, blz. 294; P. 1682 I, blz. 455.

Op de schilderij van mejoffer Anna Wymers. - Holl. Parnas 1660, blz. 146; P. 1682 I, blz. 602.

Franciscus Iunius f.f. - Bijschrift op portret door W. Hollar, 1641. V.G. blz. 134; P. 1650, blz. 187; P. 1682 I, blz. 545.

Aenden Leeuw van Hollant. - Op kaart van Haarlemmermeer, in drie uitgaven: ‘Provisioneel concept ontwerp ende voorslach dienende tot de bedyckinge van de groote water meeren’. Met titel: ‘Op het uitmalen van 't Haarlemmer Meir’, in V.G., blz. 343; P. 1650, blz. 515; P. 1682 II, blz. 548.

1642. *Op de zangkunst van den Heere Joan Albert Ban*. - In Zangh-Bloemzel van Ioan Albert Ban, 1642; V.G., blz. 226 (gewijzigd); P. 1650, blz. 328; P. 1682 II, blz. 470.

Henriette Marie t'Amsterdam. - Folio-uitgave. By D. vander Stichel, voor Abraham de Wees, 1642; V.G., blz. 145; P. 1650, blz. 136; P. 1682 I, blz. 171.

De Hymen van Oranje en Britanje. - Als voren; plano Dif. nr. 84; V.G., blz. 233; P. 1650, blz. 331; P. 1682 I, blz. 607.

Aen de Hofsteê van Laurens Baeck. - V.G., blz. 194; P. 1650, blz. 214; P. 1682 I, blz. 334.

Aen den Heer Mattheus Vossius op zyn huwelyck met Iongkvrouw Iohanna van Veen. - Plano, Dif. nr. 178; V.G., blz. 271; P. 1682 I, blz. 709.

Op het Pater Noster van François Xaveer. - V.G., blz. 233.

Nasoos Heldinnebrieven. - Vondels handschr. Univ. Bibliotheek Leiden; uitgegeven door David van Hoogstraten, met veel veranderingen, t'Amsterdam, by G.v.d. Linden, 1716; andere druk, ook 1716.

Brieven der Heilige Maeghden, Martelaressen. - I Amst. D.v.d. Stichel, voor A. de Wees, 1642; II Als voren, Amst. Jac. v.d. Deister, 1687; III Als voren bij Jan

Lamsveld, 1702, Amst.; IV Wed. Barent Visser, Amst. 1721; ‘Opdraght aen de Heilige Maeght’, op blz. III; ook P. 1650, bl. 290, P. 1682 II, blz. 255.

Davids Tranen of Boetpsalmen. - Achter Brieven der H. Maeghden 1642; Folio, Amst. 1646; de verschillende psalmen komen voor in: V.G., blz. 382-392; P. 1650, blz. 560-572; Harpzangen, 1657.

1642? *Op den Heere Pieter Cornelisz. Hooft*. - Onder portret van Hooft door R. Persyn, 1642. V.G., blz. 133; P. 1650, blz. 185; P. 1682 I, blz. 584. Verder Plano, met de gedichten op Coster en Vossius. Dif. nr. 47.

Spore aen den Heer Hooft. - P. 1682 II, blz. 239.

Omtr. 1642? *Den CXIX Psalm*. - Deze en de volgende psalmen in V.G. blz. 398, P. 1650 en P. 1682 I; of in Harpzangen 1657.

Vit den CXVIII Psalm. - Zie boven. V.G. blz. 399.

Psalm CXXV. - Zie boven. V.G. blz. 402.

Psalm CXXII. - Zie boven. V.G. blz. 404.

1643. *Op de bruiloft van Cornelis le Blon en Elizabeth van den Kerckhove*. - Plano Dif. nr. 37, 1643; V.G., blz. 272; P. 1650, blz. 372; P. 1682 I, blz. 710.

Op den Heer Diedrick de Vlaming van Outshoren. - V.G., blz. 318; P. 1650, blz. 479; P. 1682 II, blz. 74.

Aen de Beurs von Amsterdam. - Plano, Dif. nr. 23, in gegraveerden rand van Savry(?), 1643. Soms in rand geplakt. V.G., blz. 217; P. 1650, blz. 235; P. 1682 I, blz. 351.

Aen de Beurs van Amsterdam. - V.G., blz. 218; P. 1650, blz. 236; P. 1682 I, blz. 352.

Rey van Bacchanten. - In ‘Het Eerste Deel van d'Amsteldamsche Minne-zuchjens’. Amst. 1643; V.G., blz. 361; P. 1650, blz. 528; P. 1682 II, blz. 450.

Byschriften op de twalef maenden. - Plano, Dif. nr. 45; V.G., blz. 329; P. 1650, blz. 507; P. 1682 II, blz. 567.

Dagh en Nacht. - Als voren.

1644. *Klaghte over de weerspannelingen in Groot Britanje*. - Plano, Dif. nr. 95. Drie verschillende uitg. Unger 399-401. In ‘'t Leste Gespreck van Th. Wentworth....’, 1644. In Der Poëten Vegtschool; achter Maria Stuart; P. 1647, A en B, blz. 85; P. 1650, blz. 415; P. 1660, blz. 90; P. 1682 II, blz. 139.

Morgenwecker der Sabbatisten. - Plano, Dif. nr. 123, in Der Poëten Vegtschool 1645; P. 1647 A-B, blz. 89; P. 1650, blz. 417; P. 1660, blz. 94; P. 1682 II, blz. 142.

Het radt van avonturen. - In ‘'t Leste Gespreck van Th. Wenthworth....’, 1644; Plano, Dif. nr. 148; in Der Poëten Vegtschool, 1645; P. 1647, A-B, blz. 92; P. 1660, blz. 98; P. 1682 II, blz. 218.

Olyftack van zijne Heiligheit Innocent de Tiende. - Plano, Dif. nr. 129; in Der Poëten Vegtschool, 1645; P. 1647, A-B, blz. 116; P. 1650, blz. 297; P. 1660, blz. 124; P. 1682 I, blz. 459.

Op zijn Heiligheit Innocent den tienden. - P. 1650, blz. 178; P. 1682 I, blz. 544. - ‘Anders’: P. 1650, blz. 178; P. 1682 I, blz. 545. - ‘Anders’: Als voren.

Aen den edelen Heer François Iunius. f.z. - Op den Wetsteen der Vernuften. In J. de Brune's Wetsteen. Amst. 1644. V.G., blz. 227; P. 1650, blz. 241; P. 1682 II, blz. 241.

Aen den Heer Ioachim van Wickevort. - V.G. blz. 228; P. 1650, blz. 243; P. 1682 II, blz. 243.

Op Maria de Brune. - V.G. blz. 319; P. 1650, blz. 480; P. 1682 II, blz. 85.

Op den Heere Michael le Blon. - V.G., blz. 132; P. 1650, blz. 183: P. 1682 I, blz. 573.

Op den zelven door den Ridder van Dyck geschildert. - V.G., blz. 133; P. 1650, blz. 184; P. 1682 I, blz. 533.

Geboortekrans voor Iongkvrouw Kataryne Kerckrinck. - V.G., blz. 216; P. 1650, blz. 234; P. 1682 I, blz. 349.

1644? *Geboortezang*. - Holl. Parnas 1660, blz. 450; P. 1682 II, blz. 97.

1644. *Waerschuwing aen Wybrandt de Geest*. - V.G., blz. 222; P. 1650, blz. 240; P. 1682, I, blz. 354.

Op het groot Altaarstuck, den Sint Sebastiaen. - V.G., blz. 224; P. 1650, blz. 315; P. 1682 II, blz. 324.

Op St. Marie Magdaleen. - V.G., blz. 225; P. 1650, blz. 311; P. 1682 II, blz. 320.

Spierings gestaltwisseling. - V.G., blz. 292; P. 1650, blz. 393; P. 1682 I, blz. 370.

Omtr. 1644. *De brant van Troje*. - V.G., blz. 332; P. 1650, blz. 276; P. 1682 II, blz. 347.

Op den Val der Reuzen. - V.G., blz. 333; P. 1650, blz. 277; P. 1682 II, blz. 349.

De Kristdoop. - V.G., blz. 334; P. 1650, blz. 287; P. 1682 II, blz. 317.

Op Iupijn en Leda. - V.G., blz. 335; P. 1650, blz. 278; P. 1682 II, blz. 350.

Op Plato, en Aristoteles. - V.G., blz. 335; P. 1650, blz. 278; P. 1682 I, blz. 582.

Op Marck Aureel, en Faustine. - V.G., blz. 335; P. 1650, blz. 279; P. 1682 II, blz. 325.

Op de vyf zinnen. - V.G., blz. 338; P. 1650, blz. 511; P. 1682 II, blz. 571.

Lyfwacht voor Meester Sybrant Hanssen Kardinael. - V.G., blz. 342; P. 1650, blz. 514; P. 1682 II, blz. 577.

Dootshooft. - V.G., blz. 349, P. 1650, blz. 499; P. 1682 II, blz. 525.

1644. *Op den Iager van Eickhof*. - V.G., blz. 364; P. 1682 II, blz. 456.

Omtr. 1644. *Maydeuntjes op Iongkvrou Anna Engels geboortedagh*. - V.G., blz. 360; P. 1650, blz. 526; P. 1682 II, blz. 454.

Vitbreidinge des LXXXVI Psalms. - Deze psalm in V.G.; P. 1650 en P. 1682 I; of in Harpzangen 1657.

Kruisklaght der zalige Kristmoeder en Maaght Maria. - V.G., blz. 395; P. 1650, blz. 574; in 'Het Welrieckende Bloemen-kransken', Antwerpen, 1662; P. 1682 II, blz. 497.

Omtr. 1644? *Het Christelijk Geduld*. - P. 1647, A-B, blz. 157; P. 1650, blz. 318; P. 1660, bl. 169; ook in 'Het gedult, De Waterbel,' Anno 1672; P. 1682, I blz. 471.

Omtr. 1644. *De Beemster; voor Karel Looten*. - V.G., blz. 342; P. 1650, blz. 514; P. 1682 II, blz. 548.

1644 of 1645. *Klaghte aen Joachime Sandrart*. - P. 1647, A-B, blz. 101; P. 1650, blz. 413; P. 1660, blz. 108 en P. 1682, II, bl. 137.

1645. *Klaghte over het verongelucken der Kercke van Sinte Katharine, t'Amsterdam*. - Plano, 1645, Dif. nr. 92 en 93. In Poëten Vegtschool; P. 1647 A-B, blz. 96; P. 1650, blz. 411; P. 1660, blz. 101; P. 1682 II, blz. 135.

Bruylofts-zang aen Nicolaes Pankras en Petronella de Waert. - P. 1647 A-B, blz. 114; P. 1650, blz. 396; P. 1660, blz. 122; P. 1682 I, blz. 681.

1645? *Op Grotius*. - Bloemkrans 1659, blz. 27; P. 1660, blz. 479; (Op den Heer Hugo de Groot in zijn Ballingschap). P. 1682 I, blz. 559.

1645. *Danckdicht aen Boreas*. - Plano, Dif. nr. 48; P. 1647 A-B, blz. 72; P. 1650, blz. 244; P. 1660, blz. 75; P. 1682 I, blz. 355.

Op het vertreck zijner Excellentie. - P. 1647 A-B, blz. 74; P. 1650, blz. 246; P. 1660, blz. 78; P. 1682 I, blz. 357.

Aen Jakob Heiblock. - Autograaf in Album Amicorum v.J. Heiblocq, nu Koninkl. Bibl. In Jacobi Heiblocq.... Farrago, Amst. 1662; P. 1682 II, blz. 585.

Uitvaert van zijn Excellentie. - P. 1647 A-B, blz. 76; P. 1650, blz. 460; P. 1660, blz. 80; P. 1682 II, blz. 28.

Op de selve. - P. 1647 A-B, blz. 77; P. 1660, blz. 81; P. 1682 II, blz. 76.

Grotius Testament. - In Vredestadt, By Gerusthart de Wit, m.d.cxlv. (1645). Vermoedelijk uitgegeven bij Naeranus, Rotterdam. (Unger, 409).

1645 of 1646? *Aen den Lasteraer van wylen Huigh de Groot*. - I Plano, Dif. nr. 102; II Plano, Dif. nr. 103 met 'Aen den ongestadigen Hylas'; P. 1647 A-B, blz. 77; P. 1650, blz. 503; P. 1660, blz. 80; P. 1682 II, blz. 217.

1645. *Lyckzangk over Herman vander Pol*. - Plano, Dif. nr. 116; P. 1647 A-B, blz. 78; P. 1650, blz. 458; P. 1660, blz. 82; P. 1682 II, blz. 19.

Grafschrift. - Plano, als voren; P. 1647 A-B, blz. 79; P. 1650, blz. 460; P. 1660, blz. 83; P. 1682 II, blz. 74.

Omtr. 1645. *Zege-zang ter eere van Gillis van Vinckenroy*. - P. 1647 A-B, blz. 103; P. 1650, blz. 247; P. 1660, blz. 110; P. 1682 I, blz. 357.

1645. *Altaer-geheimenissen*. - I Te Keulen [Amsterd. bij D.v.d. Stichel, voor A. de Wees?] In de Nieuwe Druckerye, 1645; II Als voren (geen punt achter 'Justus-fide-vivit'); III Als voren, 1718; IV Als voren [bij J. Lamsvelt?]; V Als voren. Unger, 414; VI Tot Brugge, bij Jos. de Busscher, 1771; VII. Als voren, door J.J. van Houten, Med. Doct., Haarlem. Te Amsterdam, 1821, bij A. Schievenbus. VIII Als voren, met aanteekeningen van F.J. Hoppenbrouwers, 's-Hertogenbosch, 1825. Eeuwgety der heilige stede, t'Amsterdam. In Der Poëten Vegtschool, 1645; P. 1647 A-B, blz. 123; P. 1650, blz. 301; P. 1660, blz. 132; P. 1682 I, blz. 462. 'Op de Tittelprint', (Van 'Altaergeheimenissen'). P. 1682 II, blz. 336.

Kenteken des afvals. - In Altaergeheimenissen; in Der Poëten Vegtschool, 1645; P. 1647, A-B, blz. 126; P. 1650, blz. 304; P. 1660, blz. 137; P. 1682 I, blz. 466.

Schilt des geloofs. - In Der Poëten Vegtschool, 1645; P. 1647 A-B, blz. 129; P. 1660, blz. 139; P. 1682 II, blz. 683.

Bevestiginge door den Magistraet van Amsterdam. - In Der Poëten Vegtschool, 1645; P. 1647 A-B, blz. 129; P. 1660, blz. 140; P. 1682 II, blz. 683.

Danckoffer aen Jakob, Aertsbisschop van Mechele. - Hollantsche Parnas, 1660, blz. 375; P. 1682 II, blz. 114.

De Drvckkvnst. - 't Amsterdam, voor Abraham de Wees, Boeckverkooper enz. 1645. Plano, Dif. 55; P. 1647, A-B, blz. 98; P. 1650, blz. 272; P. 1660, blz. 104, P. 1682 I, blz. 413.

Aanvullingen en opmerkingen door Dr. J.F.M. Sterck

Blz. 209. Op Cornelis Anslo. De afbeelding van Anslo in het Britsch Museum is geen *ets,* maar een *teekening,* (Röthelzeichnung) waaronder het versje staat geschreven. Unger, Bibliographie blz. 171, verplaatst die teekening per abuis naar de Albertina te Weenen. Daar Vondel spreekt van *maal,* d.i. schilder, kan moeilijk met Hofstede de Groot, *Urkunden,* blz. 130 worden aangenomen, dat het versje op een ets kan staan.
Blz. 298. In verband met het overlijden van Joan Albert Ban verdient opmerking de volgende typeering van hem in een brief van Const. Huygens Sr. aan pater Mersenne te Parijs, 16 Aug. 1644:

> C'est icy que vellem nescire literas pour me pouvoir dispenser de vous donner la triste nouvelle du trespas du pauvre Sieur Bannius soudainement emporté d'un catarrhe et d'une foiblesse survenue la nuict quand se croyant audesus de sa maladie, il avoit renvoyé les parents qui l'estoyent venu visiter. Charitum et musarum iste luctus est, et les sciences y perdent beaucoup, nommement celle qu'il embrassoit si fort, car comme j'ai tousjours dit, il y avait des choses considérables en ses principes; quoque la prattique n'en reuscissoit pas entre ses mains. car autre chose est de bien sçavoir la prosodie et autre d'estre bon poète. Enfin un honete amy perdu, mais Dieu l'a faict.
> (*Correspondance de Christiaan Huygens. Dl. II, p. 547 van Oeuvres complètes de Christiaan Huygens. La Haye, 1889*). *Origineel in de Biblioth. Nationale, Parijs*.

Blz. 325. Burgh had den rozenkrans ten geschenke ontvangen van pater Domingo Coëlho S.J. den overste der Jezuïeten, die in 1624 door de mannen van Piet Hein te Bahia in Brazilië waren gevangen genomen, naar Amsterdam meêgevoerd, en het ‘kerkjuweel’ gered hadden toen hun statie verbrand werd.
Blz. 602. Zie over de familie Engels of Ingels, T.C.M.H. van Rijckevorsel, *Geschiedenis van het Maagdenhuis te Amsterdam, 1887,* blz. 52-vlg. Anna Engels Jansdr, was de oudste dochter van den katholieken Mr. Jan Reiniersz. Engels en Cunera van Veen. Hij verkeerde als Latijnsch dichter in Hoofts kring. Anna's verloving met den neef van Hooft, Constantijn Sohier, voor wien Vondel deze May-deuntjes dichtte, kwam niet tot stand, want zij trouwde in Mei 1657 met den schilder Adriaan van Ostade.
Blz. 609. Zie over de familie Looten en De Beemster, J. Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van De Beemster,* Purmerende, 1857, blz. 250 en elders. Karel Looten was nog in 1647 Hoofd-Ingeland, Joan Looten in 1666 Dijkgraaf. Zij waren groot-grondbezitters. Van Marten Looten, wiens huwelijk met Christine Rutgers in November 1652 door Vondel werd bezongen, bestaat het prachtige levensgroote portret door Rembrandt, dat in 1929 op de Londensche Tentoonstelling van Hollandsche Kunst was ingezonden door den heer Anton Mensing.
Blz. 613. Noot bij vs. 42. Dat Vondel in zijn dichterlijke voorstelling de Nieuwe-Kerk nog verbeeldt in den ouden roomschen toestand, is duidelijk; want de van alle beelden en sieraden beroofde tempel zou hem bezwaarlijk zoo kunnen inspireeren. Beschouwt

men het heiligdom, zooals het in de middeleeuwen was, dan stemt het opmerkelijk overeen met Vondels voorstelling. Arnoldus Buchelius, die de Nieuwe Kerk in de 16e eeuw beschrijft, zag ‘een glas van de Keyser ende syn huisfr. wesende van Portugal’, dus Keizer

Ferdinand III, gehuwd met Eleonora van Portugal, de vader van Maximiliaan, die de stad met de keizerskroon boven haar wapen heeft beschonken. (Zie *Bijdr. voor de Geschiedenis van het Bisdom v. Haarlem,* Dl. 31, 1907, bl. 212).

Wagenaar vermeldt nog andere gekleurde ramen; in het glas 't welk in het noorderkruispand boven den ingang geplaatst is, was Graaf Willem IV afgebeeld, de stad beschenkende met het driekruizig wapenschild. Wagenaar acht dit historisch onjuist. Recht tegenover dit glas, ‘placht het schenken van het voorrecht om de Roomsch-keizerskroon boven het stadswapen te mogen voeren, gelyk het in 't jaar 1488 (1489) door den Aartshertog Maximiliaan geschied is, niet minder konstig.... in 't glasraam afgebeeld te zijn’. (Wagenaar Amsterdam, 8° uitgave, Dl. VII, bl. 367). Er waren dus verschillende gekleurde keizerlijke ramen. Dat vroeger tegen de kolommen heiligenbeelden stonden, wordt ook door Wagenaar vermeld. In Vondels tijd waren die er niet meer, en toch beschrijft hij: ‘D'Apostel zelf en zengt aan zijn pylaer’. Hij geeft dus de voorstelling uit den ouden tijd. Vondel heeft deze bijzonderheden blijkbaar ontleend aan overleveringen uit den tijd toen de Kerk in welstand was, en aan *Amsterodamum Monogrammon* van Plemp, dat de beelden noemt. In het ‘*Leven van Vondel*’ in dit deel, blz. 30 heb ik dan ook nagenoeg hetzelfde gezegd als in ‘*Oorkonden*’ 108-109, en Vondels katholieke voorstelling, ook van andere kerken, gehandhaafd. Dat vs. 50-61 des keizers woorden wêergeven is zóó klaar dat het m.i. onnoodig is dit nog duidelijker te doen uitkomen, zooals in noot 50 gewenscht wordt.

Hoe, ten slotte Van Lennep-Unger, volgens noot bij vs. 42, het met mijn voorstelling oneens kunnen zijn is niet duidelijk; want ik schreef mijn opmerking (die geen commentaar op het gedicht bedoelt) in 1899 (eerst), en opnieuw in ‘*Oorkonden*’ in 1918; terwijl de Van Lennep-Unger-editie vele jaren vroeger, in 1888 en volgende is verschenen.

Over Vondels voorstelling schreef ook onlangs Marc. Heijer, O.F.M. ‘Van Roomsche heiligen bij niet-katholieke Vondel’, in *Tijdschrift voor Taal en Letteren* (Tilburg) Juli 1930.

AANTEEKENING: Ik acht het van belang bij voorbaat hier te verwijzen naar de in een der volgende deelen van onze Vondel-uitgave op te nemen cultuurstudie over VONDEL EN HUGO DE GROOT door den heer C.R. de Klerk, die zijn bekende beschouwingen over Vondel en Burgemeester Hooft, over Vondel en Oldenbarnevelt zal aanvullen met dit slothoofdstuk. Met bijzondere instemming heb ik eenige gedeelten van zijn voorstudie gelezen, die inderdaad vele geheel nieuwe gezichtspunten in het licht stelt.

Bij de iconographie van Vondel.

Vermelding van Vondel-portretten in de Künstler-Inventare van Dr. A. Bredius, Nijhoff, 's-Gravenhage, 1915-22.

1692. *Inventaris van Lodewyck van Erpecum, Amsterdam*. (Bredius, Dl. I, blz. 219).

Een conterfeitsel van Vondel door Lievens.

Een conterfeitsel van de moeder van Vondel.

1703. *Inventaris van alle de goederen van wijlen Juffrouw Margaretha van Rijn, laatst wed^e^. van Philip Koninck, zij gestorven 30 Juni 1703:* (Bredius, Dl. I, blz. 153).

3. Een schilderij zijnde het portraict van Joost van den Vondel ƒ 1.-

6. Noch drie schilderijen, synde Vondel en 2 landschapjens ƒ 2.-

1751. *Inventaris van Antoni de Waardt, Schilder, Den Haag* † 1751.

19. Het Pourtrait van J.v.d. Vondel. (Bredius, Dl. III, blz. 1025).

Philip Koninck blijkt dus de portretten tot zijn eigen genoegen te hebben geschilderd, en ze niet op bestelling te hebben geleverd. Van Erpecum bezat blijkbaar het orgineele schilderstuk (of de teekening?) van Lievens, waarnaar de bekende ets is gemaakt. Het portret van Vondels moeder kan nog niet worden aangewezen, dat van zijn zuster Clementia wordt genoemd in den inventaris van Pieter en Jan de Wolff; Protocol D.v.d. Groe, Amsterdam (25 April 1701):

1°. Een pourtraict van Joost van den Vondel ƒ 24.-

39º. Een pourtraict van Clementia van den Vondel ƒ 10.-

(Zie Oud-Holland, 1916, blz. 183-vlg. 'Het portret van Clementia van den Vondel', door J.F.M. Sterck.

In het boekje: *Bekeeringe van P. de la Faille, Predikant te Kaudekerk* enz. *door P. de la Faille, T'Antwerpen, bij P.J. Parys*, 1764, staat tegenover den titel een slechte copie van Vondels portret door Jan Lievens, dat blijkens het onderschrift moet dienen als een portret van P. de la Faille! Gravure door I.F. Aerts. Het is gecopieerd uit de Poezij van Vondel 1650.

Het verdient vermelding, dat in den Inventaris van den schilder Cornelis Dusart, voorkomt († October 1704) onder de *Musyk Boeken:* (Bredius, I, blz. 53):

In Quarto: 11. Vondels Kruisberg door Padbrue à 4 voce. Zie, in verband hiermede, het bericht van 'Redactie der Wereldbibliotheek' van 31 XII 1929, omtrent een mogelijken herdruk van dit muziek-werk. (Dl. III, laatste pag.).

I De brief van Vondel, *afgedrukt op de blzn. 405 en 406 van zijn Verscheide Gedichten* (1644).*

Vondel aen zijnen afwezenden Vrient.*

[1] De kunst is langk, het leven kort, zeide Hippokraat. Niemant wort met de kunst, wel[r. 1]
[2] met eenen treck tot de kunst, geboren. Men klimt, al hijgende en zweetende, van langer[2-3]
[3] hant, de steilte van Parnas op. Oeffeninge en wackerheit wetten het vernuft, en struickelen
[4] leert opmercken; zoo dat men, na verloop des tijts, te rugge ziende, misstellingen en
[5] dolingen, in rijmen of andersins begaan, leert wraken; oock rieckt, hoe alles niet met een[5]
[6] even goede luim gedicht zy. De goede vader Homeer sluimert zelf by wijlen. Een zelve[6]
[7] saizoen is jaarlix het zelve niet; en vruchten en bloemen, uit eenen zelven struick en
[8] steel gesproten, verschillen dickwils niet luttel. Hierom wenschte ik liever een deel
[9] mijner groene en onrijpe vaarzen onherdruckt; en hebbe het herdrucken, zommige jaren,
[10] gestuit: doch nu uit u vernemende, hoe *Hartgers* op het sterck aanhouden eeniger Maece-[10]
[11] naten en beminderen der Nederduitsche Poëzye, gezint is mijn verstroide gedichten, by
[12] een te zamelen, en op een nieuw in het licht te brengen; zoo zal ick, mijns ondancks,
[13] moeten gedoogen, dat men voor kunst mede opveile eenige rijmen, en regels, nutter

* Afgedrukt volgens *I.v. Vondels Verscheide Gedichten;.... Verzamelt door B.D.L.B. t'Amsterdam, gedrukt bij Jacob Lescaille. Voor Joost Hartgers.... 1644*.

* In 't Opschrift: *aen zijnen afwezenden Vrient*, blijkbaar is De Groot bedoeld. Vondel waarschuwt hier den lezer, dat hij niet al zijn oudere gedichten wenscht herdrukt te zien. Toch zijn in het Tweede Deel van Poesy (1647) juist vele van deze verzen op nieuw uitgegeven.

r. 1 *De kunst....:* het bekende eerste der aphorismen van Hippocrates den beroemden geneesheer (± 460 v. Chr.) 'Ars longa vita brevis'.

2-3 *van langer hant:* langzamerhand; vgl.: 'van langer handt gezouten', in: Op de puntdichten van Donne (Dl. III, 416); *wetten:* scherpen.

5 *wraken:* afkeuren; *oock rieckt:* men gevoelt, als bij intuïtie, als door den reuk. (Vgl. *Altaergeheimenissen*, I, 1144).

6 *luim:* dichtlust, stemming om te dichten; *De goede vader Homeer:* 'Quandoque bonus dormitat Homerus', Ars Poëtica (vs. 359) van Horatius, 64 tot 8 v. Chr.

10 *uit u vernemende:* door u, d.i. 'de afwezende vrient', gehoord hebbende. Grotius heeft Vondel aangespoord Hartgers ter wille te zijn; Joost Hartgers in de Gasthuyssteech, boekverkooper uit Haarlem, trouwt 9 Augustus 1642 te Amsterdam. Jacob Lescaille drukte het boek, dat dus door een nog jonge firma werd uitgegeven.

[14] gescheurt, en verworpen. Indien men by die Verscheide Gedichten voege het Verwoeste[14-20]
[15] Ierusalem, Gijsbrecht van Aemstel, voort mijn andere Treurspelen, als Elektra, de Maagh-
[16] den, de Gebroeders, drie Iosephs, Peter en Pauwels, en de Maaghdebrieven, bij *de Wees*
[17] uitgegeven; zoo bint men in eenen bondel al wat ick voor mijn eigen werck reken, be-
[18] halven vier of vijf Saterdichten [bestaande in regelen van twalef en dartien lettergrepen]
[19] en noch een Lierdicht, de Deught ter gedachtenisse gezongen, zonder nu van Palamedes
[20] Treurspel te reppen. Onderwint zich iemant voortaan noch iet anders van 't verleden,
[21] op mijnen naam, buiten mijn kennis en bestemminge, te drucken; men houde dat niet
[22] voor mijn, maar voor een anders werck, of in verscheide harssepannen gegoten, en her-[22]
[23] goten, gelijck Hekuba, en zommige kleinigheden, by my alleen niet gerijmt. Ick verworp[23]
[24] oock al wat, onder boven gemelde gedichten niet begrepen, oit door my ontijdigh voort-[24]

14-20 Vondel is in de opsomming der door hem erkende gedichten zeer bescheiden en spaarzaam.
22 *in verscheide harssepannen gegoten:* door verschillende hoofden overwogen en bewerkt; *Hecuba* werd vertaald in bijeenkomsten van Vondel, o.a. met Reael, Hooft en A. de Hubert.
23 *kleinigheden, by my alleen niet gerijmt:* slaat blijkbaar op hekeldichtjes als: *Druckfout in 't Pampiere geld* en *Een Otter in 't Bolwerck*, die zoowel aan Coster als aan Vondel werden toegeschreven, en dus wel vallen onder deze ‘kleinigheden’.
24 *ontijdigh:* te vroeg, toen ik nog niet voldoende als dichter gevormd was; slaat op *Den Gulden Winckel, De Warande der Dieren,* door Pers e.a. uitgegeven.

[25] gebroght, en op pappier gekrabbelt, van mijnen vrient Pers, of iemant anders uitgegeven,
[26] den dagh onwaardigh, en den nacht der vergetenisse toegedoemt zy. Bejegent de lezer[26]
[27] nu, in dat ongelijcke werck, van overal by een verzamelt, noch iet wrangs en onsmakelix;
[28] hy ontschuldige het naar het saizoen, waar in die vrucht gewassen is, of boete zijnen lust[28]
[29] met het beste uit te picken, tot dat de tijt hem noch wat rijpers aanbiede, en vergenoege:
[30] hoewel de Grieksche Theognis zeit, dat Iupijn zelf niet een iegelick vergenoeght, het zy[30]
[31] het regene, het zy [dat noch meer te verwonderen is] de zon schijne. Zoo veel most ick
[32] u antwoorden, op uwe verwittiginge. T'huis, 1644. den derden van Lentemaant.[32]
U I T .

II De beruchte *voor-reden* voor *I.V. Vondels Poesy, ofte verscheide Gedichten. Het tweede Deel. Tot Schiedam, Gedruckt voor den Autheur, 1647*.

Voor-reden[*].

[1] Hier geeven wy u het tweede deel der Poëzy. De Poët te noemen is, mijns oordeels,
[2] onnoodig. Evenwel doet het de Drukker; gelijk of elk vaars, ja elk woordt niet vol-
[3] mondig genoeg sprak, en te kennen gaf dat deez' pijlen, uit *Vondels* kooker quaamen.
[4] Ik zeg pijlen, om datze scherp zijn: en meenigmaal door 't Hof, door Kerk, door den[r. 4-6]
[5] Rechtbank der vierentwintigen, door 't Concilie van Trenten, van Dort, door d'oude en

26 *Bejegent:* ontmoet, treft de lezer aan.
28 *boete zijnen lust:* voldoe zijn begeerte, zijn verlangen naar poezie.
30 De Grieksche Theognis, van Megare (6e eeuw v. Chr.) elegisch dichter. Vondel doelt op de vertaling van zijn: 'ne Jupiter quidem omnibus'.
32 *op uwe verwittiginge:* op uw (de Groots) aansporing om de gedichten te verzamelen.
* Afgedrukt volgens *I.v. Vondels Poesy, ofte verscheide Gedichten. Het tweede Deel. Tot Schiedam, Gedruckt voor den Auteur, 1647*. - 'Den tweeden druck verbetert en vermeerdert' verscheen met denzelfden titel en Voorreden, in 1647, en is met 55 bladzijden uitgebreid. De derde druk, uitgegeven: 'Tot Schiedam: In de Oude Drukkerije, Anno 1660,' bevat geen Voor-reden, maar een bericht van: 'De Drukker aan den Lezer'. Dit komt ook voor in den eersten druk. Voor-reden en bericht hebben geen pagineering.
r. 4-6 *pijlen:* Vondels Hekeldichten; *'t Hof:* De Weeghschael; *Kerk:* de predikanten; *de Rechtbank:* de rechters van Oldenbarneveldt; *Trenten* en *Dort,* zie *Papieren Geld* enz.; *oude en nieuwe Bloedraadt:* de Gommariste Kettermeester, en Inquisiteur te Dordrecht; *Martiaal:* M. Valerius Martialis, geb. 40 na Chr., de bekende geestige Latijnsche Satiren-dichter.

[6] nieuwe Bloedraadt heenen vliegen. Deeze *Martiaal* ontziet niemant; maar yder beeft
[7] voor hem, om dat zy vreezen, dat hy noch de vyandt van al zijn vrienden zal worden:
[8] zoo stantvastig is hy in sijn voornemen.

Quod petiit, spernit, repetit quod nuper omisit,[+9-10]
Aestuat, et vitae disconvenit ordine toto.. [+]*Hor. Epist.1.I*

[11] *Demosthenes* plach te seggen; dat het begin van alle deucht, beraadslaaging, en oover-[11]
[12] legging; het endt volharding is. Deeze beginsselen heeft onzen Poët wel doorkroopen.[12]
[13] Men vraag dat zoo veel Kerkken, als hy uit en in gong; maar het endt zal men zien, ten
[14] ende van sijne leven: en sijn laaste aadem zal het begin en ende van sijn volstandigheit

9-10 *Horatius, Epistolae, lib. 1, v. 98:* 'Hij versmaadt wat hij verlangd heeft, en wenscht terug wat hij verworpen heeft; hij windt zich op, en leeft tegen de orde van het leven in'.
11 *Demosthenes:* de beroemdste Grieksche redenaar, 384-322 v. Chr.
12 *doorkroopen:* met moeite, langzaam en onderworpen, doorleefd. Zie ook regel 81.

[15] wesen. Ik weet niet waar over ik my 't meeste zal verwonderen: oft oover den Dichter,
[16] oft oover de Dichten? d'een zouw men zonder d'andren niet konnen kennen. Wat of
[17] men oover hondert jaaren van sijn vaarzen zal zeggen! zal men niet oordeelen dat 'er
[18] meer als een *Vondel* moet zijn geweest? oft, indien het verdeelde Kristenrijk altijdt zal[18]
[19] moeten onderscheiden worden door de naamen van *Roome,* van *Geneeve,* van *Arminius,*
[20] *Menno,* en andren: zullen de naakoomelingen dan ook niet altijdt, wanneer zy sijn be-
[21] roemde dichten ondersoeken, onder malkander overhoop leggen: en yder teegens den
[22] ander staande houden, dat Hy hun geloof omhelst heeft? zal 't een yder uit sijn schriften
[23] ook niet konnen bewijsen? ja zullen zommigen ook niet gelooven dat Hy, een Voor-
[24] vechter van zoo veel Gelooven, zelf niet gelooft heeft? of dit ook al zoo waar: niet-te-min
[25] zullen zy alle sijn vaarzen willen leezen, en verbaast staan over d'aardige slaagen, de[25]
[26] pracht der taale, de schranderheeden, en d'oovervloedige rijkdom der vonden, van dat[26]
[27] vernuft. Wie zal niet lacchen, als hem dat boertende ernst in d'ooren kittelt? Wie zal[27]
[28] ook zoo hard van hert zijn, die niet bewoogen zal worden; als sijn troostelooze Zang-
[29] godin, met hangende hairen, en met opgekrabde borsten, het JAAR-GETYDE VAN[29-69]
[30] D'OUDE VAADER DES VAADERLANDS houdt: en met schreiende oogen al hijgende
[31] den Vyverberg opstijgt, en de plaats bezichtigt daar 't Hof-schavot stondt, 't welk het
[32] bloedt der *Vermoorde Onnoozelheidt* hadt zien verstorten? Dees Zang-godin verandert
[33] meenigmaal van gewaadt. *Leiden,* vermaardt door d'eerste stantvastigheit, ziet haar in

18 *meer als één Vondel,* omdat hij telkens in een anderen geest dichtte, en in verschillende godsdiensten. 20-v.v. Een dwaze veronderstelling, want Vondel was openbaar bekend als Katholiek, uit zijn gedichten na 1640.
25 *aardige slaagen:* geestige gezegden.
26 *vonden:* dichterlijke vondsten. In 'Leven van Vondel' zegt Brandt, reg. 1643, van Vondel's verzen: 'rijkdom van aardige vonden'.
27 *kittelt:* streelt, aangenaam klinkt; *boertende ernst:* schertsende waarheid; 'ridendo dicere verum' van Horatius.
29-69 Opsomming van eenige der gedichten in de Poezy van 1647, A, opgenomen, die niet in den bundel van 1644 voorkomen.

[34] 't wit als een priesterin, het oudt PAPIERE GELD *op het autaar der Hollandtscher Vry-*
[35] *heit offeren:* en staat en siddert, als haar opgebrooke mondt HET GRUWELYK BESLUIT
[36] vervloekt. Daar naa koomt sy als een Hooveling de zeeghaftige handen sijner Hoogheit[36-37]
[37] kussen, en verwellekomt den Veltheer, die naar der vyanden neederlagen t'Amsteldam
[38] quam. Terwijl die Stadt het oog op haar heeft, wort 'er pen door de Geestelijke getergt:[38]
[39] hier oover vaart sy heevig uyt, teegen de Godtgeleerden, die haar vingers te diep in stof
[40] van Staat steeken. Zy vertoont den BLIXEM VAN 'T NOORD-HOLLANDTSCHE
[41] SYNOODE. Haar ROSKAM bestraft

die vast op Godsdienst roemen,
en onrecht en gevvelt met deezen naam verbloemen.[43]

[44] en haar scherpe HARPOEN wort tot in 't ingewandt van 't Geneefsche Hailigdom ge-
[45] dreeven. Ten leste verzacht zy van toon, en zingt d'INWYING VAN DEN CHRISTEN
[46] TEMPEL aan 't Y. Ondertusschen wort deez' Kerkyveraarster in haar gebeeden, door de
[47] waapenklank, gesteurt: en ontsteekt de TRIOMFTOORTS OVER DE NEERLAAG DER
[48] KOONINGLYKE VLOOTE. Zy verwellekomt HET WONDER VAN HOLLANDT,[48]
[49] naa sijn langduurige Ballingschap. Hoe schichtig verkeert vreugt in rouw? die flus de[49]
[50] Noordenwindt bedankte, waar door sijn Excellentie t'Amsteldam een poos wiert op-
[51] gehouden, vervloekt nu 't Noorden, daar 't onweer uit ontstondt, dat den geleerden DE
[52] GROOT schip-breuk deed lijden. Zy is van den hoofde tot de voeten in rouwe, op
[53] d'UITVAART VAN DE WYZE DELVENAAR. Wy hooren ook den LYK-ZANGK
[54] OVER D'OPRECHTE VAADER POL. Zy, die, toen Hollandt in rep en roer was, niet zwijgen
[55] kon, scheept hier in 't twistende Engelandt oover: en stort haar KLACHTE OVER DE[55]
[56] WEERSPANNELINGEN: en over den bijl

36-37 *Amsteldams Wellekomst* (zie Dl. III blz.940).
38 *wort'er pen:* wordt de pen der Zanggodin.
43 Beginverzen uit *Roskam,* hier eenigszins gewijzigd.
48 *Wonder van Hollandt:* Hugo de Groot.
49 *schichtig:* plotseling, onverwacht; *flus:* zooeven.
55 *scheept.... oover:* vaart over naar.... Engeland.

die Londen dreef in 't hart van sijnen Kooning,[57]

57 vers 30 uit: ‘Klachte’. Zie Dl. IV, blz. 572.

[58] door de nek des Graaven van *Straffort*, die sijn Kooning liever hadt als sijn eigen leven.
[59] Men hoort den MORGEN-WECKER DER SABBATISTEN, die heel Britanjen in den
[60] boezem klonk. *De Kooningin van Amstels hooft-Gebouwen,* door een felle Brandt ge-
[61] schendt, wort beweent. Die door de Druk-kunst d'onsterflijkheit verkrijgt voor haar
[62] vaarzen, zingt DEN DRUKZANG, tot erkentenis van zoo een weldaadt. Die van haat en
[63] twist zwanger placht te gaan, brengt ten laatste d'OLYF-TAK VAN ZYNE HEILIGHEIT
[64] in Hollandt. Wy hooren hier BRUILOFT-ZANGEN, en de min der Kooninglijke Bruidt,
[65] die naar Vladislaus voer. De Roomsch-gezinde Kristenen moogen hier het hart ophaalen,
[66] in 't EEU-GETY VAN 'T WONDER, daar de Hailige Steê t' Amsteldam haaren naam
[67] af leent: en ons HET KEN-TEKEN DES AFVALS voorwerpen: en waapenen zich met[67]
[68] den SCHILT DES GELOOFS, teegens 't ander Geloof, dat hun in den schilt dorst vaaren.
[69] Hier hebt gy keur van lekkerny. Zoo veelderhande slach van gezangen, als de Natuur[69]
[70] schoone verwen op haar kaaken draagt. Zijn maat is uitgeleert.

Hy mengelt onverdrietig hoog en laag;[71-v.v.]
En maakt de doffe en laffe geesten graag,
Door zonne-schijntjes, of een guure vlaag
verwekt van 't Noorden.

[75] Deeze gezangen hebben wy u niet derven onthouwden. Ontfangtze dan, zoo als zy[75]
[76] zijn: en bespeurt gy eenige onordre in dees verzaameling, zoo denk dat het leeven van
[77] den Dichter ook vol onordre, en billijk is, dat 'er geen verschil tusschen den Poët en sijn
[78] werken zy. Ik vertrouw, dat mijn arbeit u wel behaagen sal, en wensch dat het den
[79] Dichter slech zoo aangenaam waar, indien het Hem t'eeniger tijdt onder d'oogen koom:
[80] want dat zoo een Mensch, die niet als Roome, Roome roept, die uit godsdienstigheit[80-82]

67 *af leent:* 'af' behoort bij 'daar', dus: waarvan ontleent.
69 *slach van gezangen:* soorten van gedichten.
71-v.v. is de vierde stroof uit: 'De Amsterdamsche Lier'. Zie Dl. IV, blz. 61.
75 *der ven:* durven.
80-82 Vondel heeft niet op deze insinuaties geantwoord.

[81] niet naar 't autaar gaat, maar kruipt, sijn oogen op een deel van deez' weereltsche vaar-[81]
[82] zen zal slaan, kan in my niet koomen. Sijn beezigheidt sal hem hier wel aftrekken. Hy
[83] yvert nu te zeer om d'afgedwaalde leeden der Roomsche Kerk in de schoot van haar[83-85]
[84] lieve Moeder te leiden. Nu schrijft, en wrijft, en zweet, en draaft hy dach en nacht; om
[85] al sijn vrienden te bekeeren, die medoogen met hem hebben. Daar door was het, dat een
[86] der weereltwijste en geleerdtste Mannen van Hollandt sich deese woorden liet ontvallen:[86]
[87] *My deert des mans, die geenes dings eerder moede schijnt te worden, dan der ruste*. Waar
[88] wil 't noch met Hem heenen? waar zal sijn onrustige razerry endigen? wat dwaalweg sal
[89] hy nu al weêr in slaan? of hy wel weet wat ter rechter of ter slinkker handt is? eenige
[90] vreezen dat Hy noch wel Joodtsch mocht worden. Ik vrees wat anders. *Montaigne*[90]
[91] verhaalt, in het twaalefste hooftstuk van sijn tweede boek, het rampzaalig ende van *Tasso*.[91]
[92] Ik sal u sijn eigen woorden uitschrijven: *Infinis esprits se treuvent ruinez par leur propre*
[93] *force et soupplesse. Quel saut vient de prendre de la propre agitation et allegresse, l'un*
[94] *des plus judicieux, ingenieux et plus formez à l'air de cette antique et pure Poësie, qu'autre*
[95] *Poëte Italien aye jamais esté? N'a-il pas dequoy sçavoir gré a cette sienne vivacité meur-*
[96] *triere? à cette clarté, qui l'a aveuglé? à cette exacte et tenduë apprehension de la raison,*
[97] *qui l'a mis sans raison? à la curieuse et laborieuse queste des Sciences, qui l'a conduit à la*
[98] *bestise? à cette rare aptitude aux exercices de l'ame, qui l'a rendu sans exercice et sans*
[99] *ame? J'eus plus de despit encore que de compassion, de le voir à Ferrare en si piteux estat*
[100] *survivant à soy-mesmes, mescognoissant et soy et ses ouvrages: lesquels sans son sçeu, et*
[101] *toutesfois à sa veuë, on a mis en lumiere incorrigez et informes*'.

81 *niet naar 't autaar gaat, maar kruipt:* slaat blijkbaar op *Altaer-geheimenissen* I, vs. 499-vlgg.: 'En dan in 't leste eerbiedigh achteraen | Te kruipen.... Ten offerdisch', enz.
83-85 Brandt zegt in 'Leven van Vondel', reg. 2163: dat Vondel was: 'alle bedenkelijke vlijt aanwendende, om zijne vrienden en bekenden tot de Roomsche Kerk te brengen'.
86 Nl. Hooft.
90 *Michel de Montaigne* (1533-1592) beroemd Fransch philosoof, veel gevolgd in Hooft's kring.
91 *Tasso* (1544-1594) de dichter van La Gerusalemme Liberata, is gestorven als krankzinnige.

[102] Ik zorge dat het met onzen Poët niet beeter zal afloopen: indien hem slech noch niet

[103] erger beschooren is. Hy begaat alreede mislaagen, die men van niemant als van een[103]
[104] zinneloose behoorden te dulden. Ten blijft noch by geen mislaagen. Sijn moedtwillig[104-5]
[105] bedroch begint haar rol te speelen. De toomeloosheit van sijn ongebonde pen, misbruikt
[106] de goude Vryheit, die Hollandt voor vrienden en vyanden bevochten heeft. Dit is de
[107] pen, die het schrift dat de naam van GROTIUS TESTAMENT voert, ter weerelt bracht.[107]
[108] Het lust my nu sijn onbeschaamtheit in 't licht te brengen, en aan te wijsen, door wat
[109] valscheidt hy de Hollanders heeft getracht in te scherppen; dat den Heere DE GROOT
[110] zoo Papist was, als Hy is. Men kan my te gemoedt voeren, dat dit hier niet voegt voor
[111] sijn Poëzy: maar men hoor hem self hier op, daar hy seit:

Mijn yver dwaalt van 't spoor, hy slacht den Predikstoel.[112]

[113] Mijn yver slacht de sijne, het moet 'er nu meê door. Hy heeft het zich self op den hals[113]
[114] gehaalt, met dingen te schrijven op de naam van een ander, die nooit sulcx dacht. Voor
[115] eerst gaat het niet vast, dat de jongste antwoordt aan den Heer Rivet, [daar hy *Grotius*[115]
[116] *Testament* uitgetrokken heeft] *Grotius* is uit de pen gevallen, ô neen! dit werk leit heel[116]
[117] twijffelachtig. Ten andren, of het al waar was, zoo heeft hy niet tegenstaende, uit een[117-18]
[118] ander gehaalt, 't geen hem meê, en achtergelaaten oft verdraait, al 't geen hem teegens
[119] was. 't Is hem noch niet genoeg, dat Hy de teegenstellingen verduistert. Hy heeft verder
[120] willen gaan. Men zie hoe valsch hy dat *valsche Testament* bezeegelt: als hy in den Tytel

103 *Ik zorge:* ben bezorgd.
104-5 *moedtwillig bedrog:* opzettelijke vervalsching.
107 *Grotius Testament* (Zie hiervoor blz. 623). Hier wordt het eerst bekend gemaakt, dat Vondel de schrijver is van het anonieme ‘Grotius Testament’.
112 vs. 18 van Vondels *Decretum Horribile* (Dl. III, pag. 346).
113 *het moet 'er nu meê door:* het moet nu maar eens gezegd worden.
115 *gaat*..., staat het niet vast; de ‘Discussio’ was zonder naam verschenen, maar is zeker het werk van Grotius. Het werd in Remonstrantsche kringen reeds verwacht, sinds het najaar van 1643, toen Grotius zijn aanteekeningen over Rivet van zijn zwager terugvroeg om zelf hem van antwoord te dienen, nu niemand der vrienden de taak van hem wilde overnemen. (Zie o.a. Brandt en Cattenburch, II, 256).
116 *leit:* ligt.
117-18 *uit een ander gehaalt:* uit elkander gerukt.

[121] deese woorden schrijft. *Godt liet wel toe, dat te Rome en elders de zeden bedorven wier-*[121-39]

[122] *den: maar door Godts bestieringe, wert daar nooit de Leere bedorven, die teegen deeze*

[123] *quaade zeeden zelfs strijdig is*. Indien 't *Grotius* is, die dees woorden schreef, wie zal dan

[124] derven ontkennen, dat die Zon der Geleertheit Papist was? want hier werdt gezeit, dat

121-39 'T LATIJNSCHE CITAAT enz.: De Voorredenaar spreekt hier volstrekte onwaarheid met het Latijn van Grotius' Discussio vóór zich. Daar wordt op blz. 27 en 28 gewezen naar Rome in de volgende duidelijke bewoordingen: 'Parendum est ergo traditioni, dummodo bene probetur, id est, quantum aequo homini satis esse debet. Sic fiet, ut, secundum Augustini prudens monitum, sacrorum librorum saluberrima auctoritas, nec contemta penitus obsolescat, nec interminata confundatur. Ea autem, de qua loquor, traditio colligi quidem potest & ex veterum scriptorum consensu; sed optime tutissimeque colligitur in Concilio universali, ubi tot sunt viri eruditi, ut nullus sit liber ignoratus omnibus: praeterea episcopi testari possunt, quid in suis Ecclesiis semper receptum fuerit. Consensus autem istius qui in veterum scriptis, maximeque in Conciliis universalibus apparet, custodes quidem sunt, Episcopi omnes, *sed auctoritatis AD VERITATEM unitatemque retinendam praecipue Episcopus Romanus, quem Ecclesiae aliae, ad vitanda ex rebus dubiis schismata, consulere, ex quo Apostoli in terris vivere desierunt, sunt solitae. Et hinc est quod Ecclesia Romana ab antiquis dicitur aliarum Ecclesiarum magistra. Hanc viam iniit Hieronymus, in quaestione de Hypostatibus: hanc Afri Episcopi in quaestione de Gratia: hanc alii viri, ingenio, eruditione, pietate praestantes. Corrumpi quidem mores Romae et alibi passus est Deus: at doctrina, illis ipsis malis moribus contraria, Deo ita res dirigente, corrupta non est*'. [Onderstreping natuurlijk van mij]. Vondel heeft van deze passage niet enkel den laatsten zin vertaald als motto voor het titelblad, maar hij heeft haar als het 4de der 'Hoofdpunten' meegedeeld in haar geheel: 'Men behoort dan - vertaalt Vondel - de traditie of overleveringhe te volghen, wanneerse maer wel bewesen wert, dat is, voor so veel een redelijck mensch behoorde genoegh te zijn. So sal het gebeuren, na Augustijns wijse vermaninge, dat de heylsame geloofwaerdicheyt der heylige schrift niet gheheel veracht, krachteloos, noch met verwarringhe ghedreyght werde. Maer de Traditie, waer van ick spreeck, kan oock wel vergadert worden uyt d'over-eenstemminghe der oude schrijveren; allerbest en sekerlijckst wortse vergadert in het alghemeene Concilie, daer so vele geleerde mannen zijn, dat geen boeck gevonden wort, het welck niet een yeghelijck bekent is: [nauwkeuriger ware hier voor de laatste 5 woorden: aan een yeghelijck *on*bekent is] daerenboven konnen de Bisschoppen ghetuyghen, wat in hun Kercken altijt aenghenomen wierdt. Alle Bisschoppen zijn wel bewaerders van dese over-eenstemminge, die in de geschriften der Ouden en meest in d' alghemeene Concilien blijckt: maer van de gheloofwaerdigheydt der selve is insonderheyt bewaerder de Bisschop van Rome, [het Latijn zegt duidelijker en sterker: '*tot het behoud van de waarheid en de eenheid*'] by wien sedert d'Apostelen in de werelt leefden, andere Kercken plachten raedt te halen, om scheuringen, in oprijsende gheschillen, te vermijden: en hierom wordt de Roomsche Kerck van de Ouden ghenoemt 'De Meestresse van andere Kercken'. Desen wegh ginck Hieronymus in, in sijn geschil 'de Hypostatibus'; oock d'Africaensche Bisschoppen in 't gheschil van de Gratie: oock andere kloecke geleerde en overgodtvruchtige mannen. 'Want Godt liet wel toe dat te Rome en elders de seden bedorven wierden; maer door Godts bestieringhe werdt daer noyt de leere bedorven, die tegen deze quade zede self strijdigh is'. Ten overvloede: 1° de Voor-redenaar, die zijn pamflet dagteekent van Nieuwjaar 1647, heeft te voren nog Rivet's *Dialysis* kunnen lezen, 't antwoord op de *Discussio*, en kunnen zien, dat Rivet en Vondel uit het Latijn hetzelfde lezen. 2° Reeds in zijn 'Votum pro pace' van 1642 schreef Grotius op blz. 36 over de 'Ecclesiae cum Romana Sede cohaerentes': men moest misbruiken uitzuiveren, '*doctrina vero maneat*, sed bene explicata', d.i. de leer echter blijve zoo, maar worde dan goed uitgelegd! - Al staat er dus in het door de *Voor-reden* uitgeknipte Latijnsche zinnetje niet het woordje *ibi*, Vondel gaf den inhoud juist en duidelijk weer met het woordje *daar*. - V e r b e t e r i n g : Op blz. 624, r. 7-vv. wordt gesproken van een mogelijke zetfout *et* voor *ut* alibi; *et* geeft echter een goeden zin, als men denkt aan het zooeven aangehaalde: 'Ecclesiae cum Romana Sede cohaerentes'.

[125] te Roome de zeeden wel bedorven wierden; maar dat daar nooit de Leer bedorven
[126] werdt. Volgens deez' bekentenis is dan de Roomsche d'onbedorven Leer: en DE GROOT
[127] Roomsch-gezindt. ô Dichter wat verdicht gy al! Dit zeit dien schrijver, die gy niet ver-
[128] zeekert zijt dat *Grotius* is, niet. Hoort hem in sijn eigen taal, dus spreeckt hy; in 't acht-
[129] entwintigste bladt, *Corrumpi quidem mores Romae, et alibi, passus est Deus; at Doctrina,*
[130] *illis ipsis malis moribus contraria, Deo ita res dirigente, corrupta non est.* dat is; *Godt*
[131] *heeft wel toegelaaten, dat de zeeden, te Roomen en elders bedorven wierden; maar de*
[132] *Leer, strijdende zelf teegen deeze quaade zeeden, is, door Godts bestiering niet bedorven*.
[133] Staat hier dat de Leer te Roome niet bedorven is? op dees woorden vindt d'Onroomsche
[134] Kerck zelf niet te zeggen. Wie ziet niet dat den Schrijver het oog gehadt heeft, op het
[135] zeggen van *Erasmus: oeffent u in Christus leere [quae adhuc intacta est] die noch ongeschendt*
[136] *is?* Dus betoont onzen Poët, dat hy een handt heeft van een anders wel-gesproocken[136]
[137] woorden schendig te verdraayen: met 'er het woort *daar* tusschen in te voegen. Dit
[138] tusschenvoegen strijdt teegens de voeglijkheyt. Het viel oock nooit in een oprecht ge-
[139] moedt. Ten blijft hier noch niet by. Sijn blinden yver springt in 't endt veel verder in

136 *betoont:* bewijst; *dat hy een handt heeft:* dat hij er slag van heeft.

[140] een *Na-reede*, daar hy dat *Testament* door wil bevestigen. Hier in gaat hy geweldig aan,
[141] en zeit: dat den Schrijver, oft *Grotius*, zoo als hy 't neemt, de Roomsche Kerck, en Pausen
[142] in haar volle kracht zet. Men luister wat'er den Schrijver self van zegt. In de zelve *jongste*
[143] *Antwoordt van den Geleerden Rivet*, staat in 't achtienste bladt: *Zulck een Kerkkenvreede*
[144] *die den Paus oppermacht geeft, zoo in Kerckelijke, als in Rijxzaaken, staat* Grotius *alzoo*
[145] *weinig toe, als* Casaubonus. En noch verder in 't twee hondert en vijfentwintichste bladt[145]
[146] zeit hy: *Dit is niet de Kerk onder den Paus te werpen, op dat hy daar met omspring naa*
[147] *'t hem lust en gelieft, maar herstellen de ordre die wijslijk ingestelt was*. Ziet het vijftienste
[148] bladt, daar staat: Grotius *noemt dat Papisten, die alle woorden en werken van den Paus*
[149] *aanneemen*. Gaat voort en ziet in de twee hondert en sevenenvijftigste zijde, daar staat:
[150] *Hadden zy daar op gelet die voor de misbruikken der zaaken, de zaaken zelf hebben wech*
[151] *genoomen, wy zouden deeze scheuring niet hebben*. Bekent den Schrijver hier niet dat 'er
[152] *misbruikken* zijn? Hebben wy strax niet gehoort, dat hy de Kerk den Paus niet wil onder-
[153] werppen: maar herstellen d'ordre die wijslijk ingestelt was? ik roer hier maar eenige
[154] dingen aan. Dit 's niet als een kleen gedeelte van des Poëts geheele valschheit. Zoo ik[154-55]
[155] verder gedrongen werd, zal ik niet laaten verder te gaan; om al sijn Bedroch aan den
[156] dach te brengen. Dat VONDEL nu met my teruch treê, en overlees de schriften, daar hy
[157] sijn eigen schrift uit trok: en zie of dien Schrijver zoo Roomsch is, als men hem afschildert.
[158] *Grotius* heeft al oover lang geklaagt; dat 'er eenige zijn, die de Kerkken doen zeggen,
[159] en gevoelen al wat hun in den zin komt: en zal *Vondel* nu koomen, en *De Groot* doen
[160] zeggen en gevoelen, naar sijn doodt, al wat hem in 't hooft schiet? in de hailige wetten

145 *Casaubonus:* (1559-1614) Fransch Hellenist.
154-55 *zoo ik verder gedrongen werd:* indien ik nog door een wederlegging van Vondel genoodzaakt werd.

[161] van den Wet-geever *Moyses* staat: *Gy zult geen valsche Getuigenis geeven*. En mach men
[162] valsche Testamenten uitschrijven, en daar dingen uit betuigen, die daar nooit in gevonden
[163] konnen worden? waartoe vervalt den mensch? deeze duistere waarheit heb ik willen het
[164] momaanzicht af trekken, ten gevalle der Hollanders, die de Latijnsche taale onkundich[164]
[165] zijn: op dat niemandt sich voortaan vergaape aan den doorluchten naam van GROTIUS,
[166] en geloof al 't geen men verziert dat *Grotius* gelooft heeft. 't Is onbillijk dat de Roomsche[166]
[167] zullen zeggen, dat Hy Roomsch was; om dat hy eenige van hun Leerpunten niet wraakte:
[168] maar noch onbillijker is 't dat d'Onroomsche zouden zeggen, dat hy 't was; om dat hy
[169] al de Leerpunten der Roomschen niet heeft willen verwerpen. Men doet hem ongelijk:
[170] als men derft denkken, 't geen men wel derft schrijven. Hy heeft een Kristelijk oogmerk
[171] gehadt; dat was het heelen der wonden, van het deerlijk gescheurde en quijnende Kristen-
[172] dom. Dees lust tot der kerkken Vreede, was hem van heeden nocht gistren niet aan-
[173] gewaait. Sijn Jeugt heeft die goddelijke Natuur vroeg ingezoogen, van den vreedtsaamen
[174] *Franciscus Iunius*, en den Godtvruchtigen *Uytenbogaert*, by wien hy opgevoedt is. Men[174]
[175] lees hier op *de Godtsdienstigheit der Heeren Staaten van Hollandt*, die hy in den jaare[175]
[176] 1613, al geschreeven heeft. Hier in klaagt hy, op verscheide plaatzen oover onze bitter-
[177] heit. In de drieentwintigste zijde zeit hy: *Van de Roomsche wil ik niet zeggen, hoewel*
[178] *nochtans eenige huidendaags niet willen lijden, dat sy met ons eenen Godt, en eenen Kristus*
[179] *hebben*. Dit stak hem toen al teegens de borst. In de tsestigste zijde staan deeze woorden.[179]

164 *momaanzicht:* masker.
166 *verziert:* verdicht.
174 *Franciscus Iunius:* De Groots professor te Leiden, bij wien hij woonde; *J. Uytenbogaert:* (1557-1644) de leermeester van De Groot, bij wien hij in Den Haag verbleef.
175 *de Godtsdienstigheit*, het door Uytenbogaert uit het Latijn 'Ordinum Pietas' vertaalde strijdschrift van Grotius tegen Sibrandus Lubbertus. De toelichting van Grotius' *Discussio* van 1645 met de *Pietas* van 1613 is geheel onjuist. In 1613 ging Grotius' historische sympathie niet verder dan dat zelfs de katholieke Kerk nog wel iets gezonds kon behouden hebben; in 1645 verwijst hij het Protestantisme naar de Moederkerk, wier *leer niet bedorven* is.
179 *tsestigste:* zestigste.

[180] *Hy moeste voorwaar wel ongevoelijk, ja van yzer en staal zijn, die niet en zoude wenschen,*
[181] *dat alle Kristenen mochten eens gezindt zijn*. En in de hondert en twintigste zijde bekent
[182] hy, dat de Roomsche Kerk wel iets goets kan overgehouden hebben. Leest sijn eigen
[183] woorden. Hy zeit: *Dat wy ons laaten voorstaan, dat, hoe wij verder van 't gebruik der*
[184] *Roomsche Kerkken in alle zoodanige dingen zonder eenig onderscheit te maaken, afwijkken,*
[185] *hoe wy zuiverder zijn, zonder ook eens te willen aanmerkken, dat de zelve kerkke, niet*
[186] *tegenstaande haare meenigvuldige krankheeden, ten minsten wel yet van haaren eersten*
[187] *ouden gezonden standt kan oovergehouden hebben*.[187]

> Excessit medicina modum nimiumque secuta est,*
> Quà morbi duxere, manus.

[190] *Die dit zeggen, en haar daar oover bedroeven, en moogen niet meer gezeit worden naar*
[191] *'t Pausdom te hellen, dan men zoodanige schande de geheele Engelsche Kerkke opleggen*
[192] *kan: welkker Hervorming aangevangen zijnde: niet door bezondere ongestuimigheit, maar*
[193] *met oopenbaare raadt en Gezach, deeze maate gehouden heeft, dat zy wech nam 't geen*
[194] *wech genoomen behoort te zijn, laatende blijven, 't geen zonder ongodlijkheit en oovergeloof*
[195] *gelaaten kon werden*. Oordeel nu, ô Hollanders, en ooverweeg of *Grotius*, oover vieren-
[196] dartig jaaren, toen hy dit schreef, niet al zoo Roomsch gezindt was, als toen hy gestorven
[197] is. Eevenwel heeft de Geneefsche Kerkke, ten dien tijde, sijn gevoelen in geloofs-zaaken,
[198] niet teegengesprooken, nocht hem met de Pausselijke leere derven betichten. Oft iemant[198]
[199] hier nu wilde vraagen, wiens Godsdienst hy dan behertigt heeft? Ik zal 't zeggen. Hy
[200] was nocht Pausgezindt, noch Kalvinist, nocht dwaalende Sociniaan, &c. maar een Kristen,
[201] Die, *ziende veel van 't oudt voor oovergeloof, veel van 't nieuw voor neuswijs aan en scheu-*
[202] *ring uit scheuring spruiten, zoude geerne tusschen beide heen, met grondtpunten alleenlijk,*

187 Verzen uit *Lucanus: 'Pharsalia'* II, vs. 142-43, door Uytenbogaert vrij vertaald: *Alle Medicijn is quaet | Alsse maet te boven gaet*.
* V e r b e t e r i n g : Brandt schrijft *Quo* in plaats van *Quà*.
198 *met de Pauselijke leere derven betichten:* van de Pauselijke leer durven beschuldigen.

[203] *den wech der waarheidt gebaakt hebben*. Dit was zyn Godsdienst. en dit is 't gevoelen,

[204] 't welck het HOOFT der Poëten en Histori-schrijvers schrijft, dat *Kassander* en ook *Bal-*[204]
[205] *duïn,* gehadt heeft: en dat yder gemaatigdt Kristen, mijns oordeels, behoort te hebben.
[206] maar dit's al te ver gegaan.

[207] Bescheyde Leezer, ik misbruik uw geduldt. Vergeef VONDEL dat hy u bedroogen[207]
[208] heeft: en my dat ik u zoo lang ophieldt, om 't bedroch t' ontdekken. Vermaak u, naa
[209] 't hooren van dus lang een Voor-reeden, in sijn onnavolgelijke Saterdichten. en geloof:[209]
[210] dat hy beeter Poët, als Theologant is. Vaar wel.[210]

[211] *P.*

[212] *Uit mijn boekvertrek, den eersten dach van den jaare 1647*.
De vraag, wie de bewerker is van de 'Voor-reden', en der uitgave van *J.v. Vondel's Poesy, Het Tweede Deel, 1647*, is niet documenteel opgelost, ofschoon alles er op wijst, dat het Geerard Brandt is. Van Lennep, Vondel, Dl. V, blz. 549 geeft hiervoor m.i. afdoende bewijzen.

G.M.C. Loeff, in zijn proefschrift: 'De Nederlandsche Kerkgeschiedschrijver Geeraardt Brandt', Utrecht, 1864, blz. 132-133, maakt bezwaar tegen v. Lennep's opvatting, en tracht die op goede gronden te weerleggen.

Dr. Eelco Verwijs, schrijft in de Voorrede van zijn uitgave van 'Vondels Leven' door Brandt, (1866) dat hij het niet eens is met Loeff, en houdt Brandt voor den schrijver. Van dezelfde meening is Dr. Jonckbloet in zijn artikel 'Het Brandt-Vondel vraagstuk' in *Tijdschr. Ned: Taal & Letterk. I, 56*.

Dr. G. Penon oordeelt, in zijn Historische en Bibliographische beschouwingen van Vondels Hekeldichten (1873) op blz. 185, na al de meeningen getoetst te hebben, dat het gewaagd is 'uit het aangehaalde een resultaat te trekken', en wil 'wachten tot nieuwe vondsten nieuwe gezichtspunten openen'.

204 P. Cz. Hooft vermeldt Nederl. Historien (Ed. 1677, bl. 47) dat *G. Kassander*, Duitsche theoloog, († 1566) en de godgeleerde *Balduïn*, dezelfde meening als Grotius waren toegedaan in den godsdienst. Over Grotius' *latere* godsdienstige zienswijze laat Hooft zich uit in een brief aan Wickevoort van 1645: Hooft wenschte, dat alle pennen hem inkt geweigerd hadden in de behandeling der stof van den Antichrist: Grotius' betoog, dat de Paus *niet* de Antichrist is.

207 *Bescheyde Leezer:* verstandige, tot oordeelen bevoegde Lezer.

209 *Saterdichten:* Hekeldichten.

210 Vondel heeft in zijn 'Altaergeheimenissen' bewezen een degelijk theologant te zijn, zooals Brandt ervan zegt: 'het was geleerd en kunstig uitgevoert'. En: 'Inzonderheit was men verwondert, dat hij de duistere woorden van Thomas Aquinas, en andere Paapsche Schoolleeraren, omtrent deze stof bedacht, zoo gelukkig in 't Hollandtsch wist uit te drukken'. *P.* beteekent blijkbaar: Protestant, tegenover R.C. is Roomsch Catholiek, waarmede de Na-rede onderteekend is van 'Grotius Testament'. Tegenover: 'Uit mijn boekvertrek,' stond bij Vondel: 'In Santen', de plaats der heiligen, of de kerk. De plaats der uitgave: 'In Vredestadt, By Gerusthart de Wit, MDCXLV (1645) wil misschien te kennen geven, dat de Groot in de stad van den vrede (Rome?) vertoefde, en gerust was in zijn zuiver geloof. Dit adres is slechts vertaling van Grotius' *Rivetiani Discussio: Irenopoli, H. Candidus 1645*.

Alberdingk Thijm acht Brandt den schuldige, en heeft in *De Gids*, 1873, blz. 389, en in de *Nederl. Kunstbode* van 1874, blz. 109, eenige opmerkelijke bewijzen daarvoor aangevoerd. Zie de plaats hierna.

Uitvoerig heeft Jonckbloet in zijn *Geschiedenis der Ned. Letterk.* Dl. IV, 4e druk, blz. 332-341 (eerste druk is van 1872) de vraag nog eens in alle bijzonderheden behandeld, en hij beschouwt Brandt stellig als den verzamelaar van *Poesy* 1647 en den schrijver van de Voor-reden.

Toen J.C. Matthes in 1874 Brands ‘Leeven van P.C. Hooft’ herdrukte, kwam hij op tegen de beschuldiging dat Brandt de Voor-reden geschreven zou hebben (blz. 99).

Een nieuw gezichtspunt trachtte Mr. Adr. de Vries Az. in de *Nederl. Kunstbode* (1874, No. 13) te openen door ‘Niet Brandt, maar Oudaen’, als den schrijver aan te wijzen. In de volgende aflevering werd zijn meening weêrlegd door J.A. Alberdingk Thijm, die nog nieuwe bewijzen bijbrengt voor Brandt's schuld.

Jan te Winkel komt in zijn ‘Ontwikkelingsgang’ ook tot de conclusie, dat Brandt de schuldige is. (Tweede druk, Dl. III blz. 493). Hij zegt: ‘Wie nu heeft Vondel deze poets

gebakken? Bij mij lijdt het geen twijfel, of Westerbaan heeft er den stoot toe gegeven en de jonge Geeraardt Brandt heeft het werk uitgevoerd'.

In 'Het Leven van Vondel' door Dr. P. Leendertz Jr. wordt ook Brandt als de verzamelaar van *Poesy* 1647 en schrijver van de 'Voor-reden' (Blz. 262-263) genoemd.

Als afdoende bewijzen voor Brandts auteurschap strekken o.a. de volgende gegevens: regel 85 worden de woorden aangehaald van 'een der weereltwijste en geleerdtste mannen van Hollandt': 'Mij deert des mans, die geenes dings eerder moede schijnt te worden, dan der ruste'. Hooft schreef dat in een brief aan Barlaeus, (Brieven van Hooft IV, 182), bij de uitgave van Vondels Altaergeheimenissen in 1645, Brandt, die zeer bevriend was met Barlaeus, zijn aanstaanden schoonvader, is alléén in de gelegenheid geweest kennis te nemen van dezen, toen nog ongedrukten brief, dien hij later ook aanhaalt in zijn Leven van Vondel.

In regel 201 wordt een zin aangehaald uit Hoofts Nederlandsche Historiën, die Brandt nog tweemaal vermeldt in zijn Historie der Reformatie (Tweede druk, Dl, I, 261) en in een versje onder het portret van Casander, dien hij ook in dit verband noemt. Van Vloten acht deze opmerking van Alb. Thijm 'inderdaad een niet onbelangrijk inwendig bewijs', dat Brandt en niet Oudaen de schrijver is. (*Ned. Kunstbode*, 1874, blz. 109). Een citaat waaraan een schrijver zóó gehecht blijkt in twee gevallen, is waarschijnlijk ook in het derde van denzelfden schrijver.

De eindconclusie van al deze beschouwingen is, dat niemand dan Geerard Brandt de verzamelaar is van Poesy 1647 en de schrijver van de hatelijke Voor-reden.

Nauw met dezen bundel samen hangt het toevoegsel van de 16 anti-katholieke verzen, die zijn aangehecht aan Vondels 'Uitvaart van Henricus de Groote', in den tweeden druk van Poesy 1647. De vraag, of zij echt werk van Vondel zijn, en door wien ze zijn gemaakt en ingelascht bij Vondels gedicht is afdoende opgelost in het artikel van Dr. H.W.E. Moller in 'Bijblad voor Taal en Letteren' (van 'Opvoeding en Onderwijs'), 1917, blz. 51 tot 67. Geen ander als Westerbaen is er de maker van, die ze ook heeft doen afdrukken in den door Brandt uitgegeven verzamelbundel van 1647, Tweede druk.

Dr. G. Penon heeft in zijn Bijdragen tot de Gesch. der Ned. Letterkunde, 1880, Dl. I, blz. 57 volg. de 16 verzen aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen, en ze aan Westerbaen's pen toegeschreven. Alb. Thijm hield ze voor Vondels werk. (Portr. v. Vondel, 1876, blz. 9).

Dr. P. Leendertz Jr. heeft in *Tijdschr. voor Ned. T. & L.* 1916, Dl. 35, blz. 1, nog trachten te bewijzen, dat de 16 ondergeschoven verzen toch echt en niet van Vondel zijn. Doch na het artikel van Dr. Moller is dit niet vol te houden.

Verschillende overeenstemmende plaatsen tusschen Kracht des Geloofs[1)] en Voor-reden wijzen op nauwe verwantschap van beide schotschriften:

1°. De gedichten in de Voor-reden aangehaald, worden ook vermeld in 'Kracht des Geloofs', n.l. Papiere Geld, Blixem van 't N.-H. Synode, Roskam, Harpoen, Grouwel der Verwoesting, enz. Al deze verzen zijn juist in Poesy 1647 herdrukt.

1) Het adres van den eersten druk: 'Tot Schiedam, in de Oude Druckerye', staat tegenover het adres van Altaergeheimenissen: 'Te Keulen: In de Nieuwe Druckerye', en bewijst de uitgave kort na dit gedicht.

2°. De 16 ondergeschoven verzen van de ‘Uitvaert’ worden reeds aangehaald in ‘Kracht des Geloofs’, (1645) ofschoon zij pas gedrukt worden in den Tweeden druk van Poesy 1647. Westerbaen kende ze dus reeds lang omdat....hij ze zelf had gemaakt.

3°. Regel 103, Voor-reden: ‘Hij begaat alreede mislaagen, die men van niemant als van een zinneloose behoorden te dulden’.

‘Kracht des Geloofs’, derde boek:

> ‘Hoe komt het by dat Vondel, mijn verkooren,
> Het recht gebruyck van zinnen heeft verloren’.

4°. Regel 89, Voor-reden: eenige vreesen dat Hij noch wel Joodtsch mocht worden’.
‘Kracht des Geloofs’, slot:

> ‘En wert hij Joots: dat 's in syn naem te spellen;
> Men hoeft alleen de T voor d' S te stellen’.

Ten slotte zij er nog op gewezen, dat het versje ‘Toe-gift aan Joost van Vondel’; geteekend P, dat aan Brandt wordt toegeschreven omdat het dezelfde onderteekening heeft als de Voor-reden; namelijk ‘Zoo een rechtvaardig mensch door het Geloove leeft’, gedrukt in *‘Verscheyde Gedichten’* 1651, na de 16 ondergeschoven verzen en *‘Kracht des Geloofs’,* ook door Westerbaen wordt ingelascht bij het 4e Boeck van zijn *‘Ockenburgh’* (1651). Een sterk bewijs van connectie tusschen de beide lasteraars van Vondel: Westerbaen en Brandt, die beiden in al de geheimen waren ingewijd.

Toen Vondel in de door hem zelf verzorgde uitgave zijner *Poezy*, van 1650, de *‘Uitvaart van Henricus de Groote’* (nu getiteld: *‘Treurdicht van Henrick de Vierde’*) herdrukte onder de Oude Rymen, nam hij natuurlijk de vervalschte 16 verzen niet daarin op. Hiermede ontkende hij openlijk zijn auteurschap, waardoor Westerbaen, die het eerst de vervalsching als echt had laten drukken, een vreemd figuur sloeg. Vandaar dat de drukker aan den lezer in de derde uitgave der *Poesy* van 1647, die in 1660 verscheen, genoodzaakt was een opheldering te geven om den goeden naam van Westerbaen te redden. De drukker verwees daarom naar het eerste Deel der *Poesy*, zoo als dit bij Vondel zelf is uitgegeven (dus in 1650) en doet het voorkomen of Vondel hier de 16 verzen heeft weggelaten. Dus de eene leugen om de andere goed te maken!

Vgl. *Nog 'n keer die Brandt-Vondel-Vraagstuk,* door S.J. du Toit (Tijdschrift van Ned. Taal en Letterkunde 45, blz. 308-vlg., 1926).

III Voorgewende verklaring, waarom in enkele Gedichten veranderingen zijn aangebracht, die niet van Vondel zijn.*

Den Drukker aan den Leezen.

[1] *Ten geef u niet vreemt, dat 'er in dit tweede Deel der Poëzy, een gedigt of twee is, dat*
[2] *gy in het eerste Deel mogelijk gezien hebt. Toen den Poët van Geloof veranderde, heeft*
[3] *hy ook veel vaarzen verandert; als by exempel, in de Triomf-toorts, over de neerlaag der*
[4] *Koninglijke Vloote op het Slaak, heeft hy heel uitgelaten dit volgende:*

En gy, die hier te landt 't gewisse plet,
En doemt u eyge wet,
En nijpt, en grijpt: sie toe, sie toe, sie toe:
Rechtvaardig is Gods roe.

[9] *Aan Amsterdam heeft hy verandert: daar stond eerst:*

De welvaart stut haar Staat, soo lang de Priesterschap
Den Raadt niet overheert, en blindhockt door de kap.

* Afgedrukt volgens *I.v. Vondels Poesy, ofte Verscheide Gedichten. Het Tweede Deel. Tot Schiedam, Gedrukt voor den Autheur, 1647*.
Terstond achter de Voor-reden. Beide geheel zonder pagineering; zij zijn dus afzonderlijk van de gedichten gedrukt.

[12] *Als ook in de Welkomst van sijn Hoogheydt, etc. Dese uitlating en verandering soude hy*
[13] *niet gedaan hebben, had hy niet van Geloof verandert. Daarom heb ik dese hier gestelt,*[r. 13]
[14] *soo als hy die self gemaakt heeft, op datse V.E. in haar volle aardigheit zoud moogen zien*.

r. 13 Deze veranderingen zijn echter niet om godsdienstige redenen, maar wegens de politiek aangebracht.

IV Waarschuwing van Vondel aan het publiek.*

J.V. Vondel tegens de valsche Drukmunt, gangbaer op zynen naem.*

[1] Ick kon Jakob Lescaille niet weigeren eenige van mijne dichten by te zetten, om onder[r. 1]
[2] dit werck te zaeien. De gewinzucht zommiger boekverkooperen, meenende uit mijnen[2]
[3] naem winst te trecken, ontzien niet op een byzonder bladt, of in boecken, in Hollant en[3]
[4] elders, op mijnen naem te drucken dichten by anderen gedicht, en inzonderheit in Zuidt-[4-5]
[5] hollant, daer men op den titel van Vondels poëzye, druckt en herdruckt, en vermeert
[6] veele dichten, daer ick zoo weinigh kennis en schult aen hebbe, als het kint dat noch te
[7] baeren staet. men vergult dit noch glimpelijck met eene voorrede dat het mijn eigen[7]
[8] werck is, maer my te zijner tijt sta te bezorgen dat het in een beter orde gestelt werde.
[9] Tegens deze ongeschicktheit, en moedtwillige boosheit schieten my geene wapens dan
[10] mijn gedult over. De lezers, wien het lust een anders dicht op mijnen naem te lezen,
[11] mogen zich ondertusschen hier mede ketelen, my staet het te gedoogen. t' Amsterdam
[12] 1660, den 28 in Grasmaent.

* Afgedrukt volgens den tekst in '*Hollantsche Parnas of Verscheide Gedichten*.... Door T. van Domselaar verzamelt. Eerste Deel'; [een tweede deel is niet verschenen] t'Amsterdam, By Jacob Lescailje, Boekverkooper op de Middeldam, naast de Vismarkt, 1660.
Vondels bericht volgt terstond na de opdracht van Lescailje aan Burgemeester Joan Huidekooper. Volgens den uitgever bevat de bundel meer dan negentig gedichten van Vondel; maar ook drie en twintig van den uitgever(!) Jacob Lescailje, van Dordrecht, letterzetter, die trouwt in 1634, 23 jaar oud, en werd 20 October 1679 in de N. Kerk begraven. Hij drukte ook in 1647 *De Amsterdamsche Hecuba* (4e uitg.) en van *Palamedes* de 20e uitgave.

* I n 't o p s c h r i f t : *Valsche drukmunt*, valsche gedichten evenals nagemaakt geld in omloop gebracht. Dit slaat op de *Poesy* ofte *Verscheide Gedichten* van 1647.

r. 1 *by te zetten:* bij te voegen; meteen: 'in de pers te zetten'.

2 *te zaeien:* te mengen onder de andere gedichten.

3 *ontzien:* lees: *ontziet*, want *gewinzucht* is onderwerp; 3 *op een byzonder bladt:* in plano, zooals de gedichten gewoonlijk het eerst werden uitgegeven; *in Hollant:* d.i. in N. Holland, in tegenstelling met de *Poesy ofte Verscheide Gedichten* in Schiedam(?) uitgegeven.

4-5 *Zuidthollant:* slaat op de zooeven genoemde uitgave, quasi te Schiedam, werkelijk te Rotterdam verschenen.

7 *vergult dit glimpelijck:* geeft er in de Voorrede nog een schijn aan, dat het Vondels eigen verzameling zou zijn; want op den titel staat gedrukt: *Voor den Autheur*, 1647.

Aantekeningen door Dr. C.G.N. de Vooys en Dr. C.C. van de Graft

DE ROOMSCHE LIER, blz. 61:

Hoewel de datering van dit gedicht onzeker is, plaatsten wij het hier, als merkwaardige pendant van *De Koningklycke Harp:* naast de bijbel bleef de Oudheid de bezielende macht van Vondel's poëzie. Het klassieke voorbeeld mocht in deze trits niet ontbreken: vandaar dat wij het onmiddellik lieten volgen. Van Lennep en Van Vloten plaatsten het willekeurig enige jaren vroeger; Unger (*Bibliographie,* blz. 211) zegt slechts ‘vóór 1660’.

OP GEERAERT VOSSIVS, DEN JONGE, blz. 69:

Op 20-jarige leeftijd had Gerard Vossius reeds naam gemaakt door het vertalen en uitgeven van klassieke schrijvers. Samen met zijn broer Isaäc had hij ‘De Schilder-konst der Oude’ van zijn oom Franciscus Junius in het Latijn vertaald; ook bewerkte hij een nieuwe uitgaaf van Vellejus Paterculus. De Leidse Bibliotheek bezit een Apulejus en Macrobius met geschreven aantekeningen van Gerard Vossius (Van der Aa, *Biogr. Wdb.*).

JOSEPH IN DOTHAN, blz. 71:

De schildering van ‘Haet en Nijt’ (vs. 434 en vlgg.) is blijkbaar een zelfstandige navolging van die der Invidia in Metamorphoses II, 760-778. (Zie *Oud-Holland* XVI, blz. 200). Voor de schildering van de ‘Phenix’ (vs. 1113-1190) onder invloed van Du Bartas, zie *Oud-Holland* XII, blz. 30-31.

FRANCISCVS IVNIVS F.F., blz. 295:

De jeugdige neven van Franciscus Iunius, Geerard en Isaäc Vossius, vertaalden ‘De Schilder-konst der Oude’ in het Latijn onder de titel ‘De Pictura veterum’.

NASOOS HELDINNEBRIEVEN, blz. 327:

Volgens Brandt's *Leven van Vondel* (ed. Hoeksma, blz. 76) maakte Vondel deze proza-vertaling vóór de *Brieven der Heilige Maaghden* ‘om door dat middel den geestigen zwier van zulk Ovidiaansch briefschryven in 't hooft te krygen, en in stichtelyker stoffe te vervormen’. De tekst bewaarde hij slechts in onafgewerkte vorm, in klad. Het handschrift schonk hij, volgens de mededeling van Brandt, op het einde van zijn leven aan zijn trouwe vriendin Agnes Block. Deze heeft, lang vóór haar overlijden, het handschrift afgestaan aan Kasper Brandt, leraar bij de Remonstrantse gemeente te Amsterdam, die het weer ter hand stelde aan de Amsterdamse rector David van Hoogstraten, een bekwaam Latinist, onder voorwaarde dat hij een uitgave bezorgen zou. Dat geschiedde eerst in 1715, toen T'Amsterdam, by Gerard Onder de Linden verscheen: *Publius Ovidius Nasoos Heldinnebrieven, vertaelt door I. van den Vondel*, met een opdracht aan Joan de Haes. Een uitvoerig bericht *Aen den Lezer* gaat vooraf. Daarin vertelt hij dat het al vijf en twintig jaar geleden was, dat Kasper Brandt hem het handschrift schonk. ‘Ik aanvaerdde dezen ongehoopten schat van eene hant my zoo waerd, en hielt hem lang onder my, als belet meenigmael met andere zaken, die myn voornemen telkens stremden. Eindelyk opgewekt door de aenmaningen myner letterkundige vrienden heb ik my gezet tot bevorderen van myn besluit, maar vindende het geschrift zeer gekrabbelt, en op vele plaetsen niet leesbaer dan met veel moeite, daer weder van afgezien, tot dat ik door herhaelde gebeden my heb laten bewegen om met nieuwen moedt, door de zwarigheden, die my ophielden, heen te boren’.

Er is nog een ‘zwarigheit’ geweest, die David van Hoogstraten niet noemt. Op tal van plaatsen schoot Vondel's kennis van het Latijn te kort om de tekst van Ovidius nauwkeurig

weer te geven[1]. Hij gaf dan òf een foutieve vertaling òf hij liet de plaats voorlopig open. Hulp van geleerde vrienden heeft hij niet kunnen of willen inroepen. Misschien wachtte hij daarmee tot een grondige herziening voor een mogelike uitgave. In elk geval was het voor een Latinist als Van Hoogstraten onmogelik, de vertaling in deze gebrekkige vorm het licht te doen zien. De tekst moest doorlopend verbeterd en soms zelf geheel omgewerkt worden. Bijna zonder uitzondering zijn de wijzigingen ook verbeteringen, gelijk uit onze aantekeningen blijkt[2].

Het grote aandeel dat de bewerker in deze vertaling had, bleef bij de uitgave in het duister. Hij zegt alleen voorzichtig dat hij Vondel's werk gaf, ‘zonder dat ik eenigszins wil instaan voor de waarde of onwaarde van's mans arbeit, alleen aangewendt om zich te oeffenen’, maar hij laat volgen: ‘Integendeel beken ik gaarne dat ik eenige plaetsen, hier behandelt, indien 't myn werk ware, anders vertalen zou’. Dat hij de twee laatste, ontbrekende Brieven in eigen vertaling toevoegde, vermeldde hij ook niet. Van Hoogstraten had alle reden om geen kwaad te spreken van zijn vereerde dichter, omdat hij hem juist in deze zelfde voorrede in bescherming neemt tegen ‘de Haegse Keurmeesters’, nl. Justus van Effen, die in het Journal litéraire enigszins geringschattend over Vondel geoordeeld had.

Voor Vondel's taalvermogen, stijl en woordvondsten heeft Van Hoogstraten oprechte bewondering. Hij stelt Vondel's vertaling ver boven die van Valentyn: ‘zoo aen die van Vondel wat schorten mogt, zal men evenwel den aert dezes hooftdichters alom bespeuren, zynde hy zich zelven in zedigheit en deftigheit, en in het bewaren van den standt zyns onderwerps altydt gelyk’. Valentyn daarentegen gebruikt ‘flikkerend klatergoud, uitdrukkingen en loopjes, geschept uit de hef van 't lage graeu’, waarvan de schrijver een aantal afschrikwekkende staaltjes geeft, ‘opdat de Lezer de statelykheit van Vondel wete te onderscheiden van Valentyn's ongebondenheit’. Terloops spreekt hij verder over oudere vertalingen van Kornelis van Gistelen, Jonas Kabeljeau, Christoffel Pierson, allen de minderen van Vondel.

Nog in een ander opzicht zijn Van Hoogstraten's wijzigingen leerrijk. Vondel's spelling, maar vooral ook zijn grammatikale vormen: buiging en geslachten, zijn overeenkomstig de doctrinaire achttiende-eeuwse taalbegrippen ‘verbeterd’[3]. De stilzwijgende kritiek die daaraan ten grondslag ligt, is dus een pendant van Huydecoper's kritiek op Vondel's *Herscheppinge*.

De verhouding van Vondel's origineel tot Van Hoogstraten's omwerking bleef onbekend, doordat men het handschrift lange tijd niet kende. Bij de verkoop van Van Hoogstraten's bibliotheek, in 1725, ging het over in handen van Gerard Papenbroek. Uit zijn nalatenschap kwam het in de bibliotheek der Universiteit te Leiden, waar eerst Unger het terugvond. Van zijn vondst deed hij verslag in een artikel in *Oud-Holland* II.

In Van Lennep's Vondel-uitgave kon dus alleen de tekst van Van Hoogstraten afgedrukt worden. Van Lennep wist niet beter dan dat dit inderdaad het werk van

1) Deze mening wordt gedeeld door Dr. A. Geerts, die op het Philologenkongres te Antwerpen (April 1930) een voordracht hield over *Latijnse teksten door Vondel bij zijn vertaling gebruikt,* en een proefschrift over dit onderwerp voorbereidt.
2) Unger (*Vondel* 1641-42, blz. 140 noot) is van tegengestelde mening, maar ten onrechte.
3) Enigzins misleidend is weer, dat Van Hoogstraten in zijn Voorrede zegt: ‘De schikking en geslachten der woorden vint men alom ook waargenomen; aan welke naeuwkeurigheit Vondel zich altydt veel liet gelegen leggen’. Dit is juist; maar Vondel's nauwkeurigheid was Van Hoogstraten niet nauwkeurig genoeg!

Vondel was. De originele tekst werd voor het eerst uitgegeven in de uitgave van Unger, zonder een vergelijking met de omwerking.

Een volledige mededeling van alle afwijkende lezingen zou ondoenlik geweest zijn. Wij bepaalden ons dus tot een doorlopende vergelijking aan de voet der bladzijden. Voor de Latijnse tekst raadpleegden wij de uitgave van Henri Bornecque (*Collection des Universités de France,* Paris 1928) met Franse vertaling van Marcel Prévost.

Een nauwkeurige vergelijking met de Latijnse teksten die Vondel geraadpleegd heeft, wordt door Dr. A. Geerts voor zijn proefschrift ondernomen. Hij was zo vriendelik, ons nu

reeds mede te delen dat Vondel hoofdzakelik, zo niet uitsluitend, voor zich gehad heeft de Amsterdamse Caesius-uitgave van 1624 en de Amsterdamse uitgave van 1630, bij Blaeu, ‘ex recensione Heinsii’.

OP DEN HEERE PIETER CORNELISZ. HOOFT, blz. 535:

Het door Sandrart geschilderde portret van P.C. Hooft, dat werd gegraveerd door Persyn en aldus voorkomt in Hooft's *Nederlandsche Historiën* (Amsterdam 1642, in 1°), is verloren gegaan. Het tweede, door Sylvelt gegraveerd, bevindt zich in het Rijksmuseum.

SPORE AAN DEN HEER HOOFT, blz. 535:

Dit gedicht, dat Unger niet durfde dateren (*Bibliographie* blz. 213), en dat Van Lennep op 1636 plaatste, hebben wij op 1642 gesteld, om dat er uit blijkt dat Vondel de *Historiën* vóór zich gehad heeft. Zie de noot bij vs. 20.

OP DE BRVILOFT VAN CORNELIS LE BLON enz. AEN ZYN EXCELLENTIE AXEL OXENSTERN, RYXKANTSELIER, blz. 544:

Zie over Oxenstierna de Brieven van Hooft III, blz. 42 (nr. 526) en blz. 46 (nr. 530).

KLAGHTE OVER DE WEERSPANNELINGEN, blz. 571.

Tegendichten, getiteld *Sions klachte over Groot Britangie* en *Weerstuyt van de klachte over de weerspannelingen in Groot Britanje*, zijn afgedrukt achterin deel 1642-1645 van Van Lennep-Unger, blz. 329-333.

MORGENWECKER DER SABBATISTEN, blz. 574.

Zie Knuttel, Catalogus van de Pamflettenverzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek 1889, I, 2 (1621-1648), blz. 343, nr. 5000: Den Brittannischen Morgen-wecker, ofte Getrouwe waerschouwinghe van Roomens arghlistigh dessein, om Engelandt Paepsch te maken enz.

Een antwoord, met dezelfde rijmen, getiteld *Luyster-decker der Papisten* bij Van Lennep-Unger, 1642-1645, blz. 333-335.

HET RADT VAN AVONTUREN, blz. 577:

Een antwoord tegen dit gedicht, getiteld *Aen 't vadt vol wispelturen*, bij Van Lennep-Unger, 1642-1645, blz. 336-337.

In het Tweede Deel van Vondels *Poesy* (1647) wordt nog een vierde hekeldicht, in pseudo-Vlaams, *Mundus vult decipi,* aan Vondel toegeschreven, ons inziens zonder voldoende grond, Vondel heeft waarschijnlik wel zoveel Zuid-Nederlands gekend, dat hij het Vlaams niet op zo zonderlinge wijze zou verhaspelen. Omdat het evenwel in de meeste Vondel-uitgaven voorkomt, laten wij de tekst hier volgen.

Mundus vult decipi.

Schreckeliecke tant-piene onder d'Engelsche natie
Staende voets geolpene deur een Schotse curatie.
Sir Thomas van Norwitse huulde van biestere groot evele.
Hie adde schelen ooftsweere, of crampe, of crevele,
Of pipse, of conscientie, of boose coliecke.
Wat em deerde of niete, hie was eel siecke:
Mogeliecke van vliegende gichte, en vlage op vlage,
Of dulle tant-piene, wel eene miserable plage.
Men liep om Meestere Schotte, die vraechde vast waere?
Waer schort et, Sir Thomas? och dan iere, dan daere.
Ick weet niet, ay elpt mie, wapene, wapene.

De patiente gienck sittene, en begust te gapene.
Meestere Schotte nam de nieptange met geen vies overlech,
En trock Sir het eele kaecke-been ewech.
Ay, kriet Thomas, ghie treckt miene conscientie te mortele.
Ba siet geruste, zegt de Meestere, daer es de baecktant met de wortele,
En al angt et rechtere ooge op de sliencke kaecke,
Dat sal van selve betere, 't es eene lichte sake,
Laet slichs uutbloedene, lecht u een lettele nedere.
En bekomt u dit welle, soo aelt mie vrie wedere:
Want Meestere Schotte geneest den aermen uyt gonste,
Maer den Ingelschen Koopman betaelt siene konste.
Dese Meestere aut in Niekasteele sien logement.
Sien konste es et eele Ingelant deure bekent.
Hie set aelle Ingelsche leden siene uut maelkandere,
Smiet aelle de sticken d'eene bie d'andere:
Weet raet tot roode oogen, klap-ooren, en asemonden.
Geneest wulf en kankere deur dootliecke wonden,
En eel experte in scheursuchte aen aelle siedene,
Neemt de blase van Londen den steene af, sonder sniedene.
Geprent te Norwitse.
Bachtent de Duutsche kercke, in Leviatan,
Dat de Eere em stercke, tegen Prins Robbrecht en Satan.

OLYFTAGK VAN ZIJNE HEILIGHEIT INNOCENT DE TIENDE, blz. 579:

Een scherp tegendicht: *Op het kroonen van den valschen heyligh Innocent den* X is opgenomen door Van Lennep-Unger 1642-1645, blz. 339-340.

OP DEN HEERE MICHAEL LE BLON, blz. 587:

Zie over David Baudringeen *Oud-Holland* VI, blz. 99; VII, blz. 155-157.

WAERSCHVWING AEN WYBRANT DE GEEST, blz. 589:

Hij tekende in Italië antieke beelden, waarvan hij een uitgaaf bezorgde: Cabinet des Statues, Amsterdam 1702.

OP ST. MARIE MAGDALEEN, DOOR SANDRART GESCHILDERT, blz. 591:

Een boetende Magdalena, door Sandrart met rood krijt getekend, bevindt zich in het Hertogelik Museum te Brunswijk.

SPIERINGS GESTALTWISSELING, blz. 593:

Toen Sandrart Amsterdam verliet, liet hij op aandrang van kunstliefhebbers zijn werken tegen baar geld hier achter. De Zweedse gezant Spiering betaalde toen 3500 gulden voor twee boeken met Italiaanse schetsen. (Zie Peltzer: *Joachim von Sandrarts Academie der Bau-, Bild- und Mahlerey-Künste von 1675*, München 1925, blz. 32).

OP SCHILDERKUNST, TEKENINGEN, EN MARMERBEELDEN, TEN HUIZE VAN SANDRART. DE BRANT VAN TROJE, DOOR RAPHAËL VRBYN, blz. 594:

In zijn *Biographien der italienischen Künstler* vermeldt Joachim von Sandrart dat hijzelf het origineel bezit van de Borgobrand door Raffael Santi, en dat dit schilderij door Barlaeus en Joost van de Vondel is bezongen. Sandrart bezat echter slecht een der talrijke oude copieën. (Zie Peltzer, *Joachim von Sandrarts Academie der Bau-, Bild- und Mahlerey-Künste von 1675,* München 1925, blz. 269),

DE KRISTDOOP, GEMAALT DOOR PAUWELS VERONER, blz. 597:

In zijn *Biographien der italienischen Künstler* vermeldt Joachim von Sandrart dat hij van Paolo Veronese een levensgroot schilderij bezat van Christus' doop in de Jordaan, en geeft daarvan een beschrijving, die past bij Vondel's gedicht. Toen hij uit Amsterdam naar Duitsland terugkeerde, verkocht hij het doek aan de kunstlievende Renier Pauw, Heer van Heemstede. (Zie Peltzer: *Joachim von Sandrarts Academie der Bau-, Bild- und Mahlerey-Künste von 1675*, München 1925, blz. 272-273).

LYFWACHT VOOR MEESTER SYBRANT HANSSEN KARDINAEL, blz. 601:

Sybrant Hansz. Kardinael vestigde zich in 1605 als schoolmeester in de Nieuwe Nieuwstraat te Amsterdam (*Vondel-Kroniek* I, 1930, blz. 60).

MAYDEVNTJES OP IONGKVROU ANNA ENGELS GEBOORTEDAGH HAAR TOEGEZONDEN DOOR KONSTANTIJN SOHIER, blz. 602:

Anna's vader Jan Ingels wordt door Caspar van Baerle geprezen als ‘advocatus et poëta insignis’ (*Poem.* II, blz. 573).

Hooft schrijft over hem in 1634 aan zijn zwager Baeck: ‘D'Advocaet Ingelzond ons eenighe Latijnsche veirsen, in de welke ujtgelejdt was wat yders bedryf zoude zijn (*Brieven* II, blz. 397). Dit sloeg waarschijnlik op een bedrijf of rol bij een spel in de Muiderkring. Zie *Oud-Holland* XXV, blz. 66-67. Over zijn zonen Reynier en Simon zie Sterck, *Oorkonden over Vondel en zijn kring*, 1918, blz. 177 en 186.

KLAGHTE AEN JOACHIME SANDRART, STAENDE OP SYN VERTRECK NA BAJERE, blz. 610:

In zijn autobiografie, die Sandrart doet voorafgaan aan de *Academie der Bau-, Bild- und Mahlerey-Künste von 1675*, beroept hij zich op dit gedicht van Vondel,

als bewijs, dat hij tot groot leedwezen van alle kunstlievende Amsterdammers hun stad verlaten had: ‘Dann als Ihme das Landsaszengut Stockau bey Ingolstadt im Pfalz-Neuburgischen Gebiet erblich

angefallen, hat er mit groszem Leid aller kunstliebenden Amsterdamer (wie es die in Druck verfärtigte Klagschrift und überaus sinnreiche Reimgebäude Jost Vondels bezeugen) sich dahin begeven müszen, um diesen Adelsitz zu bewohnen und denselben vorzustehen'. (Peltzer: *Joachim von Sandrarts Academie der Bau- Bild- und Mahlerey-Künste von 1675*, München 1925, blz. 32-33).

KLAGHTE OVER HET VERONGELUCKEN DER KERCKE VAN SINTE KATHARINE, blz. 612:

Ook dit gedicht lokte antwoorden uit, op dezelfde rijmen gedicht, nl. *Klaghte over het verongelijken van de ware leere der Nieuwe Kercke aen den Poëet t'Amsterdam* door Jacobus Conradus, S. Theol. St. Leidae; *Klaghte van de verongelijckte waerheid in de Nieuwe Kercke aen de propheet te Leyden*, door Frederyck Landsman, Rechtsgeleerde te Leiden, en *Aen den libertynsen poët, op sijn ghedwonghen paepse spotternije met de ware leere der gereformeerde* door A. Constans, Med. St., alle afgedrukt bij Van Lennep-Unger, 1642-1645, blz. 341-348.

UITVAERT VAN ZIJN EXCELLENTIE, blz. 621.

Naar aanleiding van dit gedicht verscheen een *Naklank van I.V. Vondels laster-dicht: op de doodt van H. de Groot* (Van Lennep-Unger, 1642-1645, blz. 348-349) door T.B.N.C.N.I.

AEN DEN LASTERAER VAN WYLEN DEN KONINCKLYCKEN GEZANT HUIGH DE GROOT, blz. 633.

Op dezelfde rijmen, met toevoeging van vier regels: 'Aen den ongestadigen Hylas J. van Vondelen op de voorspraeck van wijlen Hugo de Groot (Van Lennep-Unger, 1642-1645, blz. 349).

Afwijkende lezingen door Dr. C.C. van de Graft

Voor de wijze van bewerking zie men Deel 3, blz. 903.
DE KONINGKLYCKE HARP AEN KORNELIS VAN KAMPEN, blz. 53:
Verscheide Gedichten 1644, blz. 177. - De uitgang *-lijck* is vervangen door *-lick*.
231 andre *Poëzy* 1650, blz. 280.
1 Davids Harp wil steecken naar de
13 levende
19 , en gelooft
87 Gods wijsheit en zijn wet de
109 onlijdelicke
114 heldre
121 heerlijckheit
133 , geen ram op 't offerfeest
141 kostelijck
154 heenedrijft
231 andre
Koning Davids Harpzangen, Amsterdam 1657, blz. 354. T i t e l: De Koninghlijcke Harp. De tekst volgt die van *Poëzy* 1650.
Poëzy 1682 I, blz. 455, eveneens.
Van Lennep III, blz. 716. - *Unger* 1639-1640, blz. 101.
DE ROOMSCHE LIER AEN DANIEL MOSTERT, blz. 61:
Verscheide Gedichten 1644, blz. 173. - De uitgang *-lyck* is vervangen door *-lick*, behalve in vs. 38.
10 toen
17 maat
18 Sy
23 komt
38 Gewelkomt
79 hoop die
105 wen
Poëzy 1650, blz. 202, met dezelfde afwijkende lezingen als *Verscheide Gedichten* (doch in vs. 106: beschreielijcken), er zijn meer komma's aangebracht, en bovendien:
1 Flakkus lier wil steecken naer de
21 stoejende op
33 Tyrannenvlegels, helden,
36 scherpe [vroom en trots,
37 Hier varen
99 de wrecke
115 vriendenwelkomst
117 zegestaetsi
Q. Horatius Flaccus Lierzangen en Dichtkunst. In het rijmeloos vertaelt Door I.v. Vondel, Amsterdam 1654, blz. XI. - Dezelfde afwijkingen als *Poëzy* 1650, en bovendien:
11 Verdroncken
15 zonneschijn, of eene
23 d'ouderdom komt bloet

24 En 't vier
37 Op dezen klanck ten hemel varen in;
49 scheurt (drukfout?)
50 opeet
51 Hy zaeit
88 van ontelbaer

Q. Horatius Flaccus Lierzangen En Dichtkunst. In het rijmeloos vertaelt Door J.v. Vondel, Amsterdam 1656, ongepag., (blz. 11) met de voorafgaande tekst, beh. in 49, en bovendien:

28 heerlickheden
68 deerlick
97 goddelicke
112 Door heiloos
122 gansche
123 vriendelicke

Poëzy 1682 I, blz. 321, met dezelfde tekst van *Poëzy* 1650.
Van Lennep III, blz. 198. - *Unger* 1642-1645, blz. 140.

AEN ANTONIUS IULUS, blz. 66:

Poëzy 1682 I, blz. 440, met dezelfde tekst van de Hollantsche Parnas.
Van Lennep III, blz. 202. - *Unger* 1647-1660, blz. 343.

OP IOHANNA VOSSIVS, blz. 69:

Poëzy 1650, blz. 480, met dezelfde tekst van *Verscheide Gedichten*.
Poëzy 1682 II, blz. 76, eveneens.
Van Lennep III, blz. 179. - *Unger* 1639-1640, blz. 124.

OP GEERAERT VOSSIVS, DEN JONGE, blz. 69:

Poëzy 1650, blz. 471, met dezelfde tekst van *Verscheide Gedichten*.
Poëzy 1682 II, blz. 76, eveneens.
Van Lennep III, blz. 179. - *Unger* 1639-1640, blz. 12.

DE HONIGHKORF VAN DIRCK KASTELEYN EN ELIZABETH DE VRIES, blz. 70:

Verscheide Gedichten 1644, blz. 364. In de titel: Wijze: *Engelsche fortuin*.

3 van bloessem, bloem, en kruit.
4 scheit 'er
10 slickt
11 Dies maack de Bruit het hooft niet kranck, noch zeer:
12 Bie
Het onderschrift ‘Slickt zoetjens’ ontbreekt.

't Amsteldams Minne-beeckje, Amsterdam 1645, blz. 304. In de titel: De Heunigh-korff .... Stemme: Engelsche Fortuyn.

6 En waerlijck
7 De
Het onderschrift is: I.V.V. Slickt soetjes.

Van Lennep III, blz. 470. - *Unger* 1639-1640, blz. 289.

JOSEPH IN DOTHAN, blz. 71:

1. Amsterdam 1644 (Unger: Bibliographie, nr. 335).

OPDRACHT:

Opschrift: Raedt en Rezident van haere Hoogheit van Hessen.

9 malkandere
25 Robbert van der Hoeven
27 tekeningen
42 zou
65 zijner halve
84 't en zy
90 op dat vrome

INHOUDT:

10 aenhielt
18 en, den

HET EERSTE BEDRYF:

4 aan het eind een komma.
5 achter hemelvooghts een komma.
29 ziet eens, hy ontwaeckt, om vrolijck met
71 jongelingk
120 malkandere
129 verstrecke
162 ringk
195 vast het hooft
198 te dwaes
202 geboge
213 plaetze
240 slechts
273 eere in
315 zie
321 Het hangt
382 jongste.... outste
395 en het ging'

468 het dient
469 komt
485 Syrie
538 die
553 henestuurde
564 smart
570 hun
588 overdwers
600 hy heeft
627 wellekom.... wellekom
642 siddrende
651 uitgekretene
653 slechts
687 hert
695 Het komt
708 ick zal
732 Levi: Hael op, hy is beneden:
807 , deze wangen,
825 langk
826 ondergangk
828 langkzaemheit
862 ick zit
888 Het past
896 langksaem
901 gewapenden genaecken
937 in 't beckeneel
944 die jongen
950 gelegenheit
953 den last
1051 zweemsel melt niet slaefs, maer eer een'
1069 dwers
1112 het wert
1158 zonaltaer
1161 staetsi
1192 langksaem
1209 Ick hoor
1262 hy lijdt
1361 afgeleefde en dorre
1367 betrouwen
1485 byzonder

2. Amsterdam 1644 (Unger: Bibliographie, nr. 338). De tekst stemt volkomen overeen met die van nr 1.

3. Amsterdam 1644 (Unger: Bibliographie, nr. 336). Stemt overeen met nr. 1, maar heeft bovendien de vormverschillen:

OPDRACHT:

31 herte
92 koninghlijcke

HET EERSTE BEDRYF:

49 malkanderen

112 derwaerts
131 zijn
155 na dees
170 stelt den
258 broederen
325 meeste
422 ontstelt
461 zie
576 gingk
617 drijf
820 droeve
941 billickheit
1229 Spalck....spalck
1279 heb
1280 slechts
1290 aan het eind een vraagteken.
1314 toon
1375 broedren zamen
1452 eigen
1460 geeft
1586 begraeft

4. Amsterdam 1644 (Unger: Bibliographie, nr. 339). De tekst stemt overeen met die van nr. 3.

5. Amsterdam 1644 (Unger: Bibliographie, nr. 337). Eveneens, doch met enkele drukfouten.

6. Amsterdam 1660 (Unger: Bibliographie, nr. 340). Deze tekst stemt overeen met die van nr. 1.

7. Amsterdam 1665 (Unger: Bibliographie, nr. 341), eveneens.

Van Lennep III, blz. 727. - *Unger* 1639-1640, blz. 125.

JOSEPH IN EGYPTEN, blz. 148:

1. Amsterdam 1644 (Unger: Bibliographie, nr. 356). *Nadien* is vervangen door *naerdien, Zang* door *Zangk,* ook in *Tegen-* en *Toezang, staci* door *staetsi*.

OPDRACHT:
3 Phaedre
9 nader
19 bruiloftsbedt
24 na het
31 gingk
99 voorhene
INHOUDT:
2 Koningk .... kamerlingk
HET EERSTE BEDRYF:
22, 49, 1009 jongelingk
136 En kan
149 hene
175 voorgangk
264 grooten .... van 't
359 zweemsel
501 toebetrout
512 poorte springt voor
513, 572, 576 altaer
669 ondergingk
755 oneerelick
789 heene
803 scha het al
834 betrouden
889 malkandre
898 gingk
927, 951, 1398 slechts
969 het schijnt
1030 het werd
1046 nu hier
1269 getrapt wiert
1278 Koningk
1309 Al waer 't
1317 Dewijl ick

2. Amsterdam 1644 (Unger: Bibliographie, nr. 357). De tekst stemt overeen met nr. 1, behalve:

755 oneerelijck

3. Amsterdam 1644 (Unger: Bibliographie, nr. 358). Stemt overeen met nr. 2.

4. Amsterdam 1644 (Unger: Bibliographie, nr. 359), als boven.

5. Amsterdam 1644 (Unger: Bibliograp., nr. 360). Stemt overeen met nr. 1, beh.:

755 onredelijcks

6. Amsterdam 1660 (Unger: Bibliographie, nr. 361). Stemt overeen met nr. 2.

7. Amsterdam 1664 (Unger: Bibliographie, nr. 362). Slordige uitgaaf met niet vermeldens-waardige afwijkingen, bijv. in de Opdracht:

3 Phoedre
12 Titel
14 aert een Huwelix-hater

31 Auterbeelt enz.

8. Amsterdam 1665 (Unger: Bibliographie, nr. 363). Stemt overeen met nr. 2.

9. Amsterdam 1671 (Unger: Bibliograp., nr. 364) heeft bijna alle dezelfde wijzigingen als nr. 1.

Van Lennep III, blz. 801. - *Unger* 1639-1640, blz. 221.

OP CORNELIS ANSLO, blz. 209:

Poëzy 1650, blz. 191, stemt overeen. - *Poëzy* 1682 I, blz. 578, eveneens.

Van Lennep III, blz. 170. - *Unger* 1639-1640, blz. 290.

OP DEN KOPEREN DUIM VAN 'T BEELT DES HARTOGEN VAN ALBA, blz. 209:

Van Lennep III, blz. 270. - *Unger* 1641-1642, blz. 6.

DANCKOFFER AEN DEN MAGISTRAET VAN AMSTERDAM, blz. 210:

Gebroeders, Amsterdam 1650 (Unger: Bibliographie, nr. 323 en 324).

12 beter

18 zwichten moeten

De ondertekening Yver ontbreekt.

Verscheide Gedichten 1644, blz. 219. - Dezelfde varianten, behalve in vs. 12,

Poëzy 1650, blz. 237, eveneens. - *Poëzy* 1682 II, blz. 385. ook.

Van Lennep III, blz. 209. - *Unger* 1641-1642, blz. 7.

I.V. VONDELS GEBROEDERS. TREUR-SPEL, blz. 211:

Verscheide Gedichten 1644, blz. 340.

1 gruwzaem

Poëzy 1650, blz. 500, en *Poëzy* 1682 II, blz. 389, eveneens.

Van Lennep III, blz. 648. - *Unger* 1641-1642, blz. 8.

OP KASPER VAN BAARLE, blz. 211:

Poëzy 1650, blz. 188.

2 wackren

Poëzy 1682 I, blz. 585; ook.

Van Lennep IV, blz. 6. - *Unger* 1641-1642, blz. 1.

OP HET AFZETSEL VAN DEN HEERE GEERAERT VOSSIUS, blz. 213:

Plano-uitgave, Unger: Bibliographie, nr. 736. - Het eerste gedicht is hier het tweede, met opschrift: Anders op den zelven.

1 betrouw... achter verf een komma.

4 haer

5 achter sneeuwit een komma.

6 achter oprecht een komma.

Het andere gedicht stemt geheel overeen, behalve dat vs. 5 na boecken een komma heeft.

Verscheide Gedichten 1644, blz. 135. In de T i t e l: Op den Heer.... Kantelbergh. Het overige ontbreekt. De tekst stemt overeen met die van de plano-uitgave; zo ook bij het tweede gedicht.

Poëzy 1650, blz. 187. Stemt overeen met *Verscheide Gedichten* 1644.

Poëzy 1682 I, blz. 584, eveneens, doch in de t i t e l: Vossius, Professor der Historien t'Amsterdam, en Kanonick.

Van Lennep IV, blz. 3. - *Unger* 1641-1642, blz. 1.

JOOST VANDE VONDEL, blz. 214:

Verscheide Gedichten 1644, blz. 135. T i t e l: Op Vondel.

6 Dees

Poëzy 1650, blz. 188, stemt overeen met *Verscheide Gedichten* 1644.

Poëzy 1682 I, blz. 586. T i t e l: Op myne afbeeldinge door J. Sandrart.

Van Lennep IV, blz. 7. - *Unger* 1641-1642, blz. 6.

OP DOCTOR SAMVEL KOSTER, blz. 214:

Plano-uitgave, Unger: Bibliographie, nr. 736, stemt overeen.

Verscheide Gedichten 1644, blz. 135, ook.

Poëzy 1650, blz. 188. In de t i t e l: Dokter.

2 den Doot

Poëzy 1682 I, blz. 585, stemt overeen met *Poëzy* 1650.

Van Lennep IV, blz. 7. - *Unger* 1641-1642, blz. 2.

OP D'AFBEELDINGE VAN IOACHIME SANDRART, blz. 214:

Versch. Gedichten 1644, blz. 191. - T i t e l: Op Joachime Sandrart van Stockau.

4 Aemstels

Poëzy 1650, blz. 191, stemt overeen met *Verscheide Gedichten* 1644.

Poëzy 1682 I, blz. 592, ook, behalve in de t i t e l: Joachim.

Van Lennep IV, blz. 8. - *Unger* 1642-1645, blz. 166.

GRAFNAELT VAN 'S KONINGS STADTHOUDER IN YRLANDT, blz. 215:

't Leste Gespreck van.... Thomas Wentworth.... gewesene Viceroy van Yrlandt, op 't Schavot van Towerhill gedaen. z.pl. 1644, 4°, ongepagineerd (blz. 3). De tekst stemt overeen.

Poesy 1647 II (beide drukken) blz. 88, eveneens.

Poëzy 1650, blz. 457. - Onder het gedicht staat: Vertaelt uit Huigens Latijn.

Poëzy 1660, blz. 93, geen afwijking.

Poëzy 1682 II, blz. 10, volgt *Poëzy* 1650 en geeft bovendien het jaartal MDCXLI.

Van Lennep IV, blz. 112. - *Unger* 1641-1642, blz. 9.

OP DEN GRAEF VAN STRAFFORT, blz. 216:

Poëzy 1650, blz. 477, en *Poëzy* 1682 II, blz. 73, met dezelfde tekst.

Van Lennep IV, blz. 114. - *Unger* 1641-1642, blz. 11.

OP HET KRACKEEL DES DROSSAERTS VAN MUIDEN MET MEVROUWE VAN WICKVORT, blz. 217:

Poëzy 1682 I, blz. 404. In de t i t e l: Wikkevort.

6 aan het eind een kommapunt.

41 slae

42 orde

Van Lennep III, blz. 724. - *Unger* 1641-1642, blz. 12.

OP DE SCHILDERIJ VAN MEJOFFER ANNA WYMERS, blz. 295:

Poëzy 1682 I, blz. 602; dezelfde tekst.
Van Lennep V, blz. 770. - *Unger* 1641-1642, blz. 93.
FRANCISCVS IVNIVS F.F., blz. 295:
Verscheide Gedichten 1644, blz. 134. T i t e l : Op den edelen Heer Francois Ivnius.
1 des schilders
Poëzy 1650, blz. 187, met de tekst van *Verscheide Gedichten*.
Poëzy 1682 I, blz. 590, eveneens.
Van Lennep V, blz. 4. - *Unger* 1641-1636, blz. 96.

AENDEN LEEVW VAN HOLLANT, blz. 296:

Provisioneel concept ontwerp enz. (Unger: Bibliographie, nr. 384). Dezelfde tekst met verbetering van drukfouten.

Provisioneel concept ontwerp enz. (Unger: Bibliographie, nr. 385). Evenzo.

Versch. Gedichten 1644, blz. 343. - Titel: Op het uitmalen van 't Haarlemmer Meir. Aen enz.

2 groothartigh
4 van hartewee
5 deerlick
7 't oost en 't west
8 Naardien
9 Belust, om
12 d'Aemsterlanders
13 dees pest, die
14 en 16 aan het eind een punt.
18 achter ruimt een punt.
19 aan het eind een punt.

Poëzy 1650, blz. 515, met dezelfde tekst als *Verscheide Gedichten* 1644, behalve in 5.

7 't oost en west
18 achter ruimt een komma.

Poëzy 1682 II, blz. 548, als in *Poëzy* 1650.

Van Lennep IV, blz. 368. - *Unger* 1641-1642, blz. 94.

OP DE ZANGKVNST VAN DEN HEERE JOAN ALBERT BAN, blz. 298.

Verscheide Gedichten: 1644, blz. 226. In de titel: van Heer,

1 my eens
12 Wie blaackt....ick smilt.

Poëzy 1650, blz. 328. - Stemt overeen met *Verscheide Gedichten* 1644, en bovendien:

11 guntme

Poëzy 1682 II, blz. 470, stemt overeen met Poëzy 1650.

Van Lennep II, blz. 160. - *Unger* 1641-1642, blz. 97.

HENRIETTE MARIE T'AMSTERDAM, blz. 299:

Verscheide Gedichten 1644, blz. 145. Titel: Henriette Marie Koningin van Groot Britanje, Vranckrijck, en Yrlant, t'Amsterdam. *Aan hare Majesteit*,

Het achtervoegsel -*lijck* is vervangen door -*lick* behalve in vs. 16, 43, 63, 67, 71, 99, 446 en 542.

155 die zuivre
243 in 't wilde woudt
263 Verstiet men u,
281 en eilanden te
285 den Nijt,
290 den buit, eer iemant
354 weerspannigheit van zinnen
394 en balssem voor de

Poëzy 1650, blz. 136. - Titel als in *Verscheide Gedichten* 1644.

9 bersten

171 Bouljon
214 Engelen voor over
243 Nijdigheit aen uwen Teems
251 weereltlicke
263 Verstiet men u,
265 oorelogh
290 den buit, eer iemant
319 met zwaerden, en met knodsen
323 zorgelick
354 , een zee van dolle zinnen
381 minnelicke
390 dwersstaf
392 reedlick
394 en balssem
405 overrucken
406 aen stucken
441 Des oorloghs
446 gruwlick
514, 519 deerlick
528 redelick

Poëzy 1682 I, blz. 171. - De tekst stemt overeen met *Poëzy* 1650, doch in de titel: Amsterdam. *Semper honos, nomenque tuum, laudesque, manebunt*. Aen enz.; bij vs. 274, 375, 377, 378, 383, 384 staan kanttekeningen, en onder het gedicht staat het jaartal MDCXLII.

Van Lennep IV, blz. 124. - *Unger* 1641-1642, blz. 99.

DE HYMEN VAN ORANJE EN BRITANJE, blz. 320.

Verscheide Gedichten 1644, blz. 233.

32 Onverrot en. onvergaen;

Poëzy 1650, blz. 331. - Stemt overeen met *Verscheide Gedichten*, en heeft bovendien *oorlogh* inplaats van oorloogh.

Poëzy 1682 I, blz. 607. - Stemt overeen met Poëzy 1650 en geeft de datering MDCXLII.

Van Lennep IV, blz. 143. - *Unger* 1641-1642, blz. 125.

AEN DE HOFSTEÊ VAN LAURENS BAECK, blz. 323.

Poëzy 1650, blz. 214.

2 we

Poëzy 1682 I, blz. 334, stemt overeen met *Poëzy* 1650.

Van Lennep III, blz. 168. - *Unger* 1641-1642, blz, 130.

AEN DEN HEER MATTHEVS VOSSIVS, OP ZYN HVWELYCK MET IOHANNA VAN VEEN, blz. 324:

Verscheide Gedichten 1644, blz. 271.

28 Moet beurt om beurt

Poëzy 1650. blz, 371. In de titel: Jonkvrouwe
3 pappier
28 als boven.
Poëzy 1682 I, blz. 709, stemt overeen met *Poëzy* 1650.
Van Lennep IV, blz. 372. - *Unger* 1641-1642, blz. 131.
OP HET PATER NOSTER DES ZALIGEN VADERS EN APOSTELS VAN OOST-INDIEN, FRANCOIS XAVEER, blz. 325.
Poëzy 1650, blz. 308.
12 kostelijck
Poëzy 1682 I, blz. 469.
12 kostelijk
35 Chine
Van Lennep IV, blz. 364. - *Unger* 1642-1645, blz. 100.
NASOOS HELDINNEBRIEVEN, blz. 327:
Van Lennep IV, blz. 159, drukt de omgewerkte tekst van David van Hoogstraten af. -*Unger* 1641-1642, blz. 135, drukt afvolgens het kladhandschrift, maar niet geheel nauwkeurig. Onze uitgave is opnieuw naar het handschrift afgedrukt. Zie verder de aantekeningen.
DAVIDS TRANEN OF BOETPSALMEN, blz. 523:
Verscheide Gedichten 1644, blz. 382.
De 37. Psalm:
3 Nadien
De 50. Psalm:
28 hert
De 101. Psalm:
52 Barmhartigheit
122 onsterflick
De 129. Psal*m*:
20 barmhertigheit
De 141. Psalm:
18 tsidderen, te
32 den gene
46 billickheit
48 lieflick
Poëzy 1650, blz. 560.
De 6. Psalm:
1 strafme
2 leghme
5 geneesme
6 siddren
21 wert
De 31. Psalm:
18 vergaeftme
33,34 de haakjes ontbreken.
De 37. Psalm:
1 strafme
3 Nadien

49 verlaetme
De 50. Psalm:
52 versaeght
De 101. Psalm:
28 daeghlijx
53 Barmhartigheit
101 ruckme
De 129. Psalm:
20 barmhertigheit
De 141. Psalm:
2 uwe ooren
18 sidderen, te
32 den gene
39 Ontruckme

Koning Davids Harpzangen, Amsterdam 1657.

O p s c h r i f t : De vj. Harpzang. Domine, ne in furore.

1 me
2 leghme mijne
5 me
6 siddren
8 zal ze u noch
16, 27 ging
20 root en blint
21 wert
22 Om zoo
23 wijckt, vertreckt van my altsamen,

O p s c h r i f t : De xxxj Harpzang. Beati quorum remissae sunt.

3 Godts gena
10 mijne elendt,
14 mijne ongerechtigheden
18, 23 me
24 Voor al (drukfout?)
25 'K zal uw verstant, zeght Godt, verwecken,
26 En dezen wegh,
32 dees gebreken
39 Verheugh verbly

O p s c h r i f t : De xxxvij. Harpzang. Domine, ne in furore tuo.

1 me
2 Uw toren gloeit om mijn
6 , waerdigh te beweenen,
16 legge in
20 mijne oogen
21 quam teffens op my aen,
22 En viel met maght
23 verr'
24 van al die naer mijn leven staen:
30 Gelijck de
33 Naerdien ick heb mijn hoop gezet op
35 Ick sprack

39 ter straf
41 'K beken recht uit hoe
42 legge
48 Naerdien ick hou de rechte en wisse baen.
49 me
52 Mijn Godt, mijn heil, behouder, stut, en Heer.

O p s c h r i f t : De L. Harpzang. Miserere mei, Deus, secundum.

1 elende
4 uit mijn dootschult, al te quaet.
5 Och, wasch
10 Opdat
13 Want merck ick
21 ick sneeuw
23 al vreught en blyschap
25 Mijn Heer, och
27 worde
29 en wil, en lust
30 me, o Heer
31 me
32 Uw (foutief voor u) heilighlijck
33 bortelen
35 wortelen
38 na
39 De reuckelooze
40 naer zyn'
42 Ontslame
48 uw offerhande ontsteecken:
50 Brandtoffer (zonder 't)
51 En gy verkiest
55 bloey', zoo groey'
58 verquickt wort door
59 opofferen

O p s c h r i f t : Cj. Harpzang. Domine, exaudi orationem meam.
2 klimm' tot u
3 niet zoo schuw,
4 Van my, als 't hart,
9 Dewijl
10 een roock
13 achter hoy een komma.
22 Geleeck in
23 Den pellikaen, heel stuur,
28 My schendigh
31 Dewijl
32 In ste
34 Des kelcks
35 Verplet my voor uw oogh,
36 Dien gy verhieft zoo hoogh.
47 outste
50 Aan 't heiligh Sion
52 Barmhartigheit
56 Alreede.
61 De Heiden zal vertsaegen
65 Dewijl
72 zulcke aenbiddren
76 Heel net beschreven
83 uit gevaer
84 , hardt en zwaer;
85 van hun
93 Daer weerelden voor
94 een hart
98 van mijn
99 Ontdeckme
101 ruckme
111 , en vergaen,
126 eeuwige
O p s c h r i f t : De Cxxix. Harpzang. De profundis clamavi.
5 op 't
17 Betrouwt zich op zijn wacht,
21 En rijckdom
O p s c h r i f t : De Cxlij. Harpzang. Domine, exaudi orationem meam.
2 uwe
4 aen verzoening zelf verbont.
5 nu mewaerdigh
6 toezegt zoo rechtvaerdigh.
11 dus verbolgen
18 siddren
24 alom
30 geest en hart zijn gansch
32 den geene

33 zinckt in eenen
34 Dewijl
39 ontruckme
52 Dewijl
Van Lennep VII, blz. 160. - *Unger* 1642-1645, blz. 87.
OP DEN HEERE PIETER CORNELISZ. HOOFT, blz. 535:
Planodruk, Unger: Bibliographie, nr. 736; stemt overeen.
Verscheide Gedichten 1644, blz. 133; eveneens.
Poëzy 1650, blz. 185. - In de t i t e l: Op den Heer
Poëzy 1682 I, blz. 584; stemt overeen met *Poëzy* 1650.
Van Lennep IV, blz. 6. - *Unger* 1641-1642, blz. 3.
SPORE AEN DEN HEER HOOFT, TOT VOLTRECKING SIJNER AENGEVANGE NEDERLANTSCHE HISTORIE, blz. 535:
Van Lennep III, blz. 268, - *Unger* 1641-1642. blz. 4.
DEN CXIX PSALM, blz. 537:
Poëzy 1650, blz. 577.
7 bevryme
Koning Davids Harpzangen, Amsterdam 1657, blz. 298.
O p s c h r i f t: De Cxix. Harpzang. Ad dominum cum tribularer.
4 uit dien
6 Verloste in noot.
7 bevryme
8 Van 't
11 die d'eer kan wonden,
12 En 't goet misduit?
18 , en schrickt.
28 pais voor 't algemeen,
29 Zy troffen my uit
30 En zonder reên.
Van Lennep ontbreekt. - *Unger* 1642-1645, blz. 180.
VIT DEN CXVIII PSALM, blz. 538:
Poëzy 1650, blz. 578.
11 billyckheit
17 verberghme
33 Ontlastme
39 schimpelijck
62 Herschepme
70 onderwijsme.
81 Geleyme
Poëzy 1682 II, blz. 485, evenzo.
Koning Davids Harpzangen, Amsterdam 1657, blz. 286.
O p s c h r i f t: De Cxviij. Harpzang. Beati immaculati in via.
Voor de geheel afwijkende bewerking van Gimel en Daleth, elk van 16 verzen, zie Dl. 6.
Van Lennep IV, blz. 378. - *Unger* 1642-1645, blz. 181.
PSALM CXXV, blz. 541:
Poëzy 1650, blz. 582.
15 vrolijck
17 endelijck

19 verheerlijckt

Koning Davids Harpzangen, Amsterdam 1657, blz. 304.

O p s c h r i f t : De Cxxv. Harpzang. In convertendo Dominus captivitatem.

1 van d'elende
6 Was 't hooghtijt onder ons Hebreen.
9 sleipen
12 blijde
13 heiden stack
14 wie
15 Aldus zijn keel op ring by ring:
17 endelijck
18 Des zoons,
19 verheerlickt dien
20 En eenigen en outstgeboren.
23 lagh geklocken.
24 van zijn'
25 Hy slaecke 't
26 Met kracht,
27 van de beecken
28 Met water oppropt,
29 En loopen over kant en zoomen:
34 Geduldigh op een nieuw
38 Met traenen 't velt te gaen bespreien,
39 van die
40 weest getroost uw wensch
41 na'et keeren
42 winste.... in de
Van Lennep ontbreekt. - *Unger* 1642-1645, blz. 185.
PSALM CXXII, blz. 543:
Koning Davids Harpzangen, Amsterdam 1657, blz. 301.
O p s c h r i f t : De Cxxij. Harpzang. Ad te levavi oculos meos.
10 dienstmaeght verwacht
12 Dus oogen
15 Ontferm
18 Door trots, en overdaet;
Van Lennep ontbreekt. - *Unger* 1642-1645, blz. 187.
OP DE BRVILOFT VAN CORNELIS LE BLON, GETROUWT MET IONGKVROUW ELIZABETH VAN DEN KERCKHOVE, blz. 544:
Verscheide Gedichten 1644, blz. 272, stemt overeen met de plano-druk.
Poëzy 1650, blz. 372.
39 oorloghs
49 volge 't
Poëzy 1682 I, blz. 710, volgt *Poëzy* 1650.
Van Lennep III, blz. 185. - *Unger* 1642-1645, blz. 103.
OP DEN HEER DIEDRICK DE VLAMING VAN OVTSHOREN, blz. 547:
Poëzy 1650, blz. 479, stemt overeen met *Verscheide Gedichten* 1644.
Poëzy 1682 II, blz. 74, ook.
Van Lennep IV, blz. 22. - *Unger* 1642-1655, blz. 106.
AEN DE BEURS VAN AMSTERDAM, blz. 548:
Verscheide Gedichten 1644, blz. 217.

Achter vs. 29 een punt, de ondertekening Buersknecht ontbreekt.
Poëzy 1650, blz, 235, stemt overeen met *Verscheide Gedichten* 1644.
Poëzy 1682 I, blz. 351. Achter vs. 29 dubbele punt, de ondertekening ontbreekt.
Van Lennep IV, blz. 22. - *Unger* 1642-1645, blz. 107.

AEN DE BEVRS VAN AMSTERDAM, blz. 549:

Poëzy 1650, blz. 236.
32 aen 't
Poëzy 1682 I, blz. 352, stemt overeen met *Poëzy* 1650.
Van Lennep IV, blz. 24. - *Unger* 1642-1645, blz. 111.

REYVAN BACCHANTEN, blz. 552:

Verscheide Gedichten 1644, blz. 361. In de titel ontbreekt: Stemme: Als 't begint. Ook Ontbreekt in het eerste vers van iedere strofe de herhaling der twee laatste lettergrepen. De volgorde van de strofen is hier: 3, 6, 7, 8, 5, 4, 9.
6 sprongk
10 spietsen
14 Most
15 Een
18 Wist naulix
24 Dan
25 hallef naackt
29 schaamte oock
30 dit
32 En toen
33 Sliep Bacchus
46 wijnstock
51 uit zijn
52 entlick
55 smeetze
56 werden
58 hangtze
59 Tot haar
60 Zijn lief dees glori schonck.
Poëzy 1650, blz. 528, stemt overeen met *Verscheide Gedichten* 1644, en bovendien:
18 naulijx
52 entlijck
57 heerlijck
Poëzy 1682 II, blz. 450, stemt overeen met *Poëzy* 1650.
Van Lennep III, blz. 287. - *Unger* 1642-1645, blz. 113.

BYSCHRIFTEN OP DE TWALEF MAENDEN, Opgehangen te Mvnchen, in de galerye zijner Doorlvchtigheit van Baiere, En geschildert door Ioachime Sandrart, blz. 554:

Verscheide Gedichten 1644, blz. 329; geen afwijkingen. - *Poëzy* 1650, blz. 507, evenmin.
Van Lennep IV, blz. 9. - *Unger* 1642-1645, blz. 154.

DE DAGH EN DE NACHT, blz. 568:
Verscheide Gedichten 1644, blz. 331, dezelfde tekst.
Poëzy 1650, blz. 510 en *Poëzy* 1682 II, blz. 570, ook.
Van Lennep IV, blz. 12. - *Unger* 1642-1645, blz. 158.
KLAGHTE OVER DE WEERSPANNELINGEN IN GROOT BRITANJE, blz. 571:
Plano-druk, Unger: Bibliographie, nr. 400 en 401.
20 Edvard
45 oorlogs-temmer
't Leste Gespreck van.... Thomas Wentworth, pl. ontbr., 1644, 4°, ongepagineerd (blz. 4).
2 's werrelts
30 hert
Der Poëten Vegtschool, z. pl. en j. [Amsterdam 1645], ongepagineerd (blz. 4), stemt overeen met de tekst van de plano-uitgaaf.
Afgedrukt achter *Maria Stuart,* Keulen (Amsterdam) 1646 (Unger: Bibliographie nr. 431 en 432.
56 't Roomsch altaer
Maria Stuart, Keulen (Amsterdam) 1646 (Unger: Bibliographie, nr. 433, 434, 435, 436).
46 oorloghsstemmer
56 't Roomsch altaer
Poesy 1647 II (beide delen), blz. 85.
20 Eduart
36 Na
45 oorlogs-temmer
Poëzy 1650, blz. 415.
35 Naer
45 oorloghstemmer
Poëzy 1660, blz. 90, stemt overeen met *Poesy* 1647 II
Poëzy 1682 II, blz. 139, als in *Poëzy* 1650.
Van Lennep IV, blz. 388. - *Unger* 1642-1645, blz. 120.
MORGENWECKER DER SABBATISTEN, blz. 574:
Der Poëten Vegtschool, z. pl. en jaar [Amsterdam 1645], ongepagineerd (blz. 12), stemt overeen met de plano-uitgaaf.
Poesy 1647 II (beide delen), blz. 89.
17 Na
19 buldren, en dit
63 na
Poëzy 1650, blz. 417, geen afwijkingen.
Poëzy 1660, blz. 94.
19 buldren, en dit
63 na
90 Admirael
95 na
Poëzy 1682 II, blz. 142; als in *Poëzy* 1650.

Van Lennep IV, blz. 391. - *Unger* 1642-1645, blz. 123.

HET RADT VAN AVONTUREN, blz. 577:

't Leste Gespreck van... Thomas Wentworth, 1644, 4°, ongepagineerd (blz. 10).

5 steerlinx

34 prachers - buyck

Der Poëten Vegtschool z. pl. en j. [Amsterdam 1645], ongepagineerd (blz. 8), als boven.

Poesy 1647 II (beide dln.), blz. 92. - *Poëzy* 1660, blz. 98. - *Poëzy* 1682 II, blz. 218, ook.

Van Lennep IV, blz. 394. - *Unger* 1642-1645, blz. 127.

OLYFTACK VAN ZIJNE HEILIGHEIT INNOCENT DE TIENDE, blz. 579:

Der Poëten Vegtschool z. pl. en j. [Amsterdam 1645], ongepagineerd (blz. 7), stemt overeen met de plano-uitgaaf.

Poesy 1647 II (beide dln.), blz. 116.

22 oorlogs

Poëzy 1650, blz. 297. - *Poëzy* 1660, blz. 124, en *Poëzy* 1682 I, blz. 459, ook.

Van Lennep IV, blz. 411. - *Unger* 1642-1645, blz. 131.

OP ZIJN HEILIGHEIT, INNOCENT DEN TIENDEN, blz. 582:

Poëzy: 1682 I, blz. 544, met dezelfde tekst.

Van Lennep IV, blz. 412. - *Unger* 1642-1645, blz. 131.

AEN DEN EDELEN HEER FRANCOIS IVNIVS. F.Z., blz. 583:

Verscheide Gedichten 1644, blz. 227. Achter de titel: Op den Wetsteen der Vernuften.

Poëzy 1650, blz. 241, evenzo.

Poëzy 1682 II, blz. 241. Achter de titel: Op den wetsteen der vernuften, door Jan de Bruine.

Van Lennep V, blz. 4. - *Unger* 1642-1645, blz. 134.

AEN DEN HEER IOACHIM VAN WICKEVORT, Ridder, Agent van hare Hoogheit van Hessen, blz. 585:

Verscheide Gedichten: 1644, blz. 228, geen afwijkingen.

Poëzy 1650, blz. 243, en *Poëzy* 1682 II, blz. 243, evenmin.

OP MARIA DE BRVNE, blz. 586:

Joan de Brune, de Jonge, J.C., Wetsteen der Vernuften II, Amsterdam 1659, blz. 75, met dezelfde tekst. (In de Wetsteen der Vernuften 1644 komt het gedicht niet voor).

Poëzy 1650, blz. 480 en *Poëzy* 1682 II, blz. 85, met dezelfde tekst.

Van Lennep V, blz. 6. - *Unger* 1642-1645, blz. 138.

OP DEN HEERE MICHAEL LE BLON, blz. 587:

Poëzy 1650, blz. 183. In de titel: Heer.

Poëzy 1682 I, blz. 573. In de titel: Heer.... Grootbrittanie.

Van Lennep III, blz. 280. - *Unger* 1642-1645, blz. 139.

OP DEN ZELVEN DOOR DEN RIDDER VAN DYCK GESCHILDERT, blz. 587:

Poëzy 1650, blz. 183, en *Poëzy* 1682 I, blz. 573, met dezelfde tekst.

Van Lennep III, blz. 280. - *Unger* 1642-1645, blz. 139.

GEBOORTEKRANS VOOR IONGKVROUW KATARYNE KERCKRINCK, blz. 588:

Poëzy 1650, blz. 234. In de titel: Jongkvrouwe Katrine.

15 wiert

20 staetsi

26 Bevint dat hy geluckigh is.

Poëzy 1682 II, blz. 96, stemt overeen met *Poëzy* 1650.

Van Lennep III blz. 724. - *Unger* 1642-1645, blz. 146.

GEBOORTEZANG, blz. 589:

Poëzy 1682 II, blz. 97, met dezelfde tekst.

Van Lennep IV, blz. 758. - *Unger* 1642-1645, blz. 147.

WAERSCHVWING AEN WYBRANT DE GEEST, SCHILDER, blz. 589:

Poëzy 1650, blz. 240.

5 terreght vrouw Natuur

Poëzy 1682 I, blz. 354, als *Poëzy* 1650.

Van Lennep IV, blz. 18. - *Unger* 1642-1645, blz. 147.

OP HET GROOT ALTAARSTUCK, den Sint Sebastiaen, geschildert door Joachime Sandrart, voor het doorluchtighste hof van Baiere, blz. 590:

Poëzy 1650, blz. 315.

18 raecktme

Poëzy 1682 II, blz. 324, als *Poëzy* 1650, en in de titel: Joachim.

Van Lennep IV, blz. 14. - *Unger* 1642-1645, blz. 149.

OP ST. MARIE MAGDALEEN, DOOR SANDRART GESCHILDERT, blz. 591:

Poëzy 1650, blz. 311.

22 vrolijckheit

Poëzy 1682 II, blz. 320, stemt overeen met *Poëzy* 1650.

Van Lennep IV, blz. 13. - *Unger* 1642-1645, blz. 151.

SPIERINGS GESTALTWISSELING, blz. 593:

Poëzy 1650, blz. 393.

11 wenschelijxsten

Poëzy 1682 I, blz. 730, als in *Poëzy* 1650.
Van Lennep III, blz. 544. - *Unger* 1642-1645, blz. 152.

OP SCHILDERKUNST, TEKENINGEN, EN MARMERBEELDEN, TEN HUIZE VAN SANDRART:

De brant van Troje, door Raphaël Vrbijn, blz. 594:

2 Engelsch kunstpenseel

37, 38 Fenix

Poëzy 1650, blz. 276. In de titel: Op den.... Urbyn geschildert.
Poëzy 1682 II, blz. 347; als in *Poëzy* 1650.
Van Lennep V, blz. 527. - *Unger* 1642-1645, blz. 159.

Op den Val der Reuzen, door Iulius Romain getekent, blz. 596:
Poëzy 1650, blz. 277 en *Poëzy* 1682 II, blz. 349, stemmen overeen met *Versch. Ged.* 1644.
Van Lennep V, blz. 528. - *Unger* 1642-1645, blz. 161.
De Kristdoop Gemaalt door Pauwels Veroner, blz. 597:
Poëzy 1650, blz. 287, en *Poëzy* 1682 II, blz. 317. In de titel: Veronees.
Van Lennep V, blz. 525. - *Unger* 1642-1645, blz. 162.
Op Iupijn en Leda, blz. 598:
Poëzy 1650, met het opschrift 'Op Marmerbeelden'.
Poëzy 1682 II, blz. 350. Titel: Op de Marmerbeelden van Jupyn en Leda.
Van Lennep V, blz. 529. - *Unger* 1642-1645, blz. 163.
Op Plato, en Aristoteles, blz. 598:
Poëzy 1650, blz. 278. Titel: Plato enz.
4 goddelijck
Poëzy 1682 I, blz. 582; als in *Poëzy* 1650.
Van Lennep IV, blz. 38. - *Unger* 1642-1645, blz. 163.
Op Marck Aureel, en Faustine, blz. 599:
Poëzy 1650, blz. 279. Titel: Marck enz. - *Poëzy* 1682 II, blz. 325, als in *Poëzy* 1650.
Van Lennep V, blz. 531. - *Unger* 1642-1645, blz. 164.
OP DE VYF ZINNEN, blz. 600:
Poëzy 1650, blz. 511.
6 het is
12 noch 't waer
24 , en koker.
Poëzy 1682 II, blz. 571; als in *Poëzy* 1650.
Van Lennep V, blz. 523. - *Unger* 1642-1645, blz. 167.
LYFWACHT VOOR MEESTER SYBRANT HANSSEN KARDINAEL, blz. 601:
Poëzy 1650, blz. 514, en *Poëzy* 1682 II, blz. 577, volgen *Verscheide Gedichten* 1644.
Van Lennep III, blz. 440. - *Unger* 1642-1645, blz. 171.
DOOTSHOOFT, blz. 601:
Poëzy 1650, blz. 499.
10 terwijlghe
Poëzy 1682 II, blz. 525; evenzo.
Van Lennep IV, blz. 386. - *Unger* 1642-1645, blz. 173.
OP DEN IAGER VAN EICKHOF, blz. 602:
Poëzy 1682 II, blz. 456, volgt *Verscheide Gedichten* 1644.
Van Lennep VI, blz. 175. - *Unger* 1642-1645, blz. 175.
MAYDEVNTJES OP IONGKVROU ANNA ENGELS GEBOORTEDAGH, blz. 602:
Poëzy 1650, blz. 526.
10 vlughtge
18 vrolijk
Poëzy 1682 II, blz. 454, volgt *Poëzy* 1650.
Van Lennep IV, blz. 117. - *Unger* 1642-1645, blz. 174.
VITBREIDINGE DES LXXXVI PSALMS, blz. 604:

Poëzy 1650, blz. 329. In de titel: der Katholijcke Kercke.
23 allerhanden
28 Zone
33 bouwde een nieuw Jeruzalem
Poëzy 1682 I, blz. 475, als in *Poëzy* 1650.
Van Lennep ontbreekt. - *Unger* 1642-1645, blz. 176.

KRVISKLAGHT DER ZALIGE KRISTMOEDER EN MAAGHT MARIA, blz. 606:
Poëzy 1650, blz. 574.
14 deerlijck
25 moederlijcke
26 Stortme mê
33 Krachtelijck
Het Welrieckende Bloemen-Kransken, Antwerpen 1662, blz. 139. - Titel: Kruys-klaght. Stabat Mater Dolorosa, etc. Met dezelfde wijzigingen als *Poëzy* 1650, maar hart(e) is vervangen door hert(e), en bovendien:
1 bekreten
4 sy
5 betreurd' en droevich
6 sweirt door
9 aan het eind een uitroepteken.
18 t'onder (drukfout?)
Poëzy 1682 II, blz. 497; als in *Poëzy* 1650.
Van Lennep IV, blz. 361. - *Unger* 1642-1645, blz, 177.

HET CHRISTELIJK GEDULD, blz. 608
Poëzy 1647 B, blz. 157, met dezelfde tekst.
Poëzy 1650, blz. 318.
2 in een
4 eenen kouden
6 gestarrent
11 van gloet
12 berst
15 geschockte
17 veer
18 Maer och
19 heeft nochtans hier vrienden
20 Doch flaeuwe
22 d'anderen
25 dat' er
26 in afgepijnt
29 Een schat
Poëzy 1660, blz. 169, met dezelfde tekst van *Poesy* 1647 II (beide dln.)
Het gedult, De Waterbel, En den vergeten borger. Gedichten voor den oprechten Patriot. z. pl. 1672, 4°, blz. 1. Titel: Het Gedult. Met dezelfde afwijkingen van *Poëzy* 1650 in 2, 4, 11, 12, 15, 17, 19, 22, 25, en bovendien:
5 bernt
6 gesternt
9 klaerheid
18 Maar al
20 Doch flaeuwe herten
Poëzy 1682 I, blz. 471; als in *Poëzy* 1650.
DE BEEMSTER, VOOR KAREL LOOTEN, blz. 609:
Poëzy 1650, blz. 514.
12 gemeenlijck
Poëzy 1682 II, blz. 548. Titel: Op den Beemster.
12 gemeenlijk
Van Lennep IV, blz. 366. - *Unger* 1642-1645, blz. 172.
KLAGHTE AEN JOACHIME SANDRART, blz. 610:
Poëzy 1650, blz. 413.
7 oorloge, en
8 naer
32 naer
47 in aller geesten weide
Poëzy 1660, blz. 108.
7 oorlog en
Poëzy 1682 II, blz. 137; als in *Poëzy* 1650.
KLAGHTE OVER HET VERONGELUCKEN DER KERCKE VAN SINTE KATHARINE, T'AMSTERDAM, blz. 612:

Plano-uitgaaf (Unger: Bibliogr., nr. 406) met dezelfde tekst; het onderschrift ontbreekt. *Der Poëten Vegtschool* z. pl. en j. [Amsterdam 1645], ongepagineerd (blz. 14), volgt plano-uitgaaf Unger: Bibliographie, nr. 406.

Poëzy 1647 II (beide dln.), blz. 96.

25 kartouwen

49 Katharine (drukfout?)

Poëzy 1650, blz. 411.

17 de schatten

Poëzy 1660, blz. 101.

2 blauwen

25 kartouwen

49 Katharine

71 werd

Poëzy 1682 II, blz. 135; als in *Poëzy* 1650.

Lijst der illustraties

PORTRET VAN LEONARDUS MARIUS, naar de schilderij van Nic. Moyaert	IV
PORTRET VAN JOACHIM SANDRART, naar de prent van R. Collin	212
LINKER ONDERHOEK DER KAART VAN DE HAARLEMMERMEER MET OMLIGGENDE WATEREN EN PLAATSEN, naar het ontwerp van Jacob Bartelz Veris	297
BEWAARD GEBLEVEN HANDSCHRIFT OF LIEVER KLADSCHRIFT VAN VONDELS VERTALING DER *HEROIDES* (HELDINNEBRIEVEN) VAN OVIDIUS	414, 415
DE 12 MEDALJONS VAN DE *BRIEVEN DER HEILIGE MAEGHDEN*	437-518
S. AGATHA	437
S. BARBARA	445
S. AGNES	451
S. CAECILIA	457
S. EULALIA	463
S. APOLLONIA	472
S. LUCIA	481
S. CATHARINA	486
S. THEODORA	496
S. MARIA MAGDALENE	504
S. TEKLA	513
S. PELAGIA	518
PRENT BIJ GEDICHT *AEN DE BEVRS VAN AMSTERDAM*	550
TWAALF PRENTEN BIJ *BYSCHRIFTEN OP DE TWALEF MAENDEN*	555-570
LOUMAENT	555
SPROKELMAENT	557

LENTEMAENT 558
GRASMAENT 559
BLOEIMAENT 561
ZOMERMAENT 562
HOIMAENT 563
OEGSTMAENT 565
HERFSTMAENT 566
WIJNMAENT 567
SLAGHTMAENT 569
WINTERMAENT 570
FACSIMILÉ VAN DEN OUDSTEN DRUK VAN OLYFTACK VAN ZIJNE HEILIGHEIT INNOCENT DE TIENDE 581
TITELPRENT DER *ALTAERGEHEIMENISSEN*, NAAR DE COPY DOOR THEOD. MATHAM 644
HET ORIGINEEL VAN DE TITELPRENT DER *ALTAERGEHEIMENISSEN*, DOOR CORNELIS GALLE, ANTWERPEN 1638 645

EINDE VAN HET VIERDE DEEL

[Correcties uit deel vijf, p. 947-948]
Afwijkende lezingen door Dr. C.C. van de Graft

Voor de wijze van bewerking zie men Deel 3, blz. 903.
[Door een misverstand aan de drukkerij zijn de elf eerstvolgende gedichten blijven liggen voor Dl. 5, terwijl zij hadden behoren opgenomen te worden op blz. 872-vlgg, van Dl. 4].
BRVYLOFTS-ZANG AEN NIKOLAES PANKRAS, ENDE PETRONELLE DE VVAERT. blz. 615:
Poëzy 1650, blz. 396. Titel: Bruiloftzang voor den Heere Nikolaes Prankras en Joffer Petronelle de Waert.
10 naer
13 bruiloftsbedt
13 Bruiloftsbed
17 Naer
29 vaste (drukfout?)
22 Van dees
36 kunstighste
42 goetaerdigheit
46 Amstels
50 helptme
Poëzy 1660, blz. 122.
Poëzy 1682 I, blz. 681, stemt overeen met *Poëzy* 1650, behalve in de titel: Heer.
Van Lennep IV, blz. 20. - *Unger* 1642-1645, blz. 192.
OP GROTIUS, blz. 617:
Poëzy 1660, blz. 479, stemt overeen.
Poëzy 1682 I, blz. 559. Titel: Op den Heer Hugo de Groot in zijn Ballingschap.
Van Lennep IV, blz. 624. - *Unger* 1642-1645, blz. 109.
DANCKDICHT AEN BOREAS, blz. 617:
Poesy 1647 II (beide drukken), blz. 72.
40 oorrelogs
62 Amstels
Poëzy 1650, blz. 244.
29 Kristine
40 oorrelogs
Poëzy 1660, blz. 75.
31 tsestig
40 orelogs
62 Amstels
Poëzy 1682 I, blz. 355, als in *Poëzy* 1650, en met de datering MDCXLV.
Van Lennep IV, blz. 626. - *Unger* 1642-1645, blz. 194.
OP HET VERTRECK ZIJNER EXCELLENTIE, blz. 619:
Poesy 1647 II (beide drukken), blz. 74.
Poëzy 1650, blz. 246; *Poëzy* 1660, blz. 78 en *Poëzy* 1682 I, blz. 357; alle met dezelfde tekst.

Van Lennep IV, blz. 628. - *Unger* 1642-1645, blz. 197.

AEN JAKOB HEIBLOCK, blz. 620:

Jacobi Heiblocq Amstelaedamensis Farrago Latino-Belgica Of Mengelmoes van Latijnsche en Duitsche gedichten.... t'Amsteldam 1662, 8°, bladzij 238. Bij de datering ontbreekt: t'Amsterdam. - *Poëzy* 1682 II, blz. 585; geen afwijking.

Van Lennep IV, blz. 757. - *Unger* 1645, blz. 215.

UITVAERT VAN ZIJN EXCELLENTIE, blz. 621:

Poesy 1647 II (beide drukken), blz. 76.

14 na

Poëzy 1650, blz. 460, als in de plano-druk. - *Poëzy* 1660, blz. 80.

14 na

Poëzy 1682 II, blz. 28, met het onderschrift: Overleden 1645, den 28 van Oegstmaent.

Van Lennep IV, blz. 630. - *Unger* 1642-1645, blz. 197.

OP DE SELVE, blz. 622: *Poëzy* 1660, blz. 81; stemt overeen.

Van Lennep IV, blz. 632. - *Unger* 1642-1645, blz. 199.

AEN DEN LASTERAER VAN WYLEN DEN KONINCKLYCKEN GEZANT HUIGH DE GROOT, blz. 633:

Plano-uitgave, Unger-Bibliographie, nr. 420, stemt overeen met de oudste uitgaaf.

Poesy 1647 II (beide deelen), blz. 77.

4 Phoenix

Poëzy 1650, blz. 503.

4 autaer

Poëzy 1660, blz. 80; geen afwijking. - *Poëzy* 1682 II, blz. 217; als in *Poëzy* 1650.

Van Lennep V, blz. 427. - *Unger* 1642-1645, blz. 200.

LYCKZANGK OVER H. VANDER POL, RAET EN OVT SCHEPEN, blz. 634:
Poesy 1647 II (beide deelen), blz. 78; stemt overeen. - *Poëzy* 1650, blz. 458; ook. *Poëzy* 1660, blz. 82.
1 van de
- *Poëzy* 1682 II, blz. 19; geen verschil.
Van Lennep IV, blz. 747. - *Unger* 1645, blz. 1.

GRAFSCHRIFT, blz. 635:
Poesy 1647 II (beide deelen), blz. 79; *Poëzy* 1650, blz. 460; *Poëzy* 1660, blz. 83; stemmen overeen. - *Poëzy* 1682 II, blz. 74, met het opschrift: Op Herman vander Pol, Scheepen en Raet der stadt Amsterdam.
Van Lennep IV, blz. 749. - *Unger* 1645, blz. 3.

ZEGEZANG TER EERE VAN GILLIS VAN VINCKENROY, blz. 636:
Poëzy 1650, blz. 247.
12 Naer
25 Van groote vreught, en
90 dickwils
118 Rijcksvorst
Poëzy 1660, blz. 110. Vormen als *zangk* en *gingk* zijn vervangen door *zang* en *ging*, behalve als rijmwoord.
24 werd
36 meijeboomen
39 flikkerend
98 Zelims
Poëzy 1682 I, blz. 357, volgt *Poëzy* 1650.
Van Lennep III, blz. 283. - *Unger* ontbreekt.